

Salamon Ferenc irodalmi írásai

1858–1888

II. kötet

Szerkesztette:
Zabán Márta

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó

SALAMON FERENC
IRODALMI ÍRÁSAI

1858–1888

II. KÖTET

SZERKESZTETTE:

ZABÁN MÁRTA

SALAMON FERENC IRODALMI ÍRÁSAI

1858–1888

II. KÖTET

SZERKESZTETTE:

ZABÁN MÁRTA

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ / KOLOZSVÁRI EGYETEMI KIADÓ

2018

Lektorok:

Prof. univ. dr. Szilágyi Márton

Conf. univ. dr. T. Szabó Levente

ISBN general: 978-606-37-0376-8
ISBN specific: 978-606-37-0378-2

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Tartalomjegyzék

1. Két új zsebkönyv (Pesti Napló 1858. jan. 16–24., 12-2398., 19-2405. sz.) 13
2. [Jókai Mór: Dózsa György] (Pesti Napló 1858. jan. 17. 13-2399. sz.)....23
3. Ira Aldridge vendégszereplései (Pesti Napló 1858. febr. 16–19., 37-2423., 40-2426. sz.)....24
4. Bajza József emlékezete (Pesti Napló 1858. márc. 17–18. 44-2430., 45-2431. sz.)....34
5. Tarquinok és Brutusok (Pesti Napló 1858. máj. 7., 86-2472. sz.)....40
6. Balzac összes munkái (Budapesti Szemle 1858. 2. köt., VI. füz. 408–422.)....43
7. Válasz P. Kis Sándornak (Pesti Napló 1858. máj. 19., 95-2481. sz.)....57
8. A kis árva (Pesti Napló 1858. május 23. 99-2485. sz.)....60
9. A ravennai viador (Pesti Napló 1858. máj. 29–30., 103-2489., 104-2490. sz.)....62
10. Planche Gusztáv (Budapesti Szemle 1858. 4. köt., XIII. füz. 381–392.) 70
11. Petőfi Sándor újabb költeményei (Budapesti Szemle 1858–1859. 4–5. köt., XIV–XVII. füz. 502–516., 288–306.)....81
12. Legújabb regényeink (Album. A „Pesti Napló” múlt félévi előfizetőinek a folyó évi február és martius havában kimaradt számokért, 1858. 77–127.)....112
13. A Magyar Akademiáról (Pesti Napló 1860. ápr. 3., 78-3043. sz.)....133
14. Akademiánk föladata (Pesti Napló 1860. máj. 1., 102-3067. sz.)....136
15. A magyar Akademia külön föladata (Pesti Napló 1860. máj. 9., 109-3074. sz.)....139
16. [Alphonse Karr: A normandi Pénelopé] (Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 14. 2. sz. 30–31.)....143
17. A Kisfaludy-Társaságról (Pesti Napló 1860. nov. 15–24., 265-3230., 273-3238. sz.)....144
18. Nov. 18-tól – 25-ikéig (Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 28., 4. sz., 60–

63.)..148
19. A Szerencse gyermeke (Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 5., 5. sz. 76–79.)..153
20. Berzsenyi eddig ismeretlen levelei (Szépirodalmi Figyelő 1860. december 12., 6. sz. 93–94.)..157
21. [Heti szemle] (Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 19., 7. sz. 110–111.).159
22. Szózat megyei és városi levéltáraink ügyében (Pesti Napló, 1860. dec. 23., 297-3262. sz.)..160
23. Petőfi bemutatása a franciáknál (Budapesti Szemle 1860., 9. köt., XXVIII–XXIX. füz., 219–227.)..162
24. Csokonai Dorottyája (Szépirodalmi Figyelő, 1861. jan. 2–9–16–25–30., febr. 6–13–20., 9–10–11–12–13–14–15–16. sz. 129–133., 145–148., 161–164., 177–181., 193–196., 209–212., 225–228., 241–244.)...............................170
25. Dobsa Lajos: Beszterczei gróf és Ronow Ágnes (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 9., 10. sz., 158.)...208
26. [Heinrich Laube: Essex gróf] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 25., 12. sz. 190–191.)...209
27. [Benkő Kálmán: A vén székely, vagy az utolsó tatárfutás] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 30., 13. sz. 206–207.)..................................212
28. [William Shakespeare: A makrancos hölgyének Deinhardstein-féle átdolgozása] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 6., 14. sz. 222–223.)............214
29. [Szigligeti Ede: Tinódi] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 20. 16. sz. 253–254.)...216
30. [Théodore Barrière: Tűz a zárdában] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 27. 17. sz. 269–271.)..218
31. [Batthyányi Apraxin Júlia: A honfoglalók] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 6. 18. sz. 286.)...221
32. [Válasz Batthyányi Apraxin Júliának] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 13. 19. sz. 302–303.)..222
33. [Jean-François Bayard: A felolvasónő; Jacques Offenbach: Varázshegedű] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 20–27. 20–21. sz. 317–319., 334–335.)..224
34. „Őszinte vallomások” (Szépirodalmi Figyelő 1861. április 3., 22. sz. 350.)...228
35. Az 1860/1-iki vígjátéki pályázat a Karácsonyi-féle 100 aranyos jutalomra (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10–17–24. 23–24–25. sz. 353–355., 369–372., 385–388.)...230
36. [Molnár György nyári színháza] (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10. 23. sz. 366–367.)..242
37. Vachott Sándor (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 17. 24. sz. 383.).....243

38. Beszélyek (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 403–408.)........245
39. „Az első magyar színészek Budán" (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 413–415.)........253
40. Esti órák (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 9–16. 27–28. sz. 419–421., 439–440.)........256
41. A nemzeti művelődés alapja (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 23. 29. sz. 461–462.)........261
42. A kegyenc (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 30. 30. sz. 468–471.)....264
43. „Utazás keleten." (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. [jún.] 6. 31. sz. 494–495.)........269
44. [Szigligeti Ede: A trónvesztett] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jún. 20. 33. sz. 525–526.)........270
45. [Charles Nuitter – Joseph Derley: Egy csésze thea] (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 11. 36. sz. 574–575.)........273
46. Csokonai-album (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18–25. 37–38. sz. 580–582., 597–598.)........275
47. [Ozorai Árpád: Nőm alszik] (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18. 37. sz. 590.)........280
48. „Úti emlékezetek Amerikából" (Pesti Napló 1861. július 19. 164-3430. sz.)........282
49. Wohl Janka költeményei (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 1–8., 39–40. sz. 613–616., 629–632.)........284
50. Az ember és író (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 22–29., 42–43. sz. 657–659., 673–675.)........295
51. [John Baldwin Buckstone: Köszörületlen gyémánt; Henri Murger: A nyolcadik pont] (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 29., 43. sz. 686–687.)....302
52. Szikláry Ilona (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 12. 45. sz. 717–719.) 305
53. A budai Népszínház megnyitása (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 19., 46. sz. 734–735.)........308
54. A pesti Nemzeti Színház ügye (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 26., okt. 3–10–17–24–31., 47–48–49–50–51–52. sz. 740–742., 754–759., 772–775., 789–791., 803–805., 820–822.)........310
55. Népszínház Budán (Szépirodalmi Figyelő 1861. okt. 31., 52. sz. 828–831.)........336
56. [Virágh Gyula [?]: A vőlegény vagy a magyar izraelita család; Szigligeti Ede: A molnár leány] (Szépirodalmi Figyelő 1861. nov. 6–21., 1–3. sz. 13–15., 44–46.)........340
57. [Lapszemle] (Pesti Napló 1861. nov. 28., 274-3540. sz.)........348
58. [Berczik Árpád: Lidi; P. Szathmáry Károly: Csák] (Szépirodalmi

Figyelő 1861. nov. 28., 4. sz. 60–62.)....350
59. [A történeti hűség és Tóth Kálmán Dobó Katicája] (Szépirodalmi Figyelő 1861. dec. 5–12., 5–6. sz. 78–79., 93–95.)....354
60. Drámai pályázatok (Pesti Napló 1861. dec. 7., 282-3548. sz.)....359
61. Nyílt levél Szemere Miklós úrhoz (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 2., 9. sz. 134.)....362
62. Bizottmányi jelentés az 1861. évi Teleki-féle drámai pályázatról (Magyar Akademiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi Osztály közlönye. II. köt. II. sz., Pest, 1861. 191–197.)....363
63. „István első magyar király” (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 9–16., 10–11. sz. 158–159. 173–175.)....368
64. Két heti szemle (Ország Tükre 1862. jan. 15., 2. sz., 20–22.)....372
65. [Eugène Scribe: A didergő] (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 30., 13. sz. 205–206.)....377
66. Szalay László (Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 33–34.)....379
67. Két hét története (Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 36–37.)....381
68. A Kisfaludy-Társaság közülése (Pesti Napló 1862. feb. 6–7., 30-3596., 31-3597. sz.)....385
69. Daliás idők (Ország Tükre 1862. febr. 15., márc. 1., ápr. 1., 4–5–7. sz., 52–54., 68–69., 98–99.)....387
70. Dobsa ellenbírálatáról (Szépirodalmi Figyelő 1862. márc. 6–13–20., 18–19–20. sz. 285–287., 302–303., 317–318.)....401
71. Családélet (Szépirodalmi Figyelő 1862. máj. 1., 26. sz. 402–406.)....408
72. Zord idő (Szépirodalmi Figyelő 1862. jún. 5–12–19., 5–6–7. sz., 69–72., 84–86., 100–102.)....415
73. [Hollósy Kornélia fellépte] (Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 7., 14. sz. 221–222.)....428
74. A nemzeti színház megnyitása 25-ik évnapjának örömünnepe (Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 28., szept. 4., 17–18. sz. 269–271., 285–286.)....430
75. A házasság rokkantjai (Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 11., 19. sz. 301–303.)....435
76. Népszínház Budán (Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 18., 20. sz. 317–319.)....439
77. A négy György (Szépirodalmi Figyelő 1862. okt. 2–9., 22–23. sz. 342–344., 357–359.)....441
78. A nemzeti színház (Pesti Napló 1862, nov. 12–13., 260-3826., 261-3827.sz.)....449
79. „A kísértés” (Pesti Napló 1862. dec. 17., 289-3855. sz.)....453
80. A nemzeti színháznál eszközölhető reformok (Pesti Napló 1862. dec.

24–28–31., 1863. jan. 10., 295-3861., 297-3863., 299-3865., 7-3872. sz.)........456
81. „A pajtáskodás” (Pesti Napló 1863. jan. 4., 3-3868. sz.)........................466
82. „Az eladó leányok” (Pesti Napló 1863. jan. 21., 16-3881. sz.).............469
83. [William Shakespeare: Tévedések vígjátéka] (Pesti Napló 1863. jan. 28., 22-3887. sz.)..472
84. Székely népdalok, népregék és szójárások (Pesti Napló 1863. február 11., 33-3898. sz.)...475
85. Budai népszínház (Pesti Napló 1863. márc. 3. 50-3915. sz.)................483
86. (Szemle.) (Pesti Napló 1863. márc. 13. 59-3924. sz.)............................487
87. A „Budapesti Szemle” új füzete (Pesti Napló 1863. márc. 15., 61-3926. sz.)...490
88. Zrínyi a költő (Koszorú 1863. ápr. 26., máj. 3–10–17., 17–18–19–20. sz. 385–390., 409–412., 433–436., 457–460.)...494
89. „A kártyavetőnő” (Pesti Napló 1863. márc. 27. 70-3935. sz.)..............513
90. [Kövér Lajos] (Pesti Napló 1863. ápr. 16., 86-3951. sz.)........................516
91. [Heti szemle] (Pesti Napló 1863. ápr. 26. 95-3960. sz.).........................520
92. [George Sand – Paul Meurice: A menekültek] (Pesti Napló 1863. ápr. 30., 98-3963. sz.)...521
93. [Auguste Anicet-Bourgeois – Adrien Decourcelle: A család öröme] (Pesti Napló 1863. május 20., 114-3979. sz.)..525
94. „Richelieu” (Pesti Napló 1863. május 28., 120-3985. sz.)......................527
95. [Bulyovszkyné játékáról] (Pesti Napló 1863. jún. 12., 132-3997. sz.) 530
96. Egy alárendelt kérdés (Pesti Napló 1863. jún. 28., 146-4011. sz.).......532
97. A „Részvét könyve 1863-ra” (Pesti Napló 1863. júl. 2., 148-4013. sz.) 534
98. [Eugène Labiche – Édouard Martin: Perrichon úr utazása] (Pesti Napló 1863. júl. 5., 151-4016. sz.)...540
99. A Kisfaludy-Társaság tizennegyedik közülése (Pesti Napló 1864. február 7., 30-4193. sz.)...542
100. Zrínyi Miklós ifjúsága (Koszorú 1864. február 21–28., márc. 6., 8–9–10. sz., 169–173., 193–197., 217–221.)...546
101. A vígjáték-pályázatról (Pesti Napló 1864. febr. 24., 44-4207. sz.)....562
102. Gondolatok (Pesti Napló 1864. febr. 25., 45-4208. sz.)........................565
103. Buda halála (Pesti Napló 1864. márc. 24–30., ápr. 1., 69-4212., 73-4236., 75-4238. sz.)..571
104. Shakespeare (Koszorú 1864. ápr. 24., máj. 1., 17–18. sz., 385–388., 409–413.)...591
105. A nemzeti színház számadása (Pesti Napló 1864. június 22., 141-4304. sz.)...600
106. Az akademiai titkárság (Pesti Napló 1864. október 19–21–29., 239-

43102., 241-4404., 248-4411. sz.)....602
107. Dec. 12-kén először: „Montjoye” (Pesti Napló 1864. december 15., 286-4449. sz.)....610
108. Téli rege (Pesti Napló, 1865. jan. 4–5., 3-4465., 4-4467[6]. sz.)....614
109. „Az idegesek” (Pesti Napló 1865. január 18., 14-4476. sz.)....622
110. [Egressy Gábor fellépte] (Pesti Napló 1865. jan. 22., 18-4480. sz.)....626
111. B. Jósika Miklós (Pesti Napló 1865. márc. 10., 57-4069. sz.)....627
112. Vörösmarty összes műveinek kiadása (Pesti Napló 1865. márc. 24., 69-4081. sz.)....631
113. [Zichy Antal: Stuart Mária Skóthonban] (Pesti Napló 1865. márc. 29., 72-4084. sz.)....633
114. Pénteken, april 28. Először: „A fény árnyai” (Pesti Napló 1865. ápr. 30., 99-4511. sz.)....636
115. Gaál József (Pesti Napló 1866. márc. 2. 49-4759. sz.)....640
116. B. Kemény Zsigmond emlékezete (Századok 1876. 10. évf. 1. sz. 56–66.)....642
117. Szobrot állítsunk-e most Aranynak? (Nyílt levél képzőművészeinkhez) (Nemzet 1882. okt. 25., 55. sz. Melléklet, 1.)....649
118. Daudet és magyar bírálata (Budapesti Hírlap 1888. nov. 13. 314. sz. 1–3.)....650
119. A Halhatatlan és párisi erkölcsök (Budapesti Szemle 1888. 56. köt., 144. sz. 350–378.)....655
120. Levél a szépről (Budapesti Hírlap 1888. december 25. 355. sz. A „Budapesti Hírlap” Karácsonyfája (melléklet), 1–3.)....675
Szempontok egy nagyszabású irodalmi életmű rekanonizálásához (A szerkesztő utószava)....681
Jegyzetek....689
Névmutató....731

Salamon Ferenc írásai

1858–1888

1.

[Salamon F., *Két új zsebkönyv*, Pesti Napló 1858. jan. 16–24., 12-2398., 19-2405. sz.]

Két új zsebkönyv

I.

Nincs egy formája is a hazai szépirodalmi vállalatoknak, mely kedvesebb emlékű volna, mint az irodalmi zsebkönyvek. Ki ne emlékeznék örömmel és kegyelettel azon zsebkönyvre, mely irodalmunknak egy egész átalakulási, újjászületési korszakát foglalja magában? – Költészetünk és az új szellem, mely egész nemzetünket átjárta, e század második és harmadik évtizedében élte reményteljes kitavaszodását. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza, Czuczor és mások valának a fiatal bajnokok, kik Kazinczy nyomába léptek, s a régiek közől Kölcsey ekkor írta legbecsesebb műveit. A „szép tavasznak e kedves fecskéi" egyenként jöttek elő és csoportosultak a szintén fiatal Kisfaludy Károly körébe, ki 1822-ben kezdé meg teljes irodalmi tevékenységét; Kisfaludy Károly volt, ki a durva papírra nyomott Muzárion mellett a csinos „Aurorá"t megindítá, mint egy a külső által is a megifjodást jelentvén és csáberővel hatván az olvasó közönségre. A tartalom meg is érdemlé a díszes kiállítást, ha egyebet nem említünk is, mint Vörösmarty szép lyrai költeményeit és legszebb költői beszélyeit, melyek az „Aurorá"ban láttak napvilágot.

A Kisfaludy Károly „Aurorá"jának 10 évi folyama (1832-ig) csaknem egészen magában foglalja szépirodalmunk 10 évi folytonos haladását, fejlődését. Irodalmunknak, mely e zsebkönyv szűk medrébe volt szorítva, de intensiv erővel haladott, fejlését híven tükrözi vissza az Aurora.

E zsebkönyv irodalmi becsét eléggé mutatja, hogy nagytehetségű, csupán a genius, a meleg hazaszeretet, s a magasrendű dicsvágy által lelkesült írók, múzsájoknak tőlök kitelhető legjobb termékeit adák át számára. A nyelvre, stylre fordított műgond s az inspiratio *válogatott* művekkel tölték meg azt.

Ez Aurora mintegy tárlata volt annak, a mi legjobbat és legszebbet az akkori idők termettek a költészet mezején. Az „Aurora" növendékei valának később, Kisfaludy K. halála után az „Athenaeum" megalapítói és benne irodalmunk bajnokai.

A múltra való oly kedves emlékezet csábításán kívül mintegy tanulságul hoztam fel az „Aurorá"t, úgy hiszem, a maga helyén. Érinteni akartam, hogy irodalmunkban a beletristikai zsebkönyv jól ismert, sőt mondhatjuk szentesített forma. Az első „Aurora" szerkesztőjének halála után, az egykori munkatársak, mint Attila fiai és utódai megoszták a birodalmat. Többféle című zsebkönyv keletkezett. „Emlény", „Hajnal", új Aurora, ál-Aurora; de mindezek idővel elhanyatlottak. Ké-

sőbb jöttek a díszre és pompára minden előbbi zsebkönyveket elhomályosított Almanach-ok, veres bársony kötésben, gazdag aranyozással, pompás metszvényekkel; de kevesebb irodalmi becsű művekkel. A belső nem felelt meg a külsőnek, – az Aurorához hasonlítva. Mindemellett az Almanach szép vállalat, s a magyar salonok asztalán otthonos volt.

De hevenyében nem tudjuk s egyáltalában nem is akarjuk előszámlálni azon zsebkönyveket, melyek az 1848. évet közvetlenül megelőzött s követett évek alatt tünedeztek fel. Annyi bizonyos egyik sem volt többé oly tartós és oly becses vállalat mint a Kisfaludy Károlyé. Egy két évi folyam után abban hagyattak s többnyire csak bizonyos jótékonysági célra adattak ki, minő volt az Árvízkönyv, Kliegl-könyv, Losonczi Phönix, N. Enyedi Album stb. egészen a mostani korig.

Az irodalom ez ágával hova tovább, jobban felhagytak a vállalkozók. Szépirodalmunk kiszélesedett s nem fér meg többé egy zsebkönyv szűk medrében. E kiszélesedéssel nem nyertünk ugyan, mert minél jobban kiszélesedett, annál sekélyesebb; de ezt nem akarjuk csupán a közlönyök minőségének és mennyiségének róni fel, habár ez is sokat tesz. Csak mintegy emlékeztetésül soroltuk elő, elmondandók, hogy e szétágazás dacára a zsebkönyvek még maig is föl-föltünedeznek. Hogy létezésöknek a korábbi zsebkönyvek mintegy históriai jogot és hitelt szereztek, mutatja a pártolás, melyben a közönség részelteti. Vajha a históriai jogot necsak a formában, külsőségekben használnók fel, hanem visszaemlékezvén a zsebkönyvirodalom első megindulása korára és embereire, őket a belsőben is, a lényegben utánoznók. – Az „Aurora” korában inkább menthető lett volna, ha a szerkesztő válogatás nélkül adja a műveket; ma már épen a szépirodalmi közlönyök sokasága kívánja meg, hogy egy zsebkönyv válogatottabb műveket foglaljon magában, mint heti lapjaink. Az egy heti élet kevesebb maradandóságot kíván, mint egy zsebkönyv művei, melyek legalább is egy évig kívánják mulattatni az olvasót.

Jelen helyzetünkben az oly zsebkönyv, mely legjobb íróink lehető legjobb műveit adná át a közönségnek egy bokrétába fűzve, csaknem oly szükséges volna, mint a Kisfaludy Károly idejében. Épen mivel szépirodalmi lapjaink nem lehetnek igen válogatósak, egy zsebkönyv által lehetne legjobban összepontosítni az évi legjobb termékeket, annyival inkább, mivel a regényeket kivéve, alig ha bele nem férne a mi valóban jó és becses terem egy év alatt.

Volt is szó ezelőtt egy-két évvel jelesebb íróink közt ily vállalatról – s csak azért hozom nyilvánosság elé e titkot, hogy így tán újra fölserken a vállalkozási kedv! – Vagy ha e gyönge szózatnak nincs jövendője, maga a puszta eszme is megérdemli, hogy nyomtatásban megjelenjék.

Ennek megpendítését elég jó mentségnek tartom, egyszersmind az olvasó előtt e hosszú bevezetésért. Szükséges volt annak kimutatására is, hogy a zsebkönyvek megítélésében, akármely célra adassanak ki, már e zsebkönyvek fényes múltjánál fogva is, melyet a magyar irodalomban leéltek, csupán az irodalmi belbecs szempontjából indulhatunk ki.

Nem szólhatunk a két új zsebkönyv minden egyes darabjáról. Csak azokról adunk rövid ismertetést, melyek egy vagy más tekintetben nagyobb irodalmi jelentőséggel bírnak.

A „Szépirodalmi Közlöny" ígéretéhez képest, melyet előfizetőinek tett, egy „Szépirodalmi Album"-ot[1] ad át újévi ajándokul s mint ilyenért a megköszönések ideje jó formán lejárván, szóljunk röviden a tartalom minőségéről.

Általán véve a tartalom nem különb akármelyik minden héten egyszer vagy többször megjelenő szépirodalmi lapunk tartalmánál: – nem áll szemen szedett termékekből. Leghíresebb elbeszélő íróink egyike Jókai Mór úgy szólván csak széphangzású nevével kölcsönöz előleges hitelt a gyűjteménynek. „Az áruló gyűrű" című keleti elbeszélés, költőnknek oly műve, mely még csak a különben igen gazdag képzeletű író ragyogó színezésével, a különben merész és erőteljes nyelv bájaival, az előadás meglepő fordulataival sem dicsekedhetik. Ámbár az arab regék modorát akarja benne költőnk utánozni, a tények száraz, naivitás nélkül való elmondására szorítkozik. Valami akár komoly megilletődést okozó, akár humoros, akár comicus költői hangulatot nem találunk benne, – s annál kevésbbé valami mélyebb vagy meglepő hűségű lélektani vonást. A keleti csodás poesis ki van vetkőztetve mysticismusából. Az álomlátás materiális módon van megfejtve, a megfejtés pedig, mely bölcs komolysággal van adva, kétséges. Ha a Muhzin (a főszemély) álmában egy ember feletti látvány jelenik meg s a költő élénk színekkel festi azt képzeletünk elé s nem magyarázza, hogyan állt elő e csoda, az illusio teljesebb lett volna, mint így a mint e látvány megfejtetik. Ali Hodzsia rá akarja szedni jó barátját Muhzint. Egy éjjel szakálát, fejét bekeni phosphorral, hogy egész feje világoljon. Így jelenik meg Muhzinnál, s mint kísértet így beszéli rá őt, hogy vándoroljon Mekkába. Az oly tárgynál, minő a Jókaié, többet ér a képzeletre elevenen ható mysticismus, mint a legelfogadhatóbb materiális bizonyítás, mely csak annál jobban rontja illusiónkat az elbeszélés csodálatos részeire nézve.

A beszély végétől nem tagadjuk meg a keletiséget. A csalót sepoy kegyetlenséggel bünteti Solimán zultán. Egy óriási mozsárba tették, aztán négy bontandzsi megfogá a törő sulykot s felemelé négy nyelénél fogva, s egy intésre leejték a mozsárba. „Egy irtóztató ordítás hangzott fel abból névtelen szótagolatlan üvöltéssé nyúlva; a bosztandzsik másodszor is felemelik a kallót; másodszor is lezuhantak: most már csak egy fuldokló hörgés hangzott a zuhanat után; harmadszor már csak rémes nyögés; és azután semmi egyéb, mint a csontok ropogása." Így van leírva az a kegyetlen operatio; – de még itt sincs vége. „És azután, folytatja egy kikezdésben, addig zúztak a sulyokkal a mozsárba, míg ki nem fáradtak bele, is a mi akkor ott maradt, az csak egy (nem több?) alaktalan tömeg volt, vér és csont, és selyem és arany pillangók egy összedagasztott halomban." A költő kegyetlenségének e részletes leírásból kitűnő kéj érzetében, aligha osztozik az olvasó. A költő azonban itt is a materialis valószínűségre figyelmeztetni el nem mulaszt. Sőt históriai tekintélyre hivatkozik. „Ez előtt hetven évvel" – így rekeszti be elbeszélését,

[1] Címe: Szépirodalmi Album, a „Szépirodalmi Közlöny" első könyvilletménye, szerkesztette Szelestey László. Pest 1858. Müller Emil könyvnyomdája.

mintegy tanulságképen, még ott látta Tavernier francia utazó a díván terem ajtajában azt a mozsarat, rettentő példáját az ozmán igazságtételnek." Ez elég komolyan és tudós modorban van elmondva. Mennyivel inkább helyén van a nép mese mondáknak ily forma utószava: „a király lakodalmán magam is ott voltam, s lábamat úgy megütötték egy csonttal, hogy mindjárt eltört. Ha nem hiszitek, nézzétek: maig is sánta vagyok bele." Az ilyféle bizonyítás csak comicus hatásra van számítva – de komolyabb elbeszélésben csak ízetlen lehet. Ha mind igazkép fogadjuk is el Jókai leírásait, melyeket még Tavernier francia utazónak, ki a mozsarat látta, általunk kétségbe nem vont tekintélye is támogat, az egész beszélyt, minden rövidsége mellett nemcsak megelégeljük, hanem a végén megis sokalljuk.

E beszélyről nem szóltunk volna ily hosszasan – ha irodalmi tekintetben azon fontossággal nem bírna, hogy Jókai neve áll alatta, ki, megadjuk, hogy rendkívül sokat tud írni, – de phantasiája, fájdalom, nem kimeríthetetlen s munkássága nem kifáradhatatlan, mint hízelgői szeretnék vele és az olvasókkal elhitetni. – Kitűnő beszélyírónk e műve gyengébb sok, divatlapban megjelent novellájánál s az előttünk fekvő zsebkönyv tartalmának akármelyik divatlap tartalmától való megkülönböztetésére nem igen billenti meg a mérleget.

Ugyanezt mondhatjuk Kövér Lajos „Kék Hortensia" s Vadnai Károly „Az én Marim" című novellájáról. Egyik sem emelkedik felül a szépirodalmi lapjaink által mostanság közzétett beszélyek színvonalán. Vadnai beszélyének rámáját, alaptervét dicsérettel kell megemlítnünk; de a ráma nincs megtöltve élő alakokkal, kiknek fájdalma, élettörténete hatást tehessen, képzeletünket magába csábítsa. Dologtalan fiatal hölgyek és ifjak elmulathatnak rajta egy rövid órát, de mély benyomást nem tesz, mint a ködfátyolképek. Azonban elbeszélésbeli rend sőt nyelv dolgában is, habár erő nincs e nyelvben – jóval felül áll Kövér beszélyén, mely összevissza van kuszálva, s nyelve általán pongyola, kifejezései néhol nem magyarosak.

Van még e füzetben egy a fenebbiek rovatába eső prózai dolgozat. Történeti életrajz akar lenni; de formája ellen számos kifogásunk van. „Bornemiszsza Anna" (Apafi Mihály erdélyi fejedelem neje) a rajz címe. De e főszemély egészen háttérbe szorul Teleki megett, hogy bajos megmondani, ki tulajdonkép a főszemély. Az előadás ugráló szaggatott, sem a kor sem az emberek rajza nem teljes, a mi pedig kis mérvben sem lehetetlen. Alakjait nem bírta az író megeleveníteni. A kapkodás és sietség sokkal jobban érezhető, semhogy, az elbeszélés árja magával ragadna. Természetes, hogy a történeti tények bírálatába itt nem ereszkedünk, csak a művészi oldalra tartók szükségesnek ez egykét jellemző vonást felhozni.

Nem ereszkedünk e helyen a versek bírálatába sem, nem mintha egykét kielégítő költeményre nem akadnánk, hanem mivel elégnek tartjuk megjegyezni, hogy e részben a tartalom szépirodalmi lapjaink tartalmát nem múlja felül. Verses részt Csepely Sándor, Dalmady Győző, Lévai József, Lisznyai Kálmán, Mentovich Ferenc, Nyilas Samu, Pájer Antal, Szász Károly, Szelestey László, Székely József, Thali Kálmán, Tárkányi Béla, Tóth Endre, Zalár, Vajda János költeménye tölti be.

A zsebkönyv prózai részére visszatérve, abban legbecsesebbnek, tartjuk a Gyulai Pál *rajzát*, melynek címe: „Magyar bál Berlinben." Azon, a beszélynél szeré-

nyebb igényeket formáló irodalmi nemhez tartozik, melyet nálunk *életképnek*, az angoloknál sketchnek (vázlat, vagy rajz) neveznek. E kis mű nincs arra számítva, hogy nagy hatást tegyen; – de a tiszta előadás, a vonások kevés volta mellett azok határozottsága, a nyelv szabatossága nemcsak kellemes olvasmánynyá, hanem művészi hatásúvá teszik. Az érzelmeket kevés szóval, de melegen festi az író, s hatását nem téveszti el. Rajzolt személye iránt meg bírja nyerni részvétünket, anélkül, hogy megszűnnénk rajta mosolyogni. A komoly megindulás és nevetés szerencsés összeolvadásban teszi az előadás általános hangulatát, s habár a tárgy úgy látszik az élet után van rajzolva, e hangulat adja meg azon költőiséget, melyben az eszményítés titka rejlik. Az említett elemek egy hangulattá vegyülését nevezzük humornak. A comicai vagy bohócos hatást gyakran nevezték nálunk e néven, pedig helytelenül, Gyulai e beszélye egy példát mutat fel kicsiben, mit nevezhetünk jogosan honosnak, megjegyezvén, Gyulai írói egyéniségeink jellemzésére, hogy humorában mindig túlnyomó a komoly, s mondhatni sentimentalis elem a satyrainál, a mi semmit sem von le a hatásból. Több benne a sympathia, mint a gúnyolási hajlam az emberek iránt s gyengéik közől csak a kisebbeken nevet. A humoristák nagy részéhez hasonlítva, nagyon jámbor s inkább enyelegve faggatódzó barátja, mint szenvedélyes kigúnyolója a festett személyeknek. A humoristák nagy része halálos ellenséggé tenné azt, kit az élet után lefestene, – azt hiszem Gyulainak, ha Glück = szerencse létező személy, sikerülne őt kiengesztelni a róla adott mulatságos rajz iránt.

A rajz Berlinben letelepedett magyar mester emberek életébe enged egy pillantást vetnünk. Leírja azon csak felerészben levő metamorphosist, melyen átmentek. A főszemély – egy szűcsmester – folyvást azt vitatja, hogy ő magyar – eredeti hajlamai, ha nyilatkozásuk fölszabadulhat, csakugyan magyarok is, – de a külső, a szokás és életmód berlini emberré tette. Folytonos hivatkozása, hogy ő magyar, némileg megfelel azon mámoros állapotban tett gyakori nyilatkozatának, hogy neki a bor meg nem árt. A balul értett nemzeti büszkeség kigúnyolása mellett, midőn arról támad heves vita, melyik különb: a magyar vagy a porosz huszár, midőn a szűcs abban vélte fentartani a magyar név becsületét, hogy a dulakodásban, ivásban győzedelmes legyen, hogy magyarosan tud vigadni stb. modora ezek mellett a honvágy hű és sokszor megindító rajza ott van a háttérben.

„A (magyar) zene mindenkiben felkölté – írja szerző az elbeszélés elején – az édes szülőföld és drága haza, emlékét: a délibábos pusztákat, a vadregényes bérceket, a négy folyam tündérvölgyeit, melyeket talán soha sem láthatnak többé, a templom tornyát, a nádfedelű kis házat, a kerítés nélküli udvart, melyek, mintha most is előttök állanának; az útszéli csárdákat, vagy a falu korcsmáját, honnan még füleikbe hangzik a hegedű és cimbalom-szó s a szép leány mosolygását, s annyi mindent, mit *képzelni nem tudnak már, csak érezni*. Reám is elragadt e hangulat, én is elszomorodtam és azon tűnődtem: *vajjon eljön-e valaha az az idő, mikor otthon Magyarországon is így fogunk vigadni!*” – E szavakban rejlik a mű komoly alapeszméje.

[II.]

II.

A második zsebkönyv melyet a lap olvasóinak be akarok mutatni, „Remény” címet visel[2]. A kiállítás csínja s az acélmetszvények itt, hol irodalmi szempontot válsztánk, nem nyomhatnák le a mérleget e zsebkönyv részére. Tartalmának nagyobb választékossága különbözteti meg, s a szerkesztőnek köszönettel tartozunk érette. Döntőleg szól e zsebkönyv mellett, hogy kitűnő írónk minden *lyrai költeményét* foglalja magában. B. Eötvös József öszszes, számszerint huszonegy, egy részt kiadatlan, más részt elszórva megjelent versére nyitunk, mindjárt a kötet elején.

E valódi költőnket lantos műveiből ítélni meg, egyoldalúság volna. Arcképe, egész szíve-lelke, s eszméi prózai költeményeiben, regényeiben vannak örökéletűekké téve. Mindezt csak kicsiben, miniaturában adta át a nemzetnek csekély számú verseivel. Ezekből is rá lehet ismerni; – de e szellemet egész mélyében s egész terjedelmében föl nem foghatjuk. Verse egy-egy kis virág a dús termékenységből, egyegy felsóhajtás az oly sok ezer szenvedő iránt érzett sympathicus fájdalomból. A lant nem elég terjedelmes hangszer érzelmeinek, a vers nem enged elég széles határt eszméinek. Prózáját kell olvasnunk, hogy eszünkbe jusson a képzelet gazdagságáról a tropicus égalynak kimeríthetetlen tenyészete, mely tömöttség, fris színezet, fény és változatosság által bájol el, s az eszméket, költői képeket egész nagy csoportozatokban állítja lelki szemünk elé; hogy önkénytelenül magával ragadjon a széles mederben haladó ékesenszólás árja. Lelke a nagyobb conceptiókhoz van szokva: egy-egy eszmét egész terjedelmében szeret felfogni s azt a végső láncolatig követni, valamint politikai műveiben, úgy nagyobb költői műveiben, a regényekben. Ez annyival feltűnőbb tulajdona lelkének, mivel sem politikai könyveiben a phantasia gazdagságát, sem regényeiben a nagy elméleti és gyakorlati rendszerek fejtegetése iránti előszeretetet nem engedi sejtenünk.

Eleven képzeletén kívül, főleg a nagyon fogékony szív teszi őt kiváltságolt lélekké, valódi költővé. Mily megragadóan, híven festi regényeiben a szív szenvedéseit! – Ha valami, ez különbözteti meg költői tehetségét. Sőt gyakran kegyetlennek, vigasztalás nélkülinek találjuk e költészetet, kivéve azon vigasztalást, melyet a költészet, mint költészet magában hord. Ritka költő, ki annyira értené azon költészet titkát, hogy a részvétünket teljes mértékben megnyert regényhős, mint Jób, még miután azt hisszük is, hogy elérte a szenvedések netovábbját, nagyobb fájdalmakkal halmoztassék. E szenvedések regényeiben mindig lelkiek, így annál mélyebben hatnak s egyszersmind annál nagyobb művészi érdem megtestesítésök. Költészetének e legkiválóbb tulajdonánál is határozott hajlamot látunk benne a hosszasabb fejlesztésekre. Neki az élet számos viszontagságaira, a társadalmi viszonyokra s életrajzokra van szüksége, hogy szívének oly sokakat magában ölelő sympathiáját egész terjedelmében éreztesse.

[2] „Remény. Zsebkönyv az 1858. évre.” Szerkeszti Vachot Sándorné (Nagy acélmetszettel). Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinand 1858. (Ára 2 ft).

Mint oly ember, ki fiatalsága óta a közügyeket szívén viselte, mint ki sokat „érzett és gondolkodott," mint ki „értelme és érzelme körét folytonosan szélesítette," nemcsak az emberi szívet ismeri közelről, hanem egyszersmind megszokta az emberi viszonyokat magasabb, philosophiai szempontból tekinteni. Innen az emelkedett világnézlet, s azon szép eszmék, melyek mint keleti gyöngyök, néha keleties pazarlással vannak elszórva regényeiben.

Íme nehány fő vonás, mely őt kitűnő és épen oly költői mint philosoph regényíróvá teszi.

Lyrában nincs helye a képekkel csoportosan elhalmozott, a természetet, emberi viszonyokat oly nagyban átölelő előadásnak, a terjedelmes és kimerítő ékesenszólásnak. Az élettapasztalásból folyó maximák számára sem nyílik annyi alkalom. Sőt a lelki fájdalmak e hű s részvétteljes festője, sem tűnik fel verseiben oly nagyságban s annyi dicsőséggel. Pedig lyrájában keressük legalább néhány töredékét azon naplónak, melyben saját fájdalmai vannak közvetlenül följegyezve; de hiában keressük. Azok közé tartozik, kik saját szenvedéseiket eltitkolják, s csak a másokéin érzett rendkívüli sympathiából sejtjük az öntapasztalás egész hosszú iskoláját; mert a mint a német költő mondja, csak azt bírjuk szépen és híven adni elő, a min magunk is némileg keresztül mentünk; s csak azon szenvedések iránt lehetünk oly nagy sympáthiával, minő az Eötvösé; melyeket ismerünk. Regényei mutatják, hogy sok érzelmen és csalódáson ment át, – versei mutatják, hogy azokat nem szereti közvetlenül tárni föl.

Eötvös versei, egyet-kettőt kivéve, az emlékezet szelíd viszfényénél születtek. Lantja a szív múltjáról zengedez. Kedvenc eszméje, hogy a szív csak a fájdalmakat nem felejtheti.

A multat el nem törli
Boldog jelen soha:
Az is fáj, a mit elvett
Az is, mit meghagya.

Még azon versében is, mely jelen érzelmekről szól, – az „Elvirához" című költemény – visszatér a múltra, sőt még ott is hol a jövőről beszél, emlékezetet kér.

De habár az emlékezet poezisa soha sem lehet oly eleven, oly forrongó, mint az, melyet a költő az érzelmek forrongásának óráiban teremt; habár az utóbbi esetben a költő mint drámai személy, dalának nagyobb közvetlenséget ad, az előbbeniben pedig csak elbeszélő; – habár az utóbbi nemet a naphoz, az előbbit a csak viszfényt adó holdhoz hasonlíthatjuk: megvan az emlékezetnek, nyugodtabb elbeszélésnek s a holdnak is saját kelleme és varázsa.

Lefolyt küzdelmeket, eltűnt vihart emleget szelíd hangon e lant. Eötvös verseit a szelídség, egyszerűség jellemzi. Sehol sem találsz költeményeiben kirívó képeket, durva vonást, túlzott merészkedést. Nem akar sehol virtuozitást mutatni, s mint némely gyakorlott művész, a hangszeren való jártasságot fitogtatni: csupán eszméjét, érzelmeit akarja tolmácsolni, s tán inkább keveset mond, mint sokat. Valamint sem politikai könyveiben a regényíró költőt, sem regényeiben a politikai rendszereket búvárló és fejtegető tudóst nem sejteti: úgy lyrai költeményeiben

nem sejteti a phantasia azon nagy gazdagságát, az áradozó dictió bőségét s a politikai és philosophiai eszmékben annyira gazdag lelket. Csupán egyegy költői eszme kifejezésére szorítkozik, s a formákat nem zavarja öszsze. Versei egyszerűek, mint egyegy kis virág s oly szerények is. – Versélésében nem találunk vakmerőséget sem eszmékben, sem a formában. Ha néha lazaságot hibáztathatunk bennük, ez nem affectatio, mint némely újabb költőnknél, kik a pongyolaságot geniálitásnak tartják.

Eötvös, mint őszinte lyrai költő néha inkább a formát, a külsőt hanyagolja el az eszme kedveért, soha megfordítva, az eszmét a külső kedveért.

A „Búcsú" nemcsak legtömöttebb és legszebb verse Eötvösnek, hanem még fenebb kell vala említnünk, mint oly kivételt, mely, úgy látszik, nem az emlékezet viszfényénél, s nem a nyugalom, de a forrongás óráiban született. E költeménynek, mely 1836-ban íratott, rendkívüli és tartós hatása volt. Eötvöst tán többen ismerték erről, mint „Karthausi"járól. Hány példányban nyomták ki a „Búcsú"t, nem tudjuk; – de bizonyos, hogy ezeren – meg ezeren tudták könyvnélkül vagy bírták *kéziratban.* A tanuló ifjúság, melynek nagy része versgyűjteményt készített a maga számára, s ebbe a legszebb verseket írta be Vörösmartytól, Bajzától, Kölcseytől s. a. t., a „Búcsú"t az elsők közé sorozta be s a telhető legcifrább caligraphiával s – sokszor oly hibás orthographiával írta le, hogy e példányok, nagy része az *igen számos* kéziratból kéziratba *másolásnak* csalhatatlan documentumai valának. A „Búcsú"t az utolsó gyermek is ismerte. Az, hogy Szemere a Kisfaludy Társaságban e versről oly külön értekezést írt, melyben mint Heine a régi classicusok műveit, sorról sorra magyarázá, mutatja, hogy az akkori időben a tekintélyes irodalmi férfiak is mennyire kitűnőnek találták e költeményt, s más felől minket fölment a „Búcsú" részletesebb ismertetése alól, melyre különben érdemes volna. Csak azt jegyezzük meg, hogy a hazaszeretet megéneklésére e versben már maga a motívum is erősebb, mint sok másban, mely ezen időben kelt, s az őszinteség, mélyen érzett valóság mélyebb költőiséget ad szép stropháinak. Mikor van inkább helyén a hazáról énekelni, melyik költőibb momentum, mint midőn a hazától búcsút veszünk? – A másik, mit meg akarok jegyezni, hogy habár itt is fölmerül kedvenc eszméje, hogy a legszenteltebb emlék a fájdalom, mindamellett mint hazafi, valamint ezen versében úgy másokban is, elegiai hangja, melyre oly hajlandó, nem annyira fel akarja eleveníteni a múltat, mint fátyolt vetni rá. Nem az egykori életet, hanem a temető képét tünteti fel, – annak néma és pusztavoltát juttatja eszünkbe.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa
Ah! régen hallgat immár a magyar,
S az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő uj fövényt takar.

Egy másik versében Mohácsot énekli meg – hol szintén a fris fűvel benőtt temető képét állítja elénk. – Kevés hazafias verset írt; – de verseiből is láthatjuk lelkének, gondolkodásának régibb irányát, hogy tudniillik jobban érdekelte őt a haza jelene, mint a múltja. A közdolgokban forogván, részvékeny szíve megesett

a jelen szenvedéseken, nagy eszmékkel küzdvén, ezek foglalták el lelkét. Ez iránynak verseiben is látjuk nyomait. Nemcsak hogy ezt dallja egy helyen:

„Márvány szobor helyébe,
Ha fenmarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem”

hanem egészen tisztán látjuk az irányt így kezdődő versében:

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tüz borát,
Szabály szerint kimért sorokban
Megénekelni a magyar hazát.

De engem felver nyájas képzetimből
Komoly valónak sulyos érckara;
Nemem keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.

Mit ezrek némán türve érezének
Eltölti égő kinnal lelkemet.

S ismét:

Mig gyáva kor borul hazám fölébe
Én szebb emlékivel nem gúnyolom.

A szelíd satyra azokra, kik szabály szerint kimért sorokban azon időben sokszor kontárul énekeltek a hazáról; a szebb emlékekkel való gúnyolás – elég keserű érzésre mutat; de egyszersmind igazolja, mit előre bocsátánk, hogy e költőnk, ki egyéni életének csak múltját szereti megénekelni, hazafias dalaiban többnyire a jelen iránt érez legnagyobb részvétet.

Kit nem hevit korának érzeménye,
Szakitsa ketté lantja hurjait.

Ezt találjuk egy másik helyen.

Eszméinek ezen itt feltűnő iránya határozottan igazolja, hogy Eötvöst csakugyan legjobban a „kor érzeménye” hevítette.

Legyen bár helyeslendő vagy roszalandó ez irány – Eötvösnél nem csupán egyéni volt, hanem az egész kort jellemzi a melyben írt. E század múlt tizedében, habár a pártvezérek olykor súlyos vádként hozták fel a szembeállók ellenében, hogy a históriát nem tanulmányozzák, vagy legalább nem úgy, mint kellene – mondom, e század elmúlt tizedében voltakép nem a história, hanem az újítások, a régi, visszaéléssé vált előjogok megszüntetése s a múlt helyett az új eszmék tették a kor jelszavát. A *conservalók* a történetet többnyire csak lexicon gyanánt használták, melyben bizonyos fenforgó kérdésekre bizonyítékokat lehet feltalálni, – s

nem annyira a szellemet, mint az egyes adatokat fürkészték. A haladók a szónoklatban, de főleg a költészetben a „régi dicsőség”et említék buzdításul, s ők is bizonyos fenforgó kérdésekben a múltat vevén elő, a történetet saját irányeszméik köntösébe öltöztették. A történet objectiv felfogása- és részrehajlatlan vizsgálatának elhanyagolását igazolja, hogy tán 20 év alatt történeti irodalmunk nem bír annyit mutatni fel, mint 1849. óta napjainkig. A költészetben, az egyszerű balladától a regényig és drámáig meglátszott a históriának bizonyos irányeszmék szerinti feldolgozása. A ki összehasonlítja az akkori balladákat Aranyéival, meg fogja érteni, – hogy költészetünk is a történetirodalommal lépést tart a história objectiv felfogásában.

Azonban e tárgyat érintvén, sem többet sem kevesebbet nem akarunk mondani, mint azt, hogy a kor, melyben Eötvös versei keletkeztek, némileg háttérbe szorítá irodalmilag is a történetet, s az új eszmék vettek igénybe minden erőt s minden szívet is, s hogy végre az Eötvös verseiben feltűnő irányt azon kornak kell érdemül vagy hibául felrónunk, a melyben születtek.

Az irányeszméket magokban nem lehet hibáztatni a költészetben. Csak költőileg legyen az eszme elénk állítva, – s ne *a költészet rovására* hízelegjen a közönség kedvenc eszméinek, a roszalás mindig helytelen.

Eötvös verseire nézve sem volna helyén e hibáztatás. *Eszméit* nem tárgyalja verseiben – ezt politikai könyvei számára tartja fen, hol rendszerét kifejtheti.

Olvassa el bárki azon szép költői beszélyt, melynek címe: „Vár és kunyhó” – az irányeszmét fel fogja ugyan találni benne; de az egész még sem egyéb egy gyöngéden kivitt érzékeny történetnél. A mit a paraszt felel a várúrnak, nem okoskodás, hanem oly igazság, melyet a költő bármely időben szolgáltathat a társadalmi conventiók ellenében. A költői igazságszolgáltatásban a szív tiszta hajlamai nem csak joggal, hanem kiváltsággal bírnak. – Mindemellett nem lehet kétségbe vonni, hogy azon nagy hatás, melyet az itt említett költemény tett korára, nem csupán a költészetnek tulajdonítandó. A paraszt és főúr szembeállításában óvást látott a közönség a kiváltságok ellen, – s ez annyival nagyobb súlylyal bírt, mivel nem egy vagyontalan író, hanem egy főúr tollából került. E vers épen oly ismeretes volt, mint a „Búcsú,” s habár a mai kor kétségtelenül ez utóbbinak nyújtja a koszorút, alig hisszük, hogy mai nap egy-egy költemény oly hatást tegyen, mint a maga idejében a „Vár és kunyhó” tett. A kor soha sem hálátlan a költő iránt, ki a kor érzeményét tolmácsolja.

Előrebocsátottuk, hogy Eötvös egész költészetét, teljes szellemi arcképét nem bírjuk e versekben; elmondtuk, hogy valódi költő létére nem zavarja össze a formákat, de egyszersmind fel akartuk mutatni, hogy versei, az egyszerű virágok, némileg kiegészítik az arcképet s mivel öszhangoztak korábbi irodalmi tevékenységével, életével, ez oldalról is meggyőznek költészete őszinteségéről. – Toldi Ferenc úrral, ki Eötvöst kihagyta a magyar lyricusok sorozatából annyiban egyetértenénk, hogy Eötvös nagyobb költő a prózában, mint a versben; – de a „Remény” szerkesztőjének e versek közléseért, annálfogva is köszönettel tartozunk, hogy némileg helyre hozta a mulasztást; mert Eötvös mind költői tulajdonánál, mind hatásánál fogva kora lyrai irodalmában kitűnő állást foglal el.

A kitűnő író életére, jellemére s működésére vonatkozó legkisebb levél, egy néhány sor is kegyeletet, fenmaradást érdemel – menynyivel inkább Eötvös versei, melyeket a „Remény” összegyűjtve ad át az olvasó közönségnek.

A „Remény” ezenkívül Vörösmartytól három kiadatlan verset közöl. Petőfitől egy kevesek által ismert költeményt; „A hold elegiájá”-t, Aranytól egy dalt „Balzsamcsepp” cím alatt. Ezenkívül Gyulaitól, Erdélyitől, Lévaitól, Vachot Sándortól, Vachot Sándornétól, Bérczitől, Flórától, Berecztől, Tóth Kálmántól és Endrétől, Szász Károlytól, Szelesteytől, Székely Józseftől, Tóth Lőrinctől, Thali Kálmántól, Gregustól, s végre veterán írónk Szemere Páltól. A prózai részt teszi: Fáy András, egy a Vandyk, világhírű művész életéből vett beszélye, „A Hiúság sebz és gyógyít” cím alatt; a szerkesztőnőtől a „Vándorok” című kép; egy vígjáték Kövér Lajostól, (melyről előadatása alkalmával e sorok írója bővebben szólt) „Meg akar halni.” – A kis beszélyről, melyet Jókai itt közöl, nem szólunk bővebben, címe: „Bizebán” s a keleti életből van merítve. – A tárgy anynyira csekély, formája anynyira nincs, hogy a „Szépirodalmi közlöny albumá”-ban közzétett beszélyénél még kevésbbé elégít ki. A prózai részben kiemelendőnek tartjuk az „Apám emlékezete” című félig emlékbeszéd, félig életkép féle művet. Bár a forma e meghasonlása árt a műnek; de a stylre fordított műgond, az eszmék olykori szépsége, s mindenek felett azon helyek, hol az író csak fest, és nem elmélkedik, elég kárpótlást nyújtanak. E mű, (melynek szerzője Száva), nem költemény, hanem valóban egy apa emléke. A legszeretetre méltóbb magyar nyíltság, szeretet és patriarchális tulajdonok határozott vonásokkal s eleven színezéssel vannak ez apában elénk rajzolva. Egész B. megye énekelte róla:

A S… szeme szája
Többet ér, mint Tokaj tája.

Szeretettel és ihlettséggel rajzolt kép, melyet mindenki élvezettel fog olvasni s meggyőződni, hogy az eredeti a gyermeki emlékezetből híven van eltalálva oly sok év után is. Salamon F.

2.

[S. F., [Jókai Mór: *Dózsa György*], Pesti Napló 1858. jan. 17. 13-2399. sz.]

Jan. 15. „Dózsa György.” Eredeti *történeti* dráma 4 felv. Írta *Jókai* Mór. Tényeket akarunk elmondani. A második felvonásban történt, hogy a dráma szerzőjét a közönség látni óhajtotta. Megjelenésekor a földszinti közönség néhány koszorút hajított feléje – a földszinti közönség, mert a páholyok nem dicsekedhettek közönséggel. A szerzőt többször hítták ki s mindannyiszor megéljenezték. Előadjuk azt is, mi volt e zajos tapsok szülő oka. Ez azon jelenet volt, melyben Zápolya, ki *más* historicusok tévedő hite szerint, annyi katonát állíthatott ki, oly tekintélyben

volt, mint sok akkori európai uralkodó, a szó teljes értelmében összepofózkodik Dózsa Györgygyel. E vastag ökölrekerülő *személyeskedésben*, Zápolya hátrálni kénytelen s Dózsa népe ujongva, dorongokkal követi vezérét e harcban. A fényes győzedelem után, melyet a nép oly kézzelfoghatólag ví ki az aristocratia felett, a közönség egy része első, másod s harmadízben is kihítta a tragoedia-írót, ki az *eszmét* Dózsa személyében oly fényes diadalra juttatá. Drámaíró ritkán részesül koszorúkban! – de ama jelenet írója megérdemelte. E jelenet hatása annyival feltűnőbb volt, mivel a darab ezutáni felében a közönség nem hogy félbenszakította volna tapsaival az előadást, hanem még a változások és felvonások végén is igen lanyha és gyér tapsokkal fejezte ki lelkesedését. Ha Dózsa még egy-két ízben megpüföli Zápolya megtestesült személyében az oligarchiát (mely szó Jókai csalhatatlan logicája szerint magyarul hazaárulót jelent) tán több zajos tapsról is kellene referálnunk. Zápolya s benne az oligarchia a mű legislegutolsó jelenetében egészen meg van alázva, – mert hisz ő, ki királyi házak leányait kérte nőül, hiában kéri Csáki Lóra kezét. Az eszme diadala teljes, de minthogy e végső jelenet nem zajos, a tetszés is csak olyan volt. A tanulság tehát: ha a közönségre el nem vitázható hatást akarsz tenni, szükséges tragoediádat dulakodásokkal elevenítned. Egyébiránt a Jókai „Dózsa György"ében ez előadás alkalmával sem volt tragicum. A közönségnek is, melynek aestheticai tudományára, műítészi készültségére annyiszor hivatkoznak némelyek, mondom e legfelsőbb törvényszéknek, e supremum fórumnak is, mély hallgatása, bölcs és sokatmondó közönye hirdeté, hogy a hol nincs, ott ne keress tragicumot. A mint a fenebb előadott tényállásból, remélem, kitűnik, nem a tragicum, hanem valami egészen más, a circusból átültetett drámai elem ülte diadalát. Lesznek-e ezen diadalnak örvendező hirdetői, a *színpadi hatás* ez új nemének lelkes apostolai? Oly kérdés, melyre *igennel* felelünk. Ez új tan a drámaírásban roppant kényelem, ha meghonosítjuk. S. F.

3.

[Salamon F., *Ira Aldridge vendégszereplései*, Pesti Napló 1858. febr. 16–19., 37-2423., 40-2426. sz.]

Ira Aldridge vendégszereplései

I.

Mindenekelőtt arra kérem az érdemes olvasót, mondjon le azon illusióról, mintha dicsérő beszédet akarnék írni az idegen művészről; mintha az angol színészet nagysága mellett a mi nemzeti színészetünk törpeségét akarnám kimutatni. E kérelemre nem azért van szükség, mintha valaha egy magyar író képes volna saját magunk megalázását tűzni ki célul, – ezt magyar író soha sem is tette; – de azt már tette magyar író, hogy írótársát ilyesekkel gyanúsította, sőt beárulta a közön-

ségnek s részéről el is ítélte a legszigorúbban. cikkeim nem panegyricusok – hanem értekezések akarnak lenni, minden vonatkozás nélkül a magyar színészetre.

A dráma és színművészet szempontjából szólok a tárgyhoz, s annyira nem akarom a nemzeti szempontokat belevegyítni, hogy még csak azt sem veszem számításba, hogy Aldridge született szerecsen. Meg vagyok győződve, hogy evvel mit sem vonok le „Othello"jából. Nem követhetnénk el nagyobb botlást, mintha azt állítnók, hogy Aldridge-nak Shakespeare szerecsenét játszania könnyebb, mint egy európainak, mert hisz ő maga is szerecsen! – Részemről a legnagyobb ignorantiának tartottam, midőn a közelebbi években egy szép, fiatal, mintegy 15 éves lyányka lépvén fel *először* is Shakespeare *Júliájában*, voltak, kik azt állíták, hogy mivel Rómeó kedvese is ily fiatal volt s ily szép lehetett, tehát e lyányka a legjobb *Júlia.* Ezt nyomtatásban olvastuk; pedig ugyanazok, kik ezt írták, nem merték volna azt is kinyomatni, hogy tehát egy ügyvéd szerepét legjobban egy ügyvéd, egy bakancsos szerepét legjobban egy bakancsos, egy parasztét legjobban egy paraszt tudná megszemélyesítni a színpadon. Ha ez állana, nem volna szükség állandó professionatus színészekre! – Azonban csak annyit akarunk mondani, hogy Ira Aldridge Othellojára nézve nagyon alárendelt dolog, hogy a művész született szerecsen.

Shakespeare „Othello"ja nem azon szerecsen, kinek mását akár Afrika belsejében, akár új Orleans-ban lehetne találni; mi pedig Shakespeare tragoediájában sem az amerikai, se az afrikai szerecsent nem akarjuk látni, hanem azon feketét, ki oly jeles katona volt, annyi veszélyen ment át, hogy tetteinek elbeszélésével Velence legszebb leányának szívét nyerte meg, – ki annyi férfias önérzettel, a megvettetést annyira érzi, ki könnyen lobbanó indulatú, de a harc iskolájában megtanult magán uralkodni; ki oly gyöngéd és oly kegyetlen; ki oly hiszékeny, s ezért könnyen kételkedő, de midőn valamiről meggyőződöttnek véli magát, oly rendíthetetlen és nyugodt! – Mi köze szerecsenségének ahhoz, hogy a legnagyobb és az emberi szívet legmélyebben értő drámaíró egy legszebb művét egészen átértse, átérezze, – és azt minden szavában híven tolmácsolja, – vagy inkább azt, a mi a költőnél szavak által van festve, testtel, mozgással eleveníti meg – de annál se többet se kevesebbet.

Aldridge e több, mint szó szerénti értelemben veendő tolmácslásra mindenek előtt erőtelyes szép hanggal van megáldva, melyet csak nagy tanulmány fejthetett ki ily tökélyre. Főleg hangjával uralkodik a közönségen. Annák egész scáláján, a suttogástól az indulatnak csaknem legsúlyosabb hangjáig, a nyugodt férfias szótól a fájdalmas nyögésig, mindent merhet; – de helyesen mer. E természeti adományt csak a költő szavainak tolmácslására használja. E hűség őrzi meg a túlzás vádjától. Valamint a költő a nyelv felett való hatalmat nem fitogtatásul, hanem bizonyos eszme kifejezésére vagy alak festésére használván, ment marad a dagálytól, úgy a jó színész s jelesen vendégszínészünket a költő által szavakban festett jellem és indulatok hű szemmel tartása óvja meg a németesen úgy nevezett függöny szakgatástól. A másik, miben Aldridge kitűnő, az erőtelyes mindent kifejező mozdulatok és testtartás. A méltóságteli, még sem kihívó magatartás, az ünnepélyes tagjártatás mellett az egyszerűség, természetesség, mely minden színpadiasságtól

ment; az összeroskadás a fájdalom alatt, a parancsoló mozdulatok, s a csaknem őrjöngő, bizonytalan kapkodás, annyira kifejező nála, hogy azok magokban is elmondják szerepének felét. – Ez erőt és e természetességet ismét az adja meg, hogy mozdulatait alárendeli, csak kísérőiként használja a költő által kifejezett gondolatnak. Arról, hogy menynyire átgondolttak e mozdulatok, mennyire képes a legnagyobb objectivitásig emelkedni, csak annak lehet fogalma, ki egymásután látta őt mint Othellot, Shylockot és szerecsen rabszolgát. Másmás magatartású, mozgású és taglejtésű embert láttunk magunk előtt, a zsidóban és rabszolgában, egészen az aprólékos egyéni szokásokkal együtt. Mintha évekig élt volna ez ember mindenik helyzetben! – E rendkívüli előnyök mellett van egy természeti hiánya. Szemei sokszor igen beszélők ugyan; de arcán nem látjuk legkevésbbé is azon mozgékonyságot, mely Ristorinál annyira ékesen szóló magában is. Aldridge játékának élvezéséből mitsem vesztünk, ha nem használjuk távcsövünket; ellenben Ristori arcából mint nyílt könyvből folyvást olvashattuk a lelki állapotot s annak változásait. Azonban nem akarjuk összehasonlítni a két művészt, csak épen az arcjátékra nézve említők a hasonlíthatatlan művésznő nevét. Különben is Aldridgenál csupán az egybehasonlítás vétetheti észre a hiányt. Mondott két kitűnő tulajdona játékközben elfelejteti azt. A hang és a mozdulatok elég hatálylyal magyaráznak. A hang és a mozdulatok kifejező hatályából foghatjuk föl, hogy azon nagy közönség, melynek tán huszad része sem ért angolul, a legfeszültebb figyelemmel, érdekkel kíséri előadását. Azok is, kik értenek angolul, nem mindig veszik ki minden szavát. Néha csak elsuttogja, néha csaknem articulálatlan hangokká, zokogássá, dadogássá szakgatja; de épen e modor, s a mozdulat és magatartás hűvebben tolmácsolja a költő szavait, mint a versek tiszta elpergetése. Gyakran rendeli alá a szót a hangnak és mozdulatnak; de csak azért, hogy a szónak annál hívebb megtestesítést, és színezetét adjon. Nála a szerep *lelke* a fődolog, s célja mindig az, hogy ezt éreztesse közönségével.

Valahányszor kitűnő színészt látunk, mindig meglep azon találékonyság, melylyel egyegy ismert színműben levő szerepét mintegy újjáteremti. Ugyanazon teremtő erőt látjuk benne, ugyanazon mély fölfogást, melyet a költőben; – s hogy a színész csupán csak tolmácsa volna a drámaíróknak, mindamellett, hogy a költő célzatát a játék által megváltoztatni határozottan hiba, – csak bizonyos értelemben ismerjük el. A színművészetnek akarunk igazságot szolgáltatni, midőn itt röviden megakarjuk határozni a színművész jogkörét.

A drámai költőnek, valamint mind általában minden más költőnek nincs más eszköze, mint a szó. A festőnek vázolását és színezését a költő csupán csak a szavakban keresheti. Az a legjelesebb költő, ki emberi jellemet, érzelmeket és indulatokat oly híven tud elénk festeni, hogy a szóbeli rajz hűsége, természetes volta által meglep, és megindít. Azok, kik a költészetet elmélkedésben, ábrándos eszmékben, érzelgésben keresik, nem értik a költészet lényegét. Az aesthetica ősapja már egy pár ezer évvel ezelőtt kimondá, hogy a művészet az utánzásban áll.

A drámaköltő szavai, mint a festő körvonalai és színei, emberi alakokat s alakjaikban bizonyos érzelmeket és szenvedélyeket utánoznak. – Az aesthetica említett ősének korában még nem kívántatott meg a drámaírótól oly mértékben az

egyénítés, mint a mióta a mythologia megszűnt a költészetnek *machinákat*, indokolást szolgáltatni, s mégis Aristoteles lehetetlennek tartja a jó drámát, ha az íróban nincs meg azon látnoki tehetség, hogy alakjait egész élethűségben maga elé képzelje, hogy lássa mozdulataikat, bele érezze magát érzelmeikbe, hallja hangjukat, mintha csak azok dictálnák a szavakat.

A drámaköltő tehát emberi alakok utánzója. Minél jobban el van találva a *szavak*ban az ember, annál nagyobb a poesis művében; minél több az oly szó, mely nem fest egyént és annak érzelmeit, bármily szép gondolatok s nagyobb szócifrázatok vannak a műben, annál kevesebb benne a költészet. – A ki Shakespearben bombasztokat lát, a ki egyegy merész képes mondatot kikapva az egészből, magát e nagy szót és szép képet tartja benne jellemzőnek és költőinek, az egészen félreérti a nagy költőt és magát a költészetet. Képzeletének ereje mindenütt abban tűnik ki, hogy alakjait megragadó hűséggel, természetességgel állítja elénk, a nyugodt hangulattól elkezdve a legőrjöngőbb lelkiállapotig. Jelenetről jelenetre s mozdulatról mozdulatra maga előtt áll a festett alak. Ő a legnagyobb mester a szavak által való festésben és utánzásban – s ezért oly nagy költő. Föladatát, hogy az alakokat maga előtt képzelje, és hogy azokat szavaik által utánozza, híven oldotta meg. A conceptionak megfelelt a *kivitel*.

Miben áll a színész művészete? – Mi lehet legnagyobb érdeme? Föladata nem könnyebb a költőénél. Igaz, hogy annyiban alárendelt művész, a mennyiben nem teremt saját erején conceptiókat, nem a maga képzelte alakokat személyesíti; de oly lelki fogékonyság, annyi szellemi tulajdon kívántatik meg tőle, mint a költőtől s ezenkívül a testi ügyességet rátermettséget is a színészi tulajdonokhoz kell vennünk.

Első föladata a színésznek, hogy a drámaköltő szavain, mint átlátszó közön át tisztán, határozottan lássa élni, mozogni, beszélni ugyanazon képzeleti alakot, mely a költő tolla alá szavakat sugallt. A színész művészetének tökélye abban áll, hogy az alakot minél tökéletesebben utánozza. Szükség, hogy ugyanazon visiója legyen, a mi a költőnek volt. Ezért nagyobb fogékonysági tehetséggel kell megáldva lennie, mint a közönséges olvasónak. A fölfogásban ugyanazon magasságon kell állania, mint a legkitűnőbb műítésznek, ki a valódi költő szavaiban mindig magát az alakot látja s az emberi érzések és szenvedélyek articulatióit hallja. A színésznek valamint a kritikusnak gondolkodó embernek kell lennie, a ki a költő egész művének célját, a részleteknek s így saját szerepének viszonyát az egészhez oly tisztán lássa, mint maga a költő látta. Irodalmilag képzett, aestheticai műveltséggel bíró és önállóan gondolkodó embernek kell lennie. Hogy a saját szerepében, s a mű más szerepeiben az őt jellemző elszórt egyes vonásokból az egész alakot mint egész embert, mint concret lényt fogja fel, arra gondolkodó ész, érző szív, erős képzelet – szóval költői tulajdonok kívántatnak meg. Ennyiben a színész föladata tökéletesen ugyanaz, mint azon kritikusé, ki a költő egyes műveit akarván magyarázni, az egész művet ugyanazon szemmel ügyekszik látni, mint azt a költő látta.

De a kivitelben különböznek. A színész kiváltsága, hogy alakban, színben, mozdulatokban, élő szóban tolmácsolja a költőt, s közvetlenül a szem és fül az ér-

zékek útján hasson a szívre; a magyarázó pedig inkább csak az értelemhez szólhat s lelki szemünket veszi igénybe.

A színész a kivitelben már a teremtő költővel vetélkedik. A kivitelben válik művészszé – azaz az emberi jellemek utánzójává. – A szerep fölfogásakor a költő adott neki mindent; – de a kivitelben a színésznek épen annyit kell teremtenie, mint a költőnek. A színész egész dicsősége abban áll, ha elmondhatja, íme én vagyok azon alak csonttal és vérrel, élőszóval megáldva, melyet a költő mint szellemet látott maga előtt, midőn művét írta. Ő csak szavakat adott ajkamra. Én e szavakhoz megadom a megfelelő mozdulatokat, a megfelelő hangot, a megfelelő magaviseletet. A költő nem írta le a hangot, melyen az érzelmeket tolmácsoljam, nem az arcjátékot, mozdulatot, ő csak szavakkal festett. Az én feladatom, hogy a szavakban elrejtett érzelmekhez a megfelelő hangot adjam. Nekem épen azon teljes illusióra van szükségem, mint a költőnek; nemcsak, hanemha a költő azt mondhatja: íme ezen alakot *akartam* szavakban előállítni, midőn művemet írtam; a színész azt mondhatja, én *magam vagyok* azon nem képzelt, hanem megtestesült, megvalósult alak. Midőn a színész azon ponton van, hogy a költő által szavakban festett alakot előállítja, a költővel egyenlő mértékben teremt, egyenlő mértékben foly be egy és ugyanazon alak *utánzására.* A színész nem annyira alárendelt szolgája a költőnek, nem annyira tolmácsa, mint bizonyos tekintetben munkatársa. Olyforma egyetértő collaboratio, minő volt a Dumas és Maquet úré, vagy minő két oly festőé, kik közől egyik a vázlatos körvonalakat adja meg, a másik az árnyalatot és színezést.

Minden a ki egy shakespearei vagy más, az embereket híven jellemző drámát futólag olvasott át, s aztán ugyanazt jeles színésztől látta színpadon, tapasztalhatta, hogy az elolvasáskor mennyivel egyhangúbb összefolyóbb egyegy alak, mint a színpadon látjuk, tapasztalhatta, hogy az elolvasás alkalmával igen sokszor a szavak s azokban rejlő eszmék elvonják a figyelmet az alakról, ellenben a színész a szavakat mintegy mellé rendeli a mozgásnak, a hangnak, arcjátéknak. Gyakran többet mondanak ezek, mint magok a szavak. Sokszor láttuk e *többet* mind Aldridge, mind Ristori játékában, a nélkül, hogy helye lett volna a hibáztatásnak, mert nem az egyes szavakat, hanem mindig az *egész* művet, az egész általuk megszemélyesített alakot tartják szem előtt.

Minden színészi tehetségek közt, mint előadtuk, első és múlhatatlan, hogy a színész képes legyen a költőt teljesen felfogni, célzatait világosan érteni – különben minden utánzó tehetsége mellett sem lesz anyaga, a miből alkosson, nem lesz terve a mit kivigyen. – Mi Aldridge játékát főleg „Othello”ban, e szempontból akarjuk ismertetni. A szerep *helyes* fölfogása szempontjából akarjuk tehetségét ismertetni, melyben természetes, hogy szerecsen volta a legkevesebbet sem segíthete rajta.

[II.]

Előre bocsátottuk, de nem ismételhetjük elégszer, hogy a színésznek nincs más mintaképe, nincs más biztos vezére, mint azon alak, melyet a költő szem előtt tartott, midőn azon alakot szavakban rajzolá. Ezen képzeleti alak vezeti a drámaköltőt a szerep megírásában – s ezen képzeleti alak a színésznek is sarkcsillaga. Ezt

szem előtt nem tartva, mágnes tű nélkül bolyong a bizonytalanság végetlen tengerén – s legjobb esetben más művész majmává lesz.

A színésznek erősen meg kell a felől győződve lennie, hogy valamely szerepnek (természetes, egy valódi költő által írt szerepnek, melyben ép alakok vannak mint Shakespearenél) *csupán csak egy helyes* fölfogása lehet. Hogy melyik a helyes fölfogás? A költő fölfogása. A valódi költő csupán csak egy fölfogás szerint írhatta meg művét.

Ebből koránsem következik, hogy valamennyi jó színész ugyanazon mozdulatokkal és hanggal játsza el Othellot. A testi és lelki erő különbsége, a különböző hang, a szavalás különböző modora, a tagjártatás különbsége, megannyi eltérés, mely eléggé megkülönbözteti egyik színészt a másiktól. De ha a lényeges dolgokban eltérnek, vagy egyik, vagy másik, vagy mindenik felfogása hibás. A színészre nézve, ismételjük, csak egy *helyes* fölfogást ismerünk el, *a költőét*. A színészeknek csak a *kivitel módjában* szabad eltérniük, de nem a *fölfogásban*.

A mondottakban mindig föltettük, hogy valódi költőről van szó, ki az alakokat, azok érzelmeit, híven festi szavaiban, s a szavakat épen csak e festésre s csak eszközül használja. Shakespeare ebben nagy. Nyelve gyakran túlzottnak, eszméi gyakran érthetetleneknek, egyes képei gyakran bombastoknak tetszenek magokban és saját helyökről kiszakítva. Pedig szavai mindig festenek. Hatalmas nyelve által minden lelki állapotot ki tud fejezni. Nem a személyeivel elmondatott eszmékben akar igazat vagy szépet mondani, hanem az igazságot magában a festésben mutatja föl. Épen ebben áll a költészet legnagyobb diadala. Szavak által, melyek magokban gyakran érthetetlenek volnának, a szívet, lelki állapotot festi a költő ott is, hol magukban is érthető eszmék és kifejezések vannak, mindezek egészen alárendelt dolgok, csak eszközök a hangulat, a lelki állapot és lélek festésére.

Azon színész, ki Shakespeare valamely szerepét egyhangú pathossal, szó szerint declamálja, bármily szép hanggal, tűzzel legyen megáldva, nevetségessé teszi magát s ha maga az író hallaná, nehezen ismerne rá saját művére. – A színész irányában *első* követelésünk, hogy bírjon azon költői fogékonysággal, hogy a szavakban a lelki állapot hangját felfedezze s a kivitelben a szavaknak rendelje alá magát, hanem a szavakat rendelje alá az általános hangulatnak, melyet hangja, magatartása és egész lénye által kifejez. – Aldridge, e minden színésznél, ki Shakespeare s más valódi költő művében szerepel, első föltételnek, mely úgy szólva a-b-c-je a *költői felfogásnak*, szerepe minden részében teljesen megfelel. Elég legyen csak egy példát hozni fel előlegesen, mely tán a legegyszerűbb. Az első felvonásban, midőn Othello a tanácsban előadja, hogy nem orvosi szerekkel csábítá el Desdemonát, hanem azon veszélyek elbeszélése által, melyeken ő, Othello keresztülment, Aldridge a dolgot nem hetvenkedve, nem büszkén, hanem gyöngéd s mintegy panaszkodó hangon beszéli el, hogyan szerette őt meg a szép Desdemona. Különösnek tetszik, hogy e beszédben, melyben a költő egyik céljának vélhetnők, hogy szemünk elé akarta állítni, minő férfias tulajdonok csábíták el a szép Desdemonát, – Aldridge a panaszos hangot használja, melyben csaknem a könyekre indulásig emelkedik. De ha figyelemmel olvassuk el azon szép beszédet,

melyet a tanácsban tart, be fogják látni e hang helyességét. Shakespeare a beszédben egy a színpadra nem hozott jelenetet akar leírni, melyben Othello és Desdemona egyaránt szerepelt. Aldridge határozottan Desdemonát teszi ez elbeszélésben főszemélylyé. Úgy beszél, mintha Desdemonát akkor is folyvást szemei előtt látná, s hangjával folyvást Desdemona lelki állapotját: a bámulatot, rettegést, megindulást, és főleg a szánakozást utánozza. Nem azon veszélyeket festi, melyeken maga Othello ment át, hanem azon lelki állapotokat, melyeken Desdemona ment át e veszélyek elbeszélésekor. Aldridge panaszos hangja Desdemona *szánakozását* festi; s csak annyiban nevezzük panaszosnak, mivel Othello itt a Desdemona képében saját magán szánakozik. Desdemona szánta őt a veszélyek elbeszélésekor, s e szánalomból, a veszélyeken való aggodalomból támadt benne a szerelem. – Nem a tulajdonképi tényállás előadása bír itt meggyőző erővel, hanem azon őszinte hang, melylyel Desdemona érzelmeit festi. Aldridge a nyugodt hangon kezdett elbeszélést fokozatosan növekedő megindulással folytatja, míg végre tető pontra jut, midőn így kiált fel, „Ő (Desdemona) szenvedéseimet a sóhajok egész világával jutalmazá." (she gave me for my pains a world of sighs). E felkiáltásban nemcsak Desdemona lelki állapotja van festve, hanem Othello maga egészen el van ragadtatva e könyek által. „Ő szeretett a veszélyekért – úgymond – melyeken átmentem; s én szerettem őt, mivel szánakozott rajtok." – Desdemona szánakozását és Othello elragadtatását e szavakban ismét festve találjuk: „Ő (Desdemona) esküt tőn, – valóban, csodálatos volt, fölötte csodálatos volt, megindító, bámulatosan megindító (pitiful) volt", melyeket Aldridge a legnagyobb megindulással, a könyekig megindulva, ejtett.

Az egész beszéd költőisége elveszne, mindazon célokkal együtt, melyeket a költő vele el akart érni, ha a színész declamáló hangon sorolná elő, hogyan beszélte el Othello Desdemonának a veszélyeket, hadi tetteket, vagy ha egy törvényszéki védbeszéd hangján mondaná el. Desdemona szánalmát, s Othellonak ezen szánalmon való megindulását, nem a tények teszik ez utólagos elbeszélésben jelenvalóvá és meghatóvá, hanem az érzelem hangja, melyet Shakespeare az elbeszélés utolsó soraiban igen meleg szavakban fejezett ki, s melyet Aldridge kisebb mértékben az egész elbeszélésen elöntött.

Az őszinte érzelmes hangot még az is megkívánja e beszédben, hogy itt a költő Othello érző szívén kívül, annak eleven képzeletét, s egyegy vonásban babonás, csodás dolgok, iránti hajlamát akarta festeni. Hogy oly embereket emleget, kiknek fejök vålluk mögött áll, szándékos hazugra, csalóra mutatna benne, ha a megindulás általános hangja nem győzne meg, hogy egész komolysággal, teljes hittel beszél, s ha azon csodát nem látta is, csak hallotta, eleven képzeletében való gyanánt él.

Azonban az egyes magán és párbeszédek költői fölfogására egész szerepének minden részét idézhetnők, a hol nem az egyes kifejezések csengésével igyekezett hatni, hanem az általános hangulatot lelkiállapotot tünteté ki. – Mindenki ismeri harmadik felvonásbeli magán beszédét, melyben elbúcsúzik a „lengő tollas dandároktól, a harsány trombitától, a leget fölrázó pergő dobtól, a menydörgő ágyuktól". Az eleven képzelődés, a szép hangzat, könnyen csábítja a színészt e sorok el-

declamálására. Némely színész megbocsáthatlannak tartaná ezen, a dob pergést oly szépen utánzó szavakat ki nem emelni „the spirét strirring drum” (lelkes izgató dob), Aldridge nem emelte ki. A többi kedves tárgyakkal együtt ugyanazon hangon mondta. A refraine, folyvást „Isten hozzád!” – S az egésznek hangját, a végső mondat jelöli ki „Othello pályája be van fejezve!” Az egész búcsú a lelki nyugalom elvesztése fölötti merengés, melyből Jago megszólítása sem ébreszti föl. Az egész magán beszédet merengve, s halkan mondja el, mintegy magában, szemét merően egy helyre szegezve s arra mutatva kezével is, mintha maga előtt látná mindazt, a mikről beszél. Oly formán mereng el, mint azon legkedvesebb tárgyak felett, melyekhez számos kedves emléket kötve, még egyszer szemlét tartunk felettök. Shakespeare itt is, mint mindig, szép hangzású, erőteljes kifejezéseket használ; de itt is mint mindenütt, a szótagok hangzásával kérkedő játékot űzni nem juthatott eszébe, – s több értéket nem tulajdonított annak, mint a mennyi a szavak jelentéséből önkényt kitűnik. A gyönyörű epithetonok, melyek e magánbeszédben vannak, csak a képzelet elevenségét, festőiségét jellemzik, s nem kérkedésből állanak ott. A színész roszul értené a költőt, ha ezek kiemelésével azt mutatná ki, mintha Othello gyönyörködnék saját kifejezéseiben, melyekkel fájdalmát, lelki nyugalmától való megválását adja elő. – Aldridge-t a részletek szépsége itt sem csábította el. Az egész hangulatot tartá szem előtt a megmagyarázta e helyen Othello lelki állapotját. – Még hozzá kell tennünk, hogy az általános hangulat túluralkodása mellett itt is tudta Aldridge fokozni azt, s mintegy fejleszteni az érzelmet.

Az ily példák kicsiben is eléggé kimutatják, hogy a színész a részletek kicsinyességeinek szereti-e alárendelni magát, vagy pedig a fődolgot és egészet tartja-e szem előtt. De a színésznek egy fokkal magasabban kell emelkednie. Nemcsak az egyes magán és párbeszédeknek kell eltalálnia alaphangját, s annak határai közt legfeljebb a fokozás, árnyalás által tenni változatossá az egységet, hanem az egyes magán és párbeszédeket ismét alá kell rendelnie azon magasabb szempontoknak, melyeket a költő az egész mű alkotásakor elfoglalt. Föl kell fognia az egész compositiót, ismernie kell az egész művet s abban ép oly jól értenie a többi személyek szerepét, mint saját magáét; – mert a cselekvényt, a drámát, minden szerepének egész öszszege alkotja, s a költő gyakran a mellék személyek által közvetőleg jellemez.

Fő dolog pedig, hogy a színész a műnek saját szerepében rejlő motívumait tisztán és határozottan kiemelje. E motívumokat is a valódi költő nem annyira egyenesen kimondott szavak által teszi művébe, hanem az általa festett jellemben mintegy megtestesíti. Shakespeare „Othello”-jának motívumai az Othello, Desdemona és Jago jellemének minőségében keresendők. Mi itt csupán az Othello egyéniségére szorítkozunk, s azt vizsgáljuk, hogy Aldridge eltalálta-e a főbb vonásokat, melyek által Shakespeare megfejti compositióját.

Aldridgeban a kevély, magát mérsékleni tudó, higgadt katona, kit nagyobb bajok sem hoznak ki egykönnyen nyugodtságából, mindjárt első megjelenésekor előttünk áll. Egész szerepe tanúskodik e magatartás helyességéről. A 4-ik felvonás első jelenetében a Velencéből érkezett követ, Lodovico tisztán is mondja: „Ez-e a

mór, kit ... az indulatok nem tudtak megingatni? kinek szilárdságát a véletlen nyilai, a változások lökései megsebezni ... nem tudtak?” Az önérzet, melylyel az első felvonásban a tanács előtt megáll, s egyszerű, nem tanult méltósággal mondja el, hogy ő nem tud sima lenni a beszédben, s nincs megáldva a béke csinos kifejezéseivel; mert hét éves kora óta a „sátoros mezőkön” tettekben tölté életét. – Az egyenesség, nyíltság, s minden kérkedés nélkül való természetes méltóság, Aldridge egész magaviseletében is látható. Nem mesterkélt színpadi állása különbözteti meg őt az élet közönséges embereitől, hanem a közönségesnél ünnepélyesebb, határozottabb mozdulatok, melyek természetes kísérői azon szavaknak, melyeket a költő ajkára ad. – Othello a kevély önérzet mellett tudja, hogy őt fekete voltáért lenézik a velenceiek, bármennyire elismerjék hadvezéri képességét. Maga a Desdemona atyja is szerette őt, s gyakran hítta meg házához; de midőn arról van szó, hogy leánya nejévé legyen, a legnagyobb megvetéssel szól a mórról. Érdemeiért becsülik, de származásáért lenézik. Bármennyire felülemelkedjék a velenceiek ezen elfogultságán, nem érzéketlen e részben. Midőn az első felvonásban Brabantio az utcán van, s ez őt először tolvajnak nevezi, Othello nyugodtan hallgatja az elkeseredett apa szavait; de midőn Brabantio őt oly undok lénynek nevezi, ki inkább ijesztésül, mint gyönyörre van teremtve, Aldridge önkénytelenül néz szét, mintegy félvén, hogy mások is ily rútnak tartják. A tanács előtt Brabantionak ugyane vádjára Aldridge ugyanez szükségtelen és futólagos mozdulatot teszi.

A III-ik felv. harmadik jelenetében maga Othello azt mondja ugyan, hogy Desdemonának volt szeme, önkényt választotta őt férjül. De ugyane jelenetben Jago igen nagy ügyességgel figyelmezteti a mórt, hogy a házasság a két különböző fajú fél között természetellenes magában is. Othellonak a következő magán beszédben már önkénytelenül eszébe jut, hogy ő fekete, (Aldridge ekkor kezére néz), s hogy már élete közelebb van a hanyatláshoz, éveire nézve. Így azon tudatot, hogy ő fekete, mindjárt elején is helyes éreztetni a nézővel, mint a féltékenység egyik indokát. De e tudat kifejezésére mélyebb okból is szükség van. Othello mint fekete, kizárt s legfeljebb csak megszenvedett egyén a társadalomban. E tudat magyarázza meg azon rendkívüli ragaszkodást, melyet Othello, Cassio és Jago iránt mutat, s azon rendkívüli boldogságot, melyet Desdemona szerelmében talál. Desdemona szerelme egészen új világot tárt föl előtte; – s ennek elvesztését oly boldogtalanságnak tartja, melyet lelke meg nem bírhat. – Shakespeare nem tette színészi utasításba (ilyenekben oly fösvény, mint majd minden valódi drámaíró), azt, hogy Othello megszemélyesítője mozdulatokkal is kifejezze a társadalmi elszigeteltség érzetét; – de a fenebb előadottakban Shakespeare célzata kitűnik.

Aldridge egész tehetségét összeszedi szerelem gyöngédségeinek kifejezésére.

Az első felvonásban, miután Brabantio elmondta végzetteljes jóslatát, hogy a ki megcsalta apját, meg fogja csalni férjét is, s Othello a legteljesebb meggyőződéssel kiált fel. „Életemet teszem hűségére!” az egy szót „Jer” annyi finom gyöngédséggel mondá, hogy valóban feleslegessé vált azon e szó után következő, de az előadásból kihagyott három sor, melyben azt mondja, hogy csak egy órája van, melyet Desdemonával tölthet. A durva harcosnak kímélete, ki fél, hogy ily gyön-

géd virágot legszelídebb érintésével is sért, s a boldogság e szóban és ölelésben, oly szépen van kifejezve, hogy csak a második felvonás elején való jelenetet hasonlíthatjuk hozzá, midőn Othello Cyprusban kiszáll, s öröme, hogy újra láthatja Desdemonát, egészen fecsegővé válik, a mi pedig nem volt a mór szokása. Aldridge e szerelmet nem tüntette föl épen érzékinek, nem is egészen szelleminek, hanem a kettő vegyületének, melyben ez utóbbi túlsúlylyal bír: azt hisszük, Shakespeare is így gondolta. Jago szavai is, ki természeténél fogva minden szépet fekete szemüvegen néz, épen a mellett szólanak, hogy Othello szerelmének nemesebbnek kell lennie, mint a menynyiről e pessimistának fogalma van.

Othellot az első felvonásban úgy ismerjük, mint indulatait nagy mértékben fékezni tudó embert, a második felvonásban, mint kiből rendkívüli és véletlen esetekben a vele született hév egész erővel kitör. Nyugalmából lármázzák fel épen azok, kiknek meghagyta, hogy azon éjjel nagy figyelemmel őrködjenek. A jelenet, midőn egész dühvel előrohan, s Cassiot a csend megháborításának vélt okozóját leteszi hivatalából, kicsiben képe féltékenysége történetének. Dühét alig bírja fékezni, míg bizonytalanságban van. – Kemény szavakkal fenyegeti tisztjeit. Mihelyt azonban megbizonyosodik, Aldridge azonnal nyugodtan dugja hüvelyébe a kardot s csendes hangon mondja ki Cassiora az ítéletet, hogy bár most is szereti; de többé nem lesz az ő tisztje. A tett embere, ki mihelyt meggyőződik, vagy meggyőződöttnek érzi magát, higgadt elszántsággal azonnal kész a tettre, itt szépen van jellemezve s kimutatva, hogy Othello jellemében a heves vér és nyugodtság nem ellenmondás, hanem az utóbbi az önmagán uralkodni-tudás által van összekapcsolva, mit a harc iskolájában szerzett meg. A fő dologra nézve jellemének e sajátsága igen lényeges. Othello dühöng, míg a kétség és boldogsága elvesztésének féltése gyötri; de mihelyt megbizonyosodottnak véli magát, rendíthetetlen föltételében. Aldridge, midőn Desdemona hálószobájába megy, hogy őt meggyilkolja, egészen nyugodt. Csendes hangon mondja el magánbeszédét, melyben szívét s lelkiismeretét nyugtatgatja: Az ügy (a becsület ügye) kívánja, úgymond, neje halálát. Még fél, hogy e bájak látása „*magát az igazság* tételt rábeszélik kardja eltörésére.” Tehát nyugodt megfontolással akarja végrehajtani a tettet. Később Desdemona fölébredvén, hiában kérleli. A becsületében magát sértve érző férj rendíthetetlen a kérésekre. Azonban hogy nyugodt vérrel ölje meg Desdemonát, iszonyt gerjesztene. Midőn Desdemona sajnálatát fejezi ki Cassió halála felett, Othello akkor hajtja végre a tettet dühében, a mit különben hideg vérrel is végrehajt vala.

Shakespeare igen mélyen gondolá ki és teljes diadallal vitte ki e gyilkolás színrehozatalát. Ha Othello csupán dühöngő ember, ha csupán egy felhevülésében hajtja végre a tettet; nem ébreszt vala tragicai részvétet. Hideg megfontolással gyilkolni, még undorítóbb lett volna. A kettő együtt teszi a tettet érthetővé és menti meg a jellemet, és a tettet az undortól. E két, látszólag ellenzett jellemvonást Aldridge itt, mint az említett 2-ik felvonási jelenetben, oly határozottan tüntette ki, hogy a költő szándéka teljesen meg volt magyarázva, a mivel legnagyobb dicséretet mondunk. Csak röviden említjük még Othello egyik jelenetét, mely a műnek ismét egy hatalmas motívumot szolgáltat. Othello babonás természete van azon jelenetben feltüntetve. Elbeszéli Desdemonának, hogy a zsebkendőt egy jós-

nő ajándékozta anyjának, hogy azt mily csodás fonálból, s mily csodásan szőtték, s ha ez elvész, azt fogja jelenteni, hogy Desdemona őt nem szereti többé. Középszerű színész itt könnyen tévedhetne, úgy fogván fel a dolgot, hogy Othello ezt csak ijesztésül mondja. Aldridge oly teljes meggyőződéssel mondta el a babonás dolgokat, hogy a hit egész borzalma meglátszott rajta. Magát a vallásos hitet sem lehet erőteljesebben kifejezni. E babona egyik főjellemvonása Othellonak s egyik lényeges motívum az egész műben. Aldridge teljesen fölfogta, mily sok fekszik ezen helyen, és azt egész erővel kiemelte.

Igen hosszúra terjedne egész szerepét leírnunk. Tüzetes magyarázatot nem akarunk írni Shakespeare e nagy művéről, pedig azt kellene tennünk, ha Aldridge egész szerepét elejétől végig leakarnók írni. Mi itt csak egyes példákat hoztunk fel, s e főbb vonásokat, főleg a mű indokaiul szolgáló vonásokat akartuk kiemelni. A gondolkodó és a költőiséget helyesen értő színészt akartuk bemutatni – néhány vonásban. Nem tartjuk érdemesnek azon netaláni vád alól mentegetni, mintha igen túlzó volna az erős indulatok kifejezésében. Sehol sem láttuk egy mozdulatját, vagy tettét Othellóban, melyet Shakespeare szavai nemcsak hogy ne igazolnának, hanem ne kívánnának meg. A Shakespeare festette hatalmas szenvedélyek itt néhol oly pontra vannak fokozva, hogy a színész egész erejét igénybe veszik, s a pathosról más fogalmat adnak, mint a declamálásra írott versek. Salamon F.

4.

[[sz. n.], *Bajza József emlékezete*, Pesti Napló 1858. márc. 17–18. 44-2430., 45-2431. sz.]

Bajza József emlékezete

Március 5-kén tétettek örök nyugalomra egy jelesünk tetemei. *Bajza József* neve állott ezúttal a koporsón, a halál műve felett – de ugyan e név áll számos mű felett, melyre a halhatatlanság tart jogot; – mert a nemzet nem fog többé megfeledkezni jeleseiről. Az esemény nem volt váratlan. A nemes kebel, a szilárd jellem és kitűnő ész irodalmunkra nézve ez előtt több évvel veszett el. Aztán elfásultunk a fájdalomra nézve, s megszoktuk a panaszokat „jeleseink korán elhunyta” felől. Meglepetésünk csak e szavakban foglalható össze: Még ez is hátra volt! Még köszönettel tartozunk mostohánknak, a sorsnak, hogy e becses életpályának felét irodalmunk számára fenhagyá. Mintegy kilenc évig volt mind testi mind lelki tehetetlen állapotban, – tizennyolc évet tölte el életéből, míg neve az irodalmi pályán feltűnt; – s ez ötvennégy évből huszonhatot az irodalmi tevékenység foglal el. Pályáját dicsően fejezte be, működését siker s a nemzet közbecsülése követte – s e kalmári számítás után mit kívánjon tőlünk sírjára és emlékezetére. A maga kora gazdagon jutalmazta őt. Mert az igazság a nemzeti irodalom ügyében oly

ékesen szólt, a haza megjutalmazta őt a figyelemmel, melylyel mint valamely oraculum szavain csüngött, s szavaiból közvéleményt csinált; irodalmi táborozásaiban elég nagylelkű volt a közönség, hogy mindig neki adjon igazat; szilárd jellemének szép lelkének jutalmazásában sem volt fukar, – dalaiért koszorút, eszméiért közbecsülést nyert. Vagy szorgalmát, kitartását kérditek? – hisz ő csak kötelességét teljesítette, s a munka önmaga jutalmazza magát!

De bármennyi elismerés, közbecsülés jutalmazta őt életében, az ő saját kora nem fogta fel Bajza működésének egész fontosságát. Nem tudták, hogy irodalmunkban oly fontos szerep jutott neki, mint bárki másnak, s hogy ő egyike irodalmunk alapítóinak. Csak a bevégzéskor tarthatunk egész szemlét a pálya felett; az egykorúaknak erre igen szűk látkörük van. Bajza pályája felett nem szorultunk rá, hogy szokásos, hízelgő emlékbeszédet tartsunk. Azon ritka emberek közé tartozik, kikre a szigorú bírálat dicsérő beszéd, s kik iránt ha sokban igazságtalan volna is, maga az irigység sem volna képes néhány nagy érdemet elvitatni.

Legyünk hát iránta igazságosan szigorúak, iránta ki egész pályáján az igazságot nem hogy rettegte volna, hanem mindig azt követelte. Hűtelenek volnánk emlékéhez, ha nem azt emelnők ki főérdemként, mely meggyőződésünk szerint legfőbb érdeme, s a helyén kívül való magasztalás által őt és életét helytelen világításban állítnók a közönség elé.

Igen fiatalon, 18 éves korában (1822–23) lépett fel először verseivel, melyek a Kisfaludy „Aurorájá”-ban kerültek közönség elé. Kis, szelíd dalai megtették hatásukat. Több verse lett „világi ének”ké. De a könnyűség, külső csín, szabatosság dacára tévedés Bajzának főérdemét lyrai költeményeiben keresni. Csak kis mértékben volt megáldva a költészeti megtestesítő tehetséggel. Sőt épen ellenkező törekvést látunk dalaiban – elmosódó bizonytalanságot, s körrajz helyett színeket. Verseiben szerette az új szavakat, az új összetételeket – ezeket feltűnő gyakorlottsággal használja verseiben, prózájában pedig csak ritkán. Neologismusi hajlamai leginkább verseiben tűnnek ki. Az új szavakat pedig minden nemzet, többnyire elvont fogalmakra készítettük. Nyelvünknek nagyobb szabatosságot igyekeztünk adni, hogy a tudományos, elvont fogalmak *meghatározására* alkalmasb legyen. A concret fogalmakra minden nemzetnek vannak szavai. A költői nyelv tökélyesítésére mit sem használnak az új szavak; – mert a költészetben abstractio helyett concret fogalmak kellenek, és körülírás, definitio helyett *képek*. A költői epithetonok s összetételek festésre, és nem definitiora valók. Bajza verseiben azon diluált képek, melyeket tájakról s lelki állapotokról ad, e megfordított használatból veszik bizonytalanságukat.

A mi hiba van versei styljében, úgy hisszük, innen származik. Versei, a maguk korában könyűdek, egyszerűek valának s könnyen terjedtek el. De a könynyedség sokkal nagyobb világossággal párosul prózájában, fejtegetéseiben. Bajzát igen mérsékelt és józan nyelvújítónak ismerjük prózai műveiben. A gyors folyékonysággal hibátlanság és szabatosság, a könnyűséggel határozottság párosul. Stylje oly világos mint az ész, mely napként világítja meg tárgyát. Prózája jóval meghaladja kortársaiét, sőt egyes olykori idegen kifejezést be nem számítva, ma is példányul szolgálhat.

Írt egykét prózai elbeszélést, s néhány történeti életrajzot. Ezekben előadása feszesebbnek, keresettebbnek tetszik, mint fejtegető előadásaiban. Továbbá életrajzaiban eszményítésre törekedett. Ez eszményiséget pedig nemcsak a formában kereste, hanem átvitte a históriai tárgyra, elannyira, hogy nem is eszményileg felfogott arcképet, hanem csak általános körvonalakat látunk bennök. Két egymástól igen különböző természetű hiányt látunk azokban. Egyik, hogy azon erősebb árnyalatokat, határozott jellemvonásokat nem látjuk rajtok, melyek a szellemi alakot a maga valóságában állítják elénk; másik, hogy ez életrajzok nem annyira lélektani tanulmány szempontjából készültek, mint inkább buzdító példányokul. Ez utóbbi hiányt szándékosnak kell hinnünk, s nem annyira a tehetségnek rónunk fel, mint egy uralkodó irodalmi eszmének.

Ezen eszme *tan* volt 1830 körül és azután sokáig. Plutarch görög és római hősei voltak a példányok, melyek mintájára az újkori hősök elénk állíttattak.

Bajza nem hagyott fen mélyebbre ható analysiseket, terjedelmes aesthetikai értekezéseket. De analysáló tehetsége és nem szélesen kiterjedő, de alapos ismeretei számtalan harcaiban mindenütt kitűnnek. Két aesthetikai tanulmányát azonban meg kell említnünk. Egyik az „Epigramm Theoriá"ja, mely első kísérlete volt a kritika terén – másik töredék eszmék a regényről.

E kivételek közől az előbbi, mely az 1828-diki „Tudománytár"-ban jelent meg nem annyira alapossága és helyessége által tett nagy benyomást kortársaira, habár e tekintetben is nagy figyelmet gerjesztett, mint inkább azon függetlenség által, melylyel a fiatal 24 éves író, saját neve alatt, minden hímezés nélkül ki merte mondani ítéletét, némely nagy tekintélyek ellenében. A mostani olvasó elég szerénynek fogja azon értekezést találni – legfeljebb stylje lepi meg; – de az irodalom akkori állapotában túlszigorúnak tűnt fel, s tollharc lett a következése.

Bajza a Lessing iskolájában képezte magát a költészet elméletében – s a német és a szokásos latin irodalmon kívül úgy látszik csak hazánk saját korabeli irodalmát ismerte. A magyar nyelv elméletével s ez alatt ismeretekkel fölfegyverkezve indult az irodalmi tevékenyebb pályára. Gyakorlati iskola volt neki Kisfaludy Károly baráti köre, melybe mindjárt első föllépésével be lőn avatva. E körben az a szokás lett uralkodóvá; hogy tagjai egymás műveit teljes őszinteséggel, és gyakran teljes szigorral bírálták. Maga Kisfaludy Károly a legjobb példát adta saját művei felett és kíméletlen ítéleteket mondott.

Ez magában sok, igen sok volt az akkori patriarchalis irodalmi korban, melyet megelőző években Berzsenyi örökre sebezve érzé magát a Kölcsey kritikájával. Kazinczy, a fáradhatatlan ébresztő inkább buzdítni szereté a hivatottakat, hogy újoncokkal szaporítsa az irodalmat.

De habár a Kisfaludy köre tovább ment a szigorban, még mindig csak zárt körben folyt a bírálgatás s csak olykor olykor jelent meg elszórva egy-egy tüzetes bírálat.

Kisfaludy Károly az „Aurora" és vele szépirodalmunk egy új korszakának alapítója meg akará alapítni a kritikát is. E célra főként Kölcseyvel szövetkezett – s 1826-ban volt megindítandó a „Kritikai Lapok"at. De a terv kivitele későbbre ma-

radt. Az említett évben „Élet és literatura” cím alatt Szemere adott ki egy új folyóiratot, melyben Kölcsey tetemes részt vett.

Több egyes kritikai cikk jelent meg 1830-ig, de egy folyóirat se volt, mely határozott elveket képviselvén, határozott jellemmel bírt volna a kritika sikeres vitelére.

Az irodalom azonban folyvást nagyobb terjedelmű kezdett lenni; hivatottak és hívatlanok nagyobb számmal kezdék magukat könyv- és cikkírásra adni, s a patriarchalis, baráti kritika és egyes cikkek többé nem voltak elegendők a kritika képviselésére. Mindenki érezte a rendszeres kritika szükségét, de azok közt, kik legjobban érezték, érezték azt is, mennyi kellemetlenséggel fog járni. – Egy részt a túlzó újítókkal, másrészt a tekintélyökben elbizakodott mondákkal, s mindkét esetben az elvtelenséggel, a hanyagsággal és elbizakodással kellett harcot vívni.

Bajza József volt, ki e nagy munkára vállalkozott.

[II.]

Ő volt, ki több barátja közremunkálása mellett 1830-ban mint az 1826-ban tervezett „Kritikai Lapok” kiadó-szerkesztője lépett fel.

„Kritika kell közöttünk, úgymond, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Nemzetünk tudományi pályáját mindeddig a *bálványozók* felekezete bírja. Mi rettegünk a tudományos tribunaltól, utáljuk és gyűlöljük azt. Nem tudjuk feláldozni az önfényt a köztényért.”

A „Kritikai Lapok” hét éven át 1836-ig vas következetességgel függetlenül járták pályájokat. Mindjárt megindulásakor kimondatott, hogy e lap *pártot* akar képviselni az irodalomban. „A kiadó (Bajza) örömmel és valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Kívánja, hogy a „Kritikai Lapok” által is élesztessék a pártok szelleme.” Ő pártokat óhajt az irodalomban, nem személyes részrehajlásból, hanem elvekből kiinduló pártokat, más szóval súrlódást, a különböző nézetek és elvek közt, melyek által csak az igazság nyerhet. „Én párt embere vagyok” mond Bajza az Athenaeum másod évi egyik számában, „az elvek pártjáé és szégyenleném, ha nem volnék az, személyek pártjáé azonban nem vagyok.” Tegyük hozzá, hogy ha nem lett volna *párt embere*, nem volna ő a legkitűnőbb journalistáink és szerkesztőink egyike. Elvekre nézve egyező írói kör nélkül soha sem szerkeszthet vala határozott irányú és jellemű folyóiratot. Határozottan megtartott irány mellett, midőn nem egyedüli cél a mulattatás, közönség sem lehet, ha a lap elvei nincsenek is némi öszhangzásban az övéivel. Határozott irányú és színezetű folyóirat mindig pártot képvisel, vagy pártot föltételez.

Bajza első föllépését a „Kritikai Lapok”-kal, a határozottság és főleg az irodalmi viszonyokat tekintve, nagy bátorság jellemzi – melyet akkor sokan vakmerőségnek neveztek.

Mindamellett, hogy párt emberének vallotta magát, nem volt lapjában személy válogatás. Igen kemény volt főként az elismert tekintélyek elkövetett hibái ellen. Többek közt Dessewffy József, Döbrentey, Horvát István, Dr. Rumy ellen igazsága érzetében, minden legkisebb kímélet nélkül szólt. Kazinczy csakhamar keserű panaszra fakadt e folyóirat hangja ellen, nemsokára Kölcsey, a ki maga mutogatá a

„Kritikai Lapok”ban a kritika szükségét, túlszigorúnak nyilvánítá egy napfényre hozott magán levélben Bajza eljárását. Azonban ő tántoríthatatlanul ment tovább a maga útján, a nyelv ügyét, az irodalmi józan elveket s a hazafiságot diadallal lobogtatván zászlóján. Folyvást ki volt téve a támadásoknak. A megsértett hiúság, érdek gyakran irodalmi illedelmet nem ismerő támadásokat intézett ellene, melyekre felelni soha sem volt rosz. Végig folytatta az egyszer megkezdett harcot. Győzedelmét a világos logikai rendnek, higgadt kérdés lényegét teljesen fölfejtő előadásának köszönte. Stylje a vitákban és fejtegetésben tündököl leginkább. A tisztaság, logikai rend, a legerősebb fegyvere. Leghoszszabb periódusai sem fárasztók. A bonyolult kérdésekben is a legkönnyebben kísérhetni okoskodása menetét. A simaság mellett igen éles tud lenni; folyékonyság mellett gyakran lep meg. A nehéz kérdéseket a legnagyobb könnyűséggel, s gyakran igen röviden változtatja át Columbus-tojásokká. Gyakran volt éles, szigorú, olykor, midőn az ügy megkívánta, s az ellenfél irodalmi eljárása nem volt személyétől elválasztható, személyeskedő is, – csak hogy nem becsületben járó, hanem ész és ízlés dolgában. Győzelmeit, melyeket egyébiránt mindig kivívott, elősegíté az, hogy azon párt, melyhez tartozott, a haza többségének pártja volt.

Polemiái, melyek a Kritikai lapoknak nagy részét foglalják el, styl tekintetében a legszebbek. Nemcsak elevenek, folyékonyak, simák és meggyőzők, hanem több bennük mind az egyéni, mind a nemzeti eredetiség. E században, egészen az ő koráig senki sem írt prózát ennyi magyarsággal. – Polemiáiban igen sok józan irodalmi elv van elhintve, s munkái közől ezek legméltóbbak a tanulmányra. Bajza született journalista volt, s alkalom és korszerűleg írt cikkeiben, nem pedig nagy elméleti fejtegetésekben, vagy kis részletekig menő elemzésekben rakta le ismereteit, s tünteté ki elveit. Azok, kik csak 1852-ben kiadott, úgynevezett összes műveiről ismerik, még nem tudják érdemeit. Ő nemcsak született journalista, hanem ő volt a szoros értelemben vett journalistika megalapítója hazánkban – az első valódi journalista. Révay a nyelvtant, Kazinczy az irodalmi stylt, Kisfaludy Károly az irodalomnak az aestheticai tanulmányról való párosítását, s a tulajdonképi szépirodalmat alapítá meg nálunk; – Bajza pedig a journalisticát, s vele együtt a szabad véleménynyilatkozatot, s vele a gyakorlati kritikát.

A kritikában ma is egyedül állanak az ő vállalatai. Van-e irodalmunkban csak a „Kritikai Lapok”hoz hasonló folyóirat, mely 7 éven keresztül haladjon egy ugyanazon irányban? – De a „Kritikai Lapok” után az „Athenaeum” következett 1837-ben, mely irányára s szellemére, irodalmi elveire nézve csak folytatása volt az előbb említett vállalatnak. E tizennégy évi fáradhatatlan, látszólag elaprózott munkásság által két oly folyóirattal ajándékozta meg Bajza irodalmunkat, melynek nemcsak hogy nincs versenytársa, hanem minden magyar íróra nézve mindig hasznos tanulmányt fog nyújtani.

Mind a két folyóirat szerkesztési terhét Bajza egymaga vitte, habár az Athenaeum címlapján az első években Vörösmarty és Schedel neve állt mint főszerkesztőké.[1]

[1] Schedel az Athenaeum melléklapját a „Figyelmező”t szerkesztette.

Bajzának az irodalmi szabadszólás meghonosításával majdnem oly sorsa volt, mint egy másik kitűnő hazánkfiának, ki vele egyidőben lépett fel politikai röpirataival – t. i. ugyan azok támadtak ellene, kik tőle vették az impulsust. Bajza a journalistika megalapításával először is egykét tekintély ellen fordulván, azonnal gyakorlatba vette a szabad szólás elvét. Egy pár év múlva épen e példán okult fiatal írókkal lett dolga. Ez a dolog természetéből folyt, s Bajza csak örülhetett volna a vitáknak, ha ez írók egy része a tekintélyek számba nem vétele mellett legalább józan elveket, tiszta szándékot, választott volna kalauzul. De ez nem történt mindig. Fáradhatatlan Bajzánk többnyire nem restellte fölvenni a keztyűt – s ritkán úgy, hogy a vitaeszme fejtegetésben meddő lett volna. Az „Athenaeum"ban – mintegy másfél évi szünetet kivéve, folyvást nagy hely jutott a színházi ügyeknek és az ezekből támadt tollharcoknak. Mennyire megalapítá tekintélyét irodalmi működése, mutatja, hogy a pesti állandó színház megnyitásakor ő neveztetett ki igazgatóul – azonban a színház szellemi és anyagi mostoha kiállítása miatt, hivataláról nemsokára lemondott.

Tizennégy évi, leginkább journalistikai munkálkodás után, nem részvéthiányból, hanem belefáradva a nagy teher viselésébe, Bajza 1843-ban fölhagyott az „Athenaeum"mal, s e lap irodalmunk nagy kárára, maig sincs pótolva. Bajza azután történeti tanulmányokra adta magát, míg 1848-ban egy politikai lap vezetésével ismét hírlapíróvá lett.

Meglehet, ha a sors ma kímélte volna őt számunkra, több becses történeti művel gazdagítá vala irodalmunkat. De főérdeme ekkor is journalistai pályája lesz vala, mely már be volt fejezve. Számos hírlapíró nem éli túl korát; de Bajza, a valódi hírlapírás és szerkesztés meghonosítója; egyszersmind példányul szolgálhat az utókornak is, s azonkívül, hogy korának eleget tett, journalistikánk jövőjére is hatással volt és óhajtandó, hogy minél nagyobb hatással legyen. Őt nem szabad felednünk, ki tiszta kebel és tiszta értelem tekintetében, mint egyszerű polgár is megérdemlé vala elismerésünket, s kinek legnagyobb; hibái közé tartozik, hogy tán túlfeszíté erejét a munkában, s keble túlságosan tudott érteni. Ezért büntette őt a sors oly kérlelhetetlenül, hogy mi elfeledjük őt, nemcsak hálátlanok vagyunk, hanem megfosztjuk magunkat – azon tanulságtól, melyet e tiszta és szép életpályából meríthetnénk. Van-e irányában leróni valónk, azt mindenki maga döntheti el; de hogy művei és példája kincsünk és büszkeségünk lehet még hosszas ideig, – nem jöhet kérdés alá.

5.

[Salamon Ferenc, *Tarquinok és Brutusok*, Pesti Napló 1858. máj. 7., 86-2472. sz.]

Tarquinok és Brutusok

Eredeti szomorújáték 4 szakaszban. Írta? [Tóth Józsefné Kovácsy Mária] – (A nemzeti színházban először máj. 5.)

A cím igen jól van választva – ebben is van egy kis érdem. Nem árul egyebet, mint a mi benn van. Sokkal nagyobb baj, hogy maga a darab illik a címhez: ez magában elítéli. *Két család* történetei vannak két egész emberöltőn át elénk tárva 4 szakaszban. A mű végén az első felvonás öregei rég meghaltak, – a fiatalok öregekké váltak, új emberek állanak elő, – felnőtt *unokákat* sújt a katastropha. Három uralkodás, s két kormány forma – mind benne foglaltatik a „Tarquinok és Brutusok"-ban, (miért nem egyúttal Brutok?)

Sokkal jobb volna, ha *csak* a Tarquiniusok, vagy csak a Brutusok játsznák a főszerepet. Nemcsak a címlap van megosztva a két család közt, a mi nem volna nagy baj, hanem maga az egész darab is. Az első két szakaszban híre pora sincs a Brutusoknak; csak a második szakasz végén van említés téve Junius Brutusról, ki a harmadik szakaszban mint egészen új, ismeretlen ember áll előttünk, hogy a főszerepet vigye, vagy legalább a néző figyelmét a Tarquiniusokról elvonja önmagára és családjára.

Szerzőnek választania kell vala: vagy a Tarquiniusokat, vagy a Brutusokat. Ez nem elég: a Tarquiniusok vagy Brutusok közől egy főszemélyre kell vala öszpontosítni a néző egész figyelmét és rokonszenvét.

Szükséges-e fejtegetnünk, hogy középpont és egység nélkül nem dráma, hanem csak valamirevaló regény sem lehet el? – Ha nem látnók ezúttal szükségesnek, hallgatnunk kellene.

Nemcsak a költészetben, hanem általán minden irodalmi, még a tudományos műben, sőt mindenütt a hol alkotásról van szó, az egység, a bizonyos célra törekvés maga a dolog lelke. A kövek, a mész rendetlen egybehordása nem tesz épületet; a szabó sem csinál soha kabátot, ha bármely darabokat összeviszsza fércel. – Horatius igen jól tudta, mi a költészet öreg *Á*-ja, midőn „Ars poeticá"-ját azon kezdé, hogy ha a festő emberi fejhez lónyakot, s mindenünnen összeszedett tagokat, különböző tollakkal tarkázva rajzolna, hogy a felül szép női arc, alul, kudarcul, undorító halban végződjék: ki tarthatná vissza nevetését?

„... ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne;
Spectatum admissi risum teneatis amici?"

Aztán azt a tanácsot adja, hogy bármit kezdünk, legyen abban *legalább* egység. „Denique, sit quodvis simplex *dumtaxat* et unum."

Legyen *legalább* egység, a műben! – Ez az első, és ez a legcsekélyebb követelés!

Az egységre nézve a dráma sokkal követelőbb, mint az elbeszélő nem. A dráma rövidsége sem engedi meg, hogy abban kitérések, igen messziről kezdett elbeszélések s fejtegetések legyenek.

Mi azonban nem állunk elő a dráma követeléseivel. Az új dráma semmiféle műnek, bármily nemű egésznek el nem fogadható, úgy a mint kezdődik, foly és végződik. – Az ismeretlen szerző fölment a mélyebb elemzés alól. Midőn még a külsőkben, a cselekvény tervének fő alapvonásaiban sem látunk semmi egységet, semmi célt s összefüggést, – szükséges-e más bizonyítékot hozni föl az alkotó erő hiányának kimutatására?

Hogy némi fogalmat adjunk a mondottakról, következetesebben kell eljárnunk mint a szerző. A logikai rend itt azt kívánja meg, hogy utolján kezdjük a művet – a végső katastrophán.

Mindenki tudja, hogy Junius Brutus, miután megbuktatta Rómában Tarquinius Superbust, s vele együtt a monarchiai formát, a bevett monda szerint halálra ítélte saját fiát, mint hazaárulót. Az új színmű ezen halálos ítélettel végződik. – A színdarab fiatal Brutusa a száműzött Tarquinius fiatal leányába, Liviába lesz szerelmes. Kilopódzik Rómából – s az öreg Tarquinius épen egy rendez-vous-n találja őket. A fiatal Marius Brutusnak választás engedtetik: vagy hazaárulóvá s a Tarquinok eszközévé, kémjévé kell magát aláznia, vagy Liviáról lemondania. Kevés habozás után a fiatal készebb hazájához lenni hűtelenné, mint Liviához. Azonban Livia, a Tarquin leánya, jobb gyermeke azon hazának, mely őt és családját száműzte. Bármennyire szereti is Mariust, jobban szereti Rómát. Férfi ruhában Rómába lopódzik. Midőn a tanácsban a fiatal Brutus egy ravaszul kigondolt beszédben a Tarquinok ügyét akarja előmozdítni hona rovására, Livia elő áll, és elárulja a fiatal Brutus gonosz tervét, és hazaárulónak nyilvánítja. Az öreg Brutus, a főconsul, kétszer is elsiratja, elbúcsúztatja magától fiát – s kimondja rá a halálos ítéletet. Marius elevenen megégettetik. Livia, annyira szereti most is a hazaáruló Mariust, hogy maga is a máglyára rohan, hogy együtt haljon meg vele. (Mellékes dolog, hogy Brutusnak egy másik fia Cornelius is mint áruló, megégettetik). Nem ereszkedünk itt annak elemzésébe, miként szeretheti valaki egyszerre oly nagyon a hazát és annak árulóját; miként lehet valakit elárulni s mégis vele együtt elevenen megégni? – csak egyszerűen és szárazon az eseményt mondtuk el.

Mindenki látja, hogy ez magában elég bevégzett dolog, s elég tárgy arra, hogy magában egy külön drámát tegyen. Tehette volna szerző akár az öreg, akár az ifjú Brutust főszemélylyé, s adhatott volna „Brutusok" címét művének, – *legalább* egység lett vala művében.

Ez azonban mind csak a két utolsó szakasz műve. A két első szakaszt más cím illeti: Itt csak a „Tarquiniusok" játszanak – a Brutusok, mint már említők, elő sem jönnek.

Kezdődik a mű Servius Tulliuson, a Livia nagyapján, mintegy 25 esztendővel a fenleírt katastropha előtt. – Servius Tulliusnak két leánya volt. A szelídebbiket (idősb Tulliát) a nagyravágyó kevély Tarquiniushoz adja nőül, a fiatalabbik Tulliát, ki daemoni természetű, egy szelíd emberséges ifjúhoz, Arnushoz.

Az első felvonásban a kevély Tarquinius és a daemoni ifjabb Tullia már szeretik egymást, s elhatározzák, hogy egyik a férjét, másik a nejét megölvén, összekelnek, az öreg Servius Tulliust megbuktatják, és, bár hármas gyilkossággal, a trónt hatalmukba kerítik. A két első bűn az első felvonásban elkövettetik. A másodikban a két bűntárs egybekelt és Tarquinius öreg ipját a tanács szemeláttára kihurcolván, a lépcsőn lelöki – s ez szörnyű halált hal. Tarquinius most úr és király, s azon percben, midőn őt a nép kikiáltja, fenyegetőzik, hogy a római patríciusokat megfosztja mind vagyonuktól, mind befolyásuktól. (Különös, hogy ugyanazok, kik akkor emelték fel, nem bánnak úgy vele, e politikátlan beszéd után, mint imént ő bánt az öreg királylyal!)

Nem említjük, hogy a két Tullia elbeszéli gyermekkori nevelkedését is, sem más hoszszadalmas peripetiáit ez első féldrámának; – az olvasó úgy hiszem, azt kíváncsi főleg tudni, velem együtt, mi kapcsolat van a darab ez első fele s az utolsó közt? – Oly kérdés, mely magát az ismeretlen szerzőt a legnagyobb zavarba hozná.

A harmadik és negyedik szakaszt az elsőtől és másodiktól 24 év választja el. A harmadik szakaszban arra ébredünk Tarquiniussal együtt, hogy őt Brutus, eddigi udvari bolondja kizárta Romából, s kikiáltotta a respublicát. A szünet alatt lefolyt Lucretia ismert tragoediája is. A két utolsó szakasz ha szabad feltennünk, hogy szerzőnek általán volt valami célja, arra való volna, hogy Tarquinius és ördögi neje, ki minden roszban bűntársa volt a zsarnoknak, példásan bűnhődjék. Tarquiniusnak elég büntetés, hogy száműzik; – neje kegyetlenebbül bűnhődik. Szemmel látott tanúnak kell lennie, midőn leánya a két Brutus-fiúval összeölelkezve a máglyán megég; – s mielőtt ez történnék, a leány elátkozza az anyát. Ez asszony, a ki nemcsak cinkos volt édes apja megöletésében, hanem annak vérébe is mártotta ruháját, – most rendkívül szereti leányát. A szerző mondatja – s mi elhisszük, de nem szánjuk az ily szörnyeteget.

Ezt nem fogadhatjuk el igazságszolgáltatásnak. Hogy e nő bűnhődjék, két Brutusnak kell veszi, az öreg Brutusnak a halálnál nagyobb kínszenvedésen keresztül menni, Líviának árulóvá, aztán martyrrá lennie. Nem fogadhatjuk tehát el azt sem, hogy a két első szakaszon, s annak főszemélyein legyen a darab súlya. Azt sem fogadhatjuk el, hogy a két utolsó szakaszért, s így a Brutusokért van írva e darab; mert mire való akkor a Tarquin-leány nagyapján kezdeni a dolgot? – Azonban a szomorújátékban a végkifejlés lévén a határozó, a katastrophán kellett fenebb kezdenünk, hogy kimutassuk a darab céltalanságát. A dolog ott találja a megfejtést, hogy szerzőnek nincs fogalma nemcsak a drámai, hanem általán véve semminemű alkotásról. Azt kérdezhetjük, ismét Horatiussal:

„... Amphora coepit
Institui: currente rota, cur urceus exit?”

Magyarul mondva, olyan, mintha szerző minden cél nélkül sétálni indulna Budára, s hát egyszer csak Kőbányára érkeznék. – Nagy gondja volt hatásos, látványos, csoportos és zajos jelenetek előállítására; de nem volt egyéb célja, mint a szemet kápráztatni és meglepni – végcélról szó sincs. A részletekben is látjuk ezt. A jellemekben nincs következetesség; hamar felejti mindenik, mit mondott, mit érzett, mit gondolt előbb. – Szerző nem csinált egyebet, hanem a históriából kivágott ollójával nehány levelet, s annak eseményeit jó hoszszú párbeszédekben, drasticus jelenetekben elénk tálalta. – A história eseményeihez, a mint azok Liviusban, utána Schlosserben s ennek magyar fordításában megvannak írva, hű a szolgaiságig a darab nagy részében, habár a kor szellemét igen sokban modern színűvé tette. – Részletekbe bocsátkoznunk fölment az, hogy nem műről, nem egészről, nem darabról, hanem összetoldozott darabokról van szó. Igen tanulságos lehetne kezdő íróknak, kik ebben elrettentő példát láthatnak, hogyan nem kell nem drámát, hanem bármely másnemű művet összetoldozgatni.

A játékra nézve dicsérettel kell említnünk azon erélyt, melylyel Jókainé az első felvonásban a fiatal Tullia dühét, szenvedélyességét előtünteté; Munkácsi Flórát (Livia), ki a darab második felében többnyire csak ájult állapotban fordul ugyan elő s szerepe nem következetes, de annak külön-külön természetű részeit hatálylyal játszta. A mi zajos taps volt ez előadás alatt, *többnyire* az ő játékát illeté. Salamon Ferenc.

6.

[Salamon F., *Balzac összes munkái*, Budapesti Szemle 1858. 2. köt., VI. füz. 408–422.]

Balzac összes munkái

Balzac számos műve közől csak egy van tudtunkkal magyarra fordítva, s ez épen legjelesb regénye, a *külföldi regénytár*ban kiadott „Grandet Eugenia.” Így a magyar közönség legjobb oldalról ismerné őt, ha, mint tudjuk, eredetiben vagy idegen fordításban nem szokta volna olvasni a francia regényeket. A francia nyelven olvasók, a lipcsei regénytárak fogyasztói és a kölcsön könyvtárak előfizetői még tán maig is találnak újat azon egész kis könyvtárban, melynek kötetein „Balzac összes munkái” olvasható. – A francia regényírók európai kiváltsággal bírnak, jó vagy rosz hatásuk általános, s nincs talán Európának művelt közönsége, mely előtt egy Sandról, Balzacról, Sue-ről stb. szólani helyén ne volna.

A regényolvasást közönségesen nem tekintik egyébnek kellemes időtöltésnél. Az olvasók nagy serege nem is veszi észre, mily horderővel bír ez ártatlannak nevezett mulatság; mennyi erkölcstani, társadalmi s lélektani fogalom áradt szét a kellemes elbeszélések révén. Az újabb korban a regényirodalom valódi hatalom-

má fejlett; s a nagy hatalom meghozta szokott következéseit, a visszaéléseket. A múlt tizedek regényírói műveiket bizonyos társadalmi rendszerek, s új erkölcstan hirdetésére írták, s néha túlmenvén a költői forma határán, hosszú elmélkedéseket, egyes rövid maximákat szőttek elbeszéléseikbe, melyek ferde fogalmakat, csalékony életbölcseséget terjesztettek. Sokszor az élet festésének álarca alatt, ha szavakban nem, a rajzokban lappangott a téveszme, vagy a helytelen világnézet. – Magok e nagyobb regényírók sem tagadták, hogy regényeikkel más céljok van, mint a közönség mulattatása, hogy céljok társadalmi vagy bölcsészeti reform s ők nem a létezőből akarnak teremteni, hanem a világ rendét megváltoztatni. Divattá vált, hogy a költő apostolnak, újítónak kiáltsa ki magát.

E *modern* apostolok egyik legkitűnőbb példája Balzac volt, kinek az élet és az ember festése némi részben bámulatosan sikerült; de ezzel be nem érvén, új philosophia és új erkölcstan hirdetésében keresett valami magasb rendű dicsőséget.

Hogy Balzac irodalmi egyéniségét, hatását jobban megítélhessük s méltányosak legyünk, meg kell különböztetnünk a művész Balzacot a philosophiai ábrándokat hirdető Balzactól. Éles határvonalt kell vonnunk Balzac festői tehetsége s azon elbizakodása közt, hogy új tanok hirdetőjeül kiáltotta ki magát. Mi e sorokban egy francia terjedelmes ismertetést követünk, s ha oly kimerítők nem lehetünk, mint azon ismertetés írója: *Poitou*, igyekszünk az igen találóan jellemző fővonásokat feltüntetni.

Balzac azon szín alatt, hogy az emberi élet rajzolója, sorra festette a legkülönbözőbb nézetű és meggyőződésű egyéneket, s illetőleg gúny tárgyává tette csaknem valamennyit. E változatos tömegből nehéz kitudni, mi volt sok tárgyban meggyőződése és elve. Az egyszer kimondott elvekhez nem volt hű és következetes. De a nagy ellenmondások közt van egy két fő eszme, melyhez, ha figyelemmel kísérjük, mindig hűnek találjuk őt: ez eszme a materialismus szüleménye, mely szerint az emberi élet egyedüli célja az élvezet. Ellenmondásnak látszik nála, hogy ő, mint az anyagiság embere, a mysticismus apostolának vallotta magát; – de az ellenmondás csak látszó. Ily című munkájának „A mysticus könyv" (Le livre mystique) két része van: „Louis Lambert" és „Seraphita." Az elsőben azt olvassuk, hogy az egész világ egyetlen aetheri anyag. Ebből áll, úgymond, mindaz, a mit világosság, meleg, villany stb. név alatt ismerünk, s az emberi akarat is csak módosulata e rejtélyes anyagnak. E szerint tehát a *gondolat* is anyag! Lehet-e ennél nyíltabban bevallott materialismus? Hogyan hirdetheti ezt mysticus könyvében, megfejthetetlen volna; mert hiszen a mysticismus és materialismus nemcsak különböző, hanem egymást merőben kizáró fogalmak; de Balzac a nevezett munkában épen e kettőt szándékszik kiegyeztetni s azonosságukat bebizonyítni. Ha „Louis Lambert"-ben a materialismust hirdette, „Seraphita" a magasabb ihletettség könyve akar lenni. Ebben a gondolat és lélek legmagasabb régióiba akar hatni. Azonban az egyetlen anyagra itt is visszatér. Ez egyetlen anyag itt a *mozgás*! A láthatatlan erkölcsi mindenség. úgymond, s a látható physicai mindenség egy és ugyanazon anyag; de az anyag szüntelen módosulván s vég nélkül finomulván, a természeten felül van egy lelki, sőt isteni világ, s némely esetben meg van adva az

emberi léleknek, hogy e „sublim” világba hasson a látnoki tehetség és lelkesedés segedelmével.

A ki Balzacot ismerte, nem tartotta komolynak e philosophiai ábrándozást. Csak annyiban komoly, hogy eszméinek alját maga a materialismus teszi, mely nyíltan vagy elburkolva minden könyvéből kiüti magát. Egyik munkájában az emberi akaratot a gőzerőhöz hasonlítja; másutt az ijedtséget villanyos csapás gyanánt mutatja be. Egy harmadikban a fennevezett egyetemes anyag vagy erő nem egyéb, mint az állati magnetismus. Ebből magyarázza meg ő, hogy Swedenborg csakugyan társalgott a halottakkal; a Jézus csodatételeiről pedig ezt írja: „A delejtan, Jézus e kedves tudománya, róla az apostolokra szállott isteni tanok emez egyike, úgy látszik épen oly váratlan vala (míg Mesmer elő nem állott) az egyháziakra, mint Rousseau, Voltaire és Locke tanítványaira nézve.” Mi volna hát egyéb a keresztyénség, mint az állati delejesség tudománya! Gyakran mikor az emberi érzelmekről szól, a helyett hogy festené, ki akarja magyarázni – materialista tudománya segedelmével. Seraphitában a hirtelen támadó szerelmet nem igyekszik hasonlatokkal, képekkel rajzolni, hanem kétségbevonhatlanul fejti meg a talányt „azon sympathiából, mely mióta a delejfolyam ismeretes, világosan kimagyarázható”!

Nem azért hoztuk föl ezeket, mintha tudományos tekintetben legkisebb figyelmet érdemlenének, hanem csupán Balzac philosophiája jellemzésére. Ő se nem keresztyén, se nem katholikus (mint gyakran állítá), sem spiritualista, sem mysticus philosoph, hanem materialista és scepticus: Diderot és Helvetius tanítványa.

Politikai és társadalmi elvei nem józanabbak, mint philosophiája. Utolsó, be sem végzett műve, a „Comédie Humaine” előszavában ezt írja: „a monarchia és a vallás világánál ír.” Hogy a „Mysticus könyv” írójának vallásos meggyőződése nem lehetett, a fenebbiekben, bár röviden, láthatta az olvasó. Politikai elve épen oly ingatag, mint a vallásos. Midőn a restauratio megbukott, ellensége lett a Lajos Fülöp kormányának. Gyűlölte a polgári rendet, gyakran festett róla torzképeket, sokszor kigúnyolta. Azután a legitimisták pártjáról a császári párthoz szegődött. Mint I. Napóleon föltétlen bámulója, csak az erőszakot ismerte el hatalomnak. Véleménye szerint a szabadelműség, alkotmányosság végromlással fenyegeti a társadalmat. De itt sem állapodik meg. „A pórok” (Paysans) című regényében túlmegy Napóleon korán. A Napóleon és az 1789-iki forradalom előtti kor bámulójává lesz. Helyre szeretné állítni a tizedet, robotot, a nép tudatlanságát, mely, úgymond, azóta szerencsétlen, mióta olvasni tud. Mindemellett nem egy helyen találni regényeiben socialista eszméket. „Honorine” című regényében egy pappal ezt mondatja: „A társadalom nekünk *boldogítással* tartozik. A társadalom a vétkes minden vétekben. Jogunk van a társadalomtól boldogításunkat követelni s ha nem adja meg, jogunk van erőszakhoz folyamodni.” – Ezek nem elszigetelt eszmék; Balzac igen sok regényében fordulnak elő. Épen ily gyakran előforduló eszméi, hogy a társadalom egészen megromlott s gyökeres javításokat kíván; hogy a hatalom és gazdagság minden birtokosa meg van romolva: csupán a szegénynél találsz erényeket. Ennyi elég annak kimutatására, mily szilárd meggyőződésű volt Balzac a politikában!

Mint philosophiai és társadalmi újító, elmélkedésekben s az ellenmondások dacára az igazság komolyságával hirdette tanait. Erkölcstani tévedéseit már nem okoskodások, paradoxonok tüntetik föl, hanem egyénei és előadása *közvetve* hirdetik. Balzac nem tartja tanácsosnak megtámadni a moralt s ebben vakmerő maximákat hirdetni. A mit az erkölcstan ellen tesz, legfölebb abból áll, hogy palástolja a bűnt s enyhítő körülményekkel, mentő okokkal veszi körül. Ez részrehajlatlanságnak, mérsékletnek sőt emberszeretetnek látszik első tekintetre. De e látszó mérséklet alját a legnagyobb közöny teszi. Balzac semmit sem roszal, semmit sem kárhoztat, hanem egyaránt gúnyt űz mindenből. Elméletben helyesel minden eljárást, akár erkölcstani, akár társadalmi szempontból, hogy a gyakorlatban annál kevésbbé tartsa magát egyikhez is. „Ez tény; úgymond, esztelen, a ki erőnek-erejével belebotlik, legjobb szépen letérni előle." Egyszóval nincs moral; minden ember maga szabja meg eljárása törvényeit; nincsenek elvek, csupán vélemények és szokások! Legörömestebb rajzolt regényhősei, kik munkáiban az életphilosophiát, a tapasztalás és csalódás-edzette világnézeteket személyesítik többnyire ezt hirdetik: „Nincs általános, nincs absolut, csupán körülmények szerinti erény." – „A boldogság, valamint az erény, valamint a bűn csak relatív fogalom." Ezek Balzac regényhőseinek axiómái. Erkölcstanuk alapelve az *élvezet* és *siker*, és e moral szellemdús mondatokban, rövid gunyoros megjegyzésekben minden részét átjárja, mint a beszívott méreg az ereket. Nem más ez, mint „Candide" erkölcstana századunk divatos köntösében: az irónia, scepticismus s az emberek megvetése ugyanaz. Sőt a múlt századbeli scepticismus és materialismus nem volt oly veszélyes. Akkor elméletet, tant csináltak belőle a philosophok. Ma már gyakorlatban látjuk e tant, mely a könyvekből az életbe ment át. Scepticusok vagyunk kislelkűségből, szellemi restségből, bizonyos erkölcsi hajlamból, nem pedig okoskodás útján szerzett meggyőződésből. Balzac művei is nem annyira bevallott tanai miatt veszélyesek, hanem világi, a gyakorlatba átvitt scepticismusa és anyagisága miatt, mely személyeinél, rajzaiban önkéntelenül s mint a valónak hű képe tűnik fel. A francia fiatalság nagyon ki volt téve Balzac rosz befolyásának. Azon hitben, hogy regényeiből fogják megismerni az életet, ezekből kérdeztek tanácsot. S minő képet láttak? Minden művéből lehangoló pessimismus rí ki. Mintha az egész társadalom a vétkek özönébe volna merülve; mintha mindenütt a bűn uralkodnék, az erény és becsület álneve alatt. Szerinte az életben üres szó az erény, bárgyúság a hűség s esztelenség az önmegtagadás. A törvény a gonosztevők cinkosa s a legalkalmasabb köpeny a vétkek eltakarására, úgy hogy ez önző társadalomban, e csalókból és rászedettekből álló világban, melyben az erény semmi s a ravaszság minden, balgatag, a kinek kezében sem pénz sem hatalom, s nem képes saját előmenetelére cselt vagy ámítást használni fel! A bűn diadala, tudjuk, kedvenc tárgya volt több francia írónak, minő Sue és utána Soulié, kik hosszú, sötét történetekben fejtették ki. De Balzac művei nagyobb szolgálatot tettek ez elszomorító világnézeteknek. Ő a mindennapi polgári életbe, melyet sokszor oly nagy hűséggel, annyi valószínűséget mutató körülményességgel tudott festeni, mintegy észrevétlenül csempészte be ferde és valótlan világnézetét, úgy hogy a tévedéseket az élet hű képe gyanánt fogadtatta el az olvasóval.

Nem kívánjuk, hogy a regény erkölcsi felolvasás legyen. Célja, hogy meghassa, érdekelje a lelket, s tudva van, hogy a leckézés és sok okoskodás megöli a regényt. De igen szép kiváltsága minden művészetnek, hogy a jeles mű, már annálfogva hogy szép, magasb rendű, nemes eszméket ébreszt; annálfogva, hogy a valódi lelkesedés gyermeke, emeli a lelket s így közvetőleg erkölcsi buzdítást és tanulságot foglal magában. A hajdankor bölcsei s az újabbkor nevelői nem oknélkül tulajdonítnak nagy befolyást a képzőművészetnek és költészetnek az ifjak erkölcsi növelésére! Az erkölcsi eszme lényeges, nélkülözhetetlen eleme a művészi és költői szépségnek. Nem túlzás, a mit La-Bruyère mond: „Ha az olvasmány emeli lelkedet, ne kutass más szempontot megítélésére; jó az kétségtelenül és írója mester." Ebből következik viszont, hogy nem lehet jó, ha rosz érzelmeket ébreszt és a helyett, hogy emelné, leveri a lelket. Ugyanez eszmét fejezte ki egy másik francia író, midőn így szólt: „a jó ízléshez romlatlan szív kell."

A költőtől megkívánjuk, hogy erkölcsi érzete ép, erkölcsi meggyőződése erős legyen. Nem elég, hogy a műben elvont erkölcsi maximák legyenek elhintve; nem elég, hogy a mű mint Phaedrus meséje, erkölcsi tanulságon végződjék; – sőt azzal sem elégszünk meg, ha az utolsó szakaszban a jóság és becsület bármily fényes diadalt nyer s a gonosz bármily rettentően lakol. Az igazságszolgáltatás Paul de Kock regényeiben is meg van s mennyire nevetségesek volnának azok, kik ebből kiindulva ez író műveit erkölcsöseknek tartanák! *Az írótól megkívánjuk, hogy úgy fesse az emberi lelket, a minő*, legyen hű a jellemek és szenvedélyek rajzolásában és fejlesztésében: így az erkölcstannak sem lesz ellene kifogása. A veszélyes erkölcsi elvektől e szabály folytonos szemmeltartása fogja megóvni az írót, mint megóvta Shakespearet és Molière-t. A tévedés ott kezdődik, hol az író az emberi természetet kiveszi eredeti alakjából és eltorzítja; a fogalom-zavar és érzelmek túlhajtott festése által az érzelmeket, indulatokat kivetkezteti természetességökből s a lelkiismeretet nem veszi számításba, vagy szavát meggyöngíti.

Balzac egyik regényében (Pére Goriot) az apai szeretet eszményképét akarta festeni. A mű kezdetén a kereskedő, ki leányát bálványozza, érdekes egyéniség. De csakhamar a túlzás merőben eltorzítja e jellemet. Az édes apa azért adja el vagyonának legutolsó maradványát, hogy leánya kedvesének kényelmet szerezzen, s törvénytelen viszonyukat könnyítse. Ha az apa szemet huny is leánya rendetlenségére, igen viszszataszító, hogy leánya bűntársává aljasul. Az apai méltóság itt egészen meg van alázva. Szerző mindemellett az apát, ki gyermeke szégyenletes életének eszközévé aljasult, minden lapon nagy, hősi, magasztos jellemnek, s midőn az elhagyatva és kétségbeesetten hal meg, „az atyai szeretet Krisztusá"nak nevezi! – Egy helyen ezt beszéli az író: „Goriot atya, úgymond, leánya lábához feküdt, hogy azt csókolhassa; sokáig nézett szemébe, hozzá dörzsölte fejét a leány ruhájához, s úgy enyelgett, úgy játszott vele, mint a legfiatalabb, leggyöngédebb szerelmes." Itt az eszmék és érzelmek úgy össze vannak tévesztve, hogy az olvasónak meg kell botránkoznia. Az erkölcsi érzet van megsértve a szeretői és apai szeretet ez összetévesztésével. Az apai szeretet oly szent, oly nemes, hogy itt nem ez érzelmet, hanem csak a tehetetlen dőreséget s egy nevetséges rögeszmét láthatunk megszemélyesítve. – A „Két testvér" című regényben szerző az anyai szere-

tet gyöngéit akarta leírni. Az anyai szeretetet nem festé ugyan annyira undorító színekkel, mint az apait, de nem festé hívebben se. E szeretet inkább maniához hasonlít, mint szívbeli érzelemhez. Inkább vak és megfejthetetlen ösztön, mint ezen túlzott, de megható érzelmek egyike, melyeket roszalva is tiszteletben tartunk. Az anyai szeretet itt is kény szerint van elrontva és valótlanná téve. – A szerelmi és házassági viszony rajzolásában is hasonló tévedéseket, hűtlen vonásokat találunk. A francia vígjáték-írók többször tették nevetségessé a házasságot; de vannak itt is határok, melyeken túlmenni nem lehet. Mihelyt az író a becsületérzést nem veszi számításba, mihelyt gúny tárgyává tesz némely nemes érzelmeket, melyek a családi élet alapját teszik, túlment a határon. Balzac ezeket nem tartotta tiszteletben, s azon könyve, melyben épen a házasságról elmélkedik, s mely oly nagy hatással volt a közönségre, szigorú megrovást érdemel. Ez a Balzac hírnevének megszerzését oly nagy mértékben elősegítő „Házasság Physiologiája”, melyet sokan kiáltottak ki legjobb művének. Azonban tisztán irodalmi szempontból is sok kifogást tehetni ellene. Hosszú, rendetlen munka; szellemdús ugyan, de minden kellem és ízlés nélkül. Okoskodó és csodásnál csodásabb tanokat és állítmányokat fejteget. E mű eszméje nem is eredeti; Stendhal írt volt egy könyvet a szerelemről, melyet a „Szerelem Physiologiájá”nak nevezett. Egyiránt tudákos és pedans mind a két mű s egyenlően keresik a bizarrságot. Csakhogy Balzac művében több a cynismus és kevesebb az elegantia, sőt gyakran a művelt társalgásba sem illő helyek fordulnak elő benne. Egyedüli érdeme, hogy Balzac itt egészen lefesté magát. Egész őszinteséggel tárja itt fel pórias hajlamait, a tisztátlan iránti vonzalmát s főleg pessimismusát, mely az emberben kicsinyességnél és nyomorúságnál egyebet látni nem bír. Ezt látjuk minden művén kisebb-nagyobb mértékben. Bár mint ügyekszik olykor érzelgéssel és mysticismussal takarni e tulajdonait, mindenütt feltalálhatók, a nélkül hogy kutatnók, – úgy hogy elmondhatjuk: Balzac múzsája rosz helyek gyermeke s a legnagyobb ügyekezet mellett sem volt képes a trágár visszaemlékezésektől és illetlen szavaktól megválni.

Azon könyvében is, melynek hangja a legkomolyabb, melyben egész tisztelettel szól a házasságról, minden lépten-nyomon találunk sértő aphorismákat s egy-egy öszhangzavaró vonást. Egyik regényében, midőn egy nőt a legfinomabb vonásokkal rajzol, egyszerre csak a házas élet titkait kezdi elbeszélni. „Ursule Mirout”ban, melyet egy fiatal leánynak ajánl, s mely leányok számára van írva, minden habozás nélkül tart értekezést a „nemzés megfejthetetlen tüneményéről.” De a hibája sehol sem tűnik fel oly kirívó módon, mint a „Fiatal házaspár emlékiratai”-ban, melyben az érzelmek testi vágyakká, a szerelem érzéki gyönyörré, s a házasság a „törvényes kéjek eszközé”-vé van alázva. A fiatal nő ajkairól oly nyilatkozatokat hallani, melyek mind tudákos komolyságuk, mind leplezetlenségökkel meglepik az olvasót, – Balzac nem hiszen a házas életi szerelemben. Midőn eszményíteni akarja is, vagy eltorzítja vagy elaljasítja. – Balzac sohasem tisztelte s valódilag tán nem is szerette a nőket. Nem az erkölcstan és költészet, hanem a materialista és kéjenc szemüvegén nézte őket. Habár többször kísérté megfesteni, sohasem volt fogalma az eszményi, tiszta szerelemről. – Mindamellett, azt mondják, Balzac nagy részben a nőknek köszönhette népszerűségét, mi újra csak azon régi igazsá-

got bizonyítá be, hogy az emberek, s főkint a nők jobban szeretik a becsülés nélküli hízelgőt, mint azt, a ki becsüli őket minden hízelgés nélkül. Balzac csak hízelgett a nőknek, de sohasem becsülte.

Sajátságos, hogy Balzac sohasem volt képes híven rajzolni a fiatal leányokat, pedig a regényírók nagyrészét ez szokta leginkább lelkesítni. Mellékesen, mintegy a háttérben sikerülnek ugyan, de valahányszor előtérre állítja, eltorzítja őket. E rajzokra igen találó a mit Rochefoucauld mond: „A szellem nem sokáig bírja vinni a szív szerepét", a mi ép oly igaz a szerelemben, mint az irodalomban.

Azonban igaztalanság volna azt állítni, hogy Balzac sohasem tudta festeni az emberi szív érzelmeit. Mindenki tudja, mily vonzóan festi „Grandet Eugeniá"ban a gyermeki szeretetet. Hasonló dicséretet érdemel „Cläes Maria" és a „Gránátosné", mely utóbbiban az anyai szeretet van rajzolva, s ha nem is a szűzies, de a valódi szerelmet látjuk az „Elhagyott nő" és a „Harminc éves nő" sat. című művekben. Hogy írhat ugyanazon szerző egymástól annyira elütő műveket? Hogy lehetnek ily szép és kedves szülöttek ama szörnyművek édes testvérei? Ez könnyen kimagyarázható abból, a mit előre bocsátottunk. Balzac két ember ugyanazon egy személyben: költő vagy ha egy tetszik festő, aztán moralista és philosoph. Midőn festő azaz költő s átengedi magát a naiv ihletettségnek, és úgy festi az embert, a minőnek a természetben látja, a nélkül, hogy valamely philosophiai elméletet tartana szem előtt, mindig hű vonásokat, eleven és megragadó színeket talált képeihez. De ha a philosoph és moralista Balzac vette át a tollat, ki értekezik a helyett, hogy elbeszélne, *elemez*, magyarázni akar, a helyett hogy festene, új typusokat keres, különbnél különbféle egyéneket akar teremteni, mindig elhibázott, bizarr művek kerülnek ki tolla alól. Ebben találjuk fel Balzac írói jelleme kulcsát. Innen magyarázhatjuk ki, mint lehet egy tehetségnek két ily különböző arca, egyfelől sötét, másfelől sugárzó, melyben a valódi és ál, a jó és rosz elve oly csodálatosan vegyült; s mely egyszer mély, kellemdús, megható, másszor durva és kicsapongó vagy szenvelgő és visszataszító. Balzac nagy tehetségű festő, de ál és veszélyes moralista. Valahányszor megelégszik a természet hű és vizsgálat utáni rajzával, jeles író; de valahányszor eszményítni ügyekszik, finomabb érzelmeket akar rajzolni s metaphisicába bocsátkozik, kiállhatatlan.

Balzac valódi s kétségbevonhatatlan dicsősége a közönséges élet és a mindennap embereinek hű festésében áll; erre volt hivatva s ebben tűnt ki eredetisége. Nem állott tehetségében a nagy szenvedélyek zivatarát és lángjait ecsetelni, patheticus jeleneteket teremteni s ellenállhatlanul megragadni. De kitűnő azon kisebb indulatoknak, melyek a közéletben szerepelnek, azon finom és változékony árnyalatoknak, melyekben azok mutatkoznak, s melyek ezerféleképen jőnek súrlódásba s végre azon rejtett harcoknak festésében, melyeket előidéznek és a melyek mintegy alig érezhető és mélyen rejlő mozgalmai a társadalomnak. Bámulatosan sikerül papírra tennie azon sajátságos egyhangú comicus vagy fájdalmas jeleneteket, melyek a salonokban, polgári lakokban s a házi tűzhely körül folynak le. Ily rajzokban ez író ritka, meglepő tehetséget mutat: sőt lángészt mondanánk, ha e szó nem foglalná magában a felsőbb lelki tehetségek bizonyos öszhangját, a mi benne hiányzik, s ha továbbá az író említett kiváló tehetsége oly széles körű s

oly emelkedett volna, mint a minő éles vizsgáló észre mutat. Mindamellett áll, hogy előtte tán senki sem bírt oly erőteljes és változatos tulajdonokkal, annyi elevenséggel, értelemmel s néha mélységgel a magán és a polgári élet festésében. Csodálatos, hogy e tüzes és többnyire határt nem ismerő képzelődésű ember, oly bámulatos fogékonysággal volt megáldva, hogy tán minden tárgy, a melyet látott, a részletek legkisebb vonásaival együtt oly híven nyomódott lelkébe, mint a daguerreotyp érc lapjára. Regényeinek számos jelenete, mintha a részletekre fordított legnagyobb gonddal a természetből szolgailag másolta volna le. Illusiónk gyakran oly teljes, hogy magát a természetet véljük szemünk előtt állani.

Ily festésekhez több kell az éles vizsgáló és dús emlékező tehetségnél. Mindez csak holt tárgyat szolgáltat eleven s életadó képzelet nélkül. Balzac rajzaiban épen ez életadó tehetség érdemli leginkább bámulatunkat. Rajzai igen elevenek. Jobb műveiben valódi, csonttal és bússal bíró embereket látunk mozogni, kik sokszor úgy el vannak találva, hogy ráismerünk bennök azokra, kiknek az utcán csak imént emeltünk kalapot. Ugyanez áll tájképeire és élettelen tárgyakból összeállított rajzaira nézve is. A mint a polgári lakok külsejét belsejét leírja, képei eszméket, hangulatokat fejeznek ki és sajátságos varázshatalommal vagy vidámító vagy szomorító eszméket ébreszt, s nevetésre vagy csaknem sírásra indítja olvasóit. Mindez kétségtelen és valódi művészet s a közönségesnél nagyobb költői erőre mutat. Ha Balzac mindig e téren marad, soha sem teszi ki magát az érdemelt megrovásnak, hogy ő tört utat az anyagiságnak és a realismusnak, mert a realismus lényegileg épen abban áll, hogy nem az eszmét és érzelmet, hanem a külsőt, az anyagi burkot tartja fődolognak. Ő a legkitűnőbb genre-festők közé tartoznék, ha művei nagy részében hatalmas leírói tehetsége az érintett hibába nem esett volna. Mint igen sokan a művészek közől nem ismerte eléggé saját erejét. Lenézte azon kisebb műveit, melyek egyedül dicsekedhetnek irodalmi becscsel s olyakra pazarlotta erejét, melyekhez nem volt tehetsége. Szerencsétlen gondolat volt tőle, hogy terjedelmesebbekké tegye képeit. Azt mondják, rosz néven vette élete vége felé, ha valaki kisebb műveit magasztalta s nem több kötetes bölcselkedő regényeit, holott beszélyei a legbecsesebbek. Kis „csöndéleti képei” igen szépek, nagy művei visszataszítók. Tehetségének e túlerőltetéséből származik ferdeségeinek és torzításainak igen nagy része.

Balzac az emberi élet és természet kisszerű oldalait tanulmányozta. Ő mindig kicsinyeknek látta és festette az embereket. A kisszerű hibák és vétkek, irigykedések, a boszú és más közönséges indulatok részletes ismeretében és leírásában tűnik ki; ezeket az utolsó redőig kitárja előttünk. Ez gazdag, kimeríthetetlen forrása lehete költészetének, habár igaz, hogy e téren nem juthatott volna a nagy mesterek sorába. Legjobb említett nemű műveiben az igazság és művészet csak egy részét látjuk, de nem a teljes igazságot és művészetet. Az emberi természet egyik oldalát híven tudta ecsetelni; de nem volt képes az emberi természetet egészben és részrehajlatlanul visszatükröztetni. Mily roszul ismerte önmagát, midőn a Dante „Divina Comediá”-ját akarván utánozni, a „Comedia Humaine” cím alatt, utolsó be sem fejezett művében a XIX-dik század embereinek és társadalmának nagyszerű képét akarta elkészítni. Ő nem egész embert, csupán emberi alakokat tudott

rajzolni. Műveiben sajátságos typusokat találunk, de az emberi természetet a maga egész teljében, általános és leglényegesebb vonásaiban hiában keressük. Arcképei elevenek, de többnyire kivételesek és bizarrok. Alakokat, melyek oly egyszerűek és öszhangzók legyenek, mint maga a természet, sohasem bírt elénk állítni. Az említett „Comédie Humaine" előszavában elég világosan jellemzi magát e részben. „A társadalom, úgymond, a közeghez képest, a melyben az egyén tevékenysége mozog, nem ugyanannyi különböző embert teremt-e, a hány állattani faj van? A különbség egy katona, kézmíves, hivatalnok, ügyvéd, tudós, henye gazdag, államférfiú, kereskedő, tengerész, költő, szegény és pap között néha oly nagy, mint a farkas, oroszlány, szamár, varjú, fóka, birka stb. közt." Lehet-e ennél ferdébb fogalom az emberi természetről? Lehet-e nagyobb mértékben megfeledkezni arról, mennyi változhatatlan örökkévaló, és közös van e látszólag oly különböző alakokban? Ez eszméje miatt, bár annak köszönheti legjobb műveit, marad oly végtelen messze Shakespeare és Molière mögött, kikkel föltétlen bálványozói, kivált halála után, összehasonlították, – sőt oly magasan sem áll, mint Lesage, pedig élesebb vizsgáló s elevenebben színező tehetsége volt.

A való festésében, mely, mint láttuk, főérdeme, azon hibába esik, hogy az életet még mindennapiabbnak s szomorúbbnak festi, mint a minő. Meglátszik rajzain az erkölcsi érzet hiánya. *Hogy jól festhessük az embert, egykissé szeretnünk s nagy mértékben kell becsülnünk.* Bármennyire ostorozzuk gyöngéit, el kell ismernünk az erkölcsi nagyságot, lelkesednünk kell az önmegtagadáson s szeretnünk az erényeket, melyekre képes. Ha a bűn diadalát hirdetjük, sohasem leszünk képesek oly műveket hagyni magunk után, minőkkel a nagy mesterek ajándékozták meg az emberiséget annak nemesítésére. E nagy mesterek sokszor minden illusio nélkül festik az emberi szívet, de sohasem igyekeznek azt roszabbnak tüntetni fel, mint a minő az életben. Ha kérlelhetetlenek a gyöngeségek kigúnyolásában, nem tesznek kétkedőkké az erényben. Szigoruk nem fajul gyűlöletté vagy megvetéssé; nem ejtik kétségbe a lelket, nem vesztegetik meg a lelkiismeretet és nem szennyezik be a képzeletet. Az ember javulni érzi magát műveik olvasása által. Balzac olvasásakor az ember attól tart, hogy roszabbá lett s gyöngébbé az önző sugallatok ellenében. Molière comicumát gyógyító hatásúnak érezzük, – a Balzacé lehangoló.

Az erkölcsi érzet hiányánál nagyobb hiba Balzac rajzaiban, hogy nem tud mértéket tartani. Meséi rendesen jól kezdődnek s csaknem mindig rosz kimenetelűek, Ezt lehet jellemeiről is mondani. Eleinte tiszta, finom vonásokkal, természetes idomokban állanak előttünk; de e vonások aztán mindinkább durvábbak, kuszáltabbak, a színek vastagabbakká lesznek s a kép torzképpé válik. Hogy Balzac nagy részint torzképeket s kivételes bizarr egyéneket fest, összefügg azzal, a mit a moralista és philosoph Balzacról mondánk. Valameddig a természet festésével beéri, mindig bájoló és művész, de mihelyt tanait akarja megtestesítni és hirdettetni, kivételes bizarr egyéneket hoz a játékba és rajzai sohasem igazak. Képei torzképekké válnak, mihelyt egyfelől a valóra nem támaszkodhatik, mely képzeletének oly gazdag tárháza volt s másfelől az erkölcsi szövétnek sem vezérli, mely nélkül *eszményítni* lehetetlen.

Ezen tulajdonainak ismerete után elképzelhetjük, mily sikeretlenül tett kísérletet a drámaírással. Színpadon a kis, részletes vonások nem tesznek hatást, itt erős nagy vonásokban kell rajzolni a jellemeket. Ezenkívül nem volt meg benne a tehetség, e szenvedélyek játékbahozatalára, sem arra hogy ezeket önmaguk által magyarázza és fejleszsze. Az ő tehetsége sokkal inkább elbeszélői, mint drámai. Értett aprólékos vizsgálathoz és hosszadalmas fejlesztéshez, de nem a színpadi cselekvény mozgalmasságához s gyors kifejtéséhez. Színműveiben jó tulajdonai elenyésznek s annál feltűnőbbek hibái. Itt jobban szembetűnik a józanság, természetesség, mértéktartás hiánya, és a túlzás, s a jellemek cynismusa. Színművei nagyobb mértékben éreztetik velünk, semmint regényei, hogy a bűnöket nem helyeslő, hanem roszaló és kigúnyoló nevetés illeti, mint Molière színműveiben.

Regényeiben épen legszebb tulajdona, a természet részletes leírásának képessége viszi túlságba. A legszebben megelevenített és színezett leírások gyakran válnak tolla alatt bútorlajstromokká. Az arcképeket néha egykét vonással meglepően tudja elevenekké tenni; de sokszor a túlzott részletezés miatt rendkívül hosszadalmas. A részletek és külsőségek felhalmozása teszi műveit mindennapiakká. Fő tévedése volt neki és utánzóinak, hogy az arcképfestőkkel akart versenyezni. Mindamellett, hogy Horatius azt mondja, legyen a költészet olyan, mint a képírás, soha költő és regényíró nem lesz képes diadalmasan megállani e vakmerő harcot. *A költőnek inkább a lelket, az indulatokat kell festenie s a külsőt egykét vonással vázolnia.* De Balzac megfeledkezik arról, hogy a költő s még a művész is az anyagi hűséget csak eszköznek és nem célnak tekinti. Igaz, hogy az emberi arc bámulatos tükre az emberi hajlamoknak; de nem a tükröt, hanem az abban visszasugárzó lelket kell rajzolni. Balzac költészete minden részben a materialismus bélyegét viseli magán, ez uralkodik költészetében és styljét is ez hatja át. Valamint az arcképet nem mint költő, hanem inkább mint anatom rajzolja, úgy az örömet és fájdalmat inkább physiologként festi. Igaz, hogy ez is művészet, de nem a szigorú és nemesebb értelemben vett művészet. Sok jelenetben az egyének lelkiállapotja helyett a leghívebben és részletesebben írja le testi állapotukat; – s így nem csoda, ha ritkán tud a szívre hatni. Balzac sok szellemmel nagy képzelőtehetséggel volt megáldva, de kevés érzelemmel. Ritkán történik, hogy megindítson s könyeket facsarjon olvasóiból. Valamint érzelmei, úgy eszményei sincsenek, legalább valódi eszményei – a mi egyre megy. Innen van, hogy midőn a mysticismusig akar emelkedni és ábrándos lenni, stylje nevetséges dagálylyá válik.

Általán styljében is tapasztaljuk Balzac lelkének öszhangtalanságát, önmeghasonlását a természetes korlátok számba nem vételét; sőt valamint a moralis emberben hiányzik az erkölcsi érzet, az íróban az ízlés hiányát tapasztaljuk. Bármily jellemű legyen a styl, komoly vagy könynyű, kellemdús vagy szigorú, első föltétele a helyesség, a harmónia és a hang egysége. Mindezek többnyire hiányzanak Balzac műveiben. A túlmerészkedés, a homály és erőltetés gyakran teszi styljét élvezhetetlenné. Styljén az erőltetést, az önküzdelmet csaknem mindenütt megérezzük. Nem oly fára emlékeztet az, mely egyenesre, magasra nővén, szabadon és dúsan terjeszti ki ágait és lombjait, hanem azon hatalmas ugyan, de összevissza csavarodott formátlan törzsre, mely sziklába bocsátván gyökerét, ezer akadálylyal

kénytelen küzdenie, míg kuszált tüskés ágbogait ide s tova kihajthatja. Ez mind compositióira, mind nyelvére nézve áll. Nála az eszme soha sem ugrik elő kész fegyverzetben, mint Minerva, hanem részenként, darabonként jön a világra. Balzac nehezen, küszködve és zaklatva írt teljes életében. Eszméi nehezen bontakoztak ki az azokat környező homályból. Kézirata csak rendkívül elsietett gyors lejegyzés volt. Javítások ürügye alatt, a kinyomott próbaíven sokszor merőben átdolgozta és idomította sietve odavetett eszméit. Ez kétségbeejtette nyomtatóit, s kiadóit csaknem tönkre juttatá. Ő tollat ragadott az eszme első, határozatlan fellobbanására s úgy ment tovább-tovább habozva és tapogatózva, igen gyakran a nélkül, hogy tudná hová szándékszik. Gyakran jutott oly helyekre, melyekből csak egész erejének összeszedésével tudott úgy a hogy kivergődni.

Ez egész írói pályáján át követett s mondhatni második természetévé vált szokás és pályája kezdete közt igen feltűnő a hasonlat. Balzac igen sokáig kereste a végre feltalált utat. Csaknem tíz évig tapogatózott, míg határozottabb irányt vett. Ily sok idő kellett e tehetségnek, hogy burkát kitörje és szárnyait kiterjeszthesse. 1820-tól 1828-ig kötetet kötetre, regényt regényre írt, számos nélkülözés közepett, mitsem kétkedve önmagában, mitsem törődve a közönség hidegségével. Művei nem ébresztettek és nem is érdemeltek figyelmet. Akkor írt műveiben semmi legkisebb nyoma az eredetiségnek: színtelen középszerűség, meddő bőség jellemzik e korbeli munkásságát. Nincs egy jel, melyből a leendő írót meg lehete jóslani.

Egy 1829-ben megjelent művén látszott először némi elbeszélő s egyénítő tehetség. Címe: „Le dernier Chuan", melyben Scott-Waltert utánozta. De valódi hatást csak 1830-ban tett a már említett „Physiologie du mariage"zsal. Ebben elég sok szellem volt arra, hogy az olvasóval elnézesse ferdeségeit és cynismusát. Két évvel később bocsáta közre egy beszély gyűjteményt, (Contes drôlatiques) mely ugyanazon féktelen nemben volt írva, mint a fenebbi értekező munka. Nagy részük trágár és styljök igen nyers. Valóban hírneves íróvá 1831-ben lett: „Le Peau de Chagrin" című regénye ekkor hagyta el a sajtót.

Hoffmannt utánozta benne sőt el rontotta a szónoklással és ál-lyrai föllengéssel. Munkájával megjelenésekor és később nagy zajt ütöttek, – nagyobbat mint érdemelte. Balzac elismert íróvá lett, s hitelét két újabb művel szilárdítá meg. Ezek a „Magánélet jelenetei" (Scénes de la vie privée) és a „Vidéki élet jelenetei" (Scénes de la vie de province)[1].

E művek máig is írói pályája legnagyobb dicsőségei: Balzac tehetsége ekkor tündökölt legteljesebb fényében. A korszak rövid volt s többé nem tért vissza. Utána a hanyatlás kora állott be. Vannak később is nagy tetszéssel fogadott művei; több nagy műve mutat tanulmányra, regényeinek egyegy szakasza, egyegy töredéke méltán bámultatik; de mindenikbe vegyül valami, a mi a műélvet megrontja s az öszhangot megzavarja. Az író jó tulajdonai túlzásba menvén elfajul-

[1] Ezen címek alatt jelentek meg „la Femme abandonnée", „La Femme de trente ans", „la Grenadiére", „les Célibataires", s végre a nyelvünkre is lefordított s legjelesebb műve: „Grandet Eugenia."

nak, s mértéket tartani nem tudó hiúsága gyakran csábítja őt sikeretlen kísérletekre.

Meg kell jegyeznünk, hogy Balzac igen sokat tartott eredetiségére s kifogyhatatlan termékenységére, pedig egész életében, igen kevés kivétellel, idegen befolyások alatt állott. Megadjuk, hogy övé e forma. Egészen új genre-t hozott be a regényirodalomba. Ez újság a leírásokban s a lélek belső életének rajzában és magyarázásában áll. De a fő eszméket gyakran vette másoktól és sokszor utánozott. Képzelete sokszor a túlságig gazdag részletek föltalálásában, de szegény egész művek alapeszméjének, új jellemek, helyzetek és szenvedélyek föltalálásában. Szűk körben forog s csaknem mindig ugyanazon typusokat állítja elénk. Ő eszméit iminnen-amonnan vette, s a divat minden szeszélyének engedett. Ügyessége leginkább abban állt, hogy meg tudott ragadni minden eszmét, mely az irodalomban feltűnt. Minden genre-ben kísérletet tett, s többnyire pillanati tetszést vadászott.

Az angolok után a német phantasticus és philosopháló regényeket utánozta. „Magán élet jelenetei” című műve után oly eszmékre ment át, melyek lelke természetes hajlamával nem egyeztek. Ez az új hitvallások korszakában történt, midőn egész sereg új Messiás és prophéta állott elő. Balzac is fölcsapott ezek közé. A mysticismus és materialismus egyesítésének hirdetőjévé lett. Ez egészen új tant akará kifejteni „Louis Lambert” és „Seraphita” című művében. Nemsokára az állati magnetismus vonta magára figyelmét, s Balzac hittanná emelte Mesmer állításait. Ez egész mélyéig materialista és sensualista lélek elbizakodásában azt hirdette, hogy a költészet és emberi lélek legtitkosabb rejtélyeit fejtette meg.

Balzac utánzási és elsajátítási hajlamának több példáját hozhatnók fel. Elég azonban fölemlítnünk, hogy a „Párisi titkok” megjelenése idejében ő is a rémregények írói közé állott. E korban írta többek közt az „Ördög naplója” és a „Pórok” (Paysans) című regényeit, melyekben a legundokabb vétkeket s legnagyobb nyomorokat festi, melyekre az emberi természet képes, s melyek a társadalomban előfordulhatnak.

E rövid és hézagos rajz által tán sikerült némileg éreztetni olvasóinkkal, hogy Balzac irodalmi pályáján hiában keresünk határozott irányt, hogy életében az egység s uralkodó eszme hiányzik. Minden kis szellőre más-más irányt vett. Gyakran egymásután a legellenkezőbb befolyásoknak hódolt meg. Lelkét folyvást az foglalta el legnagyobb mértékben, hogy féltett s ingadozó népszerűségét föntartsa.

A műveiben tapasztalt rendetlenség és zavar, mindazoknak tanúsága szerint, kik őt ismerték, magaviseletében is uralkodó jellemvonás volt. Társalgása s egész lénye annyira hasonló volt művei szelleméhez, hogy a ki egyszer látta, az emberből megismerhette műveit. A „Peau de Chagrin” szerzője jóindulatú, eleven képzelődésű, tüzes, mértéket nem tartó, rendetlen, phantasticus ember volt. Feje örökösen forongott. Száz eszme és terv, képtelen ábránd főtt benne. Regény, dráma, vígjáték, irodalmi vita, tudományos, politikai rendszer, irodalmi és kereskedelmi vállalat: mind képes volt őt egyszerre érdekelni és elfoglalni. Tíz munka is meg volt nála egyszerre kezdve, hogy másnap mindannyival fölhagyjon és újhoz kezd-

jen. E sajátságos lélek legföltűnőbb vonása volt a telhetetlen, beteges hiúság, melyet külseje is elárult. Magaviselete, bizarr s mindig túlzott, életmódja különcös, s öltözetében a hiúság gyakran gyermekes volt. Igen szeretett előkelőnek látszani. Mint polgári származású, 1830-ig egyszerűen „Honoré Balzac"-nak írta magát. Azután mindig odatette az aristokratikus „de"-t, s e részben nem tűrte a tréfát. Pedig ferde ízlése a vélt elegantiában s főleg művelt társaságokba épen nem illő magaviselete és beszédmódja e követeléseit meghazudtolták.

Ő mindenben ki akart tűnni. Elbizakodásában azt hitte, mindent átölelhet és mindenre képes. Nem érte be ez egyszerű dicsőséggel, hogy regényíró és a társadalmi élet festője legyen. Mint író, minden stylben ki akart tűnni s minden formát elsajátítni. Elhitette magával, hogy költő, philosoph, erkölcstani tudós, vallásújító, rabelaisi elbeszélő, epicus, lantos, drámaíró s törvényhozó lehet egy személyben. Minden tudományban, művészetben és iparágban szakembernek képzelte magát. A legkényesebb kérdések ketté vágásában oly bátorságot mutatott, minőhez csak tudatlansága hasonlítható. Physiolognak, phrenolognak, diplomatának vallotta magát; festő, zenész, kereskedő, könyvnyomdász is volt, s mint ügyvéd pert is folytatott. Hírlapíró is akart lenni és megírni a „Kormányzás bohózat"-át. Neki is kedve telt volna a ministerek kényszerinti lerántásában.

Irodalmi vállalatokba is avatkozott, melyek halva születtek, s színházi haszonbérlő is volt. Egy alkalommal egy színdarab egész elrendezését kérte ki s jegyeket osztogatott a tapsolóknak. Hogy politikai szerepet is játszhassék, egyszer választási körleveleket bocsátott ki.

I. Napóleont istenítette, mint az erő képviselőjét, s elhitette magával, hogy a mit ama nagy ember karddal megkezdett, ő tollal fogja bevégezni.

Balzac szellemdús, elmés, de gyönge ítélőtehetségű ember volt. Eszméiben nem volt meg a határozottság, sőt gyakran józan észre sem mutattak. Mint sok scepticus, könnyenhívő volt, s könnyen ámítá el mind más, mind maga. Gyakran a legképtelenebb rögeszméket táplálta. Saját eszméi elegendők voltak elragadtatására s gyakran bámulta saját szavait. Egyik ismerőse írja: „néha, midőn terveit vagy helyesebben ábrándjait előadta, maga eszeveszettnek, hallgatói együgyűeknek látszottak!"

Mint *a ferde gondolkodásúakkal történik, kik eleven képzelő-tehetséggel bírnak, könnyen tévesztette össze a szépet a szokatlannal, a rendkívülit a nagyszerűvel, a csodást a költőivel.* Életírói sok adomát beszélnek róla, melyek épen az eredetiség és józanész hiányára mutatnak. A bizarrság miatt társalgása legjobb barátjaira nézve is fárasztó volt. Lelke, mely az erőltetett költésben ki volt merülve s a túlságos munka és a kávé mértékletlen használása által folytonos izgalomban tartva, gyakran ragadta őt képtelen beszédekre s ábrándjainak zavaros előadására. Páratlan hiúsága, naiv önteltsége s őszinte önzése teljes szabadsággal nyilatkozott. Fesztelenségében oly kevéssé válogatta meg kifejezéseit, hogy gyakran a kevésbbé szemérmesek is megbotránkoztak azokban. Erkölcsi tanai hasonló cynismus bélyegét viselték magukon. A kötelességekre nézve scepticus lévén, legkisebb hite sem volt se a férfiak se a nők erényében, s általán elszomorító megvetést mutatott az egész emberi nem iránt. Mindez nem gátolá meg, hogy könyveiben olykor igen

határozott vallásos eszméket ne hirdessen, sőt egy ízben a francia academiától az erkölcsiséget terjesztő könyvekre kitűzött Monthion-féle jutalomért pályázott „Falusi orvos"-ával.

Ifjúságában kereskedési vállalatokkal foglalkozván, az *irodalmi pályára is átvitte a kereskedési szellemet, a mi ismét nem fér össze az irodalom méltóságával.* Kezdetben az önfentartás, aztán a fényűzés ösztönözte őt az „irodalmi kereskedésre." Ezt nemhogy tagadta volna, hanem rendszeres tant csinált belőle, melynek címe „irodalmi ipar" volt. Ebben azt hirdette, hogy tíz-tizenkét írónak, mint az uralkodónak, az állam szavazzon meg „civillistá"-t. A választottak neve volna: *„az irodalom tábornagyai."* Bevallott elvei közé tartozott, hogy az írónak egy részben mindig kereskedőnek kell lennie, hogy árucikkét árulni tudja.

Pénzt, minél több pénzt keresni, – ez foglalkodtatá szüntelen. Milliomossá lenni, hercegi életet élni az irodalmi jövedelemből, ez volt az ábránd, melyet teljes életében hajhászott. Versenyezni akart egy akkori regényíróval és költővel, kik akkor vesztegetésükről és fényűzésükről híresek voltak. „A művésznek fényesen kell élnie": szokta mondani. A pénzkeresési láz vitte őt azon gondolatra, hogy a színműírást is megkísértse; mert a színpad Franciaországban a legjövedelmesebb irodalmi ág. Az irodalmi szempont e kísérletben másodrendű volt. Tudva van, hogy a színpaddal nem boldogult.

Üzérkedése által terjesztette az irodalomban a rosz szellemet. Nemcsak példája, hanem az irodalom méltóságát megalázó tan nyílt hirdetése által *egyik előmozdítója volt a szellemi munka kereskedelmi cikké alázásának, melyre a jelen századon kívül hiában keresünk példát a világtörténetben.* Ha hiányzik az erkölcsi érzet, minden dologból kiüti magát: az *író méltósága sokkal nagyobb mértékben függ az ember erkölcsi meggyőződésétől, mint általánosan hiszik.*

Hogy Balzac más tekintetben is rosz befolyással volt kora irodalmára és erkölcseire, a fenebbiek után senki sem vonhatja kétségbe. E hatás nagy, mivel Balzac a híresebb és olvasottabb írók közé tartozik. Ha áltanait nem hirdette is oly nyíltan, mint némely más regényíró, a művei sugallta rosz érzelmek, hajlamok, és ferde eszmék által kártékony befolyással volt. A vétkeket nem satyrával, hanem kedvteléssel festi. A scepticismus és materialismus is, melyet kimutattunk, nem annyira tanaiban, elméletében, mint művei általános szellemében nyilatkozik. A szellem, a lélek nincs kitagadva azokban, hanem a test van cultussá emelve; az erkölcsi törvényeket nem támadja meg, hanem az önzés életszabályul van felmutatva, – szóval, ha a sensualismust nem hirdeti is nyíltan, minden eszméje alapját az teszi. – Irodalmi kártételei közt meg kell említnünk, hogy *a nyelvet elrontotta, abba kénye szerint hozott be új szavakat,* s a legpedansabb kifejezésmódok által kivetkeztette eredetiségéből. De legveszélyesebb volt realisticus iránya: ő a költészetben az anyagi elemnek adott elsőséget, s minden válogatás és megfontolás nélkül festi a szép vagy rút, vonzó vagy undorító valót; – nemcsak, hanem a rútat rútabbnak, az undokot undokabbnak festvén, mint a minő, egyik tényező volt a költészet hanyatlásában. Balzac magasztalói szerint ő kitűnően festette a valót, kitűnőbben, mint bármely más regényíró. De ez állításban eszmezavar van. Balzac, igaz, jobban festi, mint bárki más, az élet közönséges szokásait, a részletes és részleges ter-

mészet utáni rajzolásában jeles; de a teljes, absolut, általános valót fel sem bírta fogni. Az emberben az esetleges tulajdonok, egyéni sajátságok, változékony vonások tűntek szemébe; de nem érté azt, a mi benne örök változhatatlan s bizonyos értelemben szükségképeni. Kétségtelen, hogy a művészetben annak is van helye, a mit külsőnek, esetlegesnek nevezünk, s a reál méltó joggal vétetik fel, de csupán úgy, ha nem első, hanem másodrendű elem. Az eszmény teszi a művészet lelkét és csak általa él. E lélek hiányzik Balzacban. Ezért lehet őt a művészetbeli realismus egyik fő elősegítőjének neveznünk, – s ismételnünk kell, hogy befolyása által nagymértékben sietteté a költészet hanyatlását. Salamon F.

7.

[Salamon F., *Válasz P. Kis Sándornak*, Pesti Napló 1858. máj. 19., 95-2481. sz.]

Válasz P. Kis Sándornak

P. Kis Sándor, kinek eddigi cikkeit curiositásból elolvastam, s nem találtam bennök bizonyítást, tényt és adatot, végre valahára *adattal* áll elő, mely adat voltánál fogva valódi kaláris gyöngyként tündöklik garmadájában. Két hétig kapart, míg nagy véletlenül ráakadt.

Fölfedezte, állítólag, hogy Salamon Ferenc, ki Poitou cikkét ismerteté, Balzac egyik regényének címét roszul fordítá franciából magyarra. A „la Grenadiére” regény valódi címe nem az, a mint én egy helyen magyarul neveztem.

Ezen adat az, melyből a hölgyfutári „Őszinte levelek” írója a május 15-iki számban kiindul.

Föltéve azt, hogy P. Kis Sándor maga nem téved, (miről nem volt alkalmam saját szememmel győződni meg, mert sem Balzac műveinek általam használt és kezem közt levő gyűjteményiben, sem a pesti könyvárusoknál meg nem találtam a „la Grenadiére”t, sem végre P. Kis Sándor urat nem ismerem), föltéve, mondom, hogy P. K. S. nem téved, föltéve, hogy „la Grenadiére” azt teszi, a mit ő állít, a miben kételkedni teljesen föl volnék jogosítva, P. Kis S. alaptalan állítások dolgában elárult rosz természeténél és könynyelműségeinél fogva, melyek miatt nem lehet szavára építni: – a hiba annyiból áll a *józan ész* szerint, hogy Salamon F. a magyarban oly címet adott Balzac egyik művének, mely az eredeti címnek nem felel meg – s e szerint tévedett, – a mit mindig kész elismerni, valamint általán, nem tartja magát csalhatatlannak.

Nem a tévedés palástolására, – ha tévedés – hanem a tényállás kiderítésére hozom föl, hogy e tévedésemmel Poitou cikkének egyetlenegy állítmányán, egyetlenegy jellemző vonásán – annyira nem ejték csorbát, hogy a francia eredetiből semmit sem vonok le, ha a „la Granadiére”-t még csak egy szóval sem említem;

holott *P. Kis S.* Poitou *ítéletének* helyességét ügyekezett gyanúsítni, s kritikai elveit szerette volna roszalni. A Poitou-féle cikkben csak annyi van mondva, hogy többek közt az is „*dicséretet érdemel,*" s „benne az anyai szeretet van rajzolva." Se több se kevesebb. Az egész cikkben nincs többé szó a „la Grenadiére"-ről, csak neve van még egyszer említve egy jegyzésben.

A tévedés tehát, – ha tévedés – csupán bibliographiai tévedés – egy cím hibás kitétele miatt, melyhez hasonlót találhatott volna a „Hf." ugyanazon cikkben, hol „Mirouët" helyett „Mirout" csúszott be, – ha olvasta volna Balzac ez utóbbi regényét P. Kis S., ezt is fölhozhatta volna.

A józan ész még azt is következteti a fenebbi tévedésből, – hogy Salamon F. nem olvasta a „la Grenadiére" című regényt. De itt meg is állapodik!

P. Kis S. azonban nem állapodik meg ott, a hol a józan ész. Mint látni fogjuk, e két tekintély nem szeret egy úton járni; – s megadjuk, hogy P. Kis S. a bátrabbik.

Abból, hogy Salamon F. a „la Grenadiére"t nem olvasta, egyenesen s minden habozás nélkül azon következtetést vonja, hogy tehát Salamon F. *nem is ismeri Balzacot.*

Most kérdem: abból, hogyha valamely írónak, kivált oly termékeny írónak, ki 30 évig írta rakásra a regényeket, valamelyik művét nem ismerjük, következik-e, hogy ez írót ne ismernők? Ha 100 műve közől egyre bebizonyul, hogy nem olvastuk, következik-e, hogy a többi 99-ből ne volna helyes fogalmunk az íróról? – Korántsem. Kevés ember lehet az összes regényolvasó világban, ki Dumas minden művét elolvasta légyen, s mégis Dumast, mint írót, igen találóan, helyesen tudja jellemezni, s róla határozott véleményt mondani. Ki lehet számítni, hogy pl. egy Schmidt Julián, ki az egész német irodalmat ismertette, s ezenkívül életének egy részét a hajdankori írók, ismét egy más részét más újabbkori nemzetek kitűnőbb íróinak tanulmányozása foglalta el, physicailag képtelen volt Dumas, Sue, Sand, Balzac sat. tenger sok művét egytől egyig elolvasni – s Schmidt Julián mégis becses 4 kötetes művet írt az egész francia irodalomról s többek közt az itt nevezett írókat is ismerteti, és jellemzi.

P. Kis Sándor szerint nem ismerjük Sophoklest, Liviust s a hajdankor íróit, mert alig van köztük, kinek egy s más műve el ne veszett volna. Szerinte nem ismerjük Jókait, ha valamelyik decameroni novellájának címében tévedünk, a mi elárulja, hogy nem olvastuk; – de nem ismerjük sem őt, sem Jósikát valamennyi művéből sem; mert eddig csak 99 művéből ítélhetünk, a 100-dikat pedig még maga sem tudja, mi lesz – csak ezután írja meg. Mikor lett a „Hf." az inductiónak oly nagy hősévé, hogy a mindennemű combinatio iránt elvesztette hitét – s azt kívánja, hogy mindent szemmel látott adatokra építsünk? Még Verulami Bacon sem volt ily szigorú! – De ne beszéljünk a „Hf."-ral ezekről; – mert előtte mindez *diákul* van!

P. Kis S. tovább megy. Nem elégszik meg azon követeléssel, hogy az ember addig ne szóljon egy íróról, míg összes műveit egytől-egyig el nem olvasta, nem elégszik meg, hogy egész határozottsággal kimondja: Salamon F. nem ismeri a „la Grenadiére"-t, tehát nem ismeri Balzacot, hanem így kiált föl: Ezt egy tényből is megismerheti a közönség, hogy nálunk mily lelkiismeretlen olykor a kritika!

Tehát *egy ily tényből* a magyar kritika lelkiismeretlensége következik! – Szép inductio! Felszólítni a közönséget arra, hogy egy adatból általános következtetést vonjon, holott a felszólító azt rójja meg, miért tartja valaki 99 ismert tényből a 100-diknak szemmel látott ismeretét feleslegesnek, sőt egyenesen lelkiismeretlenségnek nyilvánítja ezt. Ez oly jól illik össze, mintha ezt mondanám: Óh Verulami Kis Sándor!

Nem hogy általában a kritikát, hanem Salamon Ferencet sem illetheti a P. Kis S. vádja. Nem is ő maga ismertette Balzacot – ő Poitou cikkének volt egyszerű tolmácsa, s miután Poitou cikkét 99 *lényeges* pontban igen helyesnek, elveit, nézeteit igazaknak, a Balzacról adott képet meglepően találónak, vonásról vonásra hűnek találta, miért habozott volna a „la Grenadiére"ről szóló már idéztem mellékes ítéletnek, úgy szólván, csak megemlítésnek hitelt adni, mikor annak megemlítése vagy kihagyása sem használ sem árt a cikknek? – A „la Grenadiére"ban Poitou nem is mutatta be új, a többi regényből ismeretlen oldalról Balzacot, – s ezért, valamint Poitou nem szólt róla részletesebben, hanem csak megemlítette, magam sem tartám nélkülözhetlennek Balzac ismeretére, hogy e tőlem azelőtt nem olvasott művel megismerkedjem. Lehet, hogy P. Kis Sándor sok más fontosabb művét nem olvasta.

P. Kis S. még tovább megy – s azt mondja: Salamon F. előtt „Sand George is semmiség, habár meglehet, hogy Sandot nem is olvasta." (saját szavai) De már az ily inductiót, mely egyáltalában semmin sem alapszik, s melyet ezért ferdítésnek sem nevezhetünk, egészen másképen híjják magyarul! – Hol írtam én, hogy előttem Sand George is semmiség?

Látjuk ezekből, mennyire ki akarta aknázni P. Kis S. azt, hogy egy címet hibásan fordíték – ha igaz. Sőt többet tőn. Ez egy tévedésből egész cikket írt „klikk" cím alatt, melyben a „P. N." munkatársairól a mi csak kissándori eszébe jutott, mind elmondta, e munkatársakat pedig eléggé gentleman volt, csupán „*csatlósok*"-nak nevezni. A rejtett döfések iránti hajlamát s az önbizalom hiányát eléggé mutatja, hogy alólírttén kívül a többi munkatársak nevét nem említi. Itt be is végezhetnők cikkünket, eléggé bemutattuk P. Kis S. józaneszét, őszinteségét és kitűnő szerénységét.

Most szálljunk alá meggyőződése szilárdságára. P. Kis Sándor arról van meggyőződve, a mint láttuk, hogy senki sem ismerheti Balzacot, ha el nem olvasta „la Grenadiére" című regényét; *senki sem*; mert ha az állítmány áll Salamon Ferencre nézve, miért ne álljon mindenkire nézve?

E meggyőződése igen nagy tévedés; de P. Kis Sándor annyi bőrt akart lehúzni egy, e szabály elleni vétségből, hogy erős meggyőződésnek, s mint ilyet némi tiszteletben kellene tartanunk.

Fogadjuk el egy percre állítmányát – s alkalmazzuk magára P. Kis Sándorra; mert ha a törvény mindenkinek szól, miért ne szólana P. Kis S.-nak is?

Igenis, rá alkalmazzuk.

Ezelőtt két héttel megtámadta a „Hf."-ban a „B. Szemle" csaknem minden eddigi munkatársát, s leginkább alólírtat, épen a Poitou cikke közlése miatt, s épen Balzacért. Ekkor egy szót sem szólt a „la Grenadiére"-ről; pedig akkor lett volna

helyén. Midőn a „Pesti Napló”-ba író kritikusokról szólt; (II-dik őszinte levelében) újra lett volna alkalma e tárgyat fölhozni. Később, az „őszinte levelek ügyében” ismét lett volna alkalma; – de hallgatott. *P. Kis* Sándor nem ismerte ezelőtt két, sőt ezelőtt egy héttel sem a Balzac „la Grenadiére” című regényét, következőleg, az ő meggyőződése szerint, nem ismerte Balzacot.

Hogy mert hát ezelőtt két héttel Balzacról úgy beszélni, mintha ismerné?

Ő meg mert támadni egy Poitout, ki talán Balzac minden művét elolvasta, s azt mondá, hogy Poitou igazságtalan Balzac iránt; most megtámadja Salamon F.-et, pedig ez csak egyszerű tolmácsa volt a francia ítésznek.

P. Kis Sándor azon hittel, hogy nem ismeri Balzacot, nemcsak beszélt róla, hanem megtámadta Poitout, s érte a „B. Szemlé”t, s az egész magyar kritikát és tudományosságot.

Tehát P. Kis Sándor, midőn azt állítja, hogy a ki nem ismeri a „la Grenadiére”t, nem ismeri Balzacot, önmagára sokkal súlyosabb ítéletet mond, önmagát sokkal nagyobb lelkiismeretlenséggel vádolja, mint azt, a kit lelkiismeretében szeretne gyanúsítni.

Ebből látni P. Kis S. meggyőződése szilárdságát, következetességét és eljárása egész moráliját. Salamon F.

8.

[Salamon F., *A kis árva*, Pesti Napló 1858. május 23. 99-2485. sz.]

A kis árva

Eredeti népszínmű három szakaszban. Írta *Benkő* Kálmán. Zenéjét Roch József.
(Először adták a nemzeti színházban máj. 21-kén.)

A kis árva egy tiszttartónak fogadott leánya, (Lendvainé), kibe a földesúr édesfia, Kálmán (Lendvai) beleszeret. A cselekvény a körül forog, hogy Kálmán úrfival szülői egy úrirendű leányt akarnak elvétetni, – a kis árvát pedig a tiszttartó egy becsületes ispányhoz akarja férjhez adni. Az úri szülők megtudván fiuk szerelmét, őt felparancsolják Pestre, a tiszttartót pedig megfosztják számos évi állomásától. Ekkor az öreg tiszttartó csaknem maga kínálja leányát a fiatal ispánynak. Midőn azonban megtudja, hogy leánya a fiatal földesúrba szerelmes, csaknem kiátkozza fogadott leányát, mint a ki gyalázatot hoz fejére. A kis árva azonban megnyugszik sorsában, s az ispányhoz ígérkezik férjhez menni (e darabban: „nősülni”). Azonban, midőn épen az ismerkedésre kerül a dolog, az úrfi megérkezik, és a „kis árva” meg van mentve. A vén tiszttartó most is ellenzi e szerelmet; de mihelyt megtudja, hogy az úrfinak komoly a szándéka, mindjárt egész örömmel adja oda fogadott leányát.

E főbonyolodással párhuzamban halad az úrfi huszárjának és a majorosné leányának históriája is. A majorosné egy torz rektorhoz (Szerdahelyi) akarja férjhez adni; de Ilon (Eötvös B.) csak a Kálmán úrfi huszárját szereti, s utoljára célt érnek. E részben nincs annyi bonyolódás is, mint a cselekvény főrészében. Csupán a majorosné ellenszólásától függ minden, ki azt hiszi, hogy a földesúr a rektort fogja betenni számtartónak. A néző azonban előreláthatja, hogy a végén a hajdú lesz a számtartó, az úrfi csaknem tisztán ígéri meg neki. A Kálmán úrfi megjelenését is bizonyosan tudja az ember. Az egész mese igen kevés bonyolítással van keresztülvíve. A két szerelmes ifjú nem tesz egyebet a két első felvonásban, mint elbeszéli, hogy gyermekkorában együtt játszott, mily boldogság a szerelem, mennyire tele van a szívük s több effélét, melyeket szerző poezisnak vélt; de a melyekben a kifejezések a legkisebb eredetiségre, átérzettségre sem mutatnak. Rég elcsépelt, megunt és nagy mértékben unalmas közhelyek, hasonlók azokhoz, melyeket e darabban a rektor parodiáz, midőn dagályos szónoklatot tart. – Az indulatosabb kitöréseket sem képes festeni, annál kevésbbé röviden festeni. A vén tiszttartó átkozódása, dühe nagyon hosszú, kivált oly embertől, ki puskát kér, hogy az úrfit agyonlőjje. – A közhelyek mindezekben a rosz beszélyek és némely rosz ál-sentimentalis drámák dagályát utánozzák. Valótlan és a belső életet vissza nem tükröző szavak halmazai.

A szerzőnek közhelyek iránti hajlamát látjuk darabja egy másik túlságában is. Ő a nép embereivel, különösen egy cigánynyal oly szavakat mondat, melyek az életben mint sajátságos szójárások, példázatok előfordulnak ugyan; de a színműben se nem jellemeznek, se nem hatnak. A szerző igen sokszor akar elmés lenni, de minél ritkábban ér célt. A hatásvadászat gyakran undorító, s a csak középszerű ízlésű embert is sérti. Ez össze nem hangzó, a tárgyhoz nem alkalmazott stíl, vagyis a stíl merő hiánya elítéli a darabot magában is. A darab unalmasságát, a hajuknál fogva előrántott kifejezések, sőt jelenetek némelyikét többen tapsolták meg olykor; – a mi szintén természetes. *Ilon* (a rektorhoz): „Ön ostoba!" *Rektor* (pathossal): „Ki árult el engemet?" E bon-mot aratta a legnagyobb tapsot.

Szerző a népdalokkal sem tudott változatosságot, érdekességet adni darabjának – s a nagyon egyszerű bonyolódást nem bírta jobb elemekkel tölteni be. Az alaprajz is gyenge; – de a kivitel sokkal gyengébb – a jellemzés részint túlzott torzítás, részint következetlenség által van elrontva. Semmi oldalról sem találunk benne dicsérnivalót – még hibái sem határozott jelleműek. Legtalálóbb szó lehet reá, hogy nagyon gyenge.

Az előadásra nézve csak annyit jegyzünk meg, hogy Szilágyi S. hirtelen roszulléte miatt, Gyulai úr vette át és rögtönzé a tiszttartó szerepét. Mindemellett felesleges volt a közönség elnézéséért esedezni a rendezőnek, *Gyulai* úr az öreg tiszttartó szerepét öntudatosan, s a szenvedélyesb helyeken oly hatással játszta, hogy játéka mindenesetre jobb volt szerepénél, – s hatást tett vele. Salamon F.

9.

[Salamon F., *A ravennai viador,* Pesti Napló 1858. máj. 29–30., 103-2489., 104-2490. sz.]

A ravennai viador

Szomorújáték 5 felv. Írta Halm Fridrik. Fordította Szigligeti. (A nemzeti színházban május 26-dikán játszták először)

A Germania iránti szerelmet dicsőítő szomorújáték szülőföldje Bécs volt, hol 1854-ben nagy zajt csinált. A szerző kiléte fölött még 1855 ben is vitatkoztak az ottani lapok. Az incognito, a nagy zaj igen érdekessé tette, s ma már, midőn szomszédink felejteni kezdik, nálunk is szerencsét próbál, a hol a hazaszeretet megéneklése lyrában, eposban és drámában nemhogy új dolog volna, hanem mondhatni mindennapos. Nem is tőn hatást nálunk ez oldalról s ennek nem mi vagyunk okai. – Általában a zajt ütő irodalmi művek belbecsét némi részben meg lehet ítélni azon hatásból, melyet idegen népeknél tesznek. A bizonyos nemzetek s bizonyos körökben uralkodó eszméknek, érzelmeknek és gondolkodásmódnak hízelgő dolgok az idegennél elvesztik varázsukat, s csak az marad meg, a mi általános, emberi és tisztán művészi.

Nálunk, valamint Németországon kívül akármely más közönségnél, az e darabban levő irányeszmék kevés hatással lehetnek. De maga a mű, mint tragoedia sem tesz a lélekre mély benyomást.

A Gladiator, vagy mint a fordításban neveztetik, *Viador* egy germán fejedelemnő fia. Anyját a római imperator, Germanicus elfogta s a mostani gladiátor, kinek neve Thumelicus, fogságban született. Az anya büszke s honát szerető asszony volt; nem akarta az imperator diadalmenetét kísérni. Ekkor Tiberius az anyának ölben hordott kisdedét elvétette tőle, s az anya szemeláttára akarta kínok közt meggyilkoltatni. Így az anyai szeretet kényszeríté Thusneldát, hogy mindenben engedelmeskedjék. Minden kis ellenszegülésre fia halálával fenyegették. Annak már húsz éve múlt: a gladiátor a mű kezdetén huszonkét éves *férfiú.* Mitsem tudott arról, hogy ő germán, hogy fejedelmi vérből származott. Egyedüli dicsvágya még, ha a többi vadak közt, kiket csak vívni, birkózni tanítnak egy számukra tartott intézetben, vagy inkább ember-menagériában, legizmosabb és legerősebb. A fiú vadságban nő fel: ő azonban boldog, ha küzdhet, s ebédre ürühúst ehetik, mely oly jól esik az erős testmozgás, és a felügyelő ostorcsapásai után, melyekben bőven részesül. Húsz évig volt kénytelen követni e világtól elzárt életrendet, s nem csoda, hogy vadállattá nőtt fel, kinek a harag pillanati fellobbanásán, a pillanati gerjedelmeken s étvágyon kívül más szenvedélye alig van; még a szerelem iránt is fogékonytalan, csak ösztönei vannak. A dicsvágy nála csak addig terjed, hogy a circusban a római nép előtt kimutathassa vívásbeli ügyességét és testi erejét. S annál nagyobb dicsőséget nem képzel a földön, mintha ezt a Caesar jelenlétében

teheti. Van benne büszkeség, de az is, mint látjuk, a hámba fogott paripát juttatja eszünkbe, mely délcegen jár a szíjjak közt és ostor alatt. A gladiátorban a vadsággal nem párosul a szabadság érzete, izmaiért táplált és nevelt házi állat, mely minden szabad akaratját elveszti: úgynevezett szabad akarata is csak makrancoskodás, melyen néha ostor, néha simogatás segít. Szerző híven és elevenen állítá elénk a romai gladiátor képét, korlátoltságát, szolgaiságát és állatiasságát Thumelicusban. Az egész emberben az van kimutatva, mily hatalma van az emberen a nevelésnek. Szerző azt mondatja, hogy a gladiátor az, a mi volt és nem is *akar* egyéb lenni. „A mit *akar, azt akarnia kell.*" Ez erősen bizonyítja a szerző említett neveléstani nézetét; csak az a kár, hogy az idézett szavakat *maga* a gladiátor mondja el; őt pedig ily reflexiókra nem ismerjük képesnek. Ezen philosopháló önmaga-vizsgálaton kívül más hűtlen vonásra nem emlékszünk Thumelicus jellemében.

Thumelicus már közel áll dicsősége tetőpontjához: azaz Ravennából Rómába viszik, hogy a nép előtt a circus véres homokán élethalál harcot álljon s előre örvend a nép tapsainak, midőn anyja, a Rómában tartott fogolynő, ki húsz évig hiába esdeklett, hogy csak egy percre láthassa gyermekét vagy megmondják hová lett, Rómában találkozik vele. Azonnal rá ismer Thumelicusra, a hajdani Sigmartra; meglepően hasonlít atyjához. Egyszersmind követ érkezik Germániából, ki hírül hozza, hogy a germán nép kész lerázni a római jármot, ha vezére akad. Armin, a Thumelicus atyja és Thusnelda férje meghalt; de a germánok megtudták, hogy Ármin fia él Ravennában, s ha ezt Thusneldával együtt megszöktethetik a római fogságból, Germania szabad.

A megszökés terve kész, semmi sincs más hátra, mint az, hogy paripákra üljenek s az Apennineken át, hazájokba menjenek. Thumelicus a germán trónörökös is Rómában van, csak tudatni kell vele s az anya nem kétkedik, hogy szenvedései véget értek s hazáját fia által boldogítni fogja. Thumelicusnak tudtára adják, hogy ő germán fejedelmi vérből származott. Az anya a követ által hozott ősi kardot, melyet férje Armin vitézül forgatott a rómaiak ellen, fia derekára övedzi. Föl akarja benne ébreszteni a hazaszeretetet, a dicsvágyat, a fiúi szerelmet, de a gladiátor érzéketlen mindezek iránt. Húsz évig feledé őt hazája, húsz évig lehettek el egymás nélkül: miért ne lehetnének ezután is. Holnap a Caesar, Caligula előtt fog vívni a circusban – s ő e dicsőséget nem cseréli föl egy germán, egy barbar fejedelmi székkel.

Hiában ügyekszik az anya rábeszélni, hogy a gladiatori élet gyalázat, s a circusban győzni is szégyen egy germán fejedelmi sarjadéknak: a fiú annyira bele van nevelve életmódjába, hogy azonkívül más életről fogalma sem lehet. Hozzájárul, hogy gladiator-társai is megtudták származását, s őt medvének, bukott királynak s. t. eff. gúnyolják. Thumelicus valódi csapásnak tekinti, hogy ő germán származású. Ezenkívül holnap oly gladiátorral ví meg, a kit társai különbnek tartottak, mint ő, s ezért irigykedett rá.

Most azzal csábítja Thumelicust anyja és a német követ, hogy Németország tengernyi népével rá ronthat Italiára, – s még *Caesarrá* lehet.

No már az más, mond Thumelicus; – hanem majd beszélünk még róla, – most mennem kell, majd ha holnap győz a circusban, bővebben megfontolja. – Erre a német követ előadja, hogy Germániában nem kellene többé oly fejedelem, ki a római circusban a népet mulattatta. A circusi győzelem gyalázat. E szavak felbőszítik a gladiátort. Hát meggyalázott ember vagyok én, úgymond? – Ti mondjátok ezt nekem, ti vad, barbár germánok? Halljátok hát: Sohasem leszek germán vezér, ha mindjárt egész Németország leborulna előttem.

Thumelicus nem hogy érezné, mennyire sülyedt, de büszke állapotjára, s ép annyira lenézi a germánokat, mint foglalkozását a germánok.

Caligula Thumelicus gladiátorban Germaniát akarja megalázni. Őt a circusi viadalra germán ruhába fogják öltöztetni; de a gladiátor csak a német ruhát tartja magára nézve szégyennek. Hogyan álljon ő oly medve öltözetben a romai nép elé? – Azonban egy gyűlölt gladiátor vetélytársával kell holnap vívnia, s hogy ezen boszút állhasson, kész, úgymond, bohóci ruhát is ölteni; csak a boszúszomj képes vele germán ruhát vétetni fel.

Keblében a fiúi szeretet is kihalt. Átkozza sorsát, miért tagadta meg tőle az anyát gyermekkorában, s most adja vissza, midőn már nincs *szüksége rá.* – Az anyai könyek csak kevéssé hatnak rá. E minden érzelmekből, magasbra törekvő ösztönöktől, megfosztott lélekben, ha lélekről szólhatunk – az akarat is kiveszett. – Midőn anyja azt mondja: semmi sem lehetetlen a nőnek, a ki szeret, s a férfinak, a ki valóban akar; helyesen feleli rá Lycisca, a gladiátorőr leánya, a Thumelicus szelídítője: ő nem férfiú, hanem gladiator; ostor alatt nőtt fel, csak engedelmeskedni tud, *de akarni nem.*

Mindez igen természetes. A nézőnek eszébe sem jut, hogy kétkedjék a rajz helyességében. Az indokolás oly erős, a minőnél erősebb alig lehet.

De valamint maga Thumelicus nem drámai személy, a motiválást sem nevezhetjük drámainak. Lehet-e drámai egyéniség, kinek egyáltalában nincs semmi emberi érzése? Drámai-e az oly egyén, kit ha sülyedtnek tartanak is, önmaga nem érzi a sülyedést, ki ha hibás, nem képes önmagát hibáztatni? Sőt tovább megyünk. A néző közönség sem hibáztathatja őt sülyedéseért. Minél jobban indokolta szerző, hogy a gladiátor nem lehet más, mint a minő, annál kevésbbé hibáztatja, vagy szánja a közönség Thumelicust.

Körülbelől azon pontnál vagyok, mely fölött Szigligeti úrral vitáztam, Thumelicusban láthatja egyik példányát annak, mennyire drámaiatlan azon motiválás, midőn azt éreztetjük a közönséggel, hogy a viszonyok hatalmánál fogva minden ember ugyanazzá vált volna, minő a dráma hőse. Midőn Thumelicus azt mondja, „nem akarhatok egyebet, mint a mit akarok," kimondta, hogy nem drámai személy.

Némely újkori drámaírók a viszonyok hatalmának kimutatásában keresik az indokolást, melyek, minthogy a dráma hossza korlátolt, csak pillanatiak. Ez ritkán elégít ki, s nem győzhet meg. *Halm* e részben meggyőzőbb volt; mert nem pillanati kényszerítő eszközöket használt, hanem fölvett egy gyermeket két éves korában, elzárta a világtól, s mint barmot ostorral neveltette, vagy inkább dressirozta. – A csecsemőkoron kezdett és *húsz évig* tartott ily kemény nevelés, mely a szabad

akaratnak legkisebb tért sem engedett, teljesen meggyőz a felől, hogy a gladiátor más ember nem is lehet, minit a minő; de épen annak bebizonyítása, hogy az ember a maga erején nem is akarhat, hogy más szenvedélye nem is lehet, mint a minő van, kizár minden öntudatot, önvádat, elhatározást, önálló törekvést. Az ember géppé, legfeljebb állattá van sülyesztve. Az ily lény se rokon, se ellenszenvet, legfeljebb undort gerjeszt. – Ha a rajz hű, természetes, az ily motiválásra a néző meg van ugyan okokkal győzve, de szíve hidegen marad. Az ily indokolás, mely semmi erkölcsi elvet nem, hanem csupán egy lélektani elemi igazságot foglal magában, közönyössé teszi s közönyösön hagyja a nézőt.

Az indokolás ezen neme az, melyből az újkori regényírók fegyvert készítettek a társadalom ellen. A viszonyok kényszerítő iskoláját nagy gonddal festették, hogy utoljára elmondhassák: ez az ember nem akarhatott egyebet, mint a mit akart, – ha hibás, a viszonyok hibások, s csaknem minden bűnt a társadalmi viszonyoknak kell fölrónunk. Ők élénk ellenszenvet keltenek e materialisticus költői eljárással a társadalom iránt, de ez ellenszenv olykori kártékonysága mellett legalább felizgatja a lelket valami iránt, a az olvasó érzelmeinek bizonyos határozott irányt ad.

Halm-ot azonban nem vádolhatjuk valami élénk rokon- vagy ellenszenv ébresztésével. Maga az író objectivitása átmegy egész művére, minden személyére. Thumelicus egyénisége felmutatása nem kelt a nézőben erős ellenszenvet a rómaiak iránt. Elő van ugyan sorolva minden, a mi az akkori gladiatori foglalkozás aljasságának festéséhez elemül szolgálhatna; – de szerző nincs oly éles, hatalmas ellen- és rokonszenvekkel megáldva, melyek a néző tömegre elevenen, közvetlenül hassanak. Thumelicus tehát nem költ bennünk semminemű rokon- vagy ellenszenvet, még sajnálatot sem, – mert ép, egészséges, izmos, ügyes a viadalban, s így nemcsak meg van elégedve sorsával, hanem büszke rá. Jellemét indokoltnak látjuk; de jelleméből nem foly se jó, se rosz tett, mely elevenen érdekelne.

[II.]

A főszemély nem Thumelicus a gladiátor, hanem anyja Thusnelda. Thumelicus a szenvedőleges ellenállás szerepét viszi, – Thusnelda a cselekvő személy.

Thusneldának rendkívül sok oka van Rómát gyűlölni. Magában az, hogy fogoly, elég volna; de Róma nem csak fogolylyá tette őt. Tiberius embertelen kegyetlenséggel fosztotta meg gyermekétől; s embertelenül utasítják vissza váltig kérelmét, hogy gyermekét láthassa, vagy legalább hírt mondjanak felőle. Ez nem elég; a rómaiak hazájának, Germániának zsarnokai, melyet rajongva szeret s melynek fölszabadítására mindent kész elkövetni. Hozzájárul mindezekhez az elkeseredés, midőn látja, olylyanná nevelték gyermekét, hogy alig több oktalan állatnál, minden nemes gerjedelem nélkül. Benne minden érzelem: a honleányi, családi s még az anyai szeretet is csak a Róma iránti gyűlöletet sugallhatná.

Midőn először föllép, nem is sejtetnek szavai egyebet, mint hogy benne e gyűlölet lesz megtestesítve. A jövőben sírja, úgymond, római föld lesz. Jelenben annak falai közé látja magát élő halottként eltemetve. S nem Róma-e az, mely ifjúságát semmivé tette? Róma volt az, mely az ő atyját Segest germán fejedelmet a

maga pártjára csábította s midőn Armin, a rómaiak ellensége őt, Thusneldát, mondhatni, elrabolta, az atya kiátkozta leányát. Róma az oka ez atyai átoknak is.

Mindezen súlyos okok dacára, még itt sem halljuk a gyűlölet, a bosszúvágy hangját. Rómát nem nevezi se utáltnak, se gyűlöltnek. Mint élete *átkát és kínját* említi. – Ugyanezen első párbeszédben nem mond átkot Rómára, hanem önmagát vádolja, miért nem lett öngyilkossá. Mikor, úgymond, Germanicus őt maga elé vitette, mint foglyot, első gondolata volt, hogy véget vet életének; – de ugyanekkor szólalt meg lelkében először az anyai érzelem hangja, s nem volt ereje két életet egyszerre oltani ki.

Ez első fellépéskor látjuk leghatározottabban feltüntetve a Róma iránti gyűlöletet. A leghatározottabb nyilatkozat is ily szelíd, inkább fájdalmas, inkább kétségbeeső.

A szerző, úgy vélem, nem ismerte tán eléggé az ily helyzetben levő patrióta érzelmeinek természetét. Ily esetben a hazáért való rajongás, annak jóllétén való tűnődés magában nem mutatja fel eléggé a lélekállapotot. Az erős vonzalom, szeretet, ha tárgyának birtokában van, el lehet minden alj, minden gyűlölet nélkül; de mihelyt tárgyától megfosztatik, csaknem lehetetlen ép oly mértékű gyűlöletet nem érezni a megfosztó iránt, mint a mily erős a szeretet és vonzalom. A féltékenység pl. a szerelemben egy arányú vegyülete az erősebb lelkekben a bosszú szomjának és szerelemnek. Thusneldát az ellenség annyira szeretett hazájától, családjától, férjétől, kire oly büszke, az anyát gyermekétől fosztja meg, s még atyai átkot is von rá. – Hogy lehet mindezen erős indokok dacára oly szelíd alakú e lélek gyűlölete? – Az emberi lélekben többnyire ez okok közől csak egy is képes azt egész erejében föltámasztani.

Ha Thusneldát szerelmeshez hasonlítjuk, az annyi oldalról indokolt féltékenységet nem látjuk benne. Ő inkább *szerencsétlen szerelmes*, ki mindent elkövet szerelme tárgyának visszanyerésére, de csak a szerelem és nem egyszersmind a gyűlölet indítja tettekre. Szerző fel akarta először tüntetni e gyűlöletet, de ott sem sikerült neki, s később többnyire megfeledkezik róla. Azt hiszszük, az íróban a passivitas e neme inkább nemzeti, mint egyéni vonás. Azon német közönség, melynek e színmű tetszett, aligha nem fogadta el hűnek Thusnelda rajzát, sőt tán lelkesedett is e nő szívének *csupán nemes és szelíd érzelmein*. Az újkori germán hölgyet ókori gyanánt fogadta el. E részben az idegen közönségek helyesebben tudnak ítélni.

A fenebbit inkább csak példaként hoztuk fel, hogy szerző a legindokoltabb gyűlöletet is igen szolid alakban tünteti fel, s általán műve azért nem tehet mély benyomást, az indokolásra fordított minden ész mellett is, mivel a szenvedély s az érzelem nem nyilatkozik azon intensiv erővel, mely közvetlenül hasson. A szerző okai rábeszélnek, meggyőznek a felől, hogy a mi művében történik, az úgy megtörténhetik; de hiányzik a kifejezésekből az erőtelj, az életfriseség, mely elevenre találjon, s ne okokkal, hanem a szenvedély és érzelem nyilatkozásának módja által támaszszon rokonérzelmeket. Az érzelem és lelkiállapot nyilatkozatainak élethűségében fekszik minden költői motiválás valódi titka. A költészet s így a dráma, nemhogy a viszonyokból vett indokolással, hanem még a bármily helyes, de csu-

pán lélektani indokolással sem elégszik meg. Bármennyire be legyen bizonyítva, hogy a viszonyokhoz képest méltó okunk van haragra, szeretetre, vagy más indulatra; bármennyire belássuk, hogy valamely drámai hős jelleménél fogva indíttatik valamely cselekedetre, még nem ért célt a költő, ha az általa elénk állított egyén szavaiban nem nyilatkozik megragadó hűséggel jelleme, szenvedélye, érzelmei. Ez erőteljes nyilatkozásban rejlik az erős indokolás titka, melyre csak valódi költő tud emelkedni; – s itt van megfejtve, hogy a motívumnak nemcsak egy elbeszélt körülménynek, nemcsak néhány általános jellemvonásnak kell lennie, hanem élő, erőteljesen nyilatkozó lelki tulajdonnak, vagy szenvedélynek, mely necsak rábeszélje a nézőt és olvasót, hanem együttérzésre indítsa, s az észt és érzelmet egyaránt győzze meg.

Thusnelda szerepében hibáznak az erőteljes nyilatkozatok, hiányzik az ez értelemben veendő erős indokolás.

Az anyai szeretetet sem képes a szerző Thusneldában elég erővel, elég drámaisággal beszéltetni, – mindamellett, hogy egypár vonást eltalált. Ha az anya, midőn fiát elvégre föltalálja, az anyai szeretet egész hevével árasztja el, a helyett, hogy benne a dicsvágyat, hazaszeretetet ügyekezzék fölébreszteni, tán sikerül szívét meglágyítnia. A mű terve e meglágyulást természetesen nem engedi; – de igaz marad, hogy Thusnelda nem eléggé anya arra, hogy fiát terveinek és magának megnyerje. Hogy azon képet használjuk, melyet egy elsőrendű német költőre készített Börne: midőn az anya akar szólani, mindig elébe áll a honleány, s kiveszi szájából a szót.

Midőn először meghallja, hogy fia él, a legelső szó nem az anyai érzés szava, hanem mindjárt Armin kardjára gondol, melyet fia kezébe ad, s arra, hogy hazáját szabaddá teszi fia által. Az Isteneknek megújítja fogadását, hogy „minden gyűlölet és hajlam” nélküli komoly művét, a haza megszabadítását végrehajtja, s ha nem, mint *cserfa a viharban fog megtörni*. Ezt áradozó, hosszú szónoklatban mondja el, – a mibe az anyai örömnek egyetlen hangja sem vegyül.

Midőn először találkozik fiával, már többet beszél az anya; de többnyire közhelyeket mond el, melyek elég beszédesek, de nem nyilatkozik bennök a szív a maga természetes egyszerű nyelvén. – „El könyek setét fátylotokkal! Aztán, ó aztán, hadd szorítsanak e karok átövezve, s nyomjanak keményen anyai szívemhez.” S ismét: „Szemednek mély tiszta tengerében hadd füröszszem meg sebhedt lelkemet. Ó öröm, öröm! hullámid dagadnak s örvénynyé válnak körülem.” Mindezek közt, melyeken akkor szokott beszélni a versíró, mikor érzelmeit hazudja, s melyek inkább illenek egy szerelmes ajkára, s a szeretett lyányka szemére, mint az anyai érzelemhez és fiúi szemekhez, nem feledi Thusnelda Armin kardját mindjárt fia kezébe adni. Az anyai öröm végül oly nagy, hogy Thusnelda elalél benne. A fenebbi szavak után, melyekben az öröm örvényét emlegeti, mindjárt zenét hall – a hazai dalok hangját. Mily szelíd és szép e dal – úgymond. Hát hajnallik, este van? Én nem látlak már, fiam, stb.

Az anyai szeretetnek leghívebb vonása, s Thusnelda szerepének legigazabb helye az, midőn fiával mindent megkísértvén, és hiában, hogy dicsvágyát, hazaszeretetét fölébressze, a germán követ előtt mentegeti fiát. Hisz, úgymond, a fiú el-

lenállása, a rómaiakhoz való ragaszkodása is csak a germán dacra, és *germán hűségre* mutat, sat.

Az anyai szeretet, ez egy vonást kivéve, gyengén van festve, pedig az egyik nagy indokkint játszik e tragoediában, s a szerző egy helyen ennek adja a túlsúlyt a rajongó honszeretet felett. Miután a fiú az akar maradni a mi, – a germán követ, Merowig felszólítja Thusneldát, hagyja elvetemült gyermekét Rómában, menjen maga Germániába, s ő lelkesítse föl a népet – a „népek népét." Thusnelda erről hallani sem akar. Nyilván, vagy csak fiával, vagy általában nem akarja látni hazáját. Még tovább is, bár reménytelenül, mindent el akar követni fia megmentésére. Válasza ez a követhez: Ne beszélj rólam, nekem csak sír kell már. Megmentem fiamat. Menj te haza, én maradok. Tedd meg kötelességedet, én is *megteszem az enyémet.* – A kötelesség van említve, de az anyai érzésnek egy hangját se halljuk.

Hogy Rómában marad, azt némileg magyarázza az, hogy Caligula a circusi véres játékban Thumelicust germán ruhába akarja öltöztetni, s anyja jelenlétében parancsolja megvívni, ki germán női ruhában, Germániát fogja képviselni. Így nemcsak a caesar és a római nép, nemcsak a fiát elvérzeni látó anya fájdalmaiban gyönyörködhetik, hanem Germánia is meg lesz alázva. Az anya minden áron meg akarja menteni Germániát e szégyentől – s ezért marad Rómában. A fenebbi „megmentem fiamat" ezzel kiegészítendő – „a gyalázattól." (E hely azonban homályos a szerzőnél – s homályban hagyja a nézőt Thusnelda érzelmeire nézve.)

Most az anyának, kinek nagy tervei voltak Germániának fia által leendő fölmentésére, nincs más célja, mint a római császárt és római népet megfosztani azon örömtől, hogy Germániát a circusban megalázva lássa és szégyenén ujjongva tapsoljon. Csak a halál mentheti mag fiát e gyalázattól, mert fia önkényt megszökni nem akar, s az anya belátja, hogy valakit akaratja ellenére megszabadítni lehetetlen, – fiát el nem rabolhatja.

Az anya rá szánja magát az egyetlen módra, mely még fenmaradt: s ez, hogy meggyilkolja fiát. A fiúgyilkosság több oldalról van indokolva: az anyai, a hazaszeretet egyaránt részt vesz a tettben. Fiát a ránézve szégyenteljes élettől menti meg, hazáját pedig a megaláztatástól. Ezenkívül isteni parancs sugallatára hallgat. Fogadást tett volt az isteneknek, hogy a mit hazája érdekében rámérnek, végrehajtja, s meg nem hajol, inkább cserfaként törik meg; s ezek fölött áll a viszonyok kényszerítése: fia úgy is, valószínűen a circusban lelné halálát. Ezekhez járul azon korábbi önvád, miért nem gyilkolta meg, midőn Germanicus elé vezették s először érzé szívében megmozdulni az anyai érzetet, fiát s vele együtt önmagát: e bánat megbarátkoztatta e gondolattal: inkább halál, mint szégyen.

A női Brutus, midőn alvó fián e tettet akarja végrehajtani, először is egy magánbeszédben az anyai érzés támad fel benne. Eszébe jut, mint ringatta karján a kisdedet, s elhajtá róla a legyeket – fölébreszté, ha rosz álma volt, sat. s nincs bátorsága a kardhoz nyúlni. De meggondolja ismét, hogy a halállal csak felébreszti fiát, a „lét setét álmaiból", s csak megmenti a szenvedések legyeitől. Szeretetből akarja meggyilkolni; de karja elhanyatlik. Az isteneket kéri, hogy ők hajtsák végre e rámért tettet, melylyel Németországot kell a szégyentől megszabadítnia. Az erőt, az elhatározást az utolsó csapáshoz az adja meg, hogy a nő már hallja Róma

népének zaját, mely a circusi látványra vár. Nincs idő a késedelemre, s ez eleven emlékeztető jelek nem engednek megfontolást. Ekkor összeszedi magát; „Én Armin neje vagyok, úgymond, és német hölgy s az voltam, mielőtt anyává lettem volna! Thumelicust, a gladiátort kívánjátok? Fiamat Sigmarnak hîjják s fiam enyém marad; e csapással oldom meg láncait" (fia mellébe döfi a kardot).

E katastrophában küzdő érzelmek nincsenek oly hatalommal festve, hogy megrázzanak s meghassanak. Az anyai érzelem azon vonása, hogy eszébe jut, mint ringatta karján csecsemőjét, hű ugyan, de nagyon mindennapi s a kiszélesedő szóárban elveszti mélységét. Az, hogy fiát ez élet álmából a halálra ébreszti, elhajtja róla az élet kínjait, azaz szeretetből öli meg, már nem egyéb üres szónál, mely elmélkedésnek megjárja, de nem fest lelkiállapotot. – De a hazafias érzés sem játszik élénkebb, megragadóbb szerepet. Az anyai szeretet egy rhetoricai figurával van lecsendesítve, – a hazafiúság egy paradoxonnal élesztetik. Előbb volt honleány, mint anya, úgymond, ez is szójáték s csak az időt illetőleg igaz; reflexiónak ez is jó, de minden érzelem hiányzik belőle. E küzdelemben egyedüli hű és drámai szavak a végsők, melyekben az anya fölkiált, hogy e fiú az övé, s nem a Rómáé, habár a kifejezés itt sem elég erőteljes. Sokkal szebbek e részben az anyának azelőtt kevéssel mondott szavai: Én, én gyenge nő, fogok az ujjongó Rómával dacolni, én nem adom őt! E dac már elevenebb érzésre, szenvedélyre mutat s benne a kétségbeesőn csaknem őrjöngő anyai szeretet és a rómaiak gyűlölete, a bosszú egyaránt nyilatkozik. Sokkal helyesebb, odaillőbb szavak az utolsó pillanat hevében, mint a reflexió: előbb voltam germán, mint anya! – Thusneldának most már nem lehetne igazság szerint más érzelme, gondolata, mint az ujjongó római népet megfosztani az örömtől s magát, fiát és bennök a germánokat a szégyentől. Ennek erős kifejezése sokkal hatalmasabb motívum lesz magába, mint a hosszú okoskodások s épen a lényeges dologért kár, hogy e női szívben nincs több gyűlölet elejétől fogva a rómaiak iránt. A mű a sokféle, de kevés erővel kifejezett motívumok dacára sem emelkedik a valódi tragicumig. A tragicus hatást egyébiránt az is gyengíti, hogy Thumelicus nem érdekli a nézőt. Halála nem ébreszt nagyobb sajnálkozást, mint élete.

A szomorújáték versben van írva, de nyelve nem drámai – kevés helyen van eltalálva a helyzet kulcsául szolgálandó mondat, – Thusnelda sokszor olyakat mond el versben, melyek prózára fordítva üres fecsegések volnának, s nyelves asszonyt árulnak el.

Midőn Caligula, ki egész kísérettel megy a circusba, hogy a gladiátorban és anyjában Germánia megalázásában gyönyörködjék, s látja, hogy Thusnelda elrontotta fia meggyilkolásával a mulatságot, az anya hosszú áradó beszédekben adja elő, hogy ő Germánia szégyenének megelőzéseért gyilkolta meg fiát, s elátkozza Caligulát, a ki egy anyát arra kényszerített, hogy saját fiát gyilkolja meg. Végül megjósolja, hogy népek fognak jönni, kik Róma kőfalát ledöntik, ezt is bőbeszédűséggel. – Erre önmaga is megöli magát, kit Caligula kárpótlásul, kegyetlen látványának áldozatául jelöl ki. A mű nyelve inkább szónoki, mint költői és drámai, de corneille-i erőteljesség s nagy gondolatok nélkül.

Caligula, a mint kell, szörnyetegkint van feltüntetve, ki az élvezet minden nemére ráunt, s még az embervérben sem gyönyörködik már, ha a kegyetlenségben valami új nincs. E műben legtöbb erővel rajzolt, habár szörnyalak.

A fordítás helyes, s örülünk, midőn oly gyakorlott s a magyar nyelvet értő írónk fordít a színpad számára; ámbár e műben is fordulnak elő germanismusok. „Elesküszöm" e helyett, kitagadom (verschwören). „Nem tudok tanácsot" ich weis keinen Rath. A magyar, mikor tűnődik, nem oly objectiv philosoph, hogy önmagához akarjon menni tanácskérés végett. „Őrizd meg" (bewahre) e kardot." Magában a címben is vétett egyet a nyelv ellen. Minek a „gladiátor"-ra magyar szót faragni? – Miért nem csinálunk magyar szót consulra, aedilisre, lictorra, sat.? – Vagy ha épen magyar szó kellett, miért nem használta fordító a régi „vívó"t, mint a német a „Fechter"t? – Viador a legroszabb csinált-szavak közé tartozik – nem is lehet, analógiát találni rá: – ador – eder képzőt nem ismerünk. Salamon F.

10.

[S. F., *Planche Gusztáv*, Budapesti Szemle 1858. 4. köt., XIII. füz. 381–392.]

Planche Gusztáv

(*Montégut után*)

Valahányszor egy egy jeles író életét rajzoljuk, az olvasók nagy része bizonyosan a lángész, az elme és képzelet ragyogó tulajdonainak magasztalását várja tőlünk. A mai közönség megszokta, és pedig az írók szoktatták rá, e kettőt várni az írótól: hogy vagy főleg képzeletünk foglalja el, vagy könnyű módon terjeszszen ismereteket. Elérzékenyítés, vagy ismeretközlés, phantasia vagy tudomány a dicséret fő tárgya. Pedig van egy lényeges tulajdon, mely ama két, kétségkívül szükséges tulajdont százszorta becsesebbé teszi, s a mely nélkül a nyilvános ember csak félig tette meg hatását, vagy olykor épen káros hatásúakká lesznek az érintett szép tulajdonok; s ez az erkölcsi oldal. A szilárd jellem, az elvek melletti tántoríthatlan hűség: azon komolyság, melylyel a nyilvános ember a közügyet szívére veszi, már csak a buzdító példaadásnál fogva is, legalább fölér a más nemű hatásokkal. Planche Gusztávban egy erős meggyőződéssel bíró, s a mellett egész életén által bár lankadva olykor, de tántorodás nélkül küzdő jellemet mutatunk be, ki, a mit józan ítélete helyesnek látott, minden viszony közt s bárki ellenében kimondani s hirdetni nem habozott. Élet- és jellemrajza tán egyhangúbb, mint azon lángeszeké, kikről a közönség örömmel olvas kalandokat, mulatságos adomákat, s a kiknek néha botrány-krónikáiban találja az érdekest. Planche élete egyszerű, s oly vas következetességű, mint logikája; erkölcsi tekintetben oly tiszta, hogy azon érdeket, melyet a botlások, a lángész kedvéért megbocsátott dőresé-

gek szoktak ébreszteni, nem fogja kelteni az olvasóban. Ez életrajz, melyet egy emelkedett lelkű, jeles francia műbíró után közlünk, főleg azon viszonyokról szól, melyek közt az irodalmi hős élt. Ezért lesz az sötét. Alig volt nyilvános ember közelebbről, ki több mostoha viszonynyal és külső ellenséggel lett volna környezve huszonöt évi csaknem folytonos működés, mondhatni harc között. De e sötét háttér csak annál inkább kiemeli korunk ezen, a maga nemében egyik legkitűnőbb emberének jellemszilárdságát. A mély erkölcsi érzet, s az igazsághoz, tanulmányhoz való szenvedélyes ragaszkodás úgy látszik képes kárpótolni az embert az élet minden kiállott viszontagságaiért, az ad kedvet és erőt, mely nélkül az élet önkínzás volna, s mely nélkül oly hosszú kitartás nem képzelhető. Látni fogjuk mint merített önmagából erőt e mondhatni egyedül állott lélek a harcra, s ideiglenes elcsüggedés vagy szünet után mint volt képes úgy folytatni végig pályafutását, a mint megkezdte volt.

Planche nemcsak nagy tehetségű, alapos tudományú, a legműveltebb ízlésű író, nemcsak mélyen látó, világos eszű gondolkodó, hanem megvesztegethetetlen jellemű, tiszta lelkiismeretű ember volt. Egész irodalmi tevékenysége azon elvek hirdetésében állt, melyek a művészet és költés lényegébe vágnak. Soha sem volt legkisebb tekintettel az egyesek kisszerű hiúságára vagy önző érdekeire az ítéletek kimondásában, s így nem csoda, hogy a rágalom és gúny használtatott ellene – más fegyverek hiányában. Az írók egy része, s azok közt a tekintélyesebbek is, kikről független véleményt mondott ki, sokszor ingerült gyűlölettel támadtak rá. Csak halálával szűnt meg az ellenséges indulat. Az írók nemesebb érzelmekkel, s a közönség őszinte tisztelettel kísérték sírjába. Valamint élete folytonos oktatásból, jó tanácsból állt, melyeket az íróknak, művészeknek osztogatott: halála is két fontos tanulságot hagyott az utódokra: egyik, hogy a közönségben megvan a fogékonyság a jó és szép iránt; becsüli hirdetőjét, méltányos a fölvilágosítók, tanítók iránt; s ha szórakozott, nem eléggé figyelmes tanítvány volt is olykor, – hálátlan soha sem lesz; s a másik, hogy mindössze sem sokat kockáztatunk az igazság őszinte kimondásával még azok ellenében is, a kik leghatalmasabb ellenségeink lehetnek. Van az igazságban valami ellenállhatatlan erő, melynek a legkonokabbak is előbbutóbb megadják magokat. Igaz, hogy az emberek nem annyira szeretik, mint becsülik az igazságot, de önkénytelenül meghódolnak annak. Való, hogy kellemesebb a szeretet, mint a tisztelet, de ép oly való, *hogy bajosabb tiszteletet, mint szeretet vívni ki.* E nehéz győzelmet vívta ki Planche azon embereken, kik közt az általok annyira szeretett dicséret és hízelgés megtagadása miatt ellenségképen élt.

Ellenségei képtelen vádakkal léptek föl ellene: rosz indulatot, irigykedést vetettek szemére. Távol attól, hogy rosz akaratú, irigy lett volna, senki sem örült jobban mások érdemlett dicsőségeinek s jó indulatú volt a gyermekiességig. A ki ismerte, nemcsak becsülte, hanem szerette is. Bűnül rótták föl neki az igazság teljes kimondását, hogy a művészet és irodalom érdekeit többre becsülte az egyesekéinél. De e fegyvert nem látván elég erősnek, hogy vele nyíltan léphessenek föl, külső hibáit, némely ferde szokását sőt öltözetbeli gondatlanságát használtaktól, hogy gúny tárgyává tehessék; mindezt megbocsátható fogásnak tartották holott a

legnagyobb mértékben igazságtalanok voltak. Planche különcségei nem voltak erőszakoltak, nem is eredtek természeti félszegségből. Ők a szerencsétlenséggel, sorsa külső mostohaságával űztek gúnyt.

Planche rosz szokásai helyzetéből, múltja szerencsétlenségeiből folytak. A rosz szokások, legtöbb esetben, nem a természeti hajlam következései, hanem a véletlentől függő körülményekéi, melyek ellen a legerősebb akarat hiában küzd. Hiba ugyan, ha az ember nem tud uralkodni szokásain; de gyakran történik, hogy épen a legerőteljesebb jellem legkönynyebben kerül azok hatalma alá. A könnyelmű, frivol jellem könnyű szerrel menekül meg, mert nem is kísért meg oly harcot, melyre nem érez magában erőt; se elég önbizalma, se elég büszkesége nincs, hogy önmagában keresse a vigasz és ellenállás eszközeit; semmivel sem törődve adja magát a kínálkozó szórakozásoknak, s a mély sebek ellen meddő és érzéketlen lelke óvja meg. De valamint a betegség legveszélyesb a legerősebb testalkatokra nézve: a balsors is a legerősb lelkekben hagy legmélyebb nyomokat. Mivel komolyan vesznek mindent, a szenvedéseket is mélyebben érzik, kevélyek és elszántak levén, merőn szemébe néznek a szerencsétlenségnek, s az egyszer kapott sebek soha sem gyógyulnak be, s önmagukban keresik az ellenállás fegyverét; csakhogy e fegyver nagyon is egyenetlen, s az akaratnak előbb utóbb meg kell törnie. Bármily erős legyen az önzés érzete s az önfentartás ösztöne, ritka eset, hogy soká ellent bírjunk állani, midőn csak személyes sorsunk, saját jövendőnk, és boldogságunk van kockára téve; hamar bekövetkezik, hogy nem sokra becsüljük mindazt s természetünk úgy segít magán, hogy a sorsnak engedelmeskedve, keres bizonyos tétlen és néma kibékülést. Az akarat csak akkor nyeri meg egész tevékenységét, midőn szívünknek kedves érdekei körül forog a harc, s hatalmas érzelem szolgál az önfeláldozás rugójául. De a legtöbb művész, író és tudós szerencsétlensége épen abban áll, hogy csak saját személyük van kitéve az életharc veszélyeinek.

Planche sanyarú életiskolán ment keresztül ifjú korában míg nevezetes emberré kezdett volna lenni. Első legkeserűbb fájdalmát családja okozta, melynek kívánatait teljesíteni vonakodott. Apja, ki becsületes, foglalkozásában jeles polgári ember volt, zsarnoki értelemben vette az atyai tekintélyt. Engedetlenségnek vélte, hogy fia a maga természeti hajlamai szerint választja foglalkozását és űzi tanulmányait. A természettudományok tanulására szánta őt, de a fiút a művészetek és szépirodalom felé vonzották hajlamai. Az atya hajthatatlan volt, de fia is öröklötte e lelki tulajdont: egyik sem akarván engedni, szakadásnak kellett bekövetkeznie. Planchera nézve sikeretlen kíséretekkel, meddő küzdelmekkel és nélkülözésekkel teljes korszak állott be, mely nem homályosította el érzelmét, de elvesztette benne a lelki támaszpontot, a melyet eredeti épségében soha som nyerhetett vissza. A nyomorult akadályokkal és kisszerű bajokkal való küzdés soha sem marad nyom nélkül. A szegénység ellen kellett küzdenie s e küzdelemre fordítnia csaknem mindazon akaraterőt, melyet a tanulmányra vélt fordíthatni. Erős akarata elvesztette rugékonyságát s kedélye komorrá lett egész életére. A nélkülözés, mely jó befolyással lehet a gyermekkorban, mint nevelési eszköz, s gyakran igen jó az érett korban, mert a férfit ereje kifejtésére kényszeríti, a legnagyobb szerencsétlenség, mely az ifjút érheti. Tavaszi dér az, mely elfagyasztja a nyíló bimbókat,

úgyszólva csírájában elöli a gyümölcsöt. Nem lévén múltja, hiányzik minden támaszpontja; s az akarat küzdelme foglalván el a jelent, nincs idő a jövőt előkészíteni. Egyaránt meg van fosztva az ellenállási és tetterőtől. E helyzet veszélye még nagyobb a büszke és hajthatlan jellemre nézve; e tulajdonok nem hogy segítnének a küzdelemben, hanem új akadályok és csak megörökítik a szenvedéseket. Még az erény és becsület is ellene fordul.

Planche sok évig, fiatal kora legszebb éveiben azon szorult helyzetben élt, mely lehangolóbb a legnagyobb szegénységnél. Annyival többet szenvedett, mivel azok közé tartozott, a kiknek a szerencsétlenség ellen egyátalában nincs paizsuk. Akarata erős volt; csakhogy lassú a cselekvésre, minden meghiúsult szándék és terv után szenvedőleges ellenállással szegült ellene a csalódás keserűségének. Nem volt benne legkisebb tevő és támadó erő. Hogy az ember e bonyolult helyzetekből menekülhessen, bizonyos adag vakmerőségre van szükség, mely Plancheban soha sem volt meg; ő elviselte sorsát, és soha sem ügyekezett harcolni ellene. Büszkesége méltó, nyugodt és néma természetű volt a stoicismusig. A bánat és életuntság ellen soha sem folyamodott baráti tanácshoz és vigasztaláshoz; inkább zárkózott mint közlekedő természetű levén, kerülte a tanácsokat, s elrejtőzött a rokonszenv elől. Józanesze is elősegíté szerencsétlenségét. Mindent biztos számítás szerint ügyekezett tenni, hiányzott benne azon vállalkozó szellem, mely a merészebbeket kalandosabb tervekre készteti, hogy az elviselhetetlen jelentől egyszerre szabadulhassanak. Egyenlő, kimért léptekkel, óvatosan és emelt fővel járt ő az élet útjain. Ez időben családjához írt levelei tanúsítják, mennyit szenvedhetett. Minden csekélységet lelkiismeretes pontossággal jegyez föl s gyakran aggasztják oly kicsiny dolgok, melyekkel senki más nem gondolt volna az ő helyén. E levelek egyszersmind tanúságot tesznek tiszta lelkéről s rendkívüli becsületességéről.

Planche minden terveiben szerencsétlen volt. A trevisoi herceg mellé követi titkárul nevezték ki, – de a trevisoi herceg nem utazott el. Az 1831-iki műtárlatról egy szemlét adott ki, de a jövedelem alig fedezte a költségeket a kiadó hanyagsága miatt. 1830-ban a szabadelvű párt egy hírlapjának szerkesztését akarta átvenni, de észrevette, hogy egyik befolyásos pártember csak képviselővé választásának eszközéül akarta e lapot fölhasználni; független jelleménél fogva e lap átvételét lehetetlennek látta. Nehány cikket ad az akkori legbefolyásosabb hírlapba, a „National"ba, de nem sokára felhagyott a közreműködéssel, mivel a párt kedvéért nem akart saját elveiből legkevesebbet is lealkudni. *Carrel*, e szabadelvű lapban, mely oly nagy befolyással volt az 1831-iki események előkészítésére, mint szerkesztő zsarnoki hatalmat gyakorlott. Távol legyen tőlem, mond Planchenak, hogy ön szellemi függetlenségét kárhoztatnám; de ha egész terjedelmükben akarja hirdetni eszméit, alapítson külön lapot magának. Így nem sikerült neki semmi; s legszebb tulajdonai akadályul állottak útjában. Lelke mindenben a rendet, öszhangot keresvén, nem találhatott örömet az élet öszhangtalanságaiban. Innen magyarázható az életunalom, mely kedvetlenité.

E szerencsétlenségekből, csalódásokból származtak azon külső szokásai, melyeket ellenségei annyiszor róttak fel bűnéül. Az emberi roszakarat, valahányszor oly jellemeken akar boszút állani, melyeket erkölcsi tekintetben meg nem róhat,

valamely egészen külső tulajdont, valamely ártatlan hibát választ támadási pontul. A választás annyival sikeresebb, mivel nincs ellenök védelem, nincs elégtétel, melyet törvényes vagy magán úton venni lehetne. De a kik ily fegyvereket használnak eléggé elárulják erkölcsi gyöngeségöket. Vajjon, a miért ruhájok, magokviselete inkább egyezik a szokásokkal, jobb-e a mit írnak? Mivel magán életök szokásait, tetteit el bírják takarni, – jobb-e erkölcsük, becsületesebbek-e? Meglehet nem teszik ki magokat gyanúra a közönség előtt; de mit tesznek otthon? A becsületes és nyílt szívű Planche soha sem palástolta szokásait, azt hívén, hogy azzal nem botránkoztat senkit. Egyetlen egy szokásához sem volt köze a közönségnek, mert nem volt jellembeli hiba, kérkedés, fitogtatás és botrányhajhászat. Ártatlanul, naivul volt, a mi volt. Élete, valamint lelke tiszta volt minden romlottságtól, álságtól, s még kisszerű szokásaiban is, melyeket annyiszor vetettek szemére, egészen őszinte volt.

Alig szabadult meg első ifjúsága nyomoraitól, alig kezdett nevet szerezni magának az írói világban, a legveszélyesebb kórok egyike támadta meg, melyek az erkölcsi egészséget érhetik: erős szerelmi láz fogta el lelkét. Boldog-e vagy boldogtalan, – s minő befolyású volt e szenvedély, nem tudni; annyi bizonyos, hogy keserű emléket hagyott maga után, melyet az idő nem tudott elenyésztetni. Planche jelleme legkevésbé lehetett képes ily próbát bántatlanul állani ki. Hogy a szenvedély káros befolyása ellen óva legyünk, vagy igen könnyelműeknek kell lennünk, vagy nem kis mértékű közönynyel bírnunk. Nem is sikerülnek másnak az ily kalandok, mint a léha gondolkozásúaknak, vagy az erős, hideg vérmérsékűeknek. Ily kalandokra inkább a kedélybe ható tehetség, mint értelem, inkább szeszélyes, mint kitartó, inkább ösztönszerű, mint következetes lélek kell; inkább odaadásra, mint önfeláldozásra, inkább olykori kitérésre, mint őszinteségre, inkább feledésre, mint megbánásra, vagy megbocsátásra van szükség. Plancheban mind megvoltak azon tulajdonok, melyeknél fogva sokat kellett szenvednie. Nagy mértékben képes volt az önzetlenségre, áldozatra és önmegtagadásra; képes volt idejét, munkáját, tanácsait másra fordítani, de jelleme hajthatatlansága nem engedte meg az önátadást. Azok közé tartozott, a kik bizalmas körben sem képesek feltárni szívöket. Végre, a mi legnagyobb szerencsétlensége, nagyon józan ítéletű ember volt. Egész lelke az okoskodás, elmélkedés felé hajlott; néha az ítélő tehetség uralkodott a lélek minden tehetsége fölött, s a logika szabályai szerint ügyekezett végére járni szerencsétlensége s az őt kínzó érzelmek és eszmék okainak, melyeket az ész ritkán bír megfelejteni. Nagy fájdalmat kellett éreznie, midőn belátta, hogy a syllogismusok segedelmével sem vagyunk képesek minden tüneményről számot adni s vannak események, melyekre nézve a bölcseség és józan ész csak neveli a zavart és akadályokat.

Mindezen fájdalmak után tán a legnagyobb boldogtalansága volt, hogy pályája első nehány éve után a magában kétkedés, ezen, a legjobb akaratú, s legtisztább erkölcsi érzetű embereknél előforduló betegség fogta elő. Planche egy ideig egészen kétségbe volt esve maga felől. Első felléptével is az akkor oly nagy figyelmet ébresztett irodalmi mozgalom irányától elkülönzött állást foglalt el. Senki sem érzett nagyobb rokonszenvet e mozgalom iránt, egyszersmind az ítélet függetlensé-

gét a szabad szó, a szabadsajtó jogait követelte a kritika számára. Négy évig vette szigorú bírálata alá az egymást követő nevezetesebb műveket. De jutalma engesztelhetlen haragtartás lőn. Alig volt író a közelebbi korban, a kinek több ellensége volt volna. Planche őszinte meggyőződését az érdeklett írók epéskedésnek, irigységnek vették. Egy nagy költő, ki kevély elbízottsággal soha sem bírta büszkesége megsértését eltűrni, esztelen, dühös szavakban fakadt ki ellene s rút mellékneveket halmozott bírálójára, ki azonban később is nagy függetlenséggel ismerte el lángeszét, érdemeit és rótta meg túlcsapongásait, s művei kinövéseit.

De annyi bosszú, annyi szenvedély rosz hatással volt lelki állapotára. Elemzéshez szokott lelke igen jól felfogta e szenvedélyek egyszerű okát; de azon kegyetlen kétség támadt benne, melyet minden őszinte ember érez olykor pályáján. Hátha megérdemli e haragot, hátha önmagában van az ok egy másik része? Mi szükség mindig kimondani az igazat leplezetlenül, s feláldozni a barátságot az igazság érdekeinek? Függetlensége jutalma elszigeteltség, harag, szegénység volt. Mit gondol maga a közönség is oly ember felől, a ki annyit követel az írótól, művésztől, s oly kevéssé hajlandó a bámulásra? Minő indokoknak tulajdonítja ez eljárását?

Planche azon szerencsétlen lelki állapotban volt, midőn az ember a lelkiismeretének tesz szemrehányásokat, s midőn csaknem megbánja becsületességét. De hiában bánta meg; az őszinteség gyógyíthatlan betegsége volt teljes életében; nem segített ezen se a sors mostohasága, se a rágalom, se a szegénység. Legtisztábban látszik e lelki állapot 1835-ben Londonból írott levelein. Angliában csaknem oly kevés dicsérni valót talál, mint honában, s ugyan annyi megrovandót, de nincs kedve új kellemetlenségnek, a boszú újabb felingerlésének tenni ki magát. „Roszalni, úgymond, mindig csak roszalni! – utoljára bolondnak tartanak!" Ezért felhágy rendre mind azon tanulmányok írásával, melyekre Angliában tárgyat talált. „Nem kell vala semmire és senkire véleményt mondanom. Megtanultam írni s tán gondolkozni is; de az őszinteség, midőn toll van az ember kezében, gyógyíthatatlan hiba, mely a legborzasztóbb indulatokat kelti föl az emberekben. Hogy úgy beszélhessek a mint beszéltem, senkit sem kell vala ismernem. Megfontoltam a mire ön felszólít – de tán okosabban teszek, ha mindazon tárgyról nem írok. Sok mondani valóm volna Scotról és Byronról, de sok megróni valóm is. Byron stylje szép, de érzelmei egyhangúak, s mind epicai mind dramai teremtőereje kevés; Scot képzelete dúsgazdag, de nincs egyetlen jól megírott lapja is. Ha ezt ön kinyomatja bizonyos lehetek benne, megköveznek mind innen, mind túl a csatornán."

Planche irodalmi pályája még kevésbé bonyolult, mint magánélete. Egyenes vonalnak képzelhetjük, melyet az események soha sem képesek útjából kitéríteni. Egész irodalmi életében célja soha sem volt az, hogy önmagát bámultassa: csak azt kívánta, hogy szabadon mondhassa el gondolatját. Oly közlönyre volt hát szüksége, mely a kritika szigorú kötelességeit érti és becsülni tudja. E részben nem alkudott le legkevesebbet is senki kedvéért. A francia napi lapok e szerint nem lehettek közlönyei. Minden hírlap bizonyos pártot képviselt, melynek érdekeit még az irodalomban is kímélnie kellett. A napi lap többnyire nem az *igazságot* hirdeti, hanem bizonyos meghatározott igazságokat; s a híres Carrel Armand

és Planche közt történt fenidézett eset eléggé kimagyarázza a kritikus helyzetét. Tehát a hírlapokban történt első föllépései nem voltak sikeresek. Egy ideig a „Journal des Débats” irodalmi tárcájába dolgozott; de e lap akkor nem volt oly független irodalmi tekintetben, mint jelenleg. Planche semmit sem akart arról tudni, melyik párt közlönyében ír: hajthatatlan volt az aesthetikai elveinek szigorú alkalmazásában. Így nemsokára megszűnt e lapban közreműködni, mivel, mint maga mondá, csak oly műveket adtak át neki bírálat végett, melyek nem sok vizet zavartak, a fontosabb, az ízlésre és eszmékre nézve kártékonyabb műveket gondosan eltakarították előle. Négy évig volt a „Revue des deux Mondes” dolgozótársa, de ennek szerkesztőjével némi félreértésből meghasonlásba jövén, 1835-ben a Balzac szerkesztette „Chronique de Paris”ba adta cikkeit. Csodálatosnak tetszik, hogy épen Balzaccal, a ki irodalmi erőszakoskodásairól ismeretes, jobban kijött, mint a „National” és a mérsékelt „Journ d. Débats” szerkesztőjével. De a „Chronique de Paris” e részben függetlenebb volt. Balzac csak saját dicsőségére alapította e közlönyt és semmiféle párt érdekében. E lapban Planche mindent elmondhatott, kivéve azt, a mi a házi istent érdekelte. Minden jól ment hat hónapig, míg Planche Meyerberről, Chateaubriandról s Quinetről mondá el ítéleteit; de ez idő eltelte után észrevette, hogy a szerkesztő e szabadság díjában maga iránt bámulatot és hízelgést követel. Megszűnt tehát e sajátságos viszony is.

Ezen kísérletek kivételével Planche cikkei mind a „Revue des deux Mondes” lapjain jelentek meg. Ezen szemle megalapítása után nemsokára, 1831-ik végén lépett fel benne, s mindjárt kitűnt a kiváló határozott tehetség. Öt évet kivéve (1840–1845), melyet Rómában töltött, ezen nagy irodalmi közlöny folytonos és egyik legszorgalmasabb munkatársa volt mind haláláig. Szemle volt az ő legtermészetesebb tere, a hol tehetségét minden megszorítás nélkül fejthette ki, hol az aesthetikai tanulmányok függetlenségének korlátlan tér nyílt.

1840-ben egy kis vagyon birtokába jutván, melylyel nyugodtabb életet biztosíthat vala magának, arra használta föl, hogy a rég óhajtott szabadságot élvezhesse. Olaszországba utazott s neve öt hosszú évig nem tűnt fel az irodalomban. Mint élt Rómában, Florencben s a művészet más világ nevezetességű főhelyein, nem tudni. Onnan írt hosszú levelei hallgatnak saját ügyeiről; többet emlegeti azonban Párisi s ott hagyott szeretteit s csak annyit tudhatni bizonyossággal, hogy a zene rendszeres tanulmányozására adta magát. Habár a Haydn és Bethoven műveinek ismertetésében fényes tanúságot tőn, mennyire képes az érzelmek analysisébe bocsátkozni, e későn kezdett tanulmánynyal nem boldogult s felhagyott vele. Nem elégedett ő meg soha a művészet benyomásainak egyszerű élvezésével; – az értelem útjain akarta megfejteni ez élvezet létezési s lélektani okait.

Talán e csekély tévedés az egyedüli, melylyel vádolni lehet; s tán ez lehetett az egyedüli keserű érzés, melyen ez öt év alatt keresztül ment.

Távollétében az írók, művészek szabadabban lélekzettek. Nem félhettek a kiengesztelhetetlen ítélőbírótól a művészeten elkövetett erőszakoskodások miatt. – 1845-ben visszatérvén, folytatta előbbi pályáját, s egypár kemény ítéletmondása mindenkit meggyőzött a felől, hogy Olaszország szép ege alatt nem lett elpuhultabbá és hajlandóbb az engedékenységre. A ki az 1831-iki irodalmi hősökre, a ro-

mantica nagytehetségű bajnokaira minden szépítés nélkül mondá ki ítéletét, az 1845-beli kis művek és parányi vagy eltörpült tehetségek iránt nem lehetett kíméletesebb. Planche sajnálattal tapasztalta, hogy a közönség a becs nélküli műveket zajos tapsokban részesíti, s így az irodalom színvonala mind az írókban, mind a közönségnél tetemesen alább szállt.

Csak abban változott, hogy többé nem tartotta szükségesnek azon kemény modort, melylyel egykor az irodalmi grandok ellen lépett fel. Tanácsosabbnak vélte a végtelen kicsinyek ellenében a rokonszenves szánalom hangján szólani. A vétkesek gyöngesége szelídebbé tette a részrehajlatlan bírót.

Olaszországi utazása két külön részre osztja tehát kritikai pályáját. Az elsőben fiatalon, elszántan s némi szenvedélylyel vesz részt az irodalom napi harcaiban; a katonáskodó felekezet soraiba állt. A másodikban több tapasztalással, s a jelen műveit a közel múltéihoz hasonlítván, kiábrándultan vonul félre az irodalmi vitáktól, s a jobb jövőre váró felekezet soraiba áll. Örömestebb tanulmányozza a múlt műveit, újra előveszi fiatalkorában olvasott kedvenc könyveit, s kora nevezetesebb íróiról ad ismertetéseket.

E korban már csak a plastikai művészetek napi mozgalmai érdeklik. Az irodalmi mozgalmakról egyegy rövid jelentést tesz, gyors szemlét tartva a dráma, regény és lyra tüneményei felett; hogy annál terjedelmesebben szólhasson a hajdani és egykorú nagy művészekről, kik lelkének, gondolkodásának több táplálékot és tárgyat adhattak. Raphael és Leonardo da Vinci, Rembrandt és Rubens, Delacroix és Ingres foglalják el őt. Szerette újra szemle alá venni egykori bámulata tárgyait, s ráunván a jelenre, az emlékezetben talált menedéket. Nem restség szülte ezt, hanem elkedvetlenedés kora meddősége felett.

Planchenak nem volt hite az irodalmi iskolákban, vagy jobban mondva a művészetet minden iskola felett állónak vallotta, melyet magasb nemű criteriumok szerint kell ítélni, mint bármelyik iskola kizárólagos criteriuma. Valamely művet egyegy irodalmi felekezet vagy párt szempontjából ítélni meg, oly károsnak látta, mint a szándékos részre hajlást. Tekintélyt nem ismert el, hanem saját ítéletére támaszkodott. Nem szerette az eleve fölállított elméleti rendszereket s haszontalanoknak vélte a dogmázó költészeti szabályokat és előszavakat, melyeknek nagy divatja volt 1830 körül. „Mindazon sok szellem és írói ügyesség nagyszerű pazarlása mellett, azt írja egyszer, melyekkel a restauratio irodalmi athenaeumai tíz év óta mulattatják olvasóikat, alapos okom van hinni, hogy amaz örökös leckék az ízlés és lángész, Boileau és Shakespeare, a hajdan és középkor, a költési formák észszerű és hagyományi nemzedéke fölött több kárt tőnek mint hasznot. Hadd vizsgálják részrehajlatlanul és részletesen a mélyebb tanulmány táplálta szellemek az irodalmi történet valamely részét; de nem szabad a múltból paizst készítni a jelen számára, s valamely szófordulatra, rímre a XIV-ik századból hozni föl mentséget. Nem többet ér-e de Vigny Alfréd módjára a költészetben és saját eszméink közt élni, s a rhytmus újságát az érzelem és eszme újdonságában keresni? – A másodrendű kérdéseknek életkérdésekké tétele mindig sajnos hanyatlásra mutat; ez út félrevezet és veszélyes” Planche nem helyeslette tehát a romantica iskola min-

den eljárását – s ellenségei csak azért állították, hogy valaha ez iskolához tartozott, hogy következetlenséget vethessenek szemére.

Mivel már minden iskolát megtagadott, mily elven alapult vajjon aesthetikája? Igaz, hogy nem hagyott maga után valamely aestheticai kézikönyvet, valami új tant, valamint tanítványokat és hízelgőket sem. Ő elismer minden művészeti rendszert, de egyet sem minden kifogás nélkül. Művészeti és költészeti egész theoriája két fő elvre vihető vissza. Egyik, hogy *a művészet különböző formáinak határai meg vannak szabva, és soha sem lehet büntetlenül átlépni*. Másik, hogy a művészet célja *nem a létezőnek szolgai utánzása*, hanem a létező nagyítása, emelése a képzelet útján, a költés nem egyéb, mint helyes és célzatos túlzás (eszményítés). Soha sem volt inkább ideje ez eszmék fejtegetésének, mint a Planche korában, midőn a szobrászat a képírással akart versenyezni, a képírás a zenétől akart dallamosságot kölcsönözni, s a költés az élet öszhangtalanságát viszhangoztatá. Szerinte nem az a valódi művész, a ki leghívebb a valóhoz, hanem a ki leghívebb a gondolathoz. A művész kimutathatja tehetségét a valónak élethű tükröztetésében, és a nélkül, hogy valamit tenne hozzá, a tárgyak csupa helyes megválasztása- és összeállításával; de a művésznevet az érdemli főkép, a ki emlékeit gondolkodás útján bírja átalakítni, s képzeletével eszményesítni. Ez elméletnél fogva Planche képes volt a legszélsőbb iskolákat kiegyeztetni, s a mellett, hogy valamelyik iránt előszeretettel volt, megtartania függetlenségét, azaz megérteni Rubenst Rafael bámulása mellett, s együtt érzeni Titiannal, mind a mellett hogy Leonardot többre becsülte. Megvoltak kedvencei, de nem örömest vallotta be, nehogy elfogultnak lássék. Ízlésénél fogva a classicismus híve volt, a szó legjobb értelmében; egy mű helyes elrendezése a részek észszerű és rendszeres kapcsolata az arányosság, öszhang sokkal nagyobb mértékben kísérte tetszését, mint a képzelet gazdagsága, az érzelmek mélysége, a színek pompája s a cselekvény mozgalmassága. Szerette a tökélyt, hamindjárt hideg volt is s többrebecsülte a kuszált műveknél, bármily élénkek és dúsak voltak érzelem dolgában. Mindez egyéniségéből folyt: ő kritikusnak született, mint némelyek mathematicusnak vagy költőnek. Midőn valamely műtárgy került elébe, első benyomása nem csodálat volt, hanem szemügyre vette előbb, nem talál-e benne kivenni valót: csak miután hibát nem talált, adta magát egész bizalommal a bámulatnak; de ha bármi kis foltot vett észre rajta, bámulata csökkent, s nem tudta örömmel nézni. Nemcsak az egykorúakat vette ily szigorú vizsgálat alá, hanem az irodalom és művészet legnagyobb műveit is. Rafael egy festvénye, Michael Angelo egy szobra előtt hirtelen félbeszakította csodálását, észrevevén, hogy valamelyik ujjnak második íze igen hosszú, vagy valamelyik izom nagyon kiáll. Ő nagyon követelő volt tehát, csak a tökély bírta kielégítni; nem érte be a tehetség megbámulásával, megkívánta azt is, hogy a mű kifogástalan legyen. Így csak azon művészek nyerhették meg egész tetszését, a kik legjobban megközelítették a tökélyt: Phidias, Leonardo és Corregio.

Volt egy igen ritka és egy ítésznél mindig szükséges kiváló tulajdona: nem félt a közhelyektől. Ritka író elégszik meg a szerény szereppel, hogy ismeretes igazságok egyszerű tolmácsa legyen; többnyire azt hiszik, a toll csak arra való, hogy új és váratlan igazságokat hirdessünk általa. – Mily számos erkölcsi botlásra és ér-

telmi tévedésekre vezeti az írót főleg a jelen hanyatlás korában, midőn a csinált fényt jobban szeretjük az egyszerű valóságnál, a közhelyektől való félelem! Az író abban meríti ki erejét, hogy minél meglepőbb összeállításokat hozzon létre, új szempontokat találjon, – az igazságoknak élt adjon, a mi által tán akaratlanul is módosulnak az igazság helyes arányai. Planche egyik hibába sem esett. Nem arra törekedett, hogy új dolgokat, hanem hogy igazat mondjon. *A gondolatok körüli becsületessége megvesztegethetetlen volt.* Valamint a tanár, kit kötelessége rászorít, hogy mindennap a syntaxisnak ugyanazon szabályait ismételje az oktatására bízott tanítványoknak, úgy Planche nem szűnt meg untig ismételni a moral és széptan ugyanazon elemi igazságait. Helyesen tette! A moral és az ízlés azt kívánja, hogy úgy adassék elő, mint a grammatika és helyesírás; vajha mindig ugyanazon módszer követtetnék! Nem az ismeretek újonnan szerzett fölöslegét szoktuk legkönnyebben feledni, hanem az elemi igazságokat; nem az eredményeket, hanem az alapelveket. Így vagyunk az erkölcstani és ízlésbeli igazságokkal is: ritkán feledjük finomabb részeiket, hanem gyakran az alapelveket s szükséges, hogy szigorú hang figyelmeztessen olykor reájok. Ily figyelmeztető volt a francia irodalomban Planche Gusztáv egész életén keresztül. Midőn valamely elv sértetett meg, nem habozott kimutatni az elkövetett sérelmet, s mitsem gondolt vele, hogy együgyűnek fogják tartani. Mivel se a tetszés, se a meglepés nem volt célja, maga sem akart gyönyörködni és bámulni oly műveken, melyek a főszabályokat megsértették. Ezért nem volt kímélettel a művészet fogásai s nyegleségei iránt.

Planche nem volt, nem akart újító lenni a kritikában, hanem az örök igazságok terjesztője, hogy úgy mondjuk, népszerűsítője, s ezen érdem bizonyos korokban fölér a másikkal. Különben is oly időben élünk, midőn kevés föltalálni való maradt fen; a gondolat, a philosophiai tanok minden lehető formája ismeretes és ki lőn bányászva; minden aesthetikai kérdésnek voltak hősei, kik azokat teljesen földerítették. Azonban korunk hátra van még attól, hogy ízlése ott álljon, a hol tudománya s a művészet bizonynyal a fejlettség magasabb fokán állott, midőn az elmélet kevésbé volt ismeretes. A gyakorlat messze maradt az elmélettől. A kritika föladata tehát az, hogy tanítsa és terjeszsze az ismert eszméket, melyekhez már kevés újat lehet adni. Planche ezen tiszt teljesítésének szentelte egész életét, senki sem hozott forgalomba nagyobb tömegű józan és helyes eszméket.

Kritikája elmélkedő, határozott volt, s gyakran ereszkedett technikai részletezésekbe. Nem annyira boncolt, mint értekezett. Modora nem elbeszélő, hanem vitató volt. Ő a szépséget az elvont eszmék birodalmába sorozta, s egy szépművet úgy fejtett meg, mint egy mathematicai föladatot. Arra, hogy ítéletét kimondja, soha sem folyamodott a képzelethez. Az előtte levő művet soha sem helyezte azon viszonyokba, melyek közt született; nem akart tudni az időről, helyről sőt magáról a művészről sem. Legkisebb becset sem tulajdonított a művész vagy a költő intentioi vizsgálatának, s nem használta föl az életrajzi adomákat műveik érdemének magyarázására. Ő, mint sokszor be is vallotta, a történeti vizsgálatot merőben különböző dolognak tartotta a műbírálattól, s nem hitte, hogy amaz legkevesebb segítségére legyen ennek.

A művet önmagából ítélte szépnek, s szerinte a körülményeknek rendkívül csekély érdemök van benne. Planche lelke egészen logikai, okoskodó volt s nem bírt hajlammal a történet iránt. Ő nem kereste valamely festvényben vagy könyvben se az író egyéniségét, se a kor szellemének bélyegét, és e hibája mert kétségtelen hiba, néha szárazakká tette a legnagyobb művekről írt ismertetéseit. Azonban senki sem érezte jobban e hiányt, mint önmaga. Én nem tudok, (írja egy levelében), se úgy elbeszélni egy életrajzi adomát, mint Vitet, se oly költőivé tenni egy arcképet, mint Sainte-Beuve. Ennélfogva valahányszor egyegy művészről kellett írnia, minél rövidebbre szorította össze az életrajzi részt, hogy annál előbb tarthasson értekezést a művekről. Az életrajzban nem látott egyebet, mint évszámgyűjteményt, melynél fogva meghatározhatta pontosan a művek keltét s a tehetség fokozatos fejlését.

Planche Gusztáv még életében kivívta munkája és kitartása elismerését. Azon elvei, melyek eleinte a legtúlzottabbaknak és szigorúbbaknak látszottak, ma már mind az írók közt, mind a közönségnél anynyira elfogadott igazságok, hogy nem vita tárgyai többé, s közhelyekké váltak mind e mellett eleinte merőben újak voltak s nagy bátorság kellett kimondásukhoz. A mai kor teljes nyugalommal szedi Planche hoszszú munkálkodása gyümölcseit. Érdeme nemcsak abban áll, hogy az ízlés körül számos józan elvet terjesztett el, hanem mindenek fölött abban, hogy Franciaországban *kivívta a kritika számára a szólásszabadságot*. Azon időben, midőn föllépett, igazat szólani oly erkölcsi erőre mutatott, hogy, mint elejénte minden törvényes ellenállás, lázadásnak bélyegeztetett. A költők és művészek az irodalom köztársaságát kizárólagos oligarchiává vagy absolut monarchiává akarták átalakítni. Az új szervezetben a kritikusnak és hírlapírónak legfelebb lovagi rang jutott volna. A költők részére új, istentől származtatott jogok lőnek kihirdetve. A visszaélések már fenyegetőleg mutatkoztak; a nyílt, egyenes szó már támadásnak kereszteltetett s a kritikát azonosnak kezdték hinni a pasquillal. Planche egymaga támadta meg ez erőszakoskodó és hatalmas kényuralmat. Többször érezte lankadni erejét; de el nem csüggedt, hanem bízott az időben és az ügy igazvoltában. Ma már Franciaországban nem félnek annyira az igaz kimondásától, s nevetségessé tenné magát a költő vagy művész, a ki azt hinné, hogy ki van véve a kritika alól. Ma már, így végzi be cikkét Montégut, őszintén nyilváníthatjuk véleményünket, a nélkül, hogy az írói dölyf ingerült kifakadásainak, vagy alattomos ármányainak tennők ki magunkat; de midőn háborítlanul, a félelemtől mentten s az üldözések ellen biztosságban gyakorolhatjuk a kritika jogait, ne feledjük, hogy e jog szabad gyakorlását nagyobb mértékben köszönhetjük Planche Gusztávnak, mint bárki másnak.” S. F.

11.

[Salamon Ferenc, *Petőfi Sándor újabb költeményei*, Budapesti Szemle 1858–1859. 4–5. köt., XIV–XVII. füz. 502–516., 288–306.]

Petőfi Sándor újabb költeményei

1847–1849. Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1858. Két kötetben.

Az olvasóközönség mindenütt a külső formák divatja után indul; de nincs talán közönség, mely annyiszor változtatta volna ízlését, mint a magyar. Maga a francia, kit a divat legengedelmesebb rabjának tartunk, kapva kap ugyan az új meg új szabású költői műveken, de van nehány kedveltje igen régi időkből is, a kiknek műveit könyvnélkül tudja, s a kiket föl nem áldoz a divat és szerencse akárminő változásainak. Az irodalmi ízlés változása dolgában iskolába járhatna hozzánk a francia. Midőn Csokonai és Kisfaludy Sándor feltűntek, már rég el voltak feledve Zrínyi, Gyöngyösi. Majd Vörösmarty fényes csillaga homályosította el valamennyiét. Később a „népies" vett rajtunk erőt, úgy hogy csak ezt tartottuk valódi, sőt csak ezt nemzeti költésnek. Egy némely jelesünk halhatatlansága oly rövid ideig tartott, hogy még halála előtt meg kellett érnie végét!

A költő életének, a kinek műveiről szólok, tragicuma egészen másnemű; de osztozik azon sorsban, hogy az utánzók csoportja csupa divattá törpítette költészetét, hogy fényes tulajdonai mellett a közönség egy része túlságait is megtapsolván, fogyatkozásait elnézvén, különösen ezek utánzására bátorítsa követőit, mint könnyebbekre.

Újabb költeményeiben írja: a költészet nem salon, mely csak a társaság szemenszedett „paréjának" áll nyitva, hanem

> Mindenkinek, ki imádkozni vágy,
> Szóval szent egyház, hová belépni
> Bocskorban, sőt mezítláb is szabad.

De azt kezdtük hinni, hogy a költészet szentegyházában bocskort kell kötni mindenkinek, s elég ennyi az üdvösségre, ha mindjárt nem is imádkozni járunk oda, hanem kacérkodni.

Petőfi *szélesebb jogot szerzett a közönség ízlésében a nép nyelvének, dalainak és a népélet képeinek*; de e jog közel állott ahhoz, hogy egyedárusággá, csupa divattá fajuljon. Mi egészen félreértettük. Mert a főtanulság, melyet műveiből meríthetünk, nem az, hogy abban van az üdv, ha minden rendű, gondolkozású és jellemű író gubát ölt, hogy így senki se ismerjen reá, hanem ennek ellenkezője, tudniillik *kövesse mindenki saját szíve sugallatát*, ne hazudjon magára jellemvonásokat, érzelmeket, melyek nincsenek egyéniségéhez forrva, életéből, tapasztalásaiból és lelke tulajdonságaiból: hadd ismerjen rá minden ember.

A költés azon oly nagy mértékben *egyéni* nemének, melynek Petőfi kitűnő személyese, megvannak árnyoldalai, melyek egyéniségéből származnak, vagy inkább vele azonosak, de megvannak viszont fényoldalai is, melyek ismét kizárólagos sajátjai, úgy hogy a ki nem úgy született, nem akkor és nem úgy élt, gondolkodott és érzett, soha sem fogja utánozhatni. Képtelenségre törekszik, a ki épen az akar lenni, a mi más, ha bár édes testvére volna is.

De káros volna a divatnak való meghódolás a közönség részéről is. Petőfi dicsősége, hogy új tért csatolt a nemzeti költészethez, s ez által szélesítette volna birodalmát, több oldalúvá tette volna ízlésünket, ha a közönség oda nem hagyja az addig elfoglalt területet s így ép oly szűk, ha nem szűkebb térre költözött át minden előszeretetével. Pedig *jogot kell tartanunk minden valaha elfoglalt térhez*, kegyelettel kell viseltetnünk minden eszmekörhez, mely valaha elevenített, éltetett és lelkesített. Ez által ízlésünk több oldalúvá és fejlettebbé, eszmekörünk szélesebbé válnék, s nem csak egyetlen egy lámpa bevilágította mezeje volna.

Hogy eddigelő közönségünk annyiszor változtatta ízlését, hogy mindig valamely élő költőt. s annak legújabb műveit kísérte csaknem kizárólagos részvéttel, volt némi mentsége. Mert nem szigorúak, hanem a legigazságtalanabbak volnánk magunk iránt, ha kényes gyermekhez hasonlítnók magunkat, ki csak azért vesz új bábot a kezébe, hogy eldobhassa az előbbi vásárfiát: ifjak voltunk, az ifjúság minden reményével és tettvágyával, a kik jobban szeretnek előre, mindig előre, mint hátratekinteni. Gyors haladtunkban a tegnapi eszméket már ma mint maradozókat hagytuk az útfélen. Az egész nemzetet így osztályoztuk: haladók és maradók. Az irodalomban is, és sehol inkább, mint az irodalomban, ezen kategória szerint ment az igazságszolgáltatás. A költők közt az volt a mi emberünk, a ki a nap eszméit tudta megénekelni, s tovább haladásra buzdított, – s ha a jelszavakat jól roszúl versbe tudta szedni, többet ért nekünk, mint a múltkor valódi művésze.

De merre fordítjuk most arcunkat, ha nem a múlt felé? Minő eszmék azok, melyeket a jelenkor irodalmának nagyobb tömege penget? – A jelenkoréi? Bajos elhinnünk.

Örvendetes jeleit látjuk, hogy közönségünk növekedő szeretettel fordul a históriához. Nemcsak a történetnek van több-több munkása és olvasója, hanem a szépirodalomban is régibb költőink újabb kiadásokban támadnak fel mintegy halottaiból. A nemzet szeretete meg fog oszlani, de a nélkül, hogy ez által kisebbednék, valamint a szülőké, a kik több édes gyermek közt tudnak e kincsben egyenlő osztályt tenni, – sőt a több oldalúság oda emeli ízlésünket, hogy mindenkit a maga valóban szép tulajdonaiért szeressünk s legalább tisztán lássuk, ha el is nézzük, fogyatkozásaikat. Kevésbé leszünk kitéve az elfogultság káros tévedéseinek.

Meg vagyok győződve a felől, hogy mai nap is ép oly nagy a szeretet Petőfi iránt, hogy műveit most is ép oly nagy részvéttel fogadja a közönség; de arról is, hogy kevesebb az elfogultság túlzásai dolgában, tisztábban vagyunk képesek belátni valódi fényoldalait, s bálványozásunk nem terjed annyira, hogy őt valljuk az egyetlen nemzeti költőnek. Ma már se némely hibáinak kimutatása nem kelti azon erős ellenszenvet a közönségben, mint kelti vala még nehány évvel ezelőtt, se érdemeinek megkoszorúzása nem támasztja azon tüzes polemiát ellenfelei ré-

széről, a kik az ifjú költő első feltűntekor sokszor szép tulajdonait támadták meg. Elfogulatlan becsülőinek száma növekedett, s határozott ellenségeinek száma, úgy hiszem, fogyott.

Ma már nem fog meglepni senkit, ha elmondogatjuk, hogy e költő minden eredetisége és nagy tehetsége mellett sem az, a kiben a nemzeti költészet tetőpontot ért, s a ki magába ölelhetné az egész nemzeti költészetet. Ma már azt hiszem, elég higgadtak vagyunk, hogy e kérdést fejtegessük: mi az a mit nyert, és mi az a mit nem nyert a Petőfi dalaiban nemzeti költészetünk.

I.

Petőfi lyrájának legszebb tulajdonsága az *őszinteség* és *egyszerűség*. Azon ritka emberek közé tartozik az írói világban, a kik nem keresnek a szavakban egyebet a gondolat hű képénél, s a költészetet csak arra használják, hogy szívök érzéseit tolmácsolja. Sohasem öltözteti piperébe gondolatját, célja csak a megtestesítés, s ezért a legegyszerűbb szavakat választja hozzá. Átadván magát valamely gondolatnak és érzelemnek, nem törekszik egyébre, mint hogy híven közölje másokkal, úgy a mint lelkében él: minden díszelgése az egyszerűség, s egész virtuozitása az őszinteség. Verseiben a kifejezés hangja együtt emelkedik, együtt száll magával a gondolattal és érzéssel. Vannak versei közt *annálfogva* hibás művek, mivel az eszme közönséges, mindennapi, prózai, de a nyelv és hang itt is megfelelő. Verse ilyenkor annyira megközelíti a prózát, hogy alig van köztök határvonal. A stíl ez őszintesége és egyszerűsége a legjelesebb írók sorába emeli. Minden nagy író legfőbb titka ez őszinteség. Valóban érzett érzelmeket fejez ki. Csakhogy vannak, a kik az igazságszeretet mellett, nagy mértékben ügyekeznek a csínra, szépségre is, minő a hangzatosság, a külső formák kerekdedsége. Minden valódi költő egyesíti magában e kettőt; mert a költés s a művészet az igaznak és szépnek concret egybeolvadása. Azon íróknál is, kiknél a csínt, elegantiat bámuljuk, megköveteljük az igazságot és a gondolathoz való hűséget; valamint azon költőknél, kiknek őszintesége a kiválóan meglepő tünemény, viszont a csínt, hangzatosságot és a külforma tökélyét. De épen azon oldalon, a melyről az írók és művészek legkitűnőbbek, szoktak egyszersmind hibába esni, túlmenvén az illő határon. Így azokon, a kiket a forma szépségéért dicsérünk, gyakran történik meg, hogy az elegantia, illem és csín mellett művökben hiányzik olykor a gondolat őszintesége, határozottsága és ereje; – viszont azoknál, a kiknél az igazság dominál, gyakran pongyolaságot, a szép birodalmába nem tartozó képeket és eszméket veszünk észre, melyek sértik a jobb ízlést. Petőfi ez utóbbi osztályba tartozik, s ha stílje nem mindig szép, de mindig igaz – s ha nem mindig a részletekig, árnyalatokig menő szabatossággal, de az erőteljes fővonásokban határozott és megfelel a gondolatnak.

Megtörténik, hogy Petőfi egyegy bizarr ötletet, egyegy mértéken túl nagyított képet árul költészet gyanánt; igen ritka eset, hogy szavakkal takargassa a gondolat ürességét, vagyis a szóhalmaz alatt elveszszen a gondolat teste.

Nem dagály, hanem a megtestesítő képzelet nagyszerűen bizarr elcsapongása, midőn Petőfi a napról írja, hogy az „semmi más, mint egy nagy szappanbuborék.

Valami óriás fiú
Kifújja reggel keleten,
S szétpattan este nyugaton –
És ez mindennap így megyen.”

A gondolatnak teste van, a kép határozott; csakhogy az egész az értelem korlátaiból kiszabadult, képzeletnek gyermekjátéka. A stíl ezen határozottsága és világossága legnagyobb tévedései közt is ritkán hagyja el. A gondolathoz s képzeletéhez való hűség nem engedi homályba tévedni. Nem értette a művészet azon fogását sem, hogy némely dolgot ügyesen elleplezzen. Se homálylyal, se dagályossággal nem vádolhatjuk; de igen azzal, hogy néha szörnyetegeket állít elénk s hogy képei néha nem válnak becsületére ízlésének. Ilyen, hogy többet ne említsek, egyik hasonlata, az akasztott ember, a mi elég gyakran fordul elő arra, hogy kedvenc hasonlatának nevezhessük.

Érzelmeire nézve sem mondhatjuk el egész igazsággal, hogy soha túlzó nem volt, vagy hogy némely képzelt betegséget valódi betegségnek ne vett volna: mindkettőre van példa költeményei között; de semmitől sem áll oly távol, mint azon sentimentalismustól, mely annyira megszokta a nyögdécselést, hogy a kifejezés által akarja elhitetni a nemlétező fájdalom nagyságát. A mi hiba van költeményeiben, többnyire a tárgyban, azaz magában a gondolatban van, mely olykor nagyon csekély, olykor a képtelenségig bizarr, s néha igen prózai arra, hogy költői legyen. A megfelelő előállítást nem téveszti el.

Írói jellemének ez egyenessége s mondhatnók naivsága meglepő volt azon korban, midőn fellépett. Vörösmarty *utódainak* dagályával, szónoki felfújtságával, s az akkori lyra egy részének németes érzelgésével kiáltó ellentét volt a Petőfi egyszerű, pathosztól és beteges sentimentalismustól ment férfias őszintesége. Ezen egészséges költői stíl – a gondolat túlcsapongásait nem véve stílnek – jótékony, erősítő hatással van a lélekre s a különben vele nem mindenben egyetértő jó ízlésre is. Még túlzásai is, melyeket kezdetben méltán támadtak meg, a közönség előtt nem voltak elidegenítők: az új költőt csak annál dacosabb ellentétben tüntették föl az említett költőkkel, kik már semmi újat sem tudtak mondani a szépirodalmi lapok olvasóinak.

Még nagyobb ellentét volt az egykorú szépirodalommal szemben költészetének azon jellemvonása, melyet *valóságnak*, *élethűségnek* mondhatunk. Ritkán énekel ő meg valamely érzelmet *elvontságában*. Többnyire egész egyéniségével, életviszonyaival együtt, szerepel dalában: oly tulajdon, mely az újabbkori lyrai költők nagy részétől jellemzően megkülönbözteti őt.

Kisfaludy Sándor kétségtelenül szép érzelmekben gazdag és eleven képzeletű dalnok: ő is száz alakba tudja öltöztetni szerelmét; de a ki főkép a „Keserg̋ő szerelem” című gyűjteményét olvassa, tudni fogja, mit tesz valamely érzelmet *elvont* (abstract) *modorban* énekelni meg. Kisfaludy pedig még kevésbé elvont, mint Petrarcha sok más utóda. Találhatni Himfyben – habár vannak kivételek – számos dalt, melyeket csaknem minden szerelmes elénekelhet saját állapotára; s akár fiú, akár leány legyen, elküldhet új évi, pünkösti vagy névnapi üdvözletül kedvesé-

nek. Petőfi dalai jobb részének meg van kelti ideje, alkalomszerűsége, olykor helyi színezete, valamint bizonyos meghatározott adresse is, úgy hogy igen sok szép dala csak hozzá és körülményeihez illik, – más ritkán mondhatná vagy dalolhatná el. Kisfaludy kitűnő a természetből vett egyszerű, mesterkéletlen hasonlatokban – s egyszerű képein mindig szín és melegség ömlik el; de versének vagy végén vagy elején vagy az egészben ott látjuk a magányba vonult elmélkedőt, a ki nem kedvesével enyeleg, nem jelenlétében szól hozzá, hanem mintegy saját érzésének képekbe öltöztetésével akarja elűzni búját, vagy élvezni örömét. Kétségtelenül szép és egyszerűen bájos az ily dal:

A virágok seregében
A rózsa legékesebb,
A csillagok seregében
A nap legfelségesebb.
Ilyen rózsa a szerelem
Az életnek kertjében,
Ilyen nap, ily fejedelem
Az örömek egében.
Boldog, kinek e nap fénylik,
Kinek ez a rózsa nyílik:
E nélkül a kert csak gaz,
Ama nélkül nincs tavasz.

Nem akarok levonni semmit az ily költés érdemeiből; de mennyire más a Petőfi költési módja, midőn nejével a kandalló mellett ülve a zordon őszi estén, eszébe jut, mint bujdoklott egykor hajlék nélkül ily időben. Egy másik szerelmes költeményében „Azokon a szép kék hegyeken túl" (Újabb költeményei II. k. 47. l.) kedvesének ígéri:

Oda viszlek szép Erdélyországba,
Laposvölgyi regényes magányba.

Az ottani magány leírása után melyhez oly kitűnően ért, így végzi be versét:

Ott gyakorlom én be ezt a régen
Óhajtott szót: kedves feleségem.

Az életviszonyoknak, saját sorsának, a körülményeknek ez alkalomszerű és helyes fölhozása nagy elevenséget, olykor rendkívüli változatosságot ad dalainak, – néha minden sorral más-más képet állít elénk. Néha az élet- és lélekállapotokat jelző képek oly változatosak, hogy csak a képzelem és kedély logicáját látjuk azokban. Ilyen pl. az I. kötetben egyik, még az elvontabbak közé tartozó dala: „Édes öröm, ittalak már." melyben előszámlálván, hogy mind az öröm, mind a bú pohara összetörött – imígy folytatja:

Fényes nap a szív öröme,
Sötét felhő takarja be.
Sötét felhő a sziv búja,
Szellő jön és odább fújja.

Olyan vagyok, mint az árnyék,
Mintha temetőben járnék.
Elmult idő, elmult idő,
Te vagy, te vagy a temető stb.

Csaknem a hány sor, annyi változás. – De többnyire határozottabban s az élet több részletével hozza költeményeibe viszonyait a múltban és jelenben. Így a „Te az enyim, én a tied…” című költeményében[1]. Csak két versszakot idézek belőle, mely egyik legfeltűnőbb s kedves átmenetet jelöli:

Ha Juliskám eszembe jut, Sötétben is látok,
Fényes szeme, fényes lelke Hint reám világot;
Ha előttem e két fáklya, Belátok a mennyországba.

Tudod-e még, édes anyám, Mikor gyermek voltam?
Kinn az utcán házunk előtt Játszottam a porban.
Már ott a járt a fejembe: Ha belőlem király lenne! stb.

Egy másik szerelmi dalában mennyi változatosság csak ez egy versszakban:

Nem vagyok az, a ki voltam, A ki annyit szomorkodtam.
Csillagos ég az életem; Ezt is neked köszönhetem.

Az életviszonyok, a körülmények, és természeti képek e futó változásai igen nagy természetes kedvességet adnak dalainak; de a főkülönbség az ő költése és az elvontabb költés között még nem ebben van. Költeményeinek valósága, élethűsége még messzebb megy. Tisztán lyrai dalai közől azokat válogatván ki, melyekben geniusa leginkább kitűnik, úgy találjuk, hogy nemcsak felhozza életviszonyait, nemcsak hogy az életből vett benyomásokat állítja elénk, hanem hogy drámai személyként nem is annyira elbeszéli jelen állapotját, hanem úgyszólván eljátssza előttünk. Bizonyos jelenetet látunk lefolyni, mintegy párbeszédet folytat: dala az őt illető résznek elmondásából áll. Nem egészen páros jelenet-e az, melyet e szavakkal szemünk elé állít:

Szerettelek lyánykorodban,
Szeretlek most százszor jobban,
Nem százszor, de ezerszerte,
Ha meg nem haragszol érte.

Némely oly dala is, melyben csak elbeszélni látszik saját érzelmeit, oly elevenen mutatja fel őt magát egész életnagyságban, hogy magánbeszéd ugyan verse, de drámai magánbeszéd.

Ilyen például, hogy fényes példát hozzak fel régibb költeményeiből „A szerelem, a szerelem” című népdala, melyből csak az utolsó versszakot idézem:

Édes apám, édes anyám,
Ne bizzatok most semmit rám.

[1] I. k. 209. l.

Nézzétek el ha hibázok –
Tudom is én, mit csinálok!

A lelkiállapot főleg az utolsó sorban oly közvetlenséggel, oly plasticitással van mintegy mozdulatokban szem elé állítva, hogy méltán bemutathatjuk a drámaiság példájaként.

Ily drámai magánbeszéd foly le „Megbántott a rózsám... (II. k., 25. l.) című versében:

Megbántott a rózsám nagyon,
Haragudtam érte nagyon,
Haragudtam buslakodtam,
Mint az effélékért szoktam.

Elbeszélésnek, ön állapota leírásának látszik főleg a három első sor; de a ki mondja, egészen előttünk áll, s épen az teszi meg hatását, a minő férfias naivsággal mondja el. Az utolsó sorban, mely úgyszólván az egésznek savát adja meg, magát állítja elénk a költő, s nem az eset maga, hanem az ember indít önkénytelen mosolyra. A költemény végén még feltűnőbb ezen drámai közvetlenség, ezen naivság. Miután elmondja, hogy addig tartott a haragja, míg megcsókolta galambja, így zárja be:

Édes hegyes tőr a szava
S édes balzsam az ajaka.
Ilyen ez a leány féle!
Mit tegyen az ember véle!

Kétségkívül senkit sem az érdekel, hogy milyen az a leányféle, hanem azon férfi, ki ily kedélyes a két utolsó sorban, mely nagy hatást fogna tenni egy drámai egyén szájában.

A legtöbb lyrai költő ma elvonultságban, s elmélkedve írja körül érzelmeit. – Vagy a jelenből, vagy a múltból elmondja a szenvedés minő kórjeleit vette észre magán, hogy érzett, hogy sírt, hogy volt szerelmes – szóval elmeséli búját-baját, mint a ki egy kiállott betegség szenvedéseivel kérkedik, vagy ha a jelenről szól is, olyan mint a ki a szenvedéseket elsorolja, elpanaszolja – a mi nem csak hogy férfiatlanabb, hanem kevésbé elhitető is. Hogy Petőfi mennyire nem született ez elpanaszlásra, hanem csaknem minden érzelmét mennyire szereti mintegy szemünk elé állított jelenetté s lefolyó cselekvénynyé alakítni át, melyekben ő a főszemélyek, azon dalai mutatják, mely legkitűnőbbek. Tehetsége az ily előállításban éri el tetőpontját; s nem igen tévednénk, ha bátran e tárgyilagosság kisebb nagyobb mértéke szerint mondanók ki, melyik tisztán lyrai költeménye gyengébb, melyik kitűnő, s egészen eredeti. Végig forgatván minden költeményét, úgy fogjuk találni, hogy legnagyobb számmal vannak az ily dalok régibb költeményeinek első kötetében. Az életviszonyok, életének számos, mondhatni dramai momentuma ott van legnagyobb számmal – s ezért ama kötet sokkal változatosabb, elevenebb színezetű, mint a későbbi három. Legkevesebb van oly dal régibb költeményeinek második kötetében. De ott is a kötet elején (mintegy a 8-ik laptól az 50-ikig) azon

dalok, melyek eredetileg „Cyprus lombok Etelke sírjáról” cím alatt jelentek meg, mutatják a költő szóban forgó hajlamát. Mi adhatna a költőnek több alkalmat arra, hogy önmagába mélyedjen, s elvontan énekelje meg bánatát, mint egy oly kedves halott siratása, a kit alig ismert volt? De a költőnek tárgyilagosításra hajlandó képzelete itt is föltámasztja kedvesét; látja a halottat éber álmában, sírjára, koporsójára borul sat. – Az új két kötetben is kevés az oly dal, melyben e hajlama kisebb nagyobb mértékben ki ne tűnnék. – Nem is említve azon dalát, melyben felszólítja nejét, hogy játszszák el közösen azon jelenetet, midőn először szerelmet vallott volt, mennyire jelenetté van téve az „Ide kis lyány”... című vers (újabb költ. I. k. 119. l.), melyből csak két versszakot idézünk:

A vers ezen rövid genreképen végződik:

Add ide hát azt a piros kis szádat
Most láttam az olba menni anyádat
Tudod soká szedi össze a tojást,
Addig akár agyon csókoljuk egymást.

Egészen Petőfit látjuk a következő, az előbbihez hasonló eszméjű költeményben is (I. k. 274. l.)

Már galambom, engedj meg, de
Ki kell mondanom:
Legyen vége a tréfának
Mert nagyon unom.

A dal e szakkal végződik:

A mit eddig meg nem tettél,
Bármint kértelek,
Tedd ezennel, tedd ha mondom
Rögtön csókolj meg.

Felesleges lesz ennyi után idéznünk e versét „A mióta én megházasodtam” (II. k. 53. l.), melyben más élő személy hiányában az Örömet, Gondot, Fájdalmat megtestesítvén, fejedelmi széke elébe idézi; s azokhoz tart rendre beszédet.

Ezen tulajdona: érzelmeinek az életviszonyoktól, saját egész sorsától való el nem választása, és azon hajlam, hogy érzelmeit mintegy ön maga által vitt cselekvényben szereti megtestesítni, egyszersmind kiválóan jellemző tulajdona a népdaloknak is, – úgy hogy ezek közől is az írottat többnyire ennélfogva különböztetjük meg a nép ajkán keletkezett daltól. A nép is az érzés hevében mondja el búját, örömét, még pedig úgy, mintha épen benne volna a jelenetben s abból beszélne közvetlenül. Elvont vagy önérzelmeit analysáló modorban nem tud énekelni a nép. Erdélyi népdal gyűjteményében kétségkívül a legkitűnőbbek közé tartozik az I-ső kötet 11-ik számú szerelmi dala:

A merre én járok Még a fák is sírnak
Gyenge ágairól Levelek hullanak.
Hulljatok levelek, Rejtsetek el engem,
Mert az én galambom Sírva keres engem sat.

Vagy a 18-dik számú, melyben a versszak első sora ismételtetik.

Látod rózsám, hogy nyergelek, jaj!
Még sem hiszed, hogy elmegyek jaj, jaj, jaj!

Nézz utánam keservesen jaj!
Látsz-e többé, vagy sohasem, jaj, jaj, jaj!

Én azt hiszem, bármily szép, s bármennyire egy jelenetet festő is Csokonai ismert dala „Este jött a parancsolat”, a nép embere nem úgy költötte volna, mint elmúlt dolgot, s különösen nem mondaná:

Sírva mentem kvártélyáig
S onnan a kertek aljáig.
Indult nyelvem bús nótára,
Árva gerlice módjára.

Mily szép a szerelem gyöngédségét s a fájdalom szórakozottságát festő eme két sor:

Tiz rózsát hinték lovára,
Száz annyi csókot magára.

De a nép jelennek szokta festeni az ily cselekvényt, a nyilatkozványok mintegy szemünk láttára történnek, és nem igen beszéli el maga, mik voltak fájdalmának nyilatkozványai. Ez már némileg reflexió, melyre a népköltészet nem jutott el. Reflexioi is, mikor előfordulnak, dramaiak, s *jelen lelki* állapotának egyszerű kifejezései, mint:

Jobb lett volna nékem
Világra se lennem,
Mintsem ily kinokat
Kelletik szenvednem.

De a reflexiói is csak előzménye a mindjárt rá következő *életbeli* állapotnak.

El mehetek már én
Alá s fel az útcán,
Nem mondják már nékem:
Gyere be violám!

Ámbár Petőfi azon nehány dala, melyből töredékeket adtam, vagy a melyeket csak érintettem, eléggé bizonyítják Petőfi geniusa *hajlamát: mert valóban azok* nemcsak hogy legdrámaiabbak s így népköltészetünk szellemével legjobban megegyeznek, hanem egyszersmind legsikerülttebbeknek, a képzeletet leginkább elbájolóknak és megragadóknak tartom: – mindamellett e tárgy befejezéseül szükségesnek látom talán legszebb dalát mutatni be, mely irodalmunk egyik valódi gyöngyszeme. A „Szülőföldemen” című dalt értem. A gyermekkori emlékek kétségkívül szép alkalmat adhatnának költőnknek, hogy contemplatiokba mélyedjen az emberi élet fölött. Megénekelhetné vágyait, és sajnálatát, hogy nem gyermek többé. Panaszt emelhetne a sors ellen, ellentétbe állíthatná a gyermeki elfogulat-

lan tisztaságot az életbeli felnőtt emberek romlottságával – mint Byron tevé midőn egy hosszú költeményben gyermekkori emlékeit énekli meg. Petőfi mindezt nem teszi, sőt még azt sem teszi, a mit Byron említett költeményeinek tisztán festő és jellemző részében, hogy *elbeszélő* formában mondja el a maga és társai kalandjait. Petőfi egészen jelenné teszi gyermekkorát. A költemény elején a reflexiók csak annyira terjednek: húsz éve annak, hogy e helyet elhagyta: az idő hogy lejár! Folyvást a fülébe cseng a dal: „Cserebogár, sárga cserebogár”, melylyel a dajka altatta őt – s ezen altatódal zár be minden versszakot. Csakhamar beleolvad egészen a múlt jeleneteibe. Előhíjja a régi játszó társakat, maga mellé ülteti őket, hogy elfelejtse a húsz évet, mely őket elválasztja. Gondolatja méhként jár be minden zugot a dajka édes dalának folytonos kíséretében: „Cserebogár sárga cserebogár.” Most már egészen gyermekké lesz:

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfasipot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán
Váluhoz mék, lovam inni kiván.
Megitattam, gyí lovam, gyí Betyár!…
„Cserebogár, sárga cserebogár!
Megkondul az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Hallgatom, s fél álomban vagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Nem túlzok azon meggyőződésem kimondásával, hogy Petőfi tehetsége tetőpontot ér e dalban; s csak kézzel fogható igazságot mondok, hogy egyszersmind megtestesítő, a tárgyat egészen jelenné tevő képzelete is itt fénylik leginkább. A költő teljes illusioban van, az olvasó is teljesen osztja ez illusiot.

Bármily könnyűnek lássék oly képet rajzolni, mint a fenebbi, mely felületesnek s az érzeni nem tudók előtt csupa gyermekjátéknak tetszik, e dal mesteri kezet, vagy inkább művészien alkotó képzeletet árul el. Minden kép holt és nem tesz hatást a lélekre, ha a művész lelke hangulatát nem képviseli. Bármennyire gyermekké lesz Petőfi e dalban, nemcsak a gyermeket látjuk, hanem mindenütt érezzük azon hangulatot, melyben lelke van. Sőt tán igazabbat szólunk, ha azt mondjuk, hogy az elénk festett kép csak csendes lelki hangulata az érzésteli elmerengés utánzása, mint ha megfordítva mondjuk, hogy a képen érzelme ömlik el.

A költő azon csaknem elszenderítő lelki állapotot festi, mely a múltakon merengést jellemzi. Maga a refrain a dajkadal felejthetlen édességével van tele. A kép befejezése, a mű végén tökéletesen összeesik, egygyé válik a merengő hangulat álomba merültével: „Hallgatom, s fél álomban vagyok már... Cserebogár” sat. Szerencsésebb compositiot alig lehet képzelni, mivel a dal nemcsak kifejezi a lelki állapotot, hanem maga a kép épen ott végződik, a hol a hangulatnak is meg kell szakadnia, vagy inkább a bizonytalanba enyésznie. Így tudta ő a lélek legfinomabb hangulatát jelenetté, cselekvénynyé változtatni át!

E vers, mint minden költeménye alatt ott áll a hely neve, a hol írta. Épen szülőföldén írta, s az apai ház környezetének közvetlen benyomása alatt ragadta meg önkénytelenül e dal eszméje. Átalában nincs költő, a kinek dalai alá annyira odaillenék a hely neve, a hol megtermettek. Életbeli viszonyaiból, környezetéből s társaságából mintegy önkénytelenül fakadt fel dalainak nagyobb s mindenesetre legszebb része. Tudjuk, mennyire benne van költeményeiben egész élete. Alig egyebek dalai, mint élete küzdelmeinek és viszonyainak leírásai; – természetesen legtöbbször a költői momentumokat szerencsésen eltalálva. Ezenkívül, a mint épen sikerült dalai mutatják, nem veszi ki gondolatát azon környezetből, melyben szülemlett. Minden jó és minden gyenge költeménye arra mutat, hogy a benyomások elfogadására nagy fogékonyságú ember volt, de nem volt képes az abstractiora és elmélkedésekre – s ez áldás volt rá, mint költőre nézve. A philosophiai elmélkedés, önmaga vizsgálása nem volt szokása; de annál inkább csüggött az élet eleven benyomásain, s annál jobban volt képes megtestesítve állítni szem elé e benyomásokat. Innen van, hogy költeményeit, a mint mondtam, oly nagy mértékben jellemzi a *valóság*, az élethűség.

Ne vegye senki kisebbítésnek, ha mondom, hogy ő az elvontabb okoskodásra, a magába mélyedésre, az elemzésre, sőt még a vizsgálódásra is igen csekély képességet mutatott, hogy az ismeretek semmiféle nemében nem volt otthonos, hogy rendszeresen nem tanult, főleg hogy rendszeresen nem igen gondolkodott. Mert tudott szemlélni, érezni, benyomásokat fogadni el, s habár igen elfogultan, némely meggyőződéseket táplálni; volt elég költői fogékonysága, hogy az életből gazdag táplálékot szerezzen lelkének, s elég tehetsége, hogy e benyomások festése által elfoglaltatást és szellemi gyönyört szerezzen magának s valódi szolgálatot tegyen egy irodalomnak.

Ritka, kivételes tünemény a mai korban, midőn a vizsgálódási, elemzési, és philosophiai irány mindenben, még a költészetben is annyira uralkodóvá lett, s magok a nyelvek annyira elvénültek, hogy alkalmasabbak az elvont eszmékre, mint arra hogy szavaik a költésben képekül használtassanak! Jól mondá Macaulay, hogy a nemzeteknél azon mértékben veszít a költészet, a mennyit a philosophiai vizsgálat nyer. „A tudomány előhaladására, úgymond, az *általános* szükséges; de a képzelet szüleményeire nézve az egyesre van nélkülözhetetlen szükség. Azon mértékben, a mint az emberek többet tudnak és többet gondolkodnak, kevésbé tekintenek az egyénre s inkább az osztályokra. Ennélfogva jobb elméleteket készítnek, de roszabb költeményeket. Képek helyett határozatlan phrasisokat, emberek helyett személyesített tulajdonokat állítnak ki. Lehet, hogy képesebbek az emberi természetet elemezni, de az analysis nem a költő dolga. Kötelessége nem a boncolás, hanem az arcképfestés. Teheti, hogy higyen valamely elméletben, de teheti, hogy akár mitse tudjon róla. Ezekben való hite oly kevés befolyással van költészetére, mint azon ismeret, melyet egy képíró meríthet az emberi szem könyzacskójának bonctanából, vagy a vérforgás elméletéből arra nézve, hogy Niobe könyeit, vagy Aurora pirosságát lerajzolja…" S ismét: „A ki egy irodalmilag fölvilágosodott társadalomban nagy költő akar lenni, kis gyermekké kell először vál-

nia. Lelkének egész szövevényét el kell először bontogatnia. El kell igen sokat felejtenie azon tudományból, mely eddig talán fő dicsősége volt." stb.

Ezzel még nem mondjuk, hogy a költőnek nincs szüksége ismeretekre egyáltalában. Az élet, a történet és természet ismerete nemhogy ártana, hanem emeli a lelket, szélesbíti a látkört; itt az ismereteknek csak azon oldaláról van szó, mely az analysisre, az általánosításra és az elméletek iránti előszeretetre szoktatja a lelket. Van az érintett tudományoknak úgynevezett leíró vagyis festői része, mely kétségkívül gazdagítja a képzeletet, több oldalúvá teszi az ember és világ ismeretét. Shakespeare jóval kisebb volna, ha Plutarch életrajzaiból s más olvasmányokból nem merít lelkesedést s magasb emelkedettséget és egy „Coriolan"-ra, egy „Julius Caesar"-ra a nagy költő ezen, nehány legszebb művei közé tartozó költeményeire tárgyat.

Nem mondom tehát, hogy Petőfinek nem volt több ismeretre szüksége, de jól történt, hogy a költői teremtéssel ellentétben álló analysistől, elmélkedéstől idegen maradott.

Neki nem volt szüksége rá, hogy szétszedje lelkét, hogy újra gyermekké legyen: költői tehetsége, fogékonysága és képzelete olyan maradt, mint gyermek korában volt. Sőt ellenkezőleg, miután híres költővé lett, saját erejét és művészetét félreértve, sok kísérletet tőn, hogy oda emelkedjék, a hol az újkori költők nagyobb része áll: t. i. philosophiai és társadalmi eszméket adni elő versben; elvontabb modorban, megtestesítlenül énekelni meg egyegy érzelmet: – s e költeményei a leggyengébbek, csak arra jók, hogy tagadó úton is azt bizonyítsák, hogy *kirekesztőleg* a megtestesítő költés, s a concret gondolkodás embere volt. Egy helyen igen találóan jellemzi gondolkodását, midőn azt így fejezi ki: „elmém *rajzolási.*"

Nemcsak hogy költészetében nem tudta tovább vinni rajzolásnál, a miben aztán mester volt, hanem gondolkodásában sem tudott felülemelkedni az élet benyomásain. Mind maga, mind költészete oly nagy mértékben rá volt szorulva ez életre, e prózai életre, mint tán egy költőé sem. Bármily fenhangon hirdesse, egy gyermekesen boszús fölhevültében, hogy képzelete túlmegy a napon, onnan az utolsó csillagra, aztán még azon is túl, hogy ott alkosson magának új világot (a semmiben és semmiből), ő egészen e föld embere. Midőn nincs határozott, megtestesült tárgya szerelmének, midőn a mindennapi élet, vagy ugyanannak legelevenebb emlékei nem adnak mondhatni kézzelfogható ingert lelkének, elveszti az egyensúlyt mind lelke, mind költészete. Így, miután Etelkét eléggé elsiratta (lásd régi költeményei 2-dik kötetét), nem volt tárgya szerelmének. Képzelete Shelley után indulva, oly rémeket teremt, minő a „Felhők" s csak oly meddő gondolatokat szül, melyek nemhogy új világgá, de egyszerű dallá sem tudnak alakulni. Lelkének nem volt elég segédforrása, hogy túlemelkedjék az élet benyomásain. Mihelyt azonban a bizarr eszmék „Felhők"-nek nevezett foszlányain túlhalad az olvasó, látja, hogy új tárgyat találván a szerelemre, lelke visszakapja az élet elevenének szeretetét, és vidorságát. Meggyőződünk, hogy ama dalokat nem a mély bánat, s a léleknek önmagába sülyedése szülte, hanem az életnek, e valódi földének láb alól való elvesztése és az elhagyatottság érzete; nem a magány szeretete, a melybe az elmélkedés s gondolkodás oly örömest vonul, hanem a magány unalma.

Mennyire az élet lehető legelevenebb benyomásaiból szerette meríteni tárgyait Petőfi, mutatják tájképei, melyek „Újabb költeményei"ben nagyobb számmal vannak, s épen azok, melyek a „Csárda romjai" mellett, legjelesbek e nemű költeményei között. Ő szerette a természetet, de csak azon tájakat, melyekben bölcsejét ringatták, hol a gólyának hosszú útra indulását és megérkeztét a kazal aljából mélázva leste, szóval az alföldet, – s csak ebből tudott, mint nyitott könyvből olvasni lelke. A hegyvölgy nem tetszik neki annyira s csak egy költői verseny bírja rá, hogy megénekelje. Nemcsak azért sikerül neki oly szépen olvasni ama nyitott könyvből, mivel részleteit apróra ismeri, hanem a kedves emlékekért, az életből vett eleven benyomásokért. Főleg a gyermeki évek, melyek alatt a táj sajátságos és jellemző tulajdonai, valamint a természet úgyszólván helyi tüneményei egészen újak, csudálatra ragadók, s hatásuk feledhetetlen, adják ez eleven benyomásokat. Minden tárgygyal a boldog gyermeki évek egyegy kedves emléke van együvé forrva. Ezen eleven benyomásokat egész lélekkel rajzolja alföldi képeiben.

A felföld nem ébresztett benne hasonló érzelmeket, s ha szépnek tartotta volna is, holt költészetnek vélte szépségeit versbe foglalni, – ő az élet benyomásaiból a lelket, a kedély hangulatát szerette megtestesítni ismert tárgyakban. A festés erőteljességét, életfris színezetét és változatosságát, mely e képekben van, semmi sem haladja felül, s az oly költemények minő a „Kutyakaparó" „a Puszta télen", „Kis kunság", tájképek s a „Téli esték" című családi rajz, valamint „Itt van az ősz", melyben altató dalt énekel a természetnek, bátran a legszebb művei közé sorozhatók. Valamennyi arra mutat, hogy a költő ezen többnyire „magányt" festő dalaiban épen nem hajlandó az elmélkedésre. A lelki hangulatot, melyet a tárgyból vesz, a tárgy útján a legelevenebben ébreszti föl bennünk. Célja itt is az eszmét képek által testesítni meg – s így célját a legköltőibb, legművésziebb módon éri el.

Jellemző e tekintetben, mint állítja elénk a puszták fiát, a haramját is. Az oly genre-festésben, minő „Zöld Marci" nem helyezi magát határozott erkölcsi álláspontra; nem bámulja a betyár hőstettét, nem igen siratja meg halálát, de nem is kárhoztatja: csak ezt mondja róla, hogy a gazdagot kirabolta, a szegényen segített, halálára pedig csak oly forma érzése van, mintha azt mondaná: kár volt érte, mert délceg legény volt, s a leányok szerették. Mintegy csak modora van leírva az ily zsiványnak, se több, se kevesebb. Ilyszerű kép, nagyobb színezéssel és erőteljesb vonásokban „Kinn a ménes, kinn a pusztán" (II. k. 151. l.)

Fárad a nap, már alant jár,
Egyre nyargal még a betyár,
És előtte a paripák,
Csattog-pattog a karikás.

Petőfi szorosabb értelemben vett lyrai darabjai közől a sikerültebbek, élete körülményeivel, néha egyetlen egy momentumot magába foglaló jelenetben lévén megtestesítve igen sokszor nem egyebek egyegy magáról adott genre-képnél vagy egy kis románcnál. Már dalai mutatják kiváló hivatását e költési nemre. Tájképei is sokszor genre-képeket foglalnak magokba.

Az említetteken kívül, melyek közt újra ki kell emelnem a „Téli esték”-et, ez újabb költeményei közt több igen sikerültet találunk, minő a „Vándor legény”, mely mintegy saját maga egykori életéből van véve. Ilyen „Pató Pál úr”, mely a magyar ember tétlensége és halogató természetének satyrája; a „Jó tanító” a „Katona élet”, „A kis béres” sat.

Inkább románc talán, mint genrekép, ez igen szép költeménye: „Falu végén kurta kocsma”, mely ismét összes költeményeinek nehány legszebbje közé tartozik, mind érzésre, mind megtestesítésre, mind a stíl egyszerűségére és a kivitelre nézve. A közelgő éjjel a Szamos partján, a külső csenddel ellentétben elevenen van leírva a parti kocsma lármája.

> De a kocsma bezzeg hangos
> Munkálkodik a cimbalmos.

Egy uraság rájok izen, hogy hallgassanak, mert aludni akar;

> Húzd rá cigány csak azért is,
> Ha mindjárt az ingemért is.

Ezt felelik a legények. Végre egy más követ jő az ablakhoz, s kéri, ne vigadjanak oly hangosan, mert édes anyja beteg. Egyik legény sem szól, mindenik kiüríti borát és hazamegy. E kevés szavú élő jelenetben mennyivel több a költőiség, mint azon dalaiban, vagy inkább declamatioiban, melyekben az urak ellen s a nép mellett szenvedélyesen és nagyobb szavakkal szónokol! Mihelyt Petőfinek eszébe jut, hogy ő nemcsak költő, hanem democrata, vagy politikai szerepre hivatott ember, s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek. Ily művei, s olykori bölcselkedő tűnődései alig különböznek a prózától, s e legeredetibb költő néha oly mindennapi eszméket, oly közhelyeket mond, melyek alig érdemelték a leírást, nemhogy a kinyomatást. Érdeme ezekben nem is egyéb, minthogy a stíl sem akar több lenni az eszménél. Ez eszmék vitatásába nem elegyedem; – tudja már mindenki, mit tartson üdvös voltukra nézve. Csak azt akarom mondani, hogy ő jobban értette a szív és képzelet logicáját, mint az értelemét, s különben is kár, ha egy valódi költő bölcselmi, társadalmi, vagy más eszmék *fejtegetéséből* akart költeményt csinálni. Az eszmék közönséges vita tárgyai lehetnek, főleg a bölcselemben, politikában és társadalmi tudományokban, – s meglehet, a nem hívők száma ép annyi, mint a hívőké. Ellenben ha a költő megelégszik eszméinek a phantasia és érzelem útján való eleven megtestesítésével, mindenkire meg fogja tenni hatását. A közelebbről felhozott népromancot a democraticus eszmék leghatározottabb ellensége is hatásosnak fogja tapasztalni; a dolog nem is lehet semminemű vita tárgya, mert a képzelet és érzés már rég elfogadta, mielőtt az értelem kétsége föltámadhatna ellene. Petőfi mint megtestesítő művész valóban kitűnő, – s valahányszor ettől eltérve, mintegy megtagadja tehetségét, csak középszerű. Költészetének e hiányára s más oldalaira azonban közelebb térünk által.

[II.]

Ha érdekes volt a múlt alkalommal azt vizsgálnom, minő formában szeret a költő létet adni gondolatainak s érzelmeinek, ha jellemzőnek tartám azon költői

megtestesítést, mely ha nem is *kizárólag* az ő modora, mindenesetre a legköltőibb modor: nem kevésbé érdekesek és jellemzők azon gondolatok és érzelmek, melyeknek ama formába öltöztetése legjobban sikerül neki. Valamint előbb a formára, úgy most a tartalomra nézve először is legsikerültebb költeményeiben akarom kimutatni geniusa hajlamát.

Petőfi, a szenvedélyes, haragos Petőfi, az enyelgés, a szelídebb humor és a legtökéletesebb lelki nyugalom és csend valódi költője, nem pedig a nagy szenvedélyeké. Mindazon setétebb jellemvonás, mely alatt az olvasó emlékezetében él, meg van a mi jeles költőnk egyéniségében; de költészete nem ama jellemvonásokban szokott tündökleni. A mi az egyént jellemzi bennök, árnyoldalát teszi költészetének.

Ily állítmánynak bizonyításra van szüksége. Nem is kell messze mennünk érette. Ha rendre veszi az olvasó mindazon költeményt, melyre a fenebbiekben mint más tekintetben is jelesebbre utaltam, úgy fogja találni, hogy a költő egész eredetiségét, s legszebb tulajdonait megörökítő művei, a kedélyes, enyelgő vagy szelíden elmerengő lelki állapot szülöttei. Kedélyesség és igen csekély keserűséggel vegyült humor jellemzi még azon szilajaknak tetsző dalait is, melyek régibb költeményei első kötetében mint borozót, vagy az élet nyomorát többnyire kinevető embert állítják őt elénk, habár se kifejezései, se képei nem oly válogatottak, hogy a tisztultabb ízlés példányaiként volnának felmutathatók. Enyelgése és humora nyers, de humor marad és enyelgés. Egyik költeményében mint borozó „fejek beverésével” fenyegetőzik, hogy mindjárt e fordulatot adhassa haragjának: „De te kis lyány mit huzódol előlem?...” E drámai átmenet azonnal némi kedvességet ad nyerseségének.

Az ilyféle szilajabb tréfának sokkal kevesebb példáját találom „Újabb költeményei”-ben. Lelke komolyabbá lett s kedélye, a hol csak kedélye szól, tisztultabbnak látszik. Azon nyugalom, azon tökéletes lelki csend festéséről pedig, a melynek a költészetben alig találhatni szebb példáját, mint a már idézett „Szülőföldemen” című vers, jóval több műve beszél az új két kötetben. Ide tartoznak leíró költeményei csaknem mind, melyek rövid ismertetését e célra tartottam fen.

Először is két őszi dalát hozom föl a II-dik kötetből. Egyik „Ősz elején” (41. l.) A lendületes vers e teljes elmerengésen végződik:

> Órahosszat elmerengek.
> És ha egy elejtett tárgy
> Vagy harang, a mely megkondul
> Fölriasztott álmaimbul:
> Elmém, nem tudom, hol járt?

Ennél sokkal szebb a másik, a már említett „Itt van az ősz, itt van újra...” (272. l.) Aludjál hát szép természet, úgymond:

> Én ujjam hegyével halkan Lantomat megpenditem,
> Altató dalod gyanánt zeng Méla, csendes énekem.

Kedvesem te ülj le mellém, Ülj itt addig szótlanul,
Mig dalom, mint tó fölött a Suttogó szél elvonul.

Ha megcsókolsz, ajkaimra Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a Szendergő természetet.

Sajnálom, hogy helykímélésből ide nem írhatom az egész dalt, mely jellemzetessége mellett és a színezet finomságánál fogva legkedvesebb s finomabb rajzai közé tartozik: – különben is az idézett töredék csak a merengő, csendes és szenvedélytelen hangulatért van fölhozva. Részletesb festései hasonló nyugalmas lelki állapot tükrei, mint a csendes folyam, mely híven verve vissza egész tisztaságban a tárgyakat, zavartalan méltósággal halad tovább.

A „Téli esték" című leíró költemény egyik legszebb mű e kötetekben. Mit idézzek belőle, mit hagyjak el? mit ér kivágni egy remek festvényből egy két alakot mutatványul? A részletek is oly szépek, hogy alig lehet választást tenni közöttük. Minden részletben tükröződik az egész; de – épen ezért nem állhatom meg, hogy, habár csak egy töredékben is ne mutassam az egésznek hangját, modorát és művészetét. Azon versszakot választom ki, a mely mintegy egygyé olvasztja a családiasság, a házi béke és népes nyugalom minden addigi képeit egy lágy harmóniába. Miután a költő leírta mondhatni egyenkint a családot, azon hangon, mely oly bizalmas és mesterkéletlenül szíves, mint a vendégszerető s a családiasság szent tiszteletét képviselő házi gazdáé, a két utolsó versben már mintegy azt ábrázolja a mű, hogy a falusi téli est az udvaron és utcán is oly békés, oly bizalmas, mint benn a szobában. Az utolsó előtti versszakot idézem:

Holnap kenyérsütés napja lesz, szitál a
Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron,
Lovait itatj' a kocsis éjszakára.
Huzzák a cigányok valamely vig toron,
Távolról hangzik a bőgő mormogása.
S e különféle zaj ott benn a szobába,
Összefoly egy csendes lágy harmoniába.

A költő a mi künn történik, nagy művészi tapintattal, a nélkül írja le, hogy eltávoznék a csendes tűzhelytől. A külsőt is mind csak a belső harmónia emelésére érinti – csak egy egy hangot véve föl a külső jelenetekből a lágy harmóniához.

Félig tájfestés, félig genrekép a „Kutyakaparó", de mind a táj, mind magok az emberi alakok s a lak belseje csak azt mondja:

Kivül-belül szomoru csárda ez
A kutyakaparó!

Az egész költemény az elhagyatottság mélabús, egyszersmind humoros képe. A pusztulás, hanyagság, az egyhangúság sőt unalom tán soha sem volt elevenebb és érdekesebb képben állítva elénk. A kép nagyon szomorú és igen prózai volna, ha némi humor nem vegyülne az egészbe. A mint a tárgyak mintegy megszólal-

nak s a mint a csaplár és csaplárné beszél, épen a naivságban van bizonyos comicum:

> Fejét egyik vállára bocsátá
> A pufók kemence,
> Redők gyanánt tisztes agg homloka
> Meg van repedezve.

A csaplárnénak pedig egész vad őszinteségű nyilatkozata így adatik elő:

> Ő sem igen beszél, s ha szól, száját
> Szidalomra nyitja,
> Hogy a vármegye a betyárokat,
> Már mind kipusztitja.

Szegény csaplárné, bizony részvétet ébreszt szíved e nagy fájdalma! – mintegy ezen gúnyos megjegyzés támad az olvasóban, holott a költő az egész műben egy megjegyzést sem tesz. A környezet leírása erőteljes, merész és az egészszel a legöszhangzóbb. E némaságba csak meghalni jár a harangszó, csak eltévedt madár vetődik ide, s az sem állapodik meg, hanem tovább megy. A gyalog-bodza *kedvetlenül* termi itt gyümölcsét, s még az is csak egykét szál van; a nap sem süt itt úgy, mint máshol, mintha szánakozva tekintene ez *árva* csárdára. A kutya ott hever, nem *árt nem is használ.* Minden a mit látunk, árva, szomorú, *hiábanvaló.* Fölteszi az egész költemény koronáját az utolsó versszak, mely az elhagyatottság, hiábanvalóság festésében és a humorban tetőpontot ér. A csárdától nem messze egy kopár dombon régi kőszent áll:

> Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
> Akasztott nyakába,
> Mintha mondta volna: menj isten hirével
> Mit állsz itt hiába!

A mily szomorú és különös e táj, ép oly méla és humoros a hangulat, s a hangulathoz rendkívül jól illik azon sajátságos, csupán e célra feltalált versmérték, mely lassúságában neki-neki ered s mintegy lankadozva esik le ismét.

Petőfi alföldi képeiben nem a szabadság azon szilajsága van megtestesítve, mely szenvedélyességét, korlátlan csapongását jellemzi. Képzelete és érzelme semmiben sem oly csendes, illő mértéket tartó, mint mikor a végtelen rónákról vesz tárgyat képeinek. Csak azért szabadul ki börtönéből „sas lelke”, hogy lassan és mintegy széles karimákban szárnyalva andalodjék el a táj felett. – A nyugalom ömlik el a „Puszta télen” és a „Kis kunság” című tájképein is, melyek e két új kötetben szintén a szebb művek közé tartoznak. A szilajságnak semmi nyoma rajtok. A régibb két kötetben foglalt alföldi tájképei nagyobb szenvedélyt mutatnak. Legélénkebb és szenvedélyesebb az „Alföld” (Összes költeményei I. k. 306. l.), melyben kurjantásokat, lódobogást hallani, ménes, gulya jelenik meg, a dőlt kéményű csárdát vásárra menő betyárok látogatják, fák, vetések elevenítik a tájt, s az egészbe a költő lelkének nagyobb heve van vegyítve. A „Csárda romjai” bár csendesebb, elegiaibb hangon van előadva, a csárda lakóinak élete sorsában egy kis re-

gény foly le előttünk, s az egészben oly mély érzelem van, minőt Petőfinek kevés dalában találunk.

A zavartalan lelki békének egy tájképben való megtestesítését látjuk a „Tisza" című leíró költeményben is. A lélek egészen elmerül a természet nagyszerűségébe és csendébe. A tárgyak mintegy a nyári alkony legének finom ködével vannak bevonva, egyes tárgyakat alig, csak az egészet látjuk, – még a természeti hangok is alig zavarják a csendet. A távoli malom zúgása oly halk, mint a szúnyogdongás, s azon csekély alig észrevehető pattanásokat, melyeket a vizsgáló talán egy bogárka szárnya elpercenésének vagy valamely fű magtokja felpattanásának tart, a költő, így írja le, a Tiszáról szólván:

Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak.
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Az ég, s mindjárt rá a ködös messzeség képét e sorokban rajzolja:

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők úsztak át az égen.
Legmesszebbről rám merengve néztek
Ködön át a mármarosi bércek.

A kép oly elragadó tündériességű néma pompájában, kevés tárgyú fenségében oly szépen van festve, hogy méltán kiált fel maga a festés végén:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled!
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz
Annál többet, annál szebbet mondasz.

A leírás e versszak után megszűnik, s a mű is elveszti tündéries szépségét, a mű pedig az öszhangot. A következő két szakban az van leírva, mint megy a költő vacsorára, s mint dicséri társainak a Tisza jámborságát. Az utolsó két versszakban a jámbor Tiszának az áradt Tiszával való ellentéte van röviden festve. Az egészet e versszak fejezi be:

Mint az őrült ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot.

A szilaj áradás e leírásában már nem találjuk azon tisztaságot, s egyszerűséget, mely az előbbi csendes rajzot oly nagygyá teszi. Az őrülthez való hasonlítás után a vágtatás következik, mely szilaj paripát juttat eszünkbe, aztán maga a Tisza töri át a gátot – s végre ez is elenyészik a nagyításban, midőn el akarja nyelni a világot. Itt a tárgynál többet mond a költő – s az egyszerűséggel együtt a rajz fensége is oda lesz.

Petőfi „Újabb költeményei” nagy részét, a komolyabb szenvedélyesebb szerelmi dalok teszik. Általánosan szólok e dalokról s ügyekszem közös jellemvonásaikból állítni határozott képet az olvasó elé, figyelmeztetvén, hogy e helyen kevésbé szólok a formáról, mint a tartalomról; nem annyira a művészi alkotó tehetséget, mint az írói egyéniség érzülete módját tartom szem előtt. S épen ebben van vizsgálataim e pontjának nehézsége. Mi azon érzelem, mely egy egyszerű dallá ne volna átalakítható? Egyetlen felsóhajtás, egyetlen ötlet, néha a kedélynek a végetlen kicsinynyel határos egyetlen mozzanata dallá tud átidomulni, úgy hogy a kritikának a költészet végetlen kicsinyeivel van dolga, s bajos, ha nem is az igazságtalanság és túlszigor, legalább a szőrszálhasogatás vádjától menekülnie.

Én csak az általános benyomást akarom visszatükröztetni – s e benyomást veszem, mint kritika legbiztosabb kiindulási pontját, rövid fejtegetésem alapjául.

A Petőfi lelkületében a szelídebb érzelmekkel, csöndes hangulattal szembetett sark nem az érzelmek mélysége vagy emelkedettsége volt, hanem a szenvedélyesség, az indulat, a vér és képzelet fölhevülése.

A hatás, melyet szenvedélyes szerelmi dalai tesznek, nem azon sympathia, melyet megindulásnak nevezünk. Nem is hasonlítva őt a nagyobb mértékben sentimentalis költőkhez, csak Bérangerhoz, lehetetlen észre nem vennünk, – mert hisz közvetlenül érezzük, – mennyivel mélyebb az emotio, melyet a chansonak lelkünkre tesznek, midőn a francia dalnok komoly hangon szólal meg.

Ez összehasonlítást azért teszem, mivel minden olvasó, úgy hiszem, megtevé alkalom szerint, a mint Petőfi költeményei között Béranger nehány fordított dalára bukkant. Petőfi komolyabb dalaiban tüzes, lángoló s ritkán vannak könyei. Emelkedni sem tud azon eszményi magasságig, mely némely költők szerelmi dalainak a pathos hangját kölcsönzi és fölmagasztalja, mondhatnók megszentesíti az emberi szív ezen természetes hajlamát. Nem említem Vörösmartyt avvagy Schillert – Byron is minden tüze és heve mellett, mennyivel eszményiebb, és patheticusabb a szerelemben!

Költőnk egyénisége elütött a szerelmi dalnokok legnagyobb részének egyéniségétől. – Kevésbé mondhatjuk szerelmét – mint fenebb is megjegyzém – betegeskedőnek. Költeménye tárgyait, s hozzá a képeket közvetlenül az életből meríté többnyire. A képzelgő ábrándozás, a kétségek, a töprenkedés, a magába merülő önkínzás, nem volt szokása: ő határozottan, magában nem kételkedve, és elszántan nyújtja ki kezét a virág után, melyet bírni óhajt. Dalaiban a forró vágyak, s a tettre és vágyai céljának elérése kedveért mindenre kész lelket látjuk; vagy pedig a boldogság küzdelem nélküli elragadtatása van megénekelve. Lelkének a szerelemben is positiv iránya volt. A benyomások egyszerű elfogadása, s a heves ifjúi léleknek kifelé törekvése jellemzik őt e részben is, kevés magába szállással, még kevesebb tűnődéssel, mely a keresztyén költészetet megkülönböztetőleg jellemzi, s mely a szenvedélyek és a külső benyomások feletti uralkodási vágyból, ezen teljes hite mellett is kétkedő, s tökélyre törekvése mellett is megalázkodó elvből meríti nagyobb szellemiségét, magasztosságát, s ugyanez teszi mélyebbé, szívrehatóbbá is. A sentimentalismus az önfeláldozás és a természeti vágyakkal való

küzdésből, saját gyengeségünk elismeréséből s a resignatióból foly, melytől Petőfi idegen volt.

Petőfi nem volt a fájdalmak, az elérhetetlen vágyak, az események felé törekvés költője; hanem volt a szív gerjedelmeinek egyszerű és szabad tolmácsa, – a természet „vadvirága”, mint önmaga nevezi magát.

Hogy a vágyak, szenvedélyek, a hevület egyszerű érzésének dalba öntésében kevesebb idealismus van, mint ama sentimentalismusban, mely az újkori lyra legtöbb személyeseit jellemzi, a sok közül csak egy példát. Az „Itt a gyűrű” című dalban énekli:

Csókolj, csókolj, senki sem lát
Szíjad, szíjad ajkamat,
S ha látnak is? jegyeseknek
Csókolózni már szabad.

Addsza ajkad, addsza orcád
Homlokod, szemeidet… sat.

E sorokban a boldogság szellemisége igen kevés. Megjegyezhetjük egyszersmind, hogy e jelenetben, habár itt is szemünk elé állítja magát a költő, s a jelent festi, azon drámailag lélektani előállítást nem találjuk, melyet érzelgőbb s csendesebb lelki állapotot festő dalaiban kiemeltem, hiányzik benne az, a mi Petőfi eredetiségét, mondhatnók genialitását képezi. A szenvedély valóságában hiszünk, de a művészi előállítás hiányzik, s valamint csak úgyszólván a felhevülés szól, a lélekre is felületes benyomást tesz, minden komolysága mellett e rajz.

A költő e sorok után leírja szerelmi mámorát, mely miatt kedvese karjába dől. – Elragadtatásba menvén át, egészen elveszti a valót, a földet, lába alól. Emelkedni akar s a végtelenbe, képtelenségbe téved.

Túl jutottam már a felhők
Tarka vándor táborán;
Csillagok között repűlök,
Mindenik egy csalogány! sat.

Az ily képtelen képek messzeségébe a lélek egyáltalában nem tudja kísérni a költőt, s következőleg a szavak semmit sem mondanak: nem festenek elénk lelki állapotot, nem ébresztenek rokon érzetet, szóval kívül esnek a költészet körén.

Különben ez elcsapongás, melynek egy példáját bemutatám, idegen az ő költészetétől. Ki ismerne Petőfire az ily sorokból? (II. k. 148. l.)

Szép szemeidnek esti csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Miként ha most látnák először
E *csillagot.*
A melynek mindenik *sugára*
A szerelemnek egy *patakja*,
Mely lelkem tengerébe foly.

Az érzelem mélységét a következő versszakokban is ilyen „*égbe rontott*” képek akarják pótolni. Csak az utolsó két sorban szólal meg a kedély a maga egyszerűbb őszinteségével:

Édes szép ifju hitvesem
Minek nevezzelek?

Tetszhetik sokaknak az oly vers is minő az idézett; de a túlvitt képek e töredékeinek vegyülete mindennapi tünemény. Az ilyféle költészetnek oly sok híve van a középszerű s néha tehetségtelen versírók közt, hogy Petőfi az ily neműek által soha sem lett volna oly kitűnővé – soha sem gazdagította volna irodalmunkat halhatatlan névvel. A maga korában tán örömest, de nem lelkesedéssel fogadott költő lett volna, az utókor előtt pedig nem válandott azon csillaggá, melynek eredeti, nem kölcsönzött fényéből ismerünk első rendű nagyságára.

Általán véve tüzesebb, komoly szerelmi dalai többször mutatják a Pegasus e szabadjára eresztett elcsapongását, a miből, minden szerelmi dalát összevéve, feltűnő öszhangtalanság áll elő. Ő a valót legtöbbnyire a maga valóságában szereti festeni; látjuk, hogy szerelmi tárgya nem ábrándkép, hanem e világból való, anynyira, hogy még világi körülményei is megénekeltetnek; – versei számos életbeli viszony tükrei és se magát, se mást nem igen tüntet föl eszményi megvilágításban. Másfelől s ennek dacára, a magasztalás legtúlzottabb képeket hajhászsza olykor. Úgy látszik, önmagát tagadja meg, ha igen magasan akar emelkedni.

Költészete mintha idegenné válnék, legalább elveszti otthonos biztosságát. Az érzelmek nemesítését, az eszményítést, a túlhajtásban keresi. Költészete ilyenkor csak szemkápráztató és nem hat a lélekre. – Komoly szerelmi dalai inkább érzékiek, mint szellemiek; inkább az egyszerű felhevülés, mint a megindulás kifolyásai. Nem mondom, hogy e dalok azon értelemben érzékiek, hogy kéjelgőknek nevezhetnők, hanem érzékiek azon értelemben, hogy inkább a vérmérséklet hevét, a felizgatott képzelet játékát tolmácsolják, mintsem a szív és lélek világát tárják föl előttünk. S az újabb két kötetben az ily versek teszik a szerelmi dalok többségét. Mindent összefoglalva, talán azért halványabb és kevésbé változatos az újabb gyűjtemény, mint a régi.

A vér uralmát, a szellemi tartalom csekélyebb adagát látjuk más nemű szenvedélyes dalaiban is. Az indulat gyakran pótolja az érzelem helyét. A haragot és gyűlöletet alkalmas költői motívumnak véli a lyrai költészetben. Nincs talán lyrai költő rajta kívül, a ki még dicsekedni is szeretne haragjával és gyűlöletével. Még ódát ír a haraghoz, melyben *nemes* indulatnak nevezi azt, s csaknem szégyelve említi, hogy az, a kit barátjai „haragos Petőfi”-nek neveztek, rég nem volt haragos. Ilynemű dalai néha gyermekessé is teszik őt.

Hát csendes házimadár
Lesz az erdei sasból,
Mely körmeit egykor
A bősz zivatar
Hátába ütötte,

És rajta lovagla
Kevély diadallal?

írja, a „Haraghoz” című versében.

Költőnk hazafias dalaiban az indulatok éles kitörésével találkozunk többször. Tüzes, boszús és dorgáló, mint a tettekre mohón vágyók, a türelmetlenek szoktak lenni. Szenvedélyesen szerette ugyan hazáját, a *jelenért*, a földért, melyet a föld kerekségén legszebb országnak nevez, a jövőért, melyet számára álmodott; de *múltja* nagyságából csak azon dacos vonás tetszik neki, hogy egykor leborult előttünk az idegen. Néha pirul azon, mint elmaradtunk más nemzetektől, sőt a nemzet gyalázatját is emlegeti, habár e gyalázatjában is hőn szereti hazáját. Villámokat, mennyköveket szór, mint a „Magyar ifjakhoz” című dalában, a hol többek közt azt írja, hogy lelke felhővé alakul s úgy vonul át a hon felett,

Ha volna mennyköve, mint van a felhőnek
Csapásitól ifjak, sokan hevernétek
A port élettelen.

Általában Petőfi azon politikai ódái, melyek nagyobb hévvel vannak írva, az indulatok, a szenvedélyek, a boszú fölzaklatását tűzik ki célul az érzelmek nemesítése, a lélek fölemelése helyett. Democraticus iránya ilyenkor nem a nép iránt igyekszik rokonszenvet ébreszteni, hanem az urak ellen való boszankodásban tör ki. „Misera plebs contribuens” című verséről azt hinnők, a szegény népen esik meg szíve; de az egész nem egyéb a nemesség ellen intézett nyers fenyegetőzésnél, egy két invectivával vegyítve, minő a „győri vitézség” fölemlítése. Az egészben Dózsa György föltámadt szelleme szól:

Nem hallottátok Dózsa György hirét?
Izzó vas trónon őt elégetétek;
De szellemét a tüz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

E vers, ha a bosszú e hangját nem vesszük költészetnek, nem egyéb rímbe és versszakokba szedett hírlapi cikknél, melyet egy jóra való hírlap legfelebb azért nem fogadna el, mivel a gondolatok ép oly közhelyek, a mily mindennapi a hang e költeményben.

Költőnk világfájdalma sem egyéb ez élénk gyűlöletnél, mely csak a türelmetlenség kifolyása: bosszankodás, miért nem teszi a világ rögtön, a mit ő óhajt.

Megvetésem és utálatomnak
Hitvány tárgya, ember a neved...
– – – –
És ha tetszik engem fölemelned,
Ám emelj fel mint bálványodat;
Ha fölültetsz fejed tetejére,
Majd kirugom szolgafogadat,

mond egy helyen régi költeményeiben. – Bármily „nemes indok”-ból származik e boszankodás, nem költői. A politikai irányú dalokban is a költő hivatása nemesítni az érzelmeket, s emelni a lelket, nem pedig szenvedélyeket zaklatni fel, vagy saját felzaklatott indulatját foglalni versbe. Különböző a népszónok és a költő feladata. Amaz a tömegek gyöngéit, épen nem nemes indulatait is felhasználja, ha kell céljára; míg a költészet *tartalmát* illetőleg, csak az érzelmek nemessége, az eszmék emelkedettsége és eszményisége jöhet szóba. Ha a költő műve lélekemelő és nemesítő, a tartalom költői. Ellenben ha bármely szép célból, ha mindjárt e cél a legszentebb volna is, nem a lélekhez, hanem az idegekhez és a vérhez szól, nem költészet többé. Valamint erkölcstanunk nem ad helybenhagyást a haragra, indulatokra, a gyűlöletre, bármily nemes eszmék érdekében támadjanak, s az ily felbuzdulást nem lelkesedésnek, legfeljebb fanatismusnak ismeri el, úgy a költészet sem fogadja be a *lyrába* ez indulatokat; mert ez már realismus, *a vér realismusa.*

Petőfi mind szerelmi, mind politikai irányú *szenvedélyesb* dalaiban többször esik ezen realismus hibájába, nem mindig képes benyomásait eszményesítni, a mit pedig a művésztől és bármely nemű költőtől megvárunk.

Ámbár e szót „eszményítés” többnyire a képírásban és képfaragásban, továbbá a drámai és elbeszélő költésben szokták használni, s ellentéteül realismusnak nevezik midőn a művész vagy költő a külsőségek előállítására és kidolgozására fordított figyelem mellett nem állít elő valami *idéát*, vagy épen a külsőkre fordított gond miatt a rút és szép között nem téve kellő választást, a szép eszméje ellen vét. De a realismus nemcsak erre terjed ki. Realismus az is, midőn a költő vagy művész nem a lélekhez, hanem az *érzékekhez*, *indulatokhoz*, úgy szólván csak a *vérhez és idegzethez* szól. Így a mai költők és művészek realismusa abban is nyilatkozik, hogy a tömegek érzékiségét vagy indulatait és vad szenvedélyeit ügyekeznek fölkelteni nemes és emelkedett, vagy kellemes és kedves gondolatok és érzelmek helyett. A költészetben nemcsak a *szép* ideáljának, hanem ép oly mértékben kell uralkodnia az erkölcsi ideálnak is, – ennélfogva meg van nemcsak a szép ideáljának ellentéte a művészi realirány, hanem azon másik real irány is, melyet fenebb a vér realismusának nevezetem. – A költők idealismusa tehát nemcsak abban áll, mily szép külső formába tudják öltöztetni érzelmeiket, hanem abban is, és főleg abban, menyire nemesek és emelkedettek az érzelmek. A két idealismusnak egygyé kell olvadnia a költészetben, de szükség volt itt némileg elválasztanom annak kimutatására, hogy a *lyrában* ép oly joggal beszélhetünk realismusról, mint a képző művészetekben.

Midőn fenebb Petőfinek érdeméül számítottam be, hogy sikerültebb, s egész eredetiségét teljes fényben felmutató dalaiba s leíró költeményeibe az élet valóságát viszi be, ezt nem neveztem realismusnak. A költő és művész alkotási *eszközei* az élet és természet képei. Az élet és természet valóságának a költészetbe vitele csak akkor válik hibává, midőn az *eszköz* céllá tétetik. A legnagyobb eszményiség is megfér az élet és természet realis képeinek a költészetbe való hozásával, ha ama képek csak szorosan a gondolat és érzelem híven kifejező tárgyaiul vannak fölvéve. Petőfi felhozott kitűnő műveiben a legnagyobb művészi tapintatot mutatja abban, hogy a természetből és életből épen csak a gondolat megtestesítéséül szolgá-

ló legjelemzőbb, egyetlen vonással megelevenítő képet tudja kiválasztani. A hol valami rút van költeményében, többnyire a gondolat és érzelem az oka, mely nála olykor nem költői.

A mit szerelmi költeményei egyrészének csekély emelkedettségéről mondék, semmit sem von le azon *egyszerű* kedélyes dalai érdeméből, melyekben mint nagy mestert mutattam be.

A kedély kellemes és enyelgő, vagy a jó kedv szeszélyes fellobbanásai a teljes lelki béke és nyugalom, vagy a humor ha nem emelkedettek, ha magasb eszme és érzelmi körökbe nem ragadnak is, lehetnek kellemesek, lelki gyönyört okozók s mint ilyenek, költőiek is; mert a kellemes és ezzel rokon lelki érzelmek ép úgy a költészet körébe tartozók, mint a mélyebb érzelmek, magasb rendű eszmék regiói – sőt a lélek ezen alsóbb rendű érzelmei magokban is több szabadságot engednek a költőnek, hogy a valót költeményébe vigye. Egy vígjáték pl. mindig közelebb járhat az élet valóságához mint egy tragoedia, habár az első ép annyira szellemi származású, mint az utóbbi.

A mint láttuk, alig van nagyobb mester a lélek egyszerűbb, szelídebb hangulatainak megtestesítésében nálánál; de a szenvedélyeknek nem mindig tud költői nemességet adni; s az emelkedés többször hiányzik műveiből. Ő egyszerűbb, kedélyesebb műveiben túltesz tán valamennyi költőnkön; de ódáiban messze marad jobb költőink mögött. Az ódát Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty visszavitték hajdankori fenségére: Petőfi egészen az élethez szállította le, azon *nyerseséggel* vivén be a költészetbe a politikai eszméket, a mint a nyilvános élet szenvedelmes küzdelmében élnek. Mintegy a gyakorlati élet pora fedi el eredeti tisztaságukat.

Se a magasság, se a mélység nem az ő hazája. Mindenben, úgy sikerült, mint nem sikerült műveiben azt mutatja, hogy geniusa, mint a népdaloké, a földszínén találta magát leginkább otthon.

Mint ez ismertetés első szakában megjegyeztem, az élet szolgáltatja neki nemcsak a megtestesítés eszközeit, hanem az inspiratiót is az kelti föl benne. Legsikerültebb művei mutatják ezt. Az tette kitűnő költővé, hogy nagy képességgel bírt a benyomásokat elfogadni, s azokat híven testesítni meg.

De másfelől, hibáinak egy része is ezen forrásból ered. Szenvedélyesebb komoly dalai néha épen e benyomások – az ingerek nyers kifejezése miatt veszítik el költőiségöket.

A mint az életen felül akar emelkedni, gyakran a bizonytalanba, képtelenbe csap át, s költészetének eredetisége elenyészik. Vannak más, nem szenvedélyes művei, melyek tagadólag még világosabban bizonyítják, hogy ő csak az élet benyomásaiból tud költeni. Nem ismertetem azon dalait, melyekben philosophál, elmélkedik vagy valamely érzelmet elvonttan akar megénekelni. Ezekben is elenyészik eredetisége. Midőn eszmékre, elvontabb tárgyakra akar emelkedni, szegény az inventióban. Az eszmék közhelyek, a nyelv mindennapi. E tüzes költő ilyenkor nagyon alászállott hangon beszél, s többször szólal meg Múzsája ily kelletlenül:

Miért kisérsz minden lépten-nyomon
Te munkás hazaszeretet?

Ily nemű dalainak is meg van az az érdemük, hogy könnyen folyók, lendületesek: – de e könnyű haladás az üres szekér könnyűsége. Eszméi lazák, elnyújtottak, s itt látszik főleg stíljének azon általános jelleme, mely az öszpontosítást, a kevés szóval sokat mondást nem szereti: stílje olyan, mint lelkülete, nem concentrált, hanem változatosság s inkább gyorsaság mint mélység által tűnik ki.

Geniusának mindig az élet benyomásait követő természetéből magyarázom részemről, hogy költőnk elbeszélő művei nem sikerülnek, s ezek közől kevésbé azok, melyek a rá nézve ismeretlen múltból vannak véve. Az előttem fekvő két kötetben két bevégzett költői beszély van, (ide nem számítván a „Lehel" című töredéket). Elmondhatjuk jó lélekkel, hogy az „Arany Lacinak" című páratlan gyermekvers sőt a „Fölszedtem sátorfám" is nagyobb dicsősége lantjának, mint a „Szécsi Mária" című tíz akkora költői beszély. A költő ez utóbbiban se az élet elevenéből elfogadott benyomásokból nem vehetvén lelkesedést, se az ismert jelenből külső ruhát, középszerű, s mondhatnám holt művet írt, melyben csak az ügyes, s gyakorlott verselő ad némi kárpótlást. Minden részben csak az inventio hiányát látja az olvasó; – jellemzése oly halavány, oly általános, hogy se Vesselényi se Szécsi Mária nem egyéb ködképnél, mely többszöri olvasás után sem hagy valami határozott benyomást a lélekben. A lélek küzdelmének alig van más jele, mint hogy a hős Vesselényi nem tud aludni sátrában a szerelem miatt, s kibujdosik, hogy egy darab kövön háljon. A fő momentum rendkívül könnyen van előadva, s a csomó rögtön kettévágva. Mihelyt Szécsi Mária választást enged Veselényinek, hogy vagy pártját és elveit hagyja el, vagy meghal – Vesselényi minden habozás nélkül a halált választja. Ez egyetlen egy vonásban Petőfi mintegy önmagát rajzolja. Valamint ő nem tud kétkedni és habozni, s a jellemnagyság legmagasb fokát a dacban látja, úgy hősét sem tudja másként festeni. „Hunyadi László" című balladája sem tündöklik nagyobb érdemekkel. Bezzeg sikerültebb az e két kötetet megnyitó „Bolond Istók", melyben a hős nem más, mint a kit a „Vándor legény"-ben is látunk: a szegény, éhes, rongyos, csak a bizonytalan jó reménységben bízó, a jó kedvet el nem vesztő, s a nyomorral gúnyolódó kalandor, szóval ugyanazon alak, melyben Petőfi egykori énjét szereti előállítni. Kevésbé sikerül neki az öreg úr megtestesítése, a ki nem egyéb mint a világgyűlölet s életunalom feletti okoskodásnak egyik állítmánya – a világgyűlölet más emberi tulajdonok nélkül. A bonyolítás hiányzik itt is, s kivéve egyegy mozzanatot, melynek „Bolond Istók" egyénisége ad érdekességet, az egész mű mind eseményeivel és embereivel együtt nem igen hasonlít az élethez. Petőfiben, mint leíró költeményei s genreképei mutatják, nem azon *objectivitás* hiányzott, melynek hiánya miatt számos kitűnő lyricus nem képes a drámai és elbeszélő formában jeleskedni. Az ő lelke, mint a daguerreotyp, az élet egyes momentumait sugározta vissza nagy tisztasággal. Azon tekintetben volt ő kiválóan a lyrára utalva, hogy az egyszerű, s mintegy csak pillanati benyomáson túl nem volt képes emelkedni. Hiányzott nála azon tartékonyság, türelem és kitartás, hogy nagyobb látköröket részleteivel együtt fogjon fel, hogy egy nagyobb mérvű cselekvénynek ne csupán a vázát szedje versbe, hanem lelkében megnépesítse s emléke tárházából több oldalú élő benyomásokkal termékenyítse. Befolyással volt e részben tett kísérletei nem sikerültére, hogy morálja

rendkívül egyoldalú, küzdelmet, habozást nem ismerő, s csak a jónak és rosznak feltétlenül hódoló természetű.

Petőfi merőben ösztönszerű költő volt, a ki versbe szedte élete minden állapotját, minden ötletét, minden szenvedélyét és indulatját, akár költői volt, akár nem. Mondhatni történetesen akadt a valóban költői sugallatokra, melyeket aztán méltóan tud költeményekké teremteni. Öszszes versei ép annyira hasonlítnak valamely naplóhoz, mint költői művek gyűjteményéhez. Ép oly komolyan, ha nem komolyabban vette az életet, mint a költés művészetét – kivált élete utolsó szakában, midőn – ha szabad e hasonlattal élnem – mint egy hadvezér a hadi jelentéseket és kiáltványokat csak mellékes dolognak tekinti magokhoz a harcokhoz képest. Sőt, nem lehetetlen, hogy már fényes irodalmi pályája kezdetén is a költészet félig eszköz volt, hogy olthatatlan tett és életszomjának tágasb, zajosabb s dicsőséggel járó tere nyíljék. Ép oly nehezen tudott volna el lenni az élet zaja nélkül a magános költészetben, mint költés nélkül az életben.

A külső benyomások, az élet hajhászata már mint mondhatni gyermeknek nem enged neki nyugtot. Mint diák iskoláról iskolára, aztán felnőtt korában mint katona és vándor-színész hányódik-vetődik az országban maga sem tudván mi célból. Kedve telt, a bár sanyarú, kalandori életben. Éhséget szomjúságot tűrt, csakhogy lelki szomját kielégíthesse. Bátorságát, vidor kedélyét tán soha sem vesztette el. Az életharcot könnyítette az, hogy ifjúi lelkének magával tán soha, csak a külvilággal volt dolga. Aligha eszébe jutott önmagát vádolni, vagy magában kételkedni. Nem azon merevség és dac tartotta fen őt, melyet később szeret mutogatni; alkalmasint csak a küzdelem után jutott eszébe büszke lenni a kiállott szenvedésekre – ekkor sem komolyan, hanem többnyire humorral. Őt azon hajlékonyság tarthatta fen, melyet könnyű vérnek vagy könnyelműségnek is nevezhetünk. Az élet mostohasága nem volt képes őt mélabússá tenni. A mennyire megharagudott olykor az emberekre és világra, ép oly könnyen ki is békült. Naiv lelke őszintén tudott boszankodni, heveskedni, de őszintén örülni és gyermekké lenni a kedélyességben. Mint ismerősei mondják, még híres ember korában is jól tudta magát találni a legkülönbözőbb társaságokban; hamar otthonossá lett az idegen családok kebelében, s mintha a családtagja lett volna. Szülőit nem közönséges gyöngédséggel szerette mindvégig, s a szelídebb örömök iránt mindig fogékony volt. A zaj kedvelője és az ingerlékeny vérmérsékű jellem, egyszersmind tudott igen csendes, szelíd és enyelgő lenni. Lelke fogékonyságát s mintegy benyomásos természetét mutatja mindkét szélsőség. Még erkölcstana is beérte az ösztönszerűséggel. Élénken szeretni, élénken gyűlölni, a mit jónak lát, az elfogultságig a végletekig elfogadni, s abban sohasem ingadozni, ebben állt morálja, s ezen egyoldalúság adott olykor barátságtalan színt jellemének. Ez egyoldalúság tette önérzetét elbizakodássá, függetlenségét dölyffé, bátorságát a daccal határossá.

Lelkében a tettvágy uralkodott s nem a meggondolás. A mily mértékben szerette az élet hatásait lelkére, ép oly mértékben vágyott hatni is; s a mily kevéssé szeret elmélkedni, hanem a benyomások szerint ítélni, ép oly kevéssé tud fontolgatni. Inkább megtörténik, hogy a mit tesz, meg ne fontolja, mintsem hogy a mit lelke ösztöne sugalt, meg ne tegye, vagy ki ne mondja. Mihelyt híres, elismert író-

vá lett, nemcsak hogy minden gondolatját megírta, hanem megfontolás nélkül ki is adta. Ez időben majdnem oly lelki szükségévé lett, hogy hatás eszközéül használja a költészetet, mint maga a költés. Arany Jánoshoz írt egyik levelében mondja, hogy míg e költőnk „Toldi”-jával egész koszorút kap egyszerre, ő (Petőfi) csak levelenként szerzi azt. Épen e levelenként szerzésben telt öröme. Neki az élet nem lett volna élet a lapok közlékenysége és a mindennap tapsai nélkül. Neki mindennap ingerre volt szüksége, s azt szerette, hogy a világ mindennap foglalkozzék vele. A dalnokban a dicsvágy, az élet és tett szomja uralkodott. Kétségkívül nagyon érezte költői hivatását; de sokkal többre vágyott, mint a mennyit e hivatás érzete sugallott.

Nem érte be a költői hatás dicsőségével. Szerepelni akart a politikában is. Petőfi könnyen elhiszi, hogy a költőnek vezéri, hangadó szerep jutott az ország dolgaiban, s szóval tettel irányt kell adnia a nemzeti politikának. Ő, a kinek nem sok alkalma volt színről színre látni a nemzeti élet főbb mozzanatait a selmeci lycaeumban, a laktanyákon és vidéki színpadokon, már oly jól tudja egypár év múlva, mi kell Magyarországnak, mint azok, a kik életükben sem tettek és tanultak egyebet politikánál. Szereplési életkedve oly nagyra nő már, hogy kezdi félreérteni tehetségét. Ekkor énekli, hogy azon költőre, a ki nem tud egyebet elmondani, mint saját fájdalmát és örömét, *nincs a világnak szüksége*, s azért tegye le a lantot, e szent fát; – holott a mint láttuk, senki sem volt inkább hivatva *saját* fájdalmait és örömeit dallani, s ebben van egész írói dicsősége. „Eddig csak írtam, hol van még a tett?” mond más helyen.

Szereplési vágyában is az ösztönszerűség jellemzi.

Vérmérséklete egész hevével ragaszkodott nehány, az akkori közéletben forrongó eszméhez. Az élet zajából vette politikai nézeteit; nem alkotott önálló pártot, nem volt önálló nézete, hanem a leghevesebb, a tetteket leginkább sürgető párthoz csatlakozott. Talán nem annyira az elvek, mint szélsőséget kedvelő, türelmet nem ismerő jelleme vonzották ahhoz. Az, hogy népköltő, s a népdalok szellemében költött, nincs vagy igen távoli rokonságban van democraticus szereplésével; mert a mint láttuk, semmiben sem áll távolabb a nép költészetétől, mint politikai elveket megéneklő dalaiban. Béranger politikai dalaiban is népköltő. Petőfi csak akkor valóban az, midőn átengedi magát a tisztán költői sugallatnak s nem akarja költészetét bizonyos eszmék szolgájává tenni. A nép dalnoka és a nép szószólója benne két oly különböző egyén, hogy alig ismerik egymást. – Különben is idevágó nézeteiben sajátságos ellenmondásra akadunk, mely azt mutatja, hogy lelkében a democratia nem az egyéniség szükségéből folyt, vagy az érzelem által kigondolt rendszer volt, mely szoros értelemben vett elveken alapulna. A nép szószólója volt, a nélkül, hogy a nép szenvedésein szánakoznék. A szánalmat nem igen ismerte. Sőt ellenkezőleg, ő, a ki a nép felszabadítása mellett beszél, arra buzdítja a népet, legyen rá büszke, hogy nem úr, mint a „Palota és kunyhó” című versében. E művében szebb, boldogabb jövendőt ígér a népnek; – de másfelől nagy lelkesedéssel beszél arról, hogy minden a mi az emberiség történetében nagy és dicső, a kunyhókból került ki, hogy a jó szív csak a kunyhókban található! Azt kérdhetjük tehát, mi szükség a kunyhót kőházzá emelni, a népet anyagilag fölse-

gítni szegénységéből, ha e szegénység, ez egyszerűség oly dicső dolog, s annyi jó háromlik abból az emberiségre? – Ezt ő megfejtetlen hagyja. Hasonló következetlenséget mutat a „Kutyák dala” és a „Farkasok dala.” A két ellentett allegóriából nem tudja az ember, melyik nagyobb nyomor: a szolgaság-e vagy a szabadság? – A nép megköszöni az oly vigasztalást, hogy legyen büszke szegénységére, vagy hogy inkább lőtt farkasként bujdokoljon, mintsem házi kutya legyen! Petőfi szerette a végletekig vitt kevélységet és vad függetlenséget, melyek e verseknek egyedül képesek értelmet adni.

Függetlenségi hajlamát jellemzi, hogy a *munkát* s rendszeres foglalkozást szolgaságnak tartotta; ő az egyéni szabadság embere; de a lehető legtávolabb áll attól, a mint Franklin és Washington értette az egyéni szabadságot, s ennek azon értelmét személyesíti, mely az Ázsiából bevándorlott népeket jellemezte a közép korban, mielőtt áttértek a keresztyén vallásra.

Nem az akaratnak, hanem az impulsusoknak engedő *munkátlan* tevékenység és mozgalmasság jellemzi egész életét, a mi ha nem volna hízelgő a tettek emberére, üdvös volt azon költészetre nézve, mely az élet benyomásai nélkül nem tudott ellenni. Ha ennek tulajdoníthatjuk nem sikerült műveit, ennek köszönhetjük legszebb diadalait. Midőn hibái egy tőrül hajtanak legszebb érdemeivel, ki merne követ dobni rá? Látva azon kapcsolatot, kényszerűséget, mely jellemét egygyé teszi, s mely haláláig kíséri, kiengesztelődünk hibáival; ha a hiba és tévedés nevet le nem vehetjük is a hibáról és tévedésről. Majd minden szép tulajdonának meg volt a fonákja, s minden hibájának fényoldala.

Csak egy észrevételt még e vázlathoz. Az ismeretlenségből egyszerre s oly ifjú korban jutván a dicsőség magas polcára, alig maradt ideje lelkének, hogy nyugodtan fejlődhessék, s tanulmány, gondolkodás által nyerjen emelkedettséget. Azon éveket, melyekben a lélek legalkalmasabb a magasztosabb eszmék és érzelmek elfogadására, az élet nyomorával való küzdelemben, vándorlásban töltötte. Ha jótékony befolyással volt azon költészetre, mely sajátjának mondható, az élettel való sokoldalú érintkezés; ha az elvontabb tudományokba nem mélyedvén lelke ment maradt a költészettel némileg ellentétben álló analysálás és abstractio szellemétől: másfelől sajnálnunk kell, hogy a tanulmány nem tette szélesebbé látkörét s hogy az élet prózai szenvedélyessége, indulatai sem maradtak nyom nélkül érzületére és ízlésére.

Ennyit az író egyénisége jellemzésére. Nem akartam életrajzot írni. A költő élet- és jellemrajzát kimerítően írta meg Gyulai Pál az „Új Magyar Múzeum” 1854-iki folyamában, ily cím alatt: „Petőfi Sándor és lyrai költészetünk.” Én a költő jellemének csak egy két, – úgy hiszem főbb – vonását akartam kiemelni, a mennyiben *költészetére* befolyt. Különben csupán műveiből akartam őt ismertetni. A műveiből vett közvetlen benyomások egyszerű tolmácsa ügyekeztem lenni, se fényoldalait se gyöngéit nem akarván nagyobbaknak vagy kisebbeknek mutatni, mint a minők valóban. Műveihez tartottam magam, s az azokból vonható legközelebbi következtetésekhez. A mennyiben ily értekezés köre megengedte, magokat az adatokat és mintegy magát a költőt beszéltettem.

Hátra van még azon előrebocsátott kérdésre felelnem: mi az a mit Petőfiben *nyert*, s mi az, a mit benne *nem nyert* nemzeti költészetünk?

A fenebbiekben csaknem minden el van mondva, a miből maga az olvasó megfelelhet e kérdésre, s feleletem nem is egyéb, mint a mondottak rövid összefoglalása.

Közvetlenül az életből vevén mind a sugallatot, mind a tárgyat, megvan műveinek azon eleven, örökzöld színezete, mely a szabad természetben nőtt virágokat az üvegháziaktól megkülönbözteti. Jótékony hatással volt azon lyra ellenében, melyet szobai költészetnek nevezhetünk. Hangja különbözött korábbi lyránk feszes szónoklati hangjától is. Példát mutatott, mint lehet a gondolat és érzelem egyszerű nyelvével nagy hatást tenni.

De az élethez való eme ragaszkodás, az őszinteség e közvetlensége számos esetben nem költői eszmék tolmácsa. – Ő megmutatta, mint lehet az élet benyomásait azonnal a költészetbe ültetni át, olykor azonban arra is mutat nem követendő példát, mint lehet a költészetet az élethez alázni le. Az előtte divatozott, gyakran széllel béllett idealismus ellenében megmutatván, mint lehet a valódi érzelmet testté idomítni, a költés művészete sokat nyert *valóság* dolgában, de nagy eszmék és az érzelmek nemessége dolgában keveset. Ő együtt érzett korával, de nem tudott felül emelkedni benyomásain; ő eltalálta a *kor* hangulatát, de nem a költő dolga, hogy a *napi* kérdések és szenvedélyek hangján szóljon. Vörösmarty annyira a kor embere volt, mint bármely más költő; de soha sem akart a nap hőse lenni.

Habár nem újak a formák, melyek költészetére oly jól illenek, ő adott új életet azoknak, s szerzett új érvényt és nagy részben diadalt számukra az újabb magyar irodalomban. Ez nagy remény és fontos diadal; mert e formák a magyar költészet hagyományos és legtermészetesebb formái. De mint némely újító és úttörő nem használta föl telyesen az elődöktől kivívott eredményeket. Sőt Petőfi némileg ellensége lőn azoknak. Főleg a finomabb ízlés követel lerovásokat nagy érdemeiből.

Nyereség, hogy a cifra szavakkal, a hangzatosság és rímek üres csengésével való mesterkedést nem ismerte; hogy tisztán a gondolathoz mért, s előttünk minél érthetőbb, t. i. a nép formáit választja tárgyaihoz; de néha a prózai gondolathoz igen helyesen választott prózai forma és kifejezés a Kazinczy kora óta divatozott nagyobb csín és műgond ellenében első példát mutat, mint lehet a költői formát és nyelvet oly közel vinni a nem is művészi, hanem mindennapi prózához, hogy alig van köztök határvonal. Az, hogy a szót egyszerűen a gondolat jelének veszi, elszoktatta némileg a kifejezések megválasztásától és bírálatától. A magyar igék olykori helytelen hajlítását nem is említve, a rosz magyarsággal írók műveiből néha idegen, nemmagyar kifejezéseket vesz át, minő: gyümölcsöt *hozni* (e helyett *teremni*), vagy a „régi *érzelemnél lenni*" (értsd úgy érezni, mint régen), melyek idegen eredetét fölösleges bizonyítnom.

Így áll a dolog, ha költeményeinek javát roszát, jó tulajdonait és hibáit összekeverjük, ha fölteszszük, hogy a közönség és írók ép oly örömmel olvassák nem sikerült és nem költői műveit, mint azon kitűnő műveket, melyek e gyűjteményben el vannak szórva. De ha összes műveinek színaranyát különválasztva képzel-

jük, oly gyűjteményt bírunk benne, mely egy jóval hosszabb irodalmi pályának s a leggazdagabb irodalomnak is dicsőségére válnék. Petőfi „válogatott költeményei" a legszebb kötet volna, melyet irodalmunk e nemben felmutathatna.

Egy ily kötet egyszersmind elenyésztetne minden homályt és eszmezavart igazi érdemeire nézve. Ha ily gyűjtemény bocsáttatnék közre: bizonyítni, vitatni sem kellene, mi a lényege Petőfi költészetének. Kitűnnék egyszersmind, mennyiben nevezhetjük őt *nemzeti* költőnek.

Petőfi nemzeti költő kétségtelenül, a mennyiben minden valódi költő a világon, bármily nemben írjon, az epostól a genreképig, tartozik is, kénytelen is nemzeti lenni. Nincs valódi költés, mely akarva, nem akarva magán ne hordozná a nemzeti bélyeget. A költő a szó teljes értelmében nem tehet róla, hogy bizonyos nemzetbeli szülőktől származott, hogy a hazai tájak, a hazai nyelv, és társadalmi viszonyok és emberek kitörölhetetlen benyomást tesznek lelkére. Különösen főtárgyát az embert, érzülete és cselekvési módjában, s egyedüli eszközét a nyelvet, csak a nemzet életéből és ajkáról tanulmányozza. Mi rokonabb e tanulmánynyal, mint ugyanazon nemzet irodalmából venni a példányokat, meglevő formákat, s ugyanazon nemzet történetéből a nemzeti jellem bővebb, s nagyban való ismeretét? Petőfi, ha ezen tanulmányoknak mindenikén nem is, de egy részén keresztül ment.

Legtöbbet tanult pedig Petőfi a nép dalaiból. Innen vette formáit, nyelvét s a költés azon közvetlen, úgyszólva drámai formáját, mely ha nem is kizárólagos tulajdona a népdalnak, mindenesetre jellemző tulajdona s keletkezése módjából foly. Petőfi mintegy ösztönszerűleg sajátította el e formát, s ha tőle eltér, többnyire annyi, mintha egyéniségétől térne el. De ez által csak annyiban tette nemzetiebbé költészetünket, a mennyiben a népdalokat nemzeti költészetnek nevezhetjük.

A népdalok a nemzeti jellemnek és érzületnek kétségkívül igen becses töredékeit foglalják magokban, s nyelv és forma dolgában tanulmányul szolgálhatnak nem mint különálló tér, hanem mint az összes irodalom egyenjogú részei; de népdalaink összes tárháza még kevésbé lehet nálunk nemzeti költészet, mint másutt; mert nem terjednek túl a jelenen, csak a szív egyegy mozzanatát egy egy életviszonyt tárgyaznak s romancainak idealismusa nem emelkedik magasbra a szegény legény alakjánál és sorsánál. Ebben tükröződik-e a nemzeti élet és jellem, mely a nemzeti költészet tárgya? – Petőfi geniusa ezeken túl a tájfestésig tudott emelkedni sikerültebb műveiben.

Nyilván egyoldalúság és helytelen a köznépet tartani nemzetnek; ép oly egyoldalúság, mint a köznépet kizárni e név alól; de a Petőfi korában divatba kezdett jőni csak a népet tartani nemzetnek, s a népköltőt nemzeti költőnek. Divattá vált a nemest, a ki mindez ideig századokon át képviselte a nemzetet, gúny tárgyává tenni, habár ez osztály a moldvai határszéltől Stiriáig s a Kárpátoktól az al-Dunáig megtartotta a magyar nemzeti bélyeget, nyelvet és jellemet, s a környező másajkú népek csak annál feltűnőbbé teszik az ellentétet. Ezen osztály érzülete módját, jellemét híven előállító költő nem hogy ne volna nemzeti költő, hanem még ellentétben sem állana a nép költővel; csak ez osztály és a nép jelleme alapvonásainak

egységét látnók műveikből. Azon irány, melyet Petőfi képviselt, nyilván egyoldalú volt, mivel a nemzet legnagyobb súlylyal bíró osztályát mintegy meg akarta tagadni. Ez irány maig is tart példája nyomán. Az egykori nemesi osztályból származott írók is még mindig önmaguk megtagadásával a népköltészetben keresik az eredeti magyarságot, s mit nyer vele a nemzeti költészet?

De azon népköltészet, melynek képviselője Petőfi, nemcsak e részben korlátozott. Nemcsak a nemesi osztálylyal szállt szembe, hanem múltunkkal, a nemzet történeti nagyságával, hogy a magyar jellem ideálját egy bojtárban, hősiségét legfeljebb egy huszárban énekelje meg. Mivel lett költészetünk nemzetiebbé azon időtől fogva, midőn Vörösmarty e szavakat írta:

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban",

egészen azon dátumig, midőn Petőfi így énekelt:

„Tedd le bojtár a subádat."?

A nemzeti jellem nemcsak a jelenben élő, széles értelemben vett nemzetnél nyilatkozik, hanem ép oly híven és eredetiséggel a nemzet történetében. Történetünk magában foglalja mindazt, a mi a nemzetben szép és dicső, a mi hibáiban és erényeiben nagy, a mi tragicus katastrophákat idézett elő s fényes tetteket szült. A múlt különben is nagyobb tápot nyújt a költői inspirationak, mint a jelen, a mire azonban népköltészetünk nem tud emelkedni, s maga Petőfi sem. Arany mutat rá példát, mint lehet a nemzeti költészet különböző forrásait művészi diadallal egyesítni.

Így áll a dolog, ha Petőfi sikerült műveinek akarjuk kimutatni helyüket a magyar irodalomban.

Őt a magyar költészet *genre*-festőjének nevezhetnők; de többnek alig. *A maga nemében jeles, páratlan* – s akármely művész beéri ennyi dicsőséggel. Ő eredeti, valóban szép műveiben hallhatatlanította nevét, s azt hiszem, akkor ünnepeljük méltóan emlékét, ha nem mint kiválóan nemzeti költőt koszorúzzuk meg, hanem mint genre-költőt minden költőnk fölébe emeljük. A maga nemében oly jeles, hogy feledtetni bírja tévedéseit. De hogy valóban élvezzük, a maga saját nemében kell becsülnünk.

Sok szép tulajdona mellett voltak gyengéi, sok jeles műve mellett számos gyenge és középszerű költeménye; – de semmi sem gátol hogy művei közől azokat élvezzük, a melyek valóban szépek, a gyengét pedig gyengének mutassuk ki. Ha szeretjük őt, ismernünk is kell, hogy ne hibáiban, hanem hibái mellett sőt hibái dacára is szeressük – érdemeiért.

E cél elérésére tettem meg én is a magamét jelen cikkemmel. Salamon Ferenc.

12.

[Salamon Ferenc, *Legújabb regényeink = Album. A „Pesti Napló” múlt félévi előfizetőinek a folyó évi február és martius havában kimaradt számokért*, Kiadja a „Pesti Napló” szerkesztősége, Pest, 1858. 77–127.]

Legújabb regényeink

(Félévi szemle.)

1. „A hat Uderszki leány” Regény. Írta „*Eszther*” s a t. szerzője 6 kötetben. Kiadja Heckenast Gusztáv 1858.

2. „Az atyai ház.” Regény. Írta *Pálffy* Albert. 2 kötetben. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1858.

3. „Vetélytársak.” Történeti regény. Írta P. *Szathmáry* Károly. 2 kötetben. (A „Szépirodalmi Közlöny” könyvmellékletéül) Emich Gusztáv könyvnyomdája. 1858.

Húsz éve már, hogy a regényirodalom hazánkban is az emberi élet nagyobbszerű amphitheatrumát kezdette föltárni közönségünk előtt; hogy nagyobbszerű eseményeket, történeti fontosságú jellemeket, egész korszakokat és a jelenkor szelleméből merített s annak eszméire és szellemére visszaható eleven rajzokat állít ki. Aligha remélhetünk nagyobb irodalmi diadalt, mint a minővel a szélesebb látkörű regény hozzánk beköszöntött. Egy, a költői téren addig ismeretlen író, ki sokáig járta volt az élet és tudomány iskoláját, egyszerre kész regényírói fegyverzetben állott elő, s tőn oly hatást, minőt csak az egy Vörösmartynak nem volt oka irigyleni. Ez író, kinek föllépésében is volt valami regényes, b. *Józsika* Miklós. „Abafi” és „Az utolsó Bátori” és főleg az 1839-ben megjelent „Csehek Magyarországon”, nemcsak hatást tettek, hanem elragadtatással olvasta a közönség.

Az „Athenaeum”, a magyar irodalomban eddigelő legnagyobb tekintélyben állott lap, nemcsak mutatványokat közlött belőlök, hanem kritikája adta a jelt a hangos éljenzésekre. Az akkori közönség, vagy jobban mondva saját nemzedékünk szép ifjúsága nem mulatságból, hanem az áhítat egy nemével olvasta főkép a „Csehek”-et.

Nem tartozik ide, ama művekről és az azokkal elválhatatlan emlékű korról bővebben szólani; – elég annyit mondanunk, hogy habár oly nagy hatással, mint ama korszakot alkotó művek, egy magyar regény sem volt, e húsz év alatt a regényírás kétségtelen haladásban van. Jelentek meg azóta nagyobb költői és művészi erővel írott regények; de e *félévből* egyet sem mutathatunk föl, mely csak megközelítse ama mértéket. Ha a legújabb termékekről ítélnénk, hanyatlást kellene kimutatnunk, s míg egyfelől igazságot szolgáltatnánk az egyes művek tárgyában, igazságtalanok volnánk az egész iránt. Főleg csak nehány általános tünemény felett akarok értekezni, a mit irodalmunk jelen állásában nem tartok fölöslegesnek.

Az előttem fekvő tíz kötetben van egy-két fő ellentét és közös vonás, mely jelenlegi irodalmunkat közelről érdekli. Hogy cikkem inkább értekezés, mint ismertetés, ezen általános irányok és ellentétek fejtegetésének szükségéből foly.

A „Hat Uderszky leány", tárgyánál fogva mintegy folytatása a „Csehek"-nek. Az új regény nevezetesebb személyei, kevés kivétellel, a „Csehek" hőseinek fiai, leányai, vagy unokái. Maga a szerző egypár helyen utal is a „Csehek"-re. Az Uderszki név sem ismeretlen ez utóbbi regény olvasói előtt. Az ott Komoróczi és Valgata társaságában garázdálkodó Uderszki unokája a *hat leány.* Még él Mátyás király is; csakhogy most inkább Corvin János, egy reménydús hős, a fiatal királyi jelölt játsza szerepét. Nem hiányzanak a rabló várak, a megtérések; s a szerző itt is oly előtérbe állítja az országos dolgokat, hogy ép úgy adhatott volna korrajz címet e művének, mint a „Csehek"-nek. De másfelől alig lehet nagyobb ellentét két tárgy s egy ugyanazon író két műve közt, mint a „Csehek" és előttünk fekvő folytatása közt. Az előbbiben Mátyás király a fiatalság tüzével és reményével, férfiúi erélylyel, és az aggkor higgadt méltóságával, zabolázza meg a rakoncátlanokat, hódítja meg a szíveket s szemünk láttára egy dicső, hatalmas országot alapít a chaosból. A hazára, mely egy a. nagy király sorsával, a jóllét, dicsőség reggele virrad; s a szereplőkre, kik mind a királyért, mind a hazáért oly lelkesedők, a dicsőség koszorúi s a boldogság karjai várnak. Az „Uderszki leányok"-ban Mátyás király betegségben elaggott, önállás-vesztette ember, ki helyett az ország legfontosabb ügyét, az örökösödést egy női kéz kicsinyeskedő cselszövénye intézi. Meg van rajta még az egykori méltóság, az ész, bölcseség és a jóság nem enyészett el, de kevés mozzanatát látjuk a férfiúi erélynek, – s a hol igen, a dicsőség a lemenő nap pompája. Az ifjúi reményteljesség helyett aggodalom veszi őt körül, mely az olvasóra is nyommasztólag hat. Halálával, mely a regény közepén történik, a király egész alkotmánya bomlásnak indul, chaos lesz a rendből, s a király minden híve s azok közt a regény addigi hőse gyámol nélkül marad. Az olvasó kedvenc személyei itt is hazájaszerető ifjak, s épen ezért az előtérbe állított korrajzból kevés vigasztalásunk lehet sorsukra nézve. A boldogság, melylyel szerző megjutalmazza hőseit, csak félboldogság, sőt némileg bánt, ha boldogoknak vallják magokat. Hívebbek volnának saját szívökhöz, s önhangzóbb volna a mű, ha tragicailag buknának. Így a hangulat egysége méltó lett volna ahhoz, melyet a „Csehek"-ben méltán magasztalunk. Mit mondana „Elemér a sas" e fiatalokra, kik különben annyira hasonlítnak hozzá szívben és lélekben, hogy ők a szomorú korban hölgyeik karjai közt boldogok. De ez úrfiak majd mind meg vannak vigasztalva, – csak az olvasó nincs kielégítve.

A „Csehek" szerzőjének is nehány jó tulajdona megmaradt, de e jó tulajdonok sokat vesztettek elevenség és fény dolgában; – az árnyoldaloknak természetesen csak annál nagyobb tért engedvén. Ma is dicsérhetjük azon intentióját, hogy műveiben az erények, a lovagiasság buzdító példányait mutatja fel; – ilyenek e regényben Corvin János, Bruna, Komoróczi Iván, Zokoli Edömér, a három Béldi fiú és Miszlavin atya. Ez utóbbi titkos rugóul használtatik a jók ügyeinek előmozdítására s a gonoszok terveinek meghiúsításában. De e gondviseléskedés mellett nincs benne semmi daemoni, mint némely újkori regényben, hol a jó ügy érdekében a

jó emberek aljas eszközöket használnak. Miszlavin a gonoszok ellenében sem tagadja meg lelke nemes származását. – De ez embereken hiányzik a varázs, melyet az író eszményi lovagjain el tudott árasztani, sőt néhol lankadozni látjuk az írót, midőn e személyek valamelyikét akarja mégdicsőítni. Corvin János és Bruna első találkozása nincs oly hatásosan festve, mint tán az író akarta; s ha kivesszük ama jelenetet, melyben Bruna visszalép az oltár előtt, továbbá Miszlavin egy-két föllépését, melyek inkább váratlanságuknál fogva hatnak, elmondhatjuk, hogy a daemoni Uderszki Vanda, bár nem szeretjük, jobban érdekel. Vanda, ki a regény második felének főszemélye, igézőbben hat az olvasóra, mint a regény többi egyénei. Benne az irigység van megszemélyesítve s a végletekig víve. Szerző önkénytelenül marquirozottabb vonásokban állítá elénk, mint az erény hőseit, s habár megadjuk, hogy Vandában az irigység s az abból származó bűnök elijesztő alakban festvék, a szerző jó intentiója elleni dolognak tartjuk ez alak elevenebb s a képzeletre jobban ható rajzát.

Méltánylattal kell szólnunk szerző azon elejétől fogva tapasztalt *intentiójáról* is, hogy az események s cselekvény indokait az emberi lélekben mutatja ki. Nem tartozik azok közé, kik csak azért írván, hogy a tömeget mulattassák, kerülve kerülik az emberi lélekbe mélyebben ható analysiseket s csak a külső látvánnyal, az események zajával kápráztatják és hódítják el olvasóik lelkét; s a mélyebb lélektani valóság hiányát a külső élethűséggel takargatják. Népszerűek, mert nem írnak olyat, a mit a paraszt is meg ne értsen. „Eszther" szerzője merő ellentéte e regény és drámaíróknak. A mulattatás mellett az emberi jellem, az érzelmek s szenvedélyek játékát ügyekszik fő-rugókként előtüntetni. Az élet és lélek tanulmányozása, a gondolkodás nyoma mindenütt meglátszik művein. Merő ellentéte regény-, novella- és dráma-íróink nagyobb tömegének. Azon korban kezdette pályáját, midőn a költő nem szégyelte, ha tanult vagy tudósnak mondták, s a mi még nagyobb bűn most, nem röstelte, ha művén is meglátszott az emberek, az élet és történet s más egyebek tanulmányozása. Csak tényképp hozom föl s nem vádlok, nem hibáztatok: – mert ki tehet róla, hogy így van? – mostani íróink közt valódi reactio látható elbeszélésben és drámában azon régebbi íróink ellen, kik műveikben a lélek és a szenvedélyek, az élet és történet, az állami- és társasélet ismeretéről tettek bizonyságot. Csodálatos, hogy minél messzebb megyünk vissza e századbeli irodalmunk történetén, annál nagyobb divatban látjuk az írók közt az ismereteket! – El lehet mondani, hogy Kazinczy korában az öregek az öregeknek; később Vörösmarty és Józsika korában az öregek a lelkes fiatalságnak; ma már az ifjak, a már nem is igen lelkes ifjúságnak írnak. Nem tudjuk, hogy egy-két ismeretekben gazdagabb regényírónk példája ijeszti-e el az újabb írókat a mélyebb dolgokba való ereszkedéstől irataikban; – de annyi bizonyos, hogy ha reactiónak vesszük, ez oly nagy, hogy a fördővízzel együtt kiönti a gyermeket is. Újabb íróink közt nagy az ellenszenv az emberi lélek s az élet és társadalom mélyebb vizsgálata iránt. Meglehet, úgy gondolkodnak, hogy a bölcselet s a reflexiók, melyek idősebb regényíróink műveiben gazdagon fordulnak elő, épen nem tartoznak a regényírás megyéjébe; – a lélektani mélyebb indokolás tán fölösleges, az események, szerelmes vagy másnemű hatásos jelenetek gyorsan kergetik egymást. Meg-

lehet, hogy a regényeket így osztályozzák: unalmas és mulatságos; – mulatságos pedig csak az, a hol lélektani, élet és történetbeli s ha kell, erkölcsi hűség sincs. Így Józsika és „Eszther szerzője” valamennyi műve az unalmas osztályba esik.

Nem szükség mutogatnom, hogy az elbeszélésben és drámában csak lélektani indokolást ismerünk el, hogy csak azt tartjuk valóban érdekesnek és hatásosnak, melyben az emberi jellem és érzelmek vannak festve; – elég az, hogy mi „Eszter szerző”-jének ebbeli intentióját utánzásra méltónak találjuk, – s ennyiben, ha itt irodalmi pártról lenne szó, zászlóját, az *úgynevezett* unalmas regények zászlóját követném. De csak bizonyos föltételek alatt; az elvektől alkalmazásukig sok eltérés lehet.

Bármennyire kiemelendőnek tartám a „Hat Uderszki leány” szerzője abbeli ügyekezetét, hogy az emberi lélek vizsgálatát és festését tartja szem előtt, kiemelendőnek tartom azt is, hogy a jó intentio túlzásba menvén, hibává lesz e műben. Túl van terhelve az elbeszélés menetéből kitérő lélektani, életphilosophiai, általános reflexiókkal, igen gyakori közbeszólásokkal.

Jól tudjuk, hogy amaz aristotelesi elvet, hogy az „elbeszélő” költő minél kevesebbet szóljon, különben nem utánoz, (t. i. nem utánozza az emberi indulatokat és cselekvényeket), a mai kor epicusai, a regényírók csak holt betűnek tartják. A jók legjavából nem emlékszem senkire, a kinek műve amaz elvnek elavultát ne hirdetné. Azok, kik az aristotelesi, vagy inkább homéri elvet követik, csak külsőségeit fogadják el; – mert a lényegben, t. i. az emberi indulatok igazságának festésében egyáltalában nem majmolják Homért. Mint fentebb érintettük, eljárásuk egészen más forrásból ered, s a forma alatt nincs meg a tartalom. Azonban mindamellett, hogy épen a legjobb regényekben látjuk a reflexiókat, maga a költő által vitt lélektani analysiseket, művésziebb eljárásnak kell tartanunk, ha a költő lélektani ismeretét minden közbeszólás nélkül tudja kimutatni – és pedig drámai jelenetekben, akár beszéltetvén személyeit, akár elbeszélőleg mintegy utánozván magokviseletét, tetteiket. Tudjuk azt is, hogy mai nap a világtól elmaradott gondolkodásra mutat az aesthetica ősapjának a fenebbivel kapcsolatban álló tette, hogy az Iliast, egy epopoeát példánykép mutat föl a drámaíróknak. Le kell alkudoznunk mindezen túlcsigázott követelésből; – de ha lealkuszunk is az elvből, le nem mondhatunk róla. Áll és állani fog, hogy nagyobb becse lesz, egyebek egyenlősége mellett, az oly elbeszélő műnek, melyben az író a lelket drámailag nyilatkoztatja; az érzelmeket állítja elénk, a helyett, hogy felettük elmélkednék; és személyeit szavakban s tettekben nyilatkoztatja. Hogy ez az újabbkori, keresztyén analysáló szellemmel is összefér, sok jeles elbeszélő költő legszebb helyei, valamennyi jó dráma és főleg Shakespeare művei bizonyítják. – Ha pedig az elv elleni vétségek itt gyakoriak, csaknem minden olvasó visszaóhajtja ama szigorú elv uralkodását. A hiba végleteiben szokott oly feltűnővé lenni, hogy mindenki belátja. Az „Uderszki leányok”-ban e végletek nagyon feltűnők, az író közbeszólásai, elmélkedései oly terjedelmesek és gyakoriak, hogy alig találhatnánk jobb alkalmat e tárgyról bővebben szólani.

Az újabbkori aesthetica legörömestebb alkussza le a Homertól vett aristotelesi elvből azt, hogy az elbeszélő költő maga vevén át a szót, személyei érzelmeinek és

indulatainak analysisét adja elő. Ez a drámai magánbeszédeket helyettesíti, s aztán miért ne állana szabadságában a mindent tudó és látó költőnek, hogy az ember ki nem mondott titkos gondolatait, érzelmeit, jelleme rejtélyeit tárja fel előttünk? – Ez szoros értelemben nem drámai eljárás, de jól használva az epicai nemhez, az elbeszélési formához tartozik. Ily analysisek, ha a költő mértékkel használja, s költőileg adja elénk, még díszére és dicséretére válnak a regénynek. Ezek nem távolítják el az írót tárgyától; sőt épen azt láttatják színről színre, a mit a drámai előadás nagyobb hatálylyal és művészettel a háttérben enged látnunk. Az emberi lélekben és szívben gyakran mennek véghez oly drámai küzdelmek, mint a tulajdonképi drámában, s ezek valódi forrásai az emberi tetteknek. Szerzőnk erősebb ezek, mint a tulajdonképi drámai jelenetek festésében. Vanda jellemének elemzése is, ki legelevenebben festett alak, legalább is fölér e jellem önálló nyilatkozataival. Az analysis, ha magában jó, csak akkor válik hibává, ha fölösleges, ha t. i. az elénk állított személy szavai és tettei elég világosan beszélnek.

Azonban az újabbkori regényírók tovább mennek a lealkuvásban. Nem elégszenek meg a lélek arcképezésével és a lelki fejlemények előadásával, melyek épen az előszínre állított személyt ismertetik. Egész általánosságban értekeznek az emberi szívről és lélekről, lélektani igazságok fejtegetésébe bocsátkoznak, erkölcsi aranymondatokat hintenek el, alkalom szerént elmélkedést tartanak az élet tüneményei felett, politikai társadalmi aphorismákkal kedveskednek az olvasónak; – a történeti regényekben históriai értekezések kedvéért veszteg kell maradnia a jól neki indult cselekvénynek; – sőt vannak, kik az aesthetica elméletébe bocsátkoznak, szóval alig van elvont eszme, vagy tapasztalati és tudományos ismeret, melynek a regényben mindegy akárminő helyet ne találnának. A regény az élet minden oldalát festvén, az írók a theologiától a kártyázásig szakavatottan *értekeznek*, a tudomány, ipar, művészet, köz- és magánélet minden tárgyai felett. Mi azonban, mint leggyakoriabbakról a többi közt legmegbocsáthatóbb elmélkedésekről, az általános lélek-, embertani, életphilosophiai fejtegetésekről szólunk. A költészet, mely megkívánja, hogy a hasznos a kellemessel legyen párosítva, e két elem egész egybeolvasztását követeli; minden költési nem a concret egybeolvadást szereti. Sem a különválasztott hasznos, se a haszon nélkül gyönyörködtető nem tartozik körébe. Mi a lélektani, erkölcsi igazságot a képzelet által megelevenített alakokban, azok tetteiben, lelki küzdelmeiben kívánjuk látni, s legszebb örömünktől foszt meg, a ki nem engedi, hogy magunk lássuk az igazságot. A magyarázat mindig eszünkbe juttatja a képek és szobrok alá írt magyarázatot. Vagy rosz a kép, a min nem igen segít a magyarázat, vagy jó a kép és akkor nem szükséges a commentar, – s mint szükség feletti dolog hiba a művészetben. –

„Eszther" szerzője igen gyakran bocsátkozik magyarázatokba; ebbeli hajlama minden lépten-nyomon kitűnik. Maga a hang a tanári magyarázatokra emlékeztet.

„De álljunk meg itt, – mond pl. – ne folytassuk ezen úgy is *elég részletesen kifestett* jelenetet tovább s bízzuk az időre e nehéz és válságos óra eredményét." A szerző figyelmeztet, hogy elég részletesen festette ki a jelenetet, hogy nehéz és válságos volt az óra, hogy majd következéseit hátrább látni fogjuk. „Vandáról

szóltunk eddig, eseményeink egyenes ösvényét kísérve, mond más helyen, mondjuk meg most, mit tett, mit akart, miként érzett Bruna" s. a t. Egy harmadik helyen ismét, …„most eljött az idő, hogy e rendkívüli s a maga nemében *ritka példányt* képező egyéniséget előtérbe léptessük. Hogy körülbelül tudhassuk, kivel van ügyünk, mondjunk még valamit jelleméről." Ez csak a bevezetése a bevezetésnek. Mert ez következik utána: „Az ember különös teremtménye az Istennek, s ha a gépet, melyet a gondviselés a lélek rendelkezésére adott, közelebb tekintjük, arról is áll a régi mondat, hogy nincs egymáshoz tökéletesen hasonló két falevél s. a. t."

„Álljunk meg, – de ne folytassuk, eljött az idő" s több ilyes, melyek e regényben rendkívül gyakran fordulnak elő, nem hogy összekapcsolnák az előadást, hanem egy regényben ékek gyanánt tekinthetők, melyek csak nagyobbá teszik a repedést. – Általán véve az okoskodások azért sem helyeselhetők egy regényben, hogy az alatt az elbeszélés folyama megszakad, szerző személyeinek s a jeleneteknek s velök az olvasónak míg a szerző előadta nézetét, antichamberozniok kell, már pedig ennél unalmassabb foglalatosság alig van. – Legroszabb neme a lélektani elmélkedéseknek az, minőnek egy töredékét a fennebbi idézetek utolsójában látjuk. – Midőn alkot a költő kérdésbe teheti, lehet vagy nem lehet-e joga bizonyos jelemnek vagy szenvedélynek a létezésre, de midőn már az olvasó előtt áll a tárgy, előbb elhisszük a jól festett alakról vagy szenvedélyről, hogy valóban létezik, mint nehány általános bizonyításból, hogy létezhetik; az ész a legscepticusabb lelki tehetség.

De bár mit mondjunk elméletileg, az abstractiók, az okoskodások, a tapasztalatok külön választott előadása ellen, azok rendes kinövéseivé váltak a regényeknek; – s épen rendes voltuknál fogva kiegészítő részek gyanánt fogadja el a közízlés. Az ennyire lealkudott aristotelesi elvre az elmélet Aristotelesben csak azon nem épen erre vonatkozó, hanem általános érvényű szabályt találja, hogy hiba ugyan a nőstény szarvasnak szarvat festeni oda, de ha már csakugyan festünk, a szarv maga jól legyen festve; vagy hogy egy fenebbi hasonlatunkra térjünk vissza, ha magyarázatot írunk a szobor talpára vagy kép rámája alá, legyen az legalább csinos epigramm avagy ritornell, s ha prózáról van szó, egyegy jól megírt mondás, – méltó a műhöz, melyet magyaráz.

Az elbeszélő költőknek gyakran sikerül kárpótolniok az olvasót a cselekvény fönakadásáért; – sőt többet tesznek, némelyek ki is engesztelnek, minden egyebet feledtetnek velünk. Egész lelköket, genialitásukat fektetik ez elmélkedésekbe és reflexiókba. Vannak az olvasók közt, kik ezeket leválasztják a regényről, s külön, önállóan is közlik, mint a mű legszebb helyeit. Igaz hogy nem is kell lefeszegetni, mert magoktól válnak le, s ennél fogva úgy látszik, nem is tartoznak szorosan a dologhoz; de e csekélységekben az író egész lelke tükröződik vissza. Magok a hőskölteményírók szónoki pathossal vagy lyrai hangon jajdulnak fel olykor; a „Karthausi" s más jeles, hasonló lelkületű regényírók subjectiv ömlengései elragadják az olvasót; – a mai humoristák s köztök leggyakrabban Thackeray reflexiói legalább is oly érdekesek mint elbeszéléseik. De valahányszor Vörösmarty s a hőskölteményíró bevezetést ír, vagy félben hagyja elbeszélését, a lyra minden húrját

megpendíti, a szónoklat egész hatalmát segítségére hívja, s egész költészete ott ragyog a helyen; a „Karthausi"ban „Falu jegyzőjé"ben a tárgyilagos elbeszélés a formától való eltéréseket a költő teljes subjectivitása ékesíti; egy Thackeray reflexióin az éles satyra, s egész, csupán sajátjának nevezett humora ömlik el. Azon lelket, mely az egész költői compositiot megeleveníti, a reflexiókon is látni óhajtjuk; – sőt még nagyobb mértékben. Az elbeszélés subjectivebb térre menvén át, követelésünk is nagyobb e részben.

A legrégibb időktől a legújabb korig semmiről sem mondtak el annyit, mint az emberi lélekről, annak érzelmeiről, semminemű tanulmányra nincs annyira rákényszerítve az ember, mint a maga és társai ismeretére, az emberi tettek és visszonyok szemmeltartására; még a nép közmondásai is mind erre vonatkoznak. Bajos új eszmével állani elő, bármily végtelen a tárgy. – Itt csupán az író egyénisége adhat új formát a régi igazságnak. Csupán az író lelkének eredetisége mentheti meg eszméit, maximáit a *közhely* nevezettől. Némely dolgot száz író mondott el már; – de az új forma egészen új életet ad az eszmének. Egész helyeket vehet át egyik költő a másiktól, mint Homertól Virgilius, a nélkül, hogy plagiummal vádolhatnók, mihelyt az át vevő lelkének eredeti bélyege van ráütve. Ezen bélyeg, ezen forma, ez eredetiség, e subjectivitás, ez egyéni valami az, a mit rövidebben stílnek nevezünk.

Még a jelesebb tudományos írók is, kiknek föladata a világos fölfogás s az értelmes csak logikai fenyítéket követelő előadás, s kiknek stíljében csak az észt és értelmet keressük, több oldalról is megismertetik lelköket könyveikben. Vannak köztök írók, kiknek előadásán keresztül az olvasó mint tiszta üvegen keresztül magát a tárgyat véli látni a maga egész elevenségében. E részben csalódni szoktunk.

Ez érdekeltség, e tárgyszeretet, e részvét ritkán van a tárgyban, maga az író lelke adta azon világosságot és színezetet a tárgynak; az író lelkesedése érdekeltsége költött bennetek hasonló érzelmeket. Az író maga nagyobb mértékben volt áthatva tárgya nagysága vagy szépsége által mint magatok. Valamint a színek csak a világosság s főleg a minden színt magában egyesítő nap sugárai által nyernek elevenséget, úgy a művészetben csak úgy lesz elevenné a tárgy, ha a lelket minél teljesebb fényében látjuk. A lélek többnemű tehetségének öszpontosítása nélkül nincs stíl, és stíl nélkül nincs irodalmi hatás. Minél kevesebb lelkitehetség működik közre, annál kevésbé lehet szó stílről. A képzelet vagy az érzés ép oly kevéssé alkothat stílt, mint a nyugodt, hideg értelem. Az erős képzelet erős értelem nélkül eszelősnek; az érzelem magában betegnek mutatja az író lelkét; az értelem pedig amazok nélkül nem tud érdeket kelteni. Mindezekhez szükséges a moralis erő, mely megóvja a stílt a frivol elcsapongástól.

A „Hat Uderszki leány" stíljében a hidegség ömlik el. Az értelem szárazon, forma és szín nélkül állítja elénk a reflexiókat. Az író gyakran szól közbe, de minél ritkábban látjuk nyomát, hogy lelke meg lett volna hatva tárgyától. A moralis és művelt magatartás is meg van művén. Az éltesebb kor jó tulajdonai vannak meg írónkban; – a fiatal koriak nélkül. – Szerzőnek elbeszélésén is ugyanazon túlsá-

gos, hideg objectivitás ömlik el többnyire, melyet reflexióiban látunk, habár némely részlet, mely elevenen van festve és színezve, szép kivétel.

Hidegeknek találja az olvasó a szerző históriai előadásait is. Egy egy szakasz történet van közbeszőve, melyben a politikai viszonyok és állapotok tárgyaltatnak. A kép itt is halvány többnyire, s a stil e lanyhaságán kívül még az a hibájok is meg van, hogy az országos eseményeket nagyon előtérbe állítván, szereplő személyeinek érzelmei és a végkiengesztelés nem hangzanak össze.

Kellemetlenül lepi meg az olvasót, hogy a szerző olykor aestheticai elvek fejtegetésére is kitér regényében. Azt se mondhatjuk, hogy alkalomszerűen, mert mi alkalmat adhat az Uderszki leányok sorsa aestheticai fejtegetésekre? Úgy tetszik, mintha szerző valakivel polemiát viselne e regényében, – s mintha az okoskodások minden nemét helyén valóknak találná egy regényben.

Megbocsát regényirodalmunk oly méltán tisztelt bajnoka, hogy egy két helyét idézzem, melyekkel sehogy sem fog egyetérteni sehol az aesthetica. „Az irodalomra nézve igen káros tévedés azé, ki az aestheticát csak az irályban keresi." (Lásd VI. köt. 188 l.) Nem mondom, hogy az aesthetica csak *stílben* áll, de hogy ez a lelke, ez ad életet, hatást, ez biztosít maradandóságot az irodalmi műveknek, az elmélet és pár ezer évi tapasztalás egyaránt bizonyítja. – „Van számos író, olvassuk ismét, kinek ha megtiltjuk hogy sokat és gyorsan írjon, ez épen olyan, mint mikor a villanytávírót moderatiora intené valaki, s egyértelmű az írástilalommal." sat.

Nem mondom, hogy a tapasztalás és elmélet nevében beszélek, hanem véleményemet nyilvánítom, melyet nézetem szerint az elmélet, s csekély tapasztalatomhoz képest a gyakorlat is bizonyít. Épen a stíl az, melyet a „sokat és gyorsan írás" leghamarabb megront, s ha a stíl az ember, ez némely írónak csak bizonyos korára nézve áll: ugyan azon író, ki stíljében egészen beleöntötte lelkét, sokat és gyorsan dolgozván, később tán csak töredékeit adja elénk lelki tehetségeinek, s csak helylyel helylyel fognak előtünedezni a régi erőteljesség nyomai. A gyors és sokat dolgozás mellett az író nem töltheti idejét a sokoldalú átgondolással, nem várhatja be, hogy tárgyát egészen átérezze.

A lélek ezen előkészületei nélkül nem forrhat egybe a lélek a tárgygyal. – De másfelől maga a kivitel sem sikerülhet annyira. Valamint idő és nyugalom kell az átgondolásra, úgy idő és nyugalom kívántatik meg arra, hogy a gondolatnak, érzelemnek, megtestesítésnek a kellő erőteljes, és egészen ráillő kifejezés el legyen találva. Átgondolás és átdolgozás nélkül, melyekre mind idő kell, alig hiszszük, hogy bár minemű stíl jöhessen létre. A tapasztalás aligha ellene szól ez állításnak. Ezt nagyban mutatja saját irodalmunk is, melyben a „sokat és gyorsan írás" – a journalisticai sietség, a stíl elhanyagolására vezetett. Általán véve a stíl jobban el van hanyagolva, mint tíz évvel ezelőtt, s a francia irodalomnak magukat lejárt nevezetességei szintén a stíljökkel együtt hanyatlottak el. – Azonban „Eszter szerzője" következetes. Nem tartván a stílt igen fontos dolognak, természetes, hogy a gyorsan és sokat dolgozást sem tartja minden íróra nézve károsnak. – A ki a tétel első felét nem fogadja el, az természetesen másként gondolkodik, hogy t. i. a legnagyobb lángész is jobb művet ír, ha lassan és gonddal dolgozik.

A stíl az embert tükrözvén, abból mindenre következtethetünk a műben; – a stíl hibái és érdemei meg vannak a jellemeken, s a mű egészének architectúráján is. Ezt fölösleges. bizonyítnom, csupán azért kell ez eszmét tovább fűznöm, hogy még egypár szót szólhassak a Hat Uderszki leányról, a nélkül, hogy előadásom irányából kitérnék. – E regényben csaknem mindenik egyén, a mint beszél, analysálja saját érzelmeit, gondolatait: Bruna midőn, bevallja szerelmét Miszlavinnak, Vanda, midőn Edömérrel való viszonyába az első méreg csöpp esik, – Róka a szolga pedig született lélekbúvár. Nem is említjük a férfi műveltebb személyzetet, melytől inkább várhatunk ilyest. Mindenik szeret abstractiókban beszélni.

A compositio egységét már belsőleg zavarják a gyakori kitérések, a heterogén elemek; ugyanez feltűnő a külső composition, a mű architecturáján. A mese lassan, nagy kanyargásokban ballag tovább tovább; – az elbeszélés, közepette új, meszsziről leszármaztatott episodok kezdődnek, minő a Béldi fiúk episodja, kiknek nevelkedése van leírva. Az utolsó kötetben, midőn már a végmegoldáshoz közel képzeljük magunkat, addig ismeretlen emberekkel, elő nem készített okokból, egy körülbelől 80 lapot elfoglaló episod tornyosul elénk gátképen, holott a célt, melyet szerző vele el akar érni, egyszerűbben érhette volna el. A stílből is az tűnik ki, hogy a szerző rendkívül lassan siet elbeszélésében, mintha mindenre ráérne még. A tárgy nagyon el van nyújtva. Sokat nyer, ha 6 kötet helyet csak 4-be volna szorítva. Ezenkívül a regény két részre oszlik. Az első rész Brunát és Corvin Jánost, a második Vandát vallja főszemélynek, mi által a mű két részre szakad, s a szerző nem mulasztja el, hogy figyelmeztessen rá; – mindemellett nem két, hanem egy regény. A szerkezeten ugyanazon lazaságot látjuk, mint a részleteken. Nem mondjuk ugyan, hogy a stílből *származnak* e hibák, hanem hogy azzal iker testvéri rokonságban vannak.

Néha öszszetévesztik a stílt a nyelvvel; – pedig látnivaló, hogy a kettő igen különböző dolog. A nyelv csak eszköz, csak anyagot szolgáltat. Csupán az az írónak, a mi a festék a művésznek. Egészen más dolog azon modor, melyben az író és festő valamit elénk állít, s meg más azon anyag, melylyel az előállítást eszközli. Az irály szó ennél fogva oly kevéssé fejezi ki az irodalomban azon értelmet, melyet a stílnek adunk, mint az építészetben. A stíl egyéni, s alig van valami, a mi szabadabb volna; mert csak az egyén lelkének törvényeit ismeri el. Ellenben a nyelvnek törvényei codificalva vannak a nemzet által – s a szótár és syntaxis, a régi históriai hagyományok és az élet gyakorlata nem engednek szabad kényt az írónak. – Szerző szokásos maga-csinálta új szavairól szólunk, melyek az előttünk fekvő regényben is használtatnak – ezúttal szótár nélkül. „Eszther" szerzőjének csinált szavairól Brassai „Kritikai Lap"jában tüzetes és szakavatott értekezés jött ki, melyre, mivel e kérdés ott ki van merítve, s az elveket és nézeteket alaposoknak hisszük, legyen szabad utalnunk az olvasót. Szerzőnk régi datumu szócsinálási hajlamában is van valami jellemző stíljére nézve. Van stíljében bizonyos választékossági hajlam, mely sokszor megy a keresettségig. Gyakran találunk nála oly concret tárgyra új szót, melyet a „profanum vulgus" régóta máskép szokott nevezni. Ez új szavak hátrányára vannak stíljének, s némi különcös színt adnak annak, melyet különben kisebb mértékben vennénk észre. A magyarázat, és nem a ment-

ség, másik része, hogy szerzőnek nagy hajlama van az abstractiókra. Még személyei sem szeretik a kifejezés concret formáját. Már pedig abstract fogalmakra készült az új szavak legnagyobb része. Concret fogalomra nem kell a meglevő nyelven kívül keresnünk kifejezést. Az abstractiora hajlandó lélek szülte írónknál az inkább philosophiai, mint elbeszélői stílt, s e stílnek gyakran van szüksége idegen szavakra, melyeknek egyes tagjai külön külön többnyire magyarok lehetnek, de az egész ismeretlen. Az író szabadon adhat sajátságos fordulatot a kifejezésnek, lelke újnak tetsző összetételeket állíthat elő a nyelvtan szabályainak határai közt, azaz alkothat magának saját stílt, de saját szótárt oly kevéssé alkothat magának, mint saját nyelvtant. Ha a festő művész nem elégszik meg a közhasználatban levő festő-szerekkel, maga csinálhat, vagy készíttethet egy tudóssal új szereket; s ámbár nem kívánjuk tőle, hogy a vegytant gazdagítsa, nincs szavunk eljárása ellen; – de a nyelv egy nemzet közvagyona s nem „materia vilis." Itt az újításhoz közmegegyezés is kell.

***

Pálffy Albert legújabb regénye, az „Atyai ház" sok tekintetben merő ellentéte az „Uderszki leányok"nak. Ha ez nehézkessé, okoskodóvá válik: amaz üres és semmit mondó, a csupa mulattatási vágy és könnyűség miatt. Valamely nyilvános helyen, egy igen vegyes társaságban sokan érdekesnek találják az emberek azon typusát, mely sem feszesen pedans, sem pedig a lelkesedésben, megindulásban nem mutat komolyságot, ellenben az élet külsőségeit jól ismervén, a kicsinységeket több hévvel adja elő, – habár ezekben sem telik őszinte kedve. A társaság jól elmulat az ily elbeszélőn, figyelemmel kíséri előadását, s miután be van végezve, nem kérdezősködik az ember szíve, lelke, hajlamai, meggyőződései iránt – elég hogy a mit elmondott az időt eltöltötte. Ilynemű elbeszélő Pálffy – ugyan azon typushoz tartozik. A bizalmat, megindulást, érdeklődést mutató hangot nem hallván ajkairól, csak a némelyekre nézve mulattató társalgót látjuk benne, s az ember rejtőzni ügyekszik előlünk. Külső magaviseletét dicsérhetjük, de bizalmasan nem társaloghatunk vele. Hasonlít azon francia írókhoz, kik salonias regényeket írnak; – kik a szívet és lelket a szokásos illedék könnyű szabású öltönyével takarják; kik az olvasóval nem az érzelmeket s meggyőződéseket, hanem úgyszólván csak a frakk elegantiáját akarják láttatni; kik a társalgási hang ellen sokkal kevésbé mernek vétni, mint szóval, tettel szívteleneknek vagy lelkiismeret dolgában könnyelműeknek látszani; kik azt tartják, hogy az érzelem s meggyőződés oly naiv együgyűség, mely vagy unalmas, vagy nevetséges. Csak a külsőségeken kell valamit változtatnunk: a magas kalap helyett pörgét s hozzá legfeljebb pipát adni, az öltözet többi része meghagyásával, hogy igazságosak legyünk Pálffy elbeszélési modora iránt. Nem mondánk költői-modort, mert a költés nem jön itt szóba. Művészetünk köntöst adott a hajdani külső szépségre; de annyival meztelenebbül akarjuk látni a szívet és az emberi jellemet a tekintetben, szemekben, s a költőnél a hangban és szavakban, indítson bár e hang nevetésre vagy könyekre, azt kívánjuk, hogy meggyőződés s igazság legyen alatta: Pálffyról nem beszélhetünk, mint költőről – csak mint társalgóról, s a próza közönséges emberéről. Nem egy művészt, hanem az emberek egy bizonyos typusát ismerjük benne. Előadásából kör-

vonalozott egyéniség áll előttünk; de meggyőződései, szívére nézve homályban maradunk. Költői stílje nincs; – de van bizonyos írói modora, mely irodalmunkban megkülönbözteti, s melyen, ha nagyon meglátszik is a francia befolyás, az ő sajátja és egyéniségéhez forrott.

Egy helyen mély megindulást akar festeni. A regény hőse, Kálmán, anyja sírjára talál véletlenül. Szerző a megindulás minden külső jelét felhozza. Kálmán lábai inognak, iszonyú teher sülyed vállára, túlvilági erők ragadják hatalmuk alá, parancsolván, hogy letérdeljen, halálsápadtan néz a közel bokrok setéte alá. Mózesként intő szózatot hall: boruljon le, mert szent a hely. Szeméből a köny patak módjára indul meg s a t. E közben leírja szerző a sír környezetének részleteit. A rajzból alig hiányzik valami; – mégis holt képet látunk. Hiányzik belőle az érzelem melegsége, mely ily rajznak a lelkét tenné. A hős nyilatkozataiban nincs a mi szívhez szólana; – a külsőségek mellett hiányzik a bensőség. – Nem tudom, figyelt-e az olvasó azon titkos varázsra, melyet az érzelem kölcsönöz az előadásnak. Petőfi és a nép egyszerű dalaiban; Arany a balladákban látszólag saját lelkén egészen kívül eső dolgokról beszél; – a szavak a syntaxis törvényeit követik s épen nem csinált szavak, – s mégis van valami az elhelyezésben, a szavak sajátságos értelmében, mely egészen eredetivé, újjá teszi a kifejezési módot. E sajátságban az egyéni érzési mód nyilatkozik, mely sokkal jobban jellemzi az embert, mint a gondolkodási mód. Egy egy számtani, logicai deductiónál annál meggyőzőbb az előadás, minél inkább követi az általános kifejezési módot, minél inkább elenyészik az előadó egyéni észjárása; – az érzelemnél ellenkezőleg, az indulathangok, az érzelem általános, külső jelei nem indítnak meg; – az érzelmek egyéni kifejezés módja szokott hatással lenni. Az életből e részben nem hozhatunk fel példát, mert itt az érzelem mindég egyénileg nyilatkozik; – de annál feltűnőbbeket szolgáltat a művészet minden neme. A festő hiában függeszt egy könyet arcképére, ha az arcon nem ömlik el az érzelem egyéni erős kifejezése; a színész hiában zokog, ha egész lényében nem tudja megtestesítni az érzelmet, – a zeneművész hiában hegedüli el nekünk a legpontosabban az eléje tett művet, ha saját érzési módját nem tudja hangszerébe önteni; – a lyrai költő mindhiában írja, hogy arca sápad, mint az őszi levél, lelke a fájdalom óceánjába merül, vagy könyei patakká nőnek; – csupán a kifejezés azon őszintesége költ rokonérzetet, mely egészen egyéni. Az újabbkori költés, melyben az egyéni több szabadságot nyert, egyszersmind sentimentálisabb, s ha a képzeletnek kevesebb dolgot ad, annál több táplálékot nyújt a szívnek.

Pálffynak dicséretére szolgál, hogy ha nem érez mélyen, nem tetteti, s nem ügyekszik azon eredetiségre, mely lyránk nagy részében a képtelenségeket hajhássza. A fenérintett helyen, hol a sentimentalismust megkísérti, van dagály, mint mindenütt, a hol a szavak nagyobbak mint az érzelem vagy a gondolat; de józan esze megóvta a nagy túlzásoktól, – legalább irodalmunk jelen állásában ennyi üresség még a kisebb hibák közé tartozik. Maga az író tán ennyi élelmességet is röstelt mutatni. Hőse azon érzelmek után, melyek a vallásosságig akarnak emelkedni, fölkel térdelő helyzetéből, mert eszébe jut, hogy egy közeledő előtt e viselet nevetséges lehetne; s midőn érzelmei tetőpontján a sírhoz rohan, nem feledi

fölemlítni, hogy a fű harmatos volt: az olvasónak eszébe jut, hogy bizony egy kis önfeláldozás kellett a fénymázos cipő megnedvesítésére. – Pálffy előadása többnyire a komolyság röstellésével ügyekszik magát szeretetreméltóvá tenni. Hőse is abban tűnik ki, hogy midőn zongorához ül, óvást tesz, hogy ő csak zörögni tud, a mennyit gyermekkorában rádisputáltak; a rajzot kénytelenségből tanulta; háromnégy nő egyszerre elfoglalja szívét – különösen egyik felejteti eddigi szerelme tárgyát, de a szerelem végre e mondatba van összefoglalva: „azt hittem, e pillanattól fogva, ...szerelmes leszek ez ifjú leánykába, miként csak gyarló és halandó fiatal embertől a mai világban kitelhetik."

Azt, hogy társaságban nevetségesnek tartja a komolyságot, sőt annak kigúnyolásával akar érdekessé lenni, mutatja a következő hely is, melyben Kálmán, a regény hőse, kiben a fiúi kegyelet, mint érintők, a vallásosságig van emelve, számos év múlva találkozik azon lelkésszel, ki őt keresztelte. A hős magaviselete így íratik le: „...a helybeli tiszteletes is a kastélyba vetődék. És hallván nevemet, nem győzte eléggé mondani, mennyire örül, hogy engemet láthat, kit ezelőtt mintegy huszonnégy évvel szerencséje volt a helybeli reformata egyház hívei közé beigtatni; valamint én sem mulasztám el ez iránti hálámat kellőleg kifejezni, megjegyezvén, ha tiszteletes uram engem meg nem keresztel, talán pogány maradtam volna, mind örökkön örökké: ámen." – Nem hozzuk föl, hogy Kálmán kegyeletével, minden iránt, a mi az atyai ház emlékével kapcsolatban van, nehezen fér össze e könnyelműség, e frivolság, csak azt akartam ez idézetben kimutatni, hogy az író akkor érzi magát elemében, midőn a komolyabb érzelmek iránt közönyös elfogulatlanságot mutathat. – Itt nem erőltetett, hanem a maga természetes hangján beszél. Hogy a közönség szeresse, természetes közönyét mutatja ki – tudván, hogy így sokan érdekes társalgónak fogják tartani; stílje eredetisége az ilyenekben tűnik ki. Legelevenebb azonban az ártatlanabb epicureismus festésében. A Csetnekiház víg életmódjának leírása igen eleven. A mint a kétségbeesésig vitt táncdühöt leírja, érezzük, hogy a szerző otthon találja magát. Más helyen egy egész ebédet hasonló elevenséggel s a csekélységekig menő részletezéssel ír le. Itt is látszik, hogy a szerző kedvvel s némi nekigyürkőzéssel lát a dologhoz. Például egy egész kikezdésben egyedül e fontos mondat áll: „Hozzá kezdtünk a leveshez." Azonban mind a tánc, mind az ebéd leírásában azt látjuk, hogy a hős, habár jól érzi magát ez örömök közepett, nem egészen epicureus. Épen azon fontoskodásban, azon nekigyürkőzésben van valami közöny, mely abban tűnik ki, hogy az előadás félig őszinte, félig gúnyos; – s egyik sem a kettő közül. Az író soha sem adja át magát se az őszinte hangnak se a satyrának. Egy nevelő igen jól rajzoltatik az elbeszélés elején, de se comicai, se őszinte részvétet ébresztő jellemmé nem tud alakulni. A hős és e nevelő közti viszony is hasonlókép bizonytalan. – Kálmán e nevelő iránt vonzalommal viseltetik; – de épen oly mértékben nevet is rajta. A hős uraskodását a szivarok és pénz dolgában igen élénken festi szerző; de itt is azon alakban, mely a rang és vagyon iránti közönyben látszik. A nyilatkozási modor alapja itt is a közöny. Fiatal hőse jó szíve iránt ép annyi részvétet érez, mint a mennyire kineveti szeszélyeit. Azon határozatlanságot, melyben hőse jellemét elénk állítja, tán minden fenebbinél jobban jellemzi könnyű lelkiismerete. Az első kötetben hősét,

a ki azzal vádolja magát, hogy szerelme eddigi tárgyáról meg kezd felejtkezni, ily érdekes oldalról állítja elénk: „Azt kezdtem észrevenni, hogy első szerelmem emléke mindinkább törlődik elmémből. Meglehet, hogy ezzel *kissé kemény* ítéletet mondtam ki férfiúi állhatatosságomra… még nem voltam tisztában magammal, hogy tulajdonkép kit szeretek. Ha ily határozatlanság komoly hiba, hajlandó voltam azt huszonnégy éves koromnak tulajdonítni… Azt hittem, nem lesz szükség még önmagamat sem mentegetnem, mert hiszen senkinek sem mondtam, hogy szeretem." – Lehet-e határozatlanabbul festeni a lelki állapotot? A hős maga sem akarja tudni, hogy hibázik-e vagy nem. Ha csak előbbi és mostani szerelme körül forogna a töprenkedés, nem volna oly hiba; – de itt az újabb szerelem ténykép van elfogadva, s a kérdés lelkiismeretbeli kérdéssé téve. Szerző a lelkiismeret szava helyett épen a lelkiismeretlenséget beszélteti: azon közönyös lelkiismeretlenséget, mely enged a viszonyok hatalmának; mely megnyugszik abban, hogy másnak nem tett fogadást; – az önmagában tett fogadás nem érvényes.

Nem vádolhat senki azzal, hogy Pálffy elbeszélésének leggyengébb oldalait veszem bírálat alá. Sőt fényoldalaiból mutatjuk ki írói egyéniségét. A kik őt kedvelik, kétségkívül e könyelmű, mivel sem törődő modorért szeretik. Előadása az elvtelen szeszély leírásában mutatkozik legeredetiebbnek. De épen e közönyből foly, hogy a szót nemesebb értelemben véve, stílje nincs, s nem tartozik a valódi írók közé. A meggyőződés hiánya, a közöny határozatlanná teszi mind felfogását, mind előadását. Midőn comicus színben akarja elénk állítni egyéneit, pl. Csetnekit, ennek rögeszméjét a túlzásig, képtelenségig viszi. Egy egész társaság előtt arról zsémbel, hogy a szomszéd füstje majd megfojtja, hogy abból döghalál lesz s a t., pedig a füst egyenesen megy felfelé a kéményből, s szagát lehetetlen érzeni. Egy öreg táblabíró, kinek tettei jók, de szavai nyersek, szintén nem comicai egyén, midőn szavaival egy egész társaság előtt egy becsületes fiatal ember előtt atyja vétkét – s illetőleg lopását kíméletlenül hozza fel. Itt az erkölcsi ellenmondás torzítja képtelenné a rajzot. Pálffy se komoly érzelmeket nem ébreszt, se nem humorista, se a comicum nem az ő tere. Mindezekhez határozott meggyőződés kívántatik meg. A humoristák és comicusok műveiben a nevetés alatt mindég komoly alapot s lelki valóságot látunk. – Azonban ha vannak is, kik e könyelmű határozatlanságot kedvelik, azt hiszem, nincs olvasó, ki Pálffy regényeiben nem a stílen, hanem műve egész irányában s jellemeiben oly dolgokat ne találna, melyekben megütközik. Azon könyelműség, mely műve elején sokakat mulattat, műve végén komoly dolgok körül nagyban tűnik fel; azon személyek, kiket az olvasó eleinte szeretetreméltóknak tart beszédökben, magokviseletében, többnyire elvtelen, lelkiismeretlen, sőt becsület nélküli embereknek bizonyulnak be. Csetneki, a kiben eleinte a szerző egy valódi alispány képét mutatja be, ki oly boldog arcádiai életet él, régebb mint ispány meglopta gazdáját, s hamis kártyán szerezte birtokát. A már említett nevelő, ki egész a naivitásig s a kényességig becsületes, később eszközül ajánlja fel magát, hogy hamis kártyázásra tanítson egy különben jellemtelen kártyást, kit meg kell buktatni. Egy említett táblabíró, ki az igazat ki szereti mondani, nagy ellenszenve van a rosz emberek iránt s különben derék embernek van feltüntetve, a fiatal Kálmánon hallatlan gorombaságot követ el, felhozván egy

egész társaság előtt, hogy apja egykor a megyei pénztárt rabolta ki, melynek pénztárnoka nem is ő volt. De tetteiben legkevesebb erkölcsi érzetet árul el a mű két legderekabbnak rajzolt férfia. Ők vezetik az egész mű intrigáját; ők a felelősök is azért, a mi e darabban lényeges történik: – ők teszik a mű lelkiismeretét. Verseghi készíti és viszi ki a cselekvényt képező tervet, – a másik, Barakonyi csak teljes beleegyezését adja rá. Verseghi rendkívül ügyes számító, nagy élet és emberismerettel bíró, jó tapintatú, a tervek kivitelében fáradhatatlan ember. A mi több, nem a maga, hanem a mások érdekében fárad; – valamit jóvá kell tennie a regény hőse irányában, amit ennek apja ellen hivatala lelkiismeretes betöltésében hibázott. A hiba rég volt; de e derék ember nem felejtkezett meg róla. Gyámleányának nem csak vagyonáról gondoskodik a leglelkiismeretesebben, hanem jövendőjét, szerencséjét is meg akarja alapítni. Ily ember csak szép dolgokat vihet ki, melyeket méltó regénybe foglalni. Ily önfeláldozó, hálás férfiú csak az erkölcs és lelkiismeretesség érvényesítője lehetne egy regényben. De Verseghi mindemellett semmi sem oly kevéssé, mint erkölcsi érzékkel bíró ember. Szép tervei kivitelére oly eszközöket választ, melyekhez tiszta jellemű ember nem nyúlhat. Hogy gyámleányát meggyőzze a mostohaanya és mostoha testvér önzése felől, s hogy e mostoha anya egy önző tervét meghiúsítsa, a gyámleány egész vagyonát, négyszázezer forintnyi részvény papírokat alattomban, egy éjjel felgyújtja; hogy Kálmánnak az „atyai házat" visszaszerezze, a tényleges tulajdonos fiát hamis kártyára taníttatja, s csak a birtok eladásának feltétele alatt ígér titoktartást. Tudjuk, hogy Csetneki hamis kártyán szerezte a birtokot, tudjuk, hogy a birtokos fia gyenge jellemű ember, ha biztatás után is, hamis kártyát volt képes használni – habár e biztatás nélkül tán soha sem vetemült volna ily csalásra; – de Verseghi jelleme, a ki a jó ügy, az igazság szolgáltatás nevében hazugsághoz s csaláshoz folyamodik, szintén el van ítélve. Moralunk azon alapelve, hogy a rosz magában rosz, s se a jó cél nem menti, se a siker nem igazolja, nem tűr lealkuvást. Azok, kik tán túlságos szigorral vádolnak, fontolják meg, hogy bíznának-e azon emberekben, kik a közönséges életben nem lelkiismeretesek az eszköz választásában; – hogy láttak-e oly embert, ki becsületesnek vallván magát, oly kevéssé volna féltékeny kincsére, hogy bármily jó cél nevében kockáztatná? Ha kitudódik, hogy Verseghi gyújtotta fel az értékes papírokat, a polgári törvények is elítélik, mint gyújtogatót, ha mindjárt kisül is, hogy e papírok párban is megvoltak; s hitt volna-e a közvélemény azon ember becsületes szándokában, ki ily alattomos utakon jut céljához? Nem azt mondanók-e: az erénynek és becsületes szándéknak nincs szüksége ily alattomosságra? A mi a hamis kártyát illeti, hasonló volna az ítélet, – s mindenki minél távolabbi ismeretségben óhajtana lenni a jó célok ezen méltatlan előmozdítójával. Nem értjük végül, se azt, hogy a regény legerényesebbike, a még észbeli tulajdonokkal is túlon túl elhalmozott Marie, hogy nem idegenedik el végkép alattomosan gyújtogató gyámjától, se azt, mily lélekkel tud beülni Rétszegi Kálmán az ily erőszakos úton visszaszerzett birtokba, mint lehet oly boldogan elégült. Az utóbbi azonban némileg meg van fejtve Kálmán önző jelleme által; mert a közöny, s azon tág lelkiismeret, melynek egy példáját láttuk fennebb, a legszorosabban összefügg a legnagyobb önzéssel. Az anya sírjánál fogadja fel, hogy e birtokot visszaszerzi; –

apja emléke is ezt sugallja; – de e szent fogadás tételekor még nem tudta, hogy az atyai ház mostani birtokosa lopás és csalás útján jutott hozzá, – Kálmán a tényleges birtokost a legboldogabb, elégültebb s birtokához rendkívül ragaszkodó embernek találja, mégis csak egy szóval sem sajnálja ez embert bármi úton kitudni birtokából. Egy helyen nem mutatkozik idegennek a birtokos nejét elcsábítni s ezáltal rontani el kedvét a birtoktól s kedves, fél komoly fél tréfás modorával más helyen az egyptomi csapásokat kívánja a. falura, melyben az atyai ház van, hogy a tulajdonos elveszítse kedvét. Bármily nemes volna is az indok, a legnagyobb önzés egy birtokért, melyhez más annyira ragaszkodik, minden tettre késznek mutatkozni. A mi pedig az anya sírja iránti kegyeletet illeti, azt kevés helyen látjuk nyilatkozni s a mű végén, midőn Kálmán a birtokot magáénak nevezheti, nincs említve az anyai sír. – A mi a bűnéért büntetett Csetnekit illeti, – semmi sem volna igazságosabb, mint az, hogy a hamis kártyán nyert vagyon, ugyanazon menjen el. Ha bűnébe visszasodortatik, a bűnhődés ép oly költői mint erkölcsi volna. De ő e bűnéből megtért s régi hibáját is csak a véletlen fedezi föl. Írásban veszté el a hamis kártya magyarázatát – melyet most előmutatnak neki. Vigyázatlanságáért bűnhődik De ha elismernők is, hogy a bűn bármily későn s bármi úton méltán büntettetik, a mű morálitása a becsületeseknek festett egyénekben van megsértve. Ők büntetőkként lépnek fel; magok minden felhatalmazás nélkül veszik át a törvény jogát, s magokat teszik ki az immorálitás vádjának. Ők nem tartanák megalázónak a kedvencöktől ellopott vagyont visszalopni, vagy visszalopatni.

Nem hissszük, hogy legyen olvasó, ki az ily igazságszolgáltatásban meg ne botránkozzék. Bármily érdekkel olvassák némelyek a mű elején a meggyőződés hiányára mutató könnyelműségeket, nem hiszszük, hogy legyen olvasó, kit a mű és személyek moralja komor hangulatba ne ejtene. Pálffy nem tehet róla, hogy a jó és rosz tudata annyira megvan gyökerezve civilisatiónkban, hogy regénye meg nem téríti a közvéleményt, vagy inkább a közlelkiismeretet; nem tehet róla, hogy azon francia regényíróktól vette a példát, kik a társadalom alapelveit akarták kifeszegetni. Regényében nincs meg e törekvés; ő semmi eszme iránt sem érdeklődik regényében; – csak az a tévedése, hogy ama regényírók elveit elfogadottaknak hiszi a társadalomban, úgy hogy már szót sem érdemlenek.

Pálffy az elvtelenséget és könnyelműséget tudja legjobban festeni; – érzelmeket és szenvedélyeket rajzolni és fejleszteni nem ügyekszik; – s a mi a jellem és lélek egyik leglényegesebb alkatrésze, a moralis érzés mellőztetik: emberei lelkiismeret nélkül jőnek világra. Az egész emberi lélek eltakartatik szemünk elől. Regényében az életnek is csak külső oldalát, némely szokásait látjuk, de szellemibb része, a szívet közelebbről érdeklő emberi viszonyok festését kerülve kerüli. Különös dolog, hogy az egész regényben az emberek vagy árvák, vagy nőtlen agglegények. Tulajdonképi családi élet nincs sehol e regényben. Hányódó-vetődő árvák, rideg öreg urak: – az életnek úgyszólva elvadultabb emberei szerepelnek. Regénye oly kevéssé festi a társadalmi életet, mint az embereket; – mindkettőre nézve az kívántatik meg, hogy a szív és szellemi élet tegyék a festés fő tárgyát Pálffy e regényéből is minden eszmény nélküli írónak látszik. Se az erényben, se a szív őszinte vonzalmaiban nem hisz. Regényében az önzés a kiindulási pont, s az er-

kölcsi érzék nélküli siker politikája jut diadalra. Hiányzik azon erkölcsi pont a compositióban, mely felé annak minden alapvonása sietne; mint az e regényben felléptetett nevelő rajzaiban hiányzik a perspectiva azon pontja, melyfelé a vonásokat intézni kellene. – Valamint e regény stíljében hiányzik a határozottság, a meggyőződés hangja; úgy a compositió üres, semmit mondó, – s az igazságszolgáltatás erkölcsi ellenmondáson alapszik. Valamint a stílben a közöny uralkodik, mely az író meggyőződését eltakarja, úgy az egyének lelki állapotját, belső életét ritkán vagyunk képesek érteni; – s a valódi motiválást legfeljebb a szeszély, a hirtelen jövő impulsus helyettesíti. Jellemet határozott erkölcsi felfogás nélkül nem lehet festeni. Nem kívánjuk, hogy okoskodásokban, erkölcsi leckékben nyilatkozzék e felfogás, az egyének tetteiben, szavaiban és a stílben kell annak határozottan nyilatkoznia.

Itt volna helye kifejtenünk, hogy határozott jellemű stíl nélkül, melynek főtényezője az erkölcsi meggyőződés, némely általános elvek iránti tisztelet és lelkesedés: hatásos és maradandó becsű irodalmi mű nem lehet – de hely szűke miatt csak annyit jegyzünk meg, hogy a magyar közönség nagyjában kényesebb e részben, mint sok más. – Bizonyos eszményi, nemesebb iránt mindig nagy fogékonyságot láttunk benne. Nem is említve Vörösmartyt, se a „Csehek” szerzőjét, a múlt tizedekben még a középszerű költői művek hibáját is elnézték, mihelyt valami nemesebb érzelmek voltak benne dicsőítve; – a közönség lelkesedett az igen hiányos s csak nem abstractiokként eleállított jellemzéseken, ha az erkölcsi ideal megszemélyesítői voltak. Az írók, még az utánzók is, az érzelmek nemesítését, a buzdítást tűzték ki célul, – s habár a szónoki hang ellen az aestheticának sok kifogása lehetett, e szónoki hangot a közönség a művészet legmagasabb fokának tartotta. Most, nehány régibb írónkat kivéve, a stíl, a mélyebb meggyőződés, valamely magasb rendű ideal hiányában mind jobban hanyatlik. Az érzelmek nem oly emelkedettek, s az utánzók nem valami nemesebbet utánoznak; – a buzdítással együtt a buzgóság is kimegy divatból. – A közönség maga is egykedvűebben veszi kezébe az irodalmi műveket; – s oly hatással többé nincs egy regény is, minővel a „Csehek” s „Karthausi” szerzőjének régibb művei. Közönségünk inkább azon hibában szenved, hogy jobban szereti a declamatiót művészet nélkül, ha abban valamely szép és nemes iránti lelkesedés látszik, mint a valódi megtestesítő költészetet, hol az érzelmek csak lappanganak a sorokban; semmint abban, hogy a mulatság, s csupa inger kedvéért letenne a követelésről, hogy az író nemesebb érzelmeket ébreszszen szívében. Pálffynak irodalmunkon egészen kívül kellett élnie, hogy eddigi költőink se hibái, se erényei meg nem látszanak művén. Irodalmunk történetében eddig külön álló jelenség; – s talán az is fog maradni. Azok, kik utánozzák, bizonyosak lehetnek benne, hogy a magyar közönségre hatással nem lesznek. A mi közös van közte és mostani regény és novellaíróink nagyobb tömege közt, főleg a lélek festésének elhanyagolása. Az élet külső oldalait jobban ismeri talán, mint akár melyik; – de a belsőt nem tanulmányozta s eszmékkel, úgy látszik keveset foglalkozott – a gondolkodás nem tűnik ki művéből. Szorgalmasan tanulmányozhatta a francia írókat, s úgy szólván azokon növekedett fel: de csak külsőségeiket tanulta el, a lényegest itt sem választván el a lényegtelentől, s hibáikban utánozza.

Hosszasan értekezénk a két fenebbi regényről, mint két szélsőségről, s a stíl kérdését több oldalról fejtettük ki. Annál rövidebbek lehetünk a még előttünk fekvő műre: A „Vetélytársak”-ra nézve.

***

P. Szathmáry Károly a „Vetélytársak” szerzője kíméli ugyan az erkölcsi érzetet, a nemes érzelmek, az önfeláldozás s hazafiúság hiányával sem vádoljuk; – a história tanulmányozásáról csak dicsérettel szólhatunk; – de műve kevés költői értékkel bír. Mindenekelőtt nem látunk benne megállapodott stílt. Mindjárt a regény elején, a Szalárdy és Cserey nyelvén beszél; s noha itt is látszik, hogy e nyelv nem hangzik össze az író gondolkodásával, hogy az utánzás csak oly forma, mint midőn valakinek kedve jőne a palóc vagy székely dialectuson beszélni, holott az nem megszokott nyelve, – eléggé kimutatja, hogy a régi írókat ismeri; – de hátrább nehéznek tartja e kifejezés módot, s itt nem csak maga, hanem még a legegyszerűbb csatlós is a mai, nem mindég legmagyarosabb irodalmi nyelven szól. Ez magában is mutatja, hogy a határozott jellemű stíl szükségét nem érzi. A mű legnagyobb részében elbeszélése száraz, s csak az események kopár vázlatát adja. Egy-két helyen e kopárság fellengző, phantastikus leírásokkal van tarkázva, mint pl. a 2-dik kötetben (98–101. l.) Várhely tájának leírása. Hogy rövidek legyünk, a szerző stíljének hibáit, vagy inkább gyengeségét műve compositiója azonnal kimagyarázza. A mű már a kiinduláskor magában hordta a hibákat. Szerző a történet egy szakaszának számos eseményeit akarta két kötet regényben elbeszélni. A szereplők, kiket e regényben felléptet, másodrendű érdeket keltettek az országos szerencsétlenségek és a trónváltozások közepett. Mintha azon célból volna írva e regény, hogy azon események, melyekre nézve a történet nem világos, itt magyarázatot leljenek, mint pl. Várad bevétele egy szerencsétlen szerelmi kétségbeesésből magyaráztatik, s Barcsai Ákos halála egyenesen Kemény Jánosnak van tulajdonítva. Elő van adva e regényben II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata, a sereg elpusztulása, a tatár pusztítás, Barcsay Ákos fejedelemsége, Rákóczy György várhegyi vesztett csatája, a szamosparti döntő ütközet, melyben elesik; Várad bukása, Barcsay halála, Keménynek Segesvár alatti végső harca, s igen sok más országos esemény. Az író a sok tárgy miatt minél rövidebben levén kénytelen mindezt elmondani, az elbeszélés örökös expositió. Nemcsak, hanem magok a szereplő személyeknek sem igen van érkezésök egyébbről, mint politikáról értekezni. A fegyverzörgés s politika közepett Bánffy Ágnes, Apaffy Mihály, Bethlen Miklós, Zólyomi Miklós szerelme, mely a regény meséjét teszi, elenyészik. Maga a szerző összezavarván, vajjon történetet, vagy költői művet ír-e, a nevezetesebb lelki mozzanatokat megfejtetlen hagyja, a szenvedélyek festésének nem enged tért, mert szerzőt egészen az ország dolgai foglalják el. A história tömeges tolongásából, egy alak sem válik ki elég tiszta és határozott vonásokkal; még a leginkább, előtérre állított Barcsai Ákos sem, a kit külseje és lelke asszonyosságán kívül egyébb alig jellemez; – egy typusra, egy osztályra emlékeztet, de szerző nem enged elég világosan pillantani lelkébe, s jelleme nem fejlesztetik. Bánffy Ágnes, e nemes önfeláldozó hölgy s a többi öreg s ifjú, mind csak egy-egy typus, és nem jellem. Ágnesben még egy oly jellemvonást is látunk, mely nem fér

össze a többivel: a tatár által felgyújtott faluban hátrahagyott állatkáját sajnálja leginkább s nem annyira az embereket. „Embernek Isten a menekülésre eszet és alkalmat adott, úgymond, s mások vesztéért lelkem nem vádol; de e kis kedves állat gondatlanságom áldozata!” Ez nem egy nemeskeblű magyar hölgy nyilatkozata, midőn egy falu lakossága a végínségre jut, vagy elvesz, hanem egy oly nőé, a kit kisebb veszélyek alkalmával comicus színben akarunk bemutatni. Azonban nem akarunk a hibák részleteibe bocsátkozni, – a fő dolog, hogy a regény ne váljék száraz, sőt még érdekes krónikává sem. Az egyéni élet s ennek szellemiebb viszonyai legyenek festve; – a magánéletet akarjuk látni eszméivel, szenvedélyeivel s a külső eseményeknek, a történet krónikai részének háttérbe kell szorulnia. Ezek legyenek a színfalak, melyek közt az egyéni élet drámája lefoly, s ne a politikai nagyobb események zaja foglalja el a színpadot, melyben az egyének elenyésznek, ha részt vesznek is, vagy csak nézőkként állanak ott. A történetírás alárendeli az egyéneket az események, politikai viszonyok fejlesztésének s csak annyiban fest jellemet, mennyiben a nyilvános eseményekre befolyással volt; – de egészen más a regényíró feladata. Az embert, ha politikai szerepeket visz is, házi öltözetében kívánja látni, s magán élete, egyéni szenvedései és sorsa által érdeklődik. A politikai események csak annyiban jőnek ecsete alá, a mennyiben az egyén életére s társadalmi viszonyaira nagy befolyással voltak, vagy végre ha azok nagy részt tőle függenek. Már a külső forma sem engedi meg, hogy e két nemet összetévesszük. A költői műnek bevégzettnek kell lennie egy-egy főszemély sorsának eldöntésével, jellemét vagy egy-egy szenvedélyét végkifejlésig akarjuk kísérni; – a történet eseményeinek nagyobb érdekűvé tétele által a regényíró nem fogja kellően befejezni művét, ha csak valamely korszakot alkotó katastróf végével a regény végkifejlése össze nem esik; – mindég érdekelni fog különben a kérdés: mi történt azután? Az előttünk fekvő regény sincs befejezve. Annyi fejedelem megbukása után, az érdekel főleg, mi történt később a fejedelmi székkel? – Bethlen Miklós s Bánffy Ágnes sorsa nincs eldöntve. Szerző ezt egy külön folytatásban megírhatja ugyan, mint sok más regényíró, sőt oly nagy költő is mint Shakespeare tőn, ki angol történetből vett drámaiban, minden személyét addig lépteti fel, míg csak valamelyik művében meghal. De ha a folytatásban is oly nagyon összetéveszti a történetíró tisztével a regényíróét, félő, hogy Bethlen Miklós halála után is azt kérdezzük: vajjon mi történt azután a politikai világban? A formák összetévesztésének azon káros hatása van, hogy az összezavart nemek közől se egyik se másik nem lehet ép. A történetíró szoros kapcsolatba hozza az eseményeket, s elbeszélésében, a nélkül, hogy sok okoskodásra volna szükség, minden történetnek értelmet tud adni: – épen ezen értelemadásban, s bizonyos alapeszmék körüli csoportosításban fekszik a történet írási művészet. Ha már a regényíró, kinek az egyéni élettel van dolga, sok külső eseményt visz be regényébe, melyek a regény főszemélyeinek akaratától és egyéni életétől függetlenek, az eseményeket csak az események kedvéért fogja elbeszélni; mert a történet politikai, diplomatiai messzeágazó okait elő nem adhatja, mint egy történetíró, s a történet megadott, meg nem hamisítható eseményeit sem csoportosítja mind egyénei, mint központok körül. Így sok száraz, értelmétől és jelentőségétől megfosztott rész lesz az elbeszélés-

ben, melyet semminemű előadás meg nem tűr. Szathmáry Károly száraz krónikai előadását jól ki nem választott álláspontjának tulajdoníthatjuk. Se költői művet, se történetet nem írt, s a stíl, mely e műben uralkodik, sem költői sem történetírói. A politikai események nagyobb tömegben történt fölhozása csak akkor lehet sikeres, ha főszemélye azok főintézője; de nála a főbb személyek tétlenek és csekély emberek a tettek mezején egy Kemény Jánoshoz s Rákóczy Györgyhöz képest. Szerző sehogy sem tudta az eseményeket az egyéneknek alárendelni; akár az által, hogy az ország sorsát intéző valamelyik hatalmasabb egyént tette volna főszemélylyé, akár azáltal, hogy a nagy eseményeket csak háttérben, s a magánéletet festette volna egész erővel. Ön maga is érezvén, hogy az előadott események nem oly mély jelentésűek, mint a történetben, s nem állanak oly szoros kapcsolatban a regény személyeinek belső életével, mint a költői mű kívánja, természetes, hogy ha tettetni nem akart, oly érdekeltséggel, a képzelet és érzelem annyi erejével nem írhatta meg, mintha a tárgyat, s minden részeinek jelentőségét világosan látta és érzette volna. Csak ott lehet ép, erőteljes stíl, hol az előadandó tárgy minden része az író lelkéből látszik kiforrni, mihez elkerülhetlenül szükséges, hogy az egyes részek szoros kapcsolatát világosan értsük és a tárgy már előre mint élő organicus egész legyen meg a lélekben. Erre, mint már megjegyeztük idő kell, s ha a „Vetélytársak" szerzője több gondolkodással készíti munkáját, kétségkívül öszhangzóbb, elevenebb művet készített volna. A történeti adatok gyűjtése körüli szorgalma után a rendezés, kirostálás s alakítás művelete lett volna hátra, melyet azonban elmulasztván, holt művet írt, s történeti tanulmányát céltalanul pazarolta el: – az olvasó se történeti adatokat nem tanulhat belőle, se nem adhatja át magát az illusiónak. Azt látjuk e regényből, hogy szerzőjének van ugyan hajlama a történeti adatok egybegyűjtéséhez; de mind nagyban mind kicsinyben csak az alakítási tehetség hiánya tűnik ki. Maga e regény mutatja, hogy több időt és gondot fordított a költő az események tanulmányozására, mint a költői földolgozásra. Meglehet, hogy önmaga helyesebb, ismerete ennél fogva azonnal rávezetné, hogy tulajdonképi tere az ismeretgyűjtés és tanulmány, hogy nem érti jól önmagát, midőn a helyett, hogy arra fordítná erejét, a miben hasznot tehet, a nemesen gyönyörködtető szerepét akarja vinni, melyhez szükséges ugyan a történet tanulmányozása, de százszorta szükségesebb az egyén belső élete, a szenvedélyek és az ember moralis oldalainak mély ismerete, melyek úgy látszik, nem érdeklik annyira, mint a történet eseményei. Nem mondom, hogy a tötténetbúvárlat és történetírás terén magasbb rendű, sőt némely valódi költői tulajdonok nem kívántatnak meg, – s ha ezeket érzi magában a szerző, a történetírás terén is kifejtheti; csak azt mondom, hogy még azon esetben is, ha a nagyobbszerű, kiváló tulajdonok hiányzanának, a tudomány terén kicsiben is hasznot lehet tenni. Nem alázzuk meg a tudományt a költészet ellenében, midőn azon különbséget hozzuk föl, hogy a tudományban lehet valaki méltánylandó napszámos; a költészetben s a művészet bármely ágában nincs szükség napszámosokra. De minek olyat tanácsolni az írónak, a mire kétségkívül önmaga is rájön előbb utóbb? Szorosan véve, csak azt vala szükség elmondanom, hogy magában véve igen szép és méltánylandó dolog történetünk, nemzetünk e nagy örökségének, ha csak leltárát is jól ismerni, s mi becsüljük

Szathmáriban a történet eseményeinek tanulmányozását, melyet nálunk némely regény és drámaíró elmulaszt, de ő is elmulasztja az emberi jellem és lélek, a kor szellemének és eszméinek szorosabb tanulmányozását. Szathmári műve nem mutat arra, hogy az emberi viszonyokba és emberi jellembe mélyebben ható tanulmányt tett volna. Regénye üres eszmék dolgában, valamint egész compositiója egy csekély novellának sem nagy szerelmi félreértésen alapszik – nem valamely nagyobb költői lélektani vagy társadalmi eszmén. Mint előbb mondtuk, nem sérti az erkölcsi érzetet, de a lélekkel nem sokkal többet gondol, mint Pálffy, – a kötelesség s természeti hajlamok vagy szenvedélyek közötti harcot, a költészet e legszebb s legdrámaibb tárgyát ő is mellőzi; s látni mindezekből, hogy az ő regénye is alapjában csak mulattatásra van írva, a hasznost nem a költőiség, nem a stíl és compositió szépsége, hanem a *történeti adatok* képviselik. –

***

A mint előre bocsátottam, az ismertetett három regényből nem lehet következtetést vonnunk regényirodalmunk jelen állására; – de irodalmunk nagyobb tömegének némely mostani hibáival részint hasonlatosságot mutatnak, részint ellentétben állanak.

A fődolog, miiránt figyelmet akartam ébreszteni, a stíl ügye. A meggyőződés, magasabb eszmék iránti lelkesülés hiánya, vagy az eszmebeli szegénység, végre a hol eszme van, az elsietés a forma összetévesztése miatt nem alakulhat stíl.

Másik, a mit fontosnak tartottam kiemelni, hogy ellentétben regényirodalmunk megalapítóival, mind az emberi, mind a társadalmi élet szellemi részének tanulmányozását elhanyagolja némely regényíró. Szintén általános tünemény íróink nagyobb tömegénél. Az életben, és történetben csak a közönyös külsőségeket szeretjük tanulmányozni, az emberi szenvedélyek és a moralis élet mellőzésével.

E két irány, vagy inkább iránytalanság egyaránt feltűnő lyránk-, drámánk- és elbeszélő-irodalmunk nagyobb tömegében. Egyik megrovásunk inkább a formát illeti, másik a tartalmat; egyik az alakító egyéniségre szól, másik az átalakítandó anyagra, az eszmékre. Se a költői stíl kellékei nélkül, melyek közül egyik legfőbb a meggyőződés s érzelmek őszintesége, se költői tartalom, az emberi lélek hű festése nélkül nem alakulhat költői mű. Bármennyire összeforrjon is e kettő, a költői művekben elválasztjuk egymástól. Egyfelől azon valódi tanulmány van elhanyagolva, mely lelket, eszmét keres minden külső alatt; azaz, mely a gondolkodásban áll, másfelől azon művészet hanyatlásán, mely lelket, eszmét, meggyőződést tud művészien rejteni a szavak alá. Az utóbbi hiba előfordulhat az első nélkül; lehet valaki gondolkodó, philosoph, buvárlótudós, a nélkül, hogy költő, vagy csak jeles író volna; – de a költő főleg a regényíró, ki az embert és életviszonyokat több oldalról festi le, ama tanulmány nélkül el nem lehet, se kifejlett stíl nélkül, hogy eszméi meggyőződése, az érzelem, az író subjectivitása és eszméi szóljanak elbeszélésében, dalában és drámájában.

Ezen kellékek nélkül lesznek irodalmunkban adomák, unalmat űző történetkék; de szívnemesítő, lélekemelő műveink nem; lesznek a közönségnek tán kedvenc bohócai, kötéltáncosai, kik megnevettetik ügyességükkel, frivolitásukkal mulattatják, de nem – a szó nemesebb értelmében vett – írói, kiket becsül, kiket

érdemeikért megkoszorúz, mert műveik által lelke gazdagodott, szíve nemesedett; s nem lesznek többé művek, melyek nagy hatást tegyenek.

Vagy tán a közönségen fog múlni, ha irodalmunk valaha ez állapotra jut? – Már is hallunk panaszokat, hogy a közönség hidegülni kezd; hogy a nemzeti nyelv fentartására szolgáló magyar irodalmat nem pártolja éléggé – az irodalom azon részét t. i. mely a nyelv fentartásán, s a közönség unalmas óráinak elölésén kívül más célra nem íratik. – Csodálatos, hogy ugyanazon közönség, melynél egy Vörösmarty, Józsika, Eötvös oly lelkesedésben, oly általános tapsban részesült, most annyira levetkezte volna nemesebb érzelmeit, hogy a mi szép, a mi nagy, a mi az emberi lélekből merített igazság, többé ne értené! – Azt mondjátok talán, könnyű volt ama korban, midőn egész költészetünket a hazafiúság eszméje hatotta át, mely egyszersmind a kor uralkodó eszméje volt. – De hisz épen azt mondjuk mi is, hogy könnyű nagy hatást tenni azon költőnek, kinek műveit mély meggyőződés, nemesebb, az emberi szívben mélyen gyökerező érzelmek, s az erkölcsnek és szépnek idealja lengi át; ezek pedig uralkodó érzelmek maradnak minden időben. A hanyatlásnak indult stíl, vagy a stíl nélküliség, mely irodalmunk nagy részén uralkodik, magában is eléggé mutatja, nincsenek erős meggyőződéseink, nem törődünk az eszmékkel: jellem és ideal nélküli irodalmunk van.

Ha elfogadnók is, hogy régi dicsőségünk megéneklésének kora lejárt, a mit nem hiszünk, nincsenek-e az emberi szívben más érzelmek, nincsenek-e szenvedélyek, melyek festése ép oly hatalmasan megindítja szívünket? – nincsen-e más ideál? Más nemzetek nagy költőit csak ez ideál lelkesítette-e, vagy nem kénytelen-e a hazafias drámák és hősköltemények írója, a mű hősét nemesnek, nagylelkűnek, erényesnek festeni, ha részvétet akar iránta ébreszteni? – Szeretnénk-e egy erkölcstelennek festett hazafit, egy jellemtelen szerelmest? – A morális elv a főideál a költészetben, s a mi nemes és szép mindig szeretni, bámulni fogjuk, – a rosztól pedig, bármint legyen szépítve, utálattal fordulunk el. Ha a közönség szívét a moral ezen érzelmével nem emeljük, ha az nem érzi a műben egy nemesebb szív lüktetését, az emelkedett lélek eszméit, nem csoda, hogy hideg marad; – valódi önmegalázás volna azt hinni, hogy ezeket a közönség megveti. A közöny, melylyel egy némelyek a közönséget vádolják, inkább egy némely írónk lelkében van.

Irodalmunkban a regényírás korszakot alkotott, s nem egyéb, mint azáltal, hogy miután a hősköltemény, a lyra csak úgy szólván dicsősége fényében mutatta fel a nagy ősöket, vagy buzdított hazaszeretetre, a regénynyel azon irány köszöntött be, hogy a nemzeti jellemet, az embert, inkább olyannak lássuk a minő, valamint a múlt és jelen társadalmi életét kevésbé phantasticus, s annál valóbb színben.

Nem elég széles tér-e ma is, nem kimeríthetetlen gazdag forrása a mély, valódi és nagy hatást tevő emotiók festésének? A ki egy pillanatot vetett irodalmunk fejlésére, észrevehette azt nemcsak a prózában, hogy költészetünk nagyobb képviselőiben az irodalom általánosabb emberi szempontokra emelkedett, mi által nem hisszük, hogy veszített volna, s a közönség, kinek kedvéért még a hazafiasságot is más erényekkel kellett támogatni, hidegen maradna az általánosabb eszményiség iránt.

Azok a kik adomákkal, dajkamesékkel, száraz krónikával mívelik a magyar nyelvet és teszik mindig jelentéktelenebbé az irodalmat, eljutottak tán oda, hogy a közönség nem lát egyebet az írók egyrészében, mint csupa unaloműző mulattatót; de félő, hogy bekövetkezik azon idő, midőn a folytonos hatás erejénél fogva, a formátlanság, eszmétlenség s a meggyőződés hiánya közönségünket is annyira közönyössé teendi, hogy a roszal együtt a jó iránt sem lesz többé oly eleven érdekkel; – mert az ízlés legkönnyebben romlik.

De nemcsak a közönség hideg voltában keresik a hibát; – napi renden vannak a kritika elleni vádak is. Azok, kik saját magok ismeretére kevés gondot fordítnak, akárkiben csak magokban nem keresik a hibát. Természetes, hogy a kritika vétkei megbocsáthatatlanok! Természetes, mert a kritika oly vakmerő, hogy az író meggyőződését, érzelmeit, eszméit s szándokait taglalja! Ki adta a kritikának a jogot, hogy a stílről szóljon, hogy a tartalmat is elemezze? – Had gyakorolja az elv, vagy elvtelenség, az ízlés vagy ízléstelenség, a ferde vagy szép eszme souverain jogait a közönség felett. A közönség mulat – s az írónak nincs szüksége más lelki tulajdonokra, mint a melyekkel álomba szenderítheti olvasóját. Mi gondja rá némely embernek, ha az emberek a meddő hínárt virágzásnak tekintik, az üszögös búzát ép gyanánt veszik? Bizony nagyon vétkes lehet a kritika, hogy a közönséget néha fel akarja világosítani, s az irodalmat meggátolni a posványba sülyedéstől, a mennyire csekély, a tömeges hatással szemben tán kelleténél ritkábban gyakorlott erejétől kitelik.

Talán azt követeli a kritika, hogy minden költő lángész legyen?

Épen ellenkezőleg; a kritika felényi lángész fitogatást is soknak tartana, – épen azt kívánja, hogy az író ne bízzék annyira saját lángeszében, fordítson több időt a gondolkodásra, több szorgalmat a stílre, s adja a legjobbat, a legszebbet a közönségnek, mely tőle kitelhetik; – ne vesse meg lángeszűleg a lélek, erkölcstan és az ízlés törvényeit, s ne építsen oly épületet, hogy azt a szabad véleménynyilatkozat egyetlen lehelletére az öszszeomlástól féltvén, „romboló kritiká”-t kiáltson. Salamon Ferenc.

13.

[Salamon Ferenc, *A Magyar Akademiáról*, Pesti Napló 1860. ápr. 3., 78-3043. sz.]

A Magyar Akademiáról

A magyar épen annyira hódol a divatnak, mint a francia. A ruházat divatján kívül megvan nálunk az eszmék, sőt a vélemények divatja is. Sok roszat, sok jót mondogatnak el a divatról és azokról, a kik hódolnak neki. – Igazuk van, kik megbocsáthatatlan gyöngéjének tartják, hogy állhatatlan, s oly gyorsan enyészik el, a

mily hirtelen támad; de igen messze mennek, a kik csupán a könnyelműség bérruhájának tekintik, mind öltözetben, mind az eszmékben.

A mi különösen az eszmék divatját illeti, le vehetjük előtte a kalapot s méltán büszkélkedhetünk vele. Egy-egy eszmének általános uralkodása mutatja legvilágosabban, hogy köztünk, az annyira elhíresztelt visszavonás legalább is nem nagyobb, mint más nemzeteknél, hogy egy család vagyunk, mert ugyanazon egy eszme tüzénél melegszünk, hogy organicus élő lény vagyunk, melynek minden idegét egy érzés járja át s minden izmát egy akarat feszíti.

Ám nevezzék hát divateszmének azon általános részvétet, mely most mindennap a magyar Akademia ügyében a gazdag ezereit és a szegényebbek filléreit hozza be a közös oltárra! Az oly divateszmében, mely hazai intézeteink koronájának, az Akademiának és szép könyvtárának célirányos és méltó palotát varázsol elé úgy szólván hetek alatt, mely ez intézetet képessé teszi, hogy tízszeres erővel lásson a nemzeti nyelv, nemzeti történet és más tudomány míveléséhez, csak akkor volna valami szégyelni való, ha a részvét fele úton állana meg, ha befejezetlenül hagyná, a mihez nagy tűzzel fogott, s ha az oly szép kezdet nem jutna hozzá méltó eredményre.

E kezdet valóban oly szép, hogy csaknem példátlannak mondhatjuk.

A közrészvét minden legkisebb mesterséges eszközök, sőt úgy szólván, minden külső buzdítás nélkül, mintegy magától keletkezett. A mi régen a zöldasztal melletti lelkes szavak és a legbecsültebb hírlapok hosszas vezércikkezése után is nehezen ment, most egy egyszerű intésre, egyetlenegy szóra, mily szép sikerrel halad! Az egész izgatás abból állt, hogy az Akademia elnöke kimondá: a magyar Akademiának nincsen háza s még más tekintetben is szükséget szenved, az adakozás pedig meg van engedve.

Ennyibe került az, hogy az Akademiának alkalmas és talán pompás, egy nemzeti intézethez méltó háza s ereje kifejtésére elegendő anyagi tehetsége lesz.

Ezen tény örökre emlékezetes marad. Buzdító példaként fog szolgálni az utókornak, s még az ellenséges történetíró sem hallgathatja el és le nem vonhat becséből; – de ismétlem, csupán azon feltétel alatt, ha befejezzük a megkezdett művet.

Mert nem kell felednünk, hogy mi kétszer kezdtünk az Akademia felállításához, s mindannyiszor nagy tűzzel és lelkesedéssel!

Első megalapítása ép oly dicsőséges volt mint a mostani közrészvét a nagy mű befejezésében. Ki ne tudná az alapítás történetét? Még csak tervben szunyadott az Akademia; csaknem félszázadig csak ábrándja volt a halhatatlan Kazinczynak és bajnoktársainak; midőn a nagy hazafi, kit méltán nevezhetnénk a tettek mezején a múlt időszak koszorúsának, kimondotta rá az egyszerű „legyen" szót. Egy-két évig viszhangzott a szózat a hazában, s az Akademia megalapíttatott örökre. Azután elenyészett a részvét, bár mily nagy vala kezdetben, s az Akademia befejezetlenül maradt, mint a sokat akaró Zsigmond király nagy fenekű palotája.

A XIX-ik század első fele nagy korszak hazánk történetében. Annyi eszmét pendített meg, annyi szépnek hintette el magvait, annyi maradandónak vetette meg alapját, hogy az utókor csak hálával emlékezhetik meg róla; de egyszersmind

nem szabad szemet hunynia rá, hogy ama kor keveset tett meg *egészen*, kevés virágnak látta érett gyümölcsét; kevés épületének a fedelét és gombját. Hogy mást ne említsek, e korban épül föl Múzeumunk, e korban a nemzeti színház, s ugyanekkor alapíttatik meg Akademiánk. A Múzeumnak épülete meg van, de módja nincs, hogy egészen elrendezze és elég erővel gyarapítsa gyűjteményét, és elegendő számú személyzettel rendelkezzék: a közönség tudvágyának ma sem tud elég kényelmet és új anyagot nyújtani. A színházat maig is részben a mindennapi kenyér gondjai gátolják, hogy a nemzeti nyelvnek és a jó ízlésnek azon szolgálatot tegye, melyet tennie kellene; végre az Akademiának csak ezután lesz háza, és csak ezután egészíttetik ki anyagi tőkéje. Íme, mennyi teendőt hagya föl a múlt az utókor számára, csak ez egykét tárgyban is!

Minek tulajdoníthatjuk a múlt e félszeg intézkedéseit? – szintén mindenki tudja, mindenkinek fris emlékezetében él. A hátramaradás eleven érzetében mohón sietett a nemzet kipótolni a hiányokat. Nagyszerű, óriási volt a feladat. Egyszerre száz helyen kellett mívelés alá fogni a puszta tereket, ezer javaslat és indítvány foglalta el a lelkeket, s a zöldasztalon a terveknek, a sürgős teendőknek mindig roppant halmaza feküdt, melyet a jegyző csak tizedelve bírt felolvasni is. – A közrészvét száz felől vétetett igénybe, s a mai lelkesedve felkarolt indítvány kivitelét félszeggé tette egy holnapi javaslat. Mind nagy fontosságú, mind közérdekű, mind sürgős és mulaszthatatlan volt, a mit akkor vitatott és megkezdett a nemzet, – s mindenki át volt hatva a felelősség érzetétől, ha elmulasztatnék.

De mindemellett, sőt épen ennélfogva, nem kevésbbé igazságos elismernünk, hogy a rögtönzési fölhevülésben kezdett műveken meglátszanak a kapkodás jelei. Ezt annyival kevésbbé hallgathatjuk el, mivel nagy tanulságot meríthetünk belőle, s általában, a múltat helytelenül magyarázzák, a kik csak buzdító oldalát szeretik tekinteni, s nem veszik észre, hogy árnyoldalaiban fontos tanulságok rejlenek, melyeket nemcsak hímezetlenül lehet, hanem kell is leolvasni. Kerülnünk kell, hogy ugyanazon hibát kövessük el, melyet a múlt elkövetett.

A múlt hibája közintézeteink megalapításában, hogy más-más tárgyra ment át, mielőtt az *egyiket* befejezte volna. Tán épen ezzel teljesíté föladatát a kor, hogy csak biztos alapot rakott, csak elvetette a magvat, melyet habár a tél hava ellep is egy időre, biztosan kikél és gabonává érik meg. De a mai kornak nem adatott e kezdeményezési szerep. Ránk a befejezés maradt örökül, mely már nagyon könynyűvé tétetett.

S miben áll a titka annak, hogy a félben levőket befejezzük? Abban, hogy kerüljük azon – régen menthető – hibát, mely miatt befejezetlenül maradtak intézeteink. Ne kapjunk sok felé, ne akarjunk egyszerre sokat. A mihez hozzá fogtunk, hajtsuk végre, a mit megkezdtünk, ne hagyjuk annyiba, míg végére nem értünk.

Nem csak egyedül a szóban forgó közérdekű intézet, az Akademia kívánja ezt, hanem önérzetünk követeli. Csak a kész, befejezett műre lehetünk büszkék, – a félszeg mű mindig meghágy bizonyos megfelelő félszeg érzést a lélekben, s magán hordva a biztos réseket, a hol az ellenség gúnya hozzá férhet a műhöz és alkotóihoz.

Ezen okokból indítványozom én, hogy mindenikünk hagyjon föl egy időre minden nagyobb mérvű indítványnyal. Egyszerre ne akarjunk egynél többet, nehogy egyiket se akarhassuk egészen.

Az indítványok, melyeket az emberszeretet sugall, vagy csekélyebb fontosságú vállalatok szellemi és anyagi téren nem záratnak ki, de a nagyobbakban rendre haladjunk, hogy haladásunk biztos legyen.

Egy teljes siker sokkal nagyobb buzdítás egy következő sikerre, mint száz félsiker, melyekbe elvégre is belefáradunk.

Bizonyítsuk be, hogy a szalmatűz vádja nem illik reánk; hogy a mostani divat nem oly fényűzési szeszély, melyet nem más okból, mint csupán azért, hogy van újabb is, könnyelműen dobunk félre; hanem csak akkor szűnik meg, midőn a mű befejezésével a természet kimutatta saisonja lejárt. Salamon Ferenc.

14.

[Salamon Ferenc, *Akademiánk föladata*, Pesti Napló 1860. máj. 1., 102-3067. sz.]

Akademiánk föladata

Mondám előbbi cikkemben, hogy nálunk az Akademiának kell pótolnia minden hiányt, mely a tudományos magasb törekvés támogatásában mutatkozik mindenfelől. Mondám, hogy ez az Akademia életének lényeges feltétele.

Mert az Akademia hivatása magasb rendű, semhogy a tudománynak csak elemeivel bíbelődjék; és sokkal hathatósabban kell működnie a nemzet szellemi haladására, mintsem beérje vele, hogy néhány tudósnak címet és nyugalmat ád.

Nem kell aggódnunk rajta, hogy a tudomány elemi részeiben hátramaradunk, csak felsőbb részeit míveljük sikerrel. Ez utóbbi részben maradt el nemzetünk a többiektől.

És ez elmaradásunkat az újabb kornak kell tulajdonítnunk; mert régebben a századok műveltségének kőrülbelől színvonalán állottunk.

A reformátio előtt, sz. Istvántól Mátyásig majd minden királyunk – nem is említve Nagy Lajos Akademiáját, tán bőkezűebb volt a katholikus szerzetek iránt, mint bármely más európai uralkodó; mert a szerzetesek azon időben nem csak a hitnek, hanem az akkori tudománynak is úgy szólván kirekesztő papjai valának.

A reformátió idejében az erdélyi fejedelmek tudományos intézeteket állítnak fel, oly pazar nagylelkűséggel, mely kétszáz év múlva is jutalmazva kamatozik a magyar nemzetnek; – s az akkori időkben a Bethlen és Rákóczyak intézetei a kor tudományának színvonalán állottak.

Mit tettünk ez ősök e nagylelkű példáihoz foghatót a tudományok érdekében? Meg kell vallanunk, hogy maig is nekik köszönhetjük a legtöbbet.

De ez iskolák, melyek a tudomány elemeit szabályosan őrlik a fiatal nemzedéknek, ma már nem elegendők.

Tanintézeteink nem fognak dicsőséget szerezni a magyar tudományosságnak. Mutatja eléggé több száz esztendei tapasztalás. Sok intézetünk dacára, nagyon de nagyon elmaradánk a többi nemzetektől. Nem hogy elegendők volnának haladásunkra, hanem tudjuk, hogy magok is tespedésnek indultak, igen természetes okokból.

Mert ne higyjük, hogy iskoláink hanyatlásának főoka a latin nyelv volt, mely kiszorította egyrészben vagy egészen a nemzeti nyelvet. Ez csak az egyik ok. A latin nálunk csaknem élő s nagy részben az élet nyelve volt. E hanyatlás főoka abban keresendő, hogy nem míveltetett nálunk a tudomány felsőbb, magasabb része. A gyermek megtanult valamit az iskolai könyvekből; de kitől tanult és kitől vett buzdítást maga a tanító? – Emlékszünk mindnyájan azon tanárokra, a kiknek agyában a sok tudomány megmaradt, azon módon, a mint azelőtt húsz-harminc évvel a külső egyetemekről behozták, és annál maradtak. Élet és lélek helyett a tespedés lehét terjesztették magok körül, melytől senkisem iszonyodik oly teljesen, mint az eleven érzékű ifjúság. A tudománynak örökös felfrisítésre van szüksége, s még a munkássági ösztön, a lelki rugalmasság is oda lesz élő ingerek hiányában.

Egészen a gyermekig, a köznépig, kiknek csak a tudomány hulladékai kellenek, megérzik hatása, ha nincs a nemzetnél magasabb tudományos élet.

A tudomány meghonosítása mindig felülről kezdődik. Első a tanító: mert tanítvány lesz elég.

Nálunk az Akademia feladata, hogy megteremtse a tudományos életet, s úgyszólván a tanítók tanítója s a buzgók folytonos buzdítója legyen, hogy serkentő és termékenyítő sugárokat áraszszon felülről, s idővel a külföld is nemzetünk új dicsőségét lássa benne ragyogni. Mert maga a külföld is abból vesz többnyire mértéket szellemi termettségünkről, a mi a legnagyobb magasság, melyre a tudományok eljutottak.

Hiában mondjuk, hogy nemzetünk nagy tömege nem áll hátrább értelem dolgában, mint akár a harmadik szomszédé; hiában mutatunk fölvilágosodott felsőbb és középosztályunkra; hiában mutogatjuk ki statistikai adatokkal, hogy a szegényebb köznépből többen tanulnak meg olvasni Magyarországon, mint más földicsért nemzeteknél: csak azt kérdik tőlünk, hány magyar név fordul elő a tudományok világtörténetében, amire csak mentegetődzések után bírjuk kiejteni a nehezünkre eső feleletet.

Mi hiányzik nálunk, hogy a nehéz felelet oly rövid s a szintoly nehéz mentség annyira hosszú?

Írtam közelebbről, mik azon utak, a melyek nálunk a tudományos törekvéseknek nyitva állanak. Láttuk, hogy a nemzet nem gondoskodott még kellően egy oly útról is, mely magasra vihet. Csaknem meg van határozva a mérték, melyen túl az ismeretekben való gyarapodás és növés lehetetlen. A mit iskoláink adtak, sokan fejtették tovább vagy egyetemeken, vagy foglalkozásuktól fennmaradt üres idejök

felhasználásával. De: úgy tetszik, mintha hiányzott volna minden törekvés, hogy oda jussunk föl, a hol új látköröket nyit a magasabb álláspont.

Pedig ez nem áll. Nem hiányzottak nálunk azon nemesebb ambitiók tán soha, melyeknek a tudományok haladása oly sokat köszönhet, s nem hiszem, hogy bármi szépben és jóban a dicsőségre vágyakozóbb nép volna Európában a magyarnál. Magok iskoláink gyakran nagymértékben fölkeltették ez ambitiókat, s a tudomány iránti lelkesedést; igen sokszor az egyesek vesztére és a nemzetnek aránylag csekély hasznára. Midőn az élet közepette is lelkesedve pillantanak fel a tetőre, a melyre a dicsőség napja felsütött, mint Dante, elállva tartják az utakat. Egy rész elijed, másik a mindennapi alárendelt foglalkozások közt, harmadik a meddő kísérletekben, ereje megosztásában vész el. A hasztalan kísérletekben, gyümölcstelen fáradozásokban füstbe ment már kiszámíthatatlan erő; s sokszor a legjobb ügyekezet is semmivé lesz a megoszlás miatt.

Miért hagyott hátra bennünket a külföld? Főkép azért, mivel ott alig van oly nagyszerű dicsvágy, melynek a szellemi téren biztos útja ne nyílnék.

A mai korban a kitűnőbb nemzeteknél a legnagyobb dicsvágyat, önfeláldozást az ismeretek mezején látják nyilatkozni; s egy afrikai, egy éjszaksarki utazó, ki többnyire oda vész, oly megragadó példáit mutatja a valódi hősiségnek, mint akármely idők nagy háborúi; s a tudományt egy-egy lelki nyugalommal űző nagy tehetség, a lélek nem kisebb erejét és hatalmát fejti ki, mint egy reformátor államférfiú. De a becsület, a nemzet tapsai és a segédeszközök sem hagynak fenn semmi irigyleni valót a legnagyobb hadvezértől, vagy status-férfitól is.

És ezekben áll a nemzetek egyik fő-főbüszkesége, sőt van olyan is, a ki majdnem csak az e téren szerzett babérokért áll közbecsülésben.

Mi nem lehetünk több okból oly hatalmas elősegítői a magasb törekvéseknek, mint némely nagy nemzet, s talán még sok víz foly le a Dunán, míg a magyar is megfelelő contingenst állíthat az emberiség tudományának előharcosai közé. De meg kell tennünk a mi kitelik, többet nem követelhetünk magunktól, s ennyivel megszerezzük a becsülést is. Ha felfedezők nem lehetnek nálunk annyian, mint aránylag a francia vagy angol hazájában, törekednünk kell, hogy megálljunk a színvonalon, és a miben lehet közreműködjünk a nagy munkában. Az Akademiának mindenesetre feladata a tudományok magasb részeinek mívelése.

Mind saját tudományos életünk, mind a múltban szerzett nevük érdekében szükséges, hogy a magyar Akademia a tudomány magasabb részeit segítse mívelni. Ebben áll föladata; s koránt sem abban, mint némelyek követelték, hogy iskolai könyveket oszszon ki szakmában tagjai közt; hogy robotmunkában minden európai nyelven grammatikát és szótárt dolgoztasson, sőt hogy bureaut állítson fel, melyben a szerencsétlen magyar tudósnak egyéb dolga ne legyen, mint a hitelvesztett „Augsburgi”-nak történeti, népismereti, politikai, sőt statistikai ráfogásait is türelmesen cáfolgatni.

Az ily részint körén kívül is megeshető, csupán hasznos, vagy haszontalan munkánál többet kell várnunk Akademiánktól.

Legyen az zászlótartója a szellemi haladásnak; a legmagasbra törekvő erők segítségével a tudomány úttörője, hogy belül életet adjon a tudománynak, kívülről pedig a becsülést s a közösség egy új kapcsát szerezze meg.

De ezt csak úgy teheti, ha megnyitja az egyetlen pályát, mely a magasb tudományos törekvéseknek fennmarad; mert az Akademián kívül majd minden út zárva van.

Az Akademia jutalmazza ugyan a tagság megtisztelő címével, a kiket rá méltóknak ítél. De a tudományos haladás sokkal többet kíván, mint az ezen címmel, vagy a netalán hozzá kötött jutalommal való megelégedést. A valódi törekvés nem ezt tekinti a legnagyobb magaslatnak. Nem jutalmat kíván, hanem eszközt, hogy tovább haladhasson, s így tegyen valódi hasznot a hazának.

Épen ez áll az Akademia érdekében is; épen így lesz teljesítve valódi föladata; épen ez az, a mit a nemzetnek tőle várnia kell, s a mire a nemzetnek őt föl kell segítnie.

Ez csak áldozatok árán lehetséges; de ha minden tapasztalat nem csal, ha maga a tudományok története nem hazug, egész bizonyossággal lehet állítni, hogy nincs az az áldozat, mely oly bizonyos, oly minden ellen biztosított, és oly gazdag aratást hozna meg, mint ezen áldozat. Salamon Ferenc.

15.

[Salamon Ferenc, *A magyar Akademia külön föladata*, Pesti Napló 1860. máj. 9., 109-3074. sz.]

A magyar Akademia külön föladata

Minden nemzetnek van egy *külön* tudománya, s e tudomány az önismeret. E tudományban tekintélyeknek kell lennünk a külföld előtt.

A magyar nyelv, a magyar föld és népei, a magyar történet, s minden a mi népünket illeti, senkire sem bízható kincse a nemzetnek.

Legelső helyen áll az anyanyelv mívelése; – s valóban e kötelesség áll az Akademia programmjának homlokán, mint első parancsolat.

Az Akademia megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz a nemzet ez élő és éltet adó elemének, már csak annálfogva is, hogy az emberi ismeretek minden ágába elvezeti. A nyelv kényszerítve van, hogy új fogalmaknak és gondolatoknak adjon idomot. A végetlen kicsinyig menő boncoló ész legfinomabb megkülönböztetéseitől, a legnagyobb általánosságig emelkedő összetételekig követnie kell a nyelvnek a gondolatot. A durva anyag hajlékonynyá válik és a gazdagság mellett rendhez, a szabad mozgás mellett fenyítékhez szokik. A nyelvnek legnagyobb mestere mindig a gyakorlat.

De a nyelvgyakorlat magában eltévedne, az alkalmazás sok helytelenséget követne el, ha elvek nem vezérlenék. A ki vele bánni akar, csak úgy kell ismernie állandó törvényeit, mint akármely más természeti tárgynak. Tehát a nyelvtant mint önálló tudományt kell mívelnünk. S valóban teszi is minden akademia. Jól tudja mindenki, hogy az aránylag nem igen gazdag francia nyelvet főleg a francia akademia tette szabatosság, világosság és csín dolgában Európa diplomatiai közlönyévé s a legszebb irodalmi nyelvvé az élők között. Még XIV-ik Lajos idejében különösen e célra lépett életbe a francia akademia.

Nálunk is csak saját nemzetünk teljesítheti a munkát, különösen pedig Akademiánk. Ezer a teendője csak e téren is. Össze kell gyűjtenie a nyelv minden forgalomban levő kincsét az élő nép ajkáról, az irodalomból és fölkutatnia az ősöktől ránk maradt vagy elásott örökséget. Az Akademiának kell rendbe hoznia e gazdag gyűjteményt, hogy fölfedezvén rejtélyeit, kitanulván minden csínya szabályát, műértőleg s józanul alkalmazhassa. Az Akademia a hivatott őre e kincsnek; meg kell védnie az idegen vegyületektől, melyek oly kevéssé termékenyítik és virágoztatják, mint az élő növényt az élődi fagyöngy. Az erő és eredetiség rovására beplántált műveltségben nincs köszönet. – Az Akademia átlépné jogai körét, ha nyelvmívelési buzgóságában e rábízott kincsben kény szerint gazdálkodnék. Kötelessége abban áll, hogy a nyelvvel született törvényeket vizsgálja, s ezen törvényekből vont consequentiákat alkalmazza. A nyelvtudós inkább törvénykutató, mint törvényhozó; s mint mindenhez, kit mélyebb ismeret és tapasztalás érlelt meg, jobban illik neki e részben a mérséklet és conservativ név, mint a sietség és radicalismus.

E részben sem boldogulunk, ha e tudományt egész terjedelmében és mélyen nem míveljük. A sok idevágó ismeret közül csak a legközelebbit hozom fel, – a rokon és nem-rokon idegen nyelvek alapos ismeretét; mert kiismerhetjük-e nyelvünket, ha másokkal össze nem hasonlítjuk? – Hova jutna azon botanikus, a ki valamely növényt ki akarván ismerni, más növénynyel össze nem hasonlítná? – Mit látna rajta, míg a más tárgyakkal való párhuzamba állítás útján a különbségek és rokonságok fel nem tűnnének előtte? Ezen rokonságok és különbségek mutatják ki legvilágosabban a tárgy mivoltát és természetét. A nyelvtudományra nézve csak a tárgy különbözik, de az emberi ész természete itt is, mint mindenütt ugyanaz.

Nem is említem, hogy az idegen, némely bár nem rokon nyelvek tanulása már csak annálfogva is szükséges, mivel közös hazánk földét több oly nép lakja, kikhez a századokon át bebizonyult közös érdek több mint testvéri kötelékekkel csatol, s kiknek nyelvét szintén ismernünk kell, – csak azon tekintetben hoztam fel az idegen nyelvek tanulmánya szükségét, hogy lássuk, mily kevéssé haladhatunk saját nyelvünk ismeretében is, ha az összehasonlítás fel nem segít azt magasabb, bölcseleti szempontból vizsgálni. Csak a nyelv mélyebb ismerete adhatja kezünkbe a kulcsot annak titkosabb s legeredetibb forrásáig jutnunk, a hol a nyelvből a nemzeti jellem eredeti vonásai tükröződnek; mert a nyelv a nemzeteknél mindig egyik tükre az önismeretnek, mint az egyéneknél a styl.

Nem kevésbbé fontos és külön feladata minden akademiának a hazai nép jelenének s a nemzet múltjának ismerete; nálunk még nagyobb mértékben, mint másutt. Bajos volna megmondanunk, melyik drágább nekünk, történetünk-e, vagy nyelvünk. Maga történetünk azt mondja, hogy nemzetünket a múlt századokban nem a nyelv tette nemzetté, hanem más hatalmas kapcsok, melyek a dicsőség és balszerencse annyi változásaival dacoltak. Közös történetünkben van megírva minden jog, minden nemzeti sajátság, minden érdem, melyre büszkék lehetünk, s minden hibánk, melyből okulhatunk. A történet nálunk még kevésbbé elméleti tudomány, mint más nemzeteknél. Nélküle nem lehetnénk nemzet. Történetünket ennélfogva ismernie kell mindenkinek, s ez maradhat legkevésbbé a tudósok kizáró szabadalma. Megkívánja, hogy népszerűvé legyen, s hogy nemcsak mint tudomány, hanem mint művészet gyakoroltassék előadása. Ennélfogva legmagasb tökélyre víve nem az akademiákban, hanem általán a nemzeti irodalomban míveltetik.

S mégis az Akademia tehet legtöbbet történetünk s történetírásunk érdekében. Ő gyűjtheti össze az elszórt történeti emlékeket; s csak a száraz adatok egybehalmozásával is megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet és teszen. Minél több az ismeret-anyag, annál kevesebb a zavar az ismeretek bármelyik mezején; kevés ismeret-anyag közt sokkal nehezebb rendet csinálni, mint sok között; mert hiányzik igen sok átmeneti láncszem, s csak a minél nagyobb bőségből lehet minél több hézagot tölteni be.

De ez még aránylag csekélyebb föladata az Akademiának. A történetért többet kell tennie, mintsem csupa múzeum legyen, melynek feladata anyagot gyűjteni és megőrzeni. A holt anyagból tudományt kell alkotnia s a nemzet történetét is magasabb szempontból vizsgálnia. A holt anyagnak csak azon igazságok adnak életet és jelentést, melyeket az emberi ész általa felvilágosít. Ha nem látjuk a történetben az államtudományok és emberismeret gyakorlati nyilatkozatát, még ügyes előadás mellett is legfeljebb mulattató regévé lesz. A történettudománytól azonkívül, hogy valóságot követelünk, a századok tapasztalatain akarunk okulni s céljától fosztjuk meg, ha e tanulságot belőle kizárjuk. – Szükséges tehát arra, hogy a történet tudománynyá legyen minden államtudomány minél tüzetesb mívelése, s a hol a jogtan, az államgazdaság s számos idevágó ismeret nem míveltetik, a történettudomány sem virágozhatik. Hogy a hazai történet valódi tudománynyá fejlődjék, itt is szükséges a fennemlített hasonlító módszer. Nemcsak azon idegen népek történetét kell ismernünk, kikkel sorsunk gyakran hozott érintkezésbe, hanem egész terjedelmében kell s nem csak mint segédtudományt mívelnünk a világtörténetet s benne minden népekét. Csak miután történetünk ily magasb szempontból lesz szorgalmasan és minden oldalról vizsgálva, lehet egyszersmind sokkal alkalmasabb a népszerűsítésre. Az avatatlanabb közönség sokkal nagyobb mértékben kívánja a tudományok kitisztázott igazságait, a vizsgálat eredményét, mint a tudós. Egy tudós bárminő száraz adatokból tud valamit tanulni; míg az avatlan épen e tanulságot szereti kifejezve látni. Az adatokat csak akkor becsüli, ha kézzelfogható kifejezéseül használtatnak ezen tanulságnak.

Szükséges-e mondanom, hogy hazánk földének kiismerése is, mely oly nagy gyakorlati fontossággal bír, csak a természettudományok minden ágának művelése által lehetséges?

Az akademiák, mint mindenféle szaktudós gyűlhelyei, kiválóan alkalmasok a tudományok e párhuzamos és egyetemes mívelésére. Még az egyetemek sem képesek e részben oly hasznot tenni, sőt gyakran viszik oda a tudósokat, hogy egyetlen egy szakba temetkezve, szobatudósokká váljanak, s a részletek miatt az egészet elveszítsék szem elől.

A magyar Akademia sokat tett már a tudomány érdekében. S különösen abban áll dicsősége, a mi említett speciális föladatait illeti. A magyar nyelv tudományos vizsgálata az európai nyelvbúvárlat színvonalára kezd emelkedni, s hogy másokat ne említsek, míg Czuczor az Akademia pártfogásával a magyar nyelv nagy tárházát elkészíti, Hunfalvy az összehasonlító módszer útját törte meg.

A magyar történetvizsgálatban és források fölkutatásában míg Szalay újabb Katonája történetünknek, azzal áll magasabban latin nyelvű versenytársai fölött, hogy az európai közmívelődés történetéhez közelebb vitte a magyarét. Vannak azonban több érdemes férfiak, kik mint gyűjtők, mint a történet és államtudományok mívelői egy jobb kort készítnek elő; s ez irányban oly üdvös hatású azon nagy munka, mely b. Eötvösnek a külföld legfelvilágosodottabb történet- és álambölcselői előtt elismerést szerzett meg.

Hazánk földének kiismerése dolgában is elkezdődött az üdvös működés. Szabó József, Kovács Gyula, Brassay és mások, kik a tudományt a tudományért mívelték, sikerrel pótolgatják mulasztásainkat.

A magyar Akademia eddigi működését összevéve, kiválóan specialis magyar irányú volt. A minket közvetlenül érdeklő ismereteket mívelte, azaz: első gondja volt fő kötelességét teljesítni; de tudományosságunk magasbra emelése csak ezután várható tőle, és várható minden bizonynyal. Mert az út, melyen megindult, nem szokott félre vezetni. Azon kezdte, a mi legközelebbről érdekel bennünket; már pedig mindenütt a viszonyok szerinti szükség adja az első lökést egy nemzet tudományos fejlődésére. A hazai nyelv, a hazai történet és hazai föld tanulmányozása okvetetlenül magával hozza a szükség érzetét, hogy mint idevágó segédtudomány egyetemesen míveltessék minden tudomány, s a különböző szakosztályok nagy érdeklődéssel kisérjék egymás működését. – Ha még hátra vagyunk fokozatos haladásunk valamint jelenben kétségtelen, úgy jövőre bizonyos.

A magyar Akademia a nemzet legelső életföltételeinek egyik organuma, – s ezért életszüksége a nemzetnek. Ha szellemi hatalma még nem teljes a hazában, ha dicsősége még nincs beírva a tudományok világtörténetének könyvébe, megtette a mit tehetett, sőt talán máris többet, mint eszközeihez képest várni lehetett.

Az egyesületek örök életűek, s munkásságuk szakadatlan lánca a haladásnak, mint a nagy folyamoké, melyek a lejtőség nélküli mederben is folytatják útjokat a hátrább vizek súlyánál s a nyert eredeti lökésnél fogva. Az egyesületek szűkebb medrek, melyek öszpontosítják az erőket; s csak a part nélküli szétáradás képez posványokat. Míg Akademiánk van, nyelvünk és nemzetiségünk más kincsei nem juthatnak többé azon elhagyatott árvaságra, hogy egy-egy Kazinczy lelke és fél-

százados munkássága legyen szükséges a nyelv és nemzetiség fölserkentésére. Salamon Ferenc.

16.

[[sz. n.], [Alphonse Karr: *A normandi Pénelopé*], Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 14. 2. sz. 30–31.]

Hétfőn, november 5-dikén láttuk Feleki Miklós javára előadva „A normandi Pénelopét." *Karr* Alfons után franciából fordította Feleki Miklós.

Az öt felvonásos színmű hősnője egy tengerész neje. Tiszteli becsüli férjét, ki érette minden áldozatra kész, de korábbi nevelésénél fogva többet gondol Párissal és a divattal, mint férjével. A nőt gyöngének, sőt csaknem szívtelennek ismerjük már az első felvonásban.

Férje hosszasb távolléte alatt annál jobban unatkozik, minél nagyobb a különbség egy tengerparti halász-helység és Páris között, s minél kevesebb embert talál, ki hiú szenvedélyeit érteni képes volna. – Szomszédságában egy szép fiatal ember, René barátságára tesz szert. A dráma viszonyai egészen természetesnek mutatják föl, hogy a nő ezen Renébe, ki szerelmi vallomásokat tesz neki, szintén beleszeressen.

E rég előre látott dolgot húzza keresztül a szerző öt felvonáson. Ügyekezete abban áll, hogy bizonytalanságban tartson jó ideig a nő érzelmére nézve, habár nem titok a néző előtt. A hősnő a csábító irányában inkább társadalmi illemből, inkább azért, hogy a férj távollétében a hátrahagyott *házőrzők* kémlelik lépéseit, semmint jellemszilárdságból mutat ellenállást. Lelkiállapotjával nem vagyunk tisztában. Nem látjuk a küzdelmeket, melyeket önmagával folytat. Ezért a hős nő merőben szenvedőleges személynek tűnik föl e darabban, – egy gyönge nádszálnak, mely az első szél lendületére meghajol.

A viszonyokkal és hajlamokkal dacolni még a mindennapi életben sem kivételes tünemény; a drámában pedig csak ezen küzdelmek teszik érdekessé s meghatóvá a cselekvényt. A jellem gyengesége nagyon gyengíti a drámai hatást.

A nő keservesen bűnhődik, anélkül, hogy sorsa mélyen megindítana. Rajta marad egy öldöklő párbaj tudata, melyben két vetélytárs hal meg; – rajta az, hogy e kettő közől egyik épen az volt, a kit forrón szeretett, – rajta férje megvetése, kit különben becsült, s ki most porig szégyeníti és alázza őt, – s végre hogy egy családi életet, egy házi becsületet tőn semmivé.

Mindez lakolás, mindez tragicai hatásra van számítva: – de a jellem frivolságából származó ballépések nem keltik a nézőben e mély megindulást.

A költői művek hatására nem elég, hogy a végén bűnhődjék a bűnös. Részvétünket kell először felköltenie önmaga iránt, s e részvétet ébren tartani s még fokozni a lélek küzdelme által. – E részben van elhibázva e mű, s ezt akartuk nagy-

jában kiemelni. Különben a bonyodalom, mint mondtuk, elég érdekes, kivált a mű elején s feszült figyelemben tartja a nézőt. – a párbeszédek ügyesen vannak szerkesztve, s kivált *Sanajou* művész (Szerdahelyi) kinek csekély szerep jut, – annyi természetes kedélylyel, oly találó elmésséggel beszél, hogy csaknem óhajtja a néző, vajha az egész mű egy hasonló párbeszédben lefolyó vígjáték volna! – Legérdekesebb személyiség az egész műben, habár nem vészen lényeges részt a cselekvényben. – A mű fogadtatása olyan volt mint maga a mű – sem hideg sem meleg. Egy estén keresztül figyelemben tartotta a nézőt, változatos jeleneteivel, de nem tartozik azok közé, melyeket hamar el ne felejtsünk, s melyek újra adatását várva várnák a színházi drámakedvelők.

17.

[Salamon Ferenc, *A Kisfaludy-Társaságról*, Pesti Napló 1860. nov. 15–24., 265-3230., 273-3238. sz.]

A Kisfaludy-Társaságról

I. Íme, hazám fiai és leányai, az egyetlen magyar társaság, mely nem a *hasznost*, hanem a *szépet* tűzte ki lobogójára! – A Kisfaludy-Társaság csak a képzelet munkáinak, a költészetnek érdekében áll fönn. Mit mondanak rá a *gyakorlat* emberei? Mit mond rá azon tisztes osztály, melynek ma csaknem mindenik tagja egyegy gazdasági egyesület buzgó pártfogója, s megszokta csak a gyümölcsöt s a magvat számítni, és egész munkálkodásában a *tiszta hasznot* tartani szem előtt? A gyakorlatiság iránti érzék mind jobban fejlik közöttünk, s nem lehet-e attól tartanunk, hogy a képzelet műveit értelmiségünk ma-holnap mulatságnak vagy épen idővesztegetési eszköznek fogja tekinteni, s keveset ád többé a hazai költészetre?

Ez egyik legszomorúbb tünemény volna. A költészet a nemzeti életerőnek nem gyümölcse ugyan s nem anyagi hasznot hajtó termés, de a nemzeti életerőnek legszebb virágzása, – s hol van az a gyakorlati kertész, a ki megvetéssel tekintené gyümölcsfája minél gazdagabb virágzását?

A halhatatlan költők és művészek a nemzetek hatalmának és pezsgő életerejének tetőpontján szoktak előállani. A hősök bátorsága, a polgárok önföláldozása, az államférfiak lelki ereje, az emelkedett érzelmek és nagy gondolatok ott zengenek a lyra isteni származású harmóniájában s ott tündöklenek hatalmas vonásokkal az epos és dráma jellemeinek nagyságában. – Pindarus ódáinak egyegy töredéke, egyegy darab szobor vagy tragoedia nem csak az alkotó lángésznek, hanem a görög nemzeti szellemnek a megszólalásig eleven képmássa.

Ki hirdette előbb a középkor vad és setét éjjele után az újabb kort, a világ szellemének újra ébredését, ki köszöntötte a szép hajnalt? ha nem az olasz nagy költő és egész sereg halhatatlan olasz művészek.

Főleg ezekre hivatkozhatik maig is az oly sokat szenvedett olasz nemzet, mint jogosultságára, hogy méltó helyet foglalhasson el Európa nagy nemzetei között.

Ugyanakkor, midőn mi a török hatalommal élethalál-harcot küzdénk, Európa legnyugatibb pontján egy maroknyi nép világrészek fölfedezésére megy. – Aranyszomjnak, csupa kereskedési szellemnek tulajdoníthatnók a bámulatos erélyt, melyet a portugál nép kifejtett, ha egy Camoens műve nem bizonyítná, hogy a nemzeti szellem minden erének egy hatalmasabb lüktetése, a történeti magasb rendeltetés ösztönszerű érzete volt a mozgató erő. E nélkül még anyagilag sem lehet nagygyá a nemzet, s ez az, a mi a nagy költők műveiben leghívebb kifejezést talál.

Ha valaki kétségbe merné vonni az angol nemzeti jellemnagyságát, nem volna szükség roppant gazdagságára, rengeteg hajóhadára, birodalmakat tevő gyarmataira, sőt még példányul szolgáló szabad alkotmányára sem hivatkoznia: Shakespeare és Milton két oly elsőrendű nagyság, kiknek csak egyike is ékesen szól a mellett, hogy a nemzet, melynek fiai voltak, a világ egyik legválasztottabb népei közé tartozik, melynek legfeljebb csak párja volt.

Mit mondjunk saját nemzeti költőinkről? Európa kevéssé ismeri még őket; de a menynyire ismeri, első rendű dicsőségünk közé számítja. A nemzeti lélek és jellem hű kifejezését mindenekelőtt ezekben keresi. És valóban, a ki a szónoki Vörösmartyból, az elszánt s csaknem vakmerő huszáros Petőfiből, és a magyar férfias kedélyt legjobban kifejező Aranyból nem képes helyes fogalmat szerezni a magyar nemzeti jellemről, hasztalan fogja olvasni történetünket is.

Költőink voltak az elsők, kik a nemzeti életet fölrázták halottaiból. Midőn Berzsenyi, mint egy költő Demosthenes, nem annyira egy Filep, mint a nemzet részvétlensége és korcsosodása ellen a meggyőződés mély hangján még kevesek által értve zengette ódáit, midőn Kölcsey és a Kisfaludyak, sőt Vörösmarty buzdító ékes szavai hangzottak, többnyire csak iskolás ifjak valának későbbi nagy szónokaink és államférfiaink és még csak gyermekek későbbi rettenthetetlen vitézeink. Ki számíthatná ki a hatást, melyet a képzelet amaz emberei tettek, s ki tudja, a magyar gyakorlati közélet jutott volna-e nélkülök a fejlés ama fokára, a hol a nemzet történetében a legszebbek közé tartozó egy két évtizedét élte?

A költők ugyanis nem csak arra jók, hogy más költőket buzdítsanak szép művek írására. Haszontalan, csak magának élő mesterség volna az, – és sikerének nagy része elveszne; mert a költői lángeszek példája még nem teremt hasonló lángeszeket.

A költészet fontossága nagyobb. Hatással van a nemzeti szellemre. A nemzet dicső koraiban előállott költő csak azért szívja magába annak verőfényes sugarait, hogy azokat művében öszpontosítván, megtartsa a setétebb korok éjjelén keresztül is. Hatással van a nemzet összes lelkületére és gondolkodására; hatással az erkölcsiségre és a jellemekre, – mert épen a legbehízelgőbb s a lélekbe legmélyebben ható úton, a képzelet és szív útján teszi meg kitörölhetetlen benyomásait. – Már pedig mitől függenek a cselekvési mód, a tettek, határozatok, ha nem az érzési és gondolkodási módtól, és az eszmék, fölfogások kis- vagy nagyszerűségétől? – És nem épen a tett az, mit a gyakorlat emberei méltán nagyrabecsülnek? – A költészet kiszámíthatatlan befolyást gyakorol a politikai, társadalmi és magán

életre, – s tényt tagad el, a ki a költészetnek első rendű fontosságot nem tulajdonít.

És különösen azon magyar költészet, mely álmunkból fölébresztett, s tunyaságunkban dorgált, mely egy szebb jövő és a nagyság reményével buzdított, mely tettekre ösztönzött és végre a legszomorúbb napokban együtt sírt velünk s hű vigasztalónk volt, ma már első rendű szükség. Politikai, társadalmi és erkölcsi életünkre nézve oly fontos tényező, hogy ápolása, helyes irányban vezetése gyakorlati fontosságú közügy.

Ezen közügy előmozdítására áll fönn a Kisfaludy-Társaság.

[II.]

A Kisfaludy-társaságnak komoly és nagy a föladata költészetünkben, azon költészetben, melynek hivatása jótékonyan hatni a köz szellemre, s mely a nép minden osztályának nevelésére annyival biztosabban hat, minél inkább kívül esik határán minden iskolai szín, minden leckézési pedántság.

A Kisfaludy-társaság fő feladata azon költészetet buzdítni, mely leginkább megfelel e célnak. – Nem lehet föladata, hogy csupán idő vesztegető mulattatás játékszerévé tegye költészetünket. – E részben sokat tesz, ha fönn tartja eddigi költészetünk traditioit; mert alig van újabb kori irodalom, melyben a gondolkodás s érzés nemessége, a jellemtisztaság és emelkedettség oly általánosan nyilatkoznék s a corruptionak oly kevés jelei mutatkoznának, mint az elmúlt félszázadbeli magyar költészet. A társaság tudja, hogy csak a valódi lelkesedés, az emelkedett gondolkodás bírja a költészetnek varázserejét.

A költészet egyetlen tárgya az emberi lélek. A dalban, eposban és a drámában az emberi érzések ábrázoltatnak. A remeklés tetőpontja az ember érzékeny és moralis oldalát meglepő hűséggel testesítni meg. Minden, a mi a költészetben mély hatású, megragadó, fönnséges és kellemdús, minden, a mi oly tanulságosan élvezetes, az emberi jellem e hű ábrázolásában rejlik. Különösen a mi a jellem erkölcsi oldala, az szokott legmélyebb hatást tenni a lélekre. Egy Dante, egy Shakespeare ebbeli tehetségének köszönheti a világ költészetének legmegragadóbb képeit. – A magyar irodalom „Bánk bán"ja e részben áll hasonlíthatatlan magasságban többi drámáink fölött; Arany balladái ennek köszönhetik leginkább, hogy túlszárnyalják minden addigi kísérleteinket e téren.

A Kisfaludy-társaság célja a költészet terén az igaz utakat mutatni ki s fölfedezni a helytelen irányt, mely hínárba vezet.

E célját nagyon előmozdítja már maga az egyesületi szellem, mely minden téren annyi üdvöst hoza létre. Ha csak félakaratú emberek egyesülnek is valamire, többet tehetnek mint külön az egészakaratúak. A legelszántabb és csodatevő hadseregek oly újoncokból kerülnek össze, a kik különkülön gyönge vitézek lettek volna. A testületi szellem egyesíti magában mindazon kisebb-nagyobb szellemi és morális erőt, mely az egyesekben el van szórva s nagyszerű eredményekben mutatja ki hatalmát. Az önérzet, vetélkedés s a közreműködés érzete az összes testületről visszahat az egyesekre is. Ezért lehetünk meggyőződve, hogy költészetünkben a jó szellem, a magasra törekvés ösztöne semmi más úton oly sikeresen meg nem tartható és továbbfejleszthető, mint egyesületi úton.

A társaság buzdító működése saját körén kívül is nagy horderejű. Körén kívül ismert tehetségeket buzdíthat új munkásságra és ismeretleneket szólíthat ki a homályból, mint előszólítá „Toldi" koszorús szerzőjét. Csak egy ily érdem is méltóvá teszi a társaságot a közrészvétre.

A társaság mindezen munkálkodásában a közönségnek van legtöbb szellemi haszna. A társaság nem tartja levéltárában munkája eredményeit. A kebelében és azon kívül keletkezett jelesb eredeti munkákat kiadja vagy kiadásukat elősegíti. Azon értekezéseket, melyek irodalmi jeleseink életét és munkáit tárgyazzák, élvezetes és tanulságos olvasmányul közrebocsátja. A közönség olvasási vágya kielégítésére nem szorítkozik csak az eredeti munkákra. A világ irodalmának legkitűnőbb termékeit ügyekszik meghonosítni. Oly műveket ád ki, melyek minden nemzetnél a szépnek, fenségesnek és igaznak örökös példányai maradnak. Azon valódi költészet, melyben az emberi lélek minden indulatjai legfenségesebben és mesteri kézzel vannak rajzolva, egy Shakespeare és a fölülmúlhatatlan Moliére művei, melyek kiadását a társaság mielőbb megkezdi, míg példányul szolgálnak a hazai költőnek, a legérdeklőbb s mélyebben ható olvasmányt adják a közönségnek. A társaság külföldi regényeket is ád ki; de csak olyakat, melyekben a lélek valódi örömet találhat, s melyek nem az idő elölésére szolgálnak, hanem az emberi jellem és szív hű rajzolásával maradandóbb hatást tesznek a lélekre.

A Kisfaludy-társaság valódi hasznot akar tenni a magyar költészetnek, s ez által a közszellemnek és közmívelődésnek. Ha szem elöl tévesztené a költészetnek e szellemi hivatását, ha igazat adna az úgynevezett gyakorlatiság embereinek, kik bábnak vagy bohózatnak tekintik a képzelet műveit: valóban nem érdemlene melegebb pártolást, mint megvetéssel kidobott alamizsnát.

Vannak e társaságnak oly teendői, melyek a nagy közönség minden osztályát kevéssé érdeklik, de azért nem kevésbbé fontosak. Bármennyire főcél a költészetben a lélek, eszközeire nézve, mint minden más művészet, a professio mesterségi oldalainak ismeretét kívánja meg: ilyen a költői nyelv, a compositio titkai és a költői formák, melyek senkivel sem születnek, hanem tanulmány és gyakorlat útján fejtetnek ki. Kicsinyes foglalkozásnak látszik, de nélküle oly kevéssé lehet nagyra menni, mint az építészeti lángésznek geometria nélkül.

Sokan mosolyogva olvashatják, hogy míg e század elején I. Napóleon világrendítő harcai töltötték be a lelkeket, egyik legnagyobb emberünk eseményként jelenti barátjának, hogy sikerült megírnia az első magyar *sonettet.* Kazinczy volt az. Míg mások egy nagy krízis hideglázában az általános insurrectióval foglalkoznak, a széphalmi bölcs Sallust fordításában cserélgeti a szavakat s ügyekszik egy-egy tollvonással több erőt, határozottságot és csínt adni mondatainak. – Senki sem tudta jobban mint ő, mily szolgálatot tesz hazájának, ha nyelvünket a költői lelkesedés s nagy gondolatok kifejezésére hajlékonynyá és jóhangzásúvá igyekszik tenni. Tudta, mint a türelmes bányász, hogy épen a legnagyobb kövek megmozgatása kívánja meg a legaprólékabb munkálkodást.

A költői nyelv és a formák művelése dolgában e nagy szellem örökösének tekinti magát az itt szóban forgó társaság, habár egy másik irodalmi hősünk, s nem az ő dicső nevére van keresztelve. – E részben annyival nagyobb föladat jutott

neki, hogy a költői formák és költői nyelv tisztelete irodalmunk nagy részében nevezetes csökkenést szenvedett. A költés művészetének gyakorlata és ismerete visszafelé ment.

Pedig a forma és nyelv sokkal közelebbről érdekli a lényeget, mint gondolnók. A formátlanság többnyire szellemtelenség a költészetben. A valódi lelkesedés szokta legbuzgóbban keresni a leghűbb kifejezést és legtisztább formákat. A fenséges gondolat meg szűnt az lenni a kifejezés mindennapiságában, a kellemes érzés elenyészik az öszhangtalanságban, s kit buzdíthat az erőtlenség? – A kidolgozás pongyolasága, a kontár alkotás nem mutat egyébre, mint az eszme és lélek erélytelenségére. – Midőn tehát a társaság a nyelv és forma törvényeivel foglalkozik, csak látszólag bíbelődik külsőségekkel. E részben is az átgondolás és átérzés gyakorlatára akar buzdítólag hatni. A kifejezés elválhatatlan lévén az eszmétől, az amarra fordított gond az eszme tisztázását is maga után vonja.

Míg oly társaság lesz hazánkban, mely Kazinczy szellemét örökölve mindezek fölött folytonosan őrködik, nem lesz szüksége költészetünknek új meg új egyes megváltókra, mint ő vala: egy társaság örök életű és munkálkodása, ha tán olykor lassú, de folytonos. Tudjuk pedig, hogy a természetben is a bár kicsiny, de folytonosan ható erők nagyobb csodákat mívelnek, mint a rögtönös s csak ideiglen tartó kilobbanások.

A mondottakban foglaltatik e társaság célja s a siker jó akaratján kívül Isten és közönség kezében van. Mi bízunk mind a kettőben. Salamon Ferenc.

18.

[–m–., *Nov. 18-tól – 25-ikéig*, Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 28., 4. sz., 60–63.]

Nov. 18-tól – 25-ikéig

Időszaki sajtónk az irodalom egyik ágának sem szentelt annyi figyelmet a közelebbi években, mint a drámának. Rendes rovata van a színháznak minden szépirodalmi és politikai lapban. Van-e valamelyikben a regény- és lyrai irodalomnak, sőt mindössze az egész irodalomnak is, mint a drámai költésnek és drámai művészetnek? – Azon visszás arányt tapasztaljuk, hogy míg szépirodalmunk drámai ágában legkevesebb a termékenység, épen ebben terem a legtöbb kritika.

A Szépirodalmi Figyelő kimondotta előrajzában, hogy a létező folyóiratok közt egyet sem tudunk, mely feladatául tűzte volna könyvirodalmunkat folytonos figyelemmel kísérni. Más irodalmakban nemcsak a szépirodalmi, hanem a politikai lapok is teljesítik a közönség és a nemzeti irodalom érdekében e kötelességet, a nélkül, hogy a „kritikai lap” címére tartanának igényt. A Figyelő oly *szépirodalmi*

lap, mely nemcsak teljesítni akarja saját feladatát, hanem pótolni, a mennyire lehet, a tömérdek mulasztásnak is legalább kis részecskéjét.

Azonban míg a szépirodalmi könyvekre nézve mások mulasztásait is pótolni akarja, nem teheti, hogy önmaga legyen mulasztóvá. Nem akarhatja, hogy más teljesítse a drámairodalom iránt a szükséges bírálat kötelességét.

Egyenlő figyelemmel akarván kísérni a szépirodalom minden ágában a mi figyelmet érdemel, a dráma nem lehet e lapban sem túlnyomó sem másodrendű rovat. – Megadunk neki annyit, a mennyit érdemel, – s kritikánk arányban akar lenni az e téren fölmerült termékenység mennyiségével és minőségével. – Legfeljebb az fogja bővítni e rovatot, hogy nemcsak magára, mint irodalomra, hanem mint művészetre is kiterjesztjük figyelmünket s olykor a színház, mint intézet, vezetéséről is szólanunk kell.

A múlt hét épen egyike volt azoknak, melyeken régóta ismert drámai műveket láttunk. A színházba járó közönség figyelmét két új opera foglalkoztatta: a „Ploermeli búcsú", és egy Offenbach-féle kis dalmű. Az előbbit kétszer adták e héten tele színházban, és az utóbbit egyszer, igen nagy tetszéssel. Szombaton a „Windsori víg nők" című opera ismételtetett. Nem tartozik körünkbe a dalművek bírálata, mint a melyekben a zene és nem a költészet a főelem. Csak azért említettük föl, hogy kitűnjék, mennyire megerőltette magát színházunk az opera kedvéért, míg a dráma középszerű figyelemben részesült.

A hét estéből csak három jutott a drámának. Az előadott művek oly ismeretesek és régiek, hogy fölösleges egy-két megjegyzésnél többet mondani felőlök, s csak az előadásról szólunk valamivel bővebben.

Szigligeti *„Zsidó"*-jában, melyet vasárnap, nov. 18-ikán játszottak, a jellemek maguk is azon lejárt korra emlékeztetnek, midőn egyfelől angyali jóságú emberek, másfelől gonosz lelkek foglalták el a szintért, az akkori francia regényeket és színműveket utánozva. De főkifogásunk nem ez ellen van. Idejét múlta ezt vitatnunk; mert Franciaországban is kiment divatból a drámai jellemek ily ellentétes szabása; de korszerűnek véljük megjegyezni, hogy a jellemek rosszaságának köznapiassága ellen van kifogása az ízlésnek. Azon szerep, melyet Sz.-L.-né ábrázolt, továbbá a zsidó szerepe, melyet Tóth J. játszott, inkább a jellem nyilatkozási módjával sért. – Lehet egy művelt, saloni s e mellett még becsületes embert is állítni színpadra, hogy nyilatkozatai mégis prózaiak és rosz hatásúak lesznek. – Lendvai szerepe is, mint az említett fennebbiek, nyers nyilatkozatai miatt nem tetszhetik. Épen ezért azt óhajtottuk volna, hogy Lendvai jobban elsimítsa és enyhítse. Különösen túlzottnak látszott azon jelenet, melyben Kridával az uzsorás zsidóval nem igen barátságos módon, de gúnyos derültséggel nevetnek egymás szemébe. E nevetés kissé fülsértő. Nem jó hatást tesznek ránk továbbá ez ügyekező színészünk articulálatlan hangjai s azon széles jó kedvében szándékkal érthetetlenül elhadart és elharapott mondatai és szavai, melyek a természetesség s otthonosság affectátiójaként hangzanak. Ügyes játéka ezen eszközökre nem szorult s színpadi otthonossága egyebekben is kitűnik elég dicséretesen.

Mit nem adna érte Szilágyi Béláné, ha e nagy otthonosságból, fesztelenségből és erélyesb kifejezésből valamit átvehetne? Szép és érdekes az a szelíd nőiség,

mely egyéniségéhez úgy illik; de nem ártana olykor-olykor egy kissé nagyobb mozgékonyság, több erély a hangban és mozdulatokban. Ennek hiánya teszi játékát gyakran egyhangúvá. Az egy-hangúság pedig sokat levon a költőiség varázsából.

Szerdahelyi, ki első rendű színészeink között áll, egész héten a színpadon volt úgyszólva. Ő most színpadunk Szentpéteryje, a ki roszul érezte magát, ha egy drámát nála nélkül játsztak el. Lett legyen vígjáték, tragoedia, vagy népszínmű, megelégedett bármi csekély szereppel. – A „Zsidó"-ban Szerdahelyit *inasként* láttuk szerepelni. A szerző sohasem hitte volna, hogy így megtapsolják színművének ez alárendelt részét; – pedig Sz. csak helyesen és túlzás nélkül játszta. – E jeles színészünk nemcsak a színpadon, hanem sokféle vígjátéki szerepben egészen otthon van; – a vígjáték az ő valódi tere.

Vannak igen haszonvehető színészeink egy-egy meghatározott szerepkörre, kik azonban nem tudnak kivetkőzni egyéniségüknek még külsőségeiből sem. Ki nem ismeri Némethinét (Eötvös Borcsát)? Mindhárom e héten játszott színműben egy ugyanazon alak volt. Mindig ugyanazon virgonc, ügyes és nyelves leány, ugyanazon kacéros és bátor magaviselettel. Ennek nem ő az oka; mert ezen egyformaság dacára sem vétett szerepei ellen. Ha valakit hibáztathatunk, a színműírók a hibásak. Az eleven és cselszövő szobalányok stereotyp alakok a színművekben. A Szigligeti szobalánya alig különbözik a Legouvé szobalányától, sőt a Fáy művében előforduló nevelt leány is e családhoz tartozik. A színműírók némely részben traditiókat követnek, – s természetes, hogy bizonyos stereotyp alakjaik a színészek közt speciális szakmákat alapítottak meg. Ezért oly hasznos tagja színházunknak stereotyp játéka dacára is Némethiné.

Külön szakot tölt be többnyire Tóth József is. A francia drámákban ő az intrigáns, – a vígjátékokban annyira megszoktuk benne látni a fösvényt, mint hazai tragoediáinkban Egressyben látni megszemélyesítve Apaffy Mihályt. – Tóth József, kinek a Molière fösvénye egyik kedvenc szerepe, két fösvény uzsorást személyesített e héten. Meg kell adnunk azonban, hogy a „Zsidó"-beli Krida nagyon különbözött a „Régi pénzek"-ben oly nagy szerepet játszó Kardostól.

Fáy András e vígjátékát kedden, nov. 20-kán játszták. – Veterán írónk iránt a kegyelet mind a színház tagjai, mind a közönség részéről szépen nyilatkozott. Az előadás jól ment, s ha kitörő tetszésben nem részesült is, igen jó hatással folyt elejétől végig. – A szereplők közől Tóth Józsefet kell kiemelnünk; s valóban a fösvény szerepe a fő és legérdekesebb. A többi jellem csak vázolva van, míg ez részletesen árnyalva és színezve. A vén uzsorás az ő alakítása szerint egyike a magyar vígjáték-irodalom ritka, valóban comicus alakjainak, habár nem oly főszerepet játszik, mint Tartuffe, s következőleg a mű compositója sem oly erős. Tóth hatásos és egészben véve helyes szerepére csak egy megjegyzésünk van. A test tartásában a torzítást nem tanácsos annyira vinni, hogy bénaságnak látszassék. A megszokás okozta félszegségek, pl. a görnyedettség, beillik ugyan a comicumba, de kedvetlen benyomást tesz, ha természeti nyomorékságot sejtet. A béna és nyomorék jó érzésű embert nem nevetésre, hanem sajnálkozásra indít. – Különben

ezt s játéka némi csekélyebb túlzásait leszámítva, melyek igen nyilván hatásra voltak számítva, szerepe volt fénypontja az előadásnak.

Színészetünk egyik gyakran feltünedező hibája, hogy a szerepvivő magára törekszik vonni a figyelmet, holott a főfeladat a közönségben oly illusiót kelteni, mintha az életben történnék az, a mit játszik. Egy csekély példát hozok fel a „Régi pénzek"-ből. – Egy igen becsületes ifjú elmegy az uzsoráshoz, s hiában kér tőle pénzt kölcsön. Ekkor az ifjú egész ártatlan együgyűséggel két pisztolyt von ki zsebéből, hogy zálogul ajánlja az uzsorásnak. Az uzsorás a pisztolyok láttára megijed. Természetes; mert azt hiszi, hogy e szegény ifjú most kétségbeesett eszközökhöz nyúl, hogy pénzt csikarjon ki tőle. – Ezen egyszerű jelenetet hogy lehet elrontani? – Úgy, ha az ifjú a pisztolyokat elővéve, egyenesen az uzsorásnak tartja, mintha meg akarná lőni. Ez aztán az uzsorásnál vitézebb embert is megijesztheti. Már pedig így tett R. [Rónai Gyula], ki ama fiatalember szerepét játszta. E fiatal ember józan és komoly jellemével össze sem fér e szándékos rémítgetés. – A dráma szerzőjének intentióját kell szem előtt tartani, sőt néha ilyesekben a színész még jobbat tehet mint maga a költő, ha ez nem ismeri eléggé a színpadi hatások mértékét. – Az ily csekélységek, ha egy előadást nem, de egyes jeleneteket elronthatnak. A csekély hibák összege pedig a legszebb műnek helyrehozhatatlan károkat tehet. – Ennél csekélyebb dolog az, a mit még a kedden esti előadásról megjegyzek. Csekélyebb, mert színházunknak csak egyes tagjáról szól, s ez abból áll, hogy Lendvainé szép haladása a színpadi otthonosságban és kifejező arcjátékában méltó volna, hogy correctebb szavalás és szilárdabb hanglejtés emelje hatásukat. Minő kár, hogy szavait olykor ki nem vehetjük a csaknem siránkozó reszketegség miatt! Pedig mily szépen játszott e vígjáték azon leghatásosabb jelenetében, midőn önkénytelenül elárulja szíve titkát!

A „Rang és szerelem" csaknem öt év óta ismert vígjáték színpadunkon, s máig sem tudjuk, miért vígjáték. Nem comicus jellemeken fordul meg a cselekvény, habár egy-két comicus jellemet találunk benne, s néhány e körbe vágó jelenet sem hiányzik. Okoskodó rábeszéléssel győz a hős, ki annyira tisztességes, komoly ember, minő csak egy fiatal mathematicus lehet. – Az okoskodás sok helyen valóban unalmassá teszi, – s még is fentartják színpadunkon. November 23-ikán, pénteken nem is volt sok látogatója színházunknak. Mindazáltal a darab unalmas volta mellett is, van a mi nagyon érdekli a közönséget, s a mi miatt nem lehet kárhoztatni adatását, ha ritkán történik. – Az anyai szeretet és anyai hiúság oly megindító melegséggel, annyi együgyű naivsággal van megtestesítve *Bernardnéban*, hogy hatása mindig új marad. Aztán Jókainé játszsza ez asszony szerepét, kinek jeleneteit annyival mohóbban várja a közönség, mivel hozzáképest minden középszerű e színműben. Ezen szerepben, mely az egész hét drámai előadásai közt kétségkívül legszebb vala, nem örömest említünk fel két túlzást, melyet nem a szereplő, hanem az író követett el. Az asszony naivitása az együgyűségig van hajtva, midőn egész komolysággal azt állítja, hogy ő és a marquis-család egy atyafiság; mert a marquis csatornát készít, fia, a mérnök pedig hidat épít rá! Ily eszes nő, a ki 80000 frank évi jövedelemből írás nélkül viszi a számadást, ilyet nem mondhat. A másik túlság, midőn oly gyakran köszönti fiát egymás végtében, mint excellentiás leen-

dő minisztert. Az életben akárhányszor látjuk az anyai hiúság e kicsapongó ömledezését; de a költészetben az érzelem e túlcsapongását, a hol már betegesség színét viseli magán, nem jó azon nyersen bevinni. Valamint az életben, úgy a költészetben is csak kellemetlen benyomást tehet.

Habár *Silly* Gontrán (Szerdahelyi) csak mellékes tényező e színműben, s csak megelénkítésére van úgyszólván belehozva a kevés eseményt magába foglaló mesébe, Bernardné után a legérdekesebb alak, – s a mi több, valóban comicus egyén.

Tetsző alak Rochegune Júlia is. Benne a valódi műveltség a szív egyszerűségével párosul. Azonban halaványabban vázoltatik, semhogy drámai érdeket ébresztene a darab nagy részében. Felekiné megadta szerepének mindazt, a mit kíván; – többet más sem kívánhatott. Elegáns egyszerűsége és büszkeséggel párosult naivsága még nem melegíthette föl az egész mű nagy részének és e szerepnek is hidegségét. De a darab vége felé, az érzés melegebb kitöréseiben lélek és szív volt, mi megtette hatását.

Minthogy e héten túlnyomó volt a vígjátéki előadás, egy kívánsággal fejezzük be szemlénket. Vajha jobban szemmel tartanák a drámaírók a formák tisztaságát, – s ha vígjátékot írnak, a comicus jellemek és helyzetek tegyék legalább túlnyomó részét a színműnek, mint pl. a „Régi pénzek”-ben, a hol ez ügyekezetet látjuk; habár itt is a comicum birodalmán kívül eső intriga nagy részt foglal el. Őrizkednünk kell különösen az oly vígjátéktól, minő a „Rang és szerelem”, mely sokkal fagyosabb és komolyabb, semhogy ilyennek elfogadhassuk. Végre óhajtandó, hogy az úgynevezett népszínmű is határozottabb költői formát öltsön. – Vetkezze le azon melodrámai tarka ruhát, mely úgy sem illik megkívántató egyszerűségéhez. – íme, a „Zsidó”-t népszínmű gyanánt adják; – pedig csak annyiban hasonlít a népszínműhöz, hogy dalok is fordulnak elő benne. A népszínmű legjobban találó formája a vígjátéki forma. Maga az, hogy a mindennapi életből merít tárgyat, eléggé kimutatja ez irányt. De ezenkívül azon naivság, melyet tőle követelünk, legközelebbi rokon a comicummal. A „Vén bakancsos” sikere, dacára a bele nem illő némely jelenetnek és hoszszadalmasságnak, eléggé bizonyítja, hogy a közönség maga is vígjátékot szeretne látni mindenekfelett a népszínműben. – Már alig van új népszínmű, – de ha íróink e hálás téren a fennírt irányban működnek, csak ezután jő fel valóban a népszínművek napja.

A vígjáték színpadunkon hálásabb, mint a tragoedia. Mennyivel kitűnőbbek színészeink egy-egy francia vígjátéki-vaudeville-ben, mint a nagy tragoediában! – Ha eredeti művek nincsenek, legalább a fordítókat figyelmeztetjük rá, hogy inkább fordítsanak franciából egy-két felvonásos kis vígjátékot, mint drámákat, vagy oly kétes műveket, minő a „Rang és szerelem” is. Ezt annyival inkább ajánlhatjuk, mivel a franciák is épen azon kis vígjátékok írásában legügyesebbek és legtermékenyebbek. –m–.

19.

[–m.–, *A Szerencse gyermeke*, Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 5., 5. sz. 76–79.]

A Szerencse gyermeke

Jellemrajz 5 felvonásban. Írta *Birchpfeiffer* Sarolta. Fordította N. N. Rendező Szigligeti. Először adatott szerdán, nov. 28-dikán Munkácsi-Felekiné javára.

Ez új dráma nagy tapsokban részesült. Az egész múlt hónapban egy drámai előadás sem nyert oly általános tetszést. E tetszést annyival örömestebb említjük első helyen, mivel az új mű valódi érdemekkel vívta ki.

Kit ne nyerne meg mindjárt a kezdet? Az első ifjúság egész vidor elevensége, az elfogulatlan gyermeki szívek természetes bája, a tizenhat évesek rajongó barátsága – szóval az ifjúság egész költészete áll előttünk. – Különösen e barátság, mely annyira-hasonlít a szerelemhez, hogy a féltékenységig megy, mely oly hősi önföláldozásra képes, mint a Posa marquis és Don Carlos barátsága, szeretetreméltóan van rajzolva.

Hermance, a herceg kisasszony, sír kétségbeesésében, midőn megtudja, hogy Gilberte, a kit az egész nevelőintézetben, azaz a világon legjobban szeret, egy ifjút szépnek és szeretetre méltónak tart; s midőn barátnőjének ezen csak távolról szövődött viszonyából komoly veszély származnék, magát áldozza föl.

Hermance, a darab hősnője, maga sem tudta mily sokat áldozott e barátságért. A nevelőintézetben, melyben vannak, Gilbertenek egy fiatal imádója légyottra kéri. Maga Hermance veszi rá, hogy jelenjék meg s mondja, hogy nem szereti. – A „légyott”-ot azonban a nevelőnőnek fölfedezik. Az egész intézet tanúja volna Gilberte gyalázatjának, kit az intézet kertjében látnának egy ifjúval találkozni alattomban. Hermance elrejti barátnéját, az ifjút távozásra kéri s midőn gyertyákkal a nevelőnő megjelen, Hermance-ot látja s a kerítésen épen átugró ismeretlen férfiút.

Nem ereszkedhetünk részletekbe: az ifjúi naiv felfogás, a természetesség s a helyzetek érdekessége elevenekké és vonzókká teszik azon jeleneteket, melyekben mind ez lefoly.

Még érdekesebb, mert drámaibb jelenet van a második fölvonásban ez esemény következtében. Hermance nagyanyja, az öreg Chateurenard hercegnő, idegenektől hallja, hogy unokáját az intézetből kiutasították. Maga az, hogy ki merik utasítni, már fölingerli a címére, de még inkább becsületére kevély hercegnőt. Még kétkednék a hír valóságában, ha Hermance azonnal meg nem jelennék, s egész elfogulatlan sajnálkozással nem mondaná, hogy a hír való. – A hercegnő megtudja az elűzetés okát is. Kezébe adják a levelet, mely a kertbeli „légyott”ra a meghívó volt s melyet Hermancenál találtak.

Hermance valamint az intézetben, úgy itt sem menti magát. Nagyanyjának csak annyit mond, hogy higgyen szavának, ki soha sem hazudott, – higye el, hogy ő ártatlan. Többet nem mondhat az idegen tanuk előtt; de négy szem közt elbeszél mindent. A leánynak igaza van. A két idegen tanú közűl egyik épen a Gilberte mostoha anyja. Elárulhatná-e legkedvesebb barátnéját?

De a hercegnő hajthatatlan. Azt kívánja, hogy épen itt a tanuk előtt mentse ki családja becsületét. Nem arról van szó, mond a hercegnő, hogy előttem bizonyítsd be ártatlanságodat, hanem becsületedet mentsd meg a világ előtt. A hercegnő igen találóan festi ezzel a helyzetet, – nem az erény hanem a becsület forog szóban. – A hercegnő azt sürgeti, hogy Hermance mondja meg rögtön a levélíró nevét, ki csak egy betűt írt alá. Hermance csak igazat mond, midőn erősiti, hogy a levélírót nem ismeri s nevét sem tudja. E vélt makacsság végsőig ingerli a felindult hercegnőt: kimondja a végzetes szót, hogy elűzi magától unokáját és kolostorba záratja egy évig. A leány kérlelései, hogy vonja vissza e szót, sikeretlenek. A különben is ép oly bátor mint tapasztalatlan, ép oly naiv, mint önerejében bízó leány elhatározza, hogy oda hagyja nagyanyját, kiről már különben sem hiheti, hogy őt szeretné. A gyermek, ki a szabadságot és életet annyira szereti, egész könnyelmű határozottsággal örömestebb választja az élet küzdelmeit, mint a kolostort. Titkos terve, hogy utolsó esetben az operához megy, a hol mint énekesnőnek szép jövője lehet, s a hol anyja, ki mielőtt hercegnővé lett volna, európai hírű művésznő volt, már nevével is ajánlatot szerzett neki. – A leány, míg észrevennék, kimegy és eltűnik, hogy nagyanyja soká nem látja többé. Hiában keresteti Párisban – nem tudják hová lett.

Ez igen halavány vázlata a nehéz megoldású jelenetnek. Pedig nem e száraz váz az érdekes, hanem a jellem és indulat-nyilatkozatok hűsége, melyek a valószínűt valóként fogadtatják el. E jelenetben e hűség mellett meg van a drámaiság azon magasb eleme is, mely a tragicum egyik kelléke. – A néző oly jelenetet lát, melyben a személyek, egész rokonszenvét megnyerők, s kiket szeretne föltartóztatni az egymást megrontó végzetes szavak kiejtésében; s még is el kell ismernie, hogy mindez szükségkép foly a jellemből és helyzetekből, mint a fatum végzései. – Ezen jelenetben, mely mindjárt a második felvonásban fordul elő, tetőpontjára jut a drámai érdek.

A három utolsó fölvonás is mutat föl sok érdekes jelenetet, sőt egy olyat is, mely amazzal csaknem vetélkedik, a hol a hercegnő házi lelkészét képes elűzni ugyanazon ügyért, melyért Hermancenak kellett elbujdosnia.

A bonyolodás mind végig érdekes; de a harmadik felvonáson túl a dráma regénynyé kezd válni és egy új fejlemény kezdődik.

Hermance, ki az első órákban, míg Párisban mindenfelé keresték, a ház padlásán rejtőzködött, egykori dajkájához megy a szomszéd Boulogne faluba, a hol paraszt leánynak öltözik. Boldognak és szabadabbnak érzi magát, mint bármikor. Itt dajkája hazában szerelmi viszonya válik főtárggyá, melynek vannak ugyan előzményei az első két felvonásban; de a szerelmi viszony merőben új.

Még a két első felvonásban történik, hogy azon derék ifjú, Anatole, ki Gilbertehez szerelmes levelet írt, s ki Hermance szerencsétlenségének oka, rászánja ma-

gát egész lélekkel, ha életébe kerül is, hogy hibáját helyrehozza; az ártatlan, előtte ismeretlen Hermance becsületét védeni fogja minden rágalomtól s fölkeresi bármi áldozattal.

Három ifjúval ví párbajt a boulognei erdőben, mely párbajnak Hermance észrevétlen tanúja, s oly kevéssé tudja, hogy érette vínak, mint azt, hogy ki azon hős, ki egymásután hárommal verekszik meg.

E párbajban, melyet csak Hermance elbeszéléséből tudunk, maga Anatole is megsebesül s épen azon házba viteti magát Boulogneba, melyben Hermance rejtőzködik. Egymást nem ismerve s egymástól gondosan titkolva kilétöket, fejlik ki köztök a szerelem, – mely annál jobb kimenetelű, mivel a hercegnő ezalatt Hermance-t kitagadva, unokaöcscse fiára, Anatolra, akarja hagyni minden örökségét. A hercegnő végre megtudja a kertbeli találkozás valódi történetét s megbocsát.

Az új darab kétségtelen nagy érdeme a lélektani hűség. A mit itt beszélnek, természetszerűen foly a jellemekből és helyzetből. Nincs erőltetett szó, hatásra erőltetett cselekvés s kelletlen érzelem nyilatkozatok. Figyelmet érdemel drámai irodalmunk jelen állásában, midőn a jellem eltorzítása, az érzelem erőltetett és kölcsönzött hangja, a jellem és helyzet nem igazolta nyilatkozás nem tartozik a kivételes tünemények közé. Figyelmet érdemel, hogy mily hatással van a közönségre azon igazság szemmel tartása, hogy a dráma föladata az emberi lélek hű nyilatkoztatása.

A lélektani hűséggel írt szerepek egyszersmind leghálásabb szerepei a színésznek; – s nagyobb hatást tesznek, mint azon csodálatos különc teremtmények, melyeket a szeszély, vagy a nagyot akaró dagály eltorzít, s melyekre sokszor a színész oly sok fáradságot veszteget. – A színmű fenírt tulajdonának lehet nagy részben köszönni, hogy színészeink játékáról oly sok dicséretest mondhatunk. Nem volt ugyan sok alkalmuk a külső alakoskodásra; de igen az érzelmek és indulatok kifejezésére hangban és játékban.

Felekinében a bátor elevenség mellett a gyermeki nőiség szépen vala ábrázolva. Egész kedvvel, szívvel és lélekkel töltötte be szerepe minden részét; meglátszott mily szenvedélylyel tanulmányozá. E szerep sokkal hálásabb, mint a „Tücsök” – pedig sokkal kevesebb benne a különcség. – A közönség legalább, elejétől végig, többet gyönyörködött e szerepben s nemcsak a mű okozta gyönyörből tapsolt, hanem megtapsolá színházunk egyik jeles tagjának kitűnő játékát.

Igen hatásos s csaknem meglepő volt Szathmáry L.-né játéka is. E játék valóban szép volt. Ő játszta a színmű legdrámaibb szerepét, a hercegnőét.

Szigeti a hercegnő házi lelkésze szerepében jelesül játszott, a hol a darab vége felé a hercegnővel szakít; de szerepe többi, s kivált első részeiben többet tett, mint a menynyit szerepe kívánt. Azért, hogy az abbénak vannak gyöngéi, az író nem akar benne comicus jellemet festeni. Nem volna szükség genre-képet állítni elő benne. Sokkal egyszerűbben játszva több hatást tenne, s értenők e jellemet, mely amúgy játsztva az egyetlen nem eléggé érthető jellem e műben: két különböző embert látunk benne, kik nem találnak egymással: egyik a tiszteletre méltó lelkész, a másik egy oly csodabogár, a kin nevetnénk, ha több ellenszenvet, mint de-

rültséget nem ébresztene minden nevetgélése dacára. Szerepe utolsó része beillett volna akármily jeles szerepek közé, de első része nem illett össze az utolsóval.

A többi szerepről hallgatván, általában meg kell jegyeznünk, hogy az előadás becsületére válik a személyzetnek és rendezőnek, és hogy leghálásabb szerep mindig az, melyben a párbeszédek hívek a helyzethez, a szavak az érzelemhez és jellemhez.

De a lélektani hűség a *részletekben* nem elég a drámára. Az érzelem és indulat belső kapcsolat nélkül való töredék rajzai nem alkotnak egészet s főkép drámát nem.

A dráma megkívánja, hogy az emberi jellem egy végzetteljes irányban haladjon egy cél, a catastroph felé. Ez alól még a vígjáték sem kivétel. Még az sem elég, hogy nyomról nyomra, hanem fokról fokra kísérjük a fejlést. Nemcsak a külső forma kerekdedsége, nemcsak a színi előadás korlátolt tere és időköze kívánja meg ezt, hanem a mélyebb hatás. A dráma valóban mélyebb hatásra van hivatva, mint a költészet bármelyik neme. E művészetet a nagy mesterek oly magos fokra vitték, hogy a dráma nemcsak legszebb, hanem egyik legnagyobb tökélyre vitt találmánya az emberi léleknek. Ezen művészet titka pedig ezen lélektani fejlesztés és fokozás, mely ha hiányzik, hasztalan történik minden szemünk láttára, hasztalan jók az egyes jelenetek, a költészet más nemei, sőt a regény is, a költészet e legkevésbé tisztult faja, egyenlő, vagy nagyobb hatású nála.

A dráma, mely a maga tökéletes formájában tisztább és mélyebb hatású magánál az epopoeánál, a mai korban már alább sülyedt a regénynél, főleg annál fogva, hogy regény akarna lenni – már pedig a mi idegent akar majmolni, mindig hátrább áll a mintánál. Megtagadja saját természetét, a nélkül, hogy az idegent elsajátítni képes volna. Lemond előnyeiről, hogy hátrányaivá tegye az idegen érdemeit. Midőn látjuk, hogy korunkban a tragoedia és vígjáték arra szorul, hogy a regényekből vegyen jellemeket s egész párbeszédeket, ha a lelket akarja ábrázoltatni, még megbocsátjuk a kölcsönzést, de hogy aztán nem tudja formájához átidomítni, az már koldusi nyomor, mely kénytelen megelégedni a rá nem illő ruhával is.

Az előttünk fekvő dráma, mely a mi jó benne, t. i. a párbeszéd helyes volta, s a fenn kiemelt elfogadható lélektani hűség, átvette azt is, a mi a regényben jó lehet, de a drámában nem jó. – Az első felvonással egy szép baráti viszony szakad meg végképen; a második felvonásban az unoka és nagyanya közötti viszony a főtárgy: e felvonásban állíttatik elénk, ebben éri tetőpontját is, – hogy a három utolsó felvonásban csak tartalékkép vesztegeljen, a végkifejlésig. A harmadik fölvonáson kezdve egy fölületesen rajzolt, különben érdekes szerelmi viszony fejlesztetik, melyben a jellemeknek kevés ellentétessége, a cselekvésnek kevés része van. – Hol van itt nemhogy fokozatossága, – de csak nyomról nyomra követése is egy lelki fejleménynek? A dráma külső alkata hasonlít a „Lowoodi árva”-éhoz. Mintegy előjátékul egy fejlemény, – s a darab nagyobb részében egészen más. Csakhogy a „Lowoodi árva” második nagyobb részében a drámaiság érdekre nézve megközelíti az első felvonás igen hathatós drámai jelenetét, midőn a fogadott leány kitör nevelőnője ellen, – míg a „Szerencse gyermeké”-ben a szakítási jelenethez hasonlóban nem látjuk többé a hősnőt.

Ha dicsértük a drámát, hogy egyes jelenetekben az emberi lélek egyegy momentumát híven tükrözteté, az egészet tekintve nem felel meg azon követelésnek, mely szerint a dráma az emberi jellem hű ábrázolása. – Az emberek szenvednek, élveznek, sírnak és nevetnek benne – s mindezt élethíven, természetesen teszik; de hogy mi jóért – nincs más oka, mint az, hogy igen kellemesen mulattatni akar az író. – De valamint nincs határozott iránya, úgy célja sincs egyáltalában. A Nemesis, mely az emberi cselekvések bírája, mely mind a tragoedianak, mind a comoediának végpontjául szolgál, az új darabban a második felvonás végén egészen elenyészik. Az addigi két női hős nem is cselekvő személy, helyettök Anatole és az apát cselekszik. A mit cselekesznek, a kibékéltetés az egymásra félreértésből neheztelő, de egymást szerető felek között. – A műben a főszereplők csupa erényhősök. Mind szép, hogy a hercegnő a becsületért föláldozza unokáját, hogy a leány barátnéjáért föláldozza magát, hogy Anatole e leányért életét kockáztatja, s az abbé ugyan-e leányért oda akarja hagyni a hercegnőt; – de erényhősök sem tragoedia sem vígjáték hősei nem lehetnek. Erkölcsi elv megsértése szükséges, hogy a dráma ne csak sentimentalis, hanem mély és ellenállhatatlan hatású legyen s végpontjául a Nemesis szolgálhasson. E tekintetben nem rosszabb ugyan a „Szerencse gyermeke" a „Lowoodi árvá"-nál, de nem is jobb.

Ezen lényeges kifogásainkhoz csak egy kevésbbé lényegest teszünk még. A címet nem értjük. A darab nem magyarázza meg eléggé, miért híják „Szerencse gyermeké"-nek.

A fordításra nézve az a megjegyzésünk, hogy a szolgaiság miatt nem elég magyar. Elég, például, fölhozni a gyakran előforduló „kebelbarát" és „kebel-gyermek" kifejezést s azon kérni az ismeretlen fordítót, húzza ki a kéziratból az ily kifejezéseket: „szavamat elzálogosítottam," s tegye helyébe: „szavamat adtam." Kihúzhatná az ízléstelen és helytelen „miszerint"-et is, valahol csak a „hogy" helyén áll, – s ha már e fáradságra szánja magát, legyen gondja kitörülni egyúttal a „tóli tőli"-féle barbarismusokat is. –m.–

20.

[S. F., *Berzsenyi eddig ismeretlen levelei*, Szépirodalmi Figyelő 1860. december 12., 6. sz. 93–94.]

Berzsenyi eddig ismeretlen levelei

Az „Új Magyar Múzeum" folyó évi VIII-ik (augustusi) füzetében, a kiadó szerkesztő, irodalmunk történetének, e fáradhatatlan búvára, *Toldy* Ferenc, nagyon érdekes 12 levelet ád ki Berzsenyitől.

Kísértsük meg csupán e levelekből állítni össze a legfeltűnőbb jellem-vonásokat, mellőzve az élet emberét, s csak a költőt tartva szem előtt. – Berzsenyi nem

vallja magát ex-professo költőnek. A gazdálkodás s családi gondok veszik igénybe férfiúi korát. Arra, hogy költő legyen, a mint maga mondja, vagy gazdagabbnak, vagy szegényebbnek kellene lennie. Az én hazafiúi énekeim, nem egyebek, írja 1811-ben, mint ifjúi hevem ömleményei, melyeket én már most gyermekségem gyengeségei közé – ámbár nemes gyengeségei közé – számlálok. – 1809-ben *Kis* Jánoshoz, kit komám uramnak szólít, küldvén fel kéziratban gyűjtött verseit, kéri, hogy maga ítélje meg *dilettánsi* munkáit, melyek lesznek méltók a kiadásra, melyek nem, s ne kedvének, hanem becsületének legyen barátja.

Ezen látszó önkicsinylés s azon dilettantismus dacára, mely csak mellékes időtöltésének vallja a költést, ez érzékeny szív mennyire örül Horváth István tömjénező levelének, mely tökéletesnek vallja verseit. „Te nem kérgét, hanem lelkét tekintéd, válaszolja Berzsenyi, s ha van valami érdeme, felfedezted. Azokat oly igazán, oly helyesen mint te, még senki sem dicsérte." – Ugyanazon levélben áll ez, melyben gyermekségi kedvtelésnek nevezi költői munkáit. Nagy öröme telik benne, hogy versei tetszenek a nagyközönségnek; – de ugyanakkor azon reflexió ébred föl benne, hogy a mi a közönségnek annyira tetszik, jeles és jó nem lehet.

E látszó ellenmondások mindazon embereknél előfordulhatnak, kiknél a valódi tehetség és hivatás érzetével a magosbra törekvés ösztöne s azon valódi dicsvágy párosul, melyet csak munkájok tökéletes volta elégít ki.

Az önérzet, azon sértett önérzet kitörésének, melyet a kritika idézett elő, e levelekben is találjuk nyomát. A sonettek és sonettisták ellen itt is kifakad. Ő volt az, kiált fel egy helyen, ki a *létániás* világnak az ódai stílt megmutatta. Ezen önérzet nem azon hetvenkedés, mely csupán vele született tehetségével kérkedik. Elvei, meggyőződései voltak a költészetben. Egész elméletet alkotott magának az általa kedvelt nagy költők munkáiból. – S eljárását okokkal tudta védni. – Nem egyszerű fellobbanásra írta dalait, hanem átérzés s gondolkodás után. – Kitetszik ez azon tanácsaiból is, melyeket Bárány Boldizsárnak ád ez új levelek egyikében: „Jó verset írni, nagy munkát, nagy erőlködést kíván. A ki egy ódán *hétszámra dolgozni nem tud, az poéta soha sem lesz.* A mely vers hamar készül rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora."

Igen szép a levél, melyet Dukai Takács Judithhoz ír, s melyben mindenek felett arra kéri, „hogy Himfy követését hagyja el, mert az a sok himfys dal és ének nem szülhet egyebet, mint szószaporítást, és üres hangicsálást, mely a poétának legszenvedhetetlenebb hibája... *A versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni... Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk matériáról sokat írhasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel s tömöttséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot; mert csak így hat szívre, és ez a poésis.*"

Hogy ezt nemcsak tanácsolta, de követte is, mutatja a „Magyarokhoz" írt óda szerzőjének minden jelesebb műve. A fenebbi sorokban csaknem egészen jellemezte magát, mint írót.

Ennyit futólag a kiadott levelekről, melyeket csak az használhat föl teljesen, a ki az örök emlékezetű, s a nemzet hálájára oly érdemes költő élet- és jellemrajzát írja meg. Köszönet e becses adalékokért a kiadónak! S. F.

21.

[–m.–, [*Heti szemle*], Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 19., 7. sz. 110–111.]

A lefolyt hét előadásairól keveset, és majd semmi újat sem mondhatunk. – Dec. 9-től 15-ikéig túlnyomó volt a drámai előadások száma az operáé felett. Vasárnap a „Szigetvári vértanúk" Jókaitól; hétfőn „Ruy Blas" Hugó Victortól; szerdán „A Mama" Szigligetitől, csütörtökön „A szép molnárné," (franciából fordított vígjáték egy igen kis operával, mely ugyanazon este került színre), pénteken „Brankovics György" Obernyiktől.

Először is mint tényt kell kiemelnünk, hogy közönségünk legjobban azon helyeket tapsolja meg, a melyekben hazafias, nemzeties szavakat hall vagy oly politikai célzásokat, melyek a színpadon kívül a mai közfigyelem tárgyait csak legtávolabbról is érintik, néha a költő és színész intentiojával, sokszor a nélkül is. – Nem ereszkedhetünk itt azon számos részletbe, melyeket mint bizonyítékokat mutathatnánk föl; mert erre szűk volna e tér; – de egyszersmind referensi kötelességünket mulasztanók el, ha e tényt legalább egész általánosságban föl nem említenék. Drámai előadásaink mai főfő jellemvonását el nem hallgathatjuk.

A színház, különösen a hét első felében, tömve volt az előadásokon; s múlt vasárnap különösen megtapsolá Jókainé szép szavalását a „Szigetvári vértanúk"-ban, kinek szereplése mellett csak a Felekiét emeljük ki s általánosan megjegyezzük, hogy színészeink jól betanulták e drámát. Ezúttal csak egy megjegyzést teszünk magát a művet illetőleg. Fölöslegesnek tartjuk benne, hogy szerző a dictio szépségeit különféle versnemek által ügyekezett emelni. Sok helyen az ötös jambust elhagyva rövid sorú simult sorokban van írva, s a Szigetvár hősei Vörösmartyra emlékeztető hexameterekben esküsznek hűséget. Minél komolyabb és magasztosb akar lenni a mű, annál egyszerűbb versnemmel éri be. A rím, hitünk szerint, jobban illik a vígjátékhoz, mint a tragoediához. – De nem a rím ellen van fő kifogásunk, hanem a versnemek változtatása ellen, mely a színpadon nem hogy elősegítené a hatást hanem megzavarja, s egyenetlenné teszi a dictiót. – E megjegyzésünket nem a „Szigetvári vértanúk" ellen intézzük, mert az ellen a ki leküzdi vagy kárpótolja tehetségével az önként maga elé gördített akadályt, nincs szavunk, – de tudjuk, hogy jelenleg, midőn a drámai versformákban mindenki kísérleteket tesz, könnyen fölbuzdíthatja a verselési fényűzés a további kísérleteket, melyek erőpazarlással járnak. Nem a dúsgazdagok érdekében szükséges megróni a luxust s nem is a merőben szegények kedvéért, kik ha akarják sem űzhetik, hanem a tehetősb középosztály érdekében. – Legyen drámánk rímelt versekben, hogy egyenlően folyjon végig, – s még tán jobb, ha meg maradunk a rímtelen jambusok mellett. Midőn a legnagyobb költők *majdnem* minden jeles művei e tanács mellett szólanak, ne csábítson el bennünket egykét bármi fényes kivétel. – Ugyanazon mű rendezésére is van egy csekély megjegyzésünk. A török szultán körűl bizonyos szertartások vannak bemutatva látványul, melyek a török szoká-

sokról akarnak fogalmat adni. A közönség elfogadja, egyrészt, mivel oly merész részletességgel állanak előtte, mint a valóság, más részt, mivel úgy sem volt tapasztalata és ismerete e tárgyban. – Már pedig előttünk gyanús, hogy az imám a catholicus püspökökéhez hasonló süvegekben jelen meg, hogy az *imámnak* assistensei vannak. – Célszerűbb volna az imámot csak úgy öltöztetni, mint a többi törököt s több helyett csak egyet hozni színpadra. Az öt lófarkot (egyébiránt a szultán előtt 7-et visznek) nem egyetlen rúdra függesztik, hanem mindeniknek külön rúdja van és külön tartója. Még ezenkívül van a *valóságos* és olyan alakú zászló, minő a miénk. Ezt nemcsak a szultán, hanem a basa előtt is vitték. Valóságos zászlót kellene hát előállítni és helyette nem rúdra tűzött lófarkokat neveztetni zászlónak. – Különben a drámának nincs szüksége a látványos szertartásokra.

„Ruy Blas" nem egyébért kerülhetett ismét színpadunkra, mint hogy a múlt 12 év alatt be volt tiltva. Ezen rég nem látott kedvenc nem részesült igen meleg fogadtatásban. Mai nap se Franciaországban se nálunk nem idéz elő lelkesedést, hogy a banditában több a becsületérzés s lovagiasság, mint a magasb körbeli emberekben, hogy egy koldusba szerelmes lesz a királyné. Már elkopottá lettek a színpadi meglepések s nem csinál nagy sensatiot, hogy a személyek, a hol nem is sejtenők, egyszerre megjelennek. Ha máskép nem lehet, a kéményen cseppennek be, a gondviselés furfangos szeszélyéből, a gondosan őrzött szobákba. Nincs is e darabban valamely kiválóan jeles szerep egy-egy színészünk számára, habár Egressy, (Don Caesar) kinek jutalmául adatott e mű, s Szigeti az ő comicus szerepében, sok helyen tetszéssel játsztak.

A két vígjáték közül, a „Mama" aratott nagyobb tetszést. A „Szép molnárnő"-ben, mely oly régóta tartja fen magát színpadunkon, Feleki volt a molnárlegény. – Helyes játékában más hibát nem találunk, mint hogy kissé túlzottan ábrázolta a paraszt-együgyűséget.

A pénteki előadásról még kevesebbet szólhatunk. Mind a művet magát, mind a szereplőket jól ismeri a közönség, sőt azt is tudja igen jól, mely helyeit szokták zajosan megtapsolni. –m.–

22.

[Salamon F., *Szózat megyei és városi levéltáraink ügyében,* Pesti Napló, 1860. dec. 23., 297-3262. sz.]

Szózat megyei és városi levéltáraink ügyében

Tatárpusztítás, török rablás és más idegenek dühe, sőt ritka esetben a belvillongás akaratlanul is múltunknak igen sok kipótolhatatlan emlékjelét tette semmivé. Ezeknek lehet főkép tulajdonítani, hogy régibb időkből tán kevesebb írott emlékeink vannak, mint más mívelt nemzeteknek. Nálunk hanyagságból keve-

sebb veszhetett el, mint másutt. Nálunk a megyei végzések, megyei levelek gyakorlatiabb fontosságúak voltak, mint külföldön a kor történetére vonatkozó levelek; mert egyrészt ezekben volt megírva a megye köz- és az egyesek magánjoga. Most, midőn épen csak folytatni akarjuk a múltat, nem kevesebb jogbeli fontosságot kell tulajdonítnunk megyei és községi levéltárainknak.

De ha ez nem, csak az egy történeti szempont is elegendő, hogy a megyék és városok minél nagyobb figyelmet fordítsanak levéltáraikra.

Kincsnek, ereklyének kell tekinteni minden hivatalos papírdarabot, melynek elpusztítása könnyű és legkevesebb hasznot sem hajt; ellenben semmi egyébbel nem pótolható tanulság veszhet el benne.

Kettős a teendőnk.

Egyik, hogy a megyei és községi élet alkotmányos korszakából fönnmaradt iratokat összegyűjtsük és rendezzük, a hol elszórták a Bachféle uralkodás mindenbe avatkozó hivatalnokai. Ez pedig megtörtént egyik másik vármegyében és községben. Így a borsodi szép levéltárt, mint hitelesen értesültünk, részint a pincébe, részint a padlásra dobták, s Fehér megyében is, úgy halljuk, lommá akarták tenni történeti ereklyéinket. Ha már a rosz akarat ilyeseket mert tenni büntetlenül, ha egy Bonyhádi Szegeden a 49-ki jegyzőkönyvek befeketítésével magának akkor érdemet vélt szerezni, habár most e tette miatt egész európai hírűvé lett: képzelhetjük, hogy menynyivel biztosabban s büntetlenebbül űzhette nem kisebb pusztításait tíz-tizenkét évi gondatlanság és elhanyagolás. Mit is várhatunk egyebet azon idegen hivatalnoktól, kit néhol archivariusnak neveztek ki, mint azt, hogy ott a levéltár valóban csehül álljon?

1854-ben maga az akkori bécsi miniszterium is meg akarta kísérleni, hogy megyei levéltárainkat szélyel hányja. A nevezett év decemberében egy miniszteri leirat érkezett mind a budai helytartósághoz, mind pedig a főtörvényszékhez, melyben azon intentio volt kimondva, hogy a megyei levéltárakban a politikai ügyek egyfelé, a jogiak másfelé szakasztassanak. Különösen Pestmegye levéltára, mely a török foglalás megszüntetésének ideje óta nemcsak egyik leggazdagabb és kimerítőbb, hanem oly szépen van rendezve, hogy példányul szolgálhat minden archívumnak, semmivé lesz vala e különszkasztás által.

A miniszteri intentiónak, hála Istennek, foganatja nem volt; mert a pestmegyei levéltár őre, tán az egyetlen megyei hivatalnok, ki az alkotmányos életből, mivel merőben nélkülözhetlen vala, mind a ki e levéltárban egészen otthonos, megmaradt helyén: mind e mai napig, s a tökéletes rendet folyvást fönntartotta, okadatolt, erőteljes fölterjesztést tőn, melyben kimutatja e kívánat teljesítésének hátrányait, sőt képtelenségét is – minek következése az lőn, hogy nem volt többé szó a megyei levéltár szélyelbontásáról.

A bukott rendszer emberei gyakran tudatlanságból s nem rosz akaratból hibáztak. A pestmegyei levéltárnok Gerlóczy úr érdeme, hogy őket fölvilágosítá, mi volt nálunk a megye. Csak ezt kell vala tudniok, hogy eszükbe se jusson levéltárainak felbontása politikai és törvénykezési szakra – egyiket a cs. kir. helytartósághoz, másikat a törvényszékhez költöztetvén. Mit tudták ők, hogy a megyei protocollumban egy azon lapon van gyakran az adózási, katonaállítási tárgy a magán-

birtokviszonyokat, sőt a criminalitásokat illető határozat is. Határozat, végzés, ítélet ugyanazon könyvben összekötve s ugyanazon levélre levághatatlanul írva!

Azonban a miniszteri képtelen szándék visszahúzása dacára sok helyen, ha egészen nem, de részben e széthordás megtörténhetett, – s a mint fönnebb érintőnk néhol ennél roszabb vandalismusokat is követének el.

A hol ez megtörtént, mostani és sürgős teendőnk helyreállítni alkotmányos korbeli levéltárainkat.

Most van ideje, míg azon hivatalnokok, kik ebben eszközök vagy tanúk valának, még köztünk időznek. Ők e részben legjobban útbaigazíthatnak. – Tegyük tehát minél előbb. Legyen ez a megyei bizottmányok, sőt főispánjaink egyik föladata.

Másik sürgetős teendő, hogy legyünk nagy kímélettel a lefolyt 12 év meglevő actái iránt. Ne seperjük ki azokat, mint szemetet, – hanem tartsuk meg, sőt gyűjtsük és rendezzük.

Ezen okmányok még becsesebbek, mint az 1850. előtti hasonló időközbeliek. Épen mivel meg valánk fosztva a nyilvánosságtól, s a sajtó sem szólhatott a közügyekbe, nem bírálhatta sem a kormány, sem hivatalnokai eljárását a törvénykezés, adózás sat. kezelésében, – a lefolyt 12 év története csupán a hivatalos kéziratokban van megírva. Az absolutismus titokban intézi ügyeit s titkai, ha az iratok fönntartatnak, egészen kezünkben vannak máshonnan tán soha rá nem akadnánk.

Valóságos vandalismus volna a Bach-rendszer roppant levéltárait bántani. Nem kedvesek ugyan előttünk, – de a nem kedves idők emlékeit is fönn kell tartanunk, mint a Béldi család, mely maig is híven őrzi azon láncot, melyen egyik őse a török rabságot szenvedé.

Legyen gondja a megyéknek és városoknak ezen levéltárak épségben tartására, sőt összegyűjtésére is. – Bonyhádi bizonyosan a legroszabb fajta vandalus; de egyben hasznot tett. Van legalább, kit ijesztő példaként hozhatunk föl, intve, hogy nálunk a legmíveletlenebb népet is óvjuk hasonlók elkövetésétől. Salamon F.

23.

[Salamon Ferenc, *Petőfi bemutatása a franciáknál*, Budapesti Szemle 1860., 9. köt., XXVIII–XXIX. füz., 219–227.]

Petőfi bemutatása a franciáknál

Fontosabb tény e bemutatás, hogysem elhallgathatnók. A francia nyelv mondhatni az egész mívelt világ nyelve, legalább Európa népes continensén. Nincs nép, melynek míveltjei meg ne értenék e nemzet íróit. Már csak ennélfogva is legtöbbet tehetnek azon névért, melyet ajkukra vesznek. De még jelentősebbé teszi a

francia sajtó szózatát az, hogy írói a legnagyobb mesterek valaminek megkedveltetésében. Azon fogékony lélek, mely oly könnyen tud lelkesedésre lobbanni, azon elevenség és könnyűség a gondolatok és érzelmek kifejezésében, s az elegantia, mely mintegy vele született e sok tekintetben választott néppel, világszerte biztosítja iránta a sympathiákat és irodalmának a legkiterjedettebb népszerűséget.

Azon ismertetés is, melyet múlt aprilban egy francia író, Saint-René Taillandier ad Petőfiről, a legtekintélyesebb francia szemlében, a „Revue de Deux Mondes”-ban, a francia lelkesedés és szellem egész tüzével van írva. Alig van regény, mely érdekesb olvasmány volna a közönségre nézve, mint e rajz, melyet e francia író a magyar irodalomról, a népről, földről és szerinte a legnagyobb magyar nemzeti költőről ad. – Egész előadása tűzre és változatosságra nézve mintegy hű képe a mozgalmasságnak, melyet a Petőfi élete mutat. Sőt – csak az a kis bökkenője van – a kép több az eredetinél, az élethez a képzelet játéka, s a történeti valósághoz regény is járul, a mi sok részben természeti hibája a franciának, mint általán az eleven képzelődésnek; de ha választanunk kell azon téveteg fogalmak közt, melyek rólunk a külföldön terjesztetnek, örömestebb megbocsátjuk az ily eredetű hibákat, mint a melyek a tudós alaposság színe alatt hirdettetnek. – A franciáknál igen számosan vannak, kik a fogékonysággal és eleven lélekkel az alaposságot egyesítik, s a művészet- és költészet-tárgyak megítélésében ép és mondhatni ifjúi érzékük többre vitte őket, mint az encyclopaedicus szomszédokat a lomha kitartás.

Saint-René-Taillandier Petőfi megítélésében kétségkívül nem áll a francia kritika színvonalán. Egy Montégut, egy Planche és Sainte-Beuve helyesebb ítéletet s mélyebben ható analysist adtak volna. – S maga Taillandier is máskép szól a dologhoz, ha Petőfit az eredetiből ismeri. A németek fordításai után ismeri költőnket. Ő azon kevés francia tudósok egyike, a kik németül tudnak s a német irodalmat figyelemmel kísérik. Olyan egy sincs talán, ki nyelvünket értené. A németek fölfogása szerint kellett hát Petőfivel megismerkednie, s tévedéseinek nagy része ezekre hárul. Ha valamiben hibázott, hibája, hogy fordításokkal elégszik meg, és pedig nagy részben egy Kertbeny fordításaival, kinek még az életrajzi elferdítésekben is hitelt ad. Egy valódi kritikus – megbocsát még Schmidt Julián is – ilyenekből kiindulva nem szokott bírálni.[1]

De e hibáért épen mi magyarok bocsáthatunk meg. A legnagyobb jóakaratra mutat ezen készség, melynél fogva, mivel máskép lehetetlen, bár hiányos adatokból, ismerni kívánnak. Meg kellett elégedniök oly tolmácscsal, a minőt kaphattak; bízniok is kell e tolmácsukban, ha mindjárt e tolmács magokat is némi részben nevetségessé teheti. Mi tudjuk, mily kevéssé jó hiszemű tolmács Kertbeny; de egy francia író nem győződhetett meg felőle, s tévedéseit sok részben kimenti, hogy Kertbenyt a magyar irodalom egyik hősének nevezi; azt hiszi felőle, hogy, ha németül hiányosan tud is, az anyanyelve *magyar*! – Taillandiert menti az is, hogy

[1] Schmidt Juliánnak Petőfiről írt rövid cikkét lásd a „Budapesti Szemle” első évi folyamának II-ik füzetében.

nem tüzetes bírálatot ír, noha itt-ott ítéleteket kénytelen mondani. Cikke egyszerű bemutatás és nem analysis.

Őszinte, tartaléktalan köszönetet kell mondanunk neki már csak azért is, hogy egész Európának hirdeté, hogy van *magyar* irodalom és virágzásnak indult magyar költészet. Cikksorozatának – melyet Petőfivel nyit meg – címe: „A magyar költészet a XIX-ik században." (La Poesie Hongroise au XIX-e siécle).[2]

„Van-e hát magyar irodalom, úgymond? Eddig egy szóval sem említette a történet. A mai nap kritikusai, kik megkísértették a világ irodalmát képbe foglalni össze, az Eichhornok, Bouterweckek, egy lapocskát sem szentelnek Magyarországnak. – Az orosz, finn, tatár, ozmán, persa, örmény, khinai, hindu, a jáva-szigeti, az észak és kelet minden népe sorra szót emel az Eichhorn összegyűjtötte irodalmi congressusban; csak a magyar vala néma."

Ha a németek is, kiknek jó szomszédjai voltunk századok óta, ily ignorantiában voltak felőlünk, még kevesebbet tudott rólunk a világ egyik legnagyobb és legmíveltebb nemzete, a francia, kinek otthon mindig több dolga van, semhogy oly kényelmesen ráérne a jávai nyelvig és irodalomig mindent összegyűjteni, a mit mások dolgozának.

A francia közönség előtt merőben új azon rövid és hiányos vázlat is, melyet a Revue közöl, elkezdve a XVI-ik századon Kisfaludy Sándorig, onnan Vörösmartyig és Petőfiig. Habár olvasóink nagy része, ki jól ismeri irodalmi nevezetességeinket, nem fog egyetérteni mindenben a francia íróval, Vörösmartyra nézve, érdekes ide iktatnom, a mit e kiválóan nemzeti költőnkről mond.

„Végre, úgymond, megjelent egy avatott művész, Vörösmarty Mihály, ki fölhasználván a megelőző félszázados munkát, megteremté a magyar költészetet egyszersmind művészi és népszerű formájában. Minden magyar kritikus egyetért abban, hogy Vörösmarty az első valódi költő, kivel Magyarország büszkélkedhetik Európa előtt. Romantikus eposai, ódái és dalai, hosszú elbeszélései és rövid strophái egyaránt eredeti sugallatra és művészi leleményességre mutatnak. Lyrai erő dolgában Hugo Victorhoz hasonlították, és nagyobb műveiben, mondják bámulói, ott áll, a hol a svéd Tegner. Ha leszámítjuk is a *túlzást*, mely igen természetes oly emberekben, a kiknek szemeláttára születik a nemzeti poesis s kik nyugtalanul ügyekeznek helyet csinálni neki Európában, annyi áll, hogy Vörösmarty érdemes a *költő* névre. (Pedig a kiket túlzóknak nevez a francia író, jól ismerik eredetiben Vörösmarty műveit, s jobban is értik, mint a német fordítók némelyike.) Midőn Vörösmarty 1855-ben november 19-ikén meghalt Pesten, nemzeti volt a gyász, folytatja a francia író, sok ezerre ment azok száma, kik koporsóját kísérték. Sírja körül a tudomány és művészetek minden képviselője jelen volt. „Zsigmond király" (?) „Cserhalom" és „Tündér völgy" szerzője, úgy hitték, föltette koronáját a haza újszülött irodalmának; azon hatalmas hangokhoz, melyeket Európa Angliából, Német- és Franciaországból hallott e században, még egy hangot kell fölvenni, ugymondák, a magyar költő, Vörösmarty hangját. De mindemellett kifejezte-e

[2] A Revue de deux Mondes f. é. apr. 15-iki füzetében.

Vörösmarty Mihály a magyar lélek egész jellemét? – Legnagyobb bámulói sem adták meg ezt neki.[3]

Művészi ügyessége, nyelve gazdagsága dacára azon kifogást tették ellene, hogy Magyarország fiainak fő tulajdonságát nem tudta magáévá tenni, a szenvedélyt, a gyors föllobbanást, az öröm vagy harag lángját, mely oly gyorsan villog, mint serény kardjok a csatákban. Nála hiányzott azon könnyű láng, mely a röpülő szavakat gyújtja.[4] Ő maga is, ki valódi művész (sincére artist) volt, érezte, hogy magyarabbnak kellene lennie a költészetnek. Egyszer 1844-ben egy szerény külsejű, de büszke ifjú lép be Vörösmartyhoz, s kéri, hadd mondjon neki egy verset. A komoly mester, kit gyakran ostromoltak már ily vendégek, hiába szerette volna elutasítni az alkalmatlant, vagy legalább megmenekedni azon fenyegetéstől, hogy maga a szerző olvassa fel neki versét. Nem volt mit tenni, megadta magát, mint az elbúsult patiens; de mindjárt hogy meglepetett! Az első versszakok megütik fülét, szeme fényleni kezd, öröm fut el arcán és mosolyog, s mihelyt a fiatal csengő hangon elvégzi az olvasást, a nemesszívű mester így szól hozzá: „Ifjú barátom, te vagy Magyarország első költője!" Az elődétől ily nemesen fogadott és megkoszorúzott költő Petőfi Sándor volt."

Így fog hozzá, s ily regényes modorban folytatja barátunk, a francia essay-író, költőnk életrajzát, melyet fölösleges ide iktatnunk s némely pontatlanságait cáfolgatnunk.

Érdekesb látnunk, mit mond a francia kritikus Petőfi költészetéről. „Petőfi Sándor költeményei"-ről, melyek 1844-ben jelentek meg, így nyilatkozik: „Mindazon érzelmek, a melyek a költőben kóborlásai közt támadtak, öröme és fájdalma fölkiáltásai, ifjúi föllángolása, vegyítve az olykori csüggedés búskomorságával, az ország széltében és hosszában tett kalandozása, a csárdákban támadt merengései, tréfás vagy érzékeny ötletei, melyeket benne a világ közvetlen szemlélete ébreszt, – teszik költeményei tárgyát. Igaz, hogy mindezekben nem igen van kitűnő alkalom a lyrai eszmék magasb szárnyalására. Petőfi még nem énekel ekkor hazáról és szabadságról.[5] Hogyan történt mégis, hogy a cigányélet e képe annyira megragadta a képzeletet? Hogyan történt, hogy e kalandort, kaszárnya e menekültjét, e kifütyült színészt az első őszinte szavakra oly örömmel fogadták és úgy üdvözölték, mint nemzeti költőt? Két körülmény fejti meg e rendkívüli sikert. Cigány, nem cigány, Petőfi Sándor Magyarországot festette, s ezt oly egyszerű és férfias, oly ismerős és ércteljes hangon tevé, a minő még sohasem csengett a magyar fülbe. Az őt megelőzött mesterkélő művészek kimért és akademikus modorának semmi nyoma művein. Csak ösztönére hallgatva a naiv dalos újra föltalálta a primitív költészet elveszett hangjait. Akár szerelmét, akár asztaltársaival Magyarország borát énekelte meg, mindig valami férfias emelte ki tárgyát a köznapiságból.

[3] Ez nem is kiváltsága egy költőnek se. Göthe is, Schiller költészete is a német nemzet jellemének hű kifejezése; – de hogy nem fejezi ki egyik se teljesen, épen azon különbség, sőt ellentét mutatja, melyben e két nagy költő egymással szemben áll. Mily különbség egy Hugo Victor, Beranger, Lamartin vagy pedig Corneille, Racine és Moliére!

[4] Pedig ezen stíllel a francia mintha épen Vörösmartyt akarná jellemezni!

[5] A mi különösen a hazát illeti, tudjuk, hogy nem áll.

Most egy tekintet búsítja el, majd a csapszék démona zavarja meg; de sohasem ad verseiben helyet a tehetetlen melancholiának, s ép oly kevéssé az élvezet lázas mámorának. Rendkívül eleven fogékonysága mellett is mint férfi tud uralkodni magán. Ne higyetek neki, mikor életuntságot és halált emleget; a szenvedély kicsalta e rövid fölkiáltást a következő percben már elfelejti... A lélekre nézve semmi fárasztó, semmi nyűgöző nincs még azon vétkes örömeiben se, melyek igen gyakran sugallják a magyar költő verseit. Szíve helyén áll, lelke éber. Az erkölcsi sikamlások közepett is mindig kitör a tevékeny élet szeretete egyegy fölkiáltásban, egyegy képben s a lyrai ihletettség egyegy hirteleni fölszárnyalásában. Természetes, hogy ily emberen itt-ott megbotránykozik a finomabb ízlés, de enerváló hatással soha sincs. A csárdák orgiái közt, azon pillanatban is, midőn az okosság elhagyja, mindig vannak férfias szavai. (Itt idézi a francia író Petőfi azon versét, melyben magát és az ivó társaságot a mohácsi magyar sereghez, a palackokat a törökhöz hasonlítja, s a verset azzal végzi be: „Ha oly hosszú lesz életünk, Mint kortyaink valának, Megérjük boldogabb korát A bús magyar hazának.") Ezen megemlékezés a hazáról, a nemzeti szerencsétlenség ez érzete a mámor ködén át, jellemző vonása a költő első dalainak. Bármi legyen a tárgy, melyben kedve telik, a dáridó, melybe magáról megfeledkezve merül, a magyar szellem mindig elválhatatlan tőle. Nem kell hinni, hogy e csárdai dalok lelkesedésre ragadták volna azonnal az egész magyar nemzetet, ha csak szerelem és bor lett volna tárgyuk. A szerelmes diák és az iszákos színész mögött mindig ott látom a magyart, a ki még nem ismeri önmagát. Azonban hazája fiai már az első pillanatban ráismertek. Szelleme, lelkesedése, harciassága, a vándorló dalnok mozgékonysága, ki mindig kész nyeregbe ülni és vágtatni, – ez volt meglepő a csárdák e dalnokában."

A francia ismertető ezen fölfogásában látjuk, hogy költőnknek legalább fő jellemvonását kitalálta a hiányos fordítások dacára, s habár sokkal keményebb szót használ a költő szilajságainak megrovására, mint bármely magyar kritikus: látszik azon törekvés, hogy nem csak a költő hanem a magyar közönség gondolkodása módjába tegye át magát. – Fogékonyságának ez sikerül is ott, a hol csak tisztán a költői oldalt veszi.

De ezen fogékonyság nem elegendő egy idegen nemzet költőjét megértenünk. Positiv ismeretekre van szükség a népről és földről, mely a költő népe és hazája, s különösen oly esetben, mint Petőfinél, kinek műveiben a genre, az élet külsőségeinek is e tükre, oly nagy helyet foglal el. Ismerni kell a nemzet múltját is jelenén kívül.

A magyar nemzet e nem-ismeréséből foly, hogy Taillandier egy tündérmesét a magyar nemzet eposzává avat, hogy allegóriának képzeli János vitéz meséjét, melyben a magyar nemzet története volna ábrázolva. Miután Taillandier előadta János vitéz ismeretes geographiáját, melyben India határos Franciaországgal, így vélekedik: „Nem ismerünk-e ebben a XV-ik század emlékére? Hunyadi János és Corvin Mátyás megvédik Európát a török invasiótól; és a hajdani magyar valamint a puszták mai parasztja Európát érti Franciaország alatt, mely Magyarországot az Anjouiak dicső uralkodó házával ajándékozta meg s innen azon traditio (?), hogy Franciaországot magyar segítség mentette meg a török rablástól. Nem volna

bajos egy magyarázónak „János vitéz” második felében Magyarország sorsa változásainak symbolicus képét fedezni föl. A költő elbeszélése szerint a magyarok dicsősége, hogy Franciaországot, vagyis Európát megmentették.”

Miután leírja Taillandier, mint veszti el kincsét a tengerben János vitéz, s mint találja halva Iluskát, így folytatja elmélkedését: „A kincs, melyet a magyarok találtak, mikor a XV-ik században a keresztyénség megmaradásáért hadakoztak, nem egyéb, mint megkülönböztetett helyzetük Európa társadalmában; a Hunyadiak Magyarországa erős is dicső is volt... E kincset, mely jövendőjét biztositá, egy viharos nap elvévé. 1526. óta, midőn a török meghódította, csak urat cserélget. Mi marad számára egyéb az ábrándoknál, vagy hosszas reményeknél és nagyszerű gondolatoknál? – S épen így fogja föl Petőfi is hőse történetét.”

János vitéz meséjét befejezvén a francia ismertető, végül ezeket mondja róla: „János Vitéz” a nép költészetének minden regéjét és mondáját magában foglalja. De e mellett nem találni benne semmi tudákosságot; a most említett symbolumokra nem figyelmezteti a költő az olvasót; célja, hogy képzeleti meséjét mindenki élvezhesse; *ha lesz, ki a titkos gondolatot kitalálja, jó*, a többi érje be vele, hogy e csodás kalandok elbeszélése férfias derültséget ébreszt lelkében. „János vitéz” a magyar paraszt és magyar *lovag* (azaz úri rend) költeménye egyszersmind, s benne a lelkesedés és vidám kedv egyesül. Mondják, hogy Petőfi e művét a Dunától a Kárpátokig számtalan rapsod (azaz olyan, kinek kenyere a dal és rege) énekli (?) Nem is csoda. A valódi hős nem más, mint maga Magyarország: János vitéz rendre mindenik osztályát egyesíti a költészet ragyogó egységébe. És minő költészet! A styl őszinte, a képzelet serény, az elbeszélés lelkesedett és vidám, mely megeresztett kantárral vágtat, mint a huszár a hazai rónaságon.”

A mi Petőfi költészetének ez utóbbi sorokban foglalt jellemzését illeti, oly találó, a mily lelkesedett. – De látjuk, minő tévedésbe jutott a francia író azon positiv ismeretek híjában, melyek történetünk és jelenünk tanulmánya nélkül meg nem szerezhetők.

Könnyű kitalálni a fenebbiekből a francia író gondolkodása menetét e tévedésekben. Először is mint tényt fogadja el, hogy Magyarországon János vitéz a legkedveltebb, az egész nemzet által legjobban ismert eposz. Hogy ne volna az, mikor Kertbeny írja, hogy a magyar troubadourok könyv nélkül tudják és éneklik mind a népnél mind a magyar úri rendnél? – Mikor egy nemzetnél ily tetszést ví ki egy költemény, okát kell találnunk! Annyit észrevett Taillandier, hogy költészetünkben nagy szerepet játszik a haza és nemzet fogalma. János vitézben is meg kell tehát lennie – gondolá a francia író – legalább nagyon elrejtve a nemzetiségi elemnek. Nem volt más magyarázat, mint a költemény egy részét allegóriának képzelni.

Ha úgy volna, mint ő képzeli, meg kellene vallani, hogy „János vitéz” igen rosz allegória. A költészet a maga symbolumait nem *események* kifejezésére használja. Igaz, hogy az élet utánzása, de koránsem az eseményeket utánozza, hanem az emberi természetet. A mesék, melyekben az állatok sőt élettelen tárgyak megszólalnak, nem egy-egy adomai eset, hanem az emberi jellem világos képei. A cselekvény is, melyben a jellem nyilatkozik, csak e jellemből foly, sőt nem egyéb, mint

ennek kifejezése. A symbolikus előadásban is minden külsőség, minden esemény lehet költött; de a jellemnyilatkozatnak oly hasonlónak kell lenni, hogy mindenki ráismerjen a burkolt külső alatt az eredeti mintára. – Midőn a jellemzéshez még a külső azonosság is hozzájárul, mint a Shakespeare Hamletjében a király előtt eljátszott színdarabban, a félreismerhetetlenség a tetőpontot éri el, s a mi Hamlet érintett jelenetét illeti, a dán hercegnek épen az volt vele célja, hogy minél kézzelfoghatóbban csaknem az azonosságig mutassa be az elkövetett iszonyú bűnt. Miként van, hogy János vitézben az esemény azonossága dacára sem vette észre senki az allegóriát Taillandier előtt, holott ha még a mese is az, a mi nagyában a magyar nemzet története, csakugyan igen szembetűnőnek kellene lennie a célzatosságnak? A mi fő szempont pedig, a cselekvény és a jellem, János vitézben és a magyarok történetében nagyon különböző.

Semmi sem lehet valami elütőbb a nehány száz év ótai magyar történettől, mint azon cselekvény, mely „János Vitéz”-ben lefoly. Az elbeszélés hőse netovábbja a kalandosságnak; a mi történetünk egész jelleme épen ellenkező nehány száz év óta. A kalandos hadviselés ritkább benne, mint bármely európai nép történetében, s még a szent földre is sokkal kevésbbé vágyott a magyar mint más nemzetek, úgy hogy a mi szerepet játszott a keresztes háborúk történetében, inkább a nem-akarásban áll, s egy Nagy Lajosnak népszerűsége és lelkesítő nagysága kellett hozzá, hogy a magyar a kivételes s tán utolsó lovagi kalandra menjen vele Olaszországba. Azon cselekvény, melyet a magyar századok óta játszik a történetben, azt mutatja, hogy nagyon otthon-ülő nép vagyunk, s csak a minket megtámadó vagy alkalmatlan szomszédokkal gyűjtöttük meg néha egymás baját. Ezen történeti cselekvényből következtethetünk a magyar jellemre, s valóban a kalandos normánn vérből igen kevés van maig is ereinkben. A táblabíró-rend, ha egy személyben képzeljük megtestesülve, kevéssé hajlandó ma is, mint ezelőtt nehány száz esztendei életében, elhagyni szülötte földét.

Nem hízelgő ránk nézve, ha a magyar nemzet jellemének hősi oldalát egy huszárban testesítik meg. Már pedig így képzeli azt a francia író; mert szerinte Petőfi fejezi ki a magyar nemzeti jellemet, benne pedig mindenütt, valamint styljében úgy tárgyaiban ezen könnyű, serény, bátor és könnyelműen bevágó jellemet látja. – A vakmerőséggel határos bátorság, igaz, megvolt a közmagyarban, valamint a nemzet leghíresebb vitézeiben, kikben, mint pl. egy Hunyadiban culminált a magyar hősiség; de vannak ennél szilárdabb, nyomatékosabb és mélyebb tulajdonai, melyek nem a hetykeségben, hanem a méltóságosabb önérzetben nyilatkoznak. A török ellen nem harcvágyból küzdénk századokon át, hanem hazánk és jogaink fentartásáért. Komoly eszmék és érdekek öntének bátorságot a szívekbe, s a valódi hősiség képét látjuk őseinkben. E valódiság egyik bizonyítéka, hogy még a harc mindennapos volt, akkori íróinkban a nagy szavaknak és hetvenkedésnek oly kevés nyoma. A magyar hős képét sokkal hívebben láthatná festve a francia író Vörösmarty költeményeiben, habár még ő is csak közelebb járt ez idealis képhez, a nélkül, hogy egészen kifejezte volna. Nála, mint kora fiánál, többet mond a szó a tettnél.

János vitézt a magyar *olvasó* közönség nem veszi egyébnek, mint a mi: kellemes és a népszerű költő geniejét mindenütt jellemző tündérmesének, mely egyébiránt koránsem tett oly nagy hatást, mint több más eposzi mű, melyeket itt megnevezni nem akarok. Nem tartozik ide, hogy a mű költői becséről is szóljak, a mi ezen hatás szempontjától is kissé távolabb esik. Csak azt akartam kimutatni, hogy a francia ítész félre van vezetve, midőn Petőfi költészetéből akarja némileg construálni a magyar jellemet, melyet más úton kevéssé ismer.

Ugyanezt mondhatjuk Taillandier cikkének egy további részéről.

Igen helyesen találta föl költőnk festői tehetségét. Csaknem elragadtatva bámulja, mily mesteri kézzel tudja Petőfi elevenné tenni a puszta pusztaságát. „Petőfi legeredetiebb inspiratiói közé tartoznak, úgymond, azon oly költői s oly való képek, melyeket a nagy magyar pusztákról (Steppe) ád. A Duna és Tisza közt széles róna terül el, nagyszerű, minden emelkedés nélküli pusztaság, a meddig a szem ellát. Nincs egy erdő, nincs egy facsoport, mely egyforma körvonalait megszakítaná. Csak egyegy tó itt-ott, és a tespedő mocsár partján nehány vízi növény, káka és nád. E róna növényzete legnagyobb részben igen rövid, letarolt gyep, mely néhol elég tömött, s nagy falka juhok és *vad lovak* (?) ménesének szolgál legelőül stb. Ilyen a magyar puszta. Egy classicus tájképfestő rá sem nézne, de egy költői lélek kincseket tud fölfedezni rajta, s épen ebben fejti ki Petőfi egész eredetiségét. A „János Vitéz" szerzője a puszták költője, mint Lermontoff a Kaukázusé."

Ez mind igaz, s egy külföldi ember előtt az eredetiség ragyogóbb színében tünteti föl, mint előttünk. Ez oldalról nem is tudjuk eléggé magasztalni Petőfi költői tehetségét. – Csakhogy itt is hajlandó az idegen író Magyarország nagy részét vadlovakkal és félvad emberekkel is igen gyéren népesített arábiai pusztának képzelni. – Ezen költeményekből merítve a geographiai ismeretet, a magyar föld egy sík vadon, népe juhász és csikós, fő hőse pedig a huszár.

E tévedések azonban csak szebbé teszik a francia író rokonszenvét. Nemzetiségünknek csak ezen egy oldalán is lelkesedni tud. Elég legyen még csak zárszavaiból adnunk egy töredékes kivonatot.

„Magyarország jól teszi, ha békés úton is öregbíti nemzeti érdemeit. Ezen érdemek legszebbike kétségtelenül azon szellemi megújulás, mely a múlt ötven év alatt nála élő nemzeti irodalmat teremtett, s ezen irodalom legteljesebb képviselője Petőfi Sándor. Azon lánglelkű (impétueux) ifjú, kinek életét s halálát elbeszéltük, a szerelem, haza... dalnoka volt. A XIX-ik század ihletett mesterei közt hely illeti meg őt, mert az érzelmek, melyeket dicsőít, minden nemzettel közösek; de különösen Magyarországra tette meg sikeres hatását, és itt lőn örökre emlékezetessé. Neve örökre be van írva egy nemes korszak történetébe. Munkái koronáját tették fel az irodalmi újjászületésnek, melyre hazája legjobb szellemei munkáltak közre, ki saját műveivel, ki részvételével és buzdításával. Mellette, s mintegy saját szavai leheletére más írók is támadának, kiknek mielőtt rangjokat kimutatnám, a mit mielőbb meg fogok kísérleni, elmondhatom, hogy már van magyar irodalom, azaz egy fontos dicsőség a nemes faj más érdemeinek támogatására. Petőfi nem elszigetelt tünemény. Csak folytassa Magyarország szellemi fejlődését, s gyarapodjék szabadon az irodalmi téren, és mindenütt, a hol csak lehet, fejtse ki erejét,

s szoktassa hozzá a művelt világot, hogy nála eredeti életet lásson… A nemzetiségek biztosabban tartják fen magokat a szellemmel, mintsem a karddal.” S. F.

24.

[Salamon Ferenc, *Csokonai Dorottyája*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. jan. 2–9–16–25–30., febr. 6–13–20., 9–10–11–12–13–14–15–16. sz. 129–133., 145–148., 161–164., 177–181., 193–196., 209–212., 225–228., 241–244.]

Csokonai Dorottyája.[1]

Csokonainak legnagyobb és legjelesebb műve azon víg eposz, melynek eredeti címe a „Fársáng” volt s később *Dorottya* nevet nyert.

A mostani s átalán a vele nem egykorú közönség kisebb része szigorú ítéletet monda ki rá némely ízléstelen helyei s olykori trágár kifejezéseiért, a nagyobb rész kedvelte ama dísztelenségek dacára, s egy némely tán ép ezekért.

Tagadhatlan, Dorottya oly mű, melyet nem lehet mindenkinek olvasmányul adni kezébe, s megrovandóknak tartom mint ízléstelen rútságokat, nemhogy védeném e foltokat. Egy két hely oly nemű, hogy nincs rá mentség. De nagyobb részt enyhítnünk kell a szigort. A kifogásos helyek nagyrésze ugyanis nem egyéb a comicum és gúny aljasb neménél, s ha összehasonlítjuk a Don Juannal és Kock-féle regényekkel, belátjuk a különbséget. Sőt van számos más francia regény, mely a társadalmi művelt hang és modor leple alatt több ingert takar, mint Csokonai nyílt obscoenitásai. Csokonai cynismusa, mely némelyekben nyílt nevetést, másokban undort ébreszt, ha nem helyeselhető is, jobb a kéj lappangó cynismusánál.

Csokonai kora egyébiránt magyarázza némileg comicuma shakespeari túlságait. A férfi társaságokban, még a magasb körökben sem uralkodott nagy idegenkedés az ilyenektől, habár lehetett egyes kivétel. Dorottya, mely 1799-ben készült, kézirati másolatokban öt évig járt kézről-kézre. A nemes és mágnási családokban ismeretes, kedvelt olvasmány vala. Azon XV-ik Lajos korabeli francia műveltség, mely még virágjában volt nálunk e század elején, nem irtózott még különbektől sem. Miként botránkozott volna meg Dorottyán, a ki Voltaire regényeiben gyönyörködött?

Csokonai művének nagy része azon szabadnyelvű férfi társaságok hangjára emlékeztet, melyeknek egyéb dolga nincs, mint a nők rovására nevetni. – Mentől kevésbbé van elfoglalva a férfi osztály a közügygyel, annál asszonyosabbá lesz, s egyszersmind annál kevésbbé gyöngéd a nőnem iránt. A sokat vádolt középkori durvaság ellenére azt hiszem, a gyöngéd lovagiasság kifejlésére többet tettek az

[1] Akad. székfoglaló.

akkori örökös harcok, mint a későbbi műveltségnek békével, munkátlansággal áldott évei. A múlt század utolsó tizedének végén a II. József után zsibbadtságából fölrázott nemzeti szellem ideiglen visszaesett. Újra tengésnek indult a közélet s vele az irodalom iránti részvét is. Még gazdaságával sem volt annyi dolga a tehetősb nemesnek, mint napjainkban. Bora, búzája, nemzetes családja jövendője biztosítva lévén, a közügy régi kerékvágásában magától is kényelmesen haladván, asszonyossá kellett válniok férfiköreinknek. Alig volt más tárgyuk, kivált ifjabbjainak, mint a léha szóhajtás, s alig volt más szórakozásuk, mint a másik nem rovására nevetni. Csokonai együtt nevet kora férfiaival, s azoknak kedvencévé lesz. Aligha igazságtalan vagyok irántuk, ha Dorottyát ama korbeli társadalom eposzának állítom, annak hangján és ízlésében írva. Nem annyira az életből vett jelenetek és alakok, mint e hang s ez ízlés festik benne az egykorú társodalmat, úgy szólva házi köntösében.

Nézetem eltér némileg Akadémiánk tisztelt titoknoka véleményétől. Csokonai összes műveihez írt életrajzában, mely anynyi alapossággal, s elfogulatlansággal íratott, s mely annyira kimerítő, hogy ez idő szerint merész vállalat volna a jeles költő életrajzát írni meg, az élettől elzárt collegiumi nevelésnek s a társadalom szemtől szemben nem ismerésének tulajdoníttatik, az, a mi Csokonai némely munkáját díszteleníti.[2] Én tovább megyek egy lépéssel.

Tagadhatatlan igazság, hogy a nevelés, mely a tehetségre csak fejlesztő hatású, mindenható az ízlés, a modor és erkölcsök dolgában. A jellem ez oldalait egészen a nevelés teremti. Tagadhatatlan az is, hogy különösen a gyermeki évek s az első ifjúkor van e részben nagy hatással; – de nem egyedüli hatással. Az ember az iskolai évek után sem szűnik meg növelkedni. Az élet, ha már érettebb, s nem anynyira hajtható gyermeket vesz is át az iskolától, sokkal kérlelhetetlenebb nevelő. Nem lehet e tanítóval szembeszállni és alkudozni, mint az iskolabeliekkel, – s a dac soha sem részesül nem hogy oly tapsban, minővel néha a tanulótársak kísérik, hanem még elnézésben sem. – Lehet azonban oly merev természet, melynek ifjú hajtásai még az első fiatal korban megkóródzanak. Tegyük föl, a mi pedig nem áll, hogy ezen korán fásuló természetek közé tartozott költőnk egyénisége: Csokonai iskolai neveltetése alatt sem volt elzárva a társadalomtól. Debrecenben tanult; de Debrecenben volt a szülői ház is minden ismeretségével együtt. A helvét hitvallásúak régi rendszerű iskoláiban anynyi volt a szünidő, hogy a kinek alkalma volt, bőven maradt ideje az élettel a legelső gyermekkor után is csaknem folyton érintkezésben lenni, – s Csokonai már kora ifjúságában eljárt távolabbi vidékekre.

Mindezeknél fogva a mi collegiumaink és egy zárda között igen nagy különbség volt, – és még az sem menekült a külső élettel való legalább másodkézbőli érintkezéstől, a ki az iskola falai közé temetkezett. E falak valóban nincsenek hermetice készítve az élet levegője ellen. Az élet és egykorú társadalom erkölcse, szokásai és ízlése is másolja magát benne főbb vonásaiban, és ha az iskola nagy befolyással van az életre, még nagyobb befolyása van az életnek az iskolára. Ugyan-

[2] Lásd amaz összes kiadás XXXII-ik, különösen XLIII-ik és LXXXIII-ik hasábján.

azon iskolai rendszer mellett mennyire különbözhetett egy 1830–40-beli pataki diák egy múlt századbelitől társadalmi képzettség dolgában! – Tudjuk, hogy 1848-előtti köziskoláinkba mily hatalommal és szabadon áradhatott el az akkori kor és közélet uralkodó szelleme. A zárdai falazat meg volt, de ezer nyílásának kellett lenni, hogy még is behathatott. – Csokonai ifjú korában sem voltak más természetűek ama falak. Vajon az iskolának tulajdoníthatjuk-e, vagy az akkori kor gondolkodásra serkentett szellemének, hogy épen ő és társai az iskolai tudományoktól különböző tanulmányokra egyesületet alkotnak? – Ezen szellem ébreszté leginkább őt is, hogy egyebeket is tanulmányozott, mint a mit kötelességből kellett tennie. Hogy ezt tehette, épen azt mutatja, hogy ama régi s sokat korholt rendszer a szellemet nem rabbá tevé, hanem több szabadságot engedett, mint amaz új, mely a liberalismus színe alatt az önálló törekvéseket kalodába zárta.

Bár hányféle legyen az ok, annyi a fenemlített életrajzból kétségtelenül kitűnik, hogy Csokonai az életben nemhogy a diáki évek alatt elsajátított netalán durvább ízlés, modor és hang miatt kedvetlen benyomást tett volna, hanem szeretett és tárt karokkal fogadott vendég volt az ország különböző vidékeinek társas körében, – s ha néha túl lépett a szokottakon, azt tevé, a mit sokan tehettek olykor mások is. Maga az életíró mondja, hogy Csokonai nem volt pedáns, hanem élénk, mulattató és vidor, habár nem zajgó,[3] s borivásra is társasága csábította.

Ezek az okaim, melyeknél fogva nem maradok az életíró ezen szavainál: „*deáki életben megkedvelt vagy legalább megszokott aljasságból* egészen kitisztulni soha sem bírt;" – hanem úgy fogom föl Csokonainak a Dorottyában nyilatkozó ízlését, hangját és egész szellemét, mint mely nem vala rosszabb ama kor társadalmi szelleménél.

A mind egyéniségében, mind említett műve által közkedvességű Csokonai nem volt rosszabb koránál, de jobb sem, midőn ama művet írta. Csokonai nemhogy egy satyricus philosoph emelkedettségével gúnyolná ki kora szokásait, hanem benne él, bele találja magát, s neki az a nevetséges, a mi társadalmában is nevetséges vala. – Különös tünemény, hogy maga a költő is tévedhetett e részben, midőn saját műve célját ítéli meg. A Dorottyához írt előszóban ezeket mondja:

„Az én szerzeményemnek interesséje áll a *nemzeti luxusnak* és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, s ifjainknak és leányinknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. – Mert a ki azt gondolja, hogy a comica poesisnak célja (már az akár epicus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen is) csak az olvasó mulattatására s nevettetésére irányoz: az, ítéletem szerint hibázik."[4]

Teljesen igaz, hogy a comicus költeménynek a nevettetésen kívül komolyabb célja is van, s ily komolyabb célú és irányú comicus költemény Dorottya is; de nem áll fő interesséje a nemzeti luxus, sem az elkorcsosodás kigúnyolásában. Van egy két kitérés, melyben a luxus és elkorcsosodás *külsőségeit* kinevetteti, de ezek nagyon alárendelt s egészen episodicus helyek, összetévesztette saját művét Popenak némi részben rokonos „Elrablott hajfürté"-vel, melyből Dorottya eszmé-

---

[3] Az idézett kiadás LXXII-ik hasábján.

[4] 176. l. (A nevezett kiadás szerint.)

jét vette, némely kisebb részletekével, s mely mint általa legjobbnak és szebbnek tartott comicus epos, egyszersmind buzdítást adhatott műve megírására.

Az angol költő főcélja valóban kora fényűzésének és szenvelgő hangjának kigúnyolása. Műve csaknem minden sora teljes satyrával és humorral, s inkább ez az uralkodó benne, mint a comicum, habár ennek is vannak művében kitűnő példái. A költő elegantiájának jó része is parodiázza hona magasb köreinek szenvelgését. Pope az, és nem Csokonai, a ki satyrát ír korára.

Csokonai mindjárt műve elején, a mint a fársángi nép Kaposra bevonulását leírja, gyönyörködő derültséggel tart szemlét a díszes társaság felett.

Bongorfi dísze a magyar hazának; Cserházyn csodálja a szép magyar ruhát és termetet; Ecsében nemhogy megróná a külföldies míveltséget, hanem magasztalólag szól róla. Avvagy a satyra hangja-é ez:

Szemővel, egy módos ifju gavallérral,
Babócsa érkezett gyönyörű manérral;
Szelid vezetője ennek a colonnak
Csak most adott kezet egy szép kisasszonynak.
Mátkája portréját a mellyén viseli,
Szája mosolygással, szeme tűzzel teli,
Kardja briliántos, stikkolt a ruhája,
Kellemes lejtőt jár kisded paripája.

A fiatal nők között is csak dicsérni valót lát.

Másik szánban madám Cserházyné vagyon
Szép két ifjasszonyság, még fiatal nagyon.
A nagy világ őtet *galantul nevelte*
Melylyel természeti kellemét emelte.
Igéz, mikor játszik, bájol mihelyt táncol
Ha discurrál minden szivet hozzá láncol.
Muzsika, himvarrás, könyvek olvasása
A finomabb érzés és erkölcs forrása
Édes versengésre ébresztették nemét,
Diszeltetvén benne a szépség érdemét.

Mily pompázva és komoly magasztalással van festve a szép Amália. Venus, a Gratiák, virágok mind elő vannak szedve, hogy méltóképen meg legyen énekelve, s hozzá teszi:

De mit festem én azt, a mit az isteni
Kéz is csak remekként tuda teremteni?

Sem hangban, sem kifejezésben nincs, a mi iróniát gyaníttatna.

Bezzeg máskép írja le Pope a maga szint olyan gyönyörű Belindáját!

Megkísérlem nehány sor lefordítását, habár az eredetinek utolérhetetlen hangzatossága és tömött rövidsége nélkül:

Arany kereszt csillog kebelének haván
Zsidó megcsókolná s imádná a pogány.
Minden pillantásán, lelke tűze játszik,

Sebes, s állhatatlan egyik, mint a másik.
Senkinek sem kedvez de nem ejt sérelmet,
Mosolyog, de néha megveti kérelmed.
Mint a nap oly fényes, úgy nézz ezen szemre,
S mint a nap egyenlőn ragyog az mindenre.
……………………………………..
S ha tán olykor női hibácskáit sejted,
Tekints csak arcára, s mind-mind elfelejted.[5]

Oly cirógatás ez, mely karcolgatásnak is megjárja. – Csokonai szóbanforgó rajzaiban hiában kerestük a satyrát, csak a *trompeuse* s egykét divatos női ruha van futólag említve. Amannak említése, ép úgy mint a harmadik könyvben az arc pirosítás nevetségessé tétele, csak egyeseket sújt, kik iránt a társadalom szintoly kérlelhetetlen volt régebben, mint napjainkban.

Még van egy-két, alább említendő hely, melyben a társadalmi szokásokra futólag céloz a költő; de mindezek külsőségek, valamint a külföldi táncok, melyeket a második könyvben oly nagy elvenséggel tud leírni. Szebbet a maga nemében alig lehet írni, mint e módi bolondságok lélekteljes kigúnyolása. A francia tánc, s a lengyel az itt következőhöz hasonló erős képzelettel és találó hasonlatokkal van leírva.

Végezvén a lengyelt, stájeren forognak,
A szála közepén tipegnek, topognak,
Igy lépked igy kereng Békés vármegyében
Az alföldi magyar gazdag szűrűjében
Hét nyolc nyomtató ló, midőn patkós lába
Tapos a világnak legszebb buzájába.

Ha nem marad ránk egyéb Csokonaitól, mint a tánc leírás episodja, rá kellene ismernünk vagy az eposzi vagy a drámai tehetségre. Teljes jogunk volna hinni, hogy a ki az emberi mozdulatokat annyi elevenséggel képzeli s oly szabatosan tudja szavak által plasticaivá tenni, tudta volna nagy hihetőséggel az indulatokat és jellemet a külsők által híven ábrázolni. Midőn Kölcsey *csak* a leírásban tartja kitűnőnek Csokonait, e részben nagyot hibázik a kicsinylő *csak*-kal.

Csokonai említett leírása csak episod a műben, a külföldieskedés e megrovása nélkül el lehetne az egész szerkezet. Nem is a külsőségekben rejlik az elkorcsosodás, hanem a társadalmi szellemben, melyet a satyricus és humorista a gunyor apró tűszúrásaival tehetnek nevetségessé, nem pedig azon erős, durva vonásokkal,

[5] On her white breast a sparkling cross she wore
Which Jew might kiss and infidels adore,
Her lively looks a sprightly mind disclose,
Quick as her eyes, and as unfix'd as those.
……………………………………….
Bright as the sun, her eyes the gazers strike,
And, like the sun, they shine on all alike.
……………………………………..
If to her share some female errors fall,
Look on her face, and you'll forget them all.

melyekben Csokonai fest. Nincs meg nevetésében, mely széles kedvű és nyílt, azon keserűség, mely a humoros és satyra-író kétértelmű mosolyába vegyül, – szóval, ő inkább comicus költő, mint satyra-író, ő inkább azon feltűnő és kirívó nevetséges tüneményeket tudja rajzolni, melyeket mindenki furcsának tart, mintsem azt, a mit más dicséretesnek hiszen, malitiosus simogatásával tudná nevetség tárgyává alakítni át.

Következik a külföldi táncok után Bordács komolykodása a magyar tánc mellett s azután a költő leckézése ugyane tárgyban. Szép ez azon tekintetben, hogy bizonyítja a költő magyar buzgalmát. De nem bizonyította-e eléggé maga azon kimeríthetetlen gúny, melylyel a külföldi táncokat úgy szólván semmivé teszi? – A satyrát író költőnek a jót csak indirect úton szabad ajánlania, s soha sem a dicséretes jót ellentétül oda állítnia a kinevetett rosz ellenében, különben erkölcsi leckévé teszi költeményét. Csokonai jól tudja e szabályt, s előbeszédében tisztán ki is fejezi. Csak a magyarság iránti megbocsátható hév ragadta el. A magyar táncot illető helyhez tett hosszú és fontoskodó jegyzéséből is látni, hogy a költő, műve célján kívül eső ügyet szándékozott egyúttal buzdítani; de a legjobb és legszebb eszme is csak a maga helyén jó és szép az írás és művészet minden nemében. Nem mondom, hogy egy satyrában és comicus költeményben ne lehetnének komolyabb hangulatú sőt néha lelkesült helyek. Senki sem botránkozik meg a fenidézett, oly szép egyszerűséggel nyilatkozó szeretetben, melyben a legnagyobb comicum közepett *az alföldi magyar gazdag szűrűjét*, s a *világnak legszebb búzáját* egészen elragadtatva említi, senki sem találja kivetendőnek, midőn Pope a szellemek nevetségesen aprólék foglalkozását adván elő, a nagyobb szellemekre megy által, s rólok lelkesült patriotismussal mondja:

Nagyjaik viselik nemzeteknek gondját
S őrzi égi kardjuk Britannia trónját.

De a moralis tanulságok hangja, melylyel Csokonai a magyar táncról hosszasan beszél, ellenkezik a comicus költemények természetével.

A ki satyrára és humorra született, vagy arra megért, nem oly hajlandó elmélkedéseinek tanítói hangú, okadatolt előadására, mint Csokonaiban tapasztaljuk. Ő könnyen esik egészen komoly hangulatba. Az élet frivolságaiban gyönyörködik; – de komolyságában gyakran tudákos, mint sok költeménye mutatja. Ezt sem tulajdonítom egészen deáki szobatudósságának. Tudva van, mennyire meg volt eme hang azon magyar költészetben, melyet Csokonai talált, – és pedig nem előnyére volt meg. – Elég meglepő ama korban az, hogy legalább a legfeltűnőbb kinövéseket teszi gúny tárgyává egy Csokonai, s hogy az óda emelkedett hangján dorgálódzik egy Berzsenyi. – A satyrára nem volt megérve irodalmunk, s meglehet társadalmunk sem, holott ama romlott korban több volt rá a tárgy, mint napjainkban.

Csak egy kor volt talán eddigelő, melyben a szokások és intézmények satyrájának közönsége volt, – ez pedig az 1848-iki évet közvetlenül megelőzött korszak. A fölvilágosultabb rész előtt már ekkor bátran lehetett gúnyolni társodalmunk és politikai életünk megavult visszásságait, s maga a ki az új mozgalom oly hatalmas kezdője és előmozdítója, Széchenyi, költőnek képzelve, a legélesebb satyraírói te-

hetség. – Mit lehetett várni a Csokonai korában, mikor a régihez való ragaszkodás oly csökönyös volt? Tudjuk, hogy később is, nem Kazinczy az újító, írt gúnynyal a hátramaradásról, hanem épen újításaira keletkezett egy „Mondolat." – A satyrának továbbá nagyobb világ, pezsgőbb élet kell, mint Csokonai korában a magyar élet volt. Mennyire kénytelen mentegetőzni előbeszédében Csokonai, hogy Somogymegyét legkisebb részben sem akarta nevetségessé tenni! Ha tudott, sem mert volna satyrát írni. Ki is mondja ugyanott, hogy műve nem pasquillus, *sőt csak nem is satyra.*

[II.]

Míg hazánkban egyfelől a középkori földesúr-rendszer uralkodott, másfelől a sajtó nem emelkedett hatalommá, vagy legalább tekintélylyé, a magyar író szükségkép vagy aristocrata volt, vagy kizárólag az aristocratiától függött. A szegény sorsú költő nem lehetett egyéb középkori troubadournál vagy hegedősnél. Ezek hivatása magasb volt ugyan, de a vándorszínészszel együtt nem volt nagyobb társadalmi állásuk, mint a bohócnak. Csak az újkori regényes költemények festik a szegény, sehonnai hegedősöket úgy, mint hatalmas grófok, hercegek és királyok vetélytársait. A feudális társadalomban a költészet éhezve kopogtatott be a nagyok ajtaján, hogy meghallgattatásban, tapsokban és anyagi életére szükséges más kegyelemben részesüljön. Ha olykor egy-egy keserű igazságot, vagy satyrai megjegyzést merészelt kimondani, hízelgésekkel volt kénytelen lepleznie vagy helyrehoznia elbizakodását.

Csokonai sokban hasonlít a régi troubadourokhoz. Ő rá volt szorulva, ő büszke volt a nemes hazafiak pártfogására, s nem tettetett a hízelgés, melyet rájok halmoz alkalmi verseiben, hanem úgy látszik, valódi tisztelet kifolyása volt. – Irodalmunk azon korban csaknem mindent a vagyonosb nemességnek köszönhet. Tekintélyét csak az emelte föl, hogy épen ez osztály kezdett tollat ragadni s jó példával mutatni meg, hogy a költés is tisztességes foglalkozás, sőt hazafiság lehet. Ily viszonyok közt Csokonai kitűnő helyet foglal el irodalmunk úttörő bajnokai között. De helyzeténél fogva sem lehetett bátorsága a satyrához. Somogyot választva egy képzelt comicus cselekvény színpadául, mindent elkövet, hogy a somogyi felsőbb kör neheztelését magára ne vonja. Előbeszédében így kiált fel: „Egy Széchenyi provinciájában mint találhatna az ember satyrára valót?" Nem kevésbbé hízeleg ugyanott a megye *nemességének*, mint főispánjának, *mely*, úgymond, *mindenha teljes volt nemzeti buzgósággal.* A költő meggyőződéssel mondja e hízelgést – s kétségkívül szükségét érezte. A Somogy iránti tisztelet kifejezésének tartom a fársángi menet leírását is, melyet költeménye compositiója sehogy sem igazol, s Horatius „purpureus pannus"-nak nevezte volna. Egy megyei ünnepély fényes leírása nem illik a fársángi tréfák közé, – hangja nem talál az egészével; a benne körülményesen leírt személyek egy része nem szerepel többé s nagy része igen keveset; a nemzeti férfiruhák, melyek e leírásban pompáznak, félre vannak téve a vigalom alatt, sőt a negyedik énekben *pulider*-ről van szó.[6] Maga Csokonai mondja, hogy a szóban forgó helyet utólag illeszté költeményébe, s ama leíráshoz a főis-

[6] Azon bugyogó, mely a szűk *tricot*-n felül combközéptől a csípőig puffaszkodik.

pán beigtatási ünnepélyéről vette a mintaképet. A Széchenyi provinciáját megtisztelé, s a költemény többi részét a képzeletből alkotá.

Tudjuk, mennyi fáradsággal bizonyítgatja előbeszédében, hogy mind a mese, mind a jellemek, képzelete és nem emlékezete szüleményei; mert a közönség egy része kétségkívül valódi esetet s élő alakokat gyanított a phantasticus költeményben. Midőn a komáromi censor nem engedi Dorottya kinyomtatását, egyik fő indoka, hogy történt dologra vonatkozik, s hogy az illető megyében ismert egyéneket gúnyol. Hozzá teszi, nagyobb hitelesség okáért, hogy maga személyesen ismeri a somogyi közönség nagy részét. Ily erős bizonyítékra nem csoda, hogy az említve volt tisztelt életíró a censornak és nem Csokonainak hajlandó e részben igazat adni.

Részemről egészen a költő pártján állok e tárgyban. Az élet oly aprólék dolgaiban ötven-hatvan év több mint elegendő arra, hogy akár én, akár az életíró positiv adatokkal ne dönthessük el a vitát. De alig kell positiv adat, föltennünk, hogy Dorottya, Adelgunda, Orsolya és Rebeka rajzában ép oly kevéssé akart valakire pasquillt írni a költő, s mindazáltal ép úgy sértve érezhette magát Somogynak minden háborúságot szerző vén leánya és asszonya, mint Molière *Fösvényével* igen számos párisi fösvény. Maga a költő bizonyságul híja a közönséget e részben. „Az egész tartományban, úgy mond, a Balaton és Dráva partjai közt egyetlen egy személyt sem találhatni, a ki az én leírásommal és mesémmel megegyezne." Oly költő, mint Csokonai, nem szorul az egyének szolgai lemásolására. A valódi comicus költő egy-egy képzelt jellemben kigúnyolhatja egyes osztályok gyöngéit, de egyesekre írni torzképet sem szabadosnak sem költőileg művészi eljárásnak nem tartja.

A mese pedig annyira fölül áll az élet s különösen a magyar társadalmi élet mindennapi jelenetein, mint a képzeletnek akármelyik phantasticus szüleménye. A társadalom képe oly nagyított, hogy alig lehet ráismerni; a mi véghez megy, csak oly kevéssé eshetett meg 1799-ben mint 1860-ban. Még az olasz carneválok tréfás valóságai közepett is csak mese volna az. Csokonai műve a tréfánál komolyabb s a valóságnál bohózatosabb.

A költői inventio merészsége oly lényeges jellemvonása „Dorottyá"nak, hogy róla írván, lehetetlen kikerülnünk a költői elhitetés sokat vitatott kérdését. A költemények valószínűsége és valószínűtlensége körül forgó vitákban „Dorottya" méltán volna fölhozható bizonyítékul, mily széles birodalma van a képzeletnek. Íme a mese, melyet úgy szólván a légből kap a költő, melyhez a földön fel nem található társadalmat teremt, s még is jeles, még is magával ragadja az olvasó-képzeletét, s nem jut eszébe valószínűtlennek tartani. – Csokonainak, mint minden valódi költőnek, sok jutott azon bűvölő tehetségből, mely Homértól az új költőkig s Chinától Amerikáig a szem nem látta és fül nem hallotta csodás tüneményeket valószínűekké teszi. Mind a komoly érzelmeket ébresztő, mind a comicus költő felhasználja a festő és zeneköltő rábeszélő eszközeit.

Az ábrázoló költészet rajzai valószínűség tekintetében azon törvények alá esnek, melyeknek a szobrász és képíró szokott hódolni. A festő ecsete nem kevésbbé elhitető, midőn merőben képzelt phantasticus alakokat állít elénk, mint midőn

az életet másolja. Sőt csodálatosnak látszik, de igaz, hogy a képzelet a maga eszményítésével s a való túlzásával nagyobb illúsióba meríti a lelket, mint az élet hű másolatával. Egy photographia, mely a mikroskop bírálatát is kiállja hűség tekintetében, sohasem képes azon megszólalásig eleven ábrázolatot állítni elénk, minőt a jeles művész eszményített és szépített, vagy merőben képzelt alakjaiban csodálunk. A képíró teljesen fölhasználja az élet külsőségeit, s nincs oly részlet, melyet az életből s látott valóságból ne merítene. A legerősebb képzelet is csak az emlékezet részleteiből kölcsönzi a vonásokat, – csakhogy sokszor nem látott combinatiókban és nagyítással. A valódi művészi tehetség akár tudatosan, akár öntudatlan ösztönszerűséggel, kihagyja festvényéből a lényegtelen külsőségeket, háttérbe szorítja és kicsinyíti a kevéssé lényegeseket, hogy a lényegest nagyítva s annál teljesebb világításban emelje ki. Minden részlet, melyet az életből használ, nem csak arra való, hogy az élet valóságához hasonlóvá tegye a képet, hanem világosítsa és öszhangzóan segítse elő az eszmét, melyet testté változtat. Egy erős főeszme, mint középpont körül csoportosít minden részletet, melyet az élet szemléletéből veszen. Csoda-e, hogy mesterséges teremtményei hatalmasabb s mélyebb hatásúak a lélekre, mint az életnek kevesebb szellemiséggel elevenített s több lényegtelen külsőségekkel halmozott és homályosított benyomásai? – A művészet ez eljárása nem ellentét a természettel és élettel, – csak a tökéletesítés, tisztázás műtétele. A csillogó gyémánt csak salakjától megfosztott természeti tárgy. Egy szobában rendezett természettani kísérlet mesterséges lehet, de a természet hatalma nyilatkozik benne a célra fölösleges külsőségek eltávolításával s a célnak megfelelő körülmények hathatósbbá tételével.

Az ábrázoló művészetek lényegéhez tartozik bizonyos nagyítás, mely mindig a művész eszméjének hathatósabbá tételére szolgál. Az élet külsőségeit nem célul, hanem eszközül használja – s mint ilyenek, alárendelt fontosságúak. A lényeges, a fő dolog az, hogy teljes hatással tudjon azokban egy főeszmét megtestesítni. Célja magasabb mint a híven másoló photographnak, – tehetsége az eszmény megtestesítésében, az alakításban áll.

Mihelyt a művész a külsőt a külsőért rajzolja, mesteremberré válik, s a mi több, minél jobban ügyekszik az élet tüneményeit a magok valóságában tüntetni elő, annál több kifogásunk van a valószínűség dolgában. Szülőföldem rajzában sokkal szigorúbb bíráló vagyok a részletekre nézve, mint a képzeleti tájképek külsőségeiben. A regényekben, melyek azt követelik, hogy a tájakat, városokat, emberi szokásokat híven rajzolják, elmegy kedvünk az olvasástól, mihelyt a valótól elütő ferdítéseket tapasztalunk bennök. A kik azt követelik, hogy az életet festik, több botlást követnek el a valószínűség ellen, mint a tündér-regék költői.

A költészet teremthet soha nem látott lényeket és viszonyokat, nagyíthatja, sőt kell nagyítnia mindeniket, csakhogy eszméjét elevenen ábrázoló képet állítson elő a külső valóság részleteinek öszhangzó csoportosításával. „Dorottyá”-ban számos jelenetet és több alakot a rajz ezen mesterfogásai tesznek elfogadottabbakká, mint a minők némely regény és dráma életből vett leírásai. Csokonai képzelete eszméjét az élet odaillő vonásainak oly kiemelő és kiszínező vonásaival csoportosítja

körül, hogy a kép maga igazolja a maga valószínűségét, – és főleg épen a nagyítás által.

Azon eszméket, melyeket a festő és a költő a külső valóság vonásaiban megtestesít és kiemel, s melyek által legnagyobb hatást tesz a lélekre: az emberi jellem s indulatai és érzelmei adják. Főleg a költészetre elmondhatjuk, hogy megtestesített lélektan. A költő az elhitetés egész erejével szólaltathatja meg az élettelen tárgyat, a földfeletti szellemet is, s ezen, a tapasztalattal oly ellenkező tünemény varázserejű rábeszélő tehetséggel bír, mihelyt az emberi jellem ezer alakú nyilatkozását képes majmolni. A lelki valóság hatalma nem engedi meg a kétkedést az anyagi valóságban. – A sympathia, neme hasonlói iránt, természeti ösztönül van az emberi lélekbe oltva, s a költő az emberi lélek festésével hat legbiztosabban a lélekre. A képzelet ezért szeret minden szépet, nagyot és fenségest, minden titokteljest emberi alakba öltöztetni. – A költészet és vallások története bizonyítja ezt.

A képzelet megtestesítései közt a földiségtől igen távol eső lények az úgynevezett *makhinák*, melyeket az epos még a keresztyén korban is oly sokáig használt. Régebb, midőn a keresztyén hit nagyobb intensitással élt az emberek lelkében, kétségkívül még kevésbbé hittek a földről kienyészett görög mythologia isteneiben, mint jelenleg, – s mégis fenmaradtak a költészetben. Épen ez bizonyítja, mily örömest társalkodik velök a képzelet. – Mysticus alakjoknak a lélektani valóság adja az elhitető erőt.

Két, e lélektani valóságon kívül eső, kellék van azonban, ami úgy látszik, szükséges ha a költeményekben szerepelnek. Egyik az, hogy ha maga az élő hit nem támogatja is, mint Milton és Dante keresztyéni allegoricus alakjait, legalább némi traditio jogosítsa föl a költőt használatukra; másik kellék, hogy a költő ne követelje, hogy valóságos emberi alakok festetnek bennök; ennélfogva testileg nem szabad részt venniök az ember mindennapi cselekvényeiben; a küzdelmet e lények egymás közt s nem az emberekkel folytatják, kik felett oly túlnyomó hatalmat gyakorolnak, – szóval meg kell tartani emberfeletti mysticus származásukban.

Az emberi lelket kétképen ábrázolják az allegoricus teremtmények. Személyiségök az emberi indulatok megtestesítése. Magok bírnak indulatokkal, szenvedélyekkel és emberi jellemmel. Másfelől sugallásuk támaszt a földi emberekben nagy és nem közönséges, de azért a jellemből folyó indulatokat és érzelmeket, – s ekkép motívumokként szolgálnak a költőnek.

Három ily allegoricus személy viszen kiváló szerepet „Dorottyá”-ban: *Eris*, *Venus* és *Carneval.*

Eris és Venus szereplése e költeményben megfelel mindazon követelményeknek, melyeket elősorolánk: hagyományos, mysticus személyekben embereket utánzó s csak sugalló szerepű lények.

Egyátalában nem sikerült teremtménye Csokonainak a *Carneval.* Legcsekélyebb hibája, hogy nem traditionalis. A mysticismus annyira nem övedzi, hogy az asszonyok meg is kötözik. Macaulay egy nagy költő allegoricus személyeit „*szárnyas jó emberek*”-nek nevezte, a Carnevalnak még szárnya sincs. – Mindemellett egy merőben jellemzetlen alak, s végre a mi sugalló természetét illeti, ez csaknem

merőben hiányzik. A mint látni fogjuk, e részben csak anynyi szerepe van, mint azon nagy könyvnek, melyet a nők ki akarnak ragadni a férfiak kezéből. Más hatalmasb indokok mellett fölöslegessé válik a főcselekvényben Carneval föllépteté-se. A költő inspiratióját nem emelhetjük ki ezen alaktalan alak-forma és a vele egybekötött költeményrészek dolgában. Csokonai is, ki a költői festésben jeles, hogyan rajzoljon olyat, a mi tulajdonkép nem valamely eszmének megtestesítése? Ő különben nagy tehetségű rajzolója az emberi indulatoknak, mint tartozik lenni különösen minden eposz és drámaíró. Ezen képírói ügyesség sokkal kétségtelenebb bizonyítéka a született költői tehetségnek, mint a világ minden csillagával és rózsáival fölcicomázott verses költemények. Az elhitetésnek több ereje van abban, mint a rendezetlen ábrándokban. A festés egyik lényeges, fő eszköze a költőnek; – csakhogy nem egyedüli eszköze.

[III.]

A költészetnek, azon elhitető erején kívül, mely a festészetével rokonos, van egy másik bűvölő eszköze is, mely leginkább a zenéhez teszi hasonlóvá. A zene oly közvetlen hatású, hogy nem szorul motiválásra. Célját elérte, csak erős kifejezései fenséges, vagy comicus, szomorú vagy derült hangulatra ébreszszenek. – A költészet nemei közt a lyra áll hozzá legközelebb; de nem lehet el nélküle sem a dráma, melyben a szereplők közvetlen érzelmeiket a kifejezés erejével motiválják, sem az elbeszélő költészet, melyben a költő érzési módja akaratlanul is bele vegyül az elbeszélésbe. Szükséges is, hogy belevegyüljön. Azon költő, a ki nem képes teljesen együtt érezni személyeivel, az eposzban oly kevéssé tűnhet ki, mint az érzelmeket csak tettető lyricus. Dante és Milton csodálatra méltó túlvilági rajzaiban nem csak a rajz művészi megvilágítása, részletezése és eleven színezete okozza az illusiót, hanem nagy mértékben befoly rá azon mély meggyőződés s megindulás valódi hangja is, mely a rábeszélésnek mindenható erőt kölcsönöz. A stílt el nem találó és rosz hangzású fordításban az elhitetés bűvereje nagy részben elenyészik, s a költészet legbájolóbb része elványolódik.

Míg a költészetnek a rajzok helyessége *objectiv* oldalát teszi, zenei varázserejét a költő *subjectivitása* adja meg.

A comicumban ez eleven átérzés, ezen erős hangulat ép oly szükséges, mint a sentimentalis, fenséges, tragicai vagy kellemdús érzelmeket ébresztő költeményekben. Csokonai lelkülete könnyen hangolódott a comicumra, s stílje sehol sem tündöklik jobban, mint ennek körében. Dorottyában a comicus helyek a stíl nagyobb erejével vannak elbeszélve, mint a többiek.

Az elhitetés fenn előszámlált eszközein kívül, melyeket egyaránt használ a comicus és nem comicus költő, van a comicumnak egy külön kiváltsága is, melynél fogva többet merhet a valószínűtlenség vádja nélkül. Erre a jogot onnan meríti, hogy a legvalódibb s legkevésbbé túlzó comicum is a dissonance-okból s az össze nem illőkből születik és táplálkozik. Az aránytalanságokból alkot képet, az öszhangtalanságból csinál harmóniát, és a következetlen fonákságokból comoediát. A legjobb comicus hős most egy gyáva, ki vitézkedik, majd egy szenteskedő, a ki szerelmesdit játszik vén napjaira, majd egy lakomát adó fösvény, egy nagyúri modorokat utánzó inas s magát bölcsnek vélő esztelen. Lehet a comicus hős egy nem

saját jellemében meghasonlott ember, hanem olyan is, ki környezetében, a társadalomban és korában Don Quixote őszinte következetességével lesz nevetségessé. De mindenütt szükséges, a lélektani helyes rajzolás általános törvényének megtartása mellett, valami össze nem illő arra, hogy a költemény comicus hatást tegyen. Látni fogjuk, hogy Csokonai Dorottyájában mind az egyéni, mind a társodalommal való meghasonlásból folyó comicum meg van. De Csokonai, mint a comicus eposzírók, tovább viszi az össze nem hangzás comicumát. A comicus eposzok egyik ereje abban áll, hogy a tárgyhoz nem illő hangon folytatják előadásukat. Míg a költészet más nemeiben a hangnak a tárgyhoz illése egyik legerősb elhitető eszköz, a comicus költemény a hang és tárgy öszhangtalanságával tesz hatást. Másutt minden egyéb inkább kelt sympathiát, mint a hang kölcsönzése, itt épen a célzatos hangkölcsönzés kelti a költőben és olvasóban a comicus hangulatot. A comicus költő hangulata oly egész lélekkel comicai, mint a tragicusé komoly, de amaz a komolykodó tettetés álarca alá rejti.

A mint Csokonai mondja, a parodiázó hősköltemény háromféle: vagy a cselekvő személyek aránytalanul kicsinyek azon nagy dolgokhoz képest, melyeket véghez visznek; vagy nagy hősök harcolnak aránytalanul kicsinyes tárgyakért; vagy végre mind a hős, mind a véghez vitt tettek kisszerűek. Az első nembe tartozik a „Békaegérharc," melyben békák és egerek majmolják a nagy hadvezéreket és uralkodókat; a másodikba Tassoni *elrablott vedre*, mely miatt két tekintélyes város s végre egész Olaszország nagy háborúba keveredik; a harmadikba tartozik Blumauer ismert travestálása, melyben mind a személyek, mind a véghez vitt tettek kisszerűek.[7]

Csokonai a maga Dorottyáját a comicus eposzok azon osztályába sorozza, melybe a „Békaegérharc" is tartozik. S valóban a nők hadviselésében a hősök kisszerűek s a véghez vitt dolgok nagy stílben folynak; de egy lényeges pontban épen ellentett comicuma van a kettőnek. A „Békaegérharc"-ban nem a majmolók nevetségesek, hanem a majmoltak; „Dorottyá"-ban pedig a nők a comicusok, kik a társadalmi állásuktól oly különböző mesterség modorát utánozzák.

A paródiázás *mindenik nemében* a comicus hatás egyik eszköze, hogy a hősköltemények hangján és pompázó vagy fenséges stíljében foly az elbeszélés.

De ezen tekintetben Csokonai művét nem nevezhetjük teljesen sikerültnek. A jelenetek, hasonlatok, az előadás fordulatai, mind hasonlók az epopoeákéihoz; – de maga az előadás hangja és stílje nem utánozza és paródiázza eléggé a hősköltemények pompázó, fenséges és emelkedett nyelvét. Ez nem válik tehetsége kisebbségére; mert az ő korában más sem tehet vala többet. Zrínyi eposzát ha ő igen, a közönség nem ismerte, s így nem volt irodalmunkban valami igen kitűnő és ismert hősi eposz, melynek hangjával gúnyolódhassék. Irodalmunkban az ilyes csak Vörösmarty után volt lehetséges. Az is nagy erőre mutat, hogy e részben annyit tőn, a mennyit „Dorottyá"-ban látunk. E mű több jeles eposzírónk után is méltó tanulmányul szolgálhat akármelyik komoly eposzírónknak előadás dolgában is.

---

[7] A személyek *kisszerűvé* tett *nagyok*. Aeneas stb. Szerk.

Csokonai műve comicus eposz, s akár mint comicum, akár mint elbeszélő mű teljesen megérdemli figyelmünket. Comicum tekintetében drámairodalmunk egyik oldalát, elbeszélői érdemek dolgában eposzirodalmunkat érdekli közelről. Mint comicus mű, csaknem páratlan irodalmunkban. Nincs vígjátékaink között oly erős s annyi tehetséggel végig fejlesztett comicum, mint *Dorottyá*-ban, – pedig sok tekintetben *bohózat*-nak nevezhetnők. Ha igaz, hogy a comicus műveket egyfelől az ízlés aljasabb neme, más felől a nagyítás túlzásai és a paródiázás teszi bohózattá, Dorottyában bohózat áll előttünk, azon szörnyeteg, melyet Akadémiánk ezen tisztelt és tekintélyes osztálya a vígjáték teréről számkivetni akart, a mint ezt ki is mondá már régebben a vígjátéki pályázásokat illető hirdetésben. Koránsem állítom, hogy a színpadon látva, mindaz illusióba hozná a nézőt, a mit Csokonai elbeszél s leír; de épen mivel bohózatosabb akármely színpadi bohózatnál, szolgálhat például, hogy sok körülménynek s nevezetesen a társadalmi életnek túlzásai s némi ízléstelen szabadság mellett, a legvalódibb egyéni comicum, a szenvedélyek és jellemek comicus nyilatkozatai mily természetességgel találhatók föl egy bohózatban.

A vígjátékban, mint minden comicus műben, első és fő kellék, hogy comicum, minél hathatósabb comicum legyen benne; – nem pedig az, hogy a mindennapi élet másolatává törpüljön. Ide törpül pedig az úgynevezett társalgási vígjátékok által. A költő ízlése tartozik hódolni a társadalmi ízlésnek; – de tőle egyszersmind különbözik is. A legfinomabb, legsaloniabb beszélgetés, ha a költeményekben lemásoltatik, a társadalmi ízlést nem sérti ugyan, de ép oly szenvedhetetlen folt lehet a költői képzelet és érzelem világában, mint a bohózat nyers kedvcsapongásai. Az élet lapított prózájától mindig iszonyodik a költő, akár a salon, akár a csizmadiaműhely prózája legyen. A comicum, a hol a hozzá való tehetség erőteljesen nyilatkozik, szelídülhető, sőt egyes művekben is lenyeshetők kinövései; de a hol az elmés, szellemdús vagy épületes simaságú párbeszédek közt a néző nem találja a jellemfestés plasticai erejében, az emberi lélek visszásságaiban a valódi nevetséget, ott meddő marad minden buzdítás és fejlesztési törekvés, s nincs mit és miért nyesegetni róla. A mindennap prózája, a mindennap szolgai másolása, a mindennap ízlésének legfőbb követelése s nem a bohózatosság fenyegeti sem vígjáték irodalmunkat, sem a külföld vígjáték irodalmát csenevésző tengéssel.

Nem óhajtok aljasabb ízlést, minő társadalmunké, nem óhajtok minden áron bohózatot; – de óhajtom, hogy ne ez legyen a fő kiindulási szempont akár költőinknél akár kritikánkban. Ellenben követelendőnek és minden egyebet dominálónak tartom a comicumot bármely comicus műben. Ez az, a mi a jellem és indulat hű festésével s nevetségessé tételével a szívet és józan ízlést táplálja, nem pedig a társadalmi külsőségek megtartása. E comicum az, a minek hiánya mindenek fölött megrovandó, s ennek színrehozatala az, a mit koszorúzni és buzdítni kell. Ez az, a miben Molière nyomdokait követjük, nem pedig a mű versbeszedése, a mi alárendelt szempont.

Miből meríti Csokonai eposza comicumának erejét? Mi célja ezen comicumnak és iránya az egész compositiónak? – Mindezt már maga a mese alaprajza sejte-

nünk engedi. Ez alaprajzot pedig maga a költő igen tisztán adja elő néhány sorban:

„Dorottya, leány társaival, a rövid fársáng és a kevés menyekző miatt, Carneval és az ifjak ellen hadat indít, és mikor őket szinte meggyőzte, Venus, a dámáknak minden kívánságát megígérvén – kibékelteti."

Valamint az építész nehány egyszerű vonásból meg tudja ítélni gyakran az egész épület stíljét és mintegy kitalálja a benne rejlő gondolatot; valamint a legbonyolultabb gépezet mozgató elve nehány szóban, egy formulában foglalható össze: a költői művek már az alaprajzban kimutatják főcéljukat és azon elvet, mely erőt, lelket kölcsönöz az egésznek.

Valóban a fenebbi alaprajzban ki van mondva, hogy a költő célja a férfiak ellen föllázadó nőket tenni nevetségessé. A nők erőszakkal, boszúval akarnak hódítani, – s végre a szerelem állítja helyre a két nem közötti természetes viszonyt. És valóban a mű cselekvésének comicuma a boszú tehetetlenségében, s a csomó megoldásának comicuma, épen a szerelem miatti gyöngeségben rejlik.

Az alaprajz azonban már sokszor magában foglalja a helyrehozhatatlan hibák csíráját is. A fenebbi alaprajzot annak bebizonyítására hozza föl Csokonai, hogy eposzában megvan az egység, holott már a kiindulásban kétessé tétetik az. Mert a nők nemcsak a férfiakra neheztelnek a kevés menyekző és hideg magaviselet miatt, hanem a megszemélyesített Carnevalra is. Neheztelnek pedig azért, mivel igen rövid a fársáng. A kétféle indok rokonos ugyan; de előrelátható, hogy a nőknek a Carneval elleni boszúja nem annyira nevetséges, nem annyira comicus, mint ízetlen, és oly tréfa, melynek sem külső, sem belső valóság nem szolgál hátteréül. Ez a leggyengébb indok a cselekvényben, s azon helyek, melyek erre vonatkoznak, egyszersmind gyengék comicum dolgában. A mag léhaságából meddőséget következtethetünk.

A költő, mint előbeszéde kezdetén elmondja, víg eposza első eszméjét azon beszélgetésekből meríté, melyeket a nők oly nagy részvéttel folytatának a fársángról. „Látám, úgymond, hogy kivált a szépnembéliek nem épen részvétel nélkül tudnak szólani, látám, hogy nagy részint sajnálkoztak, hogy oly rövid időt szabott kalendáriomjok az országos bohóskodásra; láték modelleket Dorottyára, de a mely modellek itt is csak olyanok valának, mint mindazokban a tartományokban, a melyekre szólott a régi lőcsei kalendáriom. Azonnal föltevém magamban, hogy a mit egy vagy más személyben nemcsak akkor, hanem életemnek megrendült napjaiban, nemcsak Somogyban, hanem akárhol is valaha láttam horatiusi sóra valót, azt egy .... tökéletes ideálban előadom. Így kerekedett Dorottya."

Így kerekedhetnek a költői eszmék. A fársángról folytatott beszélgetésekről vett gondolat tovább-tovább fejlett, s eposzszá nőtte ki magát. De mint a mag: mikor már felcsírádzott, levetkezi azon burkot, elszáradásnak engedi azon gyökérleveleket, melyek első megzsendülésére szükségesek voltak: úgy a költeménynek sem szükséges néha, hogy az első eszmének körülményeit fölvegye. Csokonait a fársáng eszmetársulat útján vezette egy eposz tervére, pedig eszmetársulat útján az ember gyakran messze távozik a kiindulástól. Jobb lesz vala tán költeménye, ha a nevezett *modellek*-hez tartva magát, a „*rövid fársáng*"-on való sajnálkozás esz-

méje nem szerepel benne, ha maga a cím csak „Dorottya," és elmarad a hozzátétel: „avagy is a dámák diadalma a fársángon."

Azonban a költemény már örökre úgy marad a mint van, eredendő és külső hibáival, de egyszersmind oly fényoldalakkal, melyek, ha ki nem mentik, megbocsáttatják a hibákat, s oly erőteljes comicumával, melyet egy-egy kopár hely nem tesz unalmassá, vagy léhává, egészben véve.

Csokonai maga, ha mint bíráló nem, mint költő érezte, hogy költeményének fő súlya, comicumának ereje a nők, társadalmi állásukhoz nem illő, cselekvésében van. Költői öntudatosságának e részben kétségtelen példáit fogjuk látni. Következetes e részben elejétől végig. Említettem, hogy művére sokat, tán az eposz eszméjét is, de mindenesetre egyes részleteket Pope *Elrablott hajfürt*-jéből vett. Az átvétel olykor csaknem szószerinti, s még is Csokonainál egészen más értelmű. Csokonai ismerte a nevezett költeményt, habár nem eredetiben, csak francia prózai fordításban. Nemcsak ismerte hanem csodálta. Maga említi több helyen, de egy szóval sem mondja, hogy Dorottya számára kölcsönzött volna belőle. Mindjárt a bevezetésnél egyik jegyzésben, mely e sorhoz tartozik,

„Hát férhet ily harag angyali szivekbe?"

Virgil e helyére hivatkozik: „Tantaene animis caelestibus irae," – holott Pope használta a római költő e felkiáltását iróniával, s Csokonai szóról szóra átvette az angol költőtől. Pope ezt mondja: „Hát gyöngéd szívekben ily hatalmas harag lakik?"[8] – Azonban a két költemény eltérő irányát mindjárt a kezdő sorokban sejtjük. Pope így szól:

Hogy vetemülsz, férfi, ily vakmerő tettre,
S hogy lakik ily bősz düh gyönge nő szivekbe?

A férfiak már itt szintúgy célpontul vannak kitűzve, mint a nők; míg Csokonai azt szándékszik elbeszélni:

Miként insurgála amazon módjára
Egy nagy drámatábor Carneval hadára,

(t. i. a férfiakra.)

Miket vittek véghez felforrott mérgekbe' –
Hát férhet ily harag angyali szivekbe?

[IV.]

„Dorottya" első könyvében kevesebb szépség van, mint bármelyik következőben.

A szánkamenet leírása foglalja el nagyobb részét, melynek jelleméről s toldott voltáról szólottam. Csak Dorottya arcképének beleszövése üti helyre a hibát, mely fénypontja az egész első könyvnek. Míg a fiatal nők arcképe a közönséges kellemen fölül nem emelkedik, s Amália rajzában a nagyot mondó képek halmazából tiszta arckép nem áll előttünk, Dorottya festésében a költői ér egész gazdagsága

[8] And in soft bosoms dwells such mighty rage?

megnyílik. A comicus hangulat csaknem daemoni erőt ád ecsetvonásainak, melyek nagyon gorombák, de rendkívül szabatosak és a megszólalásig eleven arcképet kerekítnek ki. A nyelv azonnal eredetiebb, s gazdagabb körmönfont kifejezésekben. A hasonlatok jellemzetesek és találók. Az egész rajz a borzadásig hű; a fanyarságig s csaknem a kegyetlenségig gúnyos. – Főleg vénségét teszi csúffá a költő e vén lánynak, ki már „hatvanötöd fűre lesz menendő." Az olvasó csaknem hajlandóbb szánni, mint kinevetni az elbeszélés hősét, mindjárt ez első bemutatásban. De a költő egész következetes öntudattal gúnyolja benne épen a vénségét és rút külsőt; mert a rajz után oda veti:

> Mégis lám, a kinek kén lítániázni,
> Itt mer a fársánglók között botorkázni

s ismét

> Igazán, hogy vén lányt s vén asszonyt a manó
> Oly helyre is viszen, hová nem volna jó.
> Mit keresnek ezek fársáng innepében? stb.

A korosság kigúnyolásával a költő épen ezen vigalomba nem illést akarta megbüntetni.

Ezen egy erős kilobbanáson kívül az első énekben igen kevés nyomát találjuk a comicumnak. Az első könyv csak expositio, melyben megismerkedünk a személyekkel, helyzettel s némi kis előkészület van a jövendő fejleményekre. A hang különben inkább a jóakaratú kedvtelésé épen a sikerültebb, tetszetősb helyeken. A mint a költő tréfásan utána kiált a szánaknak, vegyék fel őt is, a kedélyes enyelgés uralkodik hangjában. Hátrább, midőn a Carneval poharat köszönt, még elmésség sincs mondókájában. Azon nyílt jóakarat van benne, a mi a magyar egyszerű kedélyt jellemzi. Végre különös jó kedvvel van leírva az ebéd, mely szintén egyik szebb helye az első könyvnek. Az eleinte unatkozó társaságnak mind jobb-jobb kedve kerekedik a levestől a pecsenyéig; midőn már

> A sült megvettetve nézi az asztalon,
> Mint törik a kacajt mind a két oldalon.
> S mikor a csemegét kezdik hordogatni,
> Bezzeg hallgatót is írmagul kaphatni.

Az első ének végén történik, hogy Carneval elővéteti azon matriculát, melyben lajstromba vannak szedve Somogynak minden férjes és férjhez menendő asszonyai. Sem magában e jelenetben nincs valami erősb comicum, sem következései nem nagy fontosságúak a mű további haladására. – A vén nők neheztelnek ugyan, de e neheztelésöket igen gyengén festi ezen halavány hasonlat:

> S mint a világa unt és megszáradt avar,
> Melyet a homályos déli szél felkavar,
> Mindenik úgy susog és morog magában
> Elélt idejének kelletlen voltában.

Költőnk a második énekben, melyben annál több szépséget s comicai erőt találunk, egyszersmind erőteljesebb motívumokkal ingerli fel a nőket s különösen a véneket. Ezen második könyvben a fölboszankodás indokai vannak előadva, s Dorottya mint főszemély egészen előtérre lép.

A második ének elején a táncleírás említett episodjával találkozunk, melynek végén az öreg Dorottya annyira elfelejtkezik magáról, hogy táncolni megy, s úgy táncol mint „varázsló pemetjén a vasorrú bába." – A tánc után a társas-játék ingerli föl Dorottyát. Egy ifjú goromba gúnyt mond a kisasszony öreg voltára, s az fülébe megy.

Hogy táncát kinevették, hogy a játékban irgalmatlan gúnynyal illették, magában is erősebb indok a boszankodásra, mint azon tréfa, hogy a Carneval az anyakönyvet elővette. Dorottya vénségét nem volt szükség a matriculából olvasni. Arcán hordozta évei számát; a társaság előtt pedig nevetségesebbé lett tánca, és maga sértettebbé Ecse szavai által. Azonban e két erős motívum sincs igen kiemelve. Csak röviden, futólag van oda vetve. Általán Csokonai e költeményében kerüli a mindennapi viszonyokból való indokolást. Nem ereszkedik a társalgás részleteibe, melyekben szóból szó kerekedik s a sértések a kölcsönös felingerlés által mind erősbekké lesznek. A költőnek ezekben volna alkalma festeni a társadalmi szellemet, s satyrában boszulni meg álságait és ferdeségét; – de egyszersmind azon hátránynyal járnak az ily motiválások, hogy a költő kénytelen sokszor az élet igen aprólékos részleteibe bonyolódni, s sok kis vonásból állítni össze a mit nagyobb, általánosb vonásokkal erőteljesb hatásúvá tehet. Csokonai kiemelte művét az élet aprólék tüneményei közül. Dorottya fölingerlésére tisztán csak belső indokot vesz föl. A háborúság és perpatvar hajlamát mint meglevőt teszi föl benne és a társaságban. De az indulatok egész elvontságukban nem a költészetbe valók, melynek érzékelhető külsők kellenek ez indulatok megtestesítésére. Így vette föl Csokonai az egyenetlenség szellemét, Erist, egyik fő motívumképen művébe. És miután már Dorottya fölingerlése a társaság gúnyja által röviden érintve volt, az egyenetlenség és boszúság szelleme egész hatalommal és legnagyobb körülményességgel festetik. Eris egy minden alakba átidomulható, ennélfogva alaktalan lény; de mint szellem annál határozottabb jellemvonásokkal rajzoltatik. Maga a külső természet, az állatok is megérzik hatalmát:

> Kapos udvarára mihelyt beléptete
> Mindent megigézett mérges lehellete.
> Az udvari kopók s agarak morogtak
> Benn az istállóban a lovak hortyogtak.

Nem csoda, hogy az embereket is megbabonázza:

> Mihelyt a konyhára a fejét bedugta,
> Főbe verte egymást fazékkal a kukta.

Benn az úri társaságban is pörlekedni kezdenek, ízetlenségre kezd válni a barátság, habár senki sem tudja okát. – De különösen Dorottyára önti ki mérgét a

békétlenség szelleme. Fánk alakjában elnyeleti magát. A költő iróniával inti hősét, ne egye meg:

Ah kérlek kisasszony, kérlek ősz hajadra,
Úgy sem vagy már gyermek, jól vigyázz magadra.
………………………
Mit teszek? Ím, íme, a kráflit felveszi
A *gondatlan* öreg, s nagyon mohón eszi,
Megeszi, megette, megvan – már hiába'
Eris kívánt célra jutott szándékába'.

A gúny, melylyel hősét folyton illeti a költő, itt is különösen öreg voltára céloz; – de a gúny sikerült s méltó a helyet megjegyeznünk, mint olyat, melyben a költő beszéltetés által elevenen fest, a miben rendszerint nem oly erős mint a leírás általi festésben.

Hogy leírásaiban az indulatok mily híven ábrázoltatnak, mindjárt a fenebbiek után következő sorokban igen sikerült bizonyságát adja. – Dorottya boszankodása és beteges ingerültsége van leírva:

Már látom, reszketeg fogja el tetemét,
Már vasvilla módra hányja a két szemét,
Morgásra áll szája, forog benn a nyelve,
Keserű aggsággal van melye megtelve.
……………………
Most a mértékletlen öröm erőlteti,
Hívságra, kacajra, dévajságra veti,
Majd egyszerre csügged feje komor bútól
Haragtól fojtódik és irigy gyanútól.

A lelki kórállapot ezen leírását Csokonai egész kedvvel folytatja, – s mintegy érezni látszik, hogy elemében van ezen rajzoknál. Ugyane rajzot felkapja a harmadik ének elején is, a hol, míg mások vigadnak, Dorottya egy zugban *a harag sovány mérgén legel*, s így folytatja:

Most egyszer lehetett látni valahára,
Hogy ő piros szint is ölthetett magára.
De az ő pirosa hamar elenyészett,
Pirja kékké, kékje hamar sárgává lett.
Láttatott szája is beszédformán tenni,
De annak nehezebb volt értelmét venni.
……………………..
Egyszerre felugrott az ágyszékről, készült,
Meg akart indulni s ujra székére dűlt.

Az indulatok e némajátékának leírásában Csokonai tehetsége egész erővel nyilatkozik. Csak egy költőt tudok nem prózai irodalmunkban, ki az emberi indulatokat a mozdulatokban oly kíváncsi részletességgel s oly hű ecsettel tudja nyomról nyomra és mozdulatról mozdulatra kísérni, mint Csokonai. És épen az emberi in-

dulatok e külső nyilatkozványainak hű rajza bélyegzi az eposz- és drámaírói született tehetséget.

A fenebbi rajz egyszersmind csaknem a legnagyobb mértékben comicai hatású, mely jóval nagyobb a maga helyén, a költemény szövegében, mint itt, ezen elméleti fejtegetésbe szőve. – A comicum az emberi szenvedélyek és indulatok kinevettetésében éri el tetőpontját. A lélek abnorm állapotján nem célja sajnálkozást és rokonszenvet ébreszteni, sem pedig elijesztő hatással lenni, úgy szólván a legnehezebb oldalról támadja meg: kinevetteti. Tükröt tart az emberi formából kivetkezett torz-arcnak, felmutatja az indulatosság és szenvedély következetlen és esztelen voltát. Minél jobban sikerül az emberi gyöngéket képező erős indulatokat kinevettetni, annál jelesebb a comicum, – mely annyira kérlelhetetlen, hogy akkor nevetett leghangosabban, midőn személyei sírva fakadnak. Ha a költő az indulatok által bír ily hatást idézni elő, teljesen elérte célját morál tekintetében is. Ezen hatás az, melyet, mint legfőbbet kell követelnünk minden comicus költeményben s így vígjátékainkban is.

Nem fölösleges még itt megjegyeznünk Csokonai comicumának egy lényeges, megkülönböztető jellemvonását. Sem a „Dorottyá”-ban, sem vígjátékaiban nem az emberek álságait és kétszínűségét nevetteti ki, mint sokszor és többnyire Molière s némely humoristák. A tartuffe-i alakoskodás raffinált cselein valószínűleg nem nevet vala, hanem komoly boszankodásban tört volna ki. – A hazugság és csalás mélyebb romlottságának comicumával nevettetni, megadjuk, tán nehezebb; – de nem kisebb becsű és tán még valódibb comicum az emberi indulatokat naiv őszinteségök által nevetségessé tenni. – Dorottya a természeti indulatok egész őszinteségével nyilatkozik, s épen ez őszinte indulatok, melyek a társadalmi szokásokkal és *korával* sőt később nemével sem egyeznek, teszik őt comicus alakká.

Költőnk nem oly erős személyeinek beszéltetésében, mint magaviseletök leírásában. Személyeinek beszéde igen áradozó s többnyire nem valamely érzelem és szenvedély logicájával, mely szakgatott s sokszor értelmi következetlenségek által válik meglepően természetessé, hanem épen higgadt okoskodások láncolata által válik egygyé. Nem ismerte alkalmasint a drámai nyelvet a világ nagy drámaíróinak eleven példájából. A ki az olasz pásztori drámák áradozásaiban oly nagy örömet talált, nem ismerhette a dráma valódi nyelvét. Csupán tanulmányai minőségének és nem tehetséghiányának tulajdoníthatjuk, hogy személyei beszéltetésében nem áll oly magasan, mint leírásában. Mert ama példányok, s amaz áradozási hajlamok dacára is beszéltetései közben ki-kilobban sokszor e tehetség, s sok jele van, hogy egészen belehatott személyeinek gondolkodási módjába.

Ki ne ismerné a második könyvben Dorottya keservét, ki hajadon voltát, néha búbánatosan, néha bűnbánással, majd kétségbeesve siratja s végre indulatos boszúval tör ki a férfi nem ellen? – Az egyszerű őszinteség teszi nevetségessé a vén leány bánatos panaszát, midőn így szól:

Sem pénzét, sem eszét én nem néztem volna,
Sem nemét, sem képét, csak férfi lett volna.
……………………

De hiába mégis, egy sem jött eszére,
Be bolond volt, a ki engem meg nem kére!

Az egyéni önzés leggondosabban rejtett hangja itt egész valóságában szólal meg. A comicum legnagyobb ereje épen a naiv őszinteségben nyilatkozik. – Majd azon szégyent hozza föl, melyet mindenütt vall vén leány voltáért, önmaga is hiszi, hogy nevetséges, s fölteszi mindenkiről, hogy neveti őt, annyira, hogy a halálban sem vél menedéket a gúny ellen:

Komor magánosság fonnyasztja éltemet;
S még hajadon fővel eltemet engemet.
Hogy nyujtóztatnak ki, hogy megyek pártába
Oh, majd a szenteknek Paradicsomába?
Oh, szégyenletemben meg kell halnom ott is,
Mikor vénlyánynak mond egy *hitvány* halott is.

Még túlvilágban sem menekszik meg a gúny miatti boszúságtól, s még ott is kigúnyolja a legutolsó lény is! Mert íme most is e mulatságban

„A nélkül nem esett egy tánc vagy egy játék,
Hogy illetlen dolgot, vagy mocskot nem láték."
………………
Hát már, hát igy kell-e nékem holtig élnem,
Hogy szerelem helyett csúfot kell remélnem?

„Nem!" úgymond, boszút áll; vagy pedig ifjat kerít a kezére, *ha erővel is.* Azonban hirtelen észreveszi, milyen merész e gondolat. Kétségbeesik tehetetlensége érzetében. Harcolva nem kap férjet s ha kapna is, mi rövid már élete; hiszen a halál is canditálta őt. – De épen e mély kétségbeesés, ezen végelkeseredés támasztja föl benne az indulatok természetes láncolata szerint a legerősebb boszúvágyat. „Fussatok, kiált fel, fussatok elmémből gyáva gondolatok!"

Boszut kell állanom. Sokba' megbántottak,
Sokba' csúfot tettek, – azt, az átkozottak.

De nemcsak rajta, hanem más hajadonon és özvegyen is. Sértő volt a zálogosdi játék, sértő az anyakönyv elővétele is, – s ő ne szóljon mindezekért?

Ah, ah, az nem lehet; bétörök, bérontok,
Asztalt, kompániát, táncot szélyelbontok.

Boszúja itt a düh azon hőfokát éri el, midőn a vágy a képességnél nagyobbat már-már lehetőnek lát. – S mi viszi szegény Dorottyát ily kétségbeesett vitézségig? – Az, hogy a gúnyolt pártától csaknem lehetetlen szabadulnia, hogy habár megelégednék akárminő férjjel, a férfi hideg és mellőző iránta. Fél lába immár a koporsóban, s reménye is alig lehet. Nem marad fen egyéb, mint a kétségbeesett boszú. – Boszúja határozatlan tárgya az egész férfi nem, épen mivel nagyon szereti. Föl akarja bujtani ellenök a szintén mellőzött leányserget. Kikiáltja a harcot a férfiak ellen, s segédül akarja venni a nőket. – Dorottya saját, változhatatlan sorsa ellen lázzad fel, s minél jobban vergődik ellene, annál nevetségesebb. A vén leány

nevetségesen szomorú reménytelensége s elégületlensége magával és a világgal, – íme azon forrása mindazon háborúságnak, melyet Dorottya és más az övéhez hasonló jellem és helyzet szokott előidézni olykor. Ez képezi Dorottya jellemének fővonását s a cselekvény fő motívumát. A fenírt egész hosszú párbeszéd mintegy összefoglalja a cselekvény minden indokát; de az épen helyben kiállott gúny csak fokozza és alkalmat szolgáltat dühe kitörésének. Ily lelket már maga a mellőzés is eléggé fölingerel. A gúnyolódások közt újra van említve a Carneval és anyakönyve. De ez, mint itt is látni, igen alárendelt. Nemcsak, hogy más helyettesítheti és helyettesíti is, hanem a legártatlanabb még az ingerlések közül. Midőn Dorottya végül így kiált: „Várj Fársáng!" leginkább az tetszik nevetségesnek, hogy az asztalokkal, férficompániával, táncmulatsággal együtt ezt is meg akarja semmisítni, a ki legkevesebbet vétett, s mint a szenvedélyesség nem lelvén határozott tárgyat, azon tölti haragját, a kit elölhátul talál. – Azonban bármily kétségbeesett a hős, nem hagyott fel minden reménynyel. Reménytelensége, késő bánata dacára is fölhozza a költő ezen párbeszédben, hogy fiatal férjet kerít kezére öreg létére is. – Már magában a boszú forrásában is megvan e következetlenség, vagy inkább dualismus. A boszú épen a vágy nem teljesüléséért támad; s a két nem közötti viszony ily nemű felbomlásában mindig van része a szerelemnek.

Még világosabban kitűnik ez ama párbeszéd után nyomban következő vén leányi áldozatból, mely más tekintetben is igen tanulságos költőnk eljárásának ismerésében.

[V.]

A vén leány szertartásos áldozatában a hősi epopoeák hekatombái paródiáztatnak. Ez áldozat eszméjét sem egyenesen Homérból vette Csokonai, hanem Pope „Elrablott hajfürté"-ből. Érdekes összehasonlítnunk a kérdéses helyeket. Halljuk először Csokonait, mint teszi Dorottya az áldozatot:

A frizér-serpenyőt egy zugban meglelé
És azt a kommódra *köhögve* emelé.
Fenekére rakott kéngyertyát s a felett
Nehány bálbilétet s szerelmes levelet.
Három szűz koszorút három fürt hajával
A rakásra teve egy tucet kártyával.
Ott volt Florentina s a Tündér Ilona
S valamennyi tőkét életében vona.
Ezeket meggyujtá s nem győzvén szellővel
Gerjesztette tüzét az előkötővel stb.

Itt egy vén leány tesz áldozatot, Pope Elrablott hajfürtében egy uracs. Durva prózában fordítva itt következik:

„Még a Phoebus kelte előtt hívá segédül a kegyelmes egeket s minden imádandó hatalmakat; de főkép a szerelmet; a szerelemnek oltárt épít tizenkét újonnan aranyozott óriási francia regényből; rátesz három strimflikötőt, fél pár keztyűt s korábbi szerelmének minden zsákmányait; gyöngéd szerelmes levelekkel gyújtja meg a máglyát, s három szerelmi sóhajtást lehel a tűz élesztésére; aztán hosszában leborul s égő szemekkel imádkozik, hogy minél előbb megnyerje s sokáig bírhassa

vágyai tárgyát. A hatalmak meghallgatták s félig megadák kérelmét, másik felét elhordták a szelek a puszta levegőben."

Itt határozottan a szerelmi galant szenvelgés van kigúnyolva, – s annál inkább, mivel férfi az áldozattevő. Itt a comicus az, hogy férfi elegyedik ilyenekbe, Csokonainál ellenben az a comicus, hogy vén leány esd a szerelem istenasszonyának.

Íme csaknem ugyanazon cselekvés mily különböző hatású! Egyikben egészen a kor szenvelgésének egy képviselőjét látjuk kigúnyolva; a másikban nem egyebet, mint egy vén hölgyet. A mi az egyiknél ábrándosan galánt, a másiknál egészen banyai jellemű. Popenál az indulat természetes, de nyilatkozása természetlen, Csokonainál a szerelem természetlen és nyilatkozása természetes.

Az ily tudatosan és a célra alkalmazott átvétel teremtő elmére mutat. – Csokonai és Pope műve közt a nagy különbséget jellemzően találjuk kifejezve ama két, tárgyára nézve oly hasonlatos helyben.

A két elbeszélő költő jellemére is vonhatunk legalább nagyában egy következtetést. Popenál az áldozat annyiból áll, mint fennebb írtam, Csokonai azon kívül még sok egyebet hoz bele, s az egészet jobban kirészletezi. – Pope, műve minden jelessége dacára, sem termett epos-költőnek. Rendkívüli elegantiával és műgonddal összerakott párosan rímelő soraiban folyton az ellentétességek lepnek meg, s ezen versírói hatásvadászat alkalmasabb a satyra rövid, ellentétes vonásaira, mint a nagyobb kiterjedést kívánó és tömörebben kikerekített eposi plasticitásra. A tankölteményekben is Pope a gondolatot bámulatos rövidséggel és csattanóssággal tudja kifejezni, míg Csokonainak áradozó stílje sokkal kevésbbé volt rá alkalmas. – Csokonainak csak azon egy tehetsége is, hogy képzelete egy eszmét azonnal be tudott népesítni eleven részletekkel, mutatja, hogy eposra termett, s e nemben tapasztalt olykor túlságos áradozás a hibája. Csokonai a vén leány áldozatában láttatja velünk, hogy e kuruzslás Ámornak, a szerelem istenének szól. Boszúfogadása még mindig csak feltételes. Még a harc küszöbén sem hagyott fel a kibékülés reményével. Ha áldozatom tőled kedves, így fohászkodik Ámorhoz, juttass nekem egyet ennyi férfi közül!

Vagy ha még hatalmas szódra sem hajolnak,
Ha engem s társaim tovább is csufolnak,
A boszuállásra segéljed munkámat,
Dupla áldozattal adom meg hálámat.

Ez áldozattal végződik a második könyv. Az egész, mint mondám előkészület a harcra, melynek indokai vannak föltárva előttünk. Az egyéni comicumnak, az eposi elrendezésnek egy csaknem folytonos szép példája az egész második könyv. Nemcsak az érdek van jóval magasbra fokozva, mint az első könyv által, hanem maga a költő tehetsége merőben elhomályosítja itt azt, a mit az első könyvben mindössze találunk.

A harmadik könyvben kezdődik a valódi harc. Eddig egyedül Dorottya nevetséges, mint a női harag és bántódás szélső képviselője – itt az egész fársángi nőszemélyzet keveredik a harcba. és lesz nevetségessé.

A kaposvári kastély zúg a vigalomtól.

Az urak, a dámák a kölcsön vigságban
Képzelték magokat boldogabb világban.
Más pedig, a kinek a jövő munkára
Szüksége volt teste lelke nyugalmára,
Édesdeden pihent míg a tölt hold haladt,
A jóltévő álom superlátja alatt.

Az ellentét az úri és szegényebb sors között minden epésség s minden satyra nélkül, eleven képben áll előttünk. Az élet szemléletében Csokonai hajlandó azon sympathiával teljes hangra, s nem keresi a satyrára való oldalakat, mint kedvenc víg eposának szerzője Pope ki midőn a naplementét röviden leírja, az emberi életből más nemű képeket hoz föl. Fölemlíti, mily békésen tér haza a pénzpiacról a kereskedő, s az öltözködés hosszas fáradalmai bevégeztetnek a palotákban, midőn a hanyatló nap ferdén veti sugárait; – fölhozza az éhes törvényszéket, mely elsietve írja alá az ítéletet, s fölakasztatja a nyomorult rabot, hogy a tanács már ebédre mehessen[9].

Az általános vigalomban, melynek örömlármájával van kinn és benn eltelve a kastély, csak Dorottya lelkében dúl-fúl a háborúság. A mint a zugban dörmög, egy sorsban és korban méltó társa, Adelgunda, jelen meg. – Épen jókor jött. Magukhoz vesznek egy vén asszonyt is, Orsolyát. Dorottya egy alkalmas hosszú beszédben előadja a maga sérelmeit, melyek közösen illették a többi nőt is. A boszúállás tüze perzseli mellét, úgymond, a méltatlan szégyen fonnyasztja őt; halált s elégtételt szomjazik még csontja is. Meg kell törniök a férfiak eget verdeső kevélységét:

Éreztessük velek, mely súlyos a harag,
Melyet a megvetett asszonyi sziv farag,
S mely érzékeny bosszu, melyet a megsértett
S gyalázott szerelem önnön magáért tett.

Láttátok, folytatja, mily kevély volt a Fárság is. Boszút kell állani mindezeken. Elhagyhatnák-e őt a többi nők?

De ám legyen! tőlem mind-mind elálljatok:
Magam is indulok... stb.

E szónoklat, mely egy tervező vezérhez illő higgadt rendben adatik elő, lángra lobbantja a két más szűz szívében Erisnek hamu alatt szunnyadó szikráit. „Megyünk! – menjünk!” kiáltanak egy szívvel lélekkel. De Dorottya nem akar ily vakon kezdeni harcot.

„Nem, nem, gondolkozva kell bánni nagy fával,
Sok kézzel kell neki menni s sok baltával.

[9] Meanwhile declining from the noon of day,
The sun obliquely shoots his burning ray:
The hungry judges soon the sentence sign,
And wretches hang that jurymen may dine.
(Rape of the Lock. Canto III.)

„Nekünk is kárt tehet a hebehurgyaság.” Egyelőre beküldi az összeesküvés két más tagját, hogy először ügyekezzenek minden nőt felingerleni. A kit megnyertek, vigyék be azonnal hozzá a mellék szobába; addig maga kiforralja a boszúállás tervét. Orsolya és Adelgunda kívánt sikerrel működik. A „szoknyás verbung” számra folyvást gyarapodott.

Itt keveredik hát az egész nő személyzet Dorottya összeesküvésébe. De a toborzás csak említve van, leírva nincs. Csokonai itt sem ereszkedik a társalgás részleteibe. Elhiszi-e, vagy nem hiszi az olvasó, hogy az egész dámatábor felzúdul az egész férfi seregre, nem teszi őt kicsinyesen aggódóvá. A sok részletet kerülve, költői merész képzelete hitet el mindent az olvasóval. – Erist veszi elő motívumképen újra, – egy magában véve elvont indulatot; melyet azonban eleven képpé varázsol képzelete. Míg a társalgás részleteibe nem bocsátkozik, Eris cselének festésére nem kíméli a legelevenebb részletezést. Képzelete magával és az olvasóval a lélektani valóság útján elhitető rajzot állít elénk, mely akaratlanul is benyomul a lélekbe.

Eris álom-mézzel kezdi locsolni a zsidó zenészt:

Izráelt a bőgőst, kit altató méze
Mindjárt a legmélyebb álomba igéze.
A bőgője mellől feldűle Izráel,
Helyét alattomban Éris foglald el,
S olyan vén zsidóvá válék azon nyomban,
A milyen rabbi nincs lembergi templomban,
Fölveszi a vonót, kapja a húrokat,
Szélyel igazítja s tekeri azokat,
Rajtok száz discordánt hangzatokat csinál,
Melyek berohanván a fül dobjainál,
A nyugovó lelket ugy felháboritják,
Hogy gondolatjait egymásra zúdítják.

A harmónia elhagyta a húrokat és az emberi idegeket, a szívet és lelket, s azonnal megszakadt a rend.

Mint a zöld Hortobágy kövér mezejében
A csintalan betyár, ha a szél mentében
Süvegmocskot éget a szalmán vagy pipán
Maga meg odább áll gyalog vagy paripán;
Hiába hangicsál a duda, furulya,
Összebőg a marha, megszalad a gulya,
Tehén, üsző egyre szalad a cserénynek,
Van baja, van mérge a szegény legénynek:
Igy ama széditő hangok bűbájára
Az Eristől *titkon* húzott muzsikára
Tódult a dámáknak nagyjok és aprajok,
Zürzavar lett, kiki bámulta mi bajok?
Szintugy törték, nyomták az ajtón magokat,
Ott hagyták a táncot s a gavallérokat.

Íme a képzelet mily mysticus és babonás képet tud a rajz elevenségével s egy bizonyos megfejthetetlen lelki állapot egyszerű előállításával elhitetni. A lelki hangulat támadása gyakran megfejthetetlen, mintha csak az időjárás okozná. E titkos tüneményt alig volt szükség másként motiválni, mint itt látjuk: fölhozni a természetből egy analóg tüneményt, – s ha valahol, itt vannak helyén a költői hasonlatok. Az idézett képben maga a kép elevensége motiválja magát, habár szükséges mindig e mysticus rajzoknál is, hogy életbeli okok is támogassák a hihetőséget. S valóban Orsolya és Adelgunda már munkájok felét megtették, midőn Eris oly hatalmas interventiója mindent megfejt nekünk, a menynyire a képzeletnek szükséges.

Dorottya már bizonyosnak tartja győzedelmét:

> Köröskörül nézvén az amazon hadat,
> Győzött már előre! – Nyuzta is a vadat.

Már lába előtt térdelve képzelte az ifjakat. A költő Dorottyának e hívságáért az egész nőnemen áll boszút. – Mit tenne a női cipő olykor, ha a férfi süveg főhelyére jutna. Jámbor női cipő!

> Sok férfi ész saját capitoliumát
> Elhagyja s csókolni leszáll lábad nyomát.

A nők egy tanácskozás után, melynek részleteit több okból kihagyja a költő, rendszeres követséget küldenek be a férfiakhoz. A legrútabb nyelvű, Rebeka lesz szónokukká. Hosszú beszéde, melyben Csokonai szándékosan használ oly köznapi és ízléstelen kifejezéseket, melyek egy Kölcsey aestheticai, egy Kazinczy nyelvérzékét méltán bánthatták, egészben méltó önnönmagához. A vén Rebeka sok szóval elmondja a nők neheztelésének okát, hogy t. i. a férfiak nem forgolódtak eléggé a nők körül, hogy csak ott csintalanok, a hol nem kellene. – Elégtételül és fenyegetőzve kéri a Carneval és az anyakönyv kiadását; továbbá, hogy azon férfiak, kik még nőtlenek, azonnal kövessék meg a nőket. – A férfiak kerek tagadó választ adnak. „Eb a ki kenteket néném megköveti" mond Bordács oly gorombán, mint Rebeka beszélt.

Dorottya most rendezni kezdi seregeit, s Csokonai a hősköltemények fogását paródiázva az isteneket hívja segítségül, hogy a női hadat szép renddel láthassa: „Nyilj meg most Helikon," – ezzel kezdődik a valódi bohózat e darabban. Eddig csak előkészületek voltak a tettre, most kezdődik a harc.

Nem bocsátkozom a csata-rendezésnek s a csata menetének részletes leírásába, hogy azt elemezzem. Csak egy két általános megjegyzéssel érem be. Csokonai a bohózatos ütközet eszméjét Popetól kölcsönözte. Minthogy abban áll a karastropha, elmondhatjuk, hogy Pope költeménye nélkül aligha születik „Dorottya." Hogy a nők hajtűkkel s más ily fegyverekkel, sőt pillantásaikkal gyilkolnak, a Pope találmánya. – Az angol költő eposzában egy női hajfürt visszahódítása a harc célja; Csokonainál a Fársáng és matricula kézrekerítése. És valóban mind a Carnevál, mind az anyakönyv csak ily szenvedőleges Helenája mind a két bohózatos Iliádnak. Csakhogy a Carneval, mint eddig is láttuk, nem ad annyi méltó okot a harc-

ra, mint más erősebb okok. És valóban Pope Elrablott hajfürtében a hajfürt középpontját s egyedüli okát képezi a nő felbőszülésének. E csekély tárgyért támad a háborúság.

Csokonai eszméket vett át Popetól, de más színben tűnnek föl. Így különösen Chloris csatája Vincével föltalálható Popenál. Csokonai ezt írja Chlorisról:

> Szikrázó nyilat szórt arra, a ki nézte,
> Alélt pillantása halkkal megigézte;
> De mikor csillogó rezgése szétreppent,
> A nehéz nyavalya édesen tört mindent.
> Chloris az ifjakat sebes pillantással
> Sűrűn lövöldözvén, hullatta rakással.

Vincét szeme gyilkolja meg; de Chloris maga is Amor áldozatja:

> Igy esett el e két bajnok egy csatában
> S mindketten megholtak ők metaphorában.

Pope így ír hősnőjéről:

> Haragos Thalestris ront a tolongásba,
> Halált szór mind a két szeme villámlása.
> Egy deli s szellemdus veszett el ott nyomban,
> Egy metaphorában, másik énekszóban.
> „Szivem szép tavasza, e kegyetlen dult fel!"
> Dapperwit ezt mondván széke mellett nyúlt el.
> Foppling is, a kába, fölnéz kegyelmet vár:
> „Szemed öl meg," többet ő sem énekel már,
> Életét a hattyú elnyögvén dalában
> Igy fekszik Maeander parti virányában. stb.

Csokonainál is megteszik a női bájak és szemek a pusztítást a férfi seregben; de a Vince és Chloris-féle párbajban csak a nők vannak igen gorombán nevetségesekké téve.

Az egész harc folyama is különbözik a két költőnél. Az angol művében a hősnő legyőzi férfi ellenfelét. Az erős és rettenthetetlen orszlánt két ujjal hódítja meg Belinda. A hadi csel abból áll, hogy erős tobákot tart a bajnok orra alá, a ki úgy eltüszszenti magát tőle, hogy

> Két szeméből könye arcán lepatakzik
> S orrától a termek boltja visszahangzik.

Csokonainál a nők, s egyedül a nők nevetségesek s a fő harcot is ők vesztik meg.

A mi Popenál csak párbaj, azt Csokonai rendszeres ütközetté szélesítette ki. A dámatábor tömeges forgolódása, fölvert zaja és pora még részletes győzelmökben is magát teszi nevetségessé. A férfiak csak védelmi állást foglalnak el, a Carneval körébe seregelvén. A nagy elkeseredéssel folyó harc változó szerencséjét nem szándékszom itt leírni, csak sokáig függőben levő kimenetelét, mely az egésznek catastrophája.

[VI.]

A comicumnak, mint a tragicumnak meg van a maga catastrophja, melyben az emberi bűnök és tévedések természetükhez képest tettleg és külsőleg buktatják meg a fő cselekvő személyeket. Az ember szellemi életének kikerülhetetlen sorsa nyilatkozik a catastrophákban. – Nem elég, hogy a költő valami véletlen eset által, külső erőszak útján büntesse a tévedéseket: a költészet igazságszolgáltatása az emberi gyöngeséggel veri az emberi gyöngeséget, vagy megrázólag, vagy nevetségesen.

Csokonainál a nők általános föllázadása a férfiak ellen magában is nevetséges; – de szükséges e nevetséges tüneményt tetőpontra fokozni, s a harcnak külsőkép is a megvesztésig folytattatni.

Midőn a harc javában foly, előáll Opor, a férfi had vezére, s egy hadicsellel véget vet a dulakodásnak, melyet Dorottya egy kanapé tetejéről vezérel. Engesztelő szókat intéz a hölgyekhez:

Tudjuk, miért vagytok haragban erántunk,
Mert véletek nagyon hidegképen bántunk.

Elmondja, hogy a férfiak, e tétek jóvátételére megannyian egy-egy nőt vesznek el:

De én annak adom cserében szivemet,
A ki legelőször megcsókol engemet.

Opor eltalálta a nők neheztelésének okát, s eltalálta gyöngéjeket is. Teljesen célt ért, mihelyt a női szívhez fölebbezte az ügyet, s Dorottya serege e csábításra teljesen fölbomlik

Édes kotlós anyjok egy kotyogására,
Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára,
Minden kisasszonyok ekkép tódulának
Legelső csókjára Opor orcájának.
Senki sem ügyelt már zászlóra vagy sorra;
Isten hozzád, jó rend! hájde mind Oporra.
Szintugy rugták egymás cipellője sarkát,
Tapodták, hasgatták egymás sleppje farkát;
Az elsők hátrálták az utólmenőket,
A hátulsók visszahuzták az elsőket;
Lármáztak zajgottak, porfelleget vertek,
Asztalt, széket, bőgőt, cimbalmot levertek.
Tört a pohár, palack, tányér, táca csörgött,
Ugattak a pudlik, ajtó, ablak zörgött.
Ifjúkként szaladtak még a vén lantok is,
Sem hadnagy sem svadron, sem send; sőt magok is
A divánt emelő szűzek elfutának,
S keze lába kitört marsal Dorottyának.

Alig van az egész költeményben egy hely, mely a társadalmi bevett szokások ily mellőzésével, egyedül a természetes vágyakat tenné uralkodókká. Túlzás az

egész rajz, s még is elhitető és comicus. Elhitető, mert egyfelől a természetes indulatokat rajzolja, másfelől a tolongás leírásának eleven részletei megragadják a képzeletet, s igen kétséges, hogy képes volna-e valamely költő elfogadhatóvá tenni az idézett fordulat indokát, ha épen a nagyítás és a rajz vonásainak halmozása a szándékos fillentést erős színezetűvé nem tenné. Ezenkívül a comicus hang malitiája alatt lélektani igazság van. A nők, s általán az emberi szív gyöngesége, könnyenhívősége a másik iránt jellemzően van illustrálva. Az egész catastropha, s úgyszólván az egész mű fő morálja ebben van. Némileg hasonló tanulságot foglal magában ahhoz, melyet több költőnk Szécsi Mária esetében írt le, csakhogy komoly színben, míg Dorottyában az előzmények, a kivitel s maga a catastropha merőben comicus.

Nemcsak Opor beszéde, hanem szavainak hatása is magában foglalja a női harcnak fő indokát; mely abban áll, hogy a férfiak hidegek voltak a nők iránt és ezek a vigalomban nem hódítottak férjet. Mihelyt ez ok csak látszatra is megszűnik, a harcnak vége. – Azonban, hogy a nők egészen nevetségesekké legyenek, a költő csak hadi cselnek írja Opor szavait. A nőkkel csak elárultatja szívök titkát. Természetes, hogy a düh még nagyobbá lesz, s nemhogy kiengesztelődnének, hanem tovább kell folyni a harcnak. Ha Opor és a többi férfi szavát tartja, vége volna a költeménynek a harmadik könyvvel. De ezt téve, lélektani valószínűtlenséget követ el, az erőszak ellenében adván meg szívét a nőknek, s a költeménynek nem volna határozott célja.

A harmadik könyv idéztük végsoraiban a comicum tetőpontot ér; de a kiengesztelődés hátra van: – ez a negyedik és utolsó könyvnek van fentartva. Mind a dámatábor, mind vezére, Dorottya, sokkal kegyetlenebbül kigúnyoltatott, semhogy némi engesztelésre ne volna szükség. A költői igazságszolgáltatás szigorú, mind a tragicumban mind a comicumban; – de valamint a részvét hangja az egész mű folytán belevegyül mind a két nemben a tévedések kárhoztatásába vagy kinevetésébe, úgy e részvét hangja nem hiányozhatik az igazságszolgáltatásból sem.

A nők folytatják ugyan a harcot a negyedik könyvben is; – de már ez nem íratik le. Az utóharcban a nőknek sikerül kézrekerítni a harc tárgyát, a Carneválť és matriculát. – Dorottya azonban ismét az előtérre kerül. Ágyba fektetik és mint haldokló íratja meg végrendeletét. Hagyakozik oly szüzek számára, kik örökös pártában sülnek, – mert kosarat adtak kérőiknek, s némelyik e miatt ballépést követett el. Itt is folyvást azon kétségbeesés szól, hogy ő vén leány maradt.

Dorottya nemcsak maga e végrendelet által, van nevetségessé téve, melyben múltja gyanússá van téve, s mely sejteti, hogy a leány többnyire saját hibája miatt marad férjtelen, hanem egész betegsége is csak tettetett. Mihelyt azt jelentik, hogy a női had birtokába kerítette a Carneválť és könyvét „kiugrék ágyából, tapsolt s megyógyula."

Ezen végrendeleti jelenettel Dorottya jellemzése be van fejezve ez eposzban. – Dorottya az egyedül jellemzett alak benne, s kétségkívül igen sikerült jellemzés. Csokonai nem reflexiókból alkotta össze ezen egyéniséget. Elevenen ül, jár, kel és beszél szemeink előtt. Sehol sem állítja össze lelki tulajdonait egy képbe, sehol sem tűnik föl beszédeiben azon abstract eszméből vagy szenvedélyből álló, s testi-

ségétől megfosztott árnyék-lény formájában, a minőben még jeles, de eposra és drámára nem született költők is állítják elénk személyeiket, vagyis személyeik köntösében tulajdon reflexióikat. Dorottya magánbeszédei, formára nézve bármily primitív fokán álljanak a drámai előadásnak, lényegileg semmit sem mond bennök, a mit egy ily vén leánynál más elmondhatna. Csokonai nem azért beszélteti őt, mint némely költő, hogy személyével egy-egy metaphorát, elmés epigrammot, okos életphilosophiai megjegyzést, vagy épületes erkölcsi tanulságot elmondasson. Dorottya akármely beszéde s annak akármely része el nem választható a személytől a ki mondja, s a viszonyoktól, melyekben mondja, a nélkül, hogy érdekét sőt értelmét elveszítné. Épen az mutatja mily teljesen illenek a magok helyére, hogy máshová nem illeszthetők, mint a vén leány ajkaira és viszonyai közé. Magamnak kellett fenebb analysálnom magánbeszédét: a költő se a kép alá, sem tetejére oda nem írt egy szó magyarázatot is. – Dorottya mind végig magaviselete, szavai, tettei által van jellemezve és játsza comicus szerepét. Csokonai nem mutat tehetséget a jellemek analysisére, s az elemeire fölbontott egyén lelki tulajdonainak összetoldására. Nem képes a jellem következetlenségeiről elmélkedni, vagy azokat ellentétesen egybeállítni. S épen ez az, a mi mutatja, hogy a víg eposz a comicum terén s nem a satyrában vala otthon. Tudott, mint a szobrász és drámaíró, egyöntetű alakot formálni, de nem tudott, mint az anatom és mint a satyra író az orgánumok és lelkitehetségek sajátságairól elméleti vagy tapasztalati ismereteket adni olvasójának; egy embert tudott oly elevenen festeni, hogy a ki a rajzot látta, aligha elfelejti, következetes lélektani hűséggel cselekedteti, de a lélektani igazság elvonását az olvasóra bízza. Csokonai, ha tudta volna is oly ellentétes vonásokban rajzolni Dorottyát, mint Pope a maga Belindáját, sikerült satyrát írhat vala; de ekkor „Dorottya” mint *eposz* nem állana magasan az „Elrablott hajfürt” felett. Az eposz- és drámaíró célja festeni, ábrázolni az embert cselekedeteiben és szavaiban a maga természetes indulatjaival, nem pedig egyes lelkitulajdonaiból állítni össze akármely ragyogó arcképét.

Dorottya alakja ellen azt lehetne fölhozni, hogy nem annyira egy külön egyéniséget szemlélünk benne, mint a vén leányok nagyított, de általános typusát. Alig van valami a fenidézettekben, a mi, ha nagyítva is, ez általános gyöngéket ne paródiázná. Annyi való, hogy Csokonai nem is akart oly minden más embertől különböző csodabogarat rajzolni, a minők teremtésében keresi számos regényíró a dicsőséget. Nem akart ő regényt írni, annál kevésbbé oly regényt, melyben az egyének oly részletesen vannak ismertetve, hogy a jellemzés az emberi kivételességek és curiosumok rajzává lesz, a helyett, hogy az emberi természet általános tulajdonait s állandó törvényeit ábrázolná. Csokonai a nagyobb mértékben eszményítő költők közé tartozik. Dorottya mellékes életviszonyai, a rajzhoz szorosan nem tartozó lelki tulajdonai kihagyattak, hogy a lényegesek annál több erővel legyenek feltüntetve. Ha némelyek azt mondhatják rá, hogy csak typus és nem jellem, csak arra kérnők, mutassa ki azon határvonalat, a hol a kettő elválik. Azt nem fogja senki tagadni, hogy a vén leány rajza megragadja a képzeletét, és hogy nem abstractio. Tartozzék hát a typicus alakok közé: de ezek is kitűnő helyet foglalhatnak el a költői teremtésben.

Moliére alakjai, melyek e vád alá eshetnek, oly typusok, melyek alkotójokat az újabb kor legnagyobb vígjáték írójává avatják föl. Csokonai Dorottyája pedig oly maradandó typus irodalmunkban, mint Tartuffe, Dandin, a fösvény stb. a franciáknál.

Költőnk részletesebb jellemvonások bevegyítésétől fel vala mentve eposza jelleme által is. A motiválásban nemcsak rá nem volt szorulva, a mint említettem, az élet mellékesebb külsőségeire, hanem jó tapintattal kerülte is azokat. Eposzát, mely paródiája az epopoeáknak, a csodásság színvonaláig kellett emelnie, s rosz lesz vala azt a mindennapiságba lerántania. – Az eposz természete hozta magával, hogy Dorottya jelleme még oly sokoldalúlag sincs feltüntetve, mint a comicus alakok Moliérenél, a hol ama typusok minden oldalról, s úgy ki vannak merítve, hogy alig lehet már utána olyat írni a fösvényről, képmutatóról stb., a mi nála igen mesterien föltüntetve ne volna. Egy eposz szélesb alapú a drámánál. Nemcsak egyének, hanem a világ-események egy-egy catastropháját ölelheti magába, s egy nemzet Aeneisévé, vagy az emberiség „Elveszett paradicsomá"vá nőhet, míg a dráma egy ember, egy család szűkkörű sorsával elégszik meg. Az eposz is nehány kiváló egyén sorsához köti az eseményeket, de színre hozza a sokaságot, s a népeket és nemzeteket előttünk harcoltatja. Kiválik ugyan, ki „vállal magasabb a többi seregnél," de a sereg sorsa képezheti a főérdeket.

Csokonai is a maga meséjének nagyobb terjedelmet adott, mint egy-két személy sorsa, s e részben nem utánzá Pope „Elrablott hajfürt"-jét, mely mindamellett, hogy egész sereg földfeletti és földalatti szellemtől hemzseg, két egyén körül forog. – Csokonainál az egész női társaság folytatja a harcot, az veszti meg csatát s lesz a catastropha által tömegesen nevetségessé, s a mint látni fogjuk, a vég kiengesztelődésben is az amnestia egészen általános.

Az epos főcélja nem a vénleány kigúnyolásában áll. Dorottya csak mint a legnevetségesebb szélsőség ül a vezéri polcra, mint a legnagyobb mértékben bántalmazott egyén szítja fel a háborúságnak hamu alatt égő parázsát, s bukását a sereg gyöngesége okozza.

Csokonai mint valódi alkotó művész azon ösztönszerűséggel dolgozik, mely minden tárgyat a mese fő célja szerint von be az egész mű természetébe, s a részletek az egésznek képére formálódnak; s habár egykét hibát elkövetett e részben, a lényegesebbekben hű a költői tapintathoz. Ő jelenetekben és rajzokban állítja elénk műve célját és nem okoskodásokban. Láttuk, hogy előbeszédében mily tévedezve ítéli meg „Dorottyá"-ja célját. Mennyivel helyesebben ítélt a költői tapintat! – Ismeretes azon episod, mely a konyhán foly le a negyedik énekben, s mely a cselédekkel másoltatja a táncteremben történteket. Ez episodban is a nőcselédek vannak, csakhogy még gorombább kiadásban, nevetségessé téve. A nők sokkal vakmerőbbek a férfiaknál ingerkedéseikben.

Az egész eposzban tán összesen sincs több, a mit csak leírni is a társadalmi illemet sértő, mint ez episodban; de csupán költői szempontból véve kevés van, a mi sikerültebb és egészben véve a tervbe odaillőbb volna. Ez episod comicumát neveli az, hogy a vén Gergő inas adja elő, panaszosan méltatlankodva. – Általán véve Csokonainak a nép nyelvét s modorát utánozni igen jól sikerül. Vígjátékai-

ban is csaknem legsikerültebb a kályhafűtő cigány, ki oly jól utánozza a mesélő paraszt modorát, hogy jobbat a maga nemében alig lehet rajzolni; továbbá a két otromba és részeg hajdú bárdolatlan alakja. Benne egyebeken kívül a népéletnek egy hivatott festője veszett el, s e részben csak az vigasztal némileg, hogy a költészet akkori divatjában, még ha a végzet hosszabbra nyújtja is életét, nem jár vala eszébe e téren tenni nagyobb kísérletet. Az említett episod műve főcéljának megfelel, mint a nők nevetségessé tétele, és kicsiben egy variatiója a fő cselekvénynek. Kevésbbé mondhatjuk egy rákövetkező episodról.

[VII.]

A hír istenasszonynak, Miss Fámának, szentelt episod csak oly forma erőltetéssel van behozva, mint az első könyvbe a szánkamenet leírása. Az egész meglehetős ízetlen, s a Carneval eszméje vezette rá Csokonait. Miután egyszer az alaptervbe a fársáng be volt véve, megemlékezik róla a költő, valamikor csak rése van. Miss Fáma nélkülözhető volna. Elkerülhetetlen-e, hogy Dorottya és a nők másnap új harcot készüljenek kezdeni?

Annál fényesebb a mi ezen episodra következik, s maga a költő helyesen jegyzi meg, hogy lesznek, kik örömmel fogják olvasni Gergő inas elbeszélése után Venus megjelenését. Venus megjelenése és beszéde valóban élő példa, hogy költőnk nemcsak a durvább rajzhoz s a zajongó jelenetek leírásához ért, hanem jeles az egyszerűen kellemes és ragyogó tünemények festéséhez is. A szerelem istenasszonyának megjelenése nemcsak szép egy részlet, hanem főleg mint a compositio betetőzése érdemel dicséretet. E fenségessel határos finálét leginkább hasonlíthatjuk oly zene-compositoréhoz, a ki a viharos s dissonance-okkal teljes részleteket a végén a legszelídebb és kellemesb emotiokat ébresztő dallammal zárja be. – Venus allegóriái megjelenése mindennapi nyelven így értelmezendő: a szerelemnek kell meghoznia az engesztelődést a két nem között, miután a perpatvar és békétlenség fölbontá a társadalom és természet rendét. – Ezt is teheti vala Csokonai a társalgás kevésbbé költői és hosszasabb útján; de e részben is helyesen jegyzi meg, hogy a földfeletti lény (Eris) kezdette háborúságot csak földfeletti lény (Venus, vagyis Cythére) oldhatja meg.

Venus beszédének van egy hibája: a szükségtelen áradozás két helyen. Egyik a hol azt bizonyítgatja, hogy a földön minden állat hódol a szerelemnek. E hely arra emlékeztet, hogy Csokonai, ki ezt az istennő ajkaira adja, egyszersmind Raff György természethistoriájának fordítója volt. Ez azonban csekélyebb hiba, mint az, a hol Cythére az idegen divatot gúnyolja. Ha Csokonai egyedül költői ösztönének enged, tán nem követi el ezen helyén kívüli eltérést, oly fontos helyen s annyi szépség közepett. Az ő költői termékeny képzeletének alig, hanem egy reflexiónak tulajdoníthatjuk e tévedezést. Szeme előtt lebeghetett, a mit később előbeszédében írt, hogy egyik célja a fényűzés s elkorcsosodás kigúnyolása volt. Nem sikerült e hely, mely mintegy huszonöt verspárt foglal magában, még külön álló rajznak is. Hálátlan és kopár tárgy az öltözeteket gúnyolni, melyben legfeljebb az állati alakokhoz való hasonlítgatás gyermekes tréfájáig megy. Kevés az ilyenben a valódi „satyrai só”-ra való, a mint ő nevezé. Ezen hibái mellett a szerelem istennő-

je Cythére légi és isteni alakja és beszéde méltókép van megénekelve s becsületére válik akármely költői inspiratiónak.

Már reggel felé jár az idő, a teremben

A gyertyák nyomorult fénye halványodott
Tükör, fal és edény összerózsásodott.

Az álmos és lankadt társaság fülébe mennyi dallamok hangzának. Gyönyör lepé meg a szíveket, a nélkül, hogy okát tudnák. Már a földi fénynél pompásabb világ tölti be a termet,

Midőn egy tündöklő felhő béhempereg,
Gombolyagjain űl a szerelemsereg.
Maga a nyájasan mosolygó Cythére
Ülvén diadalmi aranyszekerére,
A hajnali pompás felhőből kiderül
S előtte minden fény setétségbe merűl.
……………………
A felhőnek, mint egy mennyei pázsitnak,
Hajlásin fris rózsák és jácintok nyitnak,
Melyek Cytherének egy mosolygására
Teremnek a hattyuk lábának nyomára stb.

A kép egyszerű és fényes, megragadja a képzeletet. Eleven képeként vehetjük föl annak is, hogy Csokonai alakító tehetsége mint tud egy eszme formátlan felhőjének azonnal határozott körvonalat s természetes részleteket, s az egésznek szembetűnő idomot adni. Alig van tárgy, miből képzelete mindjárt alakokat ne tudna faragni egész természetes könnyűséggel. – E mellett mily szépen vannak összeláncolva e képek, – s mily inspiratióval szólaltatja meg ő az istennőt. „Én vagyok Cythére," úgymond,

Ki előtt a király ki hág trónusából,
Büszke felségéből s bibor ruhájából,
Kit jóltevőjének *szólongat* szivében
A hideg vérű bölcs kedvese ölében,
Ki jó órát tészek néha a vénnek is,
S a mindennek *szükét* látó szegénynek is.
……………………
Én hozom az ifjú rózsát bibor szinbe
És a liliomot tiszta muszelinbe.
………………
Cythére vagyok én, ti is mind esmértek,
Bár szájjal titkoltok, de szivvel dicsértek.
Most pedig közzétek jöttem olyan véggel,
Hogy felváltsam a mult lármát békességgel.

Venus megígéri a nőknek, hogy ezután több lesz a menyekző, s mind anyai jó indulatját, mind a költemény motívumát enyelgő nyájassággal előadja, hogy *az*

ifjak, kik eddig oly hidegek voltak a nők iránt, a jövő fársángon, mintha nem is ők volnának, úgy forgolódnak a nők körül.

Meghagyja, mond tovább, hogy Ámor, az ő fia, ki eddig csak nyíllal sebzette a szíveket, most, midőn Diána és Márs is puskaporral lövöldöz,

Hányja el nyilait, tegzét, számszeríjját,
Tanulja meg ő is az artilleriát;
Rakja körül övét apró mordályokkal
S lőjje az ifjaknak sziveit azokkal;
Sőt a kiknek nagyon kemény a zuzzájok,
Baka-mangaléttal lövöldözzön rájok;
Vágott golyóbissal, tirolisi stuccal
Szálljon szembe holmi makacsabb kuruccal.

Többször látjuk Csokonainál mint más jelesb comicus költőnél, hogy ezen makacsság, melylyel egy felkapott eszmét tovább tovább fejt és fokozatosan túloz, annál nagyobb hatása, minél tovább viszi. Az istenasszony ezen leereszkedő enyelgésében humor van; de egy anya humora, ki gyermeke együgyű gyöngeségében talál módot a megvigasztalásra. – Megígéri azt is, hogy a gyűlölt és megunt párta ezután kimegy divatból, a mi igen szerencsés inventió e helyen, s az a kár, hogy eszmetársulatul itt toldja be a divatnak fenemlített satyráját.

Cythére ígéretei és vigasztalásai kiengesztelik a harcot lihegő női kebleket, és pedig egészen öszhangzóan a költemény természetével. – Még csak a szegény Dorottya van hátra.

Sem a fársáng jövendőbeli hosszasága, sem a párta-viselet eltörlése, nem nyújt neki vigasztalást, s még Ámor artillériája is kevés volna arra, hogy valamely férfiszív szerelemre gyúljon iránta. E kétségbeejtő s kétségbeesett személyen is a mythologiai hatalmak segítnek egy álomszerű, hallatlan csodával. Kimondják, hogy a társaságban ne legyen többé rút és formátlan, sem pedig vén. Dorottya megifjodik 65-ik éve dacára, s a legelső gavallér, Opor, lesz az ő vőlegénye. Pope is egy természet fölötti csodával végzi be meséjét. A zenebona tárgya, a hajfürt, mennybe ragadtatik, hogy ott tündököljék. – Ez mind a két költeménynek oly forma hangon történő befejezése, mint midőn a tündérrege végén a mesemondó nem mulasztja el oda tenni: „maig is élnek, ha meg nem holtak, – tojás héjjba kerekednek s holnap a te vendégeid lesznek."

A moralis igazságszolgáltatás, a mint láttuk, be van fejezve még az utolsó előtti ének végével, a hol a nők Dorottyával együtt nevetségesekké vannak téve s már tényleg megbukott vállalatuk. De Csokonai, hősköltеményt írván, vitézeit valami módon győzelemre akarta segítni. S volt ennél fontosabb ok is, melyért a nőket és Dorottyát vágyaik eléréséig kísérte. Ha ott végzi vala költeményét, a hol marsal Dorottyát cserben hagyják a dámák, kelleténél jobban feltűnik, hogy művét csupán egy irányeszme, egy tanulság kedvéért írta. Az aesopusi mese nem eposz, s megfordítva az eposz nem erkölcsi mese. Az erkölcsi mese pedig nem abban különbözik főleg az eposzi és drámai művektől, mintha amott csak állatok s élettelen tárgyak szólalnának meg és mindig szükség volna utána vetni következtetésképen

a tanulságot; mert a jó mese önkényt adja nyelvünkre legtöbbször az abstract igazságot, – hanem abban, hogy nyíltan vagy rejtve egy logikai következtetésben csattan a vége. E célra nem is szükséges neki a hosszabb, körülményes elbeszélés. A dráma és eposz ellenben az emberi élet-folyam és sors változatos jelenetei által ügyekszik bennünk erős emotiókat ébreszteni. Az első csak azért veszi igénybe képzeletünket, hogy fa-katonáival az élet harcának egy-egy különös fordulatát mutassa meg, melynek semmi további következése, mint a tanulság, míg az utóbbiak valódi küzdelmeket festenek, melyekben emberek szenvednek, kiknek sorsában élénk részt veszünk, kik harcának vagy egy, vagy más felé el kell dőlnie, hogy a vége megcsattanjon.

Azonban megvan mind a drámában, mind az eposz bármely fajában elrejtve a morál. A comicus költő nem is tehet nevetségessé egy személyt, ha a társadalmi vagy a moralis közérzelem elleni vétségeket nem gúnyolja. A comicusnál a moralis érzet ép oly szükséges, mint a komoly hangulatú költőnél. E morális érzet mindig épen átellenben keresendő azzal, a mit kinevettet. Képzeljünk egy Dorottya-ellentétes jellemet, ki szelídsége, bájai, türelme, nőisége által és szerénységével hódít; – képzeljük az egész női társaságot ilyennek – már pedig épen ezen erényeseket magasztalja a költő, midőn az ellenkezőket nevetségesekké teszi, ő egy oly nőt sem szerepeltet, a kit női erényeinél fogva becsülhetnénk. Mind az egész női sereg, ki részt vesz a vigalomban, nevetség tárgya. Még sem szabad hibáztatnunk a költő ez eljárását. Mihelyt Dorottyával szemben egy egész tiszteletünket megérdemlő bájos nőt állít elénk, a költemény elveszítné comicumának erejét, s a célzatosság és irány oly szembetűnő volna, hogy ismét nem valódi cselekvény állana előttünk, melyben az emberi indulatok elevenen érdeklenek, az emberi élet sorsát végig akarjuk kísérni, hanem akaratlanul is egy erkölcsileg példálódzó tanköltemény fekünnék előttünk, melyből a tanulság az volna, hogy Csokonainak nincs a comicumra hajlama, hanem a tankölteményekre. Ő maga hibázott e részben, midőn a „Tempefői"-t írta. A műveletlen Éva kisasszony ellenében, művelt nénje, Róza kisasszony szerepeltetése legfeljebb leckének járja meg; de mint comicum, az egész s mindkét személy meg van bukva, úgy látszik 1793-tól, midőn e vígjátékát írta, az 1799-ben készült Dorottyáig a valódi költői eljárásról s a comicumról sokkal helyesb fogalmakat szerzett magának. A kezdő pedántságot levetkezé, s a művészi tudatos merészség dolgában sokat gyarapodott.

Csokonai „*makacs* jó kedve," mint Kölcsey nevezé, mely a női harc némely részletében s Gergő inas elbeszélésében a jó ízlés s az illem határán túlcsap, olykor csak a tehetség visszaélései; de maga a tárgy oly természetű, a mint láttuk, hogy itt nagyon könnyen téved vala akármely tehetséges költő. Ama helyeken leginkább a nők iránti pietas hiányával vádolhatjuk. Úgy de épen a nőknek hozzájok és a társadalomba nem illő indulatosságát s ebben elkövetett merészségét, vitézségük ellenébe állított gyengeségét akarta megtorlani és festeni. Azon nőket, a kik olyanok, mint a kiket ő fest, illeti gúnynyal. A költő akkor vét a pietások ellen, midőn ártatlanon és tiszteletreméltókon gyakorolja nevető kedvét. Csokonait a káröröm olykori vadságával vádolhatjuk „makacs jó kedvé"-ben.

Azon frivolságon kívül, midőn a comicus költő valamely kegyeletre méltót gúnyol ki, van egy másik, mely szintén hiba, s melylyel Csokonait többször vádolhatjuk. A hol a költő egyebekkel akar nevettetni, mint az egyéni tévedésekkel, a hol léha s nem az emberi jellembe vágó tréfát űz, hanem csupa elmésséggel, vagy nem sikerült álcomicummal akar mulattatni: ott kezdődik a frivolság egy kevésbbé káros, de felületes lélekre, sekélyes erkölcsi érzetre mutató neme, mely bár ártatlanabb, de költői tekintetben mégis egy az ízléstelenséggel is. A frivol tréfa ez osztályába tartozik sok, a Carneval alakjára vonatkozó hely; ily frivolság Venus beszédében a divat kigúnyolása, habár egyik sem ütközik a morálba. Komolyabb e részben azon hely, a hol a költő az inassal hosszasan faggatózva beszélteti el a tűz kioltása módját. Ok nélkül nyújtja e tárgyat s ez legmenthetetlenebb frivolsága. – Kevésbbé s egyáltalában nem vádolhatjuk őt a comicus költők némely gyöngébbjeinek egy más frivolságával, – t. i. az élceskedéssel, melytől a valódi comicum és az erősb erkölcsi érzet távol szokott lenni rendesen, s mely legkönnyebben vezet a sajnosabb természetű frivolságokra is. Csokonaiban még csak nyoma sincs az élc hajhászatának, s minél kevesebb elméskedéssel tud nevettetni, annál inkább meggyőz, hogy comicuma a valódiak közé tartozik.

[VIII.]

Azon fenebb megrótt léhább helyek egyszersmind a compositio eredendő hibái többnyire, s így főleg a compositio elsietésének tulajdoníthatók. Ha Csokonai annyi műgonddal ír, ha a részletekre is annyi időt fordít, mint Kazinczy és Kölcsey, tán kevesebb társadalmi ízlés mellett sem követi el ama hibákat. Igazuk volt, hogy ezt rótták meg benne leginkább; de túlszigorúak voltak, – sőt némely részben igazságtalanok is. – Kazinczy, tudjuk, legkészebb vala buzdítni minden irodalmi törekvést, s míg Csokonai élt nemcsak méltánylá, hanem a legszívesb készséggel buzdította is. De Csokonai halála után kitűnt, hogy a legjobb indulat és legvilágosabb fő sem menekül bizonyos egyoldalúságtól. Ez természetes. Kazinczy nemcsak buzdító és szíves ember volt, hanem egy irodalmi párt vezére is, – s a pártok egymástól csak lovagiasságot, de teljes igazságot nem várhatnak. Kazinczy nem csak szemlélődő aestheticus, hanem reformátor, a ki szintannyit ront le, a mennyit épít, a kitől a szorosan meghatározott programmon kívül esők csak oly ítéletet várhatnak, mint Lessingtől a francia drámaírók és Széchenyitől az ősi alkotmány csökönyös táblabírái.

Csokonai egyik bűne a nyelvújítók szemében, hogy a nyelvet, mint a festő az ecsetet és színeket, csupán eszköznek tekinté. Használta az új szavakat, használta a régieket, s leginkább azokat, melyek az anyai nyelvet éltetik, – t. i. a közélet szavait és kifejezéseit. Legbővebb mértékkel épen onnan merített, a honnan Kazinczyék a legóvatosabban kölcsönöztek, s a hol legkevésbbé kutattak. Kazinczyék a mindennapiság ellen küzdének, Csokonai a mindennapi nyelv kincseit szabadsággal használá. Kazinczyék a nép kifejezéseit, mint durvákat, kerülték, a mindennapi életben használt idegen szavak lefordításában és magyarrá tételében nagy szorgalommal fáradoztak. Csokonai belátta, mennyi erő s mennyi költői szépség van a nép nyelvében, s ámbár nem kirívó merészséggel, de mint eszközt, szükségéhez képest fölhasználta egész bátorsággal, – sőt tanulmányozta is, a mit már csak az is

bizonyít, hogy egész népdalgyűjteményt írt le magának. Ő továbbá szintoly szabadon használja az idegen szavakat, melyeknek a mindennapos használat annyi indigenatusi jogot szerzett, hogy egy költeményben a pedantság színét nem ez idegen szó, hanem épen annak magyar helyettesítése adta volna. Csokonai nem tartozott párthoz, hanem szerényen eszméje világos és festő kifejezésére törekedett, ő több műgond mellett is ez úton jár vala, és az igazság az ő részén volt. Csokonai ez eljárással, e szabad fölhasználással sokat tett az irodalmi nyelv bővítésére is. Sőt olykori kritikátlan eljárása ellenére méltó helyet foglal el a költői nyelv újjáteremtőinek sorában. A nyelv prózai laposságával, mely a múlt században uralkodó stíl irodalmunkban, nem az életet kell vádolnunk, melynek nyelve minden időben annyi szépet, eredetit és erőteljest foglal magában, hanem az írói szellem gyöngeségét, mely nem vala képes a kellő fölhasználásra. Az irodalmi nyelv bizonyos megrögzött egyoldalúság, a folytonos használat koptató erejénél fogva fajul el. A fellengző vagy gondos stíl ép oly könnyen válik mesterkéltté, gyöngévé, jellemtelenné, mint az egyszerű és természetes. Ezért van szükség folytonos megújításra, folytonos reactiora és reformra, s ezért volt szükség egyszer Kazinczyra, később Petőfire. Csokonai is segíti azonban a reformot, a nélkül, hogy éles ellentétbe állana elődeivel. Eposzában nincs Vörösmarty képekkel terhelt, választékos és a nyelv zenéjét oly tökélyre emelő stílje; – de Gyöngyösi és Gvadányi után nyelve anynyira új volt a maga idejében, mint Vörösmartyé egy negyed század múlva, habár jellemök nagyon különböző, s Csokonai még Vörösmarty korában is oly nyelven ír vala, mely nagyon kevéssé hasonlít a „Zalán futása" írójának nyelvéhez. Nem a jelességet, hanem csak a jellemet véve, a két költő stílje úgy különbözik, mint a virgiliusi a homéri stíltől. – Ma már még közönségünk is élő és fényes példákban győződött meg róla, hogy nem csupán virgiliusi stílben lehet eposzt írni. Csokonai, ki nem Virgil nyomait követi, határozottan eposzi tehetség, annyira, hogy már azzal is akaratlan igazságtalanságot követ el Kölcsey, hogy Csokonait kiválólag lyrai költeményeiből ítéli meg. Lyrája, bár több igen sikerült művet mutat fel, s tehetsége ezekben is fényesen bebizonyul, csak egy-egy alárendeltebb oldalát tünteti ki alakító, teremtő elméjének; – drámái keveset, vagy mitsem érnek. Habár e részben is meg volt a tehetség némely lényeges alkatrésze, de tanulmánya hiányzott. „Dorottya" írójában valódi eposz-költő tűnt föl, – e ritka üstökös, melyhez hasonló még azon időben nem volt a magyar égen Zrínyi letűnte óta.

Csokonai fesztelen természetessége, józan díszelgése, a tárgyra illő nyelve, mely a szerint erőteljes, ömledező, tüzes, emelkedett, kellemdús vagy enyelgő, a mint az eszme hangolja, és az általános hang megtartása mellett nagy mértékben változatos; – mely az assonance nem használása ellenére a rímekben meg nem szorul, s bár természetes, de nem egyhangú és barbár; mely az élet szavaival többnyire beéri, de a létezőt találóan tudja alkalmazni, – oly érdemek, melyek stíljét egyes gondatlanságok mellett is nemhogy képtelenné, hanem épen alkalmassá teszik az eposzi előadásra. Képeket majd sehol sem hajhász, dagályba nem csap át, de képei annál jobban és találóbban festenek, hasonlatai alig egy-két kivétellel, a hol szokott inspiratiója egy percre elhagyja, mindig a tárgy kedvéért s nem magokért állanak ott, s állanak a magok helyén. Szeme előtt az emberi alakok és indu-

latok festését tartja s nem a hiú pompálkodást. Képzelete, még ha túl megy is, alakokat, jeleneteket és cselekvényt teremt, nem ábrándképeket. Még hibái nagy része is mutatja az eposzírói termékeny képzeletet. Láttuk, hogy kivéve ott, a hol maga az eszme kopár volt, mindenütt alakít és az álomszerű tünemény felhőjének is idomot, életet, színt tud adni.

De nemcsak a részletekből ítéljük meg az eposzt és íróját. Az elbeszélő mű nem képek és jelenetek halmozott tárlata, mely bármi fényes legyen, még magában művet nem alkot. Az eposz egyszersmind egy zeneműként folyton tovább haladó mű, melyet variatioi és átmenetei szintoly érdekessé tesznek, mint magok a részek. A változatosság mellett a kellő kapcsolat és lendületes folytonosság emelik az elbeszélő művek varázsát. Csokonai e részben is kitűnő. Eszünkbe sem juthat őt egyhangúsággal vádolni, de épen oly kevéssé – egy két fennebb kijegyzett helyet kivéve, – episodicus szakgatottsággal, meg-megzökkenő átmenetekkel. Az elbeszélésbeli fordulatok, még a hol hibát övet is el, például a szánkamenet leírásában, kedvessé s eposzivá teszik elbeszélését. Az eposzi elbeszélés menetének két főkelléke megvolt tehát művében, egyik, hogy a részletek, melyek előfordulnak, ki vannak részletezve, képpé, alakká cselekvénynyé idomítva; a másik a folyékonyság. Az elsővel nem bírván Kisfaludy Sándor, mennyivel egyhangúbb, menynyivel kevesebb erő és fordulatosság van elbeszélésében!

De mindez sem elég. A részletek helyes fölosztása-, a compositioban a részletekkel való célirányos gazdálkodásban is kitűnik Csokonai tehetsége. Bőbeszédűsége s olykor a terv hibájából eredő egy-egy üres eszme hibákat követtet el vele, mint által án akármely törvény ellen követ el olykor hibát; de egészben véve minden igen szép renddel van elhelyezve. Ezenkívül megvolt benne az öszhang érzéke is. Képzelete részleteket teremt, de olyanokat, melyek főcélját elősegítik s az egésznek képére alkotvák. Az öszhang változatai a legszebb sorban mennek; mert folytonos a haladás, fejlés s emelkedés az, a mi első rendű érdeme a compositióknak.

Ily sok szép tehetséget egy műben gyakorlatilag és együtt mutatott költőben kétkedett mind Kazinczy, mind Kölcsey. Anynyira féltek csak a gondolattól is, hogy Csokonai a honalapítás eposzát akarta megírni, hogy csaknem áldásnak tarták Csokonai irodalmi nevére nézve halálát. Meg valának győződve, hogy Csokonai „Árpád"-ja nagyszerűen megbukik.

Csokonai valóban hozzá fogott „Árpád" megírásához, s hihetőleg egy részét meg is írta, midőn halála bekövetkezett. A kéziratnak eddigelő a legszorgalmasb kutatás sem akadt nyomára, s így senki sem mondhat róla egyebet, mint oly hypothesist, melyet többi műveiből s különösen Dorottyából vonhat el. Így, habár ténynyel nem támogathatom véleményemet, helyén van elmondanom, hogy a fenebbi eposzírói tulajdonok, melyek ritkán egyesülnek egy költőben, oly eposzt reméltetének, mely épen, mivel az író egyénisége különböző jellemű a többi epicusainkétól, csak annál becsesebbé teszi vala, s a mellett, ha a világ legnagyobb műveinek sorában nem, legalább hazánk első rendű eposzai közt nyer vala helyet.

Csak egy tulajdon van, a melyre Dorottyából egyenes következtetést nem vonhatunk egy komoly epopoeára. Kérdés, vajon a comicus eposz írója bírt volna-e a

hősi eposzköltő emelkedettségével, tüzével és lelkesedésével? – Annyi kétségtelen, hogy hiányzik vala hangjában azon folytonosan ragyogás, mely Vörösmarty virgiliusi előadásában annyira megragadta korát; de kétségtelen az is, hogy ezt pótolták volna a cselekvény változatos elevensége, az érdek fokozása s főleg az, hogy hősei, ha kevésbbé specificus magyar vitézek-, de alkalmasint általánosb jellemvonásokkal bíró emberi jellemekké alakultak volna. Valamint „Dorottyá"-ban, úgy más eposzában is kétségkívül az emberi indulatok hű rajzát tartja vala főkép szem előtt. A virgiliusi eposzok stíljének dicsőségét egészen másnak hagyja vala; de már „Dorottyá"-ban is látjuk egyes jeleit, hogy képzelete komolyabb tárgyakban is lángot tuda vetni.

Hozzá kell vennünk, hogy Csokonai egy folyton egész lélekkel törekvő fiatal költő volt, kinél vas szorgalom párosult a valódi hivatottsággal. Éveket töltött el Dorottya megírása után a nemzet ama nagy eposzának megírása végett az előkészületekben. Fölhasználta a magyarok ős történetére vezető forrásokat, beutazta volt hazánk legtöbb vidékét, lelkesedve olvasá a világ legnevezetesebb eposzait, s a korában ismeretlen, csak két kézirati példányban tudott Szigetvár veszedelmét fölkutatta, tanulta és kiadója akart lenni. Ennek példáján akará nagy művét elkészítni Homér és Tasso modorában. Feltehető-e, hogy ily tehetséggel párosult hév mellett sikeretlen fáradozzék? E csaknem lázas törekvésű költőnk, kit tehetségben kevés, a költészet iránti szeretetben és buzgalomban senki sem múlt felül; kit, úgy látszik, gyors haladásának érzetében a törekvő mohóság csigázott halálra, életcélt csinált volt magának „Árpád" méltó megénekléséből. „Dorottyá"-t csekélylette, szerény erőkísérletnek tekinté nagyobb kísérletekhez. Festetics György grófnak, ki elvállalja 1800-ban „Dorottya" kiadása költségeit, maga a költő írja többek közt: „Midőn annak (Dorottyának) belső mivoltát felgondolám, meghunyászkodtam és sajnáltam, hogy oly csekély tárgyú és készületű munkámnak lehetett épen szerencséje nagyságod grátiájához."[10]

„Én „Árpád" írója akarok lenni, mond egy későbbi alkalommal; de ha azokat az előgyakorlásokat sem rejtem el nemzetemtől, a melyek Múzsámat a nagyobb próbákra merészítették, talán nem vétek sem magyar literatúránknak, sem Árpádnak, sem önnönmagamnak becsülete ellen."

E szerény vélekedés addigi műveiről, mennyire jellemzi a törekvő és haladó tehetséget! – Nem valószínű-e, hogy e tehetség szép oldalai fényesebben tündököltek volna egy későbbi műben, míg a fogyatkozások mind jobban enyésznek vala? Nem fáj-e elgondolnunk, hogy a legszebb korában elhalt költő, a ki hibái mellett is kedvelt és tanulmányra méltó eposzt hagyott maga után, a ki „Dorottyá"-ban egy eposz író annyi szép tulajdonait mutatá föl, „Árpád"-ban a magyar irodalomnak egyik valódi kincsét vitte a sírba magával? Salamon Ferenc

[10] Összes kiadás, 852. l.

25.

[–m.–, [Dobsa Lajos: *Beszterczei gróf és Ronow Ágnes*], Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 9., 10. sz., 158.]

Január 3-ikán láttuk Dobsának egy átdolgozott tragoediáját ily cím alatt: „Beszterczei gróf és Ronow Ágnes." Eredeti címe „V-ik László" volt, ha jól emlékszünk. Már ezen címek mutatják, kik a főszereplők. Hunyadi László, (a besztercei gróf), Ronow Ágnes, (udvari hölgy, ki Hunyadi Lászlóba szerelmes, a mellett a király kegyence), és végre, V-ik László. Helyesebbnek tartanók, ha az új cím helyett megmaradt volna az egyszerű „V. László." A mű kimenetelét tekintve, valóban a király a főszemély, habár a dráma első, nagyobbik felében nem övé a főszerep. – Mindez azonban mellékes dolog.

Sokkal érdekesb volna fejtegetnünk, mennyiben felel meg e színmű a tragoedia eszméjének, mennyiben tesz mély benyomást az ember erkölcsi világának azon megrázó catastrophája által, melynek egy-egy képét tünteti föl minden tragoedia. Azonban csak egy-két általános észrevétellel kell beérnünk. A király a mű végén azon monomániában szenved, mely természetes egy elbetegesedett rosz lelkismeretnél, hogy őt meg akarják mérgezni. Leghűbb szolgájától sem fogadja el az enyhítő italt. Megesketi, hogy nincs benne méreg. De az eskü sem elég. Hogy hinne egy szolga esküjében, ha ő, a király sem tartotta meg a Hunyadi háznak az oltár előtt elmondott esküjét? – Ezen vonás igen szerencsés és sikerült, s legmélyebb hatású – mondhatnók fénypontja a műnek. – A király egyedül Ronow Ágnesnek hiszen, – s épen ez az, ki megmérgezi ugyanaz nap, midőn egy évvel azelőtt a király amaz ünnepélyes esküt tette a Hunyadiaknak. Ágnes Hunyadit szerette, mintegy Hunyadi szellemét képviseli, kinek elveszte után még csak e boszú kedvéért él. Ezen végjelenetekben dicséretes, hogy a király már ezen utolsó halálos csapás előtt is az elhagyottság és rosz lelkismeret által erkölcsileg meg van semmisülve; – dicséretes, hogy az érzelem-nyilatkozatokban több természetességet találunk, mint a mű nagyobb részében.

Mindemellett hiányzik sok a valódi tragicus hatásból. A király a darab első részeiben is erkölcsileg csaknem megsemmisült ember. Nincs jellemében az a nemes emelkedettség, az a férfiasság, a mi megnyerné részvétünket. Gara oda viszi, a hová neki tetszik. Gara lehet oly ügyes, mint Jágó; de a fiatal király nem bír Othello jellemével, kit épen katonás egyenessége, elszánt határozottsága teszen hiszékenynyé és viszen oly tettre, mely valóját összerombolja. Jágó félénk alattomossággal szövi hálóit; de Othello előtt, pedig király sem volt, egy Cilley nem merne oly fenhangon követelőzni, a mi pedig mindjárt a mű elején megingatja a király egész tekintélyét a néző előtt. V. László csak Ronow Ágnes ellenében mutat némi önállóságot, s az ismét egyik szebb helye e drámának. Minél esdeklőbb az Ágnes kérlelése, annál jobban megmarad a király a mellett, hogy Hunyadi Lászlónak vesznie kell; mert tudja, hogy e leány szívét is az idegenítette el tőle, kitől koroná-

ját félti. De ez sem igen több egy gyenge lélek föllobbanásánál, – a gyenge lelkek makacssága, s nem a férfi megdöbbentő szilárdsága. – A tragicumra szükséges az emberi jellem magasb ereje, vagy pedig azon nagyszerű és szenvedélyes fájdalmak, melyek egy Hamletben szintoly félelmesek, mint azon végzetszerű jellemszilárdság, mely a valódi tragoediák nagy részében csaknem rettegésbe ejti a nézőt.

Ez már oly sokszor elmondott igazság, hogy elég csak utalnunk rá: bizonyításra nem szorul. Szintolyan közhely, hogy a dráma a személyeket főkép cselekvés által nyilatkoztatja; de nem célszerű oly sok cselekvést vinni bele, a mennyinek szóban való megfejtésére szűk a dráma korlátolt tere. A mű kettős intrigája, melynek egyikét Ronow Ágnes, másikát Gara viszi, bonyolultabb, a mese a Cilley nándori halálától, a Hunyadiak gyászos esetén, Gara cseleinek megboszulásán keresztül V-ik László haláláig, terjedelmesebb semhogy a király, ha más jellem volna is, eleget beszélhetne jelleme fölvilágosítására. Az események, úgy látszik, igen gyorsan űzik egymást, s a személyek néha csak egy-egy fölkiáltásra jutnak szóhoz; – az érzelem-változások mintha siettetve volnának. A drámában rövidségre kell törekedni, – és gazdálkodásra; – de főleg azért, hogy több idő maradjon a főbb szenvedélyek kifejtésére, – s a jellem titkainak kiderítésére. Midőn Hunyadit elviszik, Gara Mária csak ezt kiáltja: „Oh László!" s azzal összerogyik. – Ezen, csak szélső példaként fölhozott hely, mely nem az egész jellemzésére áll itt, szintén egyik jele, mily kevéssé lehet egy sok nagy szerepből és sok eseményből álló darabban olykor a lélekállapotot költőileg ábrázolni szavakban. Néha azért kénytelen túlozni a költő az érzelmeket, mivel különben a nekik jutott egy-két szót félti a hatástalanságtól.

Mind a gyenge jellemek tragikaivá tételét, mind a drámának cselekvényekkel való túlterhelését sokan kísérlették meg, és tán ugyanannyian tettek rá ellenvetéseket. Saját ellenvetéseimnél erélyesbeket lehetett hallani számtalanszor, – s még sem tartom feleslegesnek, hogy minden új eset alkalmával e közhelyek kinyomattassanak.

Dobsa műve nagy részét versekbe szedte az új kidolgozással, s több helyen rímeli. A példát mint a „Szigetvári vértanúk"-ra minap megjegyeztem, utánzandónak nem tartom.

A mű, melyet közönségünk nagy része kétségkívül ismert korábbi kidolgozásában, csak gyenge-meleg részvéttel fogadtatott. –m.–

26.

[–m.–, [Heinrich Laube: *Essex gróf*], Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 25., 12. sz. 190–191.]

Színházunk közönsége „Essex gróf"-ot, mely múlt pénteken, január 18-ikán, került ismét színpadunkra, több mint négy év óta ismeri. Minden évben többször

színre hozatik, kortársaival, a „Cárnő”-vel, s a „Rang és Szerelem”-mel együtt. A közönség, habár nem elvetendő művek, egyik iránt sem viseltetik oly részvéttel, hogy az igazgatóság a közóhajtásra hivatkozhatnék, s mégis mindenik föntartja magát, a mint mondani szokták. – Vagy tán azon igen fontos ok hozatik föl mellettök, hogy a nemzeti színház országos intézet lévén, nem tartozik hízelegni a közönség ízlésének, hanem kötelessége az ízlést vezetni és művelni, oly műveket válogatván ki mind a bel- mind a külföld irodalmából, melyek nem számítnak ugyan az első előadások alkalmával meglepő hatásra, de többszöri látás után mindinkább megnyerik legalább az intelligens közönséget; melyek szépsége, minél szorosabban ismerjük, annál fiatalabb színben tündöklik. Színházunk minden ismerője tudja, hogy ez igen sok esetben nem áll, s a ki az intézet ügyeibe avatottabb, az előtt nem titok, hogy színházunk nem eléggé országos intézet arra, hogy független legyen a divatosság hajhászatától, hogy figyelme nagy részét azon kilesés ne követelje, melyet a közönség tapsának és tetszésének tanulmányozása kíván. – Színházunknál gyakran látjuk a két végletet: ma oly előadást, mely egyedül a közönség gyermekes mulattatására szolgál, holnap egy classicus művet, melyet az, ama tetszésvadászat által elkényeztetett ízlés igen komolynak talál s meg nem tud emészteni. Hű tükre ez a színház állapotjának elejétől fogva. Oly épület ez intézetünk is, melyet az ország megalapított, félig megépített, s a kiegészítést és tetőzést a gondviselésre bízta. – A színház néha, anyagi szorultságánál fogva, egészen speculatióvá lett a művészet rovására, holott ennek érdekében áll fen, s mindemellett ekkor sem nyerte meg egészen a közönséget, kivált a drámának. Oly drámák tartották fön magokat, mint az említettek, melyekről nem mondhatjuk el, hogy nagy sensatioval fogadta volna a közönség még első adatásuk alkalmával sem. A külföldi művekre nézve azon gyanúsítás sem állhat meg, mintha a magyar írókhoz való méltányosság volna az indok, kiknek a tisztelet-díjban igazságos és egyenlő részeltetését tartá szem előtt az igazgatóság. Mi oka lehet még is, hogy ama külföldi művek állandóan megmaradnak a játék sorozatban?

Egyik oka a szegénység. Hazai művek dolgában oly szegény a repertoire, hogy csak középszerű művekkel sem láthat el minden estét, mely a drámára esik. – Sőt e részben túlságos is a színház nagylelkűsége. Nehány év óta úgy szólván csak névben él az oly célszerű drámabíráló választmány. Sok eredeti tragoedia és vígjáték került színre, melynek jobb lesz vala az előadás előtt, mintsem az előadás által megbuknia. Történt néha az is, hogy a mi egy előadásra sem volt érdemes, többször adták elő. Mindezt csak mint köztudomású bizonyítékot említem, hogy az intézet nem volt mostoha az eredeti művek iránt, sőt a gyenge szülőknek minden hibás engedékenységével viseltetett irántok. Még is rászorult a külföldi művekre, – elannyira, hogy legvilágosabban eljárása mutatta ki szorultságát. A mit egy és más személyes ízlése jónak látott lefordítni, a színház örömmel fogadta. Az igazgatóság nem nevelte bokros gondjait azzal, hogy maga szemelje ki a lehető legjobb műveket a külföld termékeiből, s nem rendelte meg fordításukat. Még kevesebb gond volt arra, jó-e rosz-e, ha nem műgond, legalább nyelv-gond tekintetében a fordítás. A fordítási honorárium a színháznál egyik legroszabb egész irodalmunkban, – úgy hogy a megrendelés s a műgond és szabatos magyar nyelv köve-

telése túlságos lett volna. A fordított művek dolgában a színház csaknem kegyelemkenyeren élt. Rá volt szorulva a külföldi művekre; – de elég újat és jót nem volt képes passiv állásában előrántani. Kénytelen újra meg újra elővenni azon műveket, melyek két-három előadásra elkopnak, sőt melyek még először sem tettek valami nagy hatást.

A repertoir e szegénységén kívül van egy másik nagy tényező, mely nem ugyan merőben a közönség óhajtása ellen, hanem a közönség óhajtása nélkül tart fen sok ideig majd minden színművet: s e tényező a drámai színész-személyzet, melynek drámai irodalmunk is sokat köszönhet – és közelebbről csaknem mindent, a külföldi új művek színrehozatalában. A jutalomjátéki rendszernek sok igen nagy hátránya mellett kevés jó oldalai közé tartozott, hogy színészeink ezek érdekében vagy magok fordítottak le, vagy olykor mással fordíttatának egy-egy külföldi új és megállható drámát. Ezek nélkül alig láttunk volna egy évben egyszer új külföldi művet. Maga „Essex gróf" is, ha jól emlékszem, Feleki jutalom játékául került először színre, mintegy ötödfél évvel ezelőtt. – Színészeink eszközlik ki többnyire, hogy a jobb külföldi művek újra meg újra adatnak. – A drámai játékrendre a lefolyt években aligha nagyobb befolyással nem voltak tekintélyesbjeik, mint maga az igazgatóság. Ők voltak igen gyakran, a kik, midőn az igazgatóság, csak a színház szorult pénzügyi állapotját tartva szemelőtt, üzérkedési szempontból vezette a színház ügyét, néha-néha a közönség ízlésének nem hízelgő, de műbecscsel bíró drámák előadását eszközlék. Míg az igazgatóság megszorult passivitása keveset tőn a drámáért, a színészeknek annál szabadabb kezök volt e részben.

De természetes, hogy a színész gyakran másképp is használta szabadságát, mint a drámairodalom legfőbb és legtisztább érdekei kívánták; mert a színésznek többnyire saját nézete van a drámai műbecsről, mely különbözik az avatott drámaköltőétől, a műértő aestheticusétól s olykor a nagy közönségétől is. Rendszerint azt nézi fődolognak, hogy érdekes és csattanós jelenetek, hathatós érzelem-nyilatkozatok s jól szavalható helyek legyenek azon szerepben, melyet magának kiszemel. Néha azt sem tekinti, vajon következetes-e lélektanilag ez egy szerep, – vajon alkot-e egyöntetű jellemet; legritkábban pedig azt, vajon a tragoedia vagy vígjáték megfelel-e a költői alkotás követeléseinek; vajon a motívumok megállanak-e, s a szép jelenetek bírnak-e egymás közt elegendő belkapcsolattal. Íme „Essex gróf," mely csak külsőkép majmolja a tragicus műveket, és mindent zavarosan motiválván, a külviszonyok erőszakával fejleszti tovább a cselekvényt, fentartja magát, nem mintha a közönségnek nagyon tetszenék, nem mintha jeles tragoedia volna, hanem mivel hálás szerepeket találnak benne színészeink. És valóban akár az egyes szerepek kiosztását és végrehajtását, akár az előadás összevágását tekintjük, a múlt pénteki előadás egyike volt a legjobbaknak. Sir Walter Raleigh szerepét is, mely régebb egy fontos helyen igen gyengén ment, most Rónai teljes ügyekezettel és épen ama helyen köztetszéssel játszta. Jókainé, mint Erzsébet, nehány lankadtabb helyet kivéve, betöltötte hatásos szerepét; Feleki helyes játékában több tűz és elevenség volt, mint rendesen, s végre Felekiné, kit ez esti előadás koszorúja leginkább megillet, a német sentimentalismussal teljes Rutland grófnő szerepét és a

nem költői erővel rajzolt őrültségi jeleneteket oly hatásúvá tette, hogy előnyére vált az előadásnak, holott régen, más kezekben, aligha nem hátránya volt. Az előadások általán véve jobbak most, mióta a rendezőség egy kézben van folytonosan, s olyannak kezében, ki maga gyakorlatilag műértő, de nem szerepel. – Azonban e jó előadás ellenére sem gyakorol a nevezett színmű sem a közönségre nagy vonzerőt, sem a drámairodalom fő érdekeinek meg nem felel. Vannak jó oldalai, melyeknél fogva lefordítni és egy párszor előadni érdemes volt; de nincsen, a mi több évi fentartását igazolja. Nem maga tartja fen magát, hanem föntartják színészeink és a szükség.

Színházunk csak akkor fog kifejthetni önálló működést, ha egyfelől anyagilag független lesz, másfelől oly szellemi vezetőt nyer, ki saját felelősségére függetlenül, irodalmunk és nyelvünk érdekében fáradhatatlan tevékenységgel mindkét részben pedig avatott műértelemmel s gyakorlati tapintattal veszi át az egész vezetést; – a ki nem engedi, hogy akár a szorultság, akár egyesek akarata erőt vegyen következetességén. A rendezésbe behozott nagyobb önállóság és tevékeny vezetés már is megtermette jó gyümölcsét. Mit nem várhatnánk az igazgatóság körüli célszerű reformoktól! –m.–

27.

[–m.–, [Benkő Kálmán: *A vén székely, vagy az utolsó tatárfutás*], Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 30., 13. sz. 206–207.]

Január 21-ikén új mű járt le színpadunkon: „A vén székely, vagy az utolsó tatárfutás. Eredeti dráma 3 felvonásban. Írta Benkő Kálmán." – Van a drámában egy Upor nevezetű székely vezér. Vénsége ellenére igen vitéz, s oly mérges ember, hogy ha megharagszik, rendes szokása azonnal szekercével rohanni akárki koponyájának. Ezekben áll a vén székely fő jellemvonása. Mellékesen nagyon szereti leányát Rózát, s szeretné valamelyik seregebeli vitéznek nőül adni. Íme az öreg arcképe! – Említett leánya nem különbözik sokat a darabban előforduló többi székely leánytól. Az ostrom és csata alatt követ hord, sebesülteket ápol a tatár ostromolta várban és vár alatt. Csak azzal tesz túl valamennyin, hogy személyesen is részt akar venni az ütközetben. Ezenkívül szerelmes apja seregének legvitézebb hősébe, az ifjú Andorba; – csakhogy nem meri kezdetben apjának bevallani. Andor ideálja a kardosan bevágó vitézségnek, valamint Róza a székely leányoknak. Ő mentette meg Uport a haláltól egy csata alkalmával, ő menti meg most a várat s vele a magyar név becsületét egyszer a tatártól, másszor a töröktől, mindkét ízben a csodával határos ügyessége és mindent leterítő jó kardja által. E csatákban már a vezéri szerepig vitte dolgát. – Ő is szereti Rózát. Csak az a kár, hogy apja paraszt volt! A leány nem gondol ezzel; de annál inkább a vén Upor.

Ez a had színe előtt felszólítja Rózát, válaszszon férjet táborának oly sok leventéje közül. A hős leány váratlan önmegtagadással nem választ, hanem a harc kockájára bízza szerencséjét, mely neki, kétségkívül kedvezni fog. A ki legjobban kitünteti magát a fenyegető tatárharcban, annak adja kezét. Ebben megnyugszik minden vitéz, s megnyugszik az apa is. A csata lefoly, – s úgy szólván Andor nyerte meg. Még kérdés sem fér hozzá, hogy ő tüntette ki magát legjobban: a leány tehát most bátran előállhat vele, hogy szíve választottja egyedül az ifjú Andor. A vén apa ezt nem várta volna. Nemcsak hogy egy paraszthoz nem adja leányát s első ígéretét meg nem tartja, hanem hálátlannak kiáltja ki Andort, kit ő nevelt, ki neki zsoldos katonája volt, s ki visszaélt bizalmával. Mint csábítót azonnal elcsapja szolgálatából, habár legjobb vitézétől fosztja meg magát. Azonban jön a megvert tatár után a pihent török sereg, s mint váratlan ellenség meglepné a várat s összetörné a vitéz székely hadat. Már zsebében van a bizonyos győzedelem. A végső szükségben előrántják Andort, kinek karja másodszor menti meg Upor seregét és várát, – csak seregét és várát; mert maga kevéssel éli túl a győzedelmet. A haldokló Upor beleegyezik Andor és Róza házasságába. Hiszen Andor paraszt sem volt; – közben kiderül, hogy Kende magzata volt, kit maga a vén Upor ölt meg. Ezen regényes expiatióval vége a drámának is.

Oly mű ez, melynek ereje nem a lélektani motívumokban, nem a párbeszédek ellentétes küzdelmében áll. A jellemnyilatkozat helyett a vitézkedés, az öreg Upor indulatos fellobbanásai, s a csata fordulatai rémítenek. Róza és barátnéja aggodalommal nézik a kinn folyó csatát. Már mindkettő elesettnek véli a maga kedvesét; kétségbeesnek; de mindkét hős életben tér vissza, a néző nem csekély örömére. A második csata végén Róza meszsziről látja, hogy apját kiterítve hozzák. Itt már nem lehet kétsége sem Rózának sem a közönségnek, mert szerző halotti zenebandával muzsikáltatja be a színpadra. S mily kellemes meglepetés, hogy az öreg még sem holt meg, még van benne annyi élet, hogy beszéljen s áldást adjon leányára és Andorra. A hatások hatása pedig az, mikor a győzelemből visszatérő vitézek diadalmenetben vonulnak el szemeink előtt. Hol van, a ki száraz szemmel nézheti, midőn annyi szép zászló, annyi leventés öltözet, és a Rákóczy-induló mellett három cifra csatamén léptet végig patkós lábbal a színpad döbörgő deszkái fölött? A számos hősi szertartások közt, melyek alkalmával a háttérben álló vár rovátkos tetejében a sorakozott vitézek lándzsái meredeznek, aljában a vitézlő rend az Upor szavaira *éljeneket* harsogtat, csak egy hiány van, hogy az ágyukat, melyek oly nagy szerepet játszanak, színpadra nem hozta, és a színpadon nem sütögetteti a harcias drámaszerző! – Az ágyúszó különben csaknem folytonos kíséretül bömböl végig e darabon. Fél év alatt nincs annyi dolga a színház e Jupiter-utánzó hangszerének, mint ez este volt – s jobban alig lehet majmolni az ágyú érces morajos hangját. – Nem kevésbbé a fül elbájolására van számítva a Rákóczy-induló nem csak egyszeri variálgatása, a színházi orgona megzendülése. És annyi dal és annyi zaj, kit engedne álomba merülni? – Egy szóval zúg a fül és káprádzik a szem a csupa látványosság és hallványosság miatt! – Csakhogy a változatosság ez eszközei, úgy tetszik, a folytonos használat által épen egyhangúvá teszik az előadást. Nem volna kifogásunk a változatosság egy másik eszköze ellen, mely abban

áll, hogy e vészterhes látványok közepett egy comicus alak is van, – ha t. i. sikerülne, és szükség volna rá. Ariszkáld szász gróf oly teremtés, hogy senkinek sem juthatott eszébe, hogy Róza férjévé lehessen. Valódi torz alak. A gyávaság és lovagiatlanság ne továbbja, – s e mellett az együgyűség megtestesülése. A fődologban tehát igen ártatlan vetélytárs, – nem tesz egyebet, mint boszúból kalauzul szegődik a törökhöz s elvezeti a székely vár ellen. Torz alakja inkább szánandólag gyenge s erkölcsi kritikán alóli, mint nevetséges.

A sok puffogatás és látvány zavarából ezeket vettük ki. Ha már a „Vén székely" is dráma, nem tudjuk mi az, a mi nem dráma. Akkor nem tudjuk, vajon az irodalom, még pedig a költői irodalom körébe tartozik-e, vagy külön mesterség, mely a szemre és fülre való mechanicai hatásból él; s vajon az aestheticának van-e vagy nincs beleszólása! –m.–

28.

[–m.–, [William Shakespeare: *A makrancos hölgyének Deinhardstein-féle átdolgozása*], Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 6., 14. sz. 222–223.]

„A makrancos hölgy" egyike azon idegen színműveknek, melyek tetszeni szoktak, valahányszor előadatnak. Nem volt kivétel e színműnek február 1-sei előadása sem. A közönség csekély számmal jelent ugyan meg; de a ki jelen volt, örömmel nézte végig e shakspearei vígjátékot, s sok helyen zajosan megtapsolá. „A makrancos hölgy"-et nem játszák színpadunkon fordítás szerint, hanem egy német átdolgozás után, melynek szerzője Deinhardstein, s németből fordította le Fekete Soma. Az átdolgozás érdemei közé tartozik, hogy sok olyan maradt ki Shakspeare eredeti művéből, a mit egyfelől a jelen kor társadalmi illeménél fogva restellünk a színpadról hallani; másfelől, a mi lassúvá és hosszassá teszi az előadást. Az eredeti 5, az átdolgozás 4 fölvonásból áll, s amabban több a változás. Színpadunkon, a hol minden változás megannyi fölvonássá lesz, s a közönséget untatja, e változások kevesbítése hasznára van az előadásnak. Legkevesebb panaszunk van az előjáték kihagyása miatt, mely magát a művet színpadi nézők előtt játszott színműnek tünteti föl, s mely, mellesleg szólva, eszmét adott a „Tündérlak Magyarországon" című népszínműre. Csakhogy oly művésznek mint Shakspeare, ki ok nélkül nem állít föl személyeket s nem alkot jellemeket, nehéz föladat úgy dolgozni át műveit, hogy vandalismus ne követtessék el rajtok. Deinhardstein ez átdolgozásban annyit mindenesetre bebizonyít, hogy nincs tehetsége rá oly nagy alkotó munkáját, újra alkotni, vagyis színpadra alkalmazni. A színpadi hatás kedvéért tette a változtatást, de a színpadi hatást jobban rontja egy-egy lényeges jelenet, egy-egy szerep kihagyása, mint a mechanikai hátrányok. Egyebet mellőzve, kimaradt a makrancos hölgy megszelídítésének egy igen fontos közbenső lánc-

szeme. A 3-ik felvonásbeli utolsó jelenetet értem, melyben az van leírva, mint lép föl a szelídítői munkáját megkezdő új férj mindjárt az esküvőnél és a lakodalom alkalmával. Kimaradt ez által az, hogy a szilaj menyasszony már retteg a szégyentől, hogy vőlegénye hasztalan várat magára, s az esküvő tán meg is hiúsul e miatt. Kimaradt annak leírása, minő ruhában jelen meg a vőlegény. Biondello, az inas, kit az átdolgozó kihagyott, előre lefesti a vőlegény öltözetét: új kalap, kopott kabát, háromszor fordított nadrág, fél pár csatos cipő, fél pár fénymázas csizma, egy régi rozsdás kard, mely a város fegyvertárának ószeréből került ki s tokja törve, keresztvasa hiányzik, hegye nincs; lován molyette nyereg, felemás kengyellel stb. Mikor fellép, senki sem hiszi, hogy így menne a templomba esküvőre, pedig így megy el. Kimarad az esküvő elbeszélése, mely szerint a vőlegény oly borzasztóan kezd esküdözni szerelmére, hogy a pap a könyvet elejti s a vőlegény helyben oly nagyot csókol a menyasszonyon, hogy cseng bele a templom stb. Hát mikor a lakadalomra egybegyűlt vendégek előtt a vőlegény nem engedi, hogy neje részt vegyen a lakomában, s makrancos menyasszonyát akaratja ellen elviszi, a nélkül, hogy egy falatot ennék, s mindezt tettetett gyöngédségből, a hol Petrucchio azt mondja nejéről: „ő minden ingó és ingatlan jószágom; ő az én házam, én házi bútorom; ő az én mezőm, kertem, lovam, ökröm, szamaram, ő az én mindenem." Felszólítja inasát rántsa ki a kardját a lakodalmi vendégek ellen, kik sokáig gyöngéden marasztják, – rántson kardot ez útonálló tolvajok ellen. – Mindezek nélkül ugrásként tűnik föl az eredetit nemismerő nézőnek is, midőn az átdolgozott műben a vőlegény hazaérkezik nejével. A fennevezett inas, Biondello, szerepének kihagyása miatt történik, hogy Tranio jelleme el van kissé rontva, midőn a fia szolgájára ráismerő Vincentio ellenében amaz inas szerepéből is ad neki egy keveset az átdolgozó. – Rontva van kissé a főszemély Katalin jelleme. Az első párbeszéd, melyet Petrucchio (olv. Petrukkio s nem Petruccio) tart e jövendőbeliével, Shakspearenél nemcsak a leány makacsságát tünteti ki, hanem az, hogy goromba bár, de hosszan folytatott elmés feleselésbe bocsátkozik, már gyöngédséget árul el a durvaság leple alatt, míg az átdolgozásban (vagy tán a magyar fordítás miatt?) mindig csak a vadmacska szilajságú legény áll előttünk. Kövérné assz. játszta e szerepet, ügyesen és erélylyel; s legfeljebb az átdolgozás és fordítás okozza azon jellembe vágó hibát, melyet érinték. Az átdolgozás okozza, hogy Egressy (Petrucchio) öltözetében nem lehetett hű a vőlegényi öltözet fenebbi leírásához, Szerdahelyi abban hibázott, hogy Traniot, a szolgát, ügyetlennek tünteté föl az úri ruhában és szerepben, holott Tranio az eredeti műben egyik legéletrevalóbb és ügyesebb ember, s egészen beletalálja magát az úri állapotba. Nem inasa ő diák gazdájának, hanem szolga képében inkább jó barátja. Öltözete sem volt jó. Tranio ruháját egyszerűen kicseréli gazdájával (az eredetiben a színpadon), s nem áll elő oly polichinelli tarkaságú öltözetben, mint Szerdahelyi tevé. – A tanulság az, hogy nem az átdolgozásból, hanem az eredetiből, vagy annak hű fordításából kellene tanulmányozni a jellemeket. – Nagy hiba az is, hogy Lucentio (Komáromy) és vetélytársa Hortensio (Hubenai) a sevillai borbélyban használt, nálunk soha sem látott baráti ruhákat veszik föl. Ezen bohózatos hatásra nem számít Shakspeare. Lucentio, mint első szerelmes, visszataszítóvá lesz ez öltönyben, s valószínűtlenné, hogy

Bianca belészeressen. Különben is az eredetiben Shakspeare határozottan azt mondja, hogy Lucentionak „közönséges ruhában” kell megjelennie.

Az előadás mindemellett derült kedvben tartá a közönséget. Csupán a vontatottság ellen van kifogásunk. Több elevenséggel még sokkal jobban tetszik vala. Nem tartozott ez előadás azon jobbak közé, minőket közelebbről gyakran látunk. Annyival inkább sajnáljuk, minél érdemesebb e darab még átdolgozásban is a betanulásra. Különben arra szavaznánk, hogy a bevezetés s némely csekélységek kihagyása mellett fordításban s nem ama megcsonkítva átdolgozás szerint kell játszani. –m.–

29.

[–m.–, [Szigligeti Ede: *Tinódi*], Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 20. 16. sz. 253–254.]

Nemzeti Színház.[1]

A Tinódi-féle régi dallamok a hangversenyekből a színpadra költöztek. – Füredi és Bognár Vilma, a férfi és zenekar énekei, megfeleltek mindannak, a mit a közönség várt. Azonban Szigligeti gondoskodott a hatás oly eszközeiről is, melyeket a nagy számmal összesereglett közönség nem várt oly mértékben. A Tinódi-féle magán-, pár- és kardalokon kívül van benne egy pásztori költemény-forma énekes rész, – van egy igen regényes bonyodalmakon keresztül folyó „történeti” dráma. – Mindezek együttvéve, habár a mű hoszszú, változatosságot adtak az előadásnak, s hol a népdal, hol a Tinódi-énekek, hol a regényes mese váratlan fordulatai s a szerző jelenet-alkotó tehetsége ritkán engedék meglankadni a figyelmet. A közönségnek tetszett a színmű.

A bíráló kissé zavarba jön ily bonyolult és sokszorosan díszített művek bírálatában. Szerző maga nem akart a szó szoros értelmében vett drámaképen árulni olyat, a mit melodrámának szeretne neveztetni. Szigligeti csak „színmű” címet adott „Tinódi”-jának. Neveli zavarunkat az is, ha már a színpadon drámát követelünk, hogy oly cselekvénynyel van dolgunk, melynek fajtája igen ismeretes, s a közönség annyit hallott ellene, hogy a bíráló alig mondhat újat.

A mese annyira bonyolódott és oly hosszas, hogy itt vázát adnunk is hosszú s mindamellett igen száraz volna. Oly nagy tárgy, a minőt a 48 előtti francia regények szoktak fölvenni. Jelleme is ugyanaz. A helyett, hogy egy főszemély jelleme maga kovácsolná sorsát szemünk láttára, s valami lelki fejlemény folyna le, egy másik személy áll elő, ki a régi bűnöket felfedi s a régi jogot helyreállítja, szóval a gondviselés s sors szerepét játsza. Tinódi Sebestyén (Füredi) képviseli itt a sorsot, s hol lantjával és dalaival tesz fölfedezéseket, kelti föl a lelkismeretet, hol váratlan megjelenésével vágja el a bogot, ő az angyal e műben a fiatal leventével *Farkas*sal

[1] Múlt számunkból kiszorult, de most sem véljük adni későnek. Szerk.

(Lendvai) együtt, míg Bacsó Mátyás az ördög, vagy legalább is a vadállat e színműben.

Már pedig az ilyszerű drámai mesék hátrányai szembetűnők. A legfeljebb öt felvonásos drámai mese, mely nyomtatva kis füzetet tesz ki, nem vetélkedhetik a több kötetre terjedő regényekkel a mese terjedelme dolgában. Továbbá a sors szerepét játszó személyek általán bármely cselekvényt külsővé tesznek, a helyett hogy a jellem maga fejlesztessék s önnön hibáiban kapja büntetését. Bacsó Mátyás bitorlásainak megbüntetésére épen a stámbuli fogságból Török Bálint halála után kelle kiszabadulnia Tinódinak, különben ki fedezte volna föl, hogy a fél vitéz, fél haramia miket követett el sok évvel azelőtt? – A dráma ily módon igen közel áll a bűnvádi törvényes vizsgálatokhoz, melyek azon végződnek, hogy a bűnöst átszolgáltatják az igazság polgári vagy katonai végrehajtóinak. Szerző új művében Tinódi a közvádló szerepét játszsza. Élő tanuk s Bacsó Mátyás (Szigeti) önnön bevallása constatirozzák a tényállást, mely után Tinódi félrevonul, úgy mint a hogy föllépett, s Bacsót a királyi hadak vezére elítéli. – Az ily szerkezettel együtt jár többnyire a jellemek nagy ellentétességének hibája is. Az erényhős s a bűnhős küzdelmében amannak győzelmét megtapsolják, emez nem bír részvétet kelteni maga iránt. Bacsó Mátyásnak egyetlen egy erénye van, a fia iránti szeretet. De a közönség sokáig nem tudja, hogy van fia, s mikor megtudja is, nem hiszi el róla, hogy ne személyes érdekből kívánná fia boldogulását, a kit maga ruházott föl a bitorlott vár hajdani urának nevével, s így maga idegenített el magától, úgy hogy a fiú maga sem tudja, sőt el sem hiszi, hogy apja volna az, ki vélt édesanyját fogságban tartja, erővel akarja a maga nejévé tenni, s a ki országszerte híres rabló. Hogy, midőn fia kényszeríti a párbajra, az apa hátrál, – ez csak annyit mutat fogalmaink szerint, hogy Bacsó nem roszabb a vadnál. Általán egy példája ő annak, hogy valaki némi sajnálkozást ébreszszen a nélkül, hogy mély részvétre indítna. Sőt talán lehet oly néző, ki kárörömmel mondja magában: „úgy kell” – Egy sebzett farkason kevés ember érzékenyül el.

Az ily *úgynevezett* regényes színművek érdekét az szokta tenni, hogy a szerzők a mesét minél jobban elhalmozzák véletlen fölfedezésekkel, váratlan megjelenésekkel, s képzeletüket egészen a gépezet külsőségeinek összealkotásában fáradoztatják. Azonkívül, hogy Tornaljai Farkasról bebizonyul, hogy a Bacsó fia, Tinódi ráakad a valódi Tornaljaira egy juhász legényben, – és pedig csodálatos véletlenséggel. Midőn ezt Bacsó, mint élő meghazudtolást s bitorlott birtokainak jogszerű örökösét épen meg akarja gyilkolni, azon percben rohannak rá és fogják el a jó ügy színpadi hajdúi. Természetes, hogy a mint az ily regényes drámákban többnyire szokás, azzal is meg van adva a módja, hogy minden a jó ügy fölkent intrigánsainak óhajtása szerint végződik.

Az ily színművek rendes sorsa az, hogy miután annyian ismerik a közönségben, hogy keveseket lepnek meg a meglépésre számított jelenetek, elvesztik a hatás fő s néha egyetlen varázsát.

Azonban e színmű a dalok miatt nem oly hamar fog kopottá válni. A „Pastor Fido”-ra emlékeztető juhász és juhászlány furulyája és dalai érdeklő episodok maradnak. Az utolsó fölvonásban talán igen sokat énekel egymás végtében a bánkó-

dó Maris (Bognár V.) A Tinódi-dalok, valameddig oly szépen éneklik, szintén tetszeni fognak. Csakhogy minél jobban tetszenek, annál inkább óhajtaná a közönség majd, hogy a drámai rész minél rövidebb volna, a mi pedig minél hosszabb. Általán, ha már a színművet mint melodrámát kellene bírálnunk, úgy vélekednénk, hogy minél énekesebb a mű, annál több lyrai elem legyen benne. Még drámait sem bír meg oly sokat az ily vegyes mű, mint a tiszta dráma, – s tán épen a karok miatt volt inkább lyrai, mint valóban drámai, a görög tragoedia. Mennyivel kevésbbé tűr meg a dalos színmű a lyrától még távolabb eső elemeket! Egy regény kalandos eseményeit és nagy terjedelmű intrigáját vegyítni dalokkal nem lehet sikeres eljárás. Az öszhangtalanság mindig kirívó lesz, a minthogy meglehetősen az „Tinódi"-ban is. Még Tinódi énekei, mint oly dalnokéi, ki mint hegedős épen dalaival mozdítja elő a cselekvényt, természetes járulékai lehetnek a műnek, de a pásztorlány énekei a Bacsó-féle kardos drámával nem igen illenek egybe. –m.–

30.

[–m.–, [Théodore Barrière: *Tűz a zárdában*], Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 27. 17. sz. 269–271.]

Minden külföldi művek közt, melyek színpadunkra kerülnek, a pesti közönség legjobban kedveli a kisebb francia vígjátékokat, melyek egykét fölvonáson keresztül az életnek lehető legkisebb mozzanatait ábrázolják.

A francia legszeretetreméltóbb és sympathicusabb nép Európában, s nemcsak nálunk, hanem ellenségeinél is szelleme, ízlése, könnyű vére és finomsága által hódítóbb nemzet, mint fegyverei által. Henyélkedő uracsai és hölgyei a társalgási hangban és modorban, szabói a divatban, sőt szakácsai is a táplálkozásban hódító, vitézlő rendéihez tartoznak. De mindezeknél nagyobb bajnokok a szellemi téren, a hol ízlés, elegantia, eleven, világos ész és derült életnézlet csaknem egész Európát mindennapi közönségül nyerék meg a francia írók számára. – Legkedveltebbek azonban színműveik s különösen azon kis újabbkori vígjátékaik, melyek minden nagy prétensiók nélkül csaknem magoktól teremnek a francia földön. Scribe vígjátékai bejárták Európa minden irodalmát; az iskolájához tartozó vígjátékírók száma légió; a termékenység kiapadhatatlan. Élvezetes, jó ízű a csemege, melyet készítenek: meg van frisesége, finom, soha sem túlságosan fűszeres zamatja, s ezenkívül a föltálalásban, az ezüst edényekben, mesteri ügyesség s a szegénységnek vagy ügyetlen hanyagságnak semmi nyoma. Azonban vannak emberek, kik mindezt ép oly örömmel élvezve, igen helyén levő kíváncsisággal azt vizsgálgatják, mi tápláló és erősítő van ez ínycsiklandozható eledelekben? Szeretné tudni más is; a kritikának épen kötelessége e doctori kérdéssel foglalkozni.

E sorok írója a közönség pártján van amaz előszeretet dolgában. Óhajtja, hogy míg egy új külföldi nagy dráma, vagy több követlésű, 3-5 felvonásos, verses nagy

vígjáték, (mely azonban újabb időben megszűnt víg lenni), kerül színünkre, tíz kisebb francia vígjáték fordíttassék le, illő megválogatással. – Színházunk és irodalmunk jelen állásában drámánk meg nem él fordított művek nélkül, s e fordított művek közt nemcsak hogy aránylag több becsűek ama kis színpadi életképek, hanem legjobban tetszenek is.

Tetszéssel fogadta közönségünk a február 21-ikén játszott egy felvonásos vígjátékot is, melynek címe: „Tűz a zárdában" (vagy tán inkább a „A zárdaégés"), mely egészen csak abból áll, hogy egy özvegyen maradt, még ifjú apa nevelő intézetbe adván leányát, megfeledkezik, hogy apa s hogy nem egészen fiatal. Oly szerelmi kalandokba vegyül, oly életet folytat, mint egy-egy húsz éves gazdag és tétlen ifjú. A nevelőintézet (vagy zárda), melyben 16 éves férjhez adó leányát folyvást tartja, leég, s a leány véletlenül haza érkezik, épen a legrosszabb időben. A vígjáték egész folyama alatt az apának leánya miatti zavarodásai képezik az érdeket. Az apa megszégyenül minden lépten nyomon, s azon fonák helyzet áll elő, hogy egy tapasztalatlan, egyszerű leány oktatja józanabb életre, meggondolásra az apát. A viszony meg van cserélve a gyermek és szülő közt, s épen a rendkívüli szeretet miatt, melylyel egymás iránt viseltetnek. A részletek hatásosok. Az apa kénytelen a legnagyobb gyorsasággal előbbi élete minden jelét, s a mi nem gyermeknek való, rejteni, néha fillent, mert az igazmondás nagyobb hiba lenne; és folyvást kénytelen pirulni. Oly aggodalmas helyzetben van mind végig, mintha tövisen ülne. Az apa lakol, érdekes aggodalmai által, előbbi könynyelműségeért. Ha a személyek nem, a helyzetek többnyire comicusok. A mi az egyéneket illeti, mint általán a kisebb francia vígjátékokban, ebben is van egy-két oly szerep, mely igen háladatos a színészre nézve. Ilyen itt különösen a zárdából kiszabadult leány, Adrienne, (Lendvainé) szerepe. Naivságával, elfogulatlanságával átható tűzész, és gyermekségével sok tekintetben érettség párosul. A világi nagyobb dolgokba beleszól, s gyermeki egyszerűséggel ajánl nőt apjának második házasságára. Szereti apját s minden szépet és jót, de a fényűzés s a világ örömei és szabadabb lege után vágyik: leplezetlen örömmel beszéli el, mint égett le a zárda, mi életveszély nélkül történt. Adrienne valódi képe a francia fiatal leányoknak. Nálunk nehezen találni hasonmását, de a színpadon s regényekben százszor láttuk rokonait. Egészen francia jellem a többi személy is. Mind ezek, mind az életviszonyok különböznek a mieinktől – a mi nem nagy fontosságú dolog a költészetben, a hol nem az élet photographiáját kívánjuk. Hálás az apa szerepe is (Feleki) s egy mellék személyé, ki még a franciák között is szeleburdi, s a könnyelműek között legkönnyelműebb, ez D'Illoy Félix (Szilágyi B.).

A mű hangja, mint többnyire a francia kis vígjátékoké, kedélyes, pillanatonkint megkapó és mindenütt könnyű és fesztelen, a mellett hogy csinos. A francia kellem még kacérkodásaiban sem tagadja meg magát. Az életkedv még a komolyabb könnyelműségekben is derült arcot mutat, – s ha mindez a költészet valódibb, mélyebb hangjainál alsóbb, mindig költészet marad, és pedig egyik igen csábító neme. A „Sevillai borbély," mely csak a korunkbeli Franciaországban születhetett, nem vetélkedhetik a moliérei comicum nagyobb példányaival, de a mélység helyett a játszi könnyűség, örökre ifjú kedv és szeretetre méltó kellem

hatni és érdekleni fog. – Nem mondom, hogy a francia vígjátékok legjava is elérné ezen magasságot, de többnyire e családba tartoznak, s fájától nem messze esett az újonnan játszott kis vígjáték is, a benne levő költői elem dolgában. És ez elem mindig számot tesz, míg az újkori többi vígjátékok nagyobb részében ezt sem, egyebet sem igen találunk.

Azonban ha a francia szellemi konyhát dicsérjük, nem következés, hogy hazai használatra a francia szakácskönyvet ajánljuk. Mert nemcsak az elkészítés s föltálalás teszi az ételt, hanem azon nyers termények is, melyekből sütik-főzik. A francia szakácskönyv pedig csak a francia égalj terményeire jó. Hiában mesterkedünk Pestből Párist csinálni, hiában akarjuk a táblabíróságból még legalább e században ki nem vetkezhető földesurat a párisi arszlán jellemébe kényszerítni, s a magyar házi asszonyból és kisasszonyból madámot és mademoiselle-t, vagy grisette-t formálni: számos sikeretlen kísérlet mutatja, hogy *hiában!* A francia vígjátékok nagy részének hangja csak szelídített és költőibbé tett viszhangja az ottani társadalmi élet hangjának. A színpadi jellemek csak nagyított képei az ottani élet embereinek. Magyar embert festeni úgy, s magyar társadalmi hangnak adni ki azt, csak paródiában sikerülhet.

Van azonban a francia kis vígjátékok nagyobb részének egy rosz oldala, miért még azon esetben sem ajánlatosak követendő példaképen, ha a magyar élethez eredeti vígjátékainkban oly hívek volnánk, mint a franciák a párisi társadalmi élethez. Csak az új vígjátéknak, melyet Barrière írt s Feleki fordított, főszemélyét kell szemügyre vennünk, hogy kitűnjék az irány egy nagyszerű hibája. Az apa, D'Avenay Pál (Feleki), annak ellenére, hogy férjhez adó leánya van, csupa fogadásból egy év alatt hat párbajt ví, egyszerre több szerelmi kalandot folytat. Könynyelmű és meggondolatlan ember, – valóságos gyermek. Csak akkor jut eszébe, akkor látja be, hogy ő apa, hogy ő szereti, bálványozza leányát, s hogy az merőben egyedül maradna a világon, ha ő a párbajon elesnék, – midőn leánya hazaérkezik a zárdából! – Addig mindez eszébe sem jutott! – Ez már az erkölcsi jellembe vágó dolog s több a közönséges könynyelműségnél. Igaz, hogy bűnhődik az apa ezen önzésért; bűnbánóvá van téve, s megtérése kiengesztel. De a vígjáték a jellem hibáinak kinevettetésével bünteti azokat. Barrière művében bűnbocsánatot látunk, s a bűn még szeretetre méltóvá tétetik, a könnyelműség még mentségül szolgál.

Általán nagy hiba ama kellemes vígjátékok többségében, hogy a helyett, hogy a társadalmi és úgy szólván nemzeti szokásokat gúnyolnák, még többnyire szeretetre méltókká teszik. Akár magyar, akár francia vígjátékkal legyen dolgunk, nem azt várjuk tőle, hogy a nemzeti, társadalmi és egyéni hibákat szeretetre méltó színben állítsa elő, sőt azt sem, hogy a szép oldalakat kiemelje. Bármi jóízűek legyenek a fenebbihez hasonló francia s a „Falusiak"-hoz hasonló magyar vígjátékok, melyekben a nemzeti jellemvonások kedvező színben állanak előttünk, a szó szoros értelmében vett vígjátékoknak el nem lehet ismernünk. A comicum feladata kinevettetni az emberi gyöngeségeket, s különösen épen a társadalmi és nemzeti jellem legfeltűnőbb gyöngéit, nem pedig hízelegni a jó, s annál kevésbbé a rosz tulajdonoknak. A comicumban nem csak szabad, hanem szükséges is képzelt

egyéneket tenni köz nevetség tárgyaivá, ha mindjárt egész osztályok s egész nemzet találja föl bennök uralkodó hibáit és tévedéseit, sőt annál jobb, ha feltalálja. A hibák e megtámadásában rejlik a comicum erkölcsi ereje és hatása.

Nem egy van, amiben a francia írókat élvezhetjük, de majd semmi a miben utánozhatjuk, s van olyan is, a miben szellemüket elsajátítni, ha sikerülne is, kártékony volna. Óhajtandó, hogy nagyobb mennyiségben fordíttassanak le a sikerültebb francia vígjátékok, legkivált azok, melyekben az egyéni comicumnak több eleme van meg (van ilyen is); de nem óhajtjuk az utánzást, mely sikeretlen s néha káros is. –m.–

31.

[–m.–, [Batthyányi Apraxin Júlia: *A honfoglalók*], Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 6. 18. sz. 286.]

Hétfőn, martius 4-ikén Felekiné javára egy új, 5 fölvonásos dráma került színre. Írta gróf Batthyányi Arthurné. – Ezen előadásra oly szokatlan nagy tömeg tódult a színházba, hogy nem emlékszünk drámára, mely ennyire fölcsigázta volna a közönség várakozását. Az új darab: „*A honfoglalók*" mély benyomást nem tett a nézőkre, de rosz benyomással sem távoztak. A keresetlen jó ízlés, a túlhajtások kerülése csak negatív érdem, de háladatos egy tulajdon. Láttunk már drámákat kedvetlenül fogadtatni sőt megbukni, melyekben több az inventio, melyekben legalább meg van a drámai csomó, s az egész jelenetekben több érdekfeszítő, több drámai erő és bátorság; – de az erőlködés, túlhajtás mindent elrontott. Azonban e drámai kísérletet korántsem nevezhetjük sikerültnek. A drámában legkevésbbé elegendők a negatív érdemek. A költészet e neme a jellemekben a legnagyobb és hatalmasabb vonásokat követeli, az érzelmeknek, mint Victor Hugó mondja, nem szabad suttogni, hanem jól és egészen föltátni szájukat, a szenvedélyek legnagyobb viharát az ő jelenetei tüntetik fel, melyek hatalmas jellemeket sodornak el. A költői képzelet itt az emberi természetnek legmegrendítőbb elemeivel játszik, – s a mint Voltaire elég gorombán mondja a költői merészségre nézve, a drámaíróban együtt lakik valamennyi alvilági szellem, – habár benne is nehányan hiányzottak arra, hogy drámaírói tehetségnek ismerhetnők el. Némelyekben egygyel kettővel több van, mint kellene, másokban kevés, így Schiller, midőn első művét írta, túl ragadtatott, Goethe oly kevéssé érte el a határt e részben, Voltaire.

Az irodalom más ágaiban dicséretes azon illemteljes és magamérséklő józanság, mely az új dráma gyönge voltát fedezi; – de nem elégít ki benne sem a cselekvény bonyodalma, sem a szenvedélyek és jellemek festése. A jellemek a legnagyobb általánosságban rajzoltatnak. Árpád (Feleki) nagylelkű és békeszerető, Uzád (Egressy) nagyravágyó és harcias párt feje, ki vad függetlenséget s nem törvényt kíván, Csilla, az Árpád húga (Felekiné) szereti Uzádot s szereti hazáját an-

gyali szívének egész hevével. – A jelenetekben kevés a mi tovább fejleszsze a már meglevő viszonyokat s majd semmi ami a drámai jelenetek iránt annyira fölcsigázza a nézők várakozását, a szenvedélyek és jellemek összecsapása által. A peripetia oly csekély, hogy alig észrevehető a haladás. A cselekvény, s az egész mese nagyon csekély bonyolódású. Csilla Uzádba, az Árpád ellenségébe szerelmes. Mikor megtudja, hogy Uzád föllázadt a honalkotó ellen, tőrt döf annak szívébe, mert jobban szereti hazáját, ha lehet jobban szeretni, s aztán önmaga ellen fordítja a véres tőrt. – A túlsúlyt a Csilla és Uzád közti viszonyra kell vala helyezni, s nem az Árpád és Uzád közöttire. A főszemély ekkor Csilla volna, s ennek önmagában kelt meghasonlását kellene részletesen fejleszteni és egész erővel rajzolni. A mint a színmű alkotva van, sokat hasonlít némely olasz opera szövegéhez, melyben a mese csak arra való, hogy a személyek különbféle lyrai áriákat énekelhessenek. „A honfoglalók"-ban a mese arra ád alkalmat, hogy a személyek hazafias szónoklatokat tartsanak. Az inventio ezekben áll s nem a lélektani mozzanatok kiderítésére szolgáló jelenetek, küzdelmek és cselekvény költésében. Az dicséretes, hogy szerző nem használ oly mesét, mely csak az újkori regényekben terjeszthető ki kellően; de az igen kevés szintoly hiba, mint az igen sok. Ily egyszerű tárgyból, minő a „Honfoglalók"-é, lehet ugyan drámai mesét alkotni, sőt az egyszerű mesét jobban megtűri a dráma, mint a terjedelmes regénytárgyakat, csakhogy a kisebb tárgyat hatásosabb jelenetekkel, tisztább felosztással, s haladó fejlesztéssel kell megeleveníteni és folyton fokozni.

Azon szép hazafias mondások, melyeket a közönség megtapsolt s az egész mű, ha nem is példás, de elég jó magyarsággal van írva, s kivált színházi nyelvünk e nem igen virágzó korában némelynél jobbal is talán. Az Árpád ajkaira adott *alkotmányos* szabadság, s más anachronismusok csekélyebb bajai az új műnek, mint a melyeket fenebb drámaiságára nézve röviden előadtunk.

Az előadás egészben véve csaknem ünnepi volt. Drámai előadásra nem láttunk eddig ily díszítményeket, melyek azonban minden ritkaságuk mellett is inkább helyes ízlésre, mint fényűzési hajlamra mutattak. A színlapon hirdetett zeneszerzemények csak a felvonási közökre készültek, – s szép melódiákkal szorították ki a fölvonás közi húsz év óta és mégis roszul játszott zenedarabokat. Az ízlés külsőségekben sem fölösleges. –m.–

32.

[[sz. n.], [*Válasz Batthyányi Apraxin Júliának*], Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 13. 19. sz. 302–303.]

Gr. Batthyányi Arthurné „Honfoglalók" című új művét drámai becsére nézve mutattuk be röviden a Figyelő közelebbi számában. Nem bocsátkozánk a mű politikai *irány-eszméinek* bírálatába. Hogy Uzád, mint a harcszomjas párt feje megbu-

kik, s Árpád a hazát s ennek érdekében a békét egyenlő hévvel szerető honalapító, valamint húga is, az erények és honszerelem teljes dicsfényében tündöklenek, nemcsak hogy magában véve nem lehet egy drámában hibáztatható, hanem bizonynyal a történetíró sem fog elvitatni a költőtől ennyi jogot: s a mi anachronismus van e műben, nem ezen fölfogásban van. Nem kis meglepetésünkre azonban a szerzőnőtől egy nyilatkozat jelent meg a lapokban, mely arra mutat, mintha lehetne a történeti drámák tárgyában a történeti és drámai szempontokon kívül valami más szempont is, melyből ítélni helyes és jogos. Íme a nyilatkozat, melyet a „Honfoglalók" szerzőnője kiadni kénytelennek érzé magát:

„A mily örömet szerzett nekem a t. közönségnek a „Honfoglalók" drámám iránt oly elnéző szívességgel tanúsított bátorítása s azon rokonszenves nyilatkozat, melylyel az első kísérlet szerzőjét kitüntetni szíves volt: oly fájdalmasan érintett azon értesülés, hogy a nézők közül többen e *művemben oly irányt találtak*, mely bizonyosan nem volt célom. Én *nem a forradalom ellen, hanem az egyesülés, az összetartás mellett írtam e művemet, s az ennyiben iránymű*. Egy gyönge hang akart az lenni a nemzet közvéleményének nagy chórusában, s legkevésbbé sem kívánt irányadólag föllépni ott, hol a körülmények hatalma, a nemzetek, a fejedelmek fatuma működik. Hogy a mű vezéreszméje a hazaszeretet, azt az elfogulatlan szemlélő fölismerhete, főleg, miután művem egyetlen nőjelleme is, habár a szívnek oly sok joga és mentsége van, szerelmét áldozza föl a hazának. De a mint sajnálom, hogy félreértetém, úgy *kötelességemnek tartom a művet akkint átdolgozni, hogy irányeszmém határozottabb kifejezést nyerjen*. S ha nekem ez sikerülend, ismét a t. közönség bírálata alá bocsájtandom azt, melynek hiányait mentsék ki a kezdet nehézségei. Pest, martius 7. 1861."

Részünkről a bennfoglaltakhoz hasonló kifogásokról mitsem tudunk, sőt úgy vettük ki, hogy a műnek épen tendentiosus részeit tapsolták meg legjobban. De ha úgy volna is, e részben nem kell túlságosan aggódni.

A levél gondolatmenete körülbelül ez: némelyek azon kifogást tették a dráma ellen, hogy szerzőnőnek valami titkos politikai célja volt e drámával, s irányeszméje a békepárt magasztalása és a harcias párt rosz színbe állítása!

De tartozik-e általában a dráma, vagy bármely költői mű, az erkölcsiség és a hazafiság legáltalánosabb érzelmének megtartása mellett valami specificus politikai irányeszméknek hódolni, – s a közhangulatnak áldozni, mely évről évre, sőt máról holnapra változhatik? Az-e hivatása egy nemzeti színháznak, hogy este azoktól viszhangozzék, a mit nappal a poros utcákon, zajongó gyűléstermekben és a lapok fővárosi és vidéki phrasisaiban hallottunk? – S van-e valami jogossága azon bírálatnak, mely elkárhoztatja mindazt, a miben nem találja meg épen a mai napra szóló célzásokat. Mi egy Katona „Bánk bán"-ja ellen tán több kifogást tehetnénk a napi politika szempontjából, egy Shakespeare Coriolánjáról azt se tudnók mit tartsunk, midőn a republicanus néptömegeket és egy zsarnoki udvar zsoldosait egyaránt rosz színben tünteti föl. Kivált midőn történeti műről van szó, hogyan kívánhatjátok, hogy a régi századok férfiai és eseményei épen a mai kor sokat változható irányeszméinek kaptájára üttessenek? Ma csak költőitektől, holnap történetíróitoktól fogjátok ezt követelni. A történetíró, ki a békés IV. Bélát, Róbert

Károlyt nagy és a nemzetnek javát akaró fejedelmeknek, az Eszterházy Miklósokat meglehetős hazafiaknak tünteti föl, nem fogja csupán ennélfogva megnyerni tetszésteket. – Ha ez így menne, a mit nem hiszünk, odajutnánk, hogy a történetíró oly ferdén adná elő a nemzet múltját, mint a török császárok krónikásai; s költőink még tán annyit sem mernének, mint a római Caesarok bohócai, kik néha-néha még is el mertek mondani urok mulattatására egy-egy olyat is, mi uralkodó nézeteivel nem egyezett.

Ide mennek végletei azon iránynak, melyet a t. szerzőné közönségünkről fölteszen. Mindez szomorú volna, ha így volna. A költészet és történetírás egyaránt tönkre jutna. Mindkettő az életnek és nemzetnek tanítója és vezetője, nem pedig hízelgő udvaronca és rabszolgája, mely mulattathat néhány percig, melyet még szerethetünk is talán hűségeért, de soha sem becsülhetünk.

33.

[–m.–, [Jean-François Bayard: *A felolvasónő*; Jacques Offenbach: *Varázshegedű*], Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 20–27. 20–21. sz. 317–319., 334–335.]

Múlt csütörtökön, mart. 14-ikén, *Szerdahelyi* K. jutalomjátékául egy kétfelvonásos, újonnan fordított francia drámát s egy egyfelvonásos kis operát adtak elő. A dráma címe: „*A felolvasónő*" színmű, Bayard után franciából Feleki; a dalműé a „Varázshegedű," operette, Offenbachtól, fordította Szerdahelyi. Az utóbbiról szólani nem tartozik körünkbe, s csak azért említjük, mivel a jutalmazott kivált ez utóbbiban kívánt tapsokat nyerni, míg a drámában alárendelt, s némileg hálátlan szerepet játszott. Különben e kis operetták oly drámai és zenei csecsebecsék, melyek tetszenek ugyan; de a drámai és tán zenei bírálat kegyes elnézéséért esedeznek igénytelen és kicsiny voltuknál fogva. Legfeljebb azt sajnálhatnók, hogy Szerdahelyi nem inkább egészen a tiszta drámának él, melyben egyik legtehetségesebb tagja a magyar színművészetnek.

A „Felolvasónő," ez új dráma sok jelenete igen nagy hatást tett, a mit a dráma egy erőteljes alakjának s színészeink gondos és ügyes játékának is köszönhetének. E színmű mindenesetre érdemes volt a lefordításra, s örömmel jegyezzük meg azt is, hogy nyelve magyarságát illetőleg, habár itt sem hiányoztak az „egy napon" féle kifejezések (*egykor* helyett), s habár a fordításnak, fájdalom, kicsinylett, de nehéz és *nélkülözhetetlen* művészetében, sok még a haladni való kivált színházunknál, méltánylattal kell emlékeznünk az e részben is már-már magát nélkülözhetetlenné tett Felekiről a tanúsított haladásért. A színpad számára fordítni és írni bajos. Sehol sem követelünk több szabatosságot, tősgyökeres magyarságot, erőt és ízlést, mint itt, a hol az élőszó jobban kitünteti a nyelvbeli hibákat és szépségeket, mint a holt betűkben. Nem felesleges e tárgyat első helyen említni; mert színhá-

zunk a magyar nyelv szépségének mintaiskolájául hivatott, s ha örvendünk egy-egy kis haladásnak, egyszersmind meg kell, egész átalánosságban, fordított sőt majd minden eredeti drámáinkra nézve jegyeznünk, hogy sok a haladni való e részben. Drámai nyelvünk, ha az igazat be kell vallani, nem érte el koránsem azt a magasságot, melyet lyránk és eposzunk jobb termékeinek nyelve, hanem sokszor egy színvonalon áll holmi politikai hírlapi cikkek nyelvével.

Az új dráma nagyon erős motívumok körül forog. Az apai szeretet végletes küzdelme, egy Lear-király-féle apaátok, egy család végveszélyben forgása – ez az, miből nemcsak dráma hanem tragoedia fejlődhetik. Az új kis drámának kivált második felvonása több jelenetben nagy sentimentalismusával megindítólag hatott a közönségre, habár az egészben a tragicum erősebb elemei és mélysége nincs meg. Korcsszülötte egy kevéssé az újkori drámai irodalomnak; de van benne egy erős jellem, és hatalommal kifejezett érzelmek, s az akarat és természeti indulatok azon harca, a helyzetek és jelenetek azon feszültsége, melyben a cselekvény drámai érdekessége fekszik.

Van azonban némely hibája, mely majd mind onnan ered, hogy a mű terjedelméhez képest nagy a külső bonyodalom, és pedig oly bonyodalom, mely a színpadon kívül, még a dráma kezdete előtt folyt le, azaz sok benne a nem drámai rész. – Íme ez történt még a dráma előtt, melynek színhelye Skótországban két falusi úrfi lak: Egy távolabb fekvő városban egy dragonyos tisztecske, ki idegen állomásán unalmában szerelmi kalandokat hajhász, beleszeret egy főrangú fiatal aszszonyba. A nő nem idegenkedik ugyan tőle; de sokkal jobban szereti férjét, semhogy vissza ne utasítná a tolakodó szerelmi vallomását. A tiszt, ki maga is főrangú lévén többször találkozhatott a nővel, nem hiszi el, hogy a nő visszautasítása egészen komoly volt. Hirtelen el kell utaznia ezredével, s vakmerő könnyelmű kalandra veti fejét. Egy este kilesvén, mikor a férj nincs hon, a kert felől egy létrán a nő lakának ablakába jut; de kopogtatására senki sem felel. A tiszt szégyenszemre távozik, s oly ártatlannak hiszi az egész dolgot, hogy később a maga rovására nevetteti ki barátjaival ezen vereségét. Azóta ő mitsem tudott e kaland következményeiről, – a mint a nevek elhallgatásával elbeszéli az esetet, nem hiszi, úgymond, hogy a nő becsülete ez által kockáztatva lett volna. – Pedig kalandjának, tudtán kívül, szomorú következései voltak. A nő merőben ártatlan volt ugyan; de a tisztet meglátták kerti kalandjában. A botránynak híre futott, az angol felsőbb körök azonnal kizárták a hölgyet társaságukból. Nem soká maradhatott ez titok a férj előtt. Egy helyen nejét gyaláztatni hallván, a rágalmazót párbajra híjja, mely a férjnek életébe kerül. Ezen csapás nem volt elég az ártatlan aszszonyon. Apja egy indulatos, de szigorú erkölcsű és makacs tengerész kapitány, hallva leánya gyalázatját, kiátkozza őt. A nő mindenkitől elhagyatva és elvádolva, mint társalgónő rejtőzködik a vidéken. Az öreg tengerész pedig egy vész alkalmával megvakulván, terjedelmes családi birtokára vonul, a hol egy unoka-öcscsét veszi magához, hogy az, a gazdag örökség fejében, gondját viselje, s neki fölolvasgassa kedvenc költőit, Shakespearet és Miltont.

Mindez a dráma kezdete előtt folyt le, s természetesen, sokkal több körülményességgel van elbeszélve, mint itt e rövid vázlatban lehetséges. Az első felvonást

csaknem egészen átugorhatjuk, hogy a dráma meséjének lényegéhez jussunk. A kitagadott leány, társalgónői minőségben s álnév alatt épen atyjához kerül, ki örömmel fogad a felolvasói hivatalt kelletlenül folytató s az öreget gyakran boszantó unokaöcs helyett egy műveltebb és gyöngédebb felolvasót, ki mint nő, jobban is ért az ily ápolói szerephez. Az apa vak, de külső valószínűtlenséget találunk benne, hogy egy apa vakon is rá ne ismerjen tulajdon gyermekére hangjáról, hanglejtéséről, a szavak kiejtéséről, beszédmódjáról, szokott kifejezéseiről, sőt még tán lépéséről is. Az öreg tengerész az első hangokat oly ismerősöknek, kedves emlékezetűeknek hallja ugyan; de többé nem gyanakszik, hogy ez, a kit Miss Wesleynek nevez előtte egy ismerős hölgy, leánya volna. Azonban egy az, hogy az apa, tengeri életet élvén, nem látta oly gyakran családját, s nem ismerte annyira gyermeke hangját, mint a szárazföldi emberek, más az, hogy a külső valószínűtlenséget tán örömestebb bocsátja meg a néző is, mint a lélektanit, a harmadik meg az, hogy először látva e színművet, maga a néző sem tudja eleinte, hogy ez öreg atyja volna e leánynak, s mikorra megtudja, már jobban érdekli a fejlemény, hogysem meg ne bocsátná a cselt.

A második felvonásban a felolvasónő teljesíti kötelességét. Shakespeart, s épen a Lear és Cordelia esetét, olvassa atyjának. Az ál-Miss Wesley láthatja, mennyire szereti őt atyja; mert Lear olvasásakor mindig rendkívüli lelki küzdelmek veszik elő a durva öreget. Magán kívül van, lázas félálomba merül, s öntudatlanul sóhajtja leánya nevét. Sok szava mutatja, hogy szíve majd megszakad a forró apai szeretetnek erőszakos megtagadásában. De bár megszakadjon, többször ismétli, hogy leányával soha sem akar találkozni, s képes volna ismételni az átkot. Az öreg tengerész megkeményedett, mogorva és nyers ember, Annál hatásosabb benne azon erős apai érzelem, mely lelki furdalással párosulva utoljára is egészen erőt vesz e törhetetlen akaraton. – A felolvasónő is erős küzdelmeken megy keresztül. Sokszor már nyelvén lebeg az önfelfedezés, de atyja hajthatatlansága visszariasztja. Ezen vallomás az, mi a dráma csomóját képezi, s mely legérdekesb jelenet is az egészben. Nagy tapsokat, kitörő tetszést nyert e jelenet. Két levele érkezett az öregnek, melyeket természetesen a női titkárnak kell felolvasnia. De a leány azt mondja, érkezett egy harmadik is. És ezen állítólagos harmadik levél tartalma gyanánt azt mondja el, hogy az öreg leánya ártatlan, s szívrehatólag kéri apját átka viszszahúzására. Ezt úgy mondja el, mintha a távol levő leány leveléből olvasná a társalgónő. Az apa megindul s ekkor fedezi föl magát a leány. Az öreg tengerész még visszaesnék tán előbbi fásultságába; – de eldöntőleg lép fel azon tiszt, ki a családi szerencsétlenség könnyelmű okozója volt. Az öreg nem is gyanítja róla, hogy ezen ismerőd szomszéd földbirtokos alatt ama tiszt lappangana, kinek egyébiránt soha sem tudták nevét és kilétét, s megkéri leánya kezét, erősítvén, hogy a fiatal özvegy merőben ártatlan, s kész vérét ontani minden netaláni rágalmazója ellen. A kiengesztelődés megtörténik, de az öreg és a világ előtt örökre titok marad, melyet csak a fiatal nő, a tiszt és a színházi nézők tudnak, hogy ugyanezen szomszéd volt a fiatal tiszt, Arthur, a végzetteljes kaland elkövetője.

[II.]

A fejlemény maga kicsiny, a mint látjuk, s egészen az itt rövidbe foglalt második felvonásban foly le. De mindamellett hogy egy egész nem rövidebb első felvonás előzi meg, némely körülmény és viszony homályban marad, így nevezetesen az Arthur és a felolvasónő közötti viszony. Nem világos, mint engesztelődött ki a fiatal tiszt iránt a becsült és szeretett férjét vesztette nő. Csak a szerelem magyarázza e kiengesztelődést; de ez csak sejtetve van egyes jelek által, és nemhogy fejlesztve volna, de még egy mutatványát sem látjuk. Nem kívánjuk ugyan, hogy oly részletesen fejlesztetnék, mint az apa és leánya közötti viszony; de második sorban ezt is tisztán kellene látnunk. Sokkal lényegesb dolog ez, semhogy homályban maradhatna. Nemcsak azért követeljük a lélektani világosságot, hogy a tettek érthetőkké legyenek s a mese oly fölfogható, hogy úgyszólván a gyermek is megértse, hanem főleg azért, mert épen a tettek titkos rugóinak világosságra hozatalában s nem a tettekben áll mindenféle költői mese érdekessége. Az öreg kapitány, mint drámai személy ellen egy másik kisebb kifogásunk van. Az első és második felvonásbeli föllépteiben következetes ugyan jelleméhez; de nem találjuk benne azon fokozatos haladást és előkészítést, mely szintén megkívántatik a drámában. A megoldás előtti jelenetben még oly hajthatatlan, mint elejénte, s a megoldás rögtön történik, a két utolsó jelenetben.

Ezen mű drámai magvát nagyon gyengíti az egész első felvonás s az, hogy egy egész már lefolyt regényt kell egyszersmind elbeszélni benne. Az expositio aránytalanul nagyobb az egész drámánál. Nem tagadom, sok ügyesség van ez expositióban. Némely drámaszerző a mű egész elejét elbeszélésekre fordítja vala, a mi igen unalmas; más tán a végére hagyta volna a fölleplezéseket és magyarázatokat, a mi még unalmasabb, s az egész hatást elrontja vala. A francia szerző bár az első felvonásban ismertet meg a múlt nagy részével, igen ügyesen osztá fel ezen nem drámai elemet, s nemcsak nem fárasztó az előadás, hanem fokozza a kíváncsiságot, mert a cselekvény folyamában alkalom szerint tudunk meg mind többet-többet a múltból, úgy hogy csaknem végén járunk a műnek, mikorra egészen megtudjuk a tulajdonképi expositiót.

Azonban minden ügyesség mellett sem ajánlatos ez eljárás, nemhogy drámában, hanem regényben sem. Ily terjedelmesen már használni az „in medias res”-féle szabályt nem tanácsos. Az új drámában csaknem az egész első felvonás szembekötősdi játék a közönséggel. Mikor itt a leány véletlenül találkozik apjával, meglepetve kiált föl; mikor nemsokára Arthur belép, mind az ifjú, mind a társalgó ismétli e megdöbbenő felkiáltást. A közönséget mind ez egy cseppet sem hatja meg. Miért kiált fel egy előttünk ismeretlen X. kisasszony, Y. vak tengerész láttára? Legtöbben azt hihetik, ez öreg tán e leány apját ölte meg valamelyik tengeri csatában, s N. N. ifjú tán egykori hűtelen szeretője. Az ilyenek csak egyre jók, hogy a nézőben curiositást gerjeszszenek. A curiositás érzete pedig egyátalában nem költői. Mennyivel nagyobb a hatás, ha tudjuk, hogy X. Y. és NN. miben szenved, hogy felkiált! Ha ismerjük őket, tudjuk viszonyaikat, egy fölkiáltás igen sokat mondhat, míg amúgy épen semmit. A sympathia vagy ennek ellenkezője annál erősebb, minél jobban ismerünk valamely új egyént és viszonyait, – míg isme-

retlenség és közöny együtt jár. A jó drámában a már ismert alakoknak csak találkozása is a színpadon, mielőtt egyet szólanának, nagyobb érdekeltséget ébreszt, mint az ismeretlenek minden nem értett beszéde és felkiáltása. A dráma nem tűri a titkolódzást. Megtörténhetik, hogy a személyek egymás előtt titkolódzzanak; de ellenkezik minden költői cselekvény természetével, hogy maga a néző ne értse az előtte játszó személyeket, és rokonszenve helyett csak a közönyös kíváncsiság gerjesztessék fel. E szembekötősdi játék egyike az újabbkori regény és drámairodalom legroszabb találmányainak, mely gyermekmulatsággá tette a költészet egy szép részét. Vajha csak a gyermekek mulatsága maradna! A valódi költészet mindig ezt fogja rá mondani: – távozzál! – soha sem ismertelek! –m.–

34.

[–m.–, *„Őszinte vallomások”*, Szépirodalmi Figyelő 1861. április 3., 22. sz. 350.]

„Őszinte vallomások”

Írta Frankenburg Adolf. (A szerző arcképével. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1861).

Akár életrajz, akár regény, e két kötet szépirodalmi bírálat alá esik. Mint életrajz a szépirodalmi téren buzgó és sikeres munkásságot kifejtett egyik írónk életét ismerteti s szépirodalmi történetünk körébe vág; mint regény szó nélkül a költői művek számában menne el. De szerző mindjárt a bevezetésben elmondja, hogy nem képzeleti művet írt, hanem hű emlékezetének igazmondó tolmácsa, hogy mind történt dolog a mit elbeszél. Így tehát az ő szempontját kell választanuk, mint életrajzot kell könyvét bemutatnunk. Az életrajztól nem követelhetjük, hogy mind országos fontosságú tetteket foglaljon magában. Még a legnagyobb emberek életére is az életnek különben alig figyelemre méltó körülményei befolyást gyakorolhatnak. De annyiban szorosan a történetíró eljárását kell követni az életrajzokban, hogy az életviszonyok és kisebb nagyobb események közül csak azok és csak annyiban vétessenek fel, a melyek egy bizonyos nagyobb cél felé közeledést s egy magasb rendeltetésű fejlést mozdítnak elő. Mi lehet e nagyobb cél s e magasb rendeltetés egy életrajzban? Nincs annyira csekély és ismeretlen ember, hogy életrajzában a morális jellem fejlődése, ha életviszontagságainak részleteire nézve emlékezete hű és vallomása őszinte, igen tanulságos és érdekes képbe ne lehetne összeállítható. Írónál még egy másik érdekes fejlést is keresünk: itt az előadónak jellemalakulásán kívül a legérdekesb kérdés, mit hozzá az olvasó intéz, tanulmánya, írói kísérletei, vágyai s mindaz a mi ösztönt adott e pálya választására. Különösen ez utóbbira nézve itt igen kevés fölvilágosítást nyerünk. Szerző, talán azért, nehogy előadása tudákosságba essék, kerüli az ilyeseket, vagy igen röviden siklik át

rajtok. Csak épen megemlíti, hogy ódát küldött be fiatal korában egyik akkori irodalmi tekintélynek, mely mai napig is kiadatlan, s említi még egykét kísérletét hasonló csekélyléssel. Tanulmányairól, s különösen azokról hallgat, melyek az első ifjúkorban kedvteléseknek látszanak, de az ízlésre, írói jellemre és ösztönre oly nagy befolyásúak. A különböző iskolákról, melyeken átment, a tanárairól is megemlékezik; de csak nagyából, s minden mellékesnek tűnik föl más tárgyakhoz képest, melyeket nagy részletességgel ád elő. – Igaz, hogy az előttünk fekvő két kötet még csak az első húsz év történetét foglalja magában, s a későbbi részek tán többet fognak tartalmazni mindezekről; de ekkor is *az első húsz év* igen kevés előkészületet foglal magában a későbbi húsz-harminc évre.

Szerző önéletrajzában leginkább szívbeli ügyeit ismerteti meg olvasóival. Egymást éri a sok s gyakran nem közönséges szerelmi kaland, melyek közől mindenikre oly tisztán emlékszik, hogy nemcsak meglevő okmányait idézheti e tárgyban, hanem gyakran a párbeszédeket is emlékezetben tartá s szóról szóra idézi. A hitelességet kétségbe nem szabad vonnunk; mert szerző jót áll a történeti hűségről. De nem helyeseljük azt, hogy főleg mint világfit mutatja be magát. Hozzá járulván ehhez azon, minden önéletíróban természetes, önmaga iránti részrehajlás, némi akaratlan önkényeztetés s öntudatlan kedvezés, – az önéletrajz a női hódítások caesari „Commentarius"-ává lesz. E fuvola és gitár-hódítások, ha őszinték is, a mit azonban csak az is mutat, hogy az elhibázott strategémákat és vereségeket sem hallgatja el, s ha elmésen, némi érdekes egykedvűséggel vannak is előadva, az egész csak adomák és kalandok gyűjteménye. Szerző a maga életrajzával mulatságot akar szerezni olvasójának. Inkább képzeletét ügyekszik elbájolni, mint oktatni. Vannak ugyan néhol életphilosophiai helyes megjegyzései reflexiók alakjában; – de ezek nem hozzák helyre azt, hogy az egész némi frivol könynyelműség színét viseli magán. Különösen apjának egy szerzőhöz írt levele, melyet terjedelmesen ismertet, sok helyes maximát foglal magában, de mind az előadott tények, mind az előadás oly lengeteg szövedékű, hogy az életrajz-írónak tárgyán fölül emelkedését, az önéletírónak önbírálatát s a könnyű előadás alatt a komolyabb irányt nem találjuk fel.

Az előadási forma más a költészetben, s meg más a történt dolgoknál. S a két forma összekeverése ellen, minél inkább divatba jött, annál szükségesebb óvást tennünk. A regény előadási módját elsajátító történet ellen legtöbb kifogása lehet a történet nyomozónak és történetírónak, a ki művészete méltóságát már csak az eljárás által is korcsosítva látja. De van ellenvetése a szépirodalomnak is; mert formáit oly tárgyakra akarják alkalmazni, melyek sehogy sem illenek bele. A képzelet szüleményeinek teljes öszhangja, azon részletes színezés, melynek célja a képzeletre s a szívre hatni, soha sem alkalmazható az élet való tárgyaira. Az előttünk fekvő munka a részletekben a regényt akarja követni; de egészben véve nem lehet egyéb, mint egymással kevéssé összefüggő kalandok gyűjteménye. – Egyébiránt a mű időtöltésnek elég kellemes olvasmány, – az előadás folyékony és könynyű s gyakorlott íróra mutat. Nyelve, némely igen szembetűnő germanismusokat leszámítva, csinos és szabatos. –m.–

35.

[Salamon Ferenc, *Az 1860/1-iki vígjátéki pályázat a Karácsonyi-féle 100 aranyos jutalomra*, Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10–17–24. 23–24–25. sz. 353–355., 369–372., 385–388.]

Az 1860/1-iki vígjátéki pályázat a Karácsonyi-féle 100 aranyos jutalomra.[1]

Az e pályázat fölötti bíráskodásra kinevezett bizottság mind az öt tagja egyhangúlag azon véleményen volt, hogy a beérkezett négy pályamű egyike sem felel meg a műigényéknek, sőt színi előadása sem ajánlatos egyiknek is. Azt hiszem, a t. Akadémia előtt ép oly kedvetlen e jelentés, mint a közönség előtt. Irodalmunk édes testvére, a színház, mely évenkint annyival nagyobb várakozásokra van feljogosítva e pályázatokból, mivel valóban rászorult a tetszéssel előadható vígjátékokra, ezúttal szintén csak a további jó reménynyel marad. Vigasztalhatnám a t. Akadémiát azzal, hogy a dráma nemcsak legnehezebb költői forma, hanem irodalmunknak legifjabb, legkevesebb traditiókkal bíró ága; hogy nemcsak nálunk, hanem külföldön is az irodalom e neme újabb időkben nem hajt oly bokrosan, mint annakelőtte; s végre tán azzal is, hogy irodalmunk más ága sem igen virágzó hazánkban a közelebbi évek alatt: de mindezeknél főbb vigasztalás, hogy a pályázott művek nem hű képei vígjátékirodalmunknak. A színpadon időnkint megforduló eredeti vígjátékok közt aránylag jobbakat mutathatunk föl e pályázottaknál. De ha nem így volna is, vigasztalni nem szándékom. A vigasz kisebb-nagyobb palástolással szokott járni, s mindig káros szépítnünk és palástolnunk szegénységünket és fogyatkozásainkat. Bátran szembe kell néznünk velök – az önámítás nem segít ki a szükségből. Minél nagyobb a fogyatkozás, annál inkább helyén van segítségről gondoskodni. Drámairodalmunk átalán gyengébb, mint akár az eposz-, akár a lyrai, – sőt a regényirodalom. Koránsem sokallhatjuk tehát azon kétrendbeli évenkénti jutalmat, melyet nagylelkű magán alapítványokból az Akadémia hirdet a drámára. Az Akadémia új tehetségeket nem nevezhet ki, de ama pályázatok könnyű alkalmat szolgáltatnak a drámaírói tehetségnek a kitűnésre, s ha száz sikeretlen kísérlet után egy-két kitűnő s az irodalom díszére váló mű terem ösztönzésére, az adomány dúsan kamatozott. Azonban bíráló bizottság e jutalmak nagyobb sikere érdekében egy javaslatot akar előterjeszteni, mely, ha kivihető, kétségkívül több eredménynyel kecsegtet, még jelen viszonyaink között is. A t. Akadémia ezzel sem tesz meg mindent drámánk érdekében. A pályázatok nemcsak alkalmat és ösztönt nyújtanak a tehetségnek, hanem szükség, hogy bizonyos irányt adjanak, a művészet valódi célja felé intézzék a törekvéseket, ne adjanak lábat a könnyen divatossá váló tévedezésnek, s a mellékes érdemek felett magasan kiemeljék a valódi érdemeket. Arra, hogy drámánk belértékben is gyarapodjék, nem

[1] Olvastatott a m. Akadémia f. hó 2-án tartott ülésében.

várunk rendkívüli lángeszeket; mert az ilyenekre századokig várakozhatik egy nemzet. De a *tehetség*, mely istennek már nem oly felette ritka adománya, helyes irányban törekedve, igen becses műveket írhat, melyek nemcsak lelki örömet adnak, nemcsak fejlesztik az ízlést s nemesítőleg folynak be a népre, hanem előbbre viszik az irodalmat, s megegyengetik a lángész diadalszekerének az utat. Ezen tehetségek néha, az irány helytelensége miatt, vagy a tehetetlenségig kimerülnek, vagy több kárt tesznek, mint hasznot, az ízlésnek és az irodalomnak. A t. Akadémiát használni akaró buzgalma az irányadás tekintetében egy igen célszerű intézkedésre vezérlé. Legalább a Karácsonyi-pályázat eredményének kihirdetése alkalmával megkívánja, hogy a kiküldött bizottság valamelyik tagja részletes jelentést olvasson föl a pályázat eredményéről.

A kritikának, vagy jobban mondva az elméletnek, bármit mondjanak ellene, még azon esetben is meg van a haszna, ha tán téved némely igazságokra nézve, vagy azok alkalmazásában. Gondolkodásra tanít, s az öntudatlan cselekvésről ön tudatosságra vezet. Elmélet az, mely a gyakorlatból nőtt ki, s a gyakorlatra kell termékenyítőleg hatnia. S ki volna jobban hivatva, mint épen Akadémiánk, minden szakban az elmélet ápolására? – Ez elmélet érdekének is szolgálunk, midőn fölhasználjuk a pályázási alkalmat, hogy épen élő példákban szólhassunk s épen drámairodalmunk napi tüneményeiről.

Nem azért emelem ki ez alkalmi értekezések jelentősségét, mintha épen alábbi csekély észrevételeimre nézve fontoskodni akarnék. Én csak átalánosságban szólottam, s lehet majd oly eset, hogy a jelenihez hasonló mostoha pályázatok alkalmával egy nálam avatottabb, ékesenszólóbb és tekintélye által is nyomatékos bíráló észrevételei üdvösebbek lesznek drámai irodalmunkra nézve, mint magok a bírálandotta művek; – mert ha helyesen fogám föl ez alkalmi értekezések célját, a t. Akadémia intentiója ezekben nem az, hogy csupán ítéletünkért számoljunk a nyilvánosság előtt, nem az, hogy egyszerűen lefessük, mennyire gyengék a pályázó művek, s mi előnye van azon műnek, melyet a bizottság többsége aránylag jobbnak ítélvén, jutalomra érdemesített. Ez könnyebb, de talán gyűlöletesb része a föladatnak, nem sok haszon háramlik belőle az irodalomra, s a dráma elméletét nem igen mozdítja elő. A resensus, melyet okoz, nagyobb a haszonnál. A művek aránylagos előnyei feletti debatte-ok nem a t. Akadémia ülései elé tartoznak, hanem azon bizottság ülésébe, melyre a t. Akadémia teljes bizalmát ruházza. E helyen a drámák fölött általánosb szempontokból s így nyugodtabban értekezhetünk. – Én nem úgy fogom fel azon tisztet, melyben most eljárok, mintha csak *salválnom* kellene magam a közvélemény előtt, miért tartom valamivel jobbnak a pályázottak közt a „Nőbiztosítás”-t a „Levél”-nél, s a „Vígjátéktárgy” címűt a „Nőbiztosítás”-nál. A legrészletesb analysis dönt ily kérdésekben, s ha csak ez volna a föladat, nem kellene egyebet tennem, mint számos idézetekkel terhelt sok ívnyi jegyzeteimet megtekintés végett a t. Akadémia elé terjesztenem. De a t. Akadémia ez értekezések által egyszersmind magasb célt kívánt elérni – némileg rámutatni a feltűnt tévirányokra s kijelölni a célravezető utakat. Így hát észrevételeimnek nem belértéke, hanem formája tekintetében kelle fejtegetnem ezen alkalmi értekezések célját, mely nem önigazolás, hanem irányadás, nem a pályázó művek

ócsárlása együttesen, vagy egymás rovására, hanem inkább az eljárások helyes vagy helytelen voltának kiemelése, főként a divatozó nézetek szempontjából.

Sok a hiány, a miért a pályázott vígjátékok nem sikerültek; – én csak azon főbbekre szorítkozom, melyek e pályázott művekben s kisebb nagyobb mértékben jelenkori vígjátékirodalmunkban gyakran feltünedeznek, s melyek fölvirágozását akadályozzák. Némely hiba annyira feltűnő e pályázó művekben, hogy koránsem akarom oly nagy mértékben alkalmazni a megrovást a vígjáték-irodalmunk felsőbb színvonalán álló művekre, bár e *felsőbb* alatt sem érthetünk valami nagyobb magaslatot. A feltűnően hibás költői műveknek meg van azon becsök a kritikában, hogy sokkal világosabb példákban mutatják ki, mit kell kerülve kerülni. Ezen tanulmány kedvéért történik, hogy a művek gyengéit lehető világossággal és némileg kíméletlenül fogom főbb vonásaiban feltüntetni, s nem valami animositásból magok a művek, vagy a rejtett nevű s előttem ismeretlen írók ellen. Ha észrevételeim tanulságul szolgálhatnak, ők is részesek a haszontevésben, mert ők szolgáltattak alkalmat némely, bár elemi, igazság elmondására.

Íme, a pályázó vígjátékok egyike, melynek írójában félreismerhetetlen a tehetség, oly elemi igazság ellen hibázott, melynél fogva mintegy lehetetlenné tette művét arra, hogy érdemeit a pályabírák csak megvitatásra méltassák, s a többivel csak párhuzamba is tegyék. E vígjáték olynemű, hogy ha a legnagyobb tehetség írja is, de képes lesz vala amaz egy tévedésbe esni, lehetetlen volna jutalmazni a leggyengébb többi ellenében is. – Azon divatos s a költészet rovására napjainkban igen messze vitt eljárás, hogy a vígjátékírók az életet külső tüneményeivel együtt egészen a színpadra akarják hozni, annyira megy itt, hogy szerző élő és rögtön megismerhető személyeket léptet a színre. Még valódi nevök is csak némi betűcserével van kitéve, úgy hogy a közönség már a színlapról sejtheti, kiknek személye van vígjátékba foglalva. Az aesthetica, a szépérzet törvényei nem engedik, hogy ismert személyeket rajzoljunk le a költeményekben – minél ismertebbek az életből, annál kevésbbé. Még regényben sem lesz sikerült azon mű, mely az életből ismert személyek körül forog. De drámában, a hol színről színre látjuk és saját személyökben halljuk beszélni, oly visszahatást ébresztenek, mint azon szobrok, melyek testszínre vannak festve, arcok kipirosítva, szemök kék vagy feketén, de csaknem ijesztőleg néz ránk. Ez az élethűség azon túlsága, mely ellen az ízlés s a költészet lényeges, komoly óvást teszen. Mert a költészet hivatása nem az életet, nem az emberi tettet, hanem az élet belső forrását és az emberi lelket festeni. Az élet külsőségei és a test csak alárendelt eszközök. Nem szabad azokból soha többet fölvenni a rajzba, mint a mennyi a költő eszméjének valószínű és erőteljes ábrázolására szükséges. S van-e valaha szüksége a költőnek és valódi művésznek, hogy épen meghatározott és mindenki által színről színre ismert külsőségekkel mulattasson? Eszméjét, nem emeli ez által, hanem alávonja eszmeiségéből a mindennapiság porába. – A comicumban ily rajzok elvesztik azon erkölcsi alapot lábuk alól, melyet a comicum nem nélkülözhet. Az emberi természet és jellem tévedéseinek nemesen mulattató iskolája helyett a kevésbbé nemes káröröm és tisztátlan szándékú gúnyolódásnak iskolája lesz a vígjáték. Megszűnik költészet lenni, hanem az élet kevésbbé nemes piacára való. – Az életben sem játszhatik a köl-

tészettel való ezen visszaélés igen dicséretes szerepet. Ezen vígjátékban például a festett életbeli személyeknek némely viszonya szintén az életből van – belehozva a játékba; úgyhogy a személyek kiléte iránt kétség sem lehet. De egy költött mese elkerülhetetlenné teszi e viszonyok és a cselekvény megmásítását; – a költő továbbá akaratja ellen is idealizál, – a jellem egyik oldalát célja szerint kénytelen jobban feltüntetni, mint a másikat; s mindezeket, már maga a tárgy nem tartozván a költészet körébe, nem nevezik többé eszményítésnek, hanem ráfogásnak, a mi nem egy költői művész fölött bíráskodó ítélőszék elé tartozik. Kísértse meg akárki élőszeszemélyről vígjátékot írni, lehetetlen, hogy akaratja ellen is ide ne jusson költeménye, íme, egy-egy tévedés mily végletekre mehet a szerzőnek akaratja ellen, magának az elvnek természetes consequentiáiból! – Azt hiszem, az élő s ismert egyének kizárásával nem korlátozzuk a képzelet birodalmát, mely ezentúl végtelen. Semmit sem kívánunk anynyira, mint azt, hogy vígjátékainkban minél élesebb gúny legyen. A comicum feladata kinevettetni, üldözni az emberi jellem ferdeségeit, értelmi, szívbeli erkölcsi fogyatkozásait. E gúny annál nemesebb, a comicum annál értékesebb, minél általánosabb emberi tulajdonok fonákját tudja elénk fordítani, s annál kevésbbé becses, annál alantabb járó, minél inkább egyéni különc tulajdonokhoz tartja magát, azaz minél speciálisabb. S mi lehetne speciálisabb, mint egy életből ismert egyénre fordítni a figyelmet?

[II.]

Nem korlátozzák a comicus költőt a nemzeti előítéletek és hibák. Sőt, ha valódi hivatását fölfogta, ezek kigúnyolásával tehet jótékony hatást. – Vígjátékainkban a nemzeti szokások, az egyes osztályok, a volt paraszt, táblabíró, s újabb időben a mágnás mind a lehető legszebb színben állanak előttünk. Már pedig ha ez így megy, nincs valódi comediánk. Hízelegni az uralkodó gyöngéknek, vagy nevetségessé tenni azokat két merőben ellenkező út. A hízelgés útját, mint könnyebbet követi vígjátékunk; – de világos, hogy épen az ellenkezőn kellene járnia. Azt tartom, hogy a nemzet életrevalóságára mutat, ha a satyra, humor és comicum virágzik. Férfiasságra a valódi szabadság és közszellem érzetére mutat, ha nem örökös hízelgést, dicséretet várunk, hanem szabad kimondást, eleven megrovást sőt gúnyt tudunk eltűrni tévedéseink és hibáink dolgában. Csak a beteg kívánja meg a kényeztetést. – De sokszor épen a hosszas kényeztetés okoz betegséget, s mi nagyon, de nagyon hozzá szoktunk már az irodalomnak majd mindenben föltétlen dicséreteihez. Elismerem, egy kis bátorság kívántatnék hozzá nálunk, hogy valaki a nemzeti gyöngékre nézve kísértse meg a valódi comicum útját; de nem oly nehéz föladat, mint egyelőre gondolnók, egy valódi tehetségnek. Nem bír-e a költő azon varázs-hatalommal, hogy erőnek erejével megnevettessen oly hibákon is, melyeket egyéniségünkben is feltalálunk és érzünk, s melyek ha komolyan volnának elmondva, bántva, sértve éreznők magunkat? – A költészetnek e részben több szabadalma van, mint például a journalisticának. A költött mese a lehetőségig kerülvén minden életbeli ismert viszonyra és ismert személyekre való vonatkozást, minden egyenes célzás gyanújától ment marad, s a fődologban legtalálóbb gúny mintegy ártatlan, jóízű tréfának tűnik fel. Van azonban más lényegéhez tartozó fogása is, mely fölülemeli minden rosz szándékú gyanúsításon. A valódi vígjáték

nem egyenesen közvetlenül támadja meg a nemzeti társadalmi visszásságokat. Kerülni fogja az újabbkori francia vígjátékok azon tévedését, melynél fogva egy-egy társadalmi kört, pl. gyanús hölgyeket, vagy börze embereket mutatnak föl, mintegy ethnographiai rajzban. A vígjáték nem lehet ily széles körű. Csupán egy főszemély jelleméhez kötött egy lélektani monographia az, mely látszólag csupán e költött személy tévedéseivel és egy-egy nevetséges catastrophában végződő sorsával mulattat nemesen. Egy költött egyén hibái, habár sok mással közösek, a költött cselekvényben előforduló lélektani mozzanatok, habár hűségöknél fogva sok életbeli viszonyra meglepően emlékeztetnek is, a főfigyelmet mindig a költött egyénre és a cselekvény kibonyolítására fordíttatják a nézővel.

A költőnek még az egyes osztályok gyöngéi is tárgyat szolgáltathatnak. Csak az a föltétel a tárgy választásnál, hogy átalában ismert egyénekre s viszonyokra nyilvános vonatkozása ne legyen. Ily vonatkozással való gyanúsításra például jogot ád a költő, ha oly szűk körből veszi a tárgyat, hogy csaknem egyre megy az egy-két személyre való nyilvános rámutatással.

Mindenesetre azonban maga a költői mű természete megkívánja, hogy a jelenkorból vett tárgy személyei költöttek legyenek, hogy a mű alapját ne valami politikai vagy társadalmi irányeszme tegye, hanem egy-egy mélyebb lélektani igazság, melyet legtöbb drámaisággal lehet egy egyénben megtestesíteni, bárha ama társadalmi és politikai vonatkozások mellékesen nincsenek kizárva.

Nem ok nélkül szólék bővebben a comicum jogairól. Mert ki akartam emelni egyszersmind, hogy a comicum nemcsak jogos, hanem legfőbb követelmény a vígjáték-irodalomban. A vígjáték föladata az ember tévedéseinek kigúnyolásával javító és nemesítő hatást tenni. Ez az, mit a pályázott vígjátékokban főleg kerestem, s ez az, mit egyátalában föl nem találtam. Vannak a szereplő egyénekben nem közönséges gyengeségek, de fájdalom, sokszor a költő intentiója ellenére, s néha oly mértékben, hogy nem nevetségesek, hanem szomorítók. A pályázó vígjátékokban a fő követelményt hijában keresvén, megelégedtünk volna legalább a helyes lélektannal, egy-egy eltalált egyéniséggel, egy-egy talpraesett jellemmel, ha nem comicus is. E részben van egy kis különbség a fenebb leírton kívüli más három között; de egész sikert egyre nézve sem jelenthetek.

A IV-ik és II-ik számú pályavígjátékban, melyek egyikének címe „A levél," másikának a „Nőbiztosítás," nagyon meglepő tünemény volt rám nézve, hogy a szereplő személyeknek se *érzelmök* se *akaratjok* nincs. Nem éreznek ott, a hol kellene, s ok nélkül cselekszik, a mit nem kellene.

A mi az érzelmek kifejezését illeti, ezek dolgában oly nagy hiányra nem emlékszem, minőt különösen a „Levél"-ben találtam. A legközönyösb tárgy fölött két nyugodt öreg úr nem beszélhet nagyobb hidegséggel, mint itt a szerelmes ifjak beszélgetnek. Egyik, kit szerző nem akar hidegségével vagy együgyűségével nevetségessé tenni, emígy beszél szívügyeiről meghitt barátjának:

A mint talán tudod esetesen,
Kevermessy Hermina jegyesem.

S ismét mindjárt

De az a baj, hogy az ő szerelme
Még sohsem volt véve kisértetbe.

Látni, hogy a mű versben, még pedig rímes versekben van írva. És a versforma ellenére mindenütt hasonló hideg közönyösség hangját találjuk. – Ugyanazon hidegség uralkodik a „Nőbiztosítás”-ban. Ennek szerzője is az érzelmek s hevültebb lelkiállapotok helyett az okoskodás, elősorolás közönyös s unalmas hangját hallatja. A „Nőbiztosítás”-ban el van mondva a férjről, a ki főszemély, hogy nejét szereti, de nem is hinnők, ha nem állíttatnék felőle; mert beszédéből ugyan sehol ki nem tűnik. Mindkét mű szerzője kerüli a lélekállapotok festését. Annyira ámolygó és kelletlen beszédek folynak műveikben, hogy a színi közönség végig nem tudná hallgatni, s az olvasó csakhamar letenné.

A lelkiállapotok rajza pedig a legerősb indokolása a drámai cselekvényeknek, s ezek szokták hatását megadni. Vígjátékaink egy részében, tudom, nem uralkodik azon szibériai hideg, melyet a fennemlített két vígjátékban találunk; de azok sem kifogástalanok legtöbbnyire. A társadalmi szokásokat nyersen hozván a színpadra, gyakran tapasztaljuk, hogy a vígjátéki egyének nem nyilatkoztatják érzelmeiket, mintha attól tartanának, hogy az illemet sértik. Nem tartozik mindenik e megrovás alá; sőt vannak, melyek épen az ellenkező hibába esnek. Hogy az előadás egy kis *költészettel* is föl legyen eresztve, néha sírva fakadnak a személyek, a hol a néző sokallja az érzékenykedést; előszedik a metaphorák és sentimentalismus modoros kifejezéseit. Ki merné aztán mondani, hogy e magas röptű stílben nincsen érzelem és hevület; pedig igen gyakran ez is kevéssé hat a közönségre. Az oka egyszerű. Mind ama nagy közöny, mind eme helyén kívüli fellengzés egy forrásból ered, hogy t. i. sem az egyik sem a másik esetben a költő nem tudta magát személye lelkiállapotjába találni. Mind az igen kevés mind az igen sok egyaránt hiba. Már pedig találomra csaknem lehetetlen vagy igen sokat vagy igen keveset nem mondani. A valódi költői tehetség a lelkiállapot egészen hű és találó festésében nyilatkozik. Bírnia kell a drámaköltőnek azon utánzó tehetséggel, hogy idegen személyek érzelmeibe és helyzetébe egészen bele tudja érezni magát. Ez még nem minden ugyan; de e kiválóan költői tehetség nélkül lehetetlen csak középszerű drámát, lehetetlen a színész számára csak némi sikerrel eljátszható szerepet írni. – A drámában, mint általán a költészetben, a festőszer, melylyel a lélekállapotokat ábrázoljuk, a nyelv, s a legjobb drámai nyelv az, mely legelevenebben és hathatósabban képes a lelkiállapotokat festeni. E nyelv lehet kisebb nagyobb mértékben emelkedett és virágos a lelkiállapotokhoz és gondolatokhoz képest, de bizonyos az, hogy egészen a mindennapi közönyös társalgás *nem*. A költő épen az által emelkedik felül az életen, hogy a titkos vágyakat, rejtett s tán rendesen csak sejtelemkép élő gondolatokat is hangos szavakba foglalja. Az érzelmek kifejezése dolgában nem kötheti a társadalmi illem, különben hatása legszebb és érdekesb részét áldozza fel. Az élet nyelvéből sokat tanulhat és tartozik is tanulni. Vannak némely általánosan uralkodó s többnyire a nemzeti jellem természetéből folyó kifejezés módjai, mintegy indulatszavai a legkülönbözőbb lelkiállapotok minden árnyalatának kifejezésére, melyeket mikor csak magokban olvasunk is, mintegy a

testmozdulatot is hozzá képzeljük, annyira festik az egész helyzetet, és nincs a drámaköltőnek fontosabb tanulmánya, mint ellesni e részint általánosan emberi, részint nemzeti kifejezés-módokat, s a színésznek kivált a szokott mozdulatokat is. Alig is képzeljük, hogy idegen drámaíró és idegen színész, ki nem ezekben született és nőtt, teljesen elbírja sajátítani. – A drámában a *nemzeti nyelv* legerőteljesebb és jellemzőbb kifejezéseit keresnők és várnók íróinktól; – de habár vannak egyes példák, melyek eléggé mutatják, mily csalhatatlan hatást tesz a kellő használat, nem habozhatunk kimondani, hogy drámai nyelvünk nem áll ott, a hová a lyrait Petőfi, az eposzit Arany és a regény nyelvét Jókai emelte az újabb időkben, erő, jellemzetesség, és eredeti magyarság dolgában.

A t. Akadémia azon szándékkal, hogy a drámai nyelvet kiemelje a kevés kivétellel lapos köznapiságból, a verses forma megkívánását látta célravezetőnek, azt hirdetvén ki, hogy előnyt ád a verses műveknek a prózaiak fölött egyenlő belérték mellett. A pályázatok eddigi eredménye az, hogy talán egy kivétellel célt nem ért e részben. A t. Akadémia a szenvedélyek, érzelmek emelkedettebb, erőteljesb nyelvét akará meghonosítni a mindennapi társalgás lankadt, suttogó hangja helyett. A verses forma mind a költői szellemet rugékonyabbá, csattanósabbá, – mind a gondolatot erőteljesbbé teheti, s a versbe öntött gondolatot méltán hasonlítja Hugo Victor acéllá edzett vashoz. – De nem igen tapasztaltuk az eddigi, kivált rímes versekkel tett kísérletekben ez üdvös hatást drámai nyelvünkre. Versben írt vígjátékaink talán egynek kivételével, oly közönséges beszédek, hogy bízvást írhatták volna prózában, a nélkül, hogy valamit vesztenének, sőt az épen előttem fekvő két, rímes versben írt vígjáték kétségkívül nyer vala ha prózában írják. Versben az alant járó gondolat, az ihlet és melegség nélküli szavak, a pongyola és nem magyaros stíl sokkal kirívóbb, mint prózában, a rosz hang jobban sérti a fület énekben, mint közönséges beszédben. Az inspiratio és lendület nélküli vers csak rím hajhászatra, a sorok felesleges szavakkal való kitömésére s igen szerencsétlenül talált kifejezésekre vezette ama két vígjáték íróit. Sőt oly nyelv és gondolathibákat találunk, melyeket prózában vagy csak kevésbbé kötött versekben el nem követnek vala. Mindkettő művében a nyelvre legtalálóbban azt mondhatjuk, hogy versekben elnyújtott szószaporítás, kivéve, hogy a „Nőbiztosítás”-ban van egy-egy sikerültebb hely is. A „Levél”-ben ilyeket is olvasunk egy földesúr birtokáról:

„A jószágot, melynek ura csupán
Jó tettekért jár a bukás után.”

Ez prózában írva annyit tesz, hogy a jószág ura jótéteményei miatt jár a bukás útján, azaz jó tettei miatt áll a bukás szélén. Ismét

Jaj, barátom, hát ez is *visszahajt?*
Beh nehéz is hárítni ezt a bajt!

A visszahajt annyit tesz, mint visszatartóztat, vagy visszariaszt. Más helyen ismét egy leány ezt mondja kérőjéről:

Sőt van okom kétségbe is esni,
Mert mama őt el akarja *vetni.*

azaz elutasítni.

Ha a „Levél” című vígjátékot akárhol felnyitjuk, ha ép ily nyelvhibákat nem, de mindenütt kényszergetett és kínos verselést találunk. A „Nőbiztosítás” írója is prózában nem adja vala a férj szájába, midőn ez azt akarja mondani, hogy majd talál más férfit, ki nejét próbára tegye, ezen szavakat:

Ki majd kap a kedvező alkalmon,
Hogy egy csinos nőt kéjbe fulaszszon.

A „Nőbiztosítás”-ban ilyet is találunk:

„Nem voltam ily roszul *éltem óta.*

Ezt a magyar, mióta él, soha sem mondta. A *nőm* helyett mindig *nejem* áll, pl:

Akkor aztán átlátom szégyennel,
Hogy méltatlan voltam a nejemmel.

A magyar szórakás megbírja-e továbbá az ily tortúrát:

Ilonáról föl kell tenni tehát,
Hogy kezével *szivét is adta át.*

vagy pedig az ily csonkítást:

Margintě őt a jó szomszédasszony,
Hogy vigyázni otthon ne *mulaszszon?*”

A vers kedvéért megbocsáthatók-e ilyen s több ezekhez hasonló helyek?

Mindezen példákat csak mint végleteket hozám fel; de ezen nyelvhibák nélkül is a verselésben a gondolatoknak semmi ereje, csattanóssága és emelkedettsége. Csaknem olyan próza, mint az a geographia, melyet egykor ritmusos versekben írtak. Bár nem akarok ezen két vígjáték nyelvéből hímet varrni verses vígjátékainkra, annyit kimondhatok, hogy a vers által a stíl nem emelkedett a költői kifejezésig; ellenben a vers, az emberi érzelmek e természetes hangszere, a mindennapi beszédhez van alázva. A gondolat és stíl nem nyert, a vers határozottan vesztett.

[III.]

Nem mondom, hogy a drámai pályázatok hirdetése alkalmával kimondott azon kívánat, hogy a vígjátékok versben legyenek írva, magáért e kívánatért vezetne ily eredményekre; mert a valódi költői tehetséget soha sem riasztja vissza a vers, s kezei közt a nyelv mindenesetre több erős hatást és bájt nyerhet; – csak azt mondom, hogy e kívánat csupán mellékes és alárendelt dolgot illetett, a mi tulajdonkép nem is kelléke a vígjátéknak. A vers vagy próza kérdésén fölül áll a drámai nyelv megkövetelése. Ábrázolja híven, erőteljesen e nyelv a személy egyéniségét, jellemét és lelkiállapotját, hogy mintegy szemünk előtt álljon és megragadja képzeletünket. Ekkor is csak eszközt kívánunk ugyan; de a lényeghez közelebbjárót, mint a vers. Ha föltételeket kötünk ki, illessék azok a lényeget, hogy félrevezetésre kitelhetőleg okot ne adjunk, s a hasztalan fáradság kitelhetőleg megkíméltes-

sék. Versben is írnak, a mint látjuk, prózát, ellenben prózában is lehetnek valódi drámaköltők. Bízzuk azt a költőre, hogy akár mint Molière prózában is írjon vígjátékot, akár mint Shakespeare prózával elegyítse verseit ugyanazon színdarabban. Az eddigi pályázati hirdetések azt mondják, hogy különben egyenlő becsű művek közt a verses mű a nyertes. Én azt óhajtanám, hogy különben egyenlő becsű művek közt az legyen nyertes, melyben a jellemet és lelkiállapotot leghívebben festi a nyelv – akár versben, akár prózában. – Ha sikerülne ez irányba vezetni a törekvést, sokkal nagyobb haszon háromlanék drámairodalmunkra, mint azon nehány ezer rímből, melyet az eddigi pályázók a drámára pazaroltak. Pedig nem alaptalan a remény. Mert íme az Akadémiának csak feltételes kívánságára, hogy versben legyen írva a dráma, már is csupa versben kezdik írni, s a jelenleg pályázók között nincs egy is, ki legalább jambusokban írni elmulasztaná. E buzgalom mutatja, hogy ha nehezebb kívánatot fejezünk is ki határozottan, a törekvés nem fog hiányzani. A diadal, ha tán nehezebb, de mindenesetre fényesebb leszen. Oly tehetségben, ki az emberi jellemet szavakban képes ábrázolni, valódi költőt nyertünk, míg a verselésbeli ügyesség semmit sem bizonyít a hivatásról. Aristoteles sem a verselésben látá a költészet föladatát, hanem az *utánzásban*.

Nem terjeszkedem ki bővebben a most pályázott vígjátékok azon nagy hibájára, hogy egy mese bonyolítása kedvéért összevissza kuszálják a lélektan törvényeit, hogy a „Levél"-ben egyetlen egy fontosabb cselekedet sincsen indokolva, s a „Nőbiztosítás"-ban egy rendkívül oktalan és fölfoghatatlan szeszélyből indul ki az egész, úgy hogy a színész, ha a főszerepet játszani akarná, kénytelen volna tökéletes idiotot állítni elénk, pedig szerző csak elégedetlen embert akart festeni. Tudom, hogy vígjátékainkban közönségesen nincs meg ezen érdekhiány ekkora mértékben; de gyakran meg van az, hogy már a kiindulásban, az expositióban meg van a lélektani valótlanság, úgy hogy az egész homokon épül; – néha jól indul, de a bonyolításban van elrontva minden.

Vígjátékunk sokat haladott egyben, t. i. a cselekvény elevenebbé tételében; de nincs okunk örülni rajta, ha ez épen a lényeges részek rovására történik. – A most pályázott vígjátékok a mese érdekessége szempontjából sem állanak ott, a hol adhatóbb vígjátékaink szoktak állani. A „Levél" meséje legelevenebb; de nincs talán közönség, melynek minden kedvét el ne venné a teljes indokolatlanság minden lépten-nyomon. Ez indokhiány divatja oly túlságra vitetik ebben, hogy legfeljebb ijesztő példaként volna fölmutatható. A „Nőbiztosítás"-nál pedig unalmasabb vígjáték alig képzelhető. Sem a „Levél"-ben, sem a „Nőbiztosítás"-ban nincs bárminemű párbeszéd, mely érdekelje és csak középszerűen kielégítse a közönséget. Nem csak a fenemlített hidegség és kelletlen stil okozza ezt, hanem egy igen csodálatos tünemény, – hogy t. i. a cselekvő személyeknek nincs akaratjok, csupán szeszélyük, a kik minden fölfogható ok nélkül, komoly arccal határozzák tettre magokat. A „Levél"-ben felfoghatatlan szeszélyből indul ki a cselekvény, a „Nőbiztosítás"-ban egy oktalan elméleti okoskodásból van kockára téve mindaz, a mi a főszemély előtt kedves. Az előbbiben az emberek egy szóra, egy ötletre készek hihetetlenségeket követni el, az utóbbiban igen hosszú okoskodó párbeszédek után is ott vagyunk, a hol a párbeszéd elején. A főszemély itt mindenben igazat ád az el-

lene beszéltnek, – hanem váltig erősíti, s utoljára is annál marad, hogy látja esztelenségét, de hiában – ő oly tehetetlen és gyönge, hogy szeszélyéről le nem mondhat. Mindezek bizonyságául meglepő példákat hozhatnék föl a két műből; de nem szándékom itt a sikertelen kísérletek gyengéivel mulattatni t. hallgatóimat. Csak annak kimondására használom az alkalmat, hogy midőn a drámaszerző az akaratot kifelejti személyeinek jelleméből, nemcsak hogy az ember leglényegesb oldalát felejti ki s így nem rajzol embert, hanem a drámát teszi lehetetlenné. A drámában mindennek tetté kell érnie. A tett pedig mitől függene inkább, mint az akarattól? – Az ok nélküli elhatározást nem nevezzük akaratnak, s a cselekvés is ok nélkülinek, valótlannak tűnik föl. Az akarat nélküli egyén nemcsak ezért nem lehet drámai személy, hanem azért sem, mivel párbeszédbe nem állhat senkivel. A „Nőbiztosítás"-ban például az a különös, hogy a főszemély egyáltalában nem tud felelni az ellenvetésekre. Minden ember monologot tart – s a falnak beszél. A „Levél" körülbelül hasonló okból hasonló magánbeszédek gyűjteménye.

A költészetben s kivált a drámában szükséges, hogy az emberek egészen át legyenek hatva érzéseiktől, szenvedélyeiktől, s szívvel lélekkel akarják a mit akarnak. Elevenebben kell kimutatniok szívöket az iránt a mi előttök becses és kedves, még mint az életben is. Saját gondolat körükbe, viszonyaikba igen erős és morális okokkal kell belevonniok a nézőt, – s ha ez nem sikerül, se hatást nem tesznek, se tettök nem érthető. Az élet küzdelme nem hogy kisebb volna a drámában, hanem a költő még nagyítja azt a hatás kedvéért, s közönyös személynek, közönyös jelenetnek és közönyös felfogásnak, nem lehet helye a drámában, – akár vígjáték, akár szomorújáték legyen.

A jelen pályázatra kinevezett bizottság egyhangúlag kimondván, hogy a pályázó vígjátékok egyike sem kielégítő s színi előadásra sem ajánlatos, megvitatá az aránylagos előnyöket, s végre szavazván, az eredmény az lett, hogy az I. számú pályamű lőn a nyertes, melynek címe: „*Vígjátéktárgy,*" vígjáték 3 felvonásban; jeligéje „*Pálcaló.*"

Előnye az két versenytársa felett, hogy személyei rajzán több melegség ömlik el, s ha nem emelkedik sehol az érzelmek költői kifejezéséig, legalább meg van az egyénekben azon elevenség, mely a társadalmi korlátok között szokásos. A nyelv jóval lendületesb és festőbb. Gyakran lelünk benne oly vonásokat, melyek szerencsésen ábrázolják a jellem egy-egy oldalát és a lelki állapotokat. Az íróban mindenütt legalább közepes hevületet tapasztalunk, s habár folytonos elmésségre törekvése fárasztóvá, néha homályossá is teszi, ezen elmésség mégis nagyobbára találó lévén, legalább lelki rugékonysággal mulattatja a hallgatót; legalább párbeszédeket mutathat fel, melyek ha általán véve nem drámaiak is, legalább képesítik a személyeket, hogy soha se maradjanak adósok a felelettel. Meg van benne az a társalgási elevenség, melyet az életben legalább mulatságosnak nevezünk; habár csak ott van meg, a hol épen csak társalgás foly s nem kerül a dolog az érzelmek nyilatkozataira s a jellem elhatározására. Ezekben szerző már nem találja fel magát.

A vígjáték jambusokban van írva. Gyakran hibás jambusokban, úgy hogy jobb volna prózára fordítni, a mit pár helyen meg is tesz az író; de ez inkább csak elhamarkodás jele, mert több gondot fordítva rá, mindenütt hibátlan versben is írhatna. A helyek nagy részében könnyűséggel s erőltetés nélkül folynak verses mondatai, habár az a különös, hogy sokkal több jambusban a tizenegy szótagos, mint a tízes sor, s a me*ll*ette és me*ll*őzve szót versmérték kedvéért néha egy *l*-lel írja, a mi hiba. Stílja különben hasonlíthatatlanul jobb, mint a fen említett két vígjátéké, habár néhol itt is fordul elő rosz szórakás. Kirí néhol az efféle:

„Téged lehetne meggyilkolni szóval –

e helyett: „téged meg lehetne szóval gyilkolni," – de általán az erőltetés ritkább, mint a fenebbi két vígjátékban, s a hibák kijavíthatók, míg ezeket csaknem merőben át kellene dolgozni, ha másként megérdemlenék.

A mesének kiindulása kielégítő, s a mint az első felvonásban a dráma megered, még sokat ígérő is. A jellemek, a helyzet való és eleven színben kezdenek feltünedezni, s legalább nem esztelenek, hanem ép emberek között érezzük magunkat. Sajnos azonban, hogy várakozásunkban csalódunk. Érdekes, lélektani fejlést s nagyobb bonyodalmat, természetes megoldást várunk; de a helyett főkép egy tapintatlan új személy, odatolakodik idegen létére, s csaknem hallatlan vakmerőséggel tesz igazságot egyfelől a férj és nő, másfelől a férj és szerető között. E dictátori szerep egy írónak jut egy grófi családban. Ezen szerep mindent elront. Nemcsak magát teszi hihetetlenné e költött író, hanem azokat is, kik nemcsak megszenvedik a házban, hanem még a siker előtt hálával és becsüléssel viseltetnek iránta. Egy szilárd és parancsoló jellemű férj van megalázva, egy gyöngédnek feltüntetett nő tűri sérelem érzet nélkül a tolakodót, s egy állítólag ragyogóan és csábítólag szellemdús hölgy, a férj szeretője, igen könnyű szerrel megbuktatva. A megoldásnál az egész csomó valószínűtlenül vágatik ketté, a legnagyobb könnyűséggel. Szerző csak nyugvó állásban s társalgó hangon tudja beszéltetni személyeit. Nemcsak az expositiot tevő első felvonás jelenetei bizonyítják ezt, hanem ez egész műnek legsikerültebb alakja, egy magyarul keveset tudó, de azért folyvást bár rosz magyarsággal beszélő magyar mágnás, ki mindamellett koránsem együgyű, hanem a legépebb egyén minden itt szereplők között. Csak az a hibája, hogy a cselekvényre nézve ötödik kerék a színműben. Arra való, hogy bemutassa a költőt a háznál.

Midőn e műre adtam a bizottság ülésében szavazatomat, csak azon kényszerűségből tettem, hogy az aránylag legjobbiknak okvetetlenül ki kell adnunk a jutalmat. Koránsem voltam elragadtatva érdemei által, melyek egy drámai műre nézve csekélyek. Nem hálás munka sokat boncolgatnunk ezt is; de ki kell emelnem egy tévedésre vezető nézetet, mely úgy látszik a szerzőt e mű írására vitte, s ilyek írására vihet másokat is. Íme, az e vígjátékban előforduló drámaköltő mit mond egy helyen vígjátékirodalmunkról:

...Elvégre a közönség
Megunta már a sok diákos élcet,
Kifizetetlen suszter számadást,
Táblabiró-izetlenségeket.
Magasb élvért sóvárog a szive.
Óhajtja a felsőbb körök legét is
Szivhatni a földszint deszkázatáról. (I. felv. V. jel.)

Semmi gondunk nem volna Csatárdy vígjátékbeli költő aestheticai elméletére; de úgy látszik magát a vígjáték íróját is e nézet vezérli.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a magasb élv, melyre a közönség szíve sóvárog, az legyen, hogy a mágnások mindennapi beszédtárgyait és beszédmódját hallja a színpadon. A mágnások otthon olyat, vagy különbet is hallanak, a többi részt nem nagyon mulattatja a lovászati és lövészeti vagy más ilyes szenvedély magában. Vagy tán a vígjáték hangját emeljük vele? – A magasb körök társadalmában bizonyos ideig az lehet a divat, hogy az urak és hölgyek semmin se mutassanak legkisebb felindulást, épen arról ne szóljanak egy szót sem, a mi legjobban érdekli és meghatja, hogy teljesen blazírtaknak, közönyöseknek tessenek. Vigyük e bontont a színpadra, s a kinek költészet kell, menjen haza, s olvasson oly színdarabot, mely a színi divatnak más korában keletkezett; mert drámánk prózaibb lesz, mint a kifizetetlen suszter számadásos darabok, föltéve, hogy ezek a jellemet és emberi érzelmeket a magok természete szerint mutatják föl. Nem magában a tárgyban van az ízlés s költészet, hanem a fölfogásban. Egyik társadalmi kör nyelve sem alkalmas arra, hogy egész valóságában a színpadra vigyük; de mindenik alkalmas arra, hogy belőle a költői szabadság költői nyelvet alkosson. Melyik társalgási vígjátékban van annyi lelki öröm, mint némely népi tárgyú magyar költeményünkben? – Hogy szerző a drámai nyelv emelése alatt azt érti, hogy az érzelem nyilatkozatok hangosak ne legyenek, látszik darabjában, a hol a férj suttomban mond le kedveséről, semmit sem szól határzatairól – szóval oly jól tudja a bontont, hogy épen arról hallgat, a mit legfontosabb dolognak tart maga is; – s szerző meggyőződése látszik lenni azon mondat is, melyet a második felvonásban hallunk az úri körökben játszó vígjátékokról:

„Az ily magas legű darab lehet
Mindig csipős, sohsem kacagtató."

Egy illem szabályokat tartalmazó régibb angol könyvből olvastam, hogy a jól nevelt embernek társaságban nem szabad kacagni. Az ily chinai társadalomból lehetne aztán valóban kacagtató vígjátékot írni. Azonban tegyen a társadalom, a mit akar, a vígjáték kora lejárt, ha ama fontoskodó szabályt elfogadjuk. – Tagadjuk, hogy a költészet és dráma az élet hű másolása. A költészet az emberi kedély, szív és jellem *nagyító*, de híven nagyító tükre – s nem az a magasb költészet, finomabb ízlés, mely ezeket kizárja, valamint nem az emeli a vígjáték nyelvét, ha a nevetést kizárjuk belőle, hanem épen az, ha ellenállhatatlan nevetésre indít. A fődolog az, hogy olyannal nevettessen, a mi nem ízetlen tréfa, hanem az emberi jellem mélyebb következetlenségeit s fonákságait tünteti fel.

Ha a vígjáték nyelvét emelni akarjuk, nem szükséges a társadalmi osztályok válogatásában keresni az üdvet, hanem ezeket fölhasználva, azon költészetben, mely lelkiállapotot és jellemeket minél hatályosabban tud festeni. És épen a nevetést kizárni a comicumból, annyi mint a meghatót száműzni a tragoediákból, azaz épen legtermészetesb s lényegéhez tartozó hatásától fosztani meg.

Vígjátékunkat sem magában a vers, sem magában a művelt körök modora nem fogja emelni. Csak a jellem és szenvedély megragadó, hatásos ábrázolása s a legtősgyökeresebb magyar nyelv.

Tudom, hogy a drámai compositio még fontosb követelés; de a compositio nem lehet el a jellemfestés nélkül, s a ki jellemet bír alakítni, nemcsak tengelyét készítette el a műnek, hanem igen hihető, hogy az, a mire a részletben képességet mutatott, az egészre nézve is sikerülni fog. Salamon Ferenc.

36.

[–m.–, [*Molnár György nyári színháza*], Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10. 23. sz. 366–367.]

E rovatunk címe elavult. Eddigelő a „Nemzeti színház” magába foglalá a főváros egész magyar színészetét; de april 2-ika óta a pesti nemzeti színházon kívül van más magyar színészetünk is, melyet a nemes élvezetre vágyó közönség nem a kerepesi úton, hanem egyszer Budán az alagút túlsó végén, máskor Pesten, a városligeti sétány kezdetén keres föl, – azaz a budai vagy pesti nyári színházban. Az előbbi kormány alatt is kértek engedélyt egy magyar társaságnak e színkörökben való vendégszereplésére, de az a kormány, ki a németesítés haladásával ámítá magát és a világot, a ki Pesten, Magyarország fővárosában kivitette, hogy a német színház „városi színház” nevet viseljen, s a városi polgárság adójából évenkinti segélypénzt húzzon, – azt hívé, hogy természetes ellenségnek kell lennie a magyar nyelv és irodalom gyarapodásának, bármely oldalról. Nem engedte, hogy a külvárosi színházakban magyar nyelv hangozzék. – Az új politikai fordulat e részben is megsemmisíté az ép oly méltánytalan, mint oktalan korlátokat. Az állandó magyar nemzeti színházon kívül egy vándortársaság tette át ideiglenes lakását: egyik legjobb vidéki színtársulat ez s a *Molnár* igazgatása alatt áll. A ki fővárosunk népét ismeri, jól tudhatja, hogy nemcsak magyar születésűek vallják magokat magyaroknak, s nem csak azok óhajtanak a zengzetes és férfias nyelvben gyönyörködve haladni, a kiknek anyanyelvök a mi anyanyelvünk,– kiknek magyar szívénél s műveltségi hajlamainál nem kisebb a nyelvünk iránti rokonszenv. És színészetünk pártolására ne remélhetnénk méltán szebb jövőt? Ne vélnők bizonyosnak, hogy két magyar színház bátran megfér a testvér városokban! – E szép remény megvalósítását várjuk Molnár színtársulatától. Szívünkből örvendenénk neki.

A társaságon nem múlik: – az, úgy látszik, becsülettel s igaz törekvéssel felel meg föladatának. A mint az april 2-iki első előadás alkalmával meggyőződénk, élvezetes délutánokat képes szerezni a könnyű, játszian mulattató színművekkel a közönségnek. Népszínművekkel, dalos, táncos darabokkal ellátva jöttek a főváros külső színházaiba, – s a mi több, ügyes, szakmájoknak megfelelni képes tagokkal, kik közt helyesen tudja a rendező, Molnár, fölosztani a szerepeket, úgy hogy az első előadás fölülmúlta várakozásunkat. – Nem szándékunk ezúttal az egyes személyek tehetségének és játékának kritikai boncolásába ereszkedni. Bővebb ismeretség után ezekről is szólani fogunk, és pedig ép oly részrehajlatlanul, mint a nemzeti színházbeli előadásokról. A mi a művészet szempontjából helytelen a kerepesi úton este 7-órától 9-ig, ugyanaz nem lehet helyes a Városligetben délutáni 4 vagy 5 órától 7-ig. Azt hiszszük, magok a vendégszínészek is rosz néven vennék, ha azt mutatnák ki, hogy palástolásra szorultak.

Kiemelhetnők ez első előadás után is, mely a „Pünkösdi királynő” című népszínmű vala, Mátray Laura, vagyis Szépné kellemes, Hetényi Laura, vagyis Molnárné erősb vonású játékát, Szőllősi Piroska eleven, tűzről pattant szereplését egy paraszt leány megszemélyesítésében, s a női személyzet többi részére is juttathatnánk egy-két dicséretet; a férfi személyzetből az igazgató, Molnár önmérséklettel párosult szavalását és játékát, a nagy reményekre jogosító fiatal Együd ifjúi elevenségét, a ki a közönség egyhangú dicséretében és tapsaiban részesült, végre az öregebb szerepekben Vasvári Kovácsot és Dósát. De megelégszünk ezúttal az érdemes igazgató iránt azon elismeréssel, hogy a rendezés, a játék összevágása ügyességre és tapintatra mutatott. Ezen érdem nem kicsiny. A jó szereposztás, pontos betanulás és szabatos előadás előnyt adhat olykor egy netalán nagyobb tehetségekből álló személyzet fölött is.

Az első előadás a legjobb benyomást hagyta maga után. Maga a közönség is reményekre bátorított. A nyári színkör megtelt, – s a szép közönség a legmelegebb részvéttel fogadta az új jövevényeket. –m.–

37.

[[sz. n.], Vachott Sándor, Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 17. 24. sz. 383.]

Vachott Sándor

April 11-ikén nagy tömeg kísérte ki halottunkat Budáról a kerepesi temetőig. Mily buzdító az érdemre egy ily temetés, s mily lelkesítő a közrészvét, mely a hazafit megragadja, látván, hogy az érdem magas születés nélkül is mily rangot foglal el. A temetés oly szép volt, mint a kimúltnak élete; ha ugyan szépnek nevezhetünk akármely temetést, ha ugyan szépnek nevezhetjük a martyrok életét!

Vachott Sándor évek óta azon élőhalottaink közé tartozott, kik a lelkökből szeretett hazának romlásában nem a testi, hanem a sokkal fájdalmasabb lelki halál tragicumával végzik dicső és becsületes pályájokat. Szomorú, mindig szomorú látvány ily alkonyat oly tiszta fényű nap után, bármennyiszer láttuk példáját a közelebbi tíz év alatt. A történet meg fog emlékezni a hazának nemcsak harcban elesett, hanem a haza ügyében oly sokat szenvedett fiairól is. Egy korra sem illett anynyira a költő szava: „Keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért," mint a közelebbi évekre.

Senki sem látszott kevésbbé martyrnak teremtve, mint azon egyszerűen gyöngéd költő, kinek kellemes dalaiban oly szelíd, mint a minő teljes a harmónia. A kedves bájt egy erőszakos felkiáltás, a képet egyetlen durva vonás sem zavarja meg. Olvassátok el újra verseit – megérdemlik. – A hang és a tárgy egyaránt meggyőz lelke valódi szerénységéről s a finom gyöngédségről. Kevéssel beérő szív és lélek; vágyai egyszerűek és természetesek. A zajtalan családi életre látszott születve, melyet oly szépen fest ez epigrammjában:

„Áldott a hajlék, melyet hü nő keze rendez.
S melyben a rendet földulja picinyke gyerek."

Ki ne emlékeznék költőnk azon patriarchalis öregére, kit „György úr"-nak nevez. Mintha csak ezen békés öreg volna ideálja! Három-négy verset ír róla, s mily gyöngéd egyszerűséggel festi halálát:

„Midőn utószor mentél ágyadig,
…………
Szép rendesen, mint véredben vala,
Az ágy előtti székre vetkezél,
S nem gondolád, hogy mindegy már neked
Akár a földre hányd ruháidat,
Avvagy kidobd a keskeny ablakon."

Dalai mutatják, hogy költőnknek is ez lett volna legtermészetesb kimúlta. Lelkületéhez, vágyaihoz oly jól illett volna a csendes átszenderülés hetven boldog év után, – a helyett, hogy legszebb korában élőhalottként rejtőzzék el, s koporsójára is csak negyvenhárom év legyen írva.

De ez egyszerű lelkület őszinte volt, s az álságot gyűlölte mindenek fölött, – a mit mondott, érezte is. A szelídség, mely dalaiban van, mélységgel párosul. Költőnk igazat mondott, s talán magáról szólt, midőn ezt írta a szívről:

És mint a lázadt tenger, oly hatalmas,
És akkor is mély, a midőn nyugalmas.

E mélységről tanúskodnak azon valódi gyöngyök, melyek verseiben sűrűn tűnnek elő, s melyeket csak érző szív talál. Gyakran lep meg egy-egy oly hang. mely bár ismeretesnek látszik, egészen új. E hangot nem lehet tanulni vagy utánozni: a természetességben van ereje. Hazafias verseiben is ugyanazon mély, őszinte érzés, mint szerelmi dalaiban, – melyek néha rajongók, de ép oly szelídek, mint komolyak. Szabadság a másik bálványa, melyet számos dalaiban annyira ki-

fejezve találunk, mint ha költői lelkében nagyobb életszükség volna az, mint másnál, s a „Külföld rabjá”-nak írója mély borzalommal festi elénk a börtönt. – És ő elvesztette érzelmeinek csaknem minden tárgyát. 1849 a haza jövőjét tette kétségessé. 1853-ban a fogság elzárta családjától, kedveseitől, megfosztotta szabadságától. – De ki tudná leolvasni a lelkületről az ember végzetét? ki volna oly vakmerő, hogy a szív fenekén rejlő titkok mélyébe akarjon hatni? A szerencsétlenséget egész nagyságában tudjuk érezni, de magyarázni nem. A rokonszenv az, mely műveit kedvesekké tevé, – s ő egyik legsympatheticusabb költői egyéniség – a rokonszenv az, mely koporsóját környezé, s mely a kerepesi temetőben, hol annyi jeles költőnk sírja áll, fogja koszorúzni sírkövét. Környezzék a vértanú és költő sírját a hála és kegyelet jelei!

38.

[S. F., *Beszélyek*, Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 403–408.]

Beszélyek

Írta Emília. (Két kötetben.) Pest, Engel és Mandello tulajdona

Mi könnyebb, lyrai verset írni-e vagy prózában beszélyeket? – E kérdés alkalmasint el van már döntve szépirodalmunkban. A mindennapi gyakorlat mutatja, hogy egyiket ép oly könnyűnek tartjuk, mint a másikat. Kötet számra jelen meg a lyrai vers s a novella és regény hetenkint. Egészen más kérdés, de hasonlókép el van döntve: mi könnyebb novellát írni-e vagy drámát? Úgy látszik, ez utóbbit átalánvéve nehezebbnek tartjuk; – habár azt sem lehet tagadni, hogy a drámai formát is nagy mértékben könnyűvé tették napjainkban. A dráma ugyanis nem külső formája miatt tetszett nehéznek, hanem egy lényegbe vágó oknál fogva. Itt az egyéneket jellemökhez és érzelmeikhez képest a magok személyében kell beszéltetni, s egyéb semmi sem vegyülhet a műbe, mint az ember s az embernek indulatjai és jelleme. Ez volt főleg, mi nehézzé tette a drámaírást. Ezen sanyarú törvényt azonban, mivel eltörülni lehetetlen, sokféleképp próbálják kijátszani. A jellem meglepő hűségű nyilatkozatai helyett az események véletlen-váratlan fordulataira áll el szeme szája a nézőnek. Az emberek, szenvedélyek és erkölcsi motívumok kissé közönségesek, a párbeszédek kissé kopottak; de az életviszonyok, kalandok és események mellett hangyabolylyá törpül az oly mese, minő Macbethé, Othelloé, nem is említve az ókori classicusokat. Ezen kibúvó ajtó ellenére, melyen valóban kibújtak a színházból a korlátlan végtelenségbe, megmaradt a parancsoló szükség, hogy az író a cselekvő személyeknek bizonyos jellemet adjon, bizonyos érzelmekkel és szándékokkal ruházza fel, s azok szerint beszéltesse, legalább megközelítőleg, legalább olyan formán; mert különben a legbonyolultabb mese sem

nyert életet; s mert belátták, hogy a néző is a sikerült jellem és érzelem-nyilatkozatoknak adja tetszését legcsalhatlanabbul. – Az emberek utánzása szóban és cselekvésben mindig a legnagyobb sikert biztosítja ma is, mint bármikor. A surrogatumok maig sem helyettesítik a lélek szükségeit eléggé, – s mindig megkívánják, hogy a valódi, természetszerű anyagból minél több vegyíttessék hozzájok.

Így vagyunk elbeszélő költeményeinkkel, a novellákkal és regényekkel is. Az elbeszélő forma nem menti fel az írót, hogy költött egyéneket ne beszéltessen és cselekedtessen előttünk a csalódásig vitt élethűséggel. A regénynek és novellának nem kisebb a föladata, mint a drámának e részben. Az emberi jellem hű és a képzeletet megragadó ábrázolása a leglényegesebb, nélkülözhetetlen kellék. A beszélyírás e szempontból semmivel sem könnyebb a drámaírásnál. A törvény itt sem veszíthet sanyarúságából; de az elbeszélő nemben is sokkép játszszák ki azt, sőt nagyobb mértékben, mint a színműveknél tapasztaljuk, mivel a forma szélesb csapongást enged.

A regényírók főkép azok, kik divatba hozták, hogy az emberi jellem és szenvedélyek eleven festése helyett a költészet nagyobb része rendkívüli kalandok, rendkívüli események és véletlenségek tárháza legyen, – annyira, hogy már *regényes* alatt nem értünk egyebet, mint véletlenségekben gazdag eseményeket. Ezen regényesség ment át a drámába is, s annál inkább a beszélyirodalomba, hogy a lényeges kellék, a jellem hű festése rovására minél többet foglaljanak a külső események. A francia regényírók 1830-tól mintegy 1850-ig a legfelső fokra vitték ezen álművészetet, s Sue és Dumas képzelete s kétségtelen nagy tehetsége ilyen, a dolog természetébe ütköző nagy kísérletekben merült ki. – A divat üdvös túlságokra ment – mert a visszaélés túlságát üdvösnek nevezhetjük azon tekintetben, hogy maga buktatja meg magát minden külső ellenség nélkül.

Még vannak írók e régi iskolából; – de már nagy hatást nem tesz tán egyetlen egy is. Magában a francia irodalomban örvendetes jeleit látjuk, hogy a közönség azon regényíróit kedveli leginkább, kik az eseményekkel való túlhalmozást mellőzve, sikerült alakokat, egyszerűbb érzelmeket festenek, kikben mintegy ismerősöket látunk, s kik között bizalmasan, otthon érezzük magunkat. – Azonban, még csak az átmeneti kort élik ott, s nem tűnt fel az új irány valódi Mózese, habár vannak nagy kedvességben álló hirdetői. A helyes útra térni annyival könnyebb, mivel az angol irodalom ma is fényes példányokat mutat föl az elbeszélői nemben, a hol az emberi jellem festése ma is, mint ezelőtt, legelső kelléke a beszélynek és regénynek.

Mi jelenleg is, mint ezelőtt, mostohább helyzetben vagyunk. A közönség benne van még a rendkívüli események iránti előszeretetben a mi a regényt és beszélyt illeti; a jellemet híven rajzoló, s véletlenségekkel és hallatlan kalandokkal nem terhelt regényekben nem igen gyönyörködik, – míg más részt az ezekben bővölkedő művek sem okoznak nagy sensasiót. – A szokás követelő, de blazírttá tesz időmúltával. A pusztán időtöltési inger nem valódi érdekeltség – tőszomszédja a közönyösségnek. Ezen állapotunkból csak nagy tehetségű regény- és beszélyírók emelhetnek ki, a kik az emberi lélek festésében keresik az elbeszélő költészet föladatát. – Türelemmel várjuk azon műveket, melyek e jobb irányba indítják az

ízlést. Annyival nagyobb türelemmel, mivel a közelebbi évek alatt föltűnt beszély- és regényírók közt hiában keressük azokat, a kik az utat előkészítenék. Ez előkészítéshez a tehetségen kívül buzgalmas törekvés, szilárd kitartás s komoly gondolkodás kívántatik meg. Ezen törekvés, ezen komoly gondolkodás hiánya igen feltűnő regény- és beszélyirodalmunkban. Nem látjuk-e csaknem mindennap, mily könnyűnek tartják íróink nem egy, hanem számos beszélyt s a mellett néha egy-egy regényt bocsátni az irodalompártoló közönség elé?– Anynyival kevésbbé szólok egyesekről, mivel találunk olykor kivételeket; de a kivételek nem változtatnak az átalános irányon. Vannak az írók nagyobb tömegében, kiknek műveiben aránylag több jót találunk, mint másokéban, – s ezekre nem hunyhatunk szemet. De lehetetlen akármely költői művet nem természete és a művészet leglényegesb szempontja szerint ítélnünk. Épen a legelső, épen a leglényegesb az, mit minden műben keresünk, s minek kisebb nagyobb mértékétől függ a mű becse. A lényegtelenekben való kitűnés egészen alárendelt szempont.

A költészetben leglényegesb kellék a lélektani igazság és hűség; – a költői tehetség legcsalhatlanabb jele az emberi lélek találó utánzása szóban és cselekedetben; a mű becsét azon lélektani igazság határozza el, mely alapjául szolgál, s azon részletek, melyek e lélektani igazság fejlesztései a megtestesített egyénekben; mert magától értetik, hogy a költő, mint a festő, mindig a képzelethez s nem az értelemhez szól, megtestesített képekben állítja elénk az eszmét. A regényben, beszélyben, mint a drámában tehát először is az dönti el, méltó-e feldolgozni valamely tárgyat, ha vajon az emberi lélek, s különösön a szív és erkölcsi világ egy-egy mélyebb igazságának lehet-e tükre, – s a költői tehetséget, phantasiát nem fellengő metaphorákból, nem az ábrándos eszmékből, vagy ömledező érzelgésből, hanem az emberi alakok plasticai megtermettségéből ítéljük.

Azért említem föl bár röviden mindezeket, mivel újra feltámadhat a vád, hogy igen magas szempontból ítélek. Pedig nem világos-e, hogy midőn épen csak az elemi kelléket kívánom, a követelés nem túlcsigázott. Jellemfestés nélkül írni elbeszélő művet, annyi mint katonák nélkül akarni háborút folytatni. Az épülethez mindenek felett alap s szilárd anyag kell. A külforma kerekdedsége, a művészi tapintat a cselekvény elrendezésében már jóval magasb rendű követelés. A forma tökélye az, a mi a jó vezérlés a hadban, vagy az ízlés, a stíl az építészetben.

Emília beszélyeit csak dicsérhetjük, hogy meséjük oly egyszerű, a mint csak lehet. Nem hajhászsza a rendkívüli viszonyokat. Rendkívüli kalandokkal nem akarja felcsigázni a kíváncsiságot, s a hatásnak nem külső eszközeit használja fel.

Ezért koránsem tartanók rosz jelnek, ha ez egyszerű beszélyek legalább oly tetszéssel fogadtatnának, mint a kalandosb, zajosabb és erőszakosabb beszélyeink szoktak részesülni, különben egyenlő, sokszor kisebb tehetség mellett.

Emilia azon beszély- és regényírók iskolájához látszik szegődni, kik a házi életet, s különösen, a nők életét szeretik rajzolni. Az irány dicséretes, s ha egyszersmind sikerülne is, csak magasztalva szólanánk a szóban forgó művekről. De dicséretünk mellett nem egy kifogást leszünk kénytelenek elmondani, különösen a jellemfestés szempontjából.

Az első beszélyben, melynek címe: „A kit a világ nevet,” két vén leány iránt akarja szerzőnő felkölteni részvétünket. A világ által kinevetett vén kisasszonyok egyikét egy iparlovag nőül kérvén, már a lakodalomhoz minden kész, midőn a vőlegény menyasszonyának pénzét ellopva, megszökik. A vén leány harminc év múlva is tökéletesen hiszi, hogy vőlegénye megjön, s mindennap a legteljesebb hittel várja megérkeztét. Húgának is volt kérője fiatal korában; de ez nénje csalódásán okulva, soha sem mond le határozatáról, hogy leányként akar meghalni, pedig kérője most is, harminc év múlva, mindennap eljár a vén kisasszonyhoz, s még mindig rá akarja beszélni a férjhezmenetelre. Ily különc lelkibetegségeket nem tartunk ugyan egészen alkalmasaknak, kivált komoly alakban, költői tárgyakul; de épen megrovandóknak sem, – csak a kivitel elégítse ki az olvasót. Különösen az öreg kisasszony jelleme nincs eléggé részletezve arra, hogy valószínűtlennek ne tartanók hóbortos reményeit. A két leány életének catastrophája rég elmúlt időkre esik, s egy vén cseléd beszéli el. De épen e catastropha leírásában óhajtottunk volna több elevenséget és részleteket, melyek jobban megismertessenek a szereplő egyénekkel, hogy érzelmeikből, gondolkodásukból tetteik világosabbak legyenek. Így pl. az olvasó nem hajlandó elhinni, hogy a menyaszszony, anyja tudta nélkül, oly könnyen odaadja, még menyekző előtt, a hozományt, oly felületes ürügyre, minő a vőlegényé volt. Hihetetlenség nincs a dologban;– de ilyenekben nem elégszünk meg ennyivel. A cselekedet okainak nagyon világosan kell mindig előttünk állaniok, úgy hogy egészen természeteseknek találjuk. – A két vén kisasszonyt a könyező jószívűségen s a különcös ruhán kívül alig jellemzi egyéb. Az olvasó szánja őket, de utoljára sem mondhatja el, hogy ismerősei volnának. – Mindez alkalmasint jobban sikerül vala, ha nem a vén cseléd beszéli el a leányok sorsát. A költött jellemen átszűrt ily elbeszélés kétszeres érdekű, ha sikerül – egyszerre mutatja mind az elbeszélő felfogását és jellemét, mind elbeszélése tárgyát. A fődolog azonban, hogy a főtárgy legyen világos, – s a ki nehéznek tartja e mással való elbeszéltetést, jobban teszi, ha maga veszi át a szót és beszél el mindent. A két testvér ellentétes lelkibetegségét az öreg cseléd nem képes úgy festeni, hogy a képzeletet eléggé megragadja s elhitesse az olvasóval. Pedig ez volt a főfeladat. Szerzőnő ezt nem fejti meg kielégítően; – de annál több gondot fordít a mellékes személyekre s olykor fölösleges, magától érthető körülményekre. Mellék személy az öreg elbeszélő cseléd, s még annál inkább azon fiatal, örökben tartott leány, kinek az öreg asszony a vén kisasszonyok sorsát elbeszéli. E leányt nem kell vala oly érdekessé tenni, nem volt szükség oly fejlés alapját vetni meg nála, mintha ő válnék majd főszemélylyé. Az olvasó a részletes rajznál fogva e várakozásra van feljogosítva, – és főleg ez az oka, hogy a beszély ki nem elégít. Egy fejlésnek indított tárgy a végén függőben marad, s mintegy ketté vágatik.

A második beszély „Mennybe szállt csillag.” Egy igen fiatal leányka és egy igen fiatal férfi közt folyt le, – több egységgel, és belsőbb kapcsolattal, mint az előbbi. Be nem vallott, de erősen hitt szerelem él mindkettőben. Az ifjúnak több évre távozni kell, hogy orvossá képezze magát, s több évig nem látogatja meg szülőföldét és kedvesét. Az ifjú nem akarván a leány jövendőjének útjába állani, nem táplál benne levelek által reményeket. A leány azt hiszi, az ifjú megfeledkezett róla, s

szülei kívánságára egy becsületes orvosnak ígéri kezét, bár nem szereti, csak becsüli. A leány, ki már jegyben jár, beteg lesz a lelki szenvedés miatt; s az orvos, fölvilágosodván jegyesének szíve hajlama felől, elég becsületes, hogy visszalép. Az ifjú, kit a leány szeretett, későn látja őt. Mikor mind a két ifjú megtudja, hogy egymáshoz mily hívek maradtak, már késő, mert a leány halálán van s meg is hal kedvese karjai közt. – A tárgy nagyon sentimentalis, a mint a vázlatból látjuk, s nem is igen új; de ez ellen magában nem lehet kifogásunk. A kivitelre inkább. Az alakok, bár nem egész elevenségben, de némi homályos lágymeleg ködön át eléggé kivehetők. Azonban lelki állapotukat gyakran nem értjük, s van oly jelenet is, melyet csaknem hihetetlennek tartunk. Nem értjük eléggé, hogy mikor már a leány jegyben jár, s az ifjú, a kit szeret, négy szem közt, bizalmasan beszél vele, hogyan nem akarják nyilatkozatra bírni egymást. Egy-egy ibolyát adnak emlékül egymásnak, – különben csaknem siketnémák találkozása e jelenet. Mind lehetséges, hogy erős lelki okuk volt tartózkodniok; – de ez ok nem világos az olvasó előtt, –s mintegy novellaírói cselnek tűnik fel, hogy a beszély tovább folyhasson. Egyátalában nem tartjuk pedig hihetőnek, hogy a leány az idegen jegyes iránt oly rendkívüli szívességet és vidámságot mutasson annak jelenlétében, a kit szeret. A lelkiállapot festését mintegy kerülni látszik a szerzőnő. Hogy a szerelmesek kölcsönösen félremagyarázzák egymást, a távollét okozta; – e távollét alatt mindkét felet érthetjük – könnyű volt itt átalános okokkal, részletezés nélkül is felfoghatóvá tenni a gondolatmenetet; de ez sem ád részletezett képet, csak magyarázatot. A lelkiállapot festésére ott kínálkozott szép alkalom, a hol a két szerelmes találkozik; – a jelenet egészen drámai jelleművé válhatott volna; de majd semmi ilyest sem találunk. Fukarok a szóban a szerzőnő személyei – s alakjok az ily ellentétes találkozásban még homályosabban áll előttünk, mint magokra hagyva. De tán fölösleges is e megrovás; mert ott kell kezdenünk, hogy e találkozásban a párbeszédnek tárgya sem volt. Egy párbeszédnek akkor lehet tárgya, ha valamiben meghasonlott szívek és jellemek vitája foly. Itt pedig a beszélgetés mindjárt a harmadik szónál talán azon fölfedezésre vezet vala, hogy egyenlően szeretik egymást. Mert jellemökben sem igen különböznek, azaz nincsenek is másoldalról jellemezve, mint angyali lelköknél és önfeláldozó szerelmöknél fogva, kivéve, hogy az ifjú nagyon szereti a tudományokat. Jegyezzük meg itt, hogy szerzőnő egyéneit, férfiút és nőt, az angyali szívjóságon kívül alig jellemzi még a vérmérséklet is – nemhogy az erkölcsi mélyebb tulajdonok különbféle vegyülete. Alakjai többnyire halaványok; a jellemzés egyoldalú és hiányos.

A harmadik beszély több lélektani anyagot foglal magában. Kettős fejlemény húzódik rajta keresztül és megy végig, s mindkettő ellen csak a kivitelben találunk hiányt. E beszély címe: „Ki mondja meg miért?” – Egy felől egy fiatal, csak most férjhez ment nő azon töprenkedik, hogy ő nem érdemes férjére s nem tudja oly boldoggá tenni, mint az teszi őt. A fiatal házaspár viszonyának sok tér van szentelve, s a dolognak peripétiája van, míg a nő egészen megnyugtatva érzi magát. Azonban itt sincs kifejtve azon út, az érzelmek és gondolatok azon láncolata, melyeknél fogva a nő megnyugszik. Az olvasó azt sejti, hogy a kibékülést az hozza meg, hogy a nő anyává lett; de az egész dolog felől egy barátnőhöz írt levelek

töredékesen szólván, a levelek sok hézagot hagynak, s az olvasó nincs tisztában a fejleménynyel. – Egyszer csak arra érkezünk a fiatal nőhöz, hogy gyermeke születésekor meghalt. – A másik fejlemény a meghalt nő anyja és apjának fájdalma e halálon. Az anya, kinek szenvedélye mindig a sütemény-készítés volt, egyetlen leánya halálán megtébolyodik, s nem tesz egyebet, mint folyvást a konyhán süt főz, mint leánya lakodalmára tevé. E beszélyek között talán ez a legsikerültebb jellemrajzbeli részlet. Még hívebben van rajzolva a férj, ki elejénte észre sem vette, aztán el sem akarja hitetni magával neje borzasztó lelkiállapotját. Szépen mondja a jelenvolt idegenhez az öreg úr: „Úgy-e bár, semmi baja sincs? Csak kedvenc tárgyáról beszél" – mond az öreg úr, vidám kifejezést erőltetve arcára. „Feleségem úgy szeret gazdasszonykodni, … úgy-e bár édes feleségem." Aztán az öreg maga kezdett a sütésről főzésről beszélni. És e közben a jó öregnek akaratja ellen kicsordultak könyei.

Azonban egészen váratlan, hogy az öreg úr azon éjjel bánatában meghal. Átalán szerzőnő, a nélkül hogy a bánatot maga nagyságában mindig tudná rajzolni, hatását és következéseit, majd mindig túlozza. Különös neme a sentimentalismusnak! – Az öreg úrnak egyébiránt merőben asszonyi gyengédségű szíve volt. Fő szenvedélye vala, hogy a nyomorék és elhagyatott mezei madárfiakat összegyűjté s külön szálláson tartva egészen magához szoktatá. Ezen különc vonásra aligha volt szükség; mert jó szíve különben is kitűnhetett, egyszerűbb módon is. Attól tartunk, hogy sokan élnek oly hitben, mintha jellemfestés ily különc tulajdonok és hallatlan szokások festésében állana. – Ezen beszélyben sem találunk egyebet az embereket elérzékenyítő jó szívnél. Ifjak, öregek, nők és férfiak csak jó szívöknél fogva ismeretesek és egyik túl tesz a másikon érzékenység dolgában, ha ugyan túl lehet tenni.

A negyedik – és a két kötetes gyűjteményben utolsó – beszély, az „Áldozat," még tán érzékenyebb az előbbieknél. Egy gazdag pesti házi úr egyetlen fia titkos szerelmi viszonyban él egy pár évig egy szegény leánynyal, ki a külvárosban meghúzódva él öreg anyjával és egy kisdeddel. A még nem törvényesen egyesült pár forrón szereti egymást és gyermeküket. Az úrfi azonban e viszonyról mitsem szól apjának – tudván, hogy az bele nem egyezik, s ha apja ellenére esküszik a kedvesével, apja képes lesz kitagadni. Az ifjú mindezt elmondja az ifjú nőnek, s hozzáteszi még, hogy apja egy fiatal leányrokonát akarja vele elvétetni. A nő épen mivel nagyon szereti az ifjút, föláldozza magát annak vélt boldogságáért. Egyszer eltűnik anyjostul gyermekestül, s az ifjú nyomát veszti. Budán egy szegény ember házában vonja meg magát s ott hal meg három évi szenvedés után. Az ifjú s annak leendő neje haldokolva találják. Az *áldozat* halála után az ifjú s azon gyöngéd leány, ki az ifjúnak volt szánva összekelnek, s az előbbi kedves árváját magokhoz veszik. A megholtnak anyja sem éli túl leányát – egy órában hal meg vele a bánat miatt. – Nem tagadhatjuk, hogy a szív érzékenysége dolgában e személyek nem épen mindennapiak, sőt talán túlságosan érzékenyek. Azon szegény s munkaedzett férfi, a ki Budán házába fogadja a nőt, nem egyszer fakad könyekre, „és az udvarról behallatszott a jó ember *bőgő* sírása." Nagy gyöngédséggel van festve a karácsoneste is a szegény hajlékban; de, mint más helyen is tapasz-

taljuk, itt is igen könnyen gyöngélkednek a személyek az érzelmek miatt, – hol alig tudnak lábukon állani megindulásukban, hol egyszerre elsáppadnak, hol pedig simák, a nélkül, hogy szavaikból eléggé éreznők a megindulást. – A személyek, ez „Áldozat”-ban könnyen adják meg magokat a sorsnak: az ifjú még meg sem kísérli a komoly határozott lépést a frigy megszentesítésere. Egyetlen egy párbeszédnek sem vagyunk tanúi, melyben apjával legalább kerülve összetűzne e tárgyban. A leány merész elszántsága pedig, természetesen, hallgatag önmegadással, s a legnagyobb titokban történik. A lelki harc, vagy embernek emberrel való küzdése nem fordul elő – minden egy-egy érzés feltétlen parancsára történik.

Átalán mind a négy beszélyt összefoglalva, azt tapasztaljuk, hogy szerzőnő fő célja az olvasó élérzékenyítése személyeinek rendkívül érzékeny, lágy szíve által. De ez érzékenység meglepő, túlzott külső nyilatkozatokban mutatkozik. Nem az az epedő és ábrándozó sentimentalismus, mely hosszas jeremiádokkal keserítné az olvasót – hanem inkább az, mely mintegy némán, csak tényekben mutatkozik. Az előadás hangjában sem tapasztaljuk a megilletődés pathoszát. A szívnek, melyet festeni vél, csak catastropháit láttatja velünk, a nélkül, hogy fejledezni látnók az érzelmeket. Az első beszélyben a vén leány érzelmei mit sem változnak harminc éven át; a másodikban hasonlókép megmarad mind a leányban, mind a tudománynak élő eltávozott ifjúban a szerelem, s csak a külső viszonyok változnak, de belső catastrophája nincs; a harmadikban a félreértés két fiatal házaspár közt, bár szépen volna fejleszthető, mint mondám, csak töredékekben áll előttünk; a negyedikben évekig változatlanul eláll a gyöngéd szív ápolta szerelem. Mint látjuk, a második és harmadik beszélyben volna helye a félreértés okozta kétségek belső küzdelmét festeni; de ha értjük is, nincsenek rajzolva, csak magyarázgatva.

Feltűnő továbbá, hogy a személyek kivétel nélkül mind igen jólelkű, jó szívű s erkölcsös emberek. Mintha csak születésöknél fogva volnának ilyenek. Még is épen az erkölcs szempontjából van ellenök kifogásunk. A költő által rajzolt egyének mind jót tesznek szívök egyszeri sugallatára. Már pedig akár oly angyali természetűek, hogy lelkiismeretök mindenre lelkesült igennel felel, akár oly ördögiek, hogy a „nem”-re siketek, egyaránt áll, hogy nem emberi, hanem emberfeletti vagy emberalatti lényeket festünk; de nem embert, kinek belső életében és sorsában a lelkiismeret képezi a legérdeklőbb és legmélyebben ható elemet. A merő angyalok, kivált szárny nélkül, azaz, ha magokkal jótehetetlenek, vagy legalább ellenök harcoló daemonok nélkül, nem igen nagy hatásúak a költészetben. Az erkölcsi oldalhoz tartozik az is, hogy a személyek akár jót, akár roszat, de határozottan akarjanak és tehetetlenül ne szenvedjenek. E beszélyekben feltűnő, hogy az egyének oly könnyen megadják magukat, úgy szólván egy kardcsapás nélkül. Igaz, hogy szép érzelmeik vannak, de ezeknek és a viszonyoknak feltétlenül engedelmeskednek. Nagyon feltűnő majd minden személy passivitása. Az első beszélyben, a vén leányok rajzában, alig lehet szó egyébről, mint teljes passivitásról, – a másodikban, a hol az egymást félreértett szerelmesek találkoznak, a nélkül, hogy egyik is merne valamit, sajnálatos gyengeséget látunk; a harmadikban a fiatal házaspár sem egyik sem másik feléről nem tudjuk, mit követett el tettlegesen a hidegülni kezdő viszony helyreállítására; a negyedikre nézve megjegyeztük az ifjú és

a szerencsétlen leány passivitását. Szerzőnő alakjai főleg azért gyengék és hatnak oly kevéssé a képzeletre, mivel a jellemnek leglényegesebb, épen főmozgató rugói hiányzanak bennük a cselekvésre. A csupán csak érző és jószívű egyén mindig félszeg marad, s az ilyenekből szőtt cselekvény nem ád alkalmat sem a belső küzdelmekre, a lélek erőteljes monológjaira, sem drámaivá emelkedő jelenetekre, sem pedig nem alkot egy-egy mélyebb lélektani igazságot magában foglaló alapot.

Szerzőnő képzeletéről, mely igen sok részben kerüli a túlzásokat, hanem inkább az egyszerű, a szelídebb érzelmeket költő és találó rajzok felé hajlik, nem vagyunk rosz véleménynyel. A túlzás, torzítás nem tartozik írói hajlamai közé, – s ezt jó jelnek veszszük. Az alapvonások szerények és nem hibásak, csakhogy a rajz halavány és nem elég erőteljes. Ha a valódi költészetet nem egyébben, hanem az alakok plasticai teljében (honnan a lelkismeretnek és akaratnak hiányozni nem szabad), nem pedig az érzelgő könyekben keresi, nagyobb hatást fog tenni közönségére. – Nem kívánatos, hogy cselekvényeit rendkívüli külső bonyolításokkal elevenítse. Elevenekké lesznek azok, mihelyt a szív és lelkismeret belső harca, az akarattal felruházott jellemek összeütközése érdeklő lélektani fejlesztéseket állít elénk.

Ezen lényegbevágó megjegyzések után csak nehány szót az előadásról és nyelvről. Az egyszerű és világos, ritkán erőltetett, csak néhol épen ama túlságos egyszerűségre törekvés nem látszik természetesnek. Az előadás gyakran emlékeztet Jókaira, kivált mikor ismétlő s mintegy refraine-es modorát veszi föl. De az előadás nem elég jellemzetes és velős. Könnyű, nem nehézkes olvasmány; de elegendő fordulatosság és hangbeli változatok nélkül. Koránsem hibáztatom az egyszerű, természetes írásmódot; de a költői művekben, ha prózában vannak is írva, több művészi fogást óhajtunk látni. E részben idézetekkel, ha akarnánk, sem szolgálhatnánk. Az előadás menetét nem idézhetjük.

Végül, a mire nézve idézetekkel is szolgálhatunk, több helyen látunk a magyar nyelv természetével ellenkező kifejezést és szórakást, melyeket nem lehet mellőznünk, mert fájdalom, nagyon elharapóztak irodalmunkban. „Elszorult a szívem, midőn az öreg nőt *így beszélni hallám.*" A szórakás helytelen; mert így szoktuk mondani: „így hallám beszélni." (2. köt. 71. l.). Több helyen fordul elő e germanismus: „elvoltam," e helyett távol voltam, vagy nem voltam hon, vagy nem voltam jelen. Helytelen s nem magyaros: „Én a mamához akarok" (2. k. 174. l.). Az *akarok* után a magyarban mindig ige szükséges. „Akarok menni" – így mondja azt a magyar. Hiba azt is mondani pl: „kenyeret akarok." – „Tudtam régen, hogy az így fog jőni" azaz történni, szintén germanismus (II. k. 145. l.). Az orvosság továbbá nem „üti helyre," hanem helyre hozza az egészséget (144. l. II. k.) „Oly gyönge volt, hogy nem bírt többé magával" (II. k. 137 l.). Nem a magával jótehetetlenről, hanem az indulatosról szoktuk ezt mondani. „Felül reá" (II. k. 131 l.) germanismus e helyett: azon kívül. „Nem vonzott sem nem visszataszított" ismét szórakásbeli hiba. (II. k. 118. l.) De elég legyen ennyi. A nyelv eszköze a költőnek; de a roszul használt eszköz többet von le a mű hatásából, mint gondolnók.

E nyelvhibákat legyen szabad az elsietésnek tulajdonítnunk; mert átalán nem mondhatjuk, hogy szerzőnő annyit ne tudna magyarul, mint e sorok írója; – de

szükséges egymást figyelmeztetnünk; mert igen sokan vagyunk, kik hevenyében oly germanismusokat és rosz szórakást teszünk papírra, minőt utóbb magunk sem helyeselhetünk. S. F.

39.

[–m.–, *„Az első magyar színészek Budán”* Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 413–415.]

„Az első magyar színészek Budán”

Vahot Imrétől april 22-ikén került színre

Szerző apotheosist akart írni azon lelkes hazafiakra, kik hazánkban a színművészetet megkezdették. A főszemély, Kelemen László, nemes földbirtokos, egész vagyonát föláldozza e célra s a színtársulat többi tagjai is úgynevezett jó házakból való fiatalok, sőt a nőszemélyzet is nagy önáldozással hagyja oda szülői házát, s különösen Mór Anna tiszta lelkesedésből áldozza társadalmi állását a hazának és művészetnek. Föl akarja szerző tüntetni a hazafiak részéről mennyi előítélettel, a német színészek részéről mennyi ármánynyal, s társulata tagjai részéről mennyi meghasonlással kellett küzdenie Kelemen Lászlónak, míg kivihette, hogy a budai német színház neki megnyittassék. Szóval Kelemen László mindazon nehézségekkel küzd, melyekkel Amerika felfedezője, Columbus küzdött. Sőt még az sem marad ki, hogy a siker után a pisszegők következnek, azon különbséggel, hogy Columbus áldozatul esett a pisszegőknek, míg Kelemen László tapsoncai fokosokkal verik ki a színházból e botránykeresőket, hogy háboríthatlanul folyjon a taps.

Senki sem vonhatja kétségbe Kelemen Lászlónak s pártfogóinak érdemét, örömmel elismerjük, hogy a hazafiság nem volt kevesebb a színészet, mint más nemzeti intézmény megalapításában; de elég-e ez arra, hogy színpadra vigyük? Nem hiszem. Az áldozatkészségnek, hazafiságnak más téren is elég példáját láttuk, hál’ istennek, s a színészet megalapításában a mi szép és buzdító oly kevéssé teszi magában drámai tárgygyá, mint az Akadémia megalapítását. Más mellékkörülmények s a képzelet segítségével lehetne ugyan némi drámai formát adni a tárgynak; de mi úgy veszszük a tárgyat, a mint szerző művében láttuk, s ez alakban oly kevéssé jogosítja egyéb az önföláldozó hazafiságon kívül drámai feldolgozásra, mint pl. a védegylet megalapítását.

Meg kell adnunk azonban, hogy szerző maga sem ámította magát felettébb e részben. Nem nevezi színműnek, vígjátéknak vagy drámának legfiatalabb elmeszüleményét. Három felvonásos „*drámai* kor- és jellemrajz”-nak kereszteli, hogy annál jobban meg legyen különböztetve minden olyantól, a mi tulajdonképi dráma. Azonban a keresztnév választásában szerencsétlen volt; mert műve nem egészen korrajz, kevéssé drámai és egyátalában nem jellemrajz.

Talán meséje *drámai*, tán van benne cselekvény? – A hős, Kelemen László, a színmű kezdetén már túl van főfeladatán: színtársulatát már összetoborzotta: csak föl kellene lépnie Budán, a német színházban. Hogyan eszközli ki ezt? – Úgy hogy a színpadon kívüli mágnásokhoz fut, s azok eszközlik ki neki a fölléphetést. A német színigazgató ármányának e része tehát nem Kelemen László közvetlen személyes cselekvése által hiúsul meg. Pénzzel is segítik a főurak – s b. Podmaniczky 100 forintot küld neki többek közt, minek kikiáltásával a közönség tapsa elkerülhetetlen. A német színigazgató másik ármánya, hogy Mór Annát, a fő magyar színésznét, elvonja a magyar társulattól, e lelkes hölgy büszke önállósága miatt lesz semmivé. A harmadik ármány, – hogy a társulat kebelében szakadás legyen, s Kelemennel szemben egy másik igazgatót választ a magyar társulat egy töredéke, – főleg azon szenved hajótörést, hogy a társulat tagjai már azelőtt saját nevük aláírásával ismerik el Kelement igazgatójokul. A negyedik ármányt, hogy a német igazgató ki akarja pisszegtetni a magyar előadást, a színpadon kívül a juratusok fokosai verik le. Mi teendője marad hát a főszemélynek? Az, hogy szónoklatokat tartson, melyekkel hazafiságra, a nemzeti művészet és nyelv pártolására intse a közönséget, s felbuzdítsa színtársulatát. Szerző le akarván írni az első magyar színészeknek és pártolóinak hősies harcát, egyebet alig hoz színpadra, mint a buzdító napiparancsokat s végül a színpadon kívül történő diadal ujjongó bulletinjeit. Szerző több drámaiságot ad vala tárgyának, ha a jobb első magyar színészeket művészetöknél s nemcsak házasságuknál fogva mutatja be, – a mit nem tesz, pedig színpadi feldolgozásra ez oldal igen alkalmas lett volna. Így a mint van, nem alkalmasabb mint bármely más hazai intézet megalapításának története. Keveset változtat a dolgon, hogy Kelemen utoljára elveszi Mór Annát, s a vad patvarista a német kocsmáros leányát, mely utóbbi merőben el is maradhatna, – csak a különben is egység hiányában szenvedő darab egységét rontja el még jobban. A mese csaknem elenyészik a tömeges jelenetek, a nagy vendéglői közönség, színtársulat, fiatalság, cigány banda, hárfás és országgyűlési követ, írók, színészek, rácok és németek, meg aztán a lelkes résznek örökös szónoklata közepett.

A mi a jellemrajzot illeti, szerző a rácot fezzel, bugyogóval, csibukkal, a magyar külföldieskedő dandyt parókában, a magyar hazafiakat rókatorkos rövid dolmányban lépteti fel. Ezért nevezhetnők tán jellemrajznak a művet. Ha más *jellemrajzot* találnánk benne, meg nem tagadhatnók tőle a drámaiságot; mert a jellemrajz fő kelléke a drámának. De azt tapasztaltuk, hogy Kelemen László (Egressy), Ráday Pál (Komáromi), Kármán (Hubenai), Kazinczy (Feleki), ugyanazt s egy nyelven mondja. Sőt még Mór Anna is (Jókainé) ép oly toast-szerű szónoklatokat tart, mint a színigazgató. Van a magyar részen egy ezektől különböző alak: Vad Péter, országgyűlési patvarista (Füredi), a kinek nevében van festve jelleme. Dulakodni szerető, betyároson hetvenkedő fiatal ideál. A német kocsmárosra fokost ragad, hogy fejét behasítsa, a kocsmáros leánya, ki ezt is látja, beleszeret. Különben, a mi az ily alakok eredetiségét tenné, a körmönfont magyar mondásokban szegény, s vadsága nagy együgyűséggel párosul. A német színigazgató gr. Umwerth (Szerdahelyi), intrigánsnak ügyetlen, hanem annál gonoszabb. Alattomosság, rosz akarat és a német ruha teszi jellemét. Eszköze, a volt német színész Séhi

(Tóth József), pénzért mindenre képes szolgai lelkű ember. Mindkét alak félszeg vázolás és egyoldalú torzítás – még mint ravaszok sincsenek ügyesen jellemezve. – A Kelemen helyett választott színigazgató Protasevics (Szigeti), tótos kiejtéssel beszél; de tehetetlen eszköznek bizonyul be a mások ármányaiban, s egyéniségéről nincs határozott fogalmunk. Az egész darabban csak egy jellemző vonást találunk. Midőn t. i. a színtársulatnak a közelismerést tolmácsolják, a színházi szolga (Réthi), elkeseredve kiált fel, hogy róla meg sem emlékeznek, pedig ha ő meg nem gyújtja a lámpákat, meglátná, hogy tartottak volna előadást.

Mint korrajzot szerfelett gyanússá teszi e művet az, hogy igen sok van benne, a mi a jelenben divatozó eszmékre céloz. A szónoklatok egészen modern-ek nemcsak hangra, nyelvre, hanem az eszmékre nézve is, melyeket ezenkívül kopott phrasisoknak nevezünk újabb időben, s 1790. körül aligha divatoztak. A szerbeket kár volt bele hozni azon korba. Vitájok, hogy ők nemzeti öltözetüket és szokásaikat megtartják, míg ellenfelük, ki szintén szerb, azt vitatja, hogy mint az ország vendéglakosai tartoznak az új haza szokásaihoz alkalmazkodni, egészen a jelen viszonyokra van irányozva, s mintegy lecke akar lenni, de meg kell vallani, elég tapintatlan lecke. Átalán a nemzetiségek összeolvadása, egyetértése mintegy irányeszme vonul át a színművön, s nem látjuk át, mit keres ez irányeszme a színészet megalapítása történetében!

Ezen irány eszmék beerőltetése ép úgy nem tartozott a színműbe, mint a Rákóczy-induló az első felvonás végére. Az ilyent megtapsolják némelyek, ha oda nem tartozik is, – ezért fordulnak elő. Hasonló indokból énekeltette el a szerző kétszer háromszor a nagyon ismeretes utcai dalt is, melynek szövege az újabb korban keletkezett.

És ha volt, ki az ily ízléstelen, tapintatlan és egyátalában a darabba nem illő politikai célzásokat megtapsolta, a nagy rész megütközéssel hallgatta.

Drámai előadásra maholnap minden alkalmasnak fog látszani, a mi nem is olyan forma, mint a dráma, csakhogy közönséget csődítsen legalább egy előadásra, és némely épen nem drámai részét megtapsolják.

Van-e még drámabíráló választmány, melynek kötelessége régen az volt, hogy megválogassa azon színműveket, melyek hazánk első színházában, az országos, s a drámairodalom érdekében fenálló intézetben színre kerülnek? Ha van, ez is, mint az igazgatóság, csak a színházi pénztár pillanatnyi és nem állandóbb hasznát tartja szem előtt. Speculatioból adtak sok művet a jelen és előbbi igazgatás alatt, mely a drámairodalomnak és ízlésnek kárt tett, s tudjuk, hogy speculatiónak is gyenge volt az egész eljárás. Drámánk ügye igen rosz kezekben van a mostani bíráló választmánynál és igazgatóságnál, – s ideje legalább kimondani, hogy e bajon segítni kell. –m.–

40.

[S. F., *Esti órák*, Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 9–16. 27–28. sz. 419–421., 439–440.]

Esti órák

Beszélyek. Írta Rózsaági Antal. Szerző sajátja. Pest. Emich G. 1861. Egy kötetben.

Az előttem fekvő kötet négy beszélyt foglal magában. Ezek elseje az „Ablak alatti ismeretség." Oly képzeleti mű ez, melyben a képzelet nem foglalkozhatik megtestesített alakokkal. Négy-öt személyről van benne szó, a nélkül, hogy egyikkel is megismertetne szerző. Idegenek maradnak, s nem értjük sem lelkületüket sem tetteik indokait. Berta kisasszonyról, ki főszemély, megtudjuk, hogy kökényszemű, bársony szemöldökű és halavány; aztán róla és barátnéjáról, hogy „istennőket ábrázoltak, oly meglepő szépek, oly megnyerő érdekesek voltak." Ebben van rajzolva a hősnő alakja. – Nincs jelenet, melyben a személyek akár szavaik akár magokviselete által elevenen állanának szemünk előtt. A költői, valamint festői tehetségnek első ismertető bélyege, hogy illusiót tud kelteni. Minél inkább valóknak tudja képzeltetni phantásiája szüleményeit, annál több tehetséget látunk benne. Főtörekvése a költőnek, hogy a jellemet, érzelmeit és cselekedeteit az elhitetésig hű vonásokban rajzolja, tisztán, szabatosan és elevenen. – Rózsaági említett beszélyében nagyon feltűnő épen az ellenkező törekvés. Elkövet mindent, hogy rendkívüli tüneményekkel s hihetetlen érzelmekkel lepjen meg. Mintha csak szándékosan kerülné, hogy az érzelmeket, jellemeket valahogy meg ne értsük, tetteiket el ne higyük, hogy képzeletünket tisztán kivehető alakok ne foglalkoztassák, hanem értelmünk kétségei annál elevenebben feltámadjanak; hogy rokonszenvet ne érezzünk, hanem csodáljuk azt, a ki ily meglepően valótlan eseteket tudott kigondolni.

Az „Ablakalatti ismeretség"-ben szerző a Rómeó és Júlia-féle szerelemnél csodálatosabbal akar elhitetni. Shakespeare megelégedett azzal, hogy hősei egyszeri látásra szeretik egymást a legnagyobb hévvel; Rózsaági beszélyében a kisasszony-hős már szerelmes egy ifjúba, mielőtt látta, csak hallomásból ismerte, vagy csak valamit tudna és sejtene felőle. Még csak kanári madarát látta, s már szerelmes belé. Lehetetlen megmagyaráznia a vonzerőt, úgymond, mely őt mindig de mindig e kis kanári madár, e sárga „kobold," ez énekes „lidérc" szomszédjába csábítja, s e csodálatos bűverő a kisasszonyék parkjára nyíló egyik ablakban énekel, úgy látszik, az első emeletben. Berta kisasszonyt, mint maga mondja, „képzelnie gyakran ragadd" azon hajlékba (azaz csak képzeletileg), hol e madár gazdája lakik; e madár-ének „édes fájdalommal" tölti el keblét; – a nap egy részét ott tölti a kertben, hogy a madárban gyönyörködjék, s minden éjjel vele álmodik. A leány egyszer meglátja a madár gazdáját, a mint kíváncsiságból az ablakba tekint. A lány szerelmét e pillanatban így magyarázza meg a szerző: „Ha nem is újabb érzés, de

rokonérzetének azon tárgyát pillantá meg, mely földiesb voltánál határt szab az égbe való törekvésnek és itt lent a földön nyitja meg az ég édenét." A magyarázat még érthetetlenebbé teszi az egészet. A kanári gazdája egy ifjú festő, ki a kíváncsi Bertát egy genre képben lefesti; mert hogy az is mindjárt szerelmes lesz, magától értetik. Berta ismét a kertben sétálván egy barátnőjével, meglátja saját képmását a kanári madaras ablakban. Bertának sem kell több, hanem mindjárt barátnője nyakába borul s keservesen sírni kezd. Mily könnyen áll szegény tizenhét éves gyermeknél a sírás! – De mit tehet róla szerző, hogy, a mint hosszasan magyarázza, „könyek hullámain merül fel a szerelem gyöngye, mely végtelen díszét képezi a dísztelen véglegességnek?" Bertát nem igen beszélteti ez alkalommal szerző, – nála is, mint maga mondja, „könyek pótolják a nyelv szegénységét." De talán jobb is, ha Berta kisasszony keveset szól; mert a mi keveset mond, kissé vadnak tetszik." „Félek, nagyon félek, úgymond, hogy *megőrülök*; mert érzem, hogy úgy szeretek, mint azok, kiknél az ész többé nem gátolja a szív rajongásait." Egyfelől túlzás, másfelől modorosság és közhely! Szerző őszinte érzelmet akar festeni a legnagyobb mértékben, s íme, tökéletesen eltalálja az együgyű tettetés, képmutatás nevetséges hangját! És ugyane kanári dalokkal oly sokáig táplált olvadékony szellem mily goromba tud lenni ok nélkül is egy régibb széptevőjéhez, kit a mama arra szólít fel, beszéljen valamit olaszországi utazásáról; – az ifjú azt mondja, fél, hogy előadása nem lesz elég érdekes, mire Berta kisasszony így felel nagy komolyan: „Van is mitől félni!" Most már egy neveletlen parlagi szépség áll előttünk. – Vagy naivnak akarta festeni? – Alig hiszszük. Az ablak alatti leskelődésben több a kacérság, mint a gyermekdedség, s a kisasszony bölcselkedni is tud. „Ha csak egy okra fektetjük hitünket, így felel egyezer még okoskodóbb leány barátjának, akkor hitünk összeomlik, mihelyt a gyanú szellője megingatja ez okot; hit nélkül pedig oly üres a kebel, oly kopár a szív." – Szerző a mű végén fölteszi Bertáról, hogy megmérgezte volna magát, ha a festő művészhez nem adná anyja, s a túlszigorú anyák vérnászának borzasztó képével ijeszt. Alapinét, Berta anyját, mintegy példányul mutatja be, ki oly könnyen beleegyezik a festővel való frigybe. Nincs ellene kifogásunk, sőt megbocsátjuk a helyén kívüli keserves kifakadást is a túlszigorú anyák ellen, csak ismernők közelebbről Alapiné ő nagyságát. Alakja nem áll szemünk előtt, s jelleme oly határozatlanul van vázolva, hogy semminemű benyomást nem hagy. – Nem is tesz egyebet, mint egy igen érzékeny jelenetet idéz elő egyetlen szavával. A festő a házhoz bejutván, leveszi imádottja, Berta arcképét. Az anya csak egy hibát talál a képen – hogy a menyasszonyi koszorút kifeledte fejéről a festő. E szóra: *menyasszonyi koszorú*, a leány úgy lerogyik, hogy azt sem mondja „jaj istenem." Mert azt hitte, nem a festőhez, hanem a régibb széptevőhöz akarja anyja nőül adni. – Átalán szerző a túlzott érzelmeket épen nyilatkozataiban teszi még hihetetlenebbekké, míg más költő a nyilatkozás módjában találja az elhitetés leghatalmasabb eszközét. A fenebbihez hasonló túlzások nemhogy rokonérzetre, hanem kacajra indítják az olvasót; mert lehetetlen, hogy eszébe ne jussanak az „Ulfo és Emma" féle paródiák.

Rózsaági nem az alakok tiszta ábrázolásában keresi a költői találékonyság dicsőségét, hanem a kalandok furfangos voltában. A festő művész még egy szót sem

váltott kedvesével, hanem ritka leleményességgel már levelezést kezd vele. A kanári madár szárnya alá levélkét akaszt, lábára hosszú zsinórt köt s kiröpíti a kertbe, mikor Berta ott sétál. A madár fenakad, s a kisasszony siet kiszabadítni. A levelet megtalálja, el is olvassa. A következő éjet álmatlanul tölti a művész. Egyszer gerlice turbékolást hall a kertben. Mindjárt gyanítja, hogy ezt a kisasszony bocsátotta szárnyra, s alkalmasint választ hoz neki. Ő sem rest hát, hanem ruháiból kötélhágcsót köt s leereszkedik a kertbe. Setét van, de megtalálja a kertben a turbékoló madarat, s meg szárnya alatt a levelkét. Visszamenet azonban a rögtönzött kötélhágcsó leszakad vele. A zuhanás a kutyákat, a kutyák a cselédeket fölverik; s a festőt elfogják. Csodálatos ugyan, hogy a cselédeknek eszébe sem jut, hogy faggassák a vélt tolvajt, vagy pedig a lámpásnál megnézzék, kicsoda. De szerző nem törődik ily csekélységekkel; – hanem a foglyot egy ólba záratja reggelig. Arra sem vesztegeti a szót, hogyan megy a kisasszony éjnek idején az ólhoz, hogy hősi önfeláldozással kiszabadítsa a művészt. Minél hihetetlenebb az eset, annál érdekesebb, úgy gondolja talán.

Szerzőnek a túlzásra való hajlamát előadásában, egyes szavaiban is tapasztaljuk. Nagyon szereti a superlativusokat. „*Határtalan,*" s különösen a „*mesés*" szokott epitethonjai. Berta például „az anyai gyöngédségre gondolt, melynek hatása mesés." Továbbá a homály, melyre a mese részletei s a jellemek dolgában találunk, azon zavar, mely az érzelmek felfogásában és rajzában uralkodik, egyes reflexióiból is kitűnik. Berta szerelme „csak egy szikrája a delejességnek, mely délibábként tűnt fel a képzelet határtalan rónáján, hogy játszi színezetével nyűgözze le a fiatal szív rakoncátlanságát." Egy szikrából délibáb, s végre nyűg kerekedik! – Vagy az-e a költészet, abban tündöklik-e a képzelet, ha oly dagályosan és érthetetlenül magyarázunk, a mint Berta lelki állapotját akarja megértetni szerző, mikor ez a festő ablakában a maga képét megpillantja: „Vad fájdalma, úgymond, édes fájdalommá és szorongatott keble nyílt tengerré változott, melynek üdítő hullámaiban képzelődése oly örömest úszkált?" Az ily zagyva képen egy vonással lehetne segítni – egyszerűen ki kellene húzni, hogy a jámbor olvasó egész jó akarattal ne törje a fejét hasztalanul, mit akart mondani a szerző. A reflexiók különben sem lényeges kellékek az elbeszélő költészetben. Szerző annyival kevesebb veszteséggel tehette volna ez áldozatot az olvasóért, mivel a homályból kissé tisztábban kiderülő reflexióiban igen közönséges és elkoptatott eszméket látunk, minő pl. „A nőnek jó hírneve képezi a nimbuszt, mely előtt megbénul a rágalom nyelve," s több ehhez hasonlók.

Szerző, úgy látszik, egy novellára elégnek tart akármely szerelmes történetet, kivált ha rendkívüli, sőt azt hiszi, hogy magát a költői tehetséget a szerelem adja meg. Második beszélyében a szerelmi hős sikerült beszélyt ír, s szerző e bölcs megjegyzést veti utána: „Ez világos jele annak, hogy *minden embert* megszállja (megszáll) egyszer életében az ihletség azon neme, mely holt betűkben nyilatkozik, és ezen korszak akkor szokott bekövetkezni, midőn az első igazi szerelem sugallja a nemesebb érzéseket, a magasztosb gondolatokat." Csak az kell hozzá, úgymond, hogy az ember „képességgel és türelemmel" bírjon azon érzelmek és gondolatok leírására! – Ily tévútra vezető eszméket hirdetni kár. Sem a szerelem ma-

gában, sem a nemesebb érzelmek és gondolatok nem teremtenek beszély-, regény- vagy drámaírót, – oly kevéssé mint szobrászt vagy festő művészt. A kinek lelke nincs úgy alkotva, hogy képzelete egész elevenséggel és szabatossággal alakokat tudjon teremteni, soha sem fogja az olvasó képzeletét elbűvölni. Ezen, mondhatni, visioi tehetség nélkül sem kőben, sem színekben, sem szavakban nem leszünk képesek illusiót ébreszteni másokban; de a hol megvan, akár az első szerelemben, akár azelőtt, akár még igen sok évvel azután meglepően nyilatkozhatik.

A második beszély, a „Pusztai tündér" is, mint a többi, szerelmes történet, élő alakok, jellemek és az érzelmek hű festése nélkül; a képzeletnek megfogható tárgyat nem ád, s rokonszenvünket sem bírja fölkelteni az érzelem túlzása ellenére is. Meg van benne mindazon hiány, a mit az első beszélyre nézve megjegyeztünk, kivéve, hogy a kaland nem oly furfangos – s ezt dicséretére emelem ki; de van egy más hibája, a mi roszabbá teszi. Az érzelemnek feltétlenül hódolnak a személyek. A szerelem a legfőbb jognak van feltüntetve és bizonyítva. A hős oly nőbe szerelmes, kinek férje életben van és békében él vele. Maga a nő s még egy másik hasonló állapotú barátnéja is nem nagy lelki sérelmet mutatnak az ily viszonyban. Mintegy bevett dolognak van festve, mely nem is igen érdemel szót. A beszély fő szerepvivője úgy véli, hogy a természet szépségei, a csillag, harmat, csalogány nemcsak egy embernek vannak teremtve, és „csupán a nő, az alkotó e remekműve, a költészet ez élő harmóniája csak az oltárig terjedjen? – Oh nem, ez lehetetlen, így a természet maga magát meghazudtolja! – Ha lelkünk, igy folytatja hátrább, *mesés* ámulattal telik el a csevegő patak enyelgésénél, mely, miként anyjának a gyermek, vidor hangokban zugja el a füves partoknak, a futó csillagok miként fürödtek bugyborék habjaiban, miért ne imádhatnám én a pusztai tündérben elvesztett hitem szent feltámadását?" A mily érthetetlen a gondolatmenet, a mily szó bugyborék az egész, ép oly zűrzavar uralkodik az elvekre nézve. Hevessy azt bizonyítgatja, hogy nem kell lelkiismeretet csinálni belőle, hogy ő a más feleségét szereti. Az ember vágyai szabják tehát a törvényeket – s az erkölcsi és társadalmi korlátok jogtalanok. Különösen a házasságot, míg eltörölve nincs is, nem kell jogosnak ismerni. Ez több a radicalismusnál. Ha vannak, kivált nők, kik a hősnek igazat adnak, a mai világ szigorúan ítél még felettök, s így ez eszmékkel nehezen lehet népszerűségre vergődni, ha szebben, tisztábban és nagyobb ékesszólással volnának is előadva. – A nő utoljára is visszautasítja Hevessyt; – s ez beteg lesz, tán bele hal szerelmébe, annyira fel akarná csigázni részvétünket a szerző ezen természeti jog szerinti szerelem iránt. Azonban minde túlzásnak tűnik fel, mindez fejlesztés s indokolás nélkül megy véghez, valamint a nő visszautasítása is, ki bár főszemélyi rangra volna érdemes, elejétől végig nem tudjuk szerelmes-e vagy szívtelen, vagy tán a kötelesség érzet tartja vissza – ez utóbbit nem szereti érinteni szerző – s az egész nem sok kárt tesz a bármely tapasztalatlan olvasó elveiben, mert a képzeletet meg nem ragadja.

[II.]

A harmadik beszély címe:„A polgár leány." A legnagyobb családi forradalmak és catastrophák mennek itt véghez. – Sok esemény, semmi fejlesztés, s újra határozatlanul vázolt alakok, kiknek beszélgetésében semmi drámai, tetteikben kevés

indokoltság. A kereskedő egyetlen leányát becsületes és szorgalmas segédéhez akarja adni, a kereskedőné egy fiatal földesúrhoz, mert neki rang kell és be akar jutni a társadalom felsőbb osztályába. A leány kacér és ingatag, ámbár a földesúrhoz hajlik. Van elem e leányban, melynél fogva érdekesen lehet vala rajzolni és fő cselekvő személylyé tenni; de e helyett mások cselekszenek, és pedig mily hallatlanul. Az anya, hogy megbuktassa a kereskedő legényt, meglopja férje pénztárát s a lopott aranyokat a legény szobájába rejti el. A legény tolvajnak bizonyulván be, a kereskedő nem adhatja hozzá leányát, s el kell bocsátnia szolgálatából is. Nagyon meglepi az olvasót az anya ily tette; mert addig semmi jelét sem adta erkölcsi elvetemedettségének. Szerző nem veszteget rá szót, hogy az anya e tettét megfejtse; még csak le sem írja, mint ment véghez a csíny. Nehezebb is lett volna nyomról nyomra kísérni a jó anyát, miként gyújtja meg éjjel a gyertyát, miként megy a boltba stb., mint utólagosan sejtetni, hogy az anya követett el ily hihetetlenséget. A földesúr elveszi a leányt, elvesztegeti minden vagyonát kártyán és korhely cimborák között. Utoljára neje ékszereit veszi el erővel. A nő apja, a tönkre juttatott kereskedő, utána megy éjjel a rendőrökkel. A vő egyik pisztolylyal akaratja ellen apósát lövi meg, a másikkal aztán magát. Mindezek oly szárazon és egyszerűen adatnak elő, hogy épen nem tragicus, hanem meztelen botrányos esetek. Semmivel sincs szívrehatóbban előadva a vég kiengesztelődés, mely igen kalandos és rendkívüli. A volt boltos legény Kaliforniába ment, s évek múlva mint gazdag ember tér vissza. A végső ínségre jutott kereskedő leányt most nagylelkűen nőül veszi, a nélkül, hogy sokat kérdezősködnék, vajon ez szerette-e valaha, s szereti-e most. – Könnyű beszélyt írni, ha az csak a rendkívüli események összefűzésében áll és a személyek minden lehetőre és lehetetlenre képesek!

Legkielégítőbb a negyedik és utolsó beszély, melynek címe: „Branyiszkói emlék.” A viszonyok és emberek elejénte sokkal természetesb színben állanak előttünk, mint az előbbi három beszélyben. Az apa 1848-ban és 49-ben, midőn a mese lefoly, magyar létére a forradalom ellensége. Leánya ellenkező politikai hitet vall, szerelmesével és kérőjével együtt, ki honvédnek akar beállani. Az apa odaígéri leányát a fiatal kérőnek, oly feltétel alatt, ha rögtön elveszi és nem megy a magyar táborba szolgálni. E feltételt sem az ifjú el nem fogadja sem a leány. Azon jelenet, melyben a vita foly, legjobb része ezen egész kötetnek. Szemünk láttára és érdekesen fejlődik egy tárgy, melyben a személyek egész lélekkel vesznek részt. Csak az a kár, hogy szerző itt sem tudott azon tárgyilagosságra emelkedni, hogy valóban drámaivá tegye a jelenetet. A leány, a mint fellép és beszélni kezd, egész nőiségben áll előttünk; – de hova tovább mindinkább ügyvédies hangba megy át, úgy hogy a hazaszeretet rovására elveszti minden nőiségét. Az ő beszéde és az ifjúé csaknem egy húron pendül, sőt a leány még túl tesz a buzgólkodásban, úgy hogy azt sem tudjuk már, honfi-e, vagy honleány. Mindig valami tettetés és erőltetés színét viseli magán az ily túlzás, – és keservesen tapasztaltuk az életben is, hogy azon nők egy részénél, kik 48-ban mindenáron fel akartak tűnni buzgóságuk által, későbbi életök színleltnek bizonyítá be phrasisos szavaikat és kirívó magok viseletét. A nőiséget költőnek meg kell tartatni, még akkor is, ha politizáló nőt akar egészen érdemessé tenni részvétünkre; – s minden nagyszavú túlzás a kifejezés-

ben gyanússá teszi az érzelem őszinteségét. – A fenn nevezett jelenetben sem mutat szerző képességet a szabatos alakításra; – de maga a viszony természetesebb, helyesebben van gondolva és az egész elhihetőbb. Az egész beszélynek, mint e jelenetnek is, inkább negatív érdemei vannak. Szerző előadása nem oly dagályos. kerüli az üres, ábrándos képeket és a reflexiókat. Csak az a kár, hogy a csatatervek részletes előadása nemsokára elborítja az egész művet, hogy a nagy füstben és zajban alig vehetjük ki a beszély hőseinek alakját, s elvesztjük a mese fonalát. Homályban marad, mi lett az apából, s csak későn tűnik ki, mily nagy mulasztást követett el szerző a beszély elején, a hol úgy foly minden, mintha a leánynak nem volna anyja, ezt csak később nagy meglepetésünkre tudjuk meg. Szerző nem gondolta ki tisztán e beszélyt sem. Nemcsak homályosan mutat fel sok körülményt, hanem a mese egész menete igen zavaros és rendetlen. S. F.

41.

[–m.–, *A nemzeti művelődés alapja*, Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 23. 29. sz. 461–462.]

„A nemzeti művelődés alapja

Írta Karcsanyéki G."

Alkotmánytalan népeknél elég egy országban egy pap. Csak az uralkodónak vagy miniszterének van joga beszélni, a népnek hallgatás a kötelessége. E hallgató rendszer nem teszi bölcscsé, s még kevésbbé ékesenszólóvá. Csak alkotmányos nemzetnél van divatja és hatalma a a szónak. Az utolsó polgár, mint az első, hogy a közügyekre befolyhasson, kénytelen a szó hatalmát gyakorolni, s míg egyfelől a közügy valamely ágát mozdítja elő, szolgálatot tehet a nemzeti nyelvnek is, közvetőleg az irodalomnak. Azon törekvés, hogy közönségesen érthető legyen ha magasb eszméket ád elő, s az élet legapróbb részleteivel is foglalkozó politikában a csekélynek látszónak érdeket adjon, üdvös irányt ad átalán a stílnak és a gondolkodásnak, melyet világosságra és szabatosságra szoktat. Egyrészt az alkotmányos életnek köszönheti tán az angol, hogy stílja valamint gondolkodása oly magosan áll a németé fölött. A német irodalomban a pedáns, nehézkes, szőrszálhasogató elemzésekben a fődolgot szem elől tévesztő, s az osztályzások és formalitások között a dolog kérgén rágódó előadási forma uralkodik. Akkor is mélynek akar látszani, mikor tulajdonkép a lehető legfelületesebb. Stíljából ismerünk a professorok nemzetére. Az élő szó magasb eszmék körül, a semestrisekre szabott egyetemi cursusokban járja a malomhajtó körutat. Az angol irodalom, minden ágában, nemcsak egyszerű, világos, hanem a vaskosságig csontos és izmos s a gorombaságig erőteljes, kézzelfoghatóságig ügyekszik érzékelhetővé tenni a tárgyakat, a helyett, hogy abstractiókban adná a magyarázatok magyarázatának magya-

rázatát. Az angol stílon megismerszik, hogy mindennap a néptömegek zajos éljenei, morgása és füttyei, a legkeményebb parlamenti viharok közt edződött és lett hatalmassá. A hol a szó oly hatalom, hogy a legmagasb polcot biztosítja, mindent elkövetnek, hogy az világos és hathatós legyen.

A szónoklat igen nagy hatással van irodalmunkra. Mily nagy veszteség volt tizenkét évi némasága, s mily nagy volt befolyása mindjárt kezdetben, a mint a közügyek magyar nyelven kezdettek folyni. Kölcsey elmondott s el nem mondott beszédei nagyobb hatásúak voltak irodalmunkra is, mint versei. Nem is számítva politikai horderejöket, mennyit tőnek a magyar próza emelésére Széchenyi, Dessewffy Aurél, Kossuth, Deák és mások! Többet talán, mint a másodrendű költők művei.

Újabb időkben nem is csak élőszó a politikai küzdelmek fegyvere. Messzebbre ható és nagyobb mérvű eszméket felölel a sajtó, kivált röpiratokban és könyvekben. Itt még több férhet szóhoz, s az alapos ismeret, tudomány, az előadási művészettel párosulva e téren ütheti helyre, a mit talán a hevenyésző szónoki küzdhomokon veszíthet. Itt folyhatnak a nagyobb polémiák, s némi, tán csak számos év múlva napi renden leendő kérdésekre a tüzetes előkészítések. Mindezekben már közvetlenebbül nyer az irodalom. A gondolatok súrlódása, az éles polémiák a stílnak is több erőt, az eszmének nemcsak nagyobb tisztaságot, hanem mintegy kifejlettebb jellemet adnak. A könyvharcoknak már is temérdeket köszönhet irodalmunk: hogy egyebet ne említsünk, a tizenhetedik századbeli irodalmat a vallásos polémiák virágoztatták fel s ezeknek köszönhetjük Pázmán Péter monumentális stílját – s a Kossuth–Széchenyi-féle polémia maga egész kis irodalom.

E szerint nincs talán helyén kívül a „Figyelő”-ben a politikai szónoklat és irodalom újraébredését üdvözlenünk, mint a mely egyik hatalmas szövetséges társa a nemzeti nyelvben és írásbeli művészetben való haladásunknak. Politikai életünk új fordulata még sokkal újabb, semhogy nagy aratást várhatnánk; – s egy két fecske nem csinál tavaszt. De az első fecskék után várhatjuk a többit is.

A fenebbi röpiratot őszinte hazafiság, felekezetiség nélküli részrehajlatlanság, más felől nagy olvasottság s élettapasztalás teszi üdvös, egészséges olvasmánynyá. A vallásos közerkölcsiségről, mint a nemzeti művelődés alapkövéről, a nemzeti jellemről s annak fejlesztéséről, a nevelés fontos ügyéről, tudományunkról, irodalmunkról helyes és mérsékelt nézeteket találunk benne. Különösen a köznevelésről írt szakaszt ajánljuk a szakemberek figyelmébe. Szerző nem azok közé tartozik, kik erőnek erejével új eszmét akarnak mondani, hogy azok által magát megbámultassa a nagyobb résznél s kinevettesse a tapasztaltabb és érettebb olvasóval. Új téveszmét hirdetni több dicsőséggel járhat, mint igazságot ismételni, de az utóbbi több becsüléssel jár. Különben ez eszmék a felvilágosultabb kisebb rész előtt ha nem újak is, a nagyobb rész igazolva fogja látni magára nézve a munka megjelenését. A művelt szerző az újabb eszmék színvonalán látszik állani, s ezeket szélesb körben s mintegy ránk alkalmazva akarja megismertetni. Azonban a célt, hogy közérthetőségű legyen, a munka nem minden részében találjuk egyaránt megközelítve. Kivált a munka első felében, a hol átalánosb eszmékkel foglalkozik, nem szab erőteljes körvonalakkal pontos határt eszméinek, melyek nincsenek

szembetűnő világossággal csoportosítva, úgy hogy ez eszmék világosság és árny, s kellő megtestesítés hiányában határozatlanul folynak széllyel és futnak egymásba. Az olvasó az elvont eszmék ködébe vesz el, – a hol tisztán nem veheti ki se a tárgyakat se az utat. A gondolatmenet fonalát gyakran elejti a labirynth közepett. Nem kis mértékben okozzák e homályt a gyakori költői és rhetoricai képek és hosszú hasonlatok, melyek a könyv első felében gyakoriabbak. A könyv utolsó fele, a hol kevesebb a költői cifraság, de több gyakorlati, tapasztalati, valamint történeti tényt találunk csoportosítva, világosabb. Ezen rész nemcsak tanulságosabb, hanem kellemesb olvasmány az elsőnél.

Szerző szépségre, csínra törekszik előadásában; – de úgy tetszik, amaz a piperéhez közelít, ez a mesterkélthez. A hasonlatok, a gyakran halmozott epithetonok terhelik az előhaladást az olvasásban. A ki az igazságot szomjúhozza, még nagyobb szomjúságot érez itt, a hol sok előkészület után jut a dolog velejéhez. – Terheli szerző előadását a nyelv szokatlansága is. Alkalmazza az elméleti nyelvtudósok minden messziről hozott szabályát, melyeket pedig egész merevséggel nem igen tűr meg az élő nyelv; átveszi a német philosophia példájára egy új, csupán a philosophoknak való nyelvet alkotni akarók minden *ujhitásait.* Hunfalvy nyomán nem mondja tisztelni, hanem tisztölni, nem elégedni, hanem elégödni; – (miért nem írja együttal követölni?); A philosophiai új magyar nyelv „valárdiság”-a, „anyagelviség”-e, „nagyánt” stb. mind elfogadott s örömest használt szavai. Ezenkívül maga is szabadon bánik a nyelvvel „észleli és *szívleli*” tán itt olvastuk először, – többek között, – az *épen*-t két p-vel írja, a *mely*-et két l-lel. Mindezek csekélységek, de összesen valami különcös színt adnak a stílnak. A sok újítás, a szavak szokatlan használata nehézzé teszik a megérthetést; mert a tárgyról a figyelem egyrészét a külsőségekre fordíttatják az olvasóval. – Mindezekre annyival kevesebb szükség van, mivel szerző nem azon újítók közé tartozik, kiknek nem lévén egészen anyai nyelve a magyar, a mesterkélés erőszakai nem sértik érzéküket; hanem inkább nagyon jól ismeri még a nép nyelvét is eredeti forrásánál, s e részben sok találó kifejezést is foglal magában e könyv. – De átalán nem közelíté meg a célt, hogy érthető és élvezetes olvasmány legyen a könyv szélesebb körökben. Átalán nem tartjuk sem sikert ígérő, sem üdvös törekvésnek azon tudós pártét, mely nálunk hegeli szabadsággal akar philosophiai új nyelvet teremteni. Óhajtásunk, hogy első szabály legyen a világosság és közérthetőség minden irományban, a hol a tárgy különben maga nem oly magas, hogy a közönség átalános eszmekörét meghaladja. –m.–

42.

[Salamon Ferenc, *A kegyenc*, Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 30. 30. sz. 468–471.]

A kegyenc[1]

Írta gróf Teleki László.

1830-ban april 18-ikán egy alföldi város harangjai zúgása mellett egyszerű koporsót kisértek a temetőbe. A haza alig vett tudomást a veszteségről, mely érte, s a személyes ismerősökön kívül csak egy istennő kísérte a koporsót: a tragoedia istennője, ki az egyszerű fejfára egy örökzöld koszorút akasztott. A nagy elhagyatottság miatt senki sem vette észre őt.

1861-ben május 10-ikén hazánk egész fővárosa s egész Magyarország politikai életünk egyik legfáradhatlanabb, legbuzgóbb, legtisztább és feddhetetlenebb hősét gyászolá, oly nagyszerűséggel, mind a halott, mind a nemzet szellemi nagyságához oly méltó részvéttel és ünnepélylyel. Volt a roppant gyászoló tömeg közt egy istennő, ugyanaz, ki Katona felett oly fájdalmas könyeket hullatott, – volt a koporsó érdemjelei közt egy boglár, mely nem homályosb a többinél. De e roppant tömeg közt, de az érdemek ily fényes koszorújában talán senki sem vette észre azokat.

Gróf Teleki László tragoedia-író volt – s miután a harangok zúgása elhangzott, a fájdalom annyi megható jelenete megszűnt, hadd akaszszunk mi is az utolsók között egy hervadhatatlan koszorút a sírra!

Ne várja senki, tőlünk a mindennapi szokott magasztalásokat. Mi dicséreteket mondhatnánk, hogy egy magas születésű férfiú irodalmi munkásságra kegyes megalázni magát, hogy egy első rendű politikai nevezetesség, fáradhatatlan komoly tevékenysége közepett nem veti meg a költészetet; – de azt hiszszük, mindez csak kétséget ébresztő magasztalás volna. Gr. Teleki László tragoediája a „Kegyenc” nem a majmoló és kétes becsű ajándékokkal kérkedő dilettantismus szüleménye, hanem azon valódié, melyet a hivatás eleven érzete ösztönöz; s a munka, kivált ha soha sem feledjük, hogy e bajos nemben első próbája volt, – becsületére válnék olyannak is, a ki hivatási érzettel, mint professiót, tűzi ki életcéljául a drámaírást. Azon tűz, azon természetes erő, azon közvetlenség, határozottság és mélység mely e művet jellemzi, nem enged legkevésbbé is kétkednünk, hogy nem a hiúság, nem a magát ámító elbízottság, hanem belső ösztön s lelki kényszerűség volt nála e tragoedia megírása.

A ki gr. Teleki László egyéni és politikai jellemét csak távolról, csak futólag ismerte, nem tagadhatá meg tőle, hogy a legeredetibb jellemek közé tartozik. S mily

[1] Tisztelt olvasóink megbocsátanak, ha ez úttal e rovatunkat a „Kegyenc” és feledhetlen írója emlékének szenteljük. Szerk.

dicsően megkülönböztető eredetiség! Hogy szerette mindenki s rendkívül érdekesnek találta csak külső megjelenését, annál inkább társalgását – oly tulajdon, mely sokakkal közös; – de hogy eredetiségének fő vonzerejét és fő vonását tette a gonosznak, zsarnokságnak, szolgaságnak és álságnak eleven gyűlölete, az az emelkedettség a szív és modor érzékeny finomsága, az a lelkesedésig menő becsületesség és tisztaság, mely szóban tettben soha sem tétovázott, hanem számítás nélkül ment a maga egyenes útján, – oly vonásai az eredetiségnek, melyek nem csak szeretet, hanem átalános tisztelet és becsülés tárgyává tették mindenütt, s a magyar jellemnek valódi dicsőségét látta benne a külföld.

Irodalmi műve ép oly eredeti, mint jelleme, s ez eredetiséget nagyobbára a legszebb tulajdonoknak köszönheti. Nem szándékunk e helyen részletes elemzésekbe bocsátkozni; csak átalánosságban és nagyjából ismertetjük gr. Teleki László becses hagyományát. Műve 1841-ben jelent meg, midőn az egy „Bánk bán”-t kivéve mind a drámában, mind költészetünk más ágaiban a szónoki dagály, a hazafiság hetvenkedő és pattogó phrasisai divatoztak. A „Kegyenc” ép oly külön álló tünemény e részben, mint „Bánk bán,” – mintha nem is e korban íratott volna. Nem találjuk benne továbbá sem a schilleri érzelgés s ábrándozás ömlengéseit, sem a goethei hideg classicitást, mely a tragoedia mélységével és magasságával nehezen fér meg, nem találjuk benne a francia classicusok vagy Shakespeare nyomait. Rövid, szakgatott és erőteljes, mint Katona stílja, oly hyperbolákban beszélteti néha a szenvedélyeket, mint Shakespeare, s oly lángoló gyakran, mint Hugo Victor; – de sem egyik sem másik annyira, hogy rájok emlékeztesse az olvasót.

Minden tragoedia-író és költő bünteti a roszat; – de ennek oly mértékű gyűlöletét, minőt a „Kegyenc” mutat fel, aligha találjuk másutt. Műve tárgyát a legaljasabb korból vette, midőn Rómában a hajdankori civilisatió végrothadásában volt, midőn a keresztyénség nem vert vala még gyökeret, s a barbárok vadságot hoztak a túlfinom elaljasodás mellé. Történetileg is vulcanicus a tér, melyen a tragoedia lefoly; de még vulcanicusabb a lélektani alap. Egy római senator házi boldogságát és családi becsületét maga a császár rontja meg. Petron Maxim, a senator, dühében és kétségbeesésében egész sátáni cselszövénynyel rettentő boszút áll. Nemcsak annak egész családjában boszulja meg magát, hanem megfosztja trónjától, miután a legnagyobb megalázásnak tette ki. Mint lesz a csaknem őrülésig vitt lélek hideg számítóvá, mint a zsarnokság és szolgaiság gyűlölője a zsarnokok minden machiavelli-i fogásainak mesterévé s szolgai hízelgővé, mint lesz a tiszta jellem tettetésből a kicsapongások szószólója és előmozdítója – csak célját elérhesse, – s hogyan veszi kezébe a gyarló ember a gondviselés büntető szerepét, – ezt látjuk a mű nagy részében. Petron Maxim azonban nem a kontár intrigansok közé tartozik. Boszúja tárgyait, kiket áldozatokul szemelt ki, eszközökül használja fel. Maga igen keveset tesz, majd mindent azokkal hajtat végre, – egyenes tanácsokat sem igen ád, hanem magokkal eszközeivel mintegy kitaláltatja, mi a teendő, sőt néha ellenkezőt is tanácsol, midőn bizonyos benne, hogy ellenei, kik őt legjobb barátjoknak vélik, kénytelenek a kijelölt úton haladni. Az óriási fájdalom Petron Maximban nem ébreszti azon zsibbadt kétségbeesést, sem azt a puszta átkozódást, melyet Hamletben és Learban látunk, hanem a szenvedély paroxismusa lázas te-

vékenységben, a boszú ördögi kárörömében nyilatkozik. Azon nagy intriga. melynek terjedelmes hálózatába egy császárt és úgyszólván egy birodalmat fog a hős, igen termékeny képzeletre mutat. Alig van oly fonalszála e hálónak, melyet gondosan elő ne készített volna szerző – embereket és viszonyokat tud képzelete teremteni, úgy látszik nagy könnyűséggel és természetesen. Megvan benne azon drámaírói vitézség, mely nehéz helyzetektől és lelkiállapotoktól vissza nem ijed, hanem többnyire találóan és erőteljesen állítja elénk. A mi némi homályt okoz s némileg tömkeleggé teszi a művet, azt a képzelet ama termékenységének tulajdonítjuk, – az „embarrasde richesse" látszik inkább rajta, sehol erőltetés. Továbbá maga a cselekvény, természeténél fogva, kiterjedettebb s episodokkal terheltebb, mint a mennyihez egy drámában átalán véve szokva vagyunk. A közbülső három felvonás alatt, a hol Petron Maxim hideg kárörömmel készíti elő a katastrophát, a színtér igen mozgalmas, és a sok fonalnak váltogató fölvétele és elejtése nehézzé teszi a nézőnek vagy olvasónak, hogy mindeniket külön egész figyelemmel kísérhesse. Látszólagos nyugalmas számítás sok oly körülménynyel tölti el a párbeszédeket, melyek a szenvedély erősb nyilatkozataira nem adnak alkalmat. Az elfojtott szenvedély, mint átalán mindenütt tapasztaljuk e drámában, csak kisebb lángokban tör ki, – habár oly hévvel, mely gyaníttatja a lélekben izzó egész kohót.

A főszemély ezen számító cselszövénye mellett nem kell hinni, hogy a mű szerzője azon francia regény- és drámaírók nyomán jár, kik egyesek kezébe adják a polgári, és halandók kezébe az isteni büntető jogot. Ezen monte-christói tan Teleki magasb röptű lelkében, ki az emberi szív és világtörténet örök igazságait jobban ismeré, nem bírhatott érvénynyel, – annyira nem, hogy drámája épen az ellenkező erkölcsi igazságot mutatja ki.

Az egész mű erkölcsi igazságszolgáltatásának kulcsa szavakban is ki van fejezve a mű első részében, a hol neje így esdekel Petron előtt: „Csak boszút ne, Petron, ne azt a nehéz két élű pallost, mely csupán istenek kezébe való, s mely, midőn halandó dacolva nyúl hozzá, egy csapásra sújt le bűnöst és büntetőt" – s neje szavai be is teljesednek.

Petron Maxim oly óvatosan, oly számítólag és jó tapintattal szövi a boszú elmés fondorlatait, a minővel csak emberi ész szőheti, – s mégis ellensége sincs utoljára oly kegyetlenül büntetve, mint ő maga. Midőn ellenségei kipusztítva, midőn a császári trón elnyerve, midőn szeretett nejét e trónra akarja emelni, ez méreggel vet véget életének, ki férje pokoli tervét nem értette. – E nő utolsó szava férjéhez: – „Boldog léssz – gondolj fiadra. Az ég nem volt irgalmatlan irántad." S ím, a következő jelenetben fiát szemeláttára sebzi meg halálosan a maga által felingerelt s dühében elvakult nép. És a koronás, a nép lelkesedéssel kikiáltott kedvence így kénytelen felkiáltani: „Ki könyörgött létet számomra? Mi jogon élek én tehát? mi jogon tétettem ily akaratlanul hóhérrá?... S ugyanekkor koronát nyomsz fejemre!" A nép ujjongó kiáltásai közt, mely Maximot élteti, ezen szavaira gördül le utoljára a függöny: „Ne gúnyolj, Róma!"

Kétszeresen jellemző befejezés! – Mert semmi sem jellemzi oly kiválóan ez egész művet, mint a vérfagylaló gúny s a vesékig ható irónia. Illik ez a tárgyhoz is; mert a zsarnoksággal szemben a független lélek csak humorral és iróniával vi-

selheti magát, s az erkölcsi közromlás felett nincs természetesebb felkiáltása a léleknek, mint a gúnyos megvetésé. De maga az író is hajlandónak látszik e hangra. Petron Maxim nemcsak uralkodója, hanem neje irányában is gyakran használja ezt. Azonkívül, hogy Aetius iróniával ijeszti el császárját, midőn ez egy aljas udvaroncot emel senatori rangra, Palladius is ezen keserű érzésben fakad ki anyja vélt elvetemülése fölött. S mi egyebet érez Petron, midőn áldozatul kiszemelt embereit saját romlásuk eszközéül használja föl, – mint a legmegalázóbb gúnyt minden aljasságra és gyáva gyöngeségekre? – S mindezek után következik a sorsnak kegyetlen iróniája, mely utolsó marad a kacagásban, midőn Petron így kiált fel: „Ne gúnyolj, Róma!" – Ezen mű iróniája mellett szelídnek tűnik föl a Hamleté, mely több könnyel jár, de nem oly lázas tevékenységgel, nem oly sátáni szenvedélylyel. A valódi, mély erkölcsi érzet szenvedélylyel párosul itt, mely el levén fojtva, a keserű nevetésben találja szellentyűjét. S e szenvedély kiérzik mindenütt, a rosz gyűlölete lángoló ecsetvonásokkal ég a rajzon.

E mű stílját tekintve is, meggyőződhetünk, hogy Teleki László kétségkívűl egyike lett volna kora versenytárs nélkül álló magyar drámaíróinak. Leróva belőle némely szóbeli felesleges rövidítéseket, minő „melyt" és „ált" e helyett *melyet* és *által*, a „megőrülök" helyett „őrülök," használását, valamint némely kétséges értékű nyelvújítások felvételét, melyek együtt véve némi merevséget adnak a köznapiságot mindenek felett kerülő nyelvnek, – átalán véve, gyors, éles és erős. Nem áradoz, nem veszteget hasztalan szavakat. Jellemzők a villám sebességű gondolati átmenetek, a viszonyokba és emberi szívbe mélyen ható rövid mondások és a szenvedélyes helyeken azon szakgatottság, melynek összefüggését nem az ész, hanem az érzelem fejti meg. Eredetisége e részben – némely külsőséget leszámítva – egyik legszebb drámaírói érdemei közé tartozik.

Szerző bírt azon ember- és világ-ismerettel, már midőn e művét írta, melyet méltán követelnek a drámaírótól. Műve minden részében látjuk ezt. A mi több, elevenen tudta maga előtt képzelni tárgyát, s ez ismereteit kellő helyen gyakran meglepően tudja megtestesítni – sohasem bölcselkedő reflexiókban, vagy szónoklatban, hanem mintegy elénk rajzolva. Csak egy példát a sok közül. A római nép fellázad a gyűlölt császár III. Valentinián ellen, mert a császár megölte Aetiust, a hőst, a „daliát." Attila legyőzőjét, s nem volt ki a vend uralom ellen védje Rómát; fellázad, mert a császár hatvan kicsapongó udvaroncot nevezett ki senatorrá egy „névsor"-ban, s végre mert súlyos adók terhelték. Maxim kitekint a lázadó népre a császári palota ablakából, s ezt mondja a császárnak többi közt: „Csupán egyet csodálok. Ím, egész Róma a téren és utcákon! s ezen egész népség közt, mely a dalia névsor, vend kormány s új adó felett zsibong, zajog s fenyegetőzik – egy szerencsétlen atyát sem látok, ki mérges kétségbeeséssel tépve szét ősz fürteit, benned egyszerű polgári tisztességben nevelt édes gyermeke becstelenítőjét átkozná! nem egy felboszantott férjet, ki szétdúlt boldogságáért, háza elrabolt becsületéért kívánna véres váltságot! Valóban, mit itt szemlélünk, nemcsak egy ember megbukásának, hanem egész nagy birodalmunk közelgő semmivé létének előjele!"

Petron Maxim, nemcsak a kort rajzolja találóan, hanem igen természetesen illik ez az ő sorsához, kinek házi becsülete veszett el, s igen alkalomszerű is; mert

ez az első szó, mely a Caesart arra eszmélteti, hogy Maxim ellene tör, és trónja ingadoz.

Az egész mű a cselszövény nagy gépezeténél, episodjainál és gyakori színváltozásainál fogva tán nem egészen sikerült szerkezetű – kivált a színpaddal gyakorlatilag nem ismerős író, midőn első drámáját írja, legkönnyebben tévedhet azon terjedelemre nézve, melyet a színdarabok megszabott rámája magába foglalhat; de a mű becses ereklye nekünk, s színirodalmunkban a nevezetes tünemények közé tartozik. Írója hivatva volt a drámára, – s első kísérletül a sikert fényesnek mondhatni. Alkotója olyan volt az írásban, mint tetteiben és szavaiban. Lelke nemes ösztönét habozás nélkül és szíve egész hevével, szenvedélyesen követte. Drámájában semmi a tárgyon kívül eső színpadi nyegleség nyomait nem találjuk. Tárgya és eszméi ragadják őt, nem törődve a közönség ítéletével. Ő kiválóan politikai szereplő volt az életben, s a napi kérdések senkit sem érdekeltek annyira s mondhatni senkit sem izgattak nagyobb mértékben, mint az ő részvékeny lelkét; – de egész művében nem találunk helyet, melyről joggal mondhatnók, hogy a napi kérdésekre egyenes, vagy közvetett célzásokat szándékoznék tenni. – A mindenek felett egyenes és őszinte ember a kacérkodás e nemét is megveté, melynek annyian hódolnak meg.

Kezünknél van a „Kegyenc"-nek azon nyomtatott példánya, mely a nemzeti színház könyvtárában őriztetik. Belső címlapján e sorokat találjuk kézzel felírva: „A kitörülteknek elhagyása mellett a játékszíni előadás megengedtetik. Budán, május 11-kén 1841. Gróf Pongrácz János, m. k. helytartó tanácsos." – És végig néztük, miket törült ki a censura. Mind oly helyeket, melyek csupán a Krisztus születése utáni 455-ik évre, mintegy az Attila korabeli Rómára és császárjára illenek, s melyekből, nem képzeljük, hogyan következtetett a bigottság és zsarnokság eszköze, a censura célzást az 1841-iki viszonyokra! – Csak egy-két példát. Az 58-ik lapon ki van húzva, a hol Maxim így szól tulajdon cselszövényéről: „Az út mindenesetre egy egész borzasztó poklon vezet át. Pokol az? – nem, nem, több, elmésebb – egy lángba sülyedt éden." – Fel nem fogható, mi kifogása lehetett a censornak e hely ellen. Máshol (66. l.) ki van törülve, a hol csak hasonlatkép mondja Maxim, hogy valamint a szentegyház, ha egyszer megfertőztetett, nem lehet újra szentelni – úgy a nő becsületét sem. – Nem nevetséges-e, hogy az 52-ik lapon, azon helyet a hol egy senator mondja, szép volt a köztársasági egyformaság; de „ha cselekedni akarunk, jelen körülmények természetéből induljunk ki, nem régi viszonyok emlékéből" – a censor boszúsan kitörülte? – Nem lehetséges-e, hogy a censura e szeszélyes zsarnoksága volt egyik ok, mely nagy részt visszatartotta e jellemre és tehetségre nézve kitűnő hazánkfiát, hogy későbbi kísérleteivel a közönség elé lépjen? – Mert nem hagyott fel drámaírói tehetségének és hajlamának fejlesztésével és táplálásával. Mint több évvel ezelőtt értesültünk, – külföldi száműzetése alatt néhány újabb drámát fejezett be – melyeket hihetőleg csak a szellemet ellenőrző censura gátolt a megjelenhetésben. Mennyire becses hagyatékok azok nagy valószínűséggel! – A „Kegyenc" teljesen feljogosít a várakozásra. Gr. Teleki László művei nem vonatkozás nélküli holt ereklyék. – Bennök, mint egy

idealis arcképben, az író nemes szenvedélyű, tiszta lánggal égő szelleme marad fenn. Salamon Ferenc.

43.

[–m.–, *„Utazás keleten.”*, Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. [jún.] 6. 31. sz. 494–495.]

„Utazás keleten”

Írta Orbán Balázs. Első kötet. Kolozsvár. 1861. Stein bizománya.

A munkáról, melynek még négy kötete van hátra, csak nehány átalános észrevételt teszünk. – Az utazótól mindenek felett a látni tudás tehetségét várjuk. A bejárt földek alakjáról, ábrázatjáról minél elevenebb rajzot kívánunk, s a népek, azok szokásai, társadalmi és politikai intézményeiről azon érdekes ismertetéseket, melyeken a közvetlen szemlélet mindig újdonsági színt tud elönteni. Ha mindezekhez, a dolog természetéhez tartozó közvetlen ítéletek, vélemények s magasb szempontú természeti vagy népismereti eszmék járulnak, annál jobb. A fődolog a helyesen látni tudás tehetsége, s az útleírásban a *leírás*. Az útleírások lényegesen a földrajzhoz tartoznak, mely ezeket ismeri el első rendű kútfőkül, olyformán mint a történet a krónikákat. – Nagy örömünkre szolgál, ha a magyarban ama tehetséget tapasztaljuk, s eme tudományt önerőnk által is gyarapodni látjuk. Az előttünk fekvő füzet kevés hajlamot árul el szerzőben a látásra és megnézésre. Vannak ugyan a műben festői leírások; – de minden lépten nyomon elárulják, hogy szerző, – a la Szemere a maga utazásában – szeret elábrándozni, a holdat napot, stb. leírni, mely mindenütt ugyanaz, s nem jellemezhet idegen tájat, szeret merengeni, sőt szerelmi vágyaival is mulattatja olvasóit – a politikai viszonyok mélyebb jellemzése helyett a zsarnokság elleni haragja s a szabadság imádása van rhetoricai hangon és hasonlatokkal elénk terjesztve, a miket annyiszor hallottunk száz meg száz féle alakban! – A leírandó tárgyról azonnal szeret ábrándjai kiszínezésére menni át, s mindenütt a maga eszméit, érzelmeit rajzolja a tárgy helyett. Ezen „*költőiség*”-et tán azért tartá szükségesnek szerző, mivel műve főrésze meglehetős száraz halmaza az adatoknak. És minő adatok ezek? – Azt hinné az olvasó, – föld- és népismertető adatok? – Nem, ezek aránylag gyéren vannak itt, – hanem majd mind történetiek. Leírás helyett elbeszélés, szemlélet helyett emlékezet a betanult történeti adatokból, s végre geographia helyett históriai vázlatok. Szerző elbeszéli minden városnak, szigetnek történetét a legrégibb kortól az újabbig. A hajdankori görög civilisatio, Nagy Sándor hódítása, a római uralom, a keresztyén korszak és Caesarok, az arabok, a keresztes háborúk s az azok következtében felállított keleti keresztyén királyságok, a török hódítás s végre a legújabb görög felszabadulási háború korain keresztül van hozva minden kisebb nagyobb fontosságú hely törté-

nete. Megengedjük, hogy szép históriai készültségre mutat; de az is áll, hogy ezen hosszú elbeszélések nemcsak egymással kevés kapcsolatban állván, hanem oly sok századot folyván keresztül, igen sovány vázlatokká vékonyulnak. – Megengedjük, hogy a geographia fősegédtudománya a történeteknek, hogy a földek és tájak színterei a világtörténet fejledezésének. De épen mert a geograpia ily szükséges, a föld s nép leírása helyett nem kell csak történetet adni; – és kivált nem kell száraz adatokat. A geographiai viszonyok nem azért fontosak, mivel pl. Rhodusnál, Samosnál stb. nagy tengeri, vagy rajtok nagy szárazi csata volt, hanem azon befolyásnál fogva, melyet az emberi szokásokra, intézményekre és az emberi természetre is gyakoroltak. Ez a valódi históriai szempont, s nem a csaták leírása. – Szerző munkájában eddig kevés van, a mit otthon a szobában meg ne írhatott volna. E szavak, Smirna, Cyprus, Rhodus, csak alkalmat szolgáltatnak neki, hogy egy rakás történeti tényt adjon elő, – s ezt megteheti az ember otthon is, jó könyvek segedelmével.

Szerző tehetséges író s képzeletét nem vonjuk kétségbe; – de munkája arról győz meg, hogy egy nálunk elterjedett tévedéstől ő sem ment. Költői ékítménynek veszi az ömlengést, ábrándozást, képes epithetonokat és hasonlatokat. Pedig mindezt nem nevezzük költészetnek, még a költészetben sem, kivált az objectiv költészetben, melynek célja magunkon kívül eső lényeket a csalódásig elevenen rajzolni. Egy útleírásban tehát, ha valaki költői tehetségét akarja kimutatni, ne keresse azt az ömledezésekben, melyek nem igen illenek bele, hanem a tárgyaknak elevenen képzeltető leírásában, – a különbség csak az, hogy itt tökéletesen a mintát, s nem a magunk képzeleti alakjait kell szem előtt tartani. Az élet jeleneteiből határozott és megtestesített képeket állítni szemünk elé, habár szolgai másolásnak tetszik, inkább mutat költői tehetségre, mint a földet lábok alul kirúgó ábrándok és alaktalan ömledezések.

Mindezen megjegyzéseink mellett, – melyek csak arra mennek ki, hogy e munkában többnyire nem azt találjuk, a mit keresünk, – azt a kevés rajzot is örömmel fogadjuk, – s a közzé tett történeti adatok tanulságosak sok tekintetben. Nálunk, a hol az efféléknek nagy bővében nem vagyunk, s a keletnek története nem a legelkoptatottabb rész az irodalomban, – mindenesetre köszönettel tartozunk az ismeretek iránt érdeklődő szerzőnek. –m.–

44.

[–m.–, [Szigligeti Ede: *A trónvesztett*], Szépirodalmi Figyelő 1861. jún. 20. 33. sz. 525–526.]

Június 14-ikén került színpadra „A Trónvesztett," a gr. Teleki alapítványból 100 arany pályadíjjal jutalmazott eredeti szomorújáték 5 felvonásban. Írta Szigligeti. A színdarab a Salamon magyar király László és Géza hercegek közötti viszályból

szövődik. A bolgár-fehérvári ostrom után a görög őrség nem a királynak, hanem Géza hercegnek adja meg magát; s ezen kívül a görög császár koronát küld e hercegnek. A királyban felébred a féltékenység s irigység a hercegekre. Van a ki táplálja is ez indulatokat. Ott van a cselszövő tanácsos, Vid, ki a hercegek magaviseletének ferde magyarázataival ingerli folyvást a királyt. Jó tanácsosaira, a békülékeny Ernyeire, tulajdon anyjára Nesztére és feleségére, a német császár leányára, nem hallgat annyira, mint a fondorkodókra. A király körüli ezen pártok közt különösen kell említnünk Zsófiát, Salamon nejét. Ő Lászlót szereti – s ezen titkos indok sugallja férjének adott engesztelékeny tanácsait, ő fő kereke az intrigának a jó ügy érdekében.

Ezen fő viszonyokkal ismertet meg szerző az első felvonás alatt, melyben egyébiránt már a viszály annyira fejlik, hogy a végén a király és herceg kikiáltják az egymás elleni harcot.

De a második felvonásban, mielőtt harcra kerülne a dolog, a király, Vid tanácsára, orgyilkosokat küld ki Géza hercegnek nem meggyilkoltatására, mint Vid tanácsolta, hanem elfogatására. A király nem egészen romlott ember. Testvérgyilkossá lenni nem akar. Kiemelendő azonban jellemének egy másik vonása, melyet szerző szerencsésen találta el, s melylyel egyszersmind híven jellemzé az akkori kor egyik uralkodó eszméjét. A király több helyen teljes őszinte meggyőződéssel mondja az egész darab folytában, hogy a hercegek a bűnösök, mint a kik nyíltan ellenkeznek vele, s a kik a királyi tekintélynek nem engedelmeskednek. Ama korban, bár a király első volt az egyenlők közt, még a főbb nemesek sorában is, nemhogy az ország harmadrészét joggal bíró hercegek közt, mindamellett a királyi tekintély csaknem szent vala. Salamon egyéni zsarnok hajlama a királyi tekintélyt tartja mindenek felett állónak, míg Géza és László az ország törvényeit és javát. Természetes, hogy amaz egész meggyőződéssel véli az ellene harcoló fejedelmeket egészen méltóknak a halálra, s hogy ezek ép oly szent érdekben, a törvények mellett szintoly meggyőződéssel fognak fegyvert, miután a király nem akarja eltávolítni köréből a fondorkodó s idegen segély behívásától sem irtózó tanácsosokat. Salamon a hercegeket arra is méltóknak véli, hogy gyilok által haljanak; mert a halálos ítéletet úgy is megérdemlenék s csak a végrehajtás hiányzik, mely mindegy, akármely eszközzel hajtatik végre. A király lelkiismerete elég tág tehát, hanem mintegy a becsület s úgyszólván az illem, tartja vissza Vid tanácsának követésétől. Bármennyire megnyugszik gondolkodása a hercegek kivégeztetésén, fülében borzasztó csengése van az „orgyilkos” szónak. Az elfogatás gondolatja oly középút, mely boszúját is kielégíti, s lelkiismeretének is több megnyugvást ígér. Azonban az elfogatási rendeletet meghiúsítja a király gyóntatópapja, ki a tanácskozásnak rejtett tanúja volt. Értesíti Géza herceget a cselszövényről. A harc feltüntetése is a második felvonásban egy változásban foly le. Mielőtt megkezdetnék a küzdelem, a hercegek magasztos hazaszeretete és vallásos ihlete van felmutatva. László mennyei dicsfénynyel látja elárasztva az imádkozó Gézát, s teljes bizalommal mennek a csatába, melyből Salamon szaladással menekül. Egyik legdrámaibb jelent az, midőn Salamon Mosonyba érkezve sebesülten, neje és anyja szemrehányásokkal fogadják, a helyett, hogy részvétet mutatnának szerencsétlensége iránt.

A király itt bőszebbnek mutatja magát, mint a minő valóban, anyjára kezet emel, nejét ellöki magától s aláírja a német császárt a haza ellen beszólító meghívást. A király a harmadik felvonásban újra halálos cselszövényt készít tanácsosai sugallatára a hercegeknek; – neje azonban ebben is megelőzte. László a nélkül jelenhetik meg Salamon előtt, hogy elrejtett orgyilkosok szúrnák le, – ezektől sem irtózik most a végsőig elkeserített volt király. Csak újabb alkalom ez, hogy László nagylelkűséget gyakoroljon, s Salamont még egyszer megalázza jelleme fenségével. Ugyane harmadik felvonásban történik, hogy Zsófia, a volt király neje bevallja szerelmét László előtt. Vagy a megírt szövegben nincs elég természetességgel festve e vallomás, vagy a fiatal s úgy szólván kezdő szereplőnő (Szigligeti Anna kisassz.) részére igen nagy e szerep, a nő vallomásában volt valami mindennapias, emelkedés nélküli ízetlenség, mi miatt hatása csekély volt. Annál jobb benyomást tett László magasztos és szelíd visszautasítása, ki a szenvedélyt kötelessége fölébe helyező nőt a szerencsétlen férj iránti önfeláldozó hivatására utalja.

A negyedik felvonás Regensburgban foly le, a császári udvarnál, a hová Salamon álruhában menekül segélyt koldulni elvesztett trónja visszanyerésére. Új megaláztatás. A császár, mint már egyszer keserű tapasztalásból tudta meg, sikertelennek vél minden támadást egy szeretett király uralkodása alatti Magyarországra. Végkép megalázza pedig az, hogy neje, kiről mindig azt hívé hogy szerelemmel van iránta, elmondja most neki, hogy Lászlót szerette. Így hullt el minden támasz, melyen nyugtalan lelke még megnyugvást találhatott.

Az utolsó felvonásban a Vörösmarty balladájában leírt remetét találjuk Salamonban, ki vad rengeteg közepett csak a vallásban lel enyhületet. Kialudtak lelkében a merész álmok, a szív örökös hánykodása és az irigység. Szerző szenvedély helyett itt csak a szenvedélyek kialudt hamvát mutatja fel kiengesztelésül, s bár anyja itt is megjelen neki, bár későn tudja meg emez, hogy fiával beszél, s így némileg elevenítő fogásokkal akará szerző megnyerni részvétünket, ezen jelenetek meglehetős szárazok s meghatás helyett némi közönynyel látjuk az egészre legördülni a függönyt.

A fenebbi, bár rövid vázlatot azért tettük ide, mivel az egész mű krónika szerű alkotású. A történet egy szakasza van jelenetekbe foglalva, némi intrigával keresztül szőve, mely közönségesebb, szokottabb, és többször újra kezdődő, semhogy nagyon érdekelhetne. Salamon nem bukik e darabban, hanem elejétől végig bukdácsol, a mivel kissé unalmas hőssé teszi magát. Fárasztó végig néznünk esetről esetre, mint hiúsul meg a király minden új meg új cselszövénye. Kitartása nem erély, hanem a mindig gyengeséget eláruló makacsság, veresége nem részvétet ébresztő bukás, hanem kudarc. Eszünkbe juttatja a „Hármas kis Tükör" ezen helyét:

Kérdés: Mikép viselhették ezt a vitéz németek?

Felelet: Igen nehezen, miért is a magyarokra nagy haddal rámenvén, azok által másod ízben is keményen megverettetének.

Szerző Salamon jellemét meglehetős erélylyel rajzolá; de annyival tán nem is lehetséges, hogy a bukások egy sorozatát érdekessé tehesse egy drámában. Habár az ismétlődésekben van bizonyos lépcsőzetesség, ez ismétlődések teszik nehéz-

kessé, hosszadalmassá e művet. – E színmű tanulságul szolgálhat, hogy még oly gyakorlott színmű írónak is, minő Szigligeti, nem igen sikerül a történeti vagy életbeli eseteknek egyszerű átvétele és egymásután sorozása. Tudjuk ugyan, hogy Shakespeare történeti képletek egybefűzéséből érdeklő és helylyel helylyel mélyen megragadó s bámulatos műveket írt; de a hiányt egy sok századok folytán egyszer előálló lángész ereje pótolja. Ama tableauk magokban hatalmasak és a lélektani valóság örökös példányai. Shakespeare merhette, hogy a külforma hiányát tartalom által pótolja; de a ki nem Shakespeare, óvakodnia kell a külformák elhanyagolásától. A tehetség csak műgonddal és a formák tiszteletben tartásával közelítheti meg a lángészt. Ha a lángésznek is szükséges a műformákat tanulni, annál inkább szükséges hódolni nekik a talentumnak. Azért nem ajánljuk hát utánzandó példányul a „Trónvesztett" compositióját.

A mű különben, a mi a stílt illeti, gonddal látszik írva lenni, – s az egész, habár nem mutathat fel valami fényesb pontokat, negatív érdeme, hogy valami botránkoztatóbb hibát sem vétet észre közvetlenül a színházi nézővel. –m.–

45.

[–m.–, [Charles Nuitter – Joseph Derley: *Egy csésze thea*], Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 11. 36. sz. 574–575.]

Pénteken, júl. 5-ikén, először került színre „Egy csésze thea" című 1 felvonásos francia vígjáték, írták Nuitter és Derlay, fordította Feleki. A kis színmű magában is, de a szereplők sikeres játéka következtében még inkább, könnyű, érdekes és mulattató, habár sem alapeszméjében, sem a helyzetekben nincs valami új – csak a körülmények részletei és a párbeszédek mutatják azon találékonyságot, s azon társalgásbeli eredetiséget, melyeknél fogva az ily francia apróságok érdekelni szoktak.

Százszor meg százszor felhasznált vígjátéki eszme, hogy a szerelemben lankadó férjet vagy nőt a féltékenység fölébresztése által eleveníti föl a megcsalt, vagy magát megcsaltnak hívő fél. Egy kis lélektani diplomatia, melynek igaz voltát magában nem lehet elvitatni; csak a kiviteltől függ, hogy elhitető legyen. Ez azonban még mind nem szolgáltat elég anyagot egy comicus műhöz. A comicumnak már magában a lélektani alapeszmében meg kell lennie, s e vígjáték alapeszméje semminemű fonákságot nem foglal magában, a mi comicus tárgygyá tenné. A szenvedélynek nem esztelen balfogásai, hanem ellenkezőleg sikeres bölcs diplomatiája van mintegy ajánlólag feltüntetve.

A férj és nő, kik között ama szerelmi diplomatia foly, szintén nem comicus alakok. Az író az ily francia vígjátékok szerzőinek azon közös tévedésébe esett, hogy a vígjátékban túlságosan kerülni akarván az erkölcsbírói szigort, az emberi gyar-

lóságok és könnyelműségek felett helybenhagyó mosolylyal siklik el. Sokkal jobb kedvű s sokkal inkább fáradozik abban, hogy a nézőnek egy gondoktól ment, derült órát szerezzen, semhogy eszébe jutna a vígjáték írók ama komolyabb feladata, melynél fogva hasonló pedantság nélkül, hasonló derültséget idézve elő, épen az emberi gyarlóság és gyengeség rovására nevettessen. Az egyik főszereplő, Villedeuil báró, vonzó fiatal ember. Szép fiatal nejét szereti, becsüli; de e mellett azon, a szerző által igen természetesnek és megbocsáthatónak tartott *kis* hibája megvan, hogy nemcsak a bálban elhanyagolja nejét s egy más igen szép hölgy foglalja el egészen, hanem még egy színésznővel is nagyon költséges viszonya van, miről neje nem is tud. E férj, kiről elejénte nem tudjuk, hogy nejének méltó panaszai vannak rá, annyira nem comicus alak, hogy igen józanoknak és helyeseknek találjuk, a miket faggatózó nejének mond a féltékenységről, hogy az szokott oly mértékben féltékeny lenni, kit soha senki sem szeretett még. A néző elejénte a nőt hibáztatja és tartja nevetségesnek féltékeny kifakadásaiért, ironicus megjegyzéseiért, s a férjet, mint elfogulatlan, bizalmat kívánó higgadt férjet becsüli. A nőt, kinek féltékenysége alaposságáról meggyőződünk, s ki később okos csellel hódítja vissza férjét, szintén nem tarthatjuk comicus jellemnek. E valóban se a férj se a nő jellemének alapjában nincs comicus elem.

De mindamellett, hogy az egész mint comicus mű, ily gyönge alapokon nyugszik, az egészben nem hiányzik a komikai erő. A nő féltékenykedése, azután az elejénte a féltékenység ellen oly bölcsen okoskodó férjnek e szenvedélybe esése sok természetességgel s a comicum azon nemével van elénk állítva, mely épen az indulat hű rajzával nevettet meg.

Van azonban egy mellék személy, ki valóban jól talált comicus alak. Ez egy *Canouflet* nevű, vékony fizetésű hivatalnok, ki szellemileg s társadalmi műveltség dolgában ép oly szegény, mint aranyban. Valami csodálatos eset éjjel a fenemlített férj és nő bárói szobáiba juttatja. Hogy mi volt az a csodálatos eset, nem adjuk elő. Csaknem hihetetlen, a mit sokszor tapasztalunk a hazai és külföldi vígjátékokban. Hogy különös, érdeklő helyzeteket állítsanak elő, a mai vígjáték írók soha nem hallott kalandokat gondolnak ki. Nagy szükségét érzik ennek, miután a jellem comicuma helyett a helyzetek comicumára fektetik csaknem az egész súlyt. Canouflet (Szerdahelyi) magában is comicus alak együgyűségeért s minden oldalról – melyek közül elég legyen felhozni, hogy nyomorult fizetése mellett is a szerencsétlen ember egy színésznőt imád, ki vele csak gúnyt űz. Megjegyzendő itt, hogy Szerdahelyi oly eredeti s a részletekben oly találékony módon állítá elénk e jellemet, hogy becsületére válik alakító tehetségének. Annyira különbözött más szerepekben mutatott alakjaitól, hogy alig lehetett ráismerni, s elejétől végig nagy érdekkel és kedvvel kísérte a közönség minden szavát és mozdulatát.

Azonban egy comicus alakból, ki nem a főszemély, nem kerül ki még egyfelvonásos vígjáték se. A helyzetek comicuma, a félreértés adá meg az egésznek érdekességét. A báróné ez együgyű embernek valami grófi nevet adván, úgy bánik vele, mintha széptevője volna megbújt férje hallatára. A báró rendkívül féltékenynyé, egészen dühössé lesz. Canouflet, kit a báróné valami számtartói állomással ruházott volt fel, föl sem teszi, hogy e dühös ember a báró volna, hanem azt hiszi,

hogy az előbbi számtartó, ki azért dühös rá, mivel „helyét elfoglalta.” Az együgyű hivatalnok tehát némi impertinens kevélységgel viseli magát a bárói férj iránt. Ezen jelenet kétértelműsége volt főérdekű a darabban, s a szerző nagy ügyességgel ugyan, de nem mindig elég kíméletes finomsággal használa föl az utolsóig az e helyzetből folyható minden félreértést.

A kis vígjáték megtetszett a nem igen nagy számú közönségnek, mely nemcsak a darab, hanem Prielle Cornélia (a báróné) finom és hű játéka iránt is nagy elismerést mutatott ki több ízben, s Lendvait is tapsokban részelteté. –m.–

46.

[–m.–, *Csokonai-album*, Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18–25. 37–38. sz. 580–582., 597–598.]

Csokonai-album

Szerkeszti és kiadja Kulini *Nagy* Benő. (Ára 3 ft. a. é.) Pest, Ráth Mór bizománya. Nyomatott Debrecenben, a város nyomdájában, 1861.

Mindennek megvan a maga története: megvan Csokonai emlékszobrának is. A legrégibb időkig, t. i. a költő szomorú haláláig lehet visszavinni, mely 1805-ben, január 20-ikán esett. Mint sok egyébnek, úgy ezen emlékszobornak története is nagyon primitív állapoton kezdődött. Egyszerű fejfa, egy rá szögzett deszkadarab, s e deszkadarabon ősi szokás szerint latin epitaphium. Ennyiből állt, hagyományaink szerint, a Csokonai emlék ügye kezdetben. Ezt is Dombi Mártonnak, Csokonai igen érdemes barátjának köszönhetjük, kinek ha módja nem volt kőbe, ércbe vésetni a haza egyik jelesét szépen magasztaló latin sorait, legalább holt fára írta a „Hic jacet Ovidius, Virgilius, Horatius, in Michaele Vitéz Csokonai”-t, s még sok más antithesises magasztalást, mely már ma csak papíron van megörökítve; mert a deszka régóta eltűnt a szép sorokkal együtt, melyeknek főbecsét az alattok nyugvó adá meg.

A költőnek, ki már életében a nemzet kedvence volt, számos évig csak ily múlékony emléke állott a valóságban. De az emlékek dolgában való részvétlenség még szomorúbb példáját hozhatjuk föl. A költő halála után kevéssel, még 1806-ban, Kazinczy nemcsak buzdító szavakat intézett a nemzethez egy Csokonai-emlék ügyében, hanem, mint a Dessewffy József gróffal folytatott levelezés bizonyítja, szokott buzgósággal fáradozott maga is a gyűjtésben e célra – s fáradozásának nem lőn sikere. Az egész eredmény egy éles polémia; – a sírkőnek még híre sem volt, s már az epitaphium kérdése fölingerlé a debreceni kört. A tervezett síririat magyarul e soron végződött volna: „Arcádiában éltem én is,” – e sor adott okot a polémiára.

És valóban nincs-e e sorban valami irónia? Nem volt tán magyar költő, kire kevésbbé illenék ama sor. Ifjú korában üldözés, később meddő fáradozás munkái kiadásában, s meghiúsult szerelmi viszony, szegénység, élte vége felé félrevonult ridegség, melyek siettették kora halálát – ez-e az „arcádiai élet?"

De nem Csokonaira, hanem Debrecenre láttak benne iróniát, – mi miatt 1806-ban és 7-ben elhúzódott a polémia, míg se latin, se magyar, se „arcadiai élet"-tel, se a nélkül való felírású kő vagy érc emlék el nem készült, s a terv abban maradt. Szomorúan jellemző ama tettekben szegény korbeli nemzeti közszellemre nézve, melynek epitaphiuma nem sok olyat foglal magában, min az utókor lelkesedhessék, – hogy az egyes szép kivételek sírirata annál feltűnőbb legyen!

Egyszerűbb, de legalább végrehajtott emlékterv született meg 1818-ban, Keszthelyen. Azon év februárja 12-ik napján a „keszthelyi Helicon" ünnepélyén az írói sereg és gr. Festetics György, ki Csokonait személyesen ismerte, egy *élőfát* ültettek a Georgicon kertjében. Ugyanekkor Ferenczy szobrászunk carrarai márványból a költő mellszobrát készítette el, mely József nádor pártfogása alatt Debrecenbe küldetvén, 1828-ban mart. 11-ikén a collegium könyvtárában ünnepélyesen fölállíttatott.

Ezután eltelt ismét vagy tizennyolc év, míg a Csokonai-emlék ügye ismét föléledett, még pedig Debrecen városában, a költő szülőföldén. Ama városnak becsületére válik, hogy a halhatatlan fia iránti kegyeletben magának tulajdonítá a kiváltságot, hogy első lehessen. Ilyenekben csak magasztalólag szólhatunk a különben szűkkeblű és ekkor nevetséges *helyi* patriotismusról. Bár a debreceni temetőben felállított érc síremlék irata így végződik: „*Hazafiai emelték* 1816," s *hazafiai* alatt alkalmasint Debrecen fiai értetnek, holott Csokonai az egész hazáé: nem Debrecennek kell ezt röstellenie, hanem a hazai szélesb körű közönségnek, mely még mindig kedvelt költője emléke fölállításában nem vett részt. S átalán minő csekély volt az ilyesek iránti részvét még 1835-36 körül! Az egész síremlékre csak mintegy kétezer forint gyűlt be – az is váltó pénzben.

Ezen 30 éven át meg-megújult ügyben ott vagyunk mégis, hogy Csokonainak nevéhez, érdemeihez méltó emléke nincs. Méltó emlék pedig csak országos lehet az egész nemzet költőjének tiszteletére. Egy negyed század csak egy temetői egyszerű pyramist tudott elővajudni, hogy tisztességesen álljon a sír Debrecen temetőjének többi sírkövei között. – Egy másik negyed század, 25 év, folyt le azóta, – s most újra föleleveníttetik a Csokonai-emlék eszméje. A hozzáfogásban, mint az ügy története mutatja, nem nagy a dicsőség, mert valóban elégszer föleleveníttetett már. Fő az, hogy sikerrel hajtassék végre. Az újabb, 1861-ik kezdet pedig ismét nem sokat ígér, s nem tartjuk egészen méltónak Csokonaihoz.

Legméltóbbnak tartanók az országos fölkarolást, s erre nem legsikeresb mód, hogy Debrecen vegye kezébe az ügyet. Az országos emléknek Pesten az ország szívében kellene állania, hogy méltó helyét elfoglalhassa. Az emlékszobornak pedig itt méltónak kellene lennie a költőhöz és szeretett nemzetéhez. E célra pedig nem látunk alkalmasb módot, mint az egyenes adakozás útját, – mely legközvetlenebbül bizonyítja a részvétet, s legbiztosabban és gyorsabban vezet célhoz. Nem azért mondjuk ezt, mintha indítványt akarnánk tenni e részben; mert egészen más

kérdés, vajon időszerinti-e fellépni vele s komolyan sürgetni megkezdését és végrehajtását?

Minden módok közt legkevésbbé tartjuk célra vezetőnek és méltónak azt, hogy irodalmi művek tétessenek vásári cikkekké a cél előmozdítására. Egyátalában nem emeli irodalmunkat, ha a közönséget akármivel arra szoktatjuk, hogy ne a belbecsért, vagy szellemi szükségeihez képest, hanem bármi más célból vásároljon könyveket. Különösen pedig nem méltó egy költő emlékéhez, ki oly buzgón s sikerrel fáradott az irodalom emelésében, hogy épen az irodalmi művek alárendelt fontosságúvá tételével sülyeszszük az irodalmat az *ő nevének* palástja alatt.

Csupán csak egy mentheti az ily vállalatokat: ha vagy a jeles költő szükségessé vált új kiadása által vonatván be a közönség az adakozásba, egyszersmind a költőnek mintegy házi emlékét nyeri mindenki a becses művekben, vagy a mi már nem oly méltó, de mindenesetre menthető gyűjtési mód, ha a legjelesb élő írók lehető legszebb műveikből fonnak egy koszorút, melyet egyszersmind a közönség is örömmel fogad.

A „Csokonai Album," melynek jövedelme a költő ércszobrának felállítására fog fordíttatni, nem felel meg e kívánalomnak. Mint irodalmi gyűjtemény nem oly becses, hogy irodalmunkban, még a mostani szegény állapotban is, nyereségnek, a költő nevéhez csak némi arányban állónak tekintenék. Ismertebb s ismeretlenebb írók nevét látjuk a számos vers és néhány beszély alatt, – a művek magok egymáshoz arányítva kisebb nagyobb értékkel bírnak; – de legjelesb íróink nevét s a jeles műveket hiában keressük a költői részben. A szerkesztő, Kulini *Nagy* Benő úr, fölemlíti „azon *hidegséget*, melylyel a jelenkor jelesb írói viseltettek a nagy költő iránt, midőn a tervezett ércszobor létesíthetése céljából szerkesztett jelen album részére közremunkálásukat megtagadták."

Kulini Nagy Benő úr ítélőszéke előtt ily váddal illettetnek jelesebb íróink. Lehet-e szó hidegségről jelesb íróinknál Csokonai és más kitűnő költőink iránt? Minél jelesb az író, annál többre becsüli Csokonaiban, ha egyebet tán nem, a nagy tehetségű költőt, s a nagy tehetséget még legszigorúbb bírái, Kölcsey és Kazinczy is, megadták neki. Már pedig a mai nehány jeles író közt alig van, ki több elismeréssel ne volna iránta, mint irodalmunk említett nagy tekintélyei. Ha más utakon nem remélve sikert, egy ércszobor állíthatására „Csokonai Album"-ot szerkesztünk, először jeles íróink közreműködéséről biztosítva kell lennünk, s csak azután fújnunk meg a trombitát. Először készen kell lenniük a kéziratoknak, s azután fogunk a nyomtatáshoz. Először munkatársaink legyenek, s csak azután mondjuk el, hogy szerkesztünk és kiadunk. Ezen egyszerű igazságokat szükség elmondanunk már csak azért is, mivel mai nap számos kezdő, kinek alig hallottuk még hírét, mindjárt mint szerkesztő lép fel. Talán mert az *életrevalóságot* kezdjük főkelléknek tartani az irodalomban. Ha Nagy Benő úr a jelesb íróktól tagadó választ kapott, a helyett, hogy viszonyaikat s ez egész ügyben való nézeteiket nem tudván, azon valótlan és igazságtalan váddal lépne fel, mintha íróink részvétlenek volnának Csokonai emléke dolgában – teendője csak egy lett volna: a célhoz megkívántató munkatársak nélkül nem tenni magát szerkesztővé, jó művek nélkül nem ütni össze úgy akárminő Albumot, s fölhagynia mostanra egész tervével.

[II.]

Ha az „Album”-nak többnyire ifjú munkatársai nem, a közönség hihetően készséggel ment föl bennünket a művek egyenkint és külön-külön vett boncolgatása alól. A ki a Figyelőt ismeri, különben sem vádolhatja, mintha röstellene középszerű művekkel s néha kezdő írókkal is foglalkozni. De a mit egyetlen egy írónak összegyűjtött művei tekintetében megtehetünk, – bár az is hosszúra nyúló munka, – nehezen tehetjük oly számos író közreműködésével létesített Albumra nézve. Kimutathatnók részletesen, hogy Kadarcsi versei teljesek reminiscentiákkal, s a mellett még ügyességgel és egy kis költői avatottsággal sincsenek egybeállítva; hogy Stépán Gézának „Csokonai Vitéz Mihály hordója” című s a költő életéből vett, egy adomán épült verse humoros akar lenni s a helyett ízetlen. Ugyanezt mondhatjuk Oláh Károlynak „Csokonai háza” című verséről, mely a költői eszközökkel való bánásban gyakorlatlanságot árul el, s már csak ennél fogva sem érdekelheti az olvasót. Kimutassuk-e, mily gyenge *népdalok* a Bonyhai Benjáminé? – hogy Nagy Ferenc Endre királyról szóló balladája az események száraz elbeszélése, az emberi érzések mellőzésével, melyeket ennélfogva az olvasóban sem ébreszt, hogy a „Fájó vigasz” Csermelyitől nem világos, pedig a részletekben csak közhelyeket látunk? – Szinte jól esik, midőn egy-egy oly lendületesebb, szabadabban folyó dalra akadunk, minő az Illésy György „Te tudod nagy ég” című egyszerű verse; vagy Nyilas Samu „Fecské”-je, holott ez utóbbiban, ha gyakorlott versíró keze nyomát látjuk is, a compositio meglehetős üres. Ilynemű, aránylag jobban eső költemények vannak még e gyűjteményben! de általán szabad legyen elmondanunk, hogy a magyar lyrai irodalom legkevésbbé sem erőltette meg magát e sok vers kiállításával. – A *novella irodalom* is képviselve van. Egyrésze a tehetség zsenge korára mutat, minő a „Legdicsőbb élvezet” történeti beszély Ábrai Károlytól, ki dagályos s a tárgyat szemünk elé ritkán állító csengő phrasisokban ír, s rajong a helyett, hogy elbeszélne. – Almásy Tihamér „Bál előtt és bál után” olvashatóbb, de a képzeletnek kevés ereje mutatkozik e beszélyben. Az egész egy alakok nélküli esemény, melynek bevégzésében az eredetiséget egy undorító jelenet képviseli: – egy boncterembe vezet az író, s az ember megbánja, hogy eddig kísérte őt. – A „Kora öröm és késő bánat” Kelemen Mórtól, nem hoz föl motiválatlan tényeket; de az egész igen prózai s az élet mindennapi jeleneteihez ragadtabb, semhogy volna benne valami olyas, mi a képzeletet megragadja.

E gyűjteménynek legérdekesebb részét a nem-szépirodalmi munkák teszik. „Görögország felszabadulásá”-t Ladányi Gedeontól érdekkel fogja olvasni a közönség; kevésbbé tanulságos, mert már kimerítőbb források után ismeretesebb s egyszersmind gyengébben van írva is „Enyingi Török Bálint” (történeti rajz) Sárváry Elektől. Azonban ezeket csak mellékesen említők, mert a prózai dolgozatok közt a „Csokonai Album”-ba illőbb s egyszersmind érdeklőbb dolgozatok ama három cikk, mely Csokonai életrajzára vonatkozik.

Nem mintha a felhozott adatok újak volnának. Van bennök egy-egy új részlet is; de kevés, a mit Toldy Ferenc úr meg ne írt volna a költőről adott kimerítő életrajzában. Nem is azért mondjuk érdekeseknek e cikkeket, mintha új szempontokat, ítéletbeli önállóságot találnánk az egyes tények megbírálásában. Valóban se

életismereti, se aestheticai vélemények dolgában nem újak e rajzok; – nemcsak az adatok, nem újak, hanem, ha épen mindenütt nem is, de igen kevés kivétellel a Toldy szemüvegén nézik szerzők Csokonait, életét, korát és munkáit. A feldolgozás sem ád nagy újdonsági ingert ez életrajzi cikkeknek. Csaknem ugyanazt mondani *más szavakkal*, a mit már elmondtak mások, nem is teheti újjá a művet. Mind-a mellett az a néhány új adat beszövése, maga a feldolgozott tárgy, mely egy kedvenc költő élete és munkái, oly nemű olvasmány, melyet részvéttel veszünk fel és folytatunk, ha mindjárt körülbelül ismételve találjuk is, a mit már hallottunk.

A Csokonai életét tárgyazó három cikk, melyet említénk: „Csokonai életrajza" Kulini Nagy Benőtől; „Csokonai kora" Kovács Gyulától; „Adalék Csokonai Vitéz Mihály életrajzához," K. Nagy Benőtől. Az elsőben Csokonai diákkorára találunk nehány adatot, s többek közt a költő azon levelét, melyben búcsút vesz tanulótársaitól, midőn az iskolából távoznia kelle. E levél nagy része érzékeny ömledezés, de az ifjúi gondolkodás jelei mellett kivehetjük belőle a jellem nehány alapvonását s nehány adatot tanulóköri életére. – Nem értjük eléggé, miért közlé szerző ez életrajz végén, mely különben sokkal vázlatosabb mint a Toldyé, s nagy része ennek kivonata – Csokonai összes műveinek száraz lajstromát. – Csokonai összes művei kiadásában, mely egyszersmind közvetlen *használatra* írt kézikönyv, az életrajz-író kötelessége megtenni e fáradságot; de olvasmányul adni lajstromot, nem mutat írói tapintatra. „Csokonai kora" töredékes, igen egyenetlen munka. Fellengző, mesterkélt phrasisok és száraz adatok gyűjteménye. Sem a kort, sem a költőt nem találjuk e rajzban jellemezve. Egyes elszórt vonások gyűjteménye még nem rajz. Kovács Gyulának az adatok gyűjtésére, a tárgyára tartozók olvasására tett fáradságát nem vonjuk kétségbe; de műve kétkednünk enged a gondolkodásra, megítélésre fordított fáradságban, továbbá már nemcsak kétkedünk, hanem határozottan kimondjuk, hogy tárgya rendszeres összealkotására, az előadás mesterségének e titkára, kevés gondot fordíta. – A gondolatok, ha közönségesek is, az ítélet, ha mások után mondatik is, a jellemző helyett ha csak általánosságokat mondunk is, a rendszeresség, a gondolatok csoportosítása nagy érdeket adhat az olvasmánynak, a tárgy belső érdekességét nem tekintve is. – Az „Adalék"-ban K. Nagy Benő úr nem közöl egyebet, mint Csokonai utolsó levelét Lillájához 1798-ból, s ha egy életíróra nézve, ki jellemezni akarja a költőt, egy ily ömledező levél nem igen foglal magában más felhasználható vonásokat, mint a melyeket más leveleiből s munkáiból ismer, egy élettörténeti forduló pontot jelöl meg e levél s egy szabatos dátumot szolgáltat, – melyért közzétételre méltó, s eszközlője köszönetet érdemel.

Végül szólanunk kell egy nagy fáradsággal összeállított cikkről, ez „Debrecen irodalomtörténetének rövid áttekintése" ismét a szerkesztő kiadótól, Kulini Nagy Benőtől. Az egész nem egyéb igen hosszú bibliographiai lajstromnál. Az irodalom történet írója, sőt általán a magyar történetíró hasznát veheti ily kalauzoló lajstromoknak. Szerző azonban nagy tévedést követ el a címre nézve. Egy városnak soha sem lehet irodalomtörténete, hacsak nem oly központ a város, minő most Pest, minő külföldön London és Páris, a hol ezek irodalma úgy szólván elnyeli az

egész nemzetét. Egy másodrendű város irodalma nem oly önálló, nem annyira magában kifejlő, hogy egész lehessen. Egy ág, nem pedig egy organicus lény. Egy-egy nem központi városnak csak bibliographiája lehet s nem *irodalom-története*. Mert minden *történet* az események, tettek és tünemények kapcsolatos és egymást indokoló sorozatában áll, és lehet-e egy debreceni irodalmat ily magasb szempontból összeállítni? K. Nagy Benő úr tehát egyebet alig tehetett, mint időrendbe szedte a könyvek és írók névlajstromát. E lajstromozásra van különben is hajlama; mert ítéleteiben nem oly szabatos. Nem nevetséges elfogultság-e Kazinczy, sőt 1848 után az a helyi patriotismus, mely abból is kirí, hogy a most élő Orbán Petőt jeles beszélyírónak mondja. „Tóth Ferenc a legjobb novellista." Tán csak Debrecenben? mint Illésy György, ki „*a jelenlegi debreceni lyricusok királya*" (241 l.) – íme Kulini Nagy Benő úr az aestheticában is egészen debreceni szempontot követ, – s nem gondol sokat olcsó ítéleteivel.

Magáról hallgat ugyan irodalom történetében; de képzeljük, hogy debreceni szempontból ítéli meg Albumát, a hol ilyen sem jelent meg közelebbről. Mi nem értünk vele egyet; mi nem ismerünk más irodalmat, mint magyarul a magyart. Mi annyira magunkénak valljuk Csokonait, mintha Pesten született volna, s ép úgy szólunk K. Nagy Benő úrról, mintha nem a debreceni, hanem a sárospataki, erdélyi vagy „pesti nemzeti köri" irodalomhoz tartoznék. Csokonai emléke mindnyájunkat érdekel, kik debreceniek nem vagyunk is, – debreceni volta nem enyhítő körülmény ez „Album"-ra nézve. –m.–

47.

[–m.–, [Ozorai Árpád: *Nőm alszik*], Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18. 37. sz. 590.]

Szerdán, július 10-ikén új színművet láttunk. Címe: „Nőm alszik." Eredeti vígjáték 1 felvonásban, írta *Ozorai* Árpád. Máskor nem igen szoktuk megemlítni, hogy szerzőt hívták; most nem mulasztjuk el e divatos megjegyzést, mely bókképen finalé-ját képezi csaknem mindig a színbírálatoknak. Ezúttal megemlítjük; mert a színmű nem tetszett, (s a szerzőt még is látni akarták; ez azonban nem indít meg – csak a színműről nehány sort) közönynyel, néha visszatetszéssel fogadták, sőt nem egyszer történt, hogy ott kacagtak, a hol bizony a szerző nem kívánta. De sebaj, a kurta nem bukik nagyot – s a színmű ívszámra – vagy negyedóra számra elég kurta, habár némely jelenet és párbeszéd hosszúnak tetszett – csak tetszett; mert az unalom mintha nem elé, hanem visszafelé vinné az óramutatót. Miért írnánk hosszú bírálatot e műről? Majd még azt mondhatnák, hogy kár örvendő kritikusok, ágyúval verebet lövő vitézek, vagy épen unalmasabbak akartunk lenni magánál e színműnél. Nem írunk hát róla tüzetes bírálatot, csak egy tanulságot vonunk el belőle.

Néha megtörténik, hogy a közönség nincs egy értelemben a legépebb érzékű, s a benyomásokról legjobban számot adó kritikussal; de legtöbbnyire egyetértenek a fődologban. Ozorai műve pl. épen azok közé tartozik, melyekben a közönség egy drámai igazságnak fényes elégtételt szolgáltatott. Mi mindig azt vitattuk, hogy a drámában főkellék a jellemek hű rajza és az érzelmek elevenen találó festése. S mik valának fő okai, hogy a színmű nem tetszett? mikben botránkozott meg legjobban közönségünk? – Épen ama belső valóságok elleni vétségekben. Csak épen az érzelmekről szólva, az új színműben háromféle belső viszony fordul elő: testvéri, szerelmi, és gyermeki viszony. – Mindhárom a képzeletet meg nem ragadó, gyenge, sőt fonák, s e fonák rajz tette sokhelyen csaknem kiállhatatlanná e kis színművet. A leány, midőn édes bátyjával beszélget, egyfelől émelygősen gyöngéd. Még ha a két testvér sok évi távollét után találkoznék is, kevesebb udvariassággal s egyszerűbb bizalmassággal beszélne. A közönség nagyon restellte a dolgot, mikor a fiútestvér csókot kér húgától jutalomképen. Másfelől a leány sokkal bizalmasabb, mint bátyjához kellene viseltetnie. Szerelmét egy ifjú iránt igen leplezetlenül tárja fel előtte. Ezen innen maradás és túlhajtás egyaránt mutatja, hogy egymással bizalmasan élő két testvért nem bír híven képzelni maga előtt a szerző. Hasonlót látunk az anya és leány közötti viszonyban. Se az anya se a leány, még elvétve is alig találja el a hangot, mely a szülő és gyermek közötti viszonyt jellemzi. Mit mondjunk a szerelem rajzáról! A leány egyrészt ábrándos magán szónoklatban, mely merő drámaiatlansága miatt igen unalmas s leírva is alaktalan, nem szívből jövő szóhalmaz volna, nagyon kitesz magáért, sőt zokogva sír is, holott szavai nem festik a megindulást, – másfelől oly könnyen mutatja ki szerelmét és férjhezmeneteli vágyát, hogy semmi nőiség, s kivált fiatal leányi nőiség, nem marad rajta. Bátyjának oly ügyetlenül árulja el szerelmét, mint az életben csak azok szokták, kiknek nincs teljes esze. Minden érzelemnek van valami specificus nyilatkozási modora – s ezt nem találja el *Ozorai.*

Ha a francia kis vígjátékot akarjuk utánozni, nem elég csak a mese minél csekélyebb voltát tartani szem előtt. Több természetszerűség kell a belsőbb viszonyok festésében, találóbb vonások az emberekre nézve, s végül az a „verve," mely nélkül halva születik a mű. Oly kelletlen és ízetlen dolgok, minők e vígjátékban előfordulnak, azt sejtetik, hogy szerző nem írói, azt pedig kétségtelenül bizonyítják, hogy nem drámaírói tehetség. –m.–

48.

[S. F., *„Úti emlékezetek Amerikából”*, Pesti Napló 1861. július 19. 164-3430. sz.]

„Úti emlékezetek Amerikából”

Írta Rosti Pál. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1861. Nagy 4-edrét.

E század elején Magyarország egy nagy Debrecen volt, melyben mindenki azt hitte, hogy nincs a föld kerekségén oly templom, oly pap, oly jó kenyér és szalonna s oly derék nép, mint szülőföldén. „Extra Hungariam” nem akart menni senki, s nem akart tudni semmit. Még 1840 után is, midőn a politikai sajtó úgyszólván megalapíttatott, mi alárendelt volt benne a *külföld*! Minden ily exclusivitás, ily önelszigetelés, erkölcsileg dölyfre, tétlen elbizakodásra, értelmileg szűkkörű felfogásra vezet, mely kártékonyan hat a nemzeti politikai és tudományos fölvilágosodás ügyére. Volt ugyan mentsége és magyarázata ezen szigeti önelkülönzésnek. A mely nemzetnek nincs önálló diplomatája, hogy a gyakorlat kényszerítse rá a legtávolabbi vidékek és népek viszonyainak és életének ismeretére, csaknem szükségkép bekövetkezik, hogy a nép csak a maga közel érdekeit, a maga szokásait tartja érdekesnek, s máséval keveset gondol. A felfogás mind szűkebb határok közé szorul, s az önismeret lehetetlen, mert ennek is, mint minden más ismeretünknek fő segédeszköze az összehasonlítás.

E hiányt mind politikánkban, mind tudományunkban pótolja némileg, hogy újabb időkben számos egyesek, részint kénytelenségből az ausztriai kormány 1849-ki politikátlan és kegyetlen politikájából és kegyéből, a külföld majd minden vidékén megfordultak, s többen a közönség közkincsévé tették szerzett ismereteiket. – Már ma kevésbé kérdjük, mit érdekel bennünket a legtávolabb eső ország és nép is. Az ismeretvágy, úgy látszik, elevenebb, s ha sikerülne ezt teljesen fölébreszteni nálunk, nagyobb hódítást tettünk, mintha valami új terület annexióját hirdethetnők.

Rosti Pált először is mint felvilágosodott, a valódi míveltség színvonalán álló hazánkfiát mutatjuk be. Azt az érdeklődést, igazi tudvágyat, mely könyvének minden lapján kitűnik, egy magyar emberben kétszeresen nagyra tudjuk becsülni. – Nem a kénytelenség vitte külföldre s oly messze külföldre, hanem azon lelki szükség, mely a tevékenységre itthon tárgyat nem találván, tanulságos, lelket, szívet emelő ismereteket kíván gyűjteni. S becsülnünk kell, kivált a módot, melylyel vállalatához fogott. Utazónk nem téti kalandokra, mint valami sportra indult ki, nem is festői és sentimentalis benyomások végett. Célja volt önismereteit szélesíteni. Mielőtt útnak indult volna, két évet töltött Angliában és Franciaországban a szükséges előismeretek megszerzésére, s hogy az érdekesb tárgyakat mások számára is szemlélhetőleg állandósíthassa, Párisban megtanulja a photographiát.

Gyakran a módból, melylyel egy vállalathoz fog valaki, megítélhetjük a végét – s ez esetben kételkedhetünk e, hogy a munka becses lesz, s önálló, közvetlen és eredeti benyomásokat fog tartalmazni. És valóban a közvetlen benyomások jellemzetessége, színezete és fénye ömlik el az egész művön. Mint ily mű, becsülettel állana meg akármely irodalomban.

Szerző, az előkészítő ismeretek és ügyességek megszerzése után, 1856-ban augustusban indul útnak Európából. Az északamerikai egyesült államokban két hónapot töltvén, melyeket mint sokképen ismertebbeket nem ír le, *Cuba* szigetén kezdi körútját *Habana* és más pontok figyelmes megszemlélése után *Venezuelába*, (Dél Amerika continensén) mulat több ideig. – Onnan *Mexicó*ba megy – s az itt szerzett benyomásokat írja le és festi. – Utazónk 1859-ben februárban tér vissza hazájába.

Látszólag nem sok pontot ír le a nagy Amerikából; – de a mit maga elé tűz, azt részletesen és alaposan tanulmányozta. Futólagos, felületes rajzokat majd sehol sem ád – a mihez fog, lelkiismeretesen végzi.

Egy-egy helyen több ideig lehetvén mulatnia, igen pontosan jár végére mindennek, s rajzai kielégítők, mert kimerítők. Csak így tanulságos az útleírás. Szerző nagy figyelemmel vizsgálja és írja le mindenütt a házi és társadalmi szokásokat, az ember beléletét, a nép műveltségi fokát. Habana, Mexico és némely más helyek társadalmának leírása oly érdekes, mint minden olvasmány, melyben a felvilágosodás s a szemlélő képesség a pedantság legkisebb nyomát és színét sem viseli. Látni, hogy a rajzolóban az életismeret, ízléssel, alapossággal párosult, hogy a mit tud, oly egyszerű és világos előtte, mint a legmindennapiabb tárgy. Hasonlót mondhatunk a tropicus vidékek és növényzet leírásairól. A forró égöv természetes, óriási virágháza, az ős erdő, a folyamok, hegyek, a délamerikai alföld, tanyáival, csikósaival s physiognomiájával mind új és eredeti színben tűnik fel szemeink előtt. Végre a forró égövi földmívelés s ezzel egybekötött ipar, a cukornád, a kávé mívelés, dohány és szivar termesztés s gyártás a legrészletesebben s így legérdekesebben van leírva. Bajos volna meghatározni, vajjon olvasmánynak szebb, vagy tanulságnak érdekesebb-e e minden tekintetben szép s sok tekintetben igen jó könyv.

Utazónk nem ok nélkül tanulta a photographiát, közvetlen a helyszínéről, természet után másolt képei igen eleven fogalmat adnak, s művészi csínnal vannak kivíve. Szerző fényképeit e munka kiadása előtt a nemzeti múzeumba tette le megőrzés végett, s már magok a képek is elevenen beszélő leírások. Ezen képek után metszé *Klette* úr híven és művészien az előttünk fekvő munkába foglalt képeket. A munka csak e metszvényeknél fogva is, s egy általában mint typographiai tünemény hazánkban figyelmet érdemel. Pompásan kiállított díszmű az, mely bár mely salon asztalán méltó helyet foglal el. – Ha nagy szavaktól tartva nem mondjuk is, hogy e *legjobb*, de mindenesetre egyik legjobb magyar útleírás megérdemelte a gyönyörű mellékletet és ízlésteljes külruhát. S. F.

49.

[Salamon Ferenc, *Wohl Janka költeményei*, Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 1–8., 39–40. sz. 613–616., 629–632.]

Wohl Janka költeményei

Kiadja Jókai Mór. Pest 1861. Nyomatott Engel és Mandellónál.

Nem tudom, mit mond rá a kritikával néha ellenzéket formáló Szász Károly, – hogy jelen bírálatomban az *író egyéniségének* átalános ismertetését adom. Nem teszem *csak azért is*, hanem teszem csak azért, mivel a költő, s kivált a lyrai költő egyénisége oly elválhatatlan műveitől, mint elválhatatlan a subjectivitásnak nagy mértéke akármely költői műtől. A kritikának egyik legérdekesebb és legfontosabb terét pörli, a ki a bírált író subjectivitását ne-nyúlj-hozzám virágnak mondja. A kritika ugyanis, ha méltó akar lenni hivatásához, nemcsak az aesthetikai formákkal bajlódik, nemcsak a gondolat és kifejezés közti arányt méri össze, nemcsak az öszhang „contra-punct"-ját tartja codexének, hanem foglalkozik a tárgygyal, súly és mélység vagy magasság szerint mérlegeli a gondolatot vagy érzést, s a költészetet némileg alkalmozati lélektannak tekinti. A költészet lélektani valóság nélkül értelmetlen szín- vagy hangjáték; – a kritikus lélektani elemzés nélkül azon bogarász természettudóshoz hasonlít, ki megszámlálja a bogár lábait, mikroskop alá veszi szárnya szövedékét, aztán valami kézikönyv szerint systematice osztályozza, s meg tudja mondani, melyik micsoda osztályba tartozik; – de életmódjáról, természeti hajlamairól, minden tagnak *céljáról*, szóval a fődologról mit sem akar tudni. A külsőségekben sokra ment napjainkban a dilettantismus – ne kárhoztassuk ezen habár nélkülözhetetlen, de magában mégis meddő külsőségek vizsgálatára a költészet kritikáját!

Hogy csak a nagyokról szóljak, mindenki előtt fontosabb, érdekesebb ismerni Dantenak siralommal teljes, Miltonnak nyugodtan fenséges, Byronnak kétségbeesetten háborgó lelkületét, mint azt miért írta egyik háromsoros stophában a „Divina Comediát," mért a másik rímtelen jambusokban a „Paradicsom"-ot, s mit tanult a harmadik a Pope verseléséből. Maga a mi nyilatkozik a fő, s a nyilatkozás módja csak azután következik – azért hát nagyot, megadhatatlant látszik kívánni, a ki a költő egyénisége szabad vizsgálatát kikérné a kritikától.

Irodalmunkban az utóbbi tized alatt nemcsak az volt a költészet baja, hogy a versben a magyar nyelv, a rhythmus, a rím, a kifejezés barbár pongyolaságban, azaz hogy néha rongyosan jelent meg az elnéző közönség előtt, hanem nagyobb nyavalya volt magában a tárgyban. Nem hallottuk-e komolyan hirdettetni, hogy nem is költő a költő, ha nem őrült vagy tébolyodott? És valóban sok kórságos költeménynyel, (mely minden időben terem, de az utóbbi évek alatt nagyon is áldott gombatermő esztendők jártak rá), sok csodabogárral szaporodott irodalmunk.

Gyakorlatban is, legalább színleltek sokan némi lelki betegséget, melyet nélkülözhetlennek tartottak a költőiséghez. Gyakran meg csupa szeszély volt a költemények tárgya. Akármely haszontalan ötlet jó egy költemény alapjául! S ne lett volna-e joga a kritikának azon subjectiv elemhez nyúlni, mely fő dolog, s mely elválhatatlan az író egyéniségétől? – Elnézze a tettetett, erőnek erejével torz arcot vágó költészkedést, s a rímes léhaságot, melyet egy polcra tesznek a valódi, igaz költészettel? Míg a költői szellem, maga a lélek, romlik, sülyed: és ily sajnosan aberrál, addig a kritika csak a rímekkel, caesurákkal, lábakkal és strophákkal vesződjék? – Ez kívánságnak is sok, ennyit a dolog természete meg nem bír; s ennyit tán Szász Károly maga sem kíván![1]

A költészet érdekében szükséges kimondani, hogy lehet ugyan a legnagyobb költői tehetség is bizonyos nemű lelki betegségben, sőt azt is megadjuk, hogy a művész és költő, hevült képzeleténél, nagyobb érzékenységénél s saját világában élésénél fogva könnyebben esketik bele, mint más; de e lelki betegség mindig sajnos, s nem előmozdítója a költőiségnek vagy művészetnek.

A költészet nem lelki betegség, minél épebb, természetesebb az érzelem, melyet a költő dalában lelünk, annál szívrehatóbb, annál üdvösebb hatású. Egy-egy kitűnő költői műhöz, mint minden más jeleshez, széphez és nagyhoz, a lelkitehetségek bizonyos harmóniája kívántatik meg – s a beteg lélek, melynél valamelyik tehetség elbénult, valami tekintetben mindig hiányos művet alkot. A költészetben és művészetben, hol az ízlés egyik legnevezetesebb szempont, már csak annál fogva sem teremhet a valódi vagy színlelt, de olyannak joggal nevezhető lelki betegség valami jelest, hogy minden betegségnek nevezhető állapot okvetetlenül magában foglalja az ízléstelenség, a disharmonia kisebb nagyobb mértékét.

Vannak ugyan az emberben a legtermészetesebb érzelmek és indulatok között nagy mérsékleti különbségek, melyek nagyobb fokát a higgadt nyugalmat mintegy alapul felvevő természettudósok abnorm állapotnak nevezik. E szerint igen hajlandók a nagyobb öröm, bánat, az anyai szeretet, honszerelem, magasztos eszmék iránti lelkesedés, s a két nem közti vonzalom hevesebb nyilatkozásait lelki betegség symptomáinak tartani; de igen helytelenül. Minden vidéknek meg van évi közép temperatúrája – s ezt *kénylegesen* felvehetjük ugyan normális mérsékletnek; – de van-e igazi jogunk azon elbizakodásra, hogy a deret, fagyot, nyári hőségeit, setétebb borút, a fenséges zivatart, vagy az elragadólag mosolygó júniusi alkonyt a természet abnorm állapotjának nevezzük? – Ama közép mérséklet nagyon leleményes meghatározásokra vezethet, dicséretére válhatik az okoskodó tehetségnek; de ha a természet az ő bölcs tanácsán járna, soha sem lépve át az ő normális határvonalát, nemcsak borzasztó unalmassá válnék ez a földi élet, hanem örökre virágtalan és gyümölcstelen maradna, s az örökös úgynevezett normális állapot valamint a természetben úgy a szellemi világban oly virágtalan tavasz, melynek se' érlelő nyara, se' eredményekben gazdag ősze.

[1] Mi is azt hiszszük, hogy nem. Gyakorlatban kimondta legalább, mind pl. Thalyra, mind Vidára, mit tart rólok bensőség, hajlam, lélekirány tekintetében; vizsgálta subjectivitásokat. Szerk.

Részemről abban sem mernék éles határvonalat húzni el, hol kezdődik az, a mit én joggal hiszek abnorm állapotnak, lelki betegségnek nevezni, s messze vezetne e fölött lélektani vizsgálatokba ereszkedni; de a mi különösen a költészetet illeti, lehet egykét úti jelet fölállítnunk, melyek a lélek aberratióira mutatnak. Egyik, midőn a képzelet vagy szenvedély oly egyoldalú erővel nyilatkozik, hogy a logika és a józan okosság megszűnik vezérleni a rajzoló ecsetet; – másik az, a mi az ember testi lelki rendeltetésével, beleoltott s örökös természeti vágyaival ellenkezik, vagy nem a természet s a második természetté vált, szentesített társadalmi viszonyok alapelveiből folyó utakat választja magának, – szóval a mi emberileg és erkölcsileg nem természetes vágy, hajlam és szenvedély, – ide tartozván az erőszakolt, nagyított és tettetett érzelmek is. Kivált ezen, kisebb nagyobb mértékben nem természetes lelki tünemények teszik férgessé a költészetet, – s ezek legnagyobb ellenségei a jó ízlésnek. Az ép lélek természetes érzelmei már magokban hordják az ízlés legfinomabb zamatját s a harmóniát, míg a beteges érzelmek minden kendőzés s csillogás mellett is együtt járnak az ízléstelenséggel és öszszenem-hangzással.

Mint már említém, a lelki betegség, mint a költészethez szükséges kellék némileg cultussá fejlett korunk irodalmában. A számos, s mindennapi példa lehetetlen, hogy kisebb nagyobb kölcsönös hatást ne gyakoroljon. A legegészségesebb is alig menekülhet hatásától, – kevés test dacolhat a climák betegségeivel. Vagy ha természete ellenáll is, nem dacol az utánzási hajlam. Valamint volt egykor a felsőbb körökben az a divat, hogy az elegáns embernek okvetetlen sápadtnak, szenvedőnek, blazírtnak kellett magát tettetnie, kinek szeme félig hunyva, ki inkább sóhajt, mint beszél, s a világ neki oly közönyös, mint pompás mezei laka, melyhez soha képpel sem fordul, – máskor meg a „nagy passió”-k ideje következik be, midőn gyűlni, égni, az embernek szerelemből magát vagy felebarátját agyonlőni a fashionable körök rendes foglalkozása: – úgy vannak a költészetben is mindig oly divatbetegségek, melyeknek az is hódol, kinek nincs rá természeti „dispositió”-ja.

Költészetünkben sokféle betegség affectatióját tapasztaljuk. Meg van még a sentimentalismus maradványa, habár, mint a nagy pestiseknek, csak kisebb symptomái maradtak fenn már, nem veszélyes jellemmel. A hazafias phrasisok szónoki korát nem éljük már; de újabban az is mutatkozott költészetünkben, hanem szintén kevés erővel, valódi fénye, szép csengése és őszinte lelkesedése nélkül, – ezt sem nevezhetjük, a sok kísérlet mellett is, uralkodó hangnak. Leginkább uralkodik még folyvást a „nagy szenvedély”-ek divata – Petőfi hevességét, tüzét, olykori haragosságát, indulatai és szenvedélyei leplezetlen s olykor nyers kifejezését szeretik utánozni – lerudalván a magyar Parnassusról minden egyebet, – csak az erős szenvedélyek bálványozása uralkodik.

Nem lep meg, ha kivált fiatal költő műveiben e divatos hang visszaverődéseit halljuk, sőt az ellenkező lepne meg. A ki nem ismerné Petőfit, ki túl akarja kiáltani az égi háborút, s nem ismerné az őt is túlkiáltó utánzókat, sajátságos, egészen új tüneménynek tartaná a szenvedély azon éles hangjait, melyeket *Wohl* Janka költeményeiben oly gyakran hallunk. Szereti az erős szenvedélyeket s leplezetlen, kemény kifejezéseket. Nem a mélység resonantiája, hanem a hevesség és megcsa-

pó erő által ügyekszik hatni. Ha a harag, gyűlölet és boszú érzelmei, (dicséretére,) nem ismeretesek nála, annál lángolóbb szenvedélylyel szól a hazáról, kedvelt költőiről, kiket az imádásig magasztal, a dalról, mely második lelke, és mindenek felett a szerelemről, melynek még kínjait is áldásnak tartja. – Mindezeket látni fogjuk alább mellékesen, – de van valami egyéb a költőnő subjectivitásában, a mi költeményei tartalmát s az egyéni érzelmeket közelebbről jellemzi, s a mit különösen ki akarok emelni.

A doktorok, meg lehet, azt tartják természetes állapotnak, mikor az ember épen se nem éhes. vagy szomjas már, se jól nem lakott még; – azonban, hogy az éhséggel határos étvágy betegség volna, azt a világ minden orvosa ellenében is tagadni merném. Az ember természetes vágya még nem is abnorm állapot. De már bezzeg nem természetes, hanem kórállapotra mutat, mikor az ember *étvágyra vágyik.*

Ezt csak *hasonlatkép*; – mert ellensége vagyok annak, hogy a testieket a lelkiekkel összezavarjuk; – de hiszen legkivált a költők *testesebb* tárgyakat is hoznak fel hasonlatul a szellemi tüneményekre. Csak az a kérdés, a kifejezendő tárgy megvilágítására van-e rokon vonás az egymástól különben messze is eshető tárgyakban.

A fiatal költőnő, ki a nyilvánosság terén bemutatja magát, ritkán mondja azt a mit érez, hanem leggyakrabban a mit *érezhetnék.*

A mit más költő valóban érzett, szerelmi kínt, boldogságot és szerelmi tárgya iránti szenvedélyt – a fiatal költőnő arra vágyik s e vágyak képezik dalainak tárgyát legtöbbnyire. Számos variatiókban találjuk az ily eszmét költeményeiben:

„Szerelmet siratok,
Szerelmen örülök,
S szerelmes nem vagyok,
Ah! majd megőrülök!
Segítsetek!” (176 l.)

Az egész vers fő és alap-themája „Szerelmet-adjatok” – a mint címe is, igen helyesen, nem egyéb. A tárgy nélküli rajongás, melynek még legkisebb hibája, hogy a való életen kívül csapong, hanem lényegesebb, hogy határozott képzeleti alakon sem nyugszik meg, hanem a végtelenbe sugárzik szélylyel, egyik megkülönböztető jellemvonása e költeményeknek. Szerzőnő, vagy más, hiában nevezi ezt *idealismusnak*, – ahhoz még nem elég, hogy az életen kívül, bizonytalan távolban csapongjunk.

„Nem az *átéltet*, csak az *elképzeltet*
Festik le olykor lángzó dalaim,
Az ábrándszülte ábrándos szerelmet,
Mit el-elhoznak tünde álmaim!
A forró szív hervasztó epedéseit
A képzeletnek tündérbájos képeit.

Igen, tiéd, oh ideál, szivemben
Minden: gyönyör, kin, üdv és fájdalom, stb.

Így szól többek közt a költő az „Ideál és az élet” című versében (28–31 l.) De csak az idézett helyből is világos, hogy nem mind ideál, a mi *nem* élet.

Semmi sem áll oly magasan felül az életen, semmi sem törekszik annyira a végtelenbe, mint a vallásos érzelem. De tévedés azt vélni, hogy bármely vallás fő jellemvonása a határtalan vágy és végtelen, alaktalan végetlenség. Az emberi lélek meg nem foghatja a végetlent, s kínos érzést szül benne a bizonytalan alaknélküliség. Ezért van szüksége a léleknek a vallásban bizonyos végpontokra, melyeken bizalommal nyughassék meg, – ezért nevezik a vallást *hit*-nek és nem *vágy*-nak. Forma, test kell a vallásnak – s positivitás még a mennyei dolgokban is. A vallás idealismusa nem a testetlenségben, nem a bizonytalanságban, nem a divergens szétszóródásban áll, hanem áll épen ellenkezőleg a határozott végpontokban, melyek akár Sz. Dávid Jehovájának, akár az indus Brahmájának, a görögök bálványainak vagy a napimádók égi tüzének neveztessenek, csak mintegy megszüntetik az emberi lélek nyugtalanságát, és testet adnak különben határozatlan, setétben tapogatózó azon vágyainak, melyek a földi léten, a valón túlcsaponganak. Az emberi lélek megnyeri a mindenség központját, melyből a világrend, mint egy planéta-rendszer, világosságát nyeri, s határozott, ingatlan eszméket nyer, melyek minden fölött uralkodnak. – Az idealizmust minél határozottabb s minden felett uralkodó eszme teszi azzá, s épen ellenkezője minden zavarnak, homálynak, bizonytalanságnak, testet, formulát nem találó érzésnek és gondolatnak, – valódi ellentéte a rajongó ábrándozásnak. Az ábrándos képzelgés csillogó lehet, de a mellett oly zavart, mint a minőnek a csillagos ég látszik; az idealismus tengelyt és sarkcsillagot ád neki, – az ábránd és határozatlan vágy egy hevesen hullámzó tó lehet, de a tó minden háborgás mellett sem halad cél felé, míg az idealizmus cél felé siet; az ábrándozás ezer felé szórja el magát, míg az idealismus öszpontosítja a lelki erőket s az egyénben, tetteiben és műveiben határozott, törekvés által nyilatkozik. Az ábránd lelki zsibbadásra, meddő hánykodásra, a valódi idealismus alkotásra, cselekvésre vezet.

A költészetben, mint a vallásban, az idealismus nem a testetlenség, alaktalanság; – sőt a költészet leglényegesb föladata az eszme megtestesítése, – határozott formával, alakkal való fölruházása. És épen, hogy testet és alakot nyerjen a gondolat és érzés, a lehető legnagyobb mértékben határozottnak, mondhatni positivnak kell lennie. Egy magasb eszmeiség szükséges hozzá, mert csak ez ád értelmet, öszhangot a műnek. Egy uralkodó erős eszmét fejez ki az egész mű és minden része, különben nincs benne művészet, hiányzik benne az alkotás, melynek csak eszköze, úgyszólván nyelve, a test és forma; a leglényegesebb benne egy erősen concentrált érzelem és eszme, mely az egészet átlengi, s melyért az egész és a részek léteznek. Ezen eszme és érzés nélkül nem alkotunk, csak mesterkedünk. Mindazon túlság, hogy testet rajzolunk, melyben az éltető egy eszme hiányozván, materialismusba esünk, mind amaz ellentett túlság, hogy elvont eszméket vagy bizonytalan, homályos érzelmeket és céltalan vágyakat éneklünk, ellensége az

idealismusnak, s ellensége az alkotásnak, a valódi költészetnek. A költőnő, kinek első dalait épen átolvastam, mint mondám, nagyon szeret, tárgytalan, homályos, s bizonytalanul hánykódó ábrándokat és érzelmeket énekelni. Nemcsak világosan mondja, hanem gyakorlatilag is oly mértékben bizonyítja a költészet és idealismus körüli tévedését, hogy ritkán láttunk hozzá hasonlót. Még midőn határozottabb tárgy és viszony tűnik is ki dalaiból, szeret mindig átalánosságok és elvont eszmék világában maradni.

Azonban, ha írói jelleme dolgában ennyi szabadságot vettünk magunknak, legyen szabad, minden ellenvélemény dacára, még tovább mennünk s életbeli egyéniségéről is egy átalános megjegyzést tennünk, mi nélkül csak megrovást mondanánk ki, némi megfejtés nélkül.

Az író, kit személyesen is van szerencsénk ismerni és becsülni, még azon korban van, midőn az emberi élet átalános törvényeinél fogva tárgy és positiv életviszonyok, valódi szerencse vagy szerencsétlenség nélkül is, hő vágy, boldogság és boldogtalanság érzete harcolnak a lélekben. Talán a legnyugodtabb sem maradt ment ezen megfejthetetlen, de a természet rendében levő aequinoctialis viharoktól, – talán a legtisztább és világosabb léleknek is ki kellett forrnia magát először, – és a világ, melynek rendét, meghatározott menetelét csodáljuk, nem a forrongó chaosból fejlett és bonyolódott-e ki? – Azonban a fiatalkor harcai ha természetesek, egyszersmind sokszor kétes kimenetelűek és olykor döntők szoktak lenni. A helyes vagy tévesztett irány egyaránt nyitva áll nemcsak az életbeli, hanem a költői téren is. Modorrá válhatik, a mi elejénte némileg természetes, menthetetlenné a mi menthető volt.

[II.]

Nagyon helyeslem azon bírálatot, mely a formákat és gondolat kifejezését tartja vizsgálata fő szempontjának. De részemről jobbnak tartom a baj gyökerére menni egyenesen. A kifejezés, a rhytmus, rím és nyelv elleni vétségek tanulságosak a költői mesterség tekintetében. Ezen külsőségekben való haladás a tökély felé szintén végetlen, mint egyebekben is; de minél inkább kezdő valaki, annál fontosabb a *lényegre* magára fordítnunk fő figyelmét. A külalakra, modorra és formára való túlnyomó figyelem teremti a vaktában utánzókat.

Ezt nem az e lapokban eddig megjelent bírálatok ellenében hozom fel, melyek a külforma köntöse alatt mindig eszmét kerestek, hanem magam igazolására. A különbség köztünk csak az, hogy én az eszmékből hibáztatom a kifejezést és formát, míg az e lapokban megjelent bírálatok a formából és kifejezésből kiindulva mondanak véleményt magára a gondolatra és gondolkodásra. Magam sem hallgatom el a forma, kifejezés, nyelv törvényei ellen elkövetett hibákat; de megkülönböztetem a lélektani szempontoktól, s ezek alá rendelem. Főleg a lélektani tartalmat s nem az aesthetica formáit tartom szem előtt.

Nem a költő ügyességét, hanem főleg egyéniségéből folyó eszméit és érzületét bírálván, csak egyet akarok kiemelni, a mi főleg e cikk formájának mentségéül szolgál. Míg kiválóan a formát bírálva kénytelenek vagyunk részletekbe bocsátkozni, s a jó és gyenge strophákat, sorokat idézgetni, az írói egész egyéniség bírálatánál átalánosságokat mondunk, s számos adatból elvont igazságokat, melyek

mintegy az összes benyomásból származnak, – s nem gondolom, hogy az átalános észrevételek kevesbbé tanulságosak volnának, mint a boncolgató részletezések. – Meg van mindkettőnek haszna és becse, s én csak a magam eljárását védem, a nélkül, hogy a másikat legkevésbbé ócsárolnám.

Wohl Janka költeményeinek részletes analysisébe nem bocsátkozom. Legyen szabad bírálatbeli hajlamomat, véleménymondási jogomat használnom, a mint célszerűnek vélem, s megmaradnom az átalános jellemzés terén.

Valamint a valódi érzelmet megelőzik e fiatal költőnőnél a bizonytalan vágyak, úgy az egyes eszmék megalakulását a megalakítási türelmetlenség. Az ifjú kor, mintegy belső ösztönnél fogva, kísérletek, s nem ritkán versírási kísérletek kora, a mit, ha hatalmunkban állana, sem kellene gátolnunk. Mindamellett azonban, hogy az ifjú kort kiválóan a költészet korának nevezik, a nagyon ifjú költők művei kisebb nagyobb mértékben magukon viselik a kristályosodni s formákká szilárdulni nem képes eszmék jellemét. Olyanok körülbelől az érett művész teremtéseihez képest, minők a fiatalkori ambitio ábrándjai a férfikornak gyakorlati és sikeres energiájához képest. Határozott eszmék, érzelmek s meggyőződések nélkül határozott formák és erősen kifejező hangulatok lehetetlenek. És mind a gondolkodás, mind az érzésmód, mind a meggyőződések csak alakuló félben vannak még az ifjúkorban – habár vannak kivételes példák a kora érettségre.

A tiszta, erőteljes kifejezés, szabatos forma mindig concentrált lélekre, szabatos felfogásra és gondolkodásra mutat. Megfordítva, a zavaros, határozatlan, elmosódó kifejezés, idomulni nem tudó forma az ellenkezőről tanúskodik. Hasztalan mondjátok hát lángeszűségnek a félszegül nyilatkozó eszmét, a hóbortos kedélyt, a chaoticus érzelmeket s a bármi merész, de találó vonások helyett kiáltó színzagyvalékot festő képzeletet. – Hogy fel ne hozzunk másokat, nézzétek végig azon magyar költőket, Berzsenyitől napjainkig, kiknek szava legnagyobb és legtartósabb viszhangot adott nemzetünknél, nem-e az egészséges érzelmek, derék eszmék s correct képzetek talpraesett kifejezésénél fogva ragadták meg szívét lelkét az egészséges magyarnak? És vajon Petőfi, kinek költészetét mintául szeretjük venni, volna-e kitűnő esze azon elszánt járása, képzeletének azon erőteljes „rajzolási", érzelmei azon emberségesen őszinte hangja nélkül az a kitűnő író, azon teremtő művész, az az ékesen és magyarán szóló s magyarán szeretett Petőfi, a ki volt és marad állandóan?

Távol legyen, hogy egy kezdő s szerényebb dicsőséggel beérő költőt ama lángeszekhez akarjak hasonlítni, csak szembetűnő példát kerestem, a mi önkénytelenül is eszembe juthatott, mert költőnőnk igen hő bámulója Petőfinek, mint igen sokan közelebb lejárt s most lejáró lyrai költészetünk képviselői közül, s mint igen sokan, mégis eltérő úton járkál...

Némely holt tárgy, ha hosszúra nyújtjuk, elveszti pattanós rugékonyságát, az ecsetvonás, ha elmossuk, határozatlanná teszi a képet, s bizonyos csillagok, ha üstököt bocsátanak, híg fénynyé olvad, a mi tán égi *test* lehetett különben. Költőnő műveiben pedig gyakori tünemény az elnyújtás, a vonások elmosása, és föleresztése. Gyakran tapasztaljuk, hogy egy hasonlatot, minő a lélek és tenger, vagy a kedély állapot és az ég hasonlata, egész egy költeménynyé nyújt ki. Az ilyet a je-

lesebb költők egy vagy két sorban tudják kifejezni, a hasonlatot csak eszköznek, s nem a költészet vagy költői mű céljának tekintvén. – Továbbá nagy kedve telik költőnőnek abban, hogy valamely igen tetsző jeles költemény egy-két strophájára „viszhang"-ot[2] írjon. E „viszhang" abból áll, hogy a felvett idegen sorokat rendre saját stropháinak zársoraiként használja. A mi Aranynál, Petőfinél négy sor, abból nála ugyan annyi hosszú stropha kerekedik; a mi az eredeti költőnél erőteljesen fejezett ki egy hangulatot, itt elgyengül s más hangulattá lesz. Tudjuk, hogy a fiatal költők más költőkből ügyekeznek többnyire hangulatot kölcsönözni; – de épen a hangulat az, mit legkevésbbé lehet mástól venni át, épen ez az, a minek csak akkor van hatása, ha közvetlen, egyéni. Tudjuk, hogy a zongora művészek gyakran készítnek *variatiókat* egy-egy nagy művész eszméi nyomán; de megvalljuk, nem vagyunk annyira jártasak a zenében, hogy e téren a művészet és mesterség felett határpert mernénk kezdeni. A nevezett „viszhang"-okról egyszerűbben is kifejezhetem a benyomást, melyet rám tevének nemcsak a hangulat, hanem alakítás dolgában. Oly forma meddő gyakorlatnak tetszik nekem ez eljárás, mint az, mikor azon kezdenők a festészetet, hogy a jól körvonalozott és árnyalt metszvényt felhígított színekkel töltenők be. Továbbá ódaszerű és másnemű kisebb nagyobb dalaiban szerzőnőnek gyakran találunk közhelyeket, melyek, épen mivel sokat használták, elhagyák színöket sőt eredeti formájokat is s nem nagy értékűek a költészetben. Gyakran találunk pongyolaságot is; mert a ruha akkor legbővebb, mikor nincs alatta test. – Megjegyeztük már, hogy szerzőnő szeret a határozatlanságig nem positiv érzelmekbe csapongani, s csodálkoznunk nem lehet, hogy képzelete sem igen alkothat megfoghatóbb képeket. Természetes, hogy az abstract belső életnek abstract nyilatkozatait találjuk, hogy képes és tömör költői nyelv nem igen kereshető, a hol a költői eszme igen elvont, igen csekély, vagy igen határozatlan. Ha szerzőnőnek csak azon igen kedvelt kifejezéseit tekintjük is, minők „üdv-csillag" (394 l.), „végzetnehéz" (319 l.), „üdvszerelem" „bú-fénylő emlék" (467 l.), s valahol, úgy emlékszem, vagy ha nem jól emlékszem, igen valószínű, hogy a „bú-üdv" is előfordul. Az ilyesek gyakoriak e kötetben. Az ily szórakás egészen német eredetű; de nem eredete ellen teszünk kifogást, hanem költői szempontból. Üdv-szerelem pl. azon kívül, hogy nem azt teszi magyarul, a mit a szerzőnő ért alatta, t. i. üdvös, vagy üdvözítő szerelmet, hanem az üdvnek, vagy üdvözülésnek szerelmét, ez, valamint a bú-üdv, két oly abstractióból összetett valami, melyek minél jobban halmoztatnak, annál inkább metaphysikai körülírássá válnak, holott a költő épen ellenkezőleg nem determinálni akar, hanem képet adni. Maga a német, melynek nyelve oly hajlékony az összetételekre, hogy már alig van oly ellenmondó két-három szó, melyet össze ne ragasztana, minél inkább hégelivé teszi a költői nyelvet, annál kevésbbé lesz költői nyelve.

A fenebb felhozott nehány példa is mutatja a két hibát: egyik, hogy határozatlan abstractiókat, másik hogy néha nem érthető eszmét foglalnak magokban az ilynemű germanismusok. Az eszme határozatlansága, vagy ellenmondása, feltűnő bennök.

[2] Úgy-nevezett *glossát.*

Az oly sorok, minőkkel a „B. Eötvös Józsefhez” írt óda végződik, nemcsak hogy megfogható képet nem adnak, hanem a legügyesebb commentatorok is nehezen igazodnának el rajta. Ez óda szerint csupán a szerelem örökkévaló az ember kebelén,

„S ha fénye költészetben megtörődik,
A költő-névre istenség szövődik.”

Nemcsak a merő elhalványodásig elvont az utóbbi sor, hanem magából a gondolat testéből is, ha volt, határozatlan pára lett.

A gondolat határozatlanságából foly, hogy a compositió és eszmemenet is néha igen szabálytalan. Sok példát idézhetnénk, de elég legyen egy rövid vers. (405 l.) Az első strophában két lélek úgy találkozik, mint két meteor, mely vagy öszszeölelkezik, vagy feldúlja egymást. Ám legyen! De a második versszakban sem egyik sem másik meg nem történik, mert íme az egyik lélek ismeretlen nap, s a másiknak sötét óceánján egy szebb világot alkot. Még ez is megmagyarázható Laplace és Humboldt képzeletével; de ki magyarázza meg, hogyan következik utána:

„És most, hogy olyan olyan messze vagy,
Az új világ ismét sötét leszen,
És most bevallom, és bevallhatom,
Szeretnék egyszer sirni, sirni kebleden.”

Midőn ezt leírám, újra megnéztem, vajon a 405-ik lap után a 406-ik következik-e, s vajon a harmadik versszak valóban ez utóbbin áll-e? s – bár csalódtam volna! – csakugyan azon renddel állanak egymásután, a mily renddel elmondám.

A képek és eszmék sok ízben tapasztalt zavarán kívül látjuk új lyránk sőt új dráma- és beszélyirodalmunk egy nagy hibáját is feltünedezni, mely szerint az emberi érzelmek egyszerű és természetes kifejezése helyett, mondhatni, érzelmi paradoxonokba tévedünk, melyek olykor elmések lehetnek, csakhogy nem érezhettük. Az „Áldás reád!” című vers (242 l.) így végződik:

„De bár nem adsz te csak halált nekem,
Oh, boldog, százszor boldog e halál!
Áldás reád!

A lét legfőbb üdvét így élvezem,
S ha mostan csöndes éltet nyujtanál,
Üdvöm sirján átkoznám az imát:
Áldás reád!”

Ha egyébnek mind tudnánk is határozott értelmet adni, a legnagyobb emberi sympathia sem képes beleérezni magát ily lelkiállapotba, melyben valakit annyira szeretünk, hogy halálunkért is csak áldjuk őt, s még is az életet, azt a csöndes (s miért csöndes?) életet, – nem fogadjuk el tőle, sőt még az „Áldás reád” imát is megátkoznók, ha az a valaki csöndes életet adna (nem tudjuk ugyan, *nyújtanál*

anyi-e mint hosszan *folytatnál*, vagy vele engem *kínálnál*, vagy pedig annyi mint *adnál* nekem).

Vannak szerzőnőnek sikerültebb dalai, melyekben a hangulat tisztább, a lélekállapot s a gondolatmenet világosabb. Azon dalai ezek, melyek positiv érzelmeket foglalnak magokban. E kötetben legsikerültebb az, mely 434-ik lapon áll, mely kiválik s mintegy elüt a többi közül. A mi szerzőnőnél ritkaság, van benne bizonyos fokozatosság s bevégzettség; mert különben még sonette kísérletei sem a végén csattannak, sőt igen gyakran a vége leggyengébb költeménye. Itt másként van. A végén szebb e költemény. Az eszme egyszerű és természetes, s a kifejezés is szabatosabb, a nyelv is jobb. Íme a két első versszak e Himfyre emlékeztető dalból:

Éjjel nappal téged látlak,
Rólad szólnak minden álmak,
Merre járok, merre kelek,
Mindenütt csak téged lellek
Kedvesem!

Minden hang neved kiáltja,
Szemem mindig képed látja,
S bárha sírok, bár mosolygok.
Mindig, mindig rád gondolok
Kedvesem!

Még jó a 3-dik versszak is:

Minden csillag fenn az égen
Szerelmed egy fénye nékem;
Lelkemet elönti vágygyal,
Édes, szomju kivánsággal
Kedvesem!

De már rosz képet foglal magában a 4-dik szak:

Minden rózsa *illat*árja
Nékem *szavad* bűvarázsa,
Fülemilék dalolása,
Szerelmednek vallomása
Kedvesem!

Igen szép azonban a következő:

Minden szó, mit ajkad ejtett,
Bennem egy-egy dalt felejtett,
S szemed minden tekintése,
Közel üdvök hirdetése
Kedvesem!

Legszebb pedig a bevégzés:

S most, hogy lelked él szivemben,
Mennyország nyilt kebelemben,

Üdvözűltem benne régen.
Mert szerelmed ez az éden,
Kedvesem!

Az 4-ik versszak két első sorát kivéve, melyben ismét mutatkozik a költőnő azon hibája, hogy a hangot az illathoz hasonlítja, és hogy bűv-varázs-féle elvont eszmével köti össze a különböző érzékek tárgyait, a többi oly kedves, a mily egyszerű. Ily minden nagy szavak, erőltetett hasonlatok és érzelmek, hiányos eszmék nélküli kis vers nagyob becsű, mint az, melyben *isten lehelletéből* lett a Reményi hegedűje!

Számos megjegyzést tehetnék még a technikára; mert sok helyen igen hibás a rhythmus, néhol több, néhol kevesebb szótagú sor is fordul elő, mint kellene; a hangzat sokszor nehézkes, s a mi több, felette sok a germanismus a nyelvben, minő a „névtelen iszony" e helyett „kimondhatatlan" vagy hallatlan; „át meg át" (durch und durch); a helytelen, magyartalan szórakásnak is, természetes, igen sok példáit hozhatnók fel. Habár mutatja mindez, hogy költőnőnek felette sok tanulni valója van még a versformák, a rím és rhythmus, s a nyelv és különösen a magyar nyelv dolgában, a fő hibát magában a tárgyban, a gondolatokban keresem.

A talpra esett gondolat, az őszinte s valódi érzelem, a fenyítéket ismerő képzelet teszi művészetté a poesist: ezek nélkül csak mesterség, még ha a technica magas fokán áll is tökélynek. Csupán az egészséges eszmék és érzelmek által válik a költészet fontos tényezővé a nemzetek műveltség történetében.

Bajos volna a költők számára szabályt készítni arra nézve, hogy megbírálhassák, melyik az ép kézláb, melyik az élhetetlen eszme, mi az eredetiség s mi a bizarrság, mi a valódi és mi képzelt érzelem, mi az átérzés és mi a szeszély? Hol van mindezek határvonala? Minden költő maga döntheti el ezt, már tárgya választásában. Szabályt adni erre nézve fölösleges is. Lyránk mostani állapotjában elég azt kiemelnünk, hogy már a tárgy maga eldönti igen gyakran a költemény sorsát. Vannak félszeg gondolatok, gyenge kedélyhangulatok, bizarr vagy homályos ötletek, melyek nem érdemlik meg a feldolgozást. Vannak eszmék, melyek csírájokban épek, de nem engedünk nekik időt, hogy erősekké fejlődjenek, s ezt találom főbajnak költészetünkben, mi alá nem értek egy két fényes kivételt. Berzsenyi egyik legnagyobb lyrai költőnk, ki nem volt szegény eszmékben s még magasztos eszmékben sem, kinek mély érzelme a legvalódibb pengésű hangot adja, s minden tekintetben egyik leghivatottabb költőnk, s mégis ezen véleménynyel volt: „Jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést (erőfeszítést) kíván. A ki egy ódán hét számra dolgozni nem tud, az *poéta sem lesz.* A mely vers hamar készül, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora."

Tudjuk, hogy vannak szerencsés talentumok, kiknek látszólag csak játék a versköltés, s sokan ilyennek tartják Petőfit. De tudjuk, hogy Petőfi, ki hajlandó volt minden sugallatnak engedni, egyfelől sok oly dalt írt, mely nem áll e nagy tehetség sok jeles művének színvonalán, másfelől tudnunk kellene, hogy jobb dalai épen nem hevenyészettek. Éjjel nappal zúgott fejében egy-egy egészséges eszme, s az utcán járva főzött ki néha egy-egy tárgyat; félnapot, egész napot töltött szo-

bájába zárkózva, egy vers megírására, – s hogyan is lehetne jeles művet alkotni a lélek minden tehetségének concentrálása nélkül? – Ide is illik, a mit a nagy német költő mond: „minden egész műhöz egész ember kell.”

Legszükségesebb volna mostani lyránk emelésére, hogy minden a „ki kezébe lantot vesz” vállalja el azon munkát, hogy tárgyának elejét végét, logikai helyességét, lélektani teljes valódiságát fontolja meg, s nem engedvén minden futólagos szeszélynek és ötletnek, csak a valódit méltassa feldolgozásra. A tárgy körül elkövetett ezen őszinte munka maga után vonja, sőt magával hozza a formák körüli lelkiismeretességet is, s ha az eszmékben a Berzsenyi ajánlotta késedelmet nem röstelljük, alig ha nem fogjuk teljesítni azon szabályát is, mely szerint „a versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni. Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk matériáról sokat írhasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel s tömöttséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot.”

Gyakran tapasztaljuk újabb lyránkban, hogy egy gyermekes eszme, egy ötlet, egy egyszerű hasonlat kedvéért írják az egész verset, s nemhogy szélesen kiterjedő, s sok eszme volna egy költeménybe összevonva, hanem az egész is oly csekély gondolat, hogy néha két sorra is alig érdemes. – Az erőteljes rövid kifejezés, mely kizár minden pongyolaságot és áradozást, nem hiszem, hogy a technicára, a rímre s hangzatosságra való ügyekezetet is föl ne ébreszsze. Sőt a műgond a compositio harmóniájára is ki fog terjedni, mely leginkább az eszméknek egy fő eszme alárendelésében áll. Költészetünk csak a valódi, őszinte gondolkodás és átérzés által közeledhetik az idealismushoz, melytől nagyon eltávozott, s csak az eszmék cultusa teremtheti újjá költészetünket. Salamon Ferenc.

50.

[Salamon Ferenc, *Az ember és író*, Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 22–29., 42–43. sz. 657–659., 673–675.]

Az ember és író

A Figyelő 40-dik száma örvendetes hírrel lepett meg. Kun-Szent-Miklóson elhatározták, hogy a kritikának joga van nemcsak az író művét, hanem írói egyéniségét *ismertetni*. Szász Károly barátom tulajdon maga adta e concessiót. Lám, ki hitte volna, hogy köztünk ily szent a békesség? Fenheti és törülheti kardját az én barátom a volt ellenfelek leterítése után (vajon igaz volna-e, hogy szegény Gyulai Pál, legalább a Sz. K. paizsára festve, ott fekszik leterítve, a Béla kezétől?) s a még bármely oldalról támadó nyilvános, vagy anonym ellenfelekre. Részemről a markolathoz sem nyúlva, azt mondom neki a velencei mórral:

„…. Tokjába kardod', azt a fényest!
„Megfogj' a rozsda künn a harmaton.
„Személyedet mélyebben tisztelem,
„Signór a fegyverednél…"

Nem szükséges ismét megzavarnunk a békét, nem lesz nehéz egymást megértenünk; mert egyet állítunk a fődologban. – A Figyelő 39-dik számában bátorkodtam alapos *kétségemet* fejezni ki az iránt, vajon elismeri-e Szász Károly jogomat, hogy Wohl Janka, vagy akármely más költő írói egyéniségére észrevételeket írjak? Utólag elismerte, s így nem volna ok még további értekezésre is, ha azt nem állítná, hogy ezelőtt sem, s hogy névszerint csak az idén sem tagadta. Olvasóink emlékeznek azon cikkekre, melyekben Szász Károly kiméregette a kritika határait mind tárgy, mind modor tekintetében. A határjárásban igen kényelmes utat választott. Számba sem vett folyót, hegyláncot és tengereket. Egyenes vonalakat húzott el, s nem gondolt vele, nem nyír-e le geometriai határozottságú vonala egész fontos megyéket a szellemi mappáról. Így vágta le a *lélektani* részt a kritika jurisdictiójából, – a mi nem is holmi canton vagy megye, hanem egész egy birodalom. Nem szántszándékkal tette. Nem tiltja világos szavakban, hogy az írói egyéniséget, a művek subjectiv részéből a jellemet, szóval e lélektani oldalt ki kell zárnunk a kritikából. A hiba csak feledésből származik, mert, íme, mihelyt figyelmeztették rá, készséggel sietett elismerni, hogy nem kívánta elpörleni ama fontos területet! – Rendén van! – De nem írta-e csak múlt martiusban, a Figyelő 338-dik lapján ezen absolut tilalmat:

„*Nem foghatom meg, miért kelljen egy mű megítélésében a művészeti szempontokon túl terjeszkedni.*"

Akkor feledé, hogy van *lélektani* szempont is, még pedig nemcsak azon objectiv lélektan szempontja, mely egy drámában vagy eposban a szereplő egyének jellemének valóságát és következetességét, hanem az író meggyőződésének kisebb nagyobb erejét, érzelmei valódiságát, mélységét, emelkedettségét, eszméinek szellemiségét vagy materiálismusát, sőt vérmérsékletét is illetheti. Mindezt vizsgálhatja a kritika valamely műben, s mindez nem tartozik a művészeti szempontokhoz. A művészeti szempont az összhang, a megtestesítés és kifejezés szempontja. De ki nem látja be, hogy még ide is betolakodik a művész subjectivitása? Egyebet nem említve, az összhang közel atyafiság az ízléssel, s ez ismét az író számos más lelki tulajdonaival? Már pedig akkor is, ha az ízlést ily módon a művész egyéniségével viszonyítva vizsgáljuk, nem a művészet, hanem a lélektan körébe vágtunk át.[1] Szász Károly csak a húrokat és ujjakat látja, s feledi a hangszer resonans kebe-

[1] Tisztelt értekezőnk, úgylátszik, igen szűkre vonja a művészeti szempont határait a fentebbi sorokban. Vajon a művészeti szempont csupán „az összhang, megtestesítés, kivitel" szempontja-e? Avagy nem két lényeges dolog tartozik-e hozzá: *fogantás* (conceptio) és *kivitel?* S midőn az író „érzelmei valódiságát, mélységét, emelkedettségét" stb. vizsgáljuk, túl járunk-e a művészeti szemponton? Ez megalacsonyítná a (nálunk úgyis rosz hírben álló) *művészeti* elnevezést, elválasztva mintegy a lélektantól. Szerintünk jól mondja Szász K., hogy ne terjeszkedjék túl a kritika a művészeti szemponton; de a *művészetit* nem kell pusztán az executióra szorítani. A *fogantás* körüli vizsgálat mélyen

lét, feledi magát a lelket, mely benne visszaverődik. Pedig mint lelkesedésre hajlandó költő nem engedi-e meg, hogy ne az emberi magasztos tetteket, hanem e tettekből magát az emberi lelket bámuljuk, – mint lelkész nem vallja-e, ellentétben a bogarász természet tudóssal, hogy ne csak a természeti tüneményeket, hanem e tüneményekben magát az isteni szellemet dicsérjük és magasztaljuk? A lélek azon magaslat, melyen az eredeti források közelében vagyunk, s melyről a legtávolabbi látkör nyílik a különben ki nem magyarázhatók összefüggésének tiszta felfogására. S csak az íróra nézve maradjunk alant a művészi szempontoknál?

Ezek valának aggodalmaim Szász K. fenidézett szavainak olvasásánál. S nem volt e okom? Fenebbi szavai oly félremagyarázhatatlanul tagadják a lélektani szempont jogosultságát a kritikában, hogy csak ez egy mondat is bőven elég igazolásomra. Absolut, bevégzett, kerek, átalános szabály az, oly hajthatatlan, hogy csűrni csavarni nem lehet. Nem is elegyedem bő idézetekbe és magyarázatokba. Nem kérdem, miért is emlegeti ismét a 338. lapon a „*művészet kizáró korlátai*"t; mit ért alatta, (340. l.), hogy a kritikára nézve „a tilalmat teljes szigorral kiterjeszti mindenre, a mi a *művön* s illetőleg fekete sorain *kívül* esik," nem vitatom azon hasonlatját, mely szerint ha az író megnyitja parkját a közönségnek, indiscretio szobáiba is bekandikálnunk; mert úgy sem ért Sz. K. ez alatt magán-viszonyokat, miután ellenfele Gyulai Pál is megadja, hogy némely magán-viszonyok érintése tilos, hanem egyebet nem érthet, mint hogy az írói egyéniség ne nyúlj hozzám virág; nem szükség felvilágosítást kérnem tőle ezen mondat értelmére: „a mű mindenestül az övé (t. i. a kritikusé); ez martaléka; de úgy kell azt tekintenie, mintha nem tudná, kitől eredt, mintha senkitől sem eredt, csak úgy termett volna" – ámbár idézhetném ellenében Byron egy lángeszű kritikusának szavait, melyek szerint: „mindig bajos elválasztani a saját korunkbeli férfiak írói jellemét személyes jellemöktől," pedig hozzátehetném még azt is, hogy nemcsak *bajos*, hanem valódi kritikában határos a lehetetlenséggel.

De mindezt nem teszem; – mert egyfelől amaz először idézett mondatban Sz. K. határozottan elvonja a demarcationalis vonalat a kritika jogkörére nézve; másfelől száz idézetre is azt felelheti: mindez csak kikapott egyes mondat, – s az egésznek irányát, szellemét kell fölfogni. – Ha félreértéssel vádol, fogadja el tehát még egy mentségemet. Azon cikkét, melyben a fennebbiek előfordulnak, elolvastam volt kéziratban, elolvastam megjelenésekor és azután ismét. Mindig azon reflexiókat támasztotta bennem: Ha Szász Károly ki nem feledi – mert szándékos ignorálással gyanúsítni, annyi mint roszat tenni fel – hogy a kritikában szabad, sőt szükséges a lélektani szempont is, hogy tehát szabad vizsgálni az író subjectivitását, a mi oly közel jár az író valódi egyénisége mellett, nem lett volna egész cikke elejétől végig egy óvástétel arra nézve, hogy az író személyét érinteni sem szabad. Cikke egyfelől a kritika modorát másfelől tárgyát szabja meg. Mindkettőben csak attól félti a költőt, hogy személye sérthetetlenségét veszélyezteti a kritika, ha egyfelől a művészet szempontját, másfelől a társadalmi hang kíméletességét át találja

belenyúl a lélekbe, de azért nem esik kívül a művészeti szempont határain. Lélektani lesz, de a művészet is az. Szerk.

lépni. Annyira megy féltékenysége, hogy még a műből magából kiválóan feltűnő intentiók említését is jogtalanságnak, sőt, épen a társalgási hangtól ama cikkeiben gyakran oly eltérő drasticus modorban, becsületsértésnek bélyegzi! – Ha észreveszi, mily elválhatatlanul szoros kapcsot képez a mű és alkotója közt az író subjectivitása, ha belátja, hogy a költemény nem egy gépileg összealkotott sípláda, melynek kintornálása alkotója lelkétől merőben idegen valami, hanem élő ember szívének élő szava, s bármely tekintetben lelkétől lelkezett édes magzata, – nem állott volna ki protestálni az írói magán hajlék küszöbére, s egyszóval nem is keveredik polemiába Gyulaival. – Részemről jót állok magamról, sőt a kritikának közelebbi, nálamnál jelesb képviselőiről, hogy a kritika magán-viszonyokat nem bántott, hogy az életnek az írói jellemhez nem tartozó részétől nemcsak idegenkedett, hanem megvetéssel fordult el minden indiscretiotól, mely némely polemia hevében feltünedezett nálunk. Nem a kritikát és kevés számú kritikusainkat illeti az indiscretio vádja. Mi indíthatja tehát Sz. K.-t oly erélyes óvástételre a kritika ellen, s a költők személye mellett? A magán-viszonyok bántása nem, mert erre nem hogy gyakori, hanem ritka példák sem jogosíták fel. Nyilván tovább megy hát követelése, – s a magán-viszonyokon, a tulajdonképi sértő személyeskedésen túl, nem engedi vizsgálnunk az író jellemét: semmit, a mi a művészi szemponton túl terjed.

Ez volt a benyomás, melyet cikke tett legalább reám. Nem követelem, hogy másokra is hasonló benyomást tőn, sőt azt sem, hogy e benyomás helyességét Szász K. elismerje; hanem azt igen, hogy belássa, miképen adott okot ő maga a *félreértésre;* – mert ha már annak nevezte, én sem bánom!

Volt azonban ugyanazon cikkeiben egy mindezekkel szoros kapcsolatban levő nagyon positiv állítás, melyet csak ezután kell szépen elintéznünk; mert meg nem nyughatom benne; és mert részemről a lélektan minden tapasztalati tüneményeivel s örök törvényeivel ellenkezik. Íme:

„Hány nemes lélek, könyvében van fonák erkölcstan, mint hány *gazember* írt már becses, tanulságos, *lelkesítő* könyvet? *Higyétek el, hogy az író gyakran oly különböző művétől, mint csak két tárgy lehet.*”

Fájdalom, egy szót sem hihetünk el az egészből, ha csak azt nem, hogy holmi kicsiny termetű vézna ember írhat igen vaskos foliánsokat, és egy-egy „Brontes” termetű a legkisebb formátumban adhatja ki művét. Az is lehet, hogy a kit, nem tudom mi okon, – az emberi képzelődés gyakran szeszélyes! – könyvéből szőkének képzelünk, történetesen barna ember. (Bocsánat, gyakran ily példázatokban vitatkozik Sz. K.). Ilyen, és még sok más ehhez hasonló *különböző*-ségek lehetnek az író és műve közt. De tartozik-e mindez a jellem belső lényegéhez? – Szász Károly továbbá legközelebbi cikkében így szól: „ha Wohl Janka *írói egyéniségét* jellemzendi (a kritikus), igen jól van; de ha ahhoz nem tartozó *személyes jellemvonásokra* terjeszkedik, ha arról beszél, hogy W. J. szőke-e vagy barna, magas-e vagy alacsony, stb. az már nem jó lesz.”

Az igaz! Ez már nem az írói jellemhez tartozik; de tartozik-e a *személyes jellemhez?* Hát ily physiologiai történetiségeket *jellemvonások*nak tartana-e Szász Károly? – Akkor az egykori útlevelek, melyek még többet foglaltak magukban, s

például a nyolc éves fiúra nézve sem feledték kitenni, hogy „nőtlen", a jellemrajzokra nézve megbecsülhetetlen történeti documentumok; – csakhogy soha ki nem sütik belőlök közelítőleg is, mi a jellembeli különbség egy Deák Ferenc és egy Bonyhádi közt. De annyit állítok, hogy a mennyiben a személyes jellemhez tartozhatnak ily alárendelt külsőségek, gyakran tartozhatnak az írói jellemhez is, másod, harmad, vagy ha úgy tetszik tized sorban.

[II.]

A személyes jellemben oly kevés része van a physiologiai külsőségeknek, mint az írói jellemben, s én a jellem lényegét egészen szelleminek s még az úgynevezett „vérmérséklet"-et is nagyrészt csak oly képes értelmű kifejezésnek tartván, mint mikor érzelmek helyett „szív"-et mondunk, – kiáltok én is: *Higyétek el, hogy az író oly hasonló művéhez, mint csak két tárgy lehet.* Higyétek el, hogy a kültermészetben és a szellem világában valódi ellenmondások nincsenek, csak feltudjátok találni az összekötő láncszemeket, s ha nem tudtátok, nem a természet a hibás, hanem a belátásotok; higyétek el, nem nekem, hanem a tapasztalásnak és az elismert elméletnek, hogy az emberi jellem sem cselekedeteiben sem szavaiban meg nem tagadja magát; s így a költői mű, mely kivált ha ér valamit, az összes lelki tehetségek közreműködésével áll elő, az alkotó léleknek saját képére van teremtve. Kivált az erkölcsi oldal, melyet Szász K. különösen kiemel, félre ismerhetetlenül tűnik ki a költő műveiből. A jellemnek e minden felett uralkodó fellegvára legkevesbbé *rejtethetik el.* A meggyőződés ereje, vagy gyöngeségé minden lépten nyomon kiüti magát. Ez adja meg ércességét a hangnak, mely nélkül nincs se költői se szónoki hatás, s nemcsak a patheticus, hanem a humoros költeményekben és a comicumban is döntő ismertető jel a valódiságra nézve. E meggyőződés kitűnik a felfogás erejében, sőt merem állítni, hogy a compositio szabatosságában, a kifejezés mesterkéletlen szilárdságában is. A ki Petőfit az életben látta, akármit hihetett róla, csak azt nem, hogy szenveleg és cifra szavakkal ügyekszik ékíteni költeményit; – s verseit olvasva, nincs az a bizarr képzelődés, mely őt pipere asztal előtt képzelje. – Fölhozhatja Sz. K. talán, hogy vannak képmutató költők és tettetett érzelmek. Lehet valaki irományaiban az érzelgésig sentimentalis, s az életben érzéketlen; lehet jó erkölcsöket hirdető, s különben erkölcstelen; elismerem, hogy van képmutatás és tettetés; de a kritika a hibás, ha rá nem ismer. Valóban ügyetlen kritikus az, a ki azt sem látja, a mire minden valamire való ízlésű olvasó azonnal ráismer! Az affectatióra nézve élesebb látása van az embernek, mint sokan hiszik.

Az írónak művében nyilatkozó tulajdonai ugyanazok, melyek az életben is belső életén uralkodnak és külső életét intézik. – Van ugyan oly tünemény az irodalom- és más történetben, mely kivételnek látszik. De ha valóban kivétel volna is, nem kellene belőle szabályt alkotnunk, mint Szász Károly tevé, ki épen azt látszik kivételnek tartani, a mi a legis-leggyakoribb eset. Az emberi lelki világban fel-feltünedeznek oly jellemek, melyek következetlenségek, ellentétek összegének látszanak, melyek élő tagadásaik tulajdon magoknak, látszólag formulába nem foglalható non-sens-ek, mintegy megtestesült paradoxonok. Szász Károly úgy látszik *sok* ily jellemet tudna előszámlálni az írói világban is, habár egyet sem nevez meg. De el veszítsük-e reményünket? Ha mi fel nem tudjuk őket fogni, ha keressük lel-

kökhöz a kulcsot s sehol sem találjuk, következik-e, hogy más, szorgalmas kutatás után, meg ne találja? Annyi *bizonyos*, hogy kell lenni nyitjának, s higyétek el, hogy akadhat Macaulay-ja minden Machiavellinek.

Szász Károlytól tehát még egy további conecssiót várok: ismerje el, hogy midőn a műből az írói jellemet rajzoljuk, magát az embert rajzoljuk, feltéve, hogy híven rajzolunk; mert a mi hazug, az hazug, s csak a rajzoló gyenge szeme vagy ügyetlensége magyarázza a netaláni hibát; ennél fogva a kritikus óvatos, különben a legnagyobb vádat mondhatják rá, hogy lelkiismeretlen ítéleteiben, könnyelmű az elvek és eszmék körül és közönyös az igazság dolgában; vagy más szóval tegye le a kritikai tollat, mert nem neki való az. Megköveteljük, hogy helyesen fogja fel az írót, – s ha ezt tevé, helyesen fogta fel az egyént is. Ha Sz. K. megadja nekem ama concessiót, engedje meg, hogy az írók jellemzése nemcsak szabad, hanem szükséges és nagyon tanulságos is; sőt hogy az író életbeli egyénisége világot vet műveire; mert íme mennyire tagadja mindezt legközelebbi cikkében:

„Avagy míg senki sem tudta, ki légyen a Wawerley-novellák híres szerzője, nem lehetett volna-e írói jellemét adni, s változtatott-e azon valamit az a körülmény, hogy a nagy ismeretlen háta megöl sir Walter Scott lépett elő?” stb.

Szász Károly elismeri, hegy művéből lehet jellemezni az írót; habár még mindig azon hitben él, hogy ez írói jellemrajz anynyira különböző a személyestől, mint a mennyire csak két tárgy lehet. Temérdek példát hozhatnék fel az irodalom történetből, hogy az író élete mily tanulságosan magyarázta írói subjectivitását. Sőt vannak költők, kiknek nemhogy szellemét, hanem műve *fekete sorait*, is alig értjük meg életrajzi jegyzetek nélkül. A ki Byront még nem ismeri, nem tanácslom, hogy műveinek oly kiadását vegye meg, melyhez nincs életrajz csatolva, s nincsenek hozzá életrajzi jegyzetek. A „Divina Comediá”-t olvasni sem lehet a nélkül, hogy Dante életét és életviszonyait ne tanulmányozzuk. Míg Virgil szövegéhez ragaszkodván, csak a variánsokat vizsgálta a kritika, fölfogták-e a mantuai költő írói jellemét oly világosan, mint ma pl. egy Sainte-Beuve, ki az élet körülményekből oly sokat fejt meg, a mi egy Heinét megörvendeztetett volna? Avagy miért nem akkor tett óvást ellenem Sz. K., midőn Petőfi szellemi arcképét – már úgy a hogy – műveiből és életéből egyaránt vázoltam a „Budapesti Szemlé”-ben? – De – ni, ni! A szász a lován ül s keresi! Hát hogy nem jutott eszébe Sz. K.-nak, hogy tulajdon maga írta meg Goethe és Schiller jellemrajzát és életét a „Budapesti Szemlé”-ben? Ha valahonnan, e cikkekből győződhetünk meg, hogy nem kandiság, nem botránykeresés, nem felesleges időtöltés, azon szoros kutatás, azon oly fáradságos munka, melyet a nevezetes írók életrajzának összeállítására fordítnak a nyomozók.

Mindezekre azt mondhatja az én tisztelt barátom, hogy az írói életrajz kérdése nem ide tartozik. Pedig nagyon is ide tartozik. Természetes, nem oly életrajzokat értek, minők nálunk eddig divatoztak, melyek nem egyebek száraz adatok lajstromainál, egy csomó évszám s egy csomó könyvcím chronologiai rendben, a munkák rendre magasztalásával s az író születési, iskolai és házasodásai nehány körülményeinek elősorolásával – egy csoport festő anyag minden kivihető alak nélkül. Az írói életrajz lehet érdeklőbben is írva, mint a fenebbi módon; – de ha mű-

veire, s írói munkálkodására nem vet világosságot, magában véve rosz mű, s nem lehet nagy becset tulajdonítnunk neki; de én arról győződtem meg, hogy még a száraz biographiák is érnek valamit a költő világosabb megértésében. Mennyivel inkább azok, melyek találó képét állítják elénk egy jellemnek, melyben író és ember megfejti, érthetővé teszi egymást. És ez, szerintem, a biographiák valódi célja. Sikerületlen művet ír, a ki a kettőt szándékosan, vagy értetlenségből nem akarja, vagy nem tudja egyeztetni, sőt írónál épen művei és írói munkássága a központ, s e körül kell csoportosítni az életrajzi adatokat. Az *embernek* kell magyaráznia az *írót*, az életrajzi adatoknak a műveket. A biographiát csak ekkor nevezhetjük jeles műnek. S megjegyzem mellékesen, hogy az ügyes festő nem hoz rajzába olyan, mind az írói, mind az egyéni jellemre nézve mellékes vonásokat, minőket Sz. K. példaként felhozott; – ezek épen azon központ, eszme és cél nélküli biographiákba tartoznak, melyekben adatokat találunk kép helyett; – de a képbe illesztve néha ezeket is felhasználhatja a rajzoló.

Szász Károly, azt fogja tán mondani, nem tagadja mindezt a már meghalt írókra nézve, – minő, (ez esetre nézve is) fájdalom! Scott Walter is, – de tagadja az élőkre nézve. Nem bánom, csak a bármily rég meghaltakra nézve ismerje el, hogy *az író élete világot vet műveire*. Ha ez áll, lehet-e tagadni elméleti igazságát egész átalánosságban? mert itt csak egy átalános elvről van szó, melyet Szász Károly fennebb Scott példájában tagadott.

Hogy azonban a további polemiának e pontra nézve véget vessek, kijelentem, hogy nem az elvre magára, hanem csupán *alkalmazására* nézve látok különbséget az élő, vagy elhunyt írók között, s ezt gyakorlatban számba is veszem bizonyos határokig. Másokra bízom kihúzni a határvonalat, a nélkül, hogy hozzá tartanám magam; mert e határvonal hol kijebb, hol beljebb lehet. Átalán azt tartom, hogy a mennyiben még élő emberekről jellem- és életrajzot lehet írni, annyiban életét is felhozhatjuk írói jelleme vázolására. – Jellemzés alatt pedig akár élő akár elhunyt embernek nem egyes kikapott s elszigetelt tettét, nem egyes különc szokását, sem egyes viszonyát értem, melyek az élet alját s mintegy prózai oldalát teszik, s melyekből az egykorúak gyakran oly egyoldalú és igazságtalan ítéletet vonnak, mint Byronre vagy alkalmasint Csokonaira is; hanem a lélek essentialisabb részeit s ezeknek egész concret összegét. Innen van, hogy minden valóban sikerült jellemrajzot eszményítve találunk kisebb nagyobb mértékben. A mellékes, s esetleges részek kihagyása s csak a lényegesek összecsoportosítása átszellemültebb, finomabb kifejezést ád az egész arcnak. Gyakran épen ezért megragadóbbnak s csaknem találóbbnak látszik, mint ha magát az eredetit látnók magunk előtt beszélni és cselekedni.

Szépirodalmunk mindig zárva lesz félig a nemzet előtt, míg a költőink munkáiban nyilatkozó szellem minden oldalról vitatva és ismertetve nem lesz. A legszebb képtárak is csak igen hiányos élvezetet, nyújtanak, ha a művészeknek nemcsak műveire, hanem életére nézve is felderítő és magyarázó vezetőink nincsenek. – Nem fölöslegesek hát az írói élet és jellemrajzok, nem fölösleges hát ezek szükséges felett vitatkozni.

A költőnek lelke nyilatkozik műveiben, s individuálitása tesz főkép hatást a nemzetre. Közönyös dolog-e hát ez individuálitásra nézve homályban lennünk? – A mi áll a nagy költőkről, áll a kisebbekről is e részben. Meggyőződéseik ereje vagy gyengesége, kisebb nagyobb mértékben emelkedett érzelmeik, tiszta vagy zavaros észjárásuk s más egyéni tulajdonaik kétségtelen hatást gyakorolnak, kivált, ha bizonyos irányokban tömegesen jelentkezik valamely tünemény; mert a meggyőződés, eszmék és érzelmek azon kívül, hogy egyéniek, némi átalán uralkodó színt öltenek magokra bizonyos korban. Ne legyen-e szabad itt is a szellemiebb egyéniséget venni vizsgálat alá, – s ne lehessen annyi hévvel szólani ez ügyben, mint akármely másban? – Szász Károly tiltja, hogy irodalmi kérdésekben annyi szabadságot, annyi kölcsönös ellenőrzést engedjünk magunknak, mint a politikában, melyben „az emberiség, vagy nemzet közvetlen érdekeiről van szó," s a kritikusnak soha sem szabad oly fenhangon szólani, a mint egy Fox és Warren Hastings szólott. – De tilalma hasztalan. Míg lesznek emberek, kik átalán az eszmék, igazságok és elvek mellett buzgólkodnak, csak azért, mert igazságok, – s a közönyt veszélyesb nyavalyának tartják a hévnél; míg lesznek, kik a költészet és irodalom felvirágzását annyira közügynek tartják, mint a nemzet más nemű érdekeit, – nem tesznek kárt az ily tilalmak, s habár a modor ellen, remélem, nincs panasza Szász Károlynak, úgy hiszem, megengedi, hogy a nálánál e kérdésben sokkal szabadelvűbb Gyulai mellett szavazzak. A mi pedig tárgyunkat illeti, e vitás cikk hosszú voltát mentse ki, hogy a kérdést fontosnak találtam; mert vissza kellett adnom az embert a műnek és a művet az embernek, kik közt Sz. K. úgy hívém, válópert indított. Salamon Ferenc.

51.

[–m–., [John Baldwin Buckstone: *Köszörületlen gyémánt*; Henri Murger: *A nyolcadik pont*], Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 29., 43. sz. 686–687.]

Nem is egy, hanem két új vígjáték egy estve, s a színház még is üres! Feltűnő, de nem új látvány. A két új vígjáték rövid volt, elég mulattató és nem különös dicséretre érdemes.

Egyik a „Köszörületlen gyémánt," egyfelvonásos vígjáték, angolból *magyarosította* Tóth József. A magyarosítás alatt nem kell érteni csupán fordítást. Tóth József a személy- és helyneveknek magyar nevet adott, némely viszonyokat angolból magyarrá változtatott, s a színhely nem Anglia valamely úri kastélya, hanem egy magyar főúr vidéki udvarháza, vagy inkább kertje. Okkal-móddal megjárja az ily átdolgozás, sőt mint nemcsak magában önállóbb, hanem mint a célszerűbb előadhatást eszközlő munka, elismerést érdemel. Műértelemmel és helyes célból módosítni valamely épen nem classicus művön nem sérelem, – mert előadásra s nem

olvasás végett írják többnyire a színműveket, mint valaki megjegyzé közelebbről e lapokban. – Tóth József ellen nincs hát különös panaszunk e magyarra átdolgozás miatt, kivéve hogy Ős Jenőhöz hasonló rögeszméjű ember ritkaság nálunk, ki gazdag földesúr létére a nevelési eszmékre oly szaktudósi pedántsággal adná magát. Van a szereplők viszonyaiban és jellemében is valami, a mi nem engedi, hogy egészen Magyarországon találjuk magunkat, úgy hogy talán még nagyobb mértékű átdolgozás, s talán átöntés lett volna szükséges. Egyébiránt a mű egy fő jelenete teljesen megnyer e részben is, s maga a fordítási nyelv oly hatásos és magyaros, minővel még népszínműveinkben is megelégszünk.

Ős Jenő, igen művelt és felső körökben forgó ember létére, egy paraszt leányt vesz el nőül, – majd ő kiképezi úrhölgygyé, – szenvedélye különben is a nevelés. Elvette nejét, foly is már a nevelés; – de a lehető legkevesebb eredménynyel. A józan eszű paraszt leány, ki nem szereti az úri cifrálkodást, szenvelgést, az erőltetett vagy hazug szavakat és magaviseletet, megmarad természetes együgyűségében, ő a köszörületlen gyémánt. Nem a férj nevetséges rögeszméje teszi a mű főérdekét, nem ez van nevetségessé téve, hanem a nő. Azonban nem comicus személy a szó tulajdonképi értelmében. A valódi comicum mindig valami erkölcsi fogyatkozáson nevettet, legyen az képmutatás, gyávaság indulatosság, fösvénység, kalandosság stb. És midőn mindezeken nevettet, nemcsak a társadalmi visszásságot, hanem a lélektani következetlenséget és fonákságot mutatja ki. A társadalmi környezet, a különféle helyzetek csak eszközül szolgálnak arra, hogy az egyéni jellem célba vett minőségei mentül jobban feltűnjenek, s illetőleg mentül nevetségesebbekké legyenek. A „Köszörületlen gyémánt" bármily kis mű, egész nagyságában tünteti föl az újkori vígjátékok egy meglehetősen átalános tévedését. Lássuk: az úrhoz nőül ment paraszt lány a legjobb szívű, ártatlan, hazugságot gyűlölő, bájos asszony. Semminemű oly hibát nem vethetünk szemére, mely a lelkiismeretbe s a tulajdonképi erkölcsi jellembe vágna. Mindemellett az egész műben az ő rovására nevetünk. Kinevetjük őszinteségét, azon társadalmi hang és modor elleni vétségeit, melybe ártatlanul került. Vidd vissza e nőt azon faluvégi házba, azon tó mellé, melybe gyermekkori játszótársát, Lovas Petit beletaszította, a falusi paraszt társadalom körébe, s nem találsz rajta kigúnyolni valót. Az úri körökben minden lépte, minden szava, minden cselekedete nevetséges. A valódi comicus író csak arra való eszközül használja a helyzeteket, hogy feltüntethesse a lélektani fonákságokat, – e kis vígjátékban arra való a helyzet, hogy nevessünk a naiv egyszerűség romlatlanságán. – Vígjátékainkban gyakran tapasztaljuk, hogy a társadalmi convenientiák elleni, magokban morális tettek és szavak teszik a comicum alapját. Nem látni-e ebben az új kori társadalmi szellem egy kórjelét, mely sokkal inkább megbocsát egy erkölcsi tévedést, egy lelki fonákságot, mint a társadalmi szokások elleni vétségeket. Amazok mintegy csak emberi tévedések, de ezek már vétkek és bűnök! – Ezeket róvják meg, ezeket nevetik, – amazok iránt nagy a tolerantia, sőt némi őszinte nyíltsággal és fesztelenséggel vegyülve gyakran még szeretetre méltó színben tűnnek fel. Azonban szerző a mű végén nem mulaszt el igazságot szolgáltatni. A nő férje s a néző is utoljára meggyőződik, hogy e falusi köszörületlen gyémánt sokkal becsesebb, mint azon köszörült, de üveg gyémántok, melyeket

némely nagyon művelt körökben nevelt hölgyek képviselnek. De nem ellenkezik-e némileg az egész mű iránya az igazságszolgáltatással? A közönségre is alkalmasint azon benyomást tette, mint rám. A mű vége nem elégített ki. Talán azért nem, mivel kissé visszás, hogy annak legyen teljes igazság szolgáltatva, kinek rovására egész művön át nevetének.

Mindemellett Luca (Prielle Cornélia) magában jól festett alak. A paraszt együgyűség néhol túlzott vonásokban, de legtöbbnyire sok természetességgel, némely helyen igen hatásos kedélyességgel van elénk állítva. Hasonlót mondhatunk egykori játszó társáról (Tóth Soma), ki egészen magyar paraszt fiút ábrázol. Sokat tőn a két szereplő igen ügyes játéka az alakok, s az egész kis vígjáték hatására. Különösen azon jelenet, a hol az úrhölgy egész gyermeki egyszerűséggel kérdezgeti a falusi eseményeket, igen helyesen és nagy hatással volt játszva. Ez a legszebb jelenet is a műben. Különösen Prielle Cornélia játéka elejétől végig nagyon correct, természetes, s elvensége mellett nőies volt.

A másik ez estve adott új mű szintén egy felvonásos vígjáték. Címe a „Nyolcadik pont." Murger után fordította Walzel Károly és Szerdahelyi. Ez egy felvonásos vígjátékban egy gazdag, de felettébb unatkozó ifjú, *Gérard*, a színházban egy pedáns kereskedő segéddel cseréli föl felső kabátját véletlenül. Az idegen kabát zsebében egy jegyző-tárcát talál, melybe az előbbi tulajdonos föl szokta írni, mi lesz teendője másnap. Az unatkozó ifjú fölteszi magában, hogy pontról pontra teljesíti a mit az előbbi tulajdonos följegyzett a maga számára. Többek közt meg kell kérnie egy ismeretlen nő kezét is. Gérard el is megy a tárca tulajdonos jegyeséhez, s alig lép be az ajtón, megkéri a fiatal hölgyet. Természetes, hogy rögtön ki akarják dobni, – kivált a fiatal nő nagybátyja, egy dühös mulatt, ki egykor rabszolga kereskedő volt, nem is az ajtón, hanem az ablakon. Végre kisül, hogy Gérard már rég szerette e nőt, kinek egyszer életét is megmentette. Sikerül a nagybátyát is kiengesztelni.

A tárgy egy hallatlan és hihetetlen esetet foglal magában, s egyike a leggyengébb kis francia vígjátékoknak. Azonban a dühös mulatt, bár nagyon vastag, itt-ott túlzott vonásokkal van festve, – s nem nagy művészi tehetség kellett hozzá, érdeklő személy. Ezt is főleg Tóth Józsefnek e szerepben kitűnt ügyességének tulajdoníthatjuk. Nagy ügyességgel játszta Szerdahelyi a Gérard szerepét, – úgy hogy e hóbortos ember, ki oly képtelen vállalatra adja magát, mind több valóságot látszik nyerni. Az egész mű különben egy céltalan és iránytalan kaland, mely csak az unalom elűzésére jó, s erre jó, mert nem unalmas. A fordítással meg lehettünk elégedve. –m–.

52.

[–m–., *Szikláry Ilona*, Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 12. 45. sz. 717–719.]

Szikláry Ilona

Történeti beszély *az ifjúság számára.* Írta Vachott Sándorné. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1861.

Emlékezzünk meg azokról is, kik megemlékeznek az *ifjúságról.* Köszönetet kell mondanunk azoknak, kik a nálunk meglehetősen elhanyagolt ifjúsági irodalmon valamit lendítni akarnak. Az ifjak olvasási vágyát ki nem elégítik egészen a kézikönyvek, – ha még sokkal jobbak volnának is, mint a milyenek, – s nem is óhajtandó, hogy egészen kielégítsék. Ha a felnőttek is lelki szükségét érzik a képzelet műveinek, mennyivel inkább az ifjúság! – És különösen az elbeszélő költészet kedvelt a fiatalságnál. Több gyönyört ád az a lyránál, s mégis több lyrai, mint elbeszélő költeményt termett irodalmunk a növendékek számára.

Eddigelő leginkább fordítások, idegen termények átdolgozása pótolta a hézagot, s régebben a németesített Robinson, s egészen német Schmidt Kristóf, meg Campe utazásai tették ifjúsági könyvtárunkat, melyek nemcsak hogy többnyire oly nyelven valának magyarra téve, hogy az ifjú olvasó magyarázat nélkül egyátalában nem, s a felnőtt is csak fáradsággal olvashatá, hanem a tisztán csak elbeszélő modort követelő tárgy hosszas és gyakori morális észrevételekkel volt összeszeszőve mi a felettébb való leereszkedés miatt ízetlenné tette az olvasmányt. Az a kényeztető hang, az a nehézfejű és a lomhaságig türelmes németeknek való hoszszú magyarázgatás ép oly unalmas a mi ifjaink előtt, mint a mily oda nem illő, művészietlen. Művészietlen főleg, mert az illusiót minden lépten nyomon megzavarja az író beleszólása, kitérése. Vannak ugyan a német irodalomból átvett ifjúsági iratok közt jobbak is, s ezek közt Grimm mythologiai beszélyei, melyek pár évvel ezelőtt jelentek meg; de sem irodalmunkra nézve szépnek, sem az ifjúság érzületére ízlésére és phantasiájára nézve áldásosnak nem tartjuk, hogy kivált a német irodalomra legyen szorulva a magyar ifjúság.

Két végletet látunk eddigelé a gyermeki beszély irodalomban. Vagy oly gyermekesnél gyermekesb tárgyak körül forognak, melyek a pálcaparipán, a kutyán és macskán, s az illendő magaviseletre való példálódzásokon túl nem terjednek, vagy pedig a mi köz és társadalmi életünk rendes beszéd tárgyain messze túl, tengeri kalandokat festenek, melyekről csupán csak Angliában hallhat sokat, sőt egy részben láthat is a mindennapi életben a gyermek.

Hazai tárgy kell főleg a haza ifjúságának, nemcsak azért, hogy így nevelünk honfiakat és honleányokat, hanem mivel a haza földe és szokásai állanak legközelebb gondolatköréhez. Nem szükséges, hogy a tárgy, s megfelelőleg az előadás is gyermekes legyen. Legyen a tárgy úgy előadva, hogy egy jó felfogású növendék

gyermek megérthesse. – E szabályt tartván szem előtt, látnivaló, mily sok tárgya lehet az ifjúsági elbeszélésnek. A növendék ifjú fogalmi és érzelmi körét meghaladja kétségkívül oly tárgy, mely a lelkiismeret, vagy nagy szenvedélyek, magas elvont eszmékért való lelkesedés birodalmába tartozik. De nem kell hinni a gyermek érzelmi körét oly korlátoltnak, hogy némely magasztosb eszmék iránt ne volna fogékony. Kétségkívül fel nem bírja fogni a vallás dogmáját, de a vallásos érzelem igen élénken, a lelkesedésig fejlődhetik nála; nem érti sem a nemzetiség, sem az állambölcseség, sem a hadtan theoriáit, de a hazaszeretet, szabadság és hősiség magasztos példái oly élénken megragadják, hogy a benyomás többnyire egész életére megmarad lelkében. Már pedig a költészetben nem a dogma és elmélet előadása, hanem épen amaz eleven érzelem megtestesítése a föladat.

Az előttünk fekvő kis regényt tárgyánál fogva igen helyeselhetőnek tartjuk. Hazai vidéken foly le, s a hazai történetből van véve. Kik jobban szeretnők, hogy ifjaink oly hazai tárgyú jeles elbeszélést olvashassanak, hogy Robinson, vagy pedig a franciák „Pál és Virginiá"-ja mellett megállhasson, örülünk a „Szikláry Ilona"-féle kísérletnek. Az elbeszélés a tárgyul választott érzelmek minőségére nézve is dicséretet érdemel. Egy fiatal lányka önfeláldozása apjáért, – és a haza szeretete van benne dicsőítve. – Maga a szándék felül áll minden gáncson.

De az alkalmazás vagy inkább a kivitel nem oly gáncsolhatatlan. Azon korban foly le a mese, midőn a török benlakott Magyarország egy nagy részében, s a másik szabad rész folytonos dúlásokkal és pusztításokkal háborgatá. A török és magyar végvárak közti dulakodás képezi a mese hátterét és főbb eseményeit. E már rég elmúlt viszonyok hosszú fejtegetésébe nem avatkozik szerző, s helyesen teszi, mert a történeti fejtegető korrajz nem költői műbe való. Azonban a költői művek meséje megkívánja, hogy az előforduló viszonyok nagy világossággal álljanak előttünk, s kivált a gyermeknek illusióját annyira betöltsék, hogy kétségei ne adjanak okot magyarázatot váró kérdésekre. E részben, úgy hiszszük, nem elégíti ki szerző mindenütt fiatal olvasóit. A külső körülmények egy része megfejtetlenül marad. Honnan áll elő hirtelen és véletlenül a Báthory Endrét megmentő magyar had, hol járt az a török csapat, mely Szikláry Ilonát az erdő bokrai közt már-már megtalálja; – hol jár oly hosszú ideig az a török sereg, mely saját várát csaknem egészen pusztán hagyja – mindezen s ehhez hasonló körülményekre a fiatal még kíváncsiabb szokott lenni a felnőtt olvasónál is, – s mindez nem világos e kis regényben, pedig a regénynek az a nagy előnye szokott lenni a históriai mű felett, hogy míg ez nem képes mindent megfejteni adatok hiányában, amaz a képzelet erejével kipótol minden hézagot, úgy hogy a mese egy, magát minden oldalról indokoló és teljesen magyarázó egészet képez.

A mi az e regényben foglalt főérzelmeket illeti, szintén dicséretesnek mondtuk magokban. Az indok, mely a tizennégy éves Szikláry Ilonát hősi önfeláldozásra vezeti egyfelől az apja iránti, másfelől a haza-szeretet; valóban a legszebb érzelmek ketteje e földön. De a költői művek hatásának egyik titka, hogy *egy* főérzelem szolgáljon a tettek indokául, s ha csak elkerülhető, nem kell más érzelmeket is segítségül híni, – a mi a helyett, hogy erősbítené, csak gyengíti a hatást. A több féle motívum csak ott erős, a hol összeütközik, s az egyénben meghasonlást idéz

elő. Az előttünk fekvő ifjúsági regényben szükségtelennek is látszik a kétféle motívum. Szikláry Ilona minden tettét teljesen megfejti az apja iránti szeretet, – s nem tetszik egészen természetesnek, hogy mikor e csupa gyermeklány apjának megmentésében jár, olyan hősnek képzeli magát, ki nemcsak gyermeki, hanem egyszersmind honleányi kötelességet teljesít. A honleányi érzelmek kelleténél jobban, gyakran szükségtelenül avatkoznak az elbeszélésbe; s nagyon feltűnő már csak azon külsőség is, hogy szerző minden szakasz elébe egy-egy hazafias versszakot tesz jelmondatul Vörösmarty „Szózat"-jából, Eötvös „Búcsú"-jából, Berzsenyi, Kölcsey, Petőfi leghazafiasabb verseiből, melyek elragadók magokban és a magok helyén, de itt gyakran a legkisebb vonatkozással sincsenek a szakaszban elbeszélt történethez. – Vigyáznunk kell a gyermeki elbeszélésekben, nehogy azon hibába essünk, melyet Campe elkövet az erkölcsi leckékkel, s az erkölcsösség túlságos fitogtatásával. Valamint a hazafiság, úgy az erkölcstan örökkön fenséges eszméi előtt térdet fejet hajtunk! – de azt hiszem nem használunk velök annyit, a mennyit akarnánk, ha ott hozzuk elő mindegyre, a hol nincsenek a magok helyén, – különben könnyen válnak közhelyekké. A tévesztett alkalmazás szokta elrontani a felettébb való buzgalom hatását az életben is.

Végül egy pár észrevételt az e műben nyilatkozó alakításról. Az ifjúság számára írott műveknek ép oly jeleseknek kell lenniök művészi szempontból, mint bármely más műnek. Mi nem tartunk azokkal, kik úgy hiszik, hogy gyermeknek valók azon hibás proportiókkal, rosz árnyalással, természetlen rikító színezéssel festett rajzok, melyeket képes könyveinkben találunk. A gyermeknek, ha képzeletét nem akarjuk szántszándékkal homályosítni, ha ízlését nem akarjuk rontani, correct és művészien rajzolt képek kellenek. Valamint a művészetben, úgy a költői műveknél is a művészet törvényeit kell szem előtt tartanunk, – s az előttünk fekvő regény bírálatában sem mulaszthatjuk a művészi szempontot.

Gyermekregénytől nem kívánjuk, hogy az érzelmek okoskodó analysisére, némi ábrándos elmélkedésekre térjen ki. Ezt a nagyobbak számára írt regényekben is csak mértékkel és bizonyos művészi ügyességgel párosulva szeretjük. De azt megkívánjuk, hogy az emberi alakok eleven tisztasággal, gondolataik, érzelmeik félreérthetetlen világos szavakba és cselekvésekbe öntve álljanak előttünk, – s átalán az ember legyen találva, festve, ne pedig az események kalandossága és véletlen fordulatai képezzék az érdeket. „Szikláry Iloná"-ban feltűnően arra van a fősúly fektetve, hogy az események rendkívülisége lepjen meg s a kiállott veszélyektől való csodás megszabadulás elégítsen ki. A regényességet a rendkívüli kalandokban kereste főleg a szerző. Az események siettetése okozza, hogy a hősnő egy helyzete sincs teljes világossággal és részletességgel leírva. Legjobban festi azon helyzetet, melyben az ifjú lányka egy szegény családnál a kisdedek nevelőjévé lesz. Szerző maga jobban otthon találja magát e téren. Ha ezen s ehhez hasonló helyzeteket több elevenséggel, határozottabb emberi alak festésekkel töltene be, nagyobb hatása lenne elbeszélésének, mint a mit a rendkívüli kalandok adhatnak, – s átalán úgy vélekedünk, hogy családi, háziasb tárgyakból szerző jelesb elbeszélést tudna írni hajlamánál fogva is, mint ha harcias kalandokból alkotja meséjét.

–m–.

53.

[-m-., *A budai Népszínház megnyitása*, Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 19., 46. sz. 734–735.]

A budai Népszínház megnyitása

Nem túlságos kívánat, hogy Budapesten mindössze két állandó magyar színház virágozzék. A két testvérváros mindenikében egy-egy állandó és egy-egy nyári, összesen négy német színház áll fen. Nem méltányos-e, hogy két magyar színházunk legyen a négy német színház mellett? Nem valószínű-e számításnak is, hogy az öt közt becsülettel megél a hatodik? Ez utóbbit majd a gyakorlat mutatja ki, s reményünk van, hogy a gyakorlat igazolni fogja a számítást. E remény már csak onnan is alaposnak látszik, hogy az új színház a *közóhajtásnak* szüleménye. Budaváros községe egyhangúlag szavazá meg a színház építésére és évenkénti segélyzésére a költségeket, s egyesek részéről is nagy készség és rokonszenv mutatkozott iránta. Buda város nem fogja cserben hagyni, a minek szükségét érzé s a miben, mint a testvér fővárosok idősbike, hazafias tényt gondolt végrehajtani.

Mindezen közóhajtás, ezen remények mellett vannak aggodalmak is; – és pedig ezek is alaposoknak látszanak első tekintetre. Mert vagy fennállhat becsülettel a budai népszínház, – vagy pedig csak tengődni fog és meg is bukhatik. Az első, örvendetes esetben elvonja a pesti nemzeti színház közönségét,– legalább a lefolyt nyáron, míg Molnár társasága Budán a tunnelen túl játszott, azt mutatta a tapasztalás, hogy közönsége legnagyobb részben pesti, s olyan, ki rendesen a kerepesi út melletti színházat szokta látogatni. Az utolsó sajnosabb esetben a magyar színészet a magyar fővárosban nyilvános vereséget szenved a német színészet ellenében, a mit méltán röstellenénk.

Az első esetnek, szerintünk, nem szabad bekövetkeznie, hogy t. i. egy budai vagy akármely s akárhány más magyar színház veszélyeztesse a pesti nemzeti színházat. A verseny előbb-utóbb bekövetkezhetett volna különben is, s egy oly intézetnek, mely kiválóan a nemzeté, melyre a „legyen” szót a nemzet mondta ki, az építette s az akarja minden áron fentartani, nem szabad félnie a versenytől.

Fájdalom, a mint jelenleg a pesti nemzeti színház anyagi tehetsége áll, egy versenytárs is tehet kárt neki. De épen a versenytárs keletkezése új ösztön arra, hogy a magyar dráma irodalom főtemplomát teljesen biztos alapokra állítsuk. Nem csak ma, hanem ezelőtt régen, sőt mindjárt elejénte oly szilárdul kell vala meg alapítnunk nemzeti színházunkat, hogy a napi közönségre való speculatiótól merőben függetlenül fejthesse ki erejét magas rendeltetése betöltésére, s az összeroskadástól való örökös félelem ne bénítsa és lankaszsza minden eljárásában. Mi meg vagyunk a felől győződve, hogy a nemzet most véglegesen megszilárdítja pesti nemzeti színházunkat, hogy a minek úgyszólván csak kopasz falát állította volt fel, most betetőzi s vele jóllétet és kényelmet költöztet az eddigi nyomor helyébe.

Mihelyt a nemzeti színház anyagilag független lesz, szellemileg is megerősödik, s az eddiginél sokkal nagyobb vonzerőt fog gyakorolni a közönségre. A nemzeti színháznak a budai népszínház nélkül is okvetlen szüksége volt e segélyre, s a nemzet e nélkül is oda emelné, a hol egy nemzeti intézetnek állania kell. E fölsegélésnek meg kell lenni és meglesz bármi áron, s bármely viszonyok között. Ezen teljes bizalmunknál fogva nem aggaszthat a nemzeti színház sorsa a népszínház fenállása miatt.

A pesti nemzeti színházra az összes magyar nemzetnek kell áldoznia, – a budai népszínházról Budaváros s némely nagy lelkű egyes polgárain kívül gondoskodják a vállalkozó színtársulat tapintata, ügyekezete, mely által előadásaira közönséget gyűjthet az új színházba, – s örömmel tapasztaltuk, hogy az ügyekezet és képesség nem hiányzik sem a színtársulatban sem az igazgató Molnár Györgyben, kinek erélye, találékony szelleme csak abban is fényesen van igazolva, hogy megveté alapját egy budai állandó színháznak. A nehézségektől vissza nem rettenő, higgadt és kitartó ember, mint színigazgató és színész egyike azoknak, kik organisáló tehetséget és szakértelmet egyesítnek magokban – s mindezeknél fogva azt hiszszük, maga az igazgató személye egyik legbiztosb garantiája azon színház fenállásának, mely létét főleg neki köszöni. Óhajtásunk, hogy e színház a közönség műélveinek kielégítése által szilárduljon és virágozzék. – A maga erején emelkedve föl, legszebb bizonyítéka lesz életre valóságának, ép annyira dicsősége a társaságnak, mint tanújele annak, hogy a magyar nyelv és művészet egészen hon találja magát Buda városában.

A színház épülete megvan, – az előadásokra megnyittatott september 14-ikén. Három egymásután következő nap tartatott az ünnepély, s 16-ikán ép oly átalános részvét mellett, mint 14-ikén és 15-ikén.

Maga az épület a legjobb helyen áll. Homlokzatától jobbra a lánchíd, balra az alagút szomszédjában, a legélénkebb ponton. Azon még tán a törökök idejéből fenmaradt, várfal-bárdolatlanságú, rongyos fedelű, elhagyott és vakolatlan granarium, mely az alagút környezetét disztelenítette, külsőleg még nem sokat csinosodott. Elül egy homlokzat, hátul egy új toldalék a színpad tágítására, – a fedelen némi tatarozás – ennyi látszik kívülről; durva dióhéj, melyet azonban az ötvösök szeszélye drága zománccal bélel, aranynyal szegélyez úri szelencének. Belülről a színház fényes díszterem, gázzal világítva s ízléssel festve, és helyes mértékkel aranyozva. Földszinte hosszában nem nagyobb a nemzeti színházénál, de keskenyebb, – a színpad is kisebb, de elég tágas. – Az épület belül mintha eredetileg színháznak építtetett volna.

Mindhárom említett nap számos és díszes közönség jelent meg, s nagy tetszéssel fogadta az ünnepélyes felvonásokat, dalokat, egyes népszínműi jeleneteket, a Szőllősi testvér kisasszonyok felülmúlhatatlan bájú magyar csárdását, s a kardalokat, melyek e megnyitási ünnepély fő előadási tárgyai voltak Jókai Mórnak egy lelkes versezetével együtt, melyet „prolog” ként Molnár színigazgató olvasott fel. – Ezen előadási tárgyak töredékessége s az egésznek ünnepélyes jelleme nem ád alkalmat bármi nemű véleményt mondani az előadottakról és előadásról. Átalánosságban annyit jegyzünk meg, hogy a megnyitás s az előadók tehetségének ki-

válóbb oldalairól ítélve, a színház par-excellence a népszínművek terét akarja elfoglalni, – a látványosság, a drámai dal- és táncművészet könnyebb nemei által ügyekszik megfelelni „népszínház” nevének. – S épen ez a tér, melyen fenállhatása legbiztosabb. A népszínmű és látványosság a pesti színházban mindig jövedelmező volt. – És ha a nemzeti színház függetlenné lesz anyagilag, ha a dráma és dalművészet magasb nemeit ügyekszik hivatásához képest mívelni – bízvást költözhetnek Budára ezen művészetek alsóbb nemei, – s bízvást fog fenállhatni mind egy nemzeti színház, mind egy népszínház a két testvér fővárosban. –m–.

54.

[–m.–, *A pesti Nemzeti Színház ügye*, Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 26., okt. 3–10–17–24–31., 47–48–49–50–51–52. sz. 740–742., 754–759., 772–775., 789–791., 803–805., 820–822.]

A pesti Nemzeti Színház ügye

A színművészet föladata nem az, hogy a kenyérhez mulatságot is szerezzen a népnek – a magyar főváros népét nem circussal és bécsi bohózattal kell kielégíteni, – nálunk a színház nem fényűzési cikk, hogy csupán majmolásból utánoznók benne a külföldet: ha frakk volt elejénte, ma már eléggé sujtásos mente; a színészt, drámaszerzőt nem tekintjük többé komédiásnak, azaz az udvari csörgő sipka egyenes örökösének. Ha a szórakozás és művészet, mulatság és költészet, circus és színház azonos a magyar közvélemény előtt, – akkor felesleges minden beszéd; mert ott volnánk, a hol e század legelején, midőn a komoly és léha (frivol) közt nem tudánk különbséget tenni. Ha csak időtöltésnek tekintjük a színházat: fizesse, a ki élvezi; a színházat nem látogatóknak, kivált a vidékieknek, semmi köze hozzá. Ha a közönséget nem mulattatja, ám bukjék, vagy ha nem akar bukni, azon legyen, hogy egészen ízléséhez szabja magát; a kegyelmes pártfogó ezt megkövetelheti tőle.

Mondhatják sokan, hogy mindez már idejét múlta okoskodás; mert a színház már húsz évvel ezelőtt tényleg országos intézetnek van kinyilatkoztatva s a mulattatáson kívül más célja is el van ismerve.

De e sorok írója azt tapasztalja maig is, hogy nemcsak nálunk, de más irodalmakban sem fölösleges némely elemi igazságot ismételni, minő például az is, hogy átalán a költészet és művészet föladata magasb a csupa időtöltésnél. A valódi költő és művész nem bohóca, hanem lelkesítője, legnemesb oktatója a népeknek. Vegyük a legkomolyabb, legmagasztosb sőt szent érzelmeket, melyek valaha a földön dicsőt és nagyszerűt teremtének, melyek az emberi lelket egész összességében hatalmukba kerítik – a lyra volt az, mely mindezen érzelmek legszebb és

leghathatósb kifejezője. És nálunk is egy Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi lelkes dalait ki tartaná csupa játéknak, minő a whistezés?

Hát az eposz, mely az emberi lélek és egész élet hű tükre, mely az ősök tetteit dalban örökíti meg, s a világrendet, az örök emberi igazságot tünteti fel, csak oly időtöltés volna, mint a sakk, vagy oly olvasmány, minő Dumas némelyik regénye?

Végül a *drámát*, mely az érzelmek kifejezésében a lyrát, a cselekvény és emberi jellem festése által az eposz leglényegesb részét foglalja magában, mely élő szót használván, a szónoklat előnyét egyesíti a holt betű felett, s ezenkívül a szobrászat hatási eszközével is rendelkezik: mi múlhatná felül az érzelmek komolyságára, az egész emberi természet legmélyebb rejtekeinek feltüntetése és a hatás ereje dolgában? – A drámai művészet nem csak divatos forma, mely egy vagy más korhoz és nemzethez lenne kötve. A franciákról mondják, hogy valahol gyarmatot alapítnak, első gondjok színházat építni. De nincs-e meg az angoloknál is a dráma iránti szenvedély? pedig puritánabb nép nálunk. A spanyol, olasz, német egyaránt szereti és tiszteletben tartja – sőt Chinában is megvan, megvolt a régi görög és indus civilisatióban ép úgy, mint keresztyénben. És a görög, indus, keresztyén, e magasb rendű civilisatiók egyike sem csupa mulattatásra használta. A görögnél, indusnál a vallás legmagasztosb eszméi vallásos szertartássá tették a színi előadást – a keresztyén korszakban a dráma a mysteriumokon, azaz vallásos tárgyakon kezdődik – és hol végződik? – Ott a hol megszűnnék az emberi lelket legmélyebb oldalról érdekelni, az emberi akarat, lelkiismeret, mély érzelmek és nagy szenvedélyek komoly felmutatója lenni, hanem volna csupán szórakoztató időtöltés. Még a vígjátéknak is, ha valóban jó, mindig oly annyira komoly alapja van, mint a tragoediának. Az emberi jellem gyöngeségeit bünteti az is – csakhogy éles gúnynyal.

Nincs egy ága irodalmunknak, melynek virágzását inkább kellene óhajtanunk, mint a drámáét. Egy nemzeti nagy drámaíró nagyobb dicsősége volna a nemzetnek egy nagy lyricusnál. Azon költői egyéniség, ki ép, hatalmas emberi jellemek festése, és cselekvény által volna képviselője a magyar nemzet geniusának, magasb fogalmat adna az idegeneknek a nemzet jelleméről, mint a ki csak egyéni érzelmei által képvisel bennünket. Egy drámaírónak hatása is mélyebb és üdvösebb a nemzetre. A költészet ezen neme hat legmélyebben az emberi természetbe. A lelkiismeret, ezen a tettek, szenvedélyek sőt egyszerű gondolatok és érzelmek felett bíráskodó hatalom, mely jutalmaz és kegyetlenül büntet, a drámában találja leghívebb kifejezését; – a szenvedélyek itt mutatkoznak legelevenebben s itt folynak le legkövetkezetesebben. Az emberi lélek ez oroszlányának és e gladiatorainak circusa a valódi színpad, s legmeghatóbb tanítója a legnagyobb emberi és isteni igazságoknak. A dráma mind mély tárgyánál, mind legmélyebb hatást tevő közvetlen előadási formájánál fogva a költészet minden nemei közt leginkább van erkölcsi hatással közönségére. A cselekvés s az egész emberi jellem ábrázolása emelőbb, maradandóbb és javítóbb hatással van, mint az írott költészet, s kivált a lyra. – Nem akarjuk azzal ámítni a közönséget, hogy a színpad az ősök erényeinek, nagy férfiaink apotheosisának tere, s a hazafiság itt oly közvetlen szónoklatokban tartozik tapsra ingerelni a hallgatóságot, mint a népgyűlésen vagy pohár

köszöntésekben. A tragoedia az ősök és a comoedia az egy korúak sajnos vagy nevetséges tévedéseit mutatja inkább, mint lelkesítő erényeit. Egy Othello és Macbeth a világ legkitűnőbb tragoediai személyei, ily művek jobban dicsőítik Shakespeareben az angol szellemet, mintha e helyett maga dicsérte volna szónoklatokban.

A nemzeti színház rendeltetése a költészet e magasb nemét mívelni. A nemzeti nyelv csak eszköz e célra; habár semmi sem fejti jobban a nyelvet, mint a dráma. A nyelv, melynek a legnemesb érzelmek, – az indulat, öröm és fájdalom, s a többféle jellem érzési és gondolat modorának minél hívebb kifejezéséhez kell idomulnia, sehol sem használtathatik nagyobb terjedelemben s több meglepő fordulatokban. Aztán a színpad az élő nyelvet is míveli. A szöveg mondatain kívül, a színész hanglejtései, a hangsúlyozás, kiejtés – a nyelv egész zenéje itt találja kitisztázva az élet nyelvét. A színház tehát nyelvmívelő intézet is, s a drámaírónak és színésznek nem kis érdemei vannak e részben is, ha föladatukat teljesítik.

Azonban egyoldalúság csupán nyelv tekintetében tartani országos intézetnek színházunkat, habár ez egy is nagy érdem; s még nagyobb egyoldalúság azt hinni, hogy a magyar színházak mintegy propagandát képeznek a nemzeti nyelv terjedésére, s ezért kell pártolnunk főleg. Magát a nyelvet, a ki félig már tudja is, nem tanulja a színházban. Ha a drámai előadásokra Pesten begyűlni szokott közönség fele része is mind ily nyelv-tanítvány volna, úgy sem dicsekedhetnénk sokaságukkal.

A magyar nyelv átalán csak azzal nyerhet, ha minden tárgyban helyes eszmét és valódi érzelmet szabatosan és hathatósan fejez ki. A dráma csak akkor fejleszti a nyelvet, ha az emberi jellemeknek minden oldalról s minden lelki állapotban hű festője: igazság és hatás nélkül a nyelv csak puszta szó, mely senkinek sem kell. A drámánál kiválóan az a szerencse, hogy a legdrámaibb nyelv egyszersmind legnemzetiebb is. A jellem ábrázolása és az indulatok kifejezése csak akkor szabatos és pontos, ha az élő nyelvből a legtősgyökeresb szavakat és mondatokat használja. Mind a drámaíró, mind a színész csak a művészet magasb fokán művelheti közöttünk a nyelvet – s ott érjük el egyszersmind azt is, hogy maguk a jeles művek és kitűnő színészek élénk vágyat ébreszszenek még a nem köztünk lakó idegenben is érteni a nyelvet, mely oly kitűnő műveknek orgánuma. – A gyenge nyelven írt gyenge művek nem sokat használnak a magyar nyelv elébb vitelében és terjesztésében. Magyar beszédet hallani, csak azért mert magyar beszéd, nem szükséges színházba járnunk.

Mindezt azért mondom el, mert tévedésnek tartom és elterjedt tévedésnek tapasztaltam, egyfelől mintha a színház különösen arra volna hivatva, hogy a hősöket örökítse, s a hazafiság szónoki széke legyen, – másfelől hogy a magyar nyelvet gyenge drámák és középszerű játék is fentartja. Egyik nagyon könnyűvé teszi a szerzők részére a tapsot, a másik jogánál fogva a színész és drámaíró könnyen elszunnyadhat nyelv-apostoli babérjain, – s azt hiheti, hogy színházunknál a szellemi oldalt véve, minden a maga rendén van – nem szükség nagyobbra törekedni, s odáig korántsem, a hol Katona „Bánk bán”-ja, s Megyeri korában a magyar színészet állott.

Pártoljuk a hazai költészetet és művészetet önnön magáért. A nagy költő és nagy színész, bármi tárgy által hasson meg, magyar nyelv, magyar érzés, magyar jellemvonások nélkül soha sem lett volna nagygyá, s hogy e nagyságot elérje, mindezek mellett a költés s művészet azon nemében kell valódit, remeket adnia, melyre adta magát. Drámánk s általa nyelvünk csak úgy virágzik, ha az emberi jellem hű ábrázolása által magával ragadja s ellenállhatatlanul vonzza a közönséget, s ha a dráma művészetében lehetőleg megközelíti a tökélyt.

S mi szükséges erre? Erre sok tényező kívántatik; de legkétségtelenebb s mindenekelőtt szükséges kellék az állandó színház. Színházak állítják elő a nagy drámaírókat. Shakespeare maga színész volt; Molière a színpadon élt és halt meg; Schiller egy színházban kapta az első buzdítást is drámaírásra; az olasz Alfierit a párisi *theatre francais* szorgalmas látogatása lelkesíté arra, hogy nemzete tragoedia-írójává legyen. Nálunk Katona a fővárosi színháznál tette tanulmánya egy részét, Kisfaludy Károly egy színtársulat répertoire-jának fölsegélésére írta vígjátékai egy részét, s Szigligeti, Czakó színészek valának. – Igaz, hogy a színház még magában nem mindig állít előjeles drámaírót; – de e nélkül alig hihető, hogy magától előálljon. Drámairodalmunk emelésére tehát legelső, nélkülözhetetlen kellék egy jó színház – s leginkább a pesti nemzeti színház.

Mindenek előtt ennek fönállását kell biztosítni, s ha minden évben nem, de bizton várhatjuk, hogy előbb utóbb akadni fog oly tehetség, ki a nemzeti irodalmat hálára kötelezi, s ki elfogja mondani, hogy dicsőségét a pesti nemzeti színháznak köszönheti.

Ámbár a gyenge színház is jobb semminél, oly színházat óhajtanánk, melyben a törekvés állandó legyen a valódi drámának meghonosítására, mely által buzdítva legyen író és színész e törekvésben, s mely a közönséget a költészet legitim eszközeivel bűvölve magához, nemesítőleg hasson a közérzületre és ízlésre, melyek befolyással vannak a gondolkodásra és egész jellemre is. A valódi színház föladata magához emelni a közönséget, nem pedig a közönség ízlésének szolgájává lenni; mert e szolgaság elkényezteti a közönséget, s mind alább szállítván a művészet színvonalát, utoljára levetkezi minden méltóságát – s csak a mulattatás eszközévé aljasodik.

Nekünk, hogy a költészet a színpadon is megtegye azon haladást, melyet lyránk és eposzunk tett, melyekkel már becsületet vallánk Európa mívelt nemzetei előtt, *független színházra* van szükségünk – s ily független színháza egy sincs a nemzetnek.

A pesti nemzeti színház, bár segélyeztetik, a legnagyobb mértékben rászorult arra, hogy közönséget doboljon össze, s bármi áron kinyerje tetszését. Csaknem fontosabb szemponttá lett a lefolyt évek alatt a mulattatás, mint a költészet és művészet szempontja. Az ízlés nem emelkedett, a törekvés apadóban, a drámai irodalom újult életre nem kapott, – a színművészet alantabb áll, mint ezelőtt tizenöt-húsz évvel.

A most lefolyt korszak mostoha volt egész költészetünkre; de drámánk állapotját főleg a színház örökösen szorult helyzetének kell tulajdonítunk. Itt a szellemi lehangoló tényezőkön kívül nagy befolyással volt az anyagi állapot. Az első kel-

lék, egy a közönség szeszélyeitől magát függetlennek érző intézet, hiányzott, s az anyagi szorultság visszahatott a szellemi szabadságra.

Színházunk anyagilag mennyire szorult helyzetben s úgy szólván veszélyben volt, a következendőkben némely nyilvánosságra jött hiteles adat fogja mutatni.

[II.]

II.

A nemzeti színház feladata lévén kielégítni, nemesítni a magyar közönség műízlését, emelőleg hatni a magasb költészet által a szellemre, és egyszersmind ily irányban vezetni az irodalmat, tért nyitván a tehetségeknek erejök kifejtésére – lássuk nagyjából, mint képes megfelelni ezen föladatnak, mely nemcsak fő, hanem egyetlen.

Az évenkénti mintegy 200 drámai előadás közt akad sok, mely egészen helyén van a nemzeti színházban, habár nem nagy közönséget gyűjt be; de van sok, mely egyátalában nem mozdítja elő sem a közönség műízlését sem drámai irodalmunkat. A fő baj az, hogy színházunk sokszor kénytelen csupa üzérkedésre adni magát. Csak félig alapítá meg a nemzet, – félig napi bevételeire utalta. Ennélfogva csak félig országos intézet, és félig üzlet.

Nemzeti intézetünk csaknem egész mostani korrajza benne van e szóban: *cassa-darab*.

Tudja-e a közönség nagy része, mit jelent e theatralis műszó? – Megmagyarázom. – Jelenti, hogy a nemzeti alapítmány, mikor ilyeneket adogat elő, meg van szorulva egyfelől jó művek, másfelől jövedelem dolgában. Mert *cassa-darab*-nak neveztetik oly színpadi tünemény, mely arra példa többnyire, hogy csak ilyennek nem szabad lenni a drámának; – de a közönséget holmi látványos – táncos – énekes vagy pedig minél kevésbbé drámai phrasisokkal csődíti a színházba. – Ily művek írására a szabály: lesd ki, mi tetszik a parterrenek és karzatnak, – átalán a *nagy* közönségnek: a Hymnus, Szózat, „Rákóczy?" – úgy intézd a drámát, hogy ezek előforduljanak orgona- vagy zenekísérettel; – a taps bizonyos; a makra pipás hetvenkedés, a kardoskodó tirádák, vidéki levelezőkben feltalálható pohárköszöntések ki ne maradjanak akár vígjátékból, akár tragoediából, meglásd, híni fognak, s te megjelensz; tilinkó, ágyú, fegyvertánc, kaland és a színház dobogó paripái váltakozzanak benne, ha azt akarod, hogy cassa-darab-író nevet érdemelj. A drámaíróknak ilyen „ars poeticá"-t tanít a cassa-irodalom! Jellemzés, szenvedélyek festése, erős compositio mellékessé lesz. A lényeg majd semmi, a pipere minden – valóságos gyermek-báb a színmű.

A színész ily művekben nem tudja: vajon némi önfeláldozással megmaradjon-e azon jelentéktelen figurának, mely csak nagy szavakat mond el s azzal odább megy, a nélkül, hogy valami jellemformát állítna elénk, vagy pedig, ha szerét teheti, maga is cassa-művészszé váljék, s valami kirívó vonások által mentsen meg a maga számára is egy-két tapsocskát.

Hát a közönség? – Az már felette tág fogalom. Közönsége mindennek akad, kivált a mi csupán csak mulatság. A mulatási ingerre számított művek épen a közönség minél tömegesebb összedobolására valók, – s a cassa-szerepek épen a közönségnek hízelegnek. A közönség maga rontja a maga ízlését, – s bizony se az

író, se a színész a maga mulatságára nem szedne elő annyi minden fogást. Frankenburg beszéli önéletrajzában, hogy egy kutya-komédiás, kit annak előtte mint született magyart ismert, a sokadalomban oly olaszos és németes magyarsággal beszélt, mint akármelyik talián. Miért? kérdé tőle négy szem közt. Mert, úgymond, ha a magam nyelvén beszélnék, üresen maradna a tányér.

Ide vezet a közönség kegyelme! – Az irodalomban nem csak s nem főleg azért rosz az industrialismus, mert az írókat sok és eléggé át nem gondolt, kellően át nem dolgozott művek közrebocsátására sürgeti, hanem mivel örökösen arra fordítván figyelmét, mi lehetne legkapósabb, mi nyerhet legnagyobb közönséget, ennek ízlését ismeri el isten szavának. E versenyzés mind lejebb veri a művek valódi értékét, a közönség mindinkább csak a mulattatót követeli; – s mint erkölcsi tekintetben az élet mutatja, ízlés dolgában is a kényeztetés a legdurvítóbb nevelés.

A színház pedig okvetetlenül bele esik az industrialismusba, mihelyt a nézők kegyeire bízzuk, mihelyt cassa-darabokkal kell mindennapi kenyerét megszereznie. – És színházunk nagyon szorult helyzetben volt és van. Nagy a szükség eredeti és fordított jó művek, érezhető a szükség gyakran színészek, s érezhető még többször közönség dolgában. Tizenkét év óta soha sem volt elég anyagi ereje, hogy szükségeit fedezhesse, s természetesen az intendáns kénytelen lőn speculánssá lenni. Gyakran kellett a közönség mulató kedvéhez leereszkednie a drámai intézetnek, s így gyakran kellett ártalmára nem pedig hasznára lennie azon ízlésnek, azon irodalomnak, melyért létezik. Az, hogy magyarul beszéltek ily előadásokban, sokszor egyedüli érdem, s a ki ezzel megelégszik, meg fog elégedni a rosz könyvvel, rosz pappal s tán még a rosz városi orvossal is, csak azon egy érdemnél fogva, hogy született magyar.

A színház csak akkor fog kiemelkedni alacsony helyzetéből, melybe szorultsága vitte, csak akkor szűnhetik meg a közönség szeszélyeire, mulató kedvére speculálni, ha anyagilag függetlenné lesz, ha emancipáljuk valóban nemzeti intézetté. A mint van, egyesíti magában egy színházi magánüzlet hátrányait jövedelmező előnyei nélkül, s egy országos színház hátrányait azon előnyök nélkül, melyeket független anyagi helyzete enged meg a közízlés, irodalom, s színművészet következetes és tapintatos fejlesztésében. – A cassa-darabok mutatják, mennyire nem képes színházunk függetlenül és következetesen megfelelni e föladatnak.

A színház, eddigi szorult helyzetében, a drámaíróknak sem adhatott üdvös irányt. Mindent el kellene követnie, hogy valódi jelességre törekvést mozdítson elő, s íme, épen ellenkezőleg, igen sokat elkövetett arra, hogy az industrialismust, melyre maga kényszerítve volt, meghonosítsa a drámaírók között. A színház nem jutalmazhatá egyébbel az írót, mint *tantième*-mel. E műszó értelme színházunknál különféleképp módosult; de jelenleg annyit tesz, hogy minden eredeti színmű írója az első három előadás mindenikéből a tiszta jövedelem egy-egy harmadát kapja díjul, a negyedik s többi akárhány előadás tiszta jövedelméből állandóan tíz percent vonatik le számára. – Minél több közönséget gyűjt be a színmű, annál nagyobb minden egyes előadásból az író jövedelme; minél hosszasb időn keresztül ismételtetik az előadás, annál állandóbb a jövedelem.

Ezen intézmény a művek honorálását egyedül a közönségtől tette függővé, a mi nem is lehet máskép oly intézetnél, mely maga is a napi bevételekre van utalva. Egészen helyén van oly színházaknál, melyek magán vállalkozók kezében vannak s a közönségnek csak azt akarják adni, a mit legjobban kíván. Előttök annyit ér egy dráma, a mennyit behajt, mint a gyámok előtt egy vég posztó, egy rúd szappan sem több sem kevesebb értékű, mint a mennyit a piacon készpénzül fizetnek érte. – De egy, a költészet és művészet tovább fejlesztésére fenálló intézetnél nincs helyén egyedül a közönségnek sokszor hibás, néha merőben fonák mértékeit használnunk. Álljon elő ma egy Katona Józsefet meghaladó drámaírói tehetség, s kitűnő művei nem fognak annyit jövedelmezni, mint némely épen nem drámai érdemeiért kedvelt phrasisos, célzásteljes „nézőjáték" vagy egy-egy tízszerte kevesebb munkával és tehetséggel írott népszínmű. – Nem a méltányról, nem a jutalomról szólok; mert a tehetségnek, ez isten adományának, s a művészi buzgó lelkiismeretességnek díjt szabni nem lehet – csak arról van szó, hogy a színháznál a tantième rendszer az írókat nem arra buzdítja, mire egy nemzeti intézetnek buzdítnia kellene, hanem gyakran épen az ellenkezőre. Meg is látszik szomorú következése a közelebbi idők magyar drámai irodalmán. Sehol nincs oly divatban az írók közt kizárólag a közönség tetszésére hivatkozni s kizárólag a közönség tetszésének hízelegni, mint nálunk: – és pedig gyakran a drámától merőben idegen eszközök által. A színház oly tér, mely alkalmat ád az írónak legközvetlenebbül kacérkodni a közönséggel. Az igazgatóság a színház érdekében előmozdítója a művészietlenségnek. De van a tantième rendszernek oly árnyoldala nálunk, mely egy magánintézetnél elő nem fordul sehol. A tünemény épen ellentétnek látszik minden industrialismussal, s még is abból foly.

A színházba járó közönség igen sokszor boszankodva csodálhatta, mi lehet oka, hogy némely eredeti dráma, népszínmű és vígjáték, mely már két előadásra is lejárta magát, újra meg újra színre kerül, s üres páholyok, zártszékek előtt annyiszor ismételtetik? Mi az oka, hogy az igazgatóságot, mely rendszerint annyira jár a közönség kedvében, néha aristocraticus gőg lepi meg, s a közönség unalmára és elűzésére látszik mindent elkövetni? – A mű maga sokszor oly gyenge, hogy drámai becse, s így a színház tekintélyének érdeke nem fejti meg előadatása okát, s ezen kívül oly unalmas, hogy speculationak elég rosz. Még azon divatos balhiedelem sem fejt meg mindent, mintha a rosz dráma is jobb volna semminél, már csak annál fogva, mert magyarul van írva.

A szóban forgó tünemény oka főleg az igazgatóságnak egy, magában elég dicséretes, érzelme. Méltányos akar lenni s mindenkinek eleget tenni. A színműíró egyedüli díja a különben is többnyire csekély tantième lévén, akármennyire nem tetszett a mű első előadáskor, végig kell nézni a közönségnek legalább háromszor; mert csak három előadásból kap egy egész jövedelmet az író (t. i. mindenikből harmadrészt). De többnyire előrántják későbbi években is egyszer kétszer: más előadások közébe szúrva elcsúszik az is. S hogy is tehetne máskép eleget az igazgató az írók követelésének? Ha *A* drámaírónak, ki színész is egyszersmind, középszerű művét, mely már rég nem került színre, elő kell venni, lelketlenség volna *B* drámaíró színészt hasonló kedvezményben nem részeltetni. De ha már *B* műve is

előtűnt a feledékenység homályából, mi joggal lehetne megtagadni *X*, s annál inkább *Y nem*-színész drámaírók méltányos kívánatát? Mikor *Y* ki van elégítve, ismét *A*-ra került már a sor, s így megy, végetlenül, a többnyire *vitiosus* circulus. És ez már egészen megrögzött hagyományos szokás a színháznál. Soha sem lehet megbukottnak tekinteni egy színművet is, bármennyire gyenge, bármennyire nem tetszett. A meglehetős mű nem adatik kevesebbszer a jónál, s nem többször a gyengénél.

A tantième kedvéért tehát az igazgatóság nem tünteti ki eléggé a jót a gyenge felett, s így majd semmi befolyással nincs az írói törekvés buzdítására. A mi egyszer színpadra került, az igazgatóság méltánya fen is tartja többnyire. – Fölösleges kérdeni, ily eljárást tapasztalva, hát nincs-e előleges bírálat? – Úgy látszik nincs. Van valami, többnyire színészekből álló ingyen-bizottmány, melyről halljuk néha, hogy sok benyújtott színművet utasított vissza; – de azt meg szemünkkel látjuk, hogy az elfogadottaknak sokszor fele része olyan, hogy nem kell vala elfogadni, s semmi sem indokolhatja előadásukat. Ha van tehát egy rosta a színháznál, nagyon meg van repedezve, úgy hogy ha minden gaz nem is, de sok fér át rajta az elegybúza közé – mert egészen tiszta búzát követelni mi sem tartanók gyakorlati kívánatnak.

A tantième rendszernek, a mellett, hogy egy felől industrialismust mozdít elő magában az irodalomban, s többféleképp rontja az írói szellemet, és másfelől a játékrendben egyik legnyűgözőbb akadály, még az a rosz oldala is megvan, hogy koránt sem honorálja kellően az írót.

A tantiéme-ek – mind a harmadrészek, mind a tizedrészek – oly formán vonatnak le az író részére, hogy azon bementi díjak, melyek nem az nap fizettettek be azon előadásra, hanem évi bérletkép, nem számíttatnak a jövedelemhez. A színház egész éven át 3-4000 ftot ád ki tantième alakjában írói díjakul. Ebből leszámítva a fordított művek díját, marad az eredeti művekre valamivel néha több 3000 ftnál. Ha az évenkénti drámai előadásokból csak 60 esik eredeti drámákra, közép számítással 50 fttal fizettetik az írónak műve egyszeri előadása. Minthogy amaz előadások közt új színművek vannak, melyek három előadásából harmadrész adatik, s vannak régiek, melyek 10-edrészt kapnak, az előbbiekért több, az utóbbiakért kevesebb esik 50 ftnál. Úgy hogy egy első harmadrészt mintegy 70-75 ftra, egy 10 edre 25-30 ftra tehetünk körülbelül.

Alig hihető tehát, hogy a legszorgalmasb drámaíró is, egészen művészetére támaszkodva, művészetének élhessen saját művei után.

Anyagi jóllét magában nem fejt tehetséget, jól tudom. De tudom másfelől azt is, hogy minden pálya épen a valódi tehetségnek szokta igénybe venni minden idejét és törekvését. Sem tudományban, sem költői, sem művészi pályán nem arról van szó, hogy jutalmazzunk, vagy jutalommal kecsegtessünk, hanem arról, hogy alkalmat, módot adjunk a tehetségnek, hogy telhetőleg minél inkább a maga szakjának élhessen. – A magyar nemzeti színháznak, melynek fő feladata a drámát mívelni, melynek alapja a drámairodalom, legfőbb teendője egyszersmind az íróknak helyes irányt, valódi törekvési ösztönt és végre alkalmat és módot adni haladásukra.

Mindezen célok felé, mint már láttuk, nem ügyekezett eddigelő, vagy legalább korántsem annyira intézetünk, mint föladata hozná magával.

Nagy részben anyagi szórult helyzetét okozhatjuk, de egy részt a hibás szervezetet is. Véleményemet a teendőkre nézve a következendőkbe foglalom össze.

[III.]

III.

Hogy a színház megszabaduljon az üzérkedési szellemtől, – mely, mint előbbi cikkemben kifejtém, fő akadály rendeltetése teljesítésében, – hogy a drámairodalom ne váljék a közönség ízlésében szolgájává és ne sülyeszsze mind magát, mind a közízlést: – anyagilag függetlenné, nemzeti intézetté, s valóban állandó színházzá kell tennünk.

Húsz évi tapasztalás bizonyítja, hogy Pesten, még üzérkedési törekvések mellett is, nagy nehezen bír a színház csak megélni is. – Az 1840-ki országgyűlés 400000 fttal akará színházunkat függetlenné tenni és biztosítni, – mely tőkének, ha teljes volna, kamatja 20000 forint. Úgy de e tőke nem volt meg teljesen. Rendesen három- és négyszázezer közt ingadozott – úgy hogy az országos segély évenkint 15-16 ezer forint vala. A közelebbi tíz-tizenegy év állandóan deficittel terhelte intézetünket, s így a tapasztalás kimutatta már e tőke elégtelenségét.

Ideigtatom Szigligetinek, ki a nemzeti színház titkára volt oly sok ideig, ma pedig rendezője, tulajdon szavait:

„A nemzeti színháznak pár év előtt is csak 16000 forint subventiója volt, ebből is az adósságok kamatai és törlesztései több ezeret igénybe vettek; már pedig, hogy ennyi subventio mellett drámát és operát virágoztatni lehessen, csak az állítja, a ki nem tudja, mily nagy subventiókat húznak a nemzeti színházhoz hasonló rangú, de nagyobb számú és kevesebbet igénylő közönséggel bíró külföldi színházak.”[1]

Szigligeti elősorolja több külföldi színház évenkinti subventióját s lajstromából ide igtatok egynehány adatot. Nem említem, hogy a berlini királyi színház évenkint 225000 forintot, a bécsi drámai 100000 forintot és az operai 150000 forintot kap évenkint. Oly birodalmak, minő az osztrák és porosz, nem találó példák ide; de ha Würtemberg, mely hazánknál sokkal kisebb, 125 ezer tallért, azaz csaknem 190 ezer forintot ád ki évenkint a stuttgarti színház fölsegélésére, ha a darmstadti herceg 90000 forinttal tartja fen, a rendes jövedelmeken kívül, színházát – a mit nem tennének, ha szükséges nem volna a drámai művészet önállósága érdekében – mi dicsekedjünk-e föl 15-16 ezer forint subventiónkkal, s követeljük, hogy intézetünk megfeleljen hivatásának?

Hogy ama subventio csekély, még a mostani kiadások mellett is, melyeknek nagyobbaknak kellene lenniök, mutatja azon számadás, melyet a közelebbi országgyűlésnek a színház ügyére nézve kinevezett bizottság nyújtott be. Ezen számadás nem elég kimerítő és részletes; de elegendő nagyában felvilágosítni, az intézet kiadása és jövedelme közti arányra, vagy inkább aránytalanságra nézve.

---

[1] *Szigligeti*, ily című kis (16 lapos) röpiratában: „A nemzeti színház szervezése és biztosítása ügyében.” Pest. 1861. Heckenastnál. – 13-ik lap.

Vegyük fel nagyobb egyszerűség okáért csak egy év számadását. Éspedig az 1859/60-iki színházi évét, mert erről egy pár adattal többet ád a jelentés, mint a többi évről. Volt a színháznak, ide nem számítván az adósságók és kamatok fizetését, kerekszámban szólva, 209 ezer forint kiadása, s mintegy 174 ezer forint bevétele. Tehát a kiadása 35 ezer forinttal haladta meg a nevezett évben a bevételeket.[2]

Ha a színháznak nem volt volna is adóssága, melyet törleszteni, s melytől kamatokat kell fizetni, és ha a subventió a maga teljességében kerek sz. 20000 ftot tett volna is, nem marad-e tizenötezer forint deficit, mely 300000 ft. tőkének teszi ötös évi kamatját? Szép *üzlet*, mely ily deficitet mutat ki, – s szép nemzeti intézet, melyről így gondoskodott a nemzet!

Mondhatnák ugyan, hogy talán a legkedvezőtlenebb évet választottuk, melyben tán a bevétel kevesebb volt mint másban, ellenben a kiadás több. Hozhattunk volna föl a hat lefolyt évből mind kiadás mind bevétel tekintetében jóval kedvezőbbet; de igen kedvezőtlenebbet is. Az 1858/9-ik évben, míg a kiadás több volt, a bevétel 13 ezer fttal vala kevesebb, mint a fenidézett évben. – S nem tennénk helytelenül, ha épen a legkedvezőtlenebb éveket hoznók fel. Mert színházunk teljes biztosításáról lévén szó, a bevételt illetőleg a legroszabb eseteket kell főleg szem előtt tartanunk; – a kiadást illetőleg pedig tudnunk kell, hogy a legtöbb ki-

---

[2] Adatainkat az országgyűlési jelentés *C* mellékletéből veszszük, melyen 6 évről találunk összehasonlító kimutatást a jövedelmek és kiadások tárgyában. Ideigtatjuk e kimutatásból az 1859/60-iki színházi évre tartozókat. Ezen lapon a 2-ik jegyzet szerint a ballet-, ének- és zenekar s az administrationalis tagok évi díja 57699 ftra 51 krra rúg. A színház egyéb administrationális költségei tettek 24246 ft. 56 kr.-t. Tehát összesen: 81946 ft. 7 kr. Az 1859/60-ik színházi évben

A kiadás:

	Osztr. Ért.
Ballet-, ének, zenekar, administratio	81946 Ft. 7 kr.
Drámai tagok fizetése, tantième	52306 ” 38 ”
Operai tagok fizetése, minden járulékkal	67240 ” 8 ”
Balletti tagok fizetése	4113 ” 48 ”
Elegyes előadások	3875 ” 63 ”

	Összesen 209 481 Ft. 64 kr.

A bevétel:

Drámai előadásokból	70314 Ft. 30 kr.
Operai előadásokból	76379 ” 13 ”
Ballet előadásokból	2743 ” 27 ”
Elegyes előadásokból (cocncert, drámával)	7432 ” 86 ”
A bérlet 1/3-a (mely a fenebbi előadások jövedelmébe nem volt beszámítva.)	17108 ” 82 ”

	Összesen 173978 Ft. 38 kr.
Kiadás	209481 Ft. 64 kr.
Bevétel	173978 ” 38 ”
A kiadás több	35503 Ft. 26 krral o. é.

adással járó évben sem költénk annyit drámára és operára, mint az ügy s a nemzeti intézet jó karban léte megkívánná.

A reformok azon korszakában, melyet nemzetünk e század első felében keresztül élt, nem egy példáját adá fölvilágosodásának. Hogy egyebet ne említsünk, ekkor keletkezett a nemzeti múzeum, magyar tudós társaság és a nemzeti színház. Mindenik szép példája az áldozatkészségnek is. De be kell vallanunk, hogy mindenik intézetünk gyengén volt megalapítva, – s főleg e miatt kellett sokáig csak tengődnie. Nemzetünk mintegy gyakorlatlan volt még, hosszas veszteglés után, a tettben és alkotásban, s intézeteink, mint azon hajók, melyek magokban szépek, s a biztos kikötőkben szilárdaknak látszanak, míg újak, – pályájoknak már kezdetén kimutatták, mily gyenge a bordájuk. Csak a külszín, a forma legyen meg, nem gondolánk eléggé a lényeggel. Nem voltunk áthatva azon eszmétől, melyet egy nagy uralkodó közelebbről így fejezett ki: „semmi sincs megtéve, míg tenni való maradt fenn belőle." És színházunk érdekében, mint látni, a tennivaló nagy része maradt hátra. – Az ügyekben rejlő kényszerűséggel, a viszonyokkal nem lehet alkudozni: a mi szükséges hozzá, nem félig kell tennünk, különben nagyon félszeg művet alkotunk.

Színházunk a lehető legrongáltabb állapotban van. Mint az országgyűlési bizottság jelentése mutatja, elégtelen jövedelmei miatt van ez évben 101 ezer forint adóssága. Alaptőkéje még 400 ezer ftot sem tesz – csak 369 ezerre megy.

Hogy tehát a színház csak oly szolgálatokat tehessen is, mint a közelebbi évek alatt, hogy csupa létezése a lehetőségek közé tartozzék, először is ki kellene fizetnie adósságait, melyeknek kamatja és törlesztése a fenkimutatott évenkinti jövedelem egy részét fölemészti, úgy hogy a fenebb említett subventio és jövedelmek összege is a törlesztés és kamat lerovása után még kevesebbet tesz, mint a menynyit mondánk.

A mi a subventiót illeti, az adósság-fizetést bele nem tudva, tesz a 369 ezer ft. tőke után 17-18 ezer forintot. Minthogy azonban körülbelül legalább is 30 ezer forint subventióra lenne szükség, hogy a színház semmi esetben kölcsönre ne szoruljon, kellene hozzá még 12-13 ezer forint évenkinti segély, azaz, a mostani országos alapítványt 240-250 ezerrel kellene pótolnunk, hogy 600000 forint legyen az alaptőke s 30000 forint évi segélyt adhasson színházunknak.

Így a színház nélkülözhetetlen szükségei, a mostani költségeket és mostani középjövedelmeket véve, a következendők kerek számokban:

Lefizetendő adósság tőkéje	100000 ft.
Az országos alaptőke kellő kiegészítése	250000 ft.

	Összesen 850000 ft.

Ezenkívül mint az országgyűlési bizottság jelentésében olvassuk, *múlhatatlan beruházásokra* szüksége van a színháznak jelenleg 50000 ftra. Így a megkívántató egészen új segélynek 400000 ftot kell tennie.

Mindez csak arra elég, hogy színházunkat megóvja az anyagi bukástól; de nem elég, hogy az eddigi eljárástól megszabadítsa, s a közönségcsinálási üzérkedést megszüntesse. Ennyi *nélkülözhetetlen*, különben színházunk évei meg vannak

számlálva, s nem is lenne sok számlálgatni valónk; – de ha a *létezés* igen, szellemi *hatása* nem lenne még biztosítva. Színházunk állandóvá lenne 400000 forintnyi új adakozással; de ép gyümölcsöt még nem követelhetnénk tőle egész jogosultsággal.

Egyszer hozzá fogtunk már a színház megalapításához, s még fennállhatását sem biztosítottuk, alapját sem vetettük meg, a mint kellett volna. Ha másodszor fogunk hozzá, ne elégedjünk meg csak az alap megvetésével. Tegyük meg egyszer s mindenkorra a teendőt, hogy ne legyünk majd kénytelenek harmadszor s tán negyedszer is mindig csak hozzá fogni, s talán mindig félben-szerben hagyni művünket.

A színháznak, hogy drámairodalmunkat és művészetünket emelje, hogy a közműveltségre hivatásához méltóan legyen képes hatni, többet kell tennie, mint a mennyit a fenebbi kiadásokkal tehet. Az operáról keveset szólok, mely hasonlókép kívánna némi pótlékot; de nem lévén főcélja színházunknak, meghagyom nagyában költségeit; – a balletet szintén, mely mint önálló ág eltörlendő mindenesetre, de mint segéd az operához nem nélkülözhető, hogy legalább oly karban legyen mint most, midőn hasztalan erőlködik önállóan ragyogni; midőn nem az a mi akar lenni, s mégis *bizonyos* rajta a veszteség.

A drámára nézve sorolom elő a teendőket. A magyar eredeti drámairodalomra a színház egy garast sem adhatott eddigelő a tantiémeken kívül. A tantième rendszere, mely a színműírást vásárivá teszi, mely a játék-rendre azon befolyással van, hogy az írók némi díjazhatására, a bírálatot ki nem álló, s a közönségnek sem tetsző művekkel tölti be az év szín-előadásainak tetemes részét, – e *tantième-rendszer eltörlendő.*

Célszerű lenne, hogy a mi eddig tantièmül fizettetett előadásonkint, fizettessék az írónak előre egy összegben, – azaz művét vegye meg a színház a maga hasznára vagy kárára. Ekkor megszabadul nagy részben azon most oly nyűgöző méltányossági tekintetektől, hogy az írók érdekében alakítsa az előadási sorozatot. A tantième megszüntetésével egy kevéssé erélyes igazgatóság is, minő rendesen a közelebbi évek alatt ült a polcon, függetlenné lesz az íróktól.

Legyen a színháznál oly formán, mint más irodalmi vállalatoknál, melyeknél a kiadó örökre, vagy bizonyos számú évekre kialkuszsza a szerzőtől a kiadási jogot. – Ez pedig nem kerülne roppant költségbe, kivált ha azt adjuk egy összegben, a mit eddig apránként adánk.

A most lefolyt hat év alatt a színház, szerzői osztalékul, évenkint közép számítással 4000 ftot adott ki.[3] Hozzá kell vennünk, hogy ez összegnek egy részét idegen művek fordítása vette igénybe. Ez, igaz, hogy csekély rész lehet, s kétségkívül csak pár száz, de 1000 ftra nem igen rúghat a dráma-fordítások mostani rosz díjazása mellett. Azonban, fogadjuk el a 4000 ftot csupán eredeti művek díjaként, melyet eddig a színház napi jövedelmeiből volt képes adni a drámairodalom gyarapí-

[3] 1856/7-ben 4653 ft. 98 krt. – Ez volt legnagyobb összeg. 1858/9-ben 4016 ftot 27 krt. Legkevesebbet 1857/8-ban, ú. m. 3368 ft. 68 kr. t. S a más három évben 31/2 ezer forint körül. Így közép számítással 4000 ftra tehetni évenkint a szerzői részt.

tására. A színház, egyebet nem téve, mint ezen összeget nem az egyes előadásokból levonva, hanem előlegesen fizetve meg színműíróknak, a művek körül szabadabban válogathatná a jobbakat és jövedelmezőbbeket.

Egy tapasztalt színházi vezető minden műre nézve meglehetős bizonyossággal megmondhatná, hogy az eddigi tantiéme-kulcs szerint bizonyos számú év és előadás alatt mennyiben volna megszabható a mű becse. Ha egyiken tán vesztene valamit számításához képest, nyerne a másikon.

Hogy a színház talán így is többet adna ki, mint az eddigi tantiémek, nem nagy ellenvetés; mert legfeljebb egy pár száz forintról van szó. És e pár száz forint sem a színházat meg nem rongálná, sem az írók irányában nagy vesztegetés nem lehetne – ellenben szabadabbá tenné mozgását a műsorozat készítésében, a mi már nem százakra, hanem tán ezerekre menő hasznot tehetne anyagi tekintetben is – s szellemi tekintetben igen üdvös következései lennének.

Azonban ezen reform még nem igen emelné a drámairodalmat; habár az intézetnek sokat használna. A drámaíró ezután is a legrosszabbul honorált költő volna, s a fordítások majd ingyen-olcsósággal, s tárgyukra nézve oly válogatatlanul, minőségükre nézve oly művészietlenül s részben oly magyartalanul történnének, mint az eddigiek nagyobb része.

A színháznak gazdagabban kell honorálnia mind az eredeti drámákat, mind a fordításokat, mint eddig tevé. – Szigligeti már említett röpiratában azt javasolja, hogy a színház eredeti drámairodalomra (a tantiémeken kívül) és a fordítmányokra honoráriumkép évenkint 4000 ftot adjon ki. A fordítmányokra nézve meghagyván mind az eddigi csekély, mind a Szigligeti által a fennebbibe foglalt díjt, a színház adna tehát összesen szerzői díjul 8000 ftot, melyből 3-4 ezeret maguk az előadási jövedelmek is fedeznek. Növekednék tehát a színház ebbeli kiadása legfeljebb 5000 fttal.

Ezenkívül van a drámairodalom érdekében egy más teendő is, melyre eddigelő mit sem költött a színház, s melyet Szigligeti maga is kifelejtett részletes javaslatából – pedig nélkülözhetetlen. Ez a művek megválogatása és megítélése: bírnak-e annyi drámai becscsel, hogy ha ki nem elégítik is az aestheticai követelményeket minden részben, de van oly jó oldaluk, mely méltókká teszi az előadásra. Szóval az előleges megbírálást egyik nagy fontosságúnak tartom mind a drámairodalom érdekében, mind pedig financiális szempontból. Ha kivált előre kellene kifizetni a honoráriumot, sokkal helyesebb és óvatosabb eljárás szükséges az előbbeninél.

Csak azon év alatt, mióta a Szépirodalmi Figyelő él, több példáját láthaták olvasói azon eljárásnak, hogy nemzeti színházunk botrányosan rosz vagy sajnálatos gyenge műveket is előadat. Ki is mondá e lap, ha jól emlékszem, hogy ez eljárásból ítélve, nincs a színháznál előleges bírálat.

Volt ugyan ennekelőtte egy drámabíráló választmány, mely előre kimondta ítéletét a művekre, melyik előadásra való, melyik nem, sőt annyira ment buzgalmában, hogy az íróknak indokolt tanácsokat osztogatott benyújtott műveik javítása tárgyában. Botránykoztatóan gyenge művek nem igen kerültek a színpadra, legalább nem oly mértékben, mint a közelebbi évek alatt. De mindez régen volt.

Gróf *Festetics* Leó volt színházigazgatóra sok roszat kiáltának, s nem szándékunk s nincs itt helye akár vádolnunk valakit, akár mentenünk; de tárgyunk kívánja meg, hogy megadjuk a nevezett igazgató azon érdemét, hogy értett a színművészetnek mind operai, mint drámai ágához. Dicséretes volt, hogy, mint hitelesen értesültem, azon igazgató részt vett a drámabíráló választmány gyűléseiben, maga ismerte az ajánlott műveket, s érdemökre, valamint aestheticai elvekre nézve értekezett és vitázott a drámabíráló választmány tagjaival. – 1855-től fogva is, mióta más igazgatók vannak, névben megvan a drámabíráló választmány; de a nevezett év óta egészen sajátságos elemekből áll. 9 tagja közül nehány nem igen vesz részt a beküldött művek elolvasásának munkájában. A másik rész vagy *drámaíró*, vagy színész, és pedig *szintén drámaíró színész*, – úgy hogy eredeti színműveink egy részét a drámabíráló-választmány tagjai írják, bírálják és játszszák el!

E választmánynak fő hibája a hanyagság; mert a szerfölötti engedékenység, melyet benne tapasztalunk, nem lehet ítéletbeli tehetséghiány. Az engedékenység, mely mint „dobse" László, mindent helyben hagy, igen sokszor a hanyagság jele, – a szigor, szoros igazság és következetesség mindig gondba és munkába kerül.

Ezen hanyagságot, mely annyira megy sokszor, hogy a legcsekélyebb életjel sem látszik a választmány részéről, mely léte vagy nem léte felől a legnagyobb homályban hágy, mint főellenséget kell leküzdeni. De hogyan? Az embert a látszat gyakran viszi igen fonák eljárásra. – A drámabíráló választmány alakításában nagy helytelenség, hogy nem áll kevesebből, mint 9 tagból. Azt hitték, hogy 9 tag jobban elgyőzi a munkát, mindeniknek több ideje juthat az érett megfontolásra, s így elevenebb tevékenységet fejthet ki. Pedig nagy csalódás. Mentül több tag közt oszlik meg a munka, annál kevesebb felelősség-érzet esik egyenkint minden tagra. Egyik másikra veti a terhet, s a példabeszéd szerint sok bába közt elvész a gyermek. – Ezenkívül tudjuk, hogy mindezen kilenc tag egészen egyebekkel van elfoglalva. Mindeniknek más a fő kötelessége, s a drámabírálás csak mellékes. Senki sem szánja s tán nem is szánhatja figyelme, szorgalma és buzgósága nagy részét ezen szükséges teendőre, s lehetne a választmánynak kilencvenkilenc ily tagja, még is csak ily kevés hasznát látná a nemzeti színház ezen intézménynek.

Könnyen lehetne segítni a bajon. A kilenc tag helyett elég lenne három, természetesen olyan, kiben a bírói képesség megvan, s tevékeny tudna lenni. A bírói képességhez kettő kell főleg: a hozzáértés s a személyes érdekletlenség, részrehajlatlanság.

Három ily egyént könnyebb találni, mint 9-et, s e három alaposabban ítélhet, mint 9. Három inkább felelősnek érezné magát egyenkint és személy szerint, mint oly sok tag. Ha főleg ezt tekinti kötelességének, több időt és figyelmet fordíthat e szakra, mint az előbbi kilenc tag.

A színháznak rendes évi fizetéssel kell ellátnia azokat, kik neki szolgálatot, éspedig igen fontos szolgálatot tesznek. Egy nyilvános intézet, még a jótékony és emberbaráti intézetek is, egy szegény intézet, egy kórház, mely tán csupa adakozásból állíttatott fel, mindig fizeti azokat, kik rendes functiókat végeznek benne. És valóban igen csodálatos, hogy színházunknál a drámabírálás csupán ajándék-

képen megy, s nincs is más teendő színházunknál, melyet csak isten-fizessével fizetnének, csupán a drámabírálás.

A fizetés elvének elfogadása már magában is egy alárendelt ok, hogy 9 tag helyett kevesebb legyen. E tagokat rendes időben az igazgató nevezné ki, s ha most is az tenné, még kisebb képességű két-három bíró is több hasznot tenne, mint az eddigi 9, a ki oly kelletlenül teljesítő ezen rá nézve mellékes teendőt. Nem ártana azonban, ha jelenleg a színház maga szavazat útján választana egy műértő színészt s a nem színész tagok választására pl. a Kisfaludy-társaság kéretnék föl.

Lehetne három helyett csak két tagot választani; mert az igazgatóság veto-ja különben is áll egyes esetekben, midőn kétség nem forog is fenn, – s kétes esetben meg lenne a harmadik szavazat. Ezen nagy munkára, akár két, akár három tag legyen, nem sokat számítunk, ha 2000 ftot ád ki a színház. – Ezen bírálók joga és kötelessége lenne egyszersmind még régibb művekben is felügyelni a nyelv szabatos tisztaságára, mely tisztben a rendezővel egyetértve járnának el. Még eredeti művekben is sokszor oly idegen syntaxist és szójárásokat hallunk a színpadon, hogy e részben valakit meg kellene bízni az ellenőrzéssel.

A tulajdonképi bírálókon kívül, kik az eredeti műveket rostálják s néha javítgatják is, kellene egy külön szakavatott és jártas egyén a külföldi művek *megválogatására*, melyek lefordításra érdemesek; és a megrendelés nélkül lefordítottaknak megbírálására. A minden rend és következetesség nélküli fordítás, mely úgyszólva a legkisebb ellenőrködés nélkül történik, nem lenne tűrendő. Eddig egy-egy színész fordított magának jutalomjátékul egy-egy művet. A jutalomjátékok megszűntével még attól is tarthatni, hogy a színház e részben is nagyon meg fog szorulni. – A fordítási díjak a fenebbi költségvetésben befoglaltatván, csak a külföldi színművek bírálatára számíthatunk 800 ftot. Így tehát a drámairodalomra fordítandó új költség tenne:

Honorariumok	5000 ft.
Drámabírálók	2800 ft.

Összesen	7800 ft.

A drámabírálásban csak valamivel nagyobb szigor, csak valamivel nagyobb következetesség oly sürgetős szükség, mely, ha a fennebbi javaslat el nem fogadtatik is, bármi úton és módon az első teendők közé tartozik. Ép ily sürgetős szükségű, miután a jutalomjátékok megszűnnek, külföldi művek fordításáról gondoskodni; – valakire rábízni ezen nagyon ügyefogyott ügyet.

[IV.]

IV.

Szigligeti, azon röpiratban, melyet az 1861-iki országgyűlés folyama alatt adott ki, merész javaslatot tesz, azon reményben, hogy az ország törvényhozásának módjában lesz alapján kezdve újra szervezni intézetünket. Követelései nem túlságosak, ha az egész ország budgetjébe a színház segélyezése fölvétetik. Egy jókora állam, minő Magyarország, nem lenne túlságosan terhelve, ha fővárosában egy külön opera- és egy külön drámai színházat tartana fen. Szigligeti javaslata való-

ban az, hogy mindenekelőtt külön kellene választani az operát a drámától, hogy az előbbi ne essék terhére az utóbbinak. – Bajza, emlékszem, nemcsak megférhetőnek, hanem szükségesnek is tartotta, hogy a drámai művészet e két, sokban igen különböző ága egy fedél alatt legyen, – természetesen békés egyetértésben s a tiszta drámának adván előnyt.

Jelen viszonyaink közt nem lehet vita tárgya, Szigligeti, vagy Bajza véleményéhez szegődjünk-e? – Okvetetlen Bajza véleményére kell szavaznunk, – nem mert Bajza mondá, hanem mert a viszonyok csaknem lehetetlenné teszik Szigligeti javaslatát életbe léptetnünk – s kétségtelen, hogy most maga is csekélyebb javításokkal érné be, mint a mikre az ország képviselő testületét figyelmezteté.

Részemről ezen cikkeimben mindig csak azt tartám szem előtt, hogy jelen viszonyaink közt, midőn az ország képviselete nem szólhat ez ügybe hatalmas és újjáteremtő hangon, mit tehetnénk meg azon kívül, s mit *kell* megtennünk bármi áron, s bárkinek és minek dacára, hogy az intézet céljának, az egyetlen *valódi* célnak megfeleljen.

A fő kívánat egy színháznál a buzgó és szakavatott igazgató, kit közvetve vagy közvetlenül az országgyűlésnek kell megtennie. De miután nincs országgyűlés, miután az igazgatókat az absolut kormány tette, s teszi meg tán egy ideig, bevégzett ténynek kell vennünk a min nem lehet változtatni, sőt vennünk a legrosszabb esetet, hogy az igazgató se nem buzgó se nem hozzáértő, vagy legalább a kettő közül valamelyik. Még ez esetekben is lehetne jobban vezetni az intézetet, mint eddig vezették.

Szigligeti azt hozza fel röpiratában egyebek mellett leginkább a dráma és opera együttléte ellen, hogy csaknem lehetetlen oly igazgatót találni, ki egyaránt értene a drámához és operához, a mint kellene. Én is úgy vélekedem, sőt azt vallom, hogy ha ily egyén találtatnék is, csaknem képtelen egy ember megbírni azt a sok gondot és munkát, a mit mindkettőben a művek megválogatása, a játékrend intézése, a szerepek helyes kiosztása, a betanulás, az előadás elrendezése megkíván, a színháznak ezzel járó s ezen kívül eső számtalan kisebb-nagyobb ügye-bajával együtt.

Igen bölcs volt hát azon 48 előtti intézkedés, midőn a drámához, az igazgató mellé egy szakértő művezetőt neveztek ki, – igen helyes ma is, hogy állandó rendezője van a színháznak oly szakavatott férfiú személyében, minő Szigligeti.

A nagyobb hatáskörrel és befolyással felruházott művezető sokkal célirányosb segédeszköz, mint a csupa rendező. Az igazgatóhoz tehát drámai művezető kellene, ki a szereposztáson, betanultatáson kívül a répertoire gazdagítása és rendbentartása felől is gondoskodnék.

A művezető szükségét elismervén a drámára, el kellene ismernünk ép oly mértékben az operára nézve is. A két művezető oly formán állana az intendáns alatt, mint két némileg külön szakú osztályfőnök egy azon miniszter alatt. S ekkor elenyésznék abbeli aggodalmunk, hogy egy intendáns nem érthet a drámához ép úgy, mint az operához, s hogy emberi természetes gyöngeségnél fogva egyikhez nagyobb előszeretettel van, mint a másikhoz. A művezetői hivatalt már a tapasz-

talás is üdvösnek bizonyítá be a 48 előtti korszakban, s a színház bizonynyal, ma is csak nyerne ez intézmény fölelevenítésével.

Mindemellett van ennél valamivel jobb mód is, melyet Feleki javasolt. Külföldön utaztában kivált angol színházaknál tapasztalá, hogy a művezetői hivatal más alakban mindenütt megvan. Bármely színház magán-vállalkozója nem szokott annyira bízni magában, hogy a művezetés gondját egymagára vállalja. Társaságában egy nem sok tagú *bizottságot* vesz maga mellé, mely a művezetés minden lényeges kérdéseiben együtt tanácskozik és dönt a vállalat fő vezetőjével. Ezen magán vállalatoknál, hogy a művezető bizottság minél jobban legyen érdekelve, az igazgató a jövedelem percentjeiben részelteti. Így mindenik gondot fordít rá, hogy a répertoire minél érdekesebb legyen; teljes figyelmet fordít arra, hogy a szerepek senki másnak ne osztassanak, mint a ki mindenikre legalkalmasabb, hogy a betanulás a legnagyobb szorgalommal folyjon s így az előadás a lehető legösszevágóbb és egyes részeiben hibátlan legyen.

A nemzeti színháznál is egyes művezetők helyett célirányosb lenne művezető bizottságot alakítni; de e részben is kétfelé kellene osztani a munkát: két bizottság szükséges. Egyik a drámairodalmi bizottság, mely a művek belbecse fölött ítél – s erről szóltunk már; mert ez nem lenne egyéb, mint drámabíráló választmány, melynek minden *régi* vagy új, előadásra beadott színmű felett ítélnie kellene. Másik lenne a tisztán *színészi bizottság*. Ennek különösen a szerepek célszerű kiosztására, a színműveknek előadásra való elkészítésére, a rendezésre volna gondja.

Megszűnnék itt színházunknak azon egyik legnagyobb rendetlensége, hogy egyazon szerepet többen, néha az épen nem rátermettek követelik és erőszakolják ki maguknak az igazgatótól, kinek egész hivatalában eddigelő ez volt a legnehezebb rész: a leggyűlöletesb bajok innen származtak, melyek elkeseríték a legjobb igazgató ellen a színészt, s a színész ellen a legbéketűrőbb igazgatót. Azon igazgató, ki gyöngeséget, vagy elég szakavatottságot nem érez magában, csak örülhet, ha egy egész bizottság esze és szavának súlya támogatja; egy hozzáértő, szilárd igazgató pedig nem tarthatja sem megvetendőnek egy illetékes testület véleményét, sem oly nyűgözőnek, mint mikor nem okokkal és szakkérdésekkel, hanem személyes érdekkel, ambitióval sőt szeszélyekkel van dolga. Maguk a színészek hamarább szoknának fenyítékhez, meghatározott, változhatatlan rendhez, mint mikor a személyes befolyások és intrigák oly valószínű sikerre számíthatnak. Véleményem, hogy a színészi bizottságnak bátran lehetne más fizetés helyett a napi kiadások és napi bevételek tiszta jövedelméből ép úgy bizonyos, bár kis percentet adni, mint az angol magánvállalatoknál szokás. Itt az aránylagos részesítés nem fejthet ki industrialismust a műbecs rovására. A drámabíráló választmányt semmi esetre sem kellene százalékban részeltetni – könnyen vezetne oda ez, a hol most állunk, hogy a *cassa-darabok* megölnék a valódi drámát. Ellenben a minél helyesb szereposztás, minél tökélyesb berendezés s betanulás egyszersmind közönséget gyűjt s magának a valódi művészetnek s jó ízlésnek tesz a viszonyokhoz képest nagy szolgálatot. Ezen bizottságnak szüksége lenne egy megbízott végrehajtóra, s ezért az állandó rendezői hivatal megmaradna.

Legcélirányosabb lenne, ha a színészi bizottságot a drámai személyzet tagjai szavazás útján választanák. Kellene három ily tag, kiknek üléseibe a végrehajtással megbízandó rendező és az igazgató mint elnök részt vevén, állana az egész öt tagból. A három előbbi tag igen rövid időre nem volna választandó; mert a működés következetessége csak hosszabb időn keresztül termi meg gyümölcseit; de igen hosszú időre sem, nehogy a jó talán sokáig kizárja a jobbat. Elég és nem is igen kevés lenne két év. – Ezen bizottság teendője a műveket előadásra elrendezni és előkészítni, az egyes színészeknek tehetségük szerint osztani ki a szerepet, a vendégszerepre megjelenők, vagy új szerződések szüksége esetében az új tagok tehetsége felett ítéletet mondani, felügyelni a próbákra és előadásokra. – Szóval a drámai színművészet minden kérdéseiben határozni.

Egy van azonban, a mit nem kellene rábízni, – s ez a játékrend, mely csak igen kis mértékben színészeti, s sokkal nagyobb mértékben drámairodalmi szempontból tekintendő. A játékrendben a színészi szempont csak technicai kérdés, csak abban határozódik, hogy egyik színész ne legyen túlságosan szerepekkel terhelve a többi kényelmére, s hogy az előadandó művekre elég és körülbelül megfelelő erők találhatók-e a meglevő személyzetben. Egészen fonák dolog volt eddig, hogy a játékrendben még több befolyással volt a színészi szeszély, vagy magát nem ismerő ambitio, mint a drámaírók iránti méltány. Egy-egy drámai fércelmény, egy-egy műbecs nélküli s tetszéssel sem fogadott mű csak azért vétetett elő igen sok esetben, mivel valamelyik színész vagy színésznő oly szerepet talált benne, mely nagyon megtetszett neki. A színész átalán, még a legjelesebb is, igen hajlandó egész műveket csak egyes szerepekből ítélni, – holott a közönségre inkább az egész mű teszi meg a hatást. A drámai játékrend kérdése egészen a drámai irodalom előmozdításának kérdése. A jó műveket gyakrabban kell adatni a gyengéknél, a roszakat egyátalában nem. A megválogatás és ily szempontú méltányosság ád buzdítást célirányos törekvésre. Minthogy a művek jósága, aránylagos becse, előadhatósága és hatása felett is ítélni a drámabíráló választmány dolga, a legcélszerűbb a drámai répertoire-t is a drámabíráló választmányra bízni. Ennek két vagy három tagja, magához véve a rendezőt és igazgatót is, határozná el mindig előre a játékrendet. A rendezőnek elég részletes ismerete lehet és elég szava lenne a játékrendnek színészi kiállíthatása körüli tárgyakban.

Ezen rendszer megfelelően volna követhető az operai szakban. Zeneértőkből itt is lehetne opera bírálókat nevezni ki, kiknek kevesebb dolguk lenne új művekkel, mint a drámabírálóknak; de a játékrendre nézve szintúgy határoznának. Itt is szükséges lenne az operai tagok részéről szavazás útján megteendő bizottságra, ki a szereposztás berendezés és tanulás felett határozna. Külön bizottság lenne ez, s külön rendező kellene hozzá, így az igazgató csekély zeneismerettel is kormányozhatná az operai részt.

Ezen bizottságok a legcélszerűbben osztanák fel a munkát a hozzáértők, illetékesek között. Oly időkben, midőn az igazgató tényleg felelős az országgyűlésnek, szintén szükséges lenne a színészi és dráma bíráló bizottság, csakhogy ekkor az igazgató nevezné ki mindegyiket, mind a másikat a maga igazgatósága éveire. Je-

lenleg, midőn a felelősség tényleg és forma szerint nincs meg, még szükségesebb és igen célszerű lenne a fenebbi választási forma.

Ezen sok bizottság, számszerint négy, kettő az operára és kettő a drámára, azon aggodalmat kelthetné, hogy terhelő lenne a budgetre nézve.

Ezen aggodalom ellenében egyfelől a parancsoló szükséget hozom föl. Ha azt akarjuk, hogy nemzeti intézetünknél mind a drámai és operai játékrend mind a drámai és operai színi előadás méltó legyen egy nemzeti intézethez, nélkülözhetetlen akár a felelős akár a nem felelős igazgató mellé oly segítség, mely tanácscsal és munkával könnyíti nehéz föladata megoldását. Mind meg kell tennünk a mi szükséges, ha csak mellékes és alárendelt functio volna is. Senkinek sem juthatna eszébe, hogy gazdálkodásból nélkülözhetőnek állítsa a függönyhúzót vagy színházi szolgát és jegyszedőt. Miért gazdálkodni olyanokban, melyek a lényegbe vágnak s úgy szólván életkérdések?

A drámabíráló választmányra fordítandó új költségről szóltam már, mely nem terhelné, mint láttuk, tetemes új kiadással a színházat, még az operai megfelelő bizottság díját odaszámítva is.

A színészi bizottság a jövedelemből kapván százalékot, szintén a színház terhére esnék látszólag; mert mindegy akár egy összegben, akár percentenként vonunk le egy pár ezer forintot évenként a színház jövedelméből. Ha például a dráma jövedelme 18 ezer forint, s tíz százalékot levonunk, 1800 forint fizetést kap a színészeti bizottmány. De az új teher csak látszólagos.

A szereposztás helyessége, a betanulás és előadások pontossága legkétségtelenebbül fogná emelni a jövedelmeket, s a legbizonyosabban számíthatunk arra, hogy a célszerű vezetés használna legtöbbet a cassának. E szerint mindazon új jövedelmet, melyet a jobb játékrend, a jobb szereposztás, a kerekebb előadás teremtene, kizárólag e bizottság percentjeire számítva, mindenesetre keveset mondunk, ha állítjuk, hogy a bevétel ezen plus-a teljesen fedezi a színészi bizottságok díjazását. Ezen bizottság egyik érdeme tehát, hogy a drámabíráló választmánynyal együtt legalább is kikeríti a maga fizetését, s valószínű, hogy ezen kívül is neveli a jövedelmet.

Szigligeti új javaslatában a színházi igazgatóság és rendezőség fizetését 5000 forintra teszi. Habár az előttem fekvő számadásokból nem tudom, mibe kerül jelenleg e két hivatal, úgy hiszem, többet számított jövőre, mint a mennyi a mostani fizetés. Az igazgató egy lévén a drámánál és operánál, erre nem számítunk külön költséget; de az operára, mint mondám, külön rendező lévén szükséges, meghagyom az igazgatóság és rendezőség fizetését 5000 forinton. Különben is gyarapítná fizetésöket azon százalékok egy része, melyeket mint a színészi bizottságok tagjai vesznek be. Maga Szigligeti is a százalékban való részeltetést javasolja az igazgatóságra, rendezőségre nézve, sőt az egész személyzetre. Ez utóbbit nem látom célszerűnek. A szereplő személyeknek az általa javaslott játékdíjak elegendők buzdításul.

Erről azonban közelebbi, utolsó cikkemben, a hol különösen a színészekről fogok szólani.

[V.]

V.

Szigligeti a nemzeti színház újra szervezését főleg arra alapítja, hogy a dráma és opera külön színházba választassék el egymástól. A drámai színészet költségvetését is egy önálló drámai színház részére készíti el.

Ezen különválasztás most, ha akarnók sem történhetik meg. Abból indulok ki tehát, hogy mindazon célszerű és gyakorlati intézkedést, melyet az e szakban annyira avatott jeles férfiú ajánl, magunkévá kell tennünk a mostani egyesített színházra nézve is. A dráma lévén színházunk feladata, e részben kell tennünk minden hatalmunkban állót, a mit az ügy megkövetel.

Az operára, balletre nézve megmaradhatunk azon költséggel, melyet eddig fordítottak rá. Még azon operabíráló választmány is, melyet előbbi cikkemben említék, nem oly nélkülözhetetlen, mint a drámánál. Az operák kevesebb száma s azon körülmény, hogy többnyire a külföldön próbát állott művek teszik repertoire-ját, kevés munkát adna a bírálóknak. Az opera-rendező bizottság tehát, melynek nemcsak színészekből, hanem legalább egy külső zeneértőből is kellene állania, elvégezheti az új művekről való gondoskodást is. Ezen rendező bizottság díja pedig nem rendes fizetés, hanem percentek lévén, mint előbb nem alaptalanul vettem föl, a nagyobb jövedelem által nem hozna magával új kiadást a színházra. Sőt igen hihető, hogy megbírható lenne belőle az opera szövegekről való gondoskodás is. Új szövegek írása és több régi, nagyon gyenge fordításnak átdolgozása (minő pl. a „Sevillai borbélyé" is, mely a zene és szöveg elévülhetetlen kitűnő volta mellett a legszánalmasabb magyartalansággal és művészietlenséggel van fordítva), szintén fedezve lehetne a nagyob jövedelemből, mely különben is évenként egy pár száz forintba ha kerülne. Az operai és ballet személyzet annyi költséggel, mennyi ma ráfordíttatik, jó vezetés s célszerűbb szerződtetések mellett még teljesebben megfelelne mostani közönségünk műigényeinek, a nélkül, hogy a drámát elnyomná. A ballet csak mint segéd ág lenne az operához és drámához fölvéve. Külön balletet tartani egyike a legnagyobb hibáknak. Bizonyos veszteséggel tartatott fen, a nélkül, hogy a valódi ballet árnyékánál egyéb tudott volna lenni. A közönséget nem is csődíté a színházba – legfeljebb nehány befolyásos egyén kedvéért tartatott. Hogy azonban mint segédművészet is becsülettel megállhasson, mostani költségeiből nem vonunk le semmit.

A dráma azonban tetemes emelést kíván, s Szigligeti javaslatát e részben csaknem egészen magunkévá kell tennünk.

A helyes műsorozatnak s a helyes szereposztásnak egyik főgátja, a jutalomjáték-rendszer, eltöröltetett. Nevezetes reform; de mint bevégzett tényt elég megemlítnünk.

A szereposztásnak főfő, s a jó műsorozatnak egyik akadálya volt továbbá az, hogy fizetés pótlásul eddigelő színészeinknek hetekre, hónapokra terjedő szabadság idők engedtetének. Halljuk, mit mond a közvetlen tapasztalásból beszélő Szigligeti, a mostani állandó rendező:

„Ha a szabadságok bizonytalan időre köttetnek és adatnak ki, az intézetet desorganisálják. Ez sehol sem bizonyult be annyira, mint épen nálunk. A tagok egymást felváltva, néha egyszerre többen is, *csaknem az egész év folytában* nem voltak itthon. Ez a műsorozatra nézve minden számítást és következetes vitelt lehetetlenné tesz. Ez a szerepek csereberéjével jár és sok rögtönzéssel: *ugyanazon intézetnél a darabot csak egyfélekép lehet legjobban kiosztani*. E miatt némely új darabot hónapokig nem lehet színre hozni, s ha színrehozatott, néha egy-két előadás után ismét hónapokig kell hevertetni. Ez végre is a szereposztás devalvatiójához s a műsorozat elszegényüléséhez vezet. Nincs is ez így a világon sehol. *Más színházaknál*, ha a szünidő után megkezdetnek az előadások, a *rendes személyzet mindvégig együtt marad*, s csak kényszerűségből adatik némely tagnak időközben is szabadság. Nálunk sem lehet ez máskép. A tagokat lehetőleg jól meg kell fizetni, s a színházat a nyári forró napokban 6 hétre bezárni, vagy másnemű előadásokkal ellátni; azontúl rövid időre csak a legelső és legjobb tagok közől, mindig csak egyet, akkor kell a vidékre elbocsátni, ha miatta itthon semmi hátramaradás nem várható."

Látni, hogy bárhol tapogatjuk, mindenütt oly bajok vannak színházunk szerkezetében, melyek nagy szellemi hátramaradást okoznak; – látni egyszersmind azt is, hogy a szellemi bajoknak csaknem mindenikén, ha segítni akarunk, újabb anyagi áldozat kívántatik meg. Hogy a szereposztás és műsorozat rendben lehessen, *jobban meg kell fizetni a tagokat*.

Hasonlókép költségbe kerül, hogy a színháznál a drámai személyzet szaporíttassék, mire szükség van, hogy a másod-harmadrendű szerepek sőt még a legcsekélyebbek is telhetőleg jól be legyenek töltve. Ez ismét pénzbe kerül.

Egy másik nagy bajon azonban segítni lehet, a nélkül, hogy pénzbe kerülne. A színészeti személyzet helyes megválasztásától függ sok részben az, hogy színházunk a magyar színművészet példányintézete legyen. Szabad választást kellene adni e részben az igazgatónak, s a vele e részben közreműködő rendező bizottmánynak, hogy az országban a legjobb színészi tehetségeket válaszsza, s a gyengét jóval, a jót jobbal cserélhesse fel. Eddig e részben kötve volt az igazgató. Nyűge pedig a színházi nyugdíj intézet volt. De halljuk e részben is Szigligetit:

„Hogy a személyzet kielégítő s a célnak megfelelő legyen, nem elég a mostanit szaporítni, hanem némely tagjait jobbakkal is kell pótolni. Igaz ugyan, hogy a drámai tagok egy évre szerződvék, s a színháznak jogában állna őket az év végével elküldeni; de miután a nyugdíjintézeti szabályok fennállnak, s a tagok ennek alapjához fizetéseik után a száztóliakat folytonosan fizették: a méltányosság és kegyelet szempontjából indulván ki, igen bajos oly tagot elbocsátani, ki az intézetet hosszú évek során át szolgálta, s e miatt a nyugdíjhoz igényét elvesztené, holott tán egy pár év múlva nyugdíját jogosan követelhetné. Ennek a nyugdíjintézeti szabályok egyik pontja az oka; mely azonban ugyanazon szabályok értelmében *megváltoztatható*, ugyanis azon szabályt, mely szerint bizonyos évek után nyugdíjt csak oly tag kaphat, ki az intézetnek *actu* szerződött tagja – oda kellene módosítani, hogy azon tagok, kik tíz évig szolgáltak a nemzeti színháznál, s fizetéseik után a száztóliakat fizették, ha az intézettől elbocsáttatnak, s azután is ponto-

san fizették mindaddig a száztóliakat, míg azon évek leteltek, melyek után nyugdíjazásra képesítve lesznek, s ez idő alatt folyvást a magyar színészetnél maradtak, nyugdíjaikat kapják meg épen úgy, mintha a nemzeti színháznak volnának tagjai.”

Szigligeti reményt ád végül, hogy a színház szabályainak ezen értelemben való változtatása indítványoztatni fog közelebbről. A színházi tagok belátták e változtatás szükségét, s minthogy sanctiójára az intézeti tagok kétharmadának beleegyezése szükséges, nincs benne kétség, hogy életbe fog lépni. – Így ezen igen szükséges és kívánatos reform, melyhez teljes reményt nyújtanak, pénzbe nem, csak nehány tollvonásba kerül.

A személyzet tökélyesbítésére tartozik az is, hogy a néma személyzet, a statisteria, jobb legyen az eddiginél a drámai előadásokban. Egy-egy shakespearei mű előadását eddig nagy mértékben megrontá a felléptetett népség – katonaság miserabilis állapotja és magaviselete. Az illusio oda lett azon alakcsoportot látva, melynek egyesei nagy részben megállani is alig tudtak a színpadon. Valóban nagy részük az utcáról szedett egyén, s 8-10 kr. díj mellett szerepel egy este. Igaz hogy a színpadi népség sokszor lakatosok, csizmadiák, perecesek, favágók gyülevész csoportját ábrázolja; de színpadunk számos példában kézzel foghatóan bizonyítá be, hogy más az életben képviselni valóban valamely professiot, meg más a színpadon ábrázolni valamely alakot. Ezen rögtönözve egybegyűjtött újoncok, mint Szigligeti értesít, nincsenek jelen a próbákon – hanem *a játék folyama alatt tanítják be őket*. Nem oly nyomorúság-e ez, melyen okvetetlen, és mielőbb segítni kell? – Éspedig könnyen lehet segítni, egy kis új költséggel. Meghatározandó, mond Szigligeti ismét, hogy az ének és ballet karszemélyzet *kivétel nélkül* tartozzék a drámában is részt venni részint apróbb szerepekben, részint mint statisták. Jelenleg, nehány kivételével, a többi fel van mentve a statistai kötelezettség alól, holott egykor mindenik rá volt szorítva. A fizetés-javítás helyett e fölmentéssel kárpótolták őket. Meg kell jobban fizetni őket s minden teendőre kivétel nélkül kötelezni.

Szigligeti azon esetre, ha külön drámai színház lenne, a statisteria költségeit így számítja:

8 kardalnok, 8 kardalnoknő, kik mint	
statisták is alkalmaztatnának	6000 ft.
4 pár táncos, kik mint néma személyek	
szintén tartoznak szerepelni	3000 ft.
A szolga személyzet, beleértve még 8	
házi statistát	14000 ft.
Összesen	23000 ft.

Ezen nagy költség maga igen hatalmas argumentum az opera színháznak a drámától való elválasztására. A szolga személyzet, melyre Sz. fenebb kétség kívül legalább is 11-12 ezer forintot számított; mert a 8 statistára aligha vet többet öszszesen 2-3 ezer forintnál, – mondom, a szolga személyzet most közös, és megvan, úgy hogy nem számítható a színház új terhei közé. Tehát a rendkívüli házi statistákra legfeljebb 3000 ftot számítunk. A táncosok, kardalnokok meg vannak, –

csak fizetésöket kell pótolni, a mit ha ismét 3000 ftra teszünk, tán nem mondánk keveset; mert ha valamiben, úgy e részben célszerűbb lenne az egyes föllépéseket fizetni, meghatározott díjakkal s kötelezettséggel, mint az állandó évi fizetést emelni, öszszesen 6000 forint új kiadás e célra elegendő lenne.

A mi a főbb szerepeket vivő színészek díját illeti, Szigligeti 20 drámai színész és 15 drámai színésznőt tart szükségesnek, még pedig, ha a dráma külön van választva az operától. Ha a dráma együtt van az operával, igaz, hogy kevesebb az előadások száma, de annál inkább meg kell állania a versenyt, s az elv áll, hogy a drámától nemhogy szabad lenne valamit megvonnunk, hanem virágoztatására mindent el kell követnünk, így egész terjedelmében el kell fogadnunk javaslatát. E személyzet összes fizetését egyelőre 50000 forintra teszi. Ha pedig a színészi conservatorium pótlására 4 vidéki színészt és 4 növendéket is tart, a mi szintén szükséges, 60000 ftra. Mit adott eddig a színház a drámai színészek díjául? Az 1860/1-ben évi fizetést, jutalomjátékot beleszámítva 38797 ftot 29 krt.,– azelőtti évben 39000 ftot. E szerint 39 ezer forintot véve a drámai tagok eddigi díjául, kellene pótolni 21 ezer forinttal évenként a díjakat; – vagy ha a Szigligeti javasolta conservatorium még életbe nem lép, 11 ezer forinttal. Számításunkban ez utóbbi összeget veszszük fel, mint a mely jelenleg sürgetősebb szükséget fedez.

Ezek szerint a költség, melylyel a színház a dráma érdekében eddigi költségeit nagyobbítná, a következendőkben áll évenkénti összegekben:

Írói honoráriumok	5000 ft.
Drámabírálók,	2800 ”
Statistai pótlék	6000 ”
Színházi tagok fizetésére	11 000 ”

Összesen	24800 ft.

Tehát hogy a színháznak ne csak fenállása physicai lehetőség legyen, hanem valódilag megfelelhessen céljának, mintegy 25000 forint újabb évenkénti subventiót kíván. Azaz

Eddig fedezendő deficitje	35000 ft.
Reformok	25000 ft. tevén,

Összesen	60000 ft.

subventióra van szüksége.

[VI.]

VI.

Újra átfutván a színháznak minden itt előszámlált szükségeit, az olvasó részletes fejtegetéseink nyomán meggyőződhetik, hogy mindez nem képzelt szükség, hanem az ügy természete hozza magával. Ha azt akarjuk, hogy színházunk méltó legyen az országhoz, s „nemzeti” céméhez és rangjához, akarnunk kell minden fenebb elősoroltakat. Kiáltó a szükség, s a nemzetnek segítnie kell rajta, segítnie minden akadály dacára.

Tudva van, hogy a lefolyt tizenkét év alatt minden nemzeti intézetünk főellensége az akkori kormányrendszer volt. Nem sok idő múlva ismét ép oly határozottan léphet életbe ugyanazon rendszer, mely a XIX-ik század kellő közepén nem átallotta iskoláinkban, egyetemünkben a magyar nemzet művelődését telhetőleg gátolni, mely képes volt az írói segélyintézetet betiltani, akademiánk teljes működését mintegy tíz esztendeig megakasztani, sőt még gazdasági intézetünk gyűléseit is lehetetlenné tenni. Színházunkra folyvást tiltva volt a nyilvános adakozás. A világ színe előtti ezen „sans gène" megszűnt. De minél inkább ideiglenesnek tartjuk e szünetet, annál inkább sietnünk kell felhasználni helyzetünket. Jó karba kell hoznunk színházunkat, mint már akadémiánkkal tettük.[4]

A színházon, mint országos intézeten kétféleképp lehet segíteni. Vagy országgyűlésileg szavaztatnék meg bizonyos évenkénti segély, mely rendes rovata lenne a budgetnek – a mi legkönynyebb módja a segélynek, – vagy pedig adakozások útján, mint akadémiánkra nézve történt.

Az első út zárva van – az utóbbi egészen nyitva. Azon adakozások, melyeket pár évvel ezelőtt nehány lelkes nagy földbirtokosaink megkezdének s tetemes összegeket adának gr. Károlyi György rendelkezése alá a színház részére, ma már meg vannak engedve a kormány részéről is.

Tudjuk, hogy az adakozás, azon formája mellett is, mely szerint az egyesek egyszer mindenkorra teszik le adományaikat, alapítványképen, sikeresnek bizonyult be akadémiánkra nézve. Körülbelől egy millió gyűlt be – egy millió, melynek nevétől 48 előtt adózáshoz még nem szokott nemzetünk elborzadt volna, még ha országgyűlési kivetés képében kívántatott volna is.

Azonban a tőkék ezen örökre való befizetésénél lenne egy célirányosabb mód, mely jelenlegi viszonyaink közt gyakorlatilag kivihető még.

Ez abban áll, hogy középutat válaszszunk az országos segélyezés s a magánadakozás közt.

Nemcsak színházunk, hanem némely más országos intézeteink fentartására célszerűbb lenne az összegeket nem egyszer s mindenkorra letenni, hanem a tőkének kamatjait fizetni évenként. – Az alapítványi mód megmaradna kötelezvény alakjában; s a kötelezvény szólana évenkénti befizetéséről bizonyos tőke kamatjának.

Ez volna a külső forma. De az adakozást lényegében is változtatnunk kellene. Nem az egyesek nagylelkűségére kellene bíznunk országos intézeteinket, hanem a testületre, – a községekre. Csak húsz tekintélyesebb magyar város könnyebben kiállít évenként 60000 forintot, mint az egyesek nagylelkűsége egy összegben 1 millió forintot.

Midőn az akademiára való adakozások nagyban folytak, közönségeink a kormánytól valának egy ideig gátolva, hogy ily módon megróvják magokat. Ma már e részben nincs akadály. Még számos község rendelkezik községi adója felett.

Azonban tudjuk, hogy a mostani viszonyok közt bizonytalan a jelen autonómia fenmaradása. Azt lehetne hát ellenvetésül tenni, hogy ha ma megszavaznák is

[4] Íme, némely cikk a szedés alatt is elavult. De már csak adnunk kell. Szerk.

a segélyt községeink, egy pár hónap múlva másra fordíttatnék az adakozás. – De van mód benne, hogy az évi segély biztosítva legyen minden eventualitás esetére, oly formán, hogy a község nemcsak egy bizottmányi határozatot mondana ki e részben, hanem a maga birtokait és biztos jövedelmeit kötvén le, állítná ki az alapítványi levelet nemzeti intézeteink számára. A kötelezvény érvényes lenne, mint bármely magánkötelezvény, akárminő változás alá legyen még vetve a kormányforma.

Ezen kötelezvényi alaknál fogva nem javaslom most azt, hogy megyéink, melyek hatalmasabb segélyt nyújthatnának, kövessék nemzeti intézeteinkre nézve ugyanezen eljárást; mert nincs mit lekötniök biztosítékul.

Pedig leginkább megyéink régi példája mutatja, hogy a magán-adakozások helyett a házi adó egy része gyakran fordíttatott szép, nem egészen politikai s nem a hatóság területén fekvő intézetekre. A reformatio idejében megyéink, városaink kiadásai közt gyakran találjuk feljegyezve, hogy a házi pénztárból iskolák, templomok segélyeztetnek, s más emberbaráti célok mozdíttatnak elő.

Ezek minden évben előfordulván feles számmal, mondhatni rendes rovatot képeznek.

A különbség e hajdani szokás s az ezutáni közt csak az lenne, hogy nemzeti célra tennők az áldozatokat, s hogy rendezetlen könyörületesség helyett rendszeresített kötelezettséggé válnék jól értett nagylelkűségünk.

E sorok írója, még ha alkotmányunk teljesen biztosítva lenne is, nagyon megegyezőnek vélné nemzetiségi viszonyainkkal és országunk municipális szervezetével, hogy az országos intézetek municípiumaink nagylelkűségére legyenek bízva. Megyéink, városaink nagy része versenyezni fogna a hazafiságban e téren.

A nemzeti színházra történt adakozásokat egész csendben szépen megkezdték már főuraink. Az ország alig vett róla hírt, s már is a közelebbi két év alatt tíz ezer forintonként pótolák ez adományok a 15 ezer forint évenkénti segélyt. A mit egyes földbirtokosaink tettek, miért ne tehetnék kisebb-nagyobb városaink? – Miért ne tehetnék állandóan a fenebbi módon, t. i. évenkénti fizetésre való önkötelezés alakjában?

Azon 60000 forint subventioból, melynek szükséges voltát kimutattam, az országos alap 15 ezer forintot fedez. Azon újabb subventiót, mely gr. Károlyi György kezében van, nem számítom ide; mert azon tőkét, melynek mennyiségét nem tudjuk, úgy kell tekintenünk, mint a mely törleszti a színház fenemlített adósságát és szükségelt beruházásait. Községi alapítványokból évi díjakból ne jöhetne-e be a hiányzó 45000 forint évenként? Alig képzelünk hazánkban oly várost, mely e nemzeti intézetünkre áldozni kész ne lenne. Egy 20000 lélekből álló város évenkénti 1000 forintot meg sem érezne. 5 krajcár esnék fejenként egy emberre, és ez még túlságos kirovás lenne. Mert e kulcs szerint csak Budapest 10000 forintot állítna ki, s még húsz nagyobb városunk bőven fedezné a szükséget. A Királyhágón túli városokat ide nem számítva is, 48 oly város van, mely képviselőt küld az országgyűlésre. Ebből csak 30 járulván a nemzeti intézet fentartásához, biztosítva lehetne örökre. Községeink átalános részvéte mellett pedig egészen egy-krajcáros adóvá válnék a kirovás.

Azon kérdés marad fenn, hová küldessék be ez évenkénti segély, hol tétessenek le az alapítványi levelek? Mindenesetre egy kézben egyesítendők. Ezen egy kéz pedig ne legyen a most oly változandó kormányok valamelyike, melyek közől egyiknek másiknak könnyen jut eszébe hátrányos befolyást gyakorolni színházunkra. Egészen magán ember kezére sem kell bízni, – kinek kimúltával nem lenne ki jelöljön ki e tárgyban utódot. Bizonyos testületi hivatalnoknak kellene vinnie a morális felügyeletet ezen összegek rendbentartása és kezelése fölött. A színházi igazgatóság lenne legtermészetesebb felügyelő, ha ez, mint a tapasztalás mutatja, oly könnyen nem kerülne a kormány befolyása alá, s oly közel nem állana az eddig országos alapítványhoz, melybe könnyen átsikamlanék az új segély. Lehetne e felügyelő akármely más országos testület elnöke; de legcélszerűbb lenne az akadémia elnökségéhez küldeni a színházra történendő új adakozásokat, azon felhatalmazással, hogy az összegek kezelésére maga nevezzen ki saját felügyelete alatt megbízható igazgatót, pénztárnokot és ügyvédet. A kezelés nem járna nagy nehézséggel: egyszerűen át kellene adni a minden színházi év kezdete előtt begyűlt összegeket a színházi év elején. E szerint az egész új hivatal csupán pénztárnoki lenne, s az akademia elnöke nem egyéb, mint felelős ellenőre e pénztárnak. Az akadémiának mindig van jó hazafiak és az ország legfelsőbb intelligentiája és tekintélyei által választott fő- vagy alelnöke, ki mindig bírni fog annyi hazafias önfeláldozással, hogy e nélkülözhetetlen tisztet elvállalja hivatalának más terhei mellé.

Mint minden más ügyeinkben, úgy ebben sem engedvén mostoha viszonyaink, hogy a legegyenesebb utat válaszszuk, rá kell szánnunk magunkat a kerülő útra, ha célt akarunk érni. Nem tehetvén a legjobbat, expediensekkel szükség magunkon segítni. A ki meg van győződve valaminek szükséges és szép voltáról, nem rest minden viszonyok közt, sőt minden viszonyok ellenére, a cél felé törekedni.

Előadtam a színház célját, – azon kellékeket, melyek e célra megkívántatnak, végre úgyszólván az intézet „szine-qua-non"-ját, azon módokat, melyek által e kellékeknek eleget lehet tenni.

Lehet a módokra nézve másnak tán eltérő véleménye, habár azt hiszem minden, ki az ügybe avatva van, a főszükségekre nézve egyetért velem. De azon igazság dönthetetlen, hogy a ki a célt akarja, akarnia kell az eszközöket is, – a ki a színház fennmaradását és *szellemi* fölvirágzását óhajtja, óhajtania kell az anyagi áldozatot is ez intézet számára. Abban sem lehet kétség, hogy a színháznak szükségei szerfölött sürgetősek, s inkább ma mint holnap kell segítnünk rajtok. Ha az ajánlottam reformok meg nem történnek is, a színháznak akármi módon való fenállása szükséges, hogy a működés ha lankadoz is, folytonossága meg ne szűnjék. Könnyebb a már meglevő alapot fölemelni és betetőzni, mint majd ismét a fundamentumon kezdve újat állítni fel.

Alig van most fontosabb teendő, mert a szükség oly sürgetőssé vált, hogy a halogatás az intézet bukását vonhatja maga után. A kérdés ma holnap kereken ismét előállhat: akarjuk-e, hogy legyen nemzeti színházunk, vagy nem akarjuk? – s a válaszszal való késedelem egy értelmű lesz ezzel: „nem akarjuk." –m.–

55.

[Salamon Ferenc, *Népszínház Budán*, Szépirodalmi Figyelő 1861. okt. 31., 52. sz. 828–831.]

Népszínház Budán

A budai magyar színház, azóta is, hogy megnyitását jelentők, meg lehet elégedve sorsával. Közönségünk tömegesen járja Pestről és Budáról – s kell-e nagyobb buzdítás egy színháznak? – A ki tömegek közt forgott, tapasztalhatá, hogy lelkesedésök, indulatjaik, tapsuk, sőt kétségbeesésük ellenállhatatlan hatású gyakran azokra is, kik e tömegek vezetésére lennének hivatva. Hogyan lenne kivétel a színész, ki épen a közönségben találja viszhangját? – Higyétek el, nem csupán a nyereségért látja örömmel a nagy közönséget. Azon tömeges együttérzésre, tömeges tapsokra és éljenekre szorult ő, melyek nélkül olyannak képzeli magát, mint nemzetnélküli hazafias katona, ki a védett hon koszorúi helyett legfeljebb érdemjelet kap főnökétől, mint egy-egy kitűnő író, ki megszokván a nagy közönséghez szólani, bármily szenvedélye legyen az írás, többnyire rösteli magán leveleket irkálni.

A budai népszínház tehát nem lát szükséget abban, a mire vágyott: van közönsége. E közönség főkép újságvágyból s változatosság kedvéért járja és dongja a Dunán-túli színházat. Fővárosunk közönsége egyetlen egy színházhoz vala szokva, s az élvezetnek fele részét teszi, hogy a zártszékeken és függönyökön elkezdve a színészekig és színésznőkig minden más itt, mint Pesten, a kerepesi úton. Azonban e gyermekes külsőségek hamar elvesztik érdekességüket; de mindamellett, hogy gyermekesek, van bennük egy tanulság: hogy a budai népszínház csak oly feltétel alatt fogja érdekelni folyton folyvást a közönséget, s csak úgy fogja megtartani csáberejét, ha nemcsak külsőleg, hanem szellemre, irányra nézve is egyebet találunk benne, mint a pesti nemzeti színházban. Foglaljon el önálló, külön tért, s akkor használni fog nemcsak magának, hanem a nemzeti színháznak is.

A testvérfőváros két színháza *egy* testvér. A természet pedig nem engedé, hogy a közelálló testvérek egy úton járjanak. Az élet számtalan példában mutatja, hogy merőben idegenek közt soha sincs az a vetélkedés, a mi a közelálló gyermektestvérek közt. Ha egyik csengő hangjával, énekével részesül tetszésben, a másik csupa dacból még csak nem is fütyöl, hanem az úszásban veri meg testvérét; – ha az egyik szép, takaros és jó táncos, a másik, ki tán nem oly szerencsés e részben, soha sem ügyekszik e jelességekre, hanem szelídebb erkölcsökkel s tán értelmi téren vág a másik elébe; egy tudákos gyermek öcscse a legtöbb esetben kész betyár; ha egyik az anya kényeztetett gyermeke, a másik az apánál, vagy roszabb esetben a cselédeknél ügyekszik kedvességben állani. Mintegy természeti ösztön, hogy az édes testvérek is külön-külön utat válaszszanak a velök született hivatás szerint.

Ezen ösztönszerű verseny egyik leghatalmasabb buzdítás a tér megosztására, a pályák külön szakadására.

Nem alaptalan hát a remény, hogy maguk a viszonyok, a dolog természete rövid időn magától is azt fogja mívelni, hogy a két testvérszínház külön-külön téren ügyekszik kedvességben állani, s külön közönséget teremt és biztosít magának. Eddigelő az egy nemzeti színházban láttunk népszínművet, bohózatot, tüneményes szemkápráztató mutatványt, shakespearei, moliérei drámát, s egy estve Offenbach, más estve Meyerbeer vagy Rossini dalművei mulattatának. Egyszerre vala színházunk magasb drámai intézet és külvárosi sőt nyári színház is. Eddigelő a budai színház is megkísért egy-egy nagyobb drámát, vígjátékot, sőt a dalmű könnyebb fajával is próbát tett. Mindez másképep lesz nem sokára. Ha merev határvonal enyém és tiéd közt nem lesz is, a mi se nem lehet, se tán nem is kívánatos, magától kiválik határozottan mindeniknek tere. A magasb dráma, nemesebb vígjáték és magasb dalművészet Pesten, a népszínmű, kisebb vígjátékok, drámai jellemrajzok, melodrámák, életképek, bohózatok örömestebb befizetik a hídpénzt, csakhogy Budán mulassanak és mulattassanak.

Nem annyira tanács mint jóslatképen mondjuk ezt; mert ha ellenkezőt tanácslunk is, természetes kényszerűség, hogy bekövetkezik, a mit mondánk, s örvendetes lenne mind két színházra nézve. A nemzeti színház más, magasb téren lesz kénytelen versenyezni, s ez csak használhat szellemileg. A mi az anyagi hasznot illeti, ha nemzeti színházunk egész erejét kifejti, mindig képes lesz megtartani közönségét, sőt gyarapítni az eddigit, – csak szomorú anyagi helyzetén segítsen a nemzet, a mit mindenként egyaránt meg kellett volna s meg kell tenni, és kiszabaduljon azon avatatlan igazgatói kezekből, melyekben most van, a minek hasonlókép meg kellene történnie, ha nem volna is budai színház. A szerepek megosztásának bekövetkezését egyébiránt nem nehéz megjóslani. A budai népszínház bár eddigelő nem foglalt el merőben külön tért; de az eddigi kezdet is mutatja egész irányát, melyben haladni fog.

Íme legközelebbről egy világos bizonyíték. Alig támadt a budai színház eszméje, alig keresztelték *népszínháznak*, a keresztapák azonnal belátták, hogy komai ajándékul népszínmű irodalom is kell a névhez, ötven aranyos jutalmat hirdettek ki a beküldendő legjobb népszínműre, s alig könyökölt ki nagy merészen az épület a Lánchíd s Alagút közötti útfélre, csak nehány hét alatt hét-nyolc új művel tud dicsekedni. Belátták az alapítók, hogy drámairodalom a színház valódi alapköve.

Nemzeti színházunknál régóta pihen a népszínmű háladatos földje. Mióta a „Vén bakancsos" oly nagy s sok részben érdemlett tetszést aratott rajta, kihajtott ugyan egy-egy parlagi gyom, melynek virága, minél pompázóbb akart lenni, annál dísztelenebb volt; de az egészségesebb fajtáknak mintha magja is kiveszett volna. Meglehet, abban van az oka, hogy bármi jó földben némely növény magától elfajul, s újabb, több életerejű magot kell szereznünk, hogy ismét jó termést várhassunk. Lehet, hogy a föld, az égaly és időjárás okozza a terméketlenséget. Bármint legyen is, a népszínház teremtői vitézül hozzáfogtak az ugar megforgatásához – megadják a földnek a mit megkíván – a többi isten dolga. Ki tudja, hátha,

minél hosszasabb volt a pihenés, annál meglepőbb, váratlanabb lesz a termés? Megelégednénk csak egy jó népszínművel; – ha ezenkívül még egy-két megállható lesz, fényesen lesz koszorúzva a népszínház vezetőinek jó szándéka és várakozása – többet kívánni igen nagy optimismus lenne.

Ennyi is még csak remény és ábránd; mert a beküldött pályaművek közül csak egyet láttunk, s merem állítni, tanúnak híván az egész közönséget, hogy semmi esetre nem ezen első lehet ama *jó* népszínmű, s még csak nem is ama megállhatók egyike. Feltűnt egy estvére, hogy aztán végkép letűnjön – a feledés éjszakájába – ez az ő története. A halva születettnek nincs biographiája.

Rég megholt már az eszme is, mely irányeszméje volna az „Alföldi halász"-nak. Három szakaszon keresztül példálózni, hogy csak a paraszt becsületes, ki, mint e halász legény, soha sem látott három forintot egy csomóban, a nadrágos ember pedig olyan, mint Ujlaki Boldizsár, ki egész művön át alattomosan puskával vadászsza barátját irigységből és boszúból, – míg végre a gyilkosságért az ártatlan halász legényt engedné kivégeztetni – mindez annyira holt eszme, hogy napjainkban valódi anachronismus. Ezen eszme mindig egyoldalú volt magában is, ezen eszme mindig művészietlen volt; mert a dráma természete meg nem engedi a jellemek antithesisét – ördög és angyal, fösvény és vesztegető, bátor és gyáva szembetétele mindig a megfelelő elvont eszmék abstractiójává lesznek, s nem élő alakok. Azonban 38 előtti népszínműveink s az ugyanakkori francia drámák ezen ferde iránya önkénytelenül, természetesen nőtt ki az akkori egyoldalúan democraticus eszmékből, melyek az akkori kornak mindenen uralkodó eszméi valának. Nálunk a népszínmű némileg az akkori szabadelműség egyik nyilatkozási módja volt. Az addig kitagadott néposztálynak pártját fogni mindenben, ha a más néposztályok rovására is, ez volt a jelszó, s mentsége és indoka volt a pártfogásnak, – mert a költészetünkben százfélekép nyilatkozott democratiának értelme prózában csak ez volt: emancipálni kell a jobbágyokat. Nem tizenhárom évig kellett-e alunnia s csak most fölébrednie annak, ki ma elkiáltaná: „a kitagadott néposztály nevében szólok?"

Valóban el nem képzelhetnők, hol és hogyan teremhet meg napjainkban egy egészen lejárt idő ily specificus növénye, ha eszünkbe nem jutna, hogy vannak a költők közt utánzók, kik gondolkodás nélkül veszik át más ember, más kor, más nemzet, más égaly saját eszméit. Az „Alföldi halász" Szigligeti „Csikós"-át travestálja. Az alapeszmén kívül az intriga is egészen hasonló, kivéve, hogy a végén van valami benne a „Szökött katoná"-ból is. Csak az alakok elevenségében, a mese elrendezésében s a színpad ismeretében, szóval a mi a drámának életet adna, abban nem bírja utánozni szerző minden igyekezet mellett is a mintát. – Inkább úgy tetszik, mintha paródiázni, nevetségessé akarná tenni a „Csikós"-t. Valóban az a gonosztevő Ujlaki Boldisár, ki örökös gyilkolási szándékával akar rémítni, inkább nevetést, mint borzalmat kelt a nézőben. Már maga az, hogy tizenhét év múlva akar boszút állani barátján, hogy elvette azt, kit ő, Ujlaki, szeretett egykor, – igen furcsa inventio. Tizenhét évig boldog házasságban él Fenyéri grófnő az ő derék férjével, s ekkor áll elő Ujlaki, hogy megölje a férjet! – A regényes színművek paródiázása a részletekben még tovább megy. Nem is említve mily együgyű cselek-

kel akarja egyszer a Tiszába sülyesztetni a férjet a becsületes halász legénynyel, aztán mint akarja meglőni vadászat közben, úgy hogy barátjának füle mellett megy el a golyó s még sem gyanít semmi roszat, – csak azt hozom fel, hogyan árulja el végre gyilkolási szándékát. A vadászat után Ujlaki lefekszik a férj mellé egy fa alá. Alig fekszik le, elalszik; alig alszik el, igen érthetően kezd beszélni álmában ily formán: én ez s ez, meg akarom ölni ezt meg ezt, mert feleségül vette, a kit én szerettem. „Ulfo és Emmá”-ba, a hol egy személy kijön a színpadra s meghal éhen, nagyon jól beillenék ezen furcsa jelenet is. – A halász legényt, együgyűsége mellett, mely oly mértékben sok egy parasztnál is, szavai nem mutatják parasztnak. A nép körmönfont szójárása, beszédmodora hiányzik szerepéből, – s egyedül egy részeges kántort láttunk, ki valami alakformához hasonlít. De ennek elméssége is olyan, hogy tíz közül egy talál – s különben is annyira leitatja mindig a szerző, hogy szavai tettei alig jöhetnek beszámítás alá. Azonban Virágh, e szerep vivője, kiben itt is ügyes és találékony színészt ismerénk, mozdulataival s arcjátékával olykor megvidítá a többnyire elszomorodott közönséget, mely roszaló ítéletet vitt haza a színházból az egész műre nézve.

A pályázat első műve tehát nem lesz versenytársa az ezután következőknek, s úgy halljuk vannak köztök, melyek nagy tetszésre számíthatnak. Mindenesetre igen szerencsés eszme volt a pályázás hirdetése, s formája is helyesebb, mint a mely eddig divatozott nálunk. A művek t. i. először előadatnak mind sorjában. Csak előadás után fogják kimondani a bírák az ítéletet. Minden színműnek a színpadon kell megállania a tűzpróbát, kivált népszínműnél mindenesetre helyesebb és biztosabb az ítélet. A közönség maga nagyobb figyelemmel és részvéttel van oly pályázás iránt, s mintegy maga is bírálathoz és ítélethez szokik. A pályázat ezen nemének örvendünk csak annál fogva is, mert mintegy átmenetül szolgálhat egy még célszerűbb pályázási formára. Csak egy lépés kell, s a legcélszerűbb módnál leszünk. Mert legcélszerűbb volna a drámai jutalmakat úgy módosítni, hogy minden vígjáték, vagy népszínmű stb., mely egy bizonyos időközben, egy fél, vagy egész év alatt beküldetik akár az író neve alatt, akár a nélkül, egyaránt pályázik a jutalomra. Beküldési határidő nem lenne megszabva, legfeljebb az év vagy félév utolsó előtti hónapjának vége, hogy még a kijelölt év vagy félév alatt színre kerülhessen. Ezen pályázási forma mellett nemcsak az a nehány versenyez, kinek épen kedve telik az irodalmi szembekötősdiben, hanem minden drámaíró. Három-négy, vagy kedvezőbb esetben hét-nyolc helyett részt vesz benne úgy szólván minden drámaíró, a mi most, a több formasággal járó pályázás mellett nem történik, mint a tapasztalás bizonyítja. Továbbá a helyett, hogy csak épen egy pályázatra szánt műre fordítná az író különös gongját, ügyekezni fog előadásra szánt minden művét jobban kidolgozni, – s így az összes drámairodalmi tevékenységre e részben is kihat a pályázás, nem pedig csak nehány íróra és nehány műre.

De mind ez utóbbi forma, mind az, mely a budai népszínháznál elfogadtatott, megkívánja, hogy a beküldött művek előadás előtt is megrostáltassanak nem aránylagos, hanem átalános becsökre nézve, t. i. csak annyiban, méltók-e vagy nem az előadásra. Ez esetben ki lenne kerülve azon baj, mely az „Alföldi halász”

előadásával mutatkozott, hogy a közönség elé nem való művek okozzanak hasztalan fáradságot a színészeknek s egy csekély élvezetet nyújtó estvét a közönségnek.

A népszínháznak szintoly válogatósnak kell lennie a maga terén, mint a nemzeti színháznak kellene a magáén. Nem lenne pl. tanácsos eljárás elfogadni, a mit a nemzeti színháznál helyes okkal visszavetettek. A budai színháznak nem abban kell különböznie a pestitől, hogy alább szállítsa a mérték-vonalat. A rosz dráma és rosz vígjáték ép oly rosz Budán, mint Pesten, a rosz népszínmű Budán sem válik mulattatóvá. Ha a népszínműben nincsenek ép és jól festett alakok, jól szőtt s természetesen fejlesztett cselekvény, élettelen lesz minden más cicomázás mellett is. A budai színháztól másnemű előadásokat, de a magok nemében szintén jókat, vár a közönség. Salamon Ferenc.

56.

[Salamon Ferenc, [Virágh Gyula [?]: *A vőlegény vagy a magyar izraelita család*; Szigligeti Ede: *A molnár leány*], Szépirodalmi Figyelő 1861. nov. 6–21., 1–3. sz. 13–15., 44–46.]

November 2-kán adatott elő Budán a második pályázó népszínmű, címe: „A vőlegény vagy a magyar izraelita család," eredeti énekes színmű 3 felvonásban. Jelige: „Egyenlőség! testvériség!"

A pályázati bíráló választmánynak ez új mű egy aesthetikai s egy politikai csomót át kezébe: oldja meg, vagy vágja össze.

Az aesthetikai probléma ez: az 50 aranyos jutalom *népszínműre* van kitűzve, s beküldenek egy *énekes színművet.* A budai új színmű két vagyonos izraelitát s egy magyar földesurat mutat be – s habár 48 előtti értelemben az izraelita politikailag a népnél is népebb volt; – de sajátságos szokásai s inkább az európai finomodásból vagy annak kinövéseiből merített akár valódi akar ál művelődése elválasztá őt a néptől, úgy hogy a magyar nép élete, szelleme és szokásai egy általában nem tükröződnek vissza benne.

Inkább azon vagyonos közép osztályhoz tartozik, melyet nálunk a városi kereskedőség képvisel, s mely „mint tudjuk, a tulajdonképi magyar néptől jobban különbözik, mint a magyar földbirtokos osztály a régi jobbágytól." Íme mind az aesthetikai mind a politikai csomó, melyen nehéz eligazodni. Aesthetikai szempontból van-e valami külön ismertető jelleme a népszínműnek, mely a dráma minden más fajától megkülönbözteti? – Politikai tekintetben el lehet-e vonni a határvonalat a nép és nem-nép közt?

A budai népszínház, talán a nélkül, hogy e nagy kérdések körül definitiók szőrszálhasogató finomságaiba bonyolította volna magát, ösztönszerű szabadelműséggel mondá ki tettleg véleményét. *Népszínműnek* fogadott el egy szoros érte-

lemben véve nem népünk sajátságos életét tükröző művet, s a „Vőlegény” előadásával proclamálta, hogy egy felől politikailag népnek nevezhetjük széles értelemben az ország minden társadalmi osztályát együtt véve, vagy legalább a közép osztályát is beleolvasztva. Meglehet, hogy már csak a felsőbb, nagyvárosokban vagy külföldön levő aristokratiát veszi ki, mely salont tart, hintóban jár, s a rang és gazdagság jeleivel különbözteti meg magát. Ez haladás. A nép fogalmába be van olvasztva az egész közép osztály, s oly széles terjedelművé lett s annyira terjed napról napra, hogy határvonalait egyáltalában ki nem vehetjük, míg régen a határvonal nagyon éles és határozott vala.

Így állván a néppel, mit mondjunk a népszínmű határairól *tárgyára* nézve? – Alig van osztály, melyet mint külön kasztot kirekeszthetnénk azon dicsőségből, hogy ferdeségeit irgalmatlanul kinevessük, erényeit lelkesedve megtapsoljuk színházainkban. Gróf, kántor, író, csizmadia, zsidó, pap, borbély, katona, serfőző, szolgabíró, szobalyány, özvegy, kisasszony, s a „nagysád”-ok roppant sokasága egyaránt emancipálva vannak a költészet ezen fajában. A népszínmű lehet városi proletariusok, kereskedők, háziurak, varrólyányok, mesteremberek, filiszterek, diákok comicus viszonytagsága, vagy bohó concertje. – Lehet tehát a volt polgári osztály bohózata, minő Szigligeti „Liliomfi”-ja, s a „Pünkösdi királyné” című nem sikerült kísérlet. Nagyon húzhat a német „Posse”-hoz, s sokkal örvendetesebben a francia „Vaudeville”-ekhez. A népies drámának inkább a műforma s némely külsőség adja sajátságos jellemét, mint maga a társadalmi kör, melyből tárgya vétetik.

Így részünkről nem teszünk semmi kifogást az ellen, hogy az „Izraelita család” a többi népszínművekkel együtt pályázik. Legérdeklőbb részénél, s egy sikerültebb alakjánál fogva a német „Posse”-k közé tartoznék. A Vőlegény, Züszmann Sámuel gyapjúkereskedő, gazdag izraelita, nemcsak torzított alakjánál, hanem operákból vett bohóc paródiázó dalainál fogva is a bécsi külvárosi és pesti német színház bohózataira emlékeztet – sőt egyik dalát mintha hallottuk volna is történetesen egy német színésztől. Az utánzás annyira megy, hogy e dallamban a kecske-hang is előfordul. A német színésznél, ki épen szabót játszott, inkább helyen volt, mint az aranyláncos izraelitánál, ki nem szabó. Nem fektetek nagy súlyt ezen átvételre, csak bizonyítékul hozom fel, mennyire önkénytelenül juttatá eszembe Züszmann a német bohózatok alakjait. – Igaz, hogy a tulajdonképi izraelita család tagja, Etelka, s kérője, a magyar földesúr, egész komoly sentimentalismussal énekelnek magánosan vagy párjával magyar népdalt s egy-egy operai részletet, melyek szövege, úgy látszik, a szerzőnek többnyire nem igen sikerült versei; – de mindez inkább rontja a darab egyöntetűségét. S valóban a mű egész compositióját tekintve, nagy a meghasonlás benne. Azon örökké komoly hang, mely a szereplők többi részénél uralkodik, kellemetlen dissonantiában áll Züszmann bohózatos szerepével. De mi szükség a művészi compositio ily magaslatára emelkedni, a költői ösztönszerű érzék ily mélységébe bocsátkoznunk, minő egy műegésznek mesteri öszhangzása, mikor az alakítás könnyebb részeiben sem látunk sikert? – Először is Bálint földbirtokos, mindjárt a színmű elején, nagyon elidegenítő alakban van felmutatva, holott szerző részvétünket főleg iránta akarja felkölteni. Szereti Etelkát, Feigenbaum vén izraelita leányát, s épen ennek házá-

ban van együtt a kisasszonynyal. Belép Züszmann izraelita, mint kérő. A földesúr egyszeriben előránt egy botot, s azzal fenyegeti, hogy kitakarodjék. S nem elég egyszer, hanem több ízben emeli rá, goromba elnevezések között. Ezen merőben helytelen és rosz hatású jeleneten kívül a földesúr oly erélytelen és tétlen alak, hogy ha Züszmann csak közönséges értelemben vett becsületes s nem oly aláváló jellem volna, egy lyány sokkal inkább szerethetne bele, mint azon csaknem az élhetetlenségig becsületes földesúrba. Rozsnai Bálint leginkább hasonlít azon arcképekhez, melyeket a rajzolni kezdő gyermek vázolgat, semmi nemű mintát, vagy tisztán képzelt arcot nem tartva szem előtt, – meg van szája, szeme, orra, füle sőt, egy hatalmas bajusz vagy füstölgő pipa is megadja a módját; de oda sem számítván a perspectiva és arányok dolgában elkövetett hibákat, a jó nagy szem minden meresztés mellett sem fejez ki semmit, a száj még kevésbbé, – az egész arc pedig nem hasonlít senkiéhez a földön, s még sem lehet egyéni arcnak mondanunk. Ily *idealis* rajzoknál menynyivel többet ér a legszolgaibb másolás! A photographiai gépiesség legalább mesterség, de az eszmétlen és mintátlan rajzok alig járják meg mesterkedésnek is. Egészen hasonló üres és semmit mondó alak Rafael huszár kapitány. Nem hasonlít az sem magyar sem másféle huszárhoz, sem semminemű lovas vagy gyalog emberhez e földön. A egész férfiú egy ambuláns frázis-gyűjtemény. Több ízben láttuk 48-49 beli huszárainkat a színpadon közelebbi időkben, s egyik sem hasonlít hozzájok. Csak – arról győztek meg, hogy a ki színpadra hozta, aligha színről színre látta őket az életben, s kivált a nagy tettek ama korában. Volt bennök hetykeség, magavetés – tagadhatatlan; de soha sem fellengző, ábrándosan lelkesedett szavakban nyilatkozott. A kérkedés inkább, az előadás természetessége mellett, a tények nagyításában állott, a hetykeség a bajok, szenvedések és fáradalmak kigúnyolásában vagy némileg színlelt érzéketlenségben állott, néha könnyelműséggel és humorral vegyülve, minővel Petőfi szokta elmondani élete nyomorúságait; a hazaszeretet frásisainak híre sem volt a magyar hadseregnél; sehol oly kevés formaszerinti szónoklatot nem lehetett hallani, mint a magyar táborban, s sehol oly kevés bűnt elkövetve nem lehete látni azon parancsolat ellen, hogy „a haza szent nevét hiában föl ne vegyed,” szóval a helytelenül színpadinak nevezett pöfeszkedés a legritkább tünemény volt a sereg javánál. Helytelenül nevezik az ilyet színpadinak; mert a színpadon a nyilatkozás amaz egyszerűbb, de valódibb és többet mondó neme sokkal drámaibb és művésziebb, mint a fellengő dictiók.

Átalában úgy vélem, hogy kivált kezdő művész, ha elég erőt nem érez magában egészen képzeleti alakok teremtésére, helyesebben cselekszik, ha emlékezetét híván segítségül, az életben látott mintákból idomított alakokkal tölti be művét, sőt inkább másoljon a társadalmi tekintetek által megengedett határok közt, hogysem merőben abstract, eszménytelen és élettelen alakokat rajzolgasson, melyek semminemű benyomást nem tesznek. – Etelka kisasszony áldott teremtés, de átkozott halvány színpadi alak. Az öreg Feigenbaumban több az élet; de több az ellenmondás is. Szilárd férfiúnak akarja bemutatni szerző; – de a leggyengébb ember. Orthodox átalkodottsággal fogadja mennyre földre, hogy leányát nem adja a

keresztyén földesúrhoz, s mégis aztán igen rövid szóváltásra megadja magát. A komoly férfiúból könnyen lehet vala comicus alakot csinálni.

Sokkal többre becsüljük e színműben Züszmann Sámuel izraelita úrfit valamennyinél. Meglehetős hű s szolgai másolat az élet után. Csak az a kár, hogy a másolás inkább csak a külsőségekre terjed ki. A beszédmód, szójárás, sajátságos kiejtés híven vannak utánozva. Látnivaló azonban, mennyit lehet e részben a színész utánzó tehetségének és találékonyságának tulajdonítni. S valóban, a mi e műben tetszett, Virághnak lehet nagy részben köszönni, ki Züszmann szerepében is ügyességeiből adott egy mutatványt. Különben a mi a jellem lényegesb részeit illeti, egyike a leghibásabb drámai jellemeknek. Minden erkölcsi, becsület- és illemérzet nélküli egyén. Az ily nemű carricatura pedig inkább undort mint nevetést gerjeszt, pedig comicus alaknak akarja elfogadtatni a szerző. Jellemének másik oldala is el van rontva. Számítónak, ravasznak akarja feltüntetni. S mégis mikor a fiatal földesúr azt mondja neki, hogy a menyasszony apja vagyonilag megbukott, rögtön elhiszi, mielőtt más bizonyítványok után járna. Annyira nem kétkedik benne, hogy midőn maga az állítólagos bukott csakhamar megjelen, egészen ténynek véve bukását, lemond a lyány kezéről. Átalán a dráma igen nagy gyengesége, hogy a személyek egy-két szóra, minden nagy rábeszélés nélkül, elhisznek akármit, s a párbeszédek majdnem csupa szószaporítások. El-elbeszélgetnek hosszasan egész jeleneteket valami határozott célra kimenő eredmény nélkül, s miután elvesztegették a drámában oly drága időt, az elhatározó rábeszélések röviden és gyengén folynak le. Egész jelenetek vannak, melyek céltalanok, s a nagyobb terjedelmet, több időt kívánó lényegesb részeken csak keresztül siklik a szerző.

A mese maga sem érdeklő, s alig lehetne belőle valami drámaformát alkotni. Feigenbaum két gyermeke, Rafael és Emma, egészen magyar nevelésűek. Az első huszár tiszt lesz s apja ezért valódi gyűlölettel van iránta. A leány egy fiatal földesúrba szeretett. Apja, mint igazhívő izraelita, nem engedi, hogy lánya megtagadja vallását. Azonban mindkét baj még az első felvonásban csaknem egészen ki van egyenlítve. Az apa kibékül lyánya hajlamával s kinyilatkoztatja, hogy beleegyezik a házasságba, ha Züszmann, kinek leányát ígérte, ki fogja nyilatkoztatni, hogy viszszalép – és ha az emancipatiót az ország kimondja. Rafael huszárral egészen kibékül. Ez nem nagy párbeszédbeli fáradsággal megtörténvén, még kevesebb tenni való marad fenn a két utolsó felvonás számára. A második felvonásban Rozsnai Bálintnak Züszmann egy-két szavára elhiszi, hogy az öreg Feigenbaum megbukott, s így Etelka menyasszonyi hozományára nem lehet reménye. Mindjárt lemond róla ünnepélyesen, – s nincs több dolga a színműben. Ennyi történik a második felvonásban. Rozsnai útjában csak egy akadály áll még, hogy Etelkát bírhassa – az emancipatió. Erre nézve semmit sem tehet; mert a harmadik felvonás már a világosi katastropha, után foly. Tehát nincs remény az emancipatióhoz. Majd attól tart az ember, hogy szomorúan végződik a szerelmi viszony, hanem végtére elhatározza a földesúr is, az izraelita család minden tagja is, hogy eladván ingó és ingatlan vagyonukat, Amerikába költöznek. Az egész ennyiből áll. Tehát csak néminemű meséje is alig van a munkának, a mi történik is, nem lehet drámai

cselekvénynek nevezni. Az a kevés, a mi történik, indokolatlan többnyire és nem hiteti el magát.

Mindezen gyengesége mellett azonban nem oly gyenge e színmű, mint versenytársa, a „Halász legény." A valótlanságok nem oly nagyon feltűnők, az egésznek menetében nincs meg anynyira az erőszakoltság, kevésbbé jár közel a dráma paródiájához. Egyébiránt mindkét népszínműre kevés idő múlva el lehet majd mondani hogy rajtuk a „bús feledékenység *koszorútlan* alakja lebeg." – A sors kétszer vetett *vak*-ot e pályázatban – épen azért hiszszük, hogy ezután jön a java, – ha ugyan igaz, hogy a szerencse változó. Halljuk, hogy egy hatóság a pályázott művek közül háromnak előadását tiltotta be: de így is reméljük, hogy a hátra levő kettő-három közt fogjuk találni a leendő koszorús népszínművet.

[II.]

Míg Budán e népszínmű-pályázás így kezdődik. Pesten a népszínműveknek ha nem is nagyapja, de mindenesetre apja új népszínművel vonta magára a közönség figyelmét. October 30-ikán egészen megtelt a nemzeti színház, hogy mindjárt még az első előadást élvezhesse. Szigligeti legkedveltebb drámaírója a közönségnek: népszerűségét leginkább a népszínművek szerezték meg, s mindenki tudja, hogy a magyar állandó színház fennállása óta semmi sem részesült oly nagy és átalános tetszésben, mint a népszínművek. A közönség valami oly meglepetésre várt, mely föleleveníti a „Csikós" és „Szökött katona" okozta sensatiót. Szebbnél szebb új népdalokra, a Tisza partjáról hozott eredeti népemberekre, sőt többre: eleven bonyolódású és derült meséjű cselekvényre várt. Hiában! Körülbelül ily fogalmai vannak közönségünknek a népszínműről, – s a tárgyat kivéve, melynek, mint mondók, nem kell szükségkép a nép emberét, a régi parasztot, fölmutatnia, a közönség épen Szigligeti népszínműveiből aligha nem helyesen alakítá magának ez ideált. A népszínmű hangjára, szellemére és formájára nézve aligha igaza nincs.

Azonban a közönség egyebet talált, mint a mit keresett. Szigligeti e művében nem követte a népszínmű traditióit. Ha nem is példátlan, legalább egyik újabb kísérletnek nevezhetjük. Először is a közönség nem hallott benne dalt. Sem magyar népdalok, melyeknek leginkább köszönheté elejénte a magyar népszínmű rendkívüli vonzerejét, sem másnemű, alkalmilag készített dalok elő nem fordulnak benne. Szerző, különben igen helyesen, azt tartá, hogy az érdeklő drámai mese nem szorult menetét föltartóztató énekes episódokra, a jól festett drámai alakoknak ha nem is legbájolóbb, de legmélyebben ható nyelve az egyszerű beszéd. A „Molnár leány" népi nevét csak az adja, hogy ha nem is a legalsóbb néposztály, de a magyar nép életéből vétetik tárgya.

B. Eötvös Józsefnek a Csengery szerkesztette „Magyar nép könyvé"-ben megjelent hasoncímű beszélyéből van véve a mese némi módosítással. Mindenki tudja mennyi költői bájjal festi e kitűnő regényírónk az egyszerű falusi és családi életet. A festés találó, élethű, – mintha csak másolva volna az életből, – s még sem tartozik ama hollandi iskolához, mely a való életből oly sok prózai vonást veszen fel, s melyben a festett érzelmek sem oly emelkedettek, mint az eszményiebb művészetben. Eötvös az egyszerű házi életet is saját idealismusának melegebb legével s magasztos érzelmeivel tudja elönteni. Életből veszi alakjait, de mindenik mintegy

vasárnapi tiszta ruhában, magába szállóbb ünnepi arccal áll előttünk, mint más hasonló tárgyakat festő regényíróknál; szavaik a mellett, hogy jellemzők, mindig mélyebb érzelem szól bennök, s hangjokban a valódi sentimentalismus, és álság nélküli pathosz utórezgését érezzük. – Ezen költői gőzkört, melyben b. Eötvös elbeszélési tárgyai mozognak és alakjai élnek, bajosan viheti át egy idegen író a drámába is a mesével együtt. És valóban nem tapasztaltuk-e, hogy a „Viola" című népszínmű, mely a „Falu jegyzőjé"-ből készült, minden érdekessége s a színrehozó ügyessége mellett is épen a költészet ama sajátságos levegőjét nem vihette át a színpadra. A tárgynak úgy szólván hímpora van letörülve és zamatja kiszorítva. Ezen igen súlytalan, kézzel nem fogható, de, mint tudjuk, az ízlés minden nemében oly lényeges kellékekből, úgy tetszik, hogy a színpadra hozott „Molnár leány" valamivel többet tartott meg, mint „Viola," – s különösen magán a molnár leányon, a mint Felekiné személyesítette, megmaradt az eszményi finomság, szavában a pathosz, – s talán még a dráma túl is ment e részben; – mert a beszélyben az eszményített finom alakban is látjuk a molnár leányt, – Szigligeti művében a szerep nagy része igen túl emelkedik minden egyéni sajátságon. Itt nagyon hasonlít a költők képzeletének azon lyányaihoz, kiknek kevés egyéb tulajdonuk és dolguk van, mint feláldozni magukat a szerelemért. Azon családba tartoznak Heine-ként „kik meghalnak, ha szeretnek."

A többi személynél ellenkezőt tapasztalunk. A falusi rektor és neje drámában igen prózai emberek a beszély megfelelő alakjaihoz képest. A járásbíró, kinek szerepét Szigeti sok leleményes részlettel tette elevenné, a színész dicséretére válik; de a drámaszerző tán helyesebben teszi, ha régi alkotmányos szolgabírónak hagyja meg. Így a mint van komikaibb, s első pillanatra úgy tetszik drámaibban kiváló alak: de a dráma egészébe nem talál bele eléggé. Nevezetesen oly jó barátságban levén a molnárral, az ez iránti sympathiát csökkenti, a mi különben is kevéssé van meg egyéniségében, a mint színpadra hozatott. A *molnár* is, ki tulajdonkép fő személy, s kit Tóth József kitűnően személyesített, jellemének roszabb oldalairól szárazabban van feltüntetve, mint a beszélyben, – de megadjuk, hogy hiányosabban is. A molnárról csak mondják a dráma elején hogy modorára nézve goromba ember; – de ezen külső gorombaság, melynek felszíne alatt nem romlott, hanem hiú szív lakik, drámailag előtüntetve nincs. A molnár beszédmódjában és magaviseletében ez igen lényeges tán fő jellemvonás nincs feltüntetve oly határozottsággal és erővel, minőt a drámai jellemfestés követel. – Átalán azt mondhatjuk el ez alakokról, hogy nagyjában véve, ha nem is a költészet varázsával, de híven ábrázoltatnak, s eléggé elhitetően mozognak és beszélnek. Kivált oly jeles előadás mellett, minőre majdnem mindenik szereplő törekedett, a „Molnár leány" alakjaiban nemcsak hogy meg nem ütközik sehol a néző, nemcsak hogy lélektani következetlenséget nem tapasztal bennök, hanem illusióban is tartják. Mindemellett ez illusio nem volt elég erős; az alakok egyike sem tette azon benyomást, melyet színpadi alakoktól várunk. Nincs meg bennök az a szobrászati kidomborodás, melyet a dráma követel. A *novella* „Molnár leány" képei gyönyörű, légi képek azon finom vonásokkal, azon olykor csaknem emberfeletti finom arcszínnel, minőkkel Rubens festi az életből vett némely női arcképeit, melyek mintha nem festve, csak

oda volnának lehellve. A *dráma* „Molnár leány”-ban e képek nincsenek plasticaibbá téve, sőt még plasticitásuk veszített is: olyanok, mint ha tableauból kereken ki volnának metszve ollóval, és pedig nem mindig pontosan a körvonalak mentében, hanem egyiknek arcából egy csipetnyi le van metszve, másikhoz a papirosból egy vonalnyi hozzá toldva, mely elárulja, hogy eredeti hátterök más volt. A dráma igen határozott, erős, nagy vonásokat szeret. A színésznek minden szóval, mozdulattal és tettel nagyon világos tiszta benyomást kell tennie a nézőre, s azért egész szerepének, s szerepe minden egyes mondatának röviden és erősen kell megadnia mintegy a magaviseletet, hangot és mozdulatot is. És mindezek nem elég erősek a „Molnár leány”-ban. – Maga a cselekvény sem ad elég alkalmat erőteljesb drámai jelenetekre. Kivéve a molnár utolsó lelki küzdelmét, midőn leányát hajthatatlansága miatt megholtnak hiszi, alig van valami csattanósabb jelenet; az egyaránt elszánt lyány és apa közti harc sokkal egyenetlenebb itt, hogysem valóban drámai jelenetek állhassanak elé belőle. – Maga a mese igen kicsiny 4 felvonáshoz, némi lassúság és vontatottság érzett rajta, bár egészen érdektelennek sehol sem mondható. Végre az egésznek kimenetele csaknem tragicussá lesz. Ha a lyány, mint a novellában történik, a vízbe fúl, a színmű úgy sem lett volna tragicus, hanem egy szomorúan végződő sentimentalis mű, melynek fő személye, a molnár, be nem illett volna tragikai alaknak. Szerző helyesen tette hát, hogy nem adott azon gyanúra okot, mintha tragoediát akart volna írni, midőn nem sikerülhet vala. Az egész, úgy a mint van, azon kisebb nagyobb mértékben elérzékenyítő, sentimentalis drámák egyike, minőt eleget látunk Birchpfeiffer ezen századában

Én átalán véve is azt tartom, hogy a dráma mindenben, érzelmekben, jellemben, cselekvényben és jelenetekben sokkal több hathatósságot követelvén, mint más költői nemek, melyek mindezek kevesebb mértékével is legalább ellehetnek, – a költői belformára nézve is e két legerőteljesb végletet kívánja: vagy tragoediát, vagy comoediát. Minden gyenge aránylag, a mi e két forma közt esik. Nagy követelésekkel azonban nem lehetvén előállani, megelégedhetünk, a mi közel jár ezekhez. Ha tragoediát nem követelhetünk, legalább követeli maga a dráma, hogy komolyabb nemben erősebb szenvedélyek, kiválóbb, magasabb jellemek szerepeljenek, s némi nagyság és hév pótolja a valódi tragicum helyét. A comoediai helyett elfogadjuk részint a bohózatos képeket, részint azon derült kedvet, eleven, félig comicus, félig elmés alakokat, kik elég hűséggel ábrázolják az emberi gyengeségeket, a nélkül hogy oly nagyságban tüntetnék fel, mint a moliérei comoedia. Szóval, ha nincs tragoedia és comoedia, – legalább legyen a színmű vagy határozottan szomorújáték, vagy határozottan vígjáték.

A mi a népszínművet illeti, nézetem az, hogy annak is a kettő közül határozottan valamelyikhez kell tartoznia, s én azt hiszem, hogy a vígjáték formáját kell öltenie, mint más nemzeteknél szokta. Mert nem mi találtuk fel a népszínművet. A franciák népdalos színművei legtöbbnyire vígjátékok. „Vaudeville”-nek bizonyos népdalokat neveztek, s ezen népdalokról nyerte a színművek bizonyos faja, a „vaudeville” nevezetet. Magyarországon a *nép*színmű szintén a *nép*dalokról nyerte legalább félig e nevezetet; de mindez ideig nem tudott határozott drámai formát ölteni. Németországon a schuster, philister és a deák szoktak lenni a népszínmű

személyei. A forma határozottan a vígjáték egy romlottabb neme, – de mégis vígjáték, és semmi más.

Azt mondhatni ellenvetésül, hogy a francia nép az életben is derült, zajos, fecsegő, mint népszínművei, hogy a német városi élet több torzképet mutat fel, mint a magyar falusi élet – s hogy a magyar népszínműnek nem lehet sem azon derültséget, sem azon bohóckodást utánozni, a mit a francia és német népszínművekben tapasztalunk. A magyar higgadtabb amannál és épebb emennél; – de mindez tévedés. Nem elég francia derültségű jelenetet látunk-e azon szerepekben, melyeket eredeti műveinkben László, most Szerdahelyi szokott játszani, nem oly bohózat-e a „Peleskei notarius," mely a régi középosztályból, „Ludas Matyi," mely a legalsóbb nép és földesúri osztályból vétetett, a milyen csak kell? – Bajunk itt is az, a mi átalán az egész magyar vígjátékirodalomban, – hogy egykor a parasztot csak a maga naiv szép tulajdonaival, – közelebbről a földbirtokost csak a maga férfias szép erényeivel szeretjük feltüntetni – s nevetségessé nem merünk tenni semmit, a mi egyszer magyar nevet és magyar jellemvonásokat visel. Pedig képzelt egyént tenni nevetségessé még nem azt teszi, hogy nemzetet, sőt még azt sem, hogy egyes osztályt gúnyoljunk. Politikai helyzetünkből magyarázható némileg ezen önkímélő irány; de valódi szerencsétlenség a komikai irodalomra nézve.

A *nép*színmű helytelen elnevezés; mert könynyen vezet azon tévedésre, hogy a magyar drámában egy külön fajt képeznek bizonyos művek csupán *tárgyoknál* fogva, ha t. i. a magyar nép alsóbb osztályaiból vétetik a tárgy. Tárgyról nevezni el műformát – ellenmondásokra vezet. Hogy drámairodalmunkban a népszínmű határozott fogalom legyen, műformájánál fogva kell válfajt képeznie, – s már származásában megtaláljuk a szabályokat. A „Peleskei notarius"-ban „Garabonciás diák"-ban a népszínmű nem egyéb, mint bohózat – s a német „Posse"-hoz hasonlít. Szigligeti „Csikós"-a a magyar népdalokat véve föl, azon irodalom történeti elemet vegyíté bele, melynek a francia „vaudeville" nevét köszöni. Nem kell felednünk, hogy a „Csikós" és „Szökött katona" főleg a magok idejében annyira új népdalokkal okoztak sensatiót. Végre ugyancsak Szigligeti „Liliomfia," „Dalos Pistá"-ja, ha egészen más szellemű is, a francia vaudeville-k szövegének derült hangulatára, eleven menetére emlékeztet. Magából eddigi népszínmű irodalmunkból is tehát ki lehet vonni azon főbb jellemvonásokat, melyekből ez irodalmi ág fejlesztésének érdekében tisztább fogalmat alkothatunk a műformát illetőleg.

E szerint a népszínműnek a komikai nembe kell tartoznia, s a könnyebb, elmés és derült menetű vígjátékok, vagy pedig a comicum alsóbb nemének, a bohózatnak, jellemét kell magára öltenie. Továbbá a zene, dal és táncok is kiegészítő részei. Különösen a magyar népdalok, melyeknek a népszínmű egyik fő varázserejét köszönheté, már is oly traditionalis jogokkal bírnak benne, mint a francia vaudeville-színműben a dalok. E dalok már ma minden néposztálynál otthonosak az életben is. A népdal tehát nem teszi elkerülhetetlen szükségessé, hogy az alsóbb néposztályból vegyük e tárgyat.

A népszínműnek eddig igen sokszor nagyon komolykodó és sokszor bús arcát egészen víggá kell tenni – ezen irányban kellene e már ma csaknem merőben míveletlenül hagyott téren a reformot és az újabb feléledést keresni. Salamon Ferenc.

57.

[S. F., [*Lapszemle*], Pesti Napló 1861. nov. 28., 274-3540. sz.]

Az „Oest. Ztg." Pestről, nov. 25-ről ezeket íratja magának: Körülbelül most múlt két éve, hogy az oly roppant erőmegfeszítéssel színre hozott mozgalom kezdetét vevé. Külsőségekkel kezdették, mert ismerték a publikumot, s tudták, hogy semmi sem szolgálhat oly annyira alkalmas emeltyű gyanánt, mint a *ruházat.* A legkitűnőbb férfiak állottak a mozgalom élére, s az 1860-dik év első negyedében már anynyira uralkodó volt a sarkantyú pengés, hogy a frakkok és cylinderek majd végkép eltűntek volt. Az egész világ közre működött az úgynevezett nemzeti átalakuláshoz; az ösvény még a legfogékonytalanabb kedélyeket is magához sodorta, s a mozgalom kiterjedttségéből következtetve, azt kellett volna hinni, hogy a „*majdnem kizárólag németektől lakott Pest és Buda* testvérvárosok, nehány év alatt az egész németségnek még emlékezetét is ki kell hogy töröljék. A tódulat hatalmasnak látszott; az egész világ felkapá a divatot, nem lehetett többé magyar nemzeti ruhánál egyebet látni; mindenütt a magyar nyelvet törték: mert inkább akartak magyarul rosszul, mint németül, tótul, rácul, oláhul jól beszélni. A mozgalom tetőpontját legalább Budapesten azon időre tehetjük, mikor a pesti városházán az egykori városi német színházról többé szót sem akartak hallani, s Budán a főkapitány állott élére egy magyar népszínházat építő egyletnek, melynek kiáltványai a nemzetet felszólíták, hogy áldozza megtakarított filléreit e „nemzeti-intézet"-re.

„Ez idő óta majd az egész Budapest magyar ruhában jár; az illető mesteremberek örömére; a magyar népszínház meg van alapítva; a németek nagy sokasága el magyarosítá őseitől örökölt tisztes nevét; a cégfeliratok magyarok, szóval első tekintetre úgy látszik, hogy a mozgalom kitűzött célját elérte volna. De ez csak látszik, mert a mint a nemzeti átalakulás külsőségekkel kezdődött: úgy annál is maradt (?) mind Pest, mind Buda még ma is ép annyira németek, mint ötven évvel ezelőtt valának. Mindazon nyomás, melylyel a német elemet elakarták nyomni (?) a hírlapi cikkek és torzképek százai, sőt a nyilvános erőszakoskodás (?) sem voltak képesek az át meg át jogosított s a szükségességben mélyen gyökerező német elemet tönkre juttatni. A mit Vörösmarty „*Szózat*"-ában a magyarokról énekel: az a budapesti németségnél teljesen megvalósult.

„Szerettek a mostani, már végéhez közelgő év folyama alatt azon borzasztó szenvedésekről szónokolni, a melyeknek a magyar nemzet a legutóbbi 12 év alatt

kilett volna téve; egész az undorodásig felhasználtattak e szenvedések évei a szónoklatokban minden alkalommal, s rendesen oly egyének által, a kik e szenvedések alatt magukat különösen jól érezték, vagy pedig olyanok által, kik a saját könynyelműségük által magukra idézett kellemetlenségeket a politikának számíták be. De végre is mindezen „*képzelt* (?!) üldöztetések" gyermekjáték valának azon eljáráshoz képest, melyet az 1859 év nyarától kezdve a németségnek el kellett tűrnie. (?) A templomokból, iskolákból, törvénykezési teremekből száműzetett a német nyelv, a német színház megvettetett, s magának a ruházatnak el kelle tűnnie. Ily eljárás ellenében természetesen határozott *reactió*nak kellett következni, s ez, úgy látszik, most teljesen megkezdődött. (?) Nyelv- és ruhakényszer vége felé látszik járni, s már cylinderek is mutatkoznak ismét, s egész felhőszakadása van a folyamodványoknak, melyek a német elemet jogosult helyére kérik visszahelyeztetni az iskolákban. (?) De leghatározottabban kitűnik a reactio a német színház látogatásánál, mely, hogy Pestre nézve tényleges szükség, most hathatósan be van bizonyítva. Azon magatartás, melyet ez intézet iránt az ezelőtti városi tanács mutatott, egész leplezetlen mezítelenségében feltünteti az itt uralkodásra törekedett terrorismust. Hogy az itt alkalmazott elvek nem lehettek tartósak: minden okos embernek be kell látnia." (!!)

Íme egész terjedelmében közlöttük az ‚Öster. Ztg' állítólagos pesti levelét, hogy lássák t. olvasóink, mennyire nem tiszteli az oly lap saját közönségét, mely hasonló sületlen és bárgyú hazugságokat mer feltálalni annak. Hogyan? tehát a magyar elem már akkor is terrorismust gyakorolt a nem-magyar ajkúak, különösen a németek irányában, mikor Bach germanizáló kormánya kezében volt a hatalom? S oly kevés önérzetet képzel az ‚Österr. Ztg' a mi nem magyar ajkú derék polgártársainkban, különösen az értelmes német ajkúakban, kik velünk egy alkotmányos són és kenyeren nőttök fel, hogy azok akárki fia szemhunyorítására csupa félelemből változtatnának ruhát, nevet és nyelvet? S nem voltak-e a választások szabadok, s a két testvér főváros polgárai nem azokat tették-e képviselőikké, nem azokat állították-e az ügyek élére, a kiket az ő nézeteik és érzelmeik leghívebb *képviselőinek* tartottak?

Azonban az „Oest. Ztg" levelét nem azért közlöttük, hogy vele komolyan szóba álljunk. Csupán azért tettük, mert megvagyunk győződve, hogy ha a magyar ruha, magyar nyelv, névmagyarosítás, pesti és budai magyar színház mellett agitatiora volna szükség, sikeresebb agitatio nem lehetne, mint az „Oest. Ztg" és Compagnie szidalmai.

A „Nord"-ban egy bukaresti levél jelent meg, melyben az mondatik, hogy a magyarok régebben jobban elnyomták az oláhokat, mint a török. Hogyan állíthat valaki a tényekkel ily homlokegyenest ellenkezőt? Ki nem tudja, hogy:

1) Oláhországban a jobbágyokat tulajdon nyelvöket beszélő földesuraik jobban nyomták, mint ugyanazon szerencsétlen robot rendszer mellett a magyar földesúr. Hasonlítsa csak össze valaki az oláhországi falukat az erdélyi oláh falukkal.

2) Szellemi tekintetben mit tettek századokon keresztül az oláh földesurak a népért? Nincsenek iskolák, – a ki gazdag volt, Párisba ment tanulni, vagy francia gouvernante-ot hozatott.

3) Se Erdélyben, se Magyarországon csak nemzetisége miatt senki sem volt kizárva a jogok élvezetéből, a magyar jobbágyok száma nagyobb volt az oláhokénál.

4) A jobbágyság Erdélyben és Magyarországon megszűnt, még pedig a magyar földesurak jó szántokból szabadíták fel, míg a dunai fejedelemségekben az oláh földesurak nem tették. Meg lehet, a viszonyok nem engedék, de tény, hogy e reform még meg nem történt.

Mindezek csak száraz tények, melyeket lehetetlen elvitatni. Hogyan beszélhet hát kivált ma valaki a magyar nyomásról?

Magyarország egész története nyitva áll annak bizonyságául, hogy minden európai nemzetek közt a magyar élt legtestvériebben a közte lakó népekkel. Míg Francia-, Német- és Angolország az idegen elemeket politikai intézményeik erőszakával nyelvileg is magokba olvasztták nagy részben, a mi történetünkben ily erőszakolásnak semmi nyoma. Mutassatok egy ellenkező tényt!

Ha a múltban így áll a dolog, mennyivel inkább ma, midőn annyiszor kimutatók sajtó útján s államférfiaink őszinte szavaiban, hogy méltányosok akarunk lenni, mint jó testvérekhez illik. Már pedig tudhatnák, hogy a magyar államférfiak csaknem a politikai hibáig vitték az őszinteséget. S. F.

58.

[Salamon Ferenc, [Berczik Árpád: *Lidi*; P. Szathmáry Károly: *Csák*], Szépirodalmi Figyelő 1861. nov. 28., 4. sz. 60–62.]

A budai népszínházban előadták a harmadik pályázó művet is, october 9-ikén. Soká várakoztunk, hogy majd a negyedikkel és utolsóval egy füst alatt ismerkedhessünk. Azonban a negyedik pályázó mű nélkül kell ismertetnünk a harmadikat, – inkább a nemzeti színpadon feltűnt más új művel leszünk bátrak vele egy órában beszélni.

„Lidi" az 50 aranyos pályázatra előadott harmadik népszínmű. Bár három felvonása van, oly piciny, oly szerény meséjű, hogy csaknem bocsánatot kér színpadi létéért, s kiskorúsága lefegyverzi a kritikát. Hibázott, nagyokat hibázott szegény a drámai szabályok ellen; – de hát, uram isten, nem hibáznak-e sokan tudva és akarva ellene? „Lidi" öntudatlanul, tán feledékenységből, tán járatlanságból, vagy csupa játékképen van oly gyengén összetoldva, hogy csaknem magától is szerte foszlik. Ámbár tagadják, hogy szabad az író intentióit vizsgálnunk, – én nem restellem e fáradságot, s megadom, hogy szerző jámbor intentiókkal fogott egy mese alkotásához, vagy meglehet, csak úgy, tréfából.

Bármi kicsi a mese, két részre válik szemlátomást: Lidinek két kérője van, s mindkettőnek más-más históriája. Az első kérőé az első felvonás; a másodiké a második, s csak nem egészen a harmadik, – hogy a végső jelenetben az első kérő nagy véletlenül ismét megjelenjék, s eldöntse mind a „Lidi”-nek nevezett színmű, mind a hasonnevű leány sorsát.

Lidi apja, ki igen becsületes dohánytermesztő valahol Magyarországon, tart egy Marci nevű kapáslegényt. A fiú szereti Lidit, ez viszonozza. Darnyi gazda (így nevezik Lidi apját), mindezt nem ellenzené: mert Marci derék, munkás fiú. S mindemellett Marci elbujdosik a gazda marasztása ellenére. Ez elbujdosás okát szerző meg nem magyarázza. Mi ugyan lehetetlennek nem tartunk ily viszonyt és ily esetet: de a költőnek nem az a feladata, hogy kisebb nagyobb mértékben lehetségeseket csak fölhozzon, hanem hogy a lehetőt, vagy olykor külsőleg tán nem is igen lehetőt jelenlevőnek, előttünk álló valóságnak, mutassa be színről színre festés s nyomról nyomra fejlesztés által. A szín természetessége, a fejlesztés fokról fokra haladása az elhitető. És ha Lidiben ki lenne festve és részletesen, helyes lélektani ismerettel volna fejlesztve e viszony, nemcsak megjárná, hanem szép novellai vagy drámai tárgy lehetne. A legérdeklőbb helyzetek, lelki állapotok drámai jelenetek származhatnának oly viszonyból, melyben nem is a külviszonyok, hanem mintegy a jellemek fatalismusa tenné lehetetlenné három embernek tökéletesen egyező vágyait. Épen az lehetne egyszersmind legérdekesebb leghatásosabb a műben, ami egyszersmind felvilágosítna a felől, miért hagyja oda tulajdonkép Marci kedvesét, s miért nem nyilatkoznak egymásnak.

Marci elbujdosik. s csak a legnagyobb véletlen hozza vissza épen a mű végére, hogy nőül vehesse Lidit. Elmegy szegény Marci még az első felvonásban, a nélkül, hogy csak egy érdekes jelenete lett volna, – s a néző nem bánja, ha soha sem látja is többé a jámbort.

Míg Marci kívül kerüli a házat, azalatt másik dráma foly le a Darnyi családnál. Ő csak megkezdé és bevégzi a művet, mint a kántor az éneket, – a nagyját másoknak engedi által; a Marci féle szerelmi viszony mintegy csak zárjel, melynek iszkábái közé egyéb van zárva.

Egészen külön dráma, hogy a helység jegyzője el akarja venni Lidit, ki kétségkívül akkor se menne ezen vén agglegényhez, ha már Marcit nem szeretné. A nótárius szerelmi viszonya ellen is az a kifogásunk, hogy egy lényeges dolog, melyen az egész intriga épül, nincs világossá téve, s a nézővel elhitetve. A nótárius elmegy lyánykérőbe Darnyihoz. meg is kéri a lyánt, a nélkül, hogy megnevezné: Darnyi oda is ígéri a lyányt, de szintén nem mondja, kit ígér oda. Pedig nem egy személyről vala szó. A nótárius Lidit kérte meg, Darnyi meg Pannát ígérte oda, egy már idősecske húgát, kiben a férjhez menetel vágya egész mániává lett. Csak a darab végén sül ki a tévedés – s ekkor érkezik meg Marci is, kinek Lidit két kézt odadják.

Van még ezen két rendbeli mesén kívül egy episod is, melyben a nótárius vén gazdasszonyával pörlekedik s az ostoba kisbíróval párbeszédet folytat; de mindez nagyon elmaradhatna, a nélkül, hogy a cselekvény csonkolást szenvedne.

Az alakok közül még legjobban sikerültek épen azok melyek e mellékes episodban fordulnak elő: a gazdasszony és a kisbíró; de csak aránylag mondjuk sikerültebbeknek; mert valami jellembevágóbb, erőteljesebb vonást ez alakokon sem láttunk. Nem jellemek, csak nagyában és külsőleg körvonalozott alakok. Ugyanez áll a jegyzőre és annál inkább a többi személyre nézve. Egy-egy drámában, sőt elbeszélésben is merő haszontalan alak az olyan, mely az emberi érzések, jellem és átalán az emberi természet valami lényegesebb oldalát nem tünteti fel. Ezek rajza szokta az embert meglepni, ez ragadja meg a képzeletet, ez kelti fel az érzelmeket, minden egyéb csak közhely és nem költészet. Mind az illusiót csak az okozza, mind a drámai hatást csak az teszi meg, a mi az emberi természetet újnak látszó, s még is természetes oldalról tudja felmutatni.

A személyek a nép emberei: egy-egy a nép életéből vett hű vonás, egy-egy kifejezés fordul elő itt-ott, mi arra mutat, hogy szerző előtt nem merőben ismeretlen azon élet; de igen sok oly kifejezést hallánk magán és párbeszédben, mi nemcsak a nép fogalma körén túl esik, hanem még nem is magyaros; – több helyen oly germanismusokat hallánk e tősgyökeres magyaroktól, mintha Pesten jártak volna iskolába.

Nem kívánjuk, hogy színpadon minden ember szóról szóra úgy beszéljen, mint az életben; mert akkor nincs költői nyelv; de baj az, ha a színmű nyelvénél az életbeli költőibb. Már pedig ez esetben tán ezt állíthatjuk. A magyar nép nyelve átalán véve erőteljesebb, a gondolatot megtestesítőbb, mint a minőnek e színmű nagy részében tapasztaltuk.

A műben se jellemek, se cselekvény – s ha még is valami kevéssel tűrhetőbb a két előbbi versenytársnál, ő nem tehet róla.

Elmondtuk közelebbről, hogy a népszínmű legjobban tenné, ha a vígjáték formához közeledném; ez úttal csak annyit teszünk hozzá, hogy mint költői, még pedig színpadon előadandó műtől megköveteli a néző, hogy *egészen* drámai legyen: oly alakokkal, melyek az emberi természetet tükrözik vissza s cselekvénynyel, melyben ez alakok cselekvőleg jellemzik magukat és foglalják el képzeletünket. A népszínmű legyen drámai mű, – ez a legszerényebb, kívánat.

Ha már a népszínműtől is ez az első követelés, mennyivel inkább oly műtől, mely tiszta drámának van keresztelve? – Már pedig drámának nevezik azon „*Csák*"-ot, mely nov. 18-ikán először adatott elő. Igaz, hogy történeti dráma, de előbbi melléknevét szándékosan mellőzzük, mert lenne több kifogásunk erre nézve is, de röviden akarván szólani, a költői szabadság hadd maradjon meg a maga minél szélesebb korlátai között.

Hogy „Csák"-ot P. Szathmáry Károly miért nem tragoediának dolgozta fel, szintén oly kevéssé kérdezzük, mint azt, mi szükség volt épen öt felvonásra osztani? Elég annyit megjegyeznünk, hogy a mű nem is olyan forma, mint a tragoedia, kivéve, hogy Csák a végén meghal, lerángatván a csatában kapott sebéről a zsebkendőt. Egész alkata, menete, hangja sokkal inkább hasonlít az udvari cselszövényekbe bonyolított színművekhez, melyeknek a „Cárnő"-ben, a „Navarrai királynő regéi"-ben, s a „Pohár víz"-ben találjuk példányképeit. Sem szomorú, sem vígjátékok az elősoroltak; de még is vígjátékok neve alatt ismeretesek. „Csák" bár

szomorújátéknak neveztetik, a nevezett fajta vígjátékok mintájára készült. A női és férfi diplomatia foly ebben is, – csakhogy ama vígjátékokban sokkal inkább érezzük, hogy nagy dolgok forognak kockán, s élet-halálra foly a harc, mint „Csák" kényelmes s nem nagy tűzzel folytatott párbeszédeiben.

Szathmáry művében annyi a kulcslyukon keresztül kilesett párbeszéd, a véletlen betoppanás, rejtett ajtó, hogy Scribe és id. Dumas sem használja annyiszor egyazon színműben. S hogyan van, hogy mindezen véletlenség senkit sem döbbentett meg, s hogy a közönségben nem állt el a lélekzet e varázslatokra? Mint a francia négyesben öt *figurán* keresztül látjuk a leventéket és dámákat szembe menni, meg-meg hátrálni bonyolódott chassé-croiséet csinálni, s nem mondhatjuk, hogy épen érdektelen látvány; de azt sem, hogy hatásos, – pedig a fennevezett francia írók ily drámai-contre-danceai hatásosak és nagy mértékben érdeklők, helylyel közzel erősen megragadják a nézőt.

Oka az, hogy ez utóbbiak élesen jellemzett alakokat léptetnek fel, kiknek határozott szándékuk, életcéljok van, s egész lélekkel beszélnek és cselekszenek, mintha nem volna az egész csupa mese és költemény. Aztán cselszövényeik is ehhez képest sokkal jobban utánozzák a valódi udvari cselszövényeket, melyek a viszonyok és emberek természetére épített helyes számítással vitetnek, szóval elhitetik velünk, hogy valódi diplomaták, kik legtöbbet lélektani combinatiókkal visznek ki. Ezen határozott célú, s nem csak elhitető, hanem helyességök által meglepő számításuk, az alakoknak erőteljesb festése mellett, okozza, hogy amaz intrigás művekben a váratlan megjelenések annyira meglepnek; mert senki sem azt tartja érdekesnek, hogyan juthatott oda épen akkor a váratlan egyén, hanem azon jelenet, mely két egyaránt érdeklő, s tán szemben álló egyén közt fog lefolyni. Mit érne, hogy Don Caesar de Bazan a kéményen cseppen be egy házba, s ott vendégséget üt a más borából, ha előre nem tudnók, hogy a házi gazdához való viszonya, s a kettő jellemének ellentéte igen hatásos drámai párbeszédre vezet okvetetlenül. A közönség várakozása már előre föl van csigázva. Ellenben ha a „Csák"-ban előforduló Ágnes özvegy királynő, az intrigáns személy, a fellegekből cseppenne is a hős és Erzsébet király lyány közé, vagy magyar karton ruha helyett koldusi rongyokban jelenne is meg, nem gerjesztene nagyobb érdeklődést, mint a melyet örökös sikeretlen lótás-futása gerjesztett.

Az egész mű szövevényének egyes részei, átmenetei oly kevéssé vannak kiemelve, hogy a néző sem azt nem látja világosan, ki mit akar, sem azt, hogy a személyek fáradozásainak mi az eredménye. A jellemek nincsenek sem szándékaikra, sem lelkületökre és érzelmeikre nézve oly határozottan feltüntetve, hogy mélyen érdekelhetnének, sem a cselekvény, épen ebből folyólag, nem foglal magában érdeklő jeleneteket.

Korántsem akarom dicsérni, sőt mentegetni sem a véletlenségekkel telt drámákat; – mert a váratlan meglepések a valódi drámai hatás helyett gyakran csak a figyelmet tartják feszültségben. – Csak azon következtetést akarom vonni, hogy még az intrigákra épített színművek sem mellőzhetik büntetlenül a valódi drámai elemeket: erőteljes jellemzés s cselekvény nélkül nincs semmi névvel nevezendő dráma.

„Csák” szerzője, ki eddig regény és beszély írással foglalkozott, meg lehet nem vette észre, mennyivel egyszerűbbnek kell lenni a legbonyolultabb drámának is, mint a regénynek: mennyivel határozottabb s kevés ugyan, de annál erőteljesebb vonásokkal kell a drámában jellemezni, mint eddig szokása volt, s mennyire nem tűr a dráma semminemű szószaporítást. Salamon Ferenc.

59.

[Salamon Ferenc, *[A történeti hűség és Tóth Kálmán Dobó Katicája]*, Szépirodalmi Figyelő 1861. dec. 5–12., 5–6. sz. 78–79., 93–95.]

A címekre az szokott legtöbbet adni, ki legkevésbbé érdemli; mert maig is uralkodik azon szenvedély, hogy egyik másik felebarátunk vezeték és kereszt nevéhez egy harmadik *históriai* szócskatoldásáért nagyon sokat képes áldozni. Egy *don, Ritter,* báró, doctor, több efféle iránti szenvedélyt más újdivatú szenvevedélyek koránt sem irtottak ki.

Vannak azonban, kik e címeket csak annyira becsülik, mennyire viselőjük érdemes; s vannak e szép neveket viselők között, kik nem kérkednek vele, s sokszor ezek érdemlik meg legjobban.

Valami ilyest tapasztalunk a történeti drámák körül is. Shakespeare lángeszének maradékai egy *Coriolan, III. Richard, Julius Caesar* annyira megfelel a „*történeti*” melléknévnek, a mennyire csak egy költői műtől jogosan kívánhatjuk, s mégis megelégedett halhatatlan szerzőjük a „tragoedia” keresztnévvel. Ellenben nálunk örömestebb elengedik a tragoedia vagy komoedia nevet, mint a „történeti dráma” címet. Pedig gyakran semmiféle igazságos tribunal előtt sem tudnák bebizonyítni e címhez való jogukat.

A költészetbe és művészetbe becsúszott viszszaélés magában a színműtanban is némi fogalomzavarra szokott vezetni. A mint lábrakaptak az *életképek*, a németeknél a *falusi történetek*, nálunk a népszínművek, a történeti festvények, *történeti* regények és drámák, divatossá kezdett válni *tárgyukról*, s nem formájukról nevezni el a műformákat. Életkép az, a mi nagy részletességgel festi az életet, s minél inkább hasonlít a mindennapisághoz, annál jobb; falusi történet az, melynek kisebb-nagyobb mértékben költött meséje a falusi nép között foly le; történeti regény, dráma, a minek meséjét régi krónikák nyomán alkottuk össze, s történeti festvény, melynek alakjai az életből vagy hiteles arcképekből színről színre ismert nevezetességeket ábrázolnak.

A ki a lényegest tekinti, nem pörlekedik és panaszkodik címek és puszta nevek miatt, csakhogy e cím és név sokszor tévedésekre vezet magára a lényegre nézve, s ekkor komolyan lehet pörlekednünk és panaszkodnunk. A műformáknak említett elnevezése magában nem nagy baj; de szoros kapcsolatban áll a mai kor köl-

tészetének egyik helytelen irányával, a realismussal. Az életet szolgailag másolni, a történetet fáradságos búvárlatok s kritikailag megrostált adatok nyomán az utolsó részletig híven tükröztetni – szóval a képzelet munkálkodása helyett az emlékezetet, a művészet helyett photographiát gyakorolni, s az anyagot, nem pedig a formát becsülni lett divatossá.

Drámairodalmunkban, hála istennek, még nem divatozik az élet, emberek és szokások emez ablakon való rajzolása. Mi csak dicsekszünk vele, hogy az életből s a történetből így-meg-úgy veszszük a tárgyat; de ritkán mondunk le a költői szabadságról. Mi ritkán esünk azon hibába, hogy az emlékezet szolgájává tegyük a képzeletet; hanem leggyakrabban a képzelet túlságos szabadsága követ el hibákat.

Nem egy esetről, hanem csak néhány kivételével mindenikről szólván, történeti drámáinkat a régi szokások, régi nyelv, a kor szellemének minden alaposabb vizsgálata nélkül írják, – s gyakran merőben kiveszik formájukból az eseményeket is, úgy hogy ha a nevek megcseréltetnének, a mese négy-öt századon át akármelyik magyar király alatt történhetnék – rá nem ismerünk se a korra, se az emberekre s gyakran az eseményekre sem, – úgy hogy a „történeti" címre utoljára alig ad jogot egyéb a nevezetes emberek és helyek nevénél s a külön műformára való igényt semmi sem szentesíti, mint a kardos csoportozatok, magyar ruha és oly phrasisok, melyek mindinkább a jelenkorra vonatkoznak, s következőleg mind kevésbbé a múltra.

Sajnos; de a mint ezekből látni, kénytelenek vagyunk a képzelet szabadságának túlsága ellen szólani, míg más irodalmakban a szolgaiság túlzása ellen szoktak küzdeni.

Első szava e tárgyhoz a nemzeti történetnek van. Nem kívánja senki a költőtől, hogy a történet ismert férfiait ép úgy jellemezze mint a történetíró. A költő tovább mehet. Egy fő jellemvonást minden többi felett kiemelhet, s erősbbé tehet, szóval eszményítheti: egy-egy olygarchát felüthet sokkal nagyobb szabadság-hőssé, vagy tehet zsarnokabbá, dölyfösebbé és kegyetlenebbé, mint a minő volt; de a történet megköveteli, hogy e részben is megtartsunk bizonyos határt s nagyában a történetből vegyük ama jellemvonást. Hasonló szabadságot enged, de egyszersmind hasonló korlátokat mér ki a történet a kor jellemzésére nézve is a képzeletnek. A politikai és társadalmi intézmények, a kor uralkodó eszméi dolgában meg van engedve a költőnek a maga erőteljesebb, határozottabb, s mondhatni egyoldalúbb felfogása, s más részről az is, hogy a kor némely jellemvonásait enyhítse, s a mai fogalmakhoz idomítsa, nehogy a mostani közönség merőben idegennek találja magát a rég elmúlt világ szokásai között. Nem kívánjuk, hogy szóról szóra utánozva legyen a régi nyelv, a régi társalgási modor, s még a ruházatra nézve is helyén kívül valónak tartjuk a nagyon szigorú követelést; de meg lehet kívánni, hogy a kor intézményei, szokásai a lényegesekben hívek legyenek. E lényegesekhez nem számítjuk még a nyelvet sem, hanem igen az intézmények és a kor szelleme alap vonásait. Szóval megengedjük a módosítást és eszményítést e részben is, de a feltűnő anachronismusok ellen óvást tesz a történet. Az új intézményeket, újkori divateszméket nem szabad átvinnünk rég elmúlt századokba.

Az eseményeket is mindig szükséges átidomítni, hogy költői kerek formává idomulhassanak; de főbb vonásaihoz híveknek kell maradnunk. E részben nem szükséges a hosszas fejtegetés, mert nem oly gyakori az ellene elkövetett hiba. Drámáink nagyobb részében az események váza meg van tartva – s csak más tekintetekben, a jellemek és kor rajza dolgában, találunk hibákat: hűtlenséget és anachronismusokat.

[II.]

A költői korlátlan szabadság védelmezői mondhatják ugyan, hogy a képzelet csak annyiban köteles az élet és történet realitásához tartani magát, a mennyiben meg nem botránkozik benne azon közönség, melynek a mű írva van. E szerint csak annyiban tartozik a nemzeti színházban előadandó dráma történeti lenni, mennyiben a pesti közönség nagyobb tömege nem talál benne kézzel fogható anachronismusokat, hogy illusiója megzavartassék. Ha így van, meg kell adni, kevés dicsőséggel tudják beérni! Már pedig van elég okunk hinni, hogy ezen szűkkörű felfogás uralkodik. Soha sem akarunk magasabb ítélőszékhez apellálni, mint a színházi jelen közönség tömegéhez, s még abban sem sok tekintettel vagyunk az értelmiségnek sohasem piszszegő vagy fütyülő, s ritkán tapsoló, de annál becsülendőbb képviselőire.

Azonban nemcsak épen a színházban rendesen vagy elvétve megjelenő ezen képviselőket kell szemmel tartani. A nemzeti színházat az egész nemzet intézetének, a színre kerülő drámát a nemzeti drámairodalom egyik képviselőjének tekintve – magasabb szempontot kívánunk. A nemzeti drámairodalomhoz pedig komoly szava van a nemzeti történetírásnak és a történettudomány legalább azon részének, mely átment a köztudatba.

Nálunk a história nemcsak a tudósok curiositásának tápot szolgáltató anyag, mint Németországon, a hol ép annyi a lelkesedés egy történeti nevezetes esemény, mint némely laboratóriumbeli kísérlet iránt. Nálunk nem kathedrai „felolvasás" a történet, hanem gyakorlat és a nemzet második bibliája. Ennél fogva a németeknek közönyösebb lehet, akárhogy állítják elő „Götz von Berlichingen"-t, mint nekünk az, hogyan jelen meg színpadunkon Róbert Károly és Csák, a Hunyadiak és Garák, II. Endre és Bánk bán. S íme mégis, a történet iránti ezen tisztelet, ezen élő érdekeltség mellett, mely közönségünk tudatában kisebb nagyobb világossággal él, azt tapasztaljuk, hogy drámairodalmunk nagyobb részében szokássá lett majd mitsem adni a történeti hűségre.

A történet-tudomány követelései nem is csak a maga tulajdon érdekében történnek. A költészet maga rendkívül sok erőt és fényt nyerhet a korok és jellemek mélyebb búvárlatából, s nagy példák bizonyítják, hogy e búvárlat nemhogy korlátozná a képzeletet, hanem elősegíti. Egy Shakespearenek Plutarch és hazája krónikái, melyekhez, habár a legnagyobb teremtő lángész, híven ragaszkodott, a mennyire az ő és kortársai ismeretei a maga korában terjedhetének, nemcsak anyagot, hanem ösztönt és lelkesedést adának. Egy Schiller, hogy híven festhette Stuart Máriát és történeti hátterét, hogy megírhassa Wallensteinját, a legalaposabb vizsgálatokba bocsátkozott, melyekből történeti műveket írhatott volna, a minthogy utóbb nevezett tragoediájára fordított tanulmányaiból írá meg a „Har-

minc éves háború történeté"-t; s meg vagyunk győződve, hogy „Bánk bán" költője is igen becses históriai munkát tudott volna írni azon ismereteiből, melyeknek egész drámája kétségbe vonhatlan nyomait viseli magán.

Kivált a tragoedia író alig képződhetik a történet magasb szempontú tanulmánya nélkül. Azon végzetszerű világrendben való élő hit, mely a nagy drámaköltőket lelkesíti csaknem ugyanaz, melyet a dynastiák és nemzetek sorsában tapasztal a történet érdeklődő olvasója – az emberi lét azon mélyebb felfogása, a nagyszerűség a jellemfestésben és sorsa kifejlesztésében, mely költeményökben oly elevenen meghat, igen sokat köszönhet a történetírók olvasásának.

De alsóbb szempontból is az emberi természet és jellem ismerete, melyet festeni a költő feladata, sehol oly nagyban s oly mennyiségben nem található mint a történetben.

Ha egész átalánosságban ennyi anyagot és buzdítást ad a történet a drámának, azon külön tárgyat, melyet az író feldolgoz, a kor és jellemek tanulmánya eleveníti meg. A kor sajátságos levegője színt, életet ád a műnek, melyet máshonnan venni nem lehet; a jellemek megadják a főbb vonásokat, melyeket hasonlókép e vonások nélkül oly valódiakká nehezen tehetne a költő csupán képzeletére támaszkodva – s végre maga a kor szelleme mintegy azon speciális ihletettségét hozza magával, mely a költőben e nélkül tán soha sem támadott volna.

A történet tehát nemcsak a maga érdekében, hanem a költészetében is követelheti a drámai irodalomtól, hogy mélyebb tanulmány tárgya legyen.

Mindezen rövidbefoglalt észrevételeket átalánosságban mondám el történeti drámairodalmunkról, s nem épen azon külön esetre, melyről itt számot kell adnom.

„Dobó Katica, vagy az Egri szép napok," történeti népszínmű 3 felvonásban dalokkal és tánccal Tóth Kálmántól, mely december 2-ikán adatott először, csak egyik alkalmul szolgált a fenebbiek elmondására. Igen sok más *történeti* drámára s kivált tragoediára mondhattuk volna el ezeket több joggal. De minél kevésbbé akarunk e mű komoly boncolásába ereszkedni, annál inkább fel akartam használni a rendelkezésemre adott tért. Ezen történeti népszínműben különben is számos anachronismusra találtunk, mely kézzel fogható példákat ád arra nézve, mi az anachronismus a történeti drámában.

A kor sajátságos intézményei ellen való vétésre alig lehet feltűnőbb hiba, mint az, hogy a katonai szokások a jelen korból vannak átvíve az 1552-iki évbe. „Lábhoz," „vállhoz," „tisztelegj," s több más ily *vezény*-szónak, valamint magának az ily gyakorlatnak is híre sem volt azon időkben. Ezenkívül német vagy németes műszavakat hallunk, minő „Vorpost," „recognoscirozás," miknek még kevésbbé lenne szabad előfordulniuk. Más katonai szokások is, a „napi parancs" írás, Dobónak a vár mappáján való merengése stb. mind oly anachronismusok, melyeket talán szándékosan, de azért épen nem indokolttan követett el a költő. Feltűnőbb, s még jobban sértő hibát is találunk positiv tények ellen elkövetve. Többször úgy beszélnek Egerről, mintha 1552-ben már egész Magyarország a töröké volna, s még csak e vár van hátra. Már pedig tudjuk nemcsak azt, hogy azon időben az egész felföld, s a Dunán túli vidék s egész Erdély állott, hanem azt is, hogy a török soha, sem az

előtt sem azután, meg nem hódíthatá a felföldet, a Dunán túli kerület nagy részét és Erdélyt. Szintén a történet tényei ellen való hiba, hogy szerző Dobót „Erdély fejedelmé"-nek nevezteti ki s azt mondatja vele, hogy visszacsatolja Magyarországhoz e részt, holott, mint tudva van, azon időben el sem szakadt volt még tulajdonkép. Az akkori magyar király különben is épen *fejedelmet* nem ismert volna Erdélyre nézve, csak *vajdát.*

A mű egészen modernisált melodráma, – népszínmű nevet visel a benne előforduló dalokért és táncokért. Vannak hatásos jelenetei, van benne egy-két érdekes alak is, s a mese bár csekély, elevenségét szerző csoportozatok és tömeges jelenetek által adta meg. E tömegek közt csaknem mellékesekké lesznek az egyének, a nagy események mellett az egyéni érzelmek. – Homonnai uram (Szigeti) a legnagyobb előszeretettel festett alak, csakhogy felette sokszor ismétli „de már erre iszom egyet, öcsém," – s vagy is az iszákosság túl van víve; Szigeti igen jól személyesíté, – csak kár volt minden iszákosság mellett is örökösen félittasnak látszania. A főszerepet Balassa Bálint a költő viszi, s a mese abból áll, hogy Dobó leányát kigyógyítván a katonai szenvedélyből, örökös vitatkozásaik dacára egymáséi lesznek, – s egy két érdekes jelenetök van. Igen szép drámai gondolat azon jelenet, melyben Balassa verseivel fegyverzi le az árulókat. Maga Dobó Katica is érdekes női alak, – csakhogy sem ő, sem Balassa nincsenek elég erőteljesen jellemezve, sőt az utóbbiban azon hibát találjuk, hogy mikor először beugrik a várba, valami nagyon félénk és békeszerető, puskától rettegő poétát vélünk benne látni, s később mind végig a legnagyobb hős.

A hegedős alakok új szerzemények történeti drámáinkban, s szerencsével léptek fel eddigelő. Csak az a kár, hogy mind Szigligeti mind Tóth Kálmán hegedőse, habár különböznek némely részben, oly nagyon hasonlítnak egészben véve a Jókai diákjához. Szerdahelyi e komolyabb szerepekben is igen megállja helyét, s mint Balassa a dalnok, s Balassa a hős megosztá az est diadalait Szigeti nagyivó Homonnaijával. Versei szavalatának hatását csak az rontá, hogy egy zongora igen hangosan s igen gyakran szólott beszédébe alkalmatlankodólag. Dobó méltóságos alak, de nem sokat lendít a dráma tulajdonképi cselekvényén, sőt még a vár ügyén sem tettleg és közvetlenül: *adjutansa*, Balassa, csinál helyette mindent. Az egri nők közül egészen kivált Gyalusné asszonyom (Szathmáry L-né.), ki az utolsó felvonásban egy rövid jelenetével hatást tett, a hol nyakán megsebezve jelen meg, s még csak e seb bőszíti fel rettenetesen a törökök ellen: – tízszeres dühvel rohan ismét a vár fokára.

Több érdekes episódot is sorolhatnánk elő, de beérjük azon megjegyzéssel, hogy e sok érdekes episod árt tulajdonkép legtöbbet az *egésznek*. Úgy szólván episodok láncolata a mű, tele hadi zajjal, melyen igen vékony érként vonul keresztül a főcselekvény: Dobó Katica és Bálint szerelmes históriája, mely, hogy költői hasonlattal éljünk, az óriások harcában támadt romok között igen csekély akadályokba ütközve húzódik végig. A legrövidebb novellába beférne e szerelmi viszony élettörténete, holott az egész népszínmű minden mellékes dolgaival együtt egész egy költemény. Salamon Ferenc

60.

[Salamon F., *Drámai pályázatok*, Pesti Napló 1861. dec. 7., 282-3548. sz.]

Drámai pályázatok

A budai népszínház 50 arany jutalmat tűzött volt ki a beküldendő legjobb *népszínmű*re. A jutalmat a pályázó művek előadása után kellett odaítélniük a pályázóknak. A beküldött művek közül kettő vagy három színpadra nem kerülhetett rendőrségi akadály miatt; de színre került négy, melyek, a mint értesültünk, nem roszabbak a letiltottaknál. Az előadott 4 népszínmű: „Az alföldi halász", „Az izraelita család", „Lidi" s végül „A falu bolondja", mely utóbbi 5-kén estve adatott elő, s vele a pályaművek előadásra kerülése befejeztetett.

Szomorú jelentést kell tennünk e pályázatról: egyetlen egy népszínmű sincs köztük, melynek a budai népszínház hasznát vehetné, azaz: többször is, csak némi sikerrel előadhatná. Sőt nincs köztök egy is, mely azon színvonalon állana, a hol drámairodalmunk mostani viszonyai közt azt szoktuk mondani: „*előadható*".

Az 50 aranyas pályázat tehát eredménytelen volt nemcsak színirodalmunkra, hanem magára a budai népszínházra nézve is. Anyagilag meg volt adva az alkalom – s szellemi szegénységet tüntetett ki. Mint lehangoló bizonyíték kárt tett bizonyos tekintetben a pályázat, és nem hasznot. A pályázathirdetés célja a *buzdítás* – s íme az ellenkező, a mit nyertünk vele!

Nem akarunk elmélkedni a szegénységi bizonyítvány felett, – csak néhány gyakorlati észrevételt látunk szükségesnek hozzácsatolni.

Mindenekelőtt az a kérdés most, mi tevő legyen a budai népszínház? – Kiadja-e a jutalmat, vagy ne adja ki? A pályázati hirdetésben, ha jól emlékszünk, az mondatott, hogy a jutalom a beküldendő és előadandó *legjobb* népszínműnek fog odaítéltetni. Ez magában foglalá, hogy az aránylagos becs fog dönteni: azaz, hogy bármily gyengék legyenek a beküldendő művek, a legkevésbbé gyengének mindenesetre ki fog adatni az 50 aranyos jutalom.

Természetesnek látszik, hogy a jutalom kiadassék az aránylag legkevésbbé gyenge népszínműnek; mert az adott szót be kell váltani.

Azonban csak látszik; mert a fennforgó esetben nem lehet szó egy oly beküldött műről is, mely előadható. A versenyen, mint Széchenyi mondá egyszer, ha angol paripa nincs, a legroszabb kiszolgált gebének is oda kell adni a versenydíjt; de hátha a cigány azon lovát viszi oda, mely épen a böjtölés megszokása előtt döglött meg?

Bocsánat a hasonlatért, mely különben is ritkán fogadható el argumentum gyanánt: de úgy vélem, hogy a jelen eset épen azon ritkák közé tartozik; – s ha maga a hasonlat furcsának s tán igen drasticusnak tetszik, szóljunk világosabban.

Hogy a dráma életre való-e, vagy pedig halva született, az előadás világosan, kétségtelenül kimutatja. Halva született dráma, mely első előadáskor nem tetszik, még pedig gyengeségei miatt nem, s semmi reménység nincs hozzá, hogy második és többi előadatása tetszhessék. Oly mű, mely az első előadással megbukik, nem méltó a betanulásra és közönség elébe hozásra.

Ha a budai népszínház úgy hirdette volna a pályázatot, hogy kéziratban döntessék el a jutalmazás, inkább lenne értelme, hogy az aránylag legjobb mű jutalmaztassék, ha elő nem adható is; de maga a pályázat formája, mely szerint az előadásnak kell próbakövül szolgálnia a művek aránylagos becsének megítélésére, már kizárta azon műveket, melyek nem előadásra valók. A pályázat az aestheticiai becsen kívül mindenek fölött a színpadi *életrevalóság* szempontját tűzte ki az ítélet kiindulási pontjául. A melyik a többinél életrevalóbb, többször adhatóbb, győzzön az! – De mikor egyik sem életre való, egyik sem adható egyezernél többször, s igazság szerint egyetlen egyszer sem, nem lehet összehasonlítás, s tulajdonkép nincs is verseny.

Ezen gyakorlati kérdésben tehát: kiadja-e a budai népszínház az 50 arany jutalmat, vagy ne – a felelet tagadó: a pályázat természete maga mutatja, hogy ki sem lehet adni igazság szerint. – A szóban forgó pályázásra kinevezett bírálóválasztmány tagjainak egy része is ily nézetben van.

Mi, a budai népszínház vezetőjének helyén, elő sem adattuk volna egyiket is az előadott pályázatok közől. Meg lehetett volna előre ítélni, hogy egyik sem előadásra való. A közönség, mely rendkívüli érdekkel viseltetett e pályázat iránt, csalódásoktól lett volna megkímélve; maga a színház nem elegyedett volna egy rosz speculatióba; mert e pályázás inkább ártott, mint használt a színháznak. Az első előadásra tömve volt a színház s nagy érdekkel volt. Már az utolsó pályázati előadáson csak félig volt a színház, s igen csekély várakozással. Azonban, hogy a művek előadását hibának tartjuk, korántsem következik belőle, hogy e hiba a versenyre bírjon döntő befolyással.

Panasza lehet e hiba miatt a közönségnek, melynek várakozása ki nem elégíttetett, panasza lehet a színház igazgatóságának, mely e versenynyel, a jutalom kiadása nélkül is inkább veszített, – csak a pályázóknak nem lehet panaszuk, kiknek művét különben soha és sehol elő nem adták volna tán.

Ezen pályázási szomorú esetből szabad legyen, mások hozzávételével, egy két tanulságot elvonnom.

Egyik az, hogy az eddigi színházi pályázási módok többnyire célra nem vezetők.

Kétféle forma van előttünk: egyik, mely az akadémiai 100 aranyos drámai jutalmoknál divatozik, mely abból áll, hogy a pályázó műveket bizonyos határnapra, rejtett név alatt, beküldik kéziratban, – és *kéziratban* ítélik meg, melyik az *aránylag* legjobbik, melynek mindenesetre odaadták eddig a jutalmat. A másik forma, melyet a budai népszínház akar gyakorolni. E szerint is rejtett név alatt, e szerint is bizonyos határnapra küldik be a pályázó művek kéziratát; csakhogy nem kéziratban döntenek a művek *aránylagos* becse fölött, hanem előadás után.

A mi különbség van az előbbi és utóbbi mód között, nyilván az utóbbi előnyére válik; mert a drámák próbaköve csakugyan a színi előadás marad. Lehet valaki a legjobb dráma kritikus, de oly világosan nem látja a művek erős és gyenge oldalát csupán olvasásból, mint előadásból, kivált midőn az előadás még az elolvasást is ki nem zárja, – valamint a legjobb zeneértő is jobban szeret egy zeneművet csak középszerűen exequálva is hallani, mint csupán a partitúrát olvasni. – Az előadással egybekötött pályázat jobb; de természetesen, conditio sine qua nonja, hogy minden mű előlegesen megbíráltassék – előadható-e, vagy nem. Ez előnyt megadván, más felől bizonyítja mind az akadémiai pályázatokból a több évi, s a budai színházi pályázatokból az ez úttal merített tapasztalás, hogy e pályázási formák igen hiányosak.

Először is a pályázatok sükeretlensége esetében, mi többször megtörténik, a hatás, mint mondám, lehangoló. A pályázat hivatása a buzdítás, s íme, gyakran csüggesztően hatnak.

Másodszor: a pályázás merőben történetessé tesz minden kitüntetést és buzdítást. Tapasztalás bizonyítja, hogy hova-tovább a tehetségesebb írók, mind ritkábban hajlandók pályázni küldeni be műveiket. Aránylag kevesebb tehetségűek s gyakran nem nagy reményű kezdők kapják a jutalmat a valódi tehetségek helyett. Az aránylagos becs fogadtatván el az ítélet alapjául, gyenge művek jutalmaztatnak, míg a pályázaton kívüli jobbak jutalmazatlanul maradnak. Szóval, a határidőhöz kötött pályázat és a jutalomnak aránylagos becs szerinti odaítélése, szűk körre hat, s nem az egész drámairodalomra.

Egyedül célszerű formája a drámai pályázatnak, mely a többi lényeges előnyeit egyesíti magában, a nélkül, hogy hátrányaival bírna. Ez abban áll, hogy a jutalom átalánosabban hirdettessék. Mondassék ki, hogy egyaránt pályázik minden népszínmű, mely a budai népszínházban egy év, vagy félév alatt előadásra elfogadtatik és előadatik. Ekkor a pályázás nem üthet ki oly gyengén: több író és több mű pályázik. A veterán írókat nem tartóztatja vissza önérzetük; az új tehetségnek csak úgy nyitva áll a tér; s itt az aránylagos becs szerinti ítélet aligha merőben értéktelen műre esnék. E szélesb alapú bírálat mellett soha sem jőne a bíróság azon zavarba, hogy habár aránylagos becs szerint kell ítélnie, úgy vélekedjék, hogy hasztalanul van elpazarolva a jutalom. A jutalmazásra befektetett tőke kamatjai az egész irodalmat emelnék és buzdítnák.

Ez eszmét szükségesnek tartám kimondani, tán jövendőbeli eseteknél figyelembe vétetik.

A budai népszínház pedig legbölcsebben tenné, ha azon 50 aranyat, mely ezúttal semmi esetre ki nem adandó, újra kitűzné oly formán, hogy a jövő fél év alatt előadásra elfogadható és több előadásra való életet ígérő, aránylag legjobb népszínműnek fogja kiadni – akár az író neve alatt, akár névtelenül küldetik be a színházhoz a mű. Salamon F.

61.

[Salamon Ferenc, *Nyílt levél Szemere Miklós úrhoz*, Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 2., 9. sz. 134.]

Nyílt levél Szemere Miklós úrhoz

Nem a legkisebb baj irodalmunkban, hogy alig van eszme, nézet és meggyőződés, mely ellenkező eszmékről, nézetekről és meggyőződésekről verődjék vissza. Legtöbbnyire mindegy, akár igazságot hirdet egyikünk is másikunk is, akár tévedéseket: kiáltó lehet a szó, de a pusztában! – Ha a legjózanabb nézetei, legbizonyosabb igazságai, legészszerűbb elvei vannak is az embernek, kiállhat az irodalmi Hortobágy közepére az ismeret, meggyőződés s ékesen szólás egész fegyverzetében: igazat adhatnának tán szavának; de figyelemre nem méltatják, – s a legjózanabb ember is félhet ily viszonyok között, hogy Don Quixottá lesz, kinek ábrándos esztelenségétől, rajongásától messze van, de alakja nem kevésbbé szomorú alak. Előfordul ugyan néha egy-egy irodalmi szembeszállás; de csak azért, hogy még világosabban mutassa az eszmék iránti közönyt. A megtámadott fél többnyire oly naivul kiált, mint az egyszeri székely az ellenségre: „ide ne lőj, itt is ember van." Csaknem minden újság és minden író egészen magánkívül van csodálkozásában, minő vakmerőség lap- vagy írótársától rátámadni nézetéért, eljárásáért vagy édes munkájáért! – Ügyekeznek mindenek előtt személyes kérdéssé tenni az ügyet, hogy az egész ne tartozzék többé a közönség tribunálja elé. Szépen vagy rútul a színfalak megett végződik a viszály, s az elvek és nézetek a hatalmasak harcában magukra hagyatnak, vagy legfeljebb eltapostatnak. Az egyének közt van néha tusa, de az igazság birodalma az örökös békességet élvezi. Pedig az elv és eszme a súrlódást, az irodalom a polémiát szereti – küzdelem nélkül a szellem elrestül és elpuhul.

Senki sem óhajtja jobban mint én, hogy az irodalomban egy elv se proclamáltassék ellenkező észrevétel nélkül, egy vélemény se lopódzzék a közönség közé a nélkül, hogy a kritika harmincadján át ne essék; mert alig van ember által kimondott eszme, melyre egy kis megdézmálás rá ne férne.

Irodalmunk e hiányát, az emberi ész e fogyatkozásait ismervén, örömmel olvasám önnek fölszólalását e lapban egy lélektani kérdésre nézve, mely nagyon belevág életbe, irodalomba és az aesthetikába is. Annyival inkább örültem, mivel a felszólalás váratlanul jött egy, jeles tollát ritkán használó, olvasott és gondolkodó írótól és költőtől. A szépen írt cikk nálunk akkor is figyelmet érdemlő tünemény, midőn kisebb nagyobb tévedésen, vagy paradoxonon alapul és húzódik végig.

Azon cikkeket hát, melyeket érdemökért és írójokért becsülök, nem azért mellőztem hallgatással, mintha figyelemre méltók nem volnának, – sőt óhajtám, hogy írójok telhetőleg gyakran részeltesse irodalmunkat és közönségünket hasonlókban.

Másfelől hallgatásom oka még kevésbbé volt az, mintha ön cikkei, minden szépségük és ékesszólásuk mellett, meggyőztek volna, hogy az ember és író közötti szoros viszony dolgában tévedtem. Életbéli tapasztalásaimat, irodalom történetbeli bár csekély, de összes ismereteimet, vizsgálataim közben erősödött meggyőződésemet mind meg kellene tagadnom, hogy más hitre térjek, hogy ezt valljam, hogy az író művei nem tükrözik vissza az író jellemének leglényegesebb vonásait.

Hallgatásom oka csupán csak ez:

Én a tárgyat kifejtém annyira, mennyire e lap köre engedé; ön hasonló terjedelemben felelt rá, s kifejté szintén nézeteit. Úgy véltem, igen helyén van ily elméleti tárgyban a parlamentaris szokást követni, – hogy a ki egyszer kifejté nézetét, ugyanazon tárgyban másoknak engedje a szót[1]. Ez sajtó útján még előnyösebb; mert a szónoklat elhangzik, de az írás változatlanul megmarad. Az olvasót tehát, ki ön cikkét olvasá, egyszerűen arra utalom, akár ön cikkét olvassa előbb s aztán az enyimet, akár megfordítva. Én csak ismételhetném, a mit mondtam, s ön hasonlókép válaszul tán ismétlené a mit mondott. – Ha barátja vagyok a polémiának, szeretek benne bizonyos mértéket, s a tárgyak természetéhez mért tapintatot is. Salamon Ferenc.

62.

[Salamon Ferenc, *Bizottmányi jelentés az 1861. évi Teleki-féle drámai pályázatról*, Magyar Akademiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi Osztály közlönye. II. köt. II. sz., Pest, 1861. 191–197.]

Bizottmányi jelentés az 1861. évi Teleki-féle drámai pályázatról.

Olvasta a mart. 19. tartott összes ülésben az előadó Salamon Ferenc lev. tag.

A Teleki-féle jutalomra, mint tudva van, vígjátékok pályáztak az idén. Hat mű küldetett be, melyek címei és jeligéi közzé tétettek annak idejében a pályázati számsorozat szerint.

A bíráló választmány, melynek tagjai az Akademia részéről Lukács Móric t. tag, Toldy Ferenc r. t. és Salamon Ferenc levelező tag, a nemzeti színház részéről Feleki Miklós és Szigeti József urak valának, egyértelműleg az V-ik számú pályaművet ítélték legjobbnak.

E mű címe: „A nőuralom” vígjáték 3 felvonásban; jeligéje: „A dió törve jó.” Más öt versenytársa vígjátékirodalmunk jelenlegi színvonalához képest is középszerű,

[1] A minthogy Brassai föl is vette s kifejtette erős logicával, a mit én tovább vitatni nem akartam. S. F.

vagy gyenge mű, s itt nem szólunk rólok bővebben. Azonban a pályázatot egészben kedvező eredményűvé teszi a megnevezett vígjáték.

Csak a bírálóknak minden vita és legkisebb kétségeskedés nélküli egyértelműségénél fogva is az idei pályázat örvendetesen különbözik a múlt pár évi vígjátéki pályázatoktól.

Még örvendetesebb, hogy a bizottmány által a kitüntetendőnek ítélt „Nőuralom" nem csak pályatársai közt legjobb mű, hanem a jelenkori magyar vígjátékirodalom felső színvonalán áll.

T. i. azon szerfelett kevés számú vígjátékaink közé tartozik az, melyekből komoly törekvés látszik azon magasb, valódi comicum megközelítésére, mely az emberi hiú szenvedélyeket nevetségessé tétellel bünteti, s a „Nőuralom" szerzője nem a könnyebbik oldalt választá-e részben. Számtalanszor láttuk a színpadon a nőknek a férjek feletti uralmát comicussá téve; de legtöbbnyire a férjek rovására; az erősebb nem meghunnyászkodása a gyöngébb előtt comicus tünemény; de ez a könnyebb és felületesebb oldal. Az új vígjátékban ama viszony épen a nők szeszélyes uralkodási vágyában s fortélyos zsarnokságában van nevetségessé téve.

Dicséretes e vígjátékban, hogy a mese nem véletlen események és mesterkélt intrigák gépszerű bonyodalma, hanem azon valódi cselekvényt találjuk benne, mely az egyének szenvedélyeitől s kölcsönös viszonyukból természetesen foly.

A „Nőuralom" végre érdekes helyzetek, változatos jelenetek közt foly le, s a fejlés elejétől végig feszültségben tartja a figyelmet. Az előadás élénk, derült, s a szenvedély sok helyen meglepő hűséggel nyilatkozik.

E vígjáték sok részben erős cáfolata tehát azon balvéleménynek, mintha az aesthetika és lélektan törvényeinek való hódolat kizárná a színpadi hatást. Íme a „Nőuralom", melynek épen azért és épen azokban ígérünk színpadi hatást, a mikben ama törvényeket meg bírta tartani.

Ezen, csak nagyjában elősorolt érdemek nem mindennapiak mostani vígjátékirodalmunkban, s midőn a „Nőuralom"nak ítéltetik a koszorú, nem csupán a most pályázott hat vígjáték, hanem a lefolyt egy-két évi vígjátékirodalom összes termékei között is teljes igazság van téve a nevezett mű kitüntetése által.

Így a Teleki-féle jutalom az idén a legméltóbb kézbe jut.

Ezen jutalomra nézve ki van ugyan mondva, hogy az aránylag legjobbnak, még pedig nem is az egész drámairodalomban, hanem csak a pályázatra beadott néhány mű közől a legjobbnak, mindenesetre kiadandó: de valamint más, úgy ezen pályázatnak is valódi célja a „status quo"-nál valami jobbra törekvés előmozdítása, s ez esetben színműirodalmunk niveaujának magasbra emelése.

Ennélfogva eleget teszünk ugyan az akademiai szabály *holt betűjének*, midőn egyszerűen csak annyit mondunk ki, melyik műnek van aránylagosan legnagyobb műbecse a pályázott művek közől: de a pályázat célja s az ilynemű célokra tett alapítványok *szelleme* megkívánja, hogy az absolut becsre nézve is ítéletet mondjunk, s legalább nagyjában kijelöljük az irányt, melyben az idő szerinti színvonal magasbra emelendő.

Ezért kell szólanom még a „Nőuralom" absolut becséről, s némely kívánalmakról, melyek által vígjátékirodalmunk a mostani stádiumnál messzebb haladhat.

A „Nőuralom”, bár vígjátékaink közt a legfelső rangok egyikét foglalja el, nem tartozik a remekek közé, s nem a szó legmagasabb értelmében vett jó vígjáték. Bár szép és élvezetes mű, élvezetünk több helyen megzavartatik olvasása és előadása közben. A fejlesztésben több hibán ütközünk meg. Ilon, az egyik főszemély, féltékenysége igen gyenge indokolással s majd semmi fejlesztéssel áll elő rögtön. Ennél is nagyobb fogyatkozás, hogy a mű vége, az egész megoldás oly gyorsan lepereg, hogy a néző nem érezheti magát egészen kielégítve. A mű eleje sokkal élvezetesebb, mint a vége, holott ez élvezetnek fokozódnia kellene.

Továbbá az alakok nem válnak ki eléggé, – csak vázlatot találunk e műben jellemfestés helyett. – Kifogásunk lehet még oly tények és kifejezések ellen, melyek a miatt valószínűtlenek, hogy azon magyar társadalom, melyet szerző képzeltet, kétségkívül megbotránkoznék bennök.

Ide tartozik csaknem egész egy szerep – a Kondori szerepe. Maga-viseletéből a magyar társadalmi fogalmak szerint elvtelen embernek tartjuk, holott szerző végre megbocsátja tévedését, s benne csak *„könnyelmű jó fiú”*t mutat be. Azonkívül a már említett Ilon, kit mint derék nőt ismerünk, azon egy hiba kivételével, hogy szép szerével uralkodni óhajt, oly mindennapias modorban kacérkodik Kondorival, hogy a néző erősnek fogja találni e magaviseletet. Az e vígjátékban szereplő alakokra általán azt lehet még megjegyezni, hogy bizonyos jellemgyöngeségben szenved mindenik, s ezen közös betegségökből foly némileg azon néhol csaknem indokolatlan átmenet egyik indulatból és szándékból a másikba, melyet fenebb Ilonra nézve kijelöltünk. Megjegyezhetnők, hogy a comicum, mely felé a mű szerzője törekszik, nem tartozik az erőteljesek közé. A comicai eszme nincs elég hathatósan előállítva, s nincs benne egy alak is, kit ez eszme oly specificus és maradandó megtestesítőjének mondhatnánk, minők a jeles vígjátékok fő szereplői.

Végre a nyelv, bár könnyű, sok helyen találó és jellemzetes, annyira, hogy e részben is a legjobbak közé tartozik jelen vígjátékirodalmunkban, se eléggé drámainak, se eléggé magyarosnak nem mondható.

Ezek volnának főbb kifogásaink a legmagasb mérték szerint, az absolut tökély szempontjából.

De midőn újabb vígjátékirodalmunk egyik legjobb termékének e hibáit kiemeltem, egyszersmind az egész vígjátékirodalom némely fogyatkozásait érintém.

Legyen szabad tehát a „Nőuralom”ból vígjátékirodalmunk egy-két nevezetesebb fogyatkozását fölemlítnem, melyeken diadalmaskodnia kellene, hogy tovább haladhasson.

A jellemek fenn kiemelt gyöngesége, az alakok ki nem válása, és az erkölcsi fogyatkozások elnézése nem elszigetelt tünemény vígjátékirodalmunkban. E hiányok közös forrására is könnyen visszamehetünk: s e forrás a francia vígjátékirodalom. E vígjátékokban, kedves derültségök, szellemdús voltuk mellett, a fennebbi hiányok általánosan föllelhetők. A francia vígjáték a francia társadalom képe, mely már XIV. Lajos korában kiválóan nagyvárosi volt. A nagyobb társadalmi élet az embereket egyformábbakká teszi: az egyén mindinkább elenyészik az egészben, az akaraterő mind jobban aláveti magát a közvéleménynek, s az erkölcsöt, a valódi morális érzetet mind nagyobb mértékben helyettesíti a „point d’honneur.”

Innen van, hogy a francia társadalomban ép úgy, mint a színpadon, az alakok kevésbbé kiválók, az egyéni szabad akarat gyöngébb, s végre az erkölcsi bírálat kevésbbé szigorú mint oly társadalmakban, hol a falusi élet túluralkodó a nagyvárosi felett. A nagyvárosi élet fényoldalai közé tartozik, hogy a csínt, ízlést mozdítja elő az életben és társadalomban, s ennélfogva a művészetben és költészetben is. Hogy a legválasztékosabb ízlés, az úgynevezett classicismus, Görögországban és Rómában, később Olasz- és Franciaországban fejlett a legmagasb fokra, nem csak az illető nemzetek született hajlamának, hanem annak is tulajdonítható, hogy ugyanazon nemzeteknél virágzott leginkább a városi élet is.

Fölösleges mutogatnom, mennyire különböznek a leginkább falusi magyar társadalom egyénei, szokásai, erkölcsfogalmai és ízlése a francia társadalomméitól. Ha a költészetben utánozni akarjuk őket, a következmény rendszerint az, hogy hibáikat elsajátítjuk, s jó tulajdonukkal ki nem álljuk a versenyt. És valóban, sok vígjátékunkban minden a francia vígjátékra emlékeztet: az alakok, felfogás, szokások, erkölcsi elvek – kivéve a társalgás finomságát, a stíl természetes elegantiáját, s általánvéve az ízlést.

Az utóbbi pontra nézve sok haladás történt vígjátékirodalmunkban; de általánvéve nagyon hátra állunk az eredeti minták megett. Azonban ha lehetséges volna is utolérnünk őket, s ha dicséretes is a most jutalmazandó vígjátékban az e részben is határozott előny vígjátékaink nagyobb része felett: ez nem nyújt elég kárpótlást azon hiányokért, melyek abból származnak, hogy alakok, társalgás és erkölcsök nem elég eredeti magyarok.

Másik, a fenebbivel kapcsolatban álló fogyatkozást vígjátékirodalmunkban a *nyelvre* nézve tapasztalunk, mely oly nagy mértékben igénybe veszi a T. Akademia figyelmét, s melynek fejtése a nemzeti színháznak is bevallott nagy föladata.

Jelen színirodalmunkban általán a nyelvtani hibáknak, a magyar syntaxis elleni vétségeknek, számos germanismusnak és néha gallicismusoknak is fordulnak elő példái; de ezekről nem szólok. Mindezen hiba elkerülése sem elegendő még arra, hogy drámánk nyelvével meg legyünk elégedve. Mindezen hibáktól megtisztítva is, világos mindenki előtt, mennyire elmaradt drámánk azon nyelvtől, a hová emelkedett az eposi Vörösmartynál és Aranynál, sőt a prózai regénynyelv is, hogy mást ne említsek, Jókainál.

A drámai nyelv akkor fog életerős fejlésben lenni, midőn a drámaszerzők eredeti magyar alakokat, szokásokat hoznak színre, s ezek hathatós jellemzésére, szenvedélyeik *hű* kifejezésére fölhasználják a magyar élet nyelvének egész gazdagságát. És ha a drámai nyelv egyik kelléke a rövidség, erőteljes, megtestesítő kifejezés: aligha van újkori nyelv, mely többet adna meg mintegy készen a drámaírónak, – s különösen a nép nyelve, melyet nálunk a műveltektől hallani kevésbbé szokatlan mint akárhol másutt, bővölködik a gondolatok, érzelmek és indulatok azon hathatós és rövid kifejezésében, mely gyakran közmondásnak is beillenék.

Nem szólok azon kisebb-nagyobb mértékű idealismusról, mely a költő egyéniségétől és felfogásától függ, s melynél fogva a drámai nyelv jobban vagy kevésbbé közelíti meg az élet nyelvét; de annyi világos, hogy az a legjobb drámai nyelv, mely legerőteljesben tünteti fel a jellemet és leghathatósban festi a lelki állapotot.

Láttunk példákat saját irodalmunkban, hogy oly költők, kik a magyar nyelvet lyrában és elbeszéllésben mesterien tudták használni, kiknek ömledezése, szónoki ereje és varázsló regélése ellenállhatatlan volt eme költői nemekben: a drámában próbálván meg erejüket, egész ékesszólásuk hidegen hagyta a nézőt, s a nyelvezet egész kincse merőben hasztalanul pazaroltatott el. Láttunk ellenben drámát, melyben semmi ábrándos és sentimentális ömlengés, a legkisebb szóvirág vagy szónoki föllelkesedés nincs, sőt a nyelv nem hogy elegáns volna, hanem inkább darabos és durva egykissé, s mégis ellenállhatatlan hatással van az olvasóra és nézőre. Az első rendbeliekben a jellemzés s a szenvedélyek festése hiányos; az utóbbinak egész ereje, hatásának minden titka ebben áll.

A drámai nyelvhez tehát specialis drámaírói tehetség kell, kinek eleven képzeletében tisztán körvonalozott alakok születnek; de arra, hogy alakjait a néző elé hasonló tisztasággal bírja állítani, egyedüli eszközét, a nyelvet, minél teljesebben kell ismernie és felhasználnia. A drámában a hány személy, csaknem ugyanannyi nyelven kell beszéllnie; s így ha igaz, hogy a tragoedia- és vígjátékírónak még tán jobban kell ismernie a nyelvet, mint más költőnek, másfelül épen ezen kénytelenségnél fogva a magyar nyelv gazdagságát, eredetiségét s egész hatalmát leginkább színpadunkon kellene tapasztalnunk, hogy a magyar is, mint az angol, francia és német, színházba menjen, ha anyanyelvét a tökély magasb fokán akarja élvezni és bámulni. Nálunk a nemzeti színház csak akkor fog valóban megfelelni a nemzeti nyelv iránti kötelességének, ha e részben folytonos haladás lesz benne tapasztalható, s legalább távolról lépést tart költői irodalmunk többi ágainak haladásával.

Jól tudom, hogy itt is a tökély magasb fokára emelkedés csak elsőrendű írók által történhetik; de a másod-, harmadrendű írók is előkészíthetik a szebb jövendőt, s ezek kitartó törekvése is szép eredményt ígér. Ezért kell ez ügyet felhozni, s kimutatni a haladás szükségét ez irányban. Nagyobb buzdítás e téren nem lehet, mint ha egyszerűen rámutatunk a tényre, mely elég hangosan kiáltja: „ti jártok-e a leghátulsó sorban, kiknek legelül kellene járnotok?"

Íme, T. Akademia, egy-két főbb tanulság, melyet vígjátékirodalmunk jelen állására nézve lehet vonnunk egy oly műből, mely ez irodalom felső színvonalán áll; – s ismétlem, hogy mindezt nem a jelen vígjáték megrovására hozom fel, mely viszonyaink közt örvendetes tünemény, hanem a tovább haladás egy-két útjának kijelölésére, minek épen itt és épen ez alkalommal van legjobb helye és ideje.

Az Akademiának a haladás minden stádiumára lehet koszorúja, igazságos kitüntetése, elismerő méltánylata; de mindaddig el nem hallgathatja kívánni valóit, míg a haladásban közel nem jutott ama végső stádiumhoz, melyet tökélynek nevezünk, s melytől oly felette messze vagyunk még.

63.

[Salamon Ferenc, *„István első magyar király”*, Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 9–16., 10–11. sz. 158–159. 173–175.]

„István első magyar király”

Tragoedia 5 felvonásban, írta Dobsa Lajos

Beszéltem nem régen a nemzeti történet és azon drámák közötti viszonyról, melyek tárgya belőle vétetik.

E viszony szempontjából Dobsa tragoediájára sok dicséretest s mellette megrovót is mondhatunk el. A tragoedia minden fő személye nevezetes ember egyszersmind I. István uralkodása alatt is, – jellemök vonásai túlozva, nagyítva, mint a műalkotás kívánni szokta, de alapjokban meg vannak tartva. I. István, a buzgó hittérítő, Imre herceg, a földön is csak mennyben élő ifjú, a fia elvesztése által ármányossá vált Gizella királyné, Sebus (helyesebben tán Sebős), a cselszövő; a heves, kicsapongó Vazul, az Árpád család hercege, végre Péter, a koronára vágyó képmutató és kegyetlen. Ki némi részben Shakespeare Richárdjára emlékeztet – mind hazai krónikáinkból vett alakok. E személyek viszonyai is történetiek. Nem a tragoedia szerzője gondolá ki az Imre herceg és a horvát király leánya közötti házassági viszonyt, mely szűz és meddő maradt; a történet szolgáltatja ez adatot a költőnek. Nem szeretjük, hogy a nagy történeti tárgyak képzelt udvarhölgyek szerelmi cselszövényei által bonyolíttasanak, s legyenek modernné és melodrámaivá téve. Mind magát a történeti tárgyat, mind a tragoediát kivetkezteti méltóságából az ily mesterkedés. Dobsának korábbi drámáiban meglátszott a hajlam az ilynemű intrigák készítésére, melyek néha még a modernizálásnak is szélső határáig mentek, s például Ronow Ágnes nem sokat különbözik az ifjabb Dumas iskolájában készült festvényektől. – Hogy ilyen nincs I. Istvánban, a műnek dicséretére válik. Átalán szerző a részletekben megtartotta a történet adatait, s a motiválásban és a cselekvény öszszekapcsolásában gyakran meglepő ügyességgel használ fel egy-egy krónikai részletet, mire például felhozható, hogy míg a történetbeli Szent István nem ellensége minden régi magyar szokásnak, Dobsa őt ez oldalról tüntetvén föl, csak később, midőn a király bánni kezdi túlságos szigorát, igtattatja vele végrendeletébe, hogy az ősök szokásait követni tisztességes.

De bárha a tragoedia a részletekben híven tartja magát történetünkhöz, erős kétségeink támadnak az egész mű történeti hűsége dolgában.

Tudjuk, hogy Szent István alatt ment át a magyar nemzet a legnagyobb forradalmon. István nemcsak szent volt, hanem törvényhozó is: a legnagyobb térítő apostolok közé tartozik, de egyszersmind a legnagyobb királyok sorába – az volt ő Magyarországra nézve, a mi Nagy Károly a nyugati birodalomban. A mellett, hogy püspökségeket, apátságokat, káptalanokat alapított, hogy maga személyesen

járta be az országot térítése folytatására, – ő adta meg az ország politikai configuratióját; a nemzetségi rendszert melyben az egyénnek birtoka nem volt, ő változtatta át, olyképen, hogy a birtok magán tulajdonná s a családban örökössé lett; az egyéni szabadsággal ő veté meg alapját azon aristocraticus rendszernek, mely Európában különféle módosulásokkal mindenütt uralkodott a középkorban, s melynek nyomai nálunk az utolsó időkig fenmaradtak. István alatt kezdődnek a megyék a várkatonai rendszerrel; István alatt egyesíttetik az ország a királyi hatalomban. Sőt a rendiség is alatta kezdődik, bár még csak rudimentumaiban – egy szóval István politikai reformjai csaknem nagyobb változást, hoztak be, mint a vallásiak, – s hozzá kell tennünk, hogy a reformok nem voltak Péter-cáriak, hanem a szabadságot mozdítá elő. A fő reform, a nemzetségi rendszer helyett a magán-birtokosság hozatván be, kétségkívül nemhogy ellenzésre talált volna a reform ezen része, hanem népszerűnek kellett lennie, – mint az egyéni szabadság behozatalának.

Dobsa tragoediájában az egész súly István vallásos missiójára van fektetve, s a mi kevés a világiakra vonatkozik, úgy van föltüntetve, mint a mely nagy ellenszenvet kelt az egész nemzetben. A király már az első felvonásban mindenkit elidegenít magától türelmetlenségével, mely leginkább a *hajviselet* ellen tör ki. – Ez részint felette kevés a nagy király politikai reformjainak feltüntetésére, részint egy kis igazságtalanságot foglal magában. Ez utóbbit azonban aggkori ingerlékeny vérmérséklet által indokolván szerző, ha nem róvjuk is meg szigorúan, hibának tartom a mulasztást, hogy a király politikai reformjai mellőzve vannak, s a fő viszony a király és nemzet közt ennélfogva ferdítéssel van feltüntetve. István már az első felvonás végén hasztalanul fáradott martyrnak, bukott reformátornak, árnyék-királynak tűnik fel, ki az egész nemzetet elidegenítéí magától.

Megengedem, hogy máskép alig lehetett volna tragoedia-hőssé tenni az első magyar királyt. De meg van-e engedve mesterséges eszközök által tragoedia hőssé tennünk, kinek életében a történet maga nem adja meg a tragicum elemeit? – Kétlem. Legalább a nagy drámaírók a történetből magából vették közvetlenül a tragikai ihletettséget, onnan az alaphangokat, a nélkül, hogy a fő benyomást lényegesen megmásították volna.

A történet István királyában senki senki sem lát tragicumot, a mint históriánkban olvassa. Az első király emléke úgy él ma is, mint a ki *sikerrel* hajta végre egy nagy vallásos, társadalmi és politikai átalakulást. Alig van forradalom, melyet egy-egy nagy ember teljesebben keresztül vitt volna; mert mindenik ellen még sokáig, néha egy pár századig is fel-fel üti magát kisebb nagyobb erővel a reactio; de ha ez nem rombolja le a reformator építményét, ha nem akasztja fel szélesb kifejlését. a történet megszentesíté örökre az eszmét, s a forradalom sikerült. A történet pedig alig szentesített meg valamit nagyobb mértékben, mint István koronáját, vallásos buzgalmát és politikai építményét, melynek alapjai már kilenc századik éve állanak.

[II.]

A sikerült reformok emberei nem lehetnek tragoedia hősei, kiknek egész élete elválhatatlanul van nemcsak az utókor emlékében, hanem magában a nagy embe-

rek lelkében is nagy eszméjökhöz kötve, csak akkor bukhatnak valóban egyénileg is, ha eszméjük megbukott, – s egyéni szerencsétlenségek, csapások, az emberi lélek ily magasztos régióiban bár fájdalmasak, megindítók, de az érzés, melyet keltenek, nem tragicus érzelem. Még oly nagy ember is, mint egy V-ik Károly császár, kinek, a miért küzdött, nem sikerült maradandóan, s ki mintegy kimerülve zárdában végzé éltét, nehezen lehet tragoedia hőse. Annál kevesbbé lehet a szerencsétlen Columbus, az egyénileg szintén szerencsétlen Gruttenberg, s mások, kik martyrságot állának ki eszméikért, ha mindjárt megfeszítették volna is. Más az, ki Rienziként korát megelőzve, vagy mód feletti dicsvágytól ösztönözve bukik terveivel, rendszerével együtt; ez esetben a nagy eszmékkel azonosított férfiak is valódi tragicus érzelmet ébreszthetnek.

Szent István reformjai nem is voltak időelőttiek, s korántsem oly erőszakosak, mint némelyek tán vélik. Vallásos tekintetben már korábban folyt a térítés, s különben is tudva van, hogy átalán a népvándorlás népei nem idegenkedtek felettébb a keresztyén vallástól, úgy hogy a térítés csaknem magától ment, s Magyarországon a szentek közé igtatott vértanúk száma elég csekély. Politikailag is meg volt törve az út – a nemzet már felhagyott volt nagyrészben a nomád élettel s állandó lakhelyén meg kezdett nyugodni – a sátrak eltűntek, s a helyett várakban és falukban lakott a magyar. A mi a királyi hatalmat illeti, a nemzet előtt legalább is oly népszerűnek kellett lennie Istvánnak, mint Nagy Lajos és Mátyás valának. Történtek ellene részletes fellázadások; mint történtek Mátyás, a népszerű király ellen is; de hogy ezeket végleg legyőzé, mutatja, hogy a nemzet roppant többsége mellette volt. – Mert e győzedelmeket nem zsoldos sorkatonasággal győzte le, melynek még azután századokig sehol híre sem volt Európában, hanem a nagyok, nemesek és jobbágyok (hűbéresek) segedelmével, a nélkül, hogy külföldi segítség által a szomszédok lekötelezettjévé tette volna magát. Szerző I. Istvánban oly királyt akart feltüntetni, ki reformatori buzgalmában az idegeneket túlságosan pártfogolja, s ez által idegeníti el magától úgyszólván az egész nemzetet. Ebben azonban történeti tévedést látok. István míg ép erőben volt, nem esett e hiba túlságába. Aggkorában tán, midőn az egész tragoedia lefoly, igaz lehet, hogy sok idegen volt körülötte; de ezeket nem maga, hanem a nagy befolyást szerzett Gizella és Péter hozta be a történet szerint. Így nem István hibája az, melyért bűnhődnie kelljen.

Nem akarok azonban történeti értekezést írni, annyival kevésbbé, mivel mindez bőven meg van már írva. Csak azt akartam kimutatni, hogy a történetben I. István király egyátalában nem tragicus személy, s ha a költő a részletekben hű a történethez, s adatait nagy ügyességgel használja fel, részint hiányosan tünteti föl a király nagyságát, és a nemzethez való viszonyát, részint a mű egészét véve, ki van vetkőztetve benne a történet a maga leglényegesebb vonásából.

Elvonatkozva a történettől, csak úgy véve a tragoediát, a mint van, nem találom benne a valódi tragicumot. A főszemélyt sok csapás éri; de e csapások legtöbbnyire nem a maga erkölcsi fogyatkozásaiból származnak, hanem másik gonoszságából, vagy pedig nem is hibája, hanem erényei miatt lakol. Fő csapás rajta fiának, Imre hercegnek elvesztése, kit utódául vélt fölnevelni. Innét szerfölötti

vallásossága, az emberekben vetett, együgyű hite veszti el. Az apa lakol, mivel fia sokkal vallásosabb, hogysem a földi ügyekkel gondolna. Ez adat történetileg hű, s lélektanilag való; de a meglakoltatás, melynek mindig erkölcsi igazság kell hogy alapja legyen, kétképen is hibás. Imre herceg nem ember, hanem ideálja a vallásosságnak és keresztyéni erkölcsösségnek, apja vallásos buzgóságának mintegy abstractiója más tulajdonok nélkül. Hogy a gonoszok közt vesznie kell, érthető; de az erkölcsi érzet épen abban talál kielégítést, hogy a mit ideáljának tart, boldoguljon, s a gonosz lakoljon. Az apa épen abban bűnhődik, ha fia áhítatosságát neki tulajdonítjuk, a mit a világ az erények és erkölcsösség tetőpontjának tart. Ha a szentírás az apákat a fiakban bünteti, kifejezi, hogy csak az apák *álnokságait* bünteti bennök. Másfelől, ha hiba hogy Imre herceg egészen a vallásnak akarja szentelni életét, lehet-e felelős érte az apa? Hatalmában áll-e az apának olyanná nevelni gyermekét, minővé akarja? – Igen, de kis mértékben. S épen sz. Istvánt illetőleg magából a műből látjuk, mennyire fájlalja folyvást az apa, hogy fia nem akar világi ügyekkel, a kormányzás gondjaival foglalkozni. Ha rajta áll, kétség kívül más emberré nevelte volna Imre herceget. István e részben ártatlanul bűnhődik tehát, s a mennyiben ő oka, abban bűnhődik, a miben nemhogy megsértette volna az erkölcsi elvet, hanem épen a legnagyobb mértekben hódolt neki úgy, a mint a keresztyén világ a legmagasabban felfogja.

Az egész műben valódi igazságszolgáltatás alig van. A gonoszság mindenütt s a végén is határozottan győzedelmeskedik. A trónra vágyó Péter a legnagyobb mértékben sátáni ember, színlelés, lelkiismeretlen gonoszság dolgában. Ő mérgezteti meg Imre herceget, ő tolatja ki Vazul szemeit, kit Imre halála után István trónjára akar emelni, ő akarja meggyilkoltatni az agg királyt, s végre minden terve ördögileg sikerül. Ármányt sző még Szébusz és a királyné is – úgy hogy a gonoszság szerfölött erősen van képviselve – és Szébuszt kivéve, kit meggyilkolnak, csak a jók bűnhődnek a gonoszok által. E tragoediában, a helyett, hogy az emberi tévedés s az erkölcsi világrendbe való ütközés szolgáltatná az igazságot, – mintha ördögök támadtak volna fel az alvilágból, az angyalokon boszút állani. Nemcsak a tragoedia. hanem minden költői mű átalán véve sokat veszít hatásából, ha akár jó, akár gonosz külső cselszövényt kell használnia a cselekvény alkotására. Az emberi jellem önmaga hibái által való bűnhődése, s nem a külső megfenyítés képezi a költői igazságszolgáltatást, mely egy az erkölcsivel.

Részemről nem találtam oly sértőnek az Imre herceg és Crescimira közötti viszonyt, mint a ki e lapok előbbi számában tett egy-két észrevételt e műről. Van ugyan e műben is sok erőltetve drasticus kifejezés, s többek közt a gyűlölet kifejezése igen kellemetlen, midőn vagy két helyett a gyomor és hányás emlegettetik, a mi valódi undort ébreszt – már pedig semmiféle költeményben nem szabad enynyire túl vinni a shakespeari erőteljességet. – Az Imre herceg és Crescimira közti viszonyban, a mint a színpadon előadatott, a legtöbb művészetet láttuk. A megadott tárgy kényes és nehéz, a szerző, ha nem is teljes, de meglehetős sikerrel vitte ki, s azt hiszem. Crescimira ébreszt legtöbb sympathiát minden személy közt. Hogy Vazul nem csak látásától, hanem hallásától is megfosztatik, igen kegyetlen dolog, s nem értjük a szerencsétlenség ily tetőzésének okát. Megtette volna a vak-

ság is ezen sajnálkozó hatást, s nem lett volna kockáztatva ez, hogy oly borzalomig fokoztassék, mi már nem művészi, midőn ama másik magában is határos a nem is művészi hatással.

Íme a műnek csak átalános vázára észrevételeim. A részletekről hallgatok: nem említem föl a hatásos jelenetek mellett az indokolás némely hiányát, minő azon jelenetben igen feltűnő, a hol Istvánnal oly köznapian ígérteti meg félig a királyné, hogy Péter lesz az örökös, – nem ereszkedem az érzelmek festésének bírálatába: az eltalált szavak mellett sokat foglalnak magokban, minek nem sikerül azon érzelmet támasztani, melyeket a költő vél. Az előadás utáni bírálat csak a fő és átalános vonásokra, a drámai alkotásnak mintegy vázára terjeszkedhetik ki; de ez is elég, mert ettől függ leginkább a mű sikere. I. Istvánban az összeállítás a részletekben nagy ügyességre mutat, s őszinte törekvésre a történeti hűség dolgában. De az alapot mind történeti mind költői szempontból hibásnak tartom. Salamon Ferenc.

64.

[Salamon Ferenc, *Két heti szemle*, Ország Tükre 1862. jan. 15., 2. sz., 20–22.]

Két heti szemle

Pest, jan. 8. 1862.

„Ösméred-e a tájt, hol a citrom virul?" – A szögletes betűkkel élő nemzet költője kétségkívül nem kevésbbé volt lelkesülve Olaszország gyönyörűségeitől, mint a hazánk fölülmúlhatatlan ugorkáit kifli gyanánt emésztő kozák, midőn Magyarországon először és utoljára jóllakott. Mily paradicsomi látvány lehetett egy-egy szuronyos éjszaki méhnek, midőn oly kert palánkján nézett be, a hol éretlen szilva, téli alma, vad-zöld barack s félpiros paradicsomalma alatt görnyedeztek a fák és a kórók: szép is a látvány, s maga dr. P… a dilettans-pomolog kétségkívül azt mondaná: nincs a világon oly felséges látvány, mint egy-egy annyira megrakott körtefa, hogy ha Isten ő felsége azt mondaná, „rakj rá, fiam, annyit, a mennyit tetszik," szégyenlett volna oly mód nélkül sokat rakni rá!

Most jőne be Magyarországra a muszka – a mit senki sem óhajt, s legkevésbé tán, a ki ezelőtt ohajtá – maga is a körmébe fújván, azt mondaná, hogy „hiszen ez valóságos Szibéria!" – s azt ennék, a mit magával hozott, öt esztendős cvibakkot, tiszta-víz mártással. – A mi a dilettáns pomologot illeti, föl nem foghatjuk, mi dolga lehet ilyenkor! – Könnyű elmondani a „Falusi Gazdá"ban, a Giró-Kuti-Pénzkériében, hogy a séta nem nagyobb testmozgás, mint ha az ember a kanapén lóggatja a lábát, s hogy általában minden más testmozgás haszontalanság a kertészkedéshez képest, hogy veszélyes kórságok támadnak minden oly foglalkozásból,

melyben a test minden izma egyaránt el nincs foglalva! De szeretném én látni, miben gyakorolhatja most izmait a kertészember, ha csak a hegyekről puttonokban havat nem hord kertjére, hogy mindene gyökerestül ki ne fagyjon; vagy pedig a padláson megfagyott almát a pincébe, avvagy a pincében megfagyottat a szobába nem hordja, vagy nem kártyázik *dióban*, a mi csak a kar és ujjak izmait hozza mozgásba, a láblóggatás szót sem érdemelvén; mert hernyókat szedni úgyis fölösleges, miután nincs az az élő állat, mely ily fokú hidegben el ne pusztuljon. Az érzékeny szívű ember szobába vinné ilyenkor a hernyótojást is, hogy nyomorultul meg ne dögöljék az isten adta.

Mindezen égalji viszonyok ugyanakkor állottak be, midőn Grenuából azt írják, hogy az olaj- és figefa másodszor kezdett virágozni. Mit jelent ez, mit nem jelent, azokra bízom kitalálni, kik a sorok közti olvasást annyira megszokták, hogy a *Garayt* is ki tudja minő Józsefnek olvassák. Az egész csak azt jelenti, hogy Genuában meleg, Pesten hideg idők járnak, – tréfa és minden szójáték nélkül, melynek ellensége vagyok.

Nem tudom, melyik bölcs lehetett az, a ki égaljunkat mérsékelt égaljnak nevezte el. Nyáron hőség, télen fagy – s ezt természetesnek találjuk; – de ez e a mérsékelt klíma? Csoda-e hogy ép ily mérsékelt a kedélyünk is? Egyszer rózsaszín optimismus, másszor setét világgyűlölet, holmi fakó életuntság lep meg, egyszer füttyre, máskor csak panaszra áll a szánk, egyszer mindent elhiszünk, máskor semmitsem hiszünk; egyszer képzelhetetlen tevékenységet fejtünk ki, máskor meg a legyet lábszárunkon csapkodjuk napestig.

Ha minden jel nem csal, most e setét, e fakó, e panaszos, e semmittevő napokat éldegéljük. Minden egyéb még hagyján, csak a tétlenség ellen van kifogásunk. A nagy hidegben utazó ember egyedüli veszedelme csak az elalvás.

Ezek valának az én meteorológiai gondolataim, most következnek a farsangiak.

Nem a tánc ellen van kifogásunk, sőt a mi a testmozgás sokféleségét illeti, kivált a magyar és spanyol táncnál különb izzasztó nincs a földön. Öt kapás napestig nem fárad annyit, mint egyetlen robotoló táncos agglegény éjreggelig: a kertészet pedig gunnyasztás e fehérkeztyűs foglalkozáshoz képest.

A tánc különben is általánosabb, régiebb művészet a kerti gazdaságnál. Valahol csak egy-egy népnek hangszere van, vagy a hol csak énekelni tud, táncol is az okvetlenül, s minthogy énekelni még tán előbb tudtak a csecsemő-korbeli népek, elébb tettek articulált ugrásokat, mint adtak articulált hangokat, sőt van nép Ausztráliában, mely nóta nélkül is táncol. A hegedű egy rakás kéngurubőr, s a vonót egy pálca képezi, a nóta pedig egyenlő időmértékre történő puffogatás, s azon nép soha se hernyót nem szed le mesterséges ollókkal, se nem ás, se melegágyat nem készít a virágplántáknak. Nem említem, hogy a hajdankor népeinél a tánc a vallásos szertartások közé tartozott, hogy tulajdon őseink sasfészkeikben oly táncokat csaptak, hogy rengett bele a várkastély, vagy a gyepen, hogy még harmadik esztendőben is meglátszott a helye, mint a szérűnek. Általán csak azt jegyzem meg, hogy a nemzetek vagy az erkölcsök teljes épségében, azaz gyermekkorukban, vagy az erkölcsök teljes romlásában táncolnak felettébb sokat; vagy mikor az

érzelmek teljes öntudatlansággal s őszinte költészettel ösztönszerűleg törnek ki, vagy midőn már mesterkélt a dal, a zene, a szó, a pillantás és a mosoly is, mikor csak arraravaló a tánc, hogy unalmunkban más unalomban keressünk szórakozást. – Az eredeti erkölcsökkel bíró népeknél a tánc, a túlművelteknél a *bál* uralkodik, s a mily barátjai vagyunk a tánc minden természetes kellemeinek, olyanynyira le kell néznünk a bálokat; a farsangot oly savanyú arccal nézzük, mint a sok lyánynyal megáldott apák, a sok farsangot lyányfővel ért hajadonok. Annyi bizonyos, hogy a bál nem magyar szokás: neve sincs magyarul. Kinevezték ugyan dalidónak, de e rosz magyar szó úgy elárulja erőltetett származását, mint az újonnan magyarosított családnevek nagyobb része: „Csillagfi," „Rózsadomby" st. eff. Hát a farsang? – Lehet az olasz, római, vagy tőlem akár chinai származású, csak nem magyar. Mert lehet-e chinaiabb szokás, mint a mi kis és nagy városainkban eddig divatozott Vízkereszt napjától hamvazó szeredáig? kidobolták, kitrombitálták, falakra kiragasztták, hogy teszem, január 21-én estve kilenc órára az egész város úri vagy polgári rendének jó kedve, s különösen épen táncoló kedve legyen? De egy egész heti készület után megjelent a díszes közönség a „Zöld sas"nál, vagy „Kék párduc"nál. Fényes is volt a bál. Az egész kis város ráköltéleányaira és fiaira jövedelme negyed – ötöd részét – s mégis mindenki megunta magát, sőt volt eset rá, hogy egy-egy öt tagból álló család mind az öt tagja egy egész hétig háborúságban élt miatta: mert a három lyány közül az egyik oly feszesen tartotta magát, hogy megsértette imádóját, kivel fachéba jött, a másik igen kimutatta kinek ád előnyt, a harmadik ülve maradt s irigykedett húgaira; az anya dorgálta őket, dorgálta az öreg apát, mert lement a „kredenc"be, s unalmában minden pénzét elkártyázta; ha még fiú is volt a háznál, hatszorta nagyobbak lettek a bál viharos utóhangjai.

Hát még nagyobb városban! – Bemégy egy terembe s ép oly otthon vagy mint a város akármelyik népesebb utcáján. A váci-utcában például ép oly szép ruhákat látsz a kirakatokban, ugyanannyi érdekes vagy szép női és férfi arcot, mint Európa vagy a Lloyd termében láttál: – nem is volt egyéb az egész, mint szabó- és ékszerárus-kirakat, a rájok bámuló ácsorgókkal együtt. Bálnak bál lehetett, csak nem vigalom.

Mennyivel valódibb mulatság egy-egy családi, atyafiságos vagy szomszédi bizalmas vigalom, azon valódi vigalom, a hol senki sincs korlátozva jó kedvében, a hol a tánc csak magától kerekedik – rögtönözve, akár tél, akár nyári szak, akár farsang, akár böjt legyen! – Hiszen tudja mindenki, hogy a mulatságokat tervezni nem lehet, – s csak azok sikerülnek teljesen, melyek minden hosszas neki készülés nélkül, hevenyészve ütnek be. És semmiféle tánc nem romlik és vetkőztetik ki annyira szabadságából, kedélyes hetykeségéből, férfias fesztelenségéből, mint a magyar, azon bálokban, melyekben csak fél kedve van mindenkinek, s abból is több van tán a kirakatban, mint belül.

Az emberi gyarlóságok leggyarlóbbika, midőn az eszközt összetéveszti a céllal. A mulatság arra való, hogy földerítse a lelket, s a testmozgás csak eszköze vagy kifejezője, s elvégre miért ne lehetne vigalom tánc nélkül, midőn annyi tánc volt vigalom nélkül?

Vannak külföldön úgynevezett „zeneestélyek," melyekre igen szép és díszes társaságok gyűlnek egybe. Zene, ének és szavalás váltják föl egymást, a város legjelesebb művészeitől e nemben (fő kellék, hogy a hiú kontárokat szép szerével kifeledjék a programmból), – időközben a közönség fesztelenül társalog, s főleg ezen társalgás különféle osztályok egyénei közt többet ér tán a zenénél, – s többet egy casinónál. Kényelem tekintetéből vendéglő is van csatolva az összejöveteli helyhez. Jótékony célra alig lehet méltóbb és nemesebb mulatságokat rendezni.

Minden a rendezéstől függ. Kezdettek Pesten e tél folytán angol meetinget, francia társalgási kört, s egyik sem sok szerencsével folyt. Az angol megbukásán nem csodálkozunk, s nem is óhajtunk neki nagy sikert, a mint kezdődött; ellenben a francia bár jobban sikerült, teljes diadalt óhajtanánk neki. A tér jól el van készítve számára. Pesten háromféle francia nyelvű ember van: egyik rész beszél a nélkül, hogy tudna, – legszebb példányai nyáron az Új-téren fordulnak meg; vannak, kik jól értik a nyelvet, de nem beszélnek, sőt olvasni is a rendez-vous-ból minden betűt úgy olvasnak ki, mintha az egész magyar szó volna; utoljára következnek, kik beszélnek, de értenek és olvasnak is franciául. Nem fölösleges megjegyezni, hogy talán a nyelvmesterek is e három osztályba sorozhatók. – Dicséretükre legyen mondva; mert ez osztályzás mutatja, hogy vannak köztök többen is, kik értenek, beszélnek és írnak franciául s alaposan ismerik anyanyelvük irodalmát. Mily könnyű lenne tehát összedobolni vagy ötven oly egyént, kik tiszteletreméltó dilettánsok, s a beszélési vágy mellett hallgatni is tudnak franciául; s fölkérni egy irodalmilag képzett, Rajnántúli férfiút, ki majd beszél aztán érdekesnél érdekesebben a francia irodalomról; politikát nem érintve, vallást kerülve magyarázná s illetőleg franciázná a párisi classicusokat, s azt a gyönyörű nyelvet, melynek prózája is felségesebb bizonyos népnek ódáinál, s melynek ódái és diplomatiai sürgönyei is jóval érthetőbbek bizonyos nép iskolai olvasókönyveinél. Világos az, mint a napvilág, határozott, bátor és merész, mint a zuáv, míg egy bizonyos népnek legmakacsabb tagadása is ilyenforma „*határozottan* kétségbe vonhatni képzeljük," mintha megbánná, hogy merészen neki ment. – Aztán mily elevenség, gyorsaság és elegantia! – úgy hogy a gallicismus csaknem egy jelentésű a kellemek egész összegével. A stíl maga az ember, s a nemzeti nyelv, és nemzeti irodalom maga a nemzet. Itt ne szeretne oly szellemekkel ismerkedni, kiknek ily egy nyelvök van!

A francia nyelv és irodalom sok tekintetben túltesz valamennyi élő nemzetén, s ne tagadjuk, a magyarén is. Mint magyaroknak legkedvesebb nekünk a mi édes anyanyelvünk, s korcs az, kinek csak agyában megfordult is, miért nem adta isten, hogy más anyanyelven beszéljen, s más nemzet fija vagy lyánya legyen. Nyelvünk, a nép és nemzet élő nyelve, ez őseinktől ránk maradt legdrágább, legféltettebb, s bármi áldozatot megérdemlő kincsünk különben is anynyi elemét rejti magában az eredetiségnek, változatosságnak, hajlékony fordulatoknak, zenének, rhytmusnak, erőnek, gyöngédségnek, rövidségnek, áradó bőségnek, hogy ha képesek lennénk is rá, vétek lenne cserélnünk a föld bármely nemzetével; de mért ne vallanók be, hogy a francia nyelv a tökély magasb fokán áll? – A nyelv nem oly hangszer, melynek octáváit a mesterember kimérte volna, s se föl- se lefelé nem mehet messzebb a legnagyobb művész is. A nyelv oly hangszer, melyet a köl-

tők és gondolkodók készítnek lassanként a használat által; élő lény, mely új érzelmek, új eszmék belső életereje által nyer kifelé nagyobb-nagyobb terjedelmet. A mely nemzetnek nincs irodalma, költészete, – (valódit értve) nyelve is esetlen, bárdolatlan, együgyű. Költészetünk s a tartalmas tudományos irodalom fejti a nemzeti nyelvet.

Mondjunk hát boldog újévet – a magyar irodalomnak, s szépneméнek, a szépirodalomnak! Különben is a múlt két hét történetében nevezetes helyet foglalnak el az újévi köszöntések, újévi ajándékok. A köszöntések közt első helyen kell említnem az azon férfiúnál tett általános üdvözleteket, kinek politikáját egy gróf közelebbről ép oly elmésen, mint helytelenül nevezte *fehér mellényes* politikának, mintha bizony a nemzet fehér mellényt viselne, s a történetünkön kisebb-nagyobb szerencsével egészen átvonuló politikával együtt a fehér mellény is végig húzódnék! De hisz nem minden elmésség igaz; azonban gr. Y. elnevezése az élcért mégis említést érdemel. Az újévi köszöntések közül föl kell említnünk, hogy vannak újévi kívánatok, melyekre adót vetnek. A kávéházi szolgák újévi köszöntő biletje egy zsebbeli naptárt is ajándékoz a reggelinél, s az ember a jó kívánságot megfizeti zsebbeli pénzéből; de csak ez idén hallottam, hogy mint minden naptár a nap alatt, ez is fizeti a stemplit, s alkalmasint meg is bírja.

Az újévi ajándékok közt csak egyet említek. Alig mondám ki fenebb szépirodalmunknak az újévi üdvözletét; íme e nagylelkű dáma egy igen becses ajándékkal lep meg; – hű szolgája, a Kisfaludy-társaság által. Anyagán gyönyörködjünk-e, melyre az emberi génius ráüté próbáját, vagy az alkotó kézen, mely oly szép ékszerekkel rakta ki? – Eszme gazdagság és alkotásbeli művészet! – Címe nem kevesebb, mint „Az ember tragédiá"ja, s tárgya sem csekélyebb mint az emberiség múltja, jelene és jövője költőileg megtestesítve egyénekben. Íróját mint országgyűlési szónokot ismeri az egész magyar közönség múlt nyáron tartott eszmedús beszédéből; de *Madách* Imre képviselőben senki sem gyaníta költőt, minőnek művében ismerteti magát.

Második eset, hogy a Kisfaludy-társaság eddig egészen ismeretlen kitűnő írót fedez föl és mutat be a nemzetnek. Első esetben hazánk legnagyobb élő költőjét, Aranyt, mutatá be, irodalmunk legtökéletesebb eposzával „Toldi Miklós"sal. Most pedig maga Arany, a Kisfaludy-társaság igazgatója talált meg egy jelest, ki szerény elvonultságban tanult, tapasztalt, eszmélt és gondolkodott, mielőtt íróvá lett volna.

A Kisfaludy-társaság egyike azon kevés intézeteinknek, a hol a hazafiság áldozatkészsége minden nagy megerőltetés nélkül üdvösen kamatozhatik közművelődésünk részére. A társaság a szépirodalom érdekeit képviseli és mozdítja elő; a költői szellemet, valódi ízlést, a gondolatot és velök a nemzeti nyelvet és szellemet fejti. Mindenki hozzájárulhat e szép célhoz adakozásaival. Nálunk minden szellemi közügy a nemzet adakozására szorult, s már is meggyőződhetének, hogy aránylag csekély adakozás mily nagy eredményeket mutat fel a szellemi téren. Minő csekély vállalat nálunk irodalmi és tudományos intézeteinket adakozások útján lábraállítni, ahhoz képest, hogy a németek adakozások útján akarnak hadi tengerészetet létesíteni. Igaz, hogy eddig nem sokra mentek; mert a pesti Luczenbache-

rekkel sem versenyezhetnének; de másfelől az is áll, hogy nekünk valódibb, nagyobb szükségünk van irodalmunk virágzására, mint a németeknek a vízi dicsőségre. Különben is egy angol hajó egyszer csak maga után akaszthatná az egész flottát, hogy karöltve menjenek Londonba; de az irodalom sohasem lehet contrebanddá, – védi és védje is örökre lobogója, a nemzeti szellem! Salamon Ferenc.

65.

[[sz. n.], [Eugène Scribe: *A didergő*], Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 30., 13. sz. 205–206.]

Pénteken, január 17-ikén egy franciából fordított új vígjátékot láttunk, melynek címe: „A didergő." Írta Debersay Ágoston, fordította Huszár Imre. Már maga a cím arra van számítva, hogy fölkeltse a kíváncsiságot. „Didergő" és vígjáték! – Kétségkívül lesz benne egy comicus férfi vagy nő, ki nem kevesebb inventióval lesz festve, mint a mily leleményességgel van feltalálva maga a cím! A műből meggyőződünk, hogy a cím charlatánság: senkinek sincs oly szabad mezeje a találékonyságban, mint a nyeglének: a cím koránt sincs indokolva.

Átalán alig láttunk művet, mely a francia színművek minden hibáját oly keresve keresné és állítná elénk, mint ez a „Didergő:" alkalmazva s illetőleg majmolva van benne minden selejtesebb francia dráma és comicum nélküli vígjáték, minden eredetiség, az élet minden elevensége nélkül.

A 48 előtti korszak drámáinak azon minden eszmét, minden valódi költészetet megölő divatja, hogy minél több véletlen váratlan esemény kergesse egymást a színpadon a közönség kíváncsiságának mesterséges fölingerlésére, túlon túl van alkalmazva a „Didergő"-nek nemcsak címében, hanem egész három hosszú fölvonásán keresztül. A szerző vakmerő találékonysága, mely előtt semmi sem lehetetlen, még a személyekre is elragad: s különösen a műben előforduló két fiatal lyánynál merészebb színpadi hősöket nem láttunk, minek jellemzésére elég legyen felhoznunk, hogy a két kisasszony (egyik Thekla wolfenbütteli hercegnő, másik egy ifjú udvarhölgy) elejétől végig a legbátrabb homlokkal hazudoznak és titkolódznak, s e hazugságok közül elég legyen felhoznom Thekla ő felsége azon coup d'état-ját, hogy midőn nagynénje férjhez akarja adni e kisasszonyt, azt fillenti, hogy titokban már férje van, s ezt erősíti a fiatal udvarhölgy is. Az öreg hercegnő nem bírja kivenni belőle a férj nevét; – de természetesen, elhiszi tökéletesen, pedig nem együgyű, s hogy vallomásra kényszerítse húgát, egy őrmesterrel és közembereivel katonai börtönbe csukatja. A személyek közti viszonyok mindenike ily rendkívüli. A hercegnő egy hadnagyhoz, az udvarhölgy a fiatal herceghez, s maga a vén szenteskedő braunschweigi uralkodónő a végén *balkézre* Blakenberg iparlovaghoz megy nőül. A kalandoknak nincs szere száma. Thekla hercegnő mindjárt az első felvonásban a táborba téved s ott is épen azon sátorba, hol a fő-

vezér azon hadnagyot tartatja fogva, a ki szereti a hercegnőt, s a kit szeret a hercegnő. Tél levén, a hercegnő dideregve lép be – innen e név s a színmű címe. Halberstadt Konrád, a nevezett hadnagy a fogságból kiszabadulván, oly bátran jár a hercegnő legbelső termeiben s kivált a hölgyekében, mintha ő volna az úr a háznál. Az elbújtatásokat nem említjük, melyek anynyira nem eredetiek, csak azt, hogy a hadnagy fogságából a palota fedelére menekül s nem tudják onnan lehozni – végre azon szoba ablakába ereszkedik le, melyben Thekla hercegnő katonai őrizet alatt fogva ül – szintén nyaktörő, de egyátalában nem eredeti gondolat. Ezen rendkívüli merészségeket leszámítva, a mű olyforma udvari cselszövények bonyodalma, minőket *Scribe* csak azon joggal nevez vígjátéknak, mivel szomorúnak nem nevezhető. Csakhogy Scribe embereiben, s viszonyaikban több a valóság, több az a mi megközelíti a költői emotió ébresztését. A „Didergő"-ben sokkal jobban élére van állítva minden viszony, de híre sincs az emotióknak. A színpadi csínyek az új színműben semmihez sem hasonlítnak oly nagyon, mint a bújósdi játékhoz. Hat ember három felvonáson keresztül örökösen bújik egymástól és kergeti egymást. – A harmadik felvonásban mintha már erőltetettebb volna ezen fordulatosság, mintha szerző kimerültebb volna az inventióban, vagy inkább a sokszor látott színpadi cselek alkalmozásában. Pedig nem a szerző, hanem a néző merül ki és lesz fásulttá ezen eszme, szív és lélektelen kergetődzés által, melyből két felvonás is sok volt.

A francia vígjátékok egy részének másik hibája, hogy az embereket átalán oly túlságos könnyelműeknek festik, minők sehol sem az életben, s kétségkívül Párisban sem. Ezen hiba is rendkívül messze van víve a „Didergő"-ben. A színmű minden egyéne valóságos gyermekké van törpítve, s Miksa herceg, ez a komoly férfiú sem egyéb tudákos, pedáns iskolás gyermeknél. Az egész mű csupa hazudozás az iskolamester, a szigorú vén hercegnő háta megett, – kinek kijátszására s nevetségessé tételére egyesül valamenynyi többi szereplő.

A francia vígjátékokban végre a társadalmi külsőségek szerint megy az igazságszolgáltatás. A ledérséget kimenti a társadalmi formák megtartása, a könnyelműség igazolására elég a szépség, fiatalság; de nem talál kegyelmet a mi a társadalmi szokásokban legkevésbbé is különcösnek látszik. Nem a tévedés s a bűn, hanem az élni nem tudás többnyire a nevetség tárgya. A „Didergő" című gyermekjátékban, természetes, azoké a taps kik cselekkel, hazudozással juttatják diadalra szerelmöket. A főszereplők koránt sem comicus alakok. Ellenben nevetségessé van téve a hadtani tudományokba mélyedt, de azért szerelmes Miksa herceg, s rútul rászedve az öreg hercegasszony. Ez utóbbi részben nincs kifogásunk: a herceg élhetetlensége és az uralkodónő álszenteskedése comicum tárgya lehet; de van a mód ellen, melylyel az öreg hercegnőt az egyenetlen házasságokba való egyezésre kényszerítik.

Blakenberg az iparlovag már nem könnyelmű, hanem a legnagyobb mértékben *vásott* gyermek, kinek minden eszköz jó, s ki egyátalában nem szégyell semmit. Nemhogy a színpadon, de az életben sem láttunk ily iparlovagot, ki egy női gyöngeséget oly habozás nélkül használna föl anyagi előmenetelére. Pedig e férfiú a fő mozgató az egész intrigában. Ő oldja meg a mű bonyodalmát, még pedig oly fri-

vol modorban, minőre tán az egész drámairodalom nem bír példát mutatni. Ifjabb Dumas bármely sikamlós vígjátéka böjti predikáció a „Didergő” moráljához képest. Az álszenteskedő vén hercegnő gyöngeségénél fogva bűnhődhetik, habár színpadon még eddig nem volt megengedve, hogy ennyi hozassék elő a Paul de Kock féle regényekből. De hogy az iparlovag oly diadallal használja fel nyert előnyét, nem hiszszük, hogy Kock regényeiben példa legyen rá. Nincs szelídebb szó az ilyenekre az alávalóságnál.

Hogy Párisban a számos színház s számtalan új meg új mű között ily vígjáték elcsúszik, sőt ha netalán futólag tetszésre talál is, a legkisebb ok sincs arra, hogy nyelvünkre lefordítsuk, s minden ok ellene szól, hogy a nemzeti színpadon csak egyszer is előadassék.

E színmű előadása szomorú újabb példa, hogy senki sem gondoskodik a külföldi művek megválogatásáról és lefordításáról: köszönettel fogadnak mindent, a mit valaki a maga gusztusa szerint jónak vél, s minden előleges bírálat nélkül odaadják színészeinknek, tanulják be s adják elő a közönség épülésére s a színház dicsőségére!

66.

[Salamon Ferenc, *Szalay László*, Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 33–34.]

Szalay László

A közönség nemcsak érdekes, hanem alkalomszerű képeket vár lapunktól. Íme Akademiánkköztiszteletben álló új titoknokáé.

Körülbelül 1831. óta nem volt oly időpont, melyben e férfiú arcképét kiadni alkalomszerű nem volt volna. Már húsz éves korában, 1833 körül az agg Kazinczy és Kölcsey barátságára érdemesített ifjú, mint szép reményekre jogosító költő; – innen 1840-ig mint egyik legképzettebb jogtudós, kit az Akademia 1838-ban rendes tagjává választ meg; kit később az országgyűlés büntető-jogi bizottmánya, bár képviselő még nem volt, jegyzőjévé szólít maga mellé mint illetékes tagot; 1844 óta mint a „Pesti Hírlap” szerkesztésében Kossuth közvetlen utóda; mint országgyűlési szónok, s mint a haladás, rendszerezett szabadság és a polgári rend jogainak védelmezője és legkészültebb törvényhozók egyike; 1848-ban mint Magyarország nagy követe a német szövetségnél, a hol a magyar politikai műveltség oly méltó képviselője volt, – mint a ki hazáját egész erejéből s ennyi fegyvernemben oly híven s önzéstelenül szolgálta, nem érdemes volt-e mindazon előszámlált időkben, hogy képe és neve a legjelesebbek csarnokában tündököljék?

Ezen legszebb életpályák egyike már 1849-ig oly betöltöttnek látszott, hogy nyugton s önérzettel tekinthet vala vissza rá egy-egy hetvenéves érdemekben

megőszült agg hazafi és büszke lehetett volna rá hazája; holott ez időben Szalay csak harminchat éves volt; holott mindez még csak előkészítő iskola volt egy minden előbbi tapasztalásait, melyeket külföldön tett önkénytes utazása s későbbi bujdosása, törvényhozásbeli, publicisticai és diplomatiai gyakorlata szolgáltatának, s minden elméleti tanulmányait az irodalom terén megpróbált tehetségeit magában foglaló pályának: arra készíté őt elő a gondviselés s titkos vonzalma, hogy *Magyarország története*inek megírójává legyen.

Azon feledhetetlenül szomorú időkben, midőn oly sokan csüggedtek el, s midőn csaknem mindannyian tétlenségbe merültünk, Szalay egy óriás föladat kiviteléhez kezd haladéktalanul. Mint bujdosó, 1851-ben már megírá története első kötetét a szabad Schweitz S. Gallen kantonában, hogy, mint maga mondja, az új nemzedék reményt tanuljon merítni a haza múltjából a haza jövendője iránt. Nem hozom fel érdeméül, hogy külföldi hányatása közt egyedüli gondja a szegény haza volt, mert hiszen ez csak annyit bizonyít, hogy *magyar*; elhallgatom, hogy a lefolyt országgyűlés alatt egyik leghathatósabb hang az övé volt nemcsak a nyilvános tanácskozás terén, hanem a fontosabb magán értekezletekben, sőt hallgatok azon fényes alkalomról is, midőn az Akademia összes bizalma őt hívta fel, hogy e tudományos testület lelke és vezetője, azaz titoknoka legyen: Szalay a történetíró érdeme háttérbe szorítja, vagy inkább absorbeálja minden más érdemeit.

Hazánk történetírása ő előtte feldolgozatlan anyagok halmaza volt. Szerteszét hevertek, vagy rendetlen rakásokba összehordva állottak a romdarabok, melyeket a századok emlékül hagytak magok után. Történtek ugyan kísérletek e romok rendezésére s belőlök egy-egy formás épület emelésére; de igen kevesen adták magokat az alkotásra s azok épülete is részint alapjában gyenge, részint anyagok hiányában nagyobb hézagokat mutat, mint a minő a beépített rész. Szalay az, kit a magyar történetek első architectorának nevezhetünk, ki ismereteinek roppant tárházából betölté ama hézagokat, ki szilárd alapokat vetett meg, s bár külső díszítmények nélküli, de maradandó és betetőzött egészet alakított, mely befejeztetéséhez közel áll.

Történetírói művészete az adatok csoportosításában tűnik ki. Minden ügyekezete oda van irányozva, hogy a múltat beszéltesse. Magának tartja sejtelmeit, kedvenc nézeteit, melyek oly csáberővel bírnak az íróra, s melyek az eredetiség és mély belátás fitogtatására a közönség előtt oly alkalmasak: egész férfias önmegtagadással a múltnak engedi a szót. Az előadás e módja nem hízeleg a nagy közönség ízlésének, nem az elfogult politikai nézeteknek és sok történeti előítéleteknek; de igazmondása magában is kész ékesenszólás, a haza dicsősége és katastrophái megítélésében annál több nyugodtságot enged a valódi tanulság elvonására, s ezért mondja előszavában, hogy az ifjabb nemzedéknek a történetből meg kell tanulnia, hogy lelkesedést óvatossággal és hazaszeretetet hazaismerettel párosítson. Történeteiben mindenütt kitűnik azon valódi tisztelet, melylyel múltunk adatai és az eszmék iránt van eltelve. Bár egyike volt a politikai pártembereknek, seholsem használja fel a történet adatait pártnézetek hirdetésére, bár egyike leggondolkodóbb embereinknek, sehol sem épít merész következtetéseket a történet adataira, s sehol sem tolja azokat emezek helyére. Szóval, történeti műve hű képe a férfiú

jellemének: ismeretei, tapasztalásai, kitüntetései dacára ifjúilag szerény, míg a népszerűség vadászatának eszközei irányában férfiasan büszke.

Könyvének minden újabb kötete eseménynek tekintendő művelődésünk történetében. Alkalomszerű munka az kivált korunkban, midőn a hazai történetekből meríti a nemzet moralis erejének legnagyobb részét. A történet a nemzetek politikai bibliája, s a történetíró marad mindig politikai apostola. Ki nevét érdemeivel megörökíté, legyen szabad életbeli arcvonásainak megörökítéséhez járulnunk. Ez arckép is egyik legtiszteletreméltóbb adat a maga korú történetében. Salamon Ferenc.

67.

[Salamon Ferenc, *Két hét története*, Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 36–37.]

Két hét története

Pest, január. 26.

A lefolyt két hét sem volt emlékezetes.

Az időjárás nagyon jellemtelen – lapok ürességére általános a panasz: légben, hangulatban, eseményekben még csak valami nagyobb mértékben boszantó sincs, még a bizonytalanságon való ingerültség is mintha zsibbadásba ment volna által. A napi lapok hasábjait elfoglaló leginkább napi renden levő tudósításokról legfeljebb ily párbeszédet hallani: „Olvasta bátyám X* megye tiszti névsorát?" – Persze, hogy nem olvasta sem a ki gyermekes szeszélyből kérdi, sem az, a ki „nem"- mel felel rá. Pedig sokszor egy-egy névsor is érdekes olvasmány lehet, ha valami eszmével, vagy érzelemmel áll némi kapcsolatban. Homérról és Miltonról megjegyzik, mily kellemes és lélekemelő műveiknek azon helye is, melyben puszta névlajstromot adnak az olvasónak. Meg lehet a vers hangzatossága okozza némi részben. Azonban nem tanácsoljuk politikai lapjainknak e megjegyzésünkből gyakorlati következtetést vonni, az ő dolguk, hogyan tegyék élvezetes olvasmánynyá közleményeiket.

Egyébiránt a közönség gyakran túlságos szigorúan ítél lapjainkról. Nem veszi számba eléggé, hogy egyik érdemök gyakran nem abban áll, a mit kiadnak, hanem a mit ki nem adnak. S miért ne számítnók mostani érdekes voltuk közé, hogy merőben hiányzanak belőlök némely untatóvá lett phrasisok, minők: „társadalmi életünk egyhangúságába új elevenséget önte az **-iki táncvigalom, melynek ragyogó szépségű napja B....ky Csilla, meteorjai Hábador Gizella, és S...iczki Eulália kisaszszonyok voltak? Az élvezetdús felejthetlen est reggeli 9 óráig tartott," s még különbek. A széptevés művészete a kancsintgatás egy szemével szegényebb lett, de az olvasó is meg van kímélve tán a legnagyobb ásítások illetlenségétől.

Egyik legkiállhatatlanabb és leggyakoribb phrasisa volt vidéki levelezőinknek az ilyen: „társadalmi életünk tökéletes pangásba merült." Mihelyt így kezdte valaki, már mintha maga előtt látta volna az ember, tárgy nem létében mint rágja a tollat rendes levelező – s tudhattuk előre, hogy a többi üres szószaporítás. – De e részben minden levelező fényesen igazolhatná magát. Mit írjon onnan az ember, a hol semmi sem történik hetekig sőt hónapokig? Miért nem ad a nagy érdemű városi közönség írnivalót a hivatott tollaknak? – Ez az, a mit a levelező méltán felelhetne a szemrehányásokra. Ha van valami kifogás a phrasis ellen, a legnagyobb kifogás az, hogy igaz, s a leguntatóbb, hogy oly gyakran igaz! Ha a társadalmi élet is pang, mi az hát, a mi nem pang?

A lapok vidéki rovata a mostanihoz hasonló időkben tán a legérdektelenebb; – pedig lehetne tán a legérdekesebbik; az olvasóközönség új élvezetben részesülhetne a hosszú esték unalmának elűzésére. Ez élvezet megszerzése egyedül a t. olvasóktól függ. Csak nappal lendítsünk valamit közügyeinken társodalmi úton, mindjárt lesz mit olvasni esténkint egész élvezettel a vidéki hírek között is, s ez élvezetek közt nem utolsó, midőn ha nem is saját személyünket látjuk megnevezve, de legalább azon ügyről olvasunk jelentést, melyben lendítének valamit, legalább azon város nevét, melynek ez ügy előmozdítása nem kis dicséretére válik.

Mint év elején szokott esni, az egész ország minden casinói körül nem kis mozgalmat látunk, s ha egyéb nem, e tisztelettel említett socialis egyletek legalább új elnököt választanak egyhangú éljenzések között, a mi magában is jól esik mind az éljenzőknek, mind az éljenzetteknek, kivált ha még utólagosan „titulus bibendi"ként s ékes toastokra használtatik föl az ünnepélyes alkalom, hogy meg legyen adva a módja. Mert mi lenne ősiebb szokás az áldomásnál, mely Árpád idejében állam intézmény vala? – Előbb kétkedünk abban, vajon ősi intézmény-e a casinoféle egylet, mint a minden nemű alapos okokból és illendő alkalommal történő lakomák. Pedig a lefolyt századok krónikái mutatnak fel egyes nyomokat, melyek a kor igénylette módosításokkal, s más név alatt mintegy casino-egyleteket helyettesítének. Mint közelebbről az Akademiában herczeg Eszterházy Pál közleményéből kitűnik, már ezelőtt több mint kétszáz esztendővel a híres Eszterházy Miklós, a nevezetes Pázmány érsek s párthíveik oly naponkénti összejöveteleket tartának; N.-Szombat egy bizonyos helyiségében, melynek csak írott alapszabályai és neve hiányzott, hogy casino legyen. A középrendnek, a mesterembernek, a casinót a céh pótolá, mely az iparhoz tartozó rendszabályokon kívül törvényeibe sok olyat foglalt, a mi kizárólag társadalmi szabály volt az együttlét, kölcsönös megbecsülés, sőt kölcsönös segítség dolgában, *„Kecskemét városa történeté"*-nek közelebb megjelent kötetében igen érdekes olvasmányok az ottani céhek 1550-től 1670-ig terjedő alapszabályai. Van különösen egy egyesület köztök, mely a *„Deákok céhe"* nevet viseli, s Szűz Mária tiszteletére alakult 1661-ben. Tizenhárom pontból álló alapszabályai igen részletes törvényeket szabnak a tagok elé. Az egészen önkényt s minden mesterségbeli célok nélkül alakult egylet törvénye szigorú a társaság ünnepének lakomáján történhető kihágásokra nézve. A ki e lakomán „akár vakmerőségből avvagy haragjában jelen nem lészen, büntetése 1 forint." Továbbá: „az ki betegségben avvagy más bizonyos szorgalmatossága miatt jelen nem lehet, tar-

tozik a dékány (elnök) annak haza egy tál ételt és egy pint bort küldeni. A céhnek mulatásából (lakomájából) senki dékány híre nélkül haza ne mehessen, ha ki elmégyen hír nélkül, 25 pénz. Az ki dékány híre nélkül szomszédgyán kívül valakire köszöni az Pohárt, büntetése 25 pénz." Nem ok nélkül áll ott a nagy *P.* mert a mint sejthető, az egész társaság testvériesen egyetlenegy pohárból ivott, a mi lehetett cin-, vagy ezüst, de semmi esetre nem üveg pohár. Ez áhitatos egyletnek e poharán kívül volt egy szőleje is, melyben dolog idején személyesen tartozott munkálni az egylet mindenik tagja.

Ez elavult egyletek annyira különböznek az újkori casinóktól, mint a középkor általán az újtól, mint a tetőtől talpig vasba öltözött vitéz a mostani frakkos vagy attilás dandytől, mint a súlyos fedelű cinnkanna a csiszolt üvegpohártól s a vaskapcsokkal zárt régi foliánsok, melyeknek tartalma még nehézkesebb és vaskosabb, mint kötése, az újkori tizenketted rét divat-regényektől. Régen még a deákclubb is céh alakot öltött, ma még a gazdasági egyletek is könnyen válnak casinóvá. A mai társadalom a hajlékonyabb, kötetlenebb formákat kívánja, tán mivel több a szabadság érzete, tán mivel oly kevéssé bírja meg moralis tekintetben is súlyos szabályait, mint az ősi kardot és buzogányt.

Casino-egyleteink, melyek egypár évtized óta annyira meghonosultak, mintha örök idők óta állanának, a magyar földön és levegőben oly sajátságos jellemet öltének, hogy közös apjok az angol *clubb* rá nem ismerne többé, s sok tekintetben a magyar élet tükrei. Mond meg nekem, milyen a casinód, s én megmondom, milyen a városod; mert közös jellemök mellett nagyon különbözők. Lépj be egy vidéki casinóba; mit látsz? Először semmit, oly nagy a pipafüst: de ez csaknem mindeniknek természetes elementuma. Annyival hamarább otthon találod magad; s ez otthonossági érzet a legmagasabb fokra hág, midőn azon nyílt, férfias, szeretetreméltó kedélyt találod, mely a testvériességig megy, sőt tán más ég alatt a testvéri érzet is alsóbb hőfokot mutat. A magyarnak még nyilvános férfitársasága is egészen családi. Otthonról való az a vendégszerető jóság, mely ott is megmarad eredeti őszinteségében, a hol mindenki vendég s senki sem gazda; hazulról hozza magával mindenki a casinóba dohányát, tajtékpipáját s még tán agarát is; sőt mintha az a kandalló, az a karszék is hazulról való volna, mely előtt és a melyen egy-egy bátyám-uram kizárólagos szabadalmat vesz magának az anekdotákra s az elágazó vélemények eldöntésére – s e jogát édes örömest elismeri mindenki. Oh, ha nem volna magyar kisvárosi casinó, érdemes lenne kisvárost és bele kasinót teremteni!

De vannak átalános árnyoldalak, melyeket a részrehajlatlan szemleíró el nem hallgathat, különben megszűnnék részrehajlatlan lenni. Nem is említve hogy a casinó mint társas intézmény elzárja az egyik nemet a másiktól, s a női clubb a férfi clubb háta megett és viszont igen sokat foglalkozhatik egymással, – a casinók főélvezete nálunk a kártya, mely szórakozásnak megjárja s korán sem vétek, és ha nem mondjuk is Vörösmartyval, hogy „az Isten napját s nemzet életét" fogyasztjuk nála, annyi áll, hogy nála fogyasztjuk az Isten éjét s a casinó milligyertyáit.

A hazai casinók közti különbséget illetőleg, két nagy osztályba sorozhatók: olyanok, melyeknek könyvtárnak nevezhető könyvtáruk *van*, főleg azokról szó-

lunk, melyeknek nincs jóra váló könyvtáruk! mert ezek a nevezetesek; valamint a legcuriosusabb okmány lenne a régi időkből az oly szűcs-céh alapszabályai, melyekben minden egyébről van szó, csak a bárány és farkasbőr bevásárlásáról nincs, úgy legsajátságosabb tünemény, hogy a legfőképen azért fenálló casinók, hogy társadalmi úton eszközöljék a közművelődést, a nemzeti élet elevenítését és haladását, épen a fő orgánum híjával vannak. Nagyon sok közülök legalább is fölösleges fényűzési cikknek tekinti a könyveket, melyek vásárlásában gazdálkodni és fukarkodni kell. Adomaképen hallám e napokban s magam is adomaképen adom tovább, hogy egy vidéki város közönsége egy folyóiratunk első évi folyamát oly kéréssel küldi vissza szerkesztőjének hogy miután azt az egész egylet elolvasta, legyen szíves a második évi folyamot küldeni meg – *cserében*. Nem mondhatni, hogy ez adoma hősei nem találékonyak, csakhogy roszul alkalmazák e találékonyságot!

A casinók, ha valódilag fölfognák hivatásukat, a nemzeti közélet megannyi ideggócai lehetnének, minthogy több helyen meg is felelnek nagyában hivatásuknak. Ha a casino egyszersmind olvasóegylet volna, s ha olvasó-egyletek alakulnának példájok nyomán (már pedig csak példájuk nyomán fog ez eszme elterjedni), az alsóbb néposztálynál is, s így városokban és falukban egyaránt, olvasó egyletek keletkeznének, könyvirodalmunkat anyagilag biztosítottnak nevezhetnők. S a casinók az irodalomban nemcsak anyagilag, hanem erkölcsileg is hatással lehetnek. Mihelyt elvül mondaná ki mindenik, hogy a jó és hasznos irodalmi vállalatokat pártolja, ellenben roszat és hasznavehetetlen még ingyen sem kell, – minek megítélésére minden is városban akad ember, – meg volna magában azon kölcsönhatás, melyet a közönségnek is gyakorolnia kell az irodalomra. S mi csekély áldozat évről évre megvenni a jobb könyveket és folyóiratokat! Némi megerőltetés sok egyesre nézve csak egy tízforintos nagyobb munkát megvenni is, míg egy ötven tagú egylet egyes emberének csak 20 krajcárjába kerül, kevesebbe, mint sok helyen a kártyapénz egy estve. Ha minden tag csak négy forintot fizetne be a casino könyvtárára, évenként pár száz forinttal csakhamar oly könyvtár nőné ki magát, hogy a város értelmisége, sőt unokái is bő olvasmánynyal lennének ellátva.

E könyvtár csak tíz év alatt is a város egyik nevezetességei közé tartozhatik. Pesten három rengeteg országos könyvtár van, s a pesti nemzeti casinónak, ha nagyságra nem versenyezhetik velök, már is előnyei vannak felettök, s habár Pest nagy város, idővel e város nevezetességei közt foglalhat helyet.

S nemcsak a nemzeti irodalom és nemzeti felvilágosodás ezen hathatós előségítői, a könyvtárak által lendíthetnek casinóink a közügyeken. – Azon bizalmas, tréfás vagy komoly társalgás, mely a casinókban folyhat, jobban érlelheti az ország vagy a község előhaladására szolgáló eszméket, mint azon nagyhangú toastok, melyeket csupán szónoklati gymnastikaképen bámulunk. Széchenyi, annyi üdvös között a casinóknak is fő megalapítója hazánkban, gyakorlatilag megmutatá, mennyi mindent lehet ama zajtalanabb eszközökkel a socialis társalgás útján kivinni, s hogy a pesti casinóban többet kivitt talán, mint a megyegyűléseken. Valahol Széchenyi képe egy-egy casinó falán helyet foglal, ott-létének mindenek felett ilyen értelme van. Nem mondanánk nagyot, ha állítnók, hogy egy-egy casinó

újjá teremthet egy-egy várost értelmi, sőt anyagi és moralis tekintetben is, a mennyiben ez szolgál az eszmecserére és a kiviteli erők és módok megszerzésére terrenumul. Nincs benne kétség, eddig is belőlük került ki a jó és szép tettek legnagyobb része – a mint közelebbről is szép példa rá a lévai casinó, mely könyvtárt alapíta, s műkedvelő előadást rendezett számára, és talán onnan indult ki két évvel ezelőtt azon temetési egylet eszméje, melynek Léva csaknem minden lakosa tagja jelenleg; – mint példa rá a pesti nemzeti casino, mely a nagy Széchenyi traditióit követve maig is kimeríthetlen az új meg új egyesületek alakításában. Ott vette újabb lendületét az írói segélyegylet, hihetőleg ott termett meg eszméje azon zeneestélyeknek, melyek javára fognak közelebbről tartatni, – ott alakíttatik a magyar utaztató egylet, – s még mennyi minden jó kitelhetnék tőle. A casinó most a városok szíve, s ha az munkás, sehol sem fog pangani a társadalmi élet. Salamon Ferenc.

68.

[Salamon Ferenc, *A Kisfaludy-Társaság közülése*, Pesti Napló 1862. feb. 6–7., 30-3596., 31-3597. sz.]

A Kisfaludy-Társaság közülése

Holnap, február 6-ikán délelőtt 10 órakor tartja a Kisfaludy Társaság hagyományos közülését a nemzeti múzeum díszteremében.

Február 6-ika születésnapja a jeles költőnek, s a Kisfaludy-Társaság 1837 óta 48-ig minden évben megtartá az emlékünnepet. Ünnepély volt mindannyiszor a közönség művelt és lelkesebb részére is, mely elevenen emlékezhetett még a dicső férfiúra, ki minden tehetségével, az ifjú kor ábrándjaival és a férfikor erélyével egyedül a hazának áldozott a legtiszteletre méltóbb téren, a nemzeti irodalom terén. Dal, elbeszélés, tragoedia és vígjáték termett a tehetséges költő kezei alatt, s mégis mindaz munkás életének csak egyik fele: azon bátorító, irányadó hatás, melylyel körére volt, szintoly nagy érdeme mint művei. Az általa kiadott zsebkönyvek ép oly, az irodalom történetben korszakot alkotott tünemények, mint tulajdon művei. Csak Vörösmartyt és Bajzát említem, kik sasszárnyai alatt tanultak magasbra repülni. Azon hatalmas törekvés, az érzelem és gondolatok azon emelkedése, mely akkor a nemzetnek egy új hajnalát jelenté, csaknem mythos színében tűnik föl napjainkban. Az irodalomnak a hazafiság eszméjével való párosítása ma már elkoptatott frázisnak tűnik fel előttünk, pedig akkor mélyen érzett, és egy szavával teremtő hatalom volt.

Örök hála és tisztelet az irodalom ez előharcosainak nemcsak könyveikért, hanem főleg azon szellemért, mely a nemzet későbbi korszakaiban sem szűnik meg

hatással, lenni örökre buzdító példaként, mely talán egymaga képes lesz az irodalmat netaláni elsülyedéséből még egyszer fölemelni valaha.

A Kisfaludy-Társaság annak példájára, kinek halhatatlan nevét viseli, nemcsak olvasmányt ád a közönségnek, hanem gerjesztőleg, buzdítólag igyekszik hatni a tehetséges írókra s ezeknél a magasbratörekvést, a, közönségnél és íróknál az ízlést a valódi költészet ismeretét és cultusát meghonosítni és állandósítni, *csak a közönség pártfogásától függ a siker* – s nem közel állunk-e a sikerhez, midőn nem függ egyébtől? – 1848 előtt nem volt népszerűbb társaság a hazában az 1837-ben keletkezett Kisfaludy-Társaságnál, s ha eltekintünk munkássága széles és termékeny mezején, látjuk, hogy méltó volt a névre, melyet fölvett, s méltó a legnagyobb támogatásra és buzdításra a közönség részéről. – Mint Kisfaludy körül Bajzát, úgy látunk a Kisfaludy-Társaság buzdítására a homályból egy első rendű csillagot tűnni fel – és ez Arany, mely örökre – e társaság nevéhez lesz csatolva s diadalai között első helyen említve.

A Kisfaludy-Társaság 1849 után el vala tiltva. mintegy tizenegy évig nem tarthatott ülést, nem volt szabad működnie és megszólania. Ezen tizenegy évi hallgatás után nagy nehezen végre sikerült kieszközlenie jogát az élethez. E halottaiból feltámadt társaság mindenben ügyekszik, a mennyire mostohább viszonyai engedik, ott folytatni életét, a hol elhagyta volt: traditióiról le nem mondott.

Most csak a közönségen áll, szintén fölvenni újra a nemes traditiókat – s holnap van az egyik alkalom, megmutatnia, hogy e részben legalább a fogékonyság egyátalában nem csökkent nála.

Egyetlen egy évenkinti költői ünnep ez nemzetünknél, melyhez annyi szép név van csatolva a traditionális szokáson kívül. A nemzettől bőven kiérdemlé a hazai költészet ezen egy ünnepet.

A mennyire előlegesen értesülve lehetünk, mondhatjuk, hogy a Társaság méltóan fogja azt megülni. Koszorús költőnk, *Arany* János és a közszeretetben álló jeles Jókai költői művekkel fogják ez ünnepet érdekesíteni. Az előbbi által fölolvasandó epos-részek, minden közelebbről hallott költői művön annyira fölül állanak, hogy legfeljebb eddigi hasonnemű művei, vagy tán azok sem múlják felül. – Ha ez ünnepen egyebet nem hallanánk is, elmondhatnók, hogy méltóbban alig lehetne megünnepelni e napot.

Ezenkívül lesz az elnök, b. Eötvös beszéde, kinek előadása után változatos rendben fognak következni a fentebbieken kívül Tóth Lőrinc emlékbeszéde Vahot Sándor felett, s Szász Károly egy költeménye. A közönség végre, mely a társaság iránt ki fogja mutatni rokonszenvét, részvéttel hallgatandja az e társaság állását ismertetendő titkári jelentést is.

A gyűlés-terem ajtai nyitva lesznek a közönség számára, s a nők és társasági alapítók és pártfogók számára azonban a, legjobb helyek lesznek biztosítva.

Salamon Ferenc.

69.

[Salamon Ferenc, *Daliás idők*, Ország Tükre 1862. febr. 15., márc. 1., ápr. 1., 4–5–7. sz., 52–54., 68–69., 98–99.]

Daliás idők

„Toldi” második része Írta *Arany János*

I.

A valódi epost minden nemzet legszebb dicsőségei egyikének tartja. Lehetnek egy nemzetnél nagy philosophok, mély vizsgálók és mély érzelmű lyricusok; de nagyobb nyereségnek tartom a philosophnál a nagy történetírót, a lyra virágainál a monumentalis epost és drámát, egy-egy theologiai értekezésnél, sőt egy lelkesült imánál a strassburgi Münstert. Az emberi jellemet és emberi tetteket ábrázoló költészet a mellett, hogy az elme nagyobb világosságát, az érzelem egészségesebb voltát s többoldalúságát tanúsítja, egyszersmind a lelkesedés szabályozott energiájának szüleménye. Azon nemzet, melynek kitűnő eposírói vannak, s hol az eposra nagy fogékonyság mutatkozik, jelleme életrevalóságáról győz meg.

Fel-felhozták elleneink, s pirulva ismerék el többször barátaink, hogy a magyar népnek őskori, naiv eposa nincs, sőt még balladákat sem igen tartott fen népköltészetünk: nehány haramja-mondán kívül népdalaink szerelmi dalok. Feleletünk e vádra leginkább abból áll, hogy, mint krónikáink kétségtelenül bizonyítják, naiv eposaink voltak még Mátyás király idejében – s csak abban vagyunk menthetetlenek, hogy el engedtük veszni – írásban és nyomtatásban nem állandósítottuk őket.

Felelhetünk azonban egyebet is, s többek közt, hogy az epos iránti előszeretet irodalmunk történetében csaknem állandó. Az irodalom és a nemzeti szellem nagy elhanyatlása koraiban, valamint diadalmas feléledéseiben az epost látjuk első sorban. Ha a XVI-ik század első hatvan évében élt íróink költő nevet érdemlenének, Tinódi és Ilosvai nem volna más, mint epos-költő. A XVII-ik században, midőn a vallásos polemiák új lángra lobbantják a hitet, gondolatot s általuk nyelv és irodalom életet nyer, egy a szó magasb értelmében veendő epos, a „Zrínyiász” fejezi ki a hit, hazafiság s írói lelkesedés elemeit, mintegy a fénykor befejezéseül. Nem szólok a Gyöngyösiekről, Gvadányiról. Az e század elején hajnallott nemzeti és irodalmi újjászületés kezdetén Berzsenyi és Kisfaludy Sándor lyrai tehetsége mellett egy eposírói tehetség is feltűnt Csokonaiban. 1825-ben a politikai föllelkesedés poesisa nem a sokkal későbbi „Szózat”-ban, hanem „Zalán futásá”-ban s mellette csaknem egész sereg más hőskölteményben található fel.

A szónoki korszak is eposformában hagyá fen monumentumait, s az epos tevé azon hatást közönségünkre, melyhez hasonlítható nem volt még azelőtt irodal-

munkban. Nem volna-e hát csoda, hogy a későbbi magyar romantica, azaz a népköltészet csak Petőfi lírájában nyilatkoznék? Ha csodának nem, rendhagyó tüneménynek lenne nevezhető. Petőfinek költészeti forradalmat hirdető lantját kísérte nem sokára a népies epos hatalmasabb, mélyebb zengésű hangszere, s a magyar naiv költészet Toldi-ban éré el tetőpontját.

Hogy a meddig a nemzeti költészet írott emlékein visszamehetünk, minden korban a kor saját szellemében és színezetében az epos más nemekhez hasonlítva mindig képviselve van, s legtöbbnyire ebben culminál nemzeti költészetünk; nem bizonyítja-e, hogy a mi a nemzeti szellemben költői rész, kicsinyít a lyra szelíden andalgó, sőt a komolyabb óda magasztosb szárnyalását, mely utóbbihoz azonban már nagyobb vonzalommal viseltetik férfias jelleme, nagyobb mérveket, szélesebb látkört kíván, s ha nem is a földgömböt, az emberiséget, a hazát és egész nemzetet kívánja magába ölelni. Nincs oly alpesi magaslat, a mint Danté, nincs a tenger mélysége és végtelene, mely Milton nyugodt fenségében tükrödzik; de vannak méltóságteli Kárpátjaink, s tenger gyanánt az alföld síkjai. Lehet ez másodrendű, de azért legkevésbbé sem középszerű. Valamint történetünkben sűrűn találjuk a szerencsétlenség között is a nagyság, vagy a nagyságra törekvés példáit, úgy irodalmunk történetének nehány fényesb szakában is látjuk azon nagyobb mérvekre törekvő hősiséget, mely epos-írásra buzdítja és ösztönzi; mert ösztönnek, a nemzeti jellem ösztönének tarthatjuk.

Lehetséges-e, hogy az eposra való hajlam, mely annyiféle korban s megannyi formában mindig felüti magát irodalmunkban, épen csak a nyomtatás behozatalán kezdődjék? – Lehetetlenség nincs benne, de kalandozó észjárás kell hozzá, hogy a nemzeti költészet e nyilván veleszületett hajlamát három századon át különféle okokból ismételt véletlenségnek tulajdonítsuk. Nem inkább hihetjük-e, hogy mindez csak utóhangja a korábbi századok költészetének? hogy a nemzeti jellem, mely sok egyebekben oly sokszor ismétli magát, a költészetben is csak megtartá fajbeliségét?

Maga azon elfajzott, száraz krónikává aszott epos, mely a mohácsi vész századából fenmaradt, egy korábbi virágzás megodvasodott fájának férges, fonnyadtan született gyümölcse.

Tinódin, Ilosvain csak végződhetik, de sohasem kezdődhetik a költészet egy-egy korszaka. Volt és lenni kellett elejétől fogva magyar eposnak. Mint Arany kimutatá, már a honfoglalás nagy eposát énekelniök kellett az első pár század dalnokainak; első krónikáink nemcsak említik, hanem részeket vesznek át belőle, melyek az idegen prózán keresztül is hőskölteményi formatióra mutatnak. Később, midőn a keresztény özönvíz a pogányság minden emlékeit romba dönté, előállott a romanticus, a pogány helyett a keresztyén világrend, az epopoea helyett a romanticus epos, és igen hihetően a ballada; a táltosok hitregéje helyett a magyar troubadour regéje: mindkét korszaknak tárgyilag különböző, de nemre nézve egy kiváló költői formája volt – az epos. A térítési buzgalom kiirthatta a bevándorlás kora után közvetlenül keletkezett dalokat; de a költői szellemet ki nem irtható. – A kisebb dalok vadvirágai, a balladák gazdag bokrosa mellett valónak képzelhetjük még Mátyás korában is az eposok cserfáit és bükkjeit, sőt egész bük-

kösét. S mindez ép oly naiv költészet volt kétségkívül, mint a honfoglalás nagy epopoeája, melyről nem tudjuk volt-e Homérja, ki a számos episodot rendezze, vagy pedig csak Homér előtti rhapsodiákban vala ismeretes. Íme a bizonyíték, hogy Mátyás alatt nemcsak epicai költeményeink, hanem épen naiv eposunk vala: Galeoti, Mátyás király udvarának hírneves tudósa írja a magyar hegedősökről. „Vannak, úgymond, zenészek és hegedősök, kik a *vitézek tetteit* honi nyelven az asztalnál lant mellett éneklik. *Mindig valamely jeles tett énekeltetik*; nem is hiányzik az anyag." Ez utóbbi szavak bizonyítják az ének tárgyainak, az eposoknak, sok féleségét és gazdagságát. S az eposok nyelvére nézve ezt írja Galeoti: „a magyarok akár nemesek akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal élnek s minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt… Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének parasztnak és polgárnak, közép- s alrendűnek egyformán érthető," Más szókkal azaz ének, melyet Mátyás király asztala mellett mondának a hegedősök, a nép költészete volt[1]. Elég ennyit tudnunk, hogy a naiv lelkesedés, az ösztönszerű költői alkotás, az a hatalmasan megtestesítő nyelv, az a természetes, eredeti észjárás, ép érzelem, keresetlen báj, egyszerű nagyság elképzelése fájdalommal töltsön el, hogy mindez elhangzott örökre, s csak homályos sejtelem, lappangó érzés alakjában szállt az utókorra; mert még az sem vész el teljesen, a mi régen elhangzott. A legrégibb nemzedékek szokásai, erkölcsei, tettei és művei, ha elenyésztek is, ha még a monda sem tartá is fen a feledékeny utókor számára, s az egész mintegy tenger alá sülyedt világnak látszik, tovább él az öntudatlanul is, s nincs egy uralkodóbb szenvedély, egy kiválóbb jellemvonás, egy átalánosabb érzelem, melynek régi története ne volna, mint házi eszközeinknek, dolmányunknak és süvegünknek. A nemzeti lélek fő tulajdonságainak látható történeti folyama megszakadhat, nyomát veszíthetjük, mint a sziklák alá tűnő pataknak; de kiüti magát néha százados rabszolgaság után is a tett- és kitartásbeli hősiség, bizonyos hajlamok, képességek, indulatok és érzelmek.

Nem lehet ugyan iker, a mi nem egyszerre születik, de a családi hasonlatosság igen szembetűnő lehet az ősök az unokák között; a századok nem ismétlik ugyan magukat, de ugyanazon nemzet életében gyakran variálják ugyanazon egy thémát, s ha még az egyes nemzetek küleseményeiben, dicső tetteiben és katastrophaiban is van bizonyos hasonlatosság, mennyivel inkább megvan az a szelle-

---

[1] Galeoti e helye bővebben magyaráztatik a „Szépirodalmi Figyelő" I. évi folyama 2-ik számában. Ugyanazon értekezés folytán van kifejtve, mi világos nyomai vannak krónikáinkban ősrégi eposainknak.

Egy-egy valódi epos a legszebb tünemény a nemzet szellemi életében: nem annyira az ősöket dicsőíti, mint azon nemzet szellemét, melyben e szerfölötti ritkaság képviselőt és fogékony közönséget talált. Dicsőség lehet a nagy philosoph, a nagy lyrai költő, a nagy vizsgáló a nemzetre nézve; de nagyobbnak tartom a philosophnál a nagy történetírót, a lyricusnál az epos- és drámaköltőt, s a legélesebb eszű bibliamagyarázó theologusnál, úgy vélem többet tőn isten és nemzete dicsőségére a strassburgi Münster alkotója: szép az elmélkedés, mély érzelem és az élesen boncolgató elme – de még szebb a megtestesítő alkotás.

miekben: az irodalomban és művészetben, melyek a lélek legbelső sajátságainak tükrei!

A magyar költészet több század után ráakadt ismét azon gazdag bányaérre, melyből az egykori hegedősök annyi rég elveszett kincset fölhasználtak, a népi költészetre. A troubadourok annyi ideig megszakadt traditiója kiüté magát a jelenkorban ismét, s a hegedősök nemzeti naiv eposának rokoni hasonlatosságot kelle mutatnia az újabbkorival.

Miután századunk költői annyi kísérletet tőnek újra construálni a honfoglalás őskori epopoeáját s majd minden traditio nélkül az egyéni képzeletből teremteni újra annak mythologiáját, a mi már magában felette kétes sikerű, nagy vállalat, de még kétesebbé válik a classicai formák követése miatt. Aranyban maga a naiv eposköltői szellem támad föl újra, „Arany" nem a pogánykor hőskölteményeinek elvesztéért akar kárpótolni, hanem hegedőseink lovagi balladáiért, históriás énekeiért és romanticus eposainkért, melyekben aligha voltak már pogánykori makhinák. Tárgyukra nézve amaz elveszett énekek lehetnek különbözők, a kor- és a költői egyéniség színezete lehetett más, mint az újkori eposköltő műveiben; de a költői felfogás és szellem rokonságát megalapítja köztök nemcsak a külforma, hanem az, hogy teljesen magyar és naiv költészet volt mind az új mind pedig a régi.

És mintha magában a magyar közönség lelkében is egy lappangó, homályos traditió élt volna az elveszett lovagkori eposról. Midőn Arany „Toldi"-ja 1847-ben megjelent, minden, ki magyar anyától tanult beszélni s öröklé a magyar lelket, e művet olvasván, önkénytelenül felkiáltott: „ez az valahára! ez azon valódi magyar nyelv, hang, kedély, gondolkodás, ép lélek és észjárás, melyet ily valódiságában nem ismerénk." Merőben új tünemény volt, minden ismerhetett előzmény nélkül, s mégis oly ismerős, mintha rég élt volna sejtelmeinkben, mintha már gyermekkorunkban vagy álmainkban hallottuk volna e hangokat, ismertük volna e formát, láttuk volna az egésznek ez arculatját.

Arany elbeszélő művei mint az egykori hegedősökéi, palotában és kunyhóban egyaránt érthetők és élvezhetők lesznek: az ép érzelmű népnél ép úgy, mint a valódi művelteknél. Nincs irodalmunkban mű, melynek oly valószínűséggel jósolhatnánk örök életet, mint Arany eposai. Nem lesz kor, nem lesz irodalmi változás, mely képes legyen feledtetni. Az irodalmi divatok majmai szaladhatnak más-más szoknyába öltözött frivol múzsák után; de a közönség zöme, a nép, középosztály és valódi értelmiség örök időkig belső élvezettel fogja olvasni ama műveket, míg a magyar magyar lesz. Kivált a népnél el nem avulhat. Igen régi tündér meséinket, s oly krónikáinkat, minő „fölemelte Kádár szemeit az égre", ma is árulják ponyvájokon a nép könyvárusai. Nyelv és ízlés sokkal nehezebben változik a tömegnél, mint a felsőbb körök *gourmand*-jainál.

Arany a „Toldi"-féle nagyon töredékes, formátlan és száraz mondából már két mesterművet, két monumentalis epost alkotott. Egyik Toldi Miklós pályája kezdetét, másik élete alkonyát mutatja fel. Mindkettő befejezett egész, de mintegy csak két szárnyát teszi egy óriásiabb épületnek, s a mint a még el nem készült központi épület látott részeinek óriási arányaiból kivehetjük, a közbelső rész domináló nagyságban fog kiemelkedni a két *szárny* felett: „Toldi" ezen második részében a

lovagkori elbeszélés egy rendszeresebb hősköltemény alakját ölti. Toldi nem paraszt fiúból lesz újonc vitéz többé, s még nem halni készülő zsémbes öreg. Élte delén van. Hősiségének is szélesbb tér nyílik, nem párbajok, hanem csaták vannak készülőben. Nagy eseményekre készít elő a három első ének: a harci játékok helyett hadjáratot rendez Lajos király. A költő homéri részletességgel és egyszerű nagyságban tünteti szemeink elé azon százezernyi hadserget, mely a nagy király egy lába toppantására sereglik össze, hogy boszút álljon a Nápolyban orozva meggyilkolt testvérért. Ilosvai mondája nem ád többé anyagot az énekekhez, a költő a történet nagy férfiainak egész seregét és nagy eseményeit hozza elénk, s az első rész idylli, az utolsó rész humoros hangulatai mellett már az első énekek a magasabb tragicum hangjait hallatják. A lovagkor ariostoi változatosságban, és tömegességben kezd feltűnni előttünk: méltán választa e második résznek a költő külön címet s épen ráillik a „Daliás idők" címe. Közelebbről részletesebben szólok felőle.

[II.]

II.

A mit a Daliás időkből ismerünk, habár magában ép darab, csak darab és nem egész. Azonban a phidiasi sorokból csupán egy fej, vagy derék meglepőbb és becsesebb, mint egész gypsfigurák. Eszmét, életet önt a teremtő lélek a mű minden részébe, míg a kontár egész művei is holtak. – Nem is kicsiny a töredék, mely előttünk áll. A Daliás idők három első éneke oly hosszú, mint kevés lap híjján az egész „Toldi estéje," s mint tíz ének „Toldi" első részéből.

És e három hosszú ének elejétől végig szakadatlan szépségek láncolata, a gyönyör meg nem zavartatik sehol. Feltaláljuk ezen új énekekben is azon mindenütt elbájoló, férfias hangot, mely folytonossága mellett oly határozottan articulált változatokban halad, a nélkül, hogy az átmenetekben legkisebb erőltetés volna érezhető. A változatosság mellett fokozatosabb az emelkedés az első énekből a másodikba, a másodikból a harmadikba, mint a már ismert két testvér-eposban. Feltaláljuk azon meglepő és erőteljes vonásokban festő ecsetet, mely minden új meg új sorban szemünk láttára elevenít meg minden tárgyat, mely alól a kép mindig befejezett kerekdedséggel és jellemzetes élethűséggel kerül ki. Nem fordul élő tárgy és élő lény, melyet egy- egy színező tulajdonnal, egy-egy mozdulattal egészen ne képzeltetne velünk.

E természetes hang s e szemlélhető rajzolási képesség adja azon homéri érdemet ez éposoknak, hogy a költemény alakjai s egész világa a legbizalmasabb közelségbe hozatnak az olvasóhoz. Feledjük egészen, hogy a mese tündéri színpadán foly a történet: minden oly teljes illusiot okoz, mintha mi is ott volnánk a lejátszatott jelenetekben. „Toldi"t említvén az olvasó előtt, annyi, mintha már egy közelről ismert családot említnék, melynek körében otthon éreztük magunkat s annyi örömet élvezénk: a hol oly vidáman mosolyganak, őszintén jóízűen nevetnek, a hol a fájdalom s a köny is egyszerű nyilatkozásában a mennyire meghat, ép oly jó érzést okoz, mint minden ép és egészséges érzelem. Ez ismerős családdal s ezen ismert érzelmekkel találkozunk ismét.

A „Daliás idők” első éneke a legotthoniasabb magyar kép, melyet valaha festének, összeszőve egy kedvelt nemzeti mondával, mely a szeretett dicső királyt álruhában utaztatja népe közt. Lajos király, már „Toldi” első részéből ismert alak, s ismeretes népszerűsége és népe iránti szeretete is. A „Daliás idők” első éneke kezdetén béke van. Lajos unni kezdi puha párnaszékét. Elmegy, szélylyel néz, mert hiszen ő volna az ország számadója! Kopott ruhában egy rosz lóra ül, kötőféket vet vállára, mintha elveszett lovait keresné. – Így hallgatta ki:

> Merre mi panasz van? mi a népség terhe?
> Hogy teszik a törvényt a szegény emberre?

Három nap bolyong. Harmad nap estenden megáll egy falu végén, hogy pihenjen. A falu végén egy nemesi ház kútjára ment Lajos király, hogy lovát megitassa.

> Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
> Hanem a sarkából messze kihajítva.

A gazda vendégszeretetének ezen jelét követi más. A szegényes öltözetű idegent először a házi kisasszony híjja, aztán a gazda parancsolja be. Ott nem is a kis, hanem a nagy házba mennek, s a vendéget asztalfőre ültetik. – Vacsora alatt, mely mint tudva van, a legderültebb kedélylyel foly, végre a gazda pohárköszöntés közben kérdi a vendég nevét. Lajos király Csuta Györgynek nevezi magát, s egy mesét mond, melyben van némi igazság is. Kibeszéli, hogy most ugyan Csuta György a neve, de apja (I. Károly király) azt vitatta holtig:

> Azt vitatta holtig szegény jámbor öreg,
> Hogy a nemzetségünk Árpád vérbül ered
> Lány ágon, s neheztelt hogy nem hitte senki…
> Lánchordtát nagy uram, csak ne nevessen ki.

A gazda azt mondja rá: de mondasz valamit:

> „Szemed járásából mindjárt kiláttam azt,
> Hogy ha nem vagy is ur, nem vagy épen paraszt.”

Azután a gazda is bizalmasan elmondja, mi az ő búja.

Elpanaszolja, hogy egy lyánya van, ki egyetlen öröme, de mi haszna? mert egy új törvény szerint a birtok lyányágra nem szállhat.

> „Ez az én keservem, ez az én bánatom,
> Renyhe fog civódni sok szép birtokomon,
> Idegen rokonság, kinek életemben
> Egy pohár borát, egy jó szavát se vettem.”

Az öreg Rozgonyi örömest oda adná leányát akármely szegény, de vitéz nemesnek, csak vagyonát ráhagyhassa. A királynak mindjárt kedvenc testőre Toldi Miklós jut eszébe, s felteszi magában, hogy fiúsítja a lyányt, a mi mindaddig ismeretlen intézmény vala Magyarországon.

A király hát éji vánkosa alatt hágy egy levelet, melyre pecsétjét is rányomja, s ebben Rozgonyi Piroskát fiúsítja, oly feltétellel, ha apja közelebbi pünkösd napján harcjátékot tart falujában, Kesziben. A győző a lyány kezét fogja nyerni pályadíjul. A királynak saját nevével aláírt levelét eltávozása után Piroska megtalálja a vánkos alatt. S mennyire elcsodálkozott rajta apa és leány! Azonban pünkösd közel volt, s a harcjátékra nagyban készülnek.

Ez foglalatja az első éneknek, mely nehány évvel ezelőtt egészen megjelent a „Losonczi Phoenix”ben. A vendégszeretet, családiasság ezen hű és egyszerűségében megragadó rajzát, melyet egész terjedelmében kell olvasnunk, hogy kellő fogalmunk legyen róla, sokkal élénkebb, változatosabb jelenetek és emotiók váltják fel a második énekben, melyen Arany kezdé a felolvasást a Kisfaludy-társaság febr. 6-iki közülésében.

A második ének tárgya a harcjáték, melyben Toldi Miklós győz, és nyeri el Rozgonyi Piroskát.

Mennyi szép változása és jelenete van e fölvonásnak! Minden versszak új meg új tableaukat foglal magában, melyek a legtermészetesebben követik egymást, s a költő mindezen változatoknak saját hangját mennyire eltalálta!

Toldi Miklós többé nem azon bizonytalan kalandokra induló paraszt fiú, ki előtt a világ s az élet merő homály, s kivel főkép a dicsvágy, hogy legalább közvitéz lehessen, mondat búcsút az édes anyának, szülőiháznak s kedves ökreinek. A király testőre, s meg van elégedve sorsával – még házasodni sem vágyik; – hiában biztatják:

> Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte,
> Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.

Most is hallani sem akar róla, hogy Keszibe menjen a harcjátékra Piroskáért víni. Minek neki asszony és kölönc egy falka, hogy utána ríjon, mint az ajtó sarka! – Miklós azonban ugyanazon egyéniség. Naiv egyszerűsége hol megindító bensőséggel, hol némi humorral vagy comicus színben tűnik fel. Még megtermettsége és óriási ereje is humorral van színezve olykor. Most is, midőn a király hítta a harcjátékra:

> Fejét rázta Miklós, mintha talán a szót
> Ki akarná rázni a füléből s nem szólt.

Ezen hatalmas ifjúnak minden mozdulata tette és szava ily hatalmas vonásokkal van jellemezve. Mikor már Kesziben a harcjátékra készül mindenki, s ő maga boszankodik, hogy minek is jött ide, hogy meghúzza magát egy ebzugba? – mert víni nincs kedve, barátja így szólítja meg:

> „Mi bajod levente hogy oly *nagyokat lépsz*?”

Végre bele elegyedvén a harcijátékba, midőn mindenkit legyőzött, a harcjáték bohózatában is rész vesz. A parasztok villával, bottal kezdenek víni, vagy birkózni. Miklós korábbi félparaszt és athletai mulatságaihoz kedvet kap s cséppel áll ki

a küzdtérre. Azonban Miklósra új sors vár, még tán nagyobb mértékben felkölti részvétünket, mint eddig, s némileg új színben jelen meg előttünk.

A vitézi harcjátékba keveredése úgy történik, hogy unván a tétlenséget, de másfelől feleséget sem akarván díjul nyerni, azt találja ki, hogy kenyeres pajtásával, egy másik testőrrel, cserél ruhát, s minthogy az balog, csak balkézzel fog vívni. Nem is ismertek rá, mert mi szükség Toldinak balkézt harcolni? – De így is legyőzte ellenfelét – s nem bánta meg; mert a mint új ellenfelet várva, körül léptetett lovával, szemébe akadt a gyönyörű Piroska, kiről el se vette könnyen. Mindjárt megbánja, hogy álöltözetben tolvajharcot vitt – s mint az útjavesztett embernek, nagy sóhajtás fakadt ki páncélos kebléből. Piroska is csak Toldit kereste szemével, s félrehajtá fátyolát, hogy jobban lássa.

Ekkor esett az, hogy Toldi és Piroska
Együvé gondoltak, ketten egy dologra.
Együvé gondoltak, együtt sohajtottak,
A miről magok is tán semmit se tudtak.

Ekkor esett az, hogy két ifiu cseléd
Szive szerelmének fonta már kötelét,
Kötelét halálos, örök szerelemnek...
Én uram istenem, add jó végit ennek!

A harcjáték leírása igen érdekes magában is, a történeti hűség és részletesség mellett nagy elevenséggel foly le. Fölváltja a nagy ebéd mesteri rajza, melyet a költő kivált a király népszerűségének kiemelésére szán. Ő az, ki először gyémántos nyelű késsel a tálba márt, iszik a népért, a nép a jó királyáért, szóval részt vesz mindenben, mint előbb mondja a költő róla:

Mert a népe kedvét ugy szerette nézni,
Mint az apa játszó gyermekeit nézi.
Addig addig nézi, hogy közéjük vegyül,
De azért kilátszik az apróság közül.
Ugy tett Lajos épen, játszott is, ivott is,
De azért nagyobb volt, – király volt ő ott is.

Az ebéd után következő tánc több nemei a toborzó, páros és párnatánc, a mint régen divatozhatott, szintoly részletesen van leírva, s elevennél elevenebb képek követik egymást, melyek közül elég legyen csak a toborzó leírását felhoznunk:

Majd a tárogató, sip dob a mikor szólt,
Kezdének az ifjak daliás toborzót
A szép sátor alatt körbe, karikába,
Kiséré a nótát a vitézek lába.

Pengett a sarkantyu, mind egyszerre pengett,
A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
Tánc közben a melles, tomporás vitézek
Délcegen egymással farkasszemet néznek.

A páros táncot a király kezdi meg Piroskával, „Illett a magyar tánc az első személynek." Mind elevenebb lesz a tánc, míg végre Toldi forgatja meg Piroskát, mint vihar a pelyhet. Tánca is egészen athletai és hatalmas, sőt még csókja is az. A párna táncban szokás volt, hogy a leány egy vánkost vitt a férfi elé, arra letérdelt, s a férfi tartozott egy csókkal fogadni a felhívást. Toldi is megcsókolja táncosnéját:

S mint borisza ember meghuzott kancsóba,
Szeme, szive lelke oda lőn egy csókba.

A tánc után a jutalomosztás következik s a végső s fő pályadíj a fényes gyűrű Piroska kezén. A költő így biztatja Toldit:

„Eredj Toldi Miklós, eredj oda vedd el!
Te vagy arra méltó sok vitézi tettel,
Bajnoktermeteddel, szerető sziveddel –
Eredj oda Miklós, a tied az, vedd el!"

Így jegyzi el Toldi Rozgonyi Piroskát:

„Az összes nép előtt és a király előtt,
És, ki mindent jól lát, a nagy isten előtt."

S így végződik a második ének, melynek elején Toldi hallani sem akart leányról, házasságról. Kicsiben egy dráma és befejezett egész, tömeges jelenetekkel, derült és megindító változatokkal kiszínezve és folytonos emotióban tartva a hallgatót. Toldi Miklós régi ismerősünk; de mint szerelmes, új ember ez énekben. S a költő ép oly megindulásig gyöngéd ez érzelem iránt, mint „Toldi" első részében volt a fiúi szeretet iránt. Mindig a legőszintébb, legkomolyabb naivsággal érinti ez érzelmet – s azon fenebbi fölkiáltás: „Én uram istenem, add jó végét ennek!" – az eposírók szokott jóslata, mely e viszony szomorú végét sejteti. Az első ének nyugalmas jelenetét, mint csak fenebbi nagyon halvány előadásomból is kitűnik, a másodiknak tömegesebb, s nagyobb emotiokat ébresztő jelenetei váltották fel. A mű nem csak haladt, hanem tárgyban és hangban emelkedett, s mintha erősebb pathos szólana igaz zengésű strophάiban.

Még nagyobb az emelkedés a második énekből a harmadikba. A színtér még nagyobb mértékben kiszélesedik s az elevenen színező ecset még nagyobb képeket tár fel előttünk. A változatosság még nagyobb, – az előbbi érzelmek valamennyiéhez számos, egészen új vegyül, a pásztori szelíd dallamon kezdődő symphoniában a karnak csaknem valamennyi hangszere megszólalt most.

Mit ér e szép harmóniából, ez épen folytonosságában és természetes de határozott átmeneteiben legszebb dallamból egyes accordokat kikapni? – Mit ér ha a szél töredékesen hoz felénk egy egy ütemet? minél inkább megragad csak nehány hang is, s minél inkább ráismerünk a töredékből is az egész szépségére, – csak annál kellemetlenebb a megszakasztás. De az olvasó képzelete a hallottból mégis vesz némi fogalmat, s képzelete önkénytelenül kipótol némely elkapott részt.

[III.]

III.

A harmadik ének egyszerre váratlan gyászhírrel lepi meg a királyt, s az előbbi ének végén oly derült jeleneteket a fájdalom első rohamának leírása váltja fel. Még kora hajnalban egy futár veri fel álmából Lajos királyt. Endrét, Lajos öcscsét megölték Nápolyban, s tulajdon hitvese is részes e dologban. – A nagy bánat a királyt ismét egészen embernek mutatja. A legegyszerűbb, úgy szólván gyermeki észjárásnak tetszenék e siratás olyan előtt, ki egészen hideg tudna maradni; de épen ez egyszerű a valóban megható benne. A fájdalom és bú dialecticája szerfölött keveset különbözik a felnőtteknél és gyermekeknél, a nép legegyszerűbb emberénél s a leghatalmasabb és felvilágosultabb királynál, férfinál és nőnél. A különbség csak egy, hogy egyik jobban tudja titkolni, mint a másik, s jobban tud uralkodni bánatján. – Alapjában minden ép érzelmű ember hasonló viszonyok közt ugyanazon képeket látná maga előtt, ugyanazon érzéseken menne által. Feltűnnék előtte a búcsú perce, midőn a két gyermektestvért egymástól elválasztják, kik nem is tudják, hogy örökre válnak meg, mert midőn két gyermek a játszást elhagyja, mind egy neki, csak egy percre vagy örökre válnak-e meg egymástól. Aztán feltűnnék a testvér szende mosolygása, ő volt a jámborabbik; – emlékeznék „szavára, szőke szép hajára, fekete szemére s tetszetős magára."

A király is így gyermekké lesz egy pillanatra képzeletében, aztán ellentétül elképzeli, hogy e kedves testvér, kinek kis leányt ígértek játszótársul, és aztán királyi trónt, – most talán temetetlen fekszik! Oh ez iszonyú bűn felkiált az égig! Nem is kard, hanem zsineg vetett véget ifjú életének, nem is nappal, hanem éjszaka, orvul – s egy búcsúkiáltás zárja be a fájdalom kitörését. A költő hozzá teszi:

Így önte ki Lajos, hogy tudtára esett,
Fájdalma teljéből csupán egy keveset,
De azért a szive tele maradt szinig;
Soká lesz az, mikor bánatja megszünik.

Ezen siratást méltán lehelne felhozni példányul, mint lehet a mély érzelmet sentimentalismus nélkül kifejezni, a gyermeki kedély mellett mint maradhat férfi és király a hős, – s a lélektani valóság mily egyszerű naivsággal nyilatkozik – a mikben Homért utánozhatlannak tartják.

Mielőtt a király kimondaná határozatát, híre futván a néptömeg közt a gyászhírnek, maga önkényt kikiáltja a *háborút,* kikiáltja, *hogy élni halni kész, uráért Lajos királyért.* A király iránti lelkesedés itt egy nagy tényben igen szépen fel van tüntetve ismét. A nemzet önkényt és a szeretet önfeláldozó, maga-feledő készségével rohan a király szívén ejtett seb megboszulására. – A történetírók szigorú ítéletet mondhatnak Nagy Lajosra, hogy az ország hadi erejét oly kalandos lovagi hadjáratra vitte, minő a nápolyi séta volt; – a költő azonban beleéli magát a korba, s a király nagyságának jeleként veszi e készséget. A költőnek politikai szempontból is inkább van igaza, mint a netán igen szigorú történetírónak; mert nevezetes tény politikailag is a nápolyi hadjárat, melyre oly ösztönszerű egyértelmű-

séggel megy a nemzet. Még oly nagy király, mint Mátyás alatt is mindig volt kisebb-nagyobb pártoskodás és viszály – míg amaz emlékezetes hadjárat ritka kivételes példaként áll feljegyezve krónikáinkban.

A had összegyűlése Sz. Jakabra kihirdettetik – a készületek nagyban folynak s Lajos fáradhatlan tevékenységet fejt ki. Már a budai vérmezőn készen áll a királyi had egy dandárja, mely előcsapatul van szánva, s várja az indulót Hédervári Kont Miklós vezérlete alatt. A király lejön Budavárból, hogy búcsút vegyen e csapattól. Leírja nekik az utat, megnevezvén a tartományokat, vizeket és városokat, a hol át kell haladniok, míg Nápolyba érnek.

„Nem járatlan ut az, ismeretlen vadon,
Hova nektek, ugymond, indulástok vagyon:
Mentek Sztiriának és Gyulavásárnak[2],
Hol vitéz szomszédim nyilt karokkal várnak.

A merre ti jártok, azon földet ott a
Magyar had, fiaim, másszor is tapodta:
Hova im e struccok mostan vezérelnek,
Ott lengett turulja dicső nagy Etelnek.

Értek Udinéba, Etele halmára,
Most is áll a tetőn mesés régi vára;
Bal felé a tenger, s Akviléja marad,
Eszötökbe hozván a jósló madarat;

Akkor vette magát a mocsárok népe,
Hol ma ugy fenhéjáz, vizi Velencébe:
Kerüljétek, mondom, e mocsárt s lakóit,
Víznek és száraznak kétszinü csuszóit."

Azután Paduán át, Milánó, Mantua, Verona térsége jobbra hagyásával küldi őket a király, mindenikre mondván valamit, előszámlálja Ferrárát, Faenzát, Riminit – s lelkökre köti, hogy mindenütt úgy viseljék magokat, hogy koronájára szennyet ne hozzanak. Így küldi el a Tronto vizéig, hol nápolyi földre ér a dandár.

„Ott a sötét zászló kibontva dagadjon,
Melyen irva öcsénk halálképe vagyon...
Vitézek, fiaim: bizom tibennetek!
Isten vezéreljen! jó utat, menjetek!"

Míg az indulási e készületek történtek, Visegrádon a királyné udvara mély gyászban van. A költő elsiratja itt Visegrád akkori pompáját, melynek ma romjai sem állanak – s ezen elsiratás közben írja le az akkori palotákat, a királyi kastélyt, vadaskertet s végre a királyné fájdalmát, ki imával s kegyes jótékonysággal tölti napját; de estve eléje tűnik Zách Felicián rémes képe, a mint kiáltja: „Gyermekemért gyermek!" – s ezen helyre készült a költő szép balladája „Zách Klára", mely

[2] Forum Julii, vagy Friaul.

ide van beigtatva. A költő mesterien fogá fel nápolyi Endre halálát, úgy mint a sors boszúját a Zách nemzetségen elkövetett kegyetlenségért, melynek Lajos anyja Erzsébet királyné volt okozója. Most Endre fia halálával támad föl benne a lelkiismeret.

Azonban Lajos nem bűnös e tényben – s folytatja boszúálló készületeit.

A visegrádi tragicus képek után ismét a tábor leírásánál vagyunk, mely a Rákoson sereglik össze. – A költő egészen a történet adatait használja fel a hadsereg leírásában: – nemcsak, hanem maga a leírás egészen a kor szellemében történik: – minden vezér és csapatja a zászlóján hordott címernél fogva mutattatik be.

E leírás oda illik a legnagyobb epos-írók hasonló helyei mellé. A roppant sokaságról és a csapatok változatos különféleségéről, a hősök egész seregéről világos képet festeni a képzelet elé nem könnyű sikerű munka. Hogy az egész száraz adathalmaznak s üres névlajstromnak ne tűnjék fel, hanem mindenütt elevenen foglalkoztassa a képzeletet és ébren tartsa az érzelmet, csak nagy mestereknek adatott. Találunk Homérban, Miltonban helyeket, melyek nem egyebek látszólag hosszú névlajstromoknál, lelkiismeretes aprólékossággal előszámlálva az elsőtől utolsóig – s melyek még sem kevésbbé szépek a többi helyeknél. Ilyen itt is a hadak és hadvezérek leírása. Néhol a költő négy-öt nevet elmond egy sorban, s közülök egyet kiemel, igen világos fogalmat adó epithetonokkal, – másutt a címernek jós jelentést ád, harmadik helyen ismét egész stropha van szánva, negyedik helyen egész egy hosszabb rege valamely család eredetének, mit címeréről olvas le a költő, s ez utóbbira nézve igen szép episod a Forgácsok címerének tündér regéje. – A költő az előszámlált nagy sokaság ellenére előre szabadkozott, hogy sem ideje, sem helye a vitézeket mind előszámlálni, csak épen futólag érinti őket; s utoljára is hozzá teszi: „de ki győzné ezeket venni lajstromba?

....
Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családfa
Viruló diszében mind egyszerre látva.
Emez fiatal még; az terepély immár,
Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;
Csonkitva, lenyesve hajt amaz uj ágat:
Mai nap is élő számos unokákat.”

S még csak ezután kerül a sor a vármegyék hadainak, habár rövidebb, leírására.

Ezen érdekes leírás egyik igen nagy érdeme, hogy a magyar családok heraldikájához híven van elénk állítva. – Emlékeztet e részben Camoens „Luisiad”-jára, a hol Portugália történetét krónikási hűséggel beszéli el a költő, csak néhol szépítvén oly költői episoddal, minő „Inez” tragicus episodja; – emlékeztet még inkább Homér „*Iliásá*”-nak második énekére, hol a Trója alá ment görög vezérek és népeik vannak még hosszasabban s kevesebb változatossággal, leírva, mint itt találjuk a rákosmezei képben. – Azt mondják az „Iliás” e látszólag hosszadalmas lajstromáról, hogy a görögök ezt tanulták meg legjobban könyvnélkül. – Homér itt híven írta meg minden görög főnök lakhelyét, birtokait, s későbbi időkben e leírás-

ra, mint a birtokviszonyok rendezésére szolgáló történeti okmányra hivatkoztak. Csaknem hasonló történeti hitelességet ügyekezett adni Arany is azon heraldikának, melyet oly fényes és változatos színezetben tár fel előttünk. A Nagy Lajos korabeli nevezetesebb magyar családok egyesítve vannak e rajzban.

A király jár kel a tábor körül s hadgyakorlatokat tart vele a Rákoson, s a serget így írja le:

Hej, micsoda szörnyü óriás madár ez!
Roppant szárnyaival csak a földön jár ez.
Kiteríti néha, mint valami héja,
Mérföldet kanyargat egyszeri karéja.
Majd meg összecsapja, mint a könnyü fecske,
Ugy buvik előre hosszu, vékony teste:
Kanyarodik, szélt vesz, ritkul, összeforrad
– Mintha egy élő test volna az egész had.

Mintha egy élő test: földön csuszó sárkány...
Mintha bárányfelleg, szines szép szivárvány;
Lendül a sok zászló magafogta szélben,
Majd egymás után, majd ezer is egy szélben.
Sárga lován Lajos maga ugy cikázik,
Mint midőn a gyermek tükörfénynyel játszik,
Futkos a had előtt, mint egy futó csillag,
Ragyogó sisakján hosszan uszó tollak.”

Már az egész tábor is kész az indulásra. Csak Toldi hiányzik még (kinek Lajos, a nélkül hogy kérte volna, hosszú szabadságidőt engedett). Miklós Rozgonyinál van mindig, s felejti a harcot. Fölteszi magában, hogy ha e most induló hadjáratnak vége, csak Piroskájának fog élni. Egy egész hónap csak egy napnak, s e nap egy órának tetszett. – Legyen szabad még csupán azon jelenetet idéznünk e mindenütt egyaránt szép énekből, melyben Toldi Miklósnak Rozgonyiéktól való búcsúja van leírva:

Hogy aztán a hajnal tetszett indulóra,
Megáll jegyesével a leány egy szóra, –
Azaz el se hagynák azt az egy szót soha,
De nyerít a Miklós nyughatatlan lova.
„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe, –
Isten veled atyám és szivem szerelme!”
„Áldjon meg az Isten, kedves fiam, téged:
De várd meg legalább a kenyérebédet.”

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
Beszéltek, beszéltek, több volt hátra mégis;
Jött azután Toldi fegyveres szolgája,
Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.
„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe –
Isten veled atyám és szivem szerelme!...”

„Áldjon meg az Isten, kedves fiam, téged:
De várd meg legalább a déli ebédet.”

Megvárta, megevék azt is együtt délben,
Jó soká maradt még Toldi menőfélben;
Ehol jön azonban a fegyveres szolga:
Nem kell-e bekötni a lovát az ólba?
„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe –
Megyek, édes atyám és szivem szerelme!...”
„Hordozzon az Isten, jó fiú, de már ma
Ugyan hova mennél ilyen éjszakára?

Végre azonban a búcsú és válás megtörténik: tovább sehogy sincs maradása Miklósnak – hogy eddig maradjon, bizony azt se hitte!

„Isten hozzád szivem édes szép szerelme!
Áddsza kicsiny kezed, borulj az ölemre;
Hadd szakasztok rózsát gyenge rózsafádról –
Egy csókot az útra, piros két orcádról.”

Toldi a szülői ház felé tart, a hol anyjánál tesz búcsúlátogatást. Ismét egy legszebb családi, kedélyes kép, közben bohózatos, derült jelenettel keverve, melynek részleteit azonban mellőzzük. Ezen látogatás fejezi be ezen több mint 90 versszakból álló nagy éneket.

És ezzel befejezem én is közleményemet a „Daliás idők”-ről, ezen, ha befejeztetik, kétségkívül legszebb magyar eposról. Habár csak legkisebb részben némi halvány fogalmat adhattam egyes szépségeiről, elértem célomat. Azon kedvtelési munkáim közé tartozott ez, melyekre az ember saját ellenállhatlan közlési ösztönéből vállalkozik; előszeretetem és bámulatom e töredék iránt azon tán elfogult eszmére vezetett, hogy másoknak e mű csak némely része is hasonló örömet okoz. Munka közben mind inkább éreztem azonban, mennyire nehéz ez elejénte könnyűnek tetsző vállalat, s mily csekélység az, a mit a szépségek e gazdag gyűjteményéből adok.

Ez énekekről csak egész terjedelmökben egy végtében olvasva nyerhetünk fogalmat. E mű fő varázsa a szépség élvezetének teljességében és szakadatlanságában áll – s épen e teljességnek és szakadatlanságnak kell az enyémhez hasonló közleményben hiányoznia.

Nem tudjuk azonban, mikor jelenhet meg a mű vagy nagyobb töredéke – lehet, hogy hosszú idő múlva – s ezért sietének némi kisebb gyöngyszemeket mutatni fel belőle, hogy legalább némi nyoma legyen ez énekek fölolvasásának az egykorú időszaki sajtóban. Salamon Ferenc.

70.

[Salamon Ferenc, *Dobsa ellenbírálatáról*, Szépirodalmi Figyelő 1862. márc. 6–13–20., 18–19–20. sz. 285–287., 302–303., 317–318.]

Dobsa ellenbírálatáról[1]

Dobsa felszólal ismét saját drámája mellett (lásd a „Magyar Sajtó" 1862. január 25-iki és 28-iki Tárcáját). Senki sem vonhatja kétségbe jogát. Minden ellenbírálat igazolja magát, mihelyt azt mondja az író: szólok, mert bírálóim oly nézetekből indultak ki, melyeket az irodalom érdekében szükséges megcáfolni vagy helyreigazítani.

Dobsa nem indokolja ily egyszerűen, miért helyes neki, mint szerzőnek, műve mellett lándzsát törnie. Tulajdon cikkében nagyon elágazó véleményeket találunk e kérdésre nézve. Egyik versio szerint ostromolt várban képzeli magát, s azt mondja: „Mindenkinek megvan azon joga, hogy védje magát, ha megtámadják." Tehát a kritika formaszerinti támadás, s a várba szorított szerzőnek védnie kell magát, főleg a „Szépirodalmi Figyelő" *vont-csövű ágyúi* ellen! – A ki a hadtannak csak ábécéjét tudja, a Dobsa állását ezekből kényszerített, defensiv állásnak fogja bizonyítani.

De más helyen őszintén bevallja, hogy egész antikritikájának tulajdonkép nem egyéb a célja, mint „a lusta kritikát *fölharapni* álmaiból. A tavi halak is ellustásodnak, úgymond, ha nincs köztök csuka. S mert már egy idő óta erős poshadt szagot kezdek érezni kritikáinkon, elhatároztam magamban: egy pillanatra fölvenni a csuka szerepét. A *harapásokra* hintsen balzsamot ügyszeretetem." A természet históriának épen a halak osztályára vonatkozó paragraphusaiban sietek bevallani készületlen voltomat; de képzeletünk egy kis megerőltetésével azt az értelmet tulajdoníthatjuk e helynek, hogy e mondás olyan allegória, mely ezt jelenti: a kritika nagyon is jámbor kezd lenni, s szüksége van Dobsa víz-zavarására, hogy el ne bűzhödjék. Tehát a kritika egyszer vont-csövű ágyú, máskor bűzhödt mocsár! Dobsa pedig ugyanazon egy tettében egyszersmind jámbor, védelmi és a kegyetlenségig támadó állásban van!

Egy harmadik versiót is találunk cikkében. Azt mondja ugyanis, nem épen jelen művére, hanem átalánosan, hogy mikor az író megtapsolt műve mellett a roszaló kritika ellen fölszólal, nem is magát védi, hanem egy harmadikat, t. i. a *közönséget.* Itt a bizonyíték is: „Ha egy mű a közönségnek tetszik, *lovagias kötelességévé válik az írónak,* hogy közönsége tetszését, ha csak lehet, ne engedje compromittáltatni!" (Felséges nép, nagyságos galléria!)

[1] Hogy e választ ily sokára közöljük, nem az író késedelméből történt. De közölni, bár későn, szükségesnek látjuk, mert meddő polemia helyen elveket fejteget, különösen a drámaíró jogát vizsgálja, szemben a históriával. Oly kérdés, melyet nem fölösleges vitatni.

Egy negyedik indok, a miért az ember antikritikát ír, nincs szavakban kimondva, hanem tényleg kimutatva – s ez bizonyít legtöbbet; mert a legtúlságosabb őszinteségű embernek is, tette, eljárása őszintébb, s így többet bizonyít a puszta szavaknál. Elmondom egyszerűen a tényt: nem nagyítva, nem kisebbítve.

Dobsa a művéről megjelent nehány bírálatot sorra veszi, s közülök az tetszik neki legjobban, mely magasztalásokkal halmozza el, t. i. a Bolnaié, ki egy nagyon mellékes s igen gyenge kifogást hoz föl. A dicséretet Dobsa elfogadja, a kifogást nagy superioritással teszi tönkre, eszébe sem jutván kételkedni, hogy a kinek ellenvetése ily gyarló, dicsérete vajon alaposabb-e? Következik Dux, a „Pesther Lloyd" munkatársa, ki tüzetes cikket írt „Sz. István"-ról. Dobsa nagyra becsüli, „éles szemét s szigorú, de higgadt elméjét." S méltán. De csodálatos, hogy ez éles szemnek, e higgadt ítéletnek csupán csak a Dobsa színművére írott bírálatában annyira nincs igaza, hogy még az alapeszmét is merőben ferdén fogta fel! – A „Szépirodalmi Figyelőt" pedig, mely a mű kiindulását s első conceptióját hibáztatja, nagy csodálkozással olvasta a dráma szerzője. E lap bírálatát Dobsa tökéletesen porrá teszi! – Végre különös, hogy Dobsa csak akkor *kezd* bűzhödt szagot érezni a kritikán, mikor az ő művéről van szó – máskor az *„ügyszeretet"* nem bántja azt a *harapni* való kritikát!

Miután tehát ennyire fölvilágosított Dobsa azon indok felől, mely az ellenbírálatok hasznosságát kétségtelenné teszi, lássuk az ellenbírálat azon részét, mely az én bírálatomra felel.

Dobsa oly hiányok fölfedezését várta az én bírálatomtól, melyek nyomán igazíthatott volna művén egyetmást, a minthogy, nagy dicséretére, korábbi művein is javítgatott. Azonban ritkán történhetik, hogy a bírálat épen azt adja, a mit az író várt, s aztán a bírálatot csak igen kis mértékben írják a szerző számára, különben magánlevelekben kellene folynia a kritikának; hanem írják a nagy közönség s közte minden író számára, ezért jelen meg nyomtatásban. Végre egész cikkem, mely a „Figyelő" 10-ik és 11-ik számában olvasható, mint egész iránya és tartalma tisztán mutatja, nem a részletek, hanem az egész hibáztatására vonatkozott. Egész cikkemben azt mutogatom, hogy Szent István nem tragoediának való tárgy, hogy nem kellett volna feldolgozni, – nem pedig azt, hogy aprólék részeiben mit kellett volna máskép csinálni. Mikor az alapot rosznak tartom, mi gondom az arabeszk díszítményekre, melyek ha sokkal szebbek volnának sem telhetnék bennök örömem? – Félreérthetlenül, hosszan s ismételve mondám ki bírálatomban, hogy a *részletekben* sok ügyességet, a történeti adatok részleteiben sok hűséget látok, s még sem helyeselhetem a művet, s egészben véve még sem hű a történethez. A részletekhez való ragaszkodás az *egész* fölfogásának kárára Dobsa ellenbírálatából is kitetszik. Bírálatom egyes kikopott részleteit morzsolgatja, s a főfő eszmék fejtegetésére nem marad tere.

Nincs hálátlanabb dolog a polémiában, mint mikor azt kell mutogatnia az embernek, hogy nem azt állítá, vagy nem azt tagadá, a mit ellenfele neki tulajdonít. Ezúttal tehát egy-két példa elég e panaszom bizonyítására. Ronow Ágnes példájában nem azon jogot tagadám, hogy *képzelt* személyeket ne lehetne a tragoediába szőni – ez absurd állítás volna. Csak azt akartam mondani, s úgy hiszem, minden-

ki úgy fogja érteni, hogy nem tartom a tragoedia és a nagy történeti tárgyak méltóságával egyezőnek, hogy ifj. Dumas féle udvarhölgyek és cselszövényeik által legyen modernné téve a mű. Továbbá azt mondja Dobsa, azért nem tünteté föl erősebben István politikai reformjait, mivel: – „István miért védené azt, a miben meg nem támadtatik?" Ezen reform, mely *népszerű* vala, „nem lehetett drámai összeütközés tárgya. Ez annyi lenne, mintha azt kívánná (Salamon), hogy fából csináljak vaskarikát."

Mit mondtam én? „A király és nemzet közötti viszony ferdén van feltüntetve" (a politikai reformok mellőzése miatt). „Megengedem, *hogy máskép alig lehetett volna tragoedia hőssé tenni az első magyar királyt."* Tehát nem kívántam, hogy Dobsa fából csináljon vaskarikát, sőt épen azt foglalja magában egész cikkem, hogy a minek a tárgy természeténél fogva nem lehet egy meghatározott formát adni, sohse erőltessük azon formába. Föl kell említnem, hogy cikkem elején, a részletekre nézve bőven elismerem, hogy Dobsa „a részletekben megtartotta a történet adatait," hogy nemcsak a főszereplők, hanem kölcsönös viszonyaik dolgában is, a részletekben nagy figyelem van fordítva a történeti hűségre, s kiemelem különösen Imre herceget és viszonyát, Dobsa lelkiismeretességének példájaként. Mireváló hát ellenem felhozni: „tény Imre herceg szüzességi fogadása és megnősűlése; tény Imre hercegnek a koronázás előtti rögtöni és erőszakos halála" stb? – Mindezt mintha tagadtam volna! Holott világos szavakban még többet is elismerék. Végre csak még egy helyet! – Dobsa ezt mondja: „igen merész dolognak tartanám ha (Salamon)... azt akarná kihozni, hogy nem történtek véres lázadások" (István reformjai miatt). Pedig nem elmondtam-e a „Figyelő" 174-ik lapján: *„Történtek ellene* (István ellen) *részletes föllázadások*... de hogy ezeket végleg legyőzé, mutatja, hogy a nemzet roppant többsége mellette volt. Mert e győzedelmeket nem zsoldos sorkatonasággal vívta ki." stb.

Lehet-e ezek után méltó panasza Dobsának a színbírálókra, kik elhangzó szavak után ismertetik és bírálják műveit, mikor maga így bánik akárhányszor újraolvasható cikkek nyomtatott soraival?

Hagyjuk azonban e meddő böngészetet, térjünk az elvek vitatására.

Én azt állítom. Szent Istvánból nem lehet tragoediát alakítni; – „a történet István királyában senki sem lát tragicumot." Dobsa ezt feleli rá: „Elhiszem, de az nem is szükséges! Elég ha én látok. A Phidias márványában sem látott senki Venust. És benne volt! *Már pedig az író és történeti tárgy közt az a viszony van*, *mi a szobrász és márvány közt:* a természet adja az anyagot, a szobrász a szellemet."

Midőn nem csak Dobsa színművének, hanem egy előbbi *történeti* műnek bírálatában egészen történeti szempontra állék, nem ok nélkül tettem. Régóta tapasztalhatta mindenki a legnagyobb viszszaéléseket történetünkkel a színműírók részéről. De megvallom, hogy bár eléggé előkészítének a példák, Dobsa fenebbi állítása meglepett. Nem hittem volna, hogy a mi gyakorlatban nem ritka tünemény, ily leplezetlenül tan gyanánt hirdettessék, hogy a visszaélést annyira megszentesített „usus"-nak tekintse valaki, melyet a törvénycikkek közé kell már igtatni.

Dobsa szerint hát *holt anyag* a történet, melyben nincs szellem, mely a költőkre szorult, hogy magasztosságot, tragicus érzést, *fatumot* tömjenek bele! – a világ-

rendet, Nemesist a teremtő kifeledte, hát s a képzelet licentiájára szorult, hogy jelentéssel bírjon, hogy az emberi sorsból, mint Hamlet mondja, a kificamodott világrendet helyreigazítsa, s színpadi mesterkedéseivel a történetet újjá teremtse.

Dobsa szavaiban nem kevesebb van kimondva, mint az, hogy egy tragoediaköltő minden történeti tárgyból képes tragoediát csinálni. Mily véghetetlen gazdag márvány hegyeket ígér ez új tan az egész költészetnek! Phidiasokra várt nemcsak Sz. István élete, hanem azokra vár I. Lajos, I. Mátyás, Bethlen Gábor, Hunyadi János, sőt maga a honalapító Árpád is! – Az amerikai költő bátran adhat tragicus életet a holt anyag Washingtonnak és Franklinnak. A ki meghalt, mind költőre vár, hogy mint tragoedia hőse támadjon fel s ítéltessék el ama költő tetszése szerint.

De ugyanazon jog, mely hatalmat ád akárki fiából tragicus személyt alakítnunk, felhatalmaz, hogy comicust faragjunk belőle; mert a szobrásznak nem szab törvényt a márvány darab, hogy szobra minő speciális érzelmet támaszszon bennünk! Az elősorolt nagy történeti férfiakat lehetne hát olyanokká idomítni, kik a levélzörgéstől is félnek, s feleségök elől az ágy alá bújnak, kik az országos ügyekre nézve szakácsaiktól kérnek tanácsot; Sz. Istvánnak lehetne körülbelül Tartuffe szerepét adni. – Igaz, hogy Istvánban, Mátyásban, Nagy Lajosban, a mint a történet festi, nem lát senki comicumot, de akadhat költő, ki azt mondja: elég ha ő lát, sőt még kötelességének tartaná, ha kisebb nagyobb tapsokban részesülne műve valamelyik színházban, védelmére kelni a tapsolóknak minden kritika ellen.

[II.]

Dobsa, úgy véli tán, a tragoedia-irodalmat gazdagítja, midőn oly bőségben mutatja föl neki az anyagot.

A drámaíró, Dobsa tana szerint, föl van mentve a történet mélyebb tanulmányozásától. Végy elő akármely krónikát. Elég egy haláleset, s kisebb nagyobb küzdéssel telt életküzdelem, hogy belőle, mint szobrász a márványból szobrot, vagyis mint fazekas az agyagból korsót, bögrét idomíts, nem kívántatik egyéb, mint drámaírói képzelet és ügyesség!

Dobsa a költői szabadság-pártban a legszélső baloldalra állott, s a szabadságot a communisticus szabad vételig hajtja túl elveiben – habár elismerjük, hogy gyakorlatban a baloldalhoz tartozik ugyan, de nem a szélsőhöz. Kimondott elve sokkal hibásabb mint drámája, védelme sokkal roszabb, mint a mit véd, antikritikája nem véd-beszéd hanem igen súlyos vád.

A Dobsa elmélete, mint elmélet is, nemhogy gazdagítná a drámairodalmat, hanem elszegényítené, nemhogy tágítaná a szellem körét, hanem tetemesen korlátozná. Dobsa azt állítja, hogy a történetből csak holt anyagot lehet vennie a tragoedia írónak, mert ha a történetben meg van a tragoedia, mi szükség a drámaíróra? – Én pedig azt állítám, hogy, ha nem felvonásokra, jelenetekre osztva s művészileg kikerekítve is, magában a történetben sok tragicumot látunk, egyesekben, családokban, egy-egy egész civilisatióban s a nemzetek katastropháiban, – úgy hogy a tragoediaköltő a históriából nemcsak holt anyagot, hanem *szellemet, inspiratiót* merít. Az emberi végzet nagysága, a boszúló Nemesis, a világrend morálja, sehol oly mértékben föl nem tűnik, mint a történetben, úgy hogy a nagy tragoedia-írók

inspiratiójok és emelkedettségük nagy részét s a tragicumhoz való érzéket a történetből meríték; sőt a lélektanban, a jellem és szenvedélyek tanulmányában is sokat köszönhetnek a történetnek. Corneille, mindamellett, hogy francia, nem lenne Corneille a római szellem nagy mértékben történt elsajátítása nélkül. Shakespeare hazája történetéből, mondáiból és Plutarchból nem csupán holt anyagot vett, hanem ezek adának tápot érzelmeinek, ezekből vette s nemcsak saját korából a szenvedélyek és jellemek ismeretét. Felhozzam-e még Schillert, a múlt század legkitűnőbb tragoedia-íróját, felhozzam-e legjobb magyar tragoedia szerzőjét? E példák mind csak azt bizonyítják, hogy maguk a történet-írók nem tanulmányozzák nagyobb hévvel, buzgalommal a történetet, mint a tragoedia-írók.

Ha pedig törvényül kimondjuk, hogy a történetben csak holt anyagot kell keresni, s a szellem és tragicum egyedül a költőnél áll, a tragoedia irodalmát épen azon örökké fris kútfőktől zárjuk jel, melyekből, mentül nagyobb a lángész, annál bővebben és több kegyelettel szokta meríteni a szellemet, jellemismeretet és inspiratiót, annál kevésbbé vallja magát a történet mesterének, s annál inkább tanítványának. Dobsa elmélete a költőt saját maga természetes erejére szorítná, s legfeljebb más költők olvasását adná kezébe tanulmányul, a történetből pedig csak krónikai száraz adatokat.

[III.]

Dobsa új tragédiájáról nem mondám, hogy átalán nem látszik rajta a Sz. István történetének tanulmánya, sőt kiemeltem, hogy a krónika adatait ügyesen használta fel; de hibáztattam, hogy a főelemet, a tragicumot, ráerőszakolja Sz. István életére. Anyagot vesz a történetből, de a történet szelleméhez hűséget nem találunk – holott inkább a szellemhez *kell* hűnek lenni s a részletekben több szabadságot *lehet* venni. Már magában az, hogy a költőnek nem a történet maga adá meg a tragicum alaphangját, a mű uralkodó érzelmének themáját, mesterkélést árul el, mely nem inspiratión alapszik, hanem hideg és hidegen hagyó számításon. És valóban Sz. István, a dráma, legalább bennem, s az általam látott előadás alkalmával, ha nem csalódom, a közönségben sem keltett mély emotiót, s így a tragoediának csak váza, de lelke nincs meg e műben. Maga a főszemély nincs felmutatva nagyságában, gyöngesége és tehetetlen aggkora nem bír mély érdekeltséget gerjeszteni, mint a történet által indicált tragicus hősök.

Különösen kiemelem, hogy István király azért nincs a maga nagyságában feltüntetve, mert Dobsa kihagyta művéből Sz. István azon nagy politikai reformjait, melyek Magyarországot valóban megalapíták, s melyeket sikerrel vitt keresztül. Bevallja maga Dobsa, hogy ez nem levén összeütközés tárgya, nem lehetett a tragoediába behozni. Én pedig azt mondom, hogy István életéből s a korból e fő vonást kihagyván, Sz. István nem az első magyar király többé, s Dobsa bevallván, hogy ezen reformok nem hozhatók a tragoediába, bevallja, hogy a történet Szent Istvánja nem arravaló tárgy, hogy tragoediává dolgozzuk fel.

A történettel való ily szabad bánás példájául felhozza Dobsa Shakespeare „Julius Caesar"-ját, kiemeli, hogy Julius Caesar nincs úgy feltüntetve, mint nagy hadvezér. D. előszámlálja, hányszor jelen meg Caesar, s sehol sem látja Caesart, mint hadvezért. Dobsa, úgy látszik, könyv nélkül tudja az angol költő ezen művét.

Hogy feledheté el hát, hogy a nép mindjárt a mű elején fölemlíti Caesar triumphusait, s nem *maga* Caesar mondja-e a II-ik felv. első jelenetében:

„Azért *terjesztettem-e oly messze hódító karomat*, hogy féljek megmondani az igazat, holmi aggastyánok szemébe?" – Kevéssel azelőtt ismét maga mondja: „A veszély jól tudja, hogy Caesar veszélyesebb nála," a mi ismét arra mutat, hogy csatákban forgott ember. Antonius azt mondja egy helyen: „Oh hatalmas Caesar! Ily alant fekszel-e? Hát minden *hódításid, győzelmeid*, diadalmeneteid, zsákmányaid ily kicsinynyé zsugorodtak össze!" De habár az egész mű tele van Caesar nagyságával, melyet hadvezéri lángesze vívott ki a nép sőt ellenfelei képzeletében – ha még Cassius is törpének tűnik föl mellette, – s mindez ha elegendő volna is, Caesarnak a harcmezőkön szerzett dicsősége még nagyobb fényben van feltüntetve nem szavakban, hanem egy kézzelfoghatóbb tényben. Az egész tragoediának forduló pontja Antonius beszéde, melylyel a népet Brutus és pártja ellen föllázítja. Ezen föllázításban Caesar harci dicsőségének feltüntetése az egyik leggyújtóbb eszköz. Emlékszik Dobsa, hogy Antonius így szól a néphez a mint a Caesar holt teste egy palásttal takarva fekszik előtte: „Ismeritek mindannyian e palástot. Emlékszem, mikor viselte Caesar először. Egy nyári estve, sátorában vette fel, *ugyanaz nap mikor a Nerviusokat legyőzte*, s nézzétek, itt ment keresztül Cassius tőre!" stb. Caesar fő hadvezéri dicsősége Gallia meghódítása volt, s keveset mondana e palást a galliai hadjárat emléke nélkül. E palást egyszeri láttára könyekre fakad a nép. – Nem mondom, hogy a fődolog e műben Caesar hadi dicsősége. A római nép Shakespeare művében leginkább azért szerette Caesart, mivel bőkezű volt iránta, s diadalaiból nem a fény hanem a zsákmány iránt lelkesedett; (s ebben Shakespeare alkalmasint igen hű volt a történethez); de nincs-e nemcsak szóban és hallgatagul az egész ember nagyságában, hanem drámai tényben is feltüntetve Caesar, mint bámult hadvezér? Ha Sz. Istvánban a király reformatori nagysága mind saját magában, mind környezetében csak némileg oly közelítő mértékben volna feltüntetve, mint Caesar harcmezőkön és a fórumon szerzett dicsősége, legkevesbbé sem szóltam volna – s azt hiszem, nem volt szerencsés gondolat „Julius Caesart" bármi részben Sz. István tragoedia mentségére hozni fel. Nagy embereket a maguk nagyságában s egyszersmind annyi elevenséggel soha sem hozott színpadra egy dráma költő, mint Julius Caesarban találjuk – s Szent Istvánban a történet egy első rendű nagyságát látjuk eltörpülni.

Dobsa ellenbírálata a költői önkényt a legtúlságosabb mértékben proclamálván, nem látjuk át, mi szükség volt tovább mennie, s azt bizonyítgatni, hogy Sz. István, a tragoedia, hű a magyar történethez. A ki korlátlan hatalmat tulajdonít magának a história tárgyai felett, miért bizonyítgatja, hogy a holt anyag csakugyan korlátozá? Ha a történetnek nincs semmi joga, minek a történetből hozni fel eljárása jogos voltának igazolására?

A mű történeti oldalát illetőleg felhozám, hogy István nagyobb ember volt, mint a minőnek Dobsa felmutatja, s hogy ő sikerült reform, egy őt századokig túlélt nagy mű dicső alkotója; hogy a nemzet nem idegenedett el tőle a reformok miatt, mert a többség mellette vala; míg Dobsa mindjárt eleinte úgy tünteti föl, mint egy nemzetét magától elidegenített árnyék királyt; s végre, hogy rettentő példa-

ként van feltüntetve, mint oly uralkodó, ki idegeneket akar betelepítni az országba. Tudjuk, hogy ez utóbbi, kivált most, mily gyűlöletes eszme nálunk, s e gyűlöletes világításban tünteti fel szerző egyik legnagyobb uralkodónkat. Szalay szerint, István uralkodása végén hoztak ugyan be az udvarhoz idegeneket Gizela és Péter; de hogy István a vallásos térítés szolgáin kívül más oly idegeneket hozott volna be, kiknek hatalma miatt a nemzet elidegenedett volna tőle: a történet nem említi. Ha Dobsa történetünkből egy, az idegen elemek behozatalát feltüntető *népszerű* iránydrámát akart írni, Pétert kell vala választania tárgyul, s békét kell vala hagynia a magyar alkotmányt megalapított, a nemzetiségeket nemzetté olvasztott nagy királynak.

István ezen hibái mellett, melyeket Dobsa kény szerint ruház rá, még elejtésére két három oly cselszövővel veszi körül, kikhez képest Jago valóban „becsületes." Különös, hogy mindezen mesterkedések dacára István királyban nincs tragikai bukás. A vén király trónján szunnyad el az örök álomra, a mi mindezek nélkül is megtörtént volna agg koránál fogva. A sok felvonáson keresztül sok csapás éri, a mi nagy szerencsétlenség és keserűség, – már pedig Dobsa maga adja nekem azt a leckét ellenbírálatában, hogy „nagy különbség van a szerencsétlen és a tragicus ember közt."

István minden nagy hibái s a körülötte levők minden hallatlan gonoszsága dacára sem kelt tragicus megindulást a nézőben, (s e részben Dobsa nem perelhet a nézővel). A tragoedia Nemesisének fegyvere úgy kiesik kezéből a szerzőnek, mint ugyane drámában kiesik a gyilok a cselszövőnek kezéből, midőn a beteg királyra akarja emelni, – és ha a történet Sz. Istvánjában senki sem lát tragicumot, tán még kevésbbé lát a Dobsa I. Istvánjában, minden mesterkedés dacára.

Van-e a műben tragicum, azt legelőbb az érzelem mondja meg. – Egy külön, és pedig legmélyebb érzelem az, mely különbözik a sentimentalis, humoros, comicus, vagy lelkesedésre ragadó és buzdító érzelmektől. Ezen hatalmas s az erkölcsi világba legmélyebben ható érzelem hiányzik Dobsa művéből, s hiányzanék akkor is, ha István a hozzá illő nagyságban lenne feltüntetve; mert a mint mondtam, a nagy, sikerült reformok emberei nem kelthetnek tragicus érzelmet. Kik eszméiknek éltek s azoktól elválva nem tudjuk képzelni, ha eszméjük egy maradandó, sikerült műben maradt fen, ódák és hős költemények tárával lehetnek, de nem tragikai hősök. Dobsa ezt kereken tagadja. – E tagadás eszébe sem jutna, ha sejti vala, hogy a tragicum oly speciális érzelem, melyen fölül áll a magasztosan lelkesítő férfiak élete. A reformatorok a históriában nem a végzet ellen fellázadt emberek, hanem a végzetnek végrehajtó eszközei – a történet ezen költői magasztosságban tünteti fel őket, és kevés költői érzéket árulna el, a ki máskép fogná fel életöket. A fátum az emberiség javítására s előbb vitelére küldi ki a reformatorokat és nagy hősöket – s az eposzban találjuk eddig az ily férfiakat, míg a tragoediában a fátum nem bátorító, hanem büntető hatalom. Tasso és Zrínyi így küldetik mennyei angyalok által hőseiket nemes föladatok betöltésére. Camoens Portugalia felfedező hajósairól eposzt írt – és nem tragoediát; míg Dobsa Columbust a legjobb tragoedia tárgynak véli. De bizonyos lehet benne, hogy csak úgy sikerülne a világ ez egyik legnagyobb hősének életét ezen formába kényszerítni, ha a

történetet s az ezen emberről fenmaradt fogalmakat lényegesen megmásítaná. Akkor aztán adhatna egyúttal más nevet művének. Dobsa művére írt bírálatom kevés pontra szorítkozott. Azt állítám, hogy

1) István király, egészben véve, nem hű a történethez; 2) hogy a kinek életében nem adja meg a történet a tragicumot, abból nem szabad a költőnek tragicus hőst csinálni, ha kivált nevezetes ember; 3) hogy István nagy reformator volt, s 4) hogy a nagy reformatorok tragicus hősök nem lehetnek.

Az 1.pontra Dobsa elismeri, hogy abban nem volt hű a történethez, hogy István politikai reformjait be nem hozta művébe. A 2-ra nézve Dobsa még tovább megy állításában, mint művében, s azt vitatja, hogy a történet holt anyag, melyből kénye kedve szerint faraghat a költő. Remélem, fenebbi fejtegetéseim mindenki mást (mert D-ról jót nem állok, mint nagyon érdekelt félről) meg fognak győzni a felől, hogy ez nem szabad sőt igen káros elv. A 3-ra nézve Dobsa elismeri, hogy István nagy reformator volt, s ezt oly jól tudja, mint bárki más; de a 4-re nézve úgy vélekedik, hogy épen a reformatorok szolgálnak legjobb tárgyakul a tragoediára. Ezen nézete alaptalanságát is igen röviden kimutattam, s nem is szükséges hosszazasabban. Maga a tragicum természete ellenkezik az ő nézetével.

Egyéb állításaim mind mellékesek vagy a fenebbieknek alárendeltek valának, s Dobsa cikkem kikapdosott helyeivel folytatott csatározását nem viszonzom. A fő állítmányok, s az egész áll szemem előtt valamint bírálatomban úgy ezen válaszomban is: Dobsának tetszétől függ, hogy akár folytassa a guerilla harcot, akár elveket vitasson egész összegökben. Csak azt ismétlem, hogy valamint Sz. Istvánból nem lehet és nem szabad tragoedia-hőst alakítni, ép úgy nem lehet és nem szabad Mátyás királyból, Nagy Lajosból sőt Columbusból sem. S a hazai történet, legyen szabad hozzá tennem, még kevesebb szabadságot enged meg, mint az idegen – azon kegyeletnél fogva, melylyel mindnyájan tartozunk iránta, s legnagyobb mértékben épen a költőtől várhatunk. Salamon Ferenc.

71.

[Salamon Ferenc, *Családélet*, Szépirodalmi Figyelő 1862. máj. 1., 26. sz. 402–406.]

Családélet

Regény két kötetben. Írta Józsika Júlia

Sokan, kik úgy küldenek a boltba regényért, mint kedvderítő italért, izgató borsért vagy hódító narcoticus szerért, meg nem veszik a „Családélet”-et, mert mint a borítékára írt cím kívülről is mutatja, legfeljebb jóízű cukros csemegét foglal magában. S nincs is különben. Miután e regényt fölvágtuk, aprólékoskodó figyelemmel boncoltuk és elemeztük, elmondhatjuk jó lélekkel, hogy annyi méreg

sincs benne, mint az édes tejben, annyi keserűséget sem tartalmaz, mint a cukor, s inkább enyhítő mint izgató eledel, ha már csakugyan táplálékhoz hasonlítjuk.

Vannak, kik fő ingredientiának tartják az érdekes regényben a soha nem is álmodott alakokat, a lehetetlenségig csodálatos jellemeket, kiknek aztán semmi sem lehetetlen, a nagy eseményeknek lőportárszerű explosióját, kegyetlen scénákat, vakmerő kalandokat. Ki hinné, hogy az olvasóknak épen leggyöngébb idegzetű vagy legtapasztalatlanabb része szokott az ilyeseken kapva kapni? Ki hinné, hogy van példa rá, hogy a nő írók olykor nem kisebb hősiséget fejtenek ki ilynemű merész inventiókban, mint a férfi regényköltők? – Pedig elhihetitek, – s elhihetitek egyúttal azt is, hogy habár jeles költő rendkívüli jellemeket, nagy szenvedélyeket kitűnően festhet nagy eseményekben; káros tévedés regény- és novellaíróink egy részétől, s olvasó közönségünk egy osztályától, hogy ama külsőségeket tartja lényegesnek a regényben.

Nem is hiszem, hogy ki bírná mutatni magyar származását amaz ízlés, mely közönségünk egy osztályánál, úgy látszik, megvan az ily szörnyeteges regények iránt, s azon divat, mely ily művek írására csábítgatja némelyik kezdő novella-és regényírónkat, kiknek művét méltán nevezhetnők angolból franciára fordított magyar kiadásnak.

A francia regényirodalom úgy tett Walter Scottal, mint a francia drámairodalom Shakespeare-rel: átvette külsőségeiket a lényeg nélkül, – azt hívén, hogy így valami jobbat, de mindenesetre valami újabbat teremt az eredetinél. Hugo Victor Shakespearre támaszkodva kiáltá ki a szakítást a francia classicus drámával, Dumas és társai eltanulták Walter Scottól azon kalandosságot, melyet ő a történet és néphagyomány szelleméhez híven vitt be a regénybe; de nem követték őt sem a hű jellemzésben, sem az élet sem a lelkiállapotok festésében, melyek Scott műveinek halhatatlan becset adnak, s melyek fel nem találhatók a nagy részt nyomán indult, de egészen más irányba tévedt, utódokban. Valóban minden egyéb található ezek műveiben, csak hű jellemrajz nem; a korrajznak pedig híre sincs. Nálunk is megkedvelte mind a közönség mind az írók egy része a párisi divatot a regény irodalomra nézve is. Azon rajzok, melyek az emberi jellemet, az erkölcsi, társadalmi rendet s az életet hű képben festék, kezdének épen annálfogva nem tetszeni, s az írók némely része maga is elhitte, hogy ember helyett kivételes csodaszülötteket kell rajzolni, s indokolt cselekvés helyett meg nem eshető eseményekre van szükség a regényben. E meggyőződés egészen formulázta magát azon hitben, mely szerint a magyar jelen élet nem ad tárgyat a regényírónak. Kétfélekép iparkodnak segítni e képzelt bajon. Néha a jelen magyar életbe hoznak be idegen regényekből vett alakokat, egy-egy álfranciát, hamisított kiadású angolt; Párist áthozzák Pestre, s erőnek erejével idegen szokást, erkölcsöt, gondolkodásmódot adnak rá a magyar emberre és életre, hogy ép oly szokatlan kalandokat lehessen elbeszélni, minőkkel az irigylésre méltó francia novellisták szokták volt jól tartani olvasóikat. Mások, a rendkívüliségek szabadabb használhatása végett, úgynevezett történeti regények és novellák írásához fognak, a hol a lovagi kalandok, a várak rejtett ajtai oly érdekes meséket tesznek lehetségessé, s a hol kevesebben ve-

szik észre, mennyire valótlan a kor és emberek rajza, s mennyire járatlanok maguk is az erkölcsi világ titkos ajtain s az indulatok tekervényes grádicsain.

Azonban mindez íróink- s közönségünknek csak egy részére nézve áll, s nem győz meg a felől, mintha ez volna a nemzet valódi ízlése s a magyar regény nemzeti formája, mely tulajdonkép nem is állandó formája sehol a világon, legfeljebb a divat szeszélye hozta magával, mely félre is szokta vetni rövid időn, a minthogy, úgy látszik, Franciaországban félre is veté.

A magyar regényirodalom, meg vagyok győződve, tárgyainak nagy részét legméltóbban merítheti az egyszerű, falusi családéletből, mely igen kevés rendkívüliséget enged meg. Mihelyt a magyar életet akarjuk rajzolni a maga lényegében és valódi szellemében, lehetetlen, hogy a házi tűzhely fő- vagy nagy szerepet ne játszszék benne, s ha újkori regényirodalmunk történetén végig tekintünk – a mi nem bajos, mert nem felette nagy az egész irodalmunk – kiválóbb terményeinek nagy részében valóban feltűnően mutatkozik a házi csendes élet festésére való hajlam. Ezen új irodalmunknak kezdője úgy szólván Fáy András, ki egészen az egyszerű falusi élet rajzolásával vívott ki tetszést annak idejében. B. Eötvös, Kemény, Józsika művei közül azok, melyek társadalmunkat s benne a családi életet híven mutatják, nem a legkevésbbé tetsző művek valának. Sőt a múltba visszamenve is, midőn a magyar nemzeti királyok s az erdélyi nemzeti fejedelmek udvart tartának, a családi élet csaknem minden korban túluralkodó volt a nyilvánosabb nagy társadalmi élet felett, s Kemény Zsigmond több – más tekintetekben is regényirodalmunk legjelesebb – történeti regényében a korfestésnek a színt, a valóságot és bennsőséget épen az adja meg, hogy a családi élet oly nevezetes szerepet játszik bennök. Ez okozza, hogy az ember oly otthon érzi magát saját nemzetének múltjában is, e regényeket olvasva.

Regény-, novella- és vígjátékirodalmunkra nézve jobb lenne, ha íróink bizonyos tömege, a helyett, hogy a pesti életet párisivá ügyekeznek travestálni (némelyek, isten bocsássa meg! *lelencházzal* s több efféle új intézményekkel is megajándékozzák Budapestet), a helyett, hogy a francia salonokat kivágván a párisi regényekből, Pesten papír salonokat állítnak fel, s a nem igen nagy és nem igen változatos életű várost rendkívüli iparlovagokkal és hallatlan kalandokkal teszik zajossá – jobb lenne, mondom, e költői centralisatio helyett sokkal nagyobb mértékben kereskedni falun és vidéki városaikban, s ha salonok helyett a családot, nagy kalandok helyett a családi és belső életet ügyekeznének festeni. Sokat nyernénk e változással – új haladás lenne az. A magyar életet maga eredetiségében kezdenők festeni – s ebben be van foglalva minden. Megmenekednénk az idegenek szolgai utánzásától; színezet, szokások, nyelv, észjárás magyarossá változnék, s a magyar regény-irodalom maga jobban megtartaná azon sajátságos nemzeti jellemet, melyet Európa minden nagyobb nemzetének regényirodalmán tapasztalunk. Sőt e változás jótékony hatással lenne regényeink, novelláink erkölcsének tisztaságára, melyről ezen irodalmunk bizonyos részében nem mondhatunk dicséretet. A költészet hivatása, hogy közvetve javítsa az élet erkölcseit – nálunk nem ritka eset, hogy a novellák, regények, vígjátékok erkölcse sokkal roszabb a magyar élet erkölcseinél. Haladás lenne hát, ha e rész a magyar élettől tanulna erkölcsöket.

Újabb korban Európa minden nemzeteinél átalános a regényírók tendentiája az egyszerűbb mesék, életből vett természetesebb alakok előállítása felé: s a társadalmat felforgatni akaró nagy conceptiók helyett mindinkább az egyéni és családi élet kisebb rajzával ügyekeznek, nem meglepni és megrázni, hanem vonzani, bájolni és jótékonyan hatni. Az oroszok, svédek és angolok mesterműveket mutatnak fel ez egyszerű nemben, melyek már is tovább éltek, mint némely híres francia monstre-regény. A németeknél a „falusi históriák" egy-két írója jobban megalapítá halhatatlanságát, s nagyobb dicsősége a német népnek, mint a „Ritter vom Geiste"-féle nagy regények írói. S maguknál a franciáknál divatossá kezdenek válni, mind színpadon mind regényekben, az egyszerűbb rajzok. Párist el kezdik hagyni, hogy regényre való tárgyat kapjanak, s maga Sand számos kísérletet tőn az egyszerű falusi élet rajzával, habár itt sem tudá megtagadni kóros bizarrságait.

Nálunk, hol a falusi élet nagyobb mértékben túluralkodó mint az elősorolt nemzetek többségénél, közelebbről nem vettük észre, hogy feltűnő volna ama tendentia. Aránylag kevés a tisztán magyar családi életből vett tárgyú elbeszélés, – s épen ez az, miért a Józsika Júlia művét nem közönséges érdeklődéssel vevém kezembe. Az angoloknál, svédeknél több nő regényíró tűnt ki a családi élet megragadó, hű festésében, gondolám, – íme, egy magyar írónő, ki helyesen fogván fel a maga legtermészetesebb irodalmi körét, azt adja egyszersmind, a minek szűkében vagyunk újabb időkben.

Lássuk most, mennyiben felel meg maga a regény a felettébb dicséretes intentiónak.

Midőn költészetünkben annyi a szenvelgett érzés, elkényszergetett eszme, méltán az írói érdemek közé sorozhatjuk, ha valaki megelégszik az érzelmek azon terjedelmével, melyekre képes, azon tárgygyal, mely vonzalma, közelebbi ismerete körét meg nem haladja, s azon reflexiókkal, melyek természetesen folynak gondolkodása, érzése módjából és a fölvett tárgyból. Ezen érdem meg van Józsika Júlia regényében. Csupán művéből ítélve (mert más adatunk nincs, s nem is szükség keresnünk), bizalmas ismeretségben van azon társadalmi körrel, azon családi élettel, melyet előttünk föltár. Előttünk is sikerül ismerőssé tenni e kört és embereit, bevonni olvasóit azon athmosphaerába, melynek, a mellett hogy vannak minden családi élettel közös vonásai, minden családban van némi külön sajátsága is. Egy kisvárosi, középosztálybeli család van előttünk, mely a mellett hogy egyszerű életet él, a valódi műveltség magas fokán áll; – s nemcsak a takarékosság, hanem az egész családban uralkodó szellem is épen meg látszik felelni azon körülménynek, hogy a család feje I. Napóleon korabeli kiszolgált katonatiszt, ki magánéletbe lépve, csekély ősi birtokából s még csekélyebb nyugdíjából, elvonulva él. Mintha mindez nem is lehetne máskép, oly természetesen talál a család életével, összeköttetésivel és sorsával. A család semmiben sem tagadja meg magyarságát, s e század első negyedéből ismerünk elég lelkes hazafit ez osztályból; de szelleménél s míveltsége természeténél fogva nem tartozik a tősgyökeres magyarok közé, – olyan, minők ötven évvel ezelőtt nagyobb számmal lehettek mint napjainkban a műveltek között. – E család hat gyermekének különféle jelleme s ép oly különböző sorsra nevelkedése képezi a mesét.

Azonban még maga a tárgy csak egy részben tenné családivá e regényt. Hogy címének megfelel, sokkal nagyobb mértékben köszönheti azon családi érzelemnek, melynek egyszerű őszintesége, jótékony melege belengi a műnek minden részét. Nem mulatnánk oly örömest e körben, nem vennénk oly részt e család szerencséjében és szerencsétlenségeiben, azon nem szóval mondott, hanem a hangból kivehető varázs nélkül, mely vonz, a nélkül, hogy számot tudnánk adni róla. A jó szív egyszerű pathosza a fő költői elem e műben, s ebben áll főleg művészetének titka, melylyel hatni tud: ez fogja élvezhető olvasmánynyá tenni alkalmasint az olvasók tetemes része előtt ezen elbeszélést, melyet különben alig tart össze egyéb a hang emez egységénél. Ezen érzelem nem emelkedik ugyan sehol a nagyobb emotiókig, legfeljebb az ellágyulásig, s nemhogy az öröm vagy fájdalom felkiáltásait, de emeltebb hangjait sem halljuk. Azonban sokan örömestebb veszik e különben könnyen meginduló érzékenységgel a mérsékletet, mint a kelletlen, de nagy megindulást szenvelgő erős hangokat. Igaz, hogy ez egyszerű érzelmek, melyek ép oly távol állanak a szó szorosabb értelmében vett pathostól, szónoklati hevülettől, vagy ömlengő sentimentalismustól, mint a keserűbb humortól, távol vannak attól is, hogy nagyobb sensatiót idézzenek elő; de épen igénytelen szerénységük által lehetnek vonzók. Nincsenek e műben ragyogó lapok, de az egész könnyen folyó és annál összehangzóbb.

Az írónő ízlése, erkölcsi érzete és gondolkodása is szoros öszhangzásban van érzési módjával. Nem találjuk ugyan benne azon magas fejlettségű és tulajdonképi *műízlést,* mely Goethe classicismusára csak némileg is emlékeztetne; de találjuk az életbeli amaz ízlést, mely ösztönszerűleg kerüli mindazt, a mi nagyon kirívó, fülsértő és kellemetlenül hat a testi lelki érzékekre. És ez oldalról csakugyan azon goethei lelkek osztályába tartozik, kik a nagyobb fokú izgalmak és fölhevülések kerülésében, a szelídebb kellemes érzésekben keresik az élet boldogságát s hirdetik műveikben – kik az arany középszerűséget magasztalják Horátiussal.

Ezen ízlés tán épen annálfogva vonzóbb, mivel mintegy öntudatlannak és ösztönszerűnek látszik, mint az e műben nyilatkozó morál, mely szintoly természetesen irtózik minden aljastól és bűntől, mint amaz ízlés a rúttól. A tisztaság és nem habozó kötelesség-érzet mintegy magában értődő, kérdésen felül álló dolog mutatkozik e regényben. Öszhangban van ezzel az egyszerű életphilosophia és gondolkodás, mely itt túl nem terjed a családi élet korlátozott határain; kevés erkölcsi, lélektani reflexiót találunk a műben. A mi van is, oly egyszerű, hogy banalisnak mondhatnók, ha nem volna azon keresetlenséggel elmondva, mint minden e műben. „Gyakran történik az életben," mond szerzőnő valahol elbeszélése elején, „hogy akárkinek vagy minek valódi becsét csak akkor tudjuk egész mértékben felfogni, midőn nélkülöznünk kell azt." Kevés számú reflexiói nem emelkednek felül e színvonalon. Élet philosophiája a családi élet leggyakorlatiabb s legátalánosabban bevett maximáiban határozódik.

Mindez bár közép színvonalon áll, e lelki öszhang kellemesen ható tünemény magában is; de különösen épen oly élet festéséhez való, minőt e regényben találunk. Azonban ugyane tulajdonok, melyek a művet érdeklő olvasmánynyá teszik, magukban foglalják hibáinak is magyarázatát.

Szóltam fennebb azon érzelmi szelídségről, mely a langyosan kellemes, nyugodt élveket adó családi tűzhely körébe igen jól odaillik. De sok helyt nagyon helyénvalónak találnók az érzelmek hathatósabb kifejezését. Még a hol a helyzet és lelki állapot merészebb felkiáltást enged meg vagy tesz is szükségessé, az egyének igen halkan, mondhatni, félig suttogva beszélnek. Csak nagyából s gyakran kevés megközelítéssel találják el a hangot, midőn szerző magukat személyeit szólaltatja meg. Átalán jól vannak gondolva s elég változatos sokféleségben előállítva e regény alakjai – a hat testvér közt kettő sincs oly egyforma, hogy csak egy pillanatra összetéveszthetnők még kisded korukban is; de a nyelv, melyen megszólalnak, valamennyi személynél nagyon is egyforma. A gyerek és felnőtt is csaknem egyképen nyilatkoznak, s szerző nem is sokat beszélteti a szereplőket. Nem azt óhajtanók, hogy az érzelmek maguk túlozva legyenek vagy kifejezéseik erőlködést áruljanak el, csak hogy a természetes érzelemnek és indulatnak meg legyen adva természetes hangja. Ámbár elismerjük, hogy e részben is nagyobb gyöngeséget árul el a ki kelleténél többet tesz, mint a ki kelleténél valamivel kevesebbet: sok helyen éreztük e regény olvasása közben, hogy a jelenet és lelki állapot természete erőteljesebb kifejezést követelne.

Említém azt is, hogy e mű morálja minden kérdésen felül álló. Az életbeli, gyakorlati kötelességérzet mindenütt tiszteletben tartatik; s oly szennytelen e könyv, hogy bármely növendék gyermek kezébe bízvást oda lehet adni olvasmányul. A moralis érzet sehol sem tántorodik el; de másfelől nem találjuk benne azon kérlelhetlen szigort, mely az erkölcsi törvények hajthatlanságából foly. Szerző megbünteti ugyan a tévedést, a családot odahagyott s végképi ínségre jutott Ninában, de fátyolt borít amaz intensiv fájdalmakra, melyeket a bűntudat, rosz lelkiismeret szokott okozni. Sőt még attól is tartózkodik, hogy a küzdelmeket, a csábítások és a kötelességérzet között, elénk rajzolja. Nina és Gábor, a család két keresztje, a nélkül követnek el bal lépéseket, hogy az olvasó kellően elő volna rá készítve, s tanúja volna azon habozásnak, mely a szándéktól a tettig be szokott állani. Csak későn s meglepetve érzi az olvasó egy előre nem gyanított ballépés végrehajtását, s Ninára nézve, csak külső marad a bűnhődés, – annyit tudunk meg, hogy végínségre és boldogtalanságra jutott.

Átalán véve azért örülnénk főleg a családi regényeknek, mivel azt várnók tőlök, hogy a nagy, bonyolódott meséket, csak a kíváncsiságot felcsigázó eseményeket mellőzve, annál több tér juthatna bennök a bensőbb viszonyoknak s velök az emberi lélek részletesebb rajzolásának és analysisének. A „Családélet"-ben pedig, mely előttem fekszik, csaknem oly keveset találtam mindezekből, mint azon regényekben, melyek alig egyebek rendkívüli események krónikáinál. A fenebbi episodokon kívül van egy nagyobb, s több peripetiával elénk állított episod – melyet az egyik kisebb testvér, Nelli sorsa képez. Valamint maga egészen kiüt a családból már hat éves korában, úgy férjhez menetelének esete, az azt környező esetekkel és személyekkel, a férfias nagynénével, a betyáros Tamásfalvival, azaz a leendő férjjel együtt, kiüt mintegy a regény átalános jelleméből. A három személy közül egyik bizarrabb, különcebb a másiknál. Ez magában nem baj, sőt ez episod érdekesen teszi változatossá a különben igen egyhangúvá válandott mesét. A baj az,

hogy se Tamásfalvi se Nelli lelki állapotja nincs érthetővé téve a válságosabb percekben. Csak igen átalános vallomásokat találunk arra nézve, mint történhetett, hogy Nelli ezen fiatal lyány, bármily férfias sőt csaknem betyáros maga is, párbajra híjja Tamásfalvit, ki makacsul üldözi mindenfelé e kalandos lyányt, s nem eléggé elhitetően van előadva, hogyan lövi meg Tamásfalvit. Nem vagyunk eléggé tisztában Nellivel, valóban gyűlöli-e Tamásfalvit elejénte. Úgy látszik, gyűlöli, – de e gyűlölet később szerelemmé változik – s ez érdekes lélektani tünemény nincs elég részletes fejlesztéssel világossá téve az olvasó előtt.

A regény ezen fogyatkozásai azonban érthetők azon talán túlságos érzékenységből, azon tán kissé igen kényes ízlésből, melyet fenebb kiemeltünk. Az írónő nem szereti az intensivebb fájdalom, erősebb szenvedély és mélyebb erkölcsi sülyedés rajzait. Nagyában érinti; de részletezni iszonyodik, mint valamely vérengező vagy nagyon erőszakos jelenetet. Az elbeszélés könnyen ugrik át egyik személyről a másikra, a nélkül, hogy egyiknek is jelleme és érzelmei ki volnának merítve. Átalán az előforduló személyek kisebb nagyobb határozottsággal benyomulnak ugyan képzeletünkbe, de nincs egy is, kinek jelleme be volna fejezve s tiszta világításban állana előttünk.

Szerző egyszerű, gyakorlati életphilosophiája beéri azon fogalmakkal, melyeket a jók és becsületesek a közönséges életben elfogadottaknak tekintenek; de a mélyebb lélektani és erkölcsi igazságok körül nem búvárkodik. Nem vét ugyan a moral és lélektani szabályok ellen, (a mi nagy érdem, kivált regény- és novella irodalmunk pulyább terményeinek tömegét tekintve, hol az ily vétségek felette szokottak); de nem is deríti föl az emberi szív és erkölcsi világ mélyebb igazságait. A különben érdekes olvasmányban ily igazságoknak igen kevés s nem nagy értékű szemeit találjuk; ízlése és józansága nem engedné, hogy álgyöngyökkel díszelegjen, de a színarany igazságok felkeresésére sem ösztönzi ambitiója.

Ezen nagyon is gyakorlati s a mindennapi, közkézen forgó fogalmakkal megelégedő életphilosophia kitűnik az egész mese alkatából is. A compositio sem épül mély, vagy magasb rendű igazságtételen. Alig több az, mint négy leány férjhez adása és két fiú kiházasítása, a lehető legtisztességesebb módon, kettő kivételével. Megengedjük, hogy annyi tanulság van benne, hogy a jó és művelt nevelés megnyeri jutalmát az életben, s fölér a vagyonnal; de ennyi tanulság még nem elég erős arra, hogy egy terjedelmesebb mese, egy egész regény, egy könyv felett domináljon, sem hogy hat egyén külön-külön sorsából álló episodjait összetartsa.

Azon olvasókat, kik csak az oly regényt szeretik, mely jól végződik, kielégítheti, hogy a középosztálybeli lyányok egy része gazdag sőt főrangú férjet kap, s átalán a nagyobb résznek a szerencse felette nagy készséggel szolgál; – de a benyomás, melyet ily compositio tesz, nem lehet se mély se maradandó.

Jó tapintatra mutat, hogy az egyik jól férjhez adott leányt nem részesíti szerző szellemi boldogságban is; különben az egész mese még nagyobb mértékben viselte volna magán azon morál színét, mintha a középosztálybeli családok műveltségének fő jutalma és boldogsága abban állna hogy vagyonos grófokhoz és bárókhoz adják nőül leányaikat.

Azon, szerencsés, de örök gyászszal párosult házasság a Katáé, kivel szerző az egész regényt elbeszélteti, – s csak ennyiben szolgál központul a többi testvér között, különben a műben valóságos főszemély nincsen – pongyola mű, melyet azonban nehány mindig kellemes ártatlan természeti báj tesz vonzóvá.

Habár az egész mű a regény- és novella irodalom mezején nem eléggé mívelt tért foglal el, korántsem tartozik az első rendűek közé, melyek forradalmat idézhetnek elő, s melyek a költészet országában számot tesznek; de mint önálló kísérlet már fajánál fogva figyelmet érdemel; vannak utánzandó tulajdonai azon kerülendő hibák mellett, melyeket kiemeltem; s végre miután a regényolvasást a közönség némely része nem mint magasb nemű lelki élvezetet, szívemelő, és mélyebb emberismeretet tartalmazó lelki táplálkozást, hanem egyszerűen időtöltésből űzi, e regény olvasása nem tartozik se egészségtelen csemegék, se az untató mulatságok közé. Salamon Ferenc.

72.

[–m.–, *Zord idő*, Szépirodalmi Figyelő 1862. jún. 5–12–19., 5–6–7. sz., 69–72., 84–86., 100–102.]

Zord idő

Történeti regény. Írta *Kemény Zsigmond.* Három kötet. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. Pest. 1862.

A magyar kritikai irodalom aránylag kevesebbet szólott regényíróinkról, mint lyrai és drámai költőinkről – s legkevesebbet irodalmunk legjelesebb regényíróiról. A komolyabb és lelkiismeretes kritika Józsika egyik első regényei bírálójának vezény-szavát követte, mely így hangzott: „le a kalappal, uraim!” – s azóta csaknem mindig tartózkodó némasággal adá meg a tiszteletet Józsikának, Eötvösnek, Keménynek és Jókainak. Nagy figyelmet ébresztett, és legjelesb regényeink közül, ha nem csalódom, egyedül a „Falu jegyzője” részesült tájékozó és bővebben elemző ismertetésben, midőn a kritika Erdélyi és Henszlman vezérlete alatt új korszakot nyita meg Bajza után. Keményről, Jókairól semmit, Józsikáról igen keveset, és Eötvösről sem szólott eleget; míg külföldön nemcsak hogy egy figyelemre méltó mű sem marad ismertetés nélkül, hanem minden politikai és szépirodalmi lap kötelességének tartja elmondani róla nézeteit, s a jelesb írókról és könyvekről még tíz-húsz év múlva is el-elmondja az új ítész-generatio újabb szempontú ítéletét.

Közönségünk tájékozás és eszmecsere nélkül hagyatott az irodalom egyik legnagyobb befolyású ágára, a regényre nézve. Ezen baj oka egy részt abban rejlik ugyan, hogy nálunk aránylag kevesen tekintik életök fő feladatának a kritikával foglalkozást, míg külföldön nagy számmal vannak az aestheticusok. De más részről maga ezen kevés szám oka is időszaki irodalmunk jelen viszonyaiban keresen-

dő. A közelebb lefolyt öt-hat évet véve, a kritika nem talált helyet a napi és heti lapokban, s a vele foglalkozók, úgy szólván, hallgatásra voltak kényszerítve. Politikai lapjaink megszűntek az ízlés s irodalom ügyeiről komolyan, tüzetesen szólani – megszüntették ilynemű „Tárcá”-jokat azon okból, vagy ürügy alatt, hogy a politikai események tetemesen nagyobbított íveiken sem találnak tért. Alkalmasint tudnának mentséget fölhozni e mulasztásaikra; de mi nem vádat akarunk itt fogalmazni, csak egy tényt s ennek egyik rosz következését felhozni. A közönség, mely legjobban kap a politikai lapokon, s mely ezeket tartja tekintélyesebbeknek, mindennap látván, hogy a legközönyösebb külföldi esemény megemlíttetik, hogy egy-egy kisváros legcsekélyebb helyi ügye nagy-hosszan, s szónoklati cifrázatokkal fölleresztve adatik ki azon irodalmi zsengék rovatában, melyeket a vidéki levelezések némely része képezni szokott, – mindennap látván, hogy a nagy lapok figyelme kiterjed a gabonaárakra, vízállásra, utcai jelenetekre, városi és falusi mulatságokra is, – s csupán csak az egy könyvirodalom mellőztetik, nem azon véleményhez van-e szoktatva, hogy az irodalom nem hogy országos fontosságú ügy volna, hanem alábbvaló a helyi érdekű dolgoknál is? A közönség azt tanulta politikai lapjaink mulasztásából, hogy a költészet és vele a regényirodalom tárgyában a magyar értelmiség el lehet helyes nézetek és elvek, sőt egyátalában minden vélemény nélkül is.

Míg a nagy, tekintélyes lapok a merő semlegesség és tökéletes passivitás politikáját követték a könyv-irodalom terén, a kisebb heti lapok hemzsegő raja teljes eszmezavart támasztott az ízlés tárgyaiban: részünkről legalább soha sem tudtunk biztos elveket, határozott nézetet kivenni ez össze és egymásba folyó dongásból, amaz apró újdonsági cikkekből, melyek külön-külön elég merészen hangzanak, de logikájokat véve nagy disharmoniát képeznek. Azonban a legnagyobb zűrzavar és öszhangtalanság között is talál az emberi ész, ha figyelemmel vizsgálja, némi átalános elvet és szabályosságot, s a legfejetlenebb anarchia közepett is mindig van, ha elv nem, legalább érdek, a miben majd mindenki egyetért – s valóban lapjaink nagyobb tömegében is találunk egy vezéreszmét irodalmi tárgyakban az egész 1849 utáni korszakban – s e vezéreszme: a jelesebb írókat, a valódi tehetségeket vagy közönynyel említeni, vagy egy-egy bókkal fizetni ki, vagy tetemesen deválválni, ellenben a zsenge tehetségeket, s olykor tehetségtelen kezdőket magasztalni s a nyegléket nevezetes, lángeszű férfiaknak kiáltani ki. Szépirodalmi lapjaink, úgy látszik, nem tekintették föladatunknak komolyabb tanulmány és gondolkodás érlelte nézeteket terjeszteni a szépirodalomról a közönség közt. Ők nem kritikai lapok, mondják, hanem szépirodalmi lapok, s így sokkal inkább körükbe tartozónak vélik a szabómesterség legújabb találmányait, a divatos mentéket és mantilleokat ismertetni, mint a jelesebb költői műveket. Az ízlést kézzelfoghatóbb tárgyakban ügyekeznek terjeszteni, mint holmi tanulmányokkal, melyek tudósnak valók: az okoskodástól a nem-tudósnak megfájulhat a feje.

Így a kritikával foglalkozni se politikai se szépirodalmi lapjaink nem tartván kötelességöknek. Csodálkozhatunk-e, hogy valódi és legolvasottabb íróinkról oly keveset beszéltek mindenről beszélő lapjaink? Valóban a mulasztás oly nagy, hogy nem egy, hanem több lapnak évekig tartó folytonos munkát adna a mulasz-

tások helyrehozása. A nagy hátralékot számba véve, a „Figyelő" is alkalmasint kénytelen lemondani azon nagy ambitióról, hogy egy-két év alatt a hézagokat betöltse, s a parlagon heverő mezőket mind beültethesse. Csak apránként s sok évi kitartás után tehetné meg e munkát, miután mint időszaki lap az időszerinti termékek ismertetését látja kötelességeinek első sorában.

S jelenleg is azt tekinti feladatának e sorok írója, hogy egy még 49 előtt ismert és becsült, de a kritikai irodalomban csaknem merőben ismeretlen regényírónkat csak épen most megjelent műve, a *„Zord idő"* után mutassa be. Sajnos a mulasztás; de Hamlettel együtt csekély erejét meghaladó feladatnak tekinti a kificamodott világot csuklójába visszaigazítni, bármennyire óhajtaná. Máskorra s talán másokra kénytelen bízni, csak Kemény művei tárgyában is, átalános ismertetést adni. E sorok írója ezúttal csak érinti a nevezett regényköltő nem régen megjelent műveit: a jövőre bízza a múltat, s csak a jelennel foglalkozik. A „Férj és nő," a „Ködképek," „Özvegy és leánya", s „A rajongók" (49 utáni művek), Keményt a külföld bármelyik irodalmában a jelesb írók sorába emelték volna, s nálunk kétségkívül a legelső regény költővé teszik. Ezen művei mutatják, hogy ő az, ki több jeles regényíróink közt a legnagyobb mértékben egyesíti azon tulajdonokat, melyek a regényeknek valódi értéket adnak. A mélyebb lélektani ismeret, az emberi viszonyokba való mély belátás s philosophicus emelkedettség benne azon valódi képzelőtehetséggel párosul, mely élő és cselekvő testet tud adni eszméinek. Sokkal kevesebb reflexiót, elvont okoskodást találunk műveiben, mint egy-két más nevezetes regényírónknál, s mégis az emberi lélek mélyebben és több avatottsággal van ismertetve művében: nem az író, hanem maguk a cselekvő, érző és beszélő személyek tárják föl előttünk a lélektani igazságokat: s ez a valódi, ez a költői eljárás. Nagy előszeretettel van a drámai forma iránt regényeiben, s ezt hibáztatni egy elbeszélő költőben annyi lenne, mint sok más nagy elbeszélő költővel együtt magát Homért is elítélni.

A költői képzeletről átalán ferde fogalmakat látunk divatozni. Ragyogó, erős költőnek tartják igen sokan azt, ki rendkívüli tüneményeket, a valóhoz lehető legkevésbbé hasonlító lényeket és eseményeket, alig felfogható, bombasticus szavakba foglalt hasonlatokat, a végtelenbe minél jobban elenyésző ábrándokat bír elénk állítni; ellenben alantjáró, gyenge képzelőtehetségűnek nevezik azon költőt, ki a valóhoz a csalódásig hasonlító embereket és viszonyokat, határozottan körvonalozott képeket állít elő, az emberi nyelvet csak úgy használván, mint a képíró a rajzónt és festéket, nem magáért a szín ragyogásáért, hanem az alak élethűvé tételére. Ama költő színei lehetnek ragyogók, a nélkül, hogy illusiót okoznának, – emezé lehet kevésbbé pompázó, de szemkápráztatás helyett valódi és mély benyomásokkal gyönyörködteti a lelket. Ha a képzelet erejét a képek ragyogásából mérjük s nem a csalódásig vitt festésből, egy-egy 49 előtti bombasticus lyrai szónok nagyobb lyricus volna Petőfinél, Byron nagyobb eposzíró Homérnál, s Sand György nagyobb Scottnál s valamennyi kitűnő angol regényírónál. Véleményem, hogy egy-egy találó hollandi genre-képben a képzeletnek nagyobb ereje nyilatkozik, mint némely nagy conceptiókban, a hol az alakok mind oly erőltetett állásban vannak, mint valami kezdő színész, az arcon kelletlen grimaceok, s a tagok aránya

és hajlása természet-ellenes. Kemény azon költők közé tartozik kik ama valódi képzelőtehetség adományával bírnak.

Nem akarok korábbi regényeiről bővebben szólani, – csak ama két fő regényírói tulajdont emelém ki annak példájaként, mennyire érdemes lett volna ez írónk minden műveinek megjelenésekor, hogy a kritika nagyobb figyelemre méltassa. És nem csak érdemes, hanem szükséges is volt volna; mert a kritikának kétszeresen szükséges megszólalnia oly esetekben, midőn a közönség vagy egy-egy gyenge művet bálványoz, vagy pedig a valódi érdem nem ví ki közötte megfelelő népszerűséget. S Kemény regényeire nézve áll, – hogy a közönség nem méltatta oly mértékben, mint megérdemelték volna. A közönség tömege divateszmék után indul, s oly ferde fogalmai vannak néha az aesthetika több tárgyaiban, minőt, a képzelet erejét illetőleg, fennebb kiemeltem. A kritikának legalább ki kell vala mondania, hogy Keménynek fent megnevezett korábbi művei közt található az egykét legjobb magyar regény, hogy ne látszassék szokatlan állításnak, midőn több év múlva írja valaki ezen, egyébiránt több biztos ítéletűek által osztott véleményt.

De most tárgyunkra!

Hogy az új regényt helyesen fogjuk fel, s kellően bírjuk méltányolni, szükséges mindenekelőtt történeti és politikai oldalról ismertetnünk.

Regényírónk egyik legnagyobb érdeme, hogy a kort, melyet tárgyul fölvesz, a legnagyobb aprólékosságig menő részletességgel ismeri és föl tudja használni rajzainak színezésére. E tekintetben, ha valaki, ő érdemli meg legjobban *a magyar Scott Walter nevet.* Ezenkívül nemzetünk múlt viszontagságaiból, politikai botlásaiból és bölcseségéből oly mértékben ügyekezett okulni, mint nálunk, fájdalom, csak kevesen. Az eseményeket s szerepelt egyéneit bizodalmasabb közelbe ügyekszik hozni hozzánk, mint maga némely történetíró, ki bizonyos opticai csalódást szeret előidézni. Kemény képzelete erejével varázsolja ugyan elénk alakjait, s némileg másítva, mint a művészet minden neme megkívánja, de a főbb vonások igen hű utánjárással vannak összegyűjtve krónikáink lapjairól, a hol elszórva állanak. Fráter György, a magyar Talleyrand, például, e regényben csak háttéri alak, rövid szerep jutott neki, s szerző csak nehány oda vetett vonással rajzolja; de a budai tanácsban mondott egy-két szava sőt egyes mozdulata, később Frangepán Orbánnal tartott párbeszéde tökéletesen elénk állítják e nevezetes alakot, s az író mindig bizonyos baljóslatú színnel tudja őt körülvenni; Verbőczi, a nagy népszónok, de könnyen hívő és optimizmusával, még csalódások után is, tragicus haláláig fel nem hagyó diplomata szintén mintha a maga ódon színezetéből felfrisített eredeti arckép volna, azon nehány, kissé torzítottnak tetsző vonás dacára, melyek által a nagy szónok beszéde olykor a comicum határáig megy, s melyek, úgy látszik, kevesebb eszű embernek mutatják, mint a minőnek lennie kellett, s a minőnek magából e regényből ismerjük más helyeken. Izabella királynő ideálisabb s tán phantasticusabb alak a történeti Izabellánál, de annyira hű főbb vonásaiban a történeti Izabellához, mennyire egy regényben várhatjuk. Kemény továbbá híven festi, mind egyéneiben, mind viszonyaiban, azon szomorú kort, mely a teljes kétségbeesés s az átalános romlás kora volt, t. i. a török foglalás és az ország tettleges két- vagy háromfelé szakadása kezdetét. Magyarországra nézve a bomlás és hó-

doltatás korszaka Nándor-Fehérvár elvesztésével kezdődött, Mohács csak közbeeső állomás volt, s a valódi katastropha Buda végleges elfoglalásával következett be 1541-ben. Ezen katastropha, s a magyar politikának egy merőben új korszaka képezi e regény fordulópontját is. A rémület és fájdalom Buda tettleges elvesztésén nem vala kisebb, mint a mohácsi ütközet hírére, – s a veszteség valóban helyrehozhatlanabb volt. Az egész regény a haza ezen végpusztuláshoz hasonló romlását tünteti elénk, nemcsak az uralkodás megoszlásában, nemcsak Buda elfoglalásának tényében, hanem a legalárendeltebb egyének sorsában is. Szerző egész erővel s egész nagyságában tünteti elénk, hogy egyes államférfiak tévedése mily gyászos lehet a legszerényebb és elrejtettebb magán életre is, s mennyire képes romlásba sodorni a merőben ártatlanokat is. A műnek politikai alapja és politikai morálja van: az egész úgy szólván a politikai tévedések tragoediája, s az igazság, melyen sarkallik, s mely körül minden megfordul, azon szavakba foglalható, melyeket György barát mond el, miután addigi politikája Buda elvesztésével megbukott: „A ballépésekből támad a megtorlás," úgymond. „A bűnt az isten megbocsáthatja a gyónónak és bánkodónak; *de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek* s *természetökben fekszik a kérlelhetlen bosszúállás.*"[1] És valóban a regény ezen politikai morálja kérlelhetetlen s csaknem borzadalmas, különösen a Verbőczi rokonságát illetőleg, melyet ez előre nem látó államférfiú magával ránt a veszélybe.

Szerző igen határozott meggyőződéssel roszallja Martinuzzi, Verbőczi és Török Bálint politikáját, mely a török nagylelkűségben vetett hittel végre Szolimán kezére játszá az ország fővárosát. Maga az író, ki e regényben ritkán szól, hanem személyeit beszélteti, e részben maga is megszólal; még pedig nem csekély ellenszenvvel:

„Most (t. i. Buda elfoglalása után) a Martinuzzi és az egész belső tanács politikája *silányul* megbukott, s nemcsak a féltett Budát, de az ország legszebb részét juttatta idegen hódító kezébe, még pedig úgy, hogy a *korlátolt eszűség* vádját veté a fő tekintélyekre, kik ál okokkal lelkesíték a népet oly törekvések iránt, mik *józan felfogás szerint* mással nem végződhettek, mint *kiáltó kudarccal.*"[2]

S mi volt Martinuzzi politikája, ki Budát az utolsó csepp vérig nem adá meg a németnek, s a török segítségével elverte a vár alól Roggendorf seregét? – Ezt legjobban elmondja e regényben maga György barát:

„De én, gondolá magában Martinuzzi, *Magyarország területi épségét* akartam visszaszerezni, még pedig egy magyar uralkodóház alatt. Most midőn tervem az eddigi úton lehetlenné vált, s a viszonyok kényszerűsége tőlem áldozatot kíván, inkább eldobom a Zápolya ház koronáját, hogy kivívhassam az ép és egész Magyarországot. Nem az én politikám-e a valódi hazafias, az igazán magyar? Mi becscsel bírhat előttem azon cél, hogy a szétdarabolt és a szomszéd hatalmak közt felosztott országból egy hulladék, tizenöt vagy húsz megyéből, összeférceltessék magyar születésű herceg számára, s hogy kegyelemből tengjen addig, míg valamelyik szomszéd a kezét rátenni veszélytelennek tartja?"

[1] III-ik kötet, 27-ik lap.
[2] III-ik kötet, 23-ik lap.

Így értjük a Martinuzzinak e regényben tulajdonított szerepet, melyben a ravasz diplomata Buda elfoglalásáig a törökkel, s mihelyt ez megtörtént, a némettel tartott. Ugyanazon cél lebegett szemei előtt, t. i. Magyarország egyesítése, habár az eszközök a viszonyokhoz képest merőben különböztek is. Azonban a regényíró, műve bármennyire politikai igazságokon sarkallik, följebb teszi az erkölcsi elveket a politikaiaknál, s a regény végén sejteti és megjósoltatja, hogy e köpenyegforgatás magában hordja büntetését. S a büntetés igen természetesen foly a közvélemény erkölcsiségéből. A Castaldo tábornok alatt Erdélyt elfoglalt német katonaság, mint katona, bár Martinuzzi is ugyanazon urat szolgálja, melyet ők, megvetéssel beszél a ravasz diplomatáról, s nem hiszen oly ember hűségében, ki az ellenkező táborból szegődött Ferdinand királyhoz. Ezen bűnhődésen kívül a szerző mindég érezteti az olvasóval e rendkívüli ember iránti ellenszenvét, melylyel átalán az erkölcstelen politika iránt viseltetik. S ezt ha dicséretesnek tartanók egy politikusban, egy *költőben* kötelességnek kell mondanunk. Hova lenne e világon az erkölcsiség, mivé válnék maga a költészet, ha megszűnnék a legérzékenyebb moralis érzet hirdetője lenni?

E regény politikai sarkpontjaival megismerkednünk fontos csak annálfogva is, mivel különben az egész mű irányára és hangulatára nézve helytelenül ítélhetünk. Az a nagy országos szerencsétlenség, az egyes személyek rendkívül szomorú sorsa, a magyar nemzet végső enyészetének ábrázolása fogna lenni, mely a legsetétebb pessimismus hangulatába ejt, ha nem értelmezzük úgy, a mint maga a szerző értette. Kemény e regényében kevesebbet magyarázgat maga, kevesebbet okoskodik, mint közönségesen a mai regényírók: csaknem annyit bíz az olvasó felfogására, mint egy-egy drámaköltő. A személyeket s cselekedeteiket beszélteti, s a szobor és kép alá nem tartja szükségesnek minduntalan odaírni, mit ábrázol vele.

A regény végén úgy képzelné az ember, mintha a regény összes szereplő személyzete kipusztult volna, az egy-két életben maradott nő pedig legfeljebb klastromi életre volna kárhoztatva, s mindezekkel együtt az *országnak sem volna jövendője.* Mellőzve, hogy ez történeti valótlanságot foglalna magában, költőileg is több mint tragicus, ez visszaborzasztó, kellemetlen érzést okozna.

Csak e regényen átszőtt politikai fejleményekre való figyelés ment meg attól, hogy e részben ily merőben kedvetlen benyomásunk ne maradjon.

E regény nem végződik politikai kétségbeesésen; mert Izabella királyné életben marad, s megjósolja, hogy visszatér még a trónra, – az ő jóslatai pedig e regényben mindig teljesednek, s mindenki tudja, hogy miután Castaldo őt kibújdosásra kényszeríté, nehány év múlva csakugyan visszatért. S Izabellával visszatér azon politika is, mely azután száz évnél tovább két császár között fentartá a magyar nemzetet és alkotmányát. Izabella nem magyarázza ugyan a regény végén a politikát, csak Frangepán Orbánra gondol, kinek szeretett emléke soha el nem hagyja őt. Frangepán Orbán tanácsa pedig világos azon jelenetben, mikor rögtön Buda elfoglalása után búcsút vesz az imádott királynőtől, hogy egy szerzet kolostorába vonuljon. Frangepán szájába van itt adva azon politika, melyet Izabella követ s mely azután is megtartá hazánkat:

„E században, fájdalom," mond Frangepán *hazánk egysége lehetetlen*, s minden kísérlet új hódításokra vezetne. Nem az a baj, mert a török rendkívül erős; de mert Európa rendkívül gyönge. Vallási villongások apasztják erejét, nincs összetartó eszméje, az érdekközösség mély érzése nem törhet magának utat, a régi alá van ásva, az új készületlen… V. Károly roppant birodalom ura s mégis képtelen volna Szolimán ellen komoly háborút folytatni… Nemzedékek fognak sírba szállani, a nélkül, hogy a váradi béke (t. i. mely Ferdinándra szállította volna Magyarországot János király halála után) végrehajtathassék, s a nélkül, hogy minden erre célzó kísérlet egyebet idézhetne elő, mint a török hódítás terjedését hazánkban. A végzet tehát mintegy maga szabja felséged elébe a török védelem alatti maradást… Igaz, majdnem szét kell szakadni a magyar szívének, látva, hogy hazája szét van darabolva s lesz tán századokig. De a gondviselés kegyelme gyakran rejt a keserűbe is valami vigasztalót, hogy ne szokjunk el se a reménytől, se a szeretettől, s a szétdarabolt magyar föld részei teljesíthetnek külön oly hivatást, melyet együtt bizonyos korszakban képtelenek volnának betölteni. Buda és a török hódoltság folyvást izgatandja a nemzetet a török gyűlölet erélyére, az egyesülés vágyára, az elpuhulástóli félelemre s az idővel bekövetkező nagy csatákra készülődésre. Ferdinánd királysága Nyugat-Európával szorosabb összeköttetéseinket tarthatja fenn s a katholika hit megoltalmazására vezethet. Felséged országrésze pedig, ha a török udvart pártütések vagy titkos szövetkezések által gyanakodóvá nem teszi, s ha Ferdinánddal oly háborúkba nem keveredik, melyek török segélyt vonjanak be, *sokáig lehet a nemzetiség védelmezője s a magyar alkotmányos élet egyedüli fentartója.*"[3]

Ezen Frangepán bölcseségének tulajdonított politikához mitsem kell tennie a történetírónak, – mert az egész való, legfeljebb azt, a mit Frangepán, mint katholikus szerzetbe barátnak készülő s Izabellához a katholikus királynőhöz szóló ember elhallgatott, hogy t. i. az ország ama megoszlása hathatósan előmozdítá a lelkiismeret szabadságának, a reformatiónak, ügyét. Az erdélyi fejedelmek vezérlete alatt a magyar nemzet legdélibb szárnya volt ama szövetségnek, melynek éjszaki szárnyát Svédország képezte. – De, mint mondám, Frangepán mint leendő szerzetes máskép nem beszélhetett, a mint beszélt.

Frangepán politikája túléli Izabellában a regény végét, s így oly nagy szenvedések után, melyeket a regény föltár előttünk, magában foglalja a politikai vigasztalást is.

[II.]

De minő eljárás, fogják a képzelet korlátlan szabadságának némely, tán nem is ragyogó képzeletű hívei mondani, a politika és történet szempontjából ítélni egy regényt, ha mindjárt történeti regénynek vallaná is magát? Részemről e szempontot nagyon nevezetesnek tartanám, hamindjárt nem volna is e műnek történeti mellékneve. Walter Scott csak egyszerűen „Romance"-nak, azaz regénynek nevezte „Ivanhoe"-t, s ki tudná méltatni e kitűnő regényt a történeti szempont tekintetbe vétele nélkül? – s Kemény új műve nagyobb mértékben történeti, – több van

[3] II-ik kötet, 225. lap.

mind alakjaiban mind meséjében a történet valóságából, mint az angol regényíróéban; mert ez itt is, mint legtöbbnyire, képzeleti alakokat vett főszemélyekül, s a mese is az, csak a háttér van a krónikák, intézmények és a régiségtan legrészletesebb ismeretével rajzolva. A bírálónak pedig a felvett tárgy természetéhez kell alkalmaznia magát s az ő szempontjait vitatnia.

Különben is merőben tévesztett és kártékony eljárás a hazai történetet travestálni a képzelet gyönyörködtetése végett.

A költészetnek nincs szüksége ezen szabadságra: a mellett, hogy hívek maradunk a megadott eseményekhez, viszonyokhoz és jellemekhez, a képzeletnek, egyéni fölfogásnak terjedelmes szabadság jut még. A valódi költő megköszöni a minél több kész adatot, minél körülményesebb leírásokat és elbeszéléseket, – a krónikákban minél kerekebben kivitt alakokat – és magyar hősköltemény írónak nagy baja az, hogy Árpádról és a magyar hősi korból oly kevés töredék-adat maradt ránk, míg, ha egy részletes krónikát, vagy egy még ennél is kiszínezettebb eposzi töredéket bírnánk, egy valódi költő teljesebb sikerrel vinné ki a honfoglalás eposzát.

Annyiszor emlegették, hogy a görög mythologia volt a felülmúlhatatlan görög költészet kész anyaga, hogy mindenkitől elfogadott állítmány, s magam is teljesen igaznak hiszem: az istenek, a félistenekké emelt hősök s mindennemű bár földfeletti, de emberi alakot ábrázoló lény története maga kész poesis volt. De ha a vallás költészet volt, a költészet is a mythologiából vette tárgyait. A cultus tárgyait pedig megmásítni nem volt szabad a költői phantasiának. A költők nemzedékről nemzedékre nemcsak Pallas Athéné, Mars, Juno és Vulkán, hanem Theseus, Hercules, Agamemnon, Iphigenia eseteit és jellemét, ki nem vetkeztették a megszentelt formából. Úgy vélem, hogy e szolgaiság ellenére is Aeschylus és Sophocles különb tragoedia író Dobsa Lajosnál, valamint Homér is erősebb képzeletű a különben derék Horváth Endrénél, Debreczeni Mártonnál, sőt még Vörösmartynál is, – a mit tagadni, kétségkívül, mindezek egyikének sem jutott eszébe soha.

Nekünk nincs mythologiánk – s panaszképen mondhatja mindenki, hogy elveszett a mi volt, sőt nincsenek régi korbeli mondáink, – ez még keservesebb panasz; de még csak középkori balladáink sem maradtak meg, – ez már valóban fáj, és méltán, sok dráma- és költőibeszély-írónak. Mit mondjanak még a regény- és beszély-írók, kik még részletes mémoiret s kész korrajzot is oly kis mennyiségben találnak?

Mindez oly panasz, melynek concertjéhez nem a leghalkabbik részül csatlakoznak épen azok, kik a megadott tények megvetését s a képzelet korlátlan teremtési szabadalmát hirdetik tettleges eljárásukkal. Pedig ha nagyobb mennyiségben volnának részletesen festő irataink a régi korból, – csak arra használnák igen sokan, a mostani divat szerint, hogy merőben kivetkőztessék a kort szelleméből, az egyéneket jellemükből, s indokoló jelenetek helyett a fő eseményeken s azok természetén ejtsenek sérelmeket a phantasia kénye kedve szerint.

De a hazai történet megérdemli csak magában és önmagáért is azon kegyelet sőt cultus egy részét, melylyel a görög és római költő épen az irodalom virágzása korában viseltetett félisteni hőseihez. Megérdemlené ezt a költészet tulajdon érde-

kében is. Fő törekvés a képzelet alkotásaiban, hogy a rajzolt kép illusiót ébresszen, hogy valóknak hitesse el, az egész mű folyama alatt, meséjét, alakjait. Ezen elhitetés pedig csökken tetemesen, midőn már bizonyos, meghatározott jellemekről és eseményekről képzetet alkotott magának a közönség, vagy az egykorú, vagy a későbbi, hiteles történetírásból. Sőt egy költőnktől, ki nem középszerű tehetsége mellett művészete tárgyai körül igen helyes és józan elvekkel bír, s kit e helyen megnevezni nem akarok, azt hallottam egyszer, hogy azt sem tartja helyesnek, ha a költői mondákból vett alakokat és tárgyakat is elváltoztatják. És ezen nézetet igen helyesnek találom, nem a formulázó tekintélyeért, hanem a dolog természetéből folyólag, mert valóban, ha egyazon alakot a monda egyképen, az egyik költő más-, s a másik harmadikképen állítja a közönség elé, mind a három egy nevű alakra nézve illusiója tetemesen csökken, eszébe jut olvasás közben, hogy ezt nem így ismerte annakelőtte, – azaz eszébe jut, hogy ez máskép is lehetett, s így a gyanakodás, nem pedig a magát odaengedni szerető képzelet nyer tápot. A kép, mely ily módon támad az olvasó közönség lelkében, olyan lesz, mintha ugyanazon egy lapra egymás hátára több alakot venne le a photograph. – A költők ennélfogva, épen a költészet érdekében, igen bölcsen teszik, ha ragaszkodnak még a mondák és valódi költészet traditióihoz is, – annál inkább a való történet hagyományaihoz.

Ha ez áll a költői formáknak átalán minden fajára, mennyivel inkább a regényre nézve, mely, a mint korunkban divatozik, a valóhoz annyira közel hozatott. Nincs oly viszonya az életnek, mely regényeinkben részletesen föl ne vétetnék, s a későbbi kor történetírója kétségkívül több jeles regényírót fog történeti kútforrásul használni a szokások, a családi és társadalmi viszonyok rajzához; hogy mást ne említsek, hol van egy könyvben anynyi jellemző vonása s oly részletes rajza 18 előtti társadalmi, politikai és családi életünknek, mint Eötvös legjelesebb regényében, a „Falujegyzőjé”-ben? – A regény természete hozza magával, hogy ha tárgya történeti, a történet valóságához közelebb álljon, mint akár a dráma, akár az eposz, költői beszély és ballada.

Ha valaki, a „Last minstrel” szerzője bizonynyal tudott a tündérmesékkel határos compositiókat teremteni, s képzelete a rendkívülire és csodásra elég fogékony volt – tisztán képzeleti alakjai kiállják a versenyt bármelyik regényíróéival – s mégis, midőn a való történetből s nem a mesés mondakörből vette alakjait, oly hű, mint bármelyik történetíró. Az ő korában egy történetíró sem jellemezte volna hívebben Erzsébet királynőt s minisztereit és udvarát, mint ő jellemzé „Kenilworth”-ban, egy sem jobban XI. Lajost, mint „Quentin Durward”-ban találjuk. – A mi a korrajzot illeti, abban hívebb volt akármely előtte s talán utána élt történetírónál – ezt nem én adom meg neki, hanem korunk egyik legnagyobb történetírója, Thierry Ágoston.

Kemény a „Zord idő”-ben a leglelkiismeretesebb történeti hűséggel járt el, s az emberek és viszonyok felfogásában mély történetírói belátást mutatott, s mondhatni fölfedezői érdemei vannak. Az eddig rejtélyes Martinuzzi s vele az egész Mohács utáni magyar politika oly tiszta, határozott megvilágításban még eddig, tudtommal, kimagyarázva nem volt. Kutatás, tanulmány és gondolkodás tűnik ki

a történetben szerepelt többi egyénei jellemzéséből is. Teljesen fölhasználta azon részletes krónikákat, melyek Buda elvesztésére nézve ránk maradtak s egy része csak nem régiben látott napvilágot Felhasználva találjuk benne a Podhraczky kiadta budai krónikákat, Verancz közleményeit és Szerémi Györgyöt, s kétségkívül más rejtettebb kútforrásokat is. De a mennyiben csak az elősoroltakból s némely régebben ismert művekből ítélhetünk, azon hiányos és homályos kép, melyet a történeti hagyomány öszszekuszált vonásaiból alkothatott az olvasó, Keménynél kikerekített, egészen kiárnyalt és színezett, életnagyságú képpé válik, melynek elevensége mellett sem kétkedhetünk egy percre is a hűségben és azonosságban – habár, mint előbb megjegyeztem, költőként, élt azon szabadsággal, hogy az uralkodó jellemvonásokat jobban kiemelte, a kevésbbé lényegeseket szelídítette a művészi öszhangzó benyomás kedvéért.

A történeti elszórt vonásokból egészet alkotni teljességgel nem csekélyebb érdem, mint merőben képzeleti alakok által okozni illusiót. A ki az egyikben nem mester, a másikban is kontár marad: – hiszen a látszólag képzeleti alakokat is a való életből állítja össze a költő és művész, más-más combinatiókban, s az emberi léleknek nem adatott azon tehetség, hogy a legmerészebb és legcsodálatosabb látásaiban is más elemekből alkosson, mint a minőket e földön látott és észlelhetett. A művészet egyedül abban áll, hogy ezen észlelt vonásokból, állítson elő illusiónkat megragadó képet S ezt nem szolgai utánzásra kell érteni, mert a hű photographia soha sem csinál oly nagy illusiót, mint a mellékeseket mellőző s a fő jellemvonásokat annál inkább kiemelő művészi ecset alkotásai, s roppant hézag választja el a valót szolgailag utánzó, s a való élet vonásait művészi kézzel használni tudó festőt. – Épen a legnagyobb költők használták fel leginkább a készen megadott meséket, alakokat mesterművek teremtésére, – s épen a legnagyobb képzelet mutatott minden időben legnagyobb előszeretetet kész mesékből és alakokból állítni össze művészi egészet.

[III.]

A „Zord idő”-ben a történet adatai művészi kézzel vannak összeállítva. A történet adatai teljesen alá vannak rendelve a költő céljának. A benyomás egységét majd semmi sem zavarja. Az egésznek hangulatát tekintve, hasonlít azon zeneműhöz, melynek harmóniája dissonanceokból olvad össze. A költő célja volt egy elpuhult, erélytelen nemzedéket festeni. A tehetetlenség mellett híven ecsetelni az államférfiak hibáit, kik oly könnyen teszik kockára milliók jóllétét és boldogságát – s hozzák a népekre a legnagyobb ínséget és nyomort, elénk rajzolni a maga nagyságában azon borzalmakat és bűnöket, melyeket egy-egy ily kor teremt, s ennél fogva szívszaggató, kérlelhetetlen, s gyakran véres jelenetektől, a szerencsétlenség okozta bűnöktől szántszándékkal nem kíméli meg az olvasót.

Ezen korrajz elkészítésére Kemény a legművésziebb eljárást követi. Nem tart elbeszélő, leíró vagy okoskodó értekezéseket a kor jellemzésére, – embereiben, gyermekeiben festi a kort.

A kor tehetetlenségét megtestesítve látjuk a két Deák testvérben – ezen jóhitű két öregben, kik a múlt dicsőségére, egykori vitézségökre szeretnek visszaemlékezni; de az egyik podagrás lábú, a másiknak a keze merevedett meg, s így képte-

lenek a harcra – egy íródiákot küldenek a táborba, ki soha sem fogott a kezébe kardot. – A tehetlenség híven van leírva azon jelenetekben, midőn a jancsárok mintegy ácsorgásra sétálnak be Budára, s a vezéreitől megfosztott polgárság forr és boszankodik, de tenni semmit sem mer ellenük. Ugyane tehetlenség rajzához tartozik azon dal, melyet egy budai vendéglőben énekel egy vén hegedűs, ki humorral regéli el, hogy nem tettek egyebet a magyarok Mátyás halála óta, mint e nagy királynak Dunába ejtett kardját kutatták, – azaz hasztalanul kerestek új vezért, csupán abban látván megmaradásukat, s mindenben, csak csupán maguk erejében nem keresték a mentő szereket.

A kor rettentő szerencsétlenségeinek s kegyetlenségének rajza van legélesebben megvilágítva e regényben, s épen egyénekben. Mindenek előtt Turgovics Miklós tragicai sorsát kell említnem. Ezen egyszerű polgár, kit sem a végzet, sem tehetségei, sem hajlama, hanem önállás nélküli jelleme sodor be az országos ügyek örvényének épen a torkába, – ezen derék férj, e gyöngéd apa, kinek minden a család, épen a legsúlyosabb és rettentőbb szerepet viszi kénytelenségből – ő bűnhődik azért, a mit a politikai vezérek hibáztak. Nem elég, hogy még Buda elvesztése előtt az ország kormányzója, György barát, mint fő árulót kipusztítja pénzéből, hogy azt a szultánnak küldje ajándékba; nem elég, hogy még a többinél is kelletlenebbül kénytelen kimenni tisztelgésre a szultán táborába, hanem ezenkívűl a gyenge idegű és szívű embert a szultán is legkegyetlenebbül bünteti: végig kell néznie két ezer fegyvertelen keresztyén fogoly borzasztó lemészároltatását – s a mi mindezeknél több, ezen iszonyból magához sem térhetve, későn veszi észre, hogy ő elöl megy s a jancsárok utána, hogy ő a vezető, ki a haza fővárosába ünnepélyesen bevezérli a törököket! – Ekkori lelkiállapotjának rajzát csak azon jelenet múlja felül, melyben Verbőczi meglátogatván őt, Turgovics előadja, hogy imádott, szeretett neje meghalt az iszony miatt, melyben őt, Turgovicsot, úgy látta bevonulni Budára, mint a jancsárok vezetőjét. Turgovics kétségbeesett panasza, önvádja, mely a lelki furdalás monomániájával s drámai szakadozottsággal van erélyesen feltüntetve, a legmeghatóbb és művésziebb jelenetek közé tartozik; – ilyenekben nem szegény e mű.

E jelenetben nemcsak Turgovics bűnhődése van rajzolva, – hanem Verbőczi, az egyik politikai vezéré, kinek folyvást jó hiszemű s a vezeklő önfeláldozással mindent helyrehozni vélő lelkében Turgovics valódi szerencsétlensége s mély kétségbeesése ébreszti fel először hathatósan a lelkiismeret szavát.

Turgovics lényeges kiegészítő része egy-egy viharos korszaknak, melyben mindig találunk ilynemű vértanúkat, kiknek a végzet nagy szerepet adott, holott csendes elvonultság lenne rendeltetésök, kik bár egyszerű boldogságra vannak teremtve, a miatt a legboldogtalanabbakká lesznek.

A Deák családot, Verbőczinek e rokonságát, szintén ártatlanul sodorja maga Verbőczi saját veszedelmébe. E család öntudatlan gyermekként ődöng a nagy események lába alá, hogy eltapostassék. E család a Verbőczi könnyenhívőségének lesz áldozatává. – Ez államférfiú bűnhődésére nem volt elég Buda elvesztése – még azután sem szűnik meg, épen jó lelkűségével, szerencsétlenséget árasztani környezetére.

Elemér, a Mátyás korába beillő levente, szintén hozzá tartozik a korrajzhoz, s hozzá tartozik sorsának végkifejlése is, mely egyszersmind legmeglepőbben foglalja magában a regény azon mindenen érvényesített politikai igazságszolgáltatását, melyet, mint előbbi cikkemben mondám, György barát szájába adott a szerző. Elemér múltja a török dúlás által, melynek családja áldozatul esett, s a fogság által, melyen keresztül ment, szintén arra is szolgál, hogy a kort jellemezze.

A kor iszonyainak azonban legrettentőbb rajzát a Dorka és Barnabás élete mutatja fel – itt van a legsetétebb oldal. Dorka elbeszélése családja múltjáról nemcsak hogy magában a legdrámaibb jelenetbe van szőve, hanem a polgári belvillongás, a kor legszélsőbb vadságának, szerencsétlenségeinek hű képe, melyek egyébiránt nem Dorka elbeszélésében vannak főkép festve. A költő ezen vadságnak és szerencsétlenségnek méltó gyermeket ád Barnabás diákban, ki a vad szenvedélyeknek, az őrültséggel határos bosszúvágynak megtestesült daemona. Nincsenek kifeledve a korrajzából az akkori vallásos viszonyok sem, s mint még azon korhoz illik, túlsúlyban van feltüntetve a katholicismus Isabellában, Frangepánban s Verbőcziben is.

E korrajz nemcsak öszhangzó magában, bármennyi féle elemből álljon, hanem csakugyan megfelel azon időknek, melyekről készült. Szerző még a korrajzot is, melyet sokan nagy részt elbeszélve, vagy kitérő leírásokban adnának, mintegy drámailag, személyekben állítja elénk. A regény a magán élet belsejéből aránylag keveset ád előnkbe, inkább országos emberek és ügyek körül forog, s így a szokások, viselet és az élet más aprólékosságait illető régiségtani rajzokban nem bővelkedik – a politikai viszonyokban s emberekben van leginkább ismertetve a kor; de azért van elég részletes rajz is, a mennyire a tárgyhoz megkívántatik, s szerző ebben is a művésziebb utat követi, – az élet apróbb viszonyai, szokásai majd mindenütt a szereplők beszédéből világlanak ki. Nem lehet azzal vádolni szerzőt, a miben néha hibáztathatjuk Scott Walter eljárását, ki gyakran oly apróra leírja a fő és mellék személyek viseletét, bútorait és életbeli szokásait, mintha leírásukat csak kínálkozó alkalmul használná, hogy archaeologiai ismerete gazdag kincseit rájok aggassa, s talán néhol a külsőségek hosszúra nyújtott leírása miatt van ellene azon átalánosságban nagyon alaptalan, de egyes részleteket illetőleg érthető vád, hogy unalmas.

Kemény új regényét korántsem illeti a hoszszú leírások vádja, – ha néhol hoszszadalmasságot érez az olvasó, alkalmasint a pár- vagy magánbeszédek vannak hosszúra nyújtva.

A mi a többi oly aesthetikai oldalokat illeti, melyek a történettel kevésbbé állanak kapcsolatban, röviden szólok felőlök, bár a jellemzés érdemeire, némely mesteri jelenetre, minő pl. Izabella királynőnek a tanácsban való megjelenése, milyen a királynő élbúcsúzása, nem terjeszkedem ki.

Az egész compositióról elmondám, hogy abban minden összhangzó nem csak a korral, hanem a költő főcéljával is: az egyes államférfi bűnéből származó nagy szerencsétlenségeket festi le elevenen és megrázólag. Az egész mű egy hathatós szózat a sokszor egyénileg igen jóakaratú politikai embereknél is nagyon siket lel-

kiösmeretességhez, annál hathatósabb, minél közelebb jár az egész mű a való történethez.

Azonban, mint igen gyakran megtörténik, épen a mely oldalról legerősebbek az emberi művek, akár intézmények akár műtárgyak legyenek, abban hajlandók kissé túllépni. A költő alapeszméjét erőteljesen fejezik ki a részletek- s az egész művön keresztül; de több részben a szerencsétlenség rajza igen megdöbbentő, a baleset csak iszonyú, – a hatás olyan forma, mint az igen éles világosságé, vagy valami idegrázó hangé, legalább rám, e sorok írójára. A kor festésbeli hűség s ama kérlelhetlen politikai igazságszolgáltatás, úgy tetszik, áldozatot követelt a művészi hatástól.

Nem azt értem alatta, mintha hiba volna, hogy nem érzékeny vígjátéki végjelenetekkel fejeztetik be; mert elég kitűnő regényt tudnánk megnevezni, melynek vége tragicus – és azon kérlelhetlenségben, mely e regényen uralkodik, egy nagy művészi érdemet látok, mely napjainkban annál méltánylandóbb, minél ritkábban található fel. Regényeink, drámáink eléggé elkényeztették már ízlésünket a jellemtelen nevelők azon gyöngeségével, mely az érzékenyszívűség színe alatt elnéz minden erkölcs és világrend elleni bűnt, sőt enyhítni törekszik. A „Zord idő” erős visszahatás akar lenni ezen tévedezések, szűkkeblűségek ellen. E regényben örvendetes tüneménynek látjuk azon közelebbi ismeretét, mélyebb érzetét a világrendnek, mely a valódi történet- és nagy tragoediaírókat lelkesíti, kik mintegy maga a sors ítéletének szigorú és lelkiismeretes kimondói. S annak ellenére, hogy a regényben nem csak egy, hanem több Polonius-féle áldozatul esést találunk, minden egyéb nagy bűn nélkül, mint hogy épen útban állanak s vakon engednek más akaratának, s bukásuk megbánás és köny nélküli, – mondom mindezek dacára, melyek talán az említett visszahatási ösztön túlzásai, emelkedettnek s erős morális érzet jelének találom ezen kérlelhetlen igazságszolgáltatást.

De a művészi hatás rovására történik némely iszony gerjesztő jelenetnek, úgyszólván, színpadra hozása. Hamzsabég vérengező föllépte, levágott fejének bemutatása, s némely más ily jelenet, bár Shakespeare sem kímél meg hasonlóktól, nem teszi azon erkölcsi és szellemi hatást, mely a művészet feladata: a materialismus azon neme nyilatkozik ebben, mely közvetlenül csak az idegekre hat. Tisztán az aestheticai hatást véve, habár magunk is óvakodunk igen finyáskodók lenni, Barnabás diák is s egész sorsa és nevelkedése kellemetlen hatással van: ez ember gonosz szenvedélyei a lelki betegségnek azon fokát igen megközelítik, melyben nem tudjuk, beszámítás alá eshetik-e a mit cselekszik: nem Caliban ugyan, s épen nem Quasimodo; de belátjuk, hogy csakugyan oly ember, kinek elszabadulása kár volt, mint Dorka vélte, s kivel rég kelle vala azt tenni, a mit vérengző tette után a basa tesz vele, hogy t. i. őrizet alá fogatja. Látnivaló azonban, mily nehéz volt oly regényben, melynek több mint fele való, mely alapjában és lényegében történeti, épen eltalálni a határvonalat az élethű festés s aestheticai hatás, a valóság és szép között.

E regény melynek az aesthetika a fennebbi kifogáson kívül azt is hibájaként említhetné, hogy az előadásban néhol hosszas, s nyelvében holmi apró elsietések vannak, – s ezenkívül még bármi kivetőt találjon okkal vagy a nélkül egyik másik

ízlése, egyik legfigyelemre méltóbb könyv, s a legsajátságosabb irodalmi tünemény napjainkban. Nemcsak a képzeletnek ad tápot, nemcsak mint erős compositio méltó hogy kiemeltessék a kritika részéről, hanem tápot ad a gondolkodásnak is, s új fényt áraszt nemzetünk egy döntő fontosságú katastrophájára. –m.–

73.

[–m.–, [Hollósy Kornélia fellépte], Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 7., 14. sz. 221–222.]

Július 29-ikén „Bánk bán" dalművet játszták. A roppant számú közönség nem előadást élvezni ment színházunkba, hanem ünnepélyre, melyben az egyik szereplő fél maga akart lenni: a másik fél *Hollósy Kornélia*, Lonovicsné volt. A művésznő végbúcsút volt veendő azon színháztól, melyben egy dicsőséggel, egy egész nemzet elismerésével keresztül futott pályát végzett be, s a közönség még egyszer s utoljára akará kifejezni mindazon sympathiát, szeretetet és becsülést, melyet kedvenc művésznője oly nagy mértékben megnyert és teljesen megérdemelt. S nincs a világon közönség, melynél a kit szeret, jobban meg volna szeretve, mint a magyar; mely jobban meg tudná becsülni, a kit becsül, s oly egész lélekkel tudna lelkesedni megkedvelt eszmék és egyének iránt: csaknem bálvány-imádással lehetne vádolni olykor. Azon búcsút, mely július 29-ikén a magyar nemzeti színházban végbement, irigyléssel tekintette volna tán a világ első rendű operaházaiban ragyogott művésznő is. A koszorúk, gyémántok, műértők megelégedése, halavány jutalom és vigasztalás a szívnek azon meginduláshoz képest, melyet a magyar közönség a legőszintébb jelekben, könyekben fejezett ki. Közönség, művésznő s az egész színházi személyzet, mely egy búcsú-jelenetben a színpadon mondá ki a művésznőhöz az istenhozzádot, kölcsönösen meg voltak hatva. Nem jutott eszébe, hogy gyengeség: örege, ifja sírt, mint a gyermek.

Ily jelenet tán soha sem volt, még a mi magyar színházunkban sem. E rendkívüli tüneménynek nagyon erős okai vannak.

Hollósy Kornélia művészete és egyénisége oly kedves összhangzásban olvadt egygyé, hogy magában is a legsympathicusabb lények közé tartozott, kiket a színpadon, vagy azon kívül láttunk. Valamint tisztán csengő és rendkívül hajlékony hangját nem erő és mélység jellemzi főleg, úgy játékában nem az erős szenvedélyek rohamos kifejezése különböztette meg. Mint valódi művésznő, érzé miben áll ereje, s legkisebb erőlködés sem volt tapasztalható benne, hogy kimért körét átlépje. Egész éneke és játéka nem a dráma erős szenvedélyeire, hanem a dráma azon lyrai nemére volt teremtve, melyre kiválóan az operák vannak utalva, s melyen messze túl a valódi dráma körébe átcsapniok ritkán lehet teljes sikerrel. Különösön azon prima-donnai szerepeknek, melyek Hollósy körét tevék, kiválóan lyrai természetűeknek kell lenniük. Művésznőnk, ha kevésbbé merész volt éneké-

ben, ha mérsékeltebb is játékában, mint a mai primadonnák nagy része, s a közönséget nem ragadta oly kitörő lelkesedésre, nem kevésbbé volt ellenállhatlan erejű azon varázs, mely a méltósággal párosult kellemben, mérséklettel párosult érzésben s fitogtatás nélküli egyszerűségben állott. A dalművészetnek ő mintegy ideális megtestesülése, s a hangok bája mellett másodrendűvé vált, sőt csaknem elenyészett maga a szöveg is. Dala s játéka nem annyira a képzelethez, mint közvetlenül a szívhez szólott, mint a valódi zeneművészet szokott. Kevés volt mind dalában, mind játékában a jellemzetes, de annál több az érzés, melódia és összhang.

Hollósy Korneliánál valamint a természet megtőn mindent saját körű művészete emelésére, úgy maga a művészi tanulmány azon magas fokára emelkedett, mely az önismeretben áll. Bécsben kezdé tanulmányát fiatal korában, s Milánóban két évet töltött, öt évig volt távol honától hőn szeretett művészete tanulására. A látott példányok s az iskola szabályainak szorgalmas tanulmányozása által nem idegen modort és fogásokat, hanem magát a művészetet tanulá, hogy mindenkire nézve nélkülözhetlen elvei nyomán a maga tehetségét magából fejtse ki.

Midőn 1846-ban először „Lindá"-ban föllépett a nemzeti színházban, a csak tizennyolc éves fiatal leány már kész művésznő volt, s első föllépteі oly események valának, melyeket tán csak a közelebbi búcsú előadás múlt felül. – Azon lelkesedést, melylyel színházunk közönsége pályája két-három első évében ünneplé a művésznőt, könynyen tulajdoníthatták némelyek a rendkívül bájos és szép nő fiatal kellemeinek, ifjúi friseségű hangjának, melyek, mint fájdalom gyakran, elenyészvén, oda lesz velök a művészet varázsa is. Hollósy Korneliánál nem így történt. Művészete mind ez ideig megmaradt s eredeti varázsából alig veszített: főleg egészségi szempontok foszták meg színházunkat egyik fő büszkeségétől s bennünket a megszokott, de folyvást újnak, frisnek tetsző élvezettől, melylyel a kedves hangot és művészi dalt hallgattuk. Ő is egyik szép példája unnak, hogy a valódi művészet örökre ifjú marad.

Arra, hogy közönségünk oly őszinte bánattal sőt fájdalommal vált meg művésznőjétől, sokat tehetett e megszokás annyi éven át, sokat tőn különösen azon kedves visszaemlékezés, melyet minden iránt tapasztalunk közönségünknél, melynek datuma két évtizeddel ezelőtti időkre esik, s már csak annál fogva is, jobbnak, szebbnek tartjuk, az újabb kor szülötteinél; sokat tőn ama művészet varázsa, melyet fenebb röviden vázolni ügyekeztem; sokat tőn azon hű ragaszkodás, melylyel a művésznő, ki osztályának azon ritka kivételeihez tartozik, kikben a hírvágy kevesebb a valódi tehetségnél, s kik szerénységgel párosítják a diadalokat, mind végig megmaradt a nemzeti színháznál, alig egy két vendégszereplést s pár évi szünetet kivéve. De volt egy indok még, melyet ki kell emelnünk, s ez a köztisztelet, melyben a művésznő egyénisége a színpadon kívül is részesült.

A tisztelet nem mindig párosul a szeretettel: Hollósy Korneliánál azonban a kettő teljesen egyesült. Ő nemcsak művészetére, hanem egyéniségére nézve is e tekintetben méltán megérdemli a magyar *Lind Jenni* nevet.

Hollósy-Lonovics Kornélia nemcsak a színpadi szereplés által volt díszére a nemzeti színháznak, nemcsak művészetével tett hasznot intézetünknek, hanem egész életpályája is hasznos lehet azon buzdítás által, melyet magában foglal.

Ő, egy tisztes nemesi család leánya, szülői ellenzésével adja magát a művészi pályára, azon időben, mikor mind a nemesi cím iránt több volt az elfogultság, mind a művészi pálya iránt nagyobb az előítélet. Azon idők óta mintegy húsz év folyt le: azóta a nemesi elfogultságnak s a művészet iránti előítéletnek tetemesen apadnia kellett; de hol van példa rá azóta, hogy hasonló elszántsággal s ellenzések és a magánéletben is kínálkozott hasonló jövő mellett egy-egy, a természettől hivatott tehetség adta volna magát a színészi pálya bármelyik szakára? – A lefolyt hónapok alatt országszerte tartatának színészi műkedvelő előadások, s nem egy helyen mutatkoztak kétségkívül kitűnő művészi tehetségek, – de nem hallottuk, hogy valamelyik azon hivatásra szánta volna magát, melyre születve látszik lenni.

Hollósy-Lonovicsné buzdító példájára tehát nagy szüksége volt nemzeti színházunknak. – És épen az ő példájára; mert megmutatá, hogy a színésznő nemcsak a színpadon nyerhet tapsokat, hanem az életben és társadalomban is köztiszteletben álló, sőt mondhatni ünnepelt egyén lehet: s mert alig van példa rá, hogy művész a természetnél fogva inkább épen azon művészi szakra lássék születve lenni, mint ő vala. Az ő példája csak azt buzdíthatja, kiben valódi kétségtelen hivatás van a pályára. –m.–

74.

[–m.–, *A nemzeti színház megnyitása 25-ik évnapjának örömünnepe*, Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 28., szept. 4., 17–18. sz. 269–271., 285–286.]

A nemzeti színház megnyitása 25-ik évnapjának örömünnepe

Pesten, 1862-ben, augusztus 22-ikén

Az 1837-iki év augustus 22-ik napját *theâtre-páré*-val ültük meg és a *parádéból* nem hiányzott semmi. Díszesen ki volt világítva a ház minden része, díszes közönség tölté meg egészen a nézőhelyeket, – a színpad elővette díszítményeit, ködfátyolait, sülyesztőit, játékba hozta dicsfény-világítását; a bevezetésül szolgált *Kölcsey-hymnusnál* kiállott a színház éneklő és zene-személyzete. Maga Erkel, a főkarmester vezérlé az éneket, mint ez estve minden zene- és énekelőadást, – jelen voltak az éneklő karban a primadonnák, az ősz Udvarhelyi, s még a budai népszínház némely tagjai is, – mert a népszínház is ünnepet tartott: kijelenté színlapján, hogy aug. 22-ikének megünneplésére zárva marad. Végül az előadások sorozatát úgy intézték, hogy a drámai színészek minden jelesebbjének jusson egy parányi szerep vagy legalább néhány szó, s a színpadon megforduljon mind, a mi

tagját csak bírja az intézet – talán csak az egy súgó nem állott a maga pontján – mert, ha jól sejtők, az előadás dísze emelésére minden színész súgó nélküli szavalásra készült el. Egy szóval a színházi személyzetben senki sem volt rest, vagy beteg, sőt tán szabadsággal sem utazott el, s még Szerdahelyi is, ki messze külföldön járt sokáig, ma estve örvendetes meglépést okozott föllépésével és megszólalásával. Az igazgatóság nem volt fukar az összes contingensek sőt a tartalék sereg kiállításában, nem világításban, fáradságban, sem pedig szavalati, dal-zene-tánc mutatványokban. Hogy semmi se hiányozzék, még a színház orgonája is szerepelt utoljára.

A színházi igazgatóságnak ez esti hadjárati terve nem állott egyébből, mint hogy a közönség előtt díszesen eldefiliroztassa összes csapatait, minden társzekereivel együtt. Azért nem annyira volt öröm-ünnep, mint díszmenet. Pedig, meglehetnek győződve az ünnepély szerzői és rendezői, hogy az ünnepély nem lesz vala elrontva, ha defilirozás helyett színészeink egy oly tragoediai manőverrel, eleven vígjátéki turnirral, s népszínműi jelenettel mulattat, melyben színészeink tehetsége a lehető legragyogóbban tündöklik – nem kellett volna arra ügyekezni, hogy a sereg apraja-nagyja megmutassa magát, kiket jobban ismerünk, hogy sem bemutatásra szorultak volna, hanem, hogy válogatott része, az élite mutassa be remeklését. Egy jó előadásban mindig meg van az újság ingere.

1837-ben helyesebben ülték meg a megnyitási ünnepet. „Árpád ébredése” volt a bevezetés, mely legalább törekedett drámaivá tenni az akkor alkalomszerű eszméket, – s utána egy egész drámát játszottak el színészeink: „Belizár”-t – Szőlősy magyar tánca csak hézagpótlóként mutattatott be. Legjelesebb színészeink: Bartha, Megyeri, Lendvay, Egressy, Lendvayné (ki a közönség kedvence volt), Szentpétery – mind játsztak, – s játszik vala *Kántorné* is, legnagyobb magyar tragicai színésznőnk, ha a színház örök kárára, távol nem marad Pesttől. Egy Laborfalvy Róza is csak e körülménynek köszönheté, hogy ekkor szerephez jutott. Az *akkor* és *most* ünnepe közt az a főkülönbség, hogy akkor a főfigyelem, a fődologra. a drámai művészetre volt fordítva, míg most a nemdrámai mutatványokra és declamatiókra, s a dráma csak mint mellékes vala feltüntetve.

Nem szólok az ünnepély nyitányáról, melyet Kölcsey Hymnusa képezett. Ez bármely nemzeti ünnepély, s így a színházi nemzeti ünnepély nyitányaként is egészen helyén van, s különben is dallamában a színháznak is része van: ősz karmesterünk, *Erkel* szerzé azt, s a közönség őt éljenezte meg a kardal bevégeztével, mint *szerzőt.*

A függöny fölemelkedett ismét s Jókainé tűnt elő nemtőnek, Pannónia múzsájának, öltözve. Hátterül egy ködfüggöny ábrázolta a „fakó semmi”-t, a mint illett eme nem földi, nem is színpadi eszmékhez, melyek a verses prológban egymást fölváltották. E prológban hallánk több megtapsolt, csattanós, és magasb szárnyalatú gondolatot: Jókai műve volt. De nem adott elég megtestesítést e gondolatok nagyobb részének, hogy a képzeletet és érzést megragadják. Némi szónoki áradozás, és hiánya a tömör concentrálásnak okozta, hogy a prológ hosszadalmasnak tetszett.

Ámbár nem vagyunk ellenségei a prológoknak, úgy véljük, az 1837-iki illőbb alakot öltött: a drámai művészet ünnepélyén drámai külformában jelent meg. A szónoklás hangja sem lepett meg: hozzászoktatott számos oly eredeti dráma, melyet történeti tragoediának szeretünk címezni. Miután a szónoklat annyiszor szerepelt, annyi tapsban részesült, még pedig gyengébb kiadásban, miért ne lett volna külön képviselve ez ünnepély műsorozatában? S csakugyan így, külön választva, örömestebb végig hallgatjuk, mint drámai jelenetekbe szőve. Valamint népszínműben szükségesnek tartjuk a népdalokat, ha egy cseppet sem illenek is a jelenetbe, úgy drámáinkban el nem maradható tapsonc-csiklándó fűszernek vannak elismerve a phrasisos szép mondások, ha nem tartoznak is a személy jellemzéséhez s következőleg a cselekvényhez sem. Jellemző ábrázolás helyett gyakran a közönségnek épen mai nap tetsző phrasisokat hallunk a több száz évvel ezelőtti megboldogult jámbor apáktól, kik tragikai haldoklásukban is oly szép toastokat mondanak, hogy köny helyett éljeneket csikarnak ki. A közönség megtapsolja a *helyeket*, *az egész* hidegen hagyja, s sokszori látására nem kívánkozik.

Minket tehát, kik e prológ szép helyeire szintén *helyest* kiáltottunk, kevéssé lepett meg e drámáinkban is szokott tünemény. Az lepett meg, hogy ki van belőle némileg feledve egy fő, lényeges tárgy. A színház dicsőítésére írt versben nem találjuk ugyanis a *drámai művészetet* megénekelve, a mi pedig alkalomszerű lett volna egy alkalomra írt költeményben. Vörösmarty „Árpád ébredésé"-nek egyik legszebb helye, a hol a magyar költő költőileg festi le Árpádnak, mi az a színház, – s itt úgy tünteti föl a tragoediát és comoediát, mint az élet eszményi visszatükröződését. Meglehet, hogy Vörösmarty költői definitiója sem mindenben pontos a drámai művészet föladatára nézve, – de a fő dologra, az igazságszolgáltatásra van fektetve a fősúly, s ki van emelve, hogy a drámában a bűn tévedés bűnhődik és a gyengeség nevetségessé tétetik. 1837-ben a színház megnyitásakor még ennyire tisztában voltunk. 1862-ben már úgy értjük a dráma föladatát, hogy az először az erények és nagy emberek magasztalásának, másodszor a nemzeti nyelv menedékhelye. Legalább a következő szép versekben, melyek fenálló színházunk érdemeit sorolják elő, csak e két szempont van kiemelve:

A nép *erénye*, nemzet ős szokási;
A multnak fényes nevü óriási,
A költő eszményképe, ihlett álma
Jelentek itt élő alakra válva,
S mi legdrágább kincs élő nép előtt,
Mi foglalkoztat szívet és velőt,
A *nemzet nyelve*, legszebb földi éke,
Itten talált oltárra menedékre."

Szükségtelen fejtegetnünk, hogy a tragoedia és vígjáték a régi vagy új kor erényei helyett inkább erkölcsi tévedéseiket tünteti fel és bűnhődteti. Ezzel inkább tisztában van ma drámaíró és közönség, mint régen, midőn Zrínyit és Kemény Simont alkalmas tárgyaknak vélték egy tragoediára. – Csak a nyelvre nézve van rövid megjegyzésünk. A költészet akármely ága csak annyiban mozdítja elő a nyelv

ügyét, mennyiben a maga szakában jeles művet bír felmutatni. A nyelv az elmélkedés mezején üres hang gondolat nélkül, a lyrában üres hang őszinte érzelem nélkül, a drámában is üres hang a jellemek hű ábrázolása nélkül – s üres hang nem kell senkinek. Erős gondolatok és érzelmek, világos képzelet az, a mi a nyelvet hajlékonyságra, szabatosságra kényszeríti, s gondolat-termékenység nélkül nincs mire használnunk a leggazdagabb nyelv kincsét. Drámánk csak akkor tesz szolgálatot nyelvünknek, midőn a legkülönfélébb jellemeknek csupán szavak általi festésére fölhasználja a nemzeti nyelv szavait és szójárásbeli kincseit. Csak az aesthetikai szempontból jó dráma fog valódi szolgálatot tenni a nyelvnek is. Különben bárminő szép dictio, tiszta magyarság, ép jambuszok csak szófecsélés, s rosz helyen alkalmazott ékszerek. Azon tan mellett, hogy az ősök erényeinek magasztalása és vele a szónoklás első dolga a drámának, nem fogjuk elérni a másik célt, a nyelvnek a dráma általi fejtését.

Mindez nem Jókainak szól. Ő, kinek elbeszéléseit épen az teszi kedvesekké, hogy gyakran meglepő hűséggel, s ép e helyeken olvasóit elragadó magyarsággal tudja beszéltetni képzelt egyéneit, igen jól érti, s gyakorlatilag is megmutatja, hogy a költészetben az ábrázolási leleményesség adja meg a nyelvnek is új fordulatokban való gazdagságát. Csak azon, meglehet sokaknál uralkodó téveszme ellen szóltunk, mely szerint valami nagy isten-áldás a magyar nyelvre, hogy gyenge drámákat szavalnak el rajta, (természetesen, többnyire üres padok előtt).

[II.]

A prológ, mely, egyetlen ez alkalomra készült nem zenei rész volt, se nem képviselte eléggé a drámát, se elég alkalomszerű nem volt. „Árpád ébredése," mely ezután következett, bár Vörösmarty írta, kinek nyelvét lyrában és eposzban méltán csodáltuk, bár ügyekezett legalább külsőleg drámai formát adni eszméinek, s bár így kétség kívül több hatású, mint lett volna egy szép szavalmány – nem nevezhető drámai műnek, még igénytelen arányaihoz mérve sem. Egyetlen színésznek sem ad alkalmat, hogy az alakítás által csak némileg kitüntesse magát. Prielle Kornéliának, mint szellemnek, egy kis mondókája, Felekinének egy szenvedőleges jelenete, Szerdahelyinek két-három szava, alig több Szigetinek; Egressy mint Árpád és Feleki mint költő inkább csak magyarázgató párbeszédet folytatnak. „Árpád ébredésé"-nek főérdeme volt 1837-ben, hogy magában foglalá s allegoricus alakokban megtestesíté azon eszméket, melyeket a színház ügyében nemcsak korszerű, hanem szükséges vala elmondani. A színház áll; de a költő nem ismerve, a színész üldözések, részvétlenség közt él. 1837-ben a színház valóban felépült, de a színészet fenntartásáról nem volt gondoskodva.

Átvitt értelemben a mai viszonyokra is illik némileg ez eszme; mert színházunk állandó fönnállása nincs biztosítva; de oly közvetlenségben, mint ez előjáték feltünteti, nem áll, hála istennek, színészeink helyzetére nézve. Aggodalmunk lehet távolabbi jövőjök iránt, de jelenben se szükséget, se üldözést, se félreismerést nem kell szenvedniük. Továbbá ma már oly visszásan hat, mint valamely anarchronismus azon, régen helyén volt kezdetlegesség, melylyel a színház sokféle ügye felhozatik, s többek közt, hogy a fiatalság viselje magát illendően, ne „*betyárkodjék*" a színházban. „Árpád ébredése" előadatásának csak mint a megnyitási ünne-

pélyt némileg ábrázoló előadásnak volt értelme, oly diadalkapu az, melynek egykor díszítménye és felirata teljesen illett az alkalomhoz; de szükségből elővettük más viszonyok közt is föliratostól együtt.

A *népszínművet* ez este nem drámai oldalról mutatták be. Egy népdalegyveleg adatott elő, melyet egy kezdő zenész kevés tetszésben részesült nyitánya vezetett be. Füredi és Bognár Vilma váltva énekeltek nem elég összefüggéssel számos népdalt az ének- és zenekar közreműködésével. Utána magyar tánc következett, ugyanaz, melylyet már többször láttunk színpadunkon.

Végre valahára következett aztán oly mutatvány is, melyben a valódi dráma tűnt fel. „Bánk bán” 4-ik felvonásának végét adák elő Egressy és Szathmáryné. Az első Bánk bánt, utóbbi Gertrudot játszta. Ez sem oly előadás volt, mely színházunk drámai személyzetének remekéül lett volna elfogadható. Egressy Petur bán s nem Bánk szerepében van egészen helyén, Szathmáryné sokkal jobban játszja a tűzről pattant magyar házi asszonyokat, mint a Gertrud királyné féle szerepeket. Azon tragikai mélységből, mely egész „Bánk bán”-on elömlik, nem sokat hallánk e megrázó jelenetben, melyben a cselekvény tetőpontot ér. Még csak bennsőséget sem tapasztaltunk; ezt külsőségekkel, kiáltozással, erőszakos mozdulatokkal helyettesítette Egressy, s mikor végre elmegy, a helyett, hogy Katona József utasítását követné, kinek képzelete szerint Bánk *elvánszorog*, Egressy Bánkja földhöz veri magát. Bánk, mint önmaga ellen támadt és lelkileg megtört ember méltóságot is többet tart meg előbbi lényéből, mint a hogy ez este bemutattatott. A mit a közönség tetszéssel fogadott is, egy-két csattanósabb mondás volt, s nem a drámai emotio ragadta meg a nézőket.

Ez esti műsorozatot, hogy az opera is képviselve legyen, Hunyady Lászlóból a templomi eskü-jelenet zárta be.

Ezekben indokoltuk, mit előre bocsátánk, hogy augusztus 22-ikén, 1862-ben a drámai művészet, s átalán a művészet, épen nem tett ki magáért, a mi koránt sem a szerepeltek hibája, legtávolabbról sem. A rosz műsorozat, a közönség tetszésének a művészeten kívül eső utakon keresése az igazgatónak vagy választmánynak, vagy főúri pártfogóknak, vagy tán egy-két befolyásosabb színésznek is, felrovandó, – mert ennyi tömérdek igazgató van! A vegyes tarka előadás, mintha csak ez egyveleg igazgatás képe lett volna!

A színháznál van egy igazgató, kitől legtöbb függene, ha maga is nem függene azon igazgató választmánytól, melyet még az országgyűlés tett meg, s egy másik még befolyásosb félhivatalos kör, mely el nem mulasztja tanácsokkal *is* támogatni a színházat. Mind ezen befolyás körülbelől egy úton jár: a színház rendeltetése ellenére nem ügyekszik a drámai művészet emelésén: a közönség kedvében akar járni s a múlékony tetszés miatt a maradandóbbat és lényegest hanyagolja el. Mit nyom a latban ezek ellenében a drámai színészek és journalistika mindössze is, midőn részökön van az opera- és ballet-személyzet és a közönség egy nagy tömege? Mert a közönség, már nem úgy mint régen, a drámai művészet iránt igen kevés részvéttel van, pedig tőle függene leginkább fölemelni a drámai művészetet – e művészetet, melynek kiváló érdekében építé fel adakozásokból a nemzet a színház épületét, melynek érdekében adózott az adómentes nemesség 1840-ben

450000 forintot alapul, – s csupán ez az egyetlen egy az, melynek értelme van a *nemzeti nyelv* fejlesztésére nézve, mert a dalmű nem oly kizárólagosan szorult a nemzeti nyelvre. A dalműre szükség van színházunknál, miután különben egy másik helybeli színház foglalná el az üresen maradt tért, de a dráma első s mindenek fölött áll. A közönség részvéte több életet adott az operának, látványos műveknek, mi ha a dráma részére kezdene fordulni, az a mindig csak a közönség tetszését és nem tetszését, nem pedig belátását és sugallatát követő három fejű igazgatóság oly dráma-kedvelővé válnék, mint ha nem is az volna, a ki volt. –m.–

75.

[Salamon F., *A házasság rokkantjai*, Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 11., 19. sz. 301–303.]

A házasság rokkantjai

Vígjáték 3 felvonásban. Írták Dumanoir és Lafargue, magyarosította Feleki Miklós. Pénteken september 5-én először

Ez új vígjáték gyenge mű. Mulattatta, sok helyen megnevettette a közönség egy részét, de a mulattatás eszközei ellen igen sok kifogásunk van. Azonban lássuk röviden a mesét.

A házasság rokkantját e vígjátékban egy francia vagyonos ember képviseli, ki mintegy negyven évig maradván ifjú úr, bekalandozta Európa minden nevezetesb helyeit, végig táncolt mulatott vagy húsz farsangot, s leélte az ifjú évek minden könnyelműségeit, míg negyven éves kora felé ráunván mindezekre, megházasodik, elvesz egy tizenhat éves leányt, kinek még anyja is elég fiatal, legalább annak tartja magát. Mind a lány, mind az anya ábrándos képekkel vannak eltelve a felséges jövő iránt. Föl sem teszik a vőlegényről, hogy benne az életkedv, élvezetvágy hasonló ne volna övékhez; föl sem teszik róla, hogy szíves-örömest oda ne hagyná kedvökért s a maga kedveért is az egyhangú falusi magányt, s ne vágynék teljes szívből velők Schweicba, Rómába, Nápolyba, Velencébe, Milanóba utazni; ne óhajtana oly szenvedélyesen, mint ők, Párisba költözni, hogy ott örökös bálban, hangversenyen, estélyen élvezzék a mit csak, fogalmuk szerint, ember élvezhet. A két nő egészen naiv életkedvével azonban merő ellentétet képez a negyven éves új férj életuntsága. Semmitől sem borzad jobban, mint az utazástól, melyet a tökéletes unalomig folytatott ifjú korában. Róma, Schweitz ösztönszerű borzadással tölti el; – csak egy van, mitől jobban iszonyodik: a táncvigalom, a zajos párisi élet. A hegymászás és tánc eszméje is azonnal belenyilallik lábába, melybe már a podágra beleharapott. Azért házasodott, hogy a világ zajától minél több mérföldnyire, szobai kabátban, kopaszodó fején házi sipkával s viseltes lábán éji cipőkben pihenje ki magát karszékén az élet fenékig ürített élveinek fáradalmaitól.

A vígjáték kezdete előtt megtörtént az esküvő s az első felvonásban megtörténik az is, hogy az anyós, a menyecske és egy fiatal barátnő ellenállhatlan ékesszólása ellen mitsem hozhatván fel az új férj, Szélházy Pál, meg kell válnia a csendélet ábrándjaitól. A nőkkel szemben Szélházy Pál, ki a „negyven”-től irtóztában váltig harminc kilenc évesnek mondja magát, nem meri bevallani, hogy a vigalmakra már öreg, – nem mer ellenvetéseket tenni – s így egyhangúlag határozatba megy, a minek ő leghatározottabb ellensége – a Párisba költözés.

A második felvonásban a kárpit zajos táncvigalomra emelkedik fel. melyet a fiatalság virradtig akar kihúzni. Pali fiatal neje, sőt anyósa is boldogságok tetőpontján vannak, hogy kedvök szerint táncolhatnak. Annál nagyobb a férj kétségbeesése, ki az előtéren négy-öt hozzá hasonló „házasság rokkantjai”-val nem tudja hova legyen unalmában. E fölvonásban egymást váltják a comicus helyzetek, melyek sok leleményességgel arra számítvák, hogy hősünk és társai el ne alhassanak, s nyugtot ne találjanak. – A részleteket nem akarjuk itt bővebben előadni, csak azt említjük meg, hogy a közönség jól mulatott rajtok, s hogy e táncmulatságon hősünk egy szintén fiatal házas de szintén 39 éves barátja, kit Nácinak neveznek, korán haza megy. Ez nejét rászoktatta, hogy magában vegyen részt a vigalmakban, míg a koránfekvést szerető férj jóízűt alszik otthon. A mint ez úttal haza megy, otthon véletlenül egy szerelmes levelet talál, mely nejéhez van intézve. A levelet egy fiatal szeles, de szintén házas ember írta, ki jelen volt azon esti vigalomban. Náci neje ártatlan az egészben s csak a nagyon szeles Lombai Feri, a szerelmes levél írója, hibás. A párbaj kész – s annak következéseit foglalja magába a *harmadik felvonás.*

Náci megvívott Ferivel, neje csábítójával, s ez felkötött karral lép föl. A párbajnak véletlenül nyomára jőnek az asszonyok, csak azt nem tudják, ki vívott és mi felett. Annyi bizonyos, hogy Lombai Feri, a megsebesített, résztvett benne, mert egy paraszt haza viszi tárcáját a hely színéről, hol kardcsattogást hallott. A dolgot mindenkép el kell titkolni, épen Náci, a megsértett becsületű férj érdekében. Ezért hát elhíresztelik, hogy Szélházy Pali vívott, ki valóban csak segéd volt, s ő kapott sebet. Feri, mellénye gombjai közé dugja sebesült jobbját, s Szélházy Pali nyakába akasztják a zsebkendőt, ez siettében bal karját dugja bele, mi miatt folyvást azon veszélyben van, hogy a cselt fölfedezik.

Új bonyolódás következik. Pali, hogy barátját kisegítse, maga kezével másolja le a szerelmes levelet, hogy Feri neje meggyőződjék, hogy nem hűtlen férje miatt történt a párbaj. De e levél Palit hozza bajba anyósa előtt, ki azt megkapja. Az ártatlan Pali kénytelen bűnbánó arcot mutatni s térden állva kérni bocsánatot anyósától – ki megbocsát neki a javulás felfogadása fejében; Most azonban Pali neje előtt kell titkolni a párbajt, s e végre a karkötőt ismét a valódi sebesült, Feri nyakába akasztják. Az anyós azonban okulván veje tévedésén, most maga sürgeti hathatósan, hogy visszaköltözzenek falura – s Pali, kinek így minden óhajtása teljesedik, elég képmutató, hogy sajnálkozzék Páris odahagyásán.

Így végződik, átalános kibékülés közt, e vígjáték; ily fordulatokkal tesz hatást a 3-ik felvonás, s ez a cselekvény egész lefolyása, melyben a fejlés, a comicum nem a jellemekre, hanem a külső helyzetekre van fektetve. A második felvonásban is,

hol legtöbb tere volna a jellemből fejlő comicumnak, csak a külső eszközök által előidézett comicus helyzet van meg: inkább azon derültséget okozó ügyesség, mely a csintalanok leleményességét jellemzi, mint azon erősebb hatású comicum, mely egy híven rajzolt jellem minden nyilatkozatában ama sokkal erősebb, ellenállhatlan és mély hatást szokta előidézni, mely szokszori ismétlés után is új marad. Az unatkozó férj előre viszi alattomban a fali órát, a maga és alvó társai zsebóráját, hogy asszonyait távozásra bírja, kik már fel is készülnek, midőn a csíny mások zsebórájából kitűnik, s terve meghiúsul. A rokkant férjek azon ürügy alatt, hogy kártyáznak, összeülnek alunni az asztalhoz, de Pali nem alhatik, s anyósa közeledtére fölébreszti társait, kik egyszerre cséplői erővel és tűzzel kezdik oda verni kártyájokat; midőn Pali ledűl egy dívánra alunni, a szomszéd teremből egy nyíláson mindjárt a legnagyobb erővel kezd beharsogni a tánczenének csupán trombita-része stb. Ily leleményességeket tapsolt meg a néző közönség, a miben a jellemfestésnek majd semmi része sincs.

E vígjáték egészét véve, sincs meg benne a rokkant házasok comicuma. A hős. Pali, az események véletlen bonyolódásánál fogva utoljára eléri célját, hogy falusi elvonultságban éljen. Lehet-e comicus személynek neveznünk az olyat, ki *maga nevet utoljára?* Különben is a harmadik felvonás, melyet egészen a párbaj bonyodalma foglal el, merőben letér még azon némi comicai irány útjáról is, mely az első két felvonásban uralkodik. Nem egyéb e felvonás szembekötősdinél, melyben a bajos helyzetből folytonosan ügyes hazudozással akarják kivágni magukat a szereplők. Nagyon hasonlít a vásott gyermekek hancuzásához. A műven nem vonul végig semminemű uralkodó eszme, nem valamely szenvedély vagy jellem végig fejlesztése, mely ép oly szükséges a vígjátékban, mint a tragoediában. Csaknem valamennyi egyén gyönge gyermek, de épen nem ártatlan.

Továbbá a ledérség mindig majdnem leplezetlenül nyilatkozik, s nagyon alapos gyanú, hogy a szerzők épen ezen ledér nyilatkozatokkal vadászszák a közönség tetszését.

A dráma természetével ellenkezik minden oly hatás, mely nem az egyének találó jellemzését s a szenvedély és indulatok hathatós nyilatkozásából foly. Még a legáhítatosabb vallásos mondatok, a legerkölcsösebb maximák, a leghazafiasabb mondások, az életviszonyokra legtalálóbb politikai célzások sem tartoznak oda, mihelyt nem a jellemek ábrázolásának eszközei. Mennyivel súlyosabb a vád, ha a társadalmi corruptio és valódi jellemtelenség morálját hirdetik ama phrasisok. A vígjáték feladata ama corruptiót és gyengeséget kímélet nélkül nevetségessé tenni, nem pedig legyezgetni, mint a hogy az e műnek mind egész meséjében, mind pedig közönyös cynismussal ejtett kétértelmű célzásaiban elég érthetően kifejeztetik. A főbb szereplők közt nincs egy is, ki ne a féktelen élv hajhászatát s a legdurvább önzést képviselné, legfeljebb a társadalmi illem elég tág korlátjai közt.

A francia kritika sok ízben tett óvást az ellen, hogy ily művekben a *francia életet* vélik ábrázolni némely drámacsinálók, s kell hinnünk szavaiknak, hogy maga a francia élet sem olyan, mint némely másodrendű színház vígjátéka és tapsoló közönsége.

Mennyivel inkább különbözik az ily képtől a magyar élete! Mily anachronismus a „házasság rokkantjai”-t Szabolcs egy falujába és Pestre ültetni át, hol az emberek még sokkal nagyobb mértékben különböznek eme vígjáték egyéneitől, s hol a társadalmi légkör és fogalmak merőben mások. Ha Feleki át akarta dolgozni e művet, jobb lesz vala a szereplőknek, helyeknek meghagyni francia nevöket, s e helyett inkább némely kifejezéseket kihagyni, sőt némely jellemet módosítni.

Elismerjük, hogy ez utóbbi bajos lett volna; de épen azért kár volt ily művet egyátalában lefordítni, melyben a cselekvény üres játék, a jellemek közt egy sincs, mely csak egy genre-képbe is beillenék s valamelyik színészünk alakítási stúdiumára méltó lenne, – ellenben mulattatása olyan, hogy míg a közönség egy része tapsol neki, a másik rész számos helyen elfordul tőle.

Nemhogy életünkbe beillenék az ily mű, hanem még közönségünk elébe sem való, melynek egyik része félni fog új francia vígjátékot megnézni, ha így folytatjuk. Az új művön tapsoltak, nevettek, elmulattak sokan; de nem nyert átalános tetszést.

Újabb időben, s kivált az idén, divattá kezdett válni a fenebbihez hasonló, s ennél még gonoszabb, francia drámák és vígjátékok színrehozása. Ha azt vettük volna észre, hogy tömegesen csábítják a színházba közönségünket, a magyar élet erkölcsisége érdekében tettünk volna óvást ellenök.

Szólhattunk volna a drámai ízlés szempontjából e kérdéshez, – bebizonyítandók, hogy a mi társadalmi és erkölcsi fogalmaink szerint érzékünket sérti, az nem elégítheti ki ízlésünket sem, az nem tehet aesthetikai hatást. De mindezekre nincs szükség. Csak a *színház érdekében* szólunk. Figyelmeztetjük a fordító urakat, hogy hasonló művekkel nemhogy a színházba csábítnák, hanem attól épen visszatartóztatják a közönségnek talán nem kis részét, még pedig azt, mely leginkább vágyik a színházba. Ily művek adásában tehát nemhogy köszönet volna, hanem még a színház anyagi érdekének is árt – nem is említve egy nemzeti színház szellemi érdekeit. Van számos francia vígjáték, mely a mellett, hogy jellemzés s mese dolgában nagyobb becsű a fenebbinél, morálja sem oly romlott. A külföld gazdag drámairodalmából könnyebb a válogatás, mint a magyarból. Annál inkább megkívánhatjuk, hogy a javát s ne a roszát hozzák színpadunkra. – Mikor lesz a külföldi művekre drámabíráló-választmány színházunknál? – Merész kívánság, mikor az eredeti drámák bíráló-választmányát sem lehet *bírálónak* neveznünk. Salamon F.

76.

[–m.–, *Népszínház Budán*, Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 18., 20. sz. 317–319.]

Népszínház Budán

September 14-ikén (két nap egymás végtében) ülte meg a népszínház egy évi fennállása napjait, míg a nemzeti színháznak 25 év alatt csak három ünnepe volt: 1837-ben, midőn megnyitották, 1840-ben, midőn a magyar főváros színészetének félszázados ünnepét tarták, s 1862-ben, aug. 22-ikén, megnyitása 25-ik évi fordulóján. Nem hibáztatjuk ugyan az ily ünnepélyeket; de úgy véljük, hogy ha gyenge lábon áll a pesti nemzeti színház, nem annak kell tulajdonítnunk, hogy nem tart gyakrabban oly ünnepélyeket, minő az aug. 22-iki volt, s ha a budai népszínház fölvirágzik, nem gyakoribb és jó hosszúra nyúló ünnepélyei fogják gyakorolni a bűvös vonzerőt.

Lehet, magunkat teszszük ki megrovásnak, midőn ünnepélyeket is némi bírálat alá veszünk. De hiszen épen mivel ünnepélyről van szó, mi is akarunk egy ünnepélyes szót szólani, – az ünnepély bennünk is támasztott eszméket, mint mindenkiben.

Ünnep első napján a zene, tánc és látvány vette ki oroszlányrészét, hogy a drámai művészetnek majd semmi se maradjon. Vannak e színházunknak fiatal zene- és operette-compositorai. Az előbbi egy szép nyitánynyal, utóbbi egy a műértők és közönség részéről kedvezőtlenül megítélt operettével állt elő. Ezenkívül voltak néptáncok, melyekben a színházi személyzet némely tagja nagy ügyességet fejtett ki. Tapsban részesült a különféle nemzetiségek egyesülését ábrázoló csoportozat is a magyar korona aegise alatt, s átalán a nem kis szerepet játszó díszítmények sikerültek. Ezenkívül volt „Árpád ébredése” modorában egy allegoricus előadás is „Múlt, jelen és jövő” cím alatt, mely a hazai művészet, s illetőleg a budai népszínház iránt ügyekezett fölkelteni a közönség szánalmát. Nemcsak a jelen, hanem még a jövő is, kevés vigasztalót mutatott fel a hazai művészet, vagyis a budai népszínház, ügyére nézve.

Ez átalános vázlat, mely mintegy csak a programmot jellemzi, eléggé mutatja, hogy a budai népszínház e részben is némileg utánzá a nemzeti színházat, holott az aug. 22-iki ünnepély rendezése nem volt a legdicséretesebb. A budai népszínház ez ünnepélylyel mintegy rövidbe foglalva előadá egy egész évi pályája tévedezéseit. Ez ünnepélyes alkalom után elmondhatunk némely átalános hibát.

Először is azt említjük fel, melyet a művek válogatása körül tapasztalunk. Míg elejénte oly hajlamokat vettünk észre, hogy a népszínház ugyanazon drámákkal próbál szerencsét, melyek a nemzeti színházban szoktak sokkal jobban előadatni, később e hasztalan verseny útjáról letérve, úgy akart versenyezni, hogy azon gyenge vígjátékokat és népszínműveket hozta színre, melyeket, csekély drámai

becsüknél fogva visszautasítottak a nemzeti színháznál, vagy legalább el nem fogadtak volna, holott tudjuk, hogy a nemzeti színháznál is épen a nagy engedékenység ellen lehet panaszunk. Megnyert a népszínház egy két eredeti vígjáték- s népszínműirat és zeneszerzőt, a kikre, műveikből ítélve, esze ágában sem volt a dráma múzsájának csak egy kissé elmosolyodni is. Többnyire drámai érték nélküli, még csak nem is mulattató, művekre vesztegeti az igazgató egész rendezésbeli buzgalmát és ügyességét. Kevés tapintatot és ízlést tapasztaltunk a drámai művek dolgában, annál több hajlamot pusztán csak a kíváncsiság által kelteni fel némi részvétet. Az újonnan megnyíló évben a megújított bizottmány még meszebb akar menni e téren, a mennyiben kimondja, hogy ezután csupa eredeti magyar művek fognak előadatni Budán. Miután a jobb eredeti magyar műveket Pesten jobb színészektől látja a közönség, nem lesz-e kénytelen a budai népszínház még több gyenge eredeti művet hozni színre, s minden silányságnak asylumává lenni?

Mi az új választmánynak azon tanácsot adnók, hogy ügyekezzék átalában, akár eredeti, akár nem eredeti, de oly vígjátékokról, vaudeville-ekről, sőt bohózatokról gondoskodni, melyekben a színészeknek alkalma lehet jó alakok előállítására. A költő agyában halva született alakok a színészi tehetség megölői, míg a sikerült alakok iskolái a gyengébb szereplőknek is. A közönségre színpadon a sikerült alakítás tesz hatást, rosz alakok mellett kész az unalom. Nem nagy követelés ez, mert vannak ennél felsőbb rendűek is; de úgy hiszem legjobban és kézzel foghatóbban kifejezi a jobb színészek felfogását a drámáról, s ha csak ennyit tartanánk szorosan szem előtt, sokkal kevesebb tévedésnek lennénk kitéve a drámai művek megválogatásában, – magától értetődvén, hogy csupán egy meglehetősen genreképi alak még nem indok egy mű előadására: egy sikerült alak minden becsét elveszti, ha a többi legalább is meg nem állhat.

A látványok, ünnepélyek, díszítmények, a színház külső bemeszelése, omnibus-járatok rendezése Pestről a budai színházig, melyek az új választmány első intézkedései, mind csak félrendszabályok, ha az előadásokban nincs meg a vonzerő, melyet drámai előadásokban csak a művek fenebbi szempontból való megválogatása s a jól választott és tervezett színészi személyzet adhat meg. A lehető legjobb vígjátékokat, népszínműveket s ha úgy tetszik, jó bohózatokat választani, s a vidéken található legjobb játékosokat és népszínmű énekeseket hozni Budára: ez volna a legjobb mód, hogy a népszínház megfeleljen céljának, habár még akkor sem állunk jót róla, hogy fennállása és felvirágozása bizonyos, miután látjuk, hogy a n. színház jobb és változatosbb répertoire, hasonlíthatlanul nagyobb tehetségű színészek, sokkal kedvezőbb fekvés és jókora subventió mellett is folytonos aggodalomban van a jövőre nézve.

A budai népszínháznál a rendezés elég jó. Molnár igazgató ebben ügyes. De az igazgatásra még kevésbbé van embere a budai színháznak, mint a pestinek. Áll egy bizottmánya a pesti mintájára. De a hol vezérleni, cselekedni kell, nem lehet valami roszabb a bizottmányi rendszernél. Hogy egység legyen a tettben, s hogy jól menjen minden, *egyetlen egy ember akarata szükséges rá.* A helyett, hogy közelebbről a bizottmányi tagok számát két annyira emelték, a bizottmányt csak ellenőrül kell vala s tán kevesebb tagokból választani (dologértő és más tekintetben is

alkalmas egyénekből), s egy lehetőleg szakavatott, erkölcsi garantiát nyújtó és tevékeny emberre bízni *teljhatalommal* a színházat – azonban, természetes, felelősséggel egybekötve.

A budai népszínház ünnepének úgy első, mint második napján megteltek a nézőhelyek egészen, legtöbbnyire pesti nézőkkel. Az ünnep másod napja sajátságos volt. A pesti nemzeti színház tagjai játsztak el egy felvonást a „Szigetvári vértanúk”-ból, utána Szigligeti „Nőuralom” című, akadémiai jutalmat nyert szép vígjátékát egészen. Közben szintén a nemzeti színház egy tagja, Bognár Vilma, énekelt népdalokat. Pesti közönség volt jelen, s pesti színészek. De talán a kitűnő szereplők e helyen való szokatlan játéka okozá, vagy talán a teljestele kis színház okozá, hogy a hatás nagyobb volt mint szokott lenni ugyane művek, ugyane színészek mellett s ugyane közönség előtt a nemzeti színházban.

A pesti és budai színészek közti testvériségen kívül, nem tudjuk, minek volt képviselője ezen második ünnep. Talán jóslatszerű tünemény, hogy idővel, ha már mód nem lesz a budai népszínház felvirágoztatásában, ez a nemzeti színház fiókjává, mintegy nyári színházává alakul át.

Ismervén azon viszonyokat, melyek közt 1861 tavaszán, az országgyűlés küszöbén, a budai színtársulat a fővárosban megjelent, nem mernénk kárhoztató ítéletet mondani készületlen és elsietett rögtönöztetésére. De bármint történt ez, nyilvánvaló, hogy nemzeti színházunk állását véve, kissé zavarba hozza az embert a budai népszínház jelene és jövendője. Mind az adakozási utat, mind a közönség tömeges látogatását alig ajánlhatjuk úgy, hogy ne félnénk, hogy mindkettő a nemzeti színház rovására történnék. Pedig első dolog a nemzeti színház biztosítása. Módot kellene keresni, hogy mindkettő előre haladjon, – mit ha a kis intézet solidaritásba hozásával lehetne előmozdítni, a legörvendetesebb lenne. Ha a közönség egyenlően és tömegesen látogatná aztán a kis színházat, a kérdés alkalmasint teljesen meg lenne oldva. –m.–

77.

[–m.–, *A négy György*, Szépirodalmi Figyelő 1862. okt. 2–9., 22–23. sz. 342–344., 357–359.]

A négy Görgy

Írta Thackeray V. I. kötet. – London, Smith, Elder et Co. 1862.

1714-től 1830-ig György volt mindig az angol király. Ezen 116 évet György-korszaknak (Georgian aera) nevezik az angolok. E korszak négy egy nevű uralkodójának jellemét s magán életét festi Thackeray, kinek „Esmond Henrik” című regényét tartják sokan legjobb történeti regénynek Scott Walter ideje óta. Regényírónk a „négy György”-ben *történeti* művet s nem költeményt ad; de a fölvett kor-

szaknak egész politikai és katonai oldalát szándékosan mellőzi s csak itt-ott említi föl mellékesen. Az uralkodók magán élete, arcképe, szokásai, jelleme, házi erénye vagy bűne, kedvelt testi lelki munkássága a főtárgy. Leírja, mi csekély okok folytak be gyakran a legfontosabb határozatokra, hogyan éltek a király körében a főurak, ezek alatt a polgári rend és a köznép. Thackeray a történet terére is átviszi azon rendkívüli vizsgáló tehetséget, mely őt a jelen idők erkölcseinek és szokásainak leghűbb és kitűnőbb festőjévé tették. Emberismeretén lélektani éles látásán kívül érdekel bennünket azon erőteljes fölfogás, mely a kitűnőbb angol írókat megkülönbözteti, s Thackeraynek eredeti, mégis a valóságon alapuló, s a kérlelhetetlen erkölcsi bíró szigorával párosult satyrája. A felfogás, az ecsetelés módja tekintetében e történeti könyve az írói művészet birodalmába tartozik – s ezért foglalhat tán helyet némi ismertetése e lap hasábjain is. Bajos fogalmat adnunk róla; de rövidbe szorítva kivonatot közlünk belőle, közbe-közbe egy-egy helyét véve át a műnek, hogy tartalmát s némileg szellemét bemutassuk.

Mellőzzük azon, különben igen érdekes előzményeket, melyekben a Györgyök leszármazása van előadva. Csak I. György nagyanyján kezdjük. Ezt Erzsébetnek hívták, s I. Jakab leánya és a vérpadon kivégzett I. Károly angol király testvére volt. – Ennek egyik leánya Sophia, Ernő-Ágost hannoverai herceghez ment nőül: a vőlegénynek kevés hozományt adott de maradékainak nagyszerű örökséget biztosított: Anglia, Skócia és Irland koronáját.

A hannoverai herceg, Sophia férje, víg kedélyű, de élelmes ember volt. Oly keresetmódot talált föl, vagy legalább gyakorolt nagyban, mely rég kiment divatból. Hogy fényes háztartása, pompás lakomái s gyakori olaszországi útjai költségeit fedezhesse, darab számra árulta katonáit a többet ígérőnek. A velencei tanács nemsokára hatezer kétszáz hannoverai lanckenettet vásárolt meg, kik a herceg fia, Max vezérlete alatt Moreába mentek verekedni a törökkel. Igaz, hogy csak tizenegy száz tért haza közölök; azaz minden ötödik ember; de a vásár nem tetszett rosznak, a veszteség pedig könnyen volt pótolható. A német fejedelmek le nem mondtak e nyereséges üzletről sokáig.

Az atyai szeretet nem igen háborgatta a mi emberkereskedőnket. Hét, – nagyobbára haszontalan – gyermeke volt. Hárma elment, hogy a török, tatár és francia által ölesse meg magát. A negyedik fellázadt apja ellen, a pápához menekült s egy meghittjét hagyta hátra, kinek szépen elcsapták a fejét.

Az ötödik fiú, kiről még nem vala szó, I. György, angol király. Míg ezt elérte volna, sokat hadakozott apja életében a német császár harcain, mint a hannoverai hadrész vezére. Durva, hideg és szótlan ember volt, – ilyennek rajzolja az orleansi hercegnő, ki e kis német hercegecskét születni látta Osnabrückben, 1660-ban. Azután választófejedelemmé válván, megnyerte alattvalói szeretetét s ő is szerette alattvalóit, mint a pásztor a juhokat, melyeket megnyír s elad a mészárosnak, miután a leggyöngédebben ápolta. Bármily kevéssé szerette mutatni magát, sírt, midőn elindult Hannoverából Angliába, s visszatért oda, mihelyt lehetett. A legkisebb lelkesedés sem volt benne azon nagy nemzet iránt, mely önkényt adta magát királyi pálcája alá. A házasság csak érdekből köttetett, s a hallgatag, okos és előre látó György reszketett jövendőbelije szeszélyeitől. A st. jamesi és windsori palota

mintha csak szálloda volt volna neki. Ő a herrenhauseni kastélyban volt otthon, a hol távolléte alatt arcképét a trónra tették, s minden vasárnap térdet fejet hajtva tisztelgett neki német hűségű udvara. De Anglia jól fizetett, s meg kellett rá szolgálnia. E megszolgálás nem is volt bajos: mert Anglia koránt sem követelt egyebet, mint hogy önmagát kormányozhassa s a királyi mesterség oly *sine cura* legyen, minőnek napjainkban látjuk.

1716-ban, körülbelül másfél évvel György eltávozása után, leírják a herrenhauseni udvart, a hol mindenben Versailles van utánozva – akkor minden uralkodó a XIV-ik Lajoséra szabatta vendégházát. – Megjegyzendő még, hogy az udvari nép felette számos volt: az istálóban hat száz ló, az előszobában tizenegy apród, három-négy udvarmester, tizenkét trombitás, négy francia hegedűs, két „Musikant," tizenkét ajtónálló, huszonnégy bérruhás inas, tíz szakács, hat kukta, ide sem számítva két „Bratenmeister"-t (pecsenye-forgató-mestert,) négy mészáros, négy sütő, öt ötvös, s mindannyia számára .... két mosóné.

I. Györgyöt koránsem az öröködési legitimitás vitte Anglia trónjára – e részben kevés igénye lehetett, – s annál kevésbbé személyes érdemei vagy szeretetre méltósága. Az angol nemzet politikai helyes számításból tette királylyá, (mit itt nem fejtegetünk). A koronapraetendensben semmi vonzó sem volt, mond Thackeray: hallgatag mogorvasága, éhenholt német kísérete, és nevetséges maîtressei, Kidmanszegge és Schulenberg hölgyek, Melusina és Sophia (egyiket árbocnak, másikat elefántnak nevezték), kiknek műveletlensége annál kirívóbbá lett, minél cifrább címekkel ruházták fel, szerecsen rabszolgái, kiket minden alkalommal kiállított, mint keleti harcainak diadaljeleit, mindezek láttára a nemzet sértve, megalázva érzé magát; de mi kellett végre is a nemzetnek? Biztosíték a katholicismus ellen, a whighek programmjának őszinte foganatosítása, s oly király, ki független legyen mind a pápa, mind Franciaország befolyásától. – I. Györgynek nem voltak királyi tulajdonai. Thackeray neki tulajdonítja azon mondást, melyet az otromba Blücher száz év múlva ismétel, – midőn London felett Sz. Péter templomáról eltekintvén így kiáltott: „Was für plündern," (mily jól esnék kirabolni!) György felhasználta helyzetét, tele töltötte kincses ládáit, s fölhízott még negro-germán kísérete is e gazdag országban. E durva lélekben nem volt semmi emelkedés, semmi büszkeség: azonban brutális őszinteségében, cynicus önzésében nem volt semmi ártalmas és veszélyes. Legkevésbbé sem képmutató, nem boszúálló vagy esztelen. Ingerlik, a nélkül, hogy boszankodnék, hízelegnek neki, de rá nem szedik. Új alattvalói szeretete és hűsége dolgában nem vak, nem akarja elárulni, valahányszor teheti, odahagyja őket, s szíve egészen Hannoverában él.

II. György harmincegy éves volt, midőn atyja királylyá lett, s negyvennégy, midőn a korona rászállott (1727.) Ő alacsony, örökösön boszankodó, esküdöző, káromkodó, a körében levőket pirongató ember volt; kész akármikor felpofozni atyja udvaroncait, mindig ki volt téve annak, hogy összetépi tulajdon ruháját, földhöz veri parókáját szeszélyes indulatoskodásai hevében. Különben ép oly hannoverai hajlamú volt, mint apja; örömest foglalkozott a német ügyekkel s Angliában az ország gondját Walpole miniszterre bízta, kit felette gyűlölt, mindaddig, míg mást gondolván, miniszterelnökké nem tette. Walpole tizenöt évig kormány-

zott és uralkodott. Se magaviselete köznapisága, se gyalázatos erkölcstelensége, se politikája gyűlöletes oldalai nem akadályoznak bevallanunk, hogy híven szolgálta gazdáját, s hála legyen a megvesztegetett parlament vásári közreműködésének, megmenté Angliát egy második restauratiótól. Ha II. Györgyöt kapzsisággal vádolták (s e vád koránt sincs bebizonyítva), ha lenézte a szépművészeteket, ha megvetéssel volt eltelve mind a férfiak mind a nők iránt, ha egész életében igen korlátolt eszű ember volt, a mit csak némi vastag józanész pótolt, el kell ismerni egy uralkodói jó tulajdonát: a *vitézséget.* „Menynykő egy ember," mondá róla apja, „hanem jól verekszik." Mint herceg, nagyon kitüntette magát savoyai Eugen és Marlborough alatt. Dettingennél lova elragadván, talpra ugrott róla: „Így már bizonyos, hogy nem szaladok," s kardját vitézül forgatva igen tördelt angolsággal buzdítá katonáit a kis ember, kinek még hősisége is nevetséges volt. A Stuartok, kik trónjától meg szerették volna fosztani, sokkal jobban kímélték személyöket.

Még atyja I. György életében külön udvart tartott nejével, anspachi Karolinával, s ennek a férj csodálatos „sentimentalismusa" iránti engedékenységéből lehet magyarázni egyetértésöket. Költők és írók, Chesterfield, Pope, Hervey s a rettenetes Johnson társaságába tartoztak. Oda tartozott a gúnyolódó Lepell Mária is, ki többször utasítá vissza a trónörökös túlságos bizalmaskodásait, s szeme közé verte a marok aranyat, melyet a herceg előtte számlálgatott, hogy érdekesebbé tegye magát. A herceg udvaránál nem ment minden a legteljesebb illem szabályai szerint, s meg kell vallani, később a királyi udvar sem volt különb e részben. Így például Deloraine lady, kinek, a mint le akart ülni, székét elvonták alóla a csintalan hercegnők, teljes mértékkel visszamérte a kölcsönt magának a királynak. Számos hasonló történetecskét találhatni Walpole és Hervey emlékirataiban. Ez emlékiratok közzététele az volt a két első György uralkodásának belső történetére nézve, a mi Pompeji és Herculanum fölfedezése a hajdani rómaiak házi életére nézve. A XVIII. század lelepleztetett a XIX-ik szemei előtt, mely méltán meglepetett ez őszintén festett rendetlenség, ez oly jól kitüntetett szemérmetlenség, ez oly sok szertartással vegyült durvaság, s annyi feszességgel kendőzött hanyag közöny által. Ez idők egyik talánya azon egészen való szerelem, melylyel a szellemdús Karolina volt ezen oly idomtalan, ügyetlen, tudatlan, minden személyes vonzó tulajdonoktól megfosztott s a mi több, hűtlen férj iránt. Neje szerette egybekelésök első napjától halálig. Gondos, szerető anya volt, de képes érette föláldozni gyermekeit, a mint föláldozta önmagát is, midőn köszvényben kínlódva, lábát hideg vízbe tette, csakhogy képes legyen férjét sétára kísérni. Addig vitte ezt, míg végre megölte magát vele, s midőn a vonaglás elhomályosította már szemét s tűrhetlen fájdalmak kínozták, akkor is volt egy halavány mosolya s nehány gyöngéd szava ez imádott férj számára. Utoljára kérve kérte férjét, vegyen második feleséget; de ez ásítozva felelte: „Nem én soha többé!... maîtresseket tartok!"... Királyi szavak! melyekhez hű volt mind halálig. Több szultánnő váltotta fel egymást e királyné után, kit férje, igen csodálatosan, meg nem szűnt sajnálva emlegetni, s minden eredmény nélkül imádni. Miután könyező szemmel nézegette neje arcképét, a vigasztalhatlan özvegy elment, hogy címzetes maitresseivel beszélgessen róla s ugyanaz nap estve török pasának öltözve, vis a vis-ja volt az odaliszkká öltözött lady Jar-

mouthnak. Ez odaliszk egészen nyílt vásárt ütött az egyházi javakkal, a clerus pedig tiszteletteljes áldással halmozá.

Egy szép reggel (1760-ban, october 25-ikén) II. György aggkorának, ezen elaljasodott és elijesztő példájú aggkornak váratlanul vete véget egy egyszeri szélhűdés. Az apród, ki a királynak csokoládját szokta bevinni, reggel a pallón elterülve találta. Mindjárt hívatták Walmodennét; de maga Walmodenné sem volt képes életet lehelni a már kihűlt testbe. Anglia minden megindulás nélkül vette a hírt, hogy e hannoverai csatlós, ezen német „virslis" után, kit se becsülni, se szeretni nem tudott, végre oly uralkodó következik, ki a hazában született, tisztán beszéli nyelvét, szerény és szép, fiatal és feddhetlen erkölcsű.

[II.]

A történet majd semmit sem mond II. György fiáról, azon Fridrich nevű koronaörökösről, ki III. György apja volt. Ez alak merőben elveszett a sokaság közt, az ellenzék minden törekvése dacára, mely össze akarta vesztetni apjával. Sírján epitaphium alakjában csak egy satyrai epigrammot találunk, melyet e két első sor kimerít:

„Here lies Fred,
Who was alive, and is dead"[1].

Özvegye (saxen-gothai Augusztina,) e komoly és szigorú hölgy, midőn a trónhoz vezető utat elzárva látta, igen okosan kibékült a vén királylyal, s aztán csaknem kizárólag (s kivéve Bute gróf iránti előszeretetét) nagy számú gyermekei nevelésére adta magát. Nyolc gyermeke közül az, ki III. György név alatt volt trónra jutandó, középszerű elmetehetségekkel volt felruházva. Az anya soká tartotta őt féken s mindig megtartotta rá túlnyomó befolyását, a mi később átalános elidegenedést vont maga után. A két első György „szabad gondolkodású" ember volt. A harmadikat anyja azon vallásos elvek szerint akará fölnevelni, melyek közelebb voltak őt viendők az angol polgári rend szelleméhez. Sikerült is őt becsületes *angol gazdává* (gentleman farmer) képezni. Ő egyszerű, őszinte ember volt, s hasztalan lőn a legkacérabbak, s többek közt azon szép Lennox Sára kísérlete is, kit a történész regényíró úgy mutat be, a mint lesben áll a fiatal hercegre, csupán érette gereblyélve a szénát a holland-housei kert útja mellett. A herceg „sóhajtva s vágytól égve megsarkantyúzza lovát és elvágtat." Egy fiatal quakernővel, Lightfoot Hannával messzebb ment a kaland, s mondják, habár nincs bebizonyítva, hogy titokban egybe is keltek.

Bármint legyen ez, egyszer III. György történetesen egy sentimentalis levelet olvas – a háború iszonyatosságairól s a béke üdvös voltáról, – melyet szép kerek betűkkel s szép közhelyekkel a Mecklenburg-Strelitzi Charlotte hercegnő írt. Azonnal ellenállhatlan vonzalmat érzett e becsületes középszerűség iránt, ki, mintha épen feléje terjesztené karjait Németország fenekéből. A megkérés elérkezett a tanult iskolás nőhöz, mint valami pályázati jutalom, s ez holmiját összekötvén, azonnal útnak indult, hogy a királyi díszhajóra üljön. Hogy a hajón elűzze

[1] Itt nyugszik Fridrik, ki élt és meghalt.

átmenő útjában az unalmat, egy zongorát s egy csomag regényt vitt magával. Mikor a király meglátta a kis menyasszonyt, összehúzta szemöldökét: több bájt és szépséget várt volna; de ez első meglepetésen túl, s miután már rá szánta magát, példás férje lőn. A királyné üres óráikat naiv zenéjével bájolta el, hol zongorázva, hol citerázva. Néha táncra kerekedtek a gyepen. Az elbámult udvari népnek nem volt meg többé „vasárnapi salon”-ja, hol oly nagyban folyt a játék, se fáklyás vacsorái, honnan tántorogva szokott haza menni. Aztán, nagy meglepetésökre, a király kedvelte a művészetet, s a nélkül hogy sokat értett volna hozzá, pártolójának nyilváníta magát, „Minerva rend”-et akart alapitani kiválóan a tudósok és költők számára, mely rangban mindjárt a „Bath-rend” után következett volna; de a derék ifjú, e becsületes férj, ez emberséges angol tudtán kívül szerencsétlenség volt Angliára nézve, mint király. Tulajdonkép olyan kevéssé volt meg benne az ország kormányzására megkívántató tehetség, mint apjában, vagy ennek nagyapjában; de azok legalább meg sem kísérlették a kormányzást, míg ő komolyan vette kötelességét, hitte magáról, hogy teljesíteni bírja, s ügyetlen avatkozásával a közügyekbe, megmaradván a korlátolt lelkek természetszerű makacsságában, tetemes károkat okozott. Öröklé anyja bigot előítéleteit s alaptalan ellenszenveit; s ezekhez csatlakozott még férfi őseinek nyakas merészsége. Minden nagyobb tehetségű ember gyanús volt előtte. Nem szerette Foxot, nem Chatamet, Burkeot, nem a tengerészek közől Nelsont, se a festők közől Reynolds Josuát. Beattie volt kedvenc költője, s Shakespearet, természetesen, nem értette egyátalában; de szerette a színházat s hahotázva nevetett a bajazzókon, s azon vastag bohózatokon, melyek az angol alsó néposztály mulatságai.

Sokáig anyja kormányozta. „György, légy király” monda neki mindegyre, s hogy anyjának szót fogadjon, parancsolgatásra erőltette magát. Ezen más kormányozta akaratból ezer meg ezer hiba követtetett el, melyet a történet számtalanszor felrótt. Hogy uralkodhassék, ki kellett venni a hatalmat az aristokratia kezéből, s hogy az aristokratiával küzdhessen, a nép előítéleteinek kellett hízelegnie. Ebből támadt az amerikai függetlenségi háború, melyet a nép lelkesedése indokolt; azért nem igazságos az angol katholikusok iránt. Ez igazságtalanságot egyértelmű tetszéssel üdvözlé a nép. E két tárgyban az aristokraták legyőzettek, pedig nekik volt igazságuk. Maga pedig meg volt nyugtatva. Maga szolgáltatá magának azon igazságot, egész őszinteséggel, hogy csupán az ország javát akarja. Ennél fogva rosz hazafi, rosz ember, áruló, semmirekellő volt minden, a ki ellenkezék vele. Ily gondolkodás messze szokta vinni az embereket, kivált ha őszintén vallásosak is levén, isteni küldötteknek vélik magukat, ha eszök nagyon korlátolt, s ha végre nevelésök helytelenül volt felfogva és roszul vezetve.

Azonban, a mily mértékben apadt az aristokratia túlsúlya, oly mértékben tisztultak az erkölcsök. Az emberek kevesebbet kártyáznak, kevesebbet isznak, kevésbbé dőzsölnek azon durva érzékiségben, mely bélpoklosságként uralkodott a XVIII-ik századbeli angol nemesség közt. A híres kicsapongók kimentek divatból. Az udvar adja a jó példát. A windsori zöld lejtőkön a király kézen fogva vezetgeti a kis Amalia hercegnőt. A király, mis Burneyvel fehér musszelin ruhában kíséri őt. Megállanak a szegények kunyhója előtt s rang- és korkülönbség nélkül beszél-

nek mindenkivel: itt egy etoni iskolás gyermekkel (kiből Canning lesz,) amott egy mészárossal vagy földmívessel. Az arab kalifák nagylelkűségétől távol van a király: de szükség esetében zsebébe nyúl, egy-egy aranyért, s a szűkölködő kunyhójának kéményébe egy-egy lopva hozott sonkát akasztat föl titokban. Igen barátságos volt mindenki iránt, egyszerűen öltözködött, derült kedélylyel ebédelt a nemesek házánál, s emellett zúgolódás, nélkül viselte a rangját megillető szertartásokat, a nélkül hogy szerette volna.

Mellőzzük neje jellemrajzát s azon iszonyú utolsó évekét, midőn a király nemcsak megőrül, hanem megvakul és megsiketül, – hogy fiaira térjünk át, kik közől kettő uralkodott Anglia trónján.

III. György egyik fia sem bírta türelemmel kiállani azon egyhangú, patriarchális életet, mely az udvarnál folyt. A királyné szigora már korán elidegeníté onnan mindeniket. A palota kapuján kívül a világ minden kísértése és élvezete várt rájok. Mindannyian belemerültek, – de legalább emberek maradtak, kivévén egyiköket. Ez egyik, semmi sem volt egyéb *dandy*-nál, s ez egyikre szállott a királyi pálca. Thakeray szerint egész élete e szavakba foglaltatik: bók és arcfintorítás, (a bow and a grin.) Vegyük hozzá az aljas becsületlenség, barátjai és maitressei iránti nemtelen álnokság, nevetséges szélesség néhány vonását, a borbély legényi hajlamokat, s oly erkölcsöket, minőket napjainkban egy inas méltósága alattinak fogna tartani, s előttünk áll a Byron által annyira megvetett s Scott Waltertől oly nagyra becsült[2] Brummel barátja és vetélytársa. Semmi sem különbözteti meg őt a táncmestertől, kitől ama nagy művészetet tanulá, hogy csinosan köszönjön, a szabótól, ki oly kecscsel öltöztette föl, azon „művésztől," ki légi hajzata fürtjeit, fölhalmazá homloka körül.

Ifjúi évei többet ígértek. Mit nem lehetett várni ily szép fiútól, ily jó kocsistól, kitűnő énekestől, ki ezenkívül a violoncellón oly szépen játszott s füle azonnal észrevett egy csekély mértékhibát tanítója-lord Bruce-nek egyik görög idézetében. A tanító, így kitűnvén tudatlansága, beadta lemondását. III. György elfogadta azt, s vigasztalásul gróffá tette – gróffá csak azért, mivel a prosodia-sértés bűnébe esett! – Hányan lettek azzá kevésbbé ártatlanul!

A szerencse ez elkényeztetett gyermeke mintha fösvénynek találta volna később. Oly bőven költött, hogy csak ruházata évenként 10000 font sterlingbe (100000 forintba) került. Mindezt igen természetesnek tartották, – egyénisége feledtetett mindent. „Európa első gentleman"-jének nevezték el. Sokat elnéztek hát neki. s még azt is, hogy a cipőcsat egy új nemét találta fel, – ez volt első találmánya.

Midőn 1784-ben teljes kort ért s a bele szerelmes nemzet ajándékozta Carlton palotába költözött, bár igen határozatlanul, a legszebb tervekről beszéltek, melyeket a trónörökös készít. Ott ő irodalmi estélyeket fog tartani, egybe hívja a tudósokat, s ily módon ad buzdítást a csillagászatnak, geographiának, növénytannak.

[2] Egyszer IV. György Edinbourghban partraszállott, s a pohár, melyből ekkor ivott, később eltört. A híres regényíró nagy kegyelettel dugta zsebébe az üvegdarabokat, – a mi nem válik, mint embernek becsületére.

De kitűnt nemsokára, hogy nem ilyen szándékkal hagyta oda az unalmak palotáját, a hol vén apja Haendel dallamait dúdolta, míg a királyné háklírozott. Franciaországból hozatott szakács- és táncmesterek, buffonok és fullajtárok, öklözők gyűltek össze a herceg lakomáira s foglalták el apránként Burke, Pitt és Sheridan helyét, kik ily csőcselék közt roszul is érezték volna magukat. Azonban szükségök volt rá, s egy ideig megadták neki a nem érdemelt tiszteletet. Azonban köztök és e királyi értéktelenség közt nem maradhatott fenn tartósan a szövetség, s később megbánták, hogy szerepökhöz méltatlanul egy ideig megtudták tagadni magukat ily egyén kedvéért.

Különös tünemény, hogy Anglia hajójának, az európai vész idején, kalauza – habár csak színleg volt kalauza – ezen hiú, ezen népdal éneklő piperkőc volt, ki az ő nevében folyt csaták egyikén sem volt jelen. Gondtalanul, mosolygva vette a híreket s veregette meg az előtte alázattal letérdelt győzedelmesek vállát. Ha valamelyikök ügyetlennek, szögletes magaviseletűnek látszott, a fejedelem, – ezen „arbiter elegantiarum" – futólag megrótta az elkövetett hibát egész fensőbbségi érzettel.

Hasonló diadala volt a lakomákon, midőn a bor gőzével ritkábban küzdött valamelyik vendége holt részegen az asztal alá rogyott, vagy pedig midőn Cribb öklöző földre terítvén Molyneux öklözőt, a nehány száz arany fogadást ő nyerte meg; de életének egyik legnevezetesebb napja volt, midőn maga hajtván, ötödfél óra alatt érkezett Brightonból a Carlton palotához, ötvenhat angol mérföldnyire.

A mi boldogtalan házasságát illeti, mely ezen jelentéktelen és piszkos életnek nem legkisebb aljassága volt, története röviden ez: anyja, az öreg Charlotte királyné, Luisa strelitzi hercegnőt akarta vele elvétetni, a szépségéről s szerencsétlenségéről híres későbbi porosz királynét. De III. Györgynek eszébe jutott, hogy van neki Braunschweigban egy már férjhez adó unokahúga. Lord Malmesbury, ki kérőül küldetett oda, nagyon érdekes leírást hagyott maga után e küldetésről. A braunschweigi udvar egészen Liliput látvány volt előtte. Az ily fordított távcsövön keresztül nézett udvarok annyival nevetségesebbek, minél komolyabb méltóságot akarnak mutatni pulyái, kiknek eszébe sem jut furcsa haszontalanságuk. E pulyák közt egy szőke, nagy kék szemű, s „impertinens" vállú leányka lépi át mindegyre a szigorú szabályokat s duzzog és ágaskodik ellenök. Óhajtva vágyik világot látni s megszabadulni e komoly bábokból álló környezettől, kik hiú tisztelgésekkel környezik. Mindenki remeg türelmetlensége miatt, a ki tudja, mi vár reá. Azonban „Európa első gentlemane" kimegy arája fogadására, kinek se szép magaviselete, se szépsége, se kacérsága nincs, s kinek Malmesbury, bár nem örömest, kénytelen oly tanácsokat adni, melyek különben nem tartoznak egy diplomatára. A fiatal nő azonban egész tisztelettel leborul ura előtt, – ez fölemeli, megcsókolja s aztán így szól: „Henrik, nem jól érzem magam! Kérem, hozasson egy pohár pálinkát." Malmesbury meg így felel: „Felség, nem jobb volna-e egy pohár víz?"

Később, midőn meghasonlás támad a király és neje közt, a nép egészen a királyné pártját fogja. A nép ritkábban téved ítéleteiben, mint a paradoxonokat szerető szellemdús emberek gyanítják.

Thackeray „Európa első gentlemanjé”-vel szembe állítja most Scott Walter antik becsületességét, Southey Róbert férji önföláldozását, önzéstelenségét, Heber püspök apostoli pályáját (Indiában) – „íme! kiált fel – íme a valódi gentlemanek!”

Thackeray könyve bizonyítja, hogy bármi lett legyen az egyes uralkodók egyéni fogyatkozása, a hannoverai ház uralkodása alatt Anglia az önkormányzást nagyobb mértékben élvezte, mint annakelőtte, s ekkor fejté ki oda, a hol jelenleg áll. Mivel kevésbbé kormányoztatott az ország az első három György alatt, magát kellett kormányoznia. A „négy György” mindenike léc király volt s százhatvan évi uralkodása volt az iskola, melyben az angol nép megtanulta s örökre biztosítá az önkormányzatot.

Thackeray műve pedig magában egyike a legelevenebb és szebb korrajzoknak, melyek időnkben írattak.

A Revue des deux Mondes után. –m.–

78.

[Salamon F., *A nemzeti színház*, Pesti Napló 1862. nov. 12–13., 260-3826., 261-3827.sz.]

A nemzeti színház

I.

Európa csaknem mindenik civilizált országában az állam költségén tartatnak fenn a középponti városok nagy színházai. A drámai művészet élvezése átalán a városokban a mindennapi szükségek közé tartozik már ma, s számos helyen maga e szükségérzet képes egyes színházakat nemcsak fenntartani, hanem a jövedelmes vállalatok sorába emelni. Részvényes társaságok s egyesek részére gyakran bő kamatokat hajt az ily nemű üzlet, s volt nemzeti színházunk életének kezdetén egy két év, melyben Budapest sem mutatkozott terméketlen mezőnek a drámaművészeti *üzletre* nézve Bartay Endre bérbe vevén ki 1843-ban a nemzeti színházat, két év alatt 28000 forint tiszta haszna volt belőle. Íme, a bizonyíték, hogy Budapesten is egy magyar színháznak fönntartása, jó kezekben, nem tartozik a lehetetlenségek közé.

És ezen példa nélkül is más körülményekből szintén következtethetjük, hogy a budapesti közönség képes fenntartani egy drámaüzletet. – Az üzérkedőnek azt kellene főleg szem előtt tartania, hogy oly árucikkeket adjon, melyeken legjobban kap a közönség, s hogy soha se verje magát annyi költségbe, a mennyit jövedelmeiből kényelmesen nem fedezhet, azaz soha se nyújtózkodjék egészen annyira, a mennyire takarója ér. Hogy Pesten ily vállalat is fenntarthatja magát, bebizonyítni nem nagy fejtörésbe kerül. A legkisebb mezőváros is fenntarthat hetekig, hónapokig egyegy, a jövedelmekhez szabott színházat, s a jövedelem nagyon csekély

levén, a színház kénytelen egyfelől minden nyegleséget elkövetni, közönsége ízlésének egészen szolgájává lenni, s lemondani minden oly fényűzésről, minők kényelmes néző hely, jól kiállított színpad, jó ízléssel válogatott művek, jó színművészek s azok létének biztosítása.

Nagyobb városokban e fényűzési cikkek nagy részét illendően kiállíthatják a vállalkozók; de van minden ily magán vállalatnak egy főbaja, mely épen mivel üzlet, a dolog természetéből foly. Kizárólag a bevételek emelésére fordítván gondját, lehetetlen, hogy az ízlésnek s az ízléssel elválhatlan rokonságban álló közerkölcsiségnek független irányadója és vezetője lehessen. Okvetetlen szolgájává kell lennie. Elő kell szednie minden, a drámai művészet lényegétől idegen vagy csak mellékes fogásait, s a helyett, hogy léleknemesítő papja volna, kikerülhetlenül bohócává lesz; s ezen úton ritkán tartják meg a középmértéket. A közönség kedvében járás mind alább alább szállítja a közízlés színvonalát, míg néha maga a közönség is megröstelli; de legtöbb esetben van legalább azon vigasztalása, hogy gondatlan életet biztosít magának, a nélkül, hogy lényeges haszna lenne a drámairodalomnak és művészetnek.

A civilisált világ csaknem egy államában sem elégszenek meg a még oly virágzó magánszínházakkal sem. A nagy városok némelyikében tíz-húsz színház áll fenn és hajt nagy osztalékot a nyerekedni vágyóknak, s mégis épen ott látták legnagyobb szükségét az állam segélyezte drámai intézeteknek, melyek a közönségnek nem jobb ízlésétől, hanem gyakran ideig óráig tartó szeszélyeitől *függetlenül* legyenek képesek jótékonyan hatni a derekabb, talpra esettebb s valódi irodalom és művészet emelésére.

Európa legtöbb államában már régóta belátták ez igazságot, úgy, hogy ma már nem is a célszerűség. hanem mintegy oly illendőség kívánalma, melynek megtétele nem, csak elmulasztása kíván indokolást. Ennél fogva nem kérkedés, hanem inkább mentegetődzés tárgya, hogy az 1839/40-i országgyűlés a 44-ik törvénycikkelyben 400000 forint alaptőkét szavaz meg egy országos színházra Budapesten, az ország fővárosában.

Oly nagy államtól, minő Magyarország, évenkinti 20000 forint segély, mely amaz összeg kamatait képezi, elég szűken mért adomány, midőn a nem sokkal nagyobb terjedelmű porosz állam évenkint 150000 tallért (225000 ft), a hessen-darmstadti 60000 tallért (90000 ft), a würtembergi 125000 tallért ad a fővárosi színházra, s Olaszország hét első rendű városának színháza nyer az állam jövedelmeiből a fentebbiekhez hasonló segélypénzt, nem említve a kisebb subventiókkal ellátott kisebb tartományi városok színházait.

Az 1840-ben megerősített törvénycikk nem is évenkinti subventióképen szavaz meg bizonyos összeget, mint másutt szokás, hanem egy alaptőkét, melynek kamatjaira nézve azon megszorítást teszi, hogy egy harmadik mindig az alaptőkéhez csatoltassék, csak kétharmad maradván a színház évenkinti segélyezésére, – azaz 5-ös kamattal mintegy 13 ezer, hatos kamattal mintegy 16 ezer forint.

Ezen adományt egy szempontból igen szépnek s nagylelkűnek nevezhetjük: a színház, valamint a múzeum országos fölsegélésében az akkori kiváltságos osztály nem engedé a másik osztálynak a megalapítás terheit viselni. A nem adózott ne-

messég önmagára rótta ki e két nemzeti intézet megalapítása költségeit, – mintegy előérzetet adván vele azon dicsőséges végső tettéről, melylyel később maga önkényt lelépett kiváltságos rangjáról.

Az adomány elégtelenségére nézve elegendő mentség, ha az első rendű politikai kérdésekkel való elhalmoztatását nem veszszük is amaz országgyűléseknek, hogy a kerepesi úton a Pestmegye által 1837-ben felállított színházat a rendek csak ideiglenesnek vették, s folyvást fenntarták magoknak, hogy annak idejében országos költséggel fognak egyet állítani egy rendelkezésök alatt állott dunaparti telekre.

Azonban a kerepesi úton levő színház maradt mind e mai napig állandó színháznak, a közbejött események miatt, s a körülbelül 15 ezer forintnyi subventio az egyedüli segély, melyre támaszkodhatott.

E segély mellett a színház nem lehetett független a közönség ízlésétől. Nagy mértékben rá szorult a bevételekre, s épen ez vezette egy részben tévutakra, melyek a valódi céltól eltávolították. De másfelől megtartá országos intézeti ambitioit, meg a nagyon költséges operát, úgy, hogy se mint drámai intézet nem volt független, se mint speculatio nem vala jövedelmező.

Azon kérdésbe, mennyi kívántatnék meg, hogy a színház, mint nemzeti intézet, függetlenül fennálljon, s benne a még most, ha célszerű volna sem elválasztható dráma és opera virágozzék, nem bocsátkozunk, noha nagyjában tett számítások is mintegy 60000 forint évenkénti segélyt mutatnak legalább is szükségesnek. De megvagyunk győződve, hogy tetemesebb évenkinti segély is el kelne oly intézetnél, melyben a mindenütt csak nagy költségekkel fennálló opera, ha szerényebb mérvben is, kapcsolatban áll a drámával, melyre külön subventiók fordíttatnak a külföldi nagyobb színházaknál.

Bármint legyen ez, az évenkinti segély összegének kérdése aligha nagyobb fontosságú a színház leendő vezetése kérdésénél. Rosz vezetés mellett megtörténhetik, hogy a legfényesebb segélyezés nemcsak meddő marad a főcélra nézve, hanem még az intézet anyagi szükségeit sem fedezi kellően.

Azonban erről egy közelebbi cikkben szóljunk, midőn kimutatjuk, minő modorban lenne, nézetünk szerint, jelen viszonyok közt leghelyesebb a segélynek az intézet valódi céljaira fordítása, hogy mind a célirányosság szempontjából az út meg legyen rövidítve a színház felvirágoztatásához, mind azon alkotmányos forma, a viszonyokhoz képest telhetőleg meg legyen tartva, mely a nemzeti színház megalapításakor ügyeire nézve szorosan meghatároztatott, midőn országgyűlési bizottság rendeltetett a nemzeti színház vezetésének ellenőrzésére.

A teendő javaslat, mint látni fogjuk, azért is ajánlható, hogy mint legegyszerűbb, egyszersmind a mostani viszonyok közt a leggyakorlatiabb.

[II.]

Ő Felsége segélypénzt ajánl a nemzeti színház részére. A subventio tehát annyi, mintha megvolna már, s nem kérdés tárgya.

A kérdés csak az, minő alakban történjék a segélyezés a kormány részéről, hogy azon megörvendeztetést, melyet az oct. 14-ki fejedelmi kéziratnak okoznia kelle, az aggodalmaknak még csak árnyéka se zavarhassa meg.

A magyar különösen kényes a törvényességre, melynek még formáihoz is anynyira hozzá szokott.

Minden kormányi intézkedés, mely céljának valóban meg akar felelni, csak nyerhet vele, ha, a mennyire a mostani viszonyok engedik, telhetőleg alkotmányos életünk hagyományos formáinak leginkább megfelelő módon történik.

Lássuk, hogyan történhetik ez jelen esetben.

A nemzeti színház dotatiója ügyében mindig országgyűlés intézkedett, s a nevezett fejedelmi kéziratban is *a közelebbi országgyűlés által teendő intézkedés* világosan fenn van tartva. Az országgyűlés intézkedett a színház ügyvezetéséről, ellenőrzéséről is, egy, erre 1840-ben kinevezett bizottság által. Sőt 1844-ben még színházigazgatót is országgyűlés nevezett ki.

Az 1861-iki országgyűlés nem intézkedhetett e tárgyban. Nevezett ki ugyan bizottságot, de nem volt idő e bizottság jelentésének tárgyalására.

A múlt országgyűlés kinevezte bizottság vala első, mely a színház ügyeinek állását oly alaposan megvizsgálta, mint még eddigelő hivatalosan nem történt. E bizottság, a mellett, hogy szakértőkből áll, az egyedüli alkotmányos eredetű testület, jelen viszonyok közt, ez ügyre nézve. Rá volna bízandó, hogy egy formaszerint kinevezett országos színházi bizottság teendőiben eljárjon, *ideiglen* a jövő országgyűlés intézkedéséig.

A mennyiben az országos színházi bizottságokhoz, régibb gyakorlat szerint, a főrendek közül is neveztetnek ki tagok, hozzá adathatnék a bizottsághoz az eddigi tényleges színházi bizottság e három főrendi tagja is: b. *Eötvös* József, gróf *Károlyi* György és b. *Révay* Simon.

Nem akarjuk itt a színház vezetésének eddigi többféle hiányait fejtegetni; de valamint a kormány, a helyett, hogy octroyálta volna, helyesen tette, hogy a múlt országgyűléssel helybenhagyatta az országbírói értekezlet határozatait, úgy a jelen esetben is lényegesebb körülménynek tartjuk, hogysem nagy súlyt ne helyeznénk rá, hogy a kormány a múlt országgyűlés intézkedéseihez kösse, a mit a színház ügyében tesz.

A nevezett bizottság föl lenne hatalmazva, hogy a jövő országgyűlésig eljárjon mindazon teendőkben, melyeket a múlt országgyűlési színházi bizottság kijelölt.

Nevezetesen, mielőbb szakértő igazgatót tegyen, ki *teljhatalommal* ruháztatnék föl, de felelősséggel e bizottság iránt.

És valóban, a dotatio kérdése után ez az első és legfőbb szüksége művészeti intézetünknek.

A bizottmányi collegialis igazgatás mindenütt a legrosszabb szervezet, valahol cselekedni kell. A testületek tanácskozásra alkalmasak; de a gyakorlati tevékenységben mindenütt egy önálló akaratra van szükség. Egy középszerű tehetség tíz annyi sikerrel vezethet valamely intézetet, mint tíz nagy tehetségű egyén collegialis rendszer mellett. Épen színházunk története mutat erre kétségbevonhatlan példákat. A bizottmányi vezetés, mely 48 előtt egy ideig, s azóta mindig uralkodik színházunknál, volt egyik fő oka elhanyatlásának.

A színházi bizottság jogköre: az ellenőrzés s félévenkinti számadoltatás, az igazgató választása, és, ha szükség, mással helyettesítése is.

E bizottmány lenne az, mely legelőször is megvizsgálván a színház jelen állapotát, a segélyzés mennyisége iránt Ő Felségének jelentést tenne.

A színház fölsegélésének formájára nézve az ajánlottuk mód más célszerűségek mellett egyszersmind a legegyszerűbben és legrövidebben vezetne a célhoz, s az adományozás becsét nagyon fogná emelni maga az adományozás módja.

Ily módon reméljük mi a nemzeti színház kérdését, mely annyi év óta aggasztó veszteglésben volt, minélelőbb mindenkinek, ki a viszonyokat is számba veszi, teljes megelégedésére megoldva látni. Salamon F.

79.

[Salamon F., *„A kísértés”*, Pesti Napló 1862. dec. 17., 289-3855. sz.]

„A kísértés”

színmű 5 felvonásban. Írta Feuillet Octav. Ford. Radnótfáy Sámuel

1848 előtt a francia dráma- és regényírók a visszaélésig vitték az óriási szenvedélyeket, a jellemek csodálatosságát, az események meglepőségét. A dráma, mint Victor Hugo és kortársai értették, ugyanaz volt, a mi lenne oly opera, melyben örökösen a nagy dob, a legharsányabb trombiták, s a dalkarok és ágyúk tele torokkal szólanának. Shakespearet akarván utánozni, egyebet találtak föl – a drámai török muzsikát. A 48 előtti közönségnek pedig nagyon kedves érzés volt a hajmeresztő borzadás, a váratlan meglepetés, és a hallatlanok hallhatása; talán mivel a bécsi congressus annyira puhává tette volt a béke lágy ölét, hogy az életből nem igen ismerte az ember a borzasztót. A meglepetéseket mind későbbre tartá fenn a gondviselés, s még az újságokban is nagy ritkaság volt a hallatlan eset. A francia irodalom épen azért szépen előkészíté irodalmi terén azon blazírtságot, melyet később az események izgalmai hoztak be.

Ma már blazírozott a közönség. Nem igen lehet oly nagy durranás, oly hallatlan esemény, oly meglepő fordulat a színpadon, minél nagyobbakat ne látott volna a most élő nemzedék, – s nem olyat, minél nagyobbat, szörnyebbet Hugonál, Dumasnál, Suenél ne olvasott és látott volna ugyanazon nemzedék. Még csak a nagy mondásokat, óriási paradoxonokat is, mintha mind rég hallottuk s olvastuk volna valahol. Kit bájolnának már ma el a socialista-irányeszmék, ki látja ma hallatlan merésznek a Triboulet (nálunk Rigoletto) történetét s kit gyúlaszt lángra, midőn ugyanabban a király fütyörészve megy ki a színpadról? – s habár, úgy vélem, Victor Hugo „Miserables”ei hasonlíthatlanul nagyobb hatást tesznek, mint a mű, mint regény, megérdemli, távol van attól, hogy azon sensatiót okozza, a mit okoz vala, ha húsz évvel ezelőtt jelenik meg.

A jelenkor francia irodalmában vannak ugyan még maradványai ama régi hadseregnek, mely ma már nem talál eléggé bámész közönségre, – s valamint semmiféle nagy járvány nem vész ki egészen, úgy a borzasztó, meglepő, hallatlan mindig ki fogja ütni magát; de oly nagyban nem uralkodhatik, mint előbb.

Ma annyi zaj és meglepetés után a szelídebb emotiók felé hajlik a közönség, s a francia irodalomban megjelent új tehetségek nem tartoznak többé Hugo és az öreg Dumas iskolájába. Az való, hogy ezen szelíd emotiók kora nem hozott létre oly tehetségeket, kiknek a kritika örökösen felrótta aberratióit, túlzásait s művészietlenségét; de nem tagadá, hogy ragyogó üstökösök. Azonban nem lehetetlen, hogy mint mindennek a világtörténetben, úgy a mostani szelídebb és tehetségtelenebb költészetnek is nagyon üdvös hatása lesz az ízlés tovább fejlésére, – a minthogy már is tapasztaljuk nyomait; mert ha középszerűbb is a mai francia drámairodalom, legalább ízlés dolgában általán fölötte áll elődének, mely mindenek felett a monstruositásban gyönyörködött.

Azon francia írók közt, kik az egyszerűbb, természetesebb útra vezetik vissza a francia regény és drámairodalmat, tiszteletre méltó állást foglal el Feuillet Octáv, ki mindenben ellentéte a régi iskola bajnokainak, s habár szerényebb tünemény, épen e szerénységénél fogva válik érdekes tüneménynyé a tetszés, melyben részesül.

Ezen író egyszerű regényei, sőt már gyengébb, kevéssé emelt hangú drámái tetszéssel fogadtatnak nálunk is, mi bizonyítni látszik, hogy az ízlés s talán az egész közlelki állapot nálunk is hasonló irányt hajlandó követni, mint Franciaországban. Az ízlés érdekében épen nem szomorú tünemény. Vajha ez iránynak is, az egykét régin kívül, oly buzgó, lelkiismeretes és nemeskeblű új hívei támadnának, minő Feuillet Octáv!

Ez utóbbinak egy 5 felvonásos drámája, a „Kísértés" múlt pénteken került először színpadra, s hétfőn ismételtetett. Mindkétszer megtelt a színház, s a mű tetszéssel fogadtatott, tetszéssel oly mű, melyben a mese semmi rendkívülit nem mutat fel, a cselekvény mintha magából a társadalmi élet jeleneteiből volna összeszőve. A jellemek hasonlókép az életből látszanak véve lenni, a körülbelül, bár nemesítéssel, bár több bensőséggel az élet nyelvét beszélik. A mű mégis folyvást érdekli, sehol sem untatja, több helyen szelíden hatja meg a közönséget, bár jóval hoszszabb egy shakespearei drámánál. E hatás titkát igazolja a jellemek találó festése, az élet és az emberi lélek meglehetős hű rajza, a cselekvény bár lassú, de folytonos és természetes fejlesztése, s végre azon nem ragyogó, nem is igen mély, de valódi bensőséggel szóló költészet, mely az egész műven elömlik, s melytől nem lehet megtagadni az eredetiséget Szavai egyszerűek, de mégis elég gazdagok jó fordulatokban, hogy újaknak tessenek.

Feuillet Octáv minden szép tehetségei s a kivívott tetszés ellenére is, nem dráma-, hanem regényírói tehetség, s drámáiból is a regényírói érdemek tűnnek fel. A „Kísértés"-ben sincs egyetlen egy oly szereplő személy, mely egy-egy színész alakítási képességét próbára tenné, mely kitűnő szerepül szolgálhatna. És valóban, az egyének nem válnak ki azon plasticitással, mint egy drámában megkívánjuk. Oly finom árnyalatok körül forog az egész cselekvény, melyeket a színpad

nem képes elég határozottsággal feltüntetni. Vardes gróf (Egressy) lelkéből szereti nejét, de soha eszébe nem jut, hogy azt merőben elhanyagolja a vadászat s más kedvtelések miatt, sőt e szerelem mellett más nővel köt viszonyt. Ezen ellenmondásokhoz a magyarázat oly kanyargós vékony úton vezet, minőt egy drámában bajos az írónak eltalálni úgy, hogy világos legyen a néző előtt. Vardes gróf neje (Prielle C.) jellemének fejlesztése hasonló finomságok közt foly. Hű, erényes, csakhogy kissé ábrándos nő; de küzdésében és midőn nem botlást, hanem egy vigyázatlanságot elkövet, nem vagyunk egészen tisztában e jellem erkölcsi felfogásával s ítéletünk habozásban hagyatik. Egy regényben szép lehet az ily keskeny ösvényeken járás, s az író ezekben mutathatja ki lélektani ismereteit, erkölcsi fölfogása határozottságát és művészetét, de a drámának ez oly szőrszálhasogatás, melyhez szokva nincs. E nővel együtt nem vagyunk egészen tisztában, Trévelian György (Feleki) jellemével sem. Ezen becsületes ember, úgy lát szik, kevés habozással okozza a családi szerencsétlenséget. Egy másik nagy szerep *Achill* úré (Szerdahelyi), ki igen jó lelkű, másokért váltig kész áldozni, e mellett okos és sok emberismerettel bíró ember, – csak egy hibája van: rút külsejű és kissé elhanyagolja magát. A regényben az ily jellemvegyületek érdekesek; de színpadon nem teszik meg a kellő hatást. A színész comicus oldalainál fogva nevetségesebbé teheti, mint az író akarta, vagy pedig nevetséges oldalait mellőznie kell. S Szerdahelyinek minden ügyessége mellett sem sikerült, hogy egyöntetű *Achill* urat állítson a néző elé. Egyszer comicai, majd egészen komoly, tiszteletre méltó ember volt. A színpad határozottabb jellemeket, határozottabb felfogást és nagyobb egyöntetűséget követel az írótól.

Az író ezen jellemárnyalatok, e kényes kifejlesztések világossá tételére kénytelen volt csaknem egész regényterjedelmet adni drámájának.

Vannak benne szép, megragadó jelenetek, s kivált a kiengesztelődési jelenet a bensőség, a valóság és ügyesség szép példája. Férj és nő leányuk férjhez adásakor, ezen ünnepélyes percben békülnek ki. A mint rendre lelkére kötik az új házaspárnak, mit kerüljön, mintegy meggyónják saját hibájokat. E jelenet különösen nagy hatású, s az egész dráma ez epigrammában csattan, úgy hogy ezt vehetjük az egész célpontjának.

De hogy ide jusson a bonyolítás és megoldás, valóban soknak tetszik az az öt hosszú felvonás, bármi érdekes legyen is.

Végre Feuillet Octáv költői ihlettsége is inkább regényírói, mint drámaírói. A drámában az erősebb szenvedélyek, az egészen határozott végletes hangulatok uralkodnak; vagy comediai vagy tragoedia – minden egyéb nagyon gyenge és múlékony hatású. Lehet valaki egy szobában ihletett és művészi dalnok, de színpadi énekes nem, – lehet valaki regényíró vagy lyricus a szelíd érzelmek festésében, de a színpadon erősebb hang szükséges.

Mint különös tüneményt említők, hogy a mű hatást tett és tetszett; de a dolog természetében van, hogy sem e tetszés nem volt zajos, sem a hatás nem mély. Azt hiszem alakjai, cselekvénye hamar elhalványodnak végkép az emlékezetben.

Üdvözöljük az ízlés elfordulását a régi szörnyművektől s az egyszerűség felé közeledést; de a dráma természetéből folyó törvények az egyszerűségen és ízlésen

kívül sok mást követelnek, s követelnek olyakat, melyek különbözővé teszik a regénytől. Salamon F.

80.

[Salamon F., *A nemzeti színháznál eszközölhető reformok*, Pesti Napló 1862. dec. 24–28–31., 1863. jan. 10., 295-3861., 297-3863., 299-3865., 7-3872. sz.]

A nemzeti színháznál eszközölhető reformok

I.

Okulni a múlt tévedésein, bölcseség volt mindig. A színháznak pedig már van egy negyed száz évi múltja, s e múltnak nem csekély számú tévedése. Új és boldogabb korszak csupán e tévedések kerülésével nyílhatik.

Igaz ugyan, hogy intézetünknek közelebbi években sajnosan tapasztalt hanyatlását nem helytelenül róttàk föl sokan szorult anyagi helyzetének. De voltak, kik úgy vélekedtek, hogy a céliránytalan vezetés többet ártott; mert jobb vezetés mellett az anyagi helyzet is jobb lesz vala.

Bármint lett legyen ez a múltban, jelenleg nincs szó egyébről, mint a színház administratiójának célszerűbbé tételéről, s teljességgel nem szeretnők új experimentum által napnál világosabban bebizonyítva látni, hogy a helytelen vezetésben s nem az anyagi szorultságban rejlett a baj. Meg van adva a mód és alkalom, hogy gyökeres javítások, egy egész átalakulás legyen kivihető az intézet ügyeinek minden ágában, s minthogy minden gyökeres reform nemcsak építést, hanem sok létezettnek gyökeres felforgatását jelenti, itt az ideje némely üdvös felforgatásoknak!

Azonban, bármi észszerűnek látszik is, hogy a mi tévedés volt, mielőbb megszűnjék, hogy a célszerűtlen helyét a célszerű foglalja el, teljességgel nem szavazunk a nagyon gyökeres átalakításokra; mert csak látszik célszerűnek, de valóban nem az semminemű emberi intézménynél a hirteleni átalakítás, mely mindig sok zavarral jár, s a bonyolított ügyeket még jobban összebonyolítja. Egy színház ügyei pedig átalán nem tartoznak a legkevésbé bonyolultak közé. – Bajzaként olyan az, mint az emberi test, mely külsőleg igen egyszerűnek látszik; de csak az anatom tudja, mennyire complicált.

Az újításokat színházunknál már csak annál fogva sem kell messze vinni, mivel az intézet mostani helyzete csak ideiglenes, s későbbre van fenntartva mind e helyzet végleges megállapítása, mind gyökeres reformjai. Jelenleg se a nagy reformokba, se a terjeszkedésbe nem kellene bocsátkozni. Minden figyelmet és erőt a rendelkedésre, s némely kisebb, *átmeneti* reformokra kellene fordítani. Inkább elő-

készítésről, fejlesztésről, egyes javításokról lehet szó, mintsem egész egy *reformról.*

Legfontosabb reform lenne kétségkívül az igazgatás körüli gyökeres változtatás. A színház huszonöt évi múltja semmit sem bizonyított be világosabban, mint a választmányi igazgatás céliránytalan voltát. Sőt huszonöt év sem kellett rá. A színház életbe lépte után csak két évvel, 1839-ben, Bajza József a saját tapasztalás támogatta szokott erős logikájával mutatta ki minden árnyoldalát a választmányi kormányzásnak, s hathatósan sürgeté, hogy szabadkezű, de felelős igazgató neveztessék ki – a választmány kezében csak az utólagos feleletre vonás kötelessége, s szükség esetében az igazgató elmozdításának hatalma maradván.

Minden, a ki a színház ügyeibe bepillantott, látja, mily nyűgöző az ügyvezetésben egy választmány folytonos beavatkozása, s a körülményektől elvontan mi sem óhajtunk semmit inkább, mint hogy a színház közvetlen vezér, minden kül beavatkozás nélkül egy dolgaértő, szilárd igazgató kezére bízassék.

De számba véve a körülményeket, ez igen gyökeres reform jelenleg, s kivihetősége iránt is kétségünk van. Arról levén szó, hogy választmány és igazgató igazságosan osztozzék a befolyásban, ki lenne az osztoztató? Erre nézve be kell várni azon időt, mikor más tekintetben is véglegesen rendezhető a színház ügye.

De az igazgatás jobb kerékvágásba vezetése addig is lehetséges kevésbé gyökeres reform által. Az igazgatás tiszte egy színháznál mindig szerfelett bajos; de nehezebb nálunk, hol dráma és opera egyesítve van, mint akár hol másutt. E nehézségeken könnyítni lehet és könnyítni elkerülhetlenül szükséges.

Bajza a színigazgató kötelességeit e három osztályba sorozza: *gazdasági, fenyítéki és művezetési* kötelességek.

Tegyük fel, hogy nem találtatik oly igazgató, ki mind három szakra egyenlően képes lenne, minthogy ilyent csakugyan felette bajos találni. Segít-e rajta a választmány? Azt hiszem, ha egy ilyet bajos találni, még nehezebb kilencet – tízet, s a választmány rögtöni határozatot kívánó esetekben majd soha sincs elő.

Az igazgatón a választmány nem hogy könnyítene, hanem többféle ízlésű és gondolkodású tagokból állván, különféle befolyásával még nehezíti és nyűgözi az ügyvezetést.

Az igazgatón s vele a színház ügyeinek jobb folyamatán csak úgy lehet könnyítni, ha nem felette, hanem némileg alatta álló *segédei* vannak.

Már Bajza is, midőn 1839-ben javaslatait tevé, nélkülözhetlennek tartotta, hogy a gazdasági szakra a választmány külön egyént nevezzen ki, mint a mely a színházhoz szükséges soknemű bevásárlásokkal, s az épület és tárak felügyeletével járván, annyi specialis kereskedelmi és technikai ismeretet és ügyességet követel, a mennyit egy igazgatótól sem kívánhatni jogosan.

A fenyítéki szakra, mely a tapintat és emberekkel való bánni tudás mellett egy jó administrator igazságszeretetét és szilárdságát kívánja meg, más egyén, mint maga az igazgató, nem volna alkalmazható. Neki adja meg saját állása a szükséges tekintélyt, s ezért nagy részben neki kell azt gyakorolnia.

Hátra van a leglényegesebb szak, mely a színház, mint műintézet célját legközelebbről érdekli, s melynek helyes vezetésére nézve nem árt minél aggodalma-

sabbaknak lennünk. E szakra vélem legszükségesebbnek egy segéd kinevezését az igazgató mellé.

Egy *művezető* kinevezésében azon előny is meg van, hogy a 48 előtti alkotmányos időben lőn életbe léptetve, s a múlt kezeskedik is a jövő sikeréről; mert a művezetők idejében élte színházunk legszebb éveit.

A régi intézményhez legfeljebb annyit lehet adni, hogy ha szükségesnek látszanék, külön művezető neveztessék a drámára, és külön az operára.

E művezetők gondja lenne a játékrend, ők adnának véleményt az új művekről, sőt – mint később kifejtem – gondoskodnának némileg a répertoire gyarapításáról, – ők osztanák ki a szerepeket és ügyelnének föl a próbákra. Ezek nem a színházi választmánynyal, hanem az igazgatóval érintkeznének.

Az igazgatóé volna az általános felügyelet s a színház repraesentatiója.

Fölösleges volna azonban e viszonyt bővebben fejtegetni, miután a művezetői rendszerre nézve már *ususa* van intézetünknek, mely korántsem tartozik a tévedések közé. A korábbi usust legfeljebb kissé kellene módosítani a netalán különböző körülményekhez képest. De úgy hiszem, inkább több, mint kevesebb hatáskört kellene számára engedni a réginél, s a hatásköréhez képest nélkülözhetlen fenyítéki részből is juttatni kell neki jogot – az igazgatónak levén fenntartva a legkomolyabb esetek elintézése.

Ez új költség – fogják mondani; de a színháznak semmit sem kell kímélnie arra, hogy művészeti tekintetben emelkedjék – s a művészetre nézve legfőbb kellék a jó vezetés, mely nélkül nincs haladás.

Szóljunk még egy két kisebb, de az intézet művészeti virágzását szintoly közel érdeklő reformról.

[II.]

Nemzeti színházunk anyagi szorultságának, mely, hogy miből származott, nem akarjuk vizsgálni, nagyon rosz következménye vala drámairodalmunkra és művészetünkre nézve. Kénytelenség vitte rá t. i., hogy a közönség kedvébe igyekezzék járni, s bárminő eszközökkel megtölteni a színházat és pénztárát. Másfelől azonban szervezeténél fogva speculatióra sem adhatá magát egészen. Így se egy felsőbb drámai intézet igényeinek, mely Szerint a jó ízlés iskolája legyen közönségre, írókra és színészekre nézve, meg nem bírt felelni, se azt el nem érte, hogy jövedelmei arányban álljanak kiadásaival, mely utóbbi pedig fő szempont, különösen egy speculatióra működő színházi vállalatnál.

Ezen ferde helyzetnek, reméljük, ma holnap vége szakad. Színházunk anyagi szorultságával megszűnik az egyik kénytelenség, hogy a színház minden áron és minden eszközökkel a közönség becsalogatására törekedjék. Hatalmában lesz, hogy valódi föladatának, a köz ízlés s magasb művészet vezetésének szellemi viszonyainkhoz képest megfelelhessen.

Ennél fogva igyekeznie kell, hogy ne mint eddig, csupán az operát emelje, mi minden nagy közönsége mellett eddig is áldozatokkal járt, s ezután is képes lenne, ha nagy terjedelművé akarjuk tenni, elnyelni bármi nagy subventiót, hanem *fő gondot* arra fordítson, a minek érdekében felállíttatott – *a drámairodalomra és drámai művészetre.*

Igen, a nemzetnek eszébe sem jutott operaházat állítni fel, midőn színházunkat alapítá – a nemzeti színház feladata a *dráma* művelése – az opera, bár nélkülözhetlenné vált, csak második sorban következik.

Először is a drámairodalom emelésére kell különösen törekedni. – A drámaírókat telhetőleg jó, s előadható művek írására buzdítni s jó irányba vezetni, a külföldi művek közül a legjobbakat válogatni ki – ez a feladat.

A mi az eredeti műveket illeti, színházunk közelebbi évek alatt nagyában hasonlított némely vele egykorú szépirodalmi laphoz, mely mintegy arra látszott fennállani, hogy kevés tehetségű kezdők általa a közönség elé láthassák juttatva zsenge műveiket, s még is azt követelje magának, hogy a nemzeti irodalom fontos tényezője és előmozdítója. Nemhogy színházunk adott volna irányt a drámairodalomnak, hanem aláveté magát a drámaírók szeszélyeinek, megszentesíté igen sokszor a rosz irányú kísérleteket, s felette olcsóvá tette a dicsőséget, hogy egy egy mű Magyarország példányszínházában ne csak előadassék, hanem ismételve is legyen, bárha még a közönségnek sem tetszett, nemhogy helyes s a kritikát némileg ki bírta volna elégíteni.

Ezen tekintetben is kitűnik egy vezetőnek szükséges volta, ki elég dramaturgiai ismerettel s helyes ízléssel bírjon; mert a művezető joga lenne előadásra bocsátni vagy visszavetni a drámákat. Övé lenne a döntő szavazat e tekintetben.

Azonban maga a művezető egymaga meg nem felelhet azon föladatnak, hogy a beküldetni szokott drámák *mindenikét* figyelemmel átolvassa, a jobbakban a netán kijavítandókra nézve érintkezésbe tegye magát a szerzőkkel s még az előadásra is ő készítse elő, nem említvén más a színészet körüli teendőit.

Magának is segédekre van szüksége e tekintetben s e segédek a drámák előleges bírálói, kik az évenkint száznál többre menő új drámákat előlegesen megrostálják s csak az előadásra méltókat adják át a művezetőnek észrevételeik részletes jegyzékeivel együtt.

Drámabíráló választmány eddig is volt, még pedig, hogy könnyebben győzze a munkát, kilenc tagból állott. De mindenik egészen más foglalkozású lévén, mindenik figyelme és ideje csak kevés részét fordítá ezen tiszteletbeli hivatalára. Már pedig kilenc fél figyelem kevesebbet ér egyetlen egy ember teljes figyelménél. A felelősség érzete annyival is inkább megoszlott, mivel szavazás útján döntetett el a drámák elfogadása vagy el nem fogadása, s más más lévén a három szavazó, ez elfogadásban vagy visszavetésben egyátalában nem volt semmi következetesség. Végre azon hibája is megvolt, hogy magukból a drámaírókból és a színészekből, még pedig drámaíró színészekből állott.

Ennyi első rendű, lényeges hiba volt e választmányban. – Úgy, hogy bátran állíthatjuk: így alakított választmány és az eddigi eljárás mellett, százezerekre menő subventió sem lendítne egy garas árut drámairodalmunkon.

A drámairodalom emelésére egy jó bíráló választmány, a jó művezetővel együtt, az életkérdések közé tartozik.

S minő lenne e jó bíráló választmány?

Először is nem szabad sók tagból állania. Kevés, de kiválóan e szaknak élő tagból kell állania. Véleményem szerint elég csak két tag, kik a beküldetni szokott száz művet évenkint elolvassák.

Ily munkát, természetesen, senkitől sem kívánhatni ingyen, s átalán semminemű, még jótékony intézetnek sincs semmi haszna az ajándék-munkákban, ingyen hivatalokban, s a nevezett lényeges föladat megérdemel némi áldozatot.

Hogy a felelet terhe e bírálók közt meg ne oszoljék, hanem mindenik teljes mértékben érezze, szükséges, hogy mindenik egy magára működjék, bár bizonyos meghatározott elvek szerint. A művek feletti ítélet nem bocsáttatik szavazatra. A bíráló maga független ítéletet ád, s csak kétséges esetekben kéri fel társa véleményét is. A munka így megoszolván, mindenikre jutna évenkint ötven-hatvan mű, mi elég nagy, de elgyőzhető munka. Végül a dolog természetéből foly, hogy a bírálók közt professionatus drámaíró nem szerepelhet.

A mi az ellenőrzést illeti, mint mondám, a végleges határozat a művezető hatalmában áll, ki a bírálók nagyobbszemű rostáján átesett műveket egy második rostálás alá veszi, s e joga minden esetre megmaradván. Tőle függ legtöbb, akár két, akár kétszáz tagból álljon ama bizottmány.

E bizottmányra még egy terhes kötelesség vár. A végleg elfogadott műveken teendő javításokra nézve véleményt adván, a szerzőkkel e tárgyban értekezik. E javítások pedig kiterjednek a nyelvre is, melynek egy nemzeti színházban eredeti magyarság és szabatos tisztaság dolgában példányszerűnek kell lennie. E bizottmány őre lenne a nyelvnek is.

Szóljunk végre, a mi a művek megrostálását illeti, a fordított művekről is, melyek külön rovat alá tartoznak, mert némileg különnemű munkát kívánnak meg.

[III.]

Szokásban volt eddig, hogy a kinek tetszett, lefordított a maga ízlése szerint egyegy külföldi színművet, s azt, úgy látszik, se a mű becsére, se a fordítás szabatosságára s a nyelv magyarságra tekintettel nem levén, elfogadták előadás végett. Minthogy szerfölött roszul fizette a színház a fordításokat, más nem igen merte kockáztatni a munkát, mint a ki bizonyos volt benne előre, hogy előadásra s díjazásra kerül. Leginkább pedig bizonyos volt benne egyegy színészünk. Kivált míg a jutalomjátékok divatban voltak, a jutalmazandó színészek maguk válogattak az újabb külföldi művekben, magok fordíták le, magok fogadtatták s magok játszták el. Bár a viszonyokhoz képest még ezért is köszönettel tartozunk; mert különben még annyival sem gyarapodik vala a repertoire, a mennyivel gyarapodott; világos, hogy e rendszer megszűntét számos gyarlóságai nagyon kívánatossá teszik, sőt a fordítások ügyének rendbehozatala a legparancsolóbb szükségek közé tartozik.

Külföldi művek fordítása még mindig nagyon szükséges színházunknál; de csak olyanoké, melyek műbecs dolgában nyereségnek tekinthetők, s csak akkor, ha úgy vannak fordítva, hogy hűség s nyelvök tiszta magyarsága dolgában lehetőleg kifogástalanok. – Világos, hogy a megválogatás a lehető leghelyesb műízlést és műértést, a fordítás eszközlése, a fordítók megválogatása és munkára buzdítása által szintén nagy gondot vesz igénybe, mire a művezető rá nem érne, habár mindez szintén az ő felső fölvigyázata alatt és beleegyezésével történnék.

Színészekre bízni ezt, ott volnánk, a hol eddig voltunk. A színész csaknem mindig kiválóan azon műveket fogja kiszemelni, melyekben neki vagy egy-két társának jó szerepet vél találni. Egy-két jó alak egy színműben már félsiker ugyan, s a tetszést is biztosíthatja; de egyfelől, ki kezeskedik róla, vajjon, mint gyakran megtörténik akár mely másnemű művészszel is, nem azt tartja e jó és hozzá illő szerepnek, mi, nemhogy jó volna, hanem nem is egészen tehetségeihez való, vagy nagyobb feladat lévén, mint a melyen diadalmaskodhatik, vagy csekélyebb, hogy sem méltó lenne tehetségét rá vesztegetni; más felől az egész mű aestheticai becsére nézve még sokkal kevesebb a kezesség, és végül nem minden színészben van meg az írói tehetség, már pedig jó fordításhoz, kivált drámafordításhoz inkább, mint másnemű prózai áttételhez, írói tehetség szükséges s nemcsak az eredeti nyelvének, hanem a magyar nyelvnek is egész erejében és eredetiségében való használni bírásé, mi épen nem mindenkinél föltalálható. A külföldi művek megválogatására külön bíráló lenne alkalmazandó, ki összeköttetéseket szerezvén a kölföldi színházakkal és a színi irodalomra különös figyelemmel lévén, megválogatná a műveket, még mielőtt lefordításuk iránt intézkedés történnék. Fordítóról gondoskodni szintén az ő kötelessége fogna lenni. A nyelv jóságára is e bíráló figyelne föl. Fölösleges mondanom, hogy ez intézkedések ki nem zárják a netán előleges bírálat nélkül beküldendő fordítások vizsgálat alá vételét, s ha méltók rá, elfogadásukat.

A nélkülözhetlen külföldi művek szintúgy megteszik jó vagy rosz hatásukat a közönségre, szintúgy befolyással vannak eredeti drámairodalmunk fejlésére, mint az eredeti művek, s végre szintúgy rontólag vagy javítólag hatnak nyelvünkre, mint az eredetiek. Ez utóbbi tekintetben nem kell feledni, hogy a színpad nagyobb mértékben befoly az élő szó által a társadalom nyelvére, mint a némán olvasott más irodalmi termények. Ennél fogva nem tarthatjuk közömbösnek a fordítások ügyét a színháznál, – s ennél fogva hiszem én azt a leglényegesebbek közé tartozónak, habár, mint látjuk, nem nagy áldozatba s bonyolult szervezésbe kerül ez ügy rendbehozása.

Ne vélje senki, hogy az idegen műveket hazaiak rovására akarom ajánlani, hogy színházunkban is tápot akarnék adni azon külföldieskedésnek, mely műveltség álarca alatt nyegléskedik. Habár nagy részben kihalt a múlt század azon divatja, mely szerint franciáskodni, s a jelen század első negyedének azon mániája, mely szerint német szót tördelni úri dolog volt a legmagasabb ízlés ne továbbja, ha valaki Schillert, Gőthét imádta, s a holmi német középszerűségekben, egy Kotzebueben, a lelki gyönyörök legnagyobbikát találta; de maig is nemcsak az öltözetbeli ízlés, midőn a legmagyarabbnak látszik is, örömest alkalmazkodik a párisi szabáshoz, hanem a műveltebb körök társasága is örömest látja a francain modort, anynyira, hogy megtartása lényegesebb követelésnek tetszik a költészet kívánalmainál.

E külföldieskedés előmozdítása nem célja színházunknak; de célja a külföld jelesebb, nem divatos szabás, hanem aesthetikai becs által kitűnő műveivel irányt adni, egy s más tekintetben példányt mutatni az irodalomnak, s mulattatva fej-

leszteni a közízlést. A szempont legyen itt is, mint mindenben, a *hazai* drámairodalom buzdítása és jó irányban vezetése.

Fő célja színházunknak magyar drámairodalom teremtése, mi egy állandó, példány színház nélkül sehol sem történt meg. A magyar drámairodalom jobb irányban vezetéséig már nevezetes lépés fogna lenni a mit előbbi cikkemben a bírálat körüli eljárásra nézve mondtam; de van ezenkívül más lényeges reform is, melynek behozatalát szükségesnek vélem – s ez az anyagi jutalmazásnak egyfelől nagyobbá tétele, másfelől igazságosabb osztogatása.

Színházunk eddigelő a lehető legkevesebbet költött főfő céljára, a drámairodalom előmozdítására. Egy előadás tiszta jövedelmén kívül a többiből szintén a tiszta jövedelem tíz percentjét kapta az író. S a színház régibb-újabb művekért, még a fordításokat is ide számítván, évenkint középszámítással mintegy 4000 ftot adott ki, a mi meglehetős összegnek tetszik; de tudva van, hogy egyegy mű egyszeri előadása néha csak 30-40 forintot jövedelmezett, sőt néha kevesebbet is. Egy egy tehetségesebb író, hogy ezen szaknak élhessen, kénytelen lett volna csaknem minden hóban írni egyegy művet, jól roszul, a hogy lehet. Másfelől, ha az igazgatóság tekintettel akart lenni az eredeti művek íróira, hogy némi jövedelmet biztosítson számukra, kénytelen volt jót roszat gyakran adatni elő a közönség nem tetszése s a jó ízlés dacára is.

Így nem is volt igazságos. A gyenge mű csaknem annyiszor adatott elő, mint a jobb, s néha többször. – Maga az író nem arra lőn buzdítva, hogy a tán csekélyebb számnak tetsző, valóban jó műveket írjon, hanem olyakat, melyek a vasárnapi közönség tapsaiban részesülnek. Valamint maga a színház eddig, a helyett, hogy a közönség ízlését vezesse s jó művek által iparkodjék gyönyörködtetni, szolgájává lett a közönség, még pedig nem a műveltebb rész, hanem a tömeg szeszélyeinek, úgy az író is arra lőn buzdítva, hogy csak a karzat tapsait ügyekezzék kinyerni vagy dalos, táncos népszínművekkel, vagy dagályos szónoklattal teljes történeti drámákkal. A valódi tragoedia és valódi vígjáték, minek előmozdítása és fejlesztése a főszempont, kevesebb figyelemre lőn méltatva. Az jutalmaztatott legkevésbé, a mi a legnagyobb jutalmat érdemelte, ha volt volna is kitűnő tragoedia- vagy vígjáték-írónk.

Mindezen úgy lehet segíteni, ha a színház maga osztja az íróknak a jutalmat, nem pedig a közönség szeszélye, különben se az irodalomnak, se a közönségnek irányt nem adhat. Indítványom az, hogy törültessék el a tantiéme rendszer, mely szerint csupán csak a közönség, s tehát az egy-egy esti jövedelmek arányában osztatik a honorárium, s melynél fogva gyakran egy kritikán alóli vasárnapi mű több jutalomban részesült, mint egy dicséretet érdemlő drámai mű. A színház vegye meg bizonyos számú évekre, vagy örökre az írótól a tulajdonosi jogot, s jutalmazza főkép azokat, melyeknek valódi drámai értékük van. Így nemcsak az irodalom buzdíttatik arra, hogy valóban jó művek szülessenek, hanem a közönség is, meg vagyunk győződve, rövid időn több valódi élvezetben részesül; mert a közönségre is a valódi művészet nagyobb hatással van a mellékes eszközökkel ideiglenes tetszést arató műveknél, ha magunk nem rontjuk meg ízlését holmi durva zamatú surrogatumokkal.

A színművek megvásárlása az írótól, divatban van külföldön is, s Angliában még a magánüzletű színházaknál is. Nálunk kétszeresen szükséges; mert az eddigi rendszer egyfelől industrialismust hozott be ugyan a drámairodalomba, de még sem volt egyátalában jövedelmezőnek nevezhető az írókra nézve. Nem használt se az intézet emelkedésének, se a közönségnek, se az írónak.

Ha a színház, hogy valóban buzdítni és jutalmazni bírjon, az eddigi különben is kiadott 4000 fthoz ugyanannyit téve, 8000 ftot adand ki a művek honorálására, melyekhez a tulajdonosi jogot örökre vágy több évre meg venné, nemcsak jobban, hanem igazságosabban jutalmaztatnék a drámaírás. Továbbá a színház megmenekülne a drámaírók sürgetéseitől, vagy legalább a képzelt méltányossági szempontok alkalmatlanságától, hogy a játékrendben teljes függetlenséggel járjon el, mire eddig egy igazgatóság sem volt képes; jobb művekkel gazdagíthatná a répertoiret, a közönséget is jobban kielégítené, nem adván többször is oly művet az író jövedelme iránti tekintetből, mely első előadáskor megbukott. Végre a drámairodalmat megmentené egy felől a vásári munkálkodástól, másfelől lehetségesebbé tenné, hogy egy-egy kiválóbb tehetség a drámaírásnak éljen.

A fentebbi összeg egyátalában nem tetemes még egyelőre sem, miután a fordítások jobb díjazása is bele van számítva. Ezekre nézve is, mint az eredetiekre nézve, a követelést nagyobbá kell tenni, de a honoráriumot is legalább két annyira emelni egyes esetekben, nem is említve, hogy pl. egy shakespearei mű oly fordítása, (melyben figyelemnek kell lenni némi, a mai kor követeléseihez képesti enyhítésre s kihagyásra is,) különb díjazást kíván egy francia vígjáték fordításánál.

A színháznak bár gazdálkodni, de fukarkodni nem szabad a fő dologra, a drámai irodalomra nézve.

A fentebbiek pedig mind szükséges és mellőzhetlenné vált reformok a drámairodalom érdekében. Azért szólánk felőlök első helyen. Minél kevesebb figyelem volt e tárgyra közelebbi évek alatt, annál szükségesebb most teljes figyelmet fordítni rá. – Az első teendő a drámairodalmat illeti, s utána következik mindjárt fontosságban a drámai színészet, mi már vitatottabb s ismeretesebb tárgy – ezért rövidebben fogok róla szólani.

[IV.]

Kétféle befolyás okozá főleg, hogy a nemzeti színház igen sok belügye nem volt eddig célszerűen és következetesen vezetve. Egyik volt egy, az igazgató felett álló választmány beavatkozása, másik az igazgató alatt álló színházi személyzetnek engedett nagyobb szabadság, mint a menynyi szükséges és hasznos. Ezen befolyások között az igazgatóság akarata meg volt kötve. Tapasztalható volt az a szerződtetések, játékrend és szereposztás körül, melyek drámánk célszerű vezetésében a fő szempontok.

Mint előre kijelentém, az igen gyökeres reformok rögtöni életbeléptetése, átalán véve nem célszerű, s jelen viszonyaink közt tán lehetetlen is. Beérhetjük a fentebbi ügyekre nézve is a létező befolyások szabályozásával.

A szerződtetés, az elbocsátás és nyugdíjba helyezés fontos kérdések.

Ezek jó elintézése segíti oda színházunkat, hogy tehetséges tagokat szerezzen és bírjon megtartani. E részben is megkívánja ugyan az igazgatóság tekintélye,

hogy a művezető javasló, és az igazgató döntő szavazattal bírjon, sőt mindketten részt vegyenek az igazgató-választmány ily tárgy feletti tanácskozásában; de az igazgató választmány szentesítése kívántassék meg ilynemű határozatokra. Új tagok felléptetése esetében ezenkívül szükséges egy előleges szigorú próba. Ily esetekre mindig egy külön vegyes bizottság volna kinevezendő, mely állana nehány színészből, kiket a művezető nevezne ki, belátása szerint, s a minő számban jónak látja. Véleményök után azonban a rendező bírna döntő szavazattal a felléptetésre nézve. Az állandó szerződtetéseknél a nyilvános föllépésekből az igazgató és az igazgató-választmány is kellően tájékozhatná magát; de a szerződés mindig csak nyilvános fellépés, az „ad hoc" kinevezett színészi bizottság és a művezető véleményadása után volna kötendő.

A szerződés ügye hosszú utat tenne ily módon; de ez nem is oly kérdés, mely sürgetős határozatot kívánna s lényegesen befoly a budgetre is – azért nem árt, ha több fórum vitatja meg. A fentebbi nem fosztaná meg egyik tényezőt is azon befolyástól, melyet eddig gyakorolt, csak célszerű rendet hozna be oda, hol eddig annyi rendetlenség és következetlen lépés történt.

A játékrendet illetőleg nem szükséges, sőt kártékony akár felülről, akár alulról a befolyás. E részben mind a színházi személyzet, mind az igazgató választmány befolyása csak rendetlenséget, következetlen eljárást okoz, ez könnyen megfogható. A művezetőnek kell a játékrendet készítenie, s az ő dolga, hogy e részben fölkérje e mások tanácsát. Azonban e szintén fontos ügy az igazgató helybenhagyását kívánja meg.

Végre a szereposztás oly teendő, melynek egész terhét a művezetőnek kell viselnie, s e részben őt föl kell teljesen hatalmazni. Elvileg tartoznék minden színész azon szerepet elvállalni s tehetségéhez képest jól játszani, melyet a művezető rá bíz. – De gyakorlatban itt sem kellene egyfelől egy eddigi befolyást, a színészekét, merőben kizárni, másfelől a jognak önkényes eljárás színét adni.

Eddigelő a színészek meglehetős függetlenséggel osztották ki magok közt a szerepet, s az eredeti művek írói csaknem függetlenül egyezkedhettek a színészekkel, mind szerepeket vállaljanak el. Ez, természetesen, szabálytalan eljárás volt. Szükség, hogy rend hozassék be s másfelől senkinek se lehetne méltó panasza. A drámaírónak legyen megadva a jog, hogy műve előadására minden szerepre színészt jelölhessen ki már kéziratában, midőn benyújtja. A művezető elfogadván előadásra a művet, a színészek közül, oda értve a nyugdíjasokat is, kinevezne hármat és pedig külön minden előadandó műre, kik a szereposztásra, a mű előadásra való elkészítésére nézve véleményt fognának adni. És e tisztet kötelessége legyen el vállalni a színház akármely tagjának. Ezen vélemények nyomán tájékozná magát és határozna véglegesen a művezető. Megjegyzem még, hogy ez által elenyészik azon panasz is, mintha a színészek ki lennének zárva a drámai bírálatból. Ők adván véleményt a műveknek előadásra leendő előkészítéséről, indítványozhatnak bennük módosításokat, és az előadás könnyítésére, vagy hathatósbbá tételére szolgálható javításokat.

A fentebbiek, mint látni, alig egyebek, mint az eddig létezett tényezők szabályozása és összevágóvá tétele. – Nem a legegyszerűbb szervezet ugyan, de a bo-

nyolódottságban rend van; eddigelő pedig még bonyolultnak sem, hanem merőben ziláltnak mondhattuk a színháznak itt szóban forgó fontos ügyeit. – Javaslatomban azt tartám szem előtt, hogy minden lényeges ügy kellően meg legyen vitatva; de a végrehajtásban telhetőleg meg legyen a nélkülözhetlen fölhatalmaztatás, s a mi eddig szabályozatlansága miatt ártalom volt, ezután az intézet hasznára legyen fordítva.

Van két javaslat még, mely már újítás volna, de nélkülözhetlen. Egyik, a mit oly régen vitatnak, az, hogy a színészeknek rendetlen szabadságidőre bocsátása szűnjék meg. Kárpótolja a színház, mint tevé a jutalomjátékokkal, midőn megszünteté. Míg a szabadságidő vétele az eddigi módon divatoz, színházunk csak ritkán rendelkezhetik személyzete felett, s gyakran még betegségek is jövén közbe, néha csak fele létszámmal képes működni, a mi nagyon sok zavart és kárt okoz.

Az ezen való segítés szükséges voltát elismerte minden eddigi igazgató, s a jelen rendező, Szigligeti úr, kimutatta, hogy színházunknál ez foly be legkárosabban az előadások minőségére, sőt magára a játékrendre is. Szigligeti úr jobban kifejté e bajt és ellenszereit, hogy sem bővebben kellene róla szóllanom. Csak azt jegyzem meg, hogy e reform pénzbe kerül, különben még a múlt évi igazgatóságok is életbe léptették volna.

Egy másik, szintén régóta óhajtott, de már távolabb jövőben látszott reform volt: egy színészi conservatorium a nemzeti színház mellett. Ez nevelne színészetünk számára képzett egyéneket, módot adván a tehetségeknek iskoláztatásukra.

E részben mindent nem lehet megtenni; de egy lépés már is lehető lenne talán. Van t. i. Pesten egy „conservatorium," mely a szavallati szakban is ád oktatást. A színháznak szorosb kapcsolatba kellene magát tennie e művészi iskolával. A drámát illetőleg egyik legtöbb *theoreticus* ismerettel bíró színészével adathatna ott elméleti és gyakorlati leckéket. – E tanárt, valamint a színház nevezné ki, úgy a színház látná is el fizetéssel. A conservatorium kétségkívül örömest állana rá ez alkura, mely ép oly mértékben használna neki, mint idővel, s talán hamarább, mint vélnők, a magyar színészetnek. – Ez új állás előnyei közül meg kell említnem, hogy ez képezne mindig jelesb-jelesb tanítókat is e szakban.

Színészünk jobbjai – csak közelebbről is Egressy és Szigeti – magán tanítványok képezésével foglalkoztak, s hiszszük, a conservatoriumba tevén át valamelyikük működését, tanítványaik száma gyarapodnék – annyival inkább, mivel a conservatorium több oldalú oktatással bírna szolgálni. Már a színház első felállításakor célul volt kimondva egy színész-képezde fölállítása. Tegyük meg ez irányban is, a mit lehet, – s mihelyt lehet, annyival inkább, mivel a fentebbi javaslat nem nagy összegbe kerülne évenként. Salamon F.

81.

[Salamon F., *„A pajtáskodás”*, Pesti Napló 1863. jan. 4., 3-3868. sz.]

„A pajtáskodás”

Vígjáték 5 felvonásban. Írta Scribe. Fordította *Feleki.* (Először adatott pénteken, január 2-ikán.)

Nem volna hiba, ha a magyar hagyományos szójárással „Korteskedés”nek fordítnók e vígjáték címét, a miből azonnal megtudnók, mikor került ki azon párisi vígjáték-gyárak egyikéből, mely *Scribe* firmája alatt oly nevezetessé lett. A maga korában sensatiót idézhetett elő, gúnyolván a conservativ miniszteri pártot, azt oly alávalónak festvén, mint egyik párt festi olykor a másikat, bemutatván a korteskedés visszaéléseit az élénk alkotmányos életben, melynek mozgató kerekeiként itt orvos, könyvárus, festő, nyárs polgár, együgyű úr, a journalistika és az asszonyok vannak bemutatva. Bizonyos korban hatásos iránymű, s csupán iránymű lehetett, – már ma rosz vért csinálna kétségkívül Franciaországban azoknak, kik visszaóhajtják az alkotmányos életet. Annyi, mint nálunk elővenni a „Peleskei nótárius”t, vagy kigúnyolni egy vígjátékban a régi megyei életet. „A pajtáskodás”-ban sajnálva látnák sokan a francia közéletet oly oldalról mutatva be, melyből a politikai tanulság, hogy vastag magán érdek, cselszövény, a női beavatkozás uralma, és határtalan könnyelműség azon nemzetet képtelenné teszi az alkotmányos szabadság élvezésére. Nem kevéssé sajnosan hatna az is, hogy épen a polgári rend, s kivált az úgynevezett honoratiorok is, kik Franciaországban oly nagy szerepet játsztak 48 előtt, kiváló tárgyai a szerző gúnyjának.

Akármely párt és osztály hibáit, az általa elkövetett visszaéléseket ki lehet, sőt ki kell gúnyolni – ebből táplálkozik a legvalódibb comicum. Az irányművek, sőt alkalomszerű művek ellen sincs, mint faj ellen, gyűlöletünk. De van Scribe művében egy hiba e tekintetben, melyet gyakran követ el az újabb francia vígjáték irodalom. „A pajtáskodás” abban hibázik, hogy nem egy, hanem tizenegy szereplőben tünteti fel a kigúnyolandó hibát. Egészen megtelik a színpad jellemtelen politikusokkal. – Ily nagy szám az életben is képviselhet egész pártot vezéreiben, de a színpad perspectivája ezt egész tömeggé teszi, melynek hátterében számtalanokat képzelünk. Elég legyen e tizenegy, választásokban és egyebekben fő cortes jellemére annyit felhoznom, hogy midőn képviselőjelöltre szavaznak, mindenik kap egy szavazatot, azaz magát választja mindenik. Mily szomorú és már nem comicus képe az életnek! Pedig épen az életet akarná ábrázolni e tömeges felléptetés.

Aesthetica szempontjából nagyon hibás az ily eljárás. Moliére tudta, mit csinál, midőn tíz fösvény vagy „Misanthrope” helyett csak egyet léptetett föl. A hibák túlságosan számos képviselője nagyon sokat elvesz nevető kedvünkből a világ romlott voltáról önkénytelenül támadó pessimista hangulat által, s az erkölcsi

megrovás, mely a comicum lényeges eleme, s mely a valódi vígjátékban egy fő-személyre pontosul össze, hogy a többi világgal szemben annál nevetségesebb és megrovandóbb legyen, mintegy enyhítő körülménynyel van körülvéve, midőn annyi rosz példa környezi. Aztán ha a sok személy mellett az intriga is nagyobb terjedelmű, mint ez 5 felvonásos és eseményteljes vígjátékban, egyik jellem sem válik ki határozottan, s egyikben sem lehet részletesebben és több oldalról feltüntetni a megrovandó erkölcsi hiba természetét, míg egyetlen főalakban minden oldalról ki lehet meríteni. Egy moliérei vígjátékban teljesen ki látszik merítve a tárgy, míg egy „Pajtáskodás"ban minél többen képviselik a hibát, annál felületesebben van bemutatva.

A ferdeségek képviselőinek nagy számával rendesen együtt jár egy másik hiba is. A szerzők, érezvén, hogy e tömegesség az életet túlon túl eltorzítja, ügyekeznek ellentétes jellemeket is felléptetni. De az orvosság még növeli a bajt. Az ily ellentétek tankölteményi irányt adnak a műnek, a mellett, hogy magát az öszhangot rontják. Azon újkori komoly drámák kirívó színét viselik magukon, melyekben az ördögöt csak feketébbé tette az angyalok felléptetése.

Van e műben is egy ily nemű, kétes értékű correctio, – van egy fiatal ügyvéd, ki magán és politikai jellemére, képzettségére és eszére nézve példányul szolgálna, ellentétül a többiekkel, kiknek egy része eszes ugyan, de lelkiismeretlen, más része romlott, tanulatlan és bárgyú. E példány-férfiúnak is merőben szenvedőleges szerep van adva, sőt mondhatni, az egész műre nézve még becsületessége és esze sem szükséges. Ha a legostobább és jellemtelenebb ember volna is, csakúgy célhoz segítné egy asszony szerelme, – nem is célhoz, hanem egy jámbor óhajtásához, képviselői álláshoz. Jelleme, tehetsége csaknem oly ártatlan e sikerben, mint egy sorsjátéki nyereményben.

Van e műben nehány genre-képszerű alak; de nincs jellemfestés, s annál kevésbé fejlesztés, annál kevesbbé comicus fő alak. Egy eszes, elegans hölgy vezeti a cselszövényt. Inkább férje és egy egész párt van nevetségessé téve; míg e nő esze, kimeríthetlen találékonysága meglepetés és helyeslő tapsokat nyer, annak ellenére, hogy minden eszközt jónak lát céljához. Elég említnem, hogy szemérmetlenül kész játszani öreg férje féltékenységével, ki maga sem igen tiszteletre méltó öreg úr ugyan, de féltékenysége nagyon is alapos, mert egy más esetben komolyan szerelmes egy ifjúba. Az egész mű intrigája nem is fordul meg egyében, mint e fiatal iránti szerelmen, ki maga is eszköznek használja fel politikai emelkedését szerelme ügyére. A cselszövő asszony megbukik – saját hálójában fogja meg magát; de ez csak oly nemű külső igazságszolgáltatás egy vígjátékban, mint volna egy állítólagos tragoediában az, ha a hőst lelkiismeretbeli küzdelmei és bűnhődése helyett úgy legyilkolják, hogy még el sem jajdulhat. A *belső* és fő igazságszolgáltatás egy vígjátékban a fő egyén ferdeségeinek nevetségessé tétele, melynek a végső jelenet csak következetes fináléja.

Azonban vannak az új műnek oly érdemei, melyek tetszővé teszik. Az egyének az olykori torzítás, a többnyire ki nem váló jellemzés mellett is élénken, kifejezőleg nyilatkoznak.

Ha valódi jellemzés nincs, vannak oly genreképek, mint Rigaut Oskár (Szerdahelyi), Montlucar (Szilágyi), Miramont gróf (Tóth), melyek megteszik hatásukat. A cselekvény folyama eleven, s túlságosan is. Habár mind az egész, mind az egyesek moráljában nincs emelkedés, szerző ízlése, esprit-je, s általán véve derült életnézlete fölülemeli az igen mindennapias színezeten és a bohózatosságon. Habár az úgynevezett társalgási művek hangja miatt nem nagy drámai erő nyilatkozik benne, van bizonyos rugalmassága a párbeszédeknek, melyek sehol sem válnak untatókká.

Ez érdemei ma is felülemelik némely újkori francia vígjátékon, melyek szerfelett elkomolyodtak napjainkban; azon követelődzés mellett, hogy az élet tanítói kívánnak lenni, nagyon köznapiakká lettek; és nagyon blazírtak, természetesebbek akarván lenni. A mai vígjáték Scribe némely műveinek hibáit eltanulta. Egy comicus egyén helyett egy egész társadalmat akarnak csüstől gyökerestől a színpadra hozni, hogy elöljék a valódi comicumot; moraljuk szintoly gyenge, sőt gyengébb arra, hogy sem comicus hatásuk erős lehetne, elannyira, hogy némelyik a comicum halálának szomorú jelentése; a jellemfestés többnyire a genreképekben éri tetőpontját, olykor nem csekély torzítással – ki feledvén vagy az eszet, vagy minden moralis érzetet, vagy olykor mind a kettőt az egyénekből. A francia kevesebb igényű kis vígjátékok ennélfogva sikerültebbek, mint azon nagyobbak, melyek a közerkölcsöket festeni és javítni iparkodnak.

„A pajtáskodás" oly mű, melyet ha a fentebbi okoknál fogva nem lehet utánzandó mintául bemutatni a magyar vígjáték irodalomban, – a közönség egyszer kétszer elmulat rajta, míg t. i. az események váratlan fordulatai elvesztik meglepőségöket, a mi bennök a hatás fő eleme.

Színészeink kielégítőleg játsztak. Mindenek felett Szerdahelyi jeleskedett az ügyetlen, tudatlan és esztelen követjelölt carricaturájában. Prielle Cornélia az elegans cselszövő hölgyet ügyesen és finomul játszta. Különös és szokott érdeme, hogy egyes, hatásra számított kifejezésekre nem helyez több súlyt, mint a menynyit kell, s ez által csak emeli a hatást. Azonban valamicskével több elevenséget s kevesebb egyhangúságot talán nem róna meg benne a közönség. Tóth József felfogása és alakítása gondra és ügyességre mutat; de azon szokása, hogy nagyon szeret mindent marquirozni, ma is kiérzett. Salamon F.

82.

[S. F., *„Az eladó leányok”*, Pesti Napló 1863. jan. 21., 16-3881. sz.]

„Az eladó leányok”

Eredeti vígjáték 3 felvonásban. Írta Szigligeti. (Először adták elő 1863. január 16.)

A magyar vígjáték Múzsája megszólalt ismét, s ha jól értettük, nem a felettébb való tetszészaj, hanem a lankadtság miatt gyöngült hangját, azt mondja, jó lenne megkísérleni, vajjon beillenék-e municipalistának, megszűnvén centralista lenni. A „Nőuralom”-ban a vármegyékbe, falura ment, s az „eladó leányok”-ban, úgy látszik, megszerette a faluzást. A „Liliomfiak”, „Dalos Pisták” hiában kezdték falun, még mindig Pesten szerettek végződni. Még népszínművekben is régebben azon vettük észre, hogy egyszer csak a Zrínyi kávéház zajában vagy a szép pesti Dunaparton vagyunk, nem is említvén Múzsa kisasszony azon szeszélyét, hogy a bagariás népéletet fénymázas francia dráma-szárakhoz fejelte. A fővárosi centralisatio fiaival és lyányaival találkozunk leginkább vígjátékunkban és népszínműben, mióta állandó színházunk van, s tudjuk, hogy maga, valóban kitűnő érdemű Szigligetink vígjátékaiban a pesti Figarók: borbély, vándorszínész, juratus, arkhikorhely alakjában kedvenc typusai voltak a szerzőnek. Távol legyen tőlem az elítélés e részben! – Szigligetinek épen fővárosi alakokkal vegyített, s a fővárosi élet színével bevont művei voltak a legkedvesebbek, s 48 előtt, a vasutak nem léte s a főváros haladását annyiszor hirdetett lapok korában némely falusi közönség ismereteket is vélt haza vinni a színházból Budapestre nézve, s nem egy táblabíró juratusi reminiscentiákat. S miért tennők épen Szigligetit felelőssé a fővárosiaskodásért s a falusi élet elhanyagolásáért, midőn vígjátékíróink közt nem egy van, ki nagyobb mértékben úszott amaz árban, vagy, ha úgy tetszik, hínárban? – Aztán, kinek lehetne kifogása az ellen, hogy a költő tetszése szerint választja meséje színhelyét? föltéve, hogy nem idegen égaljak alakjait adják ki pestiekül.

A költő Shakespeare nyomán Korinthusba, a tündérvilágba, sőt Csehországba is átteheti tárgyát, csak oly szabadságról mondván le, mely képes tengert adni ez utóbbi országnak. Korántsem az, a ki e sorokat leírja, szeretné korlátozni e részben a költői szabadságot, hanem, úgy látom, maga vígjáték-irodalmunk korlátozta magát – a fővárosi életet vélvén legalkalmasabb márványnak, melyből művet faraghat.

Pest hiányában többnyire – mert vannak és voltak kivételek – legalább is; egy kis várost véltek szükségesnek, hogy benne egy mese evolutioi tért nyerjenek. Sőt hallatszottak néha-néha panaszok is, mintha a magyar élet, kis és nagy faluival, városaival egyetemben sem állana ott társadalmi élet szempontjából, hogy egy jó vígjáték meséjének elegendő anyagot szolgáltasson, s azt oly érdekessé tegye, minő egy spanyol vagy francia kalandos vígjáték.

Ez állítmány helyességét még a mese szövevényessé tétele dolgában sem ismerjük el, mennyivel kevésbbé a jellemfestésre nézve! Azon falu, melyben szenvedélyek, indulatok, fogyatkozások nem lennének, a világ csodái közé tartoznék; s nincs a világon oly unalmas emberi társaság, hogy a jellemek változatos typusaival ne találkoznánk, még egy-ugyanazon család kebelében is. Végetlen azon vígjátéki alakok száma, melyeket teljes valószínűséggel falun lehet szerepeltetni, s gyakran egy kis szoba elég hely rá, hogy az élet harcának hű képe legyen. Az indulatoknak, szenvedélyeknek egy hely sem szűk az összeütközésre. A comicum is szerepelhet mindenütt, s szerepel Homér primitív társadalmában is.

A nélkül azonban, hogy a vígjátéknak meg volna engedve az élet photographiai művészietlensége, szüksége van, ha ismert körben játszik, azon kör társadalmi életének szellemére, szokásainak ismeretére, sőt nagyában az alakok hűségére, a mennyiben a valószínűség megkívánja. Hogy vígjátékíróink eddig a városias társadalmi életet ügyekeztek leginkább színre hozni, nemcsak a francia vígjátékok mintául vételét okozhatjuk, mi e téren is összetéveszteté Budapestet Párissal, hanem azon egyszerű körülményből, hogy íróink, s kivált az állandó színház fennállása óta drámaíróink, Pesten öszpontosulván, többnyire csak gyermekkori reminiscentiákból, s futólagos egyszerű szemléletből ismerik vidéki életünket. Benne nem éltek – s így azon valódi s sokoldalú tanulmánynak, mely az életben való tettleges részvételből származik, kisebb nagyobb mértékben hiányosnak kell lennie.

Mindezen viszonyok közepette és dacára Szigligeti azt írá műve címlapjára: „történik falun." – Tősgyökeres magyar társadalom kebelében, magyar családban foly le a mese, mely annyira egyszerű és kevés tartalmú, hogy igazolni látszik azok aggodalmát, kik a magyar falusi életet nem vélik alkalmasnak vígjátékok színteréül. Egyetlen egy család két pár tagja közt foly le a cselekvény. – Mind két pár tag közt szerelmi viszony létezik, de bevallás nélkül. Más akadály nincs, mint amaz erős hajlamnak nevet adniok és egymásnak bevallani. Ebben áll főkép falusi egyszerűségök; mert különben csaknem mindenik személy eredetiségére nézve, költői származás dolgában, erős gyanúnk lehet. Gondosi, a családfő (Szigeti) emlékeztet kissé a német vígjátékokban előfordulni szokott jó lelkű, lágy szívű, s fiatali tapasztalatlansággal férfi korban álló férfiakhoz – annyi bizonyos, hogy nem magyar typus. Okunk van leányát, Piroskát sem tartani annak (játszta Szigligeti Jolán k. a.). Anyátlan fiatal leány ugyan, ki sok szabadságot vehet egy kényeztető apa s egy társalkodóné felügyelete alatt, de a naivságnak azon merész elfogulatlansággal s mintegy élettapasztalással vegyülése, melyet benne látunk, önkénytelenül a francia vígjátékok pensióban felnőtt csintalan leányaira emlékeztet, oly szabadon jár, kel és beszél a bonyodalmak közt A kelletlen kérők visszautasítása ügyességének és bátorságának a legkönnyebb játék. Lenke, a társalkodónő, oly halaványon vázolt női jellem, mely akármely nemzethez tartozhatik. Illei (Szerdahelyi) Gondosinak fogadott fia, már tartozhatik akármely nép typusai közé, csak a magyaréhoz nehezen. Van benne ugyan annyi comicus vonás, hogy mindig a fogadott apa jósága, s úgy szólván a teljes boldogság miatt boldogtalan; de hogy semmit sem tesz, minden csekély akadályra Amerikába készül, a merőben élhetet-

lennek nevezhető, valóban nem is teszik őt méltóvá, hogy magyar jelleműnek nevezzük. A mellékszemélyek közül Irnakiné, egy szomszéd özvegyasszony (Szathmáryné) és Szolnoki (Feleki), egyik kérő képviselnék a magyar élet typusait. Ezek voltak a legjobban játszva is. De az özvegy nő férjvadászati szenvedélye nagyon túl van hajtva, a torzítás sértővé is válik némely igen erős kacérkodás és a viselet egész nőietlensége által. Szolnoki egyenes nyersesége szintén nincs túlhajtások nélkül, midőn az egyszerű falusi gazda a társadalmi formákban az együgyűségig ügyetlennek van feltüntetve.

Szolnoki magában is emlékeztet Kisfaludy Mokányára; s hozzávéve Irnakinét, az egész mű olyforma véleményt támaszthat, mintha a falusi élet emberei csak naiv neveletlenségök által lehetnek comicusok.

Nem mondom, hogy szerzőnek ily szándékos célzata volt volna legtávolabbról is; de egy irodalomtörténetben jártas búvár föl lehetne idővel jogosítva, hogy e vígjáték keltét azon időre tegye, midőn Kisfaludy Károly a magyar életnek idegen manierokat adott, hogy bemutathassa, s a magyar jellemet jónak látta a valónál is nyersebbnek mutatni be, hogy művelődésre buzdítsa.

Azonban mindezt csak elmélkedésképen mondtam el vígjátékirodalmunk általános tüneménye szempontjából, mely szerint eddig nem méltatta kiváló figyelemre a vidéki magyar életet, s a fentebbiekben nem akartam magát a mű becsét bírálni. E vígjátékról aestheticai szempontból úgy sem kell sokat mondanunk. Meg van benne Szigligeti könnyűsége, párbeszédbeli elevensége, sőt a tárgy rendkívüli egyszerűsége mellett is, a haladás és a mese fejlése; nem hiányzanak az elmés mondások, jó inventiók, minő az, hogy a házi leány, szerelmében kétségbeesett választottját a pandúrral hozatja vissza, midőn Amerikába akar menekülni – elhitetvén vele, hogy az valamelyik Patkó-féle bandához tartozik; – de nincs e műben nemhogy valami comicum, hanem valamire való alapeszme sem, nincs oly főalak, mely fenntartsa. Az említett két eltaláltabb alak mellékszemély, s hamar letűnik; de míg a színpadon vannak is némely túlságos nyerseségeikkel megzavarják a néző élvezetét, s e nyerseségek elmaradhattak volna. Irnakiné lehetett volna ép oly hatással a főszemélyre, ha csak tréfálni szerető, s nem komolyan férjhez menni akaró nőnek festetik, Szolnoki nyerne némely kifejezés elhagyásával.

Nyerne azonban a mű az előadás némi módosításával is. Szigeti játékát nem hibáztatjuk, ő jól játszott; de vesztett a mű hatása a miatt, hogy vénebbnek hiteté el Gondosit, mint a minő. E személy, mint a műben mondják, harmincnyolc éves, bár eladó leánya van. Másodszori házasodása s szerelme elfogadhatóbbá válnék, ha ifjabbnak lesz vala föltüntetve, mint most láttuk. Ámbár Szigligeti Jolán k. a. ügyekezettel, jó kedvvel vitte szerepét; de a nemzeti színpadon, hol a vígjátéki szakban annyi valóban kitűnő színésznőnk jeleskedett és remekelt, a főszerepekben nehéz nagy tetszést nyernie egy kezdő színésznőnek, ki több tetszéssel és elismeréssel fogna találkozni másodrendű szerepekben. S. F.

83.

[S. F., [William Shakespeare: *Tévedések vígjátéka*], Pesti Napló 1863. jan. 28., 22-3887. sz.]

A lefolyt héten Shakespeare egy gyakran látott művét, a „Tévedések vígjátékát” adták elő. A színház tele volt, s az előadás tetszett.

Bár Shakespeare a világ legnagyobb költőinek egyike, s a művelt világ ma is érti és bámulja, művei színpadjainkon nem teszik azon nagyszerű hatást, melyet e lángész költészetétől várnánk. A színpad és a kor ízlése harmad fél száz év óta nagyot változott. Shakespeare műveinek előadása alkalmával főleg két körülmény szokta zavarni a mai közönséget: egyik a színpad sok változása, mi minduntalan félbenszakasztja a mű folyamát. Némely drámája a mi színpadunkon tizenöt-húsz felvonás, igen alkalmas mód, a legszebb mű élvezetének rontására. – Shakespeare korában nem tartották szükségesnek háttéri és oldal függönyökkel segítni az illusiót. A mi a másik bajt illeti, Shakespeare korában a társadalmi élet nem finynyásodott el annyira, hogy az indulatok, szenvedélyek természetesebb nyelvében a közönség megbotránkozzék. A régi időben, midőn a vár úr és csatlósa egy azon nyelven beszélt, egy asztalnál ettek, s még a királyi udvarok is a közönséges családok szokásait követték, s úgy szólván aranyban, ezüstben, bársonyban *utánozták*, a mi a „közrendnél” fa, ólom és szűrposztó vagy állatbőr vala, Shakespeare szabadabban, leplezetlenebbül beszélhette a természet nyelvét.

A költészet szabadabb röpülést vehetett amaz időkben; s az életbeli ízlés nem ment volt annyira, hogy felette zsarnokoskodjék. Azonban ama kornak is voltak, ha nem is követelései, oly sajátságai, melyeknek akaratlanul is hódolt oly nagy lángész is, mint Shakespeare. Hogy egyebet ne említsek, a vígjátékaiban előforduló szójátékok űzése bármily elmés, nagyrészben csak elmésség s nem tartozik szorosan sem a jellemzésre, sem a cselekvény fejtésére, ki lehet belőlök hagyni sokat, a nélkül, hogy a mű vesztene. Ama kor ízlése kedvéért folytatott élceskedések pedig korántsem mind a mai kor ízléséhez valók. Némely elmés párbeszéde hasonlít a scholasticusok vitáihoz. Azonban a mai közönség a legdrámaibb, a szenvedélyeket a magok nyelvén beszéltető helyeket sem találja elég ízlése szerint valóknak. Ma, kivált a francia drámaírók, elburkolják azt, a mit Shakespeare a maga nevén nevezett, s valamint az újkori társadalomban a valódi moralitás helyén gyakran az illem a főkövetelés, úgy az újkori drámák erkölcstelenségét örömestebb hallja és nézi a közönség, mint az örökké moralis Shakespeare nyers természetességét, mit hajlandó durvaságnak nevezni.

Legyen ez bármiként, annyi áll, hogy Shakespeare műveit, ha olvasásuk nehéz nem volna, magányban olvasva, a közönség jobban szereti, mint annyi ember előtt élő szóval és megtestesítéssel s annyi felvonásra szakgatottan előadva.

A „tévedések vígjátéka” előadásában színrendezőink iparkodtak segíteni a nevezett két bajon. Először is, a mű öt felvonás helyett háromba lőn összevonva, s a változások tetemesen lejebb szállítva. E rövidítés ellen nem is lehet oly panasz,

mint az e műnél nagyobb értékű, oly kitűnő „Makrancos hölgy" megrövidítése ellen, mely némely legszebb rész kihagyásával történt. – A másik bajon is segítettek, a mennyiben sok durvább kifejezést vagy kihagytak, vagy enyhítettek. – Ez ellen sem lehet méltó panaszunk, sőt úgy hiszszük, hogy ha Hamletben, Othellóban s Shakespeare más gyakrabban előadatni szokott műveiben e többnyire nagyon lényegtelen kihagyások és szelídítések megtörténnének, mitsem vesztene a mű maga, míg a mai közönségre sokkal zavartalanabb hatással lenne.

Rontani szokták a Shakespeare műveiben található élvezetünket a fordítás gyarlóságai is. Még nincs is a nagy költő művei közül kettőnél több megállhatóan fordítva – ezek „Julius Caesar" és „Coriolan." Az elsőt Vörösmarty, az utóbbit Petőfi tette által, s emezt sem az ő fordítása szerint játszák mindez ideig. „Hamlet" és „Rómeó" talán nem is angolból, hanem németből van fordítva.

Múlt decemberben hallottuk a „Velencei kalmár"t Tóth József fordítása szerint, s ezen meglátszott, hogy az eredetiből van átültetve; de az is baj, hogy meglátszott; – mert a fordításon nem lenne szabad feltűnnie az idegen nyelv szójárásainak. Mindamellett a fordítás jobb, mint az utóbb említett két tragoedia fordítása.

Hasonlót mondhatunk a „Tévedések vígjátéka" áttételéről is. Elég folyékony, többnyire természetes, sok helyen erőteljes benne a magyarság; de még sem olyan, a minőt a drámai nyelvtől várunk, melyben, kivált Shakespearet utánozva, a kifejezésnek, ha már az eredetit lehetetlen tökéletesen visszaadni, legalább olyannak nem szabad előfordulnia, mi magyarul mondva esetlennek, ízetlennek tűnik fel. Talpraesett, tősgyökeres magyarsággal kell elmondatni, a mi az eredetiben talpraesett, tősgyökeres angolsággal van írva. Különösen drámában tűnik ki, hogy tévúton járt fordítások dolgában Kazinczy iskolája, midőn úgy vélekedett, hogy föl kell bennük lelnünk az idegen nyelv tulajdonait, s illetőleg szépségeit. – A magyar nyelv képességének megkísértésére igen jó gymnastika lehet ez, s az e követelménynyel járó műgond oly érdem, melyet nemcsak oly nagy emberben, mint Kazinczy, hanem bárkiben is tisztelni kész vagyok; de kísértse meg valaki azon szabályok szerint fordítni le egy drámát, mint Kazinczy fordítá *Sallust*-ot, s a szavalásban hatása legjobb része el fog enyészni.

A „tévedések vígjátéká"-nak fordítása jobb igen sok dráma fordításnál; de a párbeszédben még sem találjuk mindenütt a kifejezés azon erejét és természetességét, melyet várnánk. Van sok helyen oly beszéd és egyegy kifejezés, mely a megtestesítésnek némi, nem egészen otthonos, balkezű mozgást ad; mert a drámában minden szónak mozdulat, állás felel meg, s a szavak adnak életet a játéknak, azok szabályozzák a mozdulatot. Gyakran egy-egy szórakásbeli hiba rontja el az életben is a legjobb adoma hatását, s a színpadon csak a magyarán kifejezett mondatokat tudja a legjobb színész is nagy hatással elmondani.

A fordítás nem lévén előttem, bajos volna idézetekkel szolgálnom, melyeket szóról szóra kellene tennem. Az élő és közvetlen benyomás feljogosít, nem kétkedni ítéletemben. Azonban többek helyett íme egy példa, nem igazolásul, hanem annak fölvilágosítására, mennyire kell vigyázni, hogy mindig magyaros szójárás legyen az idegen szójárás acquivalense.

„*Hang him,*" vagy „hang her", az angolnál mindennapi káromkodás. Úgyszólván, indulat-szavak, melyeket senki sem vesz szó szerinti értelemben. „Hang up thy mistress", szó szerint azt teszi ugyan „akaszd fel asszonyodat," s így van fordítva ez a „tévedések vígjátéká"ban; de magyarul reális értelme van, s nem lévén egyszerűen az indulat szokott üres phrasisa, a legügyesebb színész szájában is idétlenség, azt sem tudja, minő hangon mondja ki. A helyes fordítás ez lenne: „ördög vigyen asszonyostul", a mi egy, minden reális értelem nélküli indulatphrasis, épen mint az angol „hang up thy mistress."

Shakespeare fordítására azonban nemcsak a kifejezések természetessége, hanem e mellett a nyelvnek költői emelkedése is megkívántatik. Ő erőteljes, sőt durva is, de nem mindennapi, nem prózai, s vígjátékaiban a bohózatot emelkedettebb költőiség, a képzeletnek tündéribb képei szokták felváltani. Ezen vígjátékban a bohózati elem több, s az ily magasb röptű elem kevesebb, mint Shakespeare sok más művében, s az érdemli meg leginkább a bohózat nevet; de itt is a mű egy része s a költőibb ömledezés, hol a személyek nemcsak jambusban, hanem rímes versben beszélnek. Ezen helyek fordítása sem kielégítő. Rímelve vannak ugyan a sorok a magyarban is; de a nyelvben nincs meg azon erő és báj, mely költőivé tegye. Az egész inkább versificálás, mint vers.

Azonban a fordítás e fogyatkozásai mellett is, bár az előadás jobb volt tán, mint ugyane mű korábbi előadásai, több erélyt, és a szavalásban kevesebb mindennapiságot várnánk. A két Dromio (egyik Feleki, másik Szerdahelyi), egészen összetéveszthető alak volt, s mindkettő megérdemelte a közönség tapsát; de talán a bohózatosság túl van hajtva az igen sok articulálatlan hangú sírással. Általán igen együgyűeknek tüntetik fel a két inast, s játékuk túl megy azon, a mit a szerep megkíván. Tudjuk, hogy e két alakban Shakespeare maga sem igen akart többet festeni „clown"-oknál (bajazzók); de ezek is nagyobb hatást tesznek, ha magok egész komolysággal viselik magokat, s nem mutatják ki semmiben, mintha magok is csak tréfának tekintenék egész szerepöket. A két Antipholusok (Kovács Gy.) egyikében több ifjúi tüzet, szavalásában, hol több költői ihletet, hol több indulatot kívántunk. A női szerepek egyikét Kövérné, másikát Lendvayné jól játsza, habár ez utóbbinak szavallatára nem mondhatunk oly nagy dicséretet, mint ízlésteljes, festői öltözékére és magatartására. – Egy nagyon kis, alig nehány szóból álló szerep jutott egy új színésznőnek, Gesztessy k. a.-nak. Ítéletet nem mondhatunk e csekély szerepből. Mozdulataiban csak azt láttuk, hogy még nincs eléggé iskolázva oly nagy színpadra, mint a mienk. Átalában minden előadásra áll, hogy minden szerepet telhetőleg olyanoknak kell osztani, kik jóval nagyobb feladatnak is megbírnak felelni, ekkor lenne kitűnővé az előadás. Színházunknál nincs hiány oly erőkben, kik másodrendű szerepeket be képesek tölteni, s ilyenek a Szigligeti k. a.-ok, – annyival jobban betöltenének ily harmadrendűeket.

Nem szólva épen csak a jelen esetről, mert a *Courtizane* szerepe nem sokat ront vagy segít, továbbá az új kezdőre nézve is inkább óhajtunk bátorító, mint legkevésbbé is lehangoló szavakat mondani, s végre az előadott vígjáték az előadás nehézségeire nézve nem versenyez Sh. más műveivel, csak eme művek előadására nézve akartam egy egész átalánosságban szóló észrevétellel végezni cik-

kemet, s ez abból áll, hogy mindaddig nem lesznek kielégítők ez előadások, míg a kisebb szerepekre is nem alkalmaztatnak lehető legjobb színészeink, úgyszólván a színi személyzet összes ereje ki nem állíttatik. S. F.

84.

[[sz. n.], *Székely népdalok, népregék és szójárások*, Pesti Napló 1863. február 11., 33-3898. sz.]

Székely népdalok, népregék és szójárások[1]

I.

Mily kevéssé meríté ki Erdélyi János nagybecsű népdal- és mondagyűjteménye a magyar nép költészetének kincstárát, mennyire befejezetlen még a gyűjtés munkája, íme, egy bizonyság *Kriza* János „Vadrózsák" című székely gyűjteményében. 700-at meghaladó, többnyire addig ismeretlen vers, 20 népmese; ezenkívül a székelyeknél használt sajátságos szójárások, az *eredeti kiejtés* szerint közölve – valódi nyeremény irodalmunk és költészetünk számára. És még ez csak az első kötet, melyet – óhajtjuk, minél előbb – egy második fog követni, s a bőség, melyet az első kötetben látunk, meggyőz a felől, hogy a csupán egy dialectuson élő nemzeti nyelv és népköltés is, még ily szorgalmas gyűjteménynyel sem lesz egyátalában kimerítve.

Habár a népköltés nagyobbára mindenütt sok rokon vonást mutat, van minden nép költészetének sajátsága, melyet magáénak nevezhet. – Nem is lehet másképép. A nép dalait közvetlen benyomásokból rögtönzi, s e közvetlen benyomások a tájakhoz, foglalkozáshoz, népszokásokhoz képest különböznek, ha nem veszszük is a népjellembeli különbségeket is. Nincs az életnek oly foglalkozása, nincs oly népszokás, s alig esemény, melyet a nép meg ne énekelne dalaiban, s Petőfi abban is a nép költője volt, ösztönénél fogva, hogy, úgyszólván, egész életét dalba foglalá. – A székely dalokban fennmaradt egyes, már elenyészö népszokás is. Látni bennök a magyar nemzet e legszorgalmasabb, legrendszeretőbb és tisztább népének ebbeli hajlamait. Hogy egyebet ne említsek, van benne tisztán szántó dal, s a női erények symbolumaként a guzsaly van feltüntetve – a fonás, szövésbeli restség elítéli a leányt. Van nehány, mely a 14 évvel ezelőtti nagy eseményeket tárgyazza.

Mily különbség is valóban a székely és magyar alföldi családi élet közt! Míg az alföldi tanyai életben a férfi végez sok asszonyi munkát is, a székelynél, különösen a katona székelynél az asszonynak kellett mezei munkásnak is lennie. Különben a felette sűrűn népesített székely föld fiaiban is a magyar faj legmunkásabb

[1] „Vadrózsák". Szerkeszti Kriza János. Kolozsvártt Steinnál. 1863. Vastag, 578 lapos kötet. Ára csak 2 ft 50 kr.

részét ismerjük. Munkabírásra, szerény gyorsaságra kiállja a versenyt akármely néppel.

A székely népdalokba sok eszme, sok egész költemény ment át kisebb nagyobb változattal más magyar tájak költészetéből, van a gyűjteményben olyan is nem egy, melyet tán nem anynyira a nép, mint a székely diákos ember énekel; de ezekre könnyű ráismerni. Az eredeti székely dalokat a mi illeti, kiemeljük egy átalános jellemvonásukat. Egyfelől kevesebb mélaság, merengés, másfelől tán kevesebb férfias komolyság nyilatkozik bennök, s nem önkényt foly-e ez a társadalmi viszonyokból? – A székely népnél nagyobb a társadalmi élet, mint az alföldi magyarnál. – Míg az alföldi bojtár és gulyás a végtelen pusztán magányban, furulyaszónál, vagy a csárdában, férfi társaságban költi legszebb dalait, a székelynek kevésbé van alkalma magányba vonulni faluja szűk határán, s a kocsmai élet is inkább nők társaságában, vasárnapi táncokban foly, míg a fonók télen rendes társalgásai a fiatalságnak. A székely népdalokban tán kevesebb a mélység; de több a kedélyesség.

E népdalok a rövid, francia couplette-ekhez hasonló egyes strophákban, epigrammai ötletekben, úgyszólván táncszavakban tűnnek ki, s a tánc, a mely a székelynél folytonosan szót kíván, fő alkalom a költői inventióra. Másfelől a fonók oly nagy divatozása, hol a legények tartoznak mesékkel, elbeszélésekkel mulattatni a fonó lyányokat, magyarázza némileg azon sajátságos és örvendetes tüneményt, hogy elbeszélő költészet dolgában a székely első helyen áll a magyar nép költésben. A dal lehet csupa magánbeszéd, s mondhatni, többnyire a magányt szereti, míg az elbeszélő költés, hallgatóság nélkül, oly képtelenség, mint a dráma nézők nélkül.

Az alföldi nép sincs merőben ballada és romance híjával, s általán nem mondjuk, hogy a fentnevezett két táj költése közt megjelölt ellentét nagyon éles volna; de nagyában a különbség elég szembetűnő, s a mi a székelyen kívüli többi magyar nép ballada és romance költészetbeli vagyonát illeti, oly csekélység, hogy míg a székely dalok kincsét Kriza föl nem tárta előttünk, csak arról győzött meg népköltészetünk, hogy a magyarnak kevés hajlama van az elbeszélés lyrai fajaira. És az e kötetben közlött nehány valódi népballada oly becses adalék, hogy csupán ez magában is nagy értékűvé, teszi e kötetet. Különösen ez oldalról akarjuk bemutatni a gyűjteményt. Olvasóink örömestebb látván színről színre, mint az aránylag minden homályosb magyarázatok üvegén át, közlünk mutatványul egyet kettőt e balladákból. Íme, először is az első, „*Kádár Kata*”, mely két alakban van közölve. Mi azt adjuk, melynek, ha emlékezetünk nem csal, némely töredékeit énekelni hallottuk egykor. Az olvasó a kiejtést az ortographiában utánozva találja.

Kádár Kata.

Anyám, anyám, édös szülőm,
Öngedje meg szép kérésöm,
Hogy vögyem él Kádár Katát.
Jobbágyomnak szép leányát. –
Miklós urfi szépön kéri;
Édös anya nem igéri:

Nem öngedöm, édös fijam,
Nem öngedi az én rangom. –
Miklós mondá az annyának:
Kádár Katát szeretöm csak,
Csak egyedül Kádár Katát,
Jobbágyomnak szép leányát. –
Édös annya azt feleli:
Abból ugyan nem lössz sömmi,
Vagyon lányok az uraknak,
Abból neköd is juttatnak.
Miklós úrfi megbúsula,
Készül, indul búdosásra.
„Szógám, szógám, édös szógám!
Nyergêjed még pej paripám!
Mönnyünk, mönnyünk a míg látunk,
Lögyön örök búdosásuk!"

Miklós úrfi elindula,
Azt meglátá Kádár Kata,
A kapuját megnyitotta,
Hogy Miklós bémőnne rajta. –
Ne nyiss kaput Kádár Kata,
Nem mönyök én most bé rajta;
Hanem mönyök a világra,
Hótig tartó búdosásra.
Kádár Kata megbúsula,
Miklós úrfihoz így szóla:
Aj meg kéncsöm, szép Miklósom,
Hogy aggyam rád egy pár csókom!
Aggyak neköd egy bokrétát,
A kezedbe kézi ruhát!
Mikor ruhám vérrel hobzik,
S a bokrétám hervadozik,
Hidd el kéncsöm, hidd el neköm,
Akkor löszön veszedelmöm.

Elindûnak, mönnek, mönnek
Hosszu útnak, rengetegnek,
A ruháját Miklós urfi
Elévöszi, meg meg nözi.
Hát a ruha vérrel hobzik,
Bokrétája hervadozik.
Mind a kettő azt jelönti:
Kádár Katát most veszesztik.
Miklós úrfi megfordula,
Egy mónár gazdát talála,
Kihöz közel lovagola,
Kihöz ő eképpen szóla:

Hallod-e te, mónár gazda!
Mi hir vagyon a faluba? –
Nincs ugyan ott sömmi egyéb,
Kádár Katát êvesztötték. –
Hallod-e te mónár gazda,
Vígy el ingöm éppen oda!
Hol êveszött Kádár Kata,
Jobbágyomnak szép leánya.
Pej paripám tijéd lögyön
S mindön ékös ötözetöm.

Mónár gazda szót fogada,
Miklós előtt elindula,
Őt elvitte âra hejre,
Feneketlen tó széjire,
Onnét bészólalt a tóba:
Elsz-e kéncsöm, Kádár Kata?
Kádár Kata is szólalik:
Nállad nélkül elig telik.
Miklós urfi ezt hallotta,
Szüvit a bánat êfogta,
Kezit fejire kócsôta,
Sorsát ő ott úgy siratta.
S belé ereszkődék hezza
A nagy feneketlen tóba.
Egyikből nőtt muszkáta szál,
A másikból rózsmarint szál.
Addig s addig neveköttek,
Vizön fejül emêköttek,
Egymásba belé szerettek
S ott is eszsze-ölêköztek.

Miklós annya mönt sétáni,
Megtaláta ököt látni;
Vizi búvárt elhivatá,
Mind a kettőt kiásatá.
Az egyiknek csinátattak
Fejér márvánkő kopossót,
A másiknak csinátattak
Vörös márvánkő kopossót.
Az egyiköt êtemették
Eleibe az ótárnak,
A másikot êtemették
Háta mögi az ótárnak.
Az egyikből neveködött
Fejér márván liliomszál,
A másikból neveködött
Vörös márván liliomszál.

Ott is addig neveköttek,
A mig észsze-ölêköztek.
Miklós annya hogy meglátá,
Mind a kettőt leszakasztá,
Talpa alá bétipodá
S tövis bokorra rakatá.
Ezt hogy látta Kádár Kata,
Kopossóból fôjajdula:
„Éltünkbe ûdözőnk vótál,
Békét hótunkba sem hattál.
Kiér Isten jót ne aggyon,
Szeretetlen tássat aggyon!
Kinyeretlenség találjon,
Mégis sönki meg ne szánnyon.

[II.]

Kőmíves Kelemenné.

„Tizönkét kőmijes esszetanakodék,
Magoss Déva várát hogy főlépittenék,
Hogy fölépittenék félvéka ezüstér,
Félvéka ezüstér, félvéka aranyér.
Déva várossához meg is megjelöntek,
Magoss Déva várhoz hezza is kezdöttek,
A mit raktak délig, leomlott estére.
A mit raktak estig, leomlott röggére.

Megint tanakodott tizönkét kőmijes,
Falat megálitni, hogy lössz lehettséges,
Mig elvégre ijen gondolatra jöttek,
Egymás között szoross egyességöt töttek:
Kinek felesége legelőbb jő ide,
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk be a tűzbe.
Keverjük a mészbe gyönge teste hammát,
Aval álitsuk meg magoss Déva várát.
***
Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,
En uramhoz mönni lönne akaratom!
– Kőmies Kelemön felesége mongya, –
Fogd bé a lovakot, fogd bé a hintóba,
Fogd bé a lovakot, á'j is gyorsan elé,
Hadd mönnyünk, hadd mönnyünk Déva vára felé. –

Mikô felé uttyát elutazták vóna.
Erőss üdő vala, záporesső hulla.
Asszonyom, csillagom, fordûjunk mü vissza,
Rossz jelenést láttam az éjjel álmomba,
Az éjjel álmomba ojan álmot láttam,
Kőmies Kelemön udvarába jártam,

Hát az ő udvara gyászszal van béhúzva,
Annak közepibe méj kút vala rakva,
S az ő kicsi fija oda beléhala,
Az éjjeli álom nem telik ma jóra.
Asszonyom, asszonyom, fordňjunk meg vissza! –
Kocsisom, kocsisom, nem fordulunk vissza,
A lovak sem tééd, a lovak sem tééd,
Csapjad a lovakat, hadd halaggyunk elébb. –

Mönnek, möndögelnek Déva vára felé,
Kőmies Kelemön őköt eszrevövé,
Megijede szörnyen, imádkozik vala:
En uram istenem, vidd ê valahova!
Mind a négy pej lovam törje ki a lábát,
Vessen a hintómnak négy kereke szakát,
Csapjon le az útra tüzes istennyila,
Horkolva térjenek a lovaim vissza.
Mönnek, möndögelnek Déva vára felé,
Sem lovat, sem hintót sömmi baj nem lölé.

Jó napot, jó napot tizönkét kőmijes!
Neköd is jó napot Kelemön kőmijes!
Köszöne az asszony, az ura válaszolt:
Édös feleségöm, neköd is jó napot!
Hát ide mé' jöttél a veszedelmedre,
Szép gyöngén megfogunk, bédobunk a tűzbe.
Tizönkét kőmüjes azt a törvént tötte:
Kinek felesége hamarább jő ide,
Fogjuk meg szép gyöngén, dobjuk bé a tűzbe,
Annak gyönge hammát keverjük a mészbe,
Aval álittsuk meg magoss Déva várát,
Csak igy nyerhessük el annak drága árát. –

Kelemönné asszony, hogy átalértötte,
Bánatos szüvének igy lött felelete:
Várjatok, várjatok tizönkét gyilkosok,
A míg bucsut vöszök; csak addig várjatok,
Hogy bucsut vöhessek asszon barátimtól,
Asszon barátimtól s szép kicsi fijamtól:
Mett a halottnak is hármat harangoznak,
Én árva fejemnek egyet sem konditnak. –
Kelemönné asszon aval haza möne,
Eccö' mindönkorra, hogy végbucsut vönne,
Hogy végbucsut vönne asszon barátitól,
Asszon barátitól s szép kicsi fiától.
Aval visszamöne Kőmjes Kelemönné,
Sírva halatt magoss Déva vára felé,
Megfogák szép gyöngén, bétövék a tűzbe,

Aa ő gyönge hammát keverék a mészbe,
Aval álitták meg magoss Déva várát,
Csak igy nyerheték meg annak drága árát.

Kőmies Kelemön mikô haza möne,
Az ő kicsi fia jöve vélle szömbe.
Isten hozott haza, kedves édös apám!
Hô maratt, hô maratt az én édös anyám?
Az ő édös apja neki igy felele:
Hadd ê fiam, hadd ê, haza jö estére.

Istenem, istenem, este is êjöve,
Mégis édös anyám még haza nem jöve.
Apám, édös apám! mongya meg igazán,
Hogy hô van, hogy hô van az én édös anyám!
Hadd ê fiam, hadd ê, haza jö röggêre.
Az ő édös apja neki igy felele.

Istenem, istenem, röggel is êjöve,
Mégis édös anyám még haza nem jöve.
Apám, édös apám! mongya meg igazán,
Hogy hô van, hogy hô van az én édös anyám?
Mönny ê, fiam, mönny ê, magosa Déva várra,
Ott van a te anyád, kőfalba van rakva.

Elindula sirva az ő kicsi fia,
Elindula sirva magoss Déva várra,
Háromszô kiátá magosa Déva várán:
Anyám, édös anyám! szój bár egyet hézzám!
Nem szólhatok fiam! mett a kőfal szoritt,
Erőss kövek közi vagyok bérakva itt. –

Szüve meghasada s a föd is alatta,
S az ő kicsi fia oda beléhulla."

E két népballadán kívül van még több kitűnő ezen kötetben. De legyen elég mutatványul.

E két ballada részletes elemzésébe bocsátkozni nem akarunk. Eléggé meggyőz minden, a valódi költészet iránt érzékkel bíró olvasót azon igazság felől, hogy a nép költészete nagyon ismeri a valódi compositió titkait. E balladákat bátran öszszehasonlíthatjuk a 48 előtti Garai féle s ennek iskolájában készült balladákkal, melyeknél kétségtelenül jelesebbek lélektani tartalom és műforma dolgában.

A mi a tartalmat illeti, mindezen népballadákban nem az örökös vitézkedés a tárgy, mely magában igen kevés lélektani mozzanatot ad, nem csupán szerelem, mely a legerősebb és nemesebb szenvedély lehet; de nem a legmélyebb oldalról mutatja fel az emberi lelket – hanem a lelkiismeret, *a cselekvés* eme hatalmas bírája játsza a főszerepet, mely egy felől az erkölcsi világrendet itt csaknem tragicu-

mában tünteti fel, másfelől az emberi lelket legmélyebb oldaláról tárja föl. A két fentebbi ballada közül is „Kádár Katá"-ban a halottaknak virág alakban feltámadása által egyfelől a szerelem örök élete van megérzékítve, de másfelől e feltámadás mintegy a kegyetlen anya dacára történvén, s ez mintegy tette emlékét akarván folyvást megsemmisítni, a lelkiismeret szavának el nem némíthatását ábrázolja, mi egy erélyes átokban végződik. Még világosabban van feltüntetve a lelkiismeretbeli bűnhődés „Kőmíves Kelemen"-ben. A fiúcska egyszerű kérdezősködése anyja után a kigondolható legmegindítóbb folytonos szemrehányás az apa bűnéért.

Továbbá a személyek beszéltetésében, s az egész előadásban mily költői tapintattal vannak kiválasztva épen a lélekállapotot legjobban kifejező és legtöbb érzelmet magában foglaló helyek, míg a kevesebb becsű leírások és mellék körülmények kihagyatnak. E balladákban egy kis dráma foglaltatik. Hány balladát olvastunk költőinktől, melyekben kisebb nagyobb mértékben művészietlen s megfordított az elmondandók s elhallgatandók közötti választás! – A mik elmondatnak is, mily röviden s kevés szavakkal tudják elfoglalni a képzeletet!

Az előadás formáját illetőleg a fentebbiekben jelzett drámai eljárás mellett az elbeszélői egyszerű forma meg van tartva – mennyivel különben, mint a Garay korabeli balladákban, melyek mintegy lényeges kelléknek mutaták föl a balladában is a szónoklatot! – A mit népköltő személyeivel beszéltet, tisztán, erőteljesen fejezi ki, s e mellett valódi pathoszszal az érzelmet. – E népballadák fényes igazolásai az *Arany* által teremtett balladáknak. Bár ő a maga költői egyénisége és sajátsága, szerint írta balladáit; de a fentebb vázolt költői eljárás ugyanaz bennök. Ő megtalálta a népies ballada formáját, mielőtt a magyar népballadák ismeretesek voltak.

A népballadák legtöbbje – nem mindenik – némi mysticus, emberfeletti tüneményeket vesz át a népmesékből. Ezzel emelkedettebbé teszi a tárgyat, s kiveszi a mindennapiság légköréből, mint Kőmíves Kelemenben a vár csodás építésében s a gyermek elsülyedésében; de másfelől eszközöket talál némely lelki tüneményeknek érzéki tárgyakban való megtestesítésére, mint, Kádár Katá-ban a zsebkendő színe elváltoztatásával, s a két szerelmesnek halál utáni feltámadásával virág alakjában. A népköltészet a külső valószínűségnek nem rabja, egészen a belső valóságot tartja szem előtt, s compositióit megkönnyíti, s művésziebben tudja megtestesítni e csodás tünemények által. Megkönnyíti, mert e csodák némileg conventionalisok, s a zsebkendő színe változása, a halál utáni kihajtás virág, vagy fa képében számos népmesében fordul elő; művésziebbé teszi, mert általuk megtestesíti a lelki tüneményeket, jelentős *képben* adván azt, a mit különben világosabb, de egyszersmind prózaiabb magyarázatban kellene adni. S az értelemnek e képekbe burkolása nem-e a tulajdonképi költészet.

85.

[[sz. n.], *Budai népszínház*, Pesti Napló 1863. márc. 3. 50-3915. sz.]

Budai népszínház

A *ponyvairodalom* nem szokott megfelelni az ízlés magasb követeléseinek. Regénye egy-egy zsivány-kaland, borzasztó bűnvádi eset, itt a humoros és comicus mű helyett a vastagabb bohózat járja. Ez irodalom is jogosult, s megvan emelkedése, hanyatlása, van benne sikerült, sőt századokon át folyvást kelendő mű, s van, a mi egy évig sem kapós – következőleg bírálat alá eshetik, mint minden emberi mű a világon. Egy „Argirus" „Ludas Matyi" valódi nyeremény ez irodalomban is, – míg a „Soós"-féle esetek és Tatár Péter versei rövid ideig szellőznek az Al-Dunasoron. Van bizonyos műízlése az ily termékek fogyasztóinak is. De egyszersmind Vörösmarty és más classicusok műveinek nem lenne keletök. A ponyvairodalom közönsége a maga fölfogásához, a maga ízléséhez szabott műveket követel, habár nem gyenge alkatú s rosz versekben írt históriákat. Nehány méltó arra, hogy a legműveltebb osztálybeli is megálljon a piacon, hogy egy két krajcárt kiadjon érette.

Európa nagyobb fővárosaiban, a műveltebb ízléshez mért színházakon kívül, vannak *ponyvaszínházaknak* nevezhető intézetek is a külvárosi mesteremberek, kereskedő inasok, közkatonák s a bár vagyonilag magasb, de ízlésileg szintoly alant állók számára, hol a comicum a torzítással van felfoghatóbbá téve, a színész csaknem *bajazzo*, s a tárgy, elmésség az előbbi hetek utcai krónikájából van összetoldva-foldva. A színház a közönség ízléséhez alkalmazkodik, a drámairodalom és színészet kitapogatja, ellesi, mi tetszik a közönségnek s mindenből kitűnik, sőt nyíltan bevallják, hogy az egész csak szórakozás és csupa üzérkedés. Ily színpadokon nem játszszák a nagy tragoediákat, a Moliére-féle magasb nemű, sőt még az úgynevezett társalgási vígjátékokat sem. Külön drámai intézet van ezek számára, s a színháznak külön közönsége. A társadalom minden rétege élvezni kívánja a színi előadásokat, melyek mintegy az élet szükségeivé váltak.

Midőn a budai *népszínház* támadt, az látszott volna helyesnek, hogy engedje a nemzeti színháznak a magasb nemű dráma és vígjáték terét, maga pedig egész erővel a népszínművek, bohózatok, vígjátékok szakát vállalja el. Használt volna ez a nemzeti színháznak is, mely addig igen sokféle szakot s minden rétegbeli közönséget egyesített magában. Az előadási nem külön választása által remélhető volt, hogy a színi közönség is magától külön rostálódik.

A budai népszínháztól azt várhattuk volna, hogy ha nem is egészen a ponyvaszínirodalom színháza, legalább némileg külvárosi színház legyen s ne vágjon a fő drámai intézetek szakmájába. Homlokára azt írta „Hazafiság a nemzetiségnek", megnyitási, évfordulati prologjainak pathosa megfelelt ugyan a fentebbi címnek,

de se egyik; te másik nem volt egészen odaillő egy népszínház pályájához; mely keletkezésénél; céljánál fogva kevesbé művelt ízlésűek kedvében kénytelen járni; inkább; mint a magasabb drámai intézetek. Cothurnusos tragoediák, kardos és phrasisos történeti drámák, még pedig egyet kettőt kivéve, ugyanazok, melyeket a nemzeti színházban is elő szoktak adni, minduntalan arra mutattak, hogy a népszínház idősebb és aristocraticusabb pályatársának ruháját, magaviseletét szereti el-elkölcsönözni, s ez által többnyire sikeretlen versenyt indítani ellene. Mellőzzük azon másik tévedés taglalását, mely szerint népszínházi föladatának úgy ügyekezett megfelelni, hogy gyakran kritikán alóli műveket fogadott el, melyek igaz, hogy a magasabb ízlés követeléseinek egyátalában nem feleltek meg, de kevésbé nemes ízlésűek is ízetleneknek, unalmasoknak találták. Tény az, hogy a budai népszínház elejétől fogva féligmeddig összekeverte hivatását a nemzeti színházéval, s sajnos, a nemzeti színház sem mondhatott le némely, a külvárosi színpadokra való előadásairól, úgy hogy szerepök maig sincs egészen megosztva, s nem is lesz, míg mind a budai oda nem szilárdul, hogy saját közönséget csináljon magának, mind a pesti oly helyzetbe nem lesz, hogy a *kereset* gondjaitól megszabadulván, a közönségtől nagyobb függetlenséggel működhessék.

Korántsem akarom vádolni ezzel a budai népszínház vezetőit. Ők sokat megkísérlének, hogy valódi népszínházat alakítsanak, s közönséget teremtsenek, mi életföltétel. Azon fennérintett hiba is, hogy bármely közönségnek is nem tetsző, műveket adattak elő, talán azon dicséretes indokból eredt, hogy szabad tért nyitván a drámaírói versenynek, az ismert és ismeretlen tehetségeket nagyobb tevékenységre buzdítandják. Különösen a népszínmű írás termékenyebbé tételét tartá, igen helyesen, föladatának. A kísérlet azonban még jutalom-hirdetés mellett is eddigelő meddő volt. Lehet, hogy a színészi erőkben való gyarapodás is, mely haladt ugyan, de nem annyira, hogy a közönséget maga a játék gyakrabban csábítsa a színházba, ugyan csak a jelenkor aránylagos meddőségéből származik. Mind két részben az igazgatóság elég buzgalmat fejthetett ki; de úgy látszik másfél évi kísérlet után, hogy a viszonyokban keresendő az ok, miért nem képes a népszínház a nemzeti színházétól határozottabban különböző tért foglalni el, miért nem volt képes *egészen népszínházzá* lenni, más európai nagy városok külső színházainak példájára.

Másutt a külvárosi színházakat részben az illető városnegyed, részben a csupa változatosság vagy valamely újdonság kedvéért másmás színházba menők látják el közönséggel, s végre van a népszínháznak egy kiválóan magáénak nevezhető nagy néposztálya.

A budai népszínházba eljárogatnak a budaiak is; de a nagy többséget, midőn tele van a színház, Pest közönsége teszi, tehát az illető városnegyed kis contingenst ád. Ha nagyobb és tömöttebb népességű városokban a változatosság és újdonság kedvelők magok is megtöltenek egy külvárosi színházat, elég jut a többi színházak megtöltésére is; s mindeniknek megvan a maga állandó közönsége, mely fenntartaná magában is.

Nálunk, tapasztalás szerint, nemcsak hogy a pesti közönség teszi a népszínház közönségét, hanem különösen épen azon osztály, mely a nemzeti színház közön-

ségét is képezni szokta. Külön közönséget nem teremtett a budai népszínház, s ha némely újdonságokra nagyobb mértékben tódul a közönség, ha eddig ritka kivételes eset nem lenne, a nemzeti színház rovására történnék, s az érezné meg.

A közönségnek csaknem teljes azonosságát elejétől fogva látszott érezni mind a budai, mind a pesti színház. A közönség ízlésére levén utalva, azok nagy részével igyekezett kedvében járni, mik a pesti színpadon sikereseknek bizonyultak be, kivéve az operát, melyhez tehetsége nem volt. A budai és pesti színház közötti verseny körülbelül így lenne kifejezhető: Pesten hétfőn este „Béldi Pál", kedden este *operette*; Budán hétfőn este operette; kedden este „Béldi Pál", történeti dráma – legfeljebb hozzá téve, hogy fény és jelmezek, bengaliai tűz, új díszítmény leszen látható. És e versenyben a kocka a budai népszínház veszteségére fordult, e verseny nem volt szerencsés, legújabb időkig. Múlt őszszel és télen a közönség a pesti nemzeti színházat „karolta fel", mint levelezői nyelven mondani szokás, a budai népszínház pedig legalább is rosz lábon állott.

De fordult a kocka. Budapest közönsége pár hét óta tódulva tódul a budai népszínházba, habár meg kell adni, a pesti színháznak is jut, ha nem is tele ház, de gyakran „szép számú" közönség.

A budai színház egy Offenbach-féle operettevel néhány hétre divatossá lőn. „Dunanan"t már tizenhétszer játszák, s tizenhetedszer is teljes teli volt az alagút melletti épület.

Igaz ugyan, hogy operette-k dolgában is a népszínház fakó szekere a nemzeti színház hintójával akasztotta össze kerekét; de meglehet, hogy a fakó szekérnek van igaza; mert a bohózatok, kellemes, de üres időtöltések; *ponyvaoperák*, csörgő sipkás szilaj tánc, szilaj kedv, bohó kaland, kedves dallamú frivolitás, franciásított „Lumpáczik" és „Ál Catalanik", egy szóval az operettek útja inkább az ő, mint bárki másnak útja. Azért térjen ki előle mindenki. Offenbach a román népek bacchanaliai és carnevali ledérségét egy kis német keringői férfiatlan sentimentalismussal, egy kis francia könnyelműséggel és ízléssel fölelegyítvén, a párisi külvárosok kedvencévé lett, a párisi művészet ezen *cseléd konyhájáról* tálalgasson-e magának intelligens és finom ízlésű közönség? azt tartsuk-e felsőbb művészetnek, melyben egy frivol dalban és táncban, egy hahotái hahotát keltő bohóci fogásban áll az élvezet?

Jó lehet ez az egész napi súlyos munkában elfásult kőmíves legénynek, vagy minden magasb lelki élvekre képtelenné vált felületes lelkű, ízlésű és szívű henyéknek *mindennapi mulatságul*, de a műveltebb, több lelket, valódibb emótiókat, több tartalmat és nemesebb eszméket óhajtó résznek nem adhatnak valódi gyönyört, sőt *tartósan* nem is *mulattathatják*. Egy szóval, az Offenbach-féle német–francia melodiosus bohózatok a népszínházéi s nem a nemzeti színházéi volnának.

Nem árulnának egy gyékényen legalább a dráma és dalművészet halhatatlan műveivel, nem lennének a megszokás által divatosakká s mintegy salonképesekké jobb élvezetekre fogékony közönségnél, melyeknél hébe korba szórakozásul megjárná egy külön színházban, de rendes mulatságnak nem. Jó lenne hát, ha Pest mind többet engedne át Budának a bohózatból, hadd váljék ki lassankint és gya-

rapodjék az ilyeken kapó közönség – majd kiválnék aztán a valódibb és nagyobb élvezetre vágyó közönség, hadd boldoguljon a népszínház is, hogy idővel jövedelmeiből, ha ki nem ékesíti is külső falat, legalább homlokán bemeszeltethesse az igen nagyra látó jelmondatot, s egyszerűen azt írja helyébe: „Népszínház". – A valódi jelmondat bízvást az igazgató zsebében maradhat, a jelmondatok úgy sem segítenek rajta. Mit segítettek eddig is? Egy bohózat többet tőn mind anyagi emelésére, mind hitele megalapítására, mint a legnagyobb phrasisok.

„Dunanan apó" a legvastagabb bohózatok közé tartozik. Alakjai, meséje és stylje egyesíti a francia ledérséget a német bohózat cynismusával; de egyszersmind a benne uralkodó szilaj jó kedv és ügyesség mulattatóbbá teszi, mint a minők a sokszor bárgyú német bohózatok szoktak lenni. Legjobban emelik egyszerű, könnyű melódiái, s azon elevenség, mely minduntalan egész természetességgel táncba megy által. Egész mű egy carneváli tréfa, – s az teszi elfogadhatóvá kis mértékben valószínű szövegét, melyben a jellemzés mind szerfölötti torzítás, s a párbeszédben csak itt ott egy találó mondat. Legfőbb bűvereje talán a tánc, mely dallamait is emeli. E táncok magokban, több illedelemmel előadva, csak oly, sőt nagyobb hatásúak lennének, mint azon végső tánc által, melyről leginkább elmondhatni, hogy a francia ledérséget már nem francia kirívósággal párosítják. E táncban elenyészik a comicumnak még árnyéka is, – már nem is bohózat többé, hanem a zabolátlan jó kedvnek azon elfajulása, mely semminemű közönség előtt nem lehet mulattató. A bormámor például még bohózatos hatást tehet bizonyos fokig, de midőn mértéket tartani nem tudó, eszeveszett állatisággá fajul, minden józan nézőre elkomolyító hatással van, mert lelki bénaság jellemét ölti magára. Így van ez az említett tánccal is. Senkinek sem jut eszébe rajta nevetni, elkomolyodik rajta a közönség hasonlíthatlanul nagyobb többsége. Ha Párisban az ily táncokat a magok mulatságára járják a nyilvános orgiákban, (ámbár úgy halljuk, ott sem szabad ily túlzással,) ha az életben vannak más ilynemű tünemények is, mint fentebb például említém, színpadon, s általán a művészetben, még ha bohózat is, mindig viszszás hatást fognak tenni.

És mint mondám, ezen mértéktelen túlzások nemhogy emelnék a mű hatását, hanem még rontják. A második felvonás végén levő francia négyes derítőleg hat a közönségre; az utolsó felvonás végén levőnek sem volna szükséges annak határain túl mennie, s akkor meg lenne valódi színi hatása. Nagy tévedésnek hiszem a színi rendezőkét, ha azt vélik, hogy e műnek ezen, itt eléggé meg nem bélyegezhető tánc szerzé meg érdekességét. Tetemesen enyhítni kellene azt, annyival inkább, mivel a színészetin kívül más szempontok ezt épen követelik.

„Dunanan apó"-ra nézve megadjuk, hogy a budai színi személyzet igen jól begyakorolta, s tanulságos ez előadás arra nézve, hogy a sűrű és gyakori ismétlés nemcsak a színészek legjobb iskolája, hanem egyszersmind nagyobb-nagyobb kapósságot ad a színműnek. A mely előadás csak háromszor adatott is egymásután sikerrel, annál bizonyosabb, hogy negyedikszer is megnézik. A többszöri előadás magában is egyik ok rá, hogy a kik nem látták, kitűnőnek higyjék el. Aztán ugyanazon egyének is egyszer-kétszeri látással nem merítik ki az élvezést. A színi

előadásokat, melyekben valami jó van, miket, a mi fődolog, jól adnak elő, egyezernél többször szereti látni a közönség.

A budai népszínház belátván, hogy eredeti népszínművekkel nem boldogulhat, az operetteken kívül német bohózatos vígjátékokat kezd lefordíttatni. Ilyen volt szombaton „Liviust olvassa”, egy felvonásos játék. Bohózatnak elég jó volna, de az első előadás még nem volt eléggé összevágó és gyors. Ezzel együtt játsztak egy új operettet, melynek címe „A dajka”, szintén 1 felvonásban. Tárgya elég durva bohózat, kevés jellemző comicummal, de annál több kalandos fordulattal, a mi legtöbb hatást tesz, egykét szép dallal és harsány zenével. Ismételni fogják ezt is.

A budai népszínház megtalálta a maga útját s nagy sikerrel halad rajta. Ha nálunk új népszínmű és bohózat nincs, van elég Párisban és Németországon. Ezekhez folyamodik s majd idővel kapni fog tán eredetieket is. Idővel megalakul talán a közönsége. Mind jobban kiválik azon közönségből, mely egész héten át a társadalom mindenféle osztályaiból összekerült, az ő része, hogy a másik annál tisztábban maradjon a nemzeti színháznak.

A népszínház történetében ez új fordulatot nem akartuk hallgatással mellőzni, s habár az új pályán tett határozó első lépése a legnagyobb s mintegy kétségbeesett túlzással történt, remélni lehet, hogy óvakodni fog még a bohózat színvonalánál is alább sülyedni.

86.

[[sz. n.], *(Szemle.)*, Pesti Napló 1863. márc. 13. 59-3924. sz.]

(Szemle.)

Nemzeti színházunknál egy idő óta az új művek – s nemcsak az eredetiek, hanem a fordítottak is – gyérebben tünedeznek föl, mint annak előtte. Mindamellett nem hiányzik a megnézni való, s a répertoire elég érdekes, elég változatos arra, hogy a többféle ízléseket kielégítse. Kik népszínművet, bohózatot kívánnak látni, vasárnaponkint kielégíttetnek. Az opera kedvelőké kedd, csütörtök, szombat; szerda, péntek a vígjáték és vegyes dráma ünnepe. Két egymásután következő hét eme napjain *Shakespeare*től láttunk tragoediát és *Molier*től vígjátékot, még pedig e halhatatlanok leghatalmasabb művei közül egyet-egyet. – A mi „*Lear király*” színrehozatalát illeti, ritkán láttunk Shakespeari művet úgy előadva a színházi erőkhöz képest, mint a múlt héten. Különösen a címszerep, melyet Egressy játszott, a legsikerültebb volt számos lényeges jeleneteiben. A játék megragadó volt, erőltetett túlzás nélkül,– s habár egyes helyek ellen tehetünk kifogást, – hogy nevezetesen a hóbortosságig, az asszonyi szeszélyességig könnyen fellobanó öreget az első jelenetekben művészünk igen nyugodtnak mutatá be, úgy, hogy leánya kitagadá-

sát inkább szívtelenségnek, mint eszeveszett indulatoskodásnak láttatá, – a jelenetek nagy részében bebizonyítá, hogy mindazon szerepek közt, melyeket Shakespeare műveiből játszik, melyeknek színházunknál való meghonosítása körül neki kimondhatatlan érdemei vannak, „Lear király" talán a legsikerültebb. A bohócot Szerdahelyi játszta; de nem azon humorral és bensőséggel, mely a szerepben van s öszhangzóvá teszi e némileg dissonans részt is az egész hangjával. Ő a könnyelmű, s csaknem gyermekesen elméskedő oldalt tüntette fel. Azonban nem akarok e, már korábbi előadásra nézve, részletekbe bocsátkozni. Lehetett volna egyik másik szerep célirányosabban osztva és jobban előadva; de az egészben élvezhető volt a nagy költő e megragadó és megrázó tragoediája. Méltó volt a tetszésre és tapsokra, s méltó volt volna jóval nagyobb számú közönség részvétére és tapsaira. Fájdalom! mintegy divattá lett a tragoediákat, még ha Shakespeare-től, a világ e legnagyobb írójától vannak is, nem látogatni, holott a drámai előadás az, ha t. i. a mű jeles és jól játszszák, mely az ismételt látás által nem veszít, sőt gyakran nyer. E divatnak tulajdonítjuk, hogy a színházba járók közől oly sokan nem vettek részt „Lear király" előadásának oly ritka élvezetében. Vagy tán annak tulajdonítsuk, hogy Budán ugyanazon estve egy léha és ledér bohózatot játsztak, hol megtelvén a színház, a pesti számára nem maradt közönség? Ezt nagyon sajnálnók s a költészet és valódi szellem iránti érzék hanyatlását látnók benne, ha ez okot tudnók föltenni.

Moliére „Tartuff"-jét, mely szintén nagy lángésznek egyik legremekebb műve, múlt hétfőn játszták, s valamivel nagyobb számú közönség, de nem tele ház előtt. A mű mindamellett, hogy két száz évvel ezelőtt írták egy idegen országban, a mostaniaktól különböző társadalmi viszonyok közt, az ízlés más divatja korában, mindamellett, hogy az előadás nem tartozott a sikerültebbek közé, sőt a néző némi kínnal vette észre a be nem tanulás kínjait egyik másik szereplőn, mondom, mindezek mellett ez oly lélektanilag alkotott jellemek, oly mesterien és következetesen fejlesztett és megoldott cselekvény nem kis hatást tett a közönségre, úgy hogy azok, kik színházunknál az ily classicus műveket fölelevenítik – s ezek közé tartozik *Tóth* József – bátorítást meríthettek rá; hogy nemzeti színházunknál; mely példányintézet is; s a műízlés fejlesztésére van hivatva, többször is föllépjenek a Tartuffe féle szerepekben és művekben. Tóth a címszerepet teljes igyekezettel és tanulmánynyal játszta és tetszett. Megjegyezzük, hogy mit se vesztene a szerep, ha nem mindenütt emelné ki annyira a szenteskedést; ha az egység megrontása nélkül több árnyalással állítná elő az alakot s névszerint, midőn négyszem közt szerelmes volt, s leplezetlenül kell nyilatkoznia valódi énjének, a szenteskedő hangot és modort változtatná; hogy nyerne a mű, ha pl. a másodrendű szerepek is telhetőleg első rendű színészekkel töltetnének be (pl. Szilágyi helyett Szigeti játszaná a férj szerepét), s általán több elevenség, összevágás volna az előadásban. De mentségül hozzuk fel, hogy az előadás véletlenül került az nap elő – mintegy csak pótlóelőadásul. Mert azon napra egy *új eredeti vígjáték* hirdettetett volt, mely közbejött akadályok miatt elmaradt; s alkalmasint nem volt idő a „Tartuffe"-hez való előkészületekre; pedig e classicus művek csak úgy teszik meg a valódi hatást, hasonlíthatlan felsőbbségük csak úgy lesz világossá a nagy közönség előtt; ha

színházunk személyzetének legjobbjai vesznek részt az előadásban s a szereposztásra és begyakorlásra teljes figyelem fordíttatik.

Kövér Lajos új vígjátéka: „A kiadó lakás" 3 felvonásban, szerdán, 11-kén került színre. Az újságra vágyó közönség elég nagy számmal jelent meg. Hosszas volna az új vígjáték meséjének egész bonyodalmát, s sok mellék körülményeit elbeszélnünk. Az egész comicai elemek nélküli szerelmi kalandokból áll. – Meséje elég szövevényes egy vígjátékhoz, de a néző előtt nagyon hosszadalmasnak s hosszú bevezető beszélgetésekkel, mindennapias körülmények fölhordásával túlterheltnek tűnik fel. A kiadó bútorozott szoba feletti alkudozás például élethű lehet, de a színpadon kissé unalmas és igen közönségesnek tetszik. Szerző a mindennapi életből igyekszik venni alakjait, tárgyát; a „kridázott" bankár, a kereskedő legény, a varróné, a „közös bejárású" hónapos szobák, a mágnási háztartásra törekvő középrendbeli nő veszteségei, s gyönge jellemű férje, mind az életből vett tárgyak s körülményeik is nagyrészben onnan vannak lemásolva. Az élet prózai körülményeivel együtt az élet prózai hangja uralkodik benne. S épen az élet ezen utánzása okozza, nézetünk szerint, hogy a művet hosszadalmasnak s érdektelennek találta a közönség. A költő veheti alakjaihoz, tárgyaihoz az életből az eszmét, de egyszersmind felül kell emelkednie a mindennapi életen. Tárgyat vehet onnan, de szellemet nem. E szellemet, a comicai, vagy csak derült és jó kedvű hangulatot is a maga lelkiből kell tárgyára elöntenie, szóval bármennyire az életet festi is a költő, eszményítés nélkül el nem lehet. „A kiadó lakás" meséjében, egyes jeleneteiben tagadhatatlanul van leleményesség; – s van benne olyan is, mit a mindennapi életben nem látunk. Ilyen pl. azon jelenet, melyben a bukott, de magának tetemes vagyont biztosított kereskedő neje cselédségét francia lábra állíttatván, katonai modorú szemlét tart felettök; de a képzelet ezen játékát is a mindennapiság szelleme teszi bágyadttá. Egy bohózat is az élet mindennapi alakjait, jeleneteit veszi fel, s annak légkörében túlozza; de azon hang és szellem, mely benne uralkodik; ha nem nemes is, a szerző comicai hangulata, erőteljes „verve"-je egészen más hatást tesz, mint a közönséges mindennapiság. A bohózat sem lehet közönyös hatású, ha néha frivolsággal lehet is vádolni. Kövér művében a bohózati anyagok vannak meg, de a bohózati alakítás és felfogás nélkül. – Ennek tulajdonítjuk, hogy nem oly drámai mű, mely azon fennemlített tulajdonnal bírna, hogy többszöri előadása is érdekelhetne, még az elsőt is hosszadalmasnak tartván a közönség.

Nem rekeszthetjük be a szemlét a nélkül, hogy megemlékezzünk még egy előadásról. Értjük *Székely* Imre hangversenyét, mely f. hó 3-kán tartatott a nemzeti színházban. Nem tudjuk a rendezőség megtisztelni akarta-e ezen, úgyis mint zeneszerző, úgy is mint előadó virtuóz, mindenesetre jeles hazánkfiát azzal, hogy az egész estét egyedül csak concert-estté tette, s hogy a második szakaszban Székelynek két magyar ábrándja közé, zongorán előadva, Beethovennek ‚Egmont' tragoediájához írt nagy zenekölteményét tette teljes zenekarral; de azt tudjuk, hogy az ily rendezés nem felel meg egy színházi est fogalmának, s egy színházi közönség igényeinek. E megjegyzéssel azonban nem akarjuk egészen kimenteni a nemzeti színház földszintjét és zártszékeit látogató közönséget, mely csakugyan nagyobb számban jelenhetett volna meg, hogy buzdítsa a körünkben élő szerény

művészt, ki ez este is mind zeneszerzői, mind előadói tehetségének fényes tanúságát adta. A páholyok ellenben teljesen képviselve voltak. Egyébiránt Székely úr gyakori és érdemlett tapsokban részesült, mind első szakaszbeli B dur symphoniájáért, melyet a zenekar játszott, s melynek kivált allegrója és saltarelloja igen szép, mind E-moll concertjéért, melyben a teljes zenekar kísérte tiszta és erőteljes zongorajátékát. Tetszett a két magyar ábránd is a 2-ik szakaszban; de a legnagyobb tetszést itt a „Napfelkölté"-vel aratta, melyet a közönség „újrá"ira játszott el, s a mely annál szebbnek tetszik, minél többször hallja az ember.

87.

[S. F., *A „Budapesti Szemle" új füzete*, Pesti Napló 1863. márc. 15., 61-3926. sz.]

A „Budapesti Szemle" új füzete

E folyóirat a jelen füzettel is fényesen teljesíti programmja azon jelszavát, mely szerint célja: „tájékozni a nemzet értelmiségét mindazon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket."

Ez új füzetben annyi átalános érdekű tárgyat találunk, a mennyit ritkán látunk 8-9 ívben összeszorítva. Irodalomtörténet, társadalmi tudományok, művészettörténet, természettudomány, legújabb fölfedezések az ipar terén, és történeti jellemrajz változatos rendben követik egymást, mindenben a legújabb haladást tartva szem előtt, s világos, vonzó előadással, úgy, hogy e füzetet alig bírjuk letenni kezünkből, s végig olvasván, az emberi szellem munkásságának nagyságáról marad eleven benyomás lelkünkben.

Mindjárt az első cikk a költői lángész egyik legnagyobb emlékét mutatja fel: a „Nibelungenlied", a keresztyén lovagkor ezen „Ilias"-a van sok oldalúan és részletesen ismertetve Szász Károlytól. Szerencsés gondolat volt azon ismertetési mód, melylyel itt találkozunk. Az epos meséjét, cselekvényét elején kezdve sorjában beszéli el, s közben közben számos szép helyet az eredeti vers mértékében lefordít. Folyvást analysissel kíséri, melyben figyelmessé tevén a költői alkotás, jellemzés, festés felülmúlhatlan művészetére, még jobban beavat magába a tárgyba, és habár az előadás egyöntetűbb lenne, ha a bevezető és közbeszőtt analysisek rövidebbre volnának mérve, úgy véljük, hogy ezek oly olvasót fognak különösen érdekelni, ki már a nagy művet ismeri, míg a cselekvény elbeszélése, s az egész cikk oly érdekfeszítő és kellemes olvasmány, mint egy regény, mindazokra nézve, kik még nem olvasták a „Nibelungenlied"-et, mely műnek nagyságáról fogalmat ád az is, hogy csak meséje és némely töredékei is ennyire szépek és meghatók. E költemény művészi, hallhatatlan becse mellett, hívebb rajzát foglalja magában a középkor kezdetén uralkodott erkölcsöknek, mint bármely történeti mű. Sehol sem tű-

nik fel oly elevenen azon állapot, midőn a középkor népei a keresztyénséget felvették, a nélkül, hogy a barbárság nyerseségét levetkőzték volna. Azon tragicai cselekvény, mely e költeményben lefoly, némi módosítással a krónikákban is feltalálható s a Kriemhild és Brunhild-féle viszály, bár eszményített, de találó képe azon kor szörny-királynéi közt megtörtént eseteknek. Mint az ó testamentomi írók a patriarchalis életet, oly híven festi a Nibelungen a keresztyén feudalismus kezdetének korát, s e tekintetben mind azok, mind emez nemcsak nemzeti, hanem átalános műveltség történeti érdekűek, melyekben más, hasonló társadalmi formákon átment népek is sok tekintetben tükrözve láthatják saját múltjokat, azon korszellemnek nevezett valamit, mi felül áll a nemzetiségi különbségeken. Nem is kell e nagy költeményt specificus németnek tartanunk. Azon népfajkeverékek, melyek közt énekelték, ma már se jellemökre, se nyelvökre nézve nem mind németek. Ha germánnak mondják is, tudjuk, hogy e számos ágra oszlott néptörzs oly széles fogalom, mely alá befértek a Kárpátoktól az Atlanti tengerig s Dániától Olaszország belsejéig lakott népkeverékek, s e költemény mindazoknak közös korrajza. A középkori, már keresztyén szellem és világ nézlet, mely a Nibelungenben uralkodik, közelebb esik mai felfogásunkhoz is, mint a görög „Ilias". Szász Károly igen hasznos és közönségünket is érdeklő könyvvel gazdagítná irodalmunkat, ha e nagy mű lefordítására vállalkoznék. Midőn a népköltészet és naiv epos iránti érzék közönségünknél oly élénk, midőn a többnyire középkori származású prózai népmesék mondhatni divatosak, ily epos tetszéssel fogadtatnék. Igaz, hogy az eredetinek erőteljéből, s mondhatni durva darabosságából sok elveszne a fordítás által; – de a simítás mellett is lényeges szépségei megmaradnának, s talán épen a fordításokkal járó eme fogyatkozás még könnyebb és kellemesebb olvasmánynyá tenné, ha nem veszszük is, hogy irodalmunk ezáltal az emberi szellem egyik legnagyobb művét bírná magyar nyelven.

A „Szemle" ezen füzetében az eposnak csak egy, de némileg kikerekedő részét közlé Szász Károly, másik része a következendő füzetben lesz ismertetve. Utána pedig *Firdusi* persa költőnek szintén elsőrendű eposát fogja ismertetni.

Jelen füzetben a „Nibelungenlied" ismertetése után *Trefort* A. nagyon érdekes cikke következik: „A társadalom tudománya és Riehl munkái", mely már nagy figyelmet ébresztett fölolvastatásakor az akadémiában.

A „művészetek csarnoka", melyben a „Szemle" már bemutatá Rubenst, Rafaelt, Michel-Angelót, Leonardo da Vincit és Rembrandtot, most VI-ik számul Correggiót ismerteti, a művészet hét fejedelmeinek egyikét, a legjelesebb műítészek egyike, Planche után. A nagy képíró életrajza, tehetsége fejlése szempontjából, műveinek általános jelleme s legjobb műveinek kiemelése és avatott elemzése a legérdeklőbb és tanulságosabb olvasmányok közé tartozik. Correggio, ki 1494-ben született, az ecset kezelése előtt tanulmányozta a költőket, történetírókat és bölcsészeket, írja Planche. Nálunk az ifjú képíró nemzedék nem foglalkozik ily tanulmányokkal. Pedig a rajzművészetben kitűnt nagy emberek élete eléggé bizonyítja, hogy mielőtt teljesen hivatásuknak szentelték volna magukat, nagyobb részint mindazon feladatokat megkísértették, melyek ismeretvágyunkat ingerlik... Az irodalom tanulmányozásának előnyeit kiemelni elég, ha Leonardót, Michel-Angelót

és Rafaelt említjük. Mindenki tudja, hogy e három férfiú, kiknek neve a lángész jelképe lett, kíváncsian tanulmányozott minden írót, kik gondolkodásukat termékenyíthették, Antonio Allegri (más néven Correggio) egy példával több stb. Correggio se nyomorban nem élt, se gazdag nem volt, s *Planche* megcáfol hiteles adatok nyomán nem egy adomát, mely e művész szegénységére nézve elterjedt. – Azonban soha sem ismerte a munkátlan időtöltés édességét, a nyugalom örömét egyegy munkája befejezése után. Egész élete szakadatlan munkásság volt, erről munkáinak nagysága és száma is tanúskodik. Planche Correggio művészetének jellemzésében különös sajátjának mondja az erőnek a kellemmel való párosítását. Azok, kik csak Párisban és Drezdában levő műveit látták, csak tökéletlen fogalmat alakíthattak e tehetség nagyságáról és erejéről. Egyedül Pármában lehet azt átérezni és teljesen méltányolni. Ki ott a San-Giovanni kupolyáját, a székes egyházat és a sz. Pál kolostor refectoriumát nem látta, csak félig ismeri Correggiót, csak itt bámulhatja e művész hatalmát és merészségét. Nevezett művei egyenesen Michel-Angelo mellé állítják. Végül így mutatja ki helyét Planche a művészet történetében: Leonardo, Michel-Angelo és Raphael az alakot, kellemet és harmóniát fejezték ki, úgy tetszék, ők az egész festészet mezejét kimerítették. Correggio azonban talált nehány összeszedni való kalászt. A formára nézve se Leonardoval, se Michel Angeloval nem versenyezhet; a kellemre nézve kiállja az összehasonlítást magával Raphaellel. Ha nem bírja is oly nagy mértékben, mint ez, a vonalok harmóniáját, mellette áll puha rajza és szelíd kifejezése által. Gyakran felül is múlja kellemben.

Ez élet- és jellemrajz után, melyből ez egy-két töredék vonást átvettük, egy természettudományi rövid értekezés következik egy nagyon fontos kérdésben, mely a legnevezetesebb természettudósok vitatárgya volt már régi idők óta. A kérdés nem kisebb: vajjon növényi és állati élet áll-e elő a természetben magától is, vagy pedig „omne vivum ex ovo." Cikkíró Brassai, mint ellensége azon materialismusnak, mely a vegytan nyomán még az életerőt is megfejthetőnek véli, természetesen különben is hajlandó volna az utóbbi régi igazságot fogadni el; de erősebb bizonyítékokkal lép fel. – Az újkori nagyobb és alaposabb vizsgálatok eredményeit adja elő, s nevezetesen *Pasteuréit*, melyek minden eddigieknél világosabban bizonyítják, hogy a tiszta vízben a puszta szemmel nem látható azalék-férgek, az ecetben nyüsgő kis férgek, stb. nem maguktól állanak elő, hanem organicus magvakból. Ennél fogva a szerves lényeknek a szervtelenektől való megkülönböztetésére legjobb meghatározás a származás folytonossága, tapasztalható kezdet és vég nélküli volta. A szerves testnek egy részecskéje sem áll elő egy másiknak vagy többeknek teremtő működése nélkül – míg a szervtelen testeknél, pl. az ásványoknál, nem így tapasztaljuk. – Az egész érdekes közlemény világosan és közérthetőséggel van előadva.

A „Magyar Akadémia" rovat alatt, mely az akadémiai tudományos működés, s így majdnem az egész magyar tudományosság mezejét magában foglalja, a „Szemle" a múlt ünnepélyes nagy gyűlés tárgyait együtt közli. Ezzel azonban nincs berekesztve a füzet. Az „Irodalmi Szemle" még két érdekes közleményt ád. Egyik a londoni műtárlatról *Chevalier* francia kitűnő államgazda és író rövidbe

foglalt, de eleven leírása az ipar terén történt fölfedezéseknek és haladásnak azon magasb államgazdasági szempontból, mely a népek értelmi és erkölcsi életére tett hatást is számba veszi. E cikk rövidsége mellett is a tárlatról, az emberi ész, tudomány és erkölcsi tényezők közrehatásából előállott nagy munkásságról egy szemünk előtt álló eleven képet rajzol, s eszméket ébreszt az ipar óriási és nőttön növekedő haladásáról, az iparnak a nemzetek anyagi és szellemi életére való hatásáról – s közvetőleg eszméket saját elmaradásukról, melyek alkalmasok buzdítni a munkára, tanulmányokra és *takarékosságra.* Halljuk, mit mond a nagy államgazda csak ezen utóbbiról:

„Az ipar kifejtésére, az értelmen kívül, bizonyos erkölcsi erőkre is van szükség... Míg az ember egyfelől a tudomány segítségével kitalálta, hogyan dolgoztassa maga helyett az állatokat, a vegytani, természettani erőket, másfelől önmaga feletti uralkodás által módját találta a tőke összegyűjtésének, mely nélkülözhetetlen, hogy ismereteit gyakorlatilag megvalósítsa.

„A *tőkének* a termelő erő gyarapításában való szerepe megérdemli az államférfiak leggondosabb figyelmét. *Hogy egy államban az ipar fejlődjék, a tőke képződését és megtartását törvények s szokások* által elő kell mozdítni, és szükség, hogy a magánosok szokásai, s az állam politikája ne nyelje el terméketlen kiadásokra, a szegényebb osztály ne vesztegesse csapszékben úgy is kevés vagyonát, *a vagyonosabbak mérsékeljék fényűzési hajlamaikat és a kormányok ne engedjék magokat elragadtatni a tönkre juttató katonai dicsőség által* stb."

Ily általános bölcseleti szempontokra emelkedik Chevalier minduntalan a világ új csodaművei közepette, melyek mivoltát, hasznait röviden és világosan tudja megmagyarázni, úgy hogy a tárlat annyi leírása után is mindig új és tanulságos marad e közlemény.

Végül egy eszmékben szintén gazdag cikk zárja be a sorozatot, nehány nagy ember s köztök I. Napóleon jellemzése Emersontól. A fölfogás oly eredeti, annyi lélektani mélységgel s gyakorlati világismerettel van írva, hogy méltó volt volna bemutatni, ha nem Napóleonról, e máig is oly közérdekű hősről szól is. Az amerikai író könyve közfigyelmet ébresztett az európai irodalomban, s ha paradoxonok kedvelésével vádolhatjuk is, meg nem tagadhatjuk, hogy élesen vizsgáló szem, határozott, eredeti felfogás és eszmegazdagság jellemzik. Eszméket ébreszt s ez mindig nagy érdem egy profanus íróban.

Annyi érdeklő, annyi vonzó és annyi gondolkodásra ébresztő van e folyóirat csak ez új füzetében is, hogy alig ajánlhatnánk mostanság érdekesebb olvasmányt a közönségnek. S. F.

88.

[Salamon Ferenc, *Zrínyi a költő*, Koszorú 1863. ápr. 26., máj. 3–10–17., 17–18–19–20. sz. 385–390., 409–412., 433–436., 457–460.]

Zrínyi a költő

I.

Zrínyi Miklós nem csak korának legnagyobb emberei, hanem a legritkább tüneményes közé tartozik, kikben a legfényesebb tulajdonok egyesülnek csodálatra méltó vegyületben. Hazánk egyik legnagyobb költője s a tettek egyik legnagyobb embere; a jelennel elfoglalt gyakorlati ember s a jövőbe látó prófétai szellem; a legerősebb meggyőződések és merész tervek mellett a józanság és mérséklet példánya korában; a csaták zajának és a magányba vonuló tanulmánynak egyaránt nagy kedvelője. E cím „Zrínyi a költő”, korántsem meríti ki se foglalkozását, se érdemeit, – csak azért választottam, mivel e nagyságnak csak ezen oldalára akarok ez úttal egy pillantást vetni. Azonban lehetlen nem érintenem egy-két főpontot, mely az egész jellemet illeti; – mert e férfiúban a fenebbi tulajdonok ritka öszhangzásban állanak, s költészete kapcsolatban áll élete tevékenységével, vágyaival és a gyakorlati férfiú érzületével.

Minden lelki tehetségei és cselekedetei egy célra vannak irányozva első fiatalsága óta. A magyar hősiség újra élesztése és a honvédelmi rendszer újjáalakítása volt e cél, akkor midőn vallásfelekezeti viták izgatták a kedélyeket; egy nagy reformot sürget, midőn a jelszó a conserválás; a török elűzését tartja fő teendőnek, s e célra az egyesítést, midőn mások az alkotmányosság és lelkiismeretbeli szabadság föntartására más oldalon nézik az ellenfelet. – Mindamellett hogy merész terve még nem talál egész egy pártra, hogy a korral némileg ellentétben látszik lenni, nagy tehetsége, a hadi tettek által kivívott első rendű tekintély s a személyes tulajdonok által nyert közszeretet mindkét pártnál, valószínűvé tették a külső sikert is, s ha egy sajnos véletlen életének véget nem vet negyvenhat éves korában, könnyen megérhette volna, hogy eszméi népszerűekké váljanak. Alig van benne kétség, hogy e férfiú élete képes volt volna más irányt adni a magyar nemzet történeteinek az 1683-iki török háborúkig. Ritkán is érte nagyobb veszteség hazánkat egyes emberben, mint 1664-ben, november 18-kán, midőn Zrínyi Miklós vadászat közben lelte halálát. Magyarországon elsiratta minden párt, s – a mi ritka eset magyar ember halálakor – a keresztyén Európa nagy része is csaknem magáénak vallotta a veszteséget. – Ha a maga kora nem értette még őt, csakhamar bekövetkeztek az események, melyek fényesen bizonyíták, hogy ő volt az, s nem kortársai, ki megérté a világesemények fejlésének logikáját: azt monda, eljött az idő, hogy a török kiűzessék hazánkból, – a mi halála után húsz évvel be is következett, midőn maga a török hívta ki sorsát. Ő ezen időre rendszeres magyar hadsereget

akart előállítani, hogy elvitázhatlanul a mienk legyen a nagy tény dicsősége, s minél zavartalanabb annak élvezése.

Zrínyi Miklóst hadi emberré tette már születése és terjedelmes birtokainak fekvése a török határszéleken; de lelkének a kénytelenségnél magasb rendű motívumokra volt szüksége. Költői lélek volt a szó legmagasabb értelmében. A szív hajlamain, az esetlegességen túl azon erkölcsi idealismusban találta erejét, mely mindenben nagy elveket választ a cselekvés indokául. – Ő azért fáradott, azért tanult, hogy jeles hadvezérré képezze magát, – s azért akart azzá válni, mert meg volt győződve, hogy azon idők szerint az a leghasznosabb és szükségesebb a hazára nézve. A magyar hadi dicsőségnek visszaadni hajdani ragyogását, s ez által biztosítni függetlenségét, nála jól megfontolt államférfiúi reflexió volt, de egyszersmind oly lelkesedett érzelem, mely az első ifjúkor egész hevével élt lelkében haláláig. Ifjú éveinek első tanulmánya Istvánffy és Bonfin valának, s alig olvasta magyar nagyobb fölbuzdulással a magyar dicsőség évkönyveit, mint Zrínyi Miklós, s alig volt valakinek lelkében maradandóbb ez érzelem. Harmincadik évét jóval meghaladta, midőn e sorokat írja:

„Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai s azok nagy lelkének árnyékai…. nem hagynak nékem alunnom mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségöknek hogy én elmulassam az ő intésöket, kiket nemcsak nappalbeli elmélkedésembe juttatnak, de még éjszakabeli elmémben is elémbe tüntetnek, mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget; látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkentgetnek engemet nyugodalmamban."

Ily „ösztönök"-ből folytak cselekedetei, s ily ösztönök adák kezébe a tollat azon pihenő órákban, melyeket hadvezéri és polgári hivatala engedett. – A magyar történetek olvasása buzdította, hogy hőssé legyen, s azok adtak nemcsak tárgyat, hanem lelkesedést is nagy hősköltemény e megírására, melynek homlokán ezen ajánlás olvasható: „Dedicálom ezt a munkámat a magyar nemességnek. Adja isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznosan neki dedicálhassam." A „Szigeti veszedelem" megéneklésével Zrínyi Miklós a török elleni harcias szellemet akarta elevenné tenni és fokozni a magyar nemzetben. Bár nem iránymű s fő motívuma sem igazolná az ily kezdetet:

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?"

mindamellett ugyanazon lélek buzgalma szól benne más alakban, mely a „török áfium elleni orvosság"-ot írta vagy tizenkét évvel utóbb. Valamint egész élete mintegy összeolvadt a múlt nagysággal, úgy költészete mintegy életéből forr ki. – Kevés epos van, mely a költő belső és külső életével oly szoros kapcsolatban állana, melyben a költött mellett annyi legyen a valóság, mint a „Szigetvári veszedelem"-ben, s e részben nagyon különbözik a görög és római mintákat utánzó, úgy nevezett classica oskola terményeitől, melyek térben és időben igen távol eső történetekről, a költőt környező élettől merőben különböző viszonyokról énekelnek.

– Torquato Tasso s maga Virgil sok száz év múlva s többnyire általok ismeretlen helyeken lefolyt eseményeket beszélnek el, midőn az akkor élt embernyom szokásai, szelleme és egyéneinek faja rég kiveszett; míg Zrínyi e részben inkább hasonlítható Homérhoz s a középkori germán eposok dalnokaihoz.

Költőnk, ősének, a másik nagy Zrínyi Miklósnak, dicső halála után nyolcvan évvel írja meg eposát, és a tárgy nagy részét az egyénekkel s egyes episódokkal együtt történetírókból veszi. De sok élő hagyomány, a nép száján forgott históriás ének elevenebb színben tüntette föl előtte a krónika holt betűjét, mint egy későbbi kor olvasója előtt. Az őt tárgyától elválasztott nyolcvan év majd mitsem változtatott a viszonyokon, embereken és szokásaikon. Már gyermekkorában színről színre látta ugyanazon alakokat, tanúja volt némely rokon eseményeknek és jeleneteknek, melyeket megénekel, sőt egész gondolkodásával, lelke minden erejét rokontárgyak foglalják el a való életben is, úgy hogy minden elve, éjjel-nappali elmélkedései és érzelmei egészen beleillenek hőskölteményébe. Annyira benne van egész külső és belső élete ez eposban, mint egy lyrai költőé dalaiban, a nélkül hogy megszűnnék oly objectivitásban maradni, mint akármelyik epos- vagy drámaköltő.

El lehet mondanunk, hogy Zrínyi nemcsak egy ifjú lelkesedésével, hanem egy költő képzelő erejével olvasta Istvánffyt, s különösen az 1566-iki szigetvári ostromot, melyben őse, a hasonnevű nagy hadvezér, föláldozta magát a hazáért s az egész keresztyén Európáért. Hőskölteményének eszméje és egész episodjai mintegy megvalósulva élhettek szemei előtt a történetíró elbeszélésének olvasása után, melyhez a színező és elevenítő részleteket még saját kora bőven szolgáltatta, s melyeknek saját kedvenc eszméi mintegy gyakorlati jelentést adtak. „Szigetvári veszedelmében” oly sok van a történet valóságából átvéve, s a képzelt részek annyira a történet szelleméhez vannak idomítva, hogy a történet költőivé, a költészet történetté válik; – a valót elevenen képzelteti, s a valószínűt valóságnak fogadjuk el.

Zrínyi, midőn Istvánffy elbeszélésének folyamát követi, részleteiben átveszi s mind a történet egyéneit szerepelteti, látszólag a magyar históriás énekek dalnokainak eljárását követi. Az első énekek egy része kivált emlékeztet a verses krónikákra; de csak hamar észreveszszük, hogy a látszat alatt egészen más szellem él és más kéz működik. Amazok száraz krónikai anyagok versben, itt az anyag feldolgozása; ott tények, itt indokok és erőteljesen megalkotott jellemek, – egy szóval ott a valóhoz és földhöz ragadt versifikálás, itt valódi művészet. – Zrínyi különös költői ösztönnél fogva a lelket tartja szem előtt mindenben, s a külsőségekre keveset ád. Nemcsak a históriás énekektől különbözik műve, hanem különbözik némely újkori híres művektől is e részben. Külső leírásokban nem keresi az epos főszépségeit. Míg egy Byron a legszebb hangzású verseket szenteli az ágyú hangjának, füstjének, a tömegek nagyságának és tarkaságának, a tájak, reggelek, nappalok és éjek, a tenger és föld festőiségének; – míg az újkori elbeszélő költészet ebben iparkodik kimutatni a képzelet erejét, Zrínyi keveset ád mindezekre. Vörösmarty hőskölteményeinek egy énekében is több az ily festés, mint Zrínyi egész

eposában, sőt mestere Tasso is bőkezűebben használja fel háttérül és díszítményül.

Nem lehet tagadni, hogy a külső leírások, a nagy tableau-k elevensége ne volna erős képzelőtehetség jele; azt sem vitatom el, hogy a nagy harcok leírása ne tartoznék az epos körébe, – sőt megadom, hogy a festő művészet is távolról sem oly alkalmas arra, hogy tömeges csatákról fogalmat adjon, mint az elbeszélés. Csak annyit mondok, hogy nem ezek teszik a fődolgot, sőt hogy nem is lényegesek, s következőleg hibás ízlés, mely ezekben találja fő gyönyörűségét, téves vélemény, mely e külső leírásokat tartja a képzelet legbiztosabb jelének. Ilyenekben is mutatkozhatik a phantasia, de nem ezekben éri tetőpontját. Az emberi jellemek ábrázolásában, a lelki mozgató erők nyilatkoztatásában tündöklik legjobban a képzelet, s az teszi a legmélyebb hatást is a lélekre. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy semmi sem kelt benne oly rokonszenvet, mint hasonmásainak érzelmei, cselekedetei és sorsa. A nagy sergek mozgalmainak leírásában lehet művészet, sőt e művészetben nagyság; de ily tömegességben az ember, az egyéni jellem elenyészik. Egy bámészkodóhoz hasonlít olvasója, kinél, még az öldöklések közt is, az egyéni szánakozás, a tömegesség miatt, elnémul, s a katonák sakk-báboknak tűnnek fel, a vezér csak eszélyesnek. Az idegeket fölizgathatja ezek leírása, de az emotió csak akkor kezdődik, midőn ismert jellemeket s nem névtelen katonákat látunk küzdeni. A külső természet leírása is anynyiban szolgálhat egy elbeszélő költemény tárgyául, mennyiben az egykén lelki állapotjára, vagy egy egész jelenet hangulatára befoly; de minő felületes indok többnyire a táj és időjárás befolyása, az erkölcsi motívumokhoz képest! A lyra inkább fölhasználhatja a tájfesfést érzelmei megtestesítésére; de az elbeszélésben csak mellékes segédeszköz marad, s a lyrai részekben foglalhat leginkább helyet.

Az elbeszélésben, drámában első szükség a cselekvény, mely csak lélekből folyhat. A gondolkodás, indulatok, vágyak, vérmérséklet, akarat, szóval az emberi jellem határozzák el a cselekvést, s ennélfogva az emberi jellem festése a főszempont nemcsak drámában, hanem az elbeszélő költészetben is. És viszont az emberi jellem sehol sem tüntethető fel oly elevenséggel, mint egy-egy dráma vagy epos cselekvényében. Azért ha oly elbeszélő költőt olvasunk, ki gazdag a külső leírásokban, s erős képzeletének bűbája ezekben éri tetőpontját, míg a jellemalkotásban szegény: Byronhoz hasonlíthatjuk, de nem a nagy eposírókhoz, lehet kitűnő lyrai költő, de középszerű epos-író.

Zrínyi mind nagyban mind kicsinyben érti az epos-író ezen föladatát. Fő gondja mind az egész mű felett uralkodó fő motívumok, mind az egyes jeleneteket elhatározó egyéni indokok föltüntetése. Fordulnak ugyan elő tömegesebb leírások röviden, de többnyire megelégszik ily egyszerű erőteljes sorral:

„Futnak a törökök futó vezérestül."

A sík téren, a bástyákon folyó csaták elvégre nem egyebek Zrínyinél, mint többszörös párbajok. Egyes embereket, még pedig ismerőseinket látjuk küzdeni, gyakran a kötelesség és dicsvágy érzetén kívül egyéni indokokból is. A küzdelem az indulatokat kifejező beszédekkel és szavakkal van vegyítve, melyek jobban

megelevenítik a jelenetet, nagyobb részvétet s következőleg teljesebb illusiót keltenek, mint a tömeges leírás minden külső színezése.

Anachronismust sem követett el Zrínyi, midőn oly formán írja le Sziget ostromát, mint a Trója alatt folyt küzdelmet. Ha még a jelenkorban, a vont csövű puskák és ágyúk korában is a személyes bátorság és egyéni ügyesség nagy csatákat dönt el, mennyivel inkább állott ez még Zrínyi korában, s épen a török–magyar háborúkban, midőn nem csak az ágyú, hanem a még szuronytalan puska is ritkán használtatott nagy sikerrel a kard és dárda ellen. Aztán azon korban se a magyar, se a török hadsereg szervezete nem olyan volt, hogy sok egyéni szabadságot s személyes bravourt meg ne engedjen; az egyén nem enyészett el a tömegek feszes rendezettségében.

Még a várostrom menetének külsőségeit is nagyon röviden adja elő a költő. – És mindezt *teljes öntudattal.* Mert *Istvánffy*, kinek elbeszélését annyira fölhasználta, oly részletes képet ad a vár árkának lecsapolásáról, a török tábor időnkénti állásáról, a futóárkokról, a vár lövetéséről, a mocsáros helyeknek sok ezer kocsi veszszővel történt feltöltéséről, hogy egy mai, festőiséget szerető költői beszélyíró talán ezeken kapott volna mindenek felett. Zrínyi a krónikában hagyta e byroni részleteket s maga a homéri részleteket használta föl.

Más módját tudta ő annak, hogy a történet adatai képzeletünk előtt elevenekké legyenek, mint a nagy tableau-k kiszínezése. Nem csak harc közben, hanem átalán sokat beszélteti személyeit. Olykor a vita sokkal hoszasabb, mint a végrehajtás, melyet néha el is hallgat, mint magától érthető dolgot. A helyett, hogy leírná, miként ássák a törökök az árkokat, jobban szereti leírni azon hadi tanácsot, melyben az árkok ásatását elhatározza a török díván. És e tanácskozás leírásában nyilatkozik képzeletének egész ereje. A személyek nemcsak valószínűkké, hanem valóságokká válnak. A szólók mind híven nyilatkoznak vérmérsékök, gondolkozásuk, indulatjaik s egész jellemökhöz képest, s annyira beletalálják magokat a viszonyokba, hogy feleleteik meglepnek a találó kifejezés által. Emlékeztet ez a római történetírók azon párbeszédeire, melyeket történeti személyek ajkára adnak, s melyekben míg az első szóló beszél, egészen neki adunk igazat, a második pedig a maga részére hódít. Valódi s nem képzelt haditanácsnak tetszik az, tagjai történeti, és nem képzelt egyéneknek. Pedig ez egész hadi tanács Zrínyi képzeletének szüleménye.

Előzményei kellően indokolják e tanácskozást. Szulejman nem szokott vezérei tanácsán járni, kiknél bölcsebb s nagyobb hadvezér. E díván tartásával, melyet maga a függönyök mögül hallgat, kimutatja, hogy a török fegyverek dicsőségét komolyan látja veszélyeztetve. Csak azelőtt való nap tizenkét ezernyi török sereg szállott Szigetvár alá, s elbíztában nem vette magát körül árkokkal. Sziget védője kiütött rajok, megszalasztotta őket s tán megsemmisíti, ha Delimán, tatár vezér, lovasságával meg nem menti. A következmények is indokolják, mind az egész hadfolytatást, mind az egyének sorsát illetőleg, e tanácskozmányt. De indokolja mindenek felett maga annak tárgya, s azon igazság, hogy eposban és drámában a tettek előtti tanácskozás, küzdés, nemcsak nagyobb érdekességű a tettnél, hanem az indokolja a tettet. Maga egy történetíró is mennyivel több hasznát venné, az

események megértésére és elevenítésére, a függönyök megetti indokoknak, mint a külső események leírásának! – Azonban lássuk e hadi tanácsot, bár rövidítve is.

Rusztán szól először a nagyvezér előadta tárgyhoz. Számításba kell venni, úgymond, az ellenséges hadvezér *hírnevét*; mert „Hirrel viseltetnek a hadakozások," – azaz a vezér neve bátorságot önt katonáiba s elrémíti az ellenfelet. Javasolja, vegyék körül a várat árkokkal; mert „Lapát és golyóbis vészen meg várakat." Tanácsolja, ne kicsinyeljék az ellenséget, s kivált ne akkor, midőn *kétségbeesett ellenállásra* van kényszerítve.

Rusztán oly elveket mond el, melyek a hadviselés mélyebb lélektani körülményeit is tárgyazzák, – s nagy igazságot vet oda, midőn arra céloz, hogy a menekülés reménye nélküli várőrségek legkétségbeesettebb harcosok. A török elbizakodás ellen szólott, minek csak Sziget körül annyi kárát vallották már. Bölcs tanácsa ellen kivált az előzmények után, úgy vélnők, alig lehet valakinek ellenvetése, oly meggyőző az. De fölkél a tüzes Delimán, ki más színben látja a hadviselést, s gúnyosan kiált fel, hogy Rusztán „veszteg ülve" akarja bevenni a várat. Legjobb lesz, úgymond, bújjunk el, vessük el kardunkat, vegyünk kapákat vitéz kezeinkbe. S megfordítván ellenfele állítását, így kiált fel!

„Hirrel viseltetnek a hadakozások?
Tehát törököknek hírt nyernek az ásók."

Mintha bizony Szigetben rókák és borzok tanyáznának. Bezzeg, úgymond, „Tegnap a bölcsesség hamar adott hátat!" Ő, Deliman szorította vissza Zrínyit a várba. A gúny után egész haraggal mondja:

„Nem ásó, nem kapa a mi győzedelmünk,
Hanem rettenetes acélyos fegyverünk."

Ne kérdezze senki, hogy jut ő majd Szigetvárba. Majd kijön Zrínyi s bemegy ő nyomában, (Zrínyi tacticája addig a kiütésekben állott). „Hozzon kapát, ásót, a ki bízik abban!"

Deliman felelete nemcsak alkalmas arra, hogy egy gyülekezetben tetszést arasson az ellenfél szavainak ügyes felhasználása és kigúnyolása által, mi mindig hatást tesz, hanem jellemzi őt s a magyar–török háborúk folytatási módját. Ástak ugyan árkokat a törökök és magyarok is; de sokkal nagyobb vitézségnek tartatott síkon szállani szembe. Delimán s török bajtársainak nagy része ez egész hőskölteményben úgy vannak festve, mint erejökben és vitézségökben túlságosan bizakodó, dicsekvő emberek, – s különösen Szigetvárt nyomorult fészeknek tekintették, melyet a roppant török sereg minden erőfeszítés nélkül bevehet. Delimán után egy nála még hevesebb török vitéz, Demirhám ugrik fel, holott még koránsem rajta volt a beszéd sora. Rövidbe foglalva szavainak értelme: Ő sem kapálni jött Sziget alá. Tovább hallgatni sem akar ily gyalázatos beszédet, s az előbb szóló után ő is odahagyja a tanácsot.

Rusztán annyira fonáknak, esztelennek tartja ellenzékét, hogy a török sereg sorsán kétségbe esik. Szakgatott, összefüggéstelen felkiáltásokban nyilatkozik e kétségbeesés. „Oh balgatag nemzet!" úgymond. „Nem emberek ezek, de oktalan

dühös állatok! Eredj verd meg Szigetet vitéz kardoddal! haragos torkoddal döntsd le a bástyákat! Hogy ne menne vesztének a török, ha ennyi bolond van a tanácsban!" Jobb lesz, veszteg ül sátrában s onnan bámulja ezek vitézségét. Ha veszni kell ügyünknek, ám veszszen!" E kifakadás anynyival természetesebb, minél bölcsebb és higgadtabb volt tanácsa, melyért gúnyolják s gyávának gondolják. Azért igen természetesnek találjuk, hogy fenebbi szavai után maga is odahagyja a sátrat. Végre Petráf szólal meg, ki csak minap vette be Gyula várát, s csak ennél fogva is nagy tekintélye van. Mindenki ráfigyel. Ő a legnagyobb veszélyt abban látja, úgymond, ha meghasonlanak egymás közt.

> „A mi birodalmunk oly nagy és hatalmas,
> Semmi külső erő nem lehet ártalmas."

De ha nagyságára ráunt, nem kell egyéb, minthogy visszavonás férkezzék közéjük. Az ellenség vigyázó, s felhasználja e viszálkodást. Ezek után maga is azt javallja, árkokat kell hányni a vár körül, s ezt a gyülekezetre hatást tevő, kézzel fogható okokkal támogatja: Hiszen farkas ellen kerítést csinál az ember, a juhász még eső ellen is hajlékot épít, mi szégyen volna hát az ellenség ellen árkot hányni? Árok nélkül *akkor kell harcolniok, mikor Zrínyinek kedve tartja*, sokszor tíz-húsz magyar fellármázza az egész török tábort, stb. Nyomatékot adhatott véleményének, hogy maga is csak azelőtt pár héttel árkokkal vette be Gyula várát. Végül egy szónoki fogással, melynek őszinteség az alapja, ismét mérsékletre inti a tanácsot. Ez az ő tetszése (véleménye). A ki jobbat tud, mondja el; ő meg nem haragszik érte, sőt örömest hallgatja mások tanácsát. – Petráf nézetét elfogadja az egész díván.

E hadi tanács a viszonyok ismeretével és a hadtani tekintetek annyi komolyságával, a szenvedélyek oly őszinteségével foly; Zrínyi annyira felhasználja a háborúzás elemei körül való ismeretét, hogy föl kell tennünk, különös előszeretettel írta, s nagyon sikerült is.

Ehhez hasonló számos sikerült helyet idézhetnénk, de szándékosan választottuk a VIII-ik ének e fő részét, mint a melyet Toldy *Költészet-története* „tárgyainál fogva" a kevesbbé érdekesek közé soroz, bár elismeri az ügyességet, melylyel a tanácskozás leíraték. Ugyanez énekben magasztalást érdemlő párbeszéd még a mi a szultán és Delimán között foly. Mi e „kevesbbé érdekes" éneket is bátran mertük elemezni a költői erő bizonyítékául, s bátran szembeállítjuk akármely ily nemű jelenettel epos és drámairodalmunkban.

[II.]

Nagy képírók életének és művészetének ismertetői különös szorgalmat fordítnak annak fölkutatására, kik voltak a nagy mester tanítói, s nem ok nélkül. Bár a képzelő, érző és gondolkodó tehetség, mely nagy művek alkotásához nagy mértékben megkívántatik, az ég adománya szokott lenni; bár a nagy eszmékhez, s különösen az alkotó eszmékhez, úgy látszik, szükséges a korszellem sajátságos kedvezése, szintoly tagadhatlan, hogy mesterek és mintaképek nélkül művész nem fejlődhetik. A legnagyobb lángeszek is sokat köszönhetnek hazai vagy külföldi elődeiknek, s néha kortársaiknak, – s e *sokba* bele tartozik nemcsak a forma, egyes művészi fogások ellenese, hanem az első buzdítás s inspiratió is. – Nemcsak

jeles, hanem középszerű költő is oly kevéssé válhatik elődök és példányképek nélkül, mint a mily kevéssé lehet hegedűssé, a ki soha sem látott és hallott hegedűst, vagy festővé, ki a rajzot, árnyalást s színezést nem látta jelesül alkalmazva.

Zrínyi Miklósról itt mint jellemfestőről szólván, elég legyen annyit megjegyeznem, hogy nagy stílú művészetéhez nem kisebb mesterektől vette a buzdítást és tanulmányt, mint Torquato Tasso, Virgil és Homér. Hogy mennyit vett ezektől s mily önálló tudott maradni, e nagy fejtegetésbe nem bocsátkozom. E nagy munkát megkezdé s egy részben végre is hajtotta e lapok szerkesztője pár évvel ezelőtt a „Budapesti Szemlé”-ben, „Zrínyi és Tasso” cím alatt, hol, bár a munka nincs végig víve, elég található annak földerítésére, mit tanult Zrínyi ama nagy művészektől s hogyan tudta alkalmazni. Csak átalánosan jegyzem meg, hogy a költészet és művészet lényegét, a lelket illetőleg csak olyakat tanulhatunk el mástól, mi saját lelkünkkel és tehetségünkkel teljes öszhangzásban van. Mihelyt túl erőlködik menni a költő ennek határain, azonnal kitűnik a gondolat nélküli üres formaság, s művészete a legnagyobb gyakorlottság mellett sem egyéb kontárkodásnál. Ha egy-egy képről le lehet is olvasni az idegen mesterek befolyását, de ha a rajz meglep a tárgy megelevenedése s a stíl erőtelje és fennsége által, az eredetiség elvitázhatatlan. A nagy mesterekre emlékeztető vonások nem bizonyítnak egyebet, mint hogy a mű szerzője belső szellemi rokonságban áll ama nagy mesterekkel. Nincs valami könnyebb, mint első pillanatra megkülönböztetni a mástól bármennyit tanult valódi tehetséget a szolgai utánzótól. Mihelyt a forma és stíl nem felel meg a tárgynak és kifejezni szándékolt eszmének, üres az és emlékeztet az idegentől vett ruhára, mely a testhez nem illik szorosan, azaz: az üres forma elsajátítására, melyet saját gondolatinkkal, érzéseinkkel, képzelő erőnkkel kitölteni képesek nem vagyunk; míg az egészen találó megtestesítés a lelki tehetségek öszhangzására és épségére mutat, a mit mástól elsajátítni akarni képtelenség.

Zrínyi, mint jellemfestő, a legnagyobb epopoeák magasb rendű stílját használja. Hősköltemenye jelleme hozza magával, hogy oly közönyösb lelki állapotokat, kórságos szívgyöngeségeket nem beszél el, mint a mai regényköltők, a lelki fennség, hősi elszántság és leghatalmasabb szenvedélyek és indulatok szerepelnek művében, óriásokká nagyított alakok állanak előttünk. Ily tárgyaknak csak a hatalmas és nagy vonásokban való jellemzés felelhet meg, s nem azon aprólékos analysisek, melyeknek a regényekben s a genre-festésben van helye. A rendkívül nagyított tárgyak és alakok fennségének csak a stíl egyszerű fennsége lehet megfelelő. – És Zrínyi, a mesterkélés legcsekélyebb jele nélkül, egész természetességgel tudja alkalmazni azt, a mit Homérnál és nagy követőinél látott. Midőn vitézei hősiségét feltünteti, előadja s részben névszerint előszámlálja a kezök által meghalt ellenség egész halmazát, használ, bár ritkán, egy-egy hasonlatot is; olykor a csata hevében mondat el egy-egy dicsekvést is hőseivel, de mind külső leírásaikban, mind magasztalásukban igen gazdálkodó és józan, s a mi kérkedésnek látszanék, inkább a harc és boszúvágy természetes, néha vad gúnynyal vegyült kifakadása, – úgy hogy e részben is az egyének lelki állapotjának festésével ád elevenebb képet a csatáról, mint külső leírások által. Számos ily helyet idézhetnék, de

érdekesebbnek tartom költőnk ama még nagyobb művészetét példában mutatni fel, miként tudja *cselekvés* által, tettekben mutatni fel a hősiségét.

A török sereg egyik legvakmerőbb vitézét, Delimánt, egy roszul számított csellel bebocsátják Szigetvárába, s a kaput utána bezárják. A magyarok mind elejtik benrekedt társait. Ő egyedül marad,

„Még is az ő szüve oly bátorságban van,
Mintha volna közép török táborában,
Sem szaván, sem kezén, sem bátor személyén
Nem esmérni félelmet, ő jár merevén."

Azonban a magyarok nagy számmal sietnek ellene a vár belsejéből, s Deliman belátja, hogy esztelenség tovább késni egymagára az ellenséges várban.

„Mint szüves oroszlán, sok vadászt erdőben
Ha lát, nem fut, haraggal előttök mégyen.
Delimán igy *ballag* karddal kapu felé,
Mert utána fegyverárt lát mindenfelé."

A visszavonuló hősre ki rákiabál, rálő, ki tüzet, ki vizet hány fejére.

„Oh hányszor megfordult, szégyenli futását,
Szégyenli mutatni keresztyénnek hátát."

Az olvasó tudja, minő következményű e jelenet s mi nagy befolyással van a cselekvény tovább fejlesztésére. Itt csak költőnk legszokottabb modorát akartam bemutatni hősei festésében. E kérkedés, magasztalás nélküli jelenet nemcsak élethű, hanem vászonra áttéve képzelvén, a nagy festőművészek stíljára emlékeztet. Máskor még rövidebben tudja feltüntetni hőseit! A fenebbi jelenettel rokon Deli Vid esete, ki hasonlókép egyedül vág be a török hadak közé s köztök hosszasan nagy öldöklést visz végbe. Ez öldöklésről tán minden leírásnál nagyobb fogalmat ád azon rövid két sor, melylyel Vid visszavonulását kíséri a költő:

„Nem mennek utána az török seregek,
Sőt inkább közűlök hogy kiment, örülnek."

Ily vonásokhoz nem kell magyarázat, az csak rontaná a hatást, s mindazon nagyítás, mely e vitézi csodatettekben van, nevetségessé válnék talán, ha a stíl józan komolysága és egyszerű erőtelje nem állana a nagyságnak azon színvonalán, melyen a tárgy áll. Ezen egyes erős vonások és ezen egyszerűség megadja a rajznak mind a valószínűséget mind a méltóságot.

Azon magyar költők közt, kik a hősiséget megénekelték, voltak ékesen szólóbb, hangzatosabb és lendületesebb előadású elbeszélők; de Zrínyihez nem hasonlítható egyik is azon ép oly élethű, mint nagy jellemek rajzában, melyekben a hősiség erkölcsi fennsége párosul a művészi modor fennségével.

Zrínyi Miklós, a hadvezér, értette, hogy a vitézség nem az elbizakodott bevágásban, s botor harci dühben áll; s mint költő is nem az izmok erejét és hajlékonyságát, nem a *vér* felhevülését bámultatja leginkább. Bármennyire kitünteti Delimán óriási erejét s lovagias bátorságát, bármennyire megcsodáltatja velünk a Deli

Vid még nagyobb tetteit, s bármennyire ki van mutatva, mennyire túlemelkedik Zrínyi bán vitézsége mindeniké felett, – a két vezér, Szulejmán és Zrínyi, értelmi és erkölcsi tekintetben nagyobb mindeniknél. Mint Vörösmarty Sz. Lászlóról mondja, mindkettő „vállal magasabb a többi seregnél," de nem testi, hanem erkölcsi értelemben. – Mindkét vezért főleg a higgadt nyugalom és okosság emeli a hősök hősévé. S a költő ezt is a legméltóságosabb eszközökkel tudja föltüntetni. Szulejmán a legokosabb vezéreitől sem szokott tanácsot kérni, s legbátrabb harcosainak vágyait fékezni tudja – különben is félrevonultsága s a csaták hevében meg nem jelenése a hatalom némi titokszerű nimbusával veszi őt körül. – Sokkal magasabban áll, s meglepőbben van kitüntetve Zrínyi Miklós fennsősége vitéz hadnagyai felett. Ezek közt több nagy hős van, ki önfeláldozás, készség, testi erő és ügyesség által kitűnik, s elég legyen közülök csak Radivoj és Juranics vajdát (századost) említenem; de egyik sem hasonlítható akár vitézség, akár lovagias nemesség, akár dicsekvés nélküli érdem, akár önfeláldozás dolgában Deli Vidhez, ki ezen kívül oly érzelmes szívű, hogy nejét ifjúi hévvel szereti, s magokat feláldozott két vitéz bajtársát gyermeki megindulással siratja el. De a mily magasan áll Deli Vid társai felett, oly magasan emelkedik túl rajta Zrínyi bán.

E fokozat mesterileg van feltüntetve a IX-ik ének egy jelenetében, melyet részleteiből kivetkeztetve, s így szépségei nagy részétől megfosztva is, érdekesnek tartok közleni.

Ez énekkel megszűnnek Zrínyi gyakori kicsapásai a várból. Vitézei harc nélkül veszteglenek, s nem egy békétlenkedik. Egyiknek sem oly kiállhatlan a tétlenség mint Deli Vidnek, ki már két nap óta nem használta kardját. Minduntalan kéri Zrínyit, bocsássa ki őt a várból. De a vezér szokott bölcs nyugalommal mondja: zabolázni kell a szerencsét, különben „éles szája" veszélybe ragadja az embert. Nem hiában vesztegel, úgy mond, – azt akarja, bízza el magát a török, higye el, hogy a magyarok féltökben nem tesznek semmit – kiüt majd rájok, mikor nem is gondolnák. Azalatt üzenetet küld a királynak, ki talán segítségére fog jőni. A vezér okossága ellen Vid nem talál ellenvetést. Esze teljesen elismeri a bán terveinek helyességét; de nyugtalansága is megleli azonnal a kínálkozó rést. Tettvágya kapva kap az eszmén, hogy a királynak üzenetet kell vinni. Rögtön felajánlja magát e vállalatra, mely a legveszélyesebbek közé tartozik, miután bármerre indul ki a várból, a török táboron keresztül kell kihatolnia. Ő tud törökül, úgy mond, s átlopódzhatik az ellenséges sergen, vagy ha a csel nem segít, majd keresztül vágja ő magát.

„Édes vitéz szolgám," így felele Zrínyi, – nem kételkedem vitézségedben. De neked nem szabad elhagyni Sziget várát, – én velem együtt kell azt védened. Talán rendelt isten mást ezen dologra, kiben kevesebb kár lesz, mint benned." – Deli Vidnek nem lehet ellenvetése. – Akadt is mindjárt a vitéz bajnokok közül két más legjelesebb és vállalkozóbb, kiknek figyelmeztetés nélkül jött azon eszméje, hogy a török táboron átvágva magukat, vigyenek hírt Maximilián királynak. Kérik Zrínyit, bocsássa őket e vállalatra. Zrínyi felelete e *két* jeles bajnokhoz egészen más, mint az *egy* Vidhez. „Oh hatalmas isten, ki vezetsz hadakat! – mond a vezér, – nyelvem nem áldhat eléggé. Nem akarsz elveszteni minket, midőn ily hatalmas

szíveket adtál közénk!" – A vezér nem hogy visszautasítaná kérelmöket, hanem lelkesedik rajtok s nagy jutalmat ígér nekik, ha visszatérnek. Radivojnak egy gazdag török kardot, gazdag lószerszámot; Juranicsnak arany sisakot, melyet Zrínyi győzelmi jelül hozott a csatatérről a *varasdi szép mezőn* elejtett Gyáfertől – s mindkettőnek ezenkívül hat-hatszáz aranyat.

A vezér lelkesedve ad hálát istennek, hogy oly kitűnő férfiak vannak várában, mint Juranics és Radivoj, azonban menynyivel többre becsüli Deli-Videt, kit ily vállalaton kockáztatni nem akar! – S mind ezek felett mily magasan áll a hadvezér, ki ama hősökkel mint gyermekekkel bánik. Apai és hadvezéri fennsőbbség, még Deli-Viddel szemben is. S a költő mindezt reflexiók, figyelmeztetés nélkül adja elő, drámaírói tárgyilagossággal.

Az erkölcsi fokozat e hős költeményben igen feltűnő a magyar és török hadsereg vezérei közt is. A törökök számukban, testi erejökben elbizakodtak, vagy csak eszélyesek, magasb, lelkesítő eszme nélkül. A magyarok nyugodtan elszántak, az ügy szentségében bízók, s sokkal kevésbbé kihívók és dicsekvők. Amazokat a nagyravágyás, ezeket a kötelesség érzet lelkesíti. – S a jellem e különbsége feltűnik nem csak a vitézségben, hanem másnemű érzelmekben is. A barátság, apai szeretet több megragadó jeleneteit látjuk ez eposban. A töröknél ez szintén erős és hű; de a harci vágynak a dühösségig, kétségbeesésig való fokozására szolgál, míg a magyarnál szelídebb érzelmek és önfeláldozás alakjában jelenik meg. Mily érzékenyen vesz búcsút Vid a merész vállalatra siető Radivojtól és Juranicstól, s midőn ezek egyikét az ellenség körülfogja, a másik nem boszúállásból fordul vissza, hanem magasztos önfeláldozásból; mert egymaga megmenekülhet vala. Ők az önfeláldozás tragoediáját játszszák el. Elindulásuk előtt versenyeztek, melyik menjen el s melyik maradjon a városban. Nem tudván e nemes vetélkedést megoldani, elhatározzák, hogy mindketten menni fognak – s ez hozott veszélyt mindkettőre. Hasonló különbség van az apai szeretet közt a két táborban. Zrínyi párbeszéde György fiával magában is a legügyesebben kivitt párbeszédek közé tartozik; de egyszersmind feltünteti a hadvezér emelkedett tekintélyét és bölcsességét s a fiú önfeláldozó készségét; míg a töröknél az apa egy kölykeért boszút lihegő oroszlán. Végre a szerelem is a töröknél, legszelídebb nyilatkozataiban, kéjelgő, szenvedélyességében vad, mely egy vezér bajtárs dühös gyűlölését, majd meggyilkolását vonja maga után, – s végre szintén a kétségbeesésig fokozott harci dühnek szolgál indokul. Ellenben a magyarnál csak Deli-Vid van szerelmi viszonyban, ez is a férj és nő közötti viszony, s midőn a nő a férjért s ez a nőért teszi ki magát, nem a boszú, hanem az önfeláldozás magasztos jelenetét látjuk. A töröknél a vér, a magyarnál a szellem uralkodik.

Átalánvéve minél inkább egész összeségében vizsgáljuk e művet, annál nagyobb fogalmunk van Zrínyi a költő alkotó tehetségéről. Az öszhang, az egyszerű és kérkedés nélküli célzatos elrendezés s külső és belső kapcsolat, eposát a legjobb compositiók közé emelik irodalmunkban, ha eddigelő nem volna különben is a legmagasb rendű és emelkedettebb mű magyar nyelven. S közelebbről épen a compositióról s a mű céljáról akarok röviden szólani, holott a részletek szépségét és nagyságát koránt sem merítettem ki.

[III.]

A szívvel és tettel nagy hazafinak minden törekvése a hon megszabadítására volt irányozva s egész élete nem egyéb, mint amaz elszánt gondolat magasztos variatiója. De valamint az életben s prózai műveiben e célra nem a nemzet hiúságának hízelgett, hanem mindenekelőtt hadi újjáalakulását sürgeté, mihez számos erkölcsi nagy tulajdonok s önzéstelen önfeláldozás kívántatik, úgy eposában a kardnál nagyobb hatalom az eszély, s az eszélynél nagyobbak az erkölcsi tulajdonok.

Mily különbség van Zrínyi hazafias művének egész szelleme és iránya s egy jóval későbbi kor hazafias költészete közt! 1825-től 1840-ig drámai és elbeszélő költészetünk csupán hősi, lyránk majd egészen csak hazafias. Pedig azon kor ifjú nemzedéke soha sem látott bajnokot és csatát, s a hazafiság újra feléledett, az érzelem aránylag kevés tettben s sok szóban nyilatkozott, s nem gazdag gyümölcsök, de a virágzás ideje volt, s nem annyira a jelennek élt a nemzedék, mint vágygyal tekintett a múltba s ábrándos reménynyel a jövőbe. A kor nem volt nagy, de szép, mint az ifjúság. Azonban épen azon érzelem túláradása, hogy múltunk a jelennél szebb sorsra érdemesít, némi dicsekedni szerető büszkeségre vezetett. Soha sem volt annyiszor megénekelve a magyar hősiség s soha volt oly hetyke a hős, mint ama korbeli balladákban, kisebb-nagyobb eposokban, regényekben és novellákban, melyek a történet hőseinek egész tárházát kiaknázták. Bennök a múlt és alakjai nem természetes világításban állottak szemünk előtt. Jobban gyönyörködött szemünk a rózsaszín *bengáliai tűzben*, melyet ábrándos képzelet öntött el rajtok, mint a megvilágított tárgyakon, melyek lehettek határozatlan körvonalú s kevéssé természetes állású alakok is. Gyakorlatlan szemünk a hősökben tán kevésbbé tudta volna élvezni a férfias egyszerűséget a sarkantyúpengető hetvenkedésnél.

Valódi tettek idején több szokott meglenni a természetes, egyszerű méltóságból, mint az ifjúi vágyak és remények korában. Zrínyi kora pedig inkább a tettek korszaka volt, s maga egészen a tettek embere. Nemcsak az ő művei, hanem egész korának irodalma tanúskodik róla, hogy a hazafiasság, mely akkor csaknem kizárólag a harctérre volt szorítva; egyszerűbben, kevesebb kérkedéssel szeretett nyilatkozni, mint az említett békességes újabb korszakban, habár ama büszkeség létezett akkor is. Zrínyi eposában, mint már érintettem, a hősök nemzeti büszkélkedése igen ritka. Sőt, ha nem tudnók is prózai műveiből, hogy e jellemvonást hibáztatta, kitűnnék magából ez eposból, melyben e tulajdon az ellenség vitézeire van átruházva. De tévedés volna egészen vagy nagy részben is a kor szellemének tulajdonítni a fenírt különbséget. A költő lelkében kell azt keresnünk.

A költő Zrínyi nem tartá elegendőnek, hogy nagy ősében s egész eposában lelkes hazafit s kardját jól forgató katonát tüntessen föl. Személyes bátorságra buzdítni a magyart, költőnk korában oly felesleges volt, mint bármikor. Azon munkájában, melyet a vitézség kellékeiről írt, s átalán prózai műveiben, melyek nagyrészt ugyanazon tárgy körül forognak, a legátalánosabban uralkodó eszme épen az, hogy a hősiségre nézve alárendelt tulajdon a személyes bravour, melyre képes a részeg vagy eszeveszett ember is. Ezen hadtani értekezései igen keveset foglalkoznak a katonai tudomány technikai részével, annál többet a hadfolytatás lélek-

tani tényezőivel s különösen erkölcsi kellékeivel. Ő a hadtan életphilosophiáját, a hősiség erkölcstanát írja meg ama munkáiban. Kimutatja annak szükségét, hogy a magyar katona erényes, vezére valódi bölcs legyen. Ezen eszméi vannak keresztül szőve eposán is, s őse és bajnoktársai annak eszményképei, milyennek kell lennie a magyar vitéznek és hadvezérnek. Valamint prózájában úgy költeményében is nemcsak arra tanítja kortársait, mint kell meghalni, ha szükséges, hanem mint kell élni tudni a hazafinak.

Az egész mű alapeszméje s igazságszolgáltatása is egészen a felsőbb erkölcsi világba van emelve, s röviden ez: a magyar nemzetre saját bűnei hozták a törököt büntetésül, s csak erényei válthatják meg. A szigetvári hősökben a nemzetet próbára tette isten, s miután törvényeihez híveknek tapasztalá, levette róla haragját.

És e próba a legsúlyosabb. A hős nem remélheti a diadal élvezését. Halálát előre tudatta vele egy magasabb kijelentés. Ép oly kevéssé harcol neve dicsőségéért, mert *elmúlandónak* mondja, *világi hírét.* Megnyugvását azon érzelem adja, hogy martyrként engesztelő áldozatul esik a nemzet bűneiért. Az igazságszolgáltatás megfelel az indoknak, s bár Sziget és hősei elesnek, a kimenetel teljesen megnyugtató. Oly epos, melyben a hős, a végzet választottja, elesik, mindenesetre kivételes tünemény, s amaz erkölcsi emelkedés nélkül nem lenne kivihető. Épen abban áll a mű nagysága elejétől fogva, hogy a hős halálában és Sziget elestében bizonyosak vagyunk s egyfelől rokonszenvünket, bámulásunkat nyeri meg a resignatio, másfelől a vitézség legnagyobb csodatetteit könnyebben elfogadjuk. – Azonban a költő bár önfeláldozásuk jutalmául a mennybe viteti az elesett hősök lelkeit, van az igazságszolgáltatásban egy nevezetes földi elégtétel is, mi által a magyar nemzet bűnéért való bűnhődés nem csak képes értelemben, hanem ténylegesen és történetileg is megszűnik. Isten kimondja a végzést az eposban, hogy ha a magyarok megtérnek, jaj lesz a töröknek büntetése, ezen tulajdon eszközének, s az megtörténik. Szulejmán nem ér célt a keresztyénség ellen folytatott harccal: a szigeti hős saját kezével végzi ki a hódítót. Ha ez utóbbi tény ellenmondásban állott volna is a történet minden adataival, a költő nem tett egyebet, mint szemlélhetővé változtatta azon tényt, mely szerint a török szultán halálát a szigeti ostrom siettetté, s így közvetve Zrínyi által veszett. De a költő idejében olasz, horvát, sőt török krónikák jogosíták föl az Istvánffy előadásával ellenkező emez adat elfogadására. Mindenesetre jobban megfelel ez a költői célnak, mint Istvánffy adata, – s költőnk nem megfontolás nélkül járt el e részben is.

Azon tény által, hogy Szulejmán Szigetvárnál lelte halálát, Zrínyi eposa megfelel a nagy epopoeák azon követelésének, hogy valamely korszak-alkotó eseményt tárgyazzanak. Zrínyi e részben is öntudatosan járt el. Választhatta volna tárgyul a Hunyadiak diadalmas ütközeteit, kiknek nagyságát jobban érté és bámulá, mint bárki más, s maga is nagyobb embereknek tartá ősénél. Vagy, ha diadalmas várvédelmet akart írni, Kőszeg és Eger védelmét választhatja vala, vár ostromokra és síktéri ütközetekre nem egy nagy tényt mutatott fel a tizenöt éves háború is, melyben Zrínyi György, a Szigetvárnál halt vitéz fia vezéri szerepet játszott. A diadal annyival jobban csábíthatta volna, mivel mesterei, a nagy eposköltők, ilyeket énekelnek meg. De azonkívül, hogy az önfeláldozást egyik sem mutatja fel oly

mértékben, mint Sziget védelme, a törökön nyert diadalok egyike sem volt oly nagy következményű a költőnk kora előtti időkben, mint Szigetvár elvesztése. Hunyadi János visszaűzte Nándor-Fehérvár alól a törököt, de a következő században elvesztettük az ország eme kulcsát; Mátyás diadalai után félszáz évvel budai palotájában törökök uralkodnak. Ellenben Sziget védelme egy korszakot fejez be örökre. Szulejmán halálával kihal a török hódítási szellem, az ozmánok soha sem hódítnak többé országokat és tartományokat Európában. A török háborúkban csak Buda visszafoglalásának eseménye versenyez a szigeti veszedelemmel; de ez mintegy húsz évvel esik költőnk halála után, minek eposát nem tollal, hanem karddal megírni volt élte fő ábrándja és célja.

A „Szigeti veszedelem”-ben a nemzet sok száz évi történetének leghűbb eposát látom. A magyar nemzet szerepe a török háborúkban az ozmán világhódító terjeszkedésének meggátlására volt, s nem egy sík téren vívott támadó ütközet, hanem egy körülvett, túlnyomó erővel megtámadott vár elszánt védelme ábrázolja leghívebben, – semmisem fejezi ki annyira, mint épen Szigetvár, melyet a török lerombolt, fölégetett, de a hódítás szelleme falai alatt adá ki utolsó lehelletét. S nemcsak képes, hanem szószerinti értelemben is a magyar–török háborúkban a török hódítót legbiztosabban a várak gátolták, s a leghelyesebb eljárás volt sík téren nem dacolni xerxesi táboraival, hanem az akkori időkben oly nehezen megostromolhatott várakban. – A magyar hazafi hősisége nem volt támadó és hódító, hanem kiválóan önvédelemre, mint egy passivitásra utalták viszonyai, sőt magaalkotta törvényei is. Azon oly sok évig uralkodott törvény, hogy a nemesség, azaz a nemzet katonasága, nem tartozott a haza határain kívül szolgálni, eléggé jellemzi passiv és egészen hazafias hősiségét. A magyar vitéz hősiségének ez adta meg jellemét. Harcolt kötelességérzetből, s kényszerített önvédelmében nem puszta nagyravágyásból és hiúságból, hanem mind azért, a mi legkedvesebb és szentebb volt előtte: a hazáért, királyért, családjáért, neve becsületéért. Vagy, mint a szigetvári hős mondja katonáihoz tartott beszédében:

„Harcolnunk pediglen nem akármi okért
Kell, hanem keresztyén szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért,
Magunk tisztességéért és életünkért!”

Ez indokok nem csak magokban hívek a történethez, hanem egyszerű modoruk is jellemzi a kort. Az elszántság, önfeláldozás jellemző tulajdona volt a magyar vitéznek, mi valamint tettben, úgy szóban is nem kérkedéssel, hanem az önérzet nyugalmával szokott nyilatkozni. De bármi magasztos magában is a hazáért, családért való önfeláldozás, még is világtól elzárkózott önzésnek volt volna nevezhető, ha egy szélesb körű eszme nem teszi magasztosabbá – s e szélesebb körű eszme megvolt elejétől fogva mindvégig a török elleni harcokban. Nem a mi kérkedésünk volt, hanem egész Európa elismerte, hogy Magyarország a keresztyénség paizsa a világuralomra törekvő ozmánok ellen. Nem volt azon időkben nép, mely ezt kétségbevonja; mert nagy tények bizonyították számtalan esetben. Magyarország hárította el több ízben a rettegő szomszédokról a pusztító vihart,

melynek egész dühét többnyire egyedül állotta ki. Soha sem volt nagyobb rokonszenv Európában irántunk, mint azon időkben; – mert közös volt a veszély, s semmisem képes annyi solidaritást idézni elő, mint a veszély közös volta. De tagadhatlan, hogy a solidaritás ezen érzete nekünk is nagyobb erőt adott, habár a tettleges segítség aránylag csekély volt a török hódítások idejében, s ha egyéb nem, az ambitiót és önérzetet emelte az, hogy az egész világ szeme ránk volt függesztve, s Szigetvár hőse ezzel is buzdítja katonáit:

„Mindenfelől ránk néz a nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménység."

A magyar, Hunyadi János óta mindvégig, nemcsak nemzeti indokból, hanem egyetemes eszméért küzdött a török ellen; mert az ellenség, kivel dolga volt, szintén nem a nemzeti, hanem egyetemesebb eszméből merítette erejét. A török nem egy külön nemzetiség, hanem mint átalán a mohamedánok, minden nemzetiségből kivetkezett vallásos secta volt. Társadalma, politikája, s egy részben ősi nyelve, fölolvadt a vallásos intézményekben, melyek nagy merevségök és barátkozni nem tudó formáik miatt a leggyűlöletesebb elzárkózottságban mutatkoztak. A török valamint magát nem nemzetnek, hanem igazhívőnek tartá, úgy az idegeneknél sem ismert nemzeteket. Csupán a hívő és hitetlen fogalmát értette – e két nagy osztályba sorozta az összes emberiséget s a hitetlenek ellen egyetemes háborút folytatott. Csoda-e, ha főleg vallásos ellenszenv szolgált az ellene folytatott küzdelem indokául, – s a magyar vitéz harci jelszava nemcsak a „haza," hanem az összes keresztyénség „Jézus" kiáltása volt, válaszul a mohamedán „Allah" kiáltására.

A török elleni harcok e vallásos jelleme történeti tény, s nem híven ábrázolná, ki e lényeges vonást kihagyná belőlök. Tévedne az is, kivált költeményben, ki föl nem tüntetné a keresztyénség erkölcsi fennségét a mohamedanismus felett, mely rajongó önfeláldozásában is nem a lemondásban és az indokok tisztaságának öntudatában talált megnyugvást. A mozlimot még a mennyekbe is érzékiség kecsegtette.

Zrínyi eposában mind a harc vallásos jelleme, mind a két hit különbsége nagyon és mindenek fölött ki van emelve, a hit azon mysticismussával, mely a költői műveknek egyszersmind fennséget, s az indokoknak és igazság szolgáltatásnak testet ád. Mennyei hatalom lelkesíti a hősöket, az osztja az erény jutalmát és a bűnök büntetését, – az intézi egyesek, egész hadak és nemzetek sorsát.

Mindez nem a nagy eposírók utánzása, s nem fenséges leírások kedvéért foglal helyet Zrínyi eposában. A keresztyén hit, a török elleni harcok ez indoka, az isteni végzésben leli megnyugvását. A mi az igazság szolgáltatást illeti, az erkölcsi világ felett uralkodó köz lelkiismeret, vagy világrend, vagy sors, mely a hajdan korban a mythologia istenei felett is uralkodott, a keresztyénségben a *mindenható* akaratja alá van rendelve, vagy mint Zrínyi mondja:

„*Szerencse* s Természet alázatossággal
Állnak ő alatta, készek szolgálattal."

Zrínyi nem is hozza máskép az égi hatalmakat eposa cselekvényébe, mint hősei inspirálására, azaz magasb rendű indokul és az igazság szolgáltatásban, – azaz e részben is csak arra szorítkozik, a mi lényeges. Csupán egy helyen vannak a leírás magasztosabbá tételére behozva, hol Sziget égése íratik le; de itt is, mintegy a természeti elemek pusztításának szellemi indokokká való átváltozásai a túlvilági lények s bármi nagyszerű reális leírás sem versenyezne ezzel fenség dolgában. E mysticus festésben az ég és föld mintegy összekeveredvén, hű példája annak, mennyivel megragadóbb a költői idealismus a puszta valóságnál, vagy a valósághoz ragaszkodó realismusnál.

Zrínyi valamint ama leírásban a természeti elemeknek, úgy az egész eposban a történet adatainak erkölcsi életet és jelentést adott, s ezzel költészetté változtatta a krónikák elbeszélését, sőt magasb rendűvé a történet szellemi részét, azon világrendet feltüntetvén, mely nemzetek és az emberiség sorsában, bár láthatatlan, de szintoly valóság, mint a kézzel fogható tények. Neki, mint minden valódi költőnek, a történet ezen erkölcsi oldalainak felfogására nagy érzéke volt, – s mivel ezt ideális képben oly erővel tudta elénk állítni, eposa nemcsak hogy a magyar nemzet több száz évi történetének hű eposa, hanem egyszersmind legmerészebb és magasb rendű compositió irodalmunkban. Mert a költői compositiók nagyságát első sorban az alapeszméknek az erkölcsi világot minél nagyobb mérvben való magába ölelése határozza el. A csupán érzelmi költészet, mely a szerelem, hazafiság érzelmeit testesíti meg, alsóbb rendű mind beltartalomra, mind a hatásra nézve annál, mely a lelkiismeretet, az erkölcsi embert tünteti fel, s ez ismét alsóbbrendű annál, mi a világrendet nagyban, egy-egy történeti katastrophában tudja felmutatni. – Ezért bocsátkozám a „Szigetvári veszedelem”nek különösen ez oldalról való elemzésébe ily terjedelemben, midőn a compositió fejtegetését ígértem.

[IV.]

Költői művek compositiójának becsét lélektani valóságuk dönti el főképen. A szépség öszhangja nem nélkülözheti az igazságét. Az erkölcsi igazságnak kell uralkodni különösen az elbeszélésben és drámában, melyek emberi cselekvést ábrázolnak. Erőteljes, cselekvő jellemek szükségesek a költészet e két fajában s a mű befejezettsége lehetetlen erkölcsi igazságérzet nélkül. A világrend mintegy cselekvőleg működik mind az epopoeában, mind a tragédiában, csakhogy amabban a végzet küldöttje, választottja és jutalmazottja a hős, emebben buknia kell, mert a végzettel, az erkölcsi jóval jön összeütközésbe. E költői formák egyike sem kényleges találmánya az emberi észnek, s egyikét sem csupa hagyományos szokásból fogadták el a legnagyobb lángeszek. E költői formák az emberi élet- és világeseményekből vannak merítve. A velünk született morális érzet öszhangot, igazságot, jutalmat és büntetést szeret látni vagy legalább keresni a világ eseményeiben. Midőn a történet alakjait a képzelet egyoldalúan nemesbekké, nagyobbakká, vagy roszabbakká, törpébbekké teszi, mint a valóságban voltak, midőn fényesebben dicsőít és kérlelhetlenebbül büntet, mint a történet, – igazságérzetét: elégíti ki s egyszersmind *mondává* teszi a száraz krónikát. Mythologia és költészet ezen *történeti alapon* támad az erkölcsi idealismus alakító közreműködésével. – A nagy költők nemcsak elődeik műveiből veszik az inspiratiót, hanem erős erkölcsi érze-

tök nagy fogékonysággal bír a természet és történet rendjének felfogásában. Zrínyi a classicai eposírók ismerete mellett a történetírókat is mestereinek vallhatta volna, kik egész gondolkodását és jellemét korán túlemelkedővé tették. Művének bevégzett formájára pedig semmi sem folyt be annyira, mint a lelkesült meggyőződés az erkölcsi eszmékben, melyek egyének és események felett uralkodnak. Csak ennélfogva volt képes egy reális történeti eseménynek nemcsak fennséget, hanem öszhangot és kikerekített formát is adni.

E magasb rendű belső öszhang vizsgálata után szólanom kellene a compositió külső egységéről is. Rövidebb leszek e tárgyban. Csak azt emelem ki, hogy e mű a külsőségekben hiányokat mutat fel, de e hiányokat csak az egyes részletekben találjuk, s az egészre nézve itt is kitűnik a valódi alkotó tehetség. Egyenetlenségek, némi darabos, bárdolatlan részek nem hiányzanak a „Szigeti veszedelem”-ben. Most krónikaírói szárazság, majd igen hosszúra nyújtott beszédek és a prózát megközelítő elmélkedések fordulnak elő benne. Ezek hibák kétségkívül; de mindez nincs oly mértékben, hogy zavarná az egész öszhangját. Az elbeszélés elég epicai, s a jelenetek egymásközti kapcsolata és változatossága avatottabb költőnek is dicséretére válnék. Ily nagy szabású monumentális műben az *egész* öszhangja nem is kívánja a felület azon kicsiszolását, mely a szobai filigránművekhez való. És a kitett hiányok inkább a feldolgozás némi elhanyagolását, mint az öszhang iránti csekély érzéket bizonyítják; mert mint fentebb kiemeltem, nagyon meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelentől s a puszta krónikát az indokolt elbeszéléstől. E részben talán a túlságig megy, s igen szigorú is a megválogatásban. Ő, ki annyira szereti a rövidséget, s igen sok helyen mutatja fel szép példáját, nem természeténél fogva hajlik néha a pongyolaságra. Az elbeszélés folyamatját nemcsak a részek természetes kapcsolata dicséri, hanem az érdek lassankénti emelkedése, is, mely a katastrophánál éri el tetőpontját. Hovatovább fokozódnak a szenvedélyek, tisztul és emelkedik az erény, élénkebbé válik a küzdés, magasztosabbá a cselekvény, s a végső percekben mintegy összekeveredik a menny, föld és pokol, hogy az erkölcsi fennség annál fényesebben váljék ki e mysticus csatából. Ha a jellemrajzolásban, nagy alakok teremtésében a költői tehetség képírói oldalát ki tudta tüntetni, az elbeszélés eme fokozásában bizonyítá, hogy a compositió azon titkát is érti, mely oldalról a költők rokonságban állanak a zenész-compositorral. – Annál feltűnőbb, hogy a részletekben oly sok hiányt találunk, mi arra mutatna, hogy a költészet zenei része iránt elég fogékonysága nem volt. Nemcsak a rímek és rhythmus sántikálnak gyakran, hanem maga a nyelv olykor annyira pongyola, hogy prózában is hibás volna. Ha nem tudnók e műve sok sikerült helyéből, hogy mind a nyelvet kellően bírta, mind a rhythmus iránt érzéke volt, kétségtelenül bizonyítná ezt csak prózája is, mely nemcsak erőteljes, hanem hangzatos és numerosus is.

A részletek mindezen hiányát megfejti a mit maga mond eposához írt előszavában:

„Virgilius *tíz esztendeig* írta az „Aeneis”-t, énnékem pedig egy esztendőben, sőt *egy télben* történt véghezvinnem munkámat az én mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb, hazám szolgálatjára, annál. A kit írtam, mulatságért írtam,

semmi jutalmot nem várok érette, őnekik (Virgilnek, Homérnak) más gondjok nem volt, *nékem ez legutolsó* volt. Írtam a mint tudtam, *noha* némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni... Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdőm nem volt hozzá."

Nemcsak hogy úgy maradt a költemény, mint a költő egy tél folyama alatti üres idejében papírra vetette, hanem az is benne foglaltatik szavaiban, hogy fontosabbnak vallott ügyek miatt nem csinált professiót a költészetből. Ámbár hőskölteményén kívűl néhány idyllt is írt, úgy látszik, kevéssé gyakorolta magát a verselésben s a költészet más technikai részeiben, melyek csak eszközök az erősebb hatásra; de nélkülözhetlen eszközök. – És ez történt oly korban, midőn még jeles magyar eposíró nem volt, kitől az elbeszélő előadás nyelvére és az eposi verselés rhythmusára nézve sokat tanulhatott volna. Az ő idejében a nép verses naiv eposai alkalmasint elhangzottak volt, s az irodalomban a Tinódi, Ilosvai s más krónikások verseiből csak prózaiságot lehetett tanulni. Úgy látszik, az egyes irodalmi ágak stíljának külön-külön kell fejlődniök, míg egy nagy író művészien tudja használni, – s e részben az idegen nyelven írt legnagyobb példányok is keveset segítenek. Zrínyi szónoki prózája jóval magasabban állhat eposi verselésénél; mert azt élő szóval is hallotta zengeni a maga tetőpontján, midőn mint gyermeknek Pázmány Pétert hallgatni bő alkalma volt.

A nyelvben, rhythmusban és rímelésben való ügyesség oly szükséges, mint a zenészre nézve saját választott hangszerének avatott ismerete. Csodálkozhatunk-e, ha ez avatottság nélkül a kifejezés alantabb marad az eszménél és bádgyadtabb az érzelemnél? – Fölhozhatnám ugyan, ha csupán ügyvédkedni akarnék, Zrínyi azon érdemét, hogy ment az utánzók szokott hibájától, kik többek akarván lenni, mint erejök bírja, álhangokat adnak: Zrínyi természetes, és nem tettető. De az ily negatív érdemek a hiányt ki nem mentik.

Ezen hiány okozza, hogy verse nemcsak hibásabb prózájánál, hanem kevésbbé patheticus is. Se maga az epos tárgya és szelleme kívánta hang, se a költő egyénisége nem volt olyan, hogy azon mély sentimentalismust keressük eposában, mely a keresztyén költészetben túluralkodó. Eposában nem a szenvedőleges bűnbánatot, a fejökre hamut hintett első századbeli keresztyéneket tünteti fel, nem is azon jeremiási panaszokat hallatja, melyek a protestantismussal és hazánk valóban szomorú állapotjával irodalmunkban ama századok alatt divatosakká lettek s Balassa Bálint költészetét is jellemzik. Zrínyi megénekelt hősei ó-testamentomi erős hittel a „*seregek urához*" tollászkodnak, s nemcsak imádsággal, hanem karral és észszel munkálkodnak dicsőségére. Költőnket magát is mély vallásos meggyőződés lelkesítette ugyan, de a legszentebb érzelmek ezerféle nyilatkozásai közül legkevesebbé hajlott a gyöngélkedő és tehetetlenséget mutató sóhajtozásra. Más érzelmei nyilatkozásairól is hasonlót mondhatunk. Szerelmes *pásztori* költeményeket írt. E költői faj azon korban Olasz- és Franciaországban divatozott, a kor azon modorával együtt, hogy a szerelmi költeményekben átalánvéve a férfi az imádott nő kőszívűségéről mondott ömledező panaszokat. Zrínyi is követte külsőleg e divatot; de gyönge pásztor helyett igen erőteljes és merész *vadászt* találunk idylljeiben, ki

óriási fákat, kemény szirteket szeretne szakgatni és törni panaszaival, – s oly szerelmes képe áll előttünk, kinek kedvenc állatjai nem juhok és ökrök, hanem oroszlányok. A merészség s türelmetlen tettvágy, nem pedig az elérzékenyedés vagy a csendes háborítatlan élet vágya nyilatkozik bennök. Nem epedez ő, hanem háborgó tenger módjára hánykódik keservében.

Életében kevés csalódásról panaszkodhatott. Majdnem gyermekkorában annyi tere nyílt tevékenységi szomjának, menynyit egyes ember csak kívánhatott volna még azon korban is, s később állásánál fogva csaknem béke és hadüzenési kiváltságot gyakorolt. A mihez fogott, annak ha teljesültét mind el nem érhette is, előhaladott benne vagy legalább erős hite volt, hogy tevékenység által segítni lehet a bajokon. Hazafi pályáján nem volt oly szerencsétlen, mint Dante, kinek mély sentimentalismusát balsorsából fejtik meg. Nem volt oly idegesen érzékeny, mint Tasso, kinek életét úgy festik, mint a magával jótehetetlennek évődését.

Azonban sentimentalismus hiánya mellett költőnk mélyen érző ember volt. Senki sem fájlalta jobban nemzetének a maga korában tapasztalt sülyedését: s mégis oly gyöngédséggel van iránta, hogy nemcsak gúnynyal nem illeti, hanem bocsánatot kér a hibák fölemlegetéséért. Kétségbe sem esik. Minél mélyebben áll a nemzet, hajdani dicsőségéhez képest, annál munkásabban akarja visszaemelni. Ritka tünemény, hogy a gyengeségek oly éles látásával anynyi valódi pathos egyesüljön, s a hiányok érzete oly buzdító szózattá váljék. Nincs magyar, ki a költő ama prózai szózatát mély emotiók nélkül bírná olvasni.

Az eposban, sőt a drámában is, mely még tárgyilagosabb, feltalálható a költő egyéni érzési módja is a szereplő egyének nyilatkozásaiban, s bármennyire magasztaljuk Shakespeare objectivitását, nagyon ritkán kellett őt hallanunk, ha egy Lear, Romeo vagy Julius Caesar szavaiban a költő saját hangjára nem ismerünk. Csak anynyit állítok tehát Zrínyiről, hogy habár nem tartozik a mélyebben sentimentalis költők közé, hatalmas érzelmek élnek szívében, és hogy érzési módja hathatósabban nyilatkozik prózájában, mint verseiben, habár ezeken is által tör az. A hiányt verselésben nagyobb járatlanságainak tulajdonítom. Minden művészet a legnagyobb tehetségtől is úgyszólván egész életét kívánja meg, s kisebb nemzeteknél, kivált a nemzet nagyobb tevékenysége korszakában, meg van azon szerencsétlenség, hogy épen a legjobbakat különböző foglalkozás vonja el.

E hiányok mellett is azonban Zrínyi eposa talpraesett, valódi alakok, nagy jellemek magasb rendű stílban festése által, és compositió dolgában, első helyen áll classicai eposirodalmunkban s a „Szigeti veszedelem” a magyar néhány száz évi történetének eposa marad. – Darabosságai mellett is a legnagyobb és legszebb monumentum az elmúlt századokból. Salamon Ferenc

89.

[[sz. n.], „*A kártyavetőnő*”, Pesti Napló 1863. márc. 27. 70-3935. sz.]

„*A kártyavetőnő*”

dráma 5 felvonásban, előjátékkal 1 felvonásban. *Séjour* Viktor után fordította *Feleki* M.

E drámára nyilván az ismeretes *Mortara-eset* adta a tárgyat s talán azért tette meg hatását Párisban, mivel ama gyermekszikkasztási tény oly nagy sensatiót okozott. A „kártyavetőnő” egy zsidó anya, ki csecsemőjét egy keresztyén asszony gondviselése alatt hagyja egy olasz kis helységben, míg maga és férje egy haldokló gazdag rokonhoz utaznak, kinél nagy öröklést remélnek. Távollétökben a kis gyermek beteg lesz, s *Mártha* asszony, kinek a gyermek gondviselésére bízatott, egy zárdába adja be, hol a gyermeket kikeresztelik. Mártha pedig esküvel fogadja, hogy el nem árulja az édes anyának kis leánya hollétét. A zárdából egy főrangú kegyes hölgy viteti el a gyermeket, hogy mint saját leányát nevelje föl.

Az édes anya, kit Gémoának neveznek, visszaérkezik, számon kéri kisdedét Márthától, ki adott esküjéhez hű s semminemű ígéretre, semminemű fenyegetésre be nem vallja a gyermek hollétét. Készebb meghalni s valóban szörnyet hal az izgatottság következtében. Nem vagyunk oly avatottak a kórtanban, hogy értsük a kivételes halálnemet, melynek Mártha áldozatjául esik; de ez mellékes dolog levén, mellőzöm én is. – Csak azt említem, hogy Mártha egy 5 éves kis fiát, Ottaviót, bal sejtelmeitől ostromolva, elküldi egy tengeri hajóra, – a mit csak annálfogva is jól tesz, mivel a felbőszült Gémoa e kis Ottavio által akarja Márthát vallomásra kényszeríteni, – ha nem vall, e gyermeken állani boszút. Nem marad egyéb a kétségbeesett Gémoa számára, mint hogy bejárja Olaszország minden városát s mindenütt keresse elvesztett gyermekét, ki most milliomos volna; mert meghalván a gazdag rokon, kiért az izraelita pár elutazott, és gyermekét idegenre bízta, minden kincsét rájok hagyta.

Az előjáték ezzel be van fejezve, s a dráma többi része tizenkét év múlva kezdődik ismét, midőn a csecsemőből nagy leány, Ottavio kis fiúból híres tengerész, s tetemes vagyon örököse lett, Gémoa pedig okkor is az, a mi volt; elveszett gyermekeért kesergő, keresésében fáradhatlan anya. Mint kártyavető és jós ismeretes Genuában.

Elveszett leánya is Genuában él, habár csak homályos sejtelme van róla. Paulának hívják most e lányt, s nagyon, gazdag és tekintélyes család fogadott leánya. – A fogadott anya mindazon gonddal és szeretettel ápolta és nevelte, melynél többet egy édes anyától sem lehet kívánni. – A lyány nemcsak hogy nem sejti saját idegen voltát, hanem a bálványozásig szereti az anyát, kit egyszerűen Biancának nevezünk. – Paula (Felekiné) – az egész világ ítélete szerint a legboldogabb leány

volna. – Nemcsak hogy ily áldott anyja van, hanem egy jeles és deli kérője, a fiatal *Doriani* gróf, egy híres tengerész, (ki nem más azonban, mint Ottavio Mártha gyermeke). – Az arát legfeljebb csak az búsíthatná, ha választottja kedvéért, ki egyszersmind szülői választottja is, el kellene hagynia anyját. A lyány ezen nagy boldogságának festését, azért vélte szükségesnek az író, hogy fogalmat adjon a fogadott anya gondoskodásáról s kimutassa, hogy a lány nem kívánhat és nem találhat ennél édesebb anyát. Azonban épen e nagy boldogság másrészről oly hibának bizonyul be hátrább, mely az egész mű hatását rontja. A zsidónő teljesen megbizonyosodván a felől, hogy Paulában elveszett szülöttjére talált, a legerőszakosabb módon szakasztja ki annyira szeretett leányát e boldogság köréből. – Látjuk ugyan azon többnemű indokot, melyből a szülő ezt cselekszi: látjuk az annyi év utáni várakozás okozta türelmetlenséget, a boszút, mely a gyermek elrablásáért forr benne, végre a vallásos izraelita nő azon hő vágyát, hogy gyermekét visszavezesse ősei vallására; de mindezek ellenére visszatetsző hatással van ama tette. Hiányzik Gémoában az anyai szeretet egy lényeges vonása, mely kész szenvedni, áldozni gyermeke boldogságáért. Ez anya nem képes leánya lelki állapotjában képzelni magát s nem látja, hogy a mi önző, szerelmét kielégíti, az leányára nézve a legnagyobb szerencsétlenség. – Ezen anya soha sem szeretett; mert különben hogyan akarná boszúját tölteni Ottavión, ki igaz, hogy azon Mártha fia, ki egész szerencsétlenségét okozta; – de egyfelől a gyermek ártatlan, s Mártha meghalván, neki sem okozna fájdalmat, másfelől Ottavio szeretett kérője Paulának. – Az anyai gyöngéd és sympatheticus érzet eme hiányának tulajdonítom azon rosz hatást, melyet Gémoa tesz a nézőkre, midőn, bár küzdések után, kiszalasztja a végzetes szót Paula előtt: „anyád vagyok!” – Láttuk nehány évvel ezelőtt színpadunkon a rettentő Medeát, ki tulajdon kis gyermekeire emeli a gyilkoló kést, s el lehet mondani, az anyai érzés e Medeában sok helyt megindítóbb, valódibb hangon szól, mint e Gémoában, kit pedig Jókainé kitűnően személyesített.

Gémoa nagy és nehéz szerep; sokféle indulat, érzelem kifejezését kívánja meg; de hiányzik belőle valami mélyebb, patheticusabb elem, melyhez pedig Jókainé inkább adott, mint elvett belőle. Hat felvonáson keresztül e női szerep nem egyébb, mint egy szerencsétlennek agóniája. Idegbetegségbe, mániába megy át mindjárt eleinte az anyai fájdalom, melyben nincs több fokozat és fejlés. Minden törekvése sikertelen, hogy gyermekét magáénak mondhassa. Boszút liheg, s ez ép oly kevéssé sikerül, mint leánya visszaszerzése. Mint a bolyongó zsidó nem tud se meghalni, se élni e hosszú felvonásokon keresztül.

Az anyai szeretet, ezen specificus érzelem festésének hiányai miatt a mű iránya egészen másfelé kanyarodik, mint a merre a kezdet, s a mű első felvonásai indították. A gyermek elrablása a legnagyobb bűnök egyikének van eleinte bemutatva, s mégis a mű későbbi folyamában minden rokonszenvünk azon *fogadott* anya felé fordul, ki orgazdája a gyermeksikkasztásnak. – Már az első felvonás után látjuk, hogy a műnek más megoldása alig lehet, minthogy a leány maradjon meg nevelő anyjánál, kit annyira szeret, vagy inkább menjen nőül Doriani grófhoz, s az édes anya tűrje, a min változtatnia lehetetlen. De ha ez a vége a műnek, a mint hogy csakugyan ez, annak van igaz szolgáltatva, a ki az idegen gyermeket

eltulajdonította és az marad vesztes, kinek, a mű elején mondott elvek szerint, joga van a gyermekhez. Legfeljebb a valódi anya szenvedésein való keresztyéni szánalom ijeszthet mindenkit az ily gyermeksikkasztástól. Mintegy a darab menete közben sejtjük, hogy nincs egy moralis elv, mely az egészet betetőzhesse. Kísérleteken megy keresztül, melyek sikerülését nem óhajtjuk, s nem is hiszszük. A zsidónő magához viszi édes gyermekét, minden telhető kényelemmel és pompával környezi, s bár a leány igyekszik erőt venni szívén, folyvást nevelő anyjához vágyik vissza, míg végre a szülő belátja, hogy vissza kell adnia gyermekét a bitorló anyának, ha azt nem akarja, hogy elhaljon lelki fájdalmában.

A kétféle anya közti per kivált eleinte mutat föl érdeklő jeleneteket; de a mű további folyamában alig tudnak olyat mondani, a mi el ne mondatott volna már, s van oly jelenet is, hol az érzelmek helyett az anyai szeretetről szóló értekezést tartanak. A mű nagyon hoszszú, nemcsak a hosszú peripetiák túlságos részletezése, hanem oly mellékkörülmények belekeverésével is, minőket a regényírók szoktak használni. Míg az anya gyermekét keresi és fölfedezi, regényírói episódok fordulnak elő benne, s különösen, hogy mi szükség az asszony kártyavetői életét, a rablóknak a nőhöz való berohanását beleszőni nem látom át, midőn a fődolgot, a két anya öszszehozását egyszerűbben lehet vala eszközölni. Egészen kalandos regényekbe való a bandita Rucchioni (Tóth József) szerepe is Pintyőke k. a.-éval együtt. Azonban nem lehetne azzal vádolni szerzőt, hogy a mese külső valószínűségének emelése kedveért elhanyagolja az érzelmek részletes festését, – sőt ha eredeti magyar drámaíró volna, nagy elismeréssel szólhatnánk abbéli igyekezetéről, hogy oly helyzeteket idéz elő, melyek az indulatok és érzelmek festésére alkalmat adnak és ezeket eléggé ki igyekszik fejteni; habár meglátszik e részben is némi mesterkélt hatásratörekvés; elismernők, hogy sok helyen jól eltalált lélektani vonások teszik meg a hatást, sőt hogy szerző tehetséges író, habár az egész mű szerkezete gyenge, mind a jellemek, mind a megoldás dolgában.

E dráma azonban, melyet színészeink oly gonddal és jól adtak elő s mely a részletekben sok érdeklőt tartalmaz, némi tetszéssel adatott elő és lőn ismételve mindjárt az első előadás utáni estve, – némi célirányos rövidítésekkel. Első nap tele volt a színház s a második nap szintén számos nézője volt. Nem helyeselhetjük eléggé színészeink azon buzgalmát, melylyel e középszerű művet is igyekeztek élvezetessé tenni. Jókainén kívül Felekiné, Tóth József és Lendvay, az előjátékban Szigligeti A. k. a. nagy buzgalommal és sikerrel játsztak s az egész előadáson meglátszott a gond és igyekezet, mi sohasem téveszti el hatását, ha csak nem merőben becs nélküli dráma, mit a „Kártyavető”-ről állítni épen nem akarunk.

Utóiratul legyen szabad a fentebbiektől merőben idegen tárgyról szólanunk.

E napokban búcsúelőadás tartatott színházunk két veterán tagja számára, kiket sajnosan fog nélkülözni a közönség. – Egyik *Füredy* volt, kire operánknál annyival nagyobb szükség van, mivel *Bignio* úr is megvált ez intézettől; Füredy, ki a magyar népszínműveket mint drámai szereplő és énekes segített népszerűekké, kedvesekké tenni, s a mi nem kis érdeme, valódi magyar énekes, kinek minden szavát tisztán ki lehet venni, míg olaszoskodó énekeseink nagy részéről ezt a leg-

hízelgőbb magasztaló sem mondhatja el. Ily régi érdemekben dús, s még ezután is hasznos és szorgalmas tag elválása oly sajnos és káros, hogy méltó lenne némi áldozattal is helyrehozni, annyival inkább, mivel úgy tudjuk, anyagi áldozattal sem jár. Hasonló sajnálattal érzé a közönség *Réthi* elválását is. – Nálunk, hol buzdításra is szükség van a színügy érdekében, az érdemek méltánylását nem kellene szem elől téveszteni. Az ily még hasznos tagokkal célszerű kiegyezni, s fölteszszük, hogy az intézet iránti tekintetből, melynek a nevezettek életök legszebb részét áldozták, magok is készek lennének a kiegyenlítésre. Mindezt azért mondjuk el a nyilvánosság előtt, mert meg vagyunk győződve, *közóhajtást* fejezünk ki benne.

90.

[[sz. n.], [*Kövér Lajos*], Pesti Napló 1863. ápr. 16., 86-3951. sz.]

Színházunkat veszteség érte.

A nemzeti színház barátjai, jóakarói és támogatói között első rangot foglalnak el drámaíróink. A nemzeti színház maga főkép azért áll fenn, hogy előmozdítsa a magyar drámai irodalmat. Ezért bár sokan voltak és vannak, kik e nemzeti intézetet jó tanácscsal, s tettel is segítették, azon pártfogoltjai maradnak főpártfogói, kik irodalmi részének fejlesztésében működnek közre. Méltán mondhatjuk hát, hogy színházunkat veszteség érte, midőn egyik szorgalmas drámaírónk, Kövér Lajos, élete legszebb korában, 38-ik évében kimúlt.

Átalános volt a panasz közelebbi évek alatt, hogy színházunk hanyatlik, sőt olykor a sülyedezés rémítő híre terjedt el róla. Leggyakrabban az anyagi segély hiányos voltát hozták fel e tünemény kimagyarázására; – mások az igazgatásbeli hiányokból akartak minden bajt kimagyarázni; kevesebben keresték az okot a közönség blazírt részvétlenségében, mely a szellemibb élveket adó drámától mindinkább a külső érzékeknek hízelgő opera és ballett felé hajlott – s nem emotiokat keresett, hanem szórakozást. Ezért legtöbben ajánlák s tettleg is megkezdék az anyagi segélyezést, mi nélkülözhetlen is volt már, – szintoly sokan bírálgatták az igazgatóság eljárását, – kevesebben találták módját a közönség ízlése más irányba vezetésének, a dráma iránti érdek újra élesztésének. Végre pedig a hátramaradás fő oka, mitől legtöbb függött mind az anyagi jobblétre, mind a közönség részvétének föléletsztésére nézve, legkevesebb orvoslásra talált; – s ez ok: a drámairodalmi újdonságok csekély volta s az új színészi tehetségekben való szegénység. Hányszor mondatott el, hogy színházunk ügye nemzeti ügy, – s mily kevés volt azok száma, kik tehetségüket színműírásra és színészi pályára szánták! – Pedig egy egész nemzetnél hányban szunnyadhatik a valódi hivatás!

A közelebb lefolyt mostoha tizennégy év alatt a legtehetségesebb írók közül igen kevesen bírták magokat drámaírásra szánni. E tartózkodás csaknem azon előítéletes idegenkedéshez hasonlított, melylyel a vagyonos és intelligens osztály fiai és lányai viseltetnek a színi pálya iránt. Bármennyit haladt is a színészi osztály a közbecsülésben és tiszteletben képviselőinek személyében, maga az osztály irányában még koránt sem vetkeztük le az aristocraticus előítéletet. Más viszonyok között is az elszántság és erkölcsi erő nem kis mértéke kell hozzá, hogy valaki magát személye szerint kitegye a kisebb-nagyobb mértékben szeszélyes közönség tetszésének és nem-tetszésének, melyben a föllépés részesülhet; mennyivel több bátorság kell oly viszonyok közt, midőn a közönség némi lenézéssel van azok iránt, kik magokat gyönyörködtetésére szánják s szabad ítéletére bízzák.

A drámaíró nem teszi ki magát annyira, mint a színész; de tagadhatlan, hogy nagyobb bátorság kell a drámai irodalomban való fellépésre, mint az irodalom bármely más ágában. A drámaíró szemtől szemben érzi magát közönségével. Saját szemével láthatja, saját fülével hallhatja a netaláni hideg közöny vagy nem tetszés jeleit. Kiteszi magát annak, hogy vágyva vágyjék a közönség tapsaira, hogy keresztül menjen az izgatottság és csaknem lámpaláz minden phasisain, mint valami gyermek-színész. Oly írók tehát, kik más téren közbecsülést, szeretetet vívtak ki, gyakran tehetség mellett sem hajlandók kitenni magokat e hazard irodalmi játék szeszélyeinek, s némileg úgy éreznek, mint Byron, ki a fentebbi okokból eltiltá, hogy drámáit az angol színpadokon előadják.

Semmiben sem érzi magát boldog-boldogtalan annyira följogosítottnak és bölcsnek ítélete nyilvánítására, mint a drámában, s a színházi nagy nyilvánosság nagyobb mértékben kiteszi az írót a napi és heti lapok tömeges zajgásának, mely többnyire még zagyvább és egymástól eltérőbb, mint a közönség közvetlen nyilatkozatai. – És mindezeken kívül vannak más tövisei is ezen pályának. A mű sikerére nagyon befoly az előadás, a színi rendezés, betanulás, szerepek kiosztása és a játék. A költő eszméit, jellemeit, a szenvedélyek fejlesztését ritkán látja a színpadon úgy megtestesítve és keresztülvíve, mint maga gondolta, s száz közül egy esetben, vagy tán száz közül egyben sem szokott megelégedve lenni az előadással. A nemsikerülés esetében teljes joggal véli a színészben kereshetni a hibát, s azért míg műve előadásra kerülne, a legszükségesebb lépéseknek tartja értekezni a rendezővel, a legbarátságosabb értekeződésben lenni a színészekkel, kik művében szerepelni fognak, aggodalmas részvéttel jelenni meg a próbákon, szóval, midőn műve megírásával készen van, még csak félig végezte be munkáját, azután következik a legfáradságosabb munka, ha t. i. egész kedvvel és dicsvágygyal adja magát ez írói szakra. Félig színészszé, vagy legalább színi rendezővé kell válnia, s némileg bevegyülnie a minden oly ügygyel járó személyes befolyások és személyes küzdelmek hálózatába, hol annyi egyén útjai vágják keresztül egymást, mint egy színháznál.

Mindezek csekélységeknek látszhatnak, az ügyet átalánosságban, s messziről tekintve; de az írókra nézve e sok kis kényelmetlenség nagy kellemetlenséggé gyűl. Mennyivel könnyebb dolga van egy vers- vagy regényírónak, ki csendes szobájában megírván regényét, vagy összeállítván verskötetét, miután kiadójával

megalkudott, senkivel és semmivel sem kell többé törődnie. A közönség tetszése vagy nem tetszése szemtől szemébe, és füle hallattára nem nyilatkozik. Mindenki ép úgy csendes szobában olvassa művét, mint íratott, s egy tömegbe nem csoportosul a közönség ítélete, ki sem híjják a szerzőt a színpadra, hogy lássák arcát, termetét, mi nálunk csekély tetszés mellett is szokásban van. Végre nálunk a könyvíró a lapok tarkánál tarkább ítéleteit sem kénytelen hallani, vagy legalább nem oly egyszerre megzendülő chorusban, mint a színműíró. Egy kötetet elolvasni és bírálni legalább is fáradságosabb, mint egy kényelmes zártszékből szórakozásul végig nézett színműre verdictet mondani ki. – Szóval az irodalom többi ága mind sokkal kényesebb a drámánál, s még azon esetben is számosabban adnák magokat a többiekre, ha anyagilag jutalmazóbb lenne a drámaírás. Tudjuk pedig, hogy nálunk csak az ismeretterjesztő irodalom van hálátlanabbul jutalmazva, mint a drámaírás, mely a fölsorolt hátrányokon kívül a compositióban és megírásban is legalább a novella- és regény írásnál, s egyenlő specialis hivatás mellett a lyrai költészetnél nehezebb.

Hogy valaki nálunk nemcsak drámát ír, hanem kiválóan a drámának szenteli tehetségét, nem csekély érdem, s a színház körüli hazafias buzgólkodások közt a legnagyobb. Vagy nagy föllelkesedés, vagy nagy ambitió kellett hozzá, kivált az átalános lehangoltság közelebbi évei alatt – s kell hozzá minden időben, vagy az ifjúi merészség vagy férfias hidegvérűség.

Kövér Lajosban a többi egyéni szép tulajdonok mellett, melyekért számos barátai szeretetét bírta, nagyra becsülendő azon érdeklődés és részvétet, mint épen a jó szív és a jó szándék, mely magasztos vallásunk szerint már jutalmat váró erény csak magában is?

Minden, ki e felejthetlen barátunkkal érintkezésben volt, hidegvérű, illusiókat, ábrándokat nem tápláló embernek ismerte. Annál meglepőbb volt, mily állandóan s mily teljes érdeklődéssel ragaszkodott kedvenc eszméihez, s éveken át egész következetességgel hallotta tőle ugyanazon gondolkozást és érzést. Azon férfiak közé tartozott, kik nem a tehetség lángeszű fellobbanásai, nem a genialis könnyűség által vívnak ki rögtön könnyű sikert s a mily könnyen szerzik azt, oly kevésre becsülik; hanem kikben minél lassabban érik az eszme és vágy, annál kitartóbban maradnak mellette és munkálnak érdekében, kik természettől nem skepticismusra születtek, sőt hajlandóbbak egy megragadott eszmét utolsó következéséig még túlságaiban is elfogadni s azért minél kevesebbet kísérlenek meg, annál inkább megmaradnak a választott úton. Drámairodalmunkban egy e tekintetben némileg hasonmása *Czakó Zsigmond*. Mindkettő kitartás által tűnik ki, s mindkettőt jellemzi az, hogy nemcsak hogy a drámának szentelték munkásságukat, hanem épen egyes külön fajának. Míg többi drámaíróink rendesen mind tragoediában, mind vígjátékban jeleskedni törekedtek, e kettő valószínűen megmaradt volna a maga szakjában, még ha a sors hosszú életet engedett volna is nekik. Kövér, egyegy társalgási drámán kívül, mely korántsem vágott volna a nagy szenvedélyek tragicumába, aligha írt volna egyebet vígjátékoknál, s Czakó valószínűen nem vált volna soha vígjátékíróvá.

Kövér, bár 1849-ig politikai pályán működött, később számos évig nem volt s nem akart egyéb lenni dráma- s különösen vígjátékírónál. Annyira besáncolta magát e körbe, hogy nemcsak nem vágyott tragoediaíró lenni, hanem már élvezni sem volt képes a nagy tragoediákat. Nem volt kedvencebb vitatárgya, mint az újkori vígjátékirodalmat védeni a shakespearei nagy szenvedélyű művek ellenében. Sokan rögeszmének mondták ezt, de e rögeszmében volt valami becsülendő. Mutatta, hogy a férfiú egészen a maga tárgyának él, s abban is egészen saját eszmekört alkotott magának, melyet szóval és munkáival következetesen akar érvényesíteni.

És a tárgyán való gondolkodás, az írás munka-nehézségein kívül senki sem vette szívére oly mértékben az előadatás körüli gondokat, és senkinek jellemrajzánál nincs annyira helyén előadnunk azon fáradozásokat és kisebb nagyobb bajokat, melyeket fentebb elősoroltunk a színműírói életből. Ez oly csendes vérmérsékű pályatársunk fáradhatlan volt mindazon teendők elintézésében, melyeket nélkülözhetleneknek vélt, hogy műve előadása a maga eszméje szerint történjék. Ebben senki sem volt szigorúbb bíráló s nehezebben kielégíthető szerző, mint ő.

Senki sem érezte annyira a drámaírással egybekötött kellemetlenségeket, mint ő. A ki először hallotta volna olykori nyilatkozatait, azt hitte volna, soha sem nyúl többé vígjátékírói tollhoz.

De úgy kell lenni, hogy a színirodalmi kellemetlenségekkel vannak szokatlan örömök is egybekötve, s a drámaíró úgy van, mint a színész, hogy csak az első lépés bajos; de a ki azon keresztül esett, meg nem bír válni többé azon jutalom és elismerés gyönyörétől, mely a közönség közvetlen tetszésnyilatkozatában van. S Kövér Lajosnak volt része ezen örömben. Meg vagyunk győződve, hogy nem képzelt nagyobb dicsőséget, s szebb örömet a nyilvános életben, minthogy minél nagyobb tetszésben részesülő vígjátékot írjon. Miután közelebbi pár év alatt a viszonyok ismét tért engedtek politikai működésének, egy politikai lap, a „Jövő" vezetését vette át. De a színház ügye folyvást a szívén feküdt, s talált időt, hogy kedvenc irodalmi foglalkozását, a vígjátékírást folytassa. Bármennyire nem volt olykor megelégedve az előadással, azt hiszem, élete legboldogabb percei közé számítá, midőn művét a színpadon előadatni látta s a közönséget azon helyeken nevetni s tapsolni, melyeket maga a legsikerültebbeknek tartott. Panaszai azon jószívű emberekéhez hasonlítottak, kiknél a megrovások csak a szeretet és a kedveltek iránti rendkívüli nagy érdeklődés jelei.

Vígjátékai, melyek nyomtatásban is megjelentek két kötetben, s melyek nagyobb része most is helyet foglal a repertóriumban, eléggé ismeretesek, s nem szándékom itt rólok szóllani. Érdeme, mint úttörőé, egyengetőé és buzgó munkásé megmarad. Ha majd az irodalom egy nagyobb föllendülésével lesznek, kik magasabbra haladnak, s lesz talán, ki a lobogót a legmagasabb pontra diadalmasan kitűzi, akkor is meg fog maradni azok dicsősége, kik bár kevesebb szerencsével, de szintoly bátor és tevékeny katonái voltak az irodalmi hadseregnek. S minél jelesebbek és dicsőbbek fognak lépni az elődök nyomaiba, annál jobban ki fog tűnni, hogy amazok nem hiában fáradoztak.

Addig pedig valódi veszteség minden úttörő elvesztése, kivált miután oly kevesen vannak, kik versenyezve ügyekeznének nyomaikba, hogy előbbre haladhassanak.

91.

[[sz. n.], [*Heti szemle*], Pesti Napló 1863. ápr. 26. 95-3960. sz.]

E hét elejét színházunknál egészen a ballet, vagy jobban mondva *Couqui* k. a. foglalta el a „Farsangi kalandok" című *táncegyveleggel.* – Ezt ugyanis méltóbban lehetne „bál"-nak, mint balletnek nevezni. Mindamellett a kitűnő táncosnő bűverőt adott a fércműnek is. Egyes productiói, különösen csárdása, spanyol tánca, s a „velencei carneval" ismeretes zeneváltozataira táncolt kettősei roppant tetszéssel, koszorúkkal, s egész virágesőkkel fogadtattak. A közönség rendkívül meg volt elégedve a vendéggel, ő is nagyon meg lehetett elégedve fogadtatásával. De minél kedvesebb volt a vendég, úgy látszik, a gazda annál kietlenebbnek érezte a házat eltávoztával. A Couqui-lázra, mint minden nagy izgatottságra, egy kis lehangoltság következett közönségünknél. Mintha már pár napig kóstolni se akarta volna a szokott mindennapi drámát, s látni se bizalmas ismerőseit, rendes színészeinket.

Üres padok, üres páholyok előtt adatott elő néhány kedvelt francia színmű, melyben színészeink igen érdemlett tetszéssel szoktak játszani. A művek sem voltak épen a leggyengébbek, vagy avultak. A „házasság rokkantjai", a „Nyolcadik pont", a „Szegény marquis", a „Tündér ujjak" nem tartoznak ugyan műszempontból a kitűnők közé; de gyarlóságaik épen azok, miket a mai közönség örömest elnéz, sőt talán kedvel is. – Az ily művek előadása sikerülni is szokott színpadunkon, s oly színészeink, mint Felekiné és Prielle Kornélia, Szerdahelyi, Szigeti, Feleki és Tóth József, s Egressy is, habár tere és előszeretete más, nagy tetszéssel szoktak játszani ily művekben. Azon biztosság, otthonosság, s az érzelmek és indulatok azon közép hangja, melynél több e művekben alig kívántatik, anynyival könnyebb diadallal elérhető nekik, mivel valami nagyobbra és nehezebbre is képesek legtöbben. – Bármelyik első rendű színpad ily művekre jobb előadókat aligha talál. A tegnapelőtt adott „Tündér ujjak"-ban Prielle K., Felekiné, Szerdahelyi és Feleki játéka alig eshetik lényeges kifogás alá.

S még is van az előadásokra egy oly meg jegyzésünk, mely átalán egész színészetünket illeti a vígjáték és társalgási drámák terén. – Színészeink ezekben, mivel nehezebb föladatokkal is jelesül megküzdenek, nagy fesztelenséggel és a felsőbbségi érzet biztosságával játszanak. E színpadi társalgások oly könnyen eshetnek nekik, mint a zongoravirtuózoknak egy tánczene eljátszása. De ezen felsőbbségi érzetnek is meg vannak árnyoldalai. Azon jó érzés mellett, melyet az előadásnak minden erőlködés nélküli sikere okoz, nem menekülhetünk a bágyadtság benyo-

másától. – Színészeink kifejezik az indulatokat, érzelmeket s lényeges mulasztás nem történik ugyan; de gyakran kívánnánk egy-egy erőteljesebb mozdulatot és hangot a gyenge nyomaték helyett, óhajtanók olykor, hogy a jellemek megtestesítésében egy-egy vonás jobban ki legyen emelve, s az egész jobban, egyénítve, s átalán kívánatos volna több elevenség és összevágóbb, pontosabb előadás, mi csak emelhetné az érdeket.

Jól tudjuk, hogy a magyar jellemben átalán véve nincs meg az a szeles gyorsaság, a mi a franciában és olaszban, hogy a magyar nemzeti typus több lassúságot, mint méltóságos önérzetet mutat beszéd- és viselet módjában, mint azon francia, kinek színműveit meghonosítjuk. – De ha nem tekintenők is azt, hogy a művek párbeszédének szerkezete is megköveteli a nagyobb gyorsaságot, úgy véljük, hogy színészetünk nemzeti jelleme sem veszítene semmit, ha a mozdulatokban, hangnyomatokban több erély, nyugalmasság és változatosság volna, hogy teljesen ki legyen töltve minden másodperc a jelenetek alatt, s inkább egymás szavába vágjanak, hogy sem várassák a feleletet. – Tudjuk, hogy feltűnő hibák nem igen történnek e részben; de azon *kevés*, a mi hiányzik e részben, *nagy mértékben* emelné az előadás érdekét és elevenségét, s a kívánat olyan, mit a meglevő tehetségek igen könnyen teljesíthetnek; mert e hiány talán ritkábban ered a betanulás elmulasztásából, mint megszokott modorosságból.

92.

[Salamon F., [George Sand – Paul Meurice: *A menekültek*], Pesti Napló 1863. ápr. 30., 98-3963. sz.]

April 27-kén új színművet láttunk: „A menekültek”-et, melyet *Sand* György és *Meurice* Pál írtak. Sok mutat arra, hogy eredeti szabásában regény volt, s utólagosan toldoztatott össze egyes foltjaiból drámának. De az kétségtelen volna, ha nem látnók is a színlapon, hogy azon regény, melyből vétetett, *Sand* regénye. Divattá vált, hogy regény-meséket húznak a dráma kaptájára. Franciaországban magok a regényírók lesznek drámaírókká. Sand is megkísérlé e drámai pályát – de nem sok szerencsével. Kiválóan elbeszélői tehetsége nem akar más formákhoz idomulni. Jellemei, cselekvényei, melyek elbeszélve nagy érdekességűek, a drámában halványokká, érdektelenekké válnak. S csodálatos, hogy mindezeken nem okulva, akadnak idegen drámaírók is, kik Sand-féle regényeket akarnak, erőnek erejével dramatizálni. – Meghagyják a jellemeket, nagyjában a mesét, átvesznek egész párbeszédeket, kihagyják a jellemárnyalatok és kisebb indokok egész csoportját, mi alig tehető máskép, midőn az aprólékos részletezést nagyon szerető regény nagy vonásokat kívánó drámává alakíttatik – s kész a dráma. Különösen Sand nem oly regényíró, kinek műveiben a drámaiság erős oldal volna. Akár maga, akár más dolgozza át színművekké regényeit, mindig rá ismerünk bizonyos oly

Sand-féle tulajdonokra, melyek kevéssé drámaiak, s oly eljárásokra, melyek az erős világítású színpadon elvesztik szeretetreméltóságukat, miután az elbeszélés varázslégköréből kivétetnek.

A „Menekültek”-et, meglehet nem maga *Sand* dolgozta által színműnek. Azonban Sand szelleme és eljárása látszik meg rajta, s e helyen átalánosan az ő drámatárgyairól szólok, akár maga, akár más dolgozta át.

E híres francia szerzőnek sok átdolgozott drámáját adták már elő színpadunkon, s nem csalódom, ha ezeket az ismertebb francia drámaírók művei közt a gyengék közé sorozom, bármily magas rangot foglaljanak is el regényei. A francia színművekben általán nem tündöklik azon erős jellemzés, melyet a dráma kíván; de Sandéiban a szokottnál is gyengébb. Az ábrándos sentimentalismuson kívül más tulajdonokkal alig tarthatnak számot rokonszenvünkre. Ha rendre veszszük legnagyobb előszeretettel rajzolt alakjait, alig találunk köztök ép egyént. Szerfelett becsületes, ábrándosan erényes embereket fest; de az erény is lelki betegség alakjában jelen meg nála. Legnagyobb hősei szellemileg és néha testileg is oly gyenge bordájú lények, kiket nem saját akaratjok ereje, hanem az *idegesség* túlsága miatt féltünk. Még paraszt emberei is vézna, csaknem holdkóros teremtések, mint ama híres „Tücsök” alakjai bizonyítják. Az írónő nagyon szereti kedvenceit rendkívüli lelki tehetségekkel piperézni föl. Csaknem bizonyos lehetsz benne, hogy minden művében fordul elő a természettől ritka tehetségekkel elhalmozott, de a sorstól cigányos rongyokba és életviszonyokba burkolt egyéniség; egyegy szurtos, borzas erény; egyegy félkegyelmű lángész; magnetiseur; asszonyos férfi és férfias asszony s több efféle csodagyermeke a regényes bizarrságnak. Az érzelem és szellem cultusa, melyet *Sand* oly magasra emel, diadalmaskodik, s ebben áll a nagy igazságszolgáltatás, miből nemcsak hogy valódi tragicus összeütközés nem származhatik, hanem erős küzdés sem. Az erkölcsi harcok, a lelkiismeret küzdelme, a dráma e legtermészetesebb és hatalmasabb eleme hiányzik műveiből, s ezzel hiányzik minden mélyebb érdeklődés is. Midőn küzdés fordul is elő, merőben megfordított a küzdelem. Míg a régibb jó idők drámáiban a lelki vágy és szenvedély az erkölcsi tekintetekkel jött összeütközésbe, s az erkölcsi szempont diadala szolgáltata igazságot, addig e modern drámákban a szenvedély és lelki vágy *a világ ítéletével* áll szemben, s a világ ítélete előítéletnek van feltüntetve, a szenvedély pedig jogosnak. Nem is lehet ez máskép, midőn a választott főszereplők mind az erény, becsületesség és genialitás eszményképei, kiket néha még látnoki tehetség által is a mysticus lények, csaknem szentek sorába igyekszik emelni.

Ezen fővonások feltalálhatók a „Menekültek”-ben is. Ott van az a tizennégy éves csodagyermek *Mario*, Sand képzeletének szerelmes magzatja. Hogy elevenen nem ragadtatik az égbe ezen valóságos angyal, csak azon múlik, mivel az írónő anachronismusnak véli a mai világban az ily csodát, – s talán mivel e galamb-természetben van egy kis boszúvágy is, vagy inkább nagy boszúvágy de igen szelíden, a legkisebb daemoni árnyalat nélkül kifejezve – legalább a színpadon ez élesebb indulat elvész, oly kevés drámaisággal van kiemelve. Rendkívül szelíd, mély érzelmű fiúcska, kit nemcsak koránál, hanem természeti jelleménél fogva is alig játszhat más, mint fiúnak öltözött leány, a minthogy Szilágyinénak ez érzelmes

szerep igen hálás szerepe volt. Nemcsak a színpadon, hanem alkalmasint Sand képzeletében is kétes lehetett, fiú-e vagy leány ez a gyermek. Hogy e Mario a sors üldözöttje s a világi előítéletek áldozatja, tán fölösleges mondanom, valamint azt is, hogy nem épen rendes családi viszony szülöttje. – Apja főúr volt; de őt gyermekkora óta, úgyszólván cigányok nevelik, s megtanulja a jóslás mesterségét is, s jóslatai a viszonyok és emberek ismeretének hiányában, mit ily fiatal gyermektől alig várhatunk, találó voltuknál fogva a bűvészeti tehetség magas fokáról tanúskodnak. Csak azon csodálkozunk, hogy a rajzban vagy zenében nem valóságos genie. Meglehet, hogy 1618-ban, melyben a mű játszik, e tehetségeket korukat nagyon megelőzőknek tartotta a szerző. Különben elég csoda, midőn látjuk, hogy az egész mű meséjét e gyönge gyermeki kéz intézi; – ő a műnek intrigáns jó szelleme.

Van Marionak egy *mentora*, egy Olaszországból származott *menekült* (kitől a „Menekültek" cím ragadt e műre). Cifra nagy nevű családból származott, de a műben csak *Jovelin*-nek nevezi magát az üldözött. Magában az, hogy Mariót azon gondoskodással, gyöngédséggel kíséri és védi, melynél többet édes testvértől sem kívánhatnánk; – hogy vele megosztja nemcsak kenyerét, hanem szíve minden vágyát és titkát, oly jó szívre mutat, minő a költészet világában is ritkaság. De mindamellett, hogy ott is helyén áll, hol férfi bátorságról és kardról van szó, van valami gouvernanti vonás az egyénben, minek benyomásától akarva sem tudunk szabadulni. E benyomás okát tán főleg abban kereshetjük, hogy védence megett mindig háttérbe szorul. – Mario a fő személy majd mindig csak jóindulatú néző és eszköz, ki arra vigyáz, hogy a természet amaz elkényeztetett gyermekét megóvja az igen durva érintésektől s felvigyázzon reá.

Azonban a csodagyermeknek kevés szüksége van rá, inkább Mario, mint Jovelin igazítja el a legkényesebb ügyeket, s még Jovelin szerelmi viszonyában is Mario nagy segítségére van. – Hogy férfiasságában sok a nőies, talán okozza az is, hogy Jovelint a nemes lelken, a másokért való önfeláldozáson kívül kevés egyéni vonás jellemzi, s a férfias marquirozottság hiányzik egyéniségében.

De térjünk át a harmadik nevezetes egyéniségre, Bois Doré-Sylvania marquisra. Érzékeny az ő szerepe is, melyben egy új érzelem merő átalakulást okoz. E férfiú öregsége dacára fiatal uracsot játszik, a legszebb és fiatal hölgyeknek udvarol. Nem csak ősz bajuszát, szakálát feketíti meg, hanem festi magát, mint valami kacér hölgy. De midőn Marioban öcscse gyermekét fölfedezi, jó szíve megtisztítja őt a hiúság bűnétől. – Természetes hajjal, szakállal, azaz egész ősz aggastyáni minőségében jelen meg; férfias bátorság, áldozatkészség jellemzik s nem törődve semminemű előítélettel, Mariót fiának fogadja.

Szóljunk még két főszereplőről. Egyik Beuvre *Laura*, a főrangú, szépségeért, szelleméért és vagyonáért egyaránt ünnepelt hölgy, kit célzatosan tüntet fel szerző királynői fenségében és trónuson, körülrajongva a legnevezetesebb lovagoktól, kik még le is térdelnek előtte, – hogy annál meglepőbb legyen, midőn e fejedelmi fenség a földönfutó Jovelint szereti meg, kit még nemesnek sem tudott. Laura erős küzdelmen megy keresetül; de e küzdelem a világ ítélete és szíve hajlama közt foly. Különben elég férfias szilárdsággal fojtja el érzelmeit, s nem minden ostenta-

ció nélkül van feltüntetve határozott bátorsága, midőn egy gonosz tolakodó cselszövényének szegül ellene. – Jovelinnel való párbeszédei a legdrámaiabb rész volnának e műben s tetszettek ki. De e küzdés is fölösleges; mert később bebizonyul, hogy Jovelin nem pór-származású kóborló, hanem magas családból származott nemes szívű lovag. Nehéz dolga lett volna mind Laurának, mind az egész drámának, ha Jovelin nem oly fényes származású lovag, mint akármelyik, ki Laurának udvarolt, – ha nem a külső esetlegnek, hanem magának a párnak kell vala lefegyverezni Beuvre urat, Laura apját, kivel a lány egyátalában nem mert összetűzni.

A mily angyali teremtések a fentebbiek, kiknek összesen is alig van egy gyarlóságuk, ép oly átalkodott gonosztevő Sciarra d'Alvimar spanyol gróf, Mario apjának, Bois-Doré öcscsének gyilkosa, ki magában soha sem érzi a bűn súlyát s midőn utoljára mások előtt kénytelen bevallani, mint Milton Sátánja, kevély, emelt homlokkal teszi. Különben is az egész darab folytán ez a legérthetlenebb, legvalótlanabb egyén.

Az egész mű ezen ember bűneinek fölfedezése körül forog, s még a benne végig húzódó szerelmi intrigában is nevezetes rész jutott neki. Mindamellett ezen bűn indokai, s e bűnös ember jelleme van legfelületesebben kivíve. Pedig nem gondolom, hogy a drámává lett feldolgozásban maradt volna e nagy hiány. Sand modorában van az, hogy a lelkiismeret szavát kevésbbé szeretni hallatni, mint az érzelmekét. E műben nem egy hosszú jelenet van szentelve annak feltüntetésére, minő hatással van Bois-Doré marquisra öcscse gyilkossága körülményeinek lassankénti leleplezése. – Ez különös hatásra számítással van színre hozva, ellenben a tettesnek alig van egy érdekes, megható jelenete.

Átalán az egész mű ilynemű jellemekkel adhat érzelgő jeleneteket, melyek hatással vannak a közönségre, s a színész számára vannak hálás mozzanatok; de se a jellemalkotásban és keresztül vitelben, se a hathatósabb drámai szavalásban tért nem enged. Ennélfogva még a hatásosabb helyek is aránylag halványok maradnak, s jobban elmosódnak, mint közönségesen a drámai jelenetek. Dicsérhetnők *Felekiné* (Laura), *Szilágyiné* (Mario), *Egressy* (Bois Doré) *Feleki* (Jovelin) játékát, s az valóban annyival szebb, mivel összevágó is volt. Színészeink megtették a magokét; de a mű még sem tartozik az érdekesebbek közé. Nemcsak a fentebbi kevéssé szeretetre méltó tulajdonok, hanem a mesének nem elég eleven menete is hátrányára vannak.

Fordítóinknak azt ajánlanám, ne legyenek elfogultak a *Sand* regényeiből átdolgozott színművek iránt. A franciáknak, kik kedveltjeiket ép úgy bálványozzák, mint a magyar szokta, igen megbocsátható azon gyöngeség, hogy Banditák regényírói neveért gyöngéd érdeklődéssel nézik rosz drámáit. Az illem, udvariasság sem engedné tán, hogy nem-tetszését nyilvánítsa a közönség. Bennünket semmi sem kötelez, hogy ily gyönge gyöngédséget mutassunk iránta. – Valóban különös, hogy annyi regényeiből átdolgozott színművet fordítottak le színházunk számára, holott jeles egy sincs köztök s a „Tücsök" is csak színésznőinknek Bécsben divatba hozott egy bravour-szerepével tartá fenn magát. Salamon F.

93.

[[sz. n.], [Auguste Anicet-Bourgeois – Adrien Decourcelle: *A család öröme*], Pesti Napló 1863. május 20., 114-3979. sz.]

A múlt pénteken estve *először* színre került „Család öröme" című 3 felvonásos francia vígjáték sem tartozik a szerencsés választások közé. A nálunk is ismeretes francia vígjátékokból van összetoldva meséje: számos jelenetét, mintha már láttuk volna egyszer. Azon igen fiatal korában házasodott apa, ki megfeledkezik nejéről, férjhez adandó leányáról s a gyermek téríti meg az eltévedt apát, kinek saját gyermeke előtt kell pirulnia s magát megaláznia, tavaly is előfordult egy francia vígjátékban. A jellemekben magokban sincs eredetiség. Stereotyp alakjai azon újkori francia vígjátékoknak, melyeket társalgásiaknak nevezünk. A még úgy szólván gyermekleány, kiben a naivság szokatlan józan észszel és elmésséggel túlteszi magát a bevett szokásokon, azon szerfelett gyönge jellemű férfi, kiben az író a fiatalság könnyelműsége és élvezeti önzése által menti ballépéseit és szívtelenségét, – ezen stereotyp alakok igen gyakori s nem épen dicsérendő osztályába tartozik.

Nem akarom itt az erkölcsi irány hibás voltát fejtegetni, mely a gyöngeség iránti eme nagy gyöngédségben foglaltatik, s mely a vígjáték természetével és az igazságszolgáltatás követeléseivel össze nem egyezik, csak azt emelem ki, hogy ez eljárás többnyire valótlanokká teszi a jellemeket s megfosztja a művet drámai erejétől.

A drámai személyek csak akkor tesznek mély benyomást akár vígjátékban, akár tragoediában, ha főkép érzelmeik és gondolkodásuk által minél inkább megtestesült, valódi egyéniséget ábrázolnak, sőt e részben jóval meghaladják a valódi élet embereit. Az írónak oly határozottsággal kell feltüntetnie egyéni érzése módját, erkölcsi minőségét, sőt eszét is, hogy kétségben és homályban ne maradjunk egyik iránt is. Egy e tekintetekben bizonytalanul rajzolt egyén szavaiban és tetteiben soha sincs meg azon erő és hathatós kifejezés, mely a drámának életet ád. „A család öröme"ben pedig az egyének jóval alól állanak a közönséges élet színvonalán. Nem csak szívök, erkölcsi érzetök nem válik ki annyira, mint a társadalomnak itt feltüntetett fajú embereinél szokott, hanem észjárásuk is felfoghatatlan.

Hogy Silly György, a férj, odahagyta nejét, mivel vele lakott anyósával nem képes kijőni, még felfogható; hogy tizenkét évig nem kívánja látni nejét, még az is érthető volna, ha nem tudnók, hogy becsüli és szereti nejét; de hogy saját édes leányát, kit bölcsőben hagyott oda, s úgy hagyta felnőni tizenhat éves koráig, hogy soha meg se nézze, még akkor is érthetlen volna, ha más más országban laknának, pedig közel élnek egymáshoz. – Ezt sehogy sem indokolja Silly György jelleme, ki jó érzésű és gondolkodású ember, sőt könnyű vére épen valótlanná teszi e nagy önmegtagadást. Ez ellenmondás oly nagy, hogy valótlanná teszi az egész embert.

Hasonlókép nincs megfejtve az anyós jelleme se. Unokája iránt túlságos gyöngéd vén asszony: enged minden szeszélyeinek, – s a fiatal lányka uralkodik a ház-

nál; így ismerjük az anyóst egész művön át. Annyival meglepőbb és érthetlenebb, midőn a mű végén veje irányában oly katonásan viseli magát. Oka volt boszús lenni a vőre, de szavainak modora nem egyezik szerepe többi részének modorával, mintha kicserélték volna.

Ennél azonban kevésbé válóságos ember Durornel Hektor, egy közbenjáró s sokat forgolódó egyén. Benne azon ellenmondást már szándékosan hozá fel szerző, hogy bátor katona volt; de a társaságban félénk ember. Ez magában megférne s egy comicus alak eszméjét foglalja magában; de a bátortalanság annyira túl van hajtva, hogy illusiót nem okozhat. A kulcsot az ellenmondás titkához korántsem adta meg a szerző. – Beszédbeli bátortalanságával a tettekben való ingadozás párosul, holott maga mondja, hogy katonáskodása alatt nem ismeretei által haladt előre; mert az iskolában is a rosz tanulók ijesztő példányakint mutatták fel tanítói: hanem elszántsága által tűnt ki. – E műben pedig csupán mások akarata s a pillanati alkalom képesek elhatározásra bírni.

Silly György leánya sem élőbb emberi lény a előbbieknél. – Mindjárt az első felvonásban maga a kérő. Eszébe juttatják, hogy férjhez menetele alkalmával soha sem látott édes atyja kényszerítve lesz találkozni vele, s ezen vágyból egy pillanatig sem habozik – eleinte csak színre – megkérni férjül Durornel Henriket – anyjának, nagyanyjának azt mondani, hogy szeretik egymást, s e fél igazságot nehány oly valótlan ráfogással bizonyítani, melyben az a csoda, hogy az anya és nagyanya észre nem veszi a célzatos ferdítést.

Az anya, ki oly sokat van a színpadon, egy semmit mondó, s majd semmit sem cselekvő egyén. – Egy arszlán Beaulieu Oscar pedig a „roué”-k legalsó osztályából való, kinek cynismusában elég a kellemetlen oldal; de egyébre nem való, mint hogy egy párbaj egyik felét képezze, mely e műben szükséges.

A jellemek ezen, bár rövid elemzését szőrszálhasogatásnak mondhatják; de a jellemek valósága vagy valótlansága kézzelfoghatóan feltűnő elevenséget vagy élettelenséget, hatást vagy unalmasságot ád a drámának, – s az ily elemzés nem egyéb, mint csupa magyarázata annak, miért tesz hatást, vagy miért nem tehet hatást a drámai mű.

„A család öröme”, mint csak a fentebb mondottakból sejthetni, nem csak hogy más művek eszméiből van kölcsönözve, hanem e mellett még meglehetős avatatlansággal van összefércelve. – Rosz utánzása némely gyenge műveknek. Hogy érdekesebbé tegyék a szerzők, átvették más művekből a társadalmi erkölcstelenség egykét vonását és alakját is; de e részben is nem valami jobbat, hanem roszabbat állítottak elő. – Az arszlán és arszlánnő, kik e darabban szerepelnek, az erkölcsi romlottságot még némi kecscsel sem állítják elő, hanem prózai közönynyel.

Szerzők (mert két ember írta: Anicet és Decourcelle) a francia vígjáték irodalomból némely külső sikeres fogásokat is eltanultak, melyek a fentebbi rosz elemek mellett is némi mozgást s helylyel egy kis hatást adnak a műnek. De a mi e részben fenntartja, nem egyéb, mint a helyzetek olykori érdekessége s valódi drámaiság hiányában a párbeszédek olykori elméssége, szóval azon külső fogások, melyeknek betanult alkalmazását rutinnak szoktak nevezni.

94.

[[sz. n.], *„Richelieu”*, Pesti Napló 1863. május 28., 120-3985. sz.]

„Richelieu”

Egy nagyon hosszú dráma meséjéről nem szólunk, nehogy az *olvasó* ismételve keresztül menjen azon öt felvonásos unalmakon, melyeket mint *nézőnek* kellett kiállania. „Richelieu”-ről *Bulwer* hosszú drámájáról beszélünk. A hírneves szerző életében egyszer-kétszer letette a regényírói tollat, hogy drámait ragadjon kezébe; de ekkor sem bírta levetkőzni regényírói szokásait. Gyönyörű regényeiben, mint az újkori s kivált angol regények nagy részében az a hálókabátos confort, mely soha sem siet valamely egyenes úton, hanem mindegyre megállapodik, s haladtában is rá ér jobbra, balra és hátra tekinteni, nagyon lassú üteművé tette mozgását. – Az embernél pedig a mozgás lassúbb vagy sebesebb *tempója* is idővel állandó szokássá válik, mi neki nagy jellemet ad és boldogíthatja, de a gyorsabb léptűekre nézve kiállhatatlan úti társsá lesz. A drámában pedig, hol az út egyenesre, az idő rövidre van mérve, ily gyorsabb léptekre nógató úti társ a néző. Bulwer a színpadon is oly hosszasan tájékoz, okoskodik, készülődik és ábrándozik, míg egy lépést haladna, hogy minduntalan kifogyunk a türelemből. A küzdelem is, mely e műben lefoly, nem épen színházi nézők elébe való. Richelieu sok ember- és világismerettel, hideg vérrel, s magán és másokon uralkodni tudó erővel felruházott egyéniség. Kérlelhetetlen büntető, számításból nagylelkű, vagy kisszerű csalásokhoz folyamodó ravasz ember. Küzd az egész világgal, s az egész mű e küzdésből áll; de épen, mivel a közönség annyira bízik, mint ő, az ő csillagában, nevezett tulajdonai miatt nem féltheti őt, annyival inkább nem, mivel ellenfelei közül a roszak s az őszintén becsületesek is nagyon egy ügyűek hozzá képest. Még ha szelídített oroszlánokkal dulakodnék, jobban érdekelne, de ezen drámai hőskölteményben az óriás lábainál csak pulyák zajonganak. Küzdelmének nincs semmi mélyebb erkölcsi alapja: ő jót, roszat, kegyetlenséget, erőszakot, jótéteményt vegyesen elkövet a haza, Franciaország nagysága érdekében, a többi mind mellékes, s még vallásos buzgalma is félig színlés s csak eszköz a haza nagygyátételére. Magában szebb és dicsőbb eszme nincs, mint a haza érdekében való fáradozása oly embernek, ki azon öntudattal munkál, hogy saját egyéniségétől és tetteitől függ nagy részben az ország boldogulása és dicsősége. De egyszersmind drámai alaknak az ily férfi legkevésbé alkalmas. Az a nagy öntudatosság, melynek a nagy lelki tehetségek és gyakorlottság megadják a tettekben a teljes biztosságot, úgy hogy a magok szempontjából alig követhetnek el hibát, sem saját magokkal nem jöhetnek meghasonlásba, sem a világi eseményekkel. Magokkal és lelkiismeretökkel nem, mert a cél nálok megszentesítvén az eszközöket, nincs oly tettök, melyet ha *célirányosnak* látnak, erkölcsi minősége felől törődnének vagy e szempontból

vádolnák magokat; nem az eseményekkel, melyeknek ildomosán irányt tudnak adni. Már pedig a színpadon egyhangú, érdektelen egyéniséggé válik az olyan, kinek se szíve, se lelkiismerete, csupán csak esze van, ki az erkölcsi és érzelmi világon túl téve magát, csupán a siker politikájának hódol.

A mi a szívet és erkölcsi öntudatot illeti, azon ellenvetésre adtam talán okot a fentebbiekben, hogy a hazaszeretet, mely Richelieuben oly nagyon ki van emelve, mind szívre, mind erkölcsi érzetre mutat. – De az ellenmondás nem az én fejtegetésemben van, hanem Bulwer drámájának hősében, s a nézőre épen ez ellenmondás miatt tesz e hős oly határozatlan benyomást, hogy alig tudja egy embernek képzelni. Richelieu, kit kérlelhetlen, a célnak embereket, családokat feláldozó, az emberi becsületességben egyátalában nem hívő, s mindenekfelett az akár alattomos akár nyilvános erőszakban nem válogató államférfiúnak ismer, nagy meglepetésünkre el kezd olykor a legcifrább phrasisokban, s a legérzékenyebben ömledezni a hazáról és nemzetről. Ezen ömledezések őszinteségét a hallgató oly kevéssé tudja elhitetni magával, mint tudná egy Tartuffe áhítatoskodásának valódiságát. A néző sehogysem bírja megegyeztetni ez ömledező hazafit, és azt a csupa ravaszságból és erélyből szőtt államférfiat. A nézőkre tett e benyomás könnyen érthető. Erkölcsi érzetünkkel örökre ellenmondásban lesz azon tan, hogy a cél az eszközt megszentesíti, s hogy egy erény, egy érzelem magában elszigetelve állhasson. A hazafiság, mint akármely más magasztos érzelem ki nem elégít, ha az egyén más tekintetben is nem közelíti meg az eszményképet, melyet erkölcsi érzetünk alkot az ama nagy erény által dicső hősök felől. Tanulságos volt volna magára Bulwerre nézve látni, hogy azon magyar közönségre, melynek színpadján különben a nem drámai hazafias szónoklatok oly gyakran részesülnek lelkesült tapsokban, az ő hősének szónoklatai majd semmi hatást nem tesznek, holott sok velős mondással különben előnyük lehetne. Én, a ki itt csak a közönségre tett benyomást akarom magyarázni, azon tanulságot vontam el belőle, hogy Richelieu inkább eposi, mint drámai alak volna ugyan, de semminemű költői műben nem tenne öszhangzó s kielégítő hatást azon ellenkezés miatt, melybe a néző erkölcsi ítéletét hozza önmagával. – A mű bevégzése is közönyben hágy épen ennélfogva. Richelieu győz minden élete ellen szőtt ármány s a haza elleni összeesküvés felett. Győz pedig eszközeinek ismerete, tevékenysége és okossága által – szóval azon tulajdonokkal, melyek egy természettani experimentumhoz is megkívántatnak. A műben a *siker* van erkölcsi elvül feltüntetve, s a sikerben áll az igazságszolgáltatás is, mely pedig semminemű műben nem valódi bevégzés. Dráma ép oly kevéssé lehet el az erkölcsi igazságszolgáltatás nélkül, mint hős költemény vagy regény. S kivált drámában ha a világ minden kritikája épen az ellenkezőt hirdetné is, a közönség jó és szépérzete a fentebbi igazságot elég szembetűnően és fenhangon fogná hirdetni.

Hogy *Richelieut*, kinek szerepét *Tóth* József választotta magának, nem tudta e színészünk öszhangzó jellemmé tenni, a fenn elmondott hiánynál fogva nem tartom hibának, miután a föladat igen bajos volt. Talán segíthet vala rajta egy s más részletekben; de egészben ugyanaz maradt volna. – Meglehet, hogy épen e lehetetlenséggel határos nehézségek bírták rá, hogy ne röstelje le is fordítni, be is ta-

nulni e színművet. – Bármik voltak az indokok, annyi bizonyos, hogy Richelieu, ha egyes érdekes jelenetre ad is tért a színésznek, jellem előállítására alkalmatlan szerep, s az egész mű nem oly érdekes, hogy ismételtessék. Tóth játékára nézve egy általános megjegyzést ennél fontosabbnak tartok. Nagy kár és a valódi tetszés rovására van azon szavalási modor, mely ezen szereplése alkalmával nagyon megközelíté olykor az éneklést, s melybe e különben jeles színész mind jobban bele esik. A szótagok, szavak hosszúra nyújtása, a hangsúlynak oly csudálatosan mesterkélt és merő önkény szerinti alkalmazása, minőt magyar fül soha sem hallott az életben s magyar értelem soha felfogni nem bír, azt okozzák, hogy az ily szavalás soha magyar szívhez szólani nem bír; mert minél jobban eltávozik beszédünk alaptörvényeitől, annál inkább tettetésnek, csupa mesterkedésnek fog feltűnni. – Hogy a szavalás ne mindennapi hangú legyen, nem azt teszi, hogy az élettől merőben idegenné váljék. Valamint a költészet és más művészetek az idealismus mellett *utánzók*, s eszményítésök abban áll, hogy a dolog természetéhez alkalmazkodva az élet tárgyaiban a lényegest, szellemit hathatósabban kiemelik és fejezik, mint a természetben látjuk, úgy a szavaló művészet idealisálása abban állana, hogy az illető élő nyelv használatának értelmet és érzést adó modorához alkalmazkodva a szavaló csak nagyobb súlyt és bensőséget adjon a szavaknak. Mit mondanánk oly rajzolóra, ki a perspectiva fő irányvonalait megvetve, önkényűleg húzná magának az alapvonalakat, s mit mondjunk azon szavalásra, mely a minden nyelv külön sajátságaihoz tartozó más más hanghordozásnak mintegy természetes hullámvonalaitól eltérve ott emelkedik, a hol szállani kellene és megfordítva? Vagy tesz-e hatást azon költő, ki az anyanyelv törvényeit megvetve, maga csinál magának szavakat s syntaxisát idegen nyelvek szerint módosítja? Mi azt tapasztaltuk, hogy épen a legnagyobb tehetségű költők, Vörösmarty, Petőfi, Arany hódoltak leginkább a magyar nyelv geniusának s tanultak legtöbbet az élet nyelvéből, míg a mesterkedők művei nem tettek hatást. Színészeink *nagyságát* és velök a szavalati művészet fölvirágzását is legjobban az hozná meg, ha minél jobban kitanulnák az *életből* (máshonnan lehetetlen) a magyar hanghordozás természetét. Bármennyi jót lehet más részben tanulni külföldi színészektől, e részben *csak* ők nem lehetnek a mesterek. Nem azt mondom, s fentebb sem azt mondám, hogy az élet nyelvének közönséges hangja honosuljon meg színpadunkon. – Azt mondom, hogy az élőnyelv használata módjának főtörvényei tartassanak meg, s ezen törvények alapján is végtelen a szavalás nemesbítésének, hathatósbbá tételének mezeje, s valamint a magyar syntaxis és prosodia határain belül, eddig élt, s ezután előállandó nagy költőink az érzelmek és eszmék egész mélységét és magasságát bejárhatják, úgy színészeinknek sem szűkkörű a szavalásban azon tér, melyet a magyar beszéd hangsúlyának és hanghordozásának törvényei engednek.

Azon kölcsönös hatás, melyben színpadi szavalásunk áll az irodalmi drámai nyelvvel, fontossá teszi irodalmilag is a nevezett törvények szemmel tartását. – Valamint a rosz drámai nyelv, mely nem magyar szójárással van keverve, s az idegen syntaxis, mely a nyelvet kiforgatja erejéből, hatással van a szavalásra, úgy viszont a helytelen szavalás önkénytelenül ronthatja a drámaíró nyelvérzékét. Azért valamint más alkalommal igazságos akartam lenni színészeink szavalása iránt,

midőn a nem hathatós, és nem eléggé magyar nyelvű drámákat hibáztatám, szabadságot vettem most magamnak, hogy igazságos legyek a drámaírók iránt is, a mennyiben netalán ők nem az élethez, hanem némely színészünk szavalásához alkalmaznák a drámai nyelvet.

95.

[S. F., *[Bulyovszkyné játékáról]*, Pesti Napló 1863. jún. 12., 132-3997. sz.]

Június 10-ikén *az írói segélyegylet és jogász-segélyző-egylet javára, valamint Bulyovszkiné asszonynak, a drezdai udvari színház tagjának első vendégjátékául* „Gauthier Margit" 5 felvonásos dráma adatott elő. Részint a jótékony célok, melyekre az előadás történt, részint a rég nem látott vendégszínésznő első föllépte teljesen megtölték a színházat, s kétségkívül legkevesebb vonzerővel volt maga a színmű, mely ellen régen kimondtuk véleményünket, hogy nem a nemzeti színház répertoire-jába való, s itt csak azért nem ismételjük, mivel csupán a vendég kedvéért vétetett elő, ki oly szerepben tán maga kívánt föllépni, melyben színésznőnk, pesti működése utoljáról, eleven emlékezetében van közönségünknek. Ezzel alkalmat adott összehasonlítást tennünk egykori és mostani játéka közt. Ámbár ezen egy szerepből ítéletet nem hozhatunk, részint azért, mivel Gauthier Margit nem tartozik azon szerepek közé, melyek a drámaiság magasb fokán állanának, s az egyénítés s indulatok természetes fejlesztése a jelesb alkotások közé emelnék, és így alkalmat adnának a tragicai színésznő tehetségének kitüntetésére, – részint azért, mivel különben is színésznőnk korábbi legjelesebb szerepei nem mind s nem is kiválóan a tragicum körébe tartoztak: – legjelesebb volt a vígjátékokban, melyekben több szerepe csaknem kifogástalannak volt mondható, – mind a mellett hát, hogy amaz egy szerepből a színésznő jelen művészetére nézve átalános ítéletet nem mondhatunk, van nehány pont, mi az összehasonlítást megengedi. Nagyában a szerep felfogására, egyénítésére s az indulatok kifejezése módjára nézve egészen ráismerünk korábbi színésznőnkre. Szavalása is ugyanaz. Mindez örvendetesen lepte meg a közönséget, mely koszorúkkal, virágokkal hinté be a szó teljes értelmében a vendég első felléptének útját s számos tapsokkal üdvözlé megjelenését és távoztát. A közönség igen szívesen látta egykori kedvenceinek egyikét oly erőben visszatérni, mint elment volt s örömmel tapasztalta azon aggodalmának alaptalan voltát, mintha a magyar színésznőn nagyon feltűnnének a germanisatió jelei.

Ennyit a szereplés s általa tett benyomásról általánosan. Hogy igazságosak legyünk, kötelességünk kiemelni némely részleteket is.

A szereplés részleteiben kétségtelenül haladást láttunk. Színésznőnk a színpadi állásokra, járáskelésre nézve több ügyességet és nagyobb művészi öntudatos mél-

tóságot nyert, s arcjátéka sok helyen hathatósabb, kifejezőbb most, mint annak előtte. Ebben áll, a mennyire egy szerepből mondhatjuk, a különbség egykori és mostani művészete közt. A játéknak néma része az, mi szereplésének több hatást ad.

De mindezen érdemek fölemlítése mellett a játék és szavalás jellemzése hiányos volna, ha egykét árnyoldalt is föl nem említenék. Bulyovszkiné assz. szavalása magában ugyanaz, a mi volt pesti működése utolsó pár évében; de tudjuk, hogy már akkor hanghordozásában, a hangnyomatban, sőt néha a kiejtésben is érezhető volt az idegen példák befolyása s ennek volt tulajdonítható, hogy a nem magyar beszéd törvényeihez alkalmazott szavalás affectáltabbnak tűnt fel, mint talán a színésznő belső érzelme valóban volt. Nem akarván ismételni azon általános megjegyzéseket a magyar szavalásra nézve, melyek egy közelebbi alkalommal, „Richelieu” adatásakor e helyen elmondattak, elég legyen megjegyeznem, utalván az akkor kifejezett nézetekre, hogy habár színészeink némelyike kisebb nagyobb mértékben nem alkalmazza magát a magyar szavalás törvényeihez, hanem részint idegen példák nyomán, részint önkényűleg akarja kivetkeztetni sajátságaiból: a szavalásra nézve ugyanazon elveket alkalmazván a magyar színészek mindenikének szereplésére, csak igazságosak vagyunk. A nemzeti élő szót a színésztől akarjuk legnagyobb hathatóssággal s így legnagyobb eredetiséggel hallani, s külföldön, különösen Franciaországban ez *a fő szempont*, s talán nem helytelenül; mert a mily mértékben épen ez oldala által szolgál legtöbbet a színház a nemzeti nyelvnek, azon mértékben teszi hatalmassá magát a művészetet. – Bármennyi kívánni való volna is nálunk e részben, nem hiszem, mintha oda jutottunk volna, hogy bővebben kelljen ezt igazolni. Bulyovszkiné szavalása épen nem kifogástalan a magyarosság, s következőleg természetesség és hathatósság dolgában; de mint született magyar, s mint a ki vígjátékokban, népszínművekben bebizonyítá, hogy el tudja sajátítni a magyar szóejtés s hanghordozás sajátságait, mint kinek törekvése, szorgalma oly nagy, hogy egy idegen nemzet nyelvének szavalásában oly sokra tudta vinni, rövid időn tán a viszonyaink közt legjobbat tudná felmutatni ez oldalról is színpadunkon. – Ő lehetne egyike azoknak, kik a magyar szavalásnak nagy szolgálatot tehetnének, ha alkalmazná magát magyaros hangérzékéhez. – Ez esetben le kellene mondania egészen a német színészetről és szavalásról, hogy teljes erejét e nagy föladatnak szentelje; de bár mennyire óhajtanók ezt, nem akarunk elhatározására semmi hatással lenni.

A mi a színészetben a mozdulatukat, magatartást illeti is, kétségtelen, hogy vannak átalános érvényű kifejezésmódok különösen az indulatok és szenvedélyek végleteiben; de vannak e részben is nemzeti sajátságok. A nemzeti vérmérséklet, akaraterő, érzelmi fok, szóval a nemzeti jellem kifejeződik a magatartásban, mozdulatokban is, s ezt híven ábrázolja a nemzeti színészet. Habár valamint a költészetben az újkori nemzetek egymástól és a classicai irodalomból sokat vettek, úgy az újkori nemzetek színészetében vannak közös jellemvonások, mintegy állandósított modor; de kinek ne tűnnék fel a különbség az olasz, francia és angol színész, sőt a mindezeket külön vagy együtt sokban utánzó német színész magatartása és mozdulatai közt, oly mértékben, hogy midőn a lángelmű Ristori francia nyelven

tett kísérletet, a párisiak mozdulataiban, magaviseletében nem tudtak menekülni azon benyomástól, hogy olasznő, a ki előttök játszik?

Bulyovszkiné mozdulataiban és magatartásában is bár dicséretes a nemesség s úgy szólván az idealismus magasabb foka; de emlékeztet egyszersmind az idegen modorra is, mi némi affectatio színében tünteti fel a játékot, ép úgy, mint az idegen jellemű szavalásról megjegyzém. Tudom, hogy valamint költészetünkben a nagy eredetiségre törekvés az irodalom némely részét nagyon prózaivá tette, úgy van színészetünkben is egy rész, mely vagy bizarr, szabálytalan eredetiség vagy prózai természetességben keresi a hatást; de valamint ezen szélsőség pártolója nem vagyok, úgy az ellenkezőé sem, mely idegen minták szerint akarja emelni a magyar színművészet épen azon részét, mely csak nemzeti alapon fejlődhetik tovább, mint a hol eddig állott. S. F.

96.

[Salamon Ferenc, *Egy alárendelt kérdés*, Pesti Napló 1863. jún. 28., 146-4011. sz.]

Egy alárendelt kérdés

Nagy bajnak tartanám, ha az országos ínség kérdésével, s más hazai ügyekkel egy sorba kerülne a journalisticában Bulyovszkyné asszony ügye. Még a nemzeti színház körül is ennél fontosabb bajok vannak, melyek orvoslásában némely kontárkodók a bajnál roszabb gyógyszereket ajánlhatnak. – Mindamellett azonban, hogy Bulyovszkyné assz. vendégszereplése, s leendő szerződtetése igen mellékes kérdés még színházunk szempontjából is, kényszerítve érzem magam egy rövid nyilatkozatra, s illetőleg óvásra – oly okból, melyet parlamentaris nyelven „személyes”-nek szoktak nevezni.

A „Pesti Napló”-ban múlt évi december óta alólírt vitte a színházi rovatnak drámát illető részét (operákról más írt). Közelebbről átadám a szót *Reviczky* Szevér úrnak, e lap egyik munkatársának. Az indokok közt elég legyen kiemelnem, hogy már jó eleve maga nagy kedvet nyilvánított arra, hogy Bulyovszkiné assz.-nak „Lecouvreur Adrienne”-ben leendő földléptéről ő írjon színházi jelentést. – A fiatal aestheticusnak átengedtem a tollat, s ő, függetlensége, részrehajlatlansága legnagyobb bizonyítékát azzal vélte adhatni, ha minden lényeges dologban homlokegyenest ellenkezőt mond, mint a mit én e színésznőről egy előbbi alkalommal elmondék.

Ezen ellenkezésre nézve elég legyen annyit mondanom, hogy, természetesen, nem osztom R. úr nézeteit. Enyéim nem változtak. Hadd nevezze „*indokolhatónak*”, „*érdemül felrovandó”nak*, *elismerendőnek*, hogy Bulyovszkiné asszonyság a német színpadokon egy magyar színészi tehetséget bemutatott; nevezze ő a kül-

földi sikert oly kétségtelennek, a mint tetszik, én mindezeket, bár máskép hiszem és tudom, nem akarom vitatni. Hogy Bulyovszkiné a. az, R. szerint, gyenge Adrienne féle szerepből oly valamit alkotott, mely alakító tehetségét bizonyítja, – szintén mellőzöm. Vitába nem bocsátkozom arra nézve sem, a mit R. Bulyovszkiné assz. szavalására mond: „*az én nyelvérzékemet egy szava sem sérté.*" Magamnak tartom a véleményt e szavak után R. úr magyar nyelvérzékére nézve. – Dicsérje bár a színésznő játékában a ritka *bennsőséget, közvetlenséget* – ez szintén a benyomás, műérzék dolga, s különben is e részben aestheticusunk némi kivetőt is talál művésznőjében. – Nem boncolom, mit Ristorira és Ira Aldridge-ra nézve mond – mi részint nem világos, részint nem alapos (mert pl. Ira Aldridge-ban az arcjátékot dicséri, mi pedig a vastag szerencsen arc mellett nem volt erős oldala a nagy tragicai színésznek.) R. több érzést, s kifejezőbb arcjátékot kíván Bulyovszkiné assztól – ez az, miben egyetértünk vele, csakhogy akkor fentebbi magasztalásainak érvényéből nagyon sokat levon. – S e megrovás után következnek a magasztalás superlativusai: B.né assz. plasticája olyan, minőt a magyar *színpad soha sem látott; bámulatra ragad* az öszhang, gond, *műérzék, nyugodtság* (!). Behat az író veséjéig (ott is, a hol kevés fokú érzést fejez ki?) *Nemes fenséggel* játszik. Utoljára elmondja, hogy *Bulyovszkiné a szó magasbb értelmében kitűnő színésznő.* Ez utóbbit, megadtam magam is a vígjátéki szerepekre nézve, – de itt R. a tragicai szerepekre kell hogy értse magasztalását. E részben tehát szintén ellenkezünk.

Mindezt vitatni nem akarom, csak kijelentem eltérő nézetemet. Legnagyobb súlyt arra akarok helyezni, a mit R. magasztaló cikke végén mond. – Mindezen dicséretek után azt kellene indítványoznia, hogy tehát Bulyovszkiné asszonyságot *állandóan* szerződtesse a színház, ha már Reviczky úr csakugyan bele ártja magát az igazgató dolgába. E helyett csodálattal olvasunk ilyen conclusiót:

„Nemzeti színügyünk érdekében, *édes mindnyájunk* (?) kívánságához képest… kívánatos… hogy az igazgatóság hazánk elsőrangú művésznőjét *vendégszereplésre nyerje meg.*"

Magam is kivétel vagyok a „*mindnyá"-junk*" sorából, s ha már az igazgatónak tanácsolni akarnék, azt mondanám, szerződtesse B.-né asszonyságot állandóan, oly feltételek mellett, melyek egyszersmind méltányosak egy, valóban jeles színészi tehetség irányában, s a színház viszonyai közt ildomosak. De semmiesetre ne szerződtesse csupán vendégszerepekre. Művésznőnk vagy magyar, vagy német színésznő legyen. Óhajtanunk kell, hogy legyen ismét magyarrá. Az idegen nyelven való színészkedés nem hogy elősegítené tehetsége fejlődését, hanem szavalásában, s játéka néma részeinek modorában ártalmára van magyar színészkedésének. Ezen, s minden más részben teljesen azon véleményen levén, melyet *Gyulai* Pál a „Koszorú" előbbi számában oly világosan kifejtett, ismétlem, semmi esetre sem vendégszerepekre, hanem állandó tagul szerződtesse B.-né asszonyt a színház, ha illő feltételek mellett képes rá.

Azt hiszem, e javaslatot legmelegebben épen azoknak kell pártolniok, kik a művésznőt sokkal kitűnőbbnek látják, mint magam. Igazság szerint csak abban kellene eltérnünk egymástól, hogy ők *mindenáron* óhajtsák állandó szerződtetését, míg én nem *minden áron* óhajtanám e szerződtetést. Salamon Ferenc.

97.

[Salamon Ferenc, *A „Részvét könyve 1863-ra”*, Pesti Napló 1863. júl. 2., 148-4013. sz.]

A „Részvét könyve 1863-ra”

„A magyar irók segélyegylete megbízásából az alaptőke javára szerkeszti *Gyulai* Pál. Pest, Ráth Mór bizománya. 1863.” Ára fűzve 4 ft, díszkötésben 6 ft.

Nem sok történik nálunk oly kevés zajjal s oly sok sikerrel, mint az írói segélyegylet fölállítása. Hírlapokban tán kevesebb volt mellette az agitatio, mint az akadémia felsegítése érdekében: szép és jó célok dolgában már kevés szóból tudunk érteni. Az egylet főkép a magyar jótékonysági ösztöntől várt s be is bizonyult, hogy nálunk annyira díszlik az, mint a franciáknál a már nemzeti jellemvonásként magasztalt „charité”, mi által főleg a honleányok emelik a nemzetet a művelt világ rokonszenvében. Ez erény nálunk sem új. Már régen számos ősünk tűnt ki benne s az ódon magyar női typust e nélkül képzelni sem tudnók. Mintegy hozzá tartozott az ősi hagyományos életbe azon úrhölgyek képe, kik orvosai, fölsegítői és vigasztalói voltak jobbágyaiknak s az egész környék szegénységének vallás és nemzetiségbeli különbség nélkül. – A hajdani erénynek ma is számos képviselője van, hogy mindig új maradjon s az írói segélyegylet fölállításánál, mint ha kapott volna az alkalmon, hogy a maga tisztaságában nyilatkozzék: a legnagyobb készség mutatkozott oly kérkedés nélkül, mely a szent könyv eme jótékonysági szabályára emlékeztetett: „Bal kezed ne tudja, mit cselekszik a te jobb kezed.” Az írói segélyegylet alig alakult meg, midőn meg is kezdheté működését, ínségbe jutott, aggság vagy betegség által tétlenségre kárhoztatott írókat, írók özvegyeit és árváit részeltetvén tettleges segélyben. E gyors lábra állás bizonyítá talán azon belátásunkat is, hogy minél kisebb a mi nemzeti irodalmunk sok másokhoz képest, annál jobban rászorult, hogy rendkívüli utakon is gyámolíttassék. Elég az, az egylet, ha még nem érte is el azon pontot, hol viszonyaink közt állania kellene, már jótékony, üdvös működésben van, annyival inkább, mivel az ügyet épen a legalkalmasabb férfiak vezetik – mi nálunk nem mindig szokott történni. Hol *jótékonyságról* van szó, lehet-e hazánkban jobb vezetőket találni gr. Károlyi Istvánnál és b. Eötvös Józsefnél, kik élő példái, mi sok erény kíséretében jár a valódi hazafiság, s mily szépen egyesülhet épen a jótékonysággal, mely hazánk földjén is oly sok tért és alkalmat talál a nyilatkozásra?

De nem akarok se az egylet tagjaival, se vezetőivel szemben a közelismerés tolmácsa lenni. Különösön a jótékonyság nem feldicsekvés tárgya vagy jutalmul elismerést váró erény, csak annyit akartam mondani a fentebbiekben, hogy – mint tények bizonyítják – a közönség jobban érti és érzi az írói segélyegylet célját, – hogy sem rászorulna a journalistica buzdításaira.

Ezeknél fogva bízvást felmentve érzem magam, hogy a „Részvét Könyv"ét, mely egy jótékony cél előmozdítására adatott ki, a jótékonyság szempontjából ajánlgassam. Értelmes, érző közönségünk nem szorult e részben buzdító szónoklatra. Nem is szólanék bővebben ama könyvről, ha csupán a jótékony egylet anyagi tőkéjét gyarapítaná. De mint „Koszorú" laptársunk közelebbről megjegyzé, „a Részvét Könyve egy *jó könyv* és egy *jó tett* kérdése." E kettős szempont közül én a a jó könyv kérdését választom.

Az írói segélyegylet az egyenes alapítványokon és adakozásokon kívül sorsjátékokat, hangversenyeket is rendez tőkéje gyarapítására; de alapszabályaiban ki van téve, hogy megkísérli egy irodalmi vállalat útján is szaporítni azon anyagi erejét, melynek kamataiból árvákat, özvegyeket segél és szenvedéseket enyhít, és valóban minden közvetett módok közt, melyek céljait előmozdítják, – bár mindenik teljesen igazolt és sikeres is – legjobban van kigondolva egy évkönyv kiadása, melyben magok az írók legmegfelelőbb módon vehetnek részt, s a közönség legkevésbé vélhet általa csupán alamizsnát nyújtani, mely míg a sors csapása vagy a kor által tétlenségre kárhoztatott írók érdekében adatik ki, a tevékenységre nyit új tért; mely a halottak iránti kegyelet tettleges bizonyítékán kívül az élő irodalmat gazdagítja.

Egy évenkint megjelenő költeményfüzér költőink válogatott műveiből becses adalék az élő irodalomban. Habár szépirodalmi és divat lapjainkban széles tér van nyitva költői művek kiadására, jóval szélesebb, mint Kisfaludy Károly évenkinti „Aurorá"inak korában, ma sem fölöslegesek az ily évkönyvek. A lapok mintegy az írók köz- és mindennapi tevékenységét mutatják föl, az évkönyvek arra hivatvák, hogy évenkinti ünnepélyes kiállítások legyenek, hol a költői tehetségek legjobbjai s átalán a költői termékenység kiváló gyümölcsei gyűjtessenek össze. Ezenkívül vannak művek; melyeket a terjedelem épen ily gyűjteményekben való közlésre utal; könyvnek kicsinyek, lapban csak megszakításokkal közölhetők. Ide tartoznak a hosszabb verses és prózai beszélyek, egy-egy dráma, s mily jól illettek Vörösmarty kisebb hőskölteményei épen az „Aurorá"kba! míg lapokban több számon át közölve vesztenek vala hatásukból.

A „Részvét könyve" szerkesztője helyesen fogta föl e külsőségre nézve is a könyv föladatát. Két terjedelmesebb verses elbeszélést találunk kenne: „Bolond Istók" első énekét Arany Jánostól, s „Zrínyi a költő" című költői beszélyt *Szász* Károlytól. Prózai beszélyt közöl *Jókaitól*, *Jósika* Miklóstól, *Degré* Alajostól és *Bérczy* Károlytól; s hogy a drámairodalom is képviselve legyen, *Szigligetitől* A „Nőuralom" című vígjátékot, mely e nembeli irodalmunknak legjobbik terméke a lefolyt két három év alatt.

Hosszas s fölösleges volna mindezekről egyenként elemző bírálatot közleni. Csak rövid átalános ismertetésre szorítkozom, s az ismertetés célja nem levén a könyv olvasásának fölöslegessé tétele – mi elolvasásra méltó műveknél nagyon hiú törekvés is – tudva és akarva hagyok fenn sokat az olvasó kíváncsiságának. Csak azt emelem ki, mit legjelesebbnek tartok ez oly változatos gyűjteményben, melynek kiállítására harmincegy írónk működött közre.

Habár „Bolond Istók”-ból itt egy nagyobb terjedelmű humoristicus eposnak csak töredékét veszszük, e töredék egy ép fej – egy egész első ének. A görög szobrászat remekeiből a műértők gyakran ennél csonkább „torsó”-kat is szebbnek tartanak az alsóbb rendű művészek egész compositióinál. – Tudjuk, mit várhatunk Aranytól, midőn epicai műről van szó. Az elbeszélés varázsa, változatos menete, a rajzok teljes plasticitása, erőteljes jellemző vonásaik, s a színezés elevensége mellett a rhytmus és hangzat – a művészi öntudat mellett azon valódi érzelem, mely egyszerű őszinteségével meghat – s az egészben azon magyar szellem és gondolkodás, mely a magyar nyelv oly teljesen avatott használásában a legillőbb kifejezést nyeri, – mind oly dolgok, melyeket jól ismer közönségünk a költő más műveiből.

Mindamellett hogy e tulajdonok nagy mértékben egyesülnek „Bolond Istók”-ban, a költő más eposaiból távolról sem lenne fogalmunk róla. – A többi hangjánál és egész szelleménél fogva a naiv eposok közé sorozandó – tán egy kivétellel, – míg ez egészen humoristikus.

A humor, mind a mellett, hogy sok prózai és verses műben vélik némelyek fölfedezni, igen ritka a mi irodalmunkban. E nevet sokan adják a comicumnak, adomai és epigrammai élnek, sőt olykor a csupa elmés szójátéknak is, holott a humor más valami. – A kedélyben van az, s az érzelmek bizonyos disharmoniája szüli, mely az édessel keserűt, a mélységgel bizonyos könnyelműséget, szomorú eseményekkel comicumot, a sírással nevetést vegyít. A költő gyakran egy személyben játszsza Lear és bohóca szerepét, – s jóságainak és hatásának egyik titka abban áll, hogy a bohóc szerepében is nagy adaga legyen a józan észnek és erkölcsi érzéknek, – különben frivollá válik az egész. Shakespeare bohócai külsőleg a bajazzók mezét viselik, de ők tulajdonkép okosabbak s gyakran élénkebb érzékük van a világ ferdeségei iránt, mint a komoly szerepű egyéneknek. – Azonban a költő jobban kifejezi maga azon hangulatot, mely költeményén átvonul, midőn így szól a „Bolond Istók” bevezetésében:

Szeretem én langy május reggelen
A permet-essőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalként a dörgéstelen,
Napszürte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn
A szőke fényü légből visszahárul
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömnek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha – mint tavaszmezőn
Árnyékot napfény – tréfa üz komolyt:
Ez a hullámos emberszív nedélye
Halandó létünk cukrozott epéje.

Szeretem nézni, (bár lábam ügyetlen)
Komoly-vig táncod, keleti fajom:
Mikor feljajdul rátermett kezekben
A hegedű s méláz a cimbalom;
És olykor a bu fátyola lelebben
S kiront a jó kedv táncban és dalon:
Egy élet e tánc, melyben lélek a dal:
Kevés öröm vegyitve sok bánattal.

Így készíti elő a költő az olvasó hangulatát elbeszéléséhez, s a humor természetét elég világosan adja e leírásokban. Az erősebb humoros érzést ugyancsak költőnk, „Bolond Istók"-nak a „Koszorú" közelebbi számában megjelent folytatásában még drasticusabb, és igen találó képben így írja le:

És engem akkor oly érzés fogott el…
A szőllősgazda is, az egyszeri,
Magánkivül s őrjöngve kacagott fel,
Látván, hogy szőllejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullva könyei:
„No csak no!" igy kiált „én uram isten!
Csak rajta! hadd lám, mire megyünk ketten!"

Arany maga, s nem én vagyok, ki e példát használja a humor jellemzésére, s valóban alig lehet ennél jobbat találni is. „Bolond Istók"-ban, mint humoros költeményben, tehát ne várjunk valami csupán comicus, vagy víg beszély-forma művet. Van benne elég comicus, elég nevettető is, de van e mellett megindító, néhol magasztos, néhol lyrailag ömlengő, másutt elegiai, sőt tragicumra hajló is, s alapjában is bajos elhatározni, melyik több, a szeszélyesen comicus, vagy világfájdalmasan bús elem. Bolond Istók, egy magyar középeldabeszéd ezen hősének élettörténete, mely ez első énekben kezdődik, maga is a szánakozó részvét mellett comicus érzelmet támaszt. Maga a mese is egészen humoros. Istóknak mindjárt születésekor egyszerre hal meg atyja és nagy anyja egy csősz kunyhóban. Anyja temetésekor egészen megzavarja a szertartást rívásával. Keresztelése sincs rendén. Fiú létére leány nevet kap a komaasszony tévedéséből. Aztán elvész, cigányok lopják el s egy orgazda család fiává lesz. Már születésével Bolond Istók úgy bukkan be e világba, mint később Debrecenbe. Mese, hang, előadás, kifejezés, s még a verselés rhytmusa is, melyben öntudatosan van némi szabad pongyolaság, a legszeszélyesbb fordulatok és átmenetek, mind oly tökéletesen illenek egymáshoz, mint csak sikerült, azaz mesterművekben látjuk. S mindezeken kívül egészen magyar alakokkal, egészen magyar légkörben játszik a cselekvény, s a mennyire az első énekből sejthetjük, a magyar élet több oldalról lenne egész eredetiséggel festve benne. Az első énekben csak egy csősz kunyhó s egy cigány sátorbeli életet látunk; de Bolond Istóknak viszontagságos kalandjai közben számos életviszonyok közt kellvén forognia, föltehetjük, hogy a későbbi énekekben bár eltorzított, de alakjában hű rajzát vennők a magyar élet sokféle oldalainak. Vajha költőnk foly-

tathatná s idővel befejezhetné ezen irodalmunkban minden hasonmás nélkül álló s oly jeles művet!

A prózai beszélyek közül megemlítem Jókaiét, melynek címe „Kardvas és villám”, mely Timur-khán és Bajezid török szultán érdekes történetén alapult beszély. Vonzó olvasmány költőnk eleven, merész képzelődésével s elbeszélői ügyességével levén előadva. De e nemben különösen kiemelendőnek tartom Bérczy Károly novelláját, melynek címe: „A gyógyult seb.” Egészen beleillik oly gyűjteménybe, melynek rendeltetése, hogy a viszonyaink közt lehető legjobb termékeket közölje. E novella, habár nem akarom azon remekművek sorába emelni, melyekben a költői megragadó képzelet nagyobb ereje, az előadásbeli eredetiség magasb foka tündöklik; de a tárgy átgondolása, a súlynak a lélektani festésekre helyezése, s ezekhez a kivitelre fordított műgond, a jellemfestés s helyes lélektani mozzanatokat ábrázoló nehány jelenet oly tulajdonok, melyek e művet fölülemelik rendes beszélyirodalmunk színvonalán, – s egy beszélyversenyben aligha nem állana a legelsők sorában a közelebbi időbeliek között. – Mellékes dolognak tartom azt dicséretében, hogy a felsőbb körökből, vagy mint szerző mondaná, talán a „high life”-ből vétetett a tárgy; azonban e tekintetből is érdem, hogy jobban látszik ismerni a kört, melyből tárgyát veszi, mint rendesen az aristocratiánkat festő novellaírók szokták. Csakhogy e kör jellemzésében nem árt vala kevesebbet fölvenni a különben is csak külsőleg jellemző „sport” és lovász-körülményekből, mi e szép beszély elején némi affectált színt önt el az előadáson. Az ilyennek is van ugyan helye, de akkor, ha comicus vagy satiricus, s nem komoly az elbeszélés. Bármely osztály különcségei másként az író különcségeiként tűnnek föl. – E hibát azonban, mely különben nem lényeges, s nem zavarja illusiónkat, más részről menteni lehet. Fájdalom! nem állunk úgy, hogy vígjátékban, satirában, humoros költeményekben, beszélyekben egyes, bármely osztály ferdeségeit bántogatni ne sajnálnók. E részben magunk teszszük sokkal kevésbé szabaddá a sajtót, mint a minő Angliában.

De (hogy egy ugrással a „Részvét könyvé”-ben foglalt lyrai költeményekre menjek által) találunk e kötetben egy kísérletet, mely egyenesen éles satirával mer kilépni. A satira címe, a „Széchenyieskedők”, s szerzője Gyulai Pál. Ha nem volna is egyéb csupa kísérletnél, meg volna érdeme. Valóban elmondhatjuk, hogy e satira torka nálunk elrekedt a hosszú hallgatásban, – s igazság szerint nem is volt irodalmunkban a költészet ezen fajának nagyobb képviselője. 48 előtt a „Kisfaludi társaság” aranyakat tűzött ki satirákra s habár ily mesterséges úton is termett néhány figyelemre méltó mű, Petőfi és Arany egy két ily nemű versén kívül alig tudok valami jelesebb költeményt.

Azonban Gyulai Pál satiráját sikerültnek is tartom, – s semmi sem bizonyítja jobban, mennyire új, szokatlan, s egyszersmind találó, mint az, hogy némelyek feljajdultak miatta, s a könyv némely bírálója nemcsak kiváló figyelemre méltatta, hanem ferde elméletekkel bizonyítá be, hogy a költészet e faja szokatlan tünemény előtte. Elég legyen felhoznom, hogy részint azt veték szemére, hogy nem lehet rajta nagyot kacagni (vajjon Horatius satyráin is nevettek-e, kivált kik találva érezték magukat?) mások, hogy nem az aesthetica körébe tartozik a tárgy. Arany

írt volt egy annyira meglehetős ódát Széchenyire, hogy irodalmunknak díszére válik, s írtak mások is politikai emberekre verseket, epigrammokat.

Ha valaki Széchenyi követőire írt volna dicsérő ódát Pindar modorában, a most panaszkodók nem tettek volna szót, pedig a tárgy ugyanaz volt volna, a mi most a Gyulaié. A panasz alapja nem lehet más, mint az, hogy vannak nálunk, kik nem értik, s vannak nehányan, kik nem szeretik a satirát. – Csak e műből ítélve is, költőjének élénk erkölcsi érzete van oly fonákságokra, melyek osztályába a nyegleség is tartozik, s szintoly tárgya lehet a satirának, mint akármely más hiba. Bírja továbbá azon ügyességet, mely élt ad a gondolatnak. Érdemeit nagyon emelné, ha ez írói egyéniségéhez jól illő nemben több ily kísérlettel mívelné költészetünk ez elhanyagolt fajának terét. *Szemere* Miklóstól is találunk egy satiricus jellemű költeményt „Apolló"-hoz cím alatt, s úgy látszik, Sz. is sok részben rá volna születve a költészet e fajára.

A lyrai költemények közt e kötetben találjuk Petőfinek két eddig kiadatlan versét. Egyik címe „Júliához" (1846), másiké: „Mint megfogamzott átok" (1847).

A képzelet és gondolat azon biztos csapongása, mely költeményeiben mindenütt mintegy az emberi lélek szabadságát hirdeti, csekély tárgyakban is, mindkettőben megvan. De a „Júliá"hoz írt szerelmi dalban Petőfi kedélyének azon legszeretetreméltóbb változatait látom, mely csendesebb lelkiállapotában utánozhatlan kedvességű, s melynek egyik szép példája csak az utolsó versszak is:

Im letérdelek előtted,
S esdve nyujtom föl karom,
Vonj föl engem kebeledre,
Vagy borulj rám, angyalom!

Mondanom sem kell talán, hogy a megelőzött versszakok teljesebbé teszik e sorok értelmét.

Tompa Mihálytól három szép népdalt s egy elegiát közöl a „Részvét könyve", különösen kiemeljük a népdalokat, s köztök a II. számút, melynek címe: „Bújdosom a kerek földön" kétségkívül közkedvességben fog részesülni. Erdélyi, Lévai, Madách is szép költeményeket küldtek a lyrai részbe, mely összesen mintegy negyvenöt művel van képviselve, hogy a „Részvét könyve" mintegy tüköre legyen mostani szépirodalmunknak.

Végül csak még egyet emelek ki, mi e gyűjtemény legszebb gyöngyei közé tartozik: ez egy ó-székely ballada, közli Kriza János. Ha tudjuk azt, hogy a népballadák átalán, s különösen a székelyektől Kriza által közlöttek költői lélek és művészet dolgában mily magas fokon állanak, el kell ismernünk, hogy egy „Fogarasi István"t, az e nemben egyik legkitűnőbbet, megmenteni az enyészettől nagyobb érdem, mint egész kötet középszerű *eredeti* dalt írni, lehetlen az ily gyűjtők nevét méltánylattal föl nem említnünk. – „*Fogarasi István*" ballada, mint tárgya bizonyítja, legalább is kétszáz éves, s mint mutatja az a rendkívül egyszerű naivság, melylyel a patheticus eset el van regélve, valódi népi eredetű költemény. A rímtelenség, e régiség és e rendkívüli egyszerűség mellett is dicsőséggel áll meg a magyar költészet legszebb balladái közt. Salamon Ferenc.

98.

[S. F., [Eugène Labiche – Édouard Martin: *Perrichon úr utazása*], Pesti Napló 1863. júl. 5., 151-4016. sz.]

Július 1-sején adtak elő első ízben ily című művet: „Perrichon úr utazása”. Vígjáték 4 felvonásban. Írta Labiche és Martin. Franciából fordította Huszár Imre.

Nem mindig találják el fordítóik, mi az a külföldi drámairodalom termékeiből, mi megérdemli, hogy répertoireunkba felvétessék. Annyival inkább méltányolnunk kell, hogy jelen esetben a választás szerencsés volt. „Perrichon úr utazása” nem valami remeke a vígjátékoknak; – de több eleme van meg benne a valódi comicumnak, s legalább a főszemélyt tekintve, több jellemzési tehetséget mutat, mint az újkori francia vígjátékok nagy része.

Perrichon úr, egy párisi kocsigyáros, utazni megy Svájcba, megjárja a hegyeket, a nyárs polgár, ki az úri rend kedvteléseit majmolja, s sokat tart testi ügyességére is, minden lépten- nyomon kimutatja, hogy nem neki való a svájci kirándulás. Azonban Perrichon úr korántsem Peleskei notarius-féle egyéniség, kinek nevetséges volta főleg a járatlanságban állana, s a mű több egy bohózatnál. – Perrichon egyénisége mélyebb lélektani oldalról van fölfogva, s a comicum is valódibb e műben. A jó szívű, de szerfelett hiú ember van felmutatva, még pedig azon lélektani igazság szempontjából, hogy az ember jobban szereti azokat, kikkel maga tesz jót, mint oly embert, kinek hálával tartozik. Ezen erkölcsi fogyatkozás nevetségessé tételét tűzték ki célul a vígjáték szerzői, s ezt igen nagy ügyességgel érték el.

Alapvonásaiban elmondom lehető rövidséggel a mesét. Perrichon úr Párisból Svájcba utazik a havasokra nejével és férjhezadó szép leányával. Két ifjú, egy bankár és egy üzlettársulat igazgatója, kik egyaránt szerelmesek a még ismeretlen lányba, kísérik mindenütt a családot. A két ifjú megegyezik, hogy akármelyik legyen közülök győztes a lánynál és a szülőknél, a másik békén tűrje sorsát. A vetélytársak egyike Armand (Lendvay), másika Dániel (Szerdahelyi), kik példás türelemmel vannak egyik a másik iránt mindvégig. – Egyszer egyik, másszor másik véli magát győzedelmesnek a lány és szülők szíve felett.

Armand győz először. Perrichon úr a Montblanc alatt a jégmezőre megy lóháton, s Armand kíséri, míg a kényelmet szerető Dániel veszteg marad a havasi vendéglőben. – Perrichon úr ügyetlen lovagló levén, egy veszélyes helyen lebukik a lóról, s bizonyos halállal végződendő gurulásában Armand tartja fenn. – Perrichonné és lánya szíve meg van nyerve e hősi tettel. Armand menté meg a családapa életét. Korántsem nyerte meg azonban Perrichon úr szívét. Armand előtte nem élte megmentője, hanem emlékeztető jele a hiú ember lovaglásbeli ügyetlenségének, s annyira iszonyodik tőle, mint valami hitelesétől, kinek sokkal tartozik. E különben szerény fiatal ember arcán nem lát egyebet, mint kiállhatlan kérkedést, hogy ő az, kinek életét köszöni: szóval a hála rá nézve tűrhetetlen.

Dániel, a második vetélytárs kiismeri Perrichon e gyöngéjét, s egészen ellenkező utat kísért meg. A kocsigyáros, hogy megmutassa lovagias elszántságát, egy második veszélyes útra indul, mihelyt kipihente az első bukást. – Most Dániel kíséri őt, ki egy kevéssé veszélyes jéglejtőn szándékosan csúszik le, hogy Perrichonnak alkalmat adjon megmentésére. A csel sikerül. Perrichon úr könnyű szerrel lett egy emberélet megmentőjévé. Van már, mivel egész életében dicsekedhetik, s lélekjelenléte, testi ügyessége örök emlékeztető jelének tekinti ezután Dánielt. E fiatal ember iránti szeretete határtalan, maga sem tudja miért. Nem győzi őt ölelni, csókolni, magasztalni, s nem tudna megválni tőle, míg Armandról hallani sem akar, iránta rendkívül hideg. – Az apa tehát Dánielhez akarja adni leányát, míg az anya Armandnak szánta, s maga Henriette kisasszony is iránta mutat vonzalmat. Az apa azonban nem enged, s a győzelem Dániel részén van az utolsó felvonás végeig.

Mellőzöm a fentebbi vázlatban mondottak peripetiáit, s mellőzök némely mellékkörülményt és szereplőt. Csak annyit jegyzek meg, hogy Perrichon úr comicus hiúsága, és sajátságos, de lélektanilag igaz és híven rajzolt elfogultsága Dániel iránt, s ellenszenve a másik vetélytárs ellen, meg nem szűn érdekelni és mulattatni, – annyival kevésbé, mivel Perrichon úr szerepét az játszsza, ki színházunknál legalkalmasabb rá. *Szigeti* adta e szerepet, s egészen elemében volt. Kedvvel, elevenséggel játszott, és az egész jellem hű ábrázolásával, az egyes lelki állapotok erélyes előtüntetésével megnyerte mindenki tetszését. Perrichon egyike Szigeti legjobb szerepeinek.

Perrichon szerepén kívül, mely az egésznek igen nagy részét teszi, a többi kevesebb ügyességgel és éllel van feltüntetve. Halavány vázlat mindenik, még a két vetélytárs jellemzése is, kiknek, Perrichoné után a legnagyobb szerep jutott. És e hiány kapcsolatban áll az egész mű egy organicus gyöngeségével. – Hibája e műnek, hogy a nézőre nézve meglehetős közönyös marad, melyik győz a két vetélytárs közül. Armand becsületes úton nyeri meg a leány és anya szívét, míg Dániel cselhez folyamodik. Tehát Armand mellett kellene lenni rokonszenvünknek; de ő igen halvány alak arra, hogy nagyon érdekeljen; Dániel mellett szintén rokonszenvet érzünk. Az, ki egy comicus műben a hiú és gyönge ember büntetője és rászedője, hacsak valami véteknek nevezhető tettet el nem követ, mindig némi rokonszenvet vív ki a közönségnél. Különben Dániel alakja sincs jól festve – s a két vetélytárs így ellensúlyozza és paralysálja egymást a néző érdekeltségében. E részben szerzők nem voltak oly ügyesek, mint Perrichon úr jellemének előállításában.

Maga a mű bevégzése is épen a fentebbieknél fogva nem felel meg annak, a mit a főszerepben mutatkozó alakító tehetségtől várnánk. Dániel, ki a mű comicus alakját rászedi, megbukik, s a comicus alak megtér. E megtérés egy hallgatózás nyomán történik. Midőn Dániel beszéli, hogyan menteté meg magát *szándékosan* Perrichonnál, hogyan fizetett maga egy hírlapnak, hogy Perrichon hőstettét kihirdesse egész Franciaországban stb. a kocsigyáros egy ajtó mögött hallgatódzik s így bukik meg addigi kedvence, hogy az apa is végkép Armand részére hajoljon. – Megemlíthetném a mű egy másik hibáját, hogy a két vetélytárs merőben ellenté-

tes úton járván, az egész mű egy lélektani leckén látszik végződni, mely szerint nem kell az embernek nagyon tolakodónak lenni jó tetteivel; – mert hála helyett ellenszenvet ébreszthet, – míg, kivált hiú emberek, belénk szeretnek, ha engedjük, hogy ők tegyenek jót velünk, s szerzőktől tapintatlanság volt, hogy a darab vége felé egy meglehetős egyhangú jelenetben el is mondatják Dániellel e lélektani maximákat.

E műben íme fogyatkozások mellett is élvezetes és mulatságos vígjátékkal gyarapodott a répertoire. S. F.

99.

[S. F., *A Kisfaludy-Társaság tizennegyedik közülése*, Pesti Napló 1864. február 7., 30-4193. sz.]

A Kisfaludy-Társaság tizennegyedik közülése

a tegnap jelentett programmhoz képest véghezment.

Nagy számú közönség vett részt az ünnepélyben, s közte számos hölgy; a terem és a karzatok egészen tömve voltak.

Az emelvényen, a tagok közt – kik közül nemcsak a helyben lakók voltak jelen teljes számmal, hanem egykét vidéki is – örömmel láttunk számos *alapító* tagot is.

Az idei közgyűlés általán örvendetes külső jele annak, hogy a Kisfaludy-Társaság iránt a közönség belső érdeklődése emelkedőben van, a mi tulajdonkép nem is új vívmány, csak megújulása egy régibb tüneménynek.

Jelen voltak mondják, hogy 1848 előtt a Kisfaludy-Társaság közgyűlései iránt oly érdekeltséget mutatott a közönség minden évben, mint jelenleg. S mégis a mostani részvétnek tán több értéke van.

Negyvennyolc előtt az akkori felnőtt nemzedék többnyire magyarázat nélkül is tudta, mi az a „Kisfaludy-Társaság." Sokaknak eleven emlékezetében volt az a lelkes irodalmi kör, melyet Kisfaludy és fiatal kortársai képeztek, hogy új életet, fényt és hatalmat kölcsönözzenek a magyar költészetnek, minővel azelőtt még soha sem bírt. Nem annyira azért neveztetik helyesen a társaság Kisfaludy Károly nevéről, mintha tán e kitűnő írónk a legelső magyar költők sorába tartoznék, hanem azért, mert neve elválhatlan kapcsolatban áll a nemzeti költészet újjászületésével, s egy *szépirodalmi egyesülés eszméjével.* – A Társaság emez okból nevezi magát méltán Kisfaludy nevéről, s ez okból tartja minden évben közgyűlését Kisfaludy Károly születése napján, február 6-kán.

Jelenleg már kevesen lehettek a teremben, kik közvetlen hatása alatt voltak amaz irodalmi újjászületésnek, melyben Kisfaludy köre játszá a főszerepet; s most, midőn annyi az irodalmi közlöny, alig várnók az újkor fiaitól és leányaitól hogy eltudják képzelni, minő nagy jelentőségű s mondhatni történelmi fontossá-

gú volt egy, évenként egyszer kis formatumban megjelent zsebkönyvecske – Kisfaludy „Aurórá”-ja. A közönség érdeklődése azonban bizonyítja, hogy rég elhalt jeleseinknek, és egy szép kor hajnalának emlékezete az értelmiségben ma is elevenen él.

Az alábbi közleményeket melegen fogadta, s tetszés nyilatkozatokkal kísérte a közönség. Nemcsak az *elnöknek* mindig nemes, emelkedett és eszmedús beszéde, nemcsak a titoknoki előadás, hanem némileg alkalomszerű érdekkel látszott bírni a Vörösmarty felett tartott emlékbeszéd is, melyben épen Kisfaludy korára és az akkori irodalmi viszonyokra nézve nem egy fölvilágosítást talál az olvasó.

Emez emlékbeszédet váltva olvasta szerzője b. Kemény Zsigmond, és Egressy Gábor.

Nagy és közben-közben kitörő tetszéssel fogadá a közönség Székács Józsefnek szellemdús és jelesül előadott szatíráját, melynek címe az „Új-biblia.”

Következtek a jutalom hirdetésekről szólott jelentések.

A közönség megelégedését alkalmasint megnyerte az is, hogy nem szerfölött sokat kellett hallania a jóból, mi ily gyűléseken néha megtörténik – azaz nem tartott felettébb sokáig. Még egy óra előtt elmondhatá az elnök rövid zárszavát, melyben szívesen megköszöné a jelen volt közönség meleg részvételét.

A gyűlést megnyitó elnöki beszéd tartalma következő:

S. F.

***

Ha valaki kétségbe vonja azon befolyást, melyet az egyes nemzetek állására irodalmuk gyakorol, azt a jelen év, melyben Európa nagy nemzeteinek egyike, legnagyobb költőjének három százados születése napját ünnepli, meggyőzheti tévedéséről. A babérok és kincsek között, melyeket az angol nép százados törekvéseivel kiérdemelt, bizonyára nincs olyan, melynek birtokában büszkébbnek, gazdagabbnak érezné magát, mint azon borostyán által, melylyel a civilisált világ nevében majdan nagy fiának szobrát fogja megkoszorúzni. A sors, népek, mint egyesek iránt, állhatatlan, s idők jöhetnek, midőn a nagy nemzet, mely az újkorban Róma és Carthago szerepét egyesítve – mit a régiek lehetetlennek tartottak – a világ ura és tőzsére akar lenni egyszerre, talán épen ezért magas állásából alább száll, de a fény, melyet Shakespeare neve az irigyelhető szigetre áraszt, s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fel fogja tartani e nemzet dicsőségét még akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

És méltán, mert valamint azon érdemek között, melyekre az egyes nép hivatkozhatik, a legnagyobbak azok, melyeket magának az emberiség általános művelése körül szerzett, úgy nincsen semmi, mit annyira sajátjának mondhatna.

A hadi dicsőség, az anyagi jólét, sőt egyes tudományok s művészetekben tett nagyszerű haladás, a geographiai helyzet, kedvező körülmények, vagy a nép egyes képességeinek eredménye lehetnek, de irodalma csak egész egyéniségének kifolyása, s azért szellemi és kedélyi egész becsének legigazságosabb mérlege, úgy, hogy mit némelyek az alkotmányról mondanak, az sokkal jobban illik az irodalomra, hogy minden nép olyannal bír, minőre érdemes, s azon állást, melyet e tekintetben elfoglal, mindig csak magának köszöni.

Mert ne higyje senki, hogy az irodalom fejlődése, annak anyagi pártolásától függ. A történet ellent mond ezen, hízelgők által annyiszor ismételt, s hiúk és gyengék által annyiszor elhitt állításnak. A bőkezűség, melylyel uralkodók és kormányok az irodalmat néha felkarolták, ott, hol az más okoknál fogva már fejlődésnek indult, elősegíthette e fejlődést; de valóban nagy és életre való irodalmat teremteni nem bírt sehol, sőt, mert az írót, ki pártolásait csak a hatalomtól várja, annak irányában lealázza – többnyire épen az ellenkező hatást idézte elő. Ez történt August és X. Leó, ez XIV. Lajos alatt, midőn a vásárolt írók által nagynak nevezett király, ki Augustusnak képzelve magát, az irodalmat felséges mosolyaival és nyílt erszényével tartó, minden bőkezűségével csak azt érhette el, hogy a fénykor, melynek csillagai Corneille, Racine, Moliére, Boileau s anynyi ezekhez hasonló, uralkodásának első felében ragyogtak, általános sülyedéssel végződött, s a büszke király életének utolsó 20 évében azon nemzedékből, mely kormányának hatása alatt nőtt fel, nem találunk egy nevet vagy munkát, mely a francia irodalomra állandó hatást gyakorolt volna.

A végzet az egyestől megtagadta a hatalmat a szellem felett, s miként az önkény erőlködései annak ébredését nem nyomhatják el, úgy egyesek jó akarata nem ébresztheti azt fel álmából.

Nem egyesek pártfogása, hanem közrészvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szelleme és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, mikből kincsei folynak, s hogy erről meggyőződjünk, nem szükséges egyéb, minthogy saját irodalmunk történetére tekintsünk vissza.

Nem tartozom azok közé, kik a hiúságnak bármily téren hízelegni szoktak, s önámításnak hiszem, ha irodalmunkat jelen állásában Európa előbbre haladt nagy nemzeteinek irodalmával párvonalba állítjuk. – Erős bizodalmam van irodalmunk jövőjében, melynek 30 év óta gyenge tehetségeimet szentelem, de ha meg vagyok is győződve arról, hogy a fa, mely egy félszázad alatt ennyire nőtt, a legmagasabbakkal versenyezve fogja idővel emelni erős sudarát, s hogy az épület, melynek alapjait leraktuk, egykor dicső leend, én a fiatal fát a százados tölgyekkel nem hasonlítom egybe, s elismerem, hogy az alapokban, melyeken nemzeti irodalmunk magasztos épülete majdan emelkedni fog, sok egyes követ találunk, melyen a művészet simítása hiányzik; – de ha irodalmunk jelen állása nem felel is meg vágyainknak, s ha az a fényponttól, hová csak hoszú törekvéseink emelhetik, még távol áll, nem mondhatjuk-e némi öntudattal, hogy irodalmunk fejlődése példátlanul gyors vala, s hogy mindent, mit e téren előmutathatunk – azt egyedül önmagunknak köszönjük? – Elég nagyobb s fényesebb irodalmat találunk, de olyan, mely a hatalom részéről kevesebb pártfogásban részesült, bizonyosan nincs a világon. – Ápolás nélkül, szabadon fejlődött az, mint a fa az erdőben, mely növését csak a csíra épségének és a föld, termékenységének köszöni, s mégis e fa nem termett-e már is oly gyümölcsöket, melyekre büszkeséggel mutathatunk?

Ismétlem, ne ámítsuk magunkat törekvéseink eredménye iránt, s valljuk be nyíltan, hogy az irodalom legtöbb ágaiban még kezdők vagyunk. Regényirodalmunk, ha azt az angol, német vagy franciával hasonlítjuk össze, aránylag szegény, s még inkább drámairodalmunk, sőt ha az epos és lyrában sok kitűnőt mutatha-

tunk fel, más népek a költészet ezen nemeiben is többet, s talán tökéletesebbet alkottak; de van egy ága irodalmunknak, melyre nézve ezt nem ismerem el, s melyben, meggyőződésem szerint, más nemzetekkel nemcsak versenyezhetünk de azokat fölülmúltuk. – Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat, mely e téren a mienknél jeles művekben gazdagabb volna.

S honnan van ez? honnan van, hogy jelesebb íróink kivétel nélkül, épen e tárgygyal foglalkozva alkották legjelesebb műveiket? Szükséges-e, hogy e tagadhatatlan ténynek okait fejtegessem, s elmondjam, mit önök úgy is tudnak: hogy irodalmunk ezen felsőbbsége csak azon öszszeköttetésnek tulajdonítható, mely közte s a nemzet legbensőbb érzelmei között létezik.

Mert költészetünk, midőn a hazáról szól, csak a nemzet aggodalmait s bánatát, reményeit és lelkesedését fejezi ki; mert a dal csak ezerek érzelmeinek viszhangja, mert a nemzet keblében ezen húr rezeg legerősebben, mert a költő itt azon öntudattal nyúl a kobozhoz, hogy mit kimondani nem tud, az egerektől értetni fog, mert népünk kedélyének mély aknáiban ezen ér a leggazdagabb, azért leggazdagabb e nemben költészetünk is, s ebbeli felsőbbségünk csak azon régi tapasztalásnak egy új bizonysága: *hogy minden irodalomnak valamint becse úgy hatása, azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll.*

S ez az, mi, valamint eddig, úgy ezentúl irodalmunk egészséges fejlődésének feltétele.

Ismétlem, nem pártolás s egyesek bőkezűsége biztosítják irodalmunk jövőjét, sőt még azon lelkesedés sem, melylyel azok, kik az irodalom mezején működnek, feladásukat teljesítik. Az Akademia, mely az összes irodalom, s társaságunk, mely annak egyes ágainak művelését tűzte ki feladásául, egyaránt elégtelenek e cél elérésére: minden azon összeköttetéstől függ, mely a nemzet és irodalom közt létezik, s hogy ezt feltartsuk, hogy ezt erősebbé, felbonthatlanná tegyük, ez az, miben én azon kötelességek legfőbbikét látom melyekkel a nemzet irodalma, s ez a nemzetnek tartozik, s mely röviden kimondva csak abban áll, hogy a nemzet, irodalmát legbecsesebb sajátjának ismerve, iránta részvéttel viseltessék, s az irodalom a nemzet szelleme képviselőjének tekintve magát, azt méltóan képviselje.

Irodalmunk jövője, legbensőbb meggyőződésem szerint, csak attól függ, hogy e kötelességek mind két részről híven teljesíttessenek.

Talán felesleges, hogy önök körében e kötelességekről szólok. A lelkesedés, melyet e nemzet a tudományosság előmozdításában tanúsít, a részvét, melyet társaságunk is oly bőven tapasztal, biztosítanak, hogy erre szükség nincs; de miután tisztemben áll, hogy ez ülést megnyitva, irodalmunk állásáról, szükségeiről és kilátásáról szóljak, miért ne mondanám ki nézeteimet azon feltételek iránt, melyektől meggyőződésem szerint e kilátások teljesülése függ, ha ezt csak azért tenném is, hogy azon bizodalmat fejezzem ki, melylyel a jövőbe tekintek.

Mert valamint a nemzet, mely irodalmához eddig annyi szeretettel ragaszkodott, s a legnehezebb időkben, ezer szükségtől szorongatva, neki palotát emel, az iránt, miben jövőjének zálogát látta, közönyössé csak úgy válhatnék, ha az részvétére érdemetlennek mutatná magát, úgy ez csak akkor történhetik, ha mi, kik

tevékenységünket e térre fordítjuk, megfeledkezve kötelességeinkről, feladásunkhoz hívtelenekké válnánk, s ha e teremben körültekintve, a hölgyek és férfiak koszorúját látom, kik e kizárólag irodalmi ünnepélyünket jelenlétünkkel megtisztelék, s látom körülöttem társaimat, kik közül többekkel annyi éven át egy téren működöm, s azokat, kik ifjabb erővel hozzánk csatlakoznak, hogy törekvéseinket folytatva, a magasságot, mely után mi hasztalan sóvárogtunk, elérjék, teljes bizalommal elmondom: *ez nem lesz soha.*

A nemzet tudja azt, mivel irodalmának, s az irodalom, a mivel a nemzetnek tartozik, s valamint ez, bármi nagy jövőt rendelt számára a kegyes istenség, mindig kegyelettel, s hálával fog viseltetni az iránt, mi, mint a tavasz virágai, ébredésének első jele vala, úgy mi, kik a magyar irodalom terén működünk, nem feledhetjük el, hogy azoknak nyomdokain járunk, kiket az utódok műveikben talán fölül múlhatnak, de törekvéseik tisztaságában, nemes lelkesedésben és áldozataik nagyságában senki; s kik, ha nem mint írók, de mint emberek, mindig példányképen fognak állani előttünk, szobraikon viselve a hervadhatatlan koszorút, az egyedüli bért, melyet a művésznek kívánni szabad, de melyet biztosan csak az visel, ki azt mint művész, mint ember s mint hazafi, háromszor érdemelte meg.

100.

[Salamon Ferenc, *Zrínyi Miklós ifjúsága*, Koszorú 1864. február 21–28., márc. 6., 8–9–10. sz., 169–173., 193–197., 217–221.]

Zrínyi Miklós ifjúsága

Nem volt a töröknek esküdtebb ellensége a Zrínyiknél; nem volt híresebb vitéz az országban, mint eme család mindenik tagja. Pedig mindenike nagyon rövid ideig járhatta szüléje vitézi oskoláját.

Mikor a szigetvári magyar Leonidas, Zrínyi Miklós, a bizonyos halál előtt kevéssel, fia György számára birtokot s pártfogást kér Miksa királytól, csak tizenhét éves a fiú. Zrínyi György, a hírneves „ország kapitánya” 1603-ban, Vépen, természetes halállal végzi dicsőséges életét. Árvái közül az idősbik, Miklós, bár részt vesz már némely csatákban, de nagyon ifjú még; a kisebbik testvér, György, csak hat éves fiúcska. A nagyobbik testvér, Miklós, kit csak mintegy 1610-ig említ a krónika, 1625-ben hal meg, úgy látszik magtalanul. Öcscse György lett már korábban a család feje, kinek két fia volt: Miklós és Péter. Midőn ezek apját Györgyöt 1626-ban hirtelen halál ragadja el, nagyobbik fia, Miklós, kinek ifjúságát akarom vázlani, nem töltötte volt be tizedik évét. Ez utóbbi Zrínyi Miklós, kit „költő” névvel szoktunk megkülönböztetni öt-hat ily nevű ősétől, még mintegy tíz éves koráig, 1625-ig sem láthatta folytonosan atyját. Ez gyakran járt oda Zalam-

egyéből a felvidékre, sőt külső országokra is, hogy II. Ferdinánd pártján buzgólkodjék Bethlen Gábor ellen s részt vegyen amaz európai háborúban, mely „harminc éves” nevet visel. Gyakran vált szükségessé az apa távolléte az által is, hogy horvátországi bánná lett: Csáktornyáról sűrűn szólíthaták ügyei most Zágrábba majd a pozsonyi gyűlésekre. De míg atyját láthatta, s mind az a mit tőle látott, nagyon alkalmas volt fölkelteni a fiú szeretetén kívül a gyermek bámulatát.

Az apa még ifjú volt, halálakor is alig harminc éves. Mindaz, a mit róla mond a hű krónika, személyes bátorságot, kalandos tevékenységi ösztönt s vasgyúró testi erőt tanúsít. Mester volt a vadászatban. Az üldözött rókát lóhátról dárdájába szúrta s úgy mutatta be vadásztársának, Ferdinánd hercegnek, ki, ha akkor Stiriában mulatott, szomszédja volt Muraköz urának.[1] Vadászati szenvedélyét örökölte fia is, – s ez a szenvedély okozta férfikorában gyászos halálát. – Azonban a férfias mulatságok közt nem a róka, medve és vadkan volt „nagy vad”-nak nevezhető a Zrínyieknél. Az ügyesség netovábbja a szomszéd török oroszlánok elleni vállatatokban tűnt ki. Kénytelenség volt ez többnyire; de néha csupán kedvtelés- s gyakorlás-képen történtek nagy lesek a török ellen, kit várából kicsalni s tőrbe ejteni nemcsak dicséret, hanem valódi tisztesség vala. Nem számlálom elő Zrínyi György kosztanicai és jeszenóci győzelmeit, melyek újra föleleveníték a Zrínyi nevet a török szomszédok rémületére s a magyar bajtársak tetszésére. – Már is számosan küldék a nemesek közül fiaikat Zrínyi György udvarába, látni, tanulni a hősiséget és gyakorolni a harcok kézi mesterségét. Ez volt abban az időben az úrfiak egy részének felsőbb iskolája.

Nem lehetetlen, hogy Györgyben több volt a csupa személyes bátorság, mint a tudomány. Életírójánál olvassuk, hogy habár a nyájas, derült s mindenki iránt leereszkedő bajnok örömest hallgatta olykor a komoly és tudós férfiak beszélgetését, maga nem sokat forgatta a könyveket. De az utóbbi foglalkozás kevésbbé hat vala az ifjúi és gyermeki képzeletre, mint ama kalandok, melyek kézzelfogható példái voltak a leleményességnek és vakmerő bátorságnak. Az oroszlánt nemcsak síkon támadta meg, hanem fölkereste barlangjában, a Zrínyi birtokkal szomszédos Kanizsában is. Jobbágyával egy szekér fát vitet az utóbbi török várban tartott hetivásárra. Maga parasztnak öltözik s szintén bemegy, mint jobbágyának béresszolgája, meghagyván ennek, hogy minden gyanú elhárítására üssön is rá egyetkettőt a törökök láttára. A csel sikerült, pedig veszélyes voltát nevelte, hogy a kanizsai török színről-színre ismerhette Muraköznek minden vajdáját, – annyival inkább gazdájukat.

Atyja távollétében is sokat láthatott a gyermek, mi a későbbi harcos és költő képződésére nagy befolyással volt.

Míg a családfő odajárt, neje és gyermekei az ősi birtokon vidéki életet éltek. Nagyon ritkán nevelték akkor városon a gyermeket, s a leghatalmasabb főúr háznépe is, a salon és városi társadalmi élet helyett, melyről alig volt fogalma, megelégedést talált a családi életben s a szabadabb természet kebelén. – Habár a Zrí-

[1] Rattkay. Memorabilia regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, 1772-diki kiadás 176. l.

nyieknek Zágrábban is volt saját házuk, eme, kivált abban az időben kis vidéki városka, mely alkalmasint csak egy mostani mezővárossal versenyezhetne, nem sok kecsegtetéssel kínálkozhatott. Mióta a Szigetvárnál elesett Zrínyi Miklós, a család második megalapítója, kézre kerité Csáktornyát s vele a Zalamegyében levő terjedelmes birtokot, az egész Dráva-Muraközt, nem különben egy-két vasmegyei urodalmat, a család állandó székhelye Csáktornya lőn. Habár e nemzetség, a töröktől kiűzetvén legtöbb horvát- és dalmátországi birtokaiból, székhelyét a teljesen magyar területre tette által, nagy birtokai voltak az akkori Slavoniában, melyet ma Horvátországnak nevezünk, A Zágrábtól nem messze feküdt Medveváron kívül, melyet közelségénél fogva még a Csáktornyai uradalomhoz lehetett számítni, külön birtokrészt képezett az, mely a Kulpa mellékén s azon túl messze elterjedt, a mai magyar tengermellékig és a dalmát tengerpartig. Eme második birtok rész főhelyének, úgy látszik, Ozaly várát tartották a károlyvárosi részekben. Kevés volt ebben az ősi Zrínyi birtok: házasság és sokáig vita alatt volt jogcímmel szerzé ezt ugyancsak a szigetvári Zrínyi, a Frangepán családnak egy magtalan és megtébolyodott tagjától. – Midőn két Zrínyi testvér osztozott, úgy látszik az idősbiknek a fontosabb Csáktornyai, az ifjabbiknak a szintén roppant terjedelmű ozalyi birtokok jutottak osztályrészül. Legalább későbben így osztozik Zrínyi Miklós öcscsével, Péterrel. – Nem maradt róla semmi adat, hogy nagybátyjok és apjok, Miklós és György, megosztoztak volna. Ha osztozás történt, az idősbik, Miklós, lett volna valószínűen Csáktornya ura, és György, hősünk atyja, az ozalyi és tengermelléki birtokot kapja. Ekkor Zrínyi Miklós, a költő, hihetősen nem Csáktornyán született. – Ezt a kérdést eldönteni bajos adatok hiányában; de a valószínűség eddigelő a mellett szól, hogy apa és nagybátya meg nem osztoztak, mindkettő állandó székhelye Csáktornya volt, s Zrínyi a „költő" Csáktornyán született.

Bármint legyen ez, a birtok nagy terjedelmű volt. Egy-egy Zrínyi a Balaton mellékétől az Adriai tengerig utazhatott, hogy csaknem mindig a család valamelyik várában háljon meg, s nagyon hihető, hogy a főurak családja a vidéki életet az által tette változatossá, hogy székhelyéről ideig-óráig más várba tette át lakását. A költő anyjáról, ki Szécsi leány volt, keveset tudunk: de átalános szokás volt, hogy a férj távollétében a nő vezette a fölügyelést a családi birtok felett, – s minél gyakrabban volt távol a családfő, annál nagyobb mértékben rákényszeríté a szükség a nőt az ily szerepre.

A mit Zrínyi Miklós maga körül látott és hallott, mind hasznos tudomány volt későbbi komoly életpályáján. Az ősi birtokon sajátságos gazdálkodás folyt. Minden várnak volt egy-egy tiszttartója, ki a jobbágyokkal megmíveltetvén az urodalom földjeit s beszedvén tőlök a tizedet, az aratás és szüret áldásait behordatta a várba s elhelyezte a bástyák alatti pincékbe. Azonban a vár több volt gabonásnál, a tiszttartó több egyszerű gazdatisztnél. A vár egy-egy örökös hadi lábon tartott erőd, a tiszttartó megannyi katonai parancsnok volt, valamint a nagybirtokú földesúr megannyi született tábornok. – Az ágyúgolyó, fegyver és puskapor szintoly nélkülözhetlen volt az élet fenntartására, mint a búza és bor, melylyel a földesúr, a kenyerén élő várőrség táplálkozott; a tiszttartónak szintúgy kellett értenie a várfalak építéséhez, mint a szántás-vetéshez, – különösen a Zrínyi-féle birtokokon,

melyek nagyrészint igen ki voltak téve az ellenség folytonos leseinek. A török és magyar soha föl nem hagyott az ellenségeskedéssel, s a béke csak annyit jelentett volna, hogy várakat ágyúval ostromolni nem szabad, – habár ezt a tilalmat is áthágta hol az egyik, hol a másik fél. A Csáktornyai, vár s vele a Muraköz telhetőleg biztosítva volt ugyan elszigeteltsége által; mert a Murán hidat nem építettek nagyobb biztosság kedvéért; de Kanizsa s benne a török közeli szomszéd volt, s legalább a Zrínyiek védtelen faluira át-átcsaphatott néha a kis folyó gázlóin, a mi meg is történt. Azon birtokok pedig, melyek a Kulpán túl, a mai horvát határőrvidéken fekszenek, a boszniai pasák rabló hadai miatt nem lehettek biztosságban. A család önfenntartása tehát inkább a kardtól, mint a gazdálkodástól függött, s mindenik tagja szükségkép harcossá és a török ellenségévé nevelkedett gyermeksége óta.

Gondolhatjuk, hogy Zrínyi Miklós már mint kis fiú egészen más nemű s nagyobb emotiókon ment keresztül, mint a mai kor gyermekei, kikre a felejthetlen benyomásokat a mezei munkák és más békés foglalkozások teszik.

Midőn Csáktornyán vagy Ozalyban a vár kapuját sokat jelentő fontoskodással megnyitották, gyakran nem kévékkel rakott szekerek hajtattak be a dobogón: fegyveres szolgák léptettek be egész diadalmenetben, elöl hozván a töröktől elvett lobogókat, cifra fegyvereket, gazdagon fölszerelt paripákat, egy csoport török foglyot; körül véve iszonyt gerjesztő másnemű diadaljellel is; mert szokásban volt, hogy az elejtett törökök fejét dárdahegyre tűzve s magasra emelve hozták be az örvendező „jámbor" vitézek. – Így vonul be egyszer hősünk apja Petriniába, s szolgája, Vojkovics, egy alkalommal tizenhét török fejet viszen diadaljelül, Csáktornyára, melyeket nagy részben az ő vitézsége szerzett.[2] – Zrínyi már gyermekkorában hozzá szokhatott a harc némely iszonyaihoz, s elragadhatott rá környezetének azon hangulata, hogy mindezt a legnagyobb dicsőségnek tartsa. Sőt van rá adat, hogy nem tiltották neki igen fiatal gyermekkorában, a harctéren való megjelenést is. 1623-ban a kanizsai törökök egy nagyszámú csapatja átkél Muraközbe s kirabolja Kottori falut. Zrínyi György szolgái a légrádi várból kiütnek, visszaverik és megsemmisítik a rabló hadat. A némelyek szerint 1623-ban hét, mások szerint öt éves Zrínyi Miklós ott lábatlankodik a légrádi vitézek közt, s így elég korán engedik részt venni a véres hazard-játék izgalmaiban s kapatják azon gyönyörűségre hogy a törököt futni lássa. Ezt a futást nem felejtheti éltes férfi koráig sem. Nem kevesebb, mint ötszáz török megy neki vakon a Mura vizének s majd mind odavész, holott a gázló csak egy-két hajításnyira volt az esemény helyétől. Intő példa előtte, ki később oly jelesül fejtegeti a harc lélektani oldalait, mennyire elveszti eszét a megijedt ember.[3]

Ilyen s ezekhez hasonló jelenetet többször láthatott a gyermek apja távollétében is. Már kis korában a vesszőparipa és katonásdi helyett a valódi paripa és valódi katonáskodás örömeit élvezhette s rút oldalain edzhette meg idegeit.

---

[2] Rattkay, Memorabilia. 177. és

[3] Zrínyi Aphorismái. A Nemzeti Könyvtárban. 243. l. Hogy ez esemény 1623-ban történt, bizonyítja Pethő krónikája emez évhez.

Már gyermekkorában megszerzi a hős azon mesterségben a külső fogások egy részének ismeretét s akkor nyeri meg azon erkölcsi tulajdonok alapját, melyek mintegy elemeit képezik a hadakozásnak; már gyermekkorában játszanak el szeme láttára az élet valóságában egy-egy jelenetet, mely talán a férfi hőskölteményében egy-egy episoddá nő vagy színezésül szolgál. Egyes vajdák személyes vitézségében, kiket személyesen ismert, már nagyából megvolt a költemény Deli Vidjének alapgondolata. Költőnk gyermekkorában történik meg, hogy az egy Vojkovics személyes bátorsága ment meg egy magyar csapatot a töröktől, – egy ladikban sietvén át a Mura vizén, megszorított és körülvett társai segítségére. A törökkel való csatározásokban az egyéni bátorság, ügyesség és testi erő döntött, s e részben a „Zrínyiász" csak eszményít, de hű a valósághoz. Ha áll is az, hogy a képzelet országa határozottan elvált birodalom a valóságétól, s hogy a realis élet nagyon részletes ismerete gyakran ártalmára van a költészetnek, – ha elismerjük, hogy könnyen válik prózaivá, a ki azt írja és rajzolja, a mit mindennap lát, – bizonyosnak tarthatjuk, hogy a gyermeki években vett benyomások és közvetlen szemléletek csak előmozdítják a költői lélek fejlődését. A költészet a lélekben van s nem a tárgyban, – s valamint a nép naiv dalnoka költeményt készít egy-egy napi eseményből, úgy a gyermek előtt költői az is, ami később a megszokás által prózaivá vagy épen unalmassá lesz. – A dajkamese és gyermekdal aligha gyakorol hatalmasb befolyást a gyermeki kedélyre, mint a közvetlen szemlélet, mely későbbi korban a képzeletnek legalább szabatosságot és tisztaságot ád. Egy hősköltemény leendő írójára nézve jobb színről színre látni gyermek korában harcosokat és harcokat, mint csak regékből s töredék hallomásból alakítni rólok ködös, meghatározatlan képeket. A gyermeki kedély természetes költőiségén kívül hozzá kell vennünk, hogy mindaz, a mit az első években látunk, későbbi években nem prózai valóság, hanem az eleven képzelet és érzékenység azon egyesülése, mely az illusiót okozó művek teremtésére szükséges.

Nagyon lehetséges, hogy hősünk atyja sem volt a valódi hősiség oly megtestesülése, s nem az az óriási alak, minőnek a gyermek képzelte, sőt olyan sem tán, minőnek kortársai magasztalták. A mit róla tudunk, arra mutat, hogy korántsem közelíti meg azt az eszményképet, melyet később fia alkotott a valódi hősiségről. Zrínyi György vitézsége főkép a nagy személyes bátorságban és egyes bravourokban tündöklött; – Zrínyi Miklós pedig később a hősiség lényegét sokkal magasb rendű szellemi tulajdonokban találja. – Nem tudom mennyiben való az az adoma, melyet a Zrínyiek egy dicsőítője ír Zrínyi Györgyről; de ha elfogadjuk, el kell ismernünk, hogy csekély fogalmat ád róla, miben kereste ő a hősiséget. Midőn Wallenstein, – ki, bármi véleménynyel legyünk róla mint emberről, kora egyik legkitűnőbb hadvezére, – Galgóc alatt táborozik, Zrínyi György egy csata után beáll hozzá s egy török fejet dob lábaihoz. „Láttam én már több levágott fejet is", mond a német vezér. „Láthattál; de többet nem vágtál." Zrínyinek e szavai, a krónikás szerint, életébe kerültek. E miatt mérgeztette meg Wallenstein, – s így halt meg Zrínyi György 1626-ban Pozsonyban, hová vitette volt magát. – A mérgezést, azonkívül hogy maga a krónikás egyátalában nem indokolja, hallgatagul tagadja Pethő Gergely, a család egyik közel ismerője s dolgainak hű följegyzője. Különben

is Zrínyi György hirtelen halála könnyen történhetett más úton is. Azon időben, különösen a galgóci táborban, nagy pestis uralkodott. Rattkay alkalmasint azon mendemondáknak adott hitelt, melyek, kivált amaz időkben, könynyen tulajdonították méregnek a hirtelen halált.

Nagyobb hitelt érdemel-e a krónikás azon előadása, melyben Zrínyi György magavetését adja elő? el nem dönthetjük; de ha az, ki minden lehető magasztalást ráhalmoz kedvenc hőseire s kivált a Zrínyiekre, a fentebbi hetvenkedéssel akarja kortársai előtt népszerűbbé tenni a vitézt, mindenesetre jellemzi az akkor divatozott fölfogást.

Midőn krónikáink csaknem személy válogatás nélkül híres, nevezetes hadi embereknek tüntetnek föl minden magyar várurat, minden végbeli kapitányt, némi korlátozással és megkülönböztetésekkel szükséges fogadnunk magasztalásaikat, habár bizonyos mértékig valóságot beszélnek. Nemzetünkben soha sem hiányzott az az elszántság, mely rokonos a könnyelmű kockáztatással s midőn elfajul sem kislelkű félénkség, hanem megfontolatlan vakmerőség. De e nemzeti tulajdon mellett a magyar hősiség sajátságos jellemet öltött a török benlakta idején, – s még inkább egyénivé lett. A tömeges összecsapások minél ritkábbak voltak, s kivált a XVII-ik évszáz végéig egy-egy embernyom alig látta nagyobbszerű seregek összeütközését. A törökkel való örökös harc portyázásból (mit akkor csatázásnak neveztek) s kisebb osztályok összeütközéséből, néha szabályos párviadalokból állott. Egymást a várakból a síkra kicsalni s egy alkalmas helyen elrejtett tetemesb erő által tőrbe ejteni, vagy, a nagyobb huszáros ügyességben és testi erőben bízva, vele nyíltan összetűzni, – végre a törökön a rablást rablással, barmok elhajtásával, sokadalmak fölverésével s olykor török külvárosok fölégetésével boszulni meg – ebben állott a hadi tudomány. A török rabló csapatok pusztításai kényszeríték ily tettekre a magyar vitézeket, s ki kellett fejlődnie a guerilla harc rendszerének oly mértékben, mint talán soha és sehol ki nem fejlett volt.

A török ellen minden talpalatnyi tért szüntelen oltalmazni kellett. A várakba elszállásolt török katona a zsákmánylást, életszükségnek, dicsőségnek tartotta, – nem annyira barmokra, kincsekre vágyott, mint rabszolgákra, – s különösön asszonyokra és gyermekekre, kik a legnagyobb pénzértéket képviselték, – akár eladás akár kiváltás által. A magyar is kényszerítve volt hasonló eljárásra. Egy-egy sikeres kirándulás után a magyar várak piacán nemcsak lovakkal és elfoglalt török árukkal ütöttek kótyavetyét, hanem a török foglyokkal is. – A töröktől egyszer hősünk nagyapja, György, kétszáz ezer forint értékű zsákmányt nyert, – s az értéket török foglyok képviselték; mert mindkét fél lehető magasra szabta a váltság díjat.

[II.]

A hadfolytatás ezen nemét különösen jellemzi az, mit *helyhezkötött*ségnek nevezhetünk. A nagyobb török rablócsapatok ellen a szomszéd megyék készen állott nemessége kelt föl, – a kisebbekkel többnyire az egyes főurak magánváraiban „szorult” vitézlő nép küzdött meg. Az országos katonai erő nagyon ritkán gyűlt össze hadtestté, s nagyobb sereggé majd soha. Csak a szomszéd török várak vitézeivel volt dolga. Önként folyt ebből, hogy a török kor legnagyobb részében a ma-

gyar vitéz, a guerilla harcokon, zsákmányért való kirándulásokon kívül, csak a vár védelemben gyakoroltatott, – ez utóbbi volt neki a legnagyobbszerű hadi gyakorlat. – Természetes, hogy a nagy mezei ütközetekben, hol a tömegek összetartó rendje és közszelleme dönt, a katona nem lehetett gyakorlott, s azok a főurak, kikről a krónika oly magasztalva szól, legnagyobb részben nem érthettek nagyobb seregek vezetéséhez s nagyobb ütközetekhez. Hadi tudományuk azon helyi viszonyok pontos ismeretében, a török rabló hadak szokásainak és fortélyainak kijátszásában és nagy részint elsajátításában állott. Bármely időben a török malom alatt valódi nagy hadvezér kevés, olykor tán egy sem volt; de híres kis vezér csaknem ugyanannyi, a hány várakat tartó nagy földbirtokos. – A személyes bátorságot némileg megadta maga a születés: született vezér, s a közvélemény szemeiben született nagy ember volt valamennyi; mintegy kényszerítve volt hiúságánál fogva is, hogy hátrább ne maradjon harcban felnőtt vitéz szolgáinál, kik zsoldjából éltek. A hadi mesterség, mire szüksége volt, ha nem volt is egészen gyermekjáték, nem sok fejtörésbe került. A XVII-dik században már oly hagyományos mesterséggé vált, hogy bajos volt meg nem tanulnia, midőn gyermekkora óta nem látott egyebet, mint annak módját, rendszerét és fogásait. Valamint a földmívesek közt firól fira száll az a gazdálkodás, melynek titkait a legbölcsebb ember is magától föltalálni képtelen volna, de a szemlélet és vak utánzás által, még az okok értése nélkül is, oly könnyen elsajátíthatók: úgy a XVII-ik évszázbeli magyar hadi mesterség is csak a gyakorlat vak elfogadása s nem különös tanulmányt kívánó tudomány volt; – és valamint a nagy földbirtokosnál, a mit maga nem tud, pótolja a szakavatott gazdatiszt és béresek, úgy a régi várúrnál a harcias „tiszttartó” és a fegyveres szolgák a várúr tudatlansága és kiskorúsága alatt gyakran nem engedék érezni a hiányt. Az apák korán elhalása vagy távolléte alatt is az ifjú birtokos minden szükségest eltanulhatott a hagyományokat merevül követett zsoldosaitól. E szerint, ha Zrínyi Györgytől s tiszttartóitól meg nem tanulhatta is fia, a mit később mutatott, a mesterség elemeit mintegy játszva eltanulhatta, s felejthetlen atyja az oly szükséges bátorságban és testi ügyességben példányképül szolgált. A hadi tudományt nem is oly könynyen örökölhette volna apjától a csupa gyermek, mint azt a személyes vitézséget, mely a gyermek felfogását meg nem haladja s bámulatát mégis teljes mértékben felkölti, s mely legbuzdítóbb a példa utánzására. Sokat tőn e nélkül is a főúri s különösen a Zrínyi név viselése magában is.

Napjainkban alig lehet fogalmunk ama tiszteletről, melylyel a XVII-dik évszázban a közönség az aristocratia iránt viseltetett. Nem a hold földek száma, nem az irigységet gerjesztő nagyobb kényelem, fényűzés és elzárkózott szokások vonták körüle a nimbust. A vagyont a várak és fegyveres szolgák száma képviselte, mely tettleges, imposant hatalom volt. Szokásaiban, erkölcseiben nem sokat különbözött a várúr tiszttartójától; de a közvetlenebb tekintély és hatalomgyakorlat, mely egy erős vár székhelyéből sugárzott ki, annál több súlyt adott személyének. És ha ma egyes mágnásoknak rendkívüli tiszteletet szerez meg a haza szolgálatában kivívott érdem, akkor az is kézzelfoghatóbb tényekben nyilatkozhatott, sőt nyilatkozott folyvást; mert semmi sem oly kézzelfogható s semmi sem ragadja meg annyira a nép képzeletét, mint a hadi tettek. A főúr maga védelme érdekében a

hadi mesterség gyakorlására levén kényszerítve, ebbeli érdeme egyszersmind a közhaza szolgálatában szerzett érdem vala. Szóval az újkori aristokratia minden előnyén kívül hozzá járult még a katonai érdem, tisztelet, fény és hatalom is: – az akkori főurakat megannyi kis fejedelmeknek tekintették.

Zrínyi Miklós teljes mértékben öröklé a névvel a vitézi hírnevet is. Alig volt Komáromtól a dalmát tengerpartig oly vidék, mely valamelyik Zrínyi kisebb-nagyobb csatájáról és hős tettéről ne volt volna emlékezetes. A gyermek két nyelven, magyarul és horvátul, dalban és regében hallá dicsőíttetni e nevet, s nem egy öreg fegyveres szolga lehetett, ki a gyermek nagyapjának, ama régi szebb idők főbajnokának csodatetteiről, élő krónikája volt. Az ősi vár is teljesteli volt diadaljelekkel: Csáktornyán a folyosókat mindenféle színű török zászló, értékes szpáhi kardok, ezüstös, hosszú csövű janicsár puskák, tatái; kézíjak borították; a termekben egy-egy ősének arcképe vagy egy-egy hadi jelenet, melyben ők a főszereplők. Közelebbi időkből az istállókban török paripák, a vár börtönében számos török fogoly, kiket vármunkákra használtak, s kiktől még tán gyermekkorában megtanult törökül. A vár a hősi tettek gyümölcsével és diadaljeleivel gazdag múzeum volt. A török foglyok közt nem egy előkelő török vitéz volt, s a falakon nem egy török öntésű ágyú.[4]

Midőn Csáktornya mellett Szent-Ilonán a családi sírbolt megnyílt, hogy az apa tetemeit befogadja, a gyermek előtt nem csupán a gyász ürege nyílt meg: ott volt eltemetve a szigetvári hős feje, melyet emlékezetes elestekor a török elválasztott volt testétől s megküldé tisztelete jeléül az ellentáborba, s melyet aztán kegyeletes fia, György, nagy pompával temettetett el; ott feküdt az apához méltó, s tán nagyobb hadvezéri képességű fia is. Oda volt eltemetve a nagyon fiatal korában tettek által vitézzé avatott nagybátya, Miklós, s az apa temetése is nem csupán fájdalmas és szomorú, hanem egyszersmind lélekemelő volt. Napjainkban fejedelmet sem temetnek annyi szertartással, mint akkor egyegy főurat. Zrínyi György 1626-ban decemberben hal meg Pozsonyban, s testét csak 1627-ben septemberben helyezik a családi sírboltba, kétségkívül az ország nevezetesebb férfiainak jelenlétében s rendkívüli pompával. Csáktornya urát, Zala és Somogy megye örökös főispánját, Magyarországnak a nádor után első zászlós urát, a horvátországi bánt, az annyi nagy családdal rokonságban volt nevezetességet, közelből és távolból, hihetőleg a felföldről is összesereglett urak kisérték a temetkezés helyére. A hadi élet iránti kedven kívül a dicsvágy és tisztesség szomját is fölkeltheték mindezek a gyermekben.

Apja halála után Zrínyi Miklós, egyetlen testvérével Péterrel együtt, valószínűen egy másik főúr várába viteték vala, folytatni s bevégezni a hadi oskolát. Valószínű, hogy magoknak sem volt más vágyuk, mint hogy apjokhoz hasonló lovagokká, vadászokká és csodált bátor vitézekké nevelkedjenek. – Másnemű kiművelődésre aligha vágytak s úgy látszik apjuk sem igen adott rá ösztönt. Addig az ideig nem is volt még iskola hazánkban, hol katholikus ifjak a tudományokban na-

[4] Egy hollandi tudós, Tollius Jakab, írja le később Csáktornyát, midőn csupán a nagy nevű Zrínyi Miklós meglátogatására odautazik.

gyobbszerű előmenetelt tehessenek. De épen Zrínyi György halála idejében új divat kezdődött a katholikus főurak gyermekeinek nevelésében: Pázmán Péter hatalmas buzdítására, – ki a hite mellett rendkívül buzgólkodott II-ik Ferdinándnak belső tanácsosa és jobb keze volt a magyar ügyekben s némely európai kérdésben is. – Nagyszombatban oskolát alapítnak, hová számos főúr gyermeke vitetik, s köztök a Zrínyiek is.

Minden arra mutat, hogy II. Ferdinánd különös szeretettel volt Zrínyi György iránt, kivel együtt vadászott, s ki nem csekély magán áldozattal szolgálta őt még külföldi hadjáratokban is, mire állása épen nem kötelezte. Midőn az épen ebédjénél ült Ferdinándnak megvitték Zrínyi György hirtelen halálának hírét, kiejtette kezéből a kést, s arcán őszinte sajnálat mutatkozott, mint Rattkay szavahihető tanútól hallotta.

Annyi bizonyos, hogy II. Ferdinánd mind végig nagy gondoskodással volt a Zrínyi árvák iránt. A király még az apa halálának hónapjában kér tanácsot Pázmántól az árvák neveltetése s a birtokaikról való gondoskodás tárgyában.[5]

Maga Pázmán Péter már csak annálfogva is különös vonzalommal lehetett a Zrínyiek iránt, mivel fölfogása szerint ezek neki köszönhették lelki üdvösségöket, s egy részben világi előmenetelöket. Némi önérdek is vegyült a család pártolásába és kitüntetésébe; mert a legnevezetesebb családok egyike nyeretett meg vele a katholikus királyi pártnak; – de oly embereknél, mint Pázmán, nem mindig hideg, közönyös számítás a vonzalom mutatása. Őszinte, sőt nagyon hő lehet az érdekeltség, annyival inkább, a mennyivel erősebb szenvedélyek párosulnak magával egy közérdekűnek, üdvösnek vallott eszmével. Mentül lelkesebben s több túlzással buzgólkodik Pázmán a térítgetésben, mentül inkább összeolvadt egyénisége az ügygyel, melynek hőse akart lenni, annál képesebb volt őszintén, részrehajlóan szeretni a megtérteket s elfogultabban gyűlölni az ellenkezőket.

Zrínyi György, a Miklós atyja, protestáns volt fiatalabb korában, s még 1617-ben is azon magyar főurak sorában látjuk, kik Magyarországon fényesen megülik a reformatio századik évfordulatának ünnepét. Így Zrínyi Miklóst, ha igaz, hogy 1616-ban született, mindenesetre protestánsnak keresztelték. – Zrínyi Györgyöt pedig 1620 után katholikussá téríté ki Pázmán, s vele kitért alkalmasint egész családja, mindenesetre pedig kiskorú fia.[6]

A Zrínyiek a protestáns hit által kizárták volna magokat a horvátországi bánságból, hol számos s ismételve kimondott határozat volt, hogy protestánsokat meg nem tűrnek. Zrínyi György és Miklós magyar zászlós uraknak tekintették magokat, s a törzsbirtok, Muraköz által, Zalamegye örökös főispánságát nyerték meg; de birtokuk, mint mondám, kiterjedt az Adriáig, hol Buccari kikötőhely is övék volt. Mint horvátországi birtokosok, örömest viselték a bánságot, mely Magyarországon az első polgári és katonai méltóság volt a nádorság után. Zrínyi

[5] Epistolae Petri Pázmán. I. k. 148 l.

[6] Kazy, a jezsuita történetíró, az 1617-iki ünnepen jelenvoltak közé sorozza Zrínyi Györgyöt és bátyját, Zrínyi Miklóst. (II. könyv. 136. l.) Ugyan őszerinte Zrínyi György már 1623 előtt katholikussá lett volt.

György 1622-ben ki is nevezteték bánná; – még pedig, úgy látszik, nem rendes úton. Frangepán Miklós, az addigi bán, 1622-ben nem halt meg, hanem lelépésre kényszerítették. Az azon évi sopronyi országgyűlésen lemond, s úgy jut a huszonnégy éves György a báni méltóságra, alkalmasint kitérése díjában.

Zrínyi György buzgó katholikussá lett, térítője Pázmán vezetése alatt. Zalai birtokairól nem kevesebb, mint húsz protestáns praedicatort űz ki s vitet helyökbe katholikus papokat.[7]

Ily viszony s kölcsönös szolgálatok köték a Zrínyi családot Pázmánhoz s Pázmánt a Zrínyiekhez.

Pázmán, a király felszólítása következtében, a zágrábi püspököt ajánlja a Zrínyi árvák gyámjának. E zágrábi püspök *Domitrovics* Péter volt, ki ó-hitű, szerb eredetű szüléktől származott ugyan, de annál buzgóbb katholikus pap vált belőle. 1627-ben már ő a Zrínyi árvák gyámatyja. Csak egy tényt tudunk gyámságáról s az elég jellemző. Domitrovics, alkalmasint bízván az árvák nevelésének sikerében, kiszakaszt a Zrínyiféle birtokokból egy falut, Szveticét, s abban a Pálosok szerzetét telepíti meg. A még gyermek Zrínyi Miklós óvást teszen gyámja ez eljárása, mint *tékozlás* ellen.[8] Eme rövidke adat eléggé bizonyítja mind a nevelőnek magán uralkodni nem tudó buzgóságát, mind a növendék korát meghaladó önállóságát. Domitrovics nem gyámnokoskodhatott két-három évnél tovább; mert az 1630-iki országgyűlés alkalmával neve nincs a püspökök sorában, – már ekkor nem élt.

Utána maga Pázmán Péter veszi át a gyámságot. Anyjok, ki Szécsi családbeli volt, élt ugyan, de második házasságban, s úgy látszik, átalán kevés befolyás engedtetett neki az árvák nevelésében, s a Zrínyi birtokokra semmi. Pázmánnak az árvák vagyonára nézve csak egy intézkedése ismeretes. A hírneves bíbornok 1632-ben a Zrínyi árvák tengerparti birtokain tér vissza Rómából, hová II. Ferdinánd küldte volt követül, az európai protestantismus elleni intézkedések tárgyában. Buccariban, a Zrínyiek kikötőjében, kiszállván, a bíbornok erélyes rendeletet bocsát ki a családi várak minden tiszttartójához, hogy ne merjék az urodalmaikban levő papok birtokait lefoglalni a fiatal grófok számára, s ne üldözzék és zárják börtönbe őket.[9] Ehhez csak azt teszszük, hogy az előbbi gyám által a Pálosok részére elfoglalt Szvetice falut Pázmán sem adatta vissza a Zrínyieknek, mert az még 1640-ben is kezökben volt, midőn Zrínyi Péter részébe esvén az osztályban,

[7] *Caraffa* „De Germania sacra restaurata.” II. k. 17 l. Az egykorú aversai püspök írja, hogy Bethlen Gábor alatt 1619-en innen annyira megkevesedtek volt a katholikus papok, hogy tíz falu közül alig egyben volt egy. Nem is volt hol képződjenek, a kath. iskolák mind megszűnvén. De minden jobbra fordult, így folytatja; mert számos nagy úr lett katholikussá s űzte ki az eretnek papokat, helyökbe katholikus papokat vivén; „adeo, ut solus Comes Georgius Zerin in locum plusquam viginti haereticorum praedicantium catholicos parochos collocarit.” Hasonlót tőn Erdődy György, Forgács Miklós stb.

[8] Kerchelich „De regno Croatiae et Dalm.” I. k. 425 l.

[9] Epistolae P. Pázmány. II. k. 153 l. ... „intelligentes nonnullos abusus ac defectus in locis maritimis ex parte dominorum comitum Nicolai et Petri Zriny circa res ecclesiasticas irrepere; eos hisce litteris nostris *non solum jure Tutoris*, verum etiam jure *Primatiae*... tollendos constituerimus” stb.

ama szerzeteseknek ajándékozta.[10] A bíbornok-gyám, midőn a család magán érdekei az egyházi közérdekkel összeütköztek, az utóbbinak kedvezett.

Egyébiránt a birtokokat főkép a török. ellen kellett védelmezni, s eme tisztben eljártak a tiszttartók s az oly szomszédok, minő Erdődy Zsigmond az új bán, és a hős Frangepán Farkas, kik nemhogy veszni engednék a magyar birtokokat, hanem magok vesznek be és rontanak le török várakat a határszélen.

Ha Pázmán csak nagy elfoglaltatása és messze lakása miatt sem fordíthatott a Zrínyiek anyagi birtokaira nagy figyelmet, annál inkább szívén viselte az árvák neveltetését. A maga által 1624-ben Nagy-Szombatban állított katholikus iskolába adta őket. Bizonytalan, mikor lépett Zrínyi Miklós emez iskolába, annyi tény, hogy tizenkilenc-húsz éves korában, 1635-ben, szűnik meg növendéke lenni.

Ha Zrínyi Csáktornyán azon kor egyik főügyének, a török elleni honvédelemnek, számos jelenetével ismerkedett meg, N.-Szombatban épen központjára jutott a nemzet szellemi mozgalmának. Tudva van, hogy amaz időben a török ellen folyt ugyan az állandó védelmi harc, de nem a török miatti vészkiáltás volt a kor jelszava. A vallásos pártkérdések terére vitte át lelkesedését a nemzet, s minden szenvedély ezen mederbe vette volt magát. A vallásos s vele a politikai szabadság kérdése foglalta el a lelkeket, – s a kor nagy férfiait nem a csatatéren, hanem az egyházi szószéken és a diplomatia mezején kell keresnünk.

[III.]

Minél átalánosabb volt Bethlen Gábor első hadjárata idején a protestantismus diadala Magyarországon, annál meglepőbb ama gyors fordulat, melyben az ország főurai 1620-on innen annyira sietnek áttérni a katholicismusra. Az ellentett mozgalom lelke Pázmán Péter volt, ki buzgó és ügyes társra talált a nádorban, Eszterházy Miklósban. Az új mozgalom kiindulási s egyesülési pontja épen Nagy-Szombat volt. Az országban alig volt már katholikus iskola Pázmán előtt. Annál inkább össze lőn pontosítva minden, hogy amaz egy hatalmasan fölvirágozzék. Tíz-tizenöt évig, mintha ez iskola volt volna a zászló, mely körül a magyar aristocratiának össze kell seregelnie. Az esztergomi érsek akkori székhelyén az egyházi menetek hazánkban az egykorúak által még nem látott fénynyel és nagyszerűséggel mentek véghez. Az ország főurai és tekintélyei pazar fényű nemzeti ruhában tömegesen vettek részt bennök. Jelen volt számos püspök és egész sereg szerzetes. Nagypénteki menetek alkalmával még más csodálatos látvány sem hiányzott. Ilyenkor Loyola Ignác negyven-ötven tanítványa vonult el hosszú sorban, övig meztelenül, s tulajdon hátát vérig korbácsolva bűnbánata jeléül. Ily nagyszerű és kivált a nép idegzetére nagy hatást tevő látvány, természetesen, a kis Nagy-Szombatba annyi népet vonzott be közel és távol vidékekről, hogy Magyarország fővárosában képzelhette magát az ember. – A vallásos buzgalom nemcsak külsőségekben mutatkozott. A főurak versenyre keltek volt, ki áldozik több pénzt, birtokot iskolára, templomra, s ki mutathatja ki kisebb, de folytonos adományokban őszinte buzgóságát. – Képzelni lehet, hogy épen az újonnan kitértek tettek ki leginkább magokért. Zrínyi Miklós, ha addig kevéssé volt volna is vallásához ragaszkodó, itt buz-

[10] Kerchelich az i. h.

góvá kellett válnia, annál inkább, mennél több fogékonyságot teszünk fel lelkében oly szép és magasztos dolgok iránt, minő az őszinte vallásosság, önzéstelen áldozatkészség tömeges nyilatkozása. És ő csakugyan őszintén, szívvel és lélekkel vallásos volt egész életében. Már elhagyta volt a nagy-szombati oskolát, midőn egyszer ott újra megfordulván légrádi tiszttartójával, egy napló-író följegyzi róla, hogy meglátogatta a templomot s mily buzgón imádkozott.

Minél jobban megragadta a Nagy-Szombatban uralkodott szellem, annál könynyebben eshetett volna annak egy túlságába; mert Nagy-Szombatban még csak színe sem volt a vallásos türelemnek.

Dobronoki jezsuita, ki részletes naplót ír a nagy-szombati iskoláról, több érdekes adatot jegyez föl e részben. A protestans ifjakat fölveszik ugyan; de ha a felsőbb osztályokban sem akarják elhagyni vallásukat, kiűzik az oskolából. A városbeli calvinistáknak maga Pázmán hatalmasul parancsolja építni kezdett templomuk félbenhagyását, s nemcsak a polgárságnak, hanem oskolája ifjúságának is meghagyja, fegyverkezzenek föl azon esetre, ha a calvinisták ellent akarnának állani. Tudjuk végre, hogy a fennírt vallásos buzgólkodás azon időben a protestánsok templomainak elfoglalásában, papjaik elűzésében is nyilatkozott, mind az egyházi, mind a világi főrendek részéről. A protestantismus elleni harc Magyarországon oly nyíltan ki nem mondatott II. Lajos ideje óta, s oly nagyban nem folyt még soha addig az ideig. S maga Pázmán volt a leghajthatlanabb. A nagy-szombati protestáns templom tárgyában magok szerzetbeli társai akarják csillapítani türelmetlenségét; de hasztalan.

Nevezzük bár reactiónak a Nagy-Szombatban uralkodott szellemet bizonyos szempontból, az hatalmas, s életet terjesztő mozgalom volt. A Jézus rendje, bár a reformatió ellen küzdött; de annak tulajdon fegyvereivel. E fegyverek főkép: jó iskolák, s nemzeti nyelv mind irodalomban, mind a szószéken, – s végre, az elnyomás anyagi eszközei mellett, a polemia és vitatás szabadsága, – még a biblia magyarázás felhasználásával is. Nagy-Szombatban a magyar nyelv és irodalom nyert legtöbbet. Nem volt ugyan specificus magyar az ottani buzgalom; mert a jezsuita atyák németül s más nem-magyar nyelven is tartanak szónoklatokat. Közülök majd mindenik Grácban nyert német nevelést, s a rend magyar tagjai közül némelyik egynek tartja, akár Austriában, akár Magyarországon nyer alkalmazást. De Nagy-Szombat mégis mindenekfelett magyar volt s a magyar irodalomnak tett szolgálatot. Az ottani oskola igazgatója, volt nehány évig Káldy György, a biblia katholikus fordítója. Egyházi szónoklatában tősgyökeres magyarság, könnyű, világos előadás és erő teszik kora egyik nevezetességévé. Tudományos s irodalmi érdemeit bizonyítja azon kitüntetés is, melyben Bethlen Gábor a protestáns nagy fejedelem is részeltette. De mindenekfelett Pázmán Péter volt az, kiben a magyar próza, mind szószéken, mind az irodalomban tetőpontját érte. Oly eredeti magyar, oly erőteljes, s művészi próza maig sincs irodalmunkban, mint a Pázmán Péteré, ha művészet alatt nem értjük a latin és görög nyelv utánzását, melyektől a mi nyelvünk nagyon különbözik; nem azt a mesterséges elforgatást és kényszergetést, mely Kazinczy idejében s azóta annyi kínszenvedésébe került a magyar íróнак, – hanem a gondolatok világos, hathatós és plasticai kifejezését, természetes

összefűzését, s a magyar nyelv lényegéhez mért numerosus hangzatosságát. – Igaz, hogy az akkori idők íróiban nem találjuk azt a finnyás ízlést, udvarias simaságot, melyet ma követelünk az írótól. Se Pázmán, se kortársai nem válogatnak a kifejezésekben, hasonlatokban: az erő és természetesség oly mértékű nálok, mint a csaknem egykorú Shakspearenél a szenvedélyek és indulatok majdnem féktelen nyelve. Ama kor irodalmi s szószéki vitáiban gyakori a személyeskedés s goromba kifejezés; de a jobbaknál mindig kitűnik, hogy a szentnek és igaznak vallott ügy a fődolog. A nyelv erejét és szenvedélyes melegségét nem a személyes gyűlölet, hanem a meggyőződés adja meg, melyet a vita csak nyilatkozatra s élesebb kifejezésre ösztönöz.

Bárminő sajnos lehetett politikai szempontból az a felekezet- és pártgyűlölet, mely Nagy-Szombatban a protestantismus ellen nyilatkozott, az magyarul történt, s a magyar nyelv kifejtését s a magyar stíl erejét gyarapította. A nyelv és irodalom, hogy fejlődjék, megkívánja a nagy emotiókat, egy-egy lelkesítő koreszmét s bizonyos fokú szenvedélyt. E nélkül vagy lelketlen holt betű, vagy üres mesterkedés az irodalmi foglalkozás. Kivált a szónoklat és poesis, az irodalmi stíl eme culminatiója és hangadója, a csupa reflexiók korában nemcsak nem halad, de hanyatlik.

Ha Zrínyi egyebet nem nyer is a nagyszombati oskolában, mint a magyar nyelv és irodalom iránti érdeklődést, Pázmánnak csak e tekintetben is sokkal tartozik a magyar irodalom. – Nem maradt majd semmi adat ránk arra nézve, mik voltak itt Zrínyi különös tanulmányai; de alkalmasint megtanult latinul, s tán részt vett azon vallásos tárgyú színművek eljátszásában, melyeket itt az oskola növendékei szoktak volt előadni.

Följogosít minden ismert körülmény arra a hitre, hogy nem volt itt szigorú fenyíték alatt, s lelke nemes hajlamai szerint szabadon fejlődhetett. Úgy látszik, a nagyszombati oskolában az az egyházi rend, melynek elve az engedés volt a csekélységekben, hogy lényegben annál többet nyerjen, kivált a főurak gyermekeit nem fogta nagy szigor alá, s átalán nem uralkodott az a puritán szellem, mely a protestánsok iskoláiban megvolt. Zrínyi Miklós kevésbbé tartathatott szigorú fenyíték alatt, mint a többi növendék. Még iskolába jár, még csak syntaxista, midőn már Zalamegye főispánja s tizennégy éves korában az ország egyik zászlós ura, kinek aláírása és jelenléte szükséges volt az országgyűlési végzések szentesítésére, s valóban mint főlovászmester írja alá az 1630-iki törvénycikkeket.[11] Habár mindez inkább külső cím, ez a minden érdem nélkül szerzett kitüntetés, egy gyermekre, oly káros hatású lehet vala, hogy a szerencsétlenségek közé kellene soroznunk, ha Zrínyi már is nem oly kiváltságos lélek, melyhez külső hiúság s szédelgő elbizakodás nem férhetett. Még hasznára válhatott a magas állás, melyen, úgy szólva gyermekkorában, komoly ügyekbe lőn avatva s a haza legkitűnőbb férfiaival jött tanulságos érintkezésbe. Nem lehetett ugyan kivételes tünemény az, hogy még gyámság alatti emberek jussanak országos méltóságokra, s bajos föltennünk, hogy épen Zrínyi esetére hozták volna nyolc év múlva azt a törvényt, melyben

[11] A „Corpus Juris” 1630-iki cikkeinek végén.

kérik a királyt, ne nevezzen ki főispányokul kiskorú gyermekeket; de bizonyítja Pázmán Péter és általa Ferdinánd kényeztető gondoskodását az árváról.

De nem kellett Zrínyinek a pozsonyi országgyűlésekre átrándulnia, hogy az országos ügyek sodrában s Pázmán kitüntetésének tárgya legyen. Nagy-Szombat állandóbb központja volt a politikai és vallásos mozgalomnak, mint Pozsony. Pázmán Péter nagyszombati házánál magán körben mindig oly politikai tanácskozások folytak, mint valamely udvar miniszteriuma körül. Az országos főurak közül számosan és gyakran látogatták. Pázmánnál meghittebb tanácsnoka nem volt II. Ferdinándnak, s nemcsak Magyarországra nézve nem határozta magát tán semmire az ő megkérdezése nélkül, hanem gyakran kért s fogadott el tőle tanácsot a külügyekben is, – úgy hogy Pázmán a külső politikai viszonyokba is legmélyebben be lehetett avatva.

Mind ezen házi tanácskozásokban sok csábító és vonzó volt. A nagypénteki asceticus jelenetek után nála a húsvét gazdag, derült lakomái következtek. Gyakran volt lakában népes társaság, mely jó étket, jó borokat talált, s néha mind ebédnél, mind vacsoránál szólott a zene is. De legderítőbb volt maga a házi gazda kedélye, ki igen derült és szeretetreméltó tudott lenni. A már éltes főpap feltűnő megelégedéssel költötte el az iskola gazdájától ajándékba küldött bárány combját, – s az őzet, melyet a főurak gyakran vittek konyhájára. Ezek az ebédek nagy befolyásúak voltak hazánk történetében. Valószínű, hogy Pázmán asztal feletti társalgásával térített ki legtöbb főurat. Fesztelen, barátságos, de komoly tárgyak feletti társalgás közben néha öt-hat óráig eltartott az ebéd miután az asztalt elszedték. A fiatal Zrínyi Miklós, mint gyámfiú, mindennapos lehetett az erseknél s ott sok nevezetes férfiúval, sok fontos ügygyel ismerkedhetett meg. Ott láthatta többek közt igen gyakran a nádort Eszterházy Miklóst, is. Ott ismerhette ki közelebbről mind őt, mind Pázmánt. A két férfiú egy párton volt; de nem mindig egyetértésben. Igen szenvedélyes s hajthatlan ember volt mind a két öreg úr. Pázmán a nádor jelen nem létében gyakran kifakadt ellene, hogy a papságot nem tartja illő tiszteletben, holott Eszterházy tömérdeket áldozott csak a nagyszombati templom építésére is. Eszterházy sem tűrhette Pázmánban, hogy mindent n papság érdekeinek akar föláldozni, s kész a török dúlásait elnézni hazánkban, csakhogy Németországon II. Ferdinánd serege legyőzze a protestánsok hadait.[12] Pázmán valóban a szélső conservativ párthoz tartozott, s tán első e nemben Magyarországon; míg Eszterházy mintegy a közép nemzeti pártot képviselte. Zrínyi a nádornak adhatott igazat; bár későbbi időben politikai gondolkodása Eszterházyénál szabadelműebb, s vérmérsékletére és nézeteire nézve mindkét fennebbinél jobban megközelíté egy bölcs államférfiú eszményét.

Átalán véve mindaz, a mit Zrínyi gyermekkorában látott, azon kor legfontosabb és legjellemzőbb oldala volt, s mindaz nagy hatással lehetett rá. De csodálatos önállóságot és megválogató tehetséget tapasztalunk e lélekben. Apja szemé-

[12] Kismártoni Regesták Horváth M.-tól. A „Történelmi tár” X-ik kötetében. E viszonyon kívül a nagy-szombati életre vonatkozó többi adatot Dobronokinak a magyar egyetem könyvtárában kéziratban meglevő naplójából vettem.

lyes vitézsége megragadja képzeletét s maga is merész harcos és vadász; de eposzában és elmélkedéseiben mindig azt vitatja, hogy a személyes bátorság nem elég a hadi képzettségre, – s legkevésbbé szereti a kihívó kérkedéseket. Nagy-Szombatból a vallásosság megmarad lelkében; de későbbi életében a legtürelmesebbek közé tartozik hite sorsosai közt, sőt nem örömest látja a papi rendnek az ország politikai ügyeibe való avatkozását. A nagy-szombati irodalmi mozgalom is nem teszi őt oly theologiai fejtegetések írójává, minő Eszterházy volt. A lelket és az erőt megtartván a nagy-szombati szónokok stíljából, később ama hatalmas nyelven és stílusban harcra szólítja a nemzetet a török ellen. – Ha az, a mit a gyermek látott, befolyt a férfi tetteire, már a gyermeknél mutatkozott a férfi lelkének önállósága.

A Nagy-Szombatban töltött, évek alatt nemcsak Pozsonyban, hanem Bécsben is gyakrabban megfordulhattak a Zrínyi árvák s látták az udvart s láttak egy, a magyar élettől különböző fővárosi életet, mely, habár csak a következendő században fejlődött nagyobbszerűvé és fényesebbé, már is érdeklő s tanulságos lehetett. De sokkal fontosabb volt egy következő esemény.

Zrínyi neveltetését egy olaszországi utazás fejezi be, mint ama kor legtöbb katholikus és oskolákat végzett főrangú ifjúét. Mintegy húsz éves korában, 1636-ban, hagyja oda a nagy-szombati oskolát s 1637-ben februárban érkezik vissza utazásából. Egyebet alig tudunk emez útjáról, mint hogy Ferdinánd és Pázmán akaratjából történt, s hogy ez útra Szemkoicz Mátyás prépost adatott mentorul, a növendék rangjához illő kísérettel. A fényes és műkincsekben gazdag, még folyvást hatalmas Velencén kívül, meglátogathatta Rómát, az ott nagy kegyben állott Pázmán ajánló levelével, hol épen akkor fogatta volt el a pápa Galileit, mivel a föld forgását merte hirdetni. – Ez idő tájban, de egy évvel később, utazott a nagy angol költő, a protestáns Milton is, Olaszországban, s ott kapott kedvet az idyllek írásához.

A mi a hős Zrínyinek Csáktornya, a mi az államférfiú, vallásos ember és magyar prózaíró Zrínyinek Nagy-Szombat, az lehetett a költő Zrínyinek Olaszország. Ki tudja, megírta volna-e idylljeit és hőskölteményét Tasso hazájának e meglátogatása nélkül?

De valamint a Csáktornyán látottak és a nagy-szombati élmények nem teremték egészen a magok képére hősünket, hanem sok tekintetben, s épen a szellemiekben, ellenkezővé, úgy Olaszországban is legtöbbnyire oly látmányok tanúja volt, melyek politikai tekintetben csak ijesztő például szolgálhattak neki. Velence és Genua, nem különben az előbbi század alatt a Mediciek alatt fölvirágzott Toscana hanyatlásban, a pápai állam szorult viszonyok közt, déli Olaszország a spanyolok jármában: csak éjszaki Olaszországban mutatkozott épen akkor új élet: a savoyai ház ekkor alapítá meg uralmát. – De ez csak egy zugban elrejtett s csak későbbi korban feltűnhetett embryo volt. Zrínyi Miklós, ha már ekkor ismerte Macchiavelli iratait, (később mindenesetre ismeré), annál világosabb lehetett előtte, mily messze áll Olaszország az egyesülés azon eszményétől, melyről egy jóval előbbi korban a florenci nagy államférfiú ábrándozott.

Zrínyi már korán a rend, a szervezés embere volt. Mihelyt Olaszországból visszatér s átveszi a családi urodalmakat, tulajdon birtokán kezdi meg a rendezés művét. Csáktornyát egészen újra építi, ágyúkkal, védművekkel látja el, pompás kertet ültet melléje; az atyja és nagybátyja által kiskorúságában elzálogosított ősi birtok-részeket visszaszerzi, s maga földjén, mely egész kis fejedelemség, kezdi azt a reformot, melyet később az egész országra szeretne kiterjesztve látni.

Nincs rá adatunk, minő csatornákon jutott lelkéhez az akkori európai közszellem, még fiatal korában. De hogy ez ép oly hatással volt rá, mint a csáktornyai és nagyszombati szemléletek, s Olaszország művészete és irodalma, bizonyos abból, hogy egészen az akkori kor szellemi képére van teremtve.

Ama kor, a XVII-ik évszáz, sajátsága, hogy ép annyira hajlandó a régi formák szétbontására, mint a mily ügyes, hatalmas és erőteljes új intézmények teremtésére. A vizsgálódók, egy-egy Descartes, Kepler és Galilei mellett, első rendű költők ragyognak: e kor Franciaországban Moliére, Corneille és Racine, Angliában Milton kora, kit verulami Bacon s Shakspeare különböző téren megelőztek. Franciaországban Richelieu, Mazarin és Colbert az állam szervezetben újat teremtenek, s előkészítik XIV. Lajos uralkodását; újat teremt a harctéren a svéd Gusztáv Adolf és a francia Turenne és Condé; Angliában egy rettentő forradalom áll be nem sokára: a királyi dynastiát leteszik, a királyt halálra ítélik – s a látszó bomlás és anarchia után nyomban a legmerevebb s túlságosabb szervezet következik: Cromwell katonai dictátorságot épít a forradalom fölforgató elemeiből. Zrínyi körülbelül egy korban született azokkal, kik nem sokára, még Zrínyi értére, az államszervezésében XIV-ik Lajosnak a szigorú rendezésben és túlságos erő öszpontosításban Cromwellnek szellemi rokonai vagy utánzói voltak.

Zrínyi Miklós kevésbbé volt szülőjének, őseinek és nevelőinek, mint eme kortársainak szellemi rokona. Egyesülve látszik lelkében a mély belátás, gondolkodó ész a teremtő képzelettel, az államférfiúi bölcseség a költői erővel; s a mérsékletet adó reflexió a mély meggyőződést csaknem azon nyugodt fennségben mutatja nála, mint a költészetben jóval magasabbra emelkedett kortársában, Miltonban.

Mint maga költőnk írja, első buzdítást a magyar történetek olvasásából merített. A múlt dicsősége az első ösztön arra, hogy újat akarjon teremteni a magyar hadi szervezetben, s bármily fogékony az akkor uralkodott európai közszellem iránt, minden tettének központját a hazafiság képezi, mely úgy látszik már fiatal korában irányt adott életének. Habár birtokai helyzeténél s állásánál fogva ki volt jelölve életpályája, a korán eszmélt ifjú, talán még Nagy-Szombatban, komoly kérdéssé teszi magában, minő pálya lehet az, melyen legtöbbet használhat hazájának. Reflexió útján jutott azon meggyőződésre, hogy az a hadi pálya. Komolyan s önállóan fogott hát az egykorú és régi hadtani és történetírók tanulásához. Ezt a leghitelesebb forrásból tudjuk: maga Zrínyi Miklós írja.[13] Lelke függetlenségében, valamint másnemű író lett mint a nagyszombatiak vagy az olaszok, úgy egészen másnemű hős mint az elődök és egykorúak.

[13] Prózai munkái a Nemzeti Könyvtárban, 198 l.

Bármi nagy befolyással voltak hát Zrínyire közvetlen környezete s az ifjú korában látott és tapasztalt emberek és viszonyok, mindez csak némely fővonásokat adott meg, némi külsőségeket ragasztott hozzá, s nem ment túl azon, mit az első elemi oktatásnak nevezhetnénk. A leglényegesebb befolyások gyakran a legbővebb életrajzi adatok mellett sem kutathatók föl, s annál kevésbbé Zrínyi életrajzában, melyre oly kevés az adat. De az adatok e kevés volta mellett is kiderül egy két nevezetes vonás, s egy oly igazság, mint a legrészletesebb naplókból: hogy a szerencse kedvezésén, a lelki képességen kívül az *akarat* az, mely mássá alakítja az embert mint környezetének szolgai utánzójává, s az egész élten át tartó nevelkedésben környezetétől sok részben függetlenné bírja tenni. Salamon Ferenc.

101.

[Salamon Ferenc, *A vígjáték-pályázatról*, Pesti Napló 1864. febr. 24., 44-4207. sz.]

A vígjáték-pályázatról

A „Koszorúban" a következendő megjegyzés jelent meg:

„A *nemzeti színház* igazgatósága tudatja egy hirdetésben, hogy a pályaelőadásra bocsátott, de jutalmat nem nyert hét vígjáték jeligés leveleit tanúk előtt *felbontá*, s megnevezvén mindenik vígjáték íróját, felszólítja őket, hogy illető osztalékaik iránt rendelkezzenek. Méltó megütközéssel vette ez eljárást az íróközönség, s bizonyára magok *a vígjátékok bírálói is.* A bíráló választmány csak azért nem égette el ama jeligés leveleket a többivel, azért adta az igazgatóságnak, hogy a tantiémere jogosítottak ugyanazonossága felől *kétes esetben* magának meggyőződést szerezhessen; *de e végre nem volt szükség a nem nyertes darabok szerzőit nyilvánosan megnevezni*, a mi egy pályázatnál sincs szokásban. Hát ha valaki nem is tart igényt a tantiémere; azon az áron pedig bizonynyal egy sem, hogy neve, mint bukott mű írójáé, a közönség elé hozassék. Mi nem örömest gáncsoljuk az igazgatóságot, de ez esetben erkölcsileg kényszerítve valánk."

Eme nyilatkozatot a „Koszorú" a szerkesztő nevében teszi, a szerkesztő, *Arany János*, tagja volt az említett bíráló bizottmánynak. Legyen szabad alólírtnak, mint ugyanazon bizottmány egyik tagjának, e lapban bizonyítni s aláírni a fentebbi nyilatkozatot, hozzá tevén azonban magyarázatul, hogy a jutalomra el nem fogadott művek korántsem mind *bukottak*, s ennélfogva csak oly értelemben kell venni eme szót, a mint talán egyik másik vehetné, a mennyiben jutalmat nem nyertek.

Hasonlókép bizonyítom és magamévá teszem, a mit a „Koszorú" színbírálója, Gy. P. mond a jutalom odaítélésére nézve.

„Kedvetlenségünket növeli, úgymond, magának a pályadíjnak odaítélése is. Igaz, a pályabírók helyzete nagyon nehéz volt. Azon három- négy mű közt nem könnyű volt választani. A jó és rosz oldalak meglehetősen egyensúlyozták egymást. Azonban legalább a „Jó madár" díját a „Házasság politikája" érdemelte volna. A „Jó madár" egy pár részletben kitűnőbb tehetséget tanúsít ugyan, mint a „Házasság politikája," de ez egészben véve sokkal jobb amannál. Úgy tudjuk, hogy két *pályabíró* a „Házasság politikája" mellett nyilatkozott, s a „Jó madár" csak egy szavazattöbbséggel nyerte el a pályadíjat."

Ezt magam is úgy tudom, s magam is azt óhajtottam bírálótársammal együtt, a mit Gy. P. utólag óhajt.

Egyébiránt a bíráló választmány elleni panaszra csak akkor lehetne nagy ok, ha valami jeles vígjáték mellőztetik vala gyengék miatt. A jutalmazásra szóba jött vígjátékok jó és rosz oldalai csakugyan „ellensúlyozták egymást" sok részben. – A bizottság kimondá, hogy a pályázat nem kielégítő, s absolut becs szerint egyiket sem vélte jutalmazandónak. Csak a pályázat alapszabályai szorították a jutalom odaítélésére.

Minthogy benne vagyunk a vallomásokban, nem hallgatom el, hogy a drámai pályázás azon módja, hogy magán a színpadon pályázzanak a drámák, a pályázás legroszabb nemei közé tartozik. Magok a bizottság tagjai látták ezt legvilágosabban.

Az ilynemű pályázás egyik előnyéül felhozatott, hogy a közönségben érdekeltséget ébreszt, némileg a közönség hívatván föl bíróul. Azonban a közönség érdeklődésének épen rovására történik az ily pályázat. Nem veszem azt a túlságot, melybe a budai népszínház igazgatósága ment vagy két évvel ezelőtt, midőn válogatás nélkül előadta a beküldött vígjátékoknak majd valamennyiét. Tanúja voltam annak a pályázásnak, s láttam, mennyire meggyőződött a közönség, hogy a drámabíráló hivatása épen nem tartozik a kellemesek közé. Ráunt tökéletesen. Hátha még előadták volna azt a *harmincöt* egész vígjátékot, melyen mi keresztül hatoltunk!

Azonban még előleges megrostálás mellett is épen a közönség érdeklődésének rovására történik, bár kisebb mértékben, az ilyen pályázás. Két rostán menvén át a színművek, az első rostának ritkábbnak kell lennie természet szerint, mint a másodiknak, azaz: az előleges bírálat alkalmával engedékenyebbeknek kell lenniök a bírálóknak. Csak nagyjából kell kiválasztani azokat, melyek aránylag legkevésbbé gyengék. Nem arról van szó még, melyik a legjobb, hanem melyik az, a melyik *szerencsét próbálhat.* Az előadáskor, mi a valódi próbakő, majd elválik, melyik a jobb, s addig nem szabad kislelkűség által panaszra adni okot. Szóval a pályázás természete hozza magával, hogy tágabb kaput nyisson a kinevezett bizottmány a versenynek, mint mikor csak *absolut becsről* van szó, minek következése az, hogy oly művek is kerülnek *a közönség bírálata* alá, melyek szorosan véve nem színpadi életre valók. Úgy hiszem, egy-két, e pályázás alkalmával előadott vígjáték is alkalmas volt arra, hogy a közönség megelégelje a drámabírálói hivatalt, habár csak egykét olyan fordult is elő, melyben nagyon megunta magát, s habár üthetett volna ki roszabbul is a dilettantismus.

Aztán különben is van némi önámítás a dologban. Oly bíráló, kinek megvan a maga ítélete és önbizalma, nem tarthatja döntőnek a közönség tetszését minden esetben. Habár a színi hatás érvényét tagadni képtelenség; mert mire írnák a drámát, ha nem arra, hogy a színpadon, hatása legyen? de nagy különbség van a hatások közt. – Gyakran tetszik egy jelenet, sőt egész mű is, valami olyas elemekért, melyek kisebb-nagyobb mértékben kívül esnek a drámai művészet körén. Ekkor is képes lenne-e egy lelkiismeretes bíráló jónak mondani a színművet, hogy ez által ne csak maga is meghazudtolja az aesthetica és lélektan törvényeit, hanem még félre is vezesse az ízlést s a józan ítéletet? De fölösleges is ily nagy okot hozni fel. A közönség ítél – azt mondják! – Még ha hétfőn ugyan az a közönség volna a színházban, mely pénteken, hogy két különböző mű felett ugyanazon emberek ítéljenek; még ha kijövetelkor a színház ajtajában minden nézőtől voxot kívánnának, csak volna egy kis értelme a közönség ítéletének; de így különböző bírák ítélnek különböző tárgyban, s a „suffrage universelle" nincs még a színházaknál életbe léptetve.

Aztán van az ily pályázattal egy más hátrány is összekötve, mely több ízben kiemeltetett e lap „Tárcájá"-ban, ha jól emlékszem, s ez az, hogy a pályázatra beküldött műveket szóról szóra úgy kell előadni, a mint beküldettek. Változtatásra nincs felhatalmazva senki, kivált a szerző tudta nélkül, a ki pedig ismeretlen. – De még a szerző tudtával sincs megengedve valami lényeges változtatás, mert az ilyen a mily mértékben előnyére válik az illető műnek, ép oly hátrányára van a többi versenyzőnek. E változtatások hiányában pedig gyakran maradhat egy-egy oly kifejezés vagy jelenet a műben, a mi sérti a közönség ízlését, s ekkor feledvén, hogy maga is bírálóként van a színházban, panaszkodik élvezete megzavarásán.

Végül, noha tagadhatlan, hogy a színpadi előadás a dráma próbaköve, mindenki tudja, hogy a színész nagy lefolyással van azon est élvezetessé tételére, melyen előadják. Tapasztalásból írom, hogy némely jól írt helyet én erős képzeletet tanúsító jelenetet az el nem talált játék elront, s viszont a darab gyengeségeit egy-egy közkedvességben álló és ügyes színész, ha nem is a közönség műértő része, de nagyobb tömege előtt sikerrel tudja takargatni és fedezni. Gyakran tapsolják meg a művet, a hol a színészt kellene, s viszont a színészt, hol a művet kellene megtapsolni. – Így az ítélet gyakran biztosabb egy mű becséről olvasás, mint előadás után; s ha ez átalában véve is áll, mennyivel inkább áll ott, hol több mű összehasonlításáról van szó! mert ha mind ugyanazon színészek adják is elő a műveket, lehetetlen, hogy minden szerepet egyenlő helyességgel és ügyességgel játszanak; mennyivel inkább ott, hol még az van föltételül szabva, hogy a közönség tetszése is számba vétessék! Eme tetszésnél valami bizonytalanabb és határozatlanabb ítélet nem képzelhető. Egyik fél tapsol, míg a másiknak fütyülni volna kedve. S mit fejez ki a taps? Tapsolnak gyakran Szerdahelyi alakoskodásának, Réthi némajátékának, s kihíjják a szereplőket; de a taps és kihívás ugyanaz egy tragoédiában, balletben és Budán az „*Ördög pilulái*"ban vagy egy lovardában.

Nem tetszés esetében ugyanazon közöny, hallgatás, legfeljebb olykor egy kis piszszegés a productio és művészet minden nemében, a fütytyet tiltván nálunk a szokásos illem, kivált nemzeti színházunkban.

Egy szóval: nincs a világon *articulalatlanabb érzelem és vélemény nyilvánítás* a színház községénél – még a némák is szabatosabban kifejezik gondolataikat. Gyakran értjük ugyan ama nyilatkozatokat, de mindig csak saját benyomásunkból indulva ki, s mindig csak magyarázat és következtetés útján, s gyakran történik, hogy minél jobban értjük a tetszés forrását, annál kevésbbé van kedvünk a közönség egy-egy részének örömzajában részt venni.

Arra nézve, hogy melyik a legcélszerűbb módja a drámai pályázásnak, meg van véleményem. Részemről azt tartom, hogy a rendszeresített díjazás többet ér a rendkívüli jutalmaknál; de ha már jutalom által akarja valaki emelni drámairodalmunkat, legjobb kihirdetnie, hogy az egy év alatt különben is színre került művek közül pályázik mindenik, akár a szerző neve alatt, akár névtelenül került legyen színre.

Nem tartozik ide eme pályázásnak minden másneműek feletti előnyeit fejtegetnem. Csak újra meg akartam pendítni ez alkalommal is.

Mindenesetre azonban a pályázás azon módját tartom legroszabbnak, melyben, mint bíráló ügyekeztem, adott viszonyok közt s ítéletem szerint, a telhető legjobbat tenni. Salamon Ferenc.

102.

[Salamon Ferenc, *Gondolatok*, Pesti Napló 1864. febr. 25., 45-4208. sz.]

Gondolatok

Írta *b. Eötvös József*

Elég ezen könyv lapjait csak forgatnunk, hogy azonnal megtudjuk keletkezése módját. A mik szerzőjét a magán és közéletben, a tudományos és irodalmi mozgalmak közt, utazása és sétái alatt, elvonultságában vagy társadalmi érintkezéseiben legjobban érdekelték, alkalom szerint feljegyezgeté maga számára egy-egy szelet papírra, hogy feledés által veszendőbe ne menjenek.

Mai nap, midőn kivált a közkedvességben álló írók ha többet nem, legalább is annyit kinyomatnak holnap, a mennyit ma átgondoltak, s a szedő alig engedi megszáradni a leírt betűt, némi érdem, némi szellemi *vagyonosság* az olyan asztalfia, melyben a birtokos éveken át tartogatja és gyűjti elméje szüleményeit. Higyjétek el, a szellemi tőkeszerzésben sem utolsó a takarékosság, és sokszor épen azok gyakorolják legkiválóbban, kik, a világ ítélete szerint, legkevésbbé szorultak rá: a dúsgazdagok. Szerzőnk mindig *megbecsülte* a gondolatokat. Maximákban, lélektani megjegyzésekben, erkölcsi reflexiókban, szép hasonlatokban és ötletekben gazdag volt, mióta fényes irodalmi pályáját megkezdé. Eszméi által vívta ki a tiszteletet; – maga van legnagyobb tisztelettel a szép és emelkedett gondolatok iránt.

S minő gondolatok azok, melyeket az előttem fekvő könyv magában foglal? – Többnyire a legéletbevágóbb tárgyúak, mint átalán az ily „gondolatok”-at tartalmazó nevezetes könyvek. A mennyiben az ily nemű könyvekről tudomásom van, csaknem kizárólag az *ember*rel foglalkoznak: az eszmék lélektaniak, s különösen erkölcsiek. – Nincs ennél átalánosabb érdekű tárgy, – senki sincs, ki ne foglalkoznék vele gyermek évei óta. Magunk s embertársaink főgondja és ábrándja életünknek. Mindazoknak, mik a lelket mélyebben érdeklik, a mik erős szenvedélyek, mély érzelmek és indulatok forrásai; mind annak, mi a legmagasztosabb erényeket és legnagyobb gyengeségeket szüli, forrása és célja a lélek, s az a viszony, melyben embertársainkkal vagyunk. Valameddig élünk, és cselekszünk, minden pillanat kérdése az akarat és hajlam, a kötelesség és élvezet kérdése. E kisebb nagyobb küzdelmek alkotják a belső életet. Ezek körül forog minden, a mi rendkívül meghat és emel az életben, – s a költészet csak akkor hatalmas és ellenállhatatlan, midőn az embert emez erkölcsi oldalról tudja híven előállítni. – Oly könyvnek, mely ily nemű tárgyakkal foglalkozik, nagy közönségének kell lennie, s valóban, a nehány héttel ezelőtt megjelent „Gondolatok” átalános részvéttel fogadtatának, sőt idegen nyelvre is lefordíttatván, a külföldi sajtó kedvező ítélete folytán nem kisebb elterjedést lehet jóslanunk külföldön is a könyvnek.

De épen a mondottaknál fogva nagy munka-e ilyen könyvet írni? Nincsenek-e minden embernek eszméi, ötletei a természet és emberi élet szemléletére; nincsenek-e belső életének tapasztalásai, érzései? Van-e más érdem ily könyv összeállításában, mint azon papírszeletek és pillanatok nem sajnálása, melyeket gondolataink lejegyzése kíván? Nem a legkönnyebb-e ilyen könyv által szereznünk írói nevet?

Úgy látszik, nem a legkönnyebb. Az irodalom bármely formájában többen lettek tán nevezetesekké, mint ebben; az irodalom bármely terén nagyobb a versenyzők és utánzók száma, mint eme téren. Azok pedig, kik nevezetesekké lettek, a világ legnagyobb írói és gondolkodói közé soroztatnak, mi magában bizonyítja, hogy e téren is oly nehéz kitűnőt teremteni, mint más téren. Nem említve egy-két hajdankorbeli „gondolat” írót, La-Rochefoucault és Pascal nem lettek volna hallhatlanokká gondolataik által, ha oly könnyű volna itt babért aratni.

Bármely érdekkel fogadta hát a közönség a „Gondolatok”at, minden látszó könnyűség mellett sem száll meg az a töprenkedés, hogy bekövetkezzék az a gyakran ismétlődő baj, hogy a tetszést nyert író nyomába egész egy utánzó sereg fog tolakodni.

Nem is merném soknak tanácsolni, hogy szerencsét próbáljon e téren, bármily követésre méltó példa is, hogy jó gondolatait, észrevételeit, s az emberi igazságoknak moralis életében előfordult némely illustratióját lejegyezze.

Vannak az irodalom eme fajának sajátságos nehézségei, melyeknél fogva kevesen születnek rá, s kevesen gyakorolják. – A tárgy, mint mondám, a leggyakorlatiabbak közé tartozik; de az elmélkedés és eszmélés szüleménye. Épen mivel minden pillanatban előfordul, s gyakran a legmélyebben érdekel, kevesen vannak, kik a folytonos cselekvés vagy harc közben ráérnek, hogy cselekvésök módját bírál-

ják és okait mélyebben vizsgálják. Legtöbben beérik nehány általánosan elfogadott, hagyományos elvvel, melyet a gyakorlat szokássá állandósít.

Átalános igazság, hogy épen a leggyakorlatiabb tárgyaknál képes az ember visszamenni az okokra, s a hozzá legközelebb esők vonják magokra legritkábban az elmélkedést. Áll ez mind a kézi mesterségekre mind az életphilosophiára.

Aztán bajos ebben a tárgyban újat mondani. Akármi végtelen s kimeríthetlen a tárgy, mi lenne az a lélektani és moralis igazság, melyet szent könyvünk, a föld minden vallásának prófétái, minden lehetséges philosophiai iskola bölcsei ki ne fejtettek, el ne mondtak volna oly helyesen és szépen, hogy az utánozni akarók méltán kétségbeeshetnek? Mégis eredetiséget követelünk, s tulajdonkép nem is azt követeljük, hogy magában egészen új legyen a gondolat, mint inkább igaz, találó, és közvetlen, önálló felfogás szüleménye. Úgy vagyunk sok tekintetben a moralis eszmékkel, mint a lyraiakkal. Nincs oly érzés, melyet a költők számtalanszor meg ne énekeltek volna, még pedig csaknem a tökélyig vitt művészettel. – De mekkora a különbség, s mennyi a kétségtelen eredetiség! Csak a közvetlen átérzés, s a megfelelő fris és hathatós kifejezés legyen meg – újnak tetszik az eszme. Sőt nem is kívánjuk az eszme *merő* újdonságát se egyik, se másik nemben. Valamint a lyrai motívumok közül az tesz legátalánosabb és legbizonyosabb hatást, mely a legátalánosabb és ismeretesebb emberi érzelem; úgy a moralis eszmék közt azok érdekelnek legjobban, melyek saját eszmekörünkben, élettapasztalásaink közt feltűntek, vagy sejtelemként lappangottak.

B. Eötvös József „Gondolatai" közt egyik olvasó egy, másik más gondolatot fog kétségkívül, mint legszebbet és legtalálóbbat magának megjegyezni; de ha végére járnánk, azt fognók tapasztalni, hogy a különbözés általános törvénye nem egyébben rejlik, mint abban, hogy az ragadja meg leginkább mindenki figyelmét, a mi mintegy eltalálta gondolatát, élményeiben szerzett tapasztalását, s csak világosan formulázza, a mi lelkünkben is élt.

Növeli továbbá az ilyféle irodalom nehézségét az, hogy az író lemond az elbeszélés, a fejtegetés s a kötött beszéd számos előnyeiről. A rhytmus és rím gyakran üres gondolat mellett is talál közönséget; a gondolatok, maximák, reflexiók egyegy beszédbe, egy-egy regénybe szőve, gyakran nyernek a magok helyén, s egy elméleti fejtegetésben is van haladás, fejlés, mi kellemesebbé, könnyebbé és vonzóbbá teszi az olvasást, mint ily gyűjteményét, hol csak nagyából vannak csoportosítva az eszmék, de különvált töredék mindenik: szóval a művészet egyik nevezetes hatási eszközéről, a compositióról mond le az író. – A gondolat mintegy csak magában áll, és saját belbecsén kívül nem támaszkodhatik egyébre. S mennyiről mondott le b. Eötvös József? – Nagy hatást tett műveiben az olvasót magával ragadta a mély és széles mederben folyó ékes szólás gazdag árja. Többnyire széles térre volt szüksége, hogy eszméinek egész hatalmát kifejleszthesse. A „Gondolatok"ban szerző lemondott a hatás ezen tulajdonának nevezhető eszközéről.

Végül az irodalom ily nemében az író egyénisége nyom legtöbbet. Nem értem alatta a puszta nevet, melyet a közönség gyakran képzeletéből ruház fel minden

tetszetős tulajdonnal. – Azt a belbecset értem az egyéniségben, mely tapasztalásaiban, önálló gondolkodásában és lelki emelkedettségében áll.

Alig van magyar író, kinek belső és külső élményeit jobban ismerné a közönség s jobban érdekelné mindez. – Ő mindig gondolatok írója volt, s gondolatai által az irodami hatások legnagyobbjait vívta ki, – úgyszólván, az olvasó közönséget is keresztül vitte mindazon eszme és érzelemkörön, melyen maga általment. A „Karthausi"-ban Chateaubriand világfájdalmával Chateaubriand erős hite, s a kor szabadelműsége talált erőteljes kifejezést. A világ fájdalom elényeszett, a hit épen maradt, s a szabadelműség a hazai reformok és democraticus eszmék szónokává tette. – Hazaszeretete szülte a „Búcsút", democraticus irányú eszméi a „Vár és Kunyhó"-t, s reformáló buzgalma a „Falu jegyzőjé"-t. Nem volt regény irodalmunkban, mely nagyobb, és a gyakorlati életre irányadóbb hatást tett volna, mint az utóbbi. – Még meg is sokallták annak idejében e hatást; – de egy aestheticai műszó kikiáltása, hogy „irányregény", aligha kisebbíté hatását. Csakugyan irányregény az, de irányát az emberi szív mélyéből vette, s kevés mű van, mely több fájdalmas, s közvetlenül megható érzelmeket támasztana egy-egy társadalom és közélet fogyatkozásai felett. – Itt is a mélyen érző, emelkedetten gondolkodó s erős meggyőződésű ember tette meg hatását. – Neki a természet, magán és közélet, a nagy politikai események, s az európai szellemi irányok egyaránt elmélkedésre adnak anyagot. Bármi különbözőnek lássanak regényei nagy műveitől, a XIX. század uralkodó eszméitől, a rokonságot igazolja azon szellemi irány; mely mindenben a lelket, az erkölcsi tartalmat és valóságot keresi. – Hitét, philanthropiáját, keresztyénségi eszméit hirdette minden műve.

A társadalom, politikai és magánélet, a szív és ismeretek emberével találkozunk a „Gondolatok"-ban is, – ugyanazon lélek gondolataival, melyet e részben oly gazdagnak és nemesnek ismerünk.

Műve leginkább hasonlít Pascal „Pensée"ihoz. Valamint eme halhatatlan író gondolatainak egy nagy része nem ölti a megtestesítés azon formáját, melybe sok erkölcstanító szokta az erkölcsi igazságokat öltöztetni, s mely rövid közmondássá vállható példabeszédekben áll, hanem az író néha rövidebb fejtegetésekbe bocsátkozik, annyira, hogy Pascal némely gondolata gyakran emlékeztet egy-egy geometriai bizonyításra, úgy báró Eötvös József könyvében is kevés a közmondás és példabeszéd, gyakran veszünk egy-egy rövidebb logicai következtetést, mely egyszerű menete és fordulatai által sokszor lep meg. Vannak azonban rövid ötletek, aphorismák, mintegy prózában előadott epigrammák, és egy-egy hasonlat, mely ép oly eredeti, mint igaz. – Lélek és erkölcstani aphorismák, képezik a könyv egy részét, mint megjegyzém. De van számos aphorisma, mely látszólag más szakba tartozik. Azonban ezek is majd mind erkölcstani oldalról tárgyaltatnak.

Hasonlít a könyv némileg céljára nézve is Pascal „gondolatai"-hoz. A francia gondolkodó töredék eszméket, egyes fejtegetéseket jegyzett le magának, melyek összeállításából egy organicus művet akart összeállítani az *atheismus* ellen. Báró Eötvös könyve is bizonyos tekintetben *militans* munka a „*materialismus*" ellen. Ha egy, annyi-féle eszméket magába ölelő könyvben szabad a minden más fölött

uralkodó gondolatot keresnünk, az alig egyéb e könyben az emberi lélek szabadságának védelménél.

A „Gondolatok”-nak különösen első felében egyenesen van megtámadva a materialismus, és sok szép eszmét találunk a természetvizsgálat némely túlságos követelései ellen. – Egy másik nagy gondolatcsoport a történelem tanulmánya és a politikai eszmék feletti vizsgálódásból támadt; egy harmadik gondolatcsoport az egyéni és társadalmi életre vonatkozik, s különösen erkölcsi igazságokat foglal magában. De szerző mindezekben a legnagyobb következetességet és öszhangot tartja meg. Szoros kapcsolatban áll nála a természettudósok némely túlzói által képviselt materialismus a politikai és egyéni szolgasággal: valamint a természetben spiritualista, úgy a politikában a nép- és egyéniszabadság szószólója.

„Nem bámulatos következetlenség-e, mond szerzőnk, hogy épen korunkban, midőn a természet nevében általános szabadságot s egyenlőséget követelünk, a természettudományok körében oly elméleteket állítunk fel, melyek ezen elvekkel egyenes ellentétben állanak? *Mintha szabadságról szó lehetne, ha minden, mi előbb a halhatatlan lélek működésének tulajdoníttatott, csakugyan az idegek tevékenységének szükséges következése lenne*; vagy szó lehetne egyenlőségről, ha az egyes fajok képességében csakugyan oly lényeges különbségeket ismerünk el, minőkről ethnographiánk beszél[1].”

Más helyen az egyenlőségről szólván, megjegyzi, hogy a francia forradalom lerontá az osztályok közötti különbségeket, de annál feltűnőbbé lett az egyesek közötti különbség, s ez új harcra adhat okot. Meg van győződve róla, hogy az egyenlőség elve, mely azon vallásban van kimondva, mely civilisatiónk alapja, csak az isten előtti egyenlőség érzete által létesülhet, hogy ne csak elismerve, de életbe léptetve is legyen; hiszi azt, hogy „*a keresztyén polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztyének nélkül.*”

Szerző a moral elveit követeli a politikában, így szólván többek közt:

„Hogy a moral elveinek a politikában nincsen helye; hogy az, ki e mezőn magas célok után fárad, minden eszközhöz nyúlhat: ez azon tan, mely által Machiavelli neve századokon át közgyűlölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. Újabb írók megmutatták, hogy miután a híres florenci korában minden nemzet állása fejedelmének hatalmától függött, Machiavelli az olasz népnek függetlenségét és nagyságát célozá, mely akkor egyedül az által vala elérhető, ha fejedelmei közül *egy* hatalmassá válik. De az emberek nagy többsége, Macaulay fényes védelmének dacára, most sem változtatta meg ítéletét, s nincs logica és nincsen ékesszólás, mely a machiavellismust rehabilitálhatná. Az ítélet, melyet az emberek e tanokról hoztak, velünk született moralis érzetünknek kifolyása. Napjainkban, midőn a népek állása nem kizárólag fejedelmeik hatalmától függ, és sorsuk felett a népnek választottai határoznak, oly ember, ki Machiavelli „fejedelmét” ma írná, őrültnek tartatnék. De vajjon azok, kik könyvekben s hírlapokban újra hirdetik a tant, hogy a népképviselők, addig, míg saját nemzetöknek érdekeit *bármily eszközökkel* előmozdítják, helyesen járnak el: nem követik-e ugyanazon elveket, melyek felett három

[1] Gondolatok, 157. l.

század kimondta kárhozatát? Ha igaz, hogy az, miáltal az egyes gyűlöletnek és megvetésnek teszi ki magát, nem válik szebbé, ha azt többen követik el; s ha az önzés, mely saját érdekeinek mindent feláldoz, nem kevésbbé embertelen, midőn tömegek, mint midőn egyesek által követtetik: akkor valóban, mit napjainkban látunk s olvasunk, nem más, mint Machiavelli tanainak újabb, korszerű kiadása, s az idő jőni fog, mely azokról, kik e tanokat hirdetik, szintúgy fog ítélni, mint mi a szerencsétlen florenci titkárról."

A moral és politika közötti kapcsolat szebben és meglepő igazsággal van kifejtve egy következő „gondolat"-ban.

„Az ó világban, úgymond, a főérdek az állam volt. Ennél fogva az ó világ moraljára elhatározó befolyással volt az államra való tekintet; s nem létezett az egyesekre nézve oly moralis kötelesség, mely az állam érdekeivel ellentétben áll vala. – Az ethika és politika közt most is megvan az összeköttetés. A különbség a régi és új kor közt csak abban áll, hogy a keresztyénség eszméinél fogva most az *egyediség* áll első helyen, s az egyediség moralis jogaiból és kötelességeiből kell kiindulni, ha az államról szólunk. Valamint az ó világban oly moral, mely az állam érdekeivel ellentétben áll, képtelenségnek tartatott volna, úgy most oly államtan, mely a morállal ellentétben áll, nem egyéb képtelenségnél, mit csak azért nem veszünk észre, mert az ó világ eszméin alapítva meg újabb tudományunkat, még mindig az ó világ felfogásaiban élünk."

„Miután újabb korunk elfogadta az elvet, *hogy az államnak főcélja a többség jólétében keresendő*; miután e szerint az egyednek jóléte a fő, el kell fogadni azt is, hogy *a politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a morál elveinek alkalmazása az államra*, s ebből világos, hogy oly politika, mely céljainak elérésére erkölcstelen eszközökkel él, a politika főfeladatával egyenes ellentétben áll."

Szerző meg van győződve, hogy a keresztyéni eszmék csak ezután fognak teljesebb hatással lenni az államra, s innen származik optimismusa, melylyel civilisatiónk jövőjébe tekint. „Az ó-világ alapeszméje, úgymond, az egyediség teljes alávetése volt az állam alá. Hogy a régi államok despotiákba mentek át, csak azt bizonyítja, hogy minden eszme a társaságot, mely felett uralkodott, végre azon formákhoz vezeti, melyek alatt ezen eszme legtökéletesebben létesíthető." Ebből kiindulva, szerző ily következtetést von az újkori államokra: „*Polgárosodásunk, melynek uralkodó eszméje az egyéni szabadság, szintúgy el fogja érni azon formákat, melyek alatt az egyéni szabadság eszméje a legtökéletesebben létesíthető*, mint az ó-világ polgárosodása végre saját uralkodó eszméjének, azaz: az állam korlátlan hatalmának, létesítéséhez vezetett."

Mindamellett, hogy bármit tárgyazzanak szerző eszméi, a moralis oldalt tartja különösen szem előtt, nem úgy ismerjük őt, mint zordon erkölcsbírót, vagy, mint maga kifejezi, „rigoristá"t. Kedélyével látszik ez ellenkezni. Nem anynyira bírál, mint lelkesedik a jón és szépen. Gyöngéd a szív tisztább érzelmei iránt, nem tartja megvetendőknek az élet ártatlan örömeit, mint Pascal, s engedékeny a társadalmi kellemek dolgában. – Számos gondolat bizonyítja ezt.

Becsülni a szívérzelmeit, mint ő, s az erkölcsi elveket tartani az emberi lét főtörvényének, annyi, mint szeretettel és rokonszenvvel lenni az emberek iránt s

hinni az ember magasbb rendeltetésében. Szerző valódi philanthrop, s ez az, mi oly nagy mértékben rokonszenves íróvá teszi. Ha az emberi tehetségek valamelyike ellen küzd, az inkább a túlságokra és elbízottságra hajló büszke ész – a menynyiben ez a szív és erkölcsi világ rovására akar terjeszkedni – habár sikertelenül is. Az ész elbizakodása az, mi a materialismus elleni gondolatokban meg van róva. Szerző ennélfogva találó jeligét választott könyvének:

„Ne higyj oly gondolatnak, melynek szíved ellent mond."

E könyvet az ép oly józanész-szerű, mint nemes és meggyőződésteljes gondolkodás teszi érdekessé s eredetivé. A közönség feltalálja benne egész kedvelőjét, s dicséretéül elmondhatja: „Írót kerestem, s embert találtam", nemes értelemben véve az „ember" szót. Salamon Ferenc.

103.

[Salamon Ferenc, *Buda halála*, Pesti Napló 1864. márc. 24-30., ápr. 1., 69-4212., 73-4236., 75-4238. sz.]

Buda halála

Hun rege. Írta *Arany János.*

A m. akadémia által Nádasdy-díjjal jutalmazott mű. Pest, 1864, Kiadja *Ráth* Mór.

1-ső cikk.

A hunokról szóló mondák, melyekkel Arany termékenyíti a magyar költészetet, majd használatlanul hevertek ez ideig. Újkori történetírásunk a maradandó államot s állandó hazát szerzett Árpádon kezdi a nemzet történeteit, nem pedig Attila csak rokon, de a magyarral nem azonos hunjain s múlékony államán. Történetírásunknak alapos okai vannak rá. Ott kezdi a tulajdonképi magyar nép fejlésének és viszontagságainak elbeszélését, a hol kezdenie kell. Kevesebb oka volt a nemzeti költészetnek, hogy az eposban csak a honalapító dicsőítésével keresse saját dicsőségét, míg a nagy Etelét nem elevenité fel eddig a hősi lant. – Igaz, hogy Attila története nem oly közvetlen áll kapcsolatban a magyar nemzettel, mint Árpád, a nemzet első rendezője, s a haza földének meghódítója, – ennélfogva *régi dicsőségünk* megéneklésére nem oly közvetlen tárgy; de ha a történetben nem, a mondákban Attila elválhatatlan Árpádtól. Utóbbi az előbbinek egyenes örököse. De költőink a történet nyomán nem fogadván el eme származtatást, nem látták alkalmas tárgynak Attilát egy magyar eposra. A jelen évszázad első felében a nemzeti költő valamint a lyrában a hazafias bánat kifejezését, vagy a hazafias lelkesítést tartá főfeladatának, úgy az eposban kiválóan oly tárgyat vett, s oly modorban dolgozá fel, mely legalkalmasabbnak látszott egy-egy hazafias elegiára

vagy serkentő buzdításra. Lyrai emelkedés és lelkesült szónoklat volt a főelem: minden, a mi csak költői rege, a mi romanticus elbeszélési tárgy, vagy valódi tragicus themát adott meg, kevésbé buzdítá dalra költőinket. Nem hibaként említem ezt, csak a kor jellemzéseül, s némi magyarázatául annak, miért maradtak használatlanul a magyar Attila-mondák.

Arany sem állítja eddig Árpádot és magyarjait Etele és a hunok egyenes utódának – csak rokonnak, s mégis, mondáinknál fogva, joggal helyezi vissza Etelét a magyar költészet hősévé.

Alig marad fenn kétség, hogy Attila egyik főhőse volt azon nemzeti énekeknek, melyekben a régi magyar vándordalnok tartá fenn egyszerre a magyar történetet és magyar költészetet; valóság és képzelődés egyaránt alapul szolgálván dalaiban, hogy későbbi krónikásoknak is sokban elsőrendű históriai forrásul szolgáljanak.

Kétségtelen, hogy ha ama hajdankori eposok meg volnának, vagy csak nagyobb töredékei maradtak volna ránk, többet bírnánk bennök irodalomtörténeti curiosumnál vagy csupán nyelvészeti tanulságnál – minden feljogosít azon hitre, hogy egyszersmind a magyar költészet remekei közé tartoznának, s tán első helyet foglalnának el. A nemzetek gyermekkorának költészetében a naiv közvetlenség, a képzelet minden felett uralkodó ereje oly mértékű, minő soha sem többé a műveltebb társadalmakban. Az egy költészet az, miben a gyermek mestere lehet a férfinak a népeknél. – Azonban, fájdalom, régi eposaink vagy rhapsodiáink elvesztek; őskori dalnokaink, s velök dalaik láncolata megszakadt, mielőtt írásban örökítették volna az élő szóban nemzedékről nemzedékre fenntartott hagyományokat, habár amaz ősi dalok, amaz ősi epos nem vesztek el nyomtalanul. Épen mivel a régi krónikások, a pogánykorbeli hagyományok iránti minden ellenszenvök mellett is, ezeket forrásul használták olykor, egyes töredékek maradtak ránk. Ha szinte a költői előadásból, sőt az eredeti magyar nyelvből is kivetkőztetve, vázukban is magukon viselik a költői alkotás alapvonásait. Így mutogatá Arany egy-két évvel ezelőtt, hogy lenni kellett őskori naiv magyar eposnak. Legnyomatékosbb okai közé tartozik, hogy régi krónikáinkban, a névtelen jegyzőnél, Kézaynál, Turócziban, egy egy episod, minő Lehel halála, Botond kalandja, oly jellemű, hogy nem lehet egyéb, a dalnokok ajkáról vett s latin prózában előadott részletnél. – A mit ő éles költői érzékkel felfogott, azt állítja az avatott és éleselmű jeles történész, Thierry Amadé is. Senki sincs jobban meggyőződve, hogy egy nagyszerű hármas epos köté össze Etelét, Árpádot és Szent-Istvánt, a magyar nemzet hajdankori költészetében.

Hogy a mondák a történetírásban sem megvetendő részletek, azt szinte Thierry könyve eléggé bizonyítja.[1] Nagy becsű, s reánk nézve kétszeresen érdekes műve eléggé bizonyító példa. Azonban a valót kereső történettudomány épen korunkban legkevesbbé hajlandó a tények elbeszélésébe regéket szőni. Vagy különválasztja a történetet a mondától, mint Thierry teszi, vagy épen elveti az utóbbit,

[1] Atila-mondák. Írta Thierry Amadé. Fordította (jegyzetekkel) Szabó Károly. Pest. 1864. Kiadta Pfeiffer Ferdinand.

s gyakran azon hibába esik, hogy a történeti adatban is csupa regét akar látni. Még azon esetben is, ha öszszeségökből valami történelmi tanulságot akar elvonni, épen köntösüket veti el.

De bármint járjon el a történész, a költő épen a mondákat keresi legnagyobb előszeretettel. A mit a történeti kritika külön választ a tények elbeszéléséből, a mit felesleges díszítménynek tart, azt kapja fel a nemzeti költészet. Épen mivel a költői alkotás kisebb nagyobb mértékben előhaladott stádiumában találja az elbeszélt tárgyat, jobban lelkesül rajta, mint a száraz tényeken. Nem hogy elvetendőnek, hanem ezt tartja valódi gyöngyszemnek a régi krónikákban.

Ha az Attiláról szóló magyar mondákban sok van, mit nem veszünk történeti ténynek, másfelől sok van, mi hajdankori mondáink, ősi naiv eposunk és nemzeti regéink magvát tartá fenn az utókornak, s a mi, úgyszólván, kész anyag a nemzeti költészet számára. Ha Attilát nem vallja magunkénak a történet, s csak a *rokonságot* ismeri el a hun és magyar közt, a nemzeti hagyományoknál, a legrégibb magyar költészetnél fogva Attila teljes joggal a miénk.

Továbbá, Attila, mind a történet, mind a mondák Attilája, legméltóbb tárgya egy hőskölteménynek. A történet maga is világhősnek ismeri el őt. – Nagyszerű hódításai roppant események voltak. Ezenkívül élete, halála, sőt a halála után bekövetkezett események oly nagy katastrophákat képeznek, minők elő nem fordulnak Árpád életében és a honfoglalásban. – Habár mindez, utóbbinak dicsőségére válik, s a magyar nemzet életrevalóságára mutat, oly hatalmas tárgyat és motívumokat nem ád készen a költőnek. Innen van talán, hogy a mondák Attilája jóval szélesebb területet hódított meg, mint a történeté. A történet Attilája elmondhatta, hogy Európa nagy részét lóháton bejárta s meghódította; de az Attiláról szóló regék messze túl terjedtek a roppant hun birodalom határain. Spanyolországtól az éjszaki jeges tengerig több száz éven át volt ő a dalnokok főhőse az egész germán világban, hol, ellentétül a román népek felfogásával, Etele nagylelkűnek, nemesnek, sőt – elég csodálatos! – néha békeszeretőnek van feltüntetve. Thierry szerint alig volt világhős, ki oly számos és oly különböző mondákat hagyott volna magáról, mint a hunok királya.

A hun király és hun birodalom gyors emelkedése és bukása hihetőleg nemcsak politikai fontosságánál fogva érdeklé a nemzetek dalnokait, hanem épen azon költőiség által, mely katastropháiban csaknem készen szolgáltatja a tragicumot.

Arany jelen művét mindenek felett a mondákra, s ezenkívül a történetre építé, s úgy hiszem, nem kevesebbet tőn arra, hogy viszont a nemzeti monda által szerezzen új hírnevet az új kor magyar költészetének. – Nagy kegyelettel volt az anyag iránt, s az bámulatos engedékenynyé lett a művész alkotó keze alatt, hogy oly szép idomot öltsön, oly egységet nyerjen, mely legjobban biztosítja az enyészettől vagy feledéstől. A költészet és művészet kiváltsága, hogy alakjai jobban benyomulnak a képzeletbe, mint a való történet rajzai. Fogja fel és magyarázza bármiként a történetíró Attila jellemét és Buda esetét, – alkalmasint el nem fogja homályosítni azon képet, melyet Arany Eteléje és Budája hágy a képzeletben. Meggyőz, hogy az Attila mondákat egy költő állíthatja össze legméltóbban, nem pedig egy történetíró.

Költőnk, mint valódi költő, nemcsak eleven rajza által akarja megnyerni illusiónkat, hanem kerül mindent, mi zavarólag hathatna képzeletünkre. Számba vette nemcsak a mondát, ha nem a való történetet is: költött Eteleje félig a történeté is. De felhasználta a külföldi mondákat is, némi kiegyeztető módosításokkal, a nélkül, hogy feltétlenül elfogadta volna. A német mondakörből, mely magasztalólag szól Etelről, elfogadá Krimhilda mondáját, míg természetesen – más alakká teszi Etelét; – mert a német monda Eteléje, kivált a Nibelungenliedben, nagyon is tétlen, s csaknem a tehetetlenségig jó ember, mi történetileg valótlan. Vett át költőnk egyes vonásokat a román hagyományokból is. Így azon olasz mondát, mely szerint Etele a hódolás jeléül azt kívánja egy várostól, nyisson kaput, hogy seregével csak épen átvonuljon rajta; így az isten ostora címet, mely római eredetű monda, s később jött át a magyar mondákba is. – Átalán véve az Attiláról szóló idegen mondák felhasználásával nem esett csorba a magyar mondán; mert, mint Thierry is megjegyzi, a legrégibb magyar krónikákon meglátszik itt-ott a Nibelungen-féle monda nyoma is. – Így műve nemcsak azokban kelt illusiót, kik keveset tudnak Attiláról, hanem kétszeres illusiót és élvet okoz annak, ki részletesebben ismeri azon mondák anyagait, melyekből a mű építve van.

Költőnk világhősnek tartván és festvén Etelét, s felhasználván céljához kisebb nagyobb mértékben az idegen mondákat is, ha műve sikerül, egy európai közérdekességű művet alkot, melynek hőse oly sok európai nép mondáiban él, s melyből kisebb nagyobb rész mindenik előtt ismeretes.

Igen meszsze vezetne, ha nyomról nyomra párhuzamba akarnám tenni, miként vett át költőnk egyet-mást a történelem adataiból s a mondákból. – Elég legyen e helyen a költemény meséjének történeti alapjáról szólanom, – főleg Thierryt véve kalauzul.

Miután a hunok a Duna mellé telepedtek, az *első ötven év alatt nagyon békésen viselték magokat*, mond történetírónk.[2] Hátrább ismét: Krisztus születése után a 434 vagy 435-ik évben, Roff (Attila nagybátyja) meghalt; trónját *két* unokaöcscsének, Attilának és Budának hagyván.[3] Továbbá: Attila testvér *öcscse* volt Budának; de bár közösen uralkodtak, *a kormány tettleg az ifjabb kezében volt*. Említi a történetíró, hogy

Attilának számos ellensége támadt, különösen a királyi törzs tagjai közt, kik minden alkalommal ellenszegülést mutattak... Belekeveredett-e Buda a cselszövésekbe?... vagy egyedül személye volt-e a gát nagyratörő testvére előtt, ki magával egyenlőt ismerni nem akart? nem tudjuk. A történetirat elrejté előlünk, mond Thierry, azon borzasztó családi tragoedia részleteit és bonyodalmát, melynek csak catastrophját tünteti elénk. *Attila megölte Budát csellel és orvul*, mondják a, történetírók, s egyik állítja; hogy e testvérgyilkolás csak előjátéka volt az emberi nem gyilkolásának.

Thierry fentebbi előadásához tegyük hozzá Szabó Károly jegyzetét Kézay s több más magyar krónikás előadása nyomán: Attila a mai Ó-Budán ölte meg öcs-

[2] Thierry Attilája, Szabó ford. 34-ik lap.

[3] U. a. 38. l.

csét saját kezével. E testvérgyilkosság okául azt adják, hogy Buda áthágta a két testvér területe közt mért határokat. Béla névtelen jegyzője szerint – Attila építteté fel az egykori Aquincumot (a mai Ó-Budán), s míg ő odajárt egy hadjáratban, Buda bitorképen a maga nevére nevezte el az öcscse építette várost.

Maga költőnk is jeligéül Kézay krónikájának azon szavait választja, melyben mondatik, hogy Attila (Ethela) saját kezével ölte meg testvérét, mivel, az átmerte lépni a köztök megszabott határokat.

Íme nehány töredékadat, melyet költőnk a mese alapjául használt, s melynek egy részét a történetírás sehogy sem bírja kapcsolatba hozni vagy megfejteni. Arany költeményében mindez úgy van felhasználva, hogy egyéni indokokra vitetvén vissza a száraz tény, lélektani következetességgel egymásból folyó láncolatban válik egységgé.

Arany költeményében nagy súly van fektetve arra, hogy a hunok *erős* népe sokáig (a történetírás szerint 60 évig) puha békességben élt. – A harcias nomád nép többségének ínyére nem lehetett a tétlen élet. Következőleg egy oly vállalkozó király feltűntét, minő Etele, nagy lelkesedéssel üdvözölte. Költőnk továbbá Budát tevé a békehajlam megszemélyesítőjévé. Bár ketten együtt országoltak, mond a történetírás, a kormány nem Buda, hanem tettleg Attila kezében volt, a ki *ifjabb* Budánál. Thierry szerint Attila 35, s tán valamivel több éves lehetett, midőn az uralkodásban az osztály történt – következőleg Buda még idősebb. A költő élt szabadságával, s rajzából Etele tán fiatalabbnak tűnik fel, mint a történeti alak, Buda pedig már elvénült ember. Ez a költői szabadságnak igen csekély mértéke – ennél jóval több megengedhető, kivált itt, hol oly kevés a positiv adat.

Ez a korbeli különbség sokkal elevenebben tünteti fel a két testvér jelleme közti ellentétet. A dolgokat mentökre hagyó Budát, s a lánglelkű erélyes Etelét, a korbeli természeti különbség határozottabban szembe állítja. Nagyon egyszerűen és természet szerint van ezzel kapcsolatban az, hogy Buda osztja meg a kormányt, mintegy az országlás terheitől kifáradtan, maga és fiatal öcscse közt, kinek befolyásától, mint költőnk felemlíti, a vén király félni kezdett már. E lélektani valóság kedvéért elengedjük ama különben is ingó alapú történeti tényt, hogy Roff, a nagybátya, osztja meg az uralkodást.

Buda, ki féltében osztja meg királyságát öcscsével, mindjárt az epos első jelenetében hajtja végre az ünnepélyes tényt, a szokásos esküvel s rákövetkező áldomással. Emez osztályon való bánata vonul végig az egész mesén, ebből alakulnak a cselekvény változatos fordulatai, s ez az, a mi Buda halálát okozza, melyet a történet nem bír indokolni. Hatalma féltése bírta őt a hatalom megosztására; de hatalma féltése nőttön nő, a mint látja, hogy a nemzet előtt tevékeny nagylelkű és erélyes öcscse mindinkább népszerűvé, maga pedig csaknem árnyékká lesz.

Buda mellé van adva egy oly személy, ki legtermészetesebben éleszthetí féltékenységét: ez egy nő, tulajdon neje, Gyöngyvér, ki különben is uralkodni látszik a határozatlan jellemen. Etele neje a mondák traditionalis Krimhildje, vagy Hildája, vagyis Ildikója. Budáné személyes gyűlöletét Etele iránt igen természetesen az Ildikóval való versenyzés éleszti: e nő irigysége s férjére való hatása nevezetes és természethű szerepet játszik a cselekvényben. Van más is, ki a tettre nehezen bír-

ható gyönge Budát sarkalja; ez Detre, a gótok fejedelme, ki a hunoktól legyőzetvén, alázatos híve a hun királynak; de csak színből. Ő az, ki mindenként visszavonást akar előidézni a hun királyi házban. A magyar mondák említik e veronai Ditriket, vagy Detrét, ki a cezimóri csatában megsebesült.[4] Itt úgy van feltüntetve, mint ki a hunok vazalja, s népével együtt várja a járom alól való felszabadulás óráját.

Buda addig ingadozik, míg végre tettre szánja magát. Pártot ügyekszik gyűjteni magának. Sokan vannak, kik Etele nagyságától megdöbbennek. Míg Buda országolt, kiki kedve szerint cselekedett, és sokak tanácsát kérte s hallgatta meg a gyönge fejedelem. Attilában nem szeretik az uralkodói határozottságot és önállást; – vannak, kik a békét megszokták, vannak végül, kiket a tömérdek kincset bíró Buda aranya veszteget meg.

Míg a gyöngébb király mind jobban tettre tüzeli magát, Etele tűr és vár, s szemet huny bátyja cselszövényeire. A történetírás is kiemeli benne a tűrni tudást, történeti tény az is, hogy eme tájban megy a görög birodalom azon részének hódítására, melyen a mai Szerbia és Bulgária terül el. Míg Attila odajár, történik, krónikáink szerint, Buda nyílt pártütése Budavárában.

Buda várának felépítése Aranynál szintén lélektani indokokra van visszavíve. A pártütő testvér retteg öcscse boszújától, s érzi, hogy pártja gyengébb, hogysem Etele hadával mérkőzhessék. Elhatározza, hogy kerített városba települ, s oda hagyja síktéri táborhelyét. A hova vonul, az egy romba dőlt római város volt, melyet Aquincumnak, s később Sicambriának neveztek a rómaiak. Buda kiépítteti rongált falait, árkot vonat körébe; s bele vonul hadával, sátraival, s onnan vél bizton dacolhatni öcscsével. Így adja elő Arany, lélektani természetességgel, a krónikák zagyva meséjét Buda vár építéséről.

E vár építését nyomon követi a történet által nyílt kérdésnek hagyott Buda halála. Utóbbi végre megszűnt ingadozó ember lenni. Hősnek érzi magát, mint akkor, midőn fiatal éveiben vitézül s győzedelmesen harcolt volt a gepidák ellen. Bátorsága annyival nagyobb, mivel idő közben ellopatta magának Etelétől *Hadúr kardját*, melynek győzhetetlenséget tulajdonítottak, s melynek regéje a magyar mondákból ismeretes. Azonban eme kardnak nemtelen elorzása által ingerlé fel legjobban maga ellen öcscsét, s idegeníté el tőle pártjának nagy részét, úgy hogy már csak azok valának mellette, kik Buda vára fajai közé szorultak.

Buda elég botlást követett már el arra, hogy a boszuló Nemesis utolérje. Maga vonja magára a halált. Etele pedig, kire a történet minden enyhítő körülmény nélkül mondja ki a testvérgyilkos nevet, sőt hozzá teszi, hogy orozva gyilkolta meg bátyját, ezen költeményben nem veszít e tett által alakja nagyságából, habár sejtetve van e miatti bűnhődése.

Arany így adja elő a végső katastrophát (rövidbe foglalván fényes előadását): Attila roppant haddal érkezik Budavár alá s fenyegető izenetet küld bele: adja ki Buda a szent kardot) nyisson kaput, hogy népével egyszer átvonulhasson a váro-

[4] Turóczi szerint őt a magyarok halhatatlan Detrihnek nevezték.

son, s akkor kegyelmébe fogadja ismét, különben nem kíméli senki életét az ellentáborban. Sem kaput, sem kardot, felel Buda.

De ha Etele személyesen *maga* megy be, kegyelmet kérni, megnyeri azt. Különben Etele csak bátyja holttestén át ronthat a várba. E szerint hát nem maradt fenn egyéb, mint egy iszonyú összecsapás a két sereg közt. Ez az, mit Etele meggátol. Bátyja üzenetet véve, nyomban indul *egyesegyedül* a vár felé, tanácsosainak ellenzése dacára. A kaput megnyitják előtte. Buda elrémült, s környezete megdermedt e vakmerőségen. A két sereg helyett a két testvér vív meg személyesen. Buda hasztalan bízik Hadúr kardjában, mert az csak Attila kezében csodatevő hatalmú az övében közönséges acél. Buda azonban hősileg vív most, mint egykor, fiatal korában. – Vívás közben Attila kiüti bátyja kezéből a kardot, s ez hátat fordít, hogy elfusson. Ekkor döfi át indulata hevében a magán uralkodni nem tudó Etele saját testvérét. Ezen, hátulról való szúrásban van elégtéve a krónika azon szavainak, hogy Attila orozva gyilkolta meg bátyját.

Íme, nagyjából (mert még az indokolásból is némely mellékes erősítő vonást kihagytam), a mese történeti és mondai alapja, az a művészeti eljárás, melynél fogva költőnk oly természetesen szövi be, indokolja s egészíti ki a monda és történet részleteit. Nem mozaikművet alkot belőlök, mint pl. Thierry, midőn a mondákat öszszeállítja, hanem teljesen és szilárdan összeolvadt egészet, melyben minden a legtermészetesebben foly egymásból.

A fenntebbi vázlatból is látjuk a valódi költői eljárást a történet és monda feldolgozásában. A költő minden eseményt szeret egyénekre vinni vissza. A szereplők hajlamaiban, szenvedélyeiben s egész jellemében keresi a megfejtést, s a száraz esemény így lesz világosan érthetővé, s így nyer lelket az oly adat, mely a történetben puszta tény; szoros összefüggést azon töredék, melyben a történész nem bír kapcsolatot mutatni ki. A költőre nézve emez eljárás nem csak eszköz, hanem ebben találja fel a célt is; mert célja: a megszemélyesítés és megtestesítés által kelteni illusiót. Épen a jellemek és szenvedélyek hű festése által kell hatnia, a cselekvény lélektani fejlesztésével fokozni az emotiót, s egy vég megoldásban fejezni ki azon moralis igazságot, mely az egész felett uralkodik, s az egész lélektani fejlesztésből következetesen foly.

Külsőségnek, a költészet inkább mesterségi mint művészi, oldalához tartozónak látszhatik, hogy ha egy-egy költő tiszteletben tarja a történetet és hagyományokat, sőt lehet valaki azon felületes véleményben, hogy minél szabadabban bánik a költő a történettel és mondákkal, s minél többet tesz hozzájuk tulajdon képzeletéből, annál nagyobb teremtő és képzelő erővel van megáldva. De én azt hiszem, az utóbbi vagy a tanulmány vagy még inkább a valódi tehetség hiánya, azt mutatván, hogy a költő nem képes magát beleképzelni s némileg beleélni abba a korba, melyből tárgyát veszi. Már pedig a valódi teremtő költőnek egyénei is csak akkor sikerülnek, ha egészen helyökön és jellemökben tudja képzelni magát, mennyivel inkább egy-egy egész eseménynek jellemei és cselekvénye.

Csak emez átérzés által érhető el az is, hogy az, a mit a költő kiegészítésül hozzá tesz a krónikai adatokhoz, ugyanazon természetű és öszhangzó legyen. A külső történeti hűség, melyet Arany költeményében fentebb vázoltam, bizton jeléül

szolgálhatna magában is, hogy igyekezett a primitív kor szellemébe is behatni, s a siker, melyet elért, egyik legkétségtelenebb jele hatalmas képzelő erejének, s azon alakító tehetségnek, melylyel rajzai az olvasót is mintegy világba bűvölik át.

Ősi mondáink, ősi eposaink szellemébe hatol be, hogy a magyar őskori költészet maradványaival termékenyítse az újkori költészetet. Nemcsak tárgyat merített belőlök, hanem inspiratiót és színezést. Költőnk régi dicsőségünk egyikének, az őskori eposnak töredékeiből meríté közvetlenül lelkesedését.

[II.]

A hun, bár a civilisatió nem minden eleme nélkül, mint tudva van, nomád nép volt. Pásztori vándor életében a primitív egyszerűség az uralkodó jellemvonás. Szokásai és foglalkozása híven vannak visszatükröztetve Arany költeményében. Hasonlatai a pusztáról, lóról, nyílról vannak véve legtöbbnyire, vagy a minden időben használható természeti tüneményekről. Különösen a beszéltetett egyének szeretnek hasonlattal élni, – nem mint szó virággal, hanem a nép embereinél tapasztalható hajlamból, mely szerint okoskodásaik megérzékítése végett *közmondásszerű* képeket használnak.

Így, midőn Buda megosztja a királyságot öcscsével, s előadja azon álokoskodásait, melyek végén azt bizonyítja, mily üdvös dolog, hogy két király uralkodjék egy nemzeten, az uralkodás bajait így panaszolja:

Nyilat is ellőjük, – minden napi példa,
Szél veri utjából, nem jut soha célba.

Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazitni száját;
De neki bogárzik minden kicsiségre:
Viszi tüznek, viznek lehajitja végre.

Egyet tud ő, úgymond, hogy emberi dologban legjobb az igaz mérték

…„Ez folyamok partja
Mely rohanó tettek árját visszatartja."

Másnap Detre, az ármányos tanácsadó, körülfogván Budát, megfordítja az okoskodást, de hasonló közmondásos képekben. Minő helytelenség volt, úgymond, hogy *a fék egyik szárát más kezébe adta.* Aztán így szól:

Mert vajjon egy lóra két nyerget teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte?

Tagot is embernek párjával az Isten,
Ada csupán egy főt, urrá egész testen.
Egy daru ék csucsán a falka vezére,
Méhraj is indul csak egy anya röptére.

Azután intve, így folytatja:

Ketten uralkodtok: ő annyi miként te,
No hát ne legyen több, vigyázz, elejénte;

Szinig ugyan tartja folyamot is partja,
De ha nő egy ujjnyit, messze ki csap rajta.
....
Atyafi jóságból, puha békességből
Oda ne is engedj semmit a tiédből;
Mert mikor az ijjnak enged egyik szarva,
Félre rug a másik, noha nem akarja.

Maga a költő véve is át a szót, ily hasonlatokat használ. Elég legyen megemlítnem azt a nagy, s egész egy leírást magában foglaló hasonlatot, melyben a forradalmat előre érző nép nyugtalanságát a vihart érző ménes nyugtalanságához hasonlítja.[5]

Továbbá a művébe szőtt némely saját képzeletéből teremtett nagyobb jelenet is oly egészen bele talál a korba, mintha hagyomány szolgálna alapjául. Ilyen a hadgyakorlat, melyet Etele tartat katonáival, a Mátra hegyében rendezett vadászat, változatos jeleneteivel; ilyen a magyarok behozatala a költeménybe, kik, mint lovag rokon nép, egész egy vadménest terelnek, űzve és hajtva, Ázsia pasztáiról Etele magyarországi udvarába ajándékul.

De a műben előforduló egyének felfogása és festése is egészen ama naiv korba illik. – Az indulatok, szenvedélyek meg vannak minden korban, s a századok nem változtatnak lényegökön. Csakhogy egyszer több, máskor kevesebb, s különböző nemű korlátjok és fékjök van. A hitben gyökerező moralis erő a hitek és korok szerint egyszer hatalmasabb, mint máskor, s a társadalmi szokások is korlátozhatják a szenvedélyeket. Átalán a primitív társadalmakban egyszerűbbek, természetesebbek, de erősebbek is lehetnek a szenvedélyek. Különösen pedig a népvándorlás nemzeteinél, a történet tanulsága szerint, a bűnök és szenvedélyek némi nagyságban, óriási szabásokban nyilatkoznak. A frank, burgundi, német, s más barbár királyi házak férfi és nő tagjai, nagyobbára valódi szörnyetegek voltak még azután is sokáig, hogy felvették a keresztyénséget. – A Nibelugenlied, ama kor költészetének monumentális emléke is hű képe amaz idők féktelen, s bűntudatot alig ismerő vad szenvedélyességének.

Midőn Arany Etele udvarát választá epicus költeménye színhelyéül, nagyon messze tért volna a kor valódi szellemétől, ha a nemzeti erények és hazafiság glóriájával környezi harcias hőseit. Nem lehet nagyobb anachronismust képzelni sem, mint római „virtus"okkal ékesíteni a népvándorlás hőseit, mert nincs szembeszökőbb ellentét, mint volt egyfelől a római szellem és társadalom, másfelől a barbár szellem és társadalom közt. S a Brutusok és Scipiók honának költőit, kik hőskölteményeikben ezeket választák mintaképül, egy középkori tárgyra alkalmazni, semmivel sem igazoltabb eljárás, mint volt a XVII. századbeli francia dráma- és regényíróké, kik a hajdani Cyrust, a középkori spanyol Cidet, a török szultánt mind egy stílben rajzolták, mind egy nyelven beszéltették; a versaillesi királyi palota salonjainak parókájában és nyelvén.

[5] XI. ének 206–207. l.

Arany erős szenvedélyeket s nagy összeütközéseket fest „Buda halálá”ban, s a nyelv, melyen a szenvedélyek nyilatkoznak, a legegyszerűbb, naivabb. A primitív társadalmakban, hol az illem és conventionalis kifejezés szabályai nem fejlettek ki, az indulatok több szabadsággal és természetességei nyilatkozhatnak; a sírás, nevetés hangosabb lehet, s a felnőtt ember érzelmei nyilatkoztatásában közelebb állhat a gyermekhez. A szenvedélyek hű festésében leginkább van korlátozva a conventionalis illem szabályainak nyűgébe annyira bonyolított költő, minők a francia classicusok valának, kiknek kötelékei közt tán maga egy Shakespeare sem volt volna képes kifejteni erejét, s legkevésbbé van a naiv társadalmakat naiv felfogással rajzoló költő. Valamint a festészet ügyekszik viszamenni oda, a hol az emberi test, a természet e legszebb idomú mintája, ízléstelen ruházattól el nem ferdítve tüntethető fel, úgy a költészet is gyakran igyekszik megközelítni a természeti egyszerűséget, hol a legmagasb rendű szép található fel.

Azon primitív társadalomban, azon naiv nyelven, melyen Arany azt elénk állítja, mintha gyűlölet, szerelem, boszú, fájdalom őszintébb, erőteljesebb kifejezést nyerne, mintsem másnemű költeményekben.

Két királyné vitáját más korból nem úgy festené a költő, mint Etele korából; a francia classicusok, sőt a classicai epos írók, minő Tasso, Camoens, Zrínyi, Vörösmarty, kitárták volna azt a nehány gyönyörű rajzot, melyet költőnk Etele nejéről és gyermekéről, s Gyöngyvér és Ilda vitájáról ád. Az ily rajzokra csak az „Ilias” és „Nibelungenlied” mutatott példát.

Buda neje, Gyöngyvér, nemcsak azt irigyli Etele nejétől, Ildikótól (más néven Hilda és Krimhild), hogy Etele hatalmasabb, népszerűbb, hanem irigyli tőle Aladárt, a szép kis fiút; mert Gyöngyvérnek nincs gyermeke. Ez titkos ellensége a szép Ildikónak, s egy csekélységre egész hévvel kitör ellenséges indulata az ifjabb királyné ellen (kit régiesen öcscsének nevez.)

A Mátrán tartott vadászat alkalmával a királyi férjek nagy vad űzésére mennek, feleségeiket az aljban hagyják, hogy solymász vadászattal mulassák magokat. Vadászat közben Buda egy bölény miatt odavész, ha Etele meg nem menti életét.

Mi történt ez alatt a nők között, így adja elő a költő:

Im azalatt Gyöngyvér s Ilda között ujság,
Történt semmi okon, csuda háboruság,
Mindenik a sólymát gilice-madárra
Egyszerre bocsátá levegő utjára.

Buda királynénak szépen eredt sólyma,
Mintha idegről lött nyíl vesszeje volna;
De nem úgy a másik: ez alig hogy vesz rést,
Gyöngyvér madarának esik ereszkedvést.

Űzi, el is fogja odafenn körmével,
Szórja meleg tollát csepegő fris vérrel,
Hallani vijjongást; a csata nem látszik:
Fényes levegőn egy pontocska cikázik.

Egyszer ihol sólyom esik agyontépve
Buda királynénak majdhogy az ölébe:
Felvette, sokáig nézte simogatván,
Végre nagyot jajdult, bő könnye fakadván:

Ilda, kaján Hilda, kegyetlen Krimhilda!
Sólymomat a sólymon ime legyilkolta;
Ám nézd! – s odatartá. De öcscse kacagván
Kiüté kezéből s szólt, rája tapodván:

Madarat madárér' adhatok én százat:
Ennyi csekélységen zajt ütni gyalázat!
Píha! kinek egy csöpp esze van, nem tenné.
Nem csendesül ezzel a fejedelemné:

Kell is nekem, igy szól, madarad, ha eztet,
Drága „Turul" sólymom újra nem éleszted!
Mert se fiam nem volt, se szeretett lyányom:
Ez az egy madár volt – e sincs! – a világon.

Lobbot ezen arca vete Ildikónak,
Szép homloka tetszett vérrel elegy hónak:
Ne kiabálj, őrült! – éles szava csenge –
Nem vagy mai gyermek, se leányzó gyenge.

Sohse vénezz engem! – szólt erre Budáné –
Lassabban előttem, kegyelem-királyné!
Azt se tudom, mellyőnk korosabb egy nappal!
Vagy azt se: magánál ki beszél rútabbal!

Így szóllakozának, ketten is egyszerre,
Etele Budával jöttek ilyen perre;
Gyöngyvér panaszát csak nehezen vevék ki;
Mire felindulván, mond az ura néki:

Asszony! a patvarnak vége legyen, hallod!
Mert keserü kinját, bizony Isten! vallod;
Etele halálból uradat most menti:
És mit cselekesztek azalatt ketten ti!

Oh! keserü kinját én érzem előre
Fekete bánatnak – igy sir Buda nője;
Mert soha nem érek, tudom azt, jó véget,
Soha én ez asszony, sem az ura végett.

Etele másrészről, lebocsátva hangját,
Édesgeti berzent, haragos galambját;
Adja önön sólymát – noszolá – Gyöngyvérnek,
Kedvesiért kedvest: igy együve férnek.

Látszott is az asszony hajlani szép szóra;
Madara megjött volt az arany zsinórra:
Veszi harmat kézzel, s ángya felé lépve,
Kitekeri nyakát, ugy dobja elébe.

Nagy bajjal a két hős birt annyira menni,
Hogy e csekélységből ne legyen több semmi;
De mégis a pörnek vetik oztán végét,
Összeöleltetvén egymás feleségét.

Ámde, mikép sírást ha gyerek elhagyja,
Sajog a két asszony szive indulatja;
Mosoly ül a szemben, csevegés a szájon;
De nem óhatják, hogy odabent ne fájjon. –

A gyermektelen nők valamely kedvenc állatot ápolnak, s Gyöngyvér „Turul" nevű sólyma elvesztésén keseredik el, s mily természetesen van összekötve, mily világosan kifejezve e motívumnak amaz erősebbel való kapcsolata, hogy „se fia nem volt, se szeretett lyánya"!

Maga Etele mindamellett, hogy tűrni-várni is tud, könnyen lobbanó természetű, s néha meg is tudja bánni, vagy visszavonni hirtelen kiejtett szavait, habár mindig a rosz és aljas, vagy a gyöngelelkűség ingerli fel. Etele alakja fennségben van elénk állítva. Keveset és nyomatékkal szól, mintegy keze intésével országol. Minél többet beszélnek e műben a nők és agg férfiak, annál feltűnőbb Etele kevés beszédűsége, ki annál serényebb és határozottabb a tettekben. De az alak minden fennsége mellett is, a költő naiv egyszerűséggel tudja némely természetes hibáját feltüntetni, – szerelmében némi részrehajlás látszik, mi mutatja, hogy neje némi részben uralkodhatni fog felette; nem hallgatja el a költő, hogy midőn a görög követek, az ő szabadkozása ellenére, Etelét, és nem Budát nevezik hunok királyának:

Etele az ily szót látszik vala unni,
Mégis szive szerint nem birt haragunni.
Ellenes indulat percenetig vivja;
Jőjenek – igy végze – mikor ismét hivja.

Naiv homéri vonás. Az alakok fennségét a magasbb rendű szellemi tulajdonok adják meg. De ha miden kis gyöngeségtől ment embereket rajzolnánk, alak helyett árnyékot, csupa abstractiót festenénk. E kis gyöngeségek némileg közelebb hozzák az eszményítés egéből a jellemeket, s ezek egy részét teszik a húsnak és vérnek, az alakok elevenségének. Nem hiszem, hogy Homér Jupitere sokat veszítne fennségéből, hogy némi emberi gyöngeségei is vannak – ellenben rendkívül sokat nyer élet, sőt szeretetreméltóság tekintetében is.

„Buda halála" minden alakjában erősebb indulatokat és szenvedélyeket látunk. Maga Ildikó, ki Gyöngyvérrel szemben csak védelmi állást foglal el, rettentő boszút forral első férje – vagy inkább jegyese – Siegfried gyilkosai ellen; mert Ildikó itt, nem mint a Nibelungenliedben, csak menyasszonya volt még az éjszaki hős-

nek, s még a szerelmet igazán nem is ismerte, midőn jegyesét orvul meggyilkolták.

Mindamellett, hogy erős szenvedélyek vannak festve, hogy Gyöngyvérben az irigység, Ildában az első férjért töltendő boszú annyi hévvel nyilatkozik, s Etele maga is, mint indulatait kevéssé zabolázni tadó ember van feltüntetve, a rajz nem azon enyhítés nélküli szenvedélyességet mutatja, mint a Niebelungenben. Van valami nemesebb, derültebb az egész költeményen és alakjain, valamint nyilatkozataikban, úgy, hogy sok vonás inkább Homerra, mint a vad *Hagen* festőjére emlékeztet.

Arany, bár a szenvedélyeket őszintén és tartalék nélkül nyilatkoztatja, s nem lehet oly finnyás mint a salonias novellaírók, alkalmazkodott az újkori ízléshez is. – De ezenkívül az egész mű igazságszolgáltatása is a szenvedély feletti uralkodást erénynek tünteti fel, s e részben közelebb van a keresztyéni felfogáshoz, mint a szintén keresztyén korban keresztyén által írt Nibelungen, mely talán a legpogányabb nagy mű Európában.

Aranynak nincs az a követelődzése, hogy egészen helyre akarja állítni az őskori magyar epost, úgy, a mint volt, a mi lehetetlen. – Ama régi epos nemcsak kedvtelése és históriája volt a nemzetnek, hanem vallásos jellemű volt, s meglehet, nagyobb mértékben vallásos, mint bármi más jellemű. Tán több volt benne a mythologiai, cosmogonai elem, mint az epos szorosan megkívánná. A csodák, daemonok tán többet szerepeltek benne, mint az emberek és emberi cselekvények. Arany, ha talán többet tudnánk is az őskori mythosból – miről különben nagyon keveset tudunk positivitással – kétségkívül nem tartá vala célszerűnek túlhalmozni hitregével eposát. E művében vagy indulatok, vagy büntető és jutalmazó elv megszemélyesítésére vannak behozva a természet feletti lények. Költőnk, ki szem előtt tartja a traditiókat, nem veté el a Hadúr és Ármány-féle hitregét, melyet Vörösmarty használt. Csakhogy Aranynál a rosz szelleme inkább a hős képzeletének kísértő réme, mely csak egy pillanatra tűnik fel, s nem a Hadúrral szembeszálló hatalom.

Ármány a költeményben csak egy pillanatra tűnik fel, – akkor, midőn Buda alatt lova öszszeroskad, s maga alá nyomván, a bölény már-már összetapodná. – Ekkor villan keresztül Etele agyán az az undok gondolat, hogy bátyját, ki csak akadály az ő nagyratörése útjában, veszni engedje. Ármány szörnyképében tűnik fel Etelének e gondolat; de azonnal eltűnik, mint midőn a holló a nap előtt hirtelen elvonul. Etele belehajítván isten e gonosz ellenségébe gerelyét, az már eltűnt.

Nagyobb szerep van adva a legfelső égi hatalomnak, kit hol Hadúrnak, hol Istennek nevez a költő. – Úgy tünteti fel, mint ki a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti, sőt az a keresztyéni vonás is meg van benne, hogy az indulatán uralkodni tudót kegyeli – különben szabad akaratot engedve ez embernek cselekedeteiben. – Etelét megjutalmazza, hogy a kísértésnek ellene bírt állani, midőn Budát veszni nem engedé. – A jutalom az a kard, Hadúr azon bűverejű kardja, mely által Etelét a föld urává jelöli ki. De hozzá teszi, hogy csak úgy lesz úr az egész földön, ha ez egy hibáján, heves indulatosságán, uralkodni bír. – Hadúr azt mondja, itt az idő, végzetes álomba merítni Etelét, s őt megjutalmazni:

Itt az idő, mert lám, győztes akarattal
Győzi magát, s harcol riadó haraggal:
Diadalt Ármányon ma is üle szépen,
Bátyja unott élte ment hősi kezében.

Itt az idő, hogy már birodalmát birja,
Miképen öröktül ez megvagyon irva
Mély titku rovással, fent a világ-fáján:
„Ur az egész földön, ha ez egy hibáján."

A mű utolján, midőn Etele megöli bátyját, így szól az ének:

Ám had ura Isten jól látva egéből,
Hunokért nagy könnyü csordula szeméből:
Jaj! betelik, mondá, már ime betelnek –
Népe jövendői számlálva Etelnek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
De nagy ily kisértés földi halandóra
Szólt és megnyugodott, könnyét letörölvén:
Hogy örök-állandó amaz erős törvény.

Íme egyszersmind a kiálló szeglet kő, mely mutatja, hogy „Buda halála" bár befejezett elbeszélés magában, a költő egy második részt is csatolhat e művéhez. Etele Hadúr kardja által a világ urával érzi eljegyezve magát – egy leendő epopoea hősének van kijelölve; de meg van vetve alapja egyszersmind tragicumának is.

[III.]

Célom e hírlapi cikkekben nem a mű részletes ismertetése. A mélyebb analysis, a számos és magasbrendű szépségek kiemelése, a minden oldalról való vizsgálat nem fér ily szűk keretbe. Célom csupán a munka nagyjából való jellemzése. A mi keveset felhoztam és idéztem is, nem azért történt, mintha azt tartanám a mű legszebb részének – mert a válogatás bajos volna – hanem csak azon célból, hogy jellemzésemet példával illustráljam; s midőn a világirodalom legnagyobb eposait felhozom, nem akarom párhuzamba tenni velök. A mű olyan, hogy csak a jövendő fogja kimutathatni valódi helyét az eposirodalomban. Homer és a Niebelungenek felhozása is csak egyik másik jellemvonás felderítéséért történik.

Az előttem fekvő műben minden szoros kapcsolatban áll, teljes öszhangba olvad, s a mű emez általános jellemzésében főkép ezt igyekszem, legalább nagyjából, kimutatni. A korból és korszelleméből indultam ki, a mennyire azt a mondák és történet engedék, – s költőnk is egészen a krónikákból meríté az inspiratiót. A jellem, a színezésül szolgáló részletek, mintha közvetlenül Árpád korbeli mondáinkból nőttek volna ki. Magok az erős szenvedélyek, melyeket költőnk fest, a kor képére látszanak teremtve lenni.

A tárgynak pedig, melyet költőnk feldolgoz, egészen megfelel a hang és a forma. Ez az, miről jelen cikkemben szólani akarok.

Az eposíró annál több hivatást bizonyít az eposra, minél jobban bele találja magát azok jellemébe, érzületébe és helyzetébe, kiknek cselekedeteit, viszontagsá-

gait elbeszéli, s szavaikat is, mint a drámaíró, utánozni bírja. Minél jobban láttatlanná teszi magát az író egyénisége, hogy előadásán, mint tiszta üvegen át, az előadott jellemeket és jeleneteket szemmel kísérhessük, annál magasb fogalmat ád hivatásáról. Látni való hát, mennyire különbözik tőle a lyrai költő, kinek saját egyénisége az egyedüli tárgy.

Az ódaköltő, úgyszólván, maga magát játsza, míg az eposíró tőle merőben különböző embereket utánoz; az első saját élményeit és érzéseit, az utóbbi mások élményeit és érzelmeit adja elő. Ki tévesztené össze a művészetben a zenecompositort a festővel? Ez csak azért nem történik, mivel művészetük kézzel fogható eszköze más-más, míg a költészetben csak a nyelv az eszköz. Az elbeszélés csaknem oly objectiv, mint a képirat. Azért koránt sincs kizárva az elbeszélésből az érzelem. A költő együtt érez képzelete gyermekeivel.

De minél jobban kerüli, hogy a maga személyében szóljon, annál teljesebben feledi a hallgató magát a költőt, s annál nagyobb az illusio. A jó elbeszélő műben az, a mi meghat, maga az elbeszélő érzelme és hangulata ugyan; de ez mindig csak mintegy lappang az előadás szavaiban, melyek a költőtől merőben különböző tárgyról szólanak. Egy jeles ballada vagy epos olvasásával ép annyira a költő emotióinak hatalma alatt állunk, mint egy hatalmas óda vagy szónoklat olvasásakor; pedig ez emotiot egy eset elmondása, egy lelkiállapotot híven jellemző leírás idézi elő, s alig vagyunk képesek számot adni róla, mi az a látszólag teljesen objectiv szavakban, a miben a hatás titka rejlik.

Alig hozhatnánk fel erre jobb és ismertebb példákat, mint Arany eddigi balladáiból és eposaiból. Van-e egész lyránkban meghatóbb dal mint az egészen elbeszélői objectivitással írt Zách Klára, vagy valami erősebb emotiót keltő elegia, mint az a mélyen szánakozó hangú költemény, melyben „Ágnes asszony” esete van elbeszélő énekbe foglalva? Felhozzam-e a haza pusztulásán érzett mély fájdalomtól annyira áthatott históriás éneket, „Török Bálint”ot, vagy az oly drámailag tárgyilagos, de annyira mély érzésű balladát, „Szondi két apród”ját?

Azonban a ballada közelebb jár a tulajdonképi lyrai költéshez. A tárgy maga is gyakran egy-két lyrai megható mozzanat a hős történetéből, s minden elbeszélési részletezés, nagyobb fejlesztés és hosszú peripetiákon áthúzódó mese, ki van zárva köréből. Külső formája is a rhytmusnak és rímnek többféle mesterfogásait engedi meg, s refrain-jei is, melyek oly jól illenek hozzá, mutatják, hogy inkább énekelni, mint szavalni való.

Az epos, tárgyánál fogva, az objectivitás nagyobb mértékét engedi meg, s maga külső formája sem oly kötött. Közelebb jár a szavaláshoz, mint az énekhez, s természetében van a nyugodtság nagyobb mértéke. Mindemellett itt is van uralkodó hang, mintegy resonantiája a költő érzelmeinek. A fokozat itt is nagy lehet a prózai elbeszélő styl legtökéletesebb mintaképétől, a népmesétől s arab regéktől Dante mélyen sentimentalis styljéig. Költőnk „Toldi estéjé”n az elegiai s kissé humorba átmenő hang végig vonul az egészen, s áthatja az egész előadást; s a csak töredék „Daliás idők”- ben a dalnok a nemzeti nagyság és tulajdonképi lovagkor zászlaját teljes gazdagságában bontja ki rajzai által, s a hősiség férfias ép pathosát vegyíti a naiv érzületű előadásba.

Csak a fent elősoroltak is elegendők annak bizonyságára, mily mestere költőnk annak, hogy saját emotioja által hasson a látszólag a legobjectivebb elbeszélésben. De mind balladáit, mind eposait együve véve, többről is meggyőződünk, hogy t. i a hangulat oly különböző egyes elbeszélő költeményeiben, mint csak egy ugyanazon költőnél lehetséges, s nem kevesebbféle, mint a hányféle a tárgy, melyet megénekel. – Vannak nevezetes költők, pl. Byron és Hugo Victor, kik majd minden elbeszélő költeményt egy ugyanazon hangon és modorban írnak, tulajdon lyriai hangjokon. Ők valóban lyriai, és nem epos, annál kevésbbé drámaköltők. Aranynak csak fent előszámlált balladái, az elő nem számláltakkal együtt, mily sokféleséget mutatnak.

Mindamellett „Buda halála" a hangra és stylra nézve oly különbséget mutat eddigi műveivel, hogy a ki készen volt is rá, hogy itt újat fog venni költőnktől, kétségkívül meg lesz lepetve általa. A hang, elbeszélési modor, a jellemzés stylje más, sőt mintha még nyelvet is külön készített volna a költő ez egészen különböző tárgyhoz; de mind a hang, mind az elbeszélés modora, a jellemzés stylje s a nyelv, mintha egészen a tárgy természetéből nőtte volna ki magát.

Erősebb szenvedélyeket, nagy összeütközéseket, colossalisabb alakokat s történeti katasatrophákat akarván előállítni, a tárgy méltóságát egyszerűbb külső és belel forma által adá meg. Az épület nagy idomaiban, s nem díszítményekben akará kimutatni művészetét. Az erő nyugalma ömlik el a compositión, s uralkodik a hangban. E tekintetben legjobban hasonlít irodalmunk eddigi legnagyobb eposához, a Zrínyiéhez, s ama nagyszerű középkori emlékhez, a Niebelungenliedhez.

Továbbá az elbeszélésben semmi kitérés. Csak egy rész az, mi ilyennek nevezhető – egy regedal, mely azonban egészen oda illik a mű általános styljébe. Különben minden jelenet, mint a legjobban alkotott drámákban, a cselekvény fejlését, a mese haladását mozdítja elő, és sietteti a kifejtést. – Az indokolás erőteljes; de csupán a cselekvő egyének szavaiban és tetteiben található, – a költő maga nem bocsátkozik bővebb magyarázatba, vagy ha maga beszél is, egy két szó, egy erőteljes sor van oda vetve.

Maguk az egyének, csupán szavaik és tetteik által vannak jellemezve. Engedi, hogy kibeszéljék magukat, hogy cselekedjenek; de cselekvésök indokainak magyarázgatására nem veszi át a szót, sőt lelki állapotuk részletes leírására sem. Ha Toldi Miklóst, úgy szólván, mozdulatról mozdulatra, minden gondolatában és érzésében nyomról nyomra kísérhettük, hogy kalandjaira kísérvén, úgy szólván, a legbizalmasabb barátunkká lett, itt egy-egy szó, egy-egy mozdulat, egy pillantás festi az őskori nagy alakok lelki állapotát, s különösen Eteléét; s az olvasóban némi tiszteletet ébreszt, hogy kevésbbé van vele bizalmas lábon, mint a jó Toldi Miklóssal. Toldiban a kalandos romanticismus elbeszélésének folyama széles mederben, gazdagon folyt a megannyi teljes képet adó nyolcsoros strophákban, s az egy nyomon haladott elbeszélés mintha nem hagyott volna semmit elmondatlanul, a nélkül azonban, hogy kelleténél több volt volna mondva. „Buda halála" négy soros stropháiban is az egyes sorok vagy sorpárok néha már átmenetet képeznek egyik erőteljes képről másra.

Eme jellemzés nemcsak jobban beleillet a mű styljébe, hanem a korba is, melyet rajzol. A primitív társadalmakbeli emberek jelleme is egyszerűbb, s nemcsak a költői eszményítés kívánja meg, hogy csak főtulajdonaiknál fogva jellemezze a költő, hanem a kor is. A naiv forma, mint a népmesékben is, legjobban megfér az átalános jellemzéssel, s az ily jellemzés legjobban beillik a naiv korba. Mindemellett költőnk szavakban, tettekben oly határozottan különböző alakokat állít elő Etelében és Budában, Detrében és Szömörében, Ildikóban és Gyöngyvérben, hogy semmi hasonlatosság nincs közöttük. Még ott is jellemez költőnk, hol csak a legátalánosabb idealis vonásokat várjuk, jellemez pedig oly minden követelődzés nélkül, mintha nem is volna szándékában, s oly módon, hogy a nagyolva olvasáshoz szokott ember talán gyakran észre sem veszi. Egy példát hozok fel. Az egész hatodik ének e műben egy közbeszőtt regedal, melyet a hun lantosok a mátrai vadászat alkalmával énekelnek, s szól Hunor és Magyar két testvérről, kik, mondáink szerint, egy anyának voltak fiai, s vadászaton egy szarvast vevén űzőbe, eltévelyedtek a pusztában, és soha sem látták többé szülőföldjöket. Letelepedtek hát a pusztán, s egyiktől a *hun*, másiktól a *magyar nemzet* származott.[6] Nem szándékom e gyönyörű rege szakadatlan szépségét leírni.

A mit *különösen* ki akarok emelni e helyen, az mintegy mellékesnek látszik e regében. Enéhnek két fia messze űzvén a szarvast, a *Kur* vize partjára érnek. Itt Hunor így szól: „itt megháljunk". – Magyar azt mondja „viradattal visszatérünk a csapattal." A két testvér a Donig, a Maeoti tengerig hajtja a szarvast, hol az eltűnik, s a vitézek végkép eltévedtek a pusztán. A költő így beszélteti Magyart és Hunort, a szép *Enéhnek* két fiát:

Szóla Magyar: hej! ki tudja
Merre van a hazánk utja?
Kerek az ég mindenfelé –
Anyám, anyám, meghalsz belé!

Szóla Hunor: itt maradjunk!
Tanyát verjünk, *itthon vagyunk* stb.

Látni, hogy a kisebbik testvér váltig haza vágyik, s mily megindító az a sor, melyben anyja fájdalmára emlékezik, ki őket nem fogja többé látni! Ellenben a nagyobbik testvér csak arról szól, a mit tenni kell, s úgy szólván akár hol otthon találja magát. Meglehet, a költő a rövid jellemzésben többet akart kifejezni, mint a bátya és öcs közötti természeti különbséget: a magyar és hun közötti nemzeti különbség van megszemélyesítve; a magyarban a honvágy és hazaszeretet, a hunban a tevékenység és kalandok szomja. Ott a hazája, a hol jól találja magát és tere nyílik kalandos vállalatokra.

Azt hiszem, a mely olvasó az ily vonásokra figyelmes, több élvezetet és emótiót talál az egyszerű megszemélyesítésben, ily jellemzés mellett, mint a hosszas magyarázatban s a szónoki vagy lyrai ömlengésben. A fiúi szeretet egy sorban

[6] A mondát Kézai Simon krónikája tartotta fenn.

több erővel és természetesebben nyilatkozik, mint tán egy hosszú lyrai ömlengésben. Ily vonás sok helyt fordul elő e műben.

„Buda halála” mind a szenvedélyek, mind az alakok nagysága, mind az epicai styl tekintetében haladási fok irodalmunkban, s a kik tán más véleményen volnának is, annyit meg fognak adni, hogy legalább kísérlet, eposirodalmunknak egy lépéssel tovább vitelére. – A tárgy a legnagyobb epicai tárgyak közé tartozik, a költő mindig szem előtt tartja, hogy az epicus költő feladata: az emberi jellem és szenvedélyek hű festése és nyilatkoztatása, s az emberi cselekedetek felett uralkodó világ-rend feltüntetése egy cselekvényben. E cselekvény maga egy következetesen lélektani fejlemény elejétől végig, mint valamely jó tragoedia. Végre a jellemfestés módja és stylje a legméltóbb a tárgyhoz, s az eposírás legnagyobb mesterei szentesítették.

Költőnk az epos írás legnagyobb magaslatáig kívánt emelkedni, – s minő eszköz által? Azon naiv hanggal, modorral és magyar nyelvvel, melyet némelyek egykor „*paraszt poezis*”-nak gúnyoltak! A naiv felfogás, az egyszerű gondolat és érzés, s annak egyszerű kifejezése nem csodaképen, hanem a legtermészetesebben egyezik a fenségessel, melynek egyik eleme mindig az egyszerűség.

A világirodalom minden legnagyobb eposait összehasonlítván, kitűnik, hogy azok a legjelesebbek, melyek a népek gyermekkorában kelvén, a naiv egyszerűséget párosíták az emberi szenvedélyek legerősebb festésével s a legfenségesebb tárgyakkal. Költőnk, a helyett, hogy Virgilt, Tassot vette volna mintaképül, az őskori nagy népköltők útján kívánt járni, s már korán elsajátítá a magyar népköltészet naiv szellemét. Voltak más költők is, kiket a népköltészet szelleme tett nagyokká: ilyenek Burns Robert, Béranger s a mi Petőfink. De mindenik csak a lyráig, legfeljebb balladákig vitte. Arany az, ki e téren a legnagyobbat kísérli meg, habár eddigi művei is, a „Toldi”k, bizonyíták, hogy az epos közép fajában, a romanticus eposban, a naiv forma a művészet mily magas fokával párosulhat, sőt mily természetes eleme lehet a művészetnek.

Arany, valamint a „Toldi”-kban, *úgy „Buda halálá”*-ban *is nem azt a képtelen lehetlenséget akarja, hogy egészen helyre állítsa közép- és őskori eposunkat*. Csak a kor és mondák szellemébe hatott, s naiv költői felfogása és epicai tárgyilagossága által a telhető legjelesb művet akará írni. Nem hiszem, hogy megköszönné, ha úgy fognák fel művét, mint valamely után csinált régiségi tárgyat, vagy egy rongált ócska kép kijavítását.

Naiv, s a legeredetibb epost akarta írni, – azon nyelven, mely legnagyobb nyereség irodalmunkra nézve.

A „*paraszt nyelv*” oly határozott diadalokat vívott már költészetünkben, hogy csaknem mindaz, a mit Petőfi és Arany hódított költészetünknek – s az pedig nem csekély tartomány – ennek segedelmével történt. Maga Vörösmarty is gazdagítá nyelvét amaz örökkön buzgó eleven forrásból. – A művészet nem hogy veszített volna akár Petőfi, akár Arany által, – sőt a két költőt összefoglalva, kétségtelenül haladott.

Aranyt nem zavarták se a visszaélések, se némelyeknek némileg indokolt elkedvetlenedése, hogy ne csak megmaradjon a maga útján, hanem teljesebben fel-

használja a nép nyelvét. – Népi, s olykor tájszavak fordulnak elő, s mindezekből, mind a szójárásokból, habozás nélkül és bőven merített, a hol találó képül és kifejezésül használhatta.

Felhasználta a maga céljára az ódon magyar nyelvet is, még pedig nemcsak azért, hogy ódon színt adjon az őskori tárgyú költeménynek. – Az Árpád-korbeli magyar nyelvről, melyen tán Etele mondáit énekelték, nagyon keveset tudunk, oly keveset, mint a mythologiáról; s ha megvolna is az a nyelv, aligha fordításra nem szorulna – legalább a nagy közönség kedvéért. Arany a két évszázaddal ezelőtt divatozott nyelvből vett át egyet s mást, némileg maga is ösztönszerűleg ódon szellemet sajátított el akkori írókból, s olvasói illusióját emeli az, hogy a költő és hősei nem azt a közönségessé vált magyar nyelvet beszélik, hanem a régi kor szelleme ömlik el még a nyelven is.

De meg kell jegyeznünk, hogy akár a népi, akár a régi nyelv felhasználásában, nemcsak az a cél van elérve eme költeményben, hogy naiv és ódon színt önt el rajta.

Azt is eléri, hogy az egészen magyar tőrül szakadt költészetnek, – az eredetiségben változatosabb, hajlékonyabb nyelvet adjon, s a magyar nyelv erejének és gazdagságának egy új példáját mutassa fel.

A mi Aranyban mindjárt első felléptekor meglepett minden született és magyar nyelvű magyart, az a minden idegen zamattól egészen ment, s a nyelv geniusával annyira egyező eredetiség volt, mely a született magyarral is egy még magyarabb nyelv lehetőségét látszott elhitetni. Az, a mit idegen nyelven „idiom"-nak neveznek, oly teljességében s oly valódiságában nem nyilatkozott volt még, mint „Toldi"-ban. – Nem abban áll annak titka, hogy egy-egy oly szót vesz fel, mely különösen a magyar köznépé, hanem a kifejezés, a szóhasználat s a beszéd fordulatainak azon sajátságában, mely hű tükre a magyar lelkületnek és észjárásnak.

Azonban már akkor költőnk nem csak az élő néptől tanulta a magyar nyelv erejét. Merített a másik, első rendű forrásból, melyet Vörösmarty is használt ragyogó és dús nyelvének gazdagítására, sőt az újító Kazinczy is kegyelettel volt iránta. – Arany a régi nyelvből is, mint a nép nyelvéből, a nyelv szellemét, a magyar „idiom" titkait leste el, s később balladái, melyek terén a naiv forma által korszakot alkotott, bizonyítják, mint tudja használni is amaz ódon, erőteljes stylt. Nem avult szavak felelevenítése, hanem régi tős gyökeres magyar szóhasználat és fordulatok, költői képes értelmű kifejezések, s a verselést annyira emelő inversiók által vett fel újító és ép elemeket a magyar költészetbe. Kétségtelen, hogy Kazinczy és Vörösmarty óta a magyar nyelvnek, s különösen a valódi magyar költői nyelvnek, eddigelé is Arany tett legnagyobb szolgálatot.

S mégis, minden előbbi diadalai után, ha nem mondom is, hogy „Buda halála" korszakot alkotó mű – ezt a jövő dönti el – mindenesetre felteszi koronáját azon korszaknak, melyet Petőfivel együtt maga újított meg. A naiv költészet itt a legmagasabb költői nemben használtatik, s nyelv tekintetében „Buda halála" magába öleli mindazt, a mi eddig e téren történt; a mi a népballadákban költői új elem volt, itt együtt, teljes mértékben fel van használva.

Mindez nem affectatioképen használtatik. A kifejezés erejét, képes értelmét, rövidségét emeli, s csak a költő gondolatának correct és természetes kifejezése. Művészettel van az használva, s csak eszközül. Ez által nyer a nyelv oly tömöttséget, erőt, mely a költő hathatós és rövid vonásokban rajzoló művészi modorához legjobban illik.

A való elhallgatása volna hát, s a mű egyik nagy becsének mellőzése, ha ki nem mondanám, hogy nem ismerek művet irodalmunkban, mely a nemzeti nyelv összes költői kincsének gazdagságából annyit bírna felmutatni, mint ez az aránylag kis könyv, s melyben a nyelv több művészi ügyességgel és avatottsággal volna felhasználva. Ezt az érdemet szükséges kiemelnem, mert főleg ez az, mit csupán a hazai, s csupán a jelenkori kritika tehet. Minden más részben élvezheti, értéke szerint becsülheti a külföld is e művet; elmondhatja rá, minő rangot foglal el az eposirodalomban (mely, úgy szólván, jelen korban alig létezik a többi európai nemzeteknél); de a nyelvhez egyedül mi szóllhatunk, az egyedül bennünket gyönyörködtet és gazdagít. Még saját nemzetünk későbbi generatiói sem méltathatják annyira ebben a tekintetben. A mai kor, midőn nyelvünk annyi oldalról kifejlett, alig érti; mi volt a bámulattal határos meglepő „Zalán futása” nyelvében 1825-ben, mi volt az új Petőfinél 1844-ben, mi – valamivel később – Arany „Toldijá”ban és balladáiban. Mindez átment költészetünk vérébe, hogy ma alig találjuk újnak és meglepőnek.

„Buda halála” mind az eposi felsőbb rendű művészet, mind nyelve által egészen új tünemény irodalmunkban, a mellett pedig egészen magyar, s a legeredetibb forrásokból frissíti a költői nyelvet: a nép nyelvéből, s az erőteljes és egészséges magyarságú régi irodalomból.

„Buda halála”, mint mondám, csak első része egy, Attiláról szólló következendő eposnak, habár magában ép úgy megállhat, mint „Toldi” első része a többi nélkül.

Krónikáinkban az Attila-mondák, ha „Buda halálát” egyik korszakalkotó eseménynek veszszük, önkénytszakadnak három részre: az első az, melyet költőnk feldolgozott; a második Etele haláláig terjedne; a harmadik Csaba királyfi bujdosása lenne, s általa a kapcsolat Árpáddal és a magyar nemzettel. Nem vagyok beavatva a költő szándékaiba; de úgy hiszem, hogy, habár a történet nem ismeri el ténynek az Etele és Árpád közötti egyenes családfát, fel van jogosítva rá a magyar nemzeti mondák által, s ekkor a hun és magyar, kik „Buda halálá”-ban is csak elvált testvértörzsek, új rokonságba hozhatók.

Maga költőnk folytatást ígér előszavában sőt dalában is. Az utolsó, a tizenkettedik éneket, e rövid bevezetés nyitja meg:

Már fészke fölött leng énekem ezuttal,
Buda forgó napja száll meredek ruddal,
Este van, este van... késő a madárnak:
Nem látjátok-e már, hogy nőnek az árnyak?

Buda körül bus éj tornyosodik össze.
Hanem a sors utján csak pihenő lesz e:

Uj dalok, uj dolgok tolmácsai jőnek,
Ha Isten erőt ad szegény éneklőnek.

Nemcsak a derék éneklő, hanem költői irodalmunk érdekében is óhajtjuk neki az erőt és kedvet, még minél számosabb mű befejezhetésére. Salamon Ferenc.

104.

[Salamon Ferenc, *Shakespeare*, Koszorú 1864. ápr. 24., máj. 1., 17–18. sz., 385–388., 409–413.]

Shakespeare

A nagy angol költő emlékünnepéhez legméltóbb lenne egy emlékbeszéd.

De emlékbeszédet tartani oly író felett, kinek életéről oly keveset tudunk mint Shakespearéről, nem lenne sikeres vállalat. Elég legyen egy kis irodalom történeti tanulság, melyet korának és nemzetének őt megelőzött és egykorú irodalmából elvonhatunk a magunk hasznára.

Shakespeare a közép- és újkori költők közt a legelső rendűek közé tartozik, s mint drámaköltőnek nincsen versenytársa a világirodalomban. – Méltán ünneplik nemcsak az angol, hanem más színpadokon is születésének háromszázados évünnepét. Mindamellett, ha szükséges volna bizonyítgatni, hogy minden nagy költő kiválóan nemzeti, alig találnánk rá jobb példát mint Shakespeare-t. Nem az a csoda, hogy ily nagy lángész, a valóban újkori dráma újjá teremtője, az angol nemzet kebelében születhetett, – hanem az a legtermészetesebb. Sehol sem volt Európában annyira előkészítve a közszellem a tragoediára és épen egy Shakespeare számára, mint Angliában a XVI-ik évszáz második felében.

Az angolra, a kik jelenleg, s nem elég jól ismerik, könnyen ruházzák a „kalmár" nép nevet, mi kizárja a költészetet. Azonban ha az újkori Anglia is dicsőséggel kiállja a versenyt a szépirodalom, terén is bármely európai nemzettel, a középkorbeli Angliában nagyobb becsületben állott a költészet, mint tán akármely más európai nemzetnél. Német- és Franciaországban megvoltak a minnesingerek és troubadourok, a minőket Magyarországon hegedősöknek neveztek; de eme dalnokok nagyon korán váltak csupán a felsőbb társadalmi körök mulattatóivá, hogy nem sokára elenyészszenek. Az angol „minstrel"-ek a nemzet egész középkori történetét keresztül élik, – a társadalom mindig elismeri, a kormány rendeletek megemlékeznek rólok, őket illető szabályokat tartalmazván. Valódi céh és testület a minstreleké, mely egyaránt részt vesz a népünnepeken s a főurak lakomáin. Már azelőtt sem volt Nagy-Britannia annyira kitéve a római befolyásnak, mint Gallia, a rómaiak később szállák meg s előbb hagyták oda. A keresztyén egyház sem volt oly nagyhatalmú a szigetországban. A franciák, midőn keresztyénekké kitértek, a régi Galliában már gazdag és tekintélyes római clerust találtak készen, miáltal a

hódítók erkölcsei és életmódja tetemesb változáson ment keresztül. Britanniában a bretonokat a saxok és anglok hódíták meg; aztán ezeket a dánok s mindezeket együtt a normannok. Öszszeolvadásuk észrevétlenül és természetesen történt egy nemzetté. A saxok keresztyén papsága maga is saxon eredetű volt, alig kevésbbé barbár mint a nép, s kétségkívül tiszteletben tartá a régi emlékeket és hagyományokat. Így az angol műveltség, bár tápot vett a déli nemzetektől, jobban megmaradt a maga nemzeti eredetiségében, – a mi nagy befolyással volt költészetére is. Ily nép büszke önmagára, s költői, kik csupán saját tetteit és szokásait éneklik és festik, kész hallgatóságot találnak valamint a kunyhókban úgy a palotákban is. Nincs Európában nemzet, melynél a költészet nagyobb mértékben földolgozta volna a történet minden fontosabb eseményeit, mint a középkori angoloknál.

A minstrelek mindenütt, hol több ember gyülekezett össze, valamint kolostorokban úgy a vásárokon, a piacon épúgy, mint a palotákban: gyönyörködteték elbeszéléseikkel és dalaikkal a faluk és városok lakosságát, gazdagot és szegényt, a kisbirtokost, a barátokat és főurakat. A társadalom fényűzései s egyszersmind életszükségei voltak, mint a mai Magyarországon a cigány.

S minő gyülekezések adhattak gyakori alkalmat az angol minstreleknek művészetük embernyomról-embernyomra való oly hosszas életben maradására? Érthető, hogy a déli szelid égaly alatt az egykori Hellas népe, mely munkáit rabszolgákra bízta, házi életet alig ismert, utcákon gyönyörködött: a népköltők elbeszéléseiben s később a színi előadásokon a theatrumokban; hogy a dologtalan arabok egy körbe gyűlve oly türelemmel hallgatják a csodás meséket. De hogy a zordon éjszaki égaljú s egy részben feudális Angliában, hol nehéz munka közt foly a nép élete, az angol minstrelnek mindegyre alkalma volt egész tömeg kíváncsi hallgatót látni maga körül, első tekintetre különösnek tűnik föl.

Ezen különös tünemény oka az, hogy Angliában már kezdet óta, ugyanazon tényezők által, melyek politikai intézményeit szülték, az élet oly nyilvános és élénk jellemet öltött, minőt csak kívánhat a népköltészet virágzása. Európa más részeiben minden arra működött, hogy elválaszsza egymástól a társadalom különféle osztályait, sőt még az egyeseket is. Angliában minden alkalmas volt arra, hogy közel és folytonos érintkezésbe hozza. Anglia intézményeiben uralkodó elv volt régóta a közös ügyek feletti közös együttanácskozás. Faluk és városok szabad emberei mindig magok intézték saját ügyeiket s együtt határoztak felettök. A megyei törvényszékek, juryk, céhek, mindennemű választott testületek szaporították a gyülekezési alkalmakat s minden irányban elterjeszték a nyilvános élet szokását. Európa sok országaiban a feudalismus különböző rangfokozatokra merevül el lévén osztva, minden törekvést arra pontosított össze, hogy kiki egy felsőbb rangba juthasson fel. Angliában ez soha sem volt meg oly nagy mértékben, mint másutt. A másodrendű aristocratia, a nemesség, külön válván a báróktól, hogy a községekben foglalja el az első helyet, úgyszólván visszatért a nemzet kekebelébe s egyesült vele mind szokásaira mind jogaira nézve. Saját birtokán, bérlői, cselédei közt élt, folytonos érintkezésben a föld népével. Míg tehát az egyenlő jogok gyakran összegyűjték a nemességet, a vidéki élet közelebb vitte a felsőbbet az alsóbb rendűhez. Nyílt, bizalmas viszony fejlett ki, s ezzel együtt jár az együtt élvezés vá-

gya is. Az ügyek elintézésére összegyűlni szokottak összegyűlnek közös vigalmakra is. Mikor Európában mindenütt meg volt a jobbágyság, Angliában rég elenyészett volt, még pedig lassankint, úgy hogy a történetnyomozás sem képes megmondani a megszűnés éveit.

A hajdani Anglia földén nagyon gyakoriak voltak a nyilvános vigalmak. Legnevezetesebbek voltak a karácsonyiak. A falu népe a földesúr palotájába gyűlt öszsze, a családi címert pajzsán viselő kikiáltó fölhívására. Nagy lakoma, tánc s a táncban való kimerülés után a minstrel éneke s bohó játékok követték egymást. A karácsonyi vigalmak tizenkét egész napig tartottak, s magokba foglalák az újévi köszöntést s vízkeresztet is, mely befejezte. De nemsokára következett az „eke ünnep" a munka kezdetének jeléül. Volt orsó-ünnep is. Az aratási ünnep az egyenlőségé volt, mintegy a közös szükség kifejezéséül. Az nap egy asztalnál evett az úr a jobbágygyal s egy társalgást folytatott vele, nem leereszkedéskép,hanem a szokás törvényénél fogva, mi által semmit sem veszített tekintélyéből. A vetés, a juhnyírás napja s a mezei munkák minden fontosabbika ünneppel, lakomával volt összekötve. De egyik sem volt hasonlítható május elseje ünnepéhez. Az egész nép fiatala vénje már napfeljötte előtt künn volt az erdőn és mezőn s muzsika szónál szedte a tavaszi virágokat[1]. Minden ház, minden ablak zöld ággal volt díszítve. Maga a földesúri kastély sem volt kivétel, valamint nem maradt honn, hanem szintén a virág és zöldág szedők közt volt a földesúr és családja is.

Mindezen ünnepeken a játékok, versenyek, küzdések minden neme előfordult s olykor az alakoskodás is, midőn a ruházaton felül vett ingben s az arc korommal való bekenésében állott az egész maszkara. Itt énekelték a híres zsiványokról és nevezetes vitézekről szóló balladákat. Így támogaták a nyilvános szokások a költészetet s egyesült a költészet a nép minden szükségeivel, mely már megszokta a közös tanácskozást, közös cselekvést s közös élvezetet.

Hogyan maradhatott volna kizárva ily kedélyű, s oly gyakran gyülekező nép közül a *drámai művészet?* Minden arra mutat, hogy már a *minstrelek* tettek benne gyakori kísérletet. A régi íróknál elő is fordulnak e színészkedők „mimi," „joculatores" vagy „histriones" név alatt. Ezek társaságában nők is voltak, s sok balladájuk azt gyaníttatja, hogy a bennök foglalt párbeszédet két egymással feleselő egyén adta elő. A főurak, az udvar ünnepélyein a bohócok kimaradhatlanok voltak, s később szintoly kimaradhatlanok a rendszeresebb színi előadásokban.

Azonban a minstrelek korántsem alapították meg az angol színészetet és drámát; – a mit e részben tettek: annyi volt, hogy előkészíték a nemzeti ízlést a drámára és színházi előadásokra, – előkészíték különösen a színművészet számára a közönséget. A drámai művészet a tömegekre való hatásban találja erejét, s csak ott támad az természetesen, a hol a dráma a nép ünnepeivel egyesül. Görögországban, a középkori Európában, épen a vallásos ünnepekkel van elejénte kapcsolatban a dráma. A középkorban a katholikus egyház, miután a római civilisatióval együtt a római színházak is elenyésztek, már korán drámailag személyesíté meg a

[1] Erre több célzás van a „Szentiván éji álomban" is. Szerk.

passió és föltámadás ünnepeit, *mysteriumnak* nevezvén az egyházban tartott emez előadást. A dráma előkészítői Angliában a minstreleken kívül a papok valának.

Európa-szerte mindenütt divatoztak s a fejlés bizonyos fokán átmentek a nevezett mysteriumok. Eme fejlésökben nagyon eltértek a görög klasszikai drámától. Többnyire párbeszédekbe szedett eposi tárgyak voltak, melyekben teljes mértékben fölhasználtattak idővel az ó testamentum tárgyai. Másik jellemvonásuk, hogy a szentírásnak még betűihez is ragaszkodván, egyfelől a históriai és mondai adatokhoz ragaszkodást alapították meg, másfelől rendkívül sok tárgyat öleltek magokba, melyeket a szerfölött egyszerűsített klaszszikai forma nem vett föl. – Idővel dráma alakíttatott csupa erkölcsi allegóriákból; hol a hit, kegyesség, bűn stb. elvont fogalma testesíttetett meg egy személyben, s a mű egy morális igazság győzelmét foglalta magában. Ezen műveket nevezték „moralitas"-oknak. Mindezeknél tán sajátságosabb jellemvonás, hogy emez előadásokban a komoly, fennséges és tankölteményi elem a comicus és bohócos részletekkel vegyíttetett. Már korán kezdék a szerfelett hosszú vallásos műveket, melyek némelyikének előadása napokig eltartott, úgyszólván fölvonások közötti víg jelenetekkel fűszerezni, s maga az egyház is buzdítá e szellemet. A böjt mellett megengedé a carnevalokat, s a templomokban a komoly áhitatot bohócos jelenetek válták fel, hol kiparódiázták a komoly szertartásokat, s a nép a legnagyobb bohócot kikiáltá a „bolondok pápájá"-nak.

Angliában már korán, még a tizenkettedik évszázban, nagy divatban vannak a mysteriumok. Nemsokára a templomból az utcára is kivitetnek s a papok mellett világiak is, mindenekelőtt pedig az iparos céhek adják elő, hogy azután professionatus színészek és komédiások vegyék át. Elejénte az ilyenek latin s francia nyelven is adattak elő, – de kivált később mindinkább a nemzeti nyelven.

A főbb iskolákon tanítók és tanítványok már korán adtak elő vallásos tárgyú műveket s különösen a moralis tanművek itt szülemlettek és fejlettek, s megkülönböztető jellemök, hogy míg másutt a latin volt uralkodó bennök, Angliában a nemzeti nyelvnek legalább is egyenlő jogot adtak.

[II.]

Mindezen színművészek egymás mellett gyarapodtak, s nem állanak egymással ellenkezésben. – Franciaországban a clerus, mely elejénte maga adott életet a mysteriumok által a színművészetnek, nemsokára az e művészetbe csúszott viszszaélések miatt gátlója s tilalmazója, végre elnyomója lett a színművészet ama kezdeményeinek. Ott a színművészet traditióinak fonala megszakadt, hogy csak később, a XVII-ik században kezdje újra a költészet, a római classicusok utánzásával. Ellenkező történt Angliában. Ott a clerus mindig közelebb állott a nemzethez, s a helyett, hogy a színészkedést elnyomta volna, jobbnak látta félig engedni az árnak, hogy annál biztosabban előmozdítsa a vallás érdekeit, s nemesebb irányt adjon magának ama kezdetleges művészetnek. Így lőn, hogy se az angol népiesen-vallásos dráma nem fajult el annyira, mint másutt, se a clerus és iskola meg nem szűnt fenntartani hagyományos jogait eme művészethez, mely általa ment át legbiztosabban és közvetlenebbül a nép vérébe. Angliában a clerus és iskolák színészkedése a XVI-ik évszázban is, Shakespeare koráig tartott. Habár a reformatio

kezdetével, VIII. Henrik idejében megszoríttatott működésök, mindjárt utóda alatt föléledett, s a vallásos pártviszályok közt az egyházi színpad hol a protestansok, hol a katholikusok ellen intézte gúnyjait.

Ily sokoldalú részvét mellett a színtársulatok már korán előállanak a britt földön, s a nép, melynek a gyűlések, együttes ünnepek, bennök a költészet és látvány: a lakmározáson kívül életszükségévé vált, s melynél a papság maga meg nem szűnt fölhasználni a nép ünneplési hajlamait s eleget tenni a mulatság szellemiebb kellékeinek, korán talált kielégítést a színi előadásokban, mielőtt tulajdonképi irodalma lett volna.

Említém, hogy a vallásos színműveket nemcsak papok adták elő. Már 1400-on innen egészen a polgárok és mesteremberek kezébe került előadatásuk. – Ugyanazon század vége felé, II. Richard alatt, (körülbelül I. Mátyás magyar király korában,) már voltak angol színtársaságok, a hatalmasabb angol lordok szolgálatjában, kik a várak nagy termeiben mulattaták a vendégeket azon *moralitásokkal*, melyek szüneteiben a bohócok tették változatossá az előadást. Ezen színészek, fizetett szolgái úgyszólván cselédei voltak a főuraknak de engedély mellett bevándorolták az országot, s nemcsak más nagy urak termeiben, hanem a városok tanács- és céh-házainak termében is tartának olykor előadásokat. Gyakran egy-egy minden oldalról körülzárt négyszögű udvaron, szabad ég alatt játsztak, melyen a színpadot a nem alantabb álló nézőhelyektől csak egy kis korlát választotta el; s az aristocratia által fényűzési divatból tartott színészek a vásári néptömeget mulattaták, – hogy máskor meg a király előtt játszsznak.

Még azonban állandó színház nem volt, Erzsébet királynő idejéig. 1570 körül állítják Londonban az első állandó színpadot Leicester lord színészei egy világivá tett kolostorban, mely egykor a Domokos rendbeli „fekete barátoké” (black friars) volt, ott hol közelebbi időben a világhírlapot, a „Times”-t nyomtatják. – A színészet ekkor a maga lábán állott s a közönség részvételén kívül alig szorult más pártfogásra, mi azonban szintén megvolt a nagyok részéről. 1578-ban már nyolc színház volt Londonban, melyek száma 1610-ig tizenegyre emelkedett, mi mutatja, mily életszükséggé vált a dráma.

Az angol színművészet csaknem egészen az angol nemzeti életből nőtte ki magát, – valamint a drámairodalom is ez alapon tette nevezetesebb kísérleteit. – Már a mysteriumok és moralitások közben előadott kis mutatványok (melyeket közbeszőtt játékoknak – interlude – neveztek,) az angol leleményességnek nyitának tért s különösen a bohóckodások (melyek neve „jig” volt), angol tőrül szakasztott, bár durva előadások voltak. E bohózati elem elválhatlan volt már régi idők óta a legkomolyabb előadásoktól.

De nevezetes kezdemény történt az önálló nemzeti drámaírásra is. A nemzeti balladák színművekké kezdtek alakulni. A rabló hős, Robin Hood és a „szép Marianna”, valamint a „Fa-ló” (Hobby-horse) kedves darabjai lőnek a közönségnek, s átalában más műveket is gyakran kevertek angol népballadákkal.

Míg némely más, gazdag költői erű nemzeteknél a balladák, az egyes regék, melyeket a rhapsodok előadnak, nagy eposokká idomulnak: az angoloknál egyenesen a drámának szolgáltattak nemzeti tárgyat és nemzeties inspiratiót.

Azonban még Erzsébet idejéig nem volt művészi dráma, – csak oly színi előadások, melyekben egyfelől a komoly erkölcsi leckézési irány, másfelől a bohóckodás egymástól különválva tarka és változatos látványok vegyülete volt. Mielőtt a nemzeti dráma elemei megfelelő formát nyerhettek volna, komoly veszély látszott fenyegetni a kifejlődhetést. VIII-ik Henrik udvarában s méginkább később Erzsébetében a latinos ízlés komoly invasiót tett a felsőbb körök műveltségére.

Az olaszos pásztori költemények, Petrarcát utánzó sonettek s Bocacció féle novellák lettek divatosokká az udvarnál, a felsőbb körökben, s ilyenek által nyertek koszorút a költők. A pompaszerető VIII. Henrik kedvelte a látványokat is; de az ünnepélyeken a görög mythologia és az idyllek pásztorainak ruhájába öltöztek az ünnep szereplői. 1520-ban VIII. Henrik előtt Plautus egy vígjátékát játszták el. Erzsébet királynő alatt Terentius és Euripides művei kerülnek színre s Seneca minden tragoediái angolra fordíttatnak előadás végett. Kevéssel Shakespeare föllépte előtt, 1568-tól 80-ig, tizennyolc mythologiai tárgyú és klasszikai színművet játszanak el Erzsébet udvaránál.

Támadtak már klasszikai modorban író eredeti drámaszerzők is, kik nemcsak tárgyukat, hanem a formát is, – a mennyire tudták, a hajdankortól kölcsönözték.

Azonban, habár az udvar ügyekezett klasszikai műveltségű lenni, a népnek egykori kedvelt műveit nemhogy le bírta volna szorítni, hanem maga az udvar is a klasszikai élveket gyakran váltogatta a nép előtt játszott látványokkal s „Robin Hood" meg nem szűnt „Cambyses" mellett a színtársulatok repertoirejában maradni. – A klasszikai formák és finnyás ízlés, mely Franciaországban a nemzeti költészetet helyettesíté, későn érkeztek Angliában arra, hogy diadalmaskodhassanak. A klasszikai drámák befolyása nem tett kárt. A Shakespearet közvetlenül megelőzött drámaírók használtak ugyan hajdankori tárgyakat, némileg engedtek a nyelvnek és külformának; de egészen mássá alakíták őket, mint ama forma hozza magával. Az idő- és hely-egység nem tartatott meg. A művekbe a legnagyobb anachronismusokat szőtték. A közönség nemhogy megbotránkozott volna, hanem saját ízlésével megegyezőnek találta, hogy a syracusai „*Damon*" egy ismert angol balladát énekeljen el a barátság dicsőítésére, hogy Venus és Cupido mellett az angol bohóc és bakó szerepeljen.

Közönségnél és íróknál nem a külső valószínűség, nem a külső forma kerekedsége, hanem már is a változatosság s a jellemek hű rajza volt az uralkodó szabály.

De mind azon elem, mely az angol színpadot és irodalmat nemzetivé tette, nem volt képes magában formát adni neki. A nemzeti művészetnek és költészetnek, hogy a tökély magasbb fokára emelkedhessék, szüksége van idegen érintkezésre is. Az angol drámának pedig az idegen érintkezésre az adott alkalmat, mi a franciáknál és olaszoknál elnyomá a valódi nemzeti és népi költészet elemeit. A classicus tragoediák, melyeknek a franciák utánzóivá lettek, az angoloknál arra szolgáltak, hogy megtanítsák a nemzeti költőket, miként lehet kerekebb formát, nagyobb egységet, több emelkedést adni azon nyers drámai anyagoknak, melyekben a költészet és drámaiság oly sok eleme mintegy készen kínálkozott. – Volt egy másik idegen példa is, mely befolyást gyakorolt az angol színirodalomra: a spanyol dráma, mely a csodás és kalandos által kívánt tetszeni, s mely bonyolo-

dottabb meséjével mintegy ősapja a mai úgynevezett intrigás-vígjátékoknak és drámáknak. A csodás és kalandos Angliában a históriai adatokon épült elemek mellett szintén befogadtatást nyert.

Már Shakespeare előtt, a görög és római mythologiából s történetírókból vett tárgyakon kívül, kezdék földolgozni az angol krónikák némely episodjait, egy-egy romance-ot vagy ismert balladát; már ő előtte megalakul bizonyos drámaírói stil, divatba jön római mintára, de a germán nyelvek természetével egyezőleg is, a jambus; – föl kezdik dolgozni az olaszos novellákat, a bohózatok és vígjátékok számára a közélet festésére adják magukat, s élénk drámairodalom kezdődik; de a nélkül, hogy a valódi tragoedia és vígjáték, úgy mint Shakespeare megteremté, meg volna még.

Shakespeare, mint magyarázói mondják, kevés jót tanulhatott elődeitől a drámaírás oly tökélyre emelésében, minőre keze alatt emelkedett; de nyilvánvaló, hogy meg volt törve számára az út mind a színészetben, mind a drámairodalomban; s valamint műveinek egy részére nézve áll, hogy tárgyukat félig költői átdolgozásban másoktól vette, s ő csak mesteri kézzel újjá alkotá, úgy művei formájára nézve is kétségtelen, hogy már a közízlésben s a nemzeti költészet irányaiban, a színpadi divatban készen voltak mindazok az elemek, meg voltak téve azon előleges kísérletek, melyekből helyes megválogatás útján a világirodalom számára merőben új formákat alkotott. Az angol színpad története az, melynek meg nem szakadt traditióiból a keresztyén civilisatiónak a görögétől formára, szellemre és tartalomra nézve elütő drámája előállott.

A civilisatio mindennemű eleme, s vele a költészet mindennemű formája egy pontban folyt össze, Erzsébet királynő Angolországában. Az emelkedő jóllét, mely akkor egy embernyom alatt még az alsóbb néposztályok közt is soha sem sejtett haladást tőn, a Spanyolország elleni nagy küzdelemben való mérkőzés, mely az angol nemzetnek egy fiatal óriás erőérzetét adta meg, a szellemi téren is jóllétet és hatalomérzetet állított elő. A középkor küzdelmeinek választó vonalán s az újkor nagyszerű reformjának korában, a többi európai államokhoz hasonlítva belső békében, az angol nemzet a virágzás korát élte, – s ily földben, a nemzeti szellem tenyésztő melegén, s a civilisatio annyiféleképp termékenyítő hatása alatt természetesebb, hogy épen Angliában állott elő az újkori civilisatio legnagyobb és ennek szellemét legjobban kifejező költője, mint Európa bármely népének kebelében.

Shakespeare annyiféle hatások közepett is, melyek művein is megismerszenek, önálló, senkit sem utánzó szellem maradt. Úgynevezett históriai műveiben az angol drámának egy régibb formáját nemesíté és kerekítette ki; a tragicum mellett a víg elemek, s átalán a tragicum és comicum külön nem választása megvolt, durvább alakban és egybe nem olvasztva, már a mysteriumok és a moralitások közébe szőtt bohóságokban, s átalán Shakespeare bohócai és tréfásan elmés párbeszédei eredeti angol termények; melyeket azonban ő művészi ügyességgel sző műveibe s emeli általok az egész dráma hatását. Használja nehány vígjátékában a spanyolos romanticát, szeszélyességet és csodásságot; de szintén művészi értelemmel vagy ösztönszerűséggel. Az újkori dráma megalkotásában sok oldalról tanult, de művészi érzékkel járt el, – s innen van, hogy bármely oldalrul vizsgálják, minden-

nemű költői oskola talál benne valamit a magáéból, a nélkül, hogy egyik is magáénak nevezhetné. Gervinus helyesen jegyzi meg róla, hogy a középkori kalandos, csodás romanticával összehasonlítva – antik költő, az ókori classicusokkal szemben modern, a francia drámaírókkal szemben a természet, egykorú és előbbi angolokkal összehasonlítva a cultura embere, a spanyol tündéres és a lovagias illemet megtartó költők ellenében realisticus, az angol humoristákhoz képest idealisticus. Műveit egyszer öntudatlan sugallatból hiszszük származónak mint a népdalokat, máskor teljes öntudatú műköltészetre ismerünk bennök. Látván, hogy tárgyait a tapasztalásból veszi s természethíven festi, naiv költőnek tartjuk; de látván, mennyire áthatja a költő saját érzelme: sentimentalis költőnek vélnők. Mindennemű költői nemből és fajból a jó megvan nála, s mindenik hibáit kizárja.

Annyiféle oldalról s oly mélyre hatókig egy költő sem festette tán az embert, s elfogulatlansága és úgyszólván pártatlansága mellett határozottabb erkölcsi meggyőződés nem található egy költőnél is. Ő a bűnt, erényt a maga nyelvén, leplezetlenül s oly erőteljesen állítja elénk: hogy mint nézők a rokon- és ellenszenv dolgában egy pillanatig sem vagyunk ingadozók, nem is említvén a végső elégtétel mély igazságát s a nemesis kérlelhetlen következetességét. Az ember életének titka jellemében rejlik, s az erkölcsi minőség dönti el sorsát: íme ez az elv, melyet a görög tragoedia „fatuma" helyett alkalmaz művei alkotásában tragicus cselekvényeiben. – Az emberi természetet a maga valóságában festvén, teljes igazságot tett uralkodóvá megragadó rajzaiban.

Ily önálló lélek, ily teremtő erő előállása annyival titokszerűbb, mivel a nagy ember életéről igen kevés külsőséget s majd semmi lényegbe vágót nem tudunk. Mint Guizot megjegyzi, olyan e szellem ránk nézve, mint setét éjjel a tengerparti világító torony, melynek csak fényét látjuk, de nem az alapot, melyen emelkedik.

Számos életírói más-más conjecturákat hoznak föl Shakespeare életéről, – tényt minél kevesebbet. Hogy 1564-ben született, fiatal korában megnősült s szintén fiatal korában odahagyá szülötte földét Avon-Stratfordot hogy Londonban színésznek álljon be a blackfriarsi állandó színházhoz 1584-ben, vagy 1585-ben, – s ott másodrendű szerepekben játszott; hogy nemsokára a felsőbb körök által kedvelt irodalmi nemben, a sonettekben próbálta meg erejét s szerzett nem kis írói hírnevet, s mások drámáinak átdolgozásával tett kísérletet, melyeket kezdői tehetsége nem volt képes megmenteni a feledéstől, – ezen s ezekhez hasonló tények teszik fiatalkori életrajzát. Eredeti művei közt említik „Venus és Adonis", valamint „Lucretia" című költői beszélyét. Mindezek írásának ideje bizonytalan s életírói meghasonlanak némely első korbeli drámáinak hitelességén is, egyik neki, másik másnak tulajdonítván a művet. Többnyire tagadják, hogy. „Pericles" az ő műve volna, s némelyek kétségbe vonják, hogy VI-ik Henriknek mind három részét ő írta. Bizonyosnak állítják, hogy 1595-től 1599-ig írta „Romeo és Juliá"-t, „Hamlet"-et, „János király"-t, „II. Richard"-ot, a két „IV. Henrik"-et és „V. Henrik"-et, valamint egy-két vígjátékát. 1599-től 1605-ig többnyire vígjátékokat szerzett, s VIII-ik Henriket, melyet alkalmi műnek tartanak. 1605-en kezdve írja legnagyobb tragédiái nagy részét: „Lear-"t, „Macbeth"-et, „Julius Caesar"-t, „Antonius és Cleopat-

ra”-t, „Coriolan”-t és „Othello”-t. Az első korszakban többnyire históriai műveket ír, az utolsó egészen a tulajdonképi tragédiáknak van szentelve.

A históriai művek, melyeket akkor egyszerűen „históriák”-nak neveztek s az angol krónikákból vettek, még pedig azon kérkedéssel, hogy a színpad bennök mindent a történethez híven mutat fel, már húsz évvel Shakespeare előtt divatoztak. Ő a nem elég szabatos formán kezdi, engedve a közízlésnek, s ámbár e részben is kitűnik alkotó ereje, csak az utolsó korszakban emelkedik a valódi tragédiáig.

Shakespeare művei roppant hatást tettek a maga idejében, s ő a közös nyereségre és veszteségre fenntartott állandó színháznak is részvényese levén, vagyonos emberré vált. Habár voltak a főurak közt hatalmas pártfogói és barátai, a színészet megvetettebb foglalkozás volt, hogysem a közelismerés társadalmi kitüntetésekben is részesíthette volna. 1613-ban vagy 1614-ben, nem tudni mi okból, odahagyja Londont, s szülötte városába vonul, hol már az ősi kis birtokhoz, maga keresményéből, újabb fekvőségeket vásárolt. Születése napján, april 23-ikán, 1616-ban múlt ki, úgy látszik rövid betegség után. – Emlékszobra sírja felett áll máig is, s mivel kövére az vésetett, állítólag saját végrendeletéből, hogy „átkozott legyen, ki e hamvakat háborítni merészli”, nem költöztötték át „Westminster”-be, az angol nemzet elhunyt nagyjainak Pantheonába.

Shakespeare példája nagy irodalomtörténeti tanulságot foglal magában, melyet a fentebbiekben ki akaránk tüntetni. Azt, hogy a nemzeti költészet csak saját kebeléből, saját fejlődése folytán teremthet valóban nemzetit és nagyot, mely a világirodalomban is számot tesz.

De hogy egyszersmind az önállón fejlő nemzeti költészet bármely ágára nézve nemhogy fölösleges volna a külföldi irodalmak némi befolyása, hanem épen termékenyítőleg hat, – s még oly nagy teremtő lélek is mint Shakespare, a szellemre nézve a nemzeti szellemből, a formára nézve egy részben a külföldi formákból vett inspiratiót és oktatást.

A művelt világ minden nemzete méltán ünnepli az európai új civilisatió tán legnagyobb költőjét; méltán ügyekszik tanulni a nagy mestertől; de hiba volna azon túlságba esni, hogy őt oly mértékben akarjuk magunkévá tenni és magunkénak nevezni, mint a szomszéd németek egy része akarja. – Ők szójátékot űzve a „germán” elnevezéssel, félig magokénak tartják. Azt hiszszük, nem inkább övék Shakespeare, mint lesz a mienk, midőn oly kielégítő fordításban részesül, mint a Schlegelé, (kinek fordítását hiba összetéveszteni az eredetivel,) és drámairodalmunkra nézve ezutánra is a legüdvösebb tanulmány Shakespeare marad. Salamon Ferenc.

105.

[Salamon Ferenc, *A nemzeti színház számadása*, Pesti Napló 1864. június 22., 141-4304. sz.]

A nemzeti színház számadása

Alább olvasható a nemzeti színház számadása az 1863/4-iki színházi évre. – Egészen új tény ez intézetünk történetében. Legalább tíz év óta nincs rá eset, hogy a nemzeti színház valamelyik igazgatója kiadta volna bevételeinek és kiadásainak kimutatását. Radnótfáy Sámuel úr az első, ki a közvélemény előtti felelősséget ily tény által teljesen elismeri. A journalistika csak elismeréssel fogadandja e tényt, s a „kis lapok" sem lesznek oly kérlelhetlen csökönyösek, hogy elismerést ne szavazzanak Radnótfáy úrnak a számadás előterjesztéseért.

Lehet ugyan egy-egy oly kifogásuk e számadás ellen, melyet ők nagy fontosságúnak tartanak. Meglehet, nagy botránykozásukra szolgáland, hogy *a színházi bérkocsira* tett kiadás nincsen külön rovat alatt specificálva. Pedig ezt csakugyan érdekes volna tudni; de hiszen némely lapjaink megvigasztalódhatnak. Nekik hitelesebb forrásaik vannak, mint az ily számadás, s különösen a bér kocsiügy, némely hallomások után, elég részletességgel, s a tárgy fontosságához mért komolysággal volt a nemzet ítélőszéke elé állítva.

Elégtétel lehet nekik az is, hogy szomorodottan és elbúsulva mondhatják ki ismét, hogy az igazgató mintegy 71/2 ezer forinttal többet adott ki a bevételen felül! Tehát még is való, hogy van deficit, hogy íme, mégis valósul, bizonyos értelemben, a mit hirdettek! – Kétségkívül a bérkocsi okozta a deficitet!

De ily roppant subventió mellett, hogyan lehet deficit? Mikor az országos segély és gróf Károlyitól magán adakozásokból kijáró subventió együtt véve 23000 ftot tesz; s hozzá véve az 50000 ft subventiót, az egész segély 83000 ft!

De meg kell fontolni, hogy az előbbi 23000 ft subventió korábban is meg volt, a színháznak ínségesebb éveiben. Így, tulajdonkép csak az 50000 ft az, mi Radnótfáy úr kezelése alatt új segély.

Az alábbiakból azonban kitűnik, hogy ez az összeg sem oly nagy, a minőnek látszik. Tetemes része régi adósságok törlesztésére, beruházásokra, felszerelésre fordíttatott.

Igaz, hogy a törlesztésre külön adatott mintegy 32 1/2 ezer ft rendkívüli subventió; de a színház múlt évében 49 1/2 ezer ft adósságot fizetett le. Így mintegy 17 ezer forinttal többet, mint a mennyi ama 32 1/2 ezer ftból kitelt, s ezt máshonnan nem fizetheté, mint az 50 ezer ft subventióból, mely e szerint 32-33 ezer ftra olvadt le. De a rendkívüli beruházások és szerelések még mintegy 13 ezer ftot vontak le belőle. Következőleg az 50000 ft subventióból a színház *rendes* kiadásaira, kerek számban szólva, csak mintegy 20000 ft subventió maradt fenn.

Mindenki, a ki számításokat tehetett eddig a színházunknál szükséges segélyezés körül, meggyőződhetett, hogy egyfelől a színház régi terheinek törlesztésére 32 ezer ftnál többet vélt fordítandónak – s az 1861-iki országgyűlés is így vélekedett; másfelől az eddigi országos és magánsegélyen kívül 20000 ftnál több subventiót számított.

Az alábbi kimutatásból világos, hogy a színház egy évi bevételei (a bérletekkel együtt) mintegy 156 1/2 ezer ftot tesznek. Mily messze marad e bevétel a színház szükségei mellett; mert, oda sem véve az adósságtörlesztéseket, színházunknál az opera és dráma együttléte költségesebb, mint akármelyik volna külön. Mintegy 160000 ft bevételtől, mintegy 270-280 ezer ft kiadásig, a hézag több 100000 forintnál.

De „kis lapjaink” némely írója azt kiáltja az igazgatóra: miért nem nagyobb a bérletjövedelem s a napi bevétel? – E kérdésre azt lehet felelni, hogy az országos ínség közepett a pénz kevesebb, s így kevesebb embernek jut pénze a mindennapi életszükségeken felül oly fényűzési kiadásra, mint a minőnek a színházat tekintik korunkban; lehet azt felelni, hogy a mostoha idők befolynak a közönség lehangolására is. De még ezek sem a helyes szempontok. Egy központi nemzeti színház, mely subventiót kap, épen azért kapja ezt, hogy kevésbbé legyen függő a közönség szeszélyétől, s ne szoruljon oly nyegleségekre, mint a külvárosi színházak, melyek mindig a közönség kedvét keresvén, mindig alább sülyednek műízlés dolgában. És, csodálatos, hogy a mostani igazgatóság ellenesei épen a budai és német színházat hozzák fel szemrehányásképp, hozzá tevén, hogy ők a jóakarói a nemzeti színháznak!

Némely lap felhozta, hogy a „nagy lapok” is ellenségei a mostani színházi igazgatóságnak, mert nem nyilatkoznak mellette. – Pedig láthatták, hogy a nagyobb lapok nincsenek pártjukon; mert nem emlékszem, hogy ezek valaha magasztalták volna a népszínházat, s annál kevésbbé a német színházat, *a nemzeti színház rovására* – pedig ez volt némely lapok színészeti pártjának egyik ismertető jele.

A nagyobb lapok, a mennyiben itt nevökben szabad szólanom, nem feledik ennyire a nemzeti színház érdekét, s nem zavarják össze az ügyet a személyekkel.

A nagyobb lapok (ha, ismétlem, szabad kifejeznem álláspontjukat) még Radnótfáy igazgatásának sem tüzetes ellenfelei, s nem feltétlen barátai.

Sok hiányt látunk a színháznál, s a főügy, a nemzeti dráma, korántsem áll ott, a hol óhajtanók. De a hibák egy részben az idők mostohaságában keresendők, melyek nem teremnek kitűnő drámákat és rendkívüli tehetségű színészeket; másrészről a színház traditionalis szervezetében, mely nem rosszabb ugyan, mint ezelőtt, de kevéssel lett jobbá. A drámaírók díja most is nagyon csekély. A 270 ezer forintra menő budgetből a drámaíróknak még 5 ezer forint sem jut. De a játékrendet illetőleg egy üdvös reform ment keresztül: az annyi zavart okozott szabadságidő rendetlen megadása szabályoztatott.

Átalán véve, a színház bajai évült organicus bajok, s nem egy ember buzgalmától függ orvoslásuk, hanem reformok keresztülvitelétől.

Meglehet, a mostani igazgató a tagok szerződtetése körül is követett el hibákat; de az ilyesek miatt támadó zaj már szokottá lett. – Értünkre nem volt színház

igazgató, ki ellen örökös panaszok ne lettek volna. – A főkülönbség az, hogy a régi igazgatók semmit sem adtak a színészek és lapok felszólalásaira, míg a mostani intendáns, egyes esetekben, a közönség előtt is védi az ügyet, sőt annyira megy, hogy íme, a világ elé tárja a színházi számadást is!

Óhajtjuk, hogy a színházi igazgatóságot megtámadó lapjaink is higgadtabban szóljanak a dologhoz mint eddig, ekkor egyszersmind alaposabban fognak szólani. Ezt a journalistika méltósága is megkívánja. Nagyon sajnos volna, ha ismétlődnék az a nehány évvel ez előtti tünemény, hogy az összes magyar irodalom közlönyei két pártra szakadtak: egyik Bulyovszkiné, másik Komlóssy Ida pártja volt.

Bármily fontos a nemzeti színház ügye, nevetséges, s az európai irodalmakban példátlan tünemény volna: pártkérdést csinálni a nemzeti színház ügyéből. – A kik keveslik a nemzeti színház bevételeit, meggondolhatják azt is, hogy örökös akadékoskodásuk nagyon alkalmas lehet még jobban lehangolni a közönséget, s a budai és a német színházba vezetni át. Salamon Ferenc.

106.

[S., *Az akademiai titkárság*, Pesti Napló 1864. október 19–21–29., 239-43102., 241-4404., 248-4411. sz.]

Az akademiai titkárság

I.

Nem csupán az Akademia tagjainak körében, hanem az intelligens közönség közt is érdekeltséggel tárgyalják a kérdést: ki legyen az Akademia titkára?

Örvendetes, hogy közönségünk nemcsak áldozatkészségével, hanem folytonos figyelme által is kimutatja érdeklődését a hazai tudományosságot képviselő intézet iránt, mely egyedül a mienk, alapkövén elkezdve azon magasságig, a hová emelkedett.

Amaz örvendetes figyelem kétszeresen kötelességünkké teszi, hogy a nyilvános kérdést ne hagyjuk csupán az Akademia zárt üléseiben tárgyaltatni, hanem szóljunk hozzá nyíltan és nyilvánosan.

Célunk ezúttal nehány felvilágosító észrevétel levén, mellőzzük a személyeket, s ne szóljunk *leendő* és *lehető titkárról*, hanem a *titkárságról* úgy, a mint van, s a mint *volt* eddigelé.

A titkárság félig hivatal, félig kitüntetés volt eddig Akademiánknál, s így van ez a külföld hasonló intézeteinél is. Elvben áll e hivatalra nézve, hogy a legismertebb és érdemdúsabb vizsgáló tudóst vagy írót választják meg, habár az Akademia alapszabályai csak annyit mondanak, hogy a rendes tagok sorából választandó a titkár. A szavazat, melyet az igazgató, tiszteleti és rendes tagok vegyes gyűlése – vagyis az ország fő tudományos tekintélyei – egy új titkárra adnak, valódi érdem-

koszorú megszavazása. S ki óhajtana változtatni az Akademiának ezen, mondhatni alapszabállyá szentesített ususán? Áll tehát, hogy tudományosságunk valamelyik kiváló és elismert egyénisége tölti be méltóan ezt a méltóságot.

De a kitüntetés mellett a titkárság korántsem puszta cím. Hivatal az, és fontos kötelességek járnak együtt vele. A kötelező alapszabályok, úgy szólván, felelőssé teszik az intézet összes tudományos működéséről. Ha a tudományos testületben rendszert, összevágó működést, következetesen és biztosan haladó munkásságot óhajtunk, a titkári hivatalra kell mindenekelőtt figyelmet fordítnunk, melynek feladata: minden szakosztályban, minden nyilvános és zárt ülésben részt venni. A tudományos téren ez ugyanaz, a mi a megyei jegyzőhivatal, melyet hagyományos szokás szerint a politikai, közigazgatási és törvénykezési szakban lehető legavatottabb férfiúval töltének be.

Ha csak annyi volna az akademiai titkár feladata, hogy ő adjon felvilágosítást az alapszabályokra, az ügyrend határozataira és a hozott végzésekre, s hogy jeles számadást terjeszszen elő közgyűlések alkalmával az összes munkásságot illetőleg, még könnyűnek lenne mondható a feladat, – habár ez is nem kis összegét kívánja meg azon tulajdonoknak, melyek egy hivatalnokot kitüntetnek, a melyek itt múlhatlanul szükségesek.

De a titkártól jóval többet kívánnak. Az Akademia működése magában foglalja az emberi tudásnak csaknem egész mezejét (a specificus theologia van csak kizárva.) Hogyan lehessen itt, nem mondom serkentőleg és irányadólag hatni – a mi pedig üdvös volna – hanem csak az összes működés mibenlétéről pontosan tájékozva lenni, ha a titkárnak a tudományok minden szakában legalább általános, de mindenesetre alapos ismeretei nincsenek?

Lapunk előbbi számában adott közleményünk, melyben az Akademia körül oly buzgó mostani helyettes titkárnak az *osztályülések* tárgyában tett initiativája van előadva, fogalmat ad róla, mennyi létező és hátralevő teendőjük van az egyes osztályoknak. S az osztályülésekben a titkárnak fontos szerepe van. Ő van hivatva arra, hogy rendbentartója, mozgatója, ellenőre, s úgy szólván *lelke* legyen a tudományos működés gépezetének.

A mindezekhez megkívántató kellékek pedig ritkán egyesülnek egy emberben. A tudomány és irodalom jeles egyénei az által válnak ki többnyire, hogy életök legnagyobb részét egyetlen egy ismeretágnak szentelik.

Így, midőn oly egyént választanak titkárul, ki halhatlan érdemeket szerzett magának a vizsgálat és irodalom terén, ritkán választanak benne oly universalis embert, ki az Akademia összes működésében élénk részt vehessen és sikerrel működhessék.

De, feltéve, hogy mindez feltalálható egyes emberben, még nincs megoldva a magyar akademiai titkárság kérdése, s e hivatal bonyolódottsága.

Az alapszabályok s az ügyrend oly sok aprólék-foglalkozást rónak a titkárra, mely a fentebbi teendőkön kívül külön embert követel. Ha egyebet nem vennénk is, mint azt, hogy a titkár vezeti az összes Akademia könyvkiadásait, kérdhetjük: nem valóságos könyvkiadó-e, s van-e oly középszerű kiadó hivatal, mely folytonos gondot ne adna és figyelmet ne kívánna? A titkár vezeti továbbá az Akademia

összes levelezését, – az ő kezén megy át minden kezelési, s úgyszólván mechanikai ügy; ő iktató, kiadó, utalványozó, könyveket kell vezetnie stb. A titkári hivatal tulajdonkép egész egy iroda, melyben az írnok egy maga a titkár volt.

Nem következetlenség-e tehát, hogy a legjelesebb vizsgálót vagy írót kitüntetéskép választják meg titkárul; de annyi mechanikai munkával foglalják el, hogy azutánra kénytelen lemondani kedvenc foglalkozásáról, melynek hírnevét köszöni, s mely által maradandó hasznot tesz a magyar művelődésnek? Oly kitüntetés, mely terhes és szellemileg káros arra nézve, a ki benne részesül, s a tudományosság és irodalom többet veszít benne, mint a mennyit az Akademia nyer.

De az aprólékos irodai foglalkozás gátolja a titkárt abban is, hogy az intézetnek lényegesebb és szellemi működése körüli kötelességeit teljesíthesse.

És amaz aprólék-gondok csak szaporodni, a tudományos működés körüli kötelességek csak nagyobbodni fognak most, midőn az Akademia saját lakába költözvén, munkásságát terjedtebbé és élénkebbé szándékszik tenni.

Végül megkívánják a titkártól azt is, hogy idegen nyelveket, azaz legalább az európai átalános nyelvet, a franciát értse, hogy az Akademiát meglátogató idegeneket fogadni tudja, s a külföldi levelezést vezethesse.

Íme, csak nagyjából azok a kellékek, melyeket egy akademiai titkárban szükségesnek tartanak. És valóban, egyik sem látszik nélkülözhetőnek, habár az utolszor említett tulajdon nem oly lényeges, mint az előbbiek; mert nem levén oly állandó kötelesség, közvetítés által lehet segítni a netaláni hiányon.

Csak miután a tulajdonok ezen egész összege, a kötelességek eme halmaza, sőt bonyolódása előttünk áll, tehetjük fel a kérdést, mi módon lenne a titkárság ügye legcélszerűbben megoldható?

Ezek után ez a kérdés: kit válaszszunk titkárul, nem tűnik fel olyannak, melyre közvetlenül felelni lehetne. Miután alig van oly megnevezhető egyén, ki, ha minden képességet egyesítne is magában, a teendők mindenikének meg nem felelhet, s így oly titkárt nem talál az Akademia (se most, se azután), ki minden követelésének megfeleljen, más oldalról véljük a kérdést megkerülhetőnek, miután az egyenes úton lehetetlen sikerrel megoldani.

Gondolkodjunk róla… Talán sikerül a megfejtés!

[II.]

II.

A mely terhet egy váll meg nem bír, kettő vagy több *kell* hozzá, s hol a munka sok*féle*, meg kell osztani a munkát.

Hogy a teher igen súlyos, csak az előbbi cikkünkben nagyából elősoroltak is meggyőznek felőle mindenkit.

Különösen csupa gépies irodai munkákkal elfoglalni egy-egy jeles tudósunkat, épen nem nevezhető kitüntetésnek s egyátalában nem válik hasznára a tudománynak, melynek előmozdítása a főcélja tudományos akademiánknak. – A helyett, hogy ez minden hatalmában álló eszközökkel gyámolítná és könnyítené nagy tehetségű és sikerrel működő tagjainak egyéni munkásságát, mely egyéni munkásság gyakran pótolhatatlan, a titkárság eddigi szervezete mellett kénytelen

mindig egyik legjelesebb tagját közönséges irodai munkával vonni el tudományos működésétől, – s ez az elvonás újabban folyvást teljesebbé válik, a mint az Akademia működése élénkebbé és terjedelmesebbé lesz.

Minthogy a titkári hivatal állandó irodát követel, melynek eddig a titkár volt expeditora, szükséges mindenekelőtt rendes irodát állítni fel, egy irodafőnökkel, talán egy ifjabb levelező taggal élén, a ki a titkár vezetése s felügyelete alatt végezze a könyvvitelt, s más mechanicaibb munkákat.

Ez által nemcsak egy-egy jeles tudósunk számára időt gazdálkodik meg az Akademia, mely (átalánosan s az egész jövőre szólván) legtöbb esetben a tudomány és irodalom közvetlen haszna lenne, hanem kétségkívül jobb rendben és pontosabban volnának kezelhetők az a mi szintén nevezetes érdek. Nem is említjük, hogy miután a titkárságot némileg kitüntetésnek tekintik, ama gépies foglalkozások ellenmondásban állottak a hivatal méltóságával.

De térjünk a titkárság lényegesebb functióira.

Miután ha található volna is oly universalis míveltségű titkár, ki mindazon ismeretekkel föl volna ruházva, melyek minden külön tudományos osztály működésének ellenőrzésére s élénkségben tartására szükségesek, ez csak a kivételes esetek s mondhatnók a ritkaságok közé tartozik, a nagyon különböző szaktudományok követelve követelik, mint mindenben, úgy a titkári hivatalban is a munka felosztást.

Minden osztály megkívánná, hogy a titkár értse azt a tudományt, melylyel az osztály foglalkozik, de alig található egyén, kiben egyik vagy másik osztály sajnálatra méltónak ne találná, hogy az nem érti az illető szakot. – A nyelvészeti osztálynak nem egy méltó panasza lehetne, ha mathematicust tesznek titkárul, ki nem áll a nyelvészet mostani színvonalán, sőt tán érzéke sincs ama tudomány szépségéhez és hasznához. S viszont a mathematicusok és természettudósoknak nagy hátramaradásuk lenne abban, ha egy-egy nyelvész, historicus, széptani jeles író, vagy jogász nem tudna hozzá szólani és intézkedni egy vegytani laboratórium, egy meteorológiai observatorium szükségei dolgában, melyeket az Akademia új szállásán felállítani tervez, s melynek minden ügyét baját a titkárnak osztania kell, minthogy minden ügy az ő kezén megy keresztül. Aztán nagyon óhajtandó, hogy a titkárság ne csupán passiv hivatal legyen, hanem közreműködjék, s olykor serkentőleg hasson.

Ha az Akademia célirányos működését akarjuk elérni, ha a fentebbieket parancsolt szükségnek tartjuk, akkor parancsoló szükség a munkafelosztás is.

A munkafelosztás az, mi újabb korban a tudományok haladásának egyik feltétele; ez az, mi saját Akademiánknál is nagyjából ki van mondva a különböző osztályok felállítása által. Sőt újabb időben a specialisabb bizottságok felállítása még tovább ment ebben az irányban. Így csak egy osztálynál, mely együtt szokta tartani üléseit, külön bizottság áll fenn a régiségi, külön a történelmi és külön a statistikai szakra. S nem a munkafelosztás parancsoló szüksége idézte elő, hogy az „Akadémiai Értesítő”t, melynek szerkesztése eddig, minden szakban a titkár gondja volt, most a külön szakok szerint három külön szakember szerkeszti?

Sőt a külön bizottságok kiadásainak ismét külön szerkesztőjök van. Azonban a titkáron maradt, mint említém, az Évkönyvek, Almanach stb. szerkesztése, s az összes kiadás vezetése és a felügyelet.

Nem óhajtandó ugyan nálunk a tudományosság jelen állásában, s nem is lenne kivihető azaz elkülönzés, mely a francia tudományos Akademiánál van, a hol tulajdonkép nincs is egy, hanem három különböző Akademia, a tudományok három különböző osztályára külön-külön.

Nálunk az egység fenntartandó; de az egységet soha sem zárta ki a munka felosztás, csak a közcélra való sikeresebb működést mozdítá elő.

És különösen a titkárságban eszközlendő munkafelosztás még kevésbbé vág az Akademia egységének elvébe, mint az egyes bizottságok külön működése.

Ennélfogva, mielőtt új titkárválasztás történnék, a titkárságra nézve ki lenne mondandó a munkafelosztás szüksége, – *reformot* kell behozni az Akademia ezen organicus részébe.

Javaslatunkat a fentebbiek már előre motiválván, a mennyire az eszme első megpendítése kívánja, s a dolog magában is oly kézzelfoghatóan világos levén, nagyon rövidbe foglalhatjuk javaslatunkat.

Egy titkárnál többet kell választani. Legyen az egyik a históriai, jogi és philosophiai szakokban, másik a természettudományokban és mathematicában alkalmas a tudományos működés vezetésére. Hogy legyen-e egy harmadik külön a nyelv- és széptudományi szakra, szintén méltó lenne a megvitatásra, s csak azért nem vitatjuk, mivel itt csak a titkárság körüli munkafelosztás elve mellett szólunk, mely valósulna két titkár mellett is, s egyelőre talán meg is felelne az Akademia szükségeinek.

Két titkárt véve, kik közül egyik az Akademia működésének természettudományi és mathematicai szakjait ellenőrzené, a másik a többi szakokéit, az egység fenntartása végett lehetne az egyik fő, a másik altitkár.

Két titkár jó felosztás mellett nem volna oly túlságosan terhelve, hogy hivatala elvonja a tudományos foglalkozástól; mert a munkafelosztás elvénél fogva két ember nem kétannyit végez, mint egy ember, hanem annál sokkal többet, s a mi szintén fontos, *jobban* is végzi.

Két ember közt könnyebben is fel találhatók azok a kellékek, melyeket megkívánnak egy titkárban, így az, hogy többet ne említsek, mely szerint a titkárnak képviselnie kell az Akadémiát személy szerint és levelezés által a külföldiekkel való érintkezésben.

Az ily berendezésnek az eddiginél célirányosabb voltát, úgy hiszszük, senki sem vonja kétségbe.

A magyar nyelvben és talán a gondolkodásban van egy csodálatos szó, mely sok jónak állja útját, ez a szó, hogy „*kellene*”, a mi annyit jelent, hogy nem csak hasznos, hanem nagyon is szükséges valami, de mert némi bajjal is járhat, a jámbor óhajtásnál maradunk.

De ebben az esetben nem látunk oly nehézségeket, melyek miatt a követelődző „*kell*” a nagyon kényelmes „kellene”-stadiumban elég okkal megmaradhasson.

Egyik bajkép egyebet felhozni nem lehet, mint a költség egy kis szaporodása. De az Akademiának 40-50 ezer forintnyi évi kiadásában van-e egyetlen tétel, mely előbb való hivatalnokainak fizetésénél? Pedig arra nem is fektetünk súlyt e helyen, hogy még az eddigi titkárt is, kit oly sok munkával terhelt, nem látta el annyi fizetéssel, a mennyi másnemű foglalkozások kényszerűsége alól felmentette volna, s így az altitkár fizetése csak némi helyrepótlása lenne az eddigi gazdálkodásnak, mely épen e lényeges hivatalra nézve nincsen a maga helyén. – Nemcsak hogy lesz rá pénz, mihelyt elismerjük, hogy a kiadásnak meg kell lenni, hanem úgy fogjuk találni, hogy nem kellett érette megerőltetni az évi budgetet.

A legroszabb esetben két rendes tag fizetése volna az altitkár díjazására fordítandó. Úgy tudjuk, jelenleg is vannak üresedésbe jött rendes tagi fizetések.

A másik baj, mit fel lehet hozni, hogy az alapszabályok csak egy titkárról szólanak. Itt az a kérdés, mire van nagyobb szüksége az Akadémiának, arra-e, hogy alapszabályai ugyanazok maradjanak örökre, vagy pedig hogy az Akademia célirányosan működhessék s belső szükségeihez képest fejlődhessék és gyarapodhassék?

A ki az alapszabályokat 1830-ban formulázta, kétségkívül nem azzal a praetensióval tette, hogy örök időkre szóló munkát végzett minden pontjaiban. Akkor arról sem volt fogalma senkinek az országban, milyen színű és szellemű lesz az egészen új intézet, s mennyi munkásságot fog kifejteni, minő tért lesz képes elfoglalni a hazai cultura előmozdításában. – Minden higgadt embernek úgy kellett vélekednie, hogy majd a szükségekhez, anyagi eszközökhöz és szellemi erőkhöz mérve az alapszabályok is *tovább lesznek fejleszthetők*. Oly intézet, melyben nincs annyi hajlékonyság, hogy a szabályos formák közt módosítsa törvényeit, tespedésre kárhoztatta magát.

Midőn a közelebbi évtizedben az akademiai alapszabályok módosítva felterjesztetének, az Akadémia anyagilag csaknem ugyanott állott, a hol megalapításakor, s így a szellemi munkásság nagyobb kiterjesztésére és élénkítésére sem látott annyi eszközt, hogy tetemes módosításokat kelljen tennie alapszabályaim És voltak más tekintetek is, melyek azt tanácslák, hogy telhetőleg kevés módosítás történjék.

Azonban most az Akadémia anyagi ereje háromszor négyszerte nagyobb, munkássága pedig ennél még nagyobb mérvben kiterjedt. Beérhetjük-e mindenben az előbbi alapszabályokkal, melyek közül több már elavultnak bizonyul be? – És nem könnyebb-e egyes részleteken apránként változtatni, mint lett volna az alapszabályok új megerősítésekor gyökeres reformot terjeszteni fel?

Úgy véljük, a titkárság dolgában az alapszabályok reformálása oly specialis s mintegy az Akademia házi ügyei közé tartozó kérdés, hogy elintézése semmi nehézséggel nem járna.

[III.]

III.

Hátra volt még szólanunk arról, mi történjék az akademiai *jegyzőséggel*, miután a titkárság nagy módosuláson menne keresztül, s ez ellen tán azt hozhatnák fel, hogy az akademiai hivatalnokok száma nagyon megszaporodnék.

Azonban, mielőtt ehhez szólhattunk volna, a „Magyar Sajtó" megpendíté a *jegyzőség* kérdését, úgy állítván elő a dolgot, mintha erről a hivatalról megfeledkeztünk volna.

Előbbi cikkünkből önként foly, hogy mi a jegyzői hivatal két teendőjét feleslegesnek tartjuk. Két functióra kész a megoldás. Egyik a titkár helyettesítése, másik a levéltár rendbentartása. A helyettesítésre szükség nincs két titkár mellett, a levéltár felügyeletét pedig legcélszerűbb a titkári iroda vezetőjére bízni.

Hátra van a jegyző főkötelessége: a kis- és nagy, valamint igazgatósági gyűlésekről jegyzőkönyvek készítése.

A „Magyar Sajtó" erre nézve kezünkbe adja a helyes megoldás kulcsát – azzal a különbséggel, hogy míg ő az osztályok *előadóit* akarja megannyi altitkárrá tenni, mi a jegyzőhivatal teendőinek legnagyobb és lényegesebb részét óhajtanók rájok bízatni.

Minden tudományos szaknak legyen egy-egy *előadója*, s a hol bizottság van, ugyanaz legyen az előadó az osztály-ülésekben, a ki a bizottság üléseiben.

Ezen előadók évdíja eddig négy száz forint volt, – emeltessék ez valamivel, például száz-száz forinttal, oly feltétel alatt, hogy a heti ülésekben váltva az legyen a jegyző, ki az illető szakban az előadó. – A havi összes ülések jegyzőkönyvét az az előadó írná meg, ki az ülés napján tartott szakülésekben volt a jegyző. Az igazgatósági és nagy ülésekben valamelyik titkár lenne a tollvivő.

Íme, meg vannak osztva a jegyzői kötelességek, s feleslegessé téve egy hivatal. Egyszersmind ki van mutatva egyik forrás a hivatalos személyzet szaporítása által származott költségnagyobbodás fedezésére. Úgy hiszszük, eme rendezés célszerűbb a réginél. – Megadjuk az eddigi jegyzőknek a megillető tiszteletet; de nem egyesekről beszélünk, hanem egy hivatal rendezéséről, mi annál célszerűbb, minél kevésbbé függ a véletlen szerencsétől. A véletlen mutathat fel oly jegyzőt, ki minden szakhoz értsen nagyjából, s minden tudományos előadásról és tárgyalásról körül belől kielégítő jegyzőkönyvet készíthessen; de kétségtelen, hogy minden kigondolható esetben egy szakember a maga szakjabeli ülések előadásait és tárgyalásait jobban fogja érteni, s nemcsak *véletlenül*, hanem teljes bizonyossággal kielégítő jegyzőkönyvek fognak készülni.

Legyen szabad egyúttal észrevételeket tennünk a „Magyar Sajtó" némely véleményére. – Szerinte az Akademia egysége szenvedne csorbát, ha egy főtitkár mellett egy altitkár is részt venne az intézet ügyében és vezetésében. Nem fejtegeti, miért zárná ki a hivatal javasoltuk megosztása az egységet.

Annálfogva mi sem fejtegetjük, csak arra emlékeztetjük, hogy a vezetésbeli egység sehol sincs meg oly mértékben, mint a katonaságnál, pedig van fő- és altábornok, ezredes és alezredes stb. – Magánál az Akademiánál a vezetés végső szá-

lai az akademiai elnök kezében vannak, s mégis van az *elnökön* kívül *alelnök* is, a nélkül, hogy ez organicus hiba volna. Ez megjegyzésünk az összes Akademiát illető ügyekben; mert a mi a szakok szerinti titkárságot illeti, maga a „Sajtó" is nemcsak elismeri a munkafelosztás szükségét, hanem annyi titkárt ajánl az előadókban, a hány a szak.

Továbbá a „Sajtó" közt és köztünk az a különbség, hogy inkább méltóságnak, mint hivatalnak szereti tekinteni a titkárságot, mi pedig inkább hivatalnak. Mondtuk ugyan, hogy ez a hivatal méltóság is a traditionalis fogalmak szerint, de főkép azt az ellenmondást akartuk kiemelni, mi eddig volt ezen hivataloskodásban. Eddigelé tekintették azt inkább *méltóságnak*, s egyszersmind eddigelé terhelték túlságos sok teendővel. – Belenyugszunk, ám tekintsék ezután is kitüntetésnek ezt a hivatalt; de egész cikksorozatunk épen azt volt kiemelendő, hogy a kitüntetés mellett, minő gyakorlati kötelességei vannak a titkárnak. Maradjon meg az a szokás, hogy a tekintélyesebb tudósok közül válaszszanak titkárt; de a főfő tekintet az legyen, kiben van meg legtöbb azon képességekből, melyek a tudományos működés rendbentartására és megélénkítésére szükségesek. Mi inkább hivatalnak, mint méltóságnak óhajtjuk a titkárságot. Méltóság az elnökség, ámbár ennek is vannak hivatalos teendői. A „M. Sajtó" felfogása a titoknokból egy új, egy harmadik elnököt teremtene.

A titkár teendőit még a megosztás után sem lehet kevesleni, mint látszik kevesleni a „Magyar Sajtó."

Az akademiai „Almanach" szerkesztése, még ha a jegyzői hivatal megmaradna, sem lehet a jegyző feladata. Az „Almanach", a naptári részen kívül, az Akademia rendelkezéseire és összes munkásságára vonatkozó oly lényeges ügyeit tartalmazza, melyek, csupán a *titkár* működése körébe tartozhatnak. Az egész év folytán hozott határozatok, az ügyrend módosításai minden évben megújuló codificáló munkát tesznek szükségessé, melyet csak a főtitkár végezhet. Továbbá az Almanachban megjelenő életrajzok szintén nem tartozhatnak más munkássága körébe, mint a titkáréba, ki a tagok munkásságát, éber figyelemmel kísérni és feltüntetni van hivatva.

Említsük-e a pályázatok ügyének elintézését? Évenként 15-20 féle pályázat fordul meg az Akademiánál. – Csak a pályamunkák bírálatának rendben és számban tartása, a köröztetés, gyakran vidéken lakó tagok közt, habár nem különös tehetségűt, s annál kevésbbé tudományt, de folytonos figyelmet kíván. – Felhoztok az Akademia összes kiadásai felett való felügyeletet. Ez nem csekély gondot és figyelmet kíván, és pedig folytonosan, mi nélkül megkívántató rend nem tartható. – Áll ez az Akademia összes működéséről is, melynek felügyelése serkentése, ellenőrzése eléggé hivatal a méltóság mellett.

Aztán a méltóság is a titkárnak nem kevés idejébe kerül – a személyes és levélben történő megtiszteltetések és megkeresések legtöbbnyire az ő idejét veszik igénybe.

Inkább díszelgésnek, mint kötelességnek tartják a nyilvános ülésekben az egész évi működésekről tartatni szokott felolvasásokat és a kimúlt tagok feletti emlékbeszédek tartását. De ez sem csekély feladat. Habár megadjuk, hogy ebben a

részben inkább a titkár írói tehetsége jő tekintetbe – s ezen szempontból óhajtandó különösen, hogy a titkár nagy irodalmi műveltségű ember, és nem közönséges tehetségű író legyen – még tehetség mellett is nem egy-két nap műve emez évi obligát munkálatokat úgy megírni, mint az Akademia méltósága megkívánja. Kiemelni az akademiai tagok munkásságából, a mi becses, s a tudomány gyarapodására szolgál, mi buzdítólag hathat a törekvésekre, kimutatni, hogy az összes évi működés miben vitte előbbre a tudományt, s miben szolgált a magyar tudományosság terjesztésének, részletes tanulmányozást és sok olvasást kíván, nem is véve a megírás adta gondot.

De nem akarjuk részletezni a titkár teendőit. Elég az, hogy két titkár mellett is ép úgy, mint egy mellett, a titkártól várjuk, hogy ő legyen mozgatója az Akademiának, mely sehol sem oly szoros testület, mint más, majd minden tagnak más rendes foglalkozása levén, mint az Akademiában és az Akademia számára való működés, s majd minden ember ennélfogva a kisebb gondok közé számítja az Akademia gondjait. – Annál inkább szükséges, hogy hivatalnokai, s különösen a titkár, nagy gondot és figyelmet fordítson ügyeire. S.

107.

[S. F., *Dec. 12-kén először: „Montjoye”*, Pesti Napló 1864. december 15., 286-4449. sz.]

Dec. 12-kén először: „Montjoye”

Dráma 5 felvonásban Írta Feuillet Octav. Franciából fordította *Deák* Farkas.

A december 12-iki est is fényes cáfolata volt azon nézetnek, mintha közönségünket csak a dalmű, vagy talán még a lovardai látványok is több élvezettel kecsegtetnék, mint a drámai előadások. Színházunk igen látogatott jelenleg, s múlt hétfőn az új drámára egészen megtölté a színházat.

Az a kérdés, megtalálta e azt a szellemi élvezetet, a mit keresett? – Ki tudná azt megmondani? – A mű sok ügyességgel van írva, meséje helyenként meglankadó, de elég feszültségben tartó, – s mégis valami lelkesítő hatásról szó sem lehet. S talán nem is ezt kívánja a mai közönség. Megelégszik a bádgyadt, nagyon kevéssé hatásos, az élet közönséges hangján felül alig emelkedő művekkel is, még pedig a legerőteljesb festést, a legszenvedélyesbb hangot, legtöbb élénkséget kívánó költői nemben, a drámában! Mintegy tíz éve óta a leghíresebb francia vígjátékok oly józanok, hogy csaknem szomorúaknak nevezhetők; az író még elmésséggel sem tartja szükségesnek pótolni a comicumot, – s azon, a spanyol vígjátékokból átment derült hangulat és ízlésteljes jó kedv sem ömlik el rajtok, mely Scribe idejében egyik fő költői elem volt bennök.

A dráma is Victor Hugo és Dumas idejében csak surrogatumokat adott a valódi tragicum helyett. De meg volt benne a nagyobb szenvedély, élethalál küzdelem, s ha a belső cselekvényben nem, legalább a mese külső alkatában az a merészség és fordulatosság, melylyel *nagy hatást* akartak tenni a közönségre.

Újabb időben, ifjabb Dumasval együtt sok más híresebb drámaíró csaknem szenvelgi a blazírtságot, mintha őrizkednék *a nagy hatástól*, a nagy szenvedélyek erőteljes nyilatkozatától, a drasticus színektől, az igen csattanós jelenetektől és mindazon elemektől, melyek egy előbbi korban a tömegeket izgatták. A színpad nem akar többé daemagog lenni, – a salonokban játsza az aristokratát.

Természetes a reactio. – Minél inkább túlment az előbbi dráma a természetes határokon egyik irányban, most annál inkább túlmegy az ellenkező irányban. – Az egyik tápszer élvezete étvágyat gerjeszt az ellenkező természetűre.

A közönség ízlése változott, még pedig feltűnően. Oly nagy dráma termelés mellett, minőt Franciaországban kíván a színpad, sokan vannak, kiknek főtanulmányuk a közönség ízlésének ellesése, s a híresebbé vált, felkapott művek jelleméből látjuk, hogy az újabbkori párisi közönség a drámában is csendes élvezetet, nagyon mérsékelt megindulást, minél szelídebben villanyzó hatást kíván.

Feuillet gondolkodóbb és lelkiismeretesebb író, hogy sem feltehetnők róla, hogy csupán üzérkedési hajlamból lesegette a közönség ízlését. Ő nem úttörő; de épen azt a tehetséget érezte magában, mely által az előtte próbálkozónak szerencsével jártak a drámaírói pályán.

Ő nem született drámaírónak, – jeles beszély író; – de miután az új divatú ízlés a drámában alig kíván többet, mint beszélytárgyat, beszélybe illő kisebb szenvedélyeket és kellemesen okoskodó vagy fecsegő párbeszédeket, – egészen arra látszott születve lenni, hogy a mai kort oly drámákkal mulattassa, melyeket más korban nagyon hidegeknek, halványoknak s hosszadalmasaknak találtak volna.

Feuillett a drámában egy új és dicséretes javítást igyekszik meghonosítani; de nem tisztán művészeti oldalról. Habár hangján meg van némi nagyvilágias blazírtság, korántsem blazírt vagy kétkedő az erkölcsi fogalmakra nézve. Mind regényeiben, mind drámáiban legérdekesebb és legrokonszenvesebb elem az a finom erkölcsi és becsület-érzet, mely nem haboz, nem takarja a szeretetreméltóság külszínével a komoly hibákat, hanem ép oly őszinte, a mily finoman tud különböztetni jó és rosz között.

Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez csak vonzóbbakká, de nem erőteljesebbekké teszi műveit. Minden költői nemben, de különösen a drámában nem annyira magoknak a szenvedélyeknek ereje teszi a legnagyobb hatást, hanem az erkölcsi érzet mélységének és a lelkiismeret küzdelmének hatalmas festésében rejlik a hatás azon netovábbja, mely a világirodalomban Shakespeare műveit, s a magyar irodalomban „Bánk bán”-t minden más dráma fölébe emeli.

„Montjoye”-ban hasztalan keresnők a nagy mesterek hatásának eme titkát. – Nem is törekszik ily nagyra; óvakodnék is tán a tragoediáig emelkedni akarni. – Új művében is dicséretes az erkölcsi alap. A címszerepet játszó „Montjoye” a minden erkölcsi elvet, lelki-ismeretes, nemesebb eszméket tagadó önzés typusa, a ki élvezet- és dicsvágyból képes még családját is feláldozni, s önmaga bálványzása

annyira megy, hogy nagyobb eszmékre méltó férfias kitartással és jobb érzelmeit elfojtó önmegtagadással törekszik önző céljaira. Minden sikerül neki egy bizonyos időpontig.

Csaknem szörnyetegnek és visszataszító sivár lénynek tartanók, ha az író nem gondoskodnék róla, hogy eme kiaszott szív egyik zugában egy nemes érzelem is lappangjon, mely közben közben kiüti magát. Ez az ember, ki látszólag senkit sem szeret és senki szeretetében nem bízik, úgy gyanítjuk, gyöngéden szereti leányát, s ő, a ki a megtestesült számítás és minden egyébb lelki tehetséget hiúnak tart, örömmel veszi minden reggel azt az ibolyabokrétát, melyet leánya küld. – Ámbár csak sejtjük, de némi ragaszkodással van, úgy látszik ezen leány anyja iránt is, kit a világ Montjoye nejének tart; de ő sokkal kevesebbet ad a világ „előítéleteire", hogysem törvényes nejévé tette volna.

Az egész dráma azon fordul meg, hogy ugyanakkor, midőn Montjoye a siker tetőpontján látszik lenni, a szerencse, vagy inkább egyik korábbi bűne, mely vagyonosságát megalapítá, rögtön ellene támad, s ugyan akkor, midőn leánya tervezett férjhez adásával mind emezt szíve szerint boldoggá tenné, mind előbbi bűnét helyrehozná, – elhagyja a szerencse, s alig van oly, addig hozzá hű embere, ki vagy ellene ne támadna, vagy el ne hagyná, vagy maga el ne űzné.

Különösen jól van kigondolva, s leghatásosabb része a drámának az a jelenet; melyben egész családja összeütközésbe jövén önzésével; készebb elűzni magától nejét és gyermekeit; hogysem szándékairól lemondjon. A kőszívű embert nem indítja meg az a nyomor, melybe nejét, sőt szeretett leányát taszítja. – A megválás jelenetének valódi hatásosságát emeli Montjoye fia. Ez egy, apja elvei szerint felnőtt, ideje korán kiélt fiatal; de apja tevékenysége és nagyravágyása nélkül. – Apja nagy türelemmel van kicsapongásai iránt, s bár feddések közt, mindig kifizeti kártyaadósságait. – Azonban a nevezett jelenet tünteti ki, hogy az apa korántsem szereti annyira fiát, mint leányát. Miután a két gyermeknek szabadságot adnak, hogy tetszésük szerint akár a minden kényelemmel kínálkozó apaiháznál maradjanak, akár anyjokat kísérjék a nyomorba, a leány, látva az apa kőszívűségét anyja iránt, határozottan anyjához csatlakozik, a fiú pedig apjánál marad. Nagyon szép lélektani fordulat, hogy az apa most nem hiszen fiának, mintha szeretetből maradna nála. Gyanúsítja, hogy azért nem hagyja el, mivel nem tudna megélni a maga erején, s midőn a gyermek apját látszik okolni neveltetéseért, a szakadás köztök is teljes, s a fiú is elhagyja a házat.

Nem említem azt a másik összeütközést, mely Montjoye és leánya jegyese közt támad, kit ő mind önérdekből, mind leánya iránti hajlamból ennek kezével akar boldogítani, s mégis oda viszi a kénytelenség, hogy ezen fiatallal meg kell vívnia, s őt súlyosan megsebesítnie.

Habár Montjoye bűnhődése bonyolult indokú, s ép úgy származik terve meghiúsultából, mint gyöngéd érzelmeinek megtagadásuk utáni feltámadásából, az utóbbi magában szép eszme, s kétségkívül alkalmas tárgy egy erőteljesb drámára, sőt tragoediára is.

De sok hiányzik belőle, hogy az eszme teljesen hathatós legyen. Egyik épen az említett bonyolódottság, mely a drámában rontani szokta a motívumok erejét.

Másik a bevégzés. Szerző műve tetőpontot ér ott, a hol a főszemély valódi összeütközésbe jön. Az első kemény csapások után nem folytatja a harcot, s valódi katastropha, mint az újkori drámákban szokás, a hős megjavulása miatt nem következhetik be.

És a bevégzés nagyon közönséges, melodrámai finálé, mely száz mai novella és dráma közül kilencvenkilencben mind egy kaptára van ütve. A dráma még az előbbi szenvedélyesebb korszakban is nagyon elnéző, s a kegyelemre felettébb hajlandó volt. – Alig volt oly gonosztevő drámahős – pedig sok szörnyeteget szült e nemben a képzelet – ki a drámaíró nevelői keze alatt megjavulásra képes ne lett volna. Az amerikai javítóházak lebegtek a drámaírók szeme előtt az erkölcsi világ hajthatlan törvényei helyett.

Feuillet Octáv kényes és finom erkölcsi érzetű író, mint mondám. De compositióinak bevégzésénél nála is feltaláljuk amaz engedékenységet, a mi sok tekintetben nem egyez a dráma természetével; mert egy ember megjavulásának fejleményeit csak a regény, és teljességgel nem a szűkebb keretű dráma engedheti szemlélnünk. – A dráma kénytelen ezt a színfalak mögött történni engedni, a mi ellenkezik eme művészet egyik lényeges követelésével. Nem engedi továbbá a cselekvényt hathatósb katastropháig jutni, s a vége mindig meglankad, a helyett, hogy az érdek ott emelkednék legmagasbra.

De Feuillet művének egész folyama sem elég drámai. A párbeszédek, s az egész fejlés többnyire lankadtak. Nem szólok a hosszú, nem drámai elmélkedésekről, némely declamatiókról. Csak azt emelem ki, hogy a fentemlített legjobb drámai jelenetben is egy hiány nagyon érezhető. Montjoye elűzi nejét, családját, és e nagy összeütközés megteszi hatását. De korántsem oly fokú az, minővé lehetne, ha jobban bepillanthatnánk Montjoye lelkületébe. Nincsen szó adva mindennek, a mit ha az ember elhallgat az életben, nyilatkoztatni kell a drámában, annyival inkább, mivel épen azon szavak, melyek a lelkiállapotot a maga egész valóságában elárulják, szoktak legnagyobb hatást tenni.

Montjoye képviselővé akar lenni egy kerületben, s ennek sikerülte vagy meghiúsulta nagyon érdekelheti őt; – sőt megengedjük, hogy oly makacs és sikerhez szokott egyéniségnél fejlődhetik az élethalál kérdésévé; de szerző némi homályban hagy a hős ebbeli érzületeire nézve. – Nem tűnik ki az sem, a mi már sokkal lényegesebb, mint van belső vonzalmával neje sőt leánya iránt is. Nem árulja el, mit mond lelkiismerete arra, hogy mindkettőt nyomorba dönti; elejétől végig merőben homályos, minő viszony az, mely közte és fia közt van. Végre, a mi szintoly nevezetes a műben, világosan nincs feltüntetve, mint számol lelkiismeretével azon, most napfényre jött korábbi bűnre nézve, melyért meg kell vívnia.

Igaz, ő erős akaratú, s a természetnél fogva érzelmeit nyilvánítni gyengeségnek tartó ember. De ha egy Byron a hallgatag s erős akaratú rabló vezéreket egy egy költői beszélyben szépen tudja elénk állítni, és ha maga Feuillet is beszélyeiben nagy ügyességgel festi a rejtett vagy szándékosan elfojtott érzelmeket, egy drámában a szótlanság ép oly hibává lehet, mint az áradozó bőbeszédűség. – Átalán egyik hibának látszik a mostani francia drámában, hogy „sokat bíz a színészre”, mint mondani szokták.

És a leglényegesebb dolgokban való némaság mellett, mely a nézőnek csak találgatást enged, ha a cselekvényt nagyjából megértjük is, elvész az a hatás, mely a dráma főeleme: a szenvedélyek és belső küzdelmek hű nyilatkoztatása, megfelelő hathatós nyelven.

Ha egy előbbi korban a kritika kénytelen volt minduntalan a hatásvadászat ellen szólani, jelenleg, ha csakugyan divatos ízléssé válik nálunk is az, hogy a drámában erős emotiók ne legyenek, a kritika nagyobb hatást kénytelen sürgetni.

Nem is lenne ez újság. A kritika bizonyos fokig mindig ellenkezésben áll az uralkodó ízléssel. – Mert az irodalmak fejlése soha sem jár egyenes úton. Egyik szélsőségből másba szokott átcsapni a közízlés, s a művészet törvényei ellen az idén egy, jövendőben, midőn erre a közönség ráunt, épen ellenkező túlzásba megy át, míg a kritika, ha valódi, nem tarthatja hatalmában állónak a lélektan és aesthetika törvényeit az évszakok szerint módosítani.

Szükséges különösen szigorúbban ítélni oly műveket, melyek mivel a közönség időszerinti ízlésével némi rokonságban állanak, könnyen buzdítnak utánzásra. Kétségbevonhatlan jó oldalaik olykor épen a gyenge oldalokat kedveltetik meg.

Az előadással meg lehetünk elégedve. Feleki a címszerepben, Jókainé (Montjoye neje), Szigeti a Saladin szerepében, Lendvayné Cécilében és Szerdahelyi Rolandéban jó szerepet találtak. A többi szerep is jól vala betöltve, s a közönség a fentebbi gyengék mellett is, úgy látszik, elég élvezetesnek találta az új francia művet. S. F.

108.

[S. F., *Téli rege*, Pesti Napló, 1865. jan. 4–5., 3-4465., 4-4467[6]. sz.]

Téli rege

Színjáték 5 felvonásban. Írta Shakespeare, fordította Szász Károly. Először adatott január 1-sején.

I.

Minden bíráló nagyot vétkeznék a drámai forma törvényei ellen, ha Shakespeare „Téli regé"-jét a színmű alkotás utánzandó példányaként tüntetné fel. Hiányzik benne az egység minden neme.

Az idő-egység követelésének szigorún vételén az újkori dráma túltette magát. Ily külsőség mellőzésén nincs oka panaszkodni a kritikának, s még kevesebb a közönségnek.

Az aesthetika azt fogja ugyan találni, hogy a „Téli rege" túl ment ebben a részben is a határon, melyet a szabadság is tiszteletben tart; mintegy tizenhat év alatt

foly le a dráma, s a harmadik felvonás új szülötte a negyedikben már tizenhat éves hajadon. – Azonban az új kori dráma hozzá szoktatott, hogy nagyobb időközök is lefolyjanak egy színházi előadás alatt, s a mai közönség a tizenhat évi ugráson kevésbbé botránkozik meg, mint a Shakespeare idejebeli. 1612-ben még szükségesnek tartá az angol költő egy „prolog"-ban mentegetődzni az idővel való emez önkényes bánás miatt. 1830-tól ki tudná meddig, a prologot sem tartják szükségesnek nem egy bohózattal vegyített színműben, hanem komoly drámában is, hogy két s néha tán három generatió lép fel öt felvonás s egy *előjáték* alatt. Nem tart már senki attól, hogy a közönség megbotránkozik a szabálytalanságon.

A hely egység oly dolog, mely már nem is kérdés többé, és senkinek sem jut eszébe követelni, és Shakespearenél annak számba nem vétele az állandó szabály, megtartása pedig nagyon különös kivétel volna. Sőt a mennyiben az egyes felvonásokban majd mindenütt nagyjából megtartatik a helyegység, s a változás kevesebb, mint sok más drámájában, a „Téli rege" ezen nagyon mellékes külsőségre nézve előnyben volna.

Nem az idő és helyegység hiányára lehet hát panasz, hanem a cselekvény egységének s a mese folytonosságának, sőt a stíl és hang belső egységének hiánya ellen: két külön cselekvény foly le öt felvonás alatt, s az egyik tragoedia, a másik pedig oly vígjáték, melyben a bohózatos elem keverve van a pásztori költészettel.

Shakespearenél nem ez az egyedüli mű, hol két cselekvény van egy rámába foglalva; de míg például a „Velencei Kalmár"-ban a kettő párhuzamosan halad egymás mellett, s a változatosság által egymást elevenítik, itt a három első felvonás tisztán tragoediai fejlésű, s a mi Shakespearenél ritkaság, nincs semmi bohózatos sőt vígjátéki elem bele keverve; a hosszú negyedik felvonásban a vígjátéki elem a túluralkodó, s csak az ötödikben egyesül a külön eredetű, s oly sokáig másmás medret követett folyam. Az egység ellen való vétség ezen neme az, melyet az aesthetica nem ajánlhat utánzandó példaként, s melylyel a közönség sincs megelégedve; mert mindkét részt magában egyhangúnak találja, s alkalmatlan a tragicus rész függőben léte alatt egy külön cselekvényt néznie végig.

Az sem lepne meg Shakespearenél, hogy a tragicus, bohózatos és pásztori hang össze van keverve egy műben. A keresztyén dráma, úgy, a mint az ama legvalódibb képviselőjének és legnagyobb mesterének keze alatt idomult, nem választá oly határozottan külön a dráma kétféle nemét, a tragoediát és comoediát.

Formatisztaság dolgában a régi görögök, sőt a francia classicus drámaírók, s különösen a vígjáték író Moliére, magasabban állanak Shakespearenél. A tulajdonképi újkori dráma, melyet Shakespearenél kifejlett alakjában góth ízlésű drámának nevezhetnénk, több gazdagság, az emberi lélek és társadalmi viszonyok egyetemességének nagyobb mérvű felfogása, a gondolat nagyobb szabadsága s az érzelmek nagyobb mélysége által tűnik ki. A különbözőbb benyomásokra való fogékonyság, az eszme és érzelem ama gazdagsága mellett, Shakespeare lelkében az enyészőben volt középkor civilisatiójának minden eleme, s a hajnallott újkor egész gondolatfüggetlensége egyesülvén, már természeténél fogva nem lehetett a nagyon szoros formák, s a közönséges értelemben vett öszhang barátja.

De műveiben némi belső kapcsolat szokott lenni, mely a látszó dissonantiát összhanggá olvasztja. – Ő a lényeget, a lélektani valóságot, a költői gondolat hathatós kifejezését tartja első rendű dolognak. Ebben a részben osztozik ugyan vele minden valódi nagy költő, de nincs egy is a világ első rendű költői közt, a ki a formákra nézve annyi szabadságot vett volna magának, s oly sokféleképp hívta volna ki a már idejében is ismeretes és bevett classicai szabályokat. Maga Dante, ki a legeredetibb költők közé tartozik, s műve elődök és utódok nélkül egyedül áll, Virgilt vallja szerényen mesterének, Shakespeare minden műve azt proclamálja, hogy ő nem a görögök és rómaiak tanítványa.

Ámbár úgy látszik, hogy az angol udvart, mely az egész XVI-ik század folytán, VIII-ik Henrik és Erzsébet királynő hosszú uralkodása alatt, latinosodni kezdvén, költészetben sőt társalgásban is a classicai merev formaságokat vette át, hogy ezt az udvart, s vele az angol társadalmat Shakespeare művei menték meg nagy részben azon elkorcsosító iránytól, melybe a francia udvar, társadalom és irodalom esett a következő században; merészség volna tán azt állítni, hogy Shakespeare kizárólag vagy kiválóan az idegen befolyás ellen akart küzdeni drámai formáival; – mert több önkénytelenség, mint célzatosság lehetett eljárásában. – Elég volt neki szíve sugallatát s az angol nemzeti költészetet, sőt a népnél már kifejlett nemzeti drámát és népköltészetet venni szabályul; elég volt azt a független és szabad szellemet tartania szem előtt, mely az angol nemzetet jellemzi az életben, s azt az igazság és való szeretete melletti hanyagságot a külső formában, mely az angolnak sajátja az irodalomban, hogy nagy harc és megerőltetés nélkül járhasson pályáján.

Mindamellett nincs a világirodalomban költő, ki ellenzékiebb volna minden merev formák ellenében Shakespearenél. Nemcsak nemzeténél adott határozott fordulatot és irányt a költészetnek, hanem századok múlva idegen nemzeteknél még tán határozottabb fordulatot ada a költészetnek. Midőn a múlt században Németország a francia classicusok szolgaságában élettelenül pangott, Shakespeare volt, kinek nevében és művei által a gondolat- és képzelet szabadságát proclamálták Lessing és kortársai. Innen van az a kegyelet, melylyel a németek Shakespearehez viseltetnek, s mely az angol költőt elválhatlanul becikkelyezé a német irodalom történetébe.

Nem kisebb forradalom volt az, melyet Shakespeare a folyó XIX-ik században Franciaországban előidézett, mintegy párhuzamban az 1830 iki politikai forradalommal. Victor Hugo a gyakorlatban s korának egyik legnagyobb gondolkodója, Guizot, az elméletben nemcsak elenyésztették azt az előítéletet, mely átalán az angol irodalom, s különösen a legangolabb Shakespeare ellen uralkodott Franciaországban, hanem az egész romanticai iskolának. Shakespeare neve egyértelmű volt a gondolatszabadsággal, a külső formaságok megölő rabsága alóli felszabadulással. – A túlzásra vitt szabadság sok félszegséget mutatott ugyan amaz irodalmi forradalomban; de a kor dicsőnek és nagynak mondható sok tekintetben, melynek először kitűzött lobogóján Shakespeare neve állott.

A magyar irodalomban Shakspeare nevének nincs meg ezen nemzet-irodalmi fontossága. Drámánk sokkal újabb, hogysem idő volt volna rá, hogy bármely isko-

lának hosszú rabságában szenvedjen. Sőt a nemzeti dráma kezdetével egyenesen Shakespeare tanítványai voltunk. Katona József az angol nagy szellemtől vette az inspiratiót a legjobb magyar tragoediához; Vörösmarty Shakespearet tanulmányozta mint drámaíró, Shakespearet fordítá a színpad számára és Shakespearet magasztalá kritikáiban. Első színészeink is a dicsőség netovábbját az angol költő műveinek előadásában keresték. – Sőt mik voltak azon újabbkori francia és a Schiller-féle s más német drámák is, melyek a magyar színház repertoirejának nagy részét tevék, mint a Shakespeare iskola kifolyásai, és sokszor elkorcsosodásai?

Így a magyar drámában soha sem volt ok, s nincs maig is, hogy Shakespeare nevében, a külformáknak csekély tiszteletét, a képzelet szabadságát hirdessük. Előbbinek nagy bővében vagyunk, s a mi a képzelet szabadságát illeti, szabadság ugyan van a korlátlanságig; hanem annál kevesebb képzelet hozzá!

Shakespeare művei közül formára nézve tán legkevesbbé ajánlhatnók utánzandó például a „Téli regé"t.

De nem mondjuk ezzel, hogy a költő ezen művéből is ne lehetne tanulni. A forma fentebbi hiányához járul, hogy a műben a külső motiválásra a lehető legkevesebb gond van fordítva, s az egész valódi rege modorában foly le. És még is a jellemek erőteljes festése, a lélek állapotok hathatós kifejezése az egészet oly valóvá és elhitetővé teszi, hogy ép úgy feledjük a külső valószínűtlenséget, mint a népmesékben.

A lélektani alap itt is mély értelmű és való. Az a féltékenység, mely a tragikus résznek szolgál főmotívumul, bár hirtelen, s úgyszólva semmiből támad, Leontes gyanakodó és nyakas természetével oly öszhangban van, s a kifejezés és ábrázolás által oly valósággá lesz, mint bármely költői műben. Az a resignatio és nyugodt fenség, mely Hermionét a méltatlanságok közt csaknem a magasztosságig emeli, az a pásztori szerelem, mely a negyedik felvonásban foly le, az a paraszt juhász és az az egyszersmind víg és lopásból élő, bohóc, ki ugyanott eleveníti a szintért, mind oly magok nyelvén és oly hatással beszélő és cselekvő egyének, hogy befejezettségre nézve nem állanak alább a nagy költő más alakjainál.

[II.]

Shakespeare számos műve, s különösen nagy tragoediái, minő „Othello," „Macbeth" stb., a forma által is kitűnnek. Ő nagy a compositióban, habár nem tartja meg a tiszta görög forma minden szabályait. Nála a jellemből és cselekedetből szükségkép foly a cselekvény és bünhődés. Ezzel helyettesítvén a görög fatumot, compositiói bensőbbek, a valóság által meglepőbbek.

Kevésbbé tűnnek ki kül-forma által számos históriai művei, s úgynevezett comoediáinak egy része, a mit némileg kora is magyaráz. – Az ő idejében az angol dráma ép úgy magába akarta ölelni az irodalom minden ágát, mint napjainkban a prózaibb regény. Még a történet is színpadra költözött, mint napjainkban egy része a regényekbe. – Történet, népballada, tündér mese, romanticus beszély, mind drámai formát ügyekezett ölteni.

Shakespeare ereje érzetében csaknem annyira képesnek hitte magát bárminek drámává alakítására, mint napjainkban gyöngeség érzetből szokták hinni.

A „Téli regében” Shakespeare egy kalandos regénytárgyat dolgozott fel, mely drámai formára nem alkalmas. Kénytelen volt széles tért engedni a véletlennek – szokása ellenére, sőt, a mi csodálatos, kénytelen volt a lélektani motívumok és a keresztyén világnézetből folyó moralis törvények mellett görög fatumhoz folyamodni a compositió némi szilárdabbá tételére. – Az oraculum jóslata szolgál forduló pontul a műben – a mi Shakespeare eljárásával ellenkezik.

De a költő tán azt akarta megmutatni ezen, nem újonc korában írt művével, melyet sokan utolsó művének tartanak, hogy főleg a jelenetek drámaisága, a jellemek erőteljes festése, s a lélek állapot megragadó nyilatkoztatása által is képes hatást tenni.

Bármennyire felrójjuk is a compositió gyöngéit, el kell ismernünk, hogy a jelenetek drámaisága mellett az emberi természet ábrázolása ebben a műben is kitűnő. A fő és másodrendű személyek közt egyetlen egy sincs, melynek eljátszása egy színészre nézve nagyon hálás feladat ne volna. Itt is alkalom van adva a színésznek kifejtenie alakító tehetségét, kimutatnia lélektani felfogását, levetkezni azt a modort, melylyel a meglehetős egy húron pendülő újkori drámákbeli szerepek inkább megférnek. A modorosság legkevésbbé illik azon költő alakjainak megtestesítéséhez, ki a legelevenebb tagadása minden modornak.

Ezzel félig kimondtam azt is, hogy a mai színpadok legnagyobb részénél, s tán kivétel nélkül mindeniknél, Shakespeare műveinek jól előadását kívánni túlságos követelés. – Ha tán az igen kevés számú első rendű színész nem mindig a maga megszokott modora szerint játszsza is Shakespeare egyénítéseit, melyeknek mindig meg van külön gondolkodásuk, vérmérsékletök, lelki tulajdonaik, melyek minden mástól, s maga a költő más alakjaitól is megkülönböztetik, a másodrendű színészek kétségkívül magokat fogják játszani. Már pedig rendkívüli véletlen lehet az, hogy a játszandó és játszó közt nagyon közeli rokonság legyen.

Túlságos követeléseink nem lehetnek ebben a részben saját színházunknál, miután kétségkívül más európai színpadok sem elégíthetnek ki. – Készek lehetünk rá, hogy a jobban eltalált szerepek is vagy csak egyes helyeken felelnek meg az eredetinek, vagy ha az egésznek alaphangja el van is találva, hiányzik a részletekben a kellő hang megadása, mely életet, a fokozás, a mérséklet és nyomaték azon felosztása, mely változatosságot, s az érzés, szó ejtés és mozdulat amaz önkénytelennek látszó öszszevágása és mintegy azonossága, mely olyannak tünteti fel a szereplőt, mintha nem a már régen leírt, hanem a maga, hevenyében s önkénytelenül jött szavait mondaná.

Nem bocsátkozom a „Téli rege” előadásának részleteibe – igen messze vezetne az. – Csak átalánosan mondok el egy két rövid észrevételt. Igazságtalan volna azt állítni, mintha színházunknál sok ügyekezet ne lett volna a „Téli rege” élvezetes előadására – még a külső díszítményekre fordított költség és gond is meggyőzött a törekvésről; – de az előadás alkalmasint nem állott azon színvonalon, melyre drámai színészi tehetségeink képesek. Nem akarok megrovást fejezni ki. A méltányosság követeli kijelenteni, hogy színészeink megtették azt, a mit kötelességök hozott magával, s talán valamivel több fáradságot és gondot is fordítottak a shakespearei új műre, mint a mennyit a repertoire legtöbb mindennapi művének

betanulása szokott kívánni. De talán nem mindenik helyezett ambitiót abba, hogy illető szerepeit úgy tekintse, mint a melyben művészete egész ereje teljes fényben ragyoghat. Már pedig nagy különbség, vajjon a színész a mindennapi kötelesség lerovásának, vagy pedig bravour szerepnek tekinti-e a magáét? A mai színművek egy része olyan, hogy hiában is igyekeznék a színész kitűnni benne; de a Shakespeare féle művek közt nincs tán egy is, melyben minden szereplő, kinek nagyobbacska része van, bravour-szerepet ne csinálhatna a magáéból. – Főleg ez az, a mit egész átalánosságban el akartam mondani, s a mit ismételni szükségesnek vélek, habár épen nem új állítás. Nem új ennél fogva az sem, de teljesen való, hogy nincs Shakespearenek oly műve, mely a szerepek jól betöltése mellett (ha lehetőnek képzeljük) ellenállhatlan nagy hatással ne legyen a közönségre, bármily elavultnak tessék is a mű némely külsősége, s némileg botránkoztatóknak oly kifejezések és tények, melyek nagyon is emlékeztetnek, hogy Shakespeare idejében csak férfiak jártak szín házba, a nők megjelenését tiltotta az illem.

Habár Shakespeare művei a kül forma és az ízlés némely külön követeléseinek nem mindig felelnek meg, s a „Téli rege" egyike azoknak, melyek legkevésbbé elégítenek ki, a roppant termékenység mellett is az emberi természet legmélyebb és legérdekesebb oldalról való ábrázolásában mindig meglepő hűséget és igazságot tapasztalunk nála. Ebben a részben kevés nagy világköltő egyenlő hozzá, s a drámairodalom terén kevesen vannak, a kik csak meg is közelítették volna. – Ezért minden művének, a legrendetlenebbnek is nyelvünkre fordítása nyereség drámairodalmunkra nézve, s nyereség különösen színészetünknek, melynek számára jobb gyakorló conservatorium alig lehet Shakespeare tanulmányánál és előadásánál. Ezen költő művei mintha csak leginkább a színészek ízlésében volnának írva, kik *többnyire* kevesebbet gondolnak a mű kerekded formáival, minek megítélését a közönség szeszélyére bízzák, mint a jó szerepekkel. Hiszen maga Shakespeare is színész volt! habár a compositio lélektani, belső egységéhez is nagyon értett, több, csaknem tökéletesnek mondható műveiből ítélve. Shakespeare összes műveinek nyelvünkre fordítása oly haszon irodalmunkra nézve, hogy köszönetre vagyunk kötelezve minden írónknak, ki abban közreműködik. Tudva van, hogy a nagy angol drámaíró *összes* műveinek magyar nyelven való kiadása munkában van a *Kisfaludy Társaság* közvetítése által Tomori Anasztáz közjóért buzgó hazánkfia indítványára és kizárólagos anyagi segélyével. Már két kötet jelent meg négy művel – melyek közt kettő tragoedia és kettő úgy nevezett vígjáték, mely utóbbiak egyike a „Téli rege."[1]

Mint olvasmányok is szépek és nyereségnek tekinthetők; de drámánk, és – mint mondám – színészetünk szemtpontjából különösen becsesek.

Örömmel tapasztaljuk, hogy a nemzeti színház siet az újkor századainak legnagyobb drámaköltője műveinek, a mint nemzeti nyelvünkre fordítva a sajtó útján közkincscsé váltak, színrehozás által adni valódi életet. A dráma, ha a legna-

[1] Az első kötet „Othelo" és „Szent Iván éji álom". A második „Julius Caesar" és a „Téli rege."

gyobb költő műve is, csak a színpadon van valódi elemében. – Itt nyeri azt a hatást, melyre szánva van, s ebben találja próbakövét is.

Áll ez nemcsak a meséről, cselekvényről, jellemekről, hanem sok tekintetben magáról a drámai nyelvről is. Ki ne tapasztalta volna, hogy gyakran oly drámai művek, melyek olvasás közben jó hangzatú versekben vagy kellemes prózában látszanak írva lenni, a színpadon elvesztik a dictio egész varázsát, – és viszont némely igen darabosnak, döcögősnek tetsző drámai olvasmányok a színi előadásban nemcsak világosakká, könnyűekké, hanem meghatókká válnak? Irodalmunkban ismeretes példák az elsőre Vörösmarty drámái, utóbbira Katona „Bánk bán"-ja.

Többnyire a színésznek rójják fel hibául, vagy érdemül, ha a mű nyelve kevesebb vagy több hatást tett a szavalás által, mint néma olvasás közben. Tagadhatlan, hogy a színész szavalása és játéka legtöbbet emelhet vagy ronthat a drámai nyelv szépségén. De ez nem minden. Nagyon sok függ attól, mint adja az író a szót a színész ajkára. A drámai nyelv természetében van az, hogy olvasva nem oly folyékony és könnyed, mint az elbeszélés. A jó drámai nyelv kissé fárasztó olvasmány, s legkevésbbé tűri meg azt a gyors és mohó olvasást, mely a szenvedélyes regény-fogyasztóknál divatozik; holott színi előadás mellett a legnehezebb drámák kevésbbé fárasztók a legfelületesebb francia regény olvasásánál.

A dráma nem ír le, nem beszél el, s már magában az megfosztja azon háttértől és széles környezettől, mely megkönnyíti a mese és cselekvény felfogását, megfosztja azon pihenő pontoktól, melyeket egy epicus műben az elbeszélés, leírás és beszéltetés változatossága nyújt. De különben is a dráma az erős szenvedélyek s lefolyásuk ábrázolására levén hivatva, a szenvedély nyelve nem lehet oly összefüggő, az iskolai logica törvényeit s a mindennapi beszéd szokásait követő nyelv, mint az a próza, melyet ma a regények és némely új divatú, gyenge drámák vettek fel. – Szakgatottabb, külsőleg darabosabb az, még a költői nyelven és emelkedéssel írt eposoknál is.

A dráma erős szenvedélyeket állít elénk – a jellemeket erős nagy vonásokban kell megtestesítnie, – a mit szintén a dráma külső és belső formája hoz magával, mely rövidséget parancsol. Innen a drámai nyelv fő követelménye a hathatós, erőteljes kifejezés.

Kétségtelen, hogy más költői nemben is első rendű követelés, hogy a kifejezés a képzeletet hathatósan megragadja; de más nemekben inkább elfogadjuk költői elemként azt a kellemet, az áradozó dictiókat, szabatos csínt, a sentimentalis ömlengéseket, vagy test nélküli ábrándot kifejező nyelvet, mely inkább ragyogó színezés vagy szép hangzat által tűnik ki, mint plasticai befejezettség és tömör tartalmasság által. Még a francia classicai dráma is, mely távol van Shakespeare nyelvének a természetes indulatokat a magok természetes nyelvén kifejező hathatóságától, kénytelen a drámai nyelv erőssé tételére surrogatumról gondoskodni azon frappáns ellentétekben, melyekre a párosan rímelő versmérték épen alkalmas külső forma.

A drámai nyelv sem zárja ki egyáltalában a kellemet, a kifejezésbeli csínt és hangzatosságot, s maga Shakespeare ebben a részben is mester marad; de a fődolog a szavak és kifejezések olyan választása, hogy azok az egyént jellemével és lel-

kiállapotával együtt világosan elénk állítsák, sőt mintegy magokban foglalják azt a külső mozdulatot is, melyet a színésznek tennie kell, midőn kimondja. Shakespeare ebben a tekintetben is példánykép marad. Érthetőbben és határozottabban senki sem adta a szót a drámai szereplők szájába a jellem és a lelki állapot kifejezésére.

És épen ebben, mi által a költő oly világossá teszi, a mit maga előtt képzel, rejlik a fordítás egyik nehézsége. A fordítónak legkevésbbé itt kell fődolognak tartania egyes külső szódíszítvényt, egy-egy hasonlatot, képet, mit tán a lyrában sajnálva nélkülöznénk. A fordítónak itt elevenen képzelnie kell az egyént, kit a költő beszéltet, azt a modort, a mint a szavak találó elrendezése által maga magát és lelki állapotát ábrázolja. – Itt inkább, mint másutt áll a fordításra nézve az a szabály, hogy nem a szavakhoz, hanem az értelemhez kell ragaszkodni, s az egyes szavakat nem mindig azonos szavakkal kell ügyekezni kifejezni, hanem hasonértékűekkel, melyek, ha a képzelt egyén magyar és nem angol volna, egészen magyarán fejeznék ki ugyanazt a belső és külső mozdulatot, a mit a költő képzelt.

Nem lenne ez felettébb nehéz élénk képzelőtehetség s a magyar nyelv bírása mellett egy fordítónak, ha újkori angol költőről volna szó; de Shakespeare nyelve az angol irodalomban is elavult, s oly gazdag és bő szavakban és kifejezésekben, mint talán egy író művei sem, ki az újkori nyelvek valamelyikén írt. A használatból kiment szavak gyakran mesterkéltnek tüntethetik fel a szereplők nyelvét, mi a képzelet világosságát homályosítja. Pedig kétségtelen, hogy Shakespeare korában az a nyelv, melyen írt, oly érthető és világos volt, mint ma nálunk Petőfi népdalai és Arany népies eposai, s a londoni színházban összegyűlt tömeg, mely egy részben a „mob”ból, más részben a „mob” nyelvét beszélő felsőbb körökből állott, világosan értett némely oly szót, sajátságos képes kifejezést, táji szójárást, melyet ma angol és német tudósok eltérően commentálnak.

A „Téli rege” fordításáról is, mint előadásáról, csak átalánosságban szólok. A fordító nyelve, olvasva szebbnek és hathatósabbnak tetszik, mint a színpadon élő szóval előadva. A „Téli rege” fordítása elég jól olvastatja magát, mint mondani szokás; de míg az eredeti egy angolnak olvasva nehezebb, s előadás által kétségkívül könnyűvé lesz, a fordítás ellenkezőleg a szavalás által nemcsak vesztett erejéből, hanem bajosabban érthetővé lett.

Ezt sem gáncsul említem. Azok, kik Shakespearet fordítják, több nehézséggel küzdenek, s nagyobb szolgálatot tesznek, hogysem méltányos volna a követelés legfelső mértéke, kivált az első fordításokra nézve, midőn tudjuk, hogy külföldön is egy Shakespeare és egy Dante fordításával sok jeles tehetségnek kellett próbálkoznia, míg az eredetit kielégítően megközelítő fordítás létesülhetett. – A „Téli rege” fordítását dicsérni fogja az, hogy Shakespeare későbbi fordítói, midőn tán a most használt nyelv avultnak fog látszani, kétségkívül sok jót és meg tartandót fognak találni a mostani fordításban, sőt azt fogják alapul vehetni munkájokban. Addig is használható az, olvasmányul és előadásra, habár nem felel meg egészen a drámai szavalás követeléseinek.

Csak nagyjából akartam jövőre egy figyelmeztetést tenni azon nehány buzgó író használatára, kik Shakespeare fordításában fáradoznak. Miután a dráma min-

denekfelett előadásra van szánva, főtekintet a fordításnál a színészi szavalás követelése, mely egyszersmind a fő művészi követelés a drámában. A költői nyelv és versforma nem zárja ki a hathatósságot, a helyes hangsúlyt, a mondat erőteljes alkatát, sőt inkább természete ez, mint a prózának. De inkább áldozzuk fel a versmérték külsőségeit, mint a drámai nyelv hathatós sokat mondóságát.

Az egész műről, a játékról és fordításról mondottakat összefoglalván, a „Téli regé”-t nem tartom formájára nézve utánzandónak, s átalán Shakespearet oly költőnek, kit ezen oldalról nálunk ez idő szerint felettébb ajánlani szükséges volna; de ha minden egyebet megtagadnánk is tőle – mit korántsem teszünk – az kétségtelen, hogy az emberi természet ábrázolásában nincs aki felülmúlja. Ennélfogva még olyan rendetlen műve is, mint a „Téli rege”, nagy hatást tehet a szerepek egész lélekkel való betöltése mellett, erőteljes fordításban. S. F.

109.

[S. F., *„Az idegesek”*, Pesti Napló 1865. január 18., 14-4476. sz.]

„Az idegesek”

Vígjáték 3 felvonásban. Sardou után fordította Feleki Miklós. Először adatott hétfőn, januar 16-án.

Aligha volt közelebbről színházi újdonság, mely a közönségnek annyira tetszett volna, mint az „Idegesek.” A közönség el is szokott volt attól, hogy mikor valamelyik új francia műről a színlapon azt olvassa: „vígjáték”, tőle valami derültebb estvét várjon. De most az egyszer legalább kimulatta, kinevette magát, talán annyival jobban, mivel kellemesen csalatkozott. Az „idegesek” cím orvosi kísérlethez hasonlító tudákos cselekvényt, olykori pedáns és unalmas párbeszédet várt, s oly közönyös, phlegmaticus, alamuszi jeleneteket, melyekben az író és színész korántsem erőlteti meg magát, hogy a közönséget kizavarja mindennapi kedélynyugodtságából. „Az idegesek” című vígjáték „kiütött a famíliából” mint mondani szokás.

Elég bátor azt a határozott célt tűzni ki, hogy a közönséget derült hangulatba hozza, sőt nem veti meg azt a diadalt sem, hogy hangos nevetésre ingerelje. – Számos újkori testvére, mely azt szenvelgi, mintha restellené az erősebb emotiókat, *hatásvadászatot* vethet szemére az új színműnek; de mi bátran mernénk ügyvédséget vállalni mellette az aesthetica törvényszéke előtt.

Mindenekelőtt magasztalva emelnők ki, hogy az „Idegesek” nem esett azon hibába, melyben a legtöbb vígjátéki és drámai compositio szokott szenvedni újabb időben. Száz közül kilencvenkilenc nem tud másként bevégződni, mint azzal, hogy a comicus vagy tragicus természetű személy utoljára kigyógyíttatik bűnéből

vagy tévedéséből, – s az „Idegesek”-től sem vártunk egyebet, mint bizonyos kigyógyítási műtét lefolyását, mely orvosi előadássá, s a színpad valódi kórházzá lett volna. Sardou-nak ezen művében volt annyi józan ítélete és ízlése, hogy ezt elkerülte. Az „Idegesek” a végső jelenetben is idegesek, és pedig nevetségesen idegesek maradnak.

Ki kell emelnünk, hogy ezen színműben az idegesség koránt sincs úgy állítva elő, mint valami komoly betegség, mely esetben a szánakozás erőt venne a comicai hatáson. Nagyobbára oly elkényeztetett férfiak és nők vannak benne, kik azért vallják magukat ezen baj martyrainak, mivel semmi más elképzelhető bajuk nincs a világon. Teljesen nyugalmazott tagjai ők az emberi társaságnak. Egy háziúr, két nyugalomba tért tőkepénzes, ezek neje, gazdasszonya és gyermekei közt uralkodik a járvány, mintha csak az egyháznál lakók egymástól kapták volna el.

Dicsérnők benne, hogy a comicai hatás itt korántsem csupán a helyzetben, nem is a nagy bonyolódásokban van, hanem az egyének gyöngéjének természetes nyilatkozataiban. Talán egyet kivéve, az egész mű többi személye mind a maga saját gyöngéjénél fogva tesz comicai hatást. – Ez a vígjáték is meggyőzné az embert, ha különben nem tudná, hogy a vígjátékok erős hatásainak titka az emberi indulatok hű és hathatós nyilatkoztatásában rejlik, s hogy a színészek is ily érdemmel dicsekvő művekben tüntethetik ki magokat.

És valóban, színészeink átalán véve megérdemlik azon gyakori tapsokat, melyekben részesültek. Csaknem azt volt hajlandó elmondani a közönség, hogy a működő tagok nagyobb részének mai szerepe a legjobb és leghálásabb szerepei közé tartozik; hogy ritkán látta Felekit, Tóthot, Szigetit, kik a három vénebb idegest játszák, jobban betölteni helyöket; hogy mily jól játszott Lendvai, némely túlzást leszámítván, kinél az indulatok folyvást egyik szélsőségből a másikba csapnak, s szerelmében ép oly könynyen esik kétségbe, mint a mily elbízottan követelődző olykor, ki oly könnyen gyanakodó, a mily könnyen kér térden állva bocsánatot, egyszer dühöng, másszor rí, mint a gyermek, s ezen túlságokban megtartja mindig a fiatal szeretetreméltóságot; – mily jól vala betöltve egy másik, kisebb, de fontos és jó szerep – a Lendvainéé; – nem is említvén Szathmáry Latkócziné, Horvát Teréz szerepét, se Szerdahelyiét, mely a sok között az egyetlen nem comicus, s legkevesbbé hálás szerep.

A község, mely a táncvigalmi saison ellenére is szokatlan nagy számmal volt jelen, rég volt jobb kedvében, mint ezen, átalán véve jó és ügyes előadás alkalmával.

Azonban távol vagyunk attól, hogy akár a mű diadalát a legszebb diadalok közé sorozzuk, akár magát a művet a vígjátékok példányának akarjuk bemutatni.

A hatás, melyet a mű tesz, kellemessége és olykori ellenállhatlansága mellett is meglehetős fölületes, úgy, hogy nem igen van benne oly erőteljes jelenet s oly hathatós párbeszéd, mely mélyebb lélektani igazságánál fogva kitörölhetlenül emlékezetünkbe vésődjék, mint a nagy vígjátékírók műveiben. Nem is lehet ez másként Az a gyöngeség, mely itt nevetségessé van téve, egy kis elkényeztetés és jókora adagú képzelődés, sokkal felületesebb hiba, semhogy mélyebb hatás eszköze lehetne. Igaz, hogy a comicum nem tűri a nagyon komoly tévedések és nagy bű-

nök színrehozását; de hogy valódi legyen, szükséges még is, hogy mélyebben vágjon az ember moralis életébe, hogy oly tévedéseket tüntessen fel, melyek átalánosabbak, s minél többek előtt ismeretes lelki mozzanatokat foglalnak magokban. A jó vígjáték nemcsak azért tart mintegy tükröt saját hibáink elé, hogy általa javítson, hanem azért is, hogy a lélektannak saját belső életünkből ismeretes terén maradván, annál jobban érdekeljen és meggyőzzön a képzelt dolognak a valóhoz való hűségéről.

Az „Idegesek” sok olyat tartalmaz ugyan, a miben mindenkinek olykori saját idegessége elé van tükör tartva, s az nagy mértékben emeli hatását; de átalán véve sokkal felületesebb, s úgy szólván a testi dispositión alapuló gyöngeség, hogy sem egy valódi comoediát lehetne csupán ezen egyből alkotni.

Az idegesség továbbá itt nem egy főszemélyben van felmutatva, s a gyöngeség egy katastropháig nem ezen egyben fejlesztve, mint a molierei vígjátékokban szokás, hanem egész egy colonia ideges ember van színre hozva. – Igaz, hogy ez is a comicum bizonyos fajába tartozik; mert a halmozás, akár gyakori ismétlés, akár tömegesség által, egyik hathatós segédeszköz, melynek sok példáját látjuk különösen víg operákban is, kivált a „Sevillai Borbély”-ban.

De itt a sok ideges, habár ily forma alsóbb rendű comicai hatását megteszi, némileg egyhangúvá válik miatta a mű. A színpad örökös teltsége és zaja közt az egyének nem válnak ki eléggé. Mindenik csak átalánosan vázolt egyén marad, kit közelről nem ismerhetünk meg, nem egész ép jellemek, hanem csak typusok. Öszhangzó ugyan az egész; de az öszhangban nincs meg az a változatosság, sokféleség, s ennélfogva az az életszín, mely például a shakespearei iskola műveiben. Bizonyos csinált, mesterségesen összehozott halmozás az, mi benne uralkodik.

Az egyhangúságot, mi miatt az utolsó felvonás színben, hangban csaknem ugyanaz, a mi az első volt, nemcsak a *helyegység* tökéletes megtartása okozza, hanem épen az, hogy szerző nem egy főszemélyben, hanem úgy szólván tömeges csoportozatban állítja elénk az idegességet. Hozzájárul ehhez – a mi szintoly hátrány hogy az egész mese, s a tulajdonképi cselekvény nagyon kisszerű és felületes motívumok körül forog, s három felvonásra igen hosszú. Legfeljebb két kis felvonásra is elég volna.

A fő ideges, Marteau háziúr fogadott leánya, Mari körül forog a mesének egész intrigája. Marit tulajdonkép nem is csak egyedül az övének lehet tekinteni, hanem szintoly fogadott leánya ő a más két vén idegesnek, a Marteau házában lakó vén *Tuffier*nek és Bergerinnek, ki mindkettő tőkepénzes. Mari talált gyermek, s ámbár egészen a többinél emberszeretőbb Marteau vette gondjai és nevelése alá, van egy közös nagy persely, melybe egyezés szerint a más kettő is tesz a leány számára pénzt, mely idővel hozományává leendő. A persely hármas zárral jár, melynek külön-külön kulcsa hármuknál van, úgy, hogy valamennyinek beleegyezése nélkül felnyitni nem lehet. Már tizenöt év alatt sok gyűlhetett a perselybe a három vagyonos polgár időnkénti adományából, úgy, hogy Marit gazdag leánynak lehetett vélni.

Már az első felvonásban két versenytárs lép fel, kik közül egyik a leányt szereti és viszont szerettetik, a másik talán csak pénzéért akarja elvenni. A szerelmes ifjú

Lajos, az egyik ideges öreg fia, Tuffier Lajos, kit Lendvai személyesített. Maga is *ideges*, s rendkívül szeles és szeszélyes ifjú; a másik egy faragatlan posta-hivatalnok, kit semmi sem zavar meg lelki nyugalmában, s ha kidobják is visszatér.

Marteau semmi esetre sem adná fogadott leányát Tuffier Lajosnak; – mert neki nem kell ideges vő, miután maga is és fogadott leánya is, meg háza minden lakója ideges. Ennélfogva a leányt megkérő posta-hivatalnokot mindenekelőtt próbára teszi, nem ideges-e. Hirtelen vállára üt, rá kiált; – de a kérő még csak nem is hunyorít; végig simíttat mind a tíz ujjával egy bársony pamlagot, mire az egész környezet jajveszékelő ideges lázba esik, de a posta-hivatalnok el sem vonja száját; gyökér dugót vágatnak vele, mitől borzadás futja el az egész ideges társaságot, de a posta-hivatalnok a lehető legközönyösebb arcot mutatja, s még akkor sem vonja grimaçera képét, midőn a dugót szájába adják, s úgy kell ketté vágnia. Marteau, bár ki nem állhatja különben Tiburce postahivatalnokot; de idegeinek ezen csodálatraméltó erejéért őt kiáltja ki a fogadott leány leendő férjének. A vége az, hogy a mű intrigáját vezető ifjú Cesar, Marteau unokaöcscse (Szerdahelyi), a postahivatalnokot delejes láncok által, melyek nagy mennyiségben vannak a háznál, ideges rángásba hozza, a mi végkép megbuktatja Tiburceot Marteau előtt.

De ezen kimenetelre merőben felesleges volt három felvonás, és felesleges minden fejlesztés.

Világos, hogy ettől függött a szerelmes versenytárs boldogulása is.

Lajosnak ezen egész műben való története nem is az öreg urat illeti. A fiatal embernek nem a fogadott apával kell küzdenie, hanem a maga szeszélyességével. Soha sincs teljes békében szerelme tárgyával; rajongás és gyanakodás egymást váltják nála. – És ez így megy elejétől végig. – Jelenetei Marival, ki sok szeretetreméltósággal festett alak, mind érdekesek és mulattatók; de ha egy jelenetöket láttuk, akkor valamennyit ismerjük. Jeleneteik húzódnak végig az egész művön minden látszó fejlesztés és haladás nélkül, – s mint mondám, csak az vet véget ezen viszony harcainak, hogy Marteau nem a posta-hivatalnoknak, hanem Lajosnak adja a fogadott leányt. A mű utolsó felvonásában van még egy érdekes bonyolódás, melynek csak az a hibája, hogy nem sokat segít a végső kifejtésen. A perselyt fel akarja nyittatni Marteau, hogy a posta-hivatalnok meggyőződjék a leány vagyonosságáról. Nagy harc fejük ki. A cselszövényt vezető César ki akarja vinni, hogy se Tuffier, se Bergerin ki ne adja hozzá a maga kulcsát. És ez nagy ügyességgel van bonyolítva és megoldva. Végre midőn a három kulcscsal felnyitják a perselyt – merőben üresen találják! – Kitűnt, hogy a három ideges nyárspolgár mindenike abban bízott, hogy a más kettő eleget tesz be a perselybe, s felesleges magának is hozzájárulnia a fogadott leány hozományához.

De a szekrény felnyitása és üresen találása már felesleges volt az intriga főrészére, a posta hivatalnok megbuktatására.

Ily gyenge alapon, majd minden valódi cselekvény nélkül foly le az előadás. A váz, melyre az elég vaskos comicum van halmozva, rendkívül csekély és gyenge. A szerző ügyessége, melylyel azt mégis érdekessé tudja tenni, azon cselfogásban áll, hogy el tudja hitetni, mintha az egyes bonyolódások csakugyan szükségesek és a kifejlésre döntő befolyásúak volnának. Elhiszszük, kivált miután maga kiki-

áltja, hogy Cesar ki fogja gyógyítni az ideges Marteaut, a mi pedig nem történik; azt képzeljük, hogy a posta hivatalnok azért fog megbukni, mivel be fogja látni Marteau, hogy a leányt csak pénzéért akarja elvenni; de nem azért bukik meg, s így a persely felnyitásának fontossága is csak a néző ámítása; végre elhiszszük, hogy Lajos a maga erején vívja ki Mari kezét, mi csak egy részben történik.

Azonban a jelenetek magokban érdekesek és mulattatók, úgy, hogy a nézővel könynyen feledtetik a színműírónak elég ügyesen eltakart cselfogásait. Csak attól lehet tartani, hogy épen ezek a cselek többszöri megnézés mellett mind jobban kitűnnek, s a mű ezzel sokat veszítend érdekességéből.

Az egymás végtében folyó cselekvény helyett érdekes jelenetek láncolata, az egyes főszemélyek jellemzése helyett egy egész tömeg typicus alak színre hozása az elevenség mellett bizonyos összezavart képet ád a műről, s egy részben ezért is tett az felületesebb benyomást. A tartós műélv egyik leghathatósabb biztosítéka oly compositio, melyben az egyes részek célszerűségében gyönyörködhetünk. Sardou „Idegesei”-ben kevés ilynemű élvezni valót találunk. S. F.

110.

[S. F., [*Egressy Gábor fellépte*], Pesti Napló 1865. jan. 22., 18-4480. sz.]

A ki január 20-án a színlapot meg sem nézve, s az előadásról mit sem hallva, látogatta volna meg színházunkat, azt hihette, hogy a fővárosi közönség valamely színházi eseményt igyekszik méltókép megülni. És valóban, színházunknak fennállása óta egyik legnagyobb nevezetességét akará méltókép kitüntetni. *Egressy Gábor* lépett fel újra.

Régóta nélkülözte őt a közönség, sőt Egressy bár élt, de a közhitben csak mint fájó *veszteség* élt, s lemondott volt mindenki a reményről, hogy a szokott találkozási helyen a rokon- és együttérzés jeleivel viszont üdvözölhesse őt.

A színház teljes teli volt, s bizonyos ünnepi hangulattal vett részt az előadásban. – Egy eleven, nagyon mulatságos kis vígjáték, a „Nyolcadik pont” után kerül a sor az estvének főeseményére, Egressy felléptére, a „Felolvasónő”-ben, hol veteránunk a világtalan vén kapitány szokott szerepét játszá. Első kiléptekor számos tapssal és koszorúval fogadtatott, s ha a viszont látás örömének nyilvánulása oly megható volt, az öröm és vígasztalódás nőttön nőtt, midőn a közönség játék folytán minden fogyatkozás nélkül és egészben a régi Egressyt látta a színpadon, – sőt a játék oly sikerült volt, hogy a közönség feledé is tán, hogy egy – úgyszólván – most fellábbadt színész működik. – A megfeledkezést bizonyíták azok a számos és gyakori kihívások, melyekkel jelesünket fárasztá. – A közönség mindig ilynemű illusiókban volt színészünkkel. – Feledé, hogy több mint harminc éve szolgál a nemzeti dráma ügyének, s mindig első sorban, s 1837., a nemzeti színház megnyi-

tása óta, kevés szünetekkel, annak tagja volt. Jeles, s színészetünk történetében halhatlan kor- és versenytársai lassanként idehagyták őt, s a közönség egyedül benne látta megtestesülve azon igazságot, hogy a művészet mindig ifjú marad. Megszoktuk volt remélni, hogy még igen számos, eddig teljes és ép erővel, sőt némi részben még művészi emelkedésben is lássuk. Az akarat ereje s a művészet iránti lelkesedés vele magával is feledteté korát. – Csoda-e, ha most a sajnos, testi betegség után mind maga, mind a közönség oly könnyen feledkezik meg minden egyébről, mint a művészetről és annak élvezetéről! Adja az ég, hogy e megfeledkezés, kivált művészünk részéről, a kellő határok közt maradjon!

Egressy színházunknak elejétől fogva nemcsak egyik legjelesbb, hanem törekvéseinek iránya által kétségkívül leghasznosabb tagja volt. Ő tanulni és *gondolkodni* szerető színész volt. A verseny, mely közte és kitűnő kortársa, a néhai Lendvay közt kifejlett, hathatósan előmozdítá a drámai művészetet, s egészen életet önte intézetünkbe. – Ő volt az, ki a színpadon tette meg Shakespeareért azt, a mit Vörösmarty az irodalomban ügyekezett megtenni. Játéka mindig gondolkodásra mutatott, mindig önállóság és eredetiség által tűnt ki, s ha az, mint minden földi dolog, bírálat alá esett is, törekvést s a még új magyar színészetben a valódi út meglelésére saját nemű kísérletet képviselve. A tanulmány az, miben Egressy jó példával ment előre, s a tanulmány az, melynek ügyét ezután is igyekszik előmozdítani.

Közelebbről egyik régi óhajtása – s valósulni tán alig vélt ábrándja teljesült. Felállíttatott színházunkkal kapcsolatban a conservatorium, mely drámai színészek képzésére is szolgál, s ő annak egyik tanára, s nemcsak jeles, hanem úgy szólván pótolhatlan tanára, s nemcsak az ő érdekében óhajtjuk szívünkből, hanem a magunkéban is, hogy megérhesse azt az időt, midőn majd tanítványaiban látandja színházunknál nemcsak jeles tehetségek működését, hanem a művészi tanulmánynak hatalmasabb felvirágzását is! Így a szó teljes értelmében el mondhatja róla drámánk történetírása: hogy kétszer élt az ügynek, melynek csak egy egész életet szentelt vala! S. F.

111.

[S. F., *B. Jósika Miklós*, Pesti Napló 1865. márc. 10., 57-4069. sz.]

B. Jósika Miklós

Kevés embernek adatott, hogy hazája történetében nevével, saját működése körében korszakot alkosson. Jósika Miklós ezek egyike. Ő a magyar regényirodalomnak valódi megalapítója; ő hozta be ez által a társadalmat az irodalomba, s ő szerezte meg az irodalomnak a szélesebb társadalom olvasó körét. Egyszersmind ő

volt, a ki megtörte az utat a későbbi regényíróknak, hogy nyomát követhessék s tovább haladhassanak, és hogy közönségük legyen, sőt ez gyarapodhassék is. – A kritika találhat sikerültebb műveket is övéinél irodalmunkban; de a magyar irodalom történetében Jósika nevét fogja legelöl említni, mint Romulusét Róma története.

És ezen halhatatlanságot minden követelődző nagyravágyás nélkül érte el. Sem magán, sem nyilvános életében nem találjuk azt a meddő sóvárgást, azt az erőszakolt nagyratörést, mely felemészti magát, vagy a meghiúsulás érzetében merül ki.

Első kísérlete „Abafy," mely rendkívüli hatást tett, már nagy siker volt; de kétségkívül kevesebb erőfeszítéssel nyerte meg, mint némely hasonló mérvű sikert szoktak kivívni, – küzdelmes élettapasztalás és írói tanulmányok díjjában.

Természeti adomány, ízlés, erkölcsi érzék és bő élettapasztalás mellett neki könnyebb feladatnak tetszett a regényírás, mint talán bármi neme a foglalkozásnak. Írta, a mint írnia adatott, s mint a társadalomban számos ember, elbeszél, mert természeti vonzalmat és mások tetszésében kedvet talál, végre élvezetévé lesz, a mi tán másnak munka volna.

A természet sugallatát követte, a mennyiben nem akart többet tenni, mint a mennyit bírt, s Columbus életrajzából nem az a vakmerőséggel határos vállalat lelkesedése buzdítá, melylyel Amerikát felfedezte, hanem az a könnyűség, melylyel a tojást hegyére tudta állítni. – Minthogy írók és életbeli emberek azon oldalról szoktak leginkább hibába esni, mely felé érzett előnyeik vonzzák, az ő rendkívül számos művei közt találhatunk olyakat, melyek épen a könynyűszerű feldolgozás miatt gyengébben ütöttek ki; de olyat nem, mely a nagyot-akarásban megbukott volna. Rendkívül termékeny könynyűsége a regényírásban legjobban emlékeztet Kisfaludy Sándor működésére egy másik, de rokon terén: – a regeírásban.

Nem is készült ő írónak – de természetesen lett azzá, semminemű célzatos nevelésnek nem lett volna azon eredménye. Negyven éves volt, midőn írni kezdett, s negyvenkettő, mikor említett első regénye megjelent. A közönség, a felsőbb körök és műveltebb középosztály tetszéssel fogadta, s a legkedveltebb olvasmánynyá lett a mű. Még akkor figyelmesebben, s azért lassabban olvasták a regényeket, s a házi könyv tár kedveltebb olvasmányai többszöri elolvasásban részesültek, miután az ismerősöktől megviselve visszakerültek. De alig volt ideje az első kiadásnak elkopnia, midőn már nyomban követé nem ugyanazon mű újabb kiadása, hanem a kedvenccé vált szerző egy újabb regénye. És következett azután az „Utolsó Báthory," melynek hatása még nagyobb, azután a „Csehek", mely homályba borítá s csaknem feledteté az előbbieket. – Alig volt nagyobb esemény, azon években nem volt semmi esetre, mi átalánosabban áthatotta volna a magyar társadalom minden rétegét, mely férfit és nőt, fiatalt és vént, s az egész művelt osztályt jobban érdekelte volna. Még maga az irodalom sem volt ép akkor oly termékeny, hogy valami ehhez hasonlítható hatással lett volna. Vörösmartytól jelentek ugyan meg az „Athenaeum"-ban kitűnő költemények: de Vörösmarty hatása korábban érte volt tetőpontját hőskölteményeinek idejében. A lyrában Petőfy s a regényirodalomban Eötvös valamivel később kezdének feltűnni.

Jósika regényeiben a dicső múlt azon felidézése tette meg hatását, mely Vörösmarty hőskölteményeiben lelkesíté a nemzedéket. – Jósika az a regényirodalomban, ebből a szempontból, ami Vörösmarty az eposban és lyrában, míg Eötvös az a regényben, a mi Petőfi a lyrában. Előbbiek még a nemzeti érzelmeket serkentik, s a nemességet képviselik; utóbbiak a reformok emberei, s a népre hivatkoznak. Előbbiek a hazafiasság, utóbbiak az európai koreszmék férfiai.

És ez korántsem volt ellentét, csak egy, igen kis fejlési fok. Nálunk a múlt dicsőítői és festői koránt sem voltak conservativek, mint az angol Walter Scot. Jósika ép úgy, mint Vörösmarty, a szabadelműek sorába tartozott. Átalános tény az, hogy a conservativoknak abban a korban nem támadt egyetlen költőjök, ki a középszerűségen túlemelkedett volna. Az 1825-ön innen előállott nagy tehetségek, s úgy szólván az egész költői tábor szabadelműnek vallá magát, s az volt valóban is. Nem kell hozzá bő magyarázat. Ugyanazon egy ellenzék szólalt fel a nemzet jogait tartalmazó múlt nevében, mely a jövő biztosítása érdekében haladást sürgetett. Oly eszmék, oly elvek, melyek elbűvölhetik a költők fogékony lelkét.

Rajta is van ekkori egész költészetünkön az akkori közélet feltűnő hatása, – s épen ez az, mit oly örömmel fogadott a közönség az akkori művekben. Jósika történeti regényeit egészen az akkori kortól elsajátított szellemben írta, s ez az, mi miatt az egykorú közönség nem csupa mulatságból, hanem azon nemes elfogultsággal olvasta, mely az áhítattal határos. – De másfelől addig szokatlan élvet is nyújtá. Míg Vörösmarty és a balladaírók bizonyos elmosódó eszményítéssel mutatták fel a múlt nevezetes embereit, a nálunk új történelmi regényekben részletesebb jellemzés, körülményesebb leírás által voltak otthonosokká téve. Az élet apró viszonyaiban lett a múlt jelenné, s a históriai személyek társadalmi rajza által bizalmas ismerőseinkké váltak, a történelem eseményei pedig indokolt cselekvénynyel és művészi kikerekítéssel tettek nagyobb benyomást az olvasóra.

A történeti regények az ő fellépte óta divatosakká lettek, s nemcsak a regény emelkedett magasabb fokra általok, hanem maga történetírásunk, mely épen ezen időben meddő volt, midőn a latin nyelv kiment használatból, s a magyar történetírás csak keveset mutathatott fel A múlt iránti érzék és érdekeltség felköltéseért mindig hálával fog tartozni a tudomány a költészetnek, bármi sokban különbözzék is.

Jósika munkássága ama korban nagy horderejű volt, s méltánytalanság lenne nem ezen tekintetben mérlegelni érdemeit, hanem könyveinek mennyiségét sorolnunk elő.

És mind ezt a hatást Jósika a nélkül tevé, hogy tüzetesen készült volna a regényírói pályára. Szokatlanul későn adta magát rá. De menynyit nem köszönhetett annak,hogy elfogulatlanul szemlélhette a világot azon utó gondolat nélkül, hogy a mit tapasztal és átél, valaha papírra tenné, míg a korábban kezdőket saját alkotási terveik foglalják el, s hajlandók csak azon oldalról nézni az életet, mely kedvenc művészetökben felhasználható. Jósika továbbá azon egyéniségek közé tartozott, úgy látszik, kik könnyen bele találják magukat az élet viszonyaiba, nyílt lélekkel tudnak örömöt találni azon látszó csekélységekben és külsőségekben, melyek a mélyebben gondolkodni szeretőkre nézve mintegy nem létezők. Mint

gyermek és ifjú, a hazai felsőbb társadalmat, mint katona, a külföldön jártában, az életet kicsiben és nagyban ezer oldalról s ezer formában ismerte, ezenkívül dilettans olvasmányai, melyek gyakran hatásosabbak a lélekre, mint a tüzetes tanulmányok, és a művészetek kiművelték gondolkodását és ízlését. Bő anyagról rendelkezhetett a regényíráshoz, a mi az ember és világismeretet illeti, melyet épen e célra semminemű más tanulmány nem pótol.

Hihetőleg katonai pályáján – mert abban is hasonlít Kisfaludy Sándorhoz, hogy katona volt sok ideig – szokta meg azt a rendtartást és önmaga fenyítékezését, mi képessé tette oly sokat dolgozni. A mint íróvá lett, szokássá tette, hogy mindennap megírjon egy írott ívet, – a rendnek ezen szabatos szokássá tétele, s azon parancsolni tudás önmagunknak, kétségkívül leginkább kifejlik a katonai életben. Habár az írás későn kezdése meg látszik némileg a stíl olykori pongyolaságán, habár erőszakolt írás mellett bármely író sem írhat mindig jelest, kétségtelen, hogy ezen későn kezdésnek köszönhetjük jeles műveit, s hogy ezen rendtartásnak nagy részben szerzőnk számos művét s a kötetek nagy száma mellett is azt a szép kort, melyet kitűnő írónk elért. Jósika írói jellemének méltatására felhozhatnók még, hogy a mint ezelőtt harminc évvel a regényírói pályára lépett, azóta csaknem kizárólag regényírással foglalkozott, a mi nálunk említést érdemel De egy ily munkás és nagyérdemű író teljes méltatása az irodalomtörténet körébe tartozik.

Jósika Miklós született 1794-ben, april 28-án. Így, múlt február hó 27-kén történt gyászos halálakor, hetven éves volt. S mégis meglepő, váratlan volt a gyászhír. Midőn hazánkból távozott, korántsem egy nagyon éltes férfiú benyomását hagyta volt. És azótai folytonos irodalmi munkássága, mely lankadatlanul folyt, megtartott azon, most fájdalmasan szétoszlatott illusióban, hogy a férfiú még sokáig munkálhat hasznosan irodalmunknak. Ki vélte volna, hogy „Emlékirat”-a, melyben önéletrajzát kezdé meg, jóslat szerű sugallatra a magyar irodalom számára írt végső hagyomány? – De a ki annyi befejezett művet hagyott az utókorra, eléggé megírá életét a hazai történetben, s elég emléket hagyott maga után. Habár elnémult a beszédes ajk, s idegen föld takarja a hazáját szerető honfi tetemeit, művei nemcsak azt a század éves múltat fogják élénken elővarázsolni, melyet képzelete dicsfényben mutatott fel, hanem azon kornak is tükrei, melyre oly nagy hatással volt, s tükrei önmagának ama szép kor hű gyermekének is. S. F.

112.

[S. F., *Vörösmarty összes műveinek kiadása*, Pesti Napló 1865. márc. 24., 69-4081. sz.]

Vörösmarty összes műveinek kiadása

Vörösmarty, a nagy nemzeti költő „*összes művei*”-nek kiadása nemsokára be lesz fejezve. Kiadója, *Ráth* Mór, és a kiadás vezetője, *Gyulai* Pál, elkövettek mindent, hogy a kiadás a legjobbak közé tartozzék irodalmunkban. Sőt azok a felvilágosító jegyzetek, melyek a költő életéből, s az egykorú irodalmi viszonyokból merítve, mindenik kötet végén találhatók, kétségkívül fölébe emelik ezen kiadást jeles költőink bármely kiadásának. De a francia classicusok kiadásai közt is kevés van, mely ezzel párhuzamba volna tehető, – még pedig igen egyszerű okból. A francia classicus írók jegyzetekkel ellátott kiadásai többnyire jóval az írók kimúlta után készültek, sőt az illető írók levelezései sem voltak már feltalálhatók. A jegyzetes kiadások pl. Corneille, Racine és Moliére kora után sok idővel jöttek divatba. – Említsük-e Shakespearet, kinek jegyzetes kiadásai csaknem kétszáz év múlva készültek? Vörösmarty jelen kiadására a jegyzeteknek s egy életrajznak számos, nyomtatásban meg nem jelent, csak egyes emberek emlékezetében és magán levelezésekben rejlett anyaga van meg, melyeket Gyulai Pál sok utánjárással gyűjtött, úgy, hogy azok a jegyzetek, melyeket ád, eredeti és nem utánnyomott adalékok Vörösmarty és az egykorú irodalom életéhez. Gyulai Pál jegyzetei, azonkívül hogy nagyon avatott és helyes aestheticai ítéletről tanúskodnak, első rendű források maradnak Vörösmarty minden következő kiadásához.

Gyulai Pál jelenleg Vörösmarty életrajzát készíti, mely az összes kiadást kíséri. Ezt is többnyire eddig fel nem használt adatok szerint írja, melyek egy része különben örökre elveszett volna. Mind az adatok gyűjtésére s azok megválogatására fordított fáradtság, mind a feldolgozás körüli gond reménlnünk engedi, hogy egyike lesz az legjobb írói élet- és jellemrajzainknak. – Erről a közönségnek is lehetett alkalma meggyőződnie: a „Koszorú”-ban mutatványok jelentek meg nem régiben ezen életrajzból, melyek Vörösmartyt híven, a mint az életben volt, s szintoly híven mutatják fel azon költői eszményi világban, melyet élt. Ily munka, melyet az ember egyes emberek tanúskodásából, az 1822-től kivált 1837-ig oly rendetlen magyar journalistika minden kis zugának felkutatásából, az oly nehezen hozzáférhető levelezésekből dolgozik, sok időt kíván. A dolog természete nem tűr siettetést, – s bármely gyorsan dolgozó embernek nem egy két havi munka az.

Aztán jöhet-e egyátalában kérdés alá, két hétig, két hónapig vagy két évig dolgozik-e ilyeseken egy-egy író? A fődolog az, hogy a munka lelkiismeretes, hű és jó legyen, s a menynyire kitelhető, kidolgozásban is odailljék oly monumentalis emlékhez, minő egy-egy nagy nemzeti költő összes műveinek kiadása.

Nálunk kétszeresen kell magasztalnunk a gondot és lelkiismeretességet e helyen: egyfelől, mivel az mindig köszönetre számíthat bárhol is az irodalomban; másfelől épen Vörösmarty teljes kiadásánál. Nálunk alig remélhető, hogy Vörösmarty munkái csak tizedrészben is oly sűrűn jelenhessenek meg, mint Franciaországban Moliére, s Németországban Göthe és Schiller művei. A mit most a kiadásban elsietünk vagy mellőzünk, – az húsz harminc évig is javíttatlan és pótolatlan fog maradni.

Annál felfoghatlanabb, hogy ugyanazért, a miért Gyulai Pál az olvasó közönség és irodalom köszönetét érdemli, az irodalom részéről itt ott méltatlan és alaptalan támadásokat találunk. Például közelebbről a „Szegedi Híradó" írta, s a „Fővárosi Lapok" magáévá tette ezt a megrovást: „Valóban, Gyulai Pál úr, ki oly szigorúan szokott másokat megbírálni, saját és az irodalom hitelére jobban vigyázhatna."

És miben rontja a „Szegedi Híradó" szerint Gyulai az irodalom és maga hitelét? – Talán mivel nincs elég jegyzet a munkához, a jegyzetek roszak s a kiadás pontatlan? Korántsem! – A panasz csak az, hogy az előfizetők *nem tudják még beköttetni* az összes kiadást!

„Sokan a díszes borítékokat meg is rendelték Pestről, s ím, a munkát be nem köttethetik, mert az még máig sem teljes."

Ha a boríték volna is a fődolog Vörösmarty munkáinál, – vigasztalódjanak uraim és hölgyeim! – Jót mernénk állani érette, hogy azok a díszes pesti borítékok meg nem romlanak! – Azt pedig fel nem foghatjuk, hogyan hiheti a „Szegedi Híradó" és a „Fővárosi Lapok", hogy „alig rontotta el valami annyira az irodalmi vállalatok hitelét, mint *e mű* huza-vonása."

Ha valami egészen új műről, például egy új regényről volna szó, melynek eleje keveset ér a vége nélkül, lenne értelme a türelmetlenségnek. – De Vörösmartyt már régóta ismeri a művelt közönség; Vörösmarty mindenik kötete több önálló külön munkát foglal magában. Még az is felfogható lenne, ha az előfizetési pénz szatócsi számítás tárgya lehetne, melytől pénzkamatokat várna valaki s így néhány hónap sőt év különbséget tenne a jövedelemben, úgy hogy a ki a kamatból elvonna, rontaná a kereskedelmi hitelt. De ilyes szóba sem jöhet. Németországban a német classicusokból egyszerre többnek kiadását indítja meg néha egy-egy vállalkozó füzetenként, melyben egyik füzet Göthe, a másik Wieland, a harmadik Schiller stb. műveit *kezdi* meg. A közönségnek évekig kell várnia, míg Göthe öszszes műveit „díszes borítékba" teljesen beköttetheti.

Romlik-e azzal a német irodalom hitele, hogy a német *könyvkötő*nek oly soká kell várakoznia?

Elismerjük, hogy Vörösmarty nem jelent meg azon időre teljesen, melyre ígérve volt. Ki a hibás ebben? Némely akadékoskodók (azt hiszem kevesen vannak) Gyulait vádolják. Igaz, hogy miatta késett a kiadás. De Gyulainak teljes igazolása már régóta a közönség kezében van. Csak azok a jegyzetek, melyek a kötetek végén találhatók, s az itt sok időt kívánó lelkiismeretesség, melynek tükrei mindenki előtt bő kárpótlások azon indokolatlanul türelmetlen várakozásért, melyet felhoznak. – A ki becsülni képes a szellemi munkát, az tudja, hogy itt se térre, se

időre nézve nem lehet oly pontos kereskedelmi számítást csinálni, mint az *üzérkedésben.* – Itt az *irói hitel* nem azt kívánja, hogy bizonyos órára vagy napra készen legyünk, hanem hogy az, a mit adunk, lelkiismeretes, becsületes, jó és szép munka legyen.

Gyulai Pál, ki, a mint Szegeden mondják, oly szigorú mások iránt, ha maga iránt *még szigorúbb* nem lett volna, ezóta rég kielégíthette volna a szegedi lap szerkesztőjét, de ő azt is ki akarja elégítni, s azonkívül saját lelkiismeretét, s a most élő és nyomunkban következő irodalmi szakértőket is.

Meg vagyok győződve, hogy Vörösmarty jelen kiadása nemcsak nagyon fogja emelni Gyulai azon irodalmi hitelét, melyben eddig részesült, hanem az irodalom hitelét is az egész magyar értelmiség előtt. Sőt hiszem, az utánunk jövő nemzedék nagy elismeréssel lesz Gyulai azon fáradozásáért és önzetlen áldozataiért, melyeket e kiadásért tett, s melyeket a gyakori méltatlan megtámadás csak annál szebbekké tesz.

Gyulainak könnyebb lesz vala három négy lapon megírni Vörösmarty életrajzát, Toldy úr kézikönyve szerint némi csekély módosítással, mint önállóan járnia el, – a minthogy külföldi classicusok kiadásánál is gyakran találunk csupa átalános vázlatot életrajz helyett. Könnyebb lesz vala egy két jegyzetet vetni nagyjából minden kötet végére, a helyett, hogy a jegyzetek sok ívre menjenek. – Hozzá kell tennünk, hogy Gyulai Vörösmartynak némely eddig kiadatlan művével gazdagítá az összes kiadást. S mindezt mintegy ráadásul ingyen. Ily okokból származó késedelemért az irodalom elismerésére és nem támadásaira számíthatott.

Meg kell végül említenünk, hogy a kiadó Ráth Mór sem csekély áldozatot tett. Az eddig kiadott kötetek is meghaladták már azt az ívszámot, melyet ígért, a melyhez az előfizetési díjat mérte volt. Épen ama becses jegyzetek s addig ismeretlenül hevert kiadatlan munkák emelék az ívszámot. És a körülbelől 8-9 sűrűn nyomott ívre terjedendő életrajz kiadása tetemes költség-ráadás.

Ha előfizető szólalt volna fel, a kiadókra bíztuk volna a választ. Ha valamelyik élclap humorizál e tárgyban, kivált ha jó a humor, még megjárja; de komoly lapoktól egyebet vártunk volna. S. F.

113.

[S. F., [*Zichy Antal: Stuart Mária Skóthonban*], Pesti Napló 1865. márc. 29., 72-4084. sz.]

Múlt pénteken, mart. 24-ikén, új színművet láttunk egy új drámaírótól. „Stuart Mária Scóthonban," *korrajz* 4 szakaszban, – ez a színmű neve; szerzője *Zichy* Antal.

A drámát nem nevezhetjük sikerültnek, mindamellett, hogy írójában dicséretes tulajdonokat találunk. Az érzelem nemessége, egy-egy erőteljes vonás, a kidolgo-

zásban való gond, a helylyel-közzel idegen szabású mondatok mellett is a nyelv szépségei, nem épen közönséges tulajdonok napjainkban, melyeket említés nélkül lehetne hagynunk.

Szerzőben kész *íróra* ismerünk; – csakhogy még nem *kész drámaíróra.*

Nem hiányoznak ebben a részben is a jó jelek. Egyéneit nagyjából és annyira meg tudja különböztetni, hogy össze ne lehessen zavarni, sőt egy magasb rendű törekvés is félreismerhetlen a műben: ez az, hogy igyekszik az egész művet mélyebb lélektani alapra fektetni.

De e mellett hiányzanak némely oly külső és belső tulajdonok magában a műben, melyek a drámát drámává teszik. Mindenekelőtt nincs benne elegendő kapcsolat, fejlés és haladás. A négy szakasz és nem tudom hány felvonás alatt kétszer kezdődik újra meg újra a cselekvény a scót királynő személye körül, a szerint, a mint a királynő új férjet kénytelen elfogadni, hogy megszabadulhasson az előbbitől. Maga az első cselekvény is elég lenne egy tragoediához, s már az első részben annyira meg van törve a királynő, mint a második végén. Így a fő jellemben véghez menő belső cselekvény nincs oly világosan, nincs oly accentuálva előttünk, mint egy drámában szükséges. Elbeszélésben jó tárgy egy jellemet különböző megpróbáltatások egész során vezetni keresztül; de ott is az ily természetű mesének az a sajátsága, ha mélyen akar hatni, hogy a hős diadallal állja ki a próbát: a lelki erő diadala a viszontagságok ellen – ez ott az erkölcsi eszme. A dráma ellenkezőt követel: itt egy határozottan kifejezett jellem, vagy szenvedély, vagy szándék ellenében az erkölcsi igazság vagy nemesis diadalmaskodik; s ez a nemesis uralkodik a valódi vígjátékban is, csak hogy más alakban.

Stuart Mária a részvétet ébresztő nőiség mellett a megtestesült gyöngeség. A hol erőt mutat is, az is csak passivitásából ered, mint a hitében való állhatatosságánál. A helyett, hogy bármiért elszántan küzdene környezete, a viszontagságok és saját sorsa ellen, mint gyönge nádszál enged minden szellőnek. Legjobban hasonlít azon esti pillangóhoz, mely mintegy ellenállhatlan vonzalmat érez a gyertya lángjában összeégetni magát.

Megadjuk, hogy a szerző elég függetlenséget érzett Schiller Stuart Máriájától különböző alakot állítni elénk; de egyszersmind jóval kevésbé drámait hoza színre. Schiller feladatát is megnehezíté a királynő passiv helyzete, egy börtön falai közt; de elég önállóságot és cselekvést tudott behozni a műbe, hogy a különben nem példány-tragoedia, megható dráma, sőt tragoedia legyen. Hogy egyebet ne említsek, elég felhoznom a két királynő találkozását.

A jellem erős voltát nem specificus erkölcsi szempontból követeli a dráma, hanem azon belső lényegénél fogva, melyet említék. És az új „Stuart Máriá”ban még a férfijellemek főbbjei is nagy gyöngeség által tűnnek ki. – Maga a férfias Bothwell is egy pontban, és épen abban, a mi fő, nagyon gyönge férfiú. Igen könnyen ád túl őt szerető fiatal nején, a királynő iránt egyszerre fel lobbant rómeói szerelméért. Nem erő ez, hanem a könnyelműség legnagyobb mértéke, mondhatni szeszély, a mint a műben elég indokolás nélkül fel van hozva.

Általában ezen dráma egyik fő organicus hibája az indokolás hiánya. Annyi történik benne, annyiféle a bonyolódás, hogy az egyénekkel soha sem vagyunk

tisztában, mit miért cselekszenek. A nézőre van bízva az indokok, lelki állapotok kitalálása. Igen lényeges dolog volna mindig tisztában lennünk a főszemély érzéseivel és lelki állapotával; de ezzel ritka helyen van tisztában a néző. Már pedig erre nemcsak azért szükséges szót vesztegetni, hogy világosan álljon minden a néző előtt; hanem azért is, mivel épen a lelki állapotot erélyesen előtüntető szavak szokták a legnagyobb drámai hatást tenni, s a képzeletet legjobban megragadni.

Nem mondjuk, hogy szerző tisztába ne lett volna magával; ez nem is kérdés; még az sem kérdés, vajjon az olvasó, ki rá érne minden kis szót jól megmérlegelni, különböző helyeket összevetni, s rajta okoskodni, tisztába jöhet-e? – az egyedüli kérdés az, vajjon a színházi néző tisztában van-e az indokokkal és lelkiállapottal? Azt feleljük – *nincs.* Igaz, nézője válogatja – mondhatná valaki. De ha Shakespeare műveinél egyik mélyebben belát a lélektanigépezetbe, mint a másik, az nem történik Shakespeare legnehezebb műveiben is, hogy a nagyon kézzel fogható mese fejlesztése, és igen világos szavak meg ne magyarázzák a cselekvény leglényegesebb részeit, úgy, hogy a ki a mennyit felfog belőle, átalánosan elegendő magyarázatnak tartja.

A színpad nagyon világos mesét, határozottan kifejező, erős jellemrajzokat, minden félreértést lehetetlenné tevő indokolást követel. A finomságok az indokolásban úgy elvesznek itt szem elől, mint azon gyermekjátékban, melyben gyertyavilágnál hajszálon táncoltatják egy pohárban a gyűrűt. Ott lehetnek drámában az ily hajszálak, a néző azt véli, hogy csak szeszélyből cselekesznek és beszélnek az emberek.

Különben igen gyakorlott írók is, kik első kísérletet tesznek a drámában, tévedhetnek arra nézve, mit mily mértékben kell kiemelni. Láttunk jeles francia regényírókat is, kik festettek ott, hol szobrász kívántatik meg, s árnyaltak ott, hol egyetlen egy, de erős vonás kívántatott volna meg.

Azt hiszem, Stuart Mária mind tárgyánál mind feldolgozása módjánál fogva alkalmasabb lesz vala a regény-, mint a drámai formára. Sőt olvasva is élvezetesebb lehet, mint előadva. Különben is, úgy halljuk, az előadás rövidítése végett itt ott kihagyogattak belőle.

A színműben szerepeltek közül ki kell emelnünk Jókainé szép szavalását, s a játékban kifejtett buzgalmát. Sokat tett ez arra, hogy a különben meglehetős közönyös nézők az érdek bizonyos fokával nézzék végig a kissé hosszú korrajzot. S. F.

114.

[S. F., *Pénteken, april 28.* Először: „A fény árnyai", Pesti Napló 1865. ápr. 30., 99-4511. sz.]

Pénteken, april 28. *Először*: „*A fény árnyai*"

A Gróf Teleki Alapítványból 100 arany pályadíjjal jutalmazott eredeti *szomorújáték* 5 felvonásban. Írta *Szigligeti*

Korunkban annyira elszoktak a drámaírók valódi tragoediát írni akarni, hogy csaknem merészségnek tetszik már ilyen törekvés. És valóban, sok jele van, hogy az írók *nem mernek* ily vállalatba fogni; mert mi volna egyéb, mint nem merés az a gyakori eset, hogy egy-egy tragicai természetű tárgy, egy-egy tragicai végre szánt egyén a drámák bevégzése, azaz épen azon rész előtt, hol culminálni kell a tragoediának, merőben ellenkező irányba csap által? Különösen a francia komoly drámákban tapasztaljuk ezt, s az újabb korból vett tárgyú műveknél, a társadalmi drámáknál csaknem kivételes eset, hogy a tragicai feldolgozást kívánó tárgy tragicai kifejlést, és annál kevésbé megoldást nyerjen.

Szigligeti pedig épen az új korból vett tárgygyal pályázott ez idén, s ezen tárgynak egészen tragicai fejlést és bevégzést adott. Ezzel tette művét, mely más tekintetben sem igen áll alább a színpadunkon adatni szokott francia komoly drámáknál, valamivel több értékűvé. Korántsem mondom, hogy irodalmunkban többre becsülendő egy, az újkori társadalmi életből vett tragoedia, mint egy históriai tárgyú, – sőt azt hiszem, a dolog természetéből foly, hogy a tragoedia szívesebben barátkozik a történet Múzsájával, míg a vígjáték csaknem egészen a jelen társadalmi élet terén mozog, – s így nem akarom azt számítani be különös érdemül, hogy Szigligeti előnyt adott az új korból vett tárgynak a történetiek felett. Érdeme abban áll, hogy oly tárgynál, melyet a divatozó szokás szerint nem mernek rendesen tragicailag végezni, ő következetesen a tárgy természetéhez tartá magát, mely tárgy komoly, és nem comicai természetű. Mert a dráma, ha jeles akar lenni, egyéb nem lehet, mint vagy comicus, vagy tragicus. Minden egyéb nem csak elkorcsodás, és bármi nagy irodalma van, remek műveket eddig fel nem mutat, – mi bizonyítja, hogy a lángeszek és rendkívüli tehetségek, ha néha korcs nemekben is kimutaták erejöket, de nagyot és szépet csak ama két nemben tudának alkotni.

Midőn az Akadémia által hirdetett jutalmak a komoly drámában a valódi tragoediát ügyekeznek irodalmunkban előmozdítni, a drámai művészetnek valódi szolgálatot tesznek. Különben tán lassanként kimenne divatból nálunk a tragoedia írás, hogy érzékeny melodrámáknak adjon helyet.

Elismeréssel kell szólanunk továbbá az új szomorújátékban mutatkozó műgondról, mely mind nagyban; mind kisebb részletekben feltűnik a művön, és korántsem kicsinység ez. A nagyon kevéssé avatott néző is, bár nem tudna egyenként számot adni róla, mi az, mi oly apróságban, minő a stíl csinos volta, a nyelv

szabatossága, magyarsága és folyékonysága dicséretes, de közvetlenül megteszi rá nemes hatását, – mint egy egy ízletes öltözék láttára nem minden ember figyel az egyes ruhadarabok szabására és színére, s még is az egész mindenkire kellemes benyomást teszen.

Az új színműről átalán elmondhatjuk, hogy több részben meghaladja drámairodalmunk szokott színvonalát; sőt újabb örvendetes bizonyítványa annak, hogy Szigligetink, ki oly régóta tartá meg az első helyet drámaíróink közt, korántsem hanyatlott tehetség dolgában. Az ő tere inkább a vígjáték volt mindig; de írt nagyon számos úgynevezett komoly művet, s ha ezeket veszszük mértékül, újabb műve kevés előbbi munkájánál állhat hátrább. Ép oly kevéssé hanyatlott iránta a közönség részvéte, mely oly jól ismeri kedvelt íróját, s ez oly jól ismeri közönségét. A tetszés számos ízben nyilvánult, s a szerzőt a szereplőkkel együtt nagyon sokszor tapsolta elő a néző sereg, melyre a sok erélyes jelenet megtevé hatását.

De az új tragoedia maga hí fel némely más észrevételekre, melyek a tragoedia, s egy részt átalán a drámaiság lényegébe vágnak. A tárgy maga nem elég rövid, nem elég egyszerű cselekvényű egy tragoediához, sőt drámához. A szereplők viszontagságainak, úgy szólván biographiájának nagyobb részét foglalja magában, mint a forma megkívánná. Az első felvonásban a fiatal házaspár Párisban eltékozolja vagyonát; a másodikban Pesten bekövetkezik a csőd; s mindez még nem egyéb, mint előzmény; mert a főszemély valódi cselekvősége, az a fejlemény, mely egy tragoediához bőven elegendő lenne, csak a harmadik felvonásban kezdődik, s talán ez okozza, hogy itt nem fejtetik ki már minden oly világossággal, mint megkívántatnék. Az egyénekkel nem mindig vagyunk tisztában, s némely fontos tett indokai hiányosan vannak megvilágítva. A tragoedia tárgyainak nem jó csak enynyire is megközelítniök a regénytárgyakat.

Ha nem is ebből foly, de rokon a mondott hátránynyal egy másik, mely abban áll, hogy a cselekvő személy, kié a főszerep is egyszersmind, az első felvonásokban nem mutatja ki valódi jellemét. Ez a főszemély egy francia marquisnő, ki egy nagy birtokú magyarhoz ment nőül. Az első felvonásban sejtelmünk sincs róla, minő jellemet fog ölteni a második felvonásban; a másodikban látunk ugyan valamit a nő szívtelenségéből, de nem is sejthetjük még, mi ő a maga valóságában; sőt a harmadik felvonásban is úgy viseli magát, hogy nem teszszük fel róla azt, a mire a negyedik és ötödik felvonásban képes.

Kétféle nagyobb kifogásunk lehet ilyen eljárás ellen. Egyik lélektani. Mivel kivált a drámában a jellemeket csak úgy kell vennünk, és megszoktuk úgy venni, a mint elénk vannak állítva, az első négy felvonásban a főszemély jelleme különbféle. Egy életrajz megírásában, hol egy embert a bölcsőtől a sírig szoktunk kísérni, legalább az ifjúban fel kell tüntetni a jellem alap vonásait, melyeknek, a viszonyok hatalma alatt bármennyit módosuljon a jellem egyes elemeire nézve, mint egyéni fő vonásoknak végig kell vonulniok, különben nem vagyunk hívek a lélektani valósághoz, s másfelől némi felfogható és érthető képet sem adunk az egyénről. Mennyivel inkább megkívánja ezt a nagyobb egységre, nagyobb harmóniára, s úgy szólván az emberi jellemet, minden mellékes vonások mellőzésével, nagyobb tisztaságban elénk állítni törekvő poesis! – A regényekben történhetnek

oly nagy jellemváltozások, mint e drámában Charlotte szerepében; de még ezen nemben is a jellem alapjának tisztábban kell feltüntetve lenni, mint egy életrajzban. Egy regényben mindemellett ki lehetne mutatni Charlotte marquisnő átalakulásait; de egy dráma szűk tér ily hosszú fejleményhez.

Legtöbb világosságot, a fővonásokban legtöbb erélyt és egységet követel a dráma. – A fennforgó tárgynál a főszemélyben mindezen követelésnek nagyon kevéssé tett eleget a szerző, – s második kifogásunk a specificus drámai és különösen tragicai szempontot illeti. A drámaíró nem jól számít, ha azt hiszi, hogy rejtegetvén személyei valódi jellemét és szándékait, a mit a hatásból pillanatnyira veszít, majd meg nyeri a néző váratlan meglepése által. Épen a lelki állapotok minél világosabb feltüntetésében van a színpadi hatás netovábbja, – ez az, mi megindít, meghat, és az illusiót ellenállhatlanul megragadja, miben a művészet enthusiasmusig emelheti a hatást, míg a váratlan meglepések tapsot nyerhetnek, de megindulás nélküli tapsot, – tetszést arathatnak, de nem azt, melynek a nézőség nagy tömege ne bírjon ellenállani többszöri látás után sem.

És legkevésbé áll természetében a tragoediának a titkolódzás, s a jellemek és lelkiállapot elleplezése. *Valódi* tragicum ily eljárás mellett tán lehetetlenség is. Mert felesleges tán fejtegetni, hogy a tragicum egy tragoediában nemcsak az utolsó felvonásban van, hanem végig kell húzódnia az egész művön, s többnyire az első felvonásban is kivehető a végkatasztroph tompa moraja, mi fokonként emelkedvén, az utolsó felvonásban csak tetőpontot ér. Egy tragicus alaphang vonul végig az egészen, s ez teszi valódi és a szó magasabb értelmében vett költőiségét. Bánk bán első felvonásaiban már nagyon világosan szól, s minő mély hatású az alaphang!

Lehetséges-e ez a jellem belső egysége, a fő szereplő egész jellemének és lelki állapotának, szándékainak és küzdelmeinek feltárása nélkül?

Vannak tragoediák, melyekben meglepő, s csaknem naiv egyszerűséggel van elmondva a nem túlnyomóan szenvedőleg, hanem egészen cselekvőleg fellépő tragicus személy szándéka, mint Orestes király boszújában. A Shakespearei művekben, egy Julius Caesarban, Brutus nem kész ugyan szándokával egészen; de lelkében és barátai határozottságában már látjuk az irányt, hová a főszemély hajtatni fog, s a költő művészete abban áll, hogy mindjárt eleinte érezteti a nézővel a katastrophát, és fokról fokra mind világosabban mutatja ki, mily ellenállhatlanul ragadtatik feléje a főszemély. – Említsem-e Macbethet, a cselekvő tragicus személyek ezen, csaknem első mintaképét, kiben szintén érlelődni kell a szándéknak, mily világos benne a jellem, mily szükségképinek látszik a fejlés, képzeletünkre és érzésünkre mily erős hatást tesz mindjárt eleinte a hős lelkének minden nyilatkozata, melyben benne foglaltatnak a bűn és tragicai vég balsejtelmei? Hamlet szenvedőlegesebb jellem, és szándékát nem mondja el világosan; de a hatás abban áll, hogy e szándékot sejtjük, sőt a titkolás által csak nagyobbá tudta tenni a költő a hatást; mert a főszemély mintha önmaga előtt is titkolná, és maga is borzadna annak végrehajtásától, mit kötelességének tart.

A tragicus költőnek nagy mértékben szüksége van hát egyéneinek jellemét feltárni előttünk, szándékait is, ha cselekvő a főszemély, legalább áttetszőkké tenni;

nemcsak a mesét, hanem a néző lelkét is előkészítni a végső katastrophára, s általán arra, hogy tragicai jellemű legyen a mű elejétől végig. Mindez lehetetlen legalább a főszemély jellemének világos feltüntetése, a fejlesztés egymásból folyó láncolata nélkül.

Szerző tárgya alapjában jól gondolt tragoedia. Egy ragyogni szerető nő mindent feláldoz ezen szenvedélyének. s nagy bűnöket követ el érette. Miután egy jó szívű, s érette mindent áldozni kész férjet anyagilag tönkre juttatott, élőhalottá akarja tenni, hogy egy másik vagyonos férfi vagyona segedelmével tündökölhessék ismét. Végre saját cselszövényeinek áldozatává lesz. És a mellék körülményekben, az elrendezésben és bonyolításban szerző avatottsága sok találót, s néha mélyebb lélektani vonásokat lelünk. De a jó alap, s a helyenkénti tetszés ellenére, a feldolgozás még sem tragicai, s minden tetszés mellett a nézőség kissé száraz, kevés bensőségű és felületes hatású tragoediának találhatta.

Az ok a feldolgozás fent elmondtam hiányában rejlik főkép. A néző úgy szólván csak az utolsó két felvonásban van előkészítve a történendőkre, s itt a lelki állapot és jellemek festése nem elég világos. Itt főkép az a homály és bizonytalanság, melyben egy nagy szerepet vivő egyén (Szenczy) jelleme van felmutatva, az egész helyzetre s a lényeges jelenetekre homályt és bizonytalanságot áraszt. E jellem ily bizonytalansága nagy hiány ugyan még a harmadik felvonáson kezdve, de különösen hátrányos az utolsóban, mert ekkor az ő elhatározásától függ a végső kifejlés, és tulajdonkép a hősnő általa bűnhődik legérzékenyebben. Hogy az eddig bekötött szemmel járt szerelmes egyetlen egy jelből mint lesz oly éles látásúvá, nincs kimutatva, s nem is meggyőző, holott nagyon hatásos és hálás jelenet lesz vala egy párbeszédben idézni elő a meghasonlást Szenczy és a hősnő közt, nem pedig külső esemény által.

De főhiánya a műnek a főszemély elburkolt jelleme és szándékai, melyek csak a tettnél nyilvánulnak. Meglepnek azok, mintegy váratlanul: de a szívet nem érdekli mélyen e nő egyénisége és sorsa, kiről csak azt látjuk, hogy szép, furfangos és gonosz, s a végén megnyeri tettei jutalmát. De nemcsak az első felvonásban, hol nem is álmodhatjuk, hanem a későbbiekben sincs feltüntetve jellemében az a daemoni vonás, mely a rosz tudata mellett önmaga előtt hazudja a lelki nyugalmat.

Ha a tárgy nem lesz vala oly szélesre mérve, hogy a regénytárgyakat megközelítse, ha a mese egyszerűbb, s így több tér jut a jellemek nyilatkozásának, azt hiszem, a néző előkészítése, a szándék sejtetése, és mindaz, mi a tragikai feldolgozáshoz tartozik, jobban sikerül, s a mű mélyebb hatást tett volna.

Mindemellett az új mű nem szűnik meg egyik figyelemre méltó, és többszöri előadással is hatásos drámánk lenni, s némely tekintetben azon komoly művek felett elsőséggel bírni, melyek az újkorból véve a tárgyat, még annyira sem ügyelnek a tárgy természetére, hogy kiengesztelhetlen összeütközéseknél művökben alig van csak külső igazságszolgáltatás is. S. F.

115.

[[sz. n.], *Gaál József*, Pesti Napló 1866. márc. 2. 49-4759. sz.]

Gaál József

Született 1811-ben, meghalt 1866. február 28-kán.

Irodalmunk egyik legérdemesebb veteránját szólítá ki ismét a végzet soraink közül. Bár az utolsó 17 év alatt irodalmi tevékenységét másnemű, szintén üdvös pályával cserélte föl, midőn mint nevelő működött, a magyar Akadémia és Kisfaludy-Társaság ügyeiben híven teljesíté kötelességét; – bár egyike volt azon férfiaknak, kik minél nagyobb lelkesedéssel vettek részt a nemzet egykori jobb napjai alatt, a közélet és közművelődés terén, annál inkább szerettek elvonulni és elzárkózni a nyilvános pályától, magányukból is nagy érdekeltséggel kisérték az újabb törekvéseket. Az újabb nemzedék, bár többnyire az irodalom központján, Pesten lakott, nem igen ismerte őt. Elvonultságához járult nagy szerénysége, mely az olykori érintkezések alkalmával sem engedé sejteni, hogy ő azon Gaál József Vörösmarty egykori meghitt barátja, a Petőfi-kor egyik előharcosa, azon, egykor oly általánosan elismert fiatal tehetség, ki inkább számot tesz irodalmunkban, mint a kérkedők egész csoportja.

Gaál József valódi irodalmi tevékenysége tulajdonkép csak mintegy hat évre terjed: 1836–1842 ig. – Akkor épen átmenet volt. – Bár Vörösmarty ekkor írá némely legszebb lyrai költeményeit, érezni lehetett, hogy nem ugyan e hatalmas tehetség ereje, hanem azon átalános érzület, az a légkör, mely Vörösmarty szellemével annyira egy volt, lassankint változni kezd. – Ezen korban, midőn az új költők nagy része egyfelől Vörösmarty utánzásával mindinkább elkoptatá és egyhangúvá tette a nagy költő modorát, másfelől a német lyrában keresett megújulást, – Gaál József, talán Czuczor és maga Vörösmarty egyik mellékesnek látszott útján haladva, a népies elem felé hajlott. – Nyelvben és felfogásban nem volt még ő Petőfi és Arany mind népiesebb, mind művésziebb iskolájába számítható; de legkedvencebb tárgya a magyar Alföld leírása és a magyar nép valódi geniusának, a köznépnél való keresése, miben kivált leírásai által vonta magára a közfigyelmet és aratott tetszést. Jellemző ebben a tekintetben a „Haramia szerelme" című költői beszélye, melyben egyik szakasz nyelv, modor, még versforma dolgában is Vörösmarty iskolája – a másik szakasz Petőfinek még csak azután divatba jött népies művészetét közelíti meg.

De lényegesebb és határozottabb átmeneti láncszem ő drámairodalmunk terén. A német bohózatból egyszerre a magyar *népszínműbe* megy által. Ki ne emlékeznék a „Peleskei Nótárius"-ra, s ki ne tudná, hogy ennek szerzője Gaál József? A Kotzebue-féle magyar utánzatokból a Szigligeti-féle népszínművekbe a nevezett mű alkotja a hidat. Gaál József, a huszonöt évesnél alig több ifjú, mondhatni ját-

szó könnyűséggel, talán csak ösztönszerű érzékkel és fogékonysággal töri át a megszokás gátjait, hogy újabb medret készítsen drámairodalmunknak. A hatás, melyet tőn, nagy és maradandó volt. Tíz évnél tovább volt a Nótárius a fővárosi és vidéki közönségek egyik legkedveltebb mulatsága. – Ezen vaudvilleszerű bohózat még nem a későbbi democraticus irányú népszínmű ugyan, még nem 1847, hanem az volt a színpadon, a mik Széchenyi művei, beszédei és működése a közéletben: kigúnyolása a régi elavult formáknak, az európai műveltségtől való elmaradásnak. – Habár Gvadányi múlt századbeli alakja Nótáriust rajzolt volt regényében, a mi nem illett teljesen az 1836–48 ki korba; de épen mivel a vonatkozás és célzás kevésbé közvetett, s így ártatlanabbnak látszott, s épen mivel az elmaradás annál kézzelfoghatóbb comicumban volt egy régibb alakon feltüntethető, a hatás mélyebb volt, mint talán akkor gondolták. Megnevettetni a magyart saját maga fogyatkozásaival Gaálnak sikerült, – s ez kétszeres érdem: egyfelől társadalmi-politikai, másfelől irodalmi. A gúnyt, a legélesb fegyvert, ama színmű magával a mű roppant számú közönségével fordíttatá saját hibái ellen, – és irodalmi tekintetben példányul szolgálhat vígjáték-irodalmunkban; mert ezen nyomot elhagyá irodalmunk. A vígjáték később kötelességének tartá nem kigúnyoltatni saját hibáinkat, hanem azoknak hízelegni. – A „Peleskei Nótárius" mind cselekvénye, mind a jellemzés dolgában némileg kezdetleges mű; de kevés magyar dráma dicsekedhetik azzal, hogy a maga korában annyira megtegye hatását, és minden kezdetlegesség mellett hatását műtani szempontból is lehet igazolni.

Gaál azutáni vígjátékaiban szintén új iskola behozatalát segíté elő. „Szerelem és champagne" című vígjátéka inkább Scribe, mint Kotzebue iskolája.

Még mint kezdő, részt vett az irodalom más ágában is az újítók közt – ezen más ág a regényirodadalom. 25 éves korában, 1836-ban, jelent meg tőle Szirmay Ilona, kétkötetes regény, mely szintén átmenetnek tekinthető Fáy Andrásról a történeti regényirodalomra. Azonban valamint a lyrában a két nagyság, Vörösmarty és Petőfi közt, úgy a regényben a két híresség, Fáy és Józsika közt nem tűntek fel érdemei, mint a színműirodalomban, hol mintegy előd nélküli kezdő gyanánt tűnt fel.

Nem említjük számos kisebb műveit, s némely fordításait. A fentnevezett néhány év alatt rendkívüli tevékenységben volt, s geniusa a legtermékenyebbek közé tartozott.

Szerénységét, önmegtagadását mutatja az, hogy már nem sokkal harminc éves kora után mindinkább visszavonult a szépirodalomtól, melyben, talán érzé, hogy nem lesz képes azon magaslatig emelkedni, a mennyit saját vágyai és bírálói értelme tűzött ki. – Mondhatni, ereje teljességében vonult vissza a nyugalmazott veteranok közé, hol neki fiatal évei ellenére is igen tisztességes hely volt kimutatva. – Derült kedélye, társalgásbeli élénksége korán megnyerék számára legkiválóbb férfiaink baráti vonzalmát. Eötvös és Szalay tanulótársai voltak a pesti egyetemen, s Vörösmarty és az utána következett ifjabb irodalmi nemzedék egyaránt magukénak vallották őt. Irodalmi és politikai tekintetben nem tartozott ugyan tán soha is a szélsők közé; de mindig a haladás és józan szabadelvűség híve volt.

Csak a minap, az Akademia palotája megnyitásának ünnepélye alkalmával tartott lakomán tüntette ki ismét egyik közkedvességű képességét: toastjai egymást érték. Örömmel láttuk, hogy ezen, magát régóta a vének közé sorozott férfiú, mintegy vissza látszik nyerni fiatal életkedvét és lelke rugalmasságát. Nem látszott hiú reménynek, hogy ugyanaz lesz későbbi aggkorának vigasztalása és öröme, a mi fiatal korának erős törekvése, ábrándja, lelkesült szerelme volt: az irodalom.

Egy váratlan eset – egy erős meghűlés – véget vetett az életnek, mely a nyugalomban lelte volna annyi munkásság jutalmát, s mely ezen nyugalmat mérsékelt tevékenység által tette volna élvezetesbbé.

A gyászhírt az elhunyt növendéke és barátja, *Csekonics* Endre gróf jelenté.

A temetés martius 1-én délután 3 órakor ment végbe. Az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és az aristokratia nagy számmal voltak jelen. Béke az elhunyt poraira!

116.

[Salamon F., B. Kemény Zsigmond emlékezete, Századok 1876. 10. évf. 1. sz. 56–66.]

B. Kemény Zsigmond emlékezete

Nemzeti irodalmunk és közéletünk a múlt december 22-dikén elhunyt b. Kemény Zsigmondban egyik legkiválóbb nevezetességét gyászolja. Egy nagytehetségű originalitás, a milyen ő volt, Európa bármely gazdag irodalmában ritkább tünemény, hogysem nagy veszteségnek ne számítanák letűntét.

A műveik által tett szolgálatokon kívül az ily eredetiségek a legnagyobb becsű monumentumok maradnak a korból, melyben éltek, a jövendő történész előtt. Mert mentül nagyobb, mentül eredetibb a talentum, annálinkább repraesentálja a maga korát szellemben s uralkodó irányokban, – míg a kisebb talentumok csak külső formákban hordják magukon a kor bélyegét.

Közéletünk egész egy külön korszaka az, melyben báró Kemény Zsigmond nevelkedett és kezdte élete pályáját. Értem az 1835–1845-diki kevés számú éveket.

Habár nincs ok nagy reménynyel nem lennünk az újabb nemzedék iránt: de igen feltűnő a különbség a mai közszellem és ama korábbi közt, mely a fiatalság színét lelkesíti. Az irodalmi és politikai pályára komolyabb tanulmányokkal készültek, még pedig magok erején, (autodidaxissal), mint ma a doctori üres cím elnyerésére. Körülbelül a nevezett években kezdik fényes pályájokat Eötvös és Szemere, Szalay és Csengery, Dessewffy Aurél, Horváth M., Lónyay, Kazinczy Gr. és Pulszky több más jelessel együtt. A negyvenes évek irodalmának java majdnem csupa fiatalokból, de komoly készültségű fiatalokból áll. Midőn Csengery a »Pesti

Hírlap«-ot átvette a vezértől az újdonságíró közlegényig (az oly kitűnő tehetségű Pákh volt az) a szerkesztőség egyik tagja sem volt több 22 évesnél.

Pedig a »P. Hírlap«-ot a tudósságig, doctrinairségig komoly lapnak tartották. A szintén komoly »Árvízkönyv« hasonlókép az Eötvös-féle fiatal csoport műve volt nagy részben. A komoly törekvések ezen fiatal erélyű korába esik báró Kemény Zsigmond magasb irodalmi nevelkedése és föllépte is, ki egyike volt a legalaposabb készültségű ifjaknak. Azon kor politikusai többnyire írókká lettek először, míg mai nagyjaink mintegy megalázkodásnak tartják egy Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Kemény fegyverét, a tollat, venni kezökbe. Meg is látszik mai journalistikánkon!

De az ismeretek kincseinél, melyet az akkori fiatalság színe-java szerzett, s írói hajlamuknál magasabbra helyezzük azt az erkölcsi motívumot, mely lelkesítette, s majd mindnyáját kitüntetőleg jellemzi. Nem kenyérkereseti kénytelenség, nem a véletlen vitte őket az írói pályára: hanem erős, elszánt akarat, – szent fogadás, melynek megtartására minden akadályon keresztül kellett törni. A kor az elszántság korszaka is. A hazafiság azon idealis tisztaságban, mint azt Vörösmarty és Kölcsey kifejezték, volt a törekvések rugója és éltetője. A hatás minősége már csak abból is kétségbevonhatlan, hogy ama korbeli jeleseinknek csaknem mindenike a költészet terén is próbát tett kitűnni. A nálunk akkor inkább mint ma, kivált komoly törekvések mellett, hálátlan belletristicai tér, oly varázsszínben tűnt föl a tehetséges fiatalok előtt, mint az ugyanazon időben hatalmas lendületet nyert színpad, melyre példátlan nagy számban szülte a kor a jelesnél jelesbeket, – pedig anyagi jutalomról e téren is szintoly kevéssé lehetett szó, mint az irodalom terén.

Az egész kor styljében hathatósan nyilatkozik a lelkesítő közszellem, – s e styl nagyon különbözik a mostan divatozótól.

Az író modorán nem volt szabad akkor feltűnni, hogy maga is közömbös a kifejezett eszme iránt. A toll az erős meggyőződés, vagy legalább a megindulás és hevület eszköze volt. Egyszersmind a költői művészi formára törekvés tűnik föl a prózában is. Inkább a sallangos cifrázásokkal túlterhelt, mint az ornamentumokat merőben nélkülöző forma volt szokásban, a kevésbé tehetségeseknél. A pongyolaság, esetlenség oly hiba lett volna, mint a közömbös beszédek.

Kemény Zsigmond styl tekintetében talán legkiválóbb gyermeke a nevezett kornak. – Széchenyi hatalmas styljén kívül nincs újkori irodalmunkban próza, melyben annyi erő volna egygyé tömörülve. Az egyén minden lelki tehetségei vannak concentrálva irataiban, – s következőleg egyéni sajátságai is. Kevés jártasság kell hozzá, hogy nehány kiszakasztott sorból ép oly biztosan rámondjuk: ezt Kemény írta, mint egyetlen egy periódusból rá ismerünk Széchenyi tollára. Az a sajátságos választékosság, mely némi különcséget ad modorának, s mely nem sorolható az érdemek rovatába, magában is bizonyítja a törekvést a mindennapiasság kerülésére. Ezen fogyatkozás a művészi forma keresésének, tehát érdemének túlságából eredt.

Kemény stylje soha sem pongyola. Lehet azt kissé nehézkesnek, egyenetlennek, compositióit kissé szakadozottaknak nevezni, de üresnek, közömbösnek,

pongyolának soha. Habár némely külsőségekben, egy-egy mondat alkatában, s néha még az orthographiában is feltűnék némi elhanyagoltság, ez inkább a mélyen gondolkodó főnek a külsőségekben való szórakozottsága. Mintegy a kéz, s nem a lélek pillanatnyi megreszketései.

Kemény a gondolkozók, mélyebben észlelők és érzők írója és költője volt. Maga sem volt soha csalódásban arra nézve, hogy szélesb körben közkedvességűvé nem lesznek munkái. Első fellépte óta mind végig sem mint regény-, sem mint hírlapíró nem volt *divatban.* – Talán soha sem is vágyott ezen dicsőségre. Azon kevesek közé tartozott, kik természetüknél fogva idegenkednek a »profanum vulgus« tapsaitól. – Soha sem irigyelte másoknak valamint egyéb tulajdonát, úgy népszerűségét sem, sőt (bizonyos humorral) gratulálni is tudott neki: de, valamint személyére nézve semmi kiállhatlanabbat nem képzelt a fêtiroztatásnál, úgy az irodalomban is a szerfölött nagy népszerűség talán kétkedővé tette volna irodalmi értéke iránt. E részben igen különbözik nem egy kortársától, kikben több jele mutatkozik a népszerűséggel való kacérkodásnak.

Ha Kemény stylje maga is jellemzi a kort, melyben fiatalkori nevelkedése történt, szintoly jellemzők a szakok, melyekre munkásságát fordította. Egy személyben költő és politikai férfiú, mint a vele egykorú Eötvös, s mint, legalább igyekezetben, Szemere Bertalan. S ezen szempont az, mely nekünk historicusoknak figyelmünket leginkább magára vonhatja.

1825 óta míg a politikában elkezdődik a múlt institutiói elleni hadjárat, egyszersmind a közfigyelem nevekedő részvéttel fordul a nemzet fényesebb múltja felé. És ezen múltat a nagy közönség előtt csak kis mértékben tárták föl a kor történetírói – a költők vették ki a tollat a történész kezéből. Először ódák, majd hősköltemények, balladák s hazafias dalok, végre históriai regények írására adják magukat a nagyobb tehetségek vagy nagyobb ambitiók, s ezek – kevés kivétellel – a kor legnagyobb sensatiót keltett irodalmi termékei.

A mai kor históriai irodalmának hálával kell megemlékeznie a forradalom előtti költőkről, kik akkor tárták fel a múlt századokat s azok nagy dicsőségét és szenvedéseit, mikor a mi latin históriai irodalmunk megszűnt közérthetőségű lenni, s a magyar nyelvű történetírásnak nem volt ideje oly fokra fejlődnie, hogy a nagy közönségre hasson. Mentül kevesebbet hangzott az iskolák tantermeiben Árpád és a Hunyadiak neve, annál nagyobb lelkesedéssel szavalta és énekelte a fiatalság a tantermen kívül a nemzet régi dicsőségeit. Ezek közt volt Kemény Zsigmond is, ki az enyedi collegiumban a Virgilből hagyott lecke helyett Vörösmarty »Zalán futásá«-t tanulta könyvnélkül a folyosókon. Úgyszólván gyermek kora óta megvolt benne a történelem tanulása iránti vonzalom, de egyszersmind a történelem költői formába öltöztetésének előszeretete – a kor ízlésének s irodalmi viszonyainak hatása, ez utóbbi részben, mint a fiatalkori hajlamok szoktak, megmaradt lelkében mind végig.

Pedig Kemény azon kivételes helyzetben volt, hogy gyermekből fiatallá fejlődvén, a magyar történelmet reálisabb oldalról is ismerje, mint a mennyire Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi műveiből lehet.

A mit Kemény elmondott akadémiai emlékbeszédében egykori tanára, Szász Károly fölött, az egyszersmind Kemény életrajzának egyik lefontosabb darabja. Ezen emlékbeszéd azon mélyen patheticus mondattal végződik, hogy e földön nincs senki, kinek, szülőin kívül többet köszönne, mint Szász Károlynak.

Ezen tanár rendkívüli talentum, s kitűnő szónok volt. Imposans s mégis szeretetre méltó személyisége, genialis, szikrázó elméje, ellenállhatlanul magával ragadó ékesszólása által nem csupán hatást tett a fiatalságra, hanem izgalomba, forrongásba hozta. Az előadott tárgy jogi volt, – de nem abstract részei, hanem a a specificus magyar és erdélyi közjog által tett oly rendkívüli hatást. A magyar jog históriai alapon nyugodván, hazánk történetének igen fontos részei nyertek Szász Károlyban avatott és ékesszóló magyarázót, – természetes, oppositionalis szellemben.

Előadásai beváltak volna országgyűlési hatalmas beszédeknek. Ily tanár mellett, ki egyik főeszközlője volt annak is, hogy a latin helyett Enyeden a magyar lett a tanítás nyelvévé, a nemzeties iránynyal együtt a Keménynél kevésbé fogékony lelkek is mélyen fölfoghatták, hogy a hazai történelemnek, kivált nálunk, mily nagy gyakorlati jelentősége is van minden középályára készülő emberre nézve. – Kemény tehát abban a kivételes szerencsében részesült, hogy ha nem is épen az iskolai, hanem az akadémiai termekben is érdeklődést nyerhetett a történelem iránt. – Ezen kívül nem lehetett hatás nélkül lelkére családjának fényes múltja, – s elősegítette hajlamait maga a környezet. Erdélyben a régi nemzeti szokások sok részben jobban megmaradtak, mint a haza többi vidékein. Főurakat és úri asszonyokat lehetett még látni, kik Bethlen és a Rákócziak korára emlékeztettek patriarchális egyszerűségök és calvinisticus őszinte kegyességök által. Az emlékek is, várakban, városokban, írott krónikákban sűrűbben voltak találhatók, mint másutt. A nemesi s főúri családoknál kézirati másolatokban sűrűn lehetett találni Cserey és mások krónikáit, melyek csaknem rendes olvasmányok voltak. Már pedig semmi sem alkalmasabb fölkelteni a fiatalokban a történelem iránti érdeket, mint ily részletes egykorú mémoireok olvasása, s Kemény már nyilvános pályára lépte előtt ezekből, valamint Bethlen Farkasnak s másoknak kinyomtatott műveiből részletesen ismerte legalább Erdély történeteit.

Kétségkívül ezen fiatalkori olvasmányoknak köszönhetjük, hogy Kemény tevékeny részt vett az 1852-ben megindult, nemzeti vállalatban, az »Újabb Nemzeti Könyvtár« kiadásában – mely vállalatban neki köszönhetjük *Szalárdy* Krónikájának 1853-ban történt megjelenését. Ő, mint éles kritikai ész a múlt krónikáit nem úgy olvasta már fiatal korában, mint száraz adatok halmazát, hanem a krónikaírók lelkülete, gondolkodása, s a kor szellemét tükröző részek érdekelték leginkább.

Mindezen előkészületek nyomán a fiatal Kemény a legjobb útban volt, hogy történetíróvá legyen, és csakugyan legelső irodalmi műve, ha nem csalódunk, történelmi tárgyú volt: »*A mohácsi veszedelem okairól.*« Megjelent 1839-ben a »Hasznos Mulatságok«-ban. Aligha nem Bethlen Farkas művéből merítette az impulsust, mely mint tudva van ezen thémán kezdődik. Habár az emberek megítélésén e művében meglátszik az ifjú tapasztalatlansága a világi dolgokban, mit nem

pótolhat még a lángész se, de mély fölfogással tárgyalja a *politikai intézmények* hanyatlását. Egyszersmind a lelki irány nem közönséges komolyságára mutat, hogy egy 22-23 éves ifjú, akkor, midőn nemzeti önbizalom és a jövő iránti rózsaszín remény a tetőpontja felé volt, a nemzeti sűlyedés óva intő képét mutatja föl, a helyett, hogy a »régi dicsőség« fényes tableaujával akarná lelkesedésre ragadni közönségét.

És bármily egyszerűnek látszik, maga a cím nem épen mindennapi történetírásunk terén, hol legtöbbnyire elmondják nekünk mi történt, de nagy ritkaság, hogy meg lenne magyarázva, *miért* történt. Íme Kemény egyszerre a történelmet a leglényegesebb és nehezebb oldaláról tárgyalja – az esemény *okait* magyarázván.

A történetírásra szükséges tehetségek közül nem hiányzott Keményben az emlékező tehetség sem. A mily feledékeny, vagy inkább szórakozott volt az élet apróbb ügyeiben, oly jól emlékezett élettapasztalásai és olvasmányai tanulságos részleteire. Megvolt benne fiatalabb éveiben az adatok gyűjtésében való buzgalom is.

Messze földről utazott a negyvenes években egy régi várba, melynek kapuját pár sorban volt leírandó történelmi regényébe. A mily kevéssé lényeges ez egy regényben, annyira bizonyítja egy passionatus történetbúvár aprólékosságig menő érdeklődését és scrupulositását.

De megvolt benne azon magasb rendű tehetség is, hogy a történelemből nagy politikai tanulságokat vonjon. Tudott biztos következtetést vonni a jelenből a múltra s a múltról a jelenre. Politikai irataiban mindig megvan a históriai háttér, s egész gondolkodását a politikában a históriai fejlődés szemmeltartása irányozta, – minélfogva nem volt nála kevésbé forradalmi ember az egész országban. Lakása falait – némely becses ajándékon kívül – egyetlen egy maga választotta kép díszítette – ez fejedelmi ősének, Kemény Jánosnak, olajfestésű arcképe volt. Kemény János pedig a maga korában az Ausztriával való kiegyezés embere; – jeles utóda falán annál mélyebb jelentése volt, mivel a minta ama politika martyrja lőn.

Végre legkitűnőbb volt Kemény, mint történetismerő a legnehezebb szakban, a múlt korok szellemének fölfogásában. Neki azon régiségbúvári külsőségek is, minő öltözet, bútorzat, s melyekben Walter Scott az untatásig menő részleteket halmoz föl, csak annyiban bírtak értékkel, a mennyiben a múlt embereinek szenvedélyeit és gondolkodását ábrázolják. – Kemény a benső, a lélek titkaiba igyekszik hatni. Regényeiben nemcsak ódon zománcul van meg a históriai színezet, hogy aztán modern gondolkodást és érzületet bújtasson bele, egész poétai szabadsággal, – hanem főtörekvése a múlt embereinek szellemébe hatni. És nem a felületesebb érzelmeket szerepelteti, hanem a műízlés s a lelkiismeret mélyeit és a vallásos érzelmek magasb regióit szereti fölkeresni. És ezen oldalát a kornak, melyet a történelem *transcendentalis* részének nevezhetünk, hová a közönséges elemi segédeszközökkel nem lehet följutni, mélyebb igazsággal festette, mint bárki más. Igaz, hogy költői műveiben a históriai realitáshoz képest nagyításokat találunk; de azok a költői eszményítés elkerülhetlen kellékei. A költő túlzásai mellett az alap hű voltában mindenütt föltaláljuk az avatott és gondolkodó történészt.

Emlékbeszédei, s emlékbeszédszerű életrajzai (a két Wesselényi és Széchenyi), sőt több hírlapi cikkei is tanúsítják, mily mesterien avatott volt Kemény a jellemek fölfogásában és rajzolásában.

Ha hozzá veszszük azt a magvas, erőteljes prózát, – mely Széchenyién kívül páratlanul áll irodalmunkban, – elmondjuk, hogy benne egy elsőrendű történetírói, talán egy Tacitus-szerű tehetséget vesztettünk.

De nem! Ez a tehetség életében is munkás volt s halála után sem szűnik meg munkás lenni. Habár képes lesz vala a világ legnagyobb irodalmaiban kiváló helyet elfoglaló történelmi mű megírására – regényeiben és politikai műveiben, históriai ismeretei és talentumai nagy értékűek voltak és maradnak, s egy historicus szakbeli önzése nem mehet annyira, hogy elismeréssel ne adózzék annak, kinek majdnem minden művét valódi történetírói szellem lengi át – és ha méltó helyet engedünk történetírásunk fejlődésének leírásában általán az 1825-től 1848-ig írt költőknek, mennyivel méltóbb hogy a történész megkoszorúzza annak sírját, ki épen ezen nemben valamennyi kortársa fölött áll. Habár históriai regényei nagyobb részét Kemény 1848 után írta, de irodalmi nevelkedése azon év előtt már be volt fejezve, s habár iskolája s publicistikai állandó foglalkozása a politika és történet realisabb, gyakorlatiabb tárgyaira vonták figyelmét, ama kor szelleme és ízlése a költői forma iránti előszeretetet állandósította lelkében, annyira, hogy őt a regényírásra nem anyagi haszon, s még kevesbbé népszerűségi ösztön vagy ambitio vezette. Neki az lelkiszükség, az szellemi élvezet mámora volt. Nem tudott tollat venni kezébe anélkül, hogy lelki tehetségei túlfeszült munkába ne jöjjenek. Ezen felindulás, mely az élvezetnek legnemesebbjei közé tartozik, tetőpontot ér a költői és művészi alkotásoknál. Kemény, kinél a közönséges életben gyakran feltűnt a szórakozottság, érdekletlenség, lehangoltság, szóval mindannak épen ellenkezője, mit azon élénk lelki munkásság, melyről iratai tanúskodnak, megkíván – nem volt a mindennapi egyenlő munkásság embere, minőt a szaktudományok követelnek. Túlfeszített erejű munkásságát teljes vesztegélés váltogatta. Természetében volt-e ez eredetileg, vagy költői foglalkozás által lett szokásává, nem dönthetjük el; – de bizonyos az, hogy szoros kapcsolatban állott regényírói hajlamaival.

Ismerősei tudták mint képzelte magának Kemény Zsigmond a boldogságot. – Itt hagyni a politikai életet, s a főváros zaját, – megvonni magát Jánosnál, az ő öcscsénél, s őt legjobban szerető barátjánál, ki a testvéri szeretet megtestesülése, s ott Erdély egy félreeső falujában késő vénségig írni a regényeket – ez volt neki a boldogság netovábbja, és komoly terve élete végső éveire, melyet teljesítni csak azért halogatott, mert nem gondolta oly közel végét. Vágyait, a sors mint szokta, oly módon teljesítette, hogy az ajándék épen főértékét veszítette el. Ott töltötte a rég óhajtott falusi magányban, a szeretett testvér mellett utolsó éveit, de minden szellemi munkára képtelenül, s megfosztva annak világos tudatától is, hogy vágyai mily hiányosan mentek teljesedésbe.

Nem szándékom Kemény politikai pályáját részletesen ismertetni. Annak súlya az 1850-től 67-ig terjedő legmostohább időkre esik. Visszásabb helyzet alig képzelhető; mint a melyben szerepét le kellett játszania. Ő, a személyére nézve vitéz őseihez méltó bátorságú, de a politikában nagyon körültekintő s aggodalmas

ember, a kinek minden hajlama, sőt tehetségeinek vegyülete a mérséklet és óvatosság szerepét szabta ki, egyszerre a nemzeti ügy harcának vezérévé lesz, mint a hangadó »Pesti Napló« szerkesztője. Oly hajónak vezetését vállalta el, mely minden pillanatban sziklák és zátonyok közt küzdött a kedvezőtlen szelekkel – s mégis neki kellett a buzdítás zászlóját magasan lobogtatni. Oly férfiú, ki tán fiatal éveiben sem szeretett rózsaszín reményekben ringatódzni, vállalkozott a jobb jövendő iránti remények örökös ébrentartására.

Csak egy hozzá hasonló tehetségű biograph lesz képes leírni a viszonyokat, s benne az egyén küzdelmeit.

Ily hivatottabbakra bízván e nehéz föladatot, csak azt tartom kiemelendőnek, hogy Kemény működését a sikerek legfényesbike koszorúzta. Mert legkisebb, az, hogy a »Pesti Napló« hajóját eszélye, óvatossága és mérséklete megmentette, – hanem hogy minden csel nélkül, a legnemesebb módon jutott el vele a biztos révpartra. Minden legkisebb köpenyegforgatás nélkül ment a maga útján – nem próbálva olyat, a mit az ellenséges hatalom mint gyenge oldalt fölhasználhatna de nem is téve semmit szolgálatára. A hatalom által fölhasználható eszélytelenségnek ép oly határozottan útját állta, a mily kevéssé engedte volna csak gyanúját is közel férni magához a köpenyeg-forgatásnak. Ha bármily időben dicsőség elmondani egy lapról, hogy nincs nála becsületesebb orgánum, százszoros érdem elmondani Kemény »Pesti Napló«-járól, hogy az egész continensen minden tekintetben becsületesebb lap egy sem volt nála.

Gáncsok, a kimaradhatlan gáncsok dacára ezt el kell ismerni róla, a nélkül, hogy más orgánumok bántónak vehetnék.

Kemény nevezetes hivatást teljesített a nemzet politikájában. Mikor a szónoklat 1849 után lehetetlenné, leszerelt fegyvernemmé vált, az írónak még maradtak rései a hatásra a vas korlátok ellenére is. A gondviselés művének látszik, hogy nevezetes férfiaink 1848 előtt kiváló előszeretettel mívelték az irodalmat. Mi lett volna belőlünk az idegen kényuralom idejében, ha egy egész csoport kitűnő s számos alsóbbrendű tehetség nem marad fenn az előbbi nevezetes írók korszakából?

Azonban tagadhatlan az, hogy az 50-től 67-ig terjedő korszak rendkívül deprimáló hatást tett a folyton élő és munkás irodalomra is. Nemcsak hogy nagyobb új tehetségek előállását gátolta, hanem ólom súlylyal nehézkedett magukra a kifejlett tehetségekre is.

Átalán véve összes politikai közéletünk is talán leginkább azt sínli, hogy a lefolyt huszonöt év legnagyobb részében nem volt alkalom és mód oly nemesebb ambitiók érvényesítésére, minők 1848 előtt támadtak, s a régibb bajnokok a férfi kor derekán, munkás életök fele részén át, szintén meg voltak fosztva a politikai életben való gyakorlati részvételtől. – Csaknem bizonyos az, hogy ha ezen gyakorlati élet folytonossága 1848-cal és 49-cel rögtön meg nem szakad, ama kitűnő, szellemi képességekben gazdag generatio közreműködése szebb jelent készített volna számunkra.

És oly tehetség, mint Kemény, kinél többet 1849 után aligha szolgált valaki a hazának, – mindamellett más, erőteljesebb kifejlődést nyer vala kétségkívül, kedvezőbb politikai viszonyok közt. Talán kevésbé vágyik a politikai élet zajából a re-

gényírás magányába, s bár mindvégig a toll embere maradt volna, de döntő hatású a legfontosabb politikai kérdésekben.

Azonban ő mint a történelem *tárgya*, kiváló helyet biztosított magának közéletünk évlapjain, – mi ez úttal és e helyen a hazai történetírás jelenkora nevében áldozzunk az elköltözött történetírói szellem emlékének, s vessünk részünkről is egy koszorút elhunyt jelesünk sírjára! Salamon F.

117.

[Salamon Ferenc, Szobrot állítsunk-e most Aranynak? (Nyílt levél képzőművészeinkhez), Nemzet 1882. okt. 25., 55. sz. Melléklet, 1.]

Szobrot állítsunk-e most Aranynak?

(Nyílt levél képzőművészeinkhez)

Képzőművészeti dolgokban nem vagyok oly jártas, hogy kidolgozott javaslattal állhassak elő. Csak egy eszmét pendítek meg, melynek időszerűségére és kivitele módjára nézve a szakértők hivatottak ítélni.

Arany János nem szorult arra, hogy egy hozzá méltó emlékszobornak felállításával siessünk. Ne féltsük emlékét attól, hogy a következő generatiók művei értékét s költői nagyságát devalválni fogják; abban is bízhatunk, hogy az utókor nem lesz szegényebb, mint a mostani, akár vagyonilag, akár szobrászati talentumban, hogy nemzeti nagy költőnket híven és hozzá, valamint hozzánk méltóan legyen képes ábrázolni.

Abból, amit most a veszteség érzetében rögtönözve áldoz a közönség, nézetem szerint egyebet is lehet s tán célszerűbben tenni.

Egyik, s ez áll legközelebb, hogy a kerepesi temetőben egy szép és művészi síremlék állíttassék hamvai fölébe, mely nem annyira nagyszerűség, mint művészi összhang által tűnjék ki.

A másik, amit tehetünk, hogy ne szobrászaink, hanem szép számban levő jeles festőink működjenek közre remek művének képekben való megörökítésén. Nem műveinek illustrált kiadását értem, hanem olajfestményeket, melyek nemzeti múzeumunkban egy külön kis termet töltenének meg.

Soha nem tudtam megbarátkozni a lyrai költemények illustratiójával, még a Béranger kiadásához készítettekkel sem. De egy eposköltő, ha jeles, a kész tableuk egész múzeumához való tárgyat szolgáltat. S kivált Arany János éles körvonalú, biztos és erőteljesen jellemző rajzainál a világirodalomban művésziebb képeket senki nem volt képes tollal oda teremteni. Oly avatott mester e részben, mint Cervantes, de ennél plasticusabb. Nem annyira balladáit, mint epicus műveit értem. E részben örökké bámulni fogja őt a költői művészet minden avatottja. Kü-

lönösen Toldy és Buda halála a festvények egész sorozatával csaknem elbeszélhető.

Úgy hiszem, fölösleges többet mondanom. Hogy ez mily mértékben és módon lenne kivihető, az a művészekre bízható.

Csak azt a kérelmet teszem hozzá, hogy azok, kik velem egyetértenek, szíveskedjenek nyilatkozni, nehogy, mint némely sokak által helyeselt eszme a hallgatás miatt vesszen el.

118.

[Salamon Ferenc, *Daudet és magyar bírálata*, Budapesti Hírlap 1888. nov. 13. 314. sz. 1–3.]

Daudet és magyar bírálata

– A *Budapesti Hírlap* eredeti tárcája. –

Tisztelt szerkesztőség! Igen örvendek, hogy mint a szombat reggeli *Budapesti Hírlap*-ban meglepetve olvastam, Daudet Alfonz új regényéről írt bírálatom híre Párisba, vagy legalább a szerző füléig eljutott. Eljutott pedig oly formában, – a mint sejteni, – a minőben leghízelgőbb rá nézve. – Úgy vagyok föltüntetve először is, mintha az akadémikus szólalt volna föl bennem, midőn Daudet regényét meg nem dicsértem. Másodszor úgy, mintha én akarnám jobban tudni a francia grammatikát, mint a franciák. Ebből Párisban azt következtethetik, hogy a regény Magyarországon kitűnő hatást tett. Mert ha különb kifogás nincs ellene, mint a francia grammatika – miben egy magyar nem adhat leckét egy franciának – s más rosszalója nem találkozott, mint holmi magyar akadémikus – kinek óvása legjobb tanúskodás arra, hogy a könyv elevenre talált – az a leghízelgőbb taps. Örvendetes Daudet Alfonzra nézve; mert rokonérzetet tehetünk föl benne a „Cigányország“ iránt.

De rám nézve kellemetlen, hogy fölteszik rólam, mintha én grammatikus s éppen francia grammatikus volnék s hogy mint akadémikus írtam volna bírálatomat.

Egyik sem volt ezek közül eszemágában sem. Irgalmatlan óvást kell tennem ily égrekiáltó fölfogások ellen.

Soha sem volt szokásom, hogy olyanban, a mit magam is látok, hallok vagy tudok, másokra, úgynevezett tekintélyekre hivatkozzam. De vannak dolgok, a miket én látok ugyan; s mindamellett nem bízom eléggé szememben, sőt nem is illik abban mintegy leckéztetőleg lépni fel.

Egy író nyelvezetének megítélésére szükséges, hogy valakinek az gyermekkori nyelve, vagy számos éven át folytonosan gyakorlott nyelve legyen, annyira, hogy azon gondolkodják és álmodják is. Már a ki két nyelven ír, az egyikben sem lehet

tehetségéhez képest virtuóz, vagy illetékes bíró. Erős nyelvérzék kell hozzá, mely nem mindenki tulajdona, a grammatikán kívül, hogy valaki ítélni merjen, kivált oly finnyás nyelv dolgában, minő a francia, még akkor is, ha valaki sokáig benne élt. Én először angolul, aztán franciául a nélkül tanultam meg könyveket érteni és a styl szépségeinek nagy élvezetével olvasni, hogy grammatikájokat tanultam volna. Csak nehány elemi szabályban való tájékozás kedveért jegyeztem ki eleinte akármi ütött-kopott grammaire-ből a leglényegesebbeket. Soha többé bele se néztem a grammatikába, hanem a szótár volt segítségemre. Egy hónap alatt értettem Voltaire XII. Károlyát, a mit grammatikai módszerrel csak esztendő múlva érek el. Sok, mentül több olvasása a legkitűnőbb íróknak, élvezetessé tette a nyelvnek mind jobban való értését. Ennélfogva én grammatikára nem hivatkozhatom. Különb „bohémien" vagyok ebben, mint akárki, nem akarom mondani, ki. Sőt olvassa el a nyájas olvasó „Közoktatásunk reformja" című munkámat s látni fogja, hogy még az iskolában is némileg antigrammatikus vagyok; ámbár azt vallom, hogy a nyelvnek megvannak bizonyos változatlan törvényei, melyekből ha kivetkőzik, idegenné, korcscsá lesz, elveszti eredetiségét, erejét és báját. Már akkor azt mondom „Ne bántsd a magyart!"

Daudet francia grammatikájáról én magam nem mondtam ítéletet, hanem idéztem Sardounak egy elmés mondását, mely szerint Daudet nagyobb ellensége a francia grammatikának, mintsem a francia akadémiának. Hozzátettem, hogy Sardou bizonyára nem pedáns. Ezzel kifejeztem azt is, hogy a grammatikát ő sem veszi merevül pedáns értelemben. Mint igen kitűnő s a világ ítélete szerint is Daudetnál nagyobb tehetségű író, bizonyára megadja a költőnek azt a szabadságot, hogy a nyelv szellemének korlátain belül új fordulatokat, addig az irodalomban nem, de az életben használt szavakat és kifejezéseket vegyen fel, mik érzelmeit, eszméjét megtestesítik s alakjait jellemzetesebbekké teszik. Az angol írók különösen gazdagok ezen szabadságuk által.

Óvást kell tennem az ellen, hogy én „kijelentettem volna kritikámban, hogy magamévá teszem Sardou megjegyzését." Mintha Sardou e részben az én semmisítőszékem elé tartoznék! – Szerencsére, erről szó sincs. Ha azt nem jelentettem ki, ámbár jobban hiszek ebben Sardounak, mint Daudetnek, ez a maga bírája nem lehetvén. Ama kijelentés egyáltalán nem történt részemről, sőt a mit a nyelvről mondtam, azzal fejeztem be, hogy ez a franciák dolga, ők tudják azt jobban. Éppen azért is idéztem franciát, még pedig a pedánsság minden árnyékától mentes franciát, hogy ne láttassam idegen s mint a hármasszövetség egy milliárdrész porszeme, a francia irodalom ezen valóban belügyébe avatkozni.

A mit magam mondtam Daudet írói modoráról, azt elmondhatja az a sok ezer meg ezer műveit olvasó, ki ha soha sem járt is Franciaországban, de sok francia könyvet, hírlapot és szemlét olvasott és olvas. Elmondhatja, hogy igen sok szava és kifejezése van, melyet a legjobb közönséges szótárakban is hiába keresünk s ennélfogva az eddigi irodalom nem vette föl. Még ezt sem hibáztattam egészen. Azt mondtam, hogy ez hasznos lehet a francia irodalomra nézve, melynek szótára aránylag szegény volt. De kérdés, hogy mint majd minden haszon, nem fog-e kárral is járni, hogy t. i. a nagyobb szóbőség, az utca nyelvének, a kofa-zsárgonnak a

„*Société*” sáncaiba való emancipációja, nem fog-e megártani a francia próza eddigi páratlan eleganciájának és szabatosságának?

Sőt e részben egy idegennek jobban feltűnik Daudet stylje, mint a született franciának. Az idegen rendesen azt tapasztalja, hogy a francia könyv átalán véve érthetőbben van írva, mint a más nyelvűek. Daudet írásmódja olyan barbár, mint egy középkori krónikáé, Cicero styljéhez képest. A ki tud is franciául, a Daudet styljébe bele kell magát dresszíroznia. Megvan ez rég az angol íróknál s magában nem rosszallom. Sőt semmi sem érdekelt engem annyira, mint ez a styl az egész könyvben.

Elolvasván belőle az első fejezeteket, sajnáltam, hogy nincs időm megkísérleni, csupán a magyar styl érdekében a regény lefordítását. De nemcsak időm nem lett volna rá, hanem tovább olvasva, mindinkább láttam, hogy Daudet könyve styl tekintetében is igen egyenetlen, nem is demokrata, hanem cigánymunka. Vannak benne lapok s csaknem egész fejezetek, melyekben bágyadt és üres éppen a styl; de nem ez, hanem az rontotta el végkép kedvemet, hogy a kompozíció egészen hibás, a fölfogás helytelen s a költői hangulat hiányzik benne. Mindamellett is, csupán styl szempontjából óhajtottam látni, mint fordítja ezt valaki magyarra. Kritikám első fogalmazása (még a nyári szünidőben külföldön írtam egy részét) e szavakkal kezdődött: „Az a vakmerő, ki Daudet regényének magyarra fordításához fogna” … stb. Ezt kihagytam, miután hazajövetelem után nemsokára a *Budapesti Hírlap* tárcájában láttam, hogy akadt ily vakmerő.

Mondhatom, sok szerencsével vakmerősködött; mert a fordítós sikerültnek mondható. Ha egyes kifejezések helyessége vitatható is, a névtelen fordító jól fogta fel az eredetit s a mi fődolog, sok ügyességgel önti magyar formába. Nem a franciaértőt dicsérem benne, a mi könnyebb része a dolognak, hanem a mi kedves anyanyelvünk ügyes kezelőjét. Hogy vét-e a grammatika ellen, eszembe se jutott vizsgálni; de láttam, hogy elég jól ír magyarul. Talán mégis halad a világ! Nem az az évenkint ötforintos gyári fércelés az övé, hanem gondos kézimunka. Gratulálok a jobb tárgyra érdemes tollnak!

Csak az a kifogásom ellene, hogy nem várta be, míg bírálatom, melyet egész terjedelmében felolvasni igen hosszas lett volna, meg nem jelenik a *Budapesti Szemle*, decemberi füzetében, vagy legalább a fölolvasást nem hallgathatta meg személyesen. E helyett a hírlapok – s nem egy, hanem a legtöbb hírlap – egy kikapott, egy egészen mellékes dolgot s nem is az én ítéletemet tárgyazó, a mellett még egészen félre is értett hely nyomán tudósította Daudet Alfonz urat Párisban a budapesti bírálatról.

Szintoly téves az a fölfogás, mintha én legkevésbbé is azt tartanám kivetőnek Daudet regényében, hogy akadémikusokat állít kedvezőtlen világításban a közönség elé. Mikor majd bírálatom megjelenik, – mindenki meggyőződhetik, hogy a már fölolvasott részben is jogosnak tartom a költő eljárását, hogy az akadémikusokat nevetségesekké tegye. Addig is idézem belőle az erre vonatkozó fő helyeket. Szavaim:

„Teljességgel nem teszünk kifogást az ellen, hogy Daudet akadémikust s éppen titkárt választott költeménye hősének … A főkérdés egy költői műnél, hogy a

szerző mikép fogja föl tárgyát, bármely társadalmi körből veszi is; képes-e hangulatot keltő, sőt összhangzó művet állítni elénk. A mi a fölfogást illeti, Daudet tragédiát csinált abból a tárgyból, mely mind az egyéniségnél, mind a motívumoknál, mind a hős hibájánál, mind pedig a mű céljánál fogva a komikum és humor birodalmába tartozik."

Sőt bírálatomban tovább megyek s megadom azt, hogy a tárgy maga szerencsés gondolat volt. Szabad legyen az illető helyet idéznem:

„Kiindulásában Daudet alapeszméje, maga a théma kitűnő. Egy ítélőtehetség nélküli tudós kész komikus tárgy a valódi költőnek. Ilyenre mondja a jó vénájú művész: Ez az én emberem. Egy ész nélkül szűkölködő tudós olyan forma komikus, mint a hőst játszó Falstaff, képmutató Tartuffe, vendégséget adó fösvény, kacér vén asszony és agglegény, tenorként szerepelni akaró bariton, műveltet játszó falusi liba, gavallérnak öltözött inas, vagy gonosz indulatokkal szaturált főpap s ezer más ily fonákság."

Világos ebből is az én álláspontom. Még világosabb az előtt, ki figyelemmel volt az én állásomra magyar akadémiai szakbeli társaimmal szemben. Én egyedül voltam a mi akadémiánkban a hisztórikusok közt, kik a milennium kérdésében a kútfők hitelességének mértékére helyeztem a fősúlyt, nem pedig mellékes opportunitási szempontra álltam. Midőn *Budapest Történeté*-re vonatkozó vizsgálataimban kimutattam egynéhány Árpádkorbeli oklevél hamis voltát, az akadémia egy orthodox tagja kész volt kitagadni az akadémiai historikusi céhből, – melybe különben se tartoztam.

Nem tartozik ide a többi. Az akadémiák, s különösen a mi akadémiánk ellensége soha sem voltam. De kifejlik néha a koteriák, a cselszövények szelleme egyes osztályaiban. Megróható, felpanaszolható, nevetségessé tehető, de emberi dolog. Csak mentségemül hoztam fel, hogy éppen én, kit a hamis oklevelek hamis voltának kimutatása miatt nem igen acceptálnak, nem tarthatom rossz gondolatnak, hogy Daudet az ítélettehetség nélküli historikusokat, kik mindenre esküsznek vakon, a mi írva van, a közönség előtt akarja felmutatni. – A mit e részben bírálatomban mondok, még ide iktatom. A regény egy mellékalakja *Védrine*, az akadémiák ellensége, nem egyéb szerintem, mint Daudet arcképe, vagy legalább ideálja. Ezt bírálatomban fejtegetvén, így folytatom:

Daudet urat alkalmasint azzal vádolják, mintha neheztelne azért, mivel nem akadémikus, vagy legalább nem levén reménye azzá lenni, már eleve megkezdte a harcot a tudós testület ellen. Védrine a bizonysága, hogy különben van. Nem szükséges respublikánusnak lenni, hogy bármely időben legyenek – hál' Istennek! – emberek, a kik nemcsak nem vágynak az akadémikusságra s még kevesbbé más kisebb-nagyobb mértékben hiú címre és polcra, hanem terhökre van. Részint erkölcsi restség, éppen a feltűnés kerülése, vagy végre az a szempont indít nem egy megválasztottat is a cím elfogadására, mivel az a cím, melyet kap, egy fontos nemzeti vagy közérdekű intézménynyel áll kapcsolatban, melynek ártani nem akar. – Lelkiismeretes lehet ez az önmegtagadás, de valóban kevés szükség van rá. Igen gyönge lábon állana egy akadémia, ha annak árthatna valamit, hogy bármely nagy tudós és kitűnő író azt mondaná, neki bizony nem kell, sőt azt tekinti hiva-

tásának, hogy róla szabadon írhasson. Mint tag beszélhet ugyan, de tolla meg van kötve. Már pedig éppen a tollban állhat talentumának ereje. Független akar lenni, annyival inkább, mivel semmit sem gyűlöl jobban, mint azt a nagyképű s üresfejű önmegelégedést, melynek a valóban érdemesek mellett nem egy példányát látja az ülésekben és tudós irodalomban. Nemcsak be nem áll ily táborba, hanem hadat üzen neki. Lesz legalább, ki a bálványokat meg akarja dönteni. Nem kell attól félni, hogy a mosdóval együtt kiöntjük majd a gyermeket is. Százával vannak, kik még a mosdót is elszántan védelmezik.

Annál szükségesebb egy önzetlen ember éles kritikája.

Ez a gondolkodás még nálunk Magyarországon sem volna túlságos szigorral megrovandó. Mennyivel kevésbbé az a nyugati nagy nemzeteknél, hol a tudományos művek legnagyobb része nem szorult az akadémiákra. Oly szakban, melyet az intelligens olvasó is érthet, akad könyvárus, mert van közönség.

Bármint legyen ez, Daudet azon erkölcsi bátorsága magában nem elítélendő, mely arra indítá, hogy maga egész nyíltan örökre kizárta magát azon fényes akadémiai társaságból, melyet hiúság vásárának tekint. Nem az a baj s nem az a hiba, hogy az akadémia ellen támad. Ezzel érdemeket szerezhet vala. A baj az, hiányzott hozzá nemcsak a kellő ismeret, hanem a helyes költői fölfogás s hangulat is. Pamfletet írt költemény helyett, a mint láttuk, éppen mint Védrine becsületes ember létére rágalmazó hajlamú embernek tűnik fel.

Teljességgel nem azon sajnálkozom – a mint az idézetekből kitűnik, – hogy a francia író akadémikust választott tárgyául, hanem hogy ezen kitűnő tárgy nem egy Molière, Thackeray-, Cervantes- vagy Voltaire-féle lelkület és hangulat égaljában szülemlett, hanem a prózai gyűlölködés beteges, hideglázas gőzkörének korcs terméke.

A miből jóízűen nevettető komédiát lehet vala csinálni, abból egy szánalmasan rossz tragédiát kapunk. A másik, a mit bírálatomban bebizonyítok, hogy Daudet bonyolítni tudja a cselekvényt, de kibonyolítni nem. A főcselekvényt rosszul fejezi be. A másik cselekvényt – Astier Pálét – befejezetlenül hagyja. Utóbbira nézve, miután elmondtam, hogy Astier Pál és Padovani hercegnő mily könnyen házasodnak össze s ezen tényben a lelketlen számítás diadalmaskodik s így itt sincs meg a költői igazságszolgáltatás, ezt írtam bírálatomban:

„Látni való, hogy hideg, bensőség nélkül való ez a házasság. Következőleg, hogy meg legyen a valódi igazságszolgáltatás, folytatni kell vala a regényt az egybekelés után is." (Pedig ez már Astier Pálnak második spekulációja.)

E részben most teljes igazságot látszik adni nekem Daudet Alfonz. Mert most olvassuk minden hírlapban, hogy drámát ír, melynek tárgya éppen Astier Pálnak az egybekelés utáni házas élete. Ezzel bevallja, hogy csakugyan a boltozat zárköve helyett, tárva nyitva felejtette azt.

Egy szóval a főtárgy jól volt választva s kár volt egy mellékcselekvénynyel összeszőni-fonni. Jól van bonyolítva mindkettő, de roszszul vagy sehogy sem megoldva.

Nem azt mondja cikkem, hogy a grammatika Daudet főellensége, hanem azt, hogy ő nem az akadémiától, hanem a valódi költészettől rugaszkodott el. Még az

erkölcsi szempontot sem magáért az erkölcsért, a mi pedig fontos, hozom fel cikkemben, hanem annak kimutatására, hogy annak érzete nélkül megszűnik minden költőiség és kompozíció.

S mindemellett távol legyen tőlem, hogy hibáztatnám a munka magyarra fordítását. A sajtó közli, a mi napi érdekű. Ha magyarul nem, franciául s olcsó német fordításban olvasnók a szenzációs művet. Arra való a sajtó, a kritika, hogy a mi rossz van benne, azt szabadon kimutassa. Régen pengetett igazság, hogy a sajtónak legjobb ellenőre maga a sajtó. Meg vagyok győződve, hogy a t. szerkesztőség ezt vallja s ha helyszűke nem tiltja, kiadja szívesen ezen, bár elég hosszúra nyúlt, megjegyzéseimet.

119.

[Salamon Ferenc, *A Halhatatlan és párisi erkölcsök*, Budapesti Szemle 1888. 56. köt., 144. sz. 350–378.]

A Halhatatlan és párisi erkölcsök[1]

A regénynek az egyik címe a *Halhatatlan*, magyarán akademicus. Másik címe alatt – mert kettő van, mint a régi jó időkben – a párisi nők értendők.

Hogy szerző rövidségével szóljunk: Sensatio! Két hónap. Ötvenezer példány. «Tant pis» az akadémiára. Meg az asszonyokra nézve. «A kinek a foga fáj!»

Nem akarunk a különben nagy tehetségű, kitűnően írni tudó Taine túlzásaiba esni, ki egy munkából, vagy íróból egy korszakot, egy nemzetet szeretne jellemezni. – Gyakran megeshetnék, hogy a csupa kíváncsiság, az olvasás vágya, s olvasási könnyű alkalom XIX. századbeli nagy mértéke mellett igazságtalanul dicsérnők vagy tennők felelőssé egy-egy nemzedék irodalmát és közönségét némely népszerű író igen kiváló tehetségéért vagy észbeli, erkölcsi s talentumbeli fogyatkozásáért, vagy végre a nyers tömegekre számító lelketlen fogásaiért. Mai nap a londoni és párisi könyvpiacon épen oly lelki szükség az időtöltésül szolgáló új meg új regény, mint nálunk a Dunaparton a minden reggeli friss zöldség. Ha szárazság vagy sok eső, hőség vagy dér uralkodik, a fogyasztó kénytelen a silánynyal is megelégedni. A közönség néha egészségrontó vagy mérges élelmi cikkel is rászedhető. Beszélhetnek aztán a rendőrség meg a hírlapok!

Mentül nagyobb a fogyasztás, annál bajosabb elérni, hogy csalás, hamisítás elő ne fordulhasson, s igazságtalanság volna egy kofa miatt elítélni az egész várost, vagy esztendőt. És mind a mellett a könyv nevezetes jele a kornak, tekintve nagy kelendőségét Franciaországban.

[1] Alphonse Daudet: *L'Immortel. Moeurs Parisiennes.* Quarante-neuwieme-mille. Paris. Alphonse Lemerre, editeur. 1888.

A föntebbi regénynek egy föltűnő célja épen az volna, hogy ostorozza, üldözze a francia társadalom kinövéseit s erkölcstelenségét, kivált a szalonok s épen a legmagasb műveltségű irodalmi szalonokét, melyekben régi francia hagyomány szerint a főrangú nők nagy szerepet játszanak. Szerző mindenben túloz és torzít, s mindenben igazságtalan. Ezért mindenesetre ő a felelős, nem pedig a társadalom. De másfelől igen jellemző az, hogy a franciák nemcsak tűrik ezt, hanem kapva kapnak rajta. Ha egy német író csak kis részét keni rá a párisi akadémiára s a párisi asszonyokra annak, a mivel ez a francia író azokat agyon halmozza, mily általános fölháborodással fogadná az egész francia közönség! A munka minden egyéni sajátsága mellett is e részben nevezetes időjel. Az öndicsőítést most a francia a németnek engedi egészen. Maga pedig szigorú önbírálatra adta magát. Ebben a regényben nem csak az igazságtalanságig, hanem a gyűlölködésig megy azon körök bírálata, melyekben Franciaország műveltségének fő büszkesége állott: az akadémia és az a szalon, hol a diplomatia, tudomány és művészet egyesült, nem satyra, nem humor, hanem közmegvetést kelteni akaró rajzok tárgyai. És az a könyv, melyet ha német írt volna, megégetnék, legalább egy nyári saison alatt a vasutakon, fürdőhelyeken, nyaralókon oly úti társ az ő középtermetű, egy kötetes sárga táblájával, mint a vörös *Baedeker* vagy angoloknak s angolul olvasóknak a fakó *Tauchnitz*. A rövid, de mégis két című s mégis három külön regényű regényt akarjuk ismertetni. Összefont, csűrt-csavart meséit elkülönítve, mint mi itt teszszük, jobban megérti az olvasó, mint az eredetiben vagy fordításban.

I.

A krokodilus története.

Astier Leonard hegyi parasztfi volt. Aztán tanárrá lett. Kiálló alsó fogsora, melyet fölindulásában csattogtatni szokott, ellenszenves alakká teszi. Tanítványai krokodilusnak csúfolták. A szerző kedvét leli benne, s többször használja. Krokodilust vas szorgalma nem egy történeti mű szerzőjévé tette. De nem annyira ennek, mint feleségének köszönhette a halhatatlanságot. Az öreg Rehunek, ki még I. Napóleon alatt a híres testület tagja volt, (maga a regény 1880-ban történteket tárgyal) egy leányunokája volt. Ez ráunt a hajadon életre. Nem csoda az öreg mellett! Érdekházasság jött létre. Astier aszszonynyá tette a Rehu leányt az öreg Rehu pedig megválaszttatta amazt akadémiai tagnak. Így a nő megtartotta rangját. Ezután a férj Astier-Rehunek nevezi magát. Astier nem a leányba, hanem az akadémia kupolás épületébe volt szerelmes; vagy mint Daudet szokott cynicus erélylyel kifejezi, Astier a nászéjen is az akadémiával hált. Nincs sok perpatvar a két házaspár közt. De örökös bizalmatlanság és idegenkedés. Az író azonban nagyobb ellensége a férjnek, mint a nőnek. Astierné semmi részvéttel sincs férje tudományos foglalkozása iránt, csak a mennyiben hajt valamit a konyhára vagy a hiúság kielégítésére. Neje, a nagy világi szalonhölgy viszi ki, hogy Astier a regény folytában az akadémia örökös titkára lesz, főkép azon ambitióból, hogy addigi bérlett s kényelmetlen szállásukból az akadémia palotájának fényes s ingyenes titkári termeiben tarthassanak estélyeket. Ez még hasonlít az élethez.

Astier szenvedélyes kutató és gyűjtő. Államlevéltári hivatalát, hová Thiers helyezte volt, elvesztette, mivel egy későbbi democrata kormány alatt egy történeti művében ez a kifejezés fordult elő: «demagóg áramlat». Éles kardcsapás Daudettől a mostani democrata kormány, sajtószabadság s talán a respublica ellen is. Egyszersmind kijut abból Thiersnek is. (Magában ez ellen sem lehet kifogás.) Astier nem használhatván többé az országos levéltárt, sokat költ megtakarított tőkéjéből másutt talált kiadatlan kéziratok összevásárlására, mi káros szenvedélylyé növi ki magát. Két év alatt csaknem öszszes tartalék-vagyonát (százhatvanezer frankot) költi el kéziratok vásárlására, titokban, neje és felnőtt fia tudta nélkül. Kétségtelenül hiba, a család vagyonát bármely szenvedélynek, ha mindjárt tudományosnak is, föláldozni. De szerző, ki nem szokott fölvilágosítani arról, mi megy végbe szereplőinek lelkében s mit miért tesznek, itt is csak az olvasóra bízza, hogy maga vesse össze a tényeket, mint a történetíró szokta a krónikák száraz adatait. Astiernél szerintünk enyhítő körülményül szolgál, hogy egyfelől a kéziratok vásárlását biztos befektetésnek tartja, mert az iratok kiadása az akadémia által, sőt az azok nyomán írandó új meg új történeti munkák jövedelme által meg volt térülendő a költség; másfelől megnyugtathatta, hogy ha nem is oly fényesen, mint neje óhajtotta, megéltek volna így is. Szerencsétlenségre egyetlen fiokat, Astier Pált, nem lehetett pénzzel győzni. Az úrfit gonddal taníttatták. Mint hanyag tanuló is elérte, hogy építesz, kinek jövedelmező vállalatai vannak. Az apa nyolcvanezer frankot adott neki a kezébe, egy saját háza építésére. Azonban a huszonhárom éves ifjú herceget játszik. Jövedelme kevés erre és sok az adóssága. Anyja titokban igyekezett segíteni rajta. Az idősb Astiernek mentségül szolgált, hogy ha ő a fiát úgy szereti, mint a kéziratokat, a 160 ezer frank még gyorsabban és gyümölcstelenebbül pusztult volna el. A mi a nőt illeti, az sem érdemelte meg, hogy Astier a megtakarított összeget ráköltse. E szerint föltehetjük, hogy Daudetnek nem is jutott eszébe idősb Astier költekezését oly bűnnek tüntetni föl, mely tragikumra vezethet. Erre nézve szükség lesz vala nemcsak az, hogy az apa maga rokonszenvesebb egyén legyen, hanem az is, hogy családja tagjait ha nem is szent, de becsületes emberekül elfogadhassuk, vagy legalább valami kis szeretettel tegyék magokat érdemessé a családfő gondoskodására. Ennek nyoma sincs. Épen az ellenkező áll. Oly egyének, mint Astier Pál és az anyja, mindég a családfő vagyona ellen összeesküvők színében tűnnének föl, akár akadémikus, akár földesúr, akár kereskedő volna az, anynyival inkább, mivel mint láttuk, idősb Astier nem is volt fukar családja iránt. Ha a család szűken élt, a szerző szerint is, a fiú volt az oka.

Daudet nem erkölcsi fogyatkozást választott a költői igazságtétel tárgyául, hanem a tudósnak saját szakjában való tévedését. Nem a lelkiismeret, hanem az ész fogyatkozásából követ el hibát. Ezt pedig csak tévedésnek nevezik.

Astier úgy vélte, gazdag tudományos arany bányára tesz szert Fage könyvkötő útján. Ez a púpos emberke azt beszélte neki, hogy egy ősrégi francia család utolsó ivadéka szeretné eladni annak gazdag levéltárát, melyet még történetíró soha meg nem bolygatott. De maga a vén kisasszony személyesen rösteli árulgatni – ezt a családi név méltósága sem engedné. Annál fogva kéz alatt részenként adja el s őt,

Faget a könyvkötőt, választotta közbenjárónak. – Ez be is jár gyakran Astierhez. A család úgy vélte, hogy könyveket viszen kötni – pedig százával, ezrével zsebelte el időről időre a frankokat a kéziratokért. Valahányszor az öreg sokalta a kívánt összeget, a púpos egész hidegvérrel azt mondta, majd megadja azt érte ez s ez a báró, a ki szintén történetíró volt s Astiernek vetélytársa. Ekkor aztán az akadémikus fizetett rögtön. Így történt akkor is, midőn egyszer Fage három oklevéllel lopódzott be hozzá, melyeket állítólag V. Károly német császár írt saját kezével a híres költőnek, Rabelaisnak, kit barátjának szólít. Astier megadta érte a kívánt összeget. Annyit meghallott a felesége, hogy Bos antiquarius kész lett volna húsz ezer frankot adni ezekért az iratokért.

Ifjabb Astier nem sokára anyjának egy-két szóval oda vetve elmondja, hogy neki okvetetlenül húsz ezer frankra van szüksége még a holnapi nap folytában, különben agyonlövi magát. A gyöngéd anya, ki vásott fiának semmit sem tagadott meg, kétségbe volt esve, hogy ezt nem teljesítheti. Azonban addig törte a fejét a módokon, míg megtalálta a megoldást. Férje honn nem létében kiveszi a fiókból V. Károly leveleit s egyenest Bos antiquariushoz hajtat velök, mintha férje bízta volna meg az eladással. Az készséggel fizet. A nő minden lelki furdalás nélkül követi el a tolvajságot, s a mennyiben szerző a nő lelkébe enged pillantanunk, inkább az anyai önfeláldozás erényét látja a bűnben. A feleség nem szólal föl benne, most sem törődik férjének sem örömével, sem bánatával. Szintoly föltűnő az is, hogy az anya bár fiáért annyit áldoz, nincs beavatva most is abba, mire kell fiának az a sok pénz. Az csak határozatlanul beszél a lejárandó váltóról.

A kézirat-lopással indul meg valóban a főmese bonyolódása. Az összeütközés itt kezdődik nagy későre. Astiernét egyszer ebédre s azután a színházi páholyba hívja meg egy barátnője, honnan az előadás végeztével férje volt őt haza kísérendő. Addig férje egyedül levén otthon, fölfedezi, hogy az V. Károly féle okleveleket ellopták. Gyanúja volt a bejáró szobatisztítóra. Este későn a színházba megy, hogy haza kísérje feleségét. Esős időben bérkocsin viszi haza. Szóba hozza kéziratait. Neje, kinek sokkal főbenjáróbb ügyben épen egy rövid s halk hangon folytatott, de borzasztó jelenete volt saját fiával, nem tartaná ezt nagy bajnak, ha férje az ártatlan szobatisztítót nem gyanúsítaná a kéziratok elsikkasztásával. Még ez sem vinné ezúttal kitörésre a krízist, ha Astier haza érve, a bérkocsist nem akarná rögtön a rendőrségre küldeni, hogy a vélt tolvajt elfogassa.

«Elment az eszed? mond neje… Éjfél után hívatni rendőrt!» De a férj mégis ki akar kiáltani a bérkocsisnak. Neje visszarántja, ki a fia okozta izgalmakban kimerülve, nem lelt erőt tovább űzni a hazugságot, jobbnak látta bevonni vitorláit, s mentére hagyni a dolgot, bármi történjék. Így szólt (s az alábbiakat telhetőleg szóról szóra fordítom):

«Nem Teysedre volt… Én magam…» aztán egy lélekzetvétellel az antiquarius, a pénz fölvétele, húsz ezer frank, mely minden áron szükséges volt… A beállott szünet oly hosszú volt, hogy az asszony egy ideig szélhűdésnek gondolta. Nem az volt, hanem mint gyermek, ki elbukik vagy megüti magát, a szegény krokodilus mód nélkül nagy száját tátva dühe kitörésére, annyira mély lélekzetet vett, hogy

nem volt képes hangot adni. Végre elbődült, s hangja megtöltötte a Carrousel-tért.

«Megloptak, megraboltak! Tulajdon feleségem a tolvaj, tulajdon gyermekemmel...» és lázas dühe tovább mennydörgött. Vegyest dűlt belőle a sült paraszt káromlása «az a bicskás! az a bunyik!» a klaszszikus színművek fölkiáltásaival, a pénzét sirató Harpagon szavaival: «Igazságot! Oh nagy ég! El vagyok veszve» s más ilyek, a miket gyakran olvastatott volt tanítványaival. A nagy tért, melyet a villany nappali fénynyel világított meg, a színházból kijövetel idején omnibusok, kocsik hasították minden irányban.

«Ugyan hallgass már, mond Astierné, mindenki ismer téged».

«Csak te nem!»

Astierné képesnek hitte férjét, hogy megverje, s idegei rángatódzásában talán kedve is lett volna rá. De félve a botránytól, hirtelen lecsillapult, megesküdve édes anyja hamvaira, hogy fölpakol s elmegy szülő földére, hadd élvezzék az asszonyság és mindent fölfaló cudar fia rablásaik gyümölcsét.

A jelenet azzal végződik, hogy Astier, mint a dacoló kis gyermek, el akarván bujdosni, éjjel pakolni kezel. A munkában kissé lecsillapult. Felesége egy karosszéken ülve hálóköntösében, csipkés főkötőben csak nézte, mit csinál a férje s kedves és gúnyos ásítással szólt: «Nos hát, Leonard!»

Itt a függöny legördül – ezzel végződik a jelenet és a fejezet.

A mi a föntebbi jelenetben legföltűnőbb, az a különös igazságtétel. A kép úgy van előállítva, hogy a bűnös győzzön, az nevessen utoljára. A feleség a lopást azon tudatban követi el, hogy azok az íratok nem holmi üres időtöltés vagy dilettantismus kielégítésére valók, hanem szükségesek a tudós műveinek megírásához – és nemcsak szellemi, hanem anyagi haszonnal is járhatnak. Lehet asztalosné, ki titokban eladja «szöszön boron» férje deszkáit, gyaluját, fűrészét. Híven, az életből lehet véve az ilyes, de fölfordult világ az, a hol e miatt a férjet ítélik el. Ilyen pedig Daudet igazságszolgáltatása. – Nemcsak ezért idéztem a föntebbieket.

Másik föltűnő s Daudet Alfonsot szintén jellemző vonás, hogy abban a drámai jelenet teljességgel nincs dramatizálva, úgy a mint regényekben is kellene. Az nem dialóg, nem is monológ, sőt nem is beszéd, a mi ott foly – articulálatlan mondatok. S az egész regényen keresztül ezt találjuk. A jelenet inkább leíró modorú. Szerző egy zoológus érdeklődésével írja le egy emberi formába öltözött vadállat dühöngésének külső symptomáit. Astier madame is az egész regényben egy természettörténeti tünemény, egy fényes bőrű, szelídnek látszó, gondolatát, érzelmét egy hanggal sem eláruló kígyó, ki nem tehet róla, hogy olyan, a milyen s ezért fölösleges megmondani akarni, mi megy véghez az ő lelkében.

Daudet az a rajzoló, ki kevés, de éles vonásokban képet tud elénk állítni; de mint drámaíró inkább a színészeknek tudna utasítást adni, hogy kell mozdulniok, mily hangon beszélniök, mint a szerepet magát írni meg. Személyei távolról sincsenek lélektanilag elénk állítva. Lélektan helyett physiologiai vonásokat találunk nála. Az ifjú Astier és anyja szép arcú, szép termetű egyének, csak az orruk áll kissé félre. Ebből magyarázza szerző, hogy mindkettő lélekben is a görbe utakat szereti. Ez aztán az emberismeret! Hány ezer gonosznak egyenesebb az orra, mint

sok becsületesnek! Van egész család is, melynél a ferde orr szintoly jellemző, mint a legnyíltabb őszinteség s a legnagyobb emberszeretetig menő becsületesség!

Úgy látszik, Daudetnak sem olyan az irodalmi, mint a testi orra. Meg kell adni azonban, hogy a mese igen ügyesen van kigondolva. Astiernek épen neje az a tyúk, a ki akaratlanul kikaparja férjének, a híres tudósnak, a tudatlanságát.

A mint mondám, a lopott jószágért Bos antiquarius azonnal lefizette a nagy összeget. Tudta, mit csinál. Mert azonnal akadt vevő, ki két ezer frankkal drágábban vette meg. Ez pedig egy történetíró, Astiernek elkeseredett ellenfele. Régóta irigyelte ettől azokat az új meg új világot derítő okleveleket, melyekből nevezetes s az akadémia által dicsért munkák készültek: az *Orleans ház története* s *Galilei élete*, addig nem is sejtett adatok nyomán. A vetélytársat nem csupán tudásvágy, hanem ellenséges indulat ösztönözte, midőn nem egy értekezés írására, hanem azon kísérletre használta föl documentumait, vajon nem sikerül-e kimutatnia hamis voltukat. Mint gazdag báró, e célra nem sokalta a 22 ezer frank vételárt.

V. Károly német császárnak Rabelais francia költőhöz írott három baráti levele különben is gyanús levén előtte, alapos vizsgálat alá vette. Kitűnt minden kétségen kívül, hogy az okiratok papírja nem a XVI. századból, hanem a XIX.-ből, 1836-ból való. A vízbélyeg elég tisztán állott a tintának chemiai úton való elmosása után. A könyvárus s a vetélytárs rámennek a mit sem sejtő Astierre, őt meggyőzni az oklevelek hamis voltáról s az összeget visszakövetelik. A jelenet szintén drámainak ígérkeznék, de nagyon röviden van vége azzal, hogy Astier visszaveszi a hamis iratokat s lefizeti Bosnak a ezer frankot. Ezenkívül, hogy vetélytársa, a báró, ne üssön zajt e kudarccal, becsületszavát adja neki, hogy egy épen megüresedett akadémiai székre őt fogja megválasztatni. Daudet ily vásári alkunak tünteti föl az akadémiai választásokat. De épen szerinte ez, ha hiba is, nem nagy bűn. Mert nyilvánvaló, hogy a báró legalább is annyira megérdemli a tagságot, mint a legtöbb, kikről szól, s mint maga az ítélő tehetség nélküli Astier. Ez ilyen módon el lett volna simítva, de Astier ugyanazon embertől, kitől e három levelet kapta, tudniillik Fage könyvkötőtől, ezrekre menő (?) más kéziratot vett volt, mint állítólag egy nagy család levéltára kincseit.

Innen származtak azon kézirati kútfők, melyek nyomán közölte Medici Máriának VIII. Orbán pápához Galilei érdekében írt levelét s tüzetes munkát írt e nagy fölfedező tudósról; ily levelek nyomán írta meg az Orleansi ház történetét stb. Ha már az a három levél, melyet V. Károlynak tulajdonított, szemtelen koholmány, akkor Astiernek eddigi munkái is mind hamis alapon voltak írva. Hozzá járult az a szégyen, hogy egy tudatlan könyvkötő, az a termetére nézve púpos s nevetségesen kinyalt Fage, tudta rászedni őt, az akadémia örökös titkárát. Ez pedig megsejtvén a történteket, elköltözött lakásáról és eltűnt. Így boszúját Astier személyesen nem tölthette rajta.

Történt azonban, hogy Galileiről írt könyve nagy zajt ütvén Olaszországban, a florenci tudósok bebizonyították, hogy a mi új benne, csupa koholmány. Rá is lehetett ismerni nyomtatásban is az adatok hamis voltára. A kérdés már nem volt többé eltitkolható a világ elől. A francia akadémiában nyílt vita tárgya lett. Ott Astier töredelmesen de habozás nélkül egyenesen bevallotta, hogy egészen új

kézirat-fölfedezéseiben ő egy csalónak volt az áldozatja s documentumai csakugyan koholmányok. Hallatlan botrány! S épen az örökös titkárral, a tudósok tudósával történik ez! Ez még mind nem elég. Maga az egész testület is részes volt a szégyenben; mert a kéziratok nagy részét Astier fölolvasta volt az akadémiában s akkor senki sem kételkedett hitelességökben. Most, hogy újra kezdték fölolvasni őket az ülésben, majdnem mindenki egy pár mondatból hamisaknak kiáltotta ki. Igen sikerült satyrája volna a tanácskozó testületeknek, melyekben az egyes hallgató nem érzi felelősségét s azért átcsúszhat sok minden kellő vizsgálat nélkül. Satyrának alkalmas s igen találó volna, ha nem hiányoznék itt is épen a satyrai hangulat. Az egész a nyilvános büntető törvényszék előtt vétkét töredelmesen bevallott, de mégis kegyetlenül elítélt gonosztevőn való szánalmat ébreszti az olvasóban. Jóízűt nevetnénk a satyrán, ha a főszemély minden krokodilussága mellett komorabb s mondhatni sivárabb hangulatba nem ejtené az olvasót, hogy ezt a magában véve nem rossz embert, ki most nem méltóság nélkül a balsorsban tesz nyílt vallomást, meg nem semmisíti a szerző. Egész addigi élete hiában való és jövőre lehetetlenné van téve a nyilvános életben.

De a szerző ezzel be nem éri. Nem tartja művét befejezettnek, míg halálra nem üldözi az ő krokodilusát, kinek alsó álkapcsa paraszt származását s akadémikus voltát egyaránt ki nem állhatja, valamint az akadémikusokon is egy külsőséget gyűlöl leginkább – egyenruhájokat.

Astiert Daudet szerint a boszúvágy viszi azon esztelenségre, hogy Faget, a púpos könyvkötőt, társai és neje lebeszélése ellenére, nyilvános törvényszék elé idézteti, mint csalót. Ismét túlságos butának van föltüntetve Astier, ki azt sem látja előre a figyelmeztetések dacára is, hogy ez még nagyobb botrány lesz az előbbieknél a maga és az akadémia rovására. Egyúttal meg kell adnunk azt is, hogy Daudet maga sem vette észre, mennyire elvádolja maga magát e törvényszéki tárgyalás által. A per sensatiót keltett, nagy közönség tódult a magában s eleve is nevetséges tárgyalásra, melynek komikumát nevelte az a külsőség is, hogy a vádlott egy igen kisded púpos emberke, halvány, hideg arccal, rátartó komolysággal gondosan öltözve s fésülve, meg illatszerekkel vastagon kikenve. Tudva lehetett az is róla, hogy szörnyeteg külsője dacára nagy nőcsábító volt s az Astiertől kicsikart összegeket nőkre költötte el. Még a vádlott hibái is Astier ellen hangolták a nevetőket. A tudós az egész nagy közönség előtt gúny tárgyává lett. Ezután már az utcán sem mutathatta volna magát.

De a regényíró is kihívja maga ellen az ítéletet. Teljességgel nem látjuk megmagyarázva, hogy Astier miért vitte mindenki ellenzése dacára törvényszék elé az ügyet. Daudet majd soha sem gondol az okadással. De nagyobb hiba az, hogy itt egész meztelenségben tűnik föl erkölcsi nihilismusa. Ismét s most nagyított kiadásban látjuk azt az igazságszolgáltatást, hogy a bűnösre csak vállat von, s a kárvallottat irgalmatlanul elítélteti. Daudetnek ez sem elég.

Midőn Astier lélekben megsemmisülve haza megy, hol ha nejétől vigasztalást nem, legalább kíméletet várhatott, ez szemkeserű szemrehányásokkal, éles nyelvvel támad rá, hogy magát nevetség tárgyának tette ki. Ez már sok, ez már elviselhetetlen volt. Neje mintegy kikergette házából éjnek idején. Elkábulva, eszét ösz-

szeszedni nem bírva, magát föl nem találva, bolyongott. Másnap holt testét vonták ki a Szajnából. Öngyilkossá lett – s ez az egy a túlságig van indokolva. Daudet hozzá teszi némi kárörömmel, hogy nem első eset volt ez az öngyilkosság az akadémia örökös titkárainak történetében.

Teljességgel nem teszünk kifogást az ellen, hogy Daudet akadémikust s épen titkárt választott költeménye hősének. Művészetben, költészetben igen mellékes, hogy valaki királyt, papot, tanárt, orvost, gazdát vagy városi mesterembert választ tárgyul. De megkívánjuk, hogy ismerje azt a kört s némileg azt a mesterséget, melyről részletesen ír, sőt mint itt a könyv fő része annak rajzára van fordítva. Mit mondanánk Marryat regényeire, ha ez nem ismeri a tengerészetet? Astier s vele együtt a francia akadémia, sőt az egész francia irodalom és intelligens osztály oly tudatlannak van föltüntetve, a minő távolról sem lehet. Astier tanár volt a maga szakmájában. Az akadémia, melyben igen kiváló történetírók ítélnek történelmi munkák fölött, jutalomra érdemesítette művét. Nemcsak ez, hanem több könyve közkézen forgott. S mégis Florencben kellett fölfedezni azok értéktelen voltát. Már pedig Franciaországban volt szakavatott és józan kritika minden időben. Daudetnak ha már történeti szak képezi könyve fő tárgyát, többet kell vala tudnia ennek természetéről. Megtörténhetik, s történik is – kivált Magyarországon – hogy némely historicus egy-két oklevél hitelességében téved, s vele az akadémia is. De hogy valaki, mint volt országos levéltárnok nem két-három darab, hanem, mint Daudet állítja, sok ezer hamis oklevelet vehessen meg, az lehetetlen. A könyvkötő két év alatt hogy ért rá ily óriási irodalmi tevékenységre? Egyáltalában szerző le nem írja, mint készültek a gyártmányok. Nem is tudta volna leírni alkalmasint. Hogy Astier azon tömérdek sok közt egyetlen egy gyanúst sem talált, az el nem képzelhető. A kinek annyi esze volt, hogy színvonalon álló, elfogadható könyvet írjon, nem lehetett oly mód nélkül tudatlan saját szakjában, a minőnek föl van tüntetve. Minden szakban a csekélyebb ítélő tehetség is egyszerűen tapasztalása által mentes ily monstruosus csalódás ellen. Vagy ha ő tudatlan volt, hogy volt ily tudatlan egész Franciaország? Már nem a tudomány, hanem a legegyszerűbb józan ész kérdése, hogy ha Astier maga oly esztelen a maga dolgában, az utolsó botlásnál miként engedhették a szintén érdekeltek azt elkövetnie? Az akadémikusok tudták, hogy titkárjok törvényszék elé akarja vinni az őket is compromittáló esetet. Nincs a világon testület, mely effélékben meg ne tudná fékezni egy tagját, sőt hivatalnokát – nem is szólván a tudós nejéről, ki pedig azelőtt is gyakran uralkodott ura fölött. Ilyen elemi hibák vannak elkövetve a valószínűség ellen! De nem az a fő kifogásunk.

A főkérdések egy költői műnél, hogy a szerző mikép fogja föl tárgyát, bármely társadalmi körből veszi is, képes-e hangulatot keltő, sőt összhangzó művet állítni elénk. A mi a fölfogást illeti, Daudet tragédiát csinált abból a tárgyból, mely mind az egyéniségnél, mind a motívumoknál, mind a hős hibájánál mi nem is erkölcsi, hanem ész- és műveltségbeli fogyatkozás, mind pedig az egész mű céljánál fogva, hogy tudniillik az akadémiában történő visszaéléseket feltüntesse, a komikum vagy satyra vagy a humor birodalmába tartozik.

Tragikumra lehet tehetsége Daudetnak, ha van hozzávaló tárgya. Itt hiányzik nála az, hogy az ember moralis érzetében keresse a motívumot s az emberi lelkiismeretet, ezt az egyedül mély hangot adó elemet szólaltassa meg. Egyik személyének sincs semmi lelkiismerete. De hiányzik nála a hangulat is hozzá. A sajnálat is, melyet utoljára Astier sorsán érzünk, inkább az író szívtelenségéből ered, ki semmi részvéttel, inkább megvetéssel van hőse iránt. Még az egyszerű megindulás húrja is siket nála. Nincs az a gyönge női idegzet, mely ezen a regényen egyetlen egyszer is zsebkendőre szorulna. Az a káröröm is, melylyel szerző üldözi az ő krokodilusát, végül épen ellenkező érzést kelt az olvasóban. Ha valami hangulat, a száraz hideglelkűség vonul végig az egész művön. Meglátszik, hogy ha szánandóan erőltetett is a legmodernebb francia ölelkezés az otromba oroszszal, mégis elragad arra sok mind a specificus orosz jellemtelenségből, mind Szibéria hidegéből, mind végre a nihilismusból! Lehet is szív és lelkiismeret nélkül tragikum!

Tragikussá csak úgy lehet vala tenni a föntebbi tárgyat, ha az a feleség, ki férjének még titokban volt gyöngeségét akaratlanul bár, de bűnös módon elárulni segíti, a ki egy másik cselekvényben öntudatlanul fia ellen dolgozik, lesz vala a fő hős s az kénytelen végre a Szajnába ugrani. Csakhogy ekkor is a nőnek és fiának legalább becsületes embereknek s a férjnek rokonszenvünkre méltóbbnak, nem pedig krokodilus gúnynevet érdemlőnek kell vala lennie.

A mint Daudet fölfogta tárgyát, azon módon egy Shakspearenek sem sikerül vala tragikussá tenni azt. Egy költőnek sem juthatna eszébe egyebet, mint comicus, satyricus vagy humoros hangot adni a műnek a nyitánytól a fináléig. Lehetne akkor Astier csaknem ily buta akadémikus létére is, s az akadémia kigúnyolva, s vele Racine, Molière s a Théâtre Française megcsipkedve. Megtenné hatását, s mulatnánk rajta. Ha Dickens az ő Pickwickjét a humor melegen költői légköre helyett ily hideglelős mindennapiságban állítja elénk, az angol irodalomban és közönségnél a legkisebb figyelemben sem részesült volna s műve örök homályban marad. Egy Thackeray képes lett volna minden föltűnő túlzás nélkül Astiert olyannak rajzolni, a milyen tudóst s a milyen becsületes embert eleget láthat mindenki minden országban; de gyöngeségei mind a mellett megnevettették volna jóízűen az egész világot. Milyen vígjátéki tárgy lesz vala az egy oly tehetségnek, kiből van valami abból az öreg Molièreből, kit Daudet gúnyolni akar, de kinek nagyszerűen megtermett, épkézláb alakjához képest Daudet egy púpos emberke, a milyen Fage. Humor és satyra még azt is megengedné, hogy az író az ártatlanabb félt tegye nevetségesebbé, mint azt Cervantes némely művében látjuk. Jól elpáholtatja ez néha épen az ártatlanabbat, de vigyáz, hogy csontja el ne törjék. Kiindulásában Daudet alapeszméje, a théma kitűnő. Egy ítélő tehetség nélküli tudós kész komikus tárgy egy költőnek. Ilyenre mondja a jó vénájú művész: ez az én emberem! Egy ész nélkül szűkölködő tudós olyan forma humoristicus tárgy, mint a hőst játszó Falstaff, képmutató Tartuffe, vendégséget adó fösvény, kacér vén asszony vagy agglegény, erőnek erejével tenorként szerepelni akaró mély bariton, nagyvilági műveltséget szenvelgő falusi liba, divatos gavallérnak öltözött inas, vagy gonosz indulatokkal teljes pap s ezer más ily fonákság. Egy hírlapíró, egy történetíró teheti, hogy constatálja az effélét, mint a hogy a photographia egy-

szerűen visszaadja a tárgyakat akár szépek, akár rútak, vagy dorgálódzék fölötte mint egy pap, vagy erkölcsbíró, minő e regény IV. fejezetében Védrine úr. Mint ellenzéki lap a kormányról, oly hangon beszél az akadémiáról. Szidja, de a szidás se humor, se satyra, se komikum. Még ha Daudetnek mint hírlapírónak igaza volna is, a költő ügye meg van vesztve. Teljességgel nem kívánhatjuk, hogy egy regény vagy tragikus vagy komikus legyen. Ezen már a drámaírók is túlteszik magokat.

De az az erős hatás, mely Daudet célja volt, e végletek valamelyikét kívánta meg, hogy költői is legyen a hatás s ismételjük, hogy a komikum felelt volna meg a tárgynak.

II.

Freydet és Vérdine.

Az összhang érzéke nem közönséges mértékben hiányzik Daudet művében. Már az egésznek tervrajza, maga a váz úgy volt készítve, hogy lehetetlenség csak a külső egység is.

Mint mondám, három külön meséből áll az egy kötetes regény. Idősb Astier regényéről már szóltam. De külön regénye van Freydet vagyonos földbirtokosnak s egyszersmind költőnek, ki egy-két kötet sikerült verset írt. Falusi költő; tehetséges megéneklője a természet csöndes szépségeinek. Bűne, hogy akadémikus óhajt lenni. A különben talpig becsületes és jólelkű falusi úr Párisba jön s e hiúságból vegyül az akadémiai társaskörökbe. Szeretett s addig híven ápolt beteg leánytestvérét, a szintén szeretett falusi magányt és birtokát odahagyta. A mindig pénz szűkében szenvedett fiatal Astier számára ennek anyja egyszer tízezer frankot csikar ki tőle – s ennek fejében remél az akadémiába jutni. De ott leszavazzák, megbukik, a mint meg is érdemli, épen a mellékutak keresése miatt. Elég rövid a történet s nincs is sok peripetiája a regényben is. De azért mondám külön regénynek, mert aránytalanul sok hely van e személynek engedve a könyvben. Fejezeteket töltenek be a testvéréhez Párisból írt levelek. Ezek meglehetős üresek, halványak, hangulat nélküliek s nem jellemzők. Még a többi részhez képest is érdekességben gyönge surrogatumok. Az az akadémiai candidatus egy semmit mondó üresség. Saját stylje sincsen. Nyoma sincs annak a jellemzetességnek, melyet Thackeraynál találunk, midőn valamelyik személyének adja át a tollat. Általában Freydeté egy egészen elmosódó, érdektelen jellemrajz. Az ő bizalmas s gyermekkori barátja, Védrine, nagy tehetségű szobrász és építő. Nem tartozik iskolához, mindig új meg új eszméi vannak. Kifogyhatatlan s eredeti a leleményben. Igaz, hogy a rendes szakemberek s az akadémia nem lelkesednek művein, de életelve, hogy a szép és jó munkajutalma az alkotás élvezetében áll. Oly önzéstelen, hogy ifjabb Astier minden vállalatjának ő a tervezője s végrehajtója s mégis a hasznot az húzza belőle. Nagy érdeméül rója föl ennek a napszámos módra élő lángésznek azt, hogy az akadémia nem méltányolja. Egyébiránt, mi a regény cselekvényét illeti, fölösleges személy. Az tetszik benne leginkább Daudetnak, hogy szigorú erkölcsei dacára oly mocskos botrányok elmondásában gyönyörködik az ő Védrine-je, mint maga Daudet Alfons. Ez szerintem némely talány megfejtésére vezet.

Daudet urat alkalmasint azzal vádolják a beavatlanok, mintha neheztelne azért, mivel nem akadémikus vagy legalább nem levén reménye azzá lenni, már eleve megkezdte a harcot a tudós testület ellen. Védrine a bizonysága, hogy különben van. Nem szükséges respublikának lenni, hogy bármely időben legyenek – hál' Istennek – emberek, a kik nemcsak nem vágynak az akadémikusságra s még kevésbbé más kisebb-nagyobb mértékben hiú címre és polcra, sőt az terhökre van. Részint erkölcsi restség, épen a föltűnés kerülése vagy végre az a szempont indít nem egy megválasztottat is a cím elfogadására, hogy az a cím, melyet kap, egy fontos nemzeti vagy közérdekű intézménynyel áll kapcsolatban, melynek ártani nem akar. – Lelkiismeretes lehet ez az önmegtagadás, de valóban kevés szükség van rá. Igen gyönge lábon állana egy akadémia, ha annak árthatna valamit, hogy bármely nagy tudós és kitűnő író azt mondaná, neki bizony nem kell, sőt azt tekinti hivatásának, hogy róla szabadon írhasson. Mint tag beszélhet ugyan, de tolla meg van kötve. Jobb volna azt mondania: független akar lenni, annyival inkább, mivel semmit sem gyűlöl jobban, mint azt a nagy képű s üres fejű önmegelégedést, melynek a valóban érdemesek mellett nem egy példányát látja az ülésekben és tudós irodalomban. Nemcsak be nem áll ily táborba, hanem hadat üzen neki. Lesz legalább, ki a bálványokat meg akarja dönteni. Nem kell attól félni, hogy a mosdóval együtt kiöntjük majd a gyermeket is. Százával vannak, kik még a mosdót is elszántan védelmezik. Annál szükségesebb egy önzetlen ember éles kritikája.

Ez a gondolkodás még nálunk Magyarországon sem volna túlságos szigorral megrovandó. Mennyivel kevésbbé az a nyugati nagy nemzeteknél, hol a tudományos művek legnagyobb része nem szorult az akadémiákra. Oly szakban, melyet az intelligens olvasó is érthet, akad könyvárus, mert van közönség.

Daudet ha túl ment is tárgyban és hangban az igazságon, megnyugtathatja lelkismeretét az akadémiára nézve. Még hozzá járulhat az is, mit nem tudunk, de valószínű, hogy belátja ismereteinek fogyatékos voltát, sőt érzi talán művészetének, styljének egész szabálytalan különösségét, mely szintén háborúüzenet a korábbi oly magas tökélyre vitt francia prózának és finom ízlésnek.

Bármint legyen ez, Daudet azon erkölcsi bátorsága nem elítélendő, mely arra indítá, hogy maga egész nyíltan örökre kizárta magát azon fényes akadémiai társaságból, melyet hiúság vásárának tekint. Nem az a baj, s nem az a hiba, hogy az akadémia ellen támad. Ezzel érdemeket szerezhet vala. A baj az, hiányzott hozzá nemcsak a kellő ismeret, hanem a helyes költői fölfogás s a hangulat is. Pamphletet írt költemény helyett, a mint láttuk, épen mint Védrine becsületes ember létére rágalmazó hajlamú embernek tűnik föl. Védrine példás családi életet él valóságos angyal nejével és gyermekeivel. De mind a mellett is kedvteléssel hosszasan, leplezetlenül beszéli el szomszédjának, a púposnak, a nőket elítélő életmódját, nem mint botrányt, hanem mint a természet paradoxonát, érdekes physiologiai esetet. Ellenben nagy utálattal s kifakadásokkal beszél az akadémiai körökről s egykori tanítójáról, a krokodilusról.

Azt kell hinnünk, hogy Daudet ez eszményben vagy maga magát festette le, vagy ha költött egyéniség az, föl akarta mutatni az olvasónak, hogy épen a leg-

tisztább életű, de helyes ítéletű ember foglalkozhatik legtöbbet a társadalom szennyesével, mint igen érdekes s ízlés- meg erkölcs-nemesítő tárgygyal.

Minden esetre az író a maga lelkiismerete megnyugtatására hozta regényébe Védrinet. Ha a cselekvényre nézve ötödik kerék is, de az írói jellemre nézve egész egy kulcs.

Mellesleg meg akarta talán mutatni vele Daudet, hogy van a világon rendkívül becsületes ember s becsületes nő is. Csakhogy ezek kénytelenek mintegy száműzetésben élni s szerző bebizonyította vele, hogy a jó ember photographiája még kevésbbé sikerül neki, mint a rosszaké. – Védrine stílje sem különbözik az íróétól. Neki sem tudja hasznát venni a cselekvényben. «Nem árt, nem is használ.»

Azt vélnők, Védrineben a tiszta democratia, a republicanus egyszerűség van szembetéve az aristocratismussal, mely a monarchiák maradványa. Nem egészen van így. Az akadémikus Astierben gyűlölködve üldözi a paraszt származást. Az a két egyén pedig, kik iránt az olvasóban részvétet igyekszik kelteni, mindkettő származására nézve aristocrata. Mind Freydet, mind Védrine marquis-k volnának, de az egyik nem használja, a másik titkolja címét. Már pedig jellemökre nézve ez nem szükséges. Annál kevésbbé szükséges a cselekvényre. Egyetlen egy alkalom van, melyben ez egészen mellékes körülménynek némi okát tudta adni a szerző, midőn a két úri democrata Astier Pál párbajában segédekül szolgálnak, egy herceg ellenében.

Vajon Daudet republicanus-e, democrata-e vagy az ellenkezője? Talán közel járunk a valósághoz, ha opportunistának nevezzük. Az által, hogy a hercegeket, hercegnőket, akadémiai nagyságokat rút színben állítja elénk, óvást tesz az ellen, mintha a monarchiák ez «elviselt» maradványai tetszenének neki. De – mint a mai republicanus többség – dicsekszik mégis úriasságával: «Ide vigyázz, Európa! Voltunk mi is aristocraták, tudnánk ma is azok lenni, mint akárki, csakhogy nagylelkű hazafiságból és opportunitásból lemondunk róla, a néppel egyenlőknek valljuk magunkat!»

Ennek a hálátlan Európának pedig egyéb dolga van, mint hogy ezen csodálkozzék. Mert tudja, hogy könnyebb uralkodási rendszereket forgatni föl, mint a társadalom hagyományait.

Egyébiránt a Daudet és Védrine-féle embereknek nem a politikai nézet a fő hibájok, hanem önzéstelenséget fitogtató önzésök és korlátolt eszűségök. Azt követelnék az ilyenek, hogy mindenki hozzájok hasonlítson, mindenben úgy éljen, úgy öltözzék, úgy viselje magát, mint ők, a kik gyakran társadalmi csodabogarak, mint például maga Védrine is. Gőg, elbizakodás, a világ elleni elkeseredés jellemzi őket, a szerény félrevonultság és megelégedés külszíne alatt.

Sok jót mondhatnak, érdekes némely megjegyzésök; de végre társaságuk hoszszasabban kellemetlenné válik. – Ilyen Védrine s ilyen Daudetnek előttem fekvő regénye.

Csodálatos, hogy ez az író gúnyolgatja a klasszikusokat; s mégis épen oly szokásukat követi, melyre régen volt szükség, ma már nincs. Mert ez a két fölösleges személy az akar lenni, a mi a görög drámában a chorus, a francia klasszikus drámában a «confidente» – a bizalmas ember. Velök mondat el igen sokat, a mit pe-

dig a többi személynek kellene elmondania vagy ábrázolnia. Daudet regényében a cselekvő személyek erre rá nem érnek. Annál inkább ráérnek a nem-cselekvők, hogy levélben vagy a fűre heveredés közben unalmas elbeszéléssel vagy elmélkedéssel tegyék nagyon egyenetlenné s esetlenné az elbeszélés folyamát.

III.

Astier Pál története.

Ez a rész a regény harmadik regénye. A két föntebbi cselekvényben az akadémikusok, e harmadikban az előkelő párisi asszonyok vannak gyűlöletes színben föltüntetve. Utóbbi cél van kifejezve a könyv mellékcímében: *Párisi erkölcsök.* Valamint az akadémikusok közül nem rajzol szerző tudós, érdemes és okos embert, úgy a nők közül sem becsületest, kivéve egyet, Védrine nejét, kit azonban csak az utcán való látásból tüntet föl egy pillanatra. Ha nem is hiba, de jellemző az is, hogy az egész regényben egyetlen egy fiatal leány sem fordul elő. Szerelem, a mit így neveznek, még kevésbbé. A mennyi asszony – akár férjes, akár özvegy, egyik sem jobb a másiknál. A mi szellemiség volna személyeiben, igyekszik gúny tárgyává tenni.

Félbolondnak van föltüntetve az a grófnő, ki páholyt tart a francia nemzeti színházban s nem győz lelkesedni a klasszikus műveken, meg a kitűnő tragikai és komikus színészeken. Egy másik, egy özvegy hercegné, mélyen gyászolja férjét még a gyászidő letelte után is. Ezt a fiatal Rosen hercegnét tébolyodottnak rajzolja elejénte a szerző, ki az egész világról mit sem akar tudni. Minden nap levelet ír a halotthoz, azután naplót a számára. Az özvegy egyedül ebédel, de egy teríték mindig ott van a halottnak; a férj kalapja és botja is mindig készen áll az előszobában stb. A fiatal özvegy nagy költséggel külföldről tengeren hozott kőből nagyszerű mausoleumot építtet férjének ifjabb Astierrel, kinek azonban az eszmét és tervet Védrine adja most is. Telt a költség a drága emlékre, mert az özvegy hagyatéka milliókra ment. Dalmatiai gránitból egy tábori sátor, melynek belsejében a hős férj nagy szobra, fekve! Mindezen gyász, mint mondám, a legszélső túlzásig s nagy részletességgel van külsőségeiben szem elé állítva. De a mi a belsőt illeti, s a mit eddigelé minden költő a fődolognak tartott, ismeretlen az olvasó előtt. Tettetés, kacérkodás-e mindez, vagy őszinte érzés, nem világos. Inkább őszintének, legfölebb kissé erőltetettnek van fölmutatva. Azonban igen találó vonás, hogy miután maga a nő kezdi belátni túlzásai esztelenségét, ismerősei és cselédsége miatt nem hagyhat föl mindjárt életmódjával, nehogy azt mondják, kezd már vigasztalódni. Astierné volt az özvegy meghittje és barátnéja. Ez valamikép oda vitte a dolgot, hogy Rosenné lassanként enyhített gyásza szigorán, sőt rávette, hogy másodszor menjen férjhez, még pedig rangjához illően, Athis herceghez, ki híres diplomata, a mellett, hogy akadémikus, s nemsokára szentpétervári követté fogja kinevezni a kormány. Úgy látszik, a francia irodalomban divat, Párison kívül csak Sz.-Pétervárat ismerni el élhető városnak. Astiernének siker esetében írásban kétszáz ezer frankot ígért a herceg. A házasság már meglettnek tekinthető s bizonyos a követség is. Az özvegy (most már jegyes) előre készületeket tett, hogy a Newa

mellett a Newski-Prospekten fényes palotát rendezzen be. Azonban épen ezen a ponton nagy bonyodalom áll elő. A mondottakról, bár a felsőbb körökben beszéd tárgyai voltak, az ifjú Astier Pál mit sem tudott s nem sejtette, hogy anyja miben járt. Pedig ő akarta elvenni a fiatal özvegyet, miről anyja előtt hallgatott. Feltűnő, hogy bár annyira értik egymást az anya és fiú, ezt az egyet titkolják. Általán véve, az anya és fiú közti viszony csodálatos. Azt hinné az ember Daudetról, hogy ő nem ismert se apát, se anyát, s neki nem is lehet gyermeke. Pál úrfi apját nem szólítja máskép, mint gúnyosan «maitre»-nek – a mi az öreget méltán bántja – bántja a fia tudtával. Nem a gyöngédtelenség magában, nem a cynismus tűnik föl itt, hanem az élethűség merő hiánya, pedig abban hiszi magát erősnek Daudet, hogy az életet olyannak festi, a milyen – s ő azt hitványnak szereti festeni. De a hitványság e modora bizonyára élethű nem lehet, se Párisban, se Nisnej-Novgorodban. Astier Pál az anya és fiú közti viszonyban is természetellenes tünemény. Hogy anyjához, ki mindenre kész érette, soha sem megy máskor, mint mikor pénzre, de sok pénzre van szüksége, s ez, bár mindig boldog, ha fiát látja, de előre tudja a látogatás okát, még élethű lehet. De a baj az, hogy mikor együtt vannak, nem tudják, mit mondjanak egymásnak. Legfölebb néhány szót a pénzszorultságról vagy valami célzást egy-egy nagyvilágbeli újdonságra. A min eszüket törik, a miben járnak, a mi a kettő közti viszonyt illeti, arról nem csak hallgatnak egymással szemben, de az író is titkolja az olvasó előtt.

A legelső jelenet, melyben a fiút a szerző az anyjához vezeti, eléggé jellemző Daudetra nézve. A fiúnak pénz kell, sokáig hallgat vele, s hallgat az épen öltözködésével elfoglalt anya is. Egyszer a fiú megszólal:

«Szép, mondhatom, szép» – kezdi Pál. Anyja fölemeli fejét.

«Szép? Mi szép?»

Pál, mint kőfaragó mesterember, szakértően oda mutatott a legyezővel anyja meztelen karjára s a finom battist vállfűző alá rejtődző vállra…

Ha ki nem volna írva, hogy fiú beszél az anyjával, kétségtelennek vennők, hogy egy léhűtő ifjú udvarol egy varrónőnek. S Astierné még enyelgve felel rá.

Pedig nem hízelegni akar a fia. Mert tisztában van vele, hogy anyja iránt szükségtelen minden hízelgés. Elég kurtán bánik is vele. A hízelgésnek annyival kevesebb értelme volna, mivel anyja túl van már minden vágyán a tetszelgésnek. Egyedüli hiúsága a fia, a kiért mindenre kész. Azonban ezt tettel mutatja ki. Szóban kifejezni soha sem tudja. Szép lehet az életben, de a költészetben a néma játéknak igen alárendelt a szerepe. Itt az anya öröme vagy fájdalma se mosolyban, se könnyben nem nyilatkozik, csak számításban, mikép segítse ki kedvencét zavarából.

Most is, hogy az anya a föntebbi szavakra nem felel fiának, ezzel van magyarázva:

«Ez a híres pergő nyelv, mely igen gyakorlott volt minden pletykában, minden társalgási hazudozásban, s ügyesen tudott mindent megmondani vagy sejtetni, nem talált szavakat egész életének egyetlen egy igaz érzelméhez, az anyai szeretethez.»

Mind szép. Lehet ilyen anya. De azt gyaníthatjuk, hogy a szerzőnek azért kell ilyféléket írnia, mert ismeri tehetsége korlátait s tudja jól, hogy nem is sikerülne neki csak néhány sor is, melyben a szívnek kell megszólalnia. Kerülve kerüli a bizalmas párbeszédeket vagy a magába szálló monológokat, a minőkben *Bede Ádám* szerzője remekel. A fiúnak nincs szíve; de az anyának van, legalább fia iránt. Tud beszélni is. Van pergő nyelve. Miért nem beszél? A fiú végre azzal vesz búcsút, hogy sietős a dolga … s anyja «ne felejtse az ő (a fiú) tízezer frankját», melyről nem tudta egyik is, honnan tegyenek rá szert.

Daudet érezvén, hogy fiúi s anyai érzelmet beszéltetni bajos, föntebb is kényszerhelyzetet vesz föl mentségül. A fiút és anyát is egy nehéz föladat gondja foglalja el. A tízezer frankot az anya elég könnyen kicsikarta Freydettól, az akadémiai jelölttől, ki ezzel biztosítottnak látta megválasztatását, mert Astierné nagy befolyású az akadémia köreiben.

Más alkalommal már húsz ezer frankra van szüksége Astier Pálnak. Hogy ne legyen idő és alkalom az anya és fiú közti hosszú párbeszédre, a szerző elfoglalja az olvasót egy hosszadalmas estélylyel, melyet Padovani hercegnő ád, s melyen a pápai nuntius, a török nagykövet, Athis herceg, sőt a finnlandi nagyherceg is (!) jelen vannak, sok más kitűnőségével együtt a párisi társadalomnak. Midőn a háziasszony meglepetésül az akkor leghíresebb táncosnőt, egy fiatal szép gyermeket (Daudet szerint szép kis állatot) lépteт föl a szalonban, a vén bűnösök körbe fogják, s aláhajolván, úgy lóg le nyakukból az érdemjel, mint a legelő barom csengetyűje, a nagy élvezettől meg nyerítő hangot hallatnak. Mások künn a terrasse-on szivaroznak, hol egy akadémikus rút, éles nyelvű pletykákat beszél el nagy tetszéssel. Ilyen, hogy a pápai nuntius titkára nem rég Rómából egy bíbornok számára süveget és palliumot hoz, s midőn épen Parisban kiszáll a vasútról, egy szép leányt lát meg, kit elkísér ennek szállására. Annál felejti a püspöki jelvényeket. Másnap akkor veszi észre veszteségét, midőn késő, mert sejtelme sincs, mely városrészben keresse azt a nőt, a ki bizonyára nem tudta, mire való a süveg és pallium. A hatást az teszi meg a társaságra leginkább, hogy olasz az, a kivel ez történik, s az elbeszélő csúfolódik annak olaszos kiejtésével. Itt is mindig a külsőség! Az olaszok gúnyolása is népszerű lehet most Párisban. Végre ugyan az a rossz nyelvű Lavaux fönhangon kezd gyalázó szavakat mondani a háziasszonyra, pedig a terrasse ablakai nyitva vannak a szalon felé s ott az meghallhatta volna. Szerző így végzi ezt az epizódot:

«A nyílt ablak megvilágítja ez élősdi embert, Lavaux, széles, vöröslő arcát, kinek minden lehellete a sok szarvasgombát, salamikat, s az egész, most elfogyasztott gazdag vacsorát aláváló rágalmakban ökröndözi ki. Nesze, itt a te töltött gombád; itt van mind a sok fogoly s a poharanként húsz frankos bor.»

Mindezekben s sok egyebekben, mit e fejezet föltüntet, lehetnek hű vonások; de legfölebb arra valók, hogy a párisi diplomaták, akadémikusok, asszonyok s általán a szalonok barbársága és állatisága legyen utálatossá téve.

Humor, komikum ebben sincs, legkevésbbé ízlés – csak undor. S mindezekben is csak a külső van festve, mert itt sem ismertet meg szerző valóban senkivel.

A fő dolog az, hogy e fényes estély fönn leírott jelenetei merőben szükségtelenek a mese tovább fejlesztésére. Csak egy igen-igen rövid epizód van az estély leírásának legvégén, mely a cselekvénybe vág, mivel Astierék történetére befoly. Szerző főleg azért festhette oly részletesen a «párisi erkölcsöket» a föntebbi estélyben, hogy annak tolongásában és zajában anya és fiú csak lopva és futólag válthassanak néhány szót, melyeket nem lehetett motiválniok, s épen azért annál határozottabbak.

Pedig mennyi mondani valója volna Astier Pálnak! Látszik, hogy Pál nőül szeretné venni azt a gyászoló Rosen hercegnőt, kiről föntebb szóltam, s ki gyásza miatt sem vehet részt Padovani hercegnő estélyében. Astier Pál építvén a meghalt Rosen herceg mausoleumát, gyakran volt alkalma meglátogatni az özvegyet. Szerelem nélkül, de annál több kiszámítással folytatja a női szív ostromát. Gyakran közeledni látszott, de szintoly gyakran ott lenni, a hol volt. Gyanította, hogy lenni kell valakinek a nő mellett, ki ma elrontja, a mit ő tegnap épített. Sejtelme sincs arról, hogy épen anyja dolgozik ellene, valamint anyja sem gyanítja, miben jár az ő kedves fia. Pedig bátran elmondhatnák. Egyiknek sincs mit szégyelnie a másiktól, s különben elég bizalmasak is.

Anya és fiú a fönnírt estélyen nem igen érintkeznek. Pál azalatt, míg a szalonban a tánc javában folyt, az üresen maradt terrassera ment ki szivarozni, vagy inkább tűnődni és a fejét törni. Bántotta, hogy a szép özvegynél a célhoz jutás oly kétséges. Ezen járt az esze. Merengéséből aggódó anyja léptei ébresztik föl – kinek föltűnt fia félrevonulása.

Aggódó kérdésére, hogy mi lelte, elhallgatja a valódi okot, hanem elkezdi, hogy nem érdemes élni, hogy elég volt belőle... az örökös váltók! Már tovább ki nem bírja!

«De hát mit csináljunk? mi kell? szólj» – suttogja Astierné.

«Hiába mondom. – Azon ugyan nem segíthetsz – nem bírjuk – szörnyű egy teher! ...

«Mennyi?» – kérdi az anya, nem tágítva.

«Húsz ezer frank, még pedig holnap délután öt óra előtt, különben árverés, gyalázat .... inkább szélylyel vettetem ezt a koponyát!»

Az anya reszketve tette a kezét Pál szájára. «Hallgass! Tehát holnap öt óra előtt!»...

Különös, hogy Pál úrfi, a míg egyedül van, nem a pénzen töri a fejét; s anyjának váltót emleget, a miről szó sem volt a monológban.

Szerző egész a túlságig oda nem tartozó epizódokat halmoz föl, csakhogy anya és fiú ne beszélhessenek. Maga a pénzkérdés is eléggé elfoglalhatta ezt. Nagy társaságban, suttogva alig lehetett csak ezt is futtában megérinteni, nemhogy még a fiú bizalmasan bevezethesse anyját az ő titkába s viszont anyja elárulhassa házasítási tervét. Még a húsz ezer frank dolga is, mely fontos szerepet játszik mindkét személy sorsában, aránytalanul rövidbe van foglalva. Az estély leírása, a melyben a regényre nézve egészen fölösleges dolgok vannak leírva s fölösleges emberek fölléptetve, huszonhat lapot foglal el, míg a fönn általam leírt párbeszéd vagy húsz sort.

Ezzel van vége az V. fejezetnek s Padovani hercegnő estélyének.

A VI. fejezetben Astierné ellopja s eladja férje kincsét, V. Károly vélt kéziratait húszezer frankon (a miről szóltam), s még délután öt óra előtt megviszi a fia palotájába. Itt sem beszélheti ki magát anya és fiú, mert utóbbi, mintha tövisen ülne. Egy nő látogatását várja. Anyját az adósság lefizetésével bízza meg, mi sietős s mintegy kituszkolja lakásáról. Pál Rosen hercegnőt várta. Helyette inasa jön. A hercegnő kocsijában várt rá az utcán. Együtt kocsiznak a temetőbe a mausoleum megtekintésére. Valóban szerette-e az özvegy a fiatal építőmestert, vagy csak külső inger szédítette el, az Daudetnak mindegy. Annyi bizonyos, hogy a csábítási modor a lehető legközönségesebb. Azt gondolom, nem a nő, hanem a szerző erkölcsi hibája és szokott stylje, hogy a jelenetben inkább annak nem gyöngesége, hanem cynismusa van már nem nevetségessé, hanem gyalázatossá téve. Pedig Daudet sem akarta úgy tüntetni föl az özvegy gyászát, mintha az, ha nem is oly túlzott mertékben, de elég nagy mértékben őszinte ne lett volna. Általán véve a szerző a gyász túlzásával s a gyász csúffá tételével egyaránt bebizonyítja ismét, hogy oly költő, kinek szívben s morális érzetben hite nincs. Az ő embereit, kivált a nőket, épen annyira megveti, mint akadémikusait.

Astier Pál most már bizonyos volt, hogy célját érte, s a nő a harminc millió frankkal együtt az övé. Azonban csalódott. A hercegnő már jegyese Athis hercegnek s egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy rangján alul menjen férjhez. Athist már ki is nevezték sz.-pétervári követnek.

Rosen hercegné haza megy a temetőből s ott találja Astier Pál anyját. Ez most sem sejti a fiával való viszonyt. A hercegnő könnyeit arra magyarázza, hogy mint azelőtt, meghalt férjét siratja. Astierné maga tanácsolja, hogy a hercegnő utazzék el. Menjen előre Sz.-Pétervárra, ott történhetik meg az esküvő Athis herceggel, ki nem sokára utána utazik. Az özvegy menekülni akar Astier Pál veszélyes közeléből, s elfogadja a tanácsot. Pál pedig számításból egy pár napig nem akart a nő szeme elé kerülni.

Astier Pál a gőzfürdőben levő meztelen urak egyikétől hallja meg (s mi szükség ott tudni meg?), hogy Rosen hercegnét Athis herceg veszi nőül. Azonnal siet bizonyosságot szerezni.

A hercegné szállásán megtudta, hogy az el is utazott. Ekkor anyját kellett fölkeresnie, ki annyit már korábban elárult volt neki, hogy tud valamit Athis herceg házasságáról, de azt nem akarta megmondani, kit vesz el. Anyját Pál este egy előkelő ismerős nő páholyában találta meg a Théâtre Français-ban. Ez a páholy látogatott volt, s itt ismét nem lehetett az anyának és fiának máskép beszélnie, mint suttogva s félig érthető, szakgatott mondatokban. Ismét rászedi Daudet az olvasót, azt hitetvén el, hogy lehetetlen volt itt is a párbeszéd a külső körülmények közt. Pedig a jól kigondolt drámai összeütközésnek mily jelenete van elejtve itt! Az anya diadallal mondja a fiának, hogy lesz pénz; mert Athis herceg házassága neki kétszázezer frankot fog hajtani. Fia meg dühösen feleli: ő meg húsz milliót veszít rajta – s egy goromba szót vág anyja szeme közé.

Pál nem hagy föl a reménynyel. Terve, hogy párbajra hívja a még Párisban levő vőlegényt, Athis herceget, s mint jó vívó le fogja szúrni. Akkor majd visszajön a hercegnő.

Ugyanezen fejezet azzal végződik, hogy idősb Astier kocsin viszi haza nejét. A rövid út közben s a megérkezéskor történik, hogy Astierné, kit a fiával való jelenet is lélekben, testben kifárasztott, bevallja, hogy ő lopta el a kéziratokat. Föntebb idéztem a jelenetet. Láttuk, hogy azon is a külső körülmények mesterkélten csinált nyomása alatt mily röviden esik át a szerző.

Bő, de fölösleges beszélgetéssel van bevezetve az Astier Pál és Athis herceg közti kard-párbaj, melyben Astier bizonyosnak tartotta győzedelmét. Az történt, mint Boulanger esetében, hogy a jobbnak vélt vívó, Astier Pál, kapott súlyos sebet a nyakán. Szerző szerint úgy vérzett a földön, mint a leölt disznó. A külső benyomás itt is a fő nála.

Pedig ez a párbaj s az azt megelőző bonyolódás, föltéve, hogy a szereplő egyének tisztességesebb emberek, igen érdekes lett volna. Sőt ez a párbaj lesz vala a regénynek méltó befejezése. Ez által egységet nyer vala a háromféle cselekvény s két nagyobb bonyodalom.

Mint már előbb is mondtuk, a regény hősévé Astiernét lehet vala tenni. Ebben egyesül a különben szétágazó mese. Ez a nő az, ki akaratlanul, de bűnnel árulja el először férje tudatlanságát. Ez, mint mondtuk, kész tragédia, kivált ha szerző nem florenci tudósokat hí mintegy történetes segítségül, hanem Astierné a fő oka férje bukásának. Szintoly tragikus lesz vala az, hogy szintén akaratlanul, de nem tisztességes úton, állja útját fia terveinek, s őt életveszélybe, vagy – még hatásosabban – halálba taszítja.

Azonban szerző, ki oly kegyetlenül üldözi idősb Astierben az akadémikust, megkegyelmez a romlott és szívtelen fiatalnak s a hozzá méltó nőnek, így az igazságszolgáltatásbeli hiba miatt a compositio rossz s az erkölcsi érzet hiánya miatt nincsen a boltozatnak zárköve.

Astier Pál regénye tovább fűződik, de már bonyodalom nélkül. Aránylag könynyűvé van téve az, hogy Padovani hercegnőt vegye nőül, ki szintén dúsgazdag, mindig szép nő s elég fiatalnak is látszik, pedig mint Pál hallotta, már ötvenhárom éves.

Astier Pál ezt a nőt akarja elvenni. Alig tért betegségéből eszmélethez, alig tudta emelni a kezét, midőn új hadjáratot nyitott meg. Tudta, hogy Athis hercegnek, ki őt leszúrta, sok évig viszonya volt Padovani hercegnővel, még ennek férje életében. A nő özvegygyé lett. Ismerte is ezt, mert Loire-parti kastélyát ő restaurálta, s láttuk, hogy a hercegnő estélyén is ott volt. Jól számított, midőn föltette a hercegnőről, hogy azt bántja s boszúval tölti el Athis hűtlensége. Pál ennek a különben is corsicai vérű nőnek boszúvágyára építette új tervét. Alig tért magához, rövid bizalmas levelet írt Padovani hercegnőnek, melyben hazugul úgy adta elő a dolgot, mintha párbaja által Padovaniné miatt akart volna boszút állani Athis hercegen, csakhogy a sors oly hűtlen, mint az emberek.

Egy későbbi fejezetben szó van Pál atyjáról és anyjáról. Miután az előbbiben barátjai, Freydet és Védrine, igen üres pbilosophálással lapokat töltenek meg, itt

anya és apa nincs mit mondjanak. Mert az anya a hazulról távol ápolt fia beteg ágyánál tölt éjjel-nappal három hetet. Így nem beszélhet a dologról férj a feleséggel – de hogy az anya fiával mit beszél, az sincs előadva. Ez Padovani hercegnő hívására Mousseuxbe, az általa megújított kastélyba megy nyaralni és lábbadozni, hova anyja nem követhette.

Különösen élénk színezéssel vannak föltüntetve Padovani hercegnő boszús kitörései a hálátlan Athis herceg ellen, ki tizenöt évig volt kedvese, s most, mikor mint özvegyet elvehette volna, más nővel kelt egybe. A nemtelenebb szenvedélyek kitörésének rajza iránti előszeretet, s azok élénk előállítása itt is föltűnő. Végre itt is úgy van föltüntetve a nő, mint a ki maga csábítja el a férfit s nem megfordítva.

Könnyen lesznek egymáséi. De látni való, hogy ebből csak igen hideg, benső-ség nélküli házasság következhetett. Következőleg, hogy meg legyen a valódi igazságszolgáltatás, folytatni kell vala a regényt a lakodalom után is. De Astier Pál meséje bevégződik az esküvővel.

Érezte a regényíró, hogy még is sok volna oly leplezetlenül állítni elénk azt a morált, hogy ez a világ azoké, kik lelketlen számítással visszaélnek embertársaik szeretetével, s önző céljaikra használják föl, s hogy különösen az anyák és más nők nem egyebek, mint ily semmire kellőknek könnyű, s gyöngeségök miatt méltó zsákmányai.

Azért legalább sejteti a regény végén, hogy se Astier Pál, ki különben grófi címre tett szert, nem lehet boldog, sem a neje.

Harmadik személy beszéli el, ki jelen volt az esküvőn, hogy a hercegnő, bár kevély magatartással, mint mindig, de halovány volt, mint egy halott, kedvetlen, s dús haja fehér, melyet festeni nem tartott már érdemesnek. Mellette gróf Astier Pál, mosolygó és hideg s mint mindig szép. A bíró, ki a házasságnál szerepelt, azt mondta:

«Minden készen volna, de hol a menyasszony?»

Pedig a hercegnő ott állott s kénytelen volt maga bevallani, hogy ő az!

Szó van még arról is, hogy a nő látta a mélységet, melybe nyitott szemmel rohan, hogy ígéretéhez hű legyen.

Látni való, hogy itt is a nő bűnhődése van sejtetve, – de mind csupa külsőségekben. Vad gúnynak mondható a bíró tévedése. Astier Pál hozzájutott volna a hercegi vagyonhoz, de mint Védrine mondja, a hercegnő aligha fog neki szabad kezet adni.

Így végződik, de valóban be nem fejeződik Astier Pál regénye. Anyja kétségtelenül fia segítségével él meg.

***

Láttuk a mesét vagy meséket. Szólnunk kell még a stylről. Teszem telhetőleg Daudeti rövidséggel. E regényben a rövid vonásokban élő rajzok tesznek hatást. Teremtője képes volna galopp-zene mellett, ha Nagy Frigyest, Napóleont nem, és életbeli becsületes embert sem, de torzalakot és cudart a táblára teremteni. Csak krétával, árnyalás nélkül. Igaz, becsületes ember, becsületes nő nem ült neki. Szerelmes a púpokba, ficamodásokba. De kuruzsló a külsőségek elevenné tételében.

A szóval gazdálkodjunk. Mondat? Harapd el... Divat ez. Én találtam föl. Én! Daudet Alfons, az akadémia boszúságára, 1888 tavaszán...

Az *Immortel* kitűnő profilok egymásutánja, magyarázat, sőt szöveg nélkül. – Elbeszélésnek nem elbeszélés. Inkább a paródiája. Rég föltalálták az élclapok! «Bilder ohne Worte». Daudet nem elbeszélő. Talán dráma?... Már a *Halhatatlan*? Paprika Jancsi-alakok hirtelen föltüntetve, s hirtelen elkapva a néző orra elől. A ballada szakgatott, rövid nyelve... de annak mélysége, mély megindulása nélkül. Lyra, tehát dal is. Jól áll neki, tudniillik a balladának. De az élet szárazsága, a rútság, az erkölcsi szemétdomb a ballada nyelvén, a prózai életnek prózaibbá tételével, mint a milyen! – Szép irodalmi kísérlet! Modor, mely divatba jöhet. A repülés, gyorsírás, phonograph nemzedéke volnánk!

De elég már!

Látni való, az ily stylnek nagy előnye a rövidség; – s a franciáknak tetszhetik, kik eddig is az affectatióig vitték, bár ennyire ritkán, mint Daudet. Csupán irodalmi modoráért is tetszhetik. Sok francia irodalmi nyereségnek tarthatja azt is, hogy Daudet egész sereg szót és kifejezést használ, melyek a szótárakban hiányzanak, s tehát az eddigi irodalom nem ismerte, vagy a jó ízlés nevében kizárta. A mű az utcák barbár invasiója az akadémiai klasszicismus ellen. Daudet maga büszke erre. Ellensége a francia klasszicus íróknak. Lehet haszon ebben az irányban. Mert igaz, a francia irodalmi próza a legelegánsabb volt a klasszikai római nyelv után. De merev s nagy szóbőséggel nem dicsekedhetett. A nyelvnek a népéletből való fölfrissítése, a mennyire emlékszem, elkezdődött ugyan már 1830 óta, de oly messze kevesen mehettek ebben, mint Daudet. Attól lehet azonban félni, hogy ez egyszersmind a francia próza szépsége, bája, finomsága és szabatossága elleni harc is. Úgy hallom, Sardou, a Daudetnál jóval nagyobb tehetségű, kitűnő tollú s teljességgel nem pedáns Sardou, azt mondta ennek regényére: «Daudet nem annyira az akadémiának, mint a francia grammaticának oly halálos ellensége». – De ez a franciák dolga – ők az egyedül illetékesek benne.

Mi fő tanulságul azt vonjuk le a regényből, hogy erős erkölcsi érzet s meggyőződés nélkül jó regényt oly kevéssé lehet írni, mint jó drámát.

Fiatal ember és nő kezébe adni nem volna szabad az ily művet, s e tekintetben az író lelkiismeretlensége megérdemli a legsúlyosabb kárhoztatást. De nem állunk be erkölcsi prédikátornak. Eléggé elítéli maga magát a mű, mint állítólagos költői alkotás. Erkölcsi érzék hiányában hiányzik a kielégítő igazságszolgáltatás. Két fő meséje közül az egyiket rosszul, a másikat sehogy sem tudta betetőzni. De, mint láttuk, e miatt nem sikerült jellemeznie sem az ő képzelete szülötteit. Ember nincs érzés és lelkiismeret nélkül. Csak monstrum lehet ilyen. Cselekvő embernek a jó és rossz, szép és rút közt kell választani, s e választásban való belső küzdelem okozza a valódi összeütközést, s ez az igazi eleme a jó költőnek. Ez a legmegindítóbb hatás s nem csak szemre, hanem szívre és lélekre-hatás kútfeje. E nélkül valódi motiválás sem lehet. Úgy látszik, Daudet ezt nem tartja szükségesnek. Mit is mond csak erről egy helyen?

«A mi tetteink indító okai gyakran rejtve maradnak, elvesznek mindabban, a mi bennünk forr a krízisek óráiban, a mint a néptömegben el szokott tűnni az iz-

gató, ki fölbolygatta. Egy ember egész egy tömeg. Sokféle, bonyolult, mint ez. Fölindulásai zavarosak, rendetlenek» stb.)[2]

Lehet-e világosabb, naivabb bevallása annak, hogy az erkölcsi világ az író előtt egy chaos, melylyel kár sokat foglalkozni. Különben az egész regény ugyanezt mondja. A világ minden valódi költője és a műveikben gyönyörködők szerint a költő föladata ama bujtogató okokat nyomról nyomra kísérni, a mit könnyebben tehet egy költő, mintsem egy vizsgáló bíró vagy történetíró. Úgy látszik, a szerzőnek az emberi motívum muszka nihilista, nem csak rejtélyességében, hanem alávalóságban is.

Szerzőnek, mint művésznek érdeméül számíthatjuk be, hogy ismerve tehetsége korlátait, nem énekel olyat, a miben egészen hamis hangot adna. Megadjuk, jóval kiállhatatlanabb némely hozzá hasonló tollrajzolók kísérlete, kik se lelkiismeretet, se érzéseket nem tudván természetes hangon beszéltetni, még is boszantják vele az olvasó fülét. Daudet öntudatosan kerüli ezt, mert láttuk, úgy szövi meséjét, hogy a fölületesen olvasó természetesnek lássa a fölvilágosító beszéltetés kikerülését.

De a belső, az érzelem, a morális elem s valódi indokolás hiányát ily külső fogásokkal teljesen eltakarni nem lehet. A műben nincs se jellemzés, se költői hangulat, se egység. Ezt az övénél fényesebb photograph-tehetség sem takarhatná el.

120.

[Salamon Ferenc, *Levél a szépről*, Budapesti Hírlap 1888. december 25. 355. sz. A „Budapesti Hírlap" Karácsonyfája (melléklet), 1–3.]

Levél a szépről

Pettkó Sarolta unokámnak

Írta: Salamon Ferenc

Szép tőled, hogy a ki oly kitűnően rajzolsz, meglehetősen énekelsz, a költőket is szereted, s talán beválnál, ha ráadnád magadat, jó színésznőnek is, – szép tőled, mondom, hogy a gyakorlat eleven zöldje mellett a fakó elmélet is kezd érdekelni!

Kíváncsi vagy éppen a legfaggatóbb kérdés megfejtésére, hogy a szépnek vajjon örökös törvényei vannak-e, vagy pedig időnként változik, – s kíváncsi vagy az én véleményemet olvasni.

Könnyű volna nekem a jegyzetekből, melyek Horváth Cyrill aesthetikai előadásaiból készültek, vagy valamelyik német philosoph könyvéből kiírnom a szőrszálhasogató definíciókat arról, mi a szép. De a boldogult jó Cyrillnek methodusa

[2] A X. fejezetben.

gyermekes, a nagy magasság miatt ködbe vesző philosophia pedig homályos előttem.

Én inkább csak néminemű tapasztalás, s éppen nem szaktudomány nyomán szólhatok a kérdésekhez s szólok elég röviden, mert a tárgyról levél helyett könyvet lehetne írni.

A nagyon szokatlan még nem szép, a nagyon megszokott már nem az többé, – ezt mondtam én mindig.

Mi fehérek soha se vagyunk képesek szépnek tartani az orra cimpájából színarany debreceni perecet lógató legbájosabb afrikai hölgyet sem. A nálunk gyermekijesztő kéményseprőt ott a fekete világrészben nem hajigálnák meg a néger utcagyerekek, mint teszik a fehér arcú Stanley-vel és Holubbal. Ha én afrikai utazó volnék, ezen magasratörő művészek mezét ölteném. Meg nem enne, tudom, se a moszkitó, se a máhdi, mint szegény Gordon basát. Avvagy mit mondana a Vadnai lapja, ha a közelebbi *kaliko*-bálon a főváros első szépsége oly monstruozus krinolinban jelennék meg, a minőt igen szépnek találtak a múlt században s a jelennek ötvenes éveiben?

Sokszor voltam meg nem hallgatott jó próféta. Most is merem mondani, hogy a mai divat is megváltozik, sőt eljöhet az idő, hogy a léggömb terjedelmű szoknyát fogja megint mindenki legszebbnek vallani, s majd ismét a legszűkebbet. Bár megvan ezeknek is a természetes határa. Mert valamint van oly *mandarinesz* láb, melynél kisebb nem, s oly ladyláb, melynél nagyobb már nem lehet, azonképen a női ruhák átmérőjének is határt szabott a bölcs természet. Mert ugyanis a ruha soha sem nyerhet oly átmérőt, hogy be nem férvén a mai ajtókon, a házakat újra kelljen építni miatta, sem oly szűkké, hogy a nők ne is léphessenek, hanem csak ugrálhassanak benne. Akkor senki sem mondaná egy nőnek, hogy „galambom" – hanem édes *verebem*! Ezen határok közt minden lehetséges szép megfér a ruházatban.

Csak annyit akartam bizonyítni ezzel, hogy ha egyfelől a nagyon szokatlan nem szép, másfelől a szépre is, ha mindig csak ugyanazon formája van, ráun az ember.

Így van ez a művészetekben is. A zenében tapasztaljuk, hogy egy új mű, – kivéve a szakértőket – a közönségre nem teszi az első hallásra azt a hatást, a mit a tizedik hallásra tesz. Tulajdonkép akkor tetszik csak igazán, mikor könyv nélkül tudjuk. Magok a zeneszerzők ismerik ezt a gyöngénket. A nóta rendesen visszatér ugyanazon themára, a melyen kezdődött. A költészetben s még a lyrában sem megy már a költemény oly bevégzése, hogy annak első fele szóról-szóra ismételve legyen a végén. (Lásd, vagyis hallgasd a Rákóczyt.)

Azonban a zenében sem élvezetes a végtelenig való ismétlés. Ott is ráun a közönség egy idő múlva a legkedveltebb művekre és stylre. Néha az előbbieknél gyöngébben is mohón kap, csak más modora legyen. Épen úgy, mint azt hallom, Boulanger ráunt a sok füstölt lazacra s fácánpecsenyére, s most főtt marhahúst eszik hidegen villás reggelire, mártás s torma nélkül csak keményen megsózva. (Kóstoltam, nem rossz! Próbáljátok ti is. Ez új divat).

Épület, szobor, kép más-más stylüvé lesz emberöltőnkint. A nemzetek s egész Európa költészetében is tapasztaljuk a divat hatalmát. A múlt század elején a paróka fénykorában uralkodott pásztori költemények senkinek sem kellettek a jelen század elején, mely a szentimentálizmusba merült. Ma már ez sem kell. Még azt csak megértjük, bár nem egészen, hogy Vörösmarty csengő, férfias és harcias zongorájának hekszaméterein lelkesedett a maga kora. De hogy azelőtt Kisfaludy Sándor egyhangú, szunnyogdongáshoz hasonló gitározásában, rózsavíz és levendula illatú regéiben mi szépet talált vagy harminc évig az egész fiatalság, azt kevésbbé tudnám már érteni.

Így a *szép* formái vagy inkább a szépségről való fogalmak változásokon esnek keresztül időről-időre, – s ez lelki szükségnek tűnik fel – néha épen az ellentét miatt gyorsan, majd csaknem észrevétlen átmenetekben.

Mindamellett, – tréfa mi tréfa – azt mondom én neked, édes Sárim, hogy a sok változás dacára vannak örökké szépnek maradó művek s így vannak állandó alapfogalmak is a szépről.

Te jártál Bécsben, s elmégy más régi városba is. Láttál góth, láttál kupolás s vegyes stylü régi nagy templomokat.

Azok a maguk korának ízlését örökítik meg. Kétféle ember nem tartja szépnek egyiket-másikat. Vagy az, a kinek átalán nincs fogékonysága a külső benyomásokra, – a szellemileg buta – vagy pedig a rendkívül tudós eszthetikus. Utóbbiak közül némelyik nem tudja elfogultság sőt gyűlölet nélkül nézni a renaissance stylü kupolát, a másiknak a góth szegletesség, ágas-bogas csipkézet szúrja a szemét. De az épérzékű s a mellett elfogulatlan ember minden stílnek, ha a mű remek a maga nemében, lelkesült élvezője. A XIX. század embere még inkább, mint a korábbiaké, messze földről seregesen tódul a rég elmúlt korok ízlésének ezen emlékeihez csoda-látni s a míg az emlékek állanak, nem képzelhető, hogy az érdeklődés, a lelkesedés kihűljön irántok.

Nem azt mondom én, hogy a jelenkor ne tudna olyanokat csinálni, ha éppen ezt tűzné ki föladatul, (bár Tamás vagyok benne) vagy hogy a jövendőben még különb ne volna képzelhető. Csak azt mondom, hogy ha mindezt megtenné is a jelen és utókor, azoknak a régi templomoknak az építészete, szobrai és festményei tanúskodnának arról, hogy a mi valóban szép, abban minden műveit nemzet és század örömét találja.

A mi a költészetet illeti, a magyar irodalommal nem messze mehetünk vissza a múltba. Nekünk csak a mostani, a XIX. század óta vannak valódi, szép költeményeink. A németeknél már a múlt században írtak Göthe és Schiller. A franciáknál kétszáz évvel ezelőtt éltek a nagy drámaírók, – az angoloknál háromszáz évvel ezelőtt Shakespeare, az olaszoknál közel hatszáz éve írt Dante.

Mindezeket soha sem olvasták és élvezték jobban, mint a XIX. században. Nem boszantalak a klassikusokkal. Homert, Virgilt, Horácot te nem olvashatod, mint mi a gymnasiumban. De olvashatod az oly régi, s nem is európai, nem is keresztény arab regéket: az „*Ezer egy éjszakát.*" Ez a legolvasottabb könyvek közé tartozik ma is, – a spanyol Don Quixottal együtt.

Mindezekben azért gyönyörködik minden művelt nép és minden korszak, mivel valódi szép művek. Legfeljebb holmi megsavanyodott lelkű, elfogult különc nem akarja elismerni őket, úgy, mint az építészetben a góth styl bolondja megvetéssel néz minden kupolára, vagy megfordítva.

Az irodalmi műveket csendben olvasva csak átvitt értelemben hatnak érzékeinkre. Abban a zenét, vagyis jó hangzást, a rhythmust érezzük, de nem halljuk. Lelki fülünkre hat az, s a hatás nagy. A zenével rokon a hangulat egysége és változatossága mellett a folytonos haladás, s végre a kompozíció öszhangja. Rokon a költői elbeszélő vagy drámai mű, ha csak olvasva, a festészettel és szobrászattal is. Ámbár abban ezekkel nem versenyezhet, hogy egy pillantásra teljes alakot ábrázoljon, de részenként megteszi a hatást, leírásai képzelhetők, s meg van az előnye, hogy a mozgás cselekvés egymásutánját állítja elénk, mire a képzőművészet nem alkalmas. A költészet a szemnek is szól ugyan, de csak lelki szemünknek, kivéve a színpadra vitt drámában.

A szép költeményben meg van ezenkívül az értelmi szépség is: az igaz. Az értelem mindent elfogad szépnek, a hol igazságot s valami törvényt talál. Hermán Ottó egy pókot, idősbb Apáthy egy jogi argumentumot, ifjabb Apáthy egy új pióca fajt érdekesebbnek talál lord Byron akármelyik stancájánál. De nem csak ő, hanem akárki fia, ha mélyen avatott a szakba, csakugyan érdekesnek találja, a mit a hozzá nem értő száraznak vagy undoknak néz. Egy asztronomusnak a csillagos ég, melynek titkait ismeri, nem csak egy – hanem sok – és nagyszerűen szép.

A tudomány nem ismer nemszépet a természetben.

A költészetben a szép birodalma nem terjed ki az egész mindenségre. Nem követel egyebet az igaz birodalmából, mint az emberek, de igazi emberek beszéltetését és leírását. Történhetnek szem nem látta, fül nem hallotta csudák benne, mint azokban az arab regékben, – csakhogy aztán akár ember, akár tündér, akár boszorkány ne legyen mindenhez értő virtuóz, vagy tökéletes bölcs, se pedig igen nagy szamár, vagy sült bolond.

A lélektani igazság nem a ritka kivitelekben hiteti el magát.

A költő a lélektani igazságot nem okoskodó, boncolgató, magyarázó módon állítja elénk, hanem az emberi járás-kelés, beszéd-, cselekvésimód mentül hívebb utánzásával.

A jó utánzásban való gyönyörködés annyira emberi, hogy a görög bölcs, Aristoteles, ezt tartja a művészet és költészet alapjának.

Mikor a múlt nyáron együtt néztük, hogy egy igen otromba elefánt úgy velocipédezett, mint akármelyik ifjú legény, s nemsokára mikor azt láttuk, hogy két bajazzo a városligetben egy ponyva alatt tökéletes elefántot játszott – (tanúm rá barátnőd B. K. k. a. ő nagysága), oly nagy taps volt mindkét esetben, hogy jobb sem kell.

Ha majd Göthét olvasod, csudálkozni fogsz, hogy ez az okos ember s egyszersmind nagy költő a majmot tartotta a legcsúnyább állatnak. Finnyás ember volt ő ekszcellenciája s azt affektálta is. A világ másképítél a majomról. Sok gyarlóságai mellett is minden állatkertben legnagyobb s leghálásabb közönsége a négykezűnek van, még pedig nem hibái, hanem érdemei miatt. Érdeme, hogy egy állat sem

tudja úgy majmolni az embert, mint a majom, kivéve az embert, a ki még nagyobb mester a majmolásban.

Csak az aesopusi s a népmesék mennek oly messzire, hogy más alsóbb rendű állatokkal utánoztatják az embert. De itt a költő kutyálkodik s ő kelme a valódi róka. Mert tulajdonkép a két lábú lény természete szólal meg a négylábú oktalan állatban.

A valódi költő mind élesszemű természetvizsgáló és emberismerő. Nemcsak ismeri, hanem a mi több, utána tud csinálni mindent. Azonban ha művész és költő egyebet nem tesz, mint egészen híven másolja a látottakat, bebizonyítja ugyan, hogy meg van nála a tehetség egyik alapfeltétele; de hogy még nem bevégzett művész és költő. Az úgynevezett naturalista és realista költők csak ennyire viszik. Hát az is jobb a semminél, de nem elég.

A költészet föladata nemcsak a tapasztalati lélektan szépségét utánozva elénk állítani, hanem különösen a fájdalmat, örömet, az emberi szívet tárni fel, s a szívre hatni. Az értelmi szép az érzelmi széppel összeolvad a költészetben. A mi meg nem indít, meg nem hat, a mi hangulatot nem kelt, az sem művészet, sem költészet nem lehet. Van a hatás mértékének számtalan foka. A hangulat néha oly finom, mint Petőfinek a teljes lelki csendet és békét lehellő alföldi leírásaiban, vagy Arany Jánosnak „Ez a világ“ című csendes remekében. Akármely lapon nyitjuk fel egy Voltaire, Göthe prózai művét is, megcsap mindjárt a lélek szellője, mely néha rendkívül finom, de mindig kellemes hatású.

Soha sem szabad felejtenie a költőnek, hogy épen oly közeli atyjafia neki a zenész, mint a festő.

De épen azért, mivel a költészetben érzésnek, hangulatnak is kell lennie, természeténél fogva nem lehet a valóságnak egészen szolgai, földhöz ragadt másolója. Az emberi érzés, fölhevülés mindig túloz. A költészetnek és művészetnek is bizonyos mértekig túloznia kell. Csakhogy ebben a túlzásban áll, ha illő korlátok közt marad, a legnagyobb hűség. A költő emberi mély érzése által vezetve, rajzában csak egyet, a fődolgot találja el, s ez többet ér aztán minden fotografiánál.

Kiváló szerepe van még a költészetben az erkölcsi szépnek is.

Nevezetes, hogy maga a közönséges nyelv is mily közel rokonságba hozza, sőt azonosítja az erkölcsi jót a széppel. „Jó tett” kitelik minden megerőltetés nélkül igen gyakran; de a „szép tett” már áldozattal jár, sőt járhat a legnagyobb önfeláldozással is. Időtlenség volna azt válaszolnom egy levélre: „jó, hogy írtál” e helyett „szép tőled, hogy írtál.” Gúnyosan mily lesújtó az ilyes: „Szépen jöttél el” – vagy „No hiszen, szép ember vagy te!”

A költő lélektanilag sem állítná elő híven, képzelt személyeit, ha azok nem tudnák, mikor tesznek jót, mikor rosszat. De ezenkívül múlhatatlan, hogy maga a költő szolgáltasson igazságot; mert különben kielégítőleg be nem fejezheti elbeszélését vagy drámáját. Az egész közönségben a gyermekkor óta oly mélyen gyökerezik az örökös ítélgetés, hogy a magát legjobban szépítgető gyönge ember is, pletykaképen nagyon szigorún szokott ítélni nálánál jobb felebarátja fölött. Az emberi lélek ezen kétszer kettőjén legkevésbé a költő teheti túl magát. De ez nem minden. A költő, mint mondám, az emberi érzelmek húrjait pengeti. Minő érzel-

mek lehetnek azok, azt az erkölcsi szép törvénye határozza meg. Bűnös, gonosz indulatok és jellemhibák csak mint bűnhődők szerepelhetnek a költészetben.

Végre egy másnemű szépség a művészi forma: a bevégzettség, s mindaz, a mit fentebb a zenével összehasonlítva mondék. Egy elejétől végig a hangulat és jelesség egyenlő színvonalát megtartó s mégsem egyhangú költői nagyobb mű a ritkaságok közé tartozik, mint a gyémánt, s ez tartja fenn századokra az ilyeneket.

A költészet ruhája változik. De valamint az ezerféle divat ellenére az emberi szépség mindig szépség marad, úgy a remek mű sem veszt becséből.

Bármennnyire különbözzenek az egyes korszakok viseletei, úgy látjuk, hogy az emberi alakok, melyeket Phidias, később Rafael, Rubens faragtak és festettek, maig is, századok múlva, nagyon szépek. Azért a leányok, asszonyok a szokásos fokon túl hiában való dolgot cselekesznek, ha természetes szépségük cicomáira nagy gondot fordítnak. A szép mindig szép, s néha még szebb az ő egyszerűségében. Igaz, hogy cicomázva is szép, ha ízléses.

Sok divattal, sokféle ízlésváltozással dacoltak már a mű- és irodalmi remekek. – Gyémántoknak nevezém őket. Már pedig ha a közönséges életben, utcai viseletben a gyémánt nem szokásos, de ünnepélyes alkalmakra, tudtommal soha sem ment ki divatból, mióta ismerik. Még az álgyémánt divatja sem diadalmaskodik rajta.

Az elősorolt sokféle szépség egyesül, összeforr egy valódi költői műben. Annál fogva egy mű remekben a *szép* egyértelmű a *tökéletessel.*

Ebben áll különösen a művészet és költészet nevelő hatása. Nagy erkölcsi, nagy jellemerő kell egy más tehetségekkel is megáldott emberben, hogy a tökéletesre törekedjék, s azt megközelítse. Művész és költő jó példával jár elöl az összes irodalomnak s egy egész nemzetnek.

De legyen elég. Hosszú levél ez így is – talán el is aludtál már mellette. Szívesen írtam meg mind ezt neked. Attól félek, jóval több, mint a mennyit tudni akartál. Mert azt sejtem, hogy Bélával (kit elejétől fogva reálistának, téged meg ideálistának ismerlek) vitatkozván arról, mi a szép, fogadtatok – s engem egyszerűen bírónak kértetek fel. Ha így van, kérlek, a nyertes fél juttasson nekem is valamit a nyereségből... Jaj! igaz! A bírónak nem szabad ajándékot fogadni el! Az nem volna szép!

Szempontok egy nagyszabású irodalmi életmű rekanonizálásához

(A szerkesztő utószava)

Salamon Ferenc a 19. század második fele magyar irodalmának tevékeny és a maga idejében nagy hatású kritikusa. Vaskos köteteket kitevő, tekintélyes méretű és színvonalú irodalmi munkássága ellenére irodalomtudományos tevékenységére eddig jobbára csak a fontos irodalomtörténeti kérdésekkel való metszéspontjaiban figyeltek a magyar irodalom történetével foglalkozók.[1] Az irodalmi munkásságának szövegeit összegyűjtő kiadás ennek a hézagos Salamon-képnek az árnyalásához szeretne hozzájárulni.

Irodalmi tevékenységét az irodalomtörténeti recepció sok esetben csupán néhány kiragadott életrajzi tény kontextusában értékelte. Ilyen például, hogy az ő általa elnevezett irodalmi Deák-párthoz, vagyis az Arany köré csoportosuló értelmezői közösséghez tartozott, Deák neki mondta tollba a híres *Húsvéti cikk*et, Arany tőle kapta a gitárját, róla írt verset Lisznyai Kálmán, ő volt, aki kemény kritikát írt Petőfiről, végül pedig elpártolt az irodalomtudománytól, és helyette a történettudományt választotta. Ugyanakkor, ha így egyben szemrevételezzük a körülbelül egy évtizedes intenzív irodalomtudományos tevékenységének tekintélyes termését, széles látókörű, a tanulmányaiban hatalmas és rétegzett tudást működtető, sokoldalú gondolkodó képe rajzolódik ki, akinek a szövegei egytől egyig

[1] Például Milbacher Róbert *„Földben állasz mély gyököddel...”* A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata (Osiris, Bp. 2000.) című könyvében Salamon népiesség-fogalmáról; Szajbély Mihály, *Közvéleményformálás és társas élet: az irodalmi Deák-párt kialakulása* (= Kiczenko Judit – Thimár Attila (szerk.), *A XIX. század vonzásában*: Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére, PPKE-BTK, Piliscsaba, 2001. 205–219.) című tanulmányában Salamonnak az irodalmi Deák-párt kialakulásában és későbbi megítélésében betöltött szerepéről is értekeznek. Dávidházi Péter a 19. századi Csokonai-recepció vizsgálatakor tér ki Salamon Csokonai-értelmezésére (*Egy nemzeti tudomány születése.* Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet, Akadémiai-Universitas, Bp., 2004. 406–408.), a 19. század közepének realizmus-fogalma értelmezésekor pedig T. Szabó Levente Mikszáth-monográfiájában (*Mikszáth, a kételkedő modern*, L'Harmattan Kiadó, 2007. 252–272.), valamint Hites Sándor *A realizmus korai magyar fogalomtörténetéről* (Irodalomtörténet 2016/3, 263–299.) című tanulmányában foglalkozik Salamon Balzac-tanulmányának érveivel.

a kor irodalmának fontos sajtóorgánumaiban láttak napvilágot,[2] a kor viszonyaihoz képest jelentős láthatósággal és hatással rendelkeztek, minőségileg és mennyiségileg is kiemelt fontosságú korpuszát képezik a 19. század középi magyar irodalomnak. Világ- és irodalomszemléletének, kritikai normakészletének, szaktudósi önszemléletének az értelmezése azért is elengedhetetlen, mert egyrészt újabb perspektívákkal szolgálhat általa is befolyásolt, nagyobb léptékű irodalomtörténeti folyamatok értelmezéséhez, másrészt pedig, mivel tevékeny részese volt kora értelmiségi és szaktudományos hálózatainak, ezeknek a működése és a viszonyrendszerek dinamikája is nehezen vagy másként érthető, ha nem számolunk a Salamon által játékba hozott jelentésekkel.

Salamon 1825-ben Déván született, a nagyenyedi kollégiumi évek után jogász oklevelet szerzett, s még irodalomtudományos karrierje előtt matematikát is tanított (Nagykőrösön, Arany kollégájaként), orvosi egyetemre is beiratkozott, majd ezután kezdett irodalommal foglalkozni. Először szépirodalmi műveket fordított magyarra (főként angolból és franciából),[3] majd leginkább színikritika-írással foglalkozott, de szép számmal jelentek meg irodalomtörténeti írásai is. Nyilvánvalóan nem ő volt az egyetlen a kortársai között, akik irodalmi karrierjük előtt más tudományszakok tudósaiként is tevékenykedtek, vagy az irodalmi szakmájuk mellett egyéb, komplementer szakmákban is kipróbálták magukat,[4] így a későbbi Salamon-recepció Salamonnak ebben az akár szinkretikusnak is nevezhető „múltjában" nemhogy nem látott problémát, de főként matematikusi pályaszakaszát kifejezetten jótékony hatásúnak láttatta későbbi irodalomtudományos normakészletére és szaktudósi habitusára nézvést. Nem úgy az időben későbbi, történészi tevékenysége esetében: Salamon szakmai életútjának történészi szakasza negatív hatással volt irodalomtudományos munkásságának későbbi megítélésére. Egy-

[2] Előbb a Budapesti Hírlap tárcáját szerkesztette, majd Arany János Szépirodalmi Figyelőjének volt állandó színi referense, irodalmi szövegeinek tetemes hányada ezekben a lapokban látott napvilágot. De jelentek meg írásai a Pesti Naplóban, a Budapesti Szemlében is, sőt még a Hölgyfutárban és a Magyar Postában is.

[3] Az ő fordításában jelent meg például Charles Dickens néhány novellája: a *Two Cousins* (*Két unokatestvér*, 1854. ápr. 13–16.) és a *Flower-bells* (*Virágharangok*, 1854. júl. 4. – júl. 6) a *Household Words*-ból, valamint a *The Battle of Life* (*Az élet harca*, 1854. okt. 27. – dec. 28.), ő fordította le Thackeraynak az *A Legend of the Rhine* (*Egy rajnai legenda*, 1854. aug. 15. – szept. 7.) és a *The Great Hoggarty Diamond* (*A család gyémántja*, 1857. jan. 10. – márc. 31.) című írásait, valamint Armand de Pontmartin: *L'Enseignement mutuel ou Un bien averti en vaut deux* (*A kölcsönös oktatás vagy Jó szót nem kell kétszer mondani*, 1854. szept. 17. – okt. 8.) című művét. Ezek a fordítások mind a Budapesti Hírlap tárcájában láttak napvilágot, de önálló kiadványként, könyv formátumban is jelentek meg műfordításai (pl. George Eliot *Adam Bede* c. regénye: Eliot György: *Bede Ádám*, Kisfaludy-Társaság, Pest 1861-62).

[4] Az irodalom és az irodalmi szakkritika önálló szakmává válásának folyamatáról l. T. Szabó Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete*. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához = uő, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Komp-Press–Korunk, Kolozsvár 2008. 197–227.

részt morális kérdésként exponálták: Salamon kvázi hűtlen lett az irodalomtudományhoz.[5] Másrészt irodalomtudományos módszereit és normakészletét a későbbi történettudományi szaktudósi habitusát előkészítő köztes állomásként írták le, és ennek megfelelően a kevésbé értékes életrajzi „előzmény" státusába helyezték.[6]

Könnyen adódik a kérdés, hogy miért is érdemes egy olyan szerző életművével foglalkozni, aki ekkora szövegmennyiséget hozott létre, a mai irodalomtörténeti gondolkodásban mégsem tekintik a 19. század kritikusi élvonalába tartozó gondolkodónak. Egyszerre több válaszom is volna erre.

A jegyzetanyagban rekonstruált irodalomkritikai és színikritikai vitákon keresztül igyekeztem láthatóvá tenni, hogy írásaiban milyen fontos, korabeli irodalomtörténeti kérdésekhez szólt hozzá, jelentős irodalomtörténeti folyamatokra volt hatással. A korabeli irodalmi elitet leginkább foglalkoztató számos kérdéssel kapcsolatban volt hozzáfűzni valója, és több esetben is, mondhatjuk, különvéleményt fogalmazott meg, ami aztán termékeny vitákat eredményezett. Ő jelentette meg például az egyik első fontos realizmus-értelmezést magyar nyelvterületen, még ha fordításként megfogalmazott állásfoglalás formájában is,[7] a magyar irodalmi népiességgel és a népnemzeti irányzat mibenlétével kapcsolatban több vitát is folytatott,[8] az 1861–62-ben Arany János Szépirodalmi Figyelőjében zajló egyik első fontos kritika-vita hozzászólója,[9] és ezekkel a szövegeivel, s más vitáival is az irodalomkritikának és a színikritikának mint önálló műfajnak a kanonizációjában fontos szerepet játszott, a színikritikáiban megkonstruált színikritikusi szerep mérvadó és nagy hatású szakmai identitásminta volt a színikritika hivatásosodásának folyamatában, és így komoly szerepe lett a magyar nyelvterületen kanonizálódó színikritikusi szakmai identitás kialakulásában.[10] Az általa ismert és hivat-

---

[5] Pl. Fitz Artur, *Salamon Ferenc mint műbíráló*, Bp. 1912., főként: 7. – Ifj. Szász Károly, *A magyar színikritika története 1849–1867-ig*, Bp., Franklin, 1929. 35.

[6] Pl. Szilágyi Sándor, *A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története. Írta Salamon Ferenc*, Pesti Napló, 1866. júl. 1-5., 149-4839; 152-4862. sz. – Pauler Gyula, *Salamon Ferenc legújabb munkája*, Budapesti Szemle, 48. köt., 120. sz., 1886., 447–459. – Tagányi Károly, *Salamon Ferenc. Budapest Története*, Századok, 21. évf. 1887. 48–71.

[7] Salamon F[erenc], *Balzac összes munkái*, Budapesti Szemle 1858. 2. köt., VI. füz. 408–422.

[8] L. Greguss Ágosttal folytatott egyik vitáját (Salamon Ferenc, *Arany János és a „népiesség"*, Budapesti Hírlap 1856. júl. 10–11–12–13. 159–160–161–162. sz. – Greguss Ágost, *Eszmecsere a „népiesség" ügyében*, Pesti Napló 1856. júl. 22. 364. sz. – [sz. n.], *Igazítás*, Pesti Napló 1856. júl. 24.), vagy népszínmű-vitáját Szigligetivel (l. az első kötet 111. szövegének jegyzetét). Az irodalmi népiesség mögött meghúzódó világ- és nemzet- és nyelvszemléleti háttér fontosságáról és következményeiről l. kiemelten S. Varga Pál, *A nemzeti költészet csarnokai.* A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban, Balassi Kiadó, Bp., 2005.

[9] A kritika-vita szövegeit l. a második kötet 49. szövegének jegyzetében, más kontextusban a kérdésről l. még: T. Szabó Levente, *Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években* = uő (szerk.), *RODOSZ-tanulmányok I.*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003., 175–190.

[10] Zabán Márta, *Salamon Ferenc szakmai életútja.* Hivatástörténeti esettanulmány,

kozott tetemes mennyiségű ismeretanyag minőségét gazdag idegennyelv-ismerete is garantálja: németül, angolul, franciául, latinul, görögül biztosan magas szinten tudott.

Ugyanakkor ez a korabeli markáns jelenlét, szövegeinek egykori fontossága nem köszön tehát vissza az irodalomtörténeti kanonizációjában, s ennek második okaként azt emelném ki, hogy Salamon valószínűleg nem foglalkozott elég hosszú ideig az irodalommal, s ezt a máig hagyományozott korabeli professzionalizációs logika szerint úgy fogták fel kortársai, hogy nem teljesedett ki, csonka maradt a szakmai pályája: irodalmi munkásságának nagyobbik része időben aránylag rövid időintervallumot, egyetlen évtizedet ölel fel (kb. az 1854–1865 közötti időszakot). Így a hosszú 19. századról megfogalmazódó retrospektív diskurzusban nyilvánvalóan kisebb szerepet játszhat, mint a század több évtizedében is aktív kritikusi és irodalomtudósi tevékenységet folytató gondolkodóink: a közel fél évszázadig aktív Gyulai Pál, az irodalomkritikai munkásságát később a széptan egyetemi oktatójaként legitimáló Greguss Ágost, a kritikus Arany, nem beszélve a század utolsó negyedében tevékenykedő új kritikusnemzedék(ek)ről.

Az utókor Salamon-képét hírhedt Petőfi-tanulmányának recepciója is jelentősen befolyásolta. A *Petőfi Sándor újabb költeményei* című 1858–59-es tanulmányának,[11] – úgy, ahogyan egyébként a népiesség terminus létjogosultságát megkérdőjelező írásainak is – az utóélete látni engedi, hogy Salamon kanonizációjának korszakonként ideológiai akadályai is voltak. A 20. század folyamán születtek olyan, a maguk korában kanonikusaknak számító értelmezések, amelyek Salamont egyenesen népellenségként prezentálták.[12] Ez úgy történhetett, hogy szakkritikusi pályájának aktív periódusa egybeesett az irodalomtudomány szakmává válásának azzal a fázisával, amelyben fontos kérdésként mutatkozott meg az egyes szakterminusok értelmének pontos körülírása, a szaknyelv egyértelművé tétele. Ezekben a szövegeiben különvéleményt fogalmazott meg a nép és a népiesség terminusokkal kapcsolatban, tulajdonképpen megkérdőjelezte létjogosultságukat az irodalmi műfaji terminológiában. Egészen pontosan arról beszélt, hogy mivel az irodalmi rendszerben a műfajok közötti különbségeket elsődlegesen formai eltérések határozzák meg, és semmiképp nem tartalombeliek, a „népies" műfajok megkülönböztetése értelmetlen dolog, mert a népi tematika szerinte önmagában nem hoz létre új műfajt. Ezek az elgondolások, valamint szigorú Petőfi-bírálata Salamon munkásságát, esztétikai alapelveit a 20. század folyamán többször is diszkreditálták,[13] a nézetei iránt ellenszenvet tápláló irodalomtörténészek a nép ellenségeként jelenítették meg, gátolva ezzel munkásságának kanonizációját.[14] Petőfi-tanulmányában

Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2014., főként 97–108.

[11] Salamon Ferenc, *Petőfi Sándor újabb költeményei*, Budapesti Szemle 1858–1859. 4–5. köt., XIV–XVII. füz. 502–516., 288–306.

[12] L. erről bővebben: Zabán Márta, *i. m.*, főként: 47–78.

[13] Petőfi-bírálatának revideálását Új Imre Attila végezte el: Új Imre Attila, *Néhány szó Salamon Ferenc esztétikájáról Petőfi-dolgozata tükrében*, Studia Litteraria 1991. XXIX. sz., 68–75.

[14] Zabán Márta, *i m.* 47–60.

ráadásul nem csupán Petőfi költészete fontos részének negatív bírálatát fogalmazta meg, hanem az irodalmi népiesség tetemes részét is kritikával illette, Petőfi-epigonoknak tekintve számos képviselőjét.[15]

A realizmus kérdésében, amint fennebb már említettem, szintén markáns álláspontot foglalt el. Az ő neve alatt jelent meg a magyar realizmus-recepció első fontos szövegeinek egyike: Eugène Poitou tanulmányának értelmezett, megjegyzésekkel kísért fordítása. Ebben az *Études Morales et Litéraires. – M. de Balzac, ses oeuvres et son influence sur la litérature contemporaine*[16] című szövegében Poitou, és vele egyetértőleg Salamon Ferenc is a realizmus bizonyos aspektusait igyekezett kiutasítani a szépirodalomból.[17] Olyan irodalmi terminusokkal kapcsolatban fogalmazott meg tehát kritikákat, kérdőjelezte meg a létjogosultságukat, amelyeket később bizonyos politikai ideológiák kisajátítottak, és ezeknek az ideológiáknak a mentén minősültek le időszakonként Salamon elgondolásai.

És ha mindez nem lett volna elég, hogy Salamont a másodvonalba utalja, a szakmai életútjában bekövetkezett törés, amint azt fentebb láthattuk, végképp olyan mederbe terelte a munkássága recepciótörténetét, amelyben javarészt a nagyok árnyékában rövid ideig tevékenykedő, kicsit dilettáns, csak félig irodalmár enyhén megbízhatatlan munkásságaként tekintettek irodalmi életművére. Az a fajta érvelés, amely szerint későbbi történészi karrierje árnyékában az irodalmárként végzett szaktudományos teljesítményének minősége legalábbis kétséges, vörös fonálként húzódik végig a recepció szövegein.[18]

Korábbi értelmezéseimben is arra törekedtem, és összegyűjtött írásainak az egybegyűjtésével is az egyik elsődleges célom az volt, hogy rámutassak: a szakmai életútjában bekövetkezett váltás okán mindkét tudományterületről többnyire hézagosan tekintettek az életműre, s ha egyben tekintünk az irodalmi életművére, annak kontextusával együtt, akkor valóságosabb képet kapunk Salamon munkásságának a jelentőségéről, hatásáról, értékéről és helyéről a kor irodalmában. A Salamon-szövegek árnyaltabb értelmezése pedig több fontos irodalomtörténeti kérdést helyez új megvilágításba.

Salamon szövegeinek értékelésekor abból indultam ki, hogy ezeknek a szövegeknek, ennek az életműnek az újrakanonizálására van szükség, s ez a korpusz messzemenően nem kapta meg az őt megillető helyet az irodalomtörténeti kánonban. Ezzel viszont nem azt szeretném állítani, hogy Salamonnál zseniálisabb kritikust aligha találunk a magyar irodalomban, sem azt, hogy bizonyos irodalomtörténeti problémákat nála jobban nem értett vagy írt meg senki. Azt sem állítom,

---

[15] A 20. században meggyökeresedett, a Petőfi utáni népies lírát epigonköltészetnek tekintő szemléletnek a megalapozatlanságáról l. Szilágyi Márton, *Lisznyai Kálmán.* Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai, Argumentum, Bp., 2001. (Irodalomtörténeti Füzetek 149), 75–90.

[16] Revue des Deux Mondes, 6. köt, 2. évf. 1856. december 15. 713–767.

[17] Salamon F[erenc], *Balzac összes munkái*, Budapesti Szemle 1858. 2. köt., VI. füz. 408–422.

[18] Zabán Márta, *i. m.* 35–60.

hogy a legjobb szövegeket ő írta bizonyos témákban, hanem hogy annyira fontos volt, amit mondott és amiről írt, hogy a kor irodalmának adekvát értelmezése szempontjából elengedhetetlen szövegeit az életművének nagyobb tömbjei kontextusa felől is érteni, a munkássága megkerülhetetlen; olyan fontos irodalomtörténeti jelenségekhez szólt hozzá, és írásainak olyan hatása volt a maguk korában, hogy szaktudósi normakészletének értelmezése teljesen átrajzol egy sor fontos korabeli irodalomtörténeti folyamatot.

Bár a kötetek anyaga műfajilag sokszínű, Salamon következetesen alkalmazott kritikusi normakészlete aránylag egységes szemléleti keretet nyújt ezeknek az írásoknak.[19] Az említett kritikusi normakészlet és Salamon világképe felől értelmezve pedig új megvilágításba kerülnek azok a kiemelkedően fontos írásai is, amelyeket irodalomtörténeti jelentőségük miatt is hagyományosan kiemelünk az életmű korpuszából.

Az életmű fontos és külön kiemelendő aspektusának tartom – s ez a gyűjtemény ezt is segít átlátni –, hogy a szövegeiben egy olyan újfajta, modern szakkritikusi identitás konstruálódik meg, amelyet a színikritikának és az irodalomkritikának mint a specializáció új szakaszába lépett tudományos területnek a kialakulása hív életre a század közepének éveiben, éppen Salamon irodalmi szempontból legtermékenyebb pályaszakaszában. Színikritikáiban színi krónikásként definiálja saját, a napisajtóban betöltött színikritikusi szerepét, általuk a kor meghatározó drámakoncepciójának, színikritikusi identitásának, színikritika-fogalmának számos aspektusa vizsgálható.[20] A külföldi vendégszínészek[21] játékáról szóló tudósításai – bár levelezéséből tudjuk, hogy ezeknek a beszámolóknak a megírását szomorú penzumnak tekintette[22] – azokra az aspektusokra hívja fel a figyelmünket, amelyekben a vendégszínész játéka esetleg normaszegőnek minősült a helyi szokásokhoz, szabályokhoz képest, és persze azokra, amiben újat tudott mutatni. Másrészt annak az adatnak a birtokában, mely szerint a szakmája szabályai által megkövetelt penzum volt ezeknek a szövegeknek a megírása, a színikritikusi szakmai normák és minimális elvárások körvonalazódnak számunkra. Tudniillik a

[19] A kritikusi életmű egyes szövegeiből kirajzolódó szabályegyüttes, valamint az ezekben a szövegekben tetten érhető irodalom- és világszemlélet értelmezési lehetőségeinek módszertanát magyar vonatkozásban Arany János kritikáinak korpuszán Dávidházi Péter dolgozta ki *Hunyt mesterünk.* Arany János kritikusi öröksége c. monográfiájában (Argumentum, Bp. 1994.)

[20] Az én egyik javaslatom Salamon színikritikáinak kontextualizálására egy olyan műfajtörténeti kérdésfelvetés volt, amellyel a műfaj világképének a naplóirodalmi műfaji hagyományokhoz és az akkor kikristályosodó tárcaműfajok normáihoz való közeledését vizsgáltam. (l. Zabán Márta, *i. m.* 97–108.)

[21] Például Ira Aldridge vagy Adelaide Ristori vendégjátékairól. (Irodalomtörténeti perspektívából l. Imre Zoltán, *Helyettesítés, mediatizáció és színház. Ira Aldridge 1853-as pesti vendégjátéka*, Irodalomtörténet 2015. 4. sz. 399–434.)

[22] „Gondolhatod, mily feladat volt rám nézve cikkeket rögtönözni Ristoriról! Sohasem sajnáltam annyira időmet az írástól, mint mikor azokat a cikkeket írtam." (Rigó László, *Salamon Ferenc kiadatlan levelei Gyulai Pálhoz*, Irodalomtörténeti Közlemények 1964. 372–380., itt: 372.)

profi színikritikus nem maga választja meg, hogy miről ír, munkaköri kötelessége olyan előadásokról is beszámolót készíteni, amelyektől egyébként különféle okoknál fogva ódzkodik.

Színibírálatain túlmenően nagyon fontosak a lapszemléi: értékelései, értelmezései a korszak szépirodalmi lapjainak funkciójáról, státusáról, arcéléről tudósítanak, és betekintést nyújtanak a közöttük levő viszonyhálózatba. Könyvszemléi, nekrológjai, pályázati döntésekről szóló jelentései, vitaszövegei a kor irodalmi intézményrendszerének struktúráit, fontos auktorainak státusát, egymáshoz való viszonyaikat segítenek értelmezni. Ezekben a műfajokban Salamon olyan sarkalatos kérdésekre volt hatással, olyan problémák kapcsán szólalt meg, mint a népiesség fogalomtörténete, a népszínmű műfajtörténete, a realizmus fogalomtörténete, a kritika műfajtörténete és még sorolhatnánk.

Salamon életműve és szakmai életútja hivatástörténeti perspektívából is termékenyen problematizálható. Egyrészt szakmai életútjának az értelmezése az irodalmi rendszer korabeli szaktudomány-elképzeléseinek hosszmetszeteként a magyar irodalmi professzionalizációt kontextusaival együtt értelmezi számunkra, a folyamat dinamikájának értelmezésében igazít el bennünket. Másrészt a szövegeiben tematizált számos irodalmi probléma hivatástörténeti kérdések értelmezéséhez szolgálhat fogódzóként.

A két kötet anyaga nem tartalmazza Salamon Ferenc teljes életművét. Elsődleges célom az volt, hogy azokat az írásokat gyűjtsem össze, amelyek főként irodalmi vonatkozásúak, vagy irodalomtörténeti szempontból a legfontosabbak. Nyilván történettudományos írásai sem elhanyagolhatóak ilyen szempontból,[23] ezek az írások ugyanakkor teljesen más jellegű, különálló részét képezik az életmű korpuszának, ezért ezekből a kötetekből kimaradtak. Irodalmi munkásságának összegyűjtött anyagát ígéri a cím, és szépirodalmi írásait, irodalomkritikai szövegeit, drámabírálatait, színikritikáit, a korabeli irodalmi, irodalomtudományos és színházi élettel, irodalom- és kultúraszervezéssel kapcsolatos szövegeit tartalmazza. Felgyűjtésre és sajtó alá rendezésre várnak még: történettudományos írásai, a közoktatással, annak újjászervezésével kapcsolatos szövegei,[24] egyéb közéleti tárgyú írásai, szépirodalmi fordításai és levelezése.[25]

Reményeim szerint maguk a szövegek fognak meggyőző érveket szolgáltatni e kötetek olvasói számára a tekintetben, hogy Salamon Ferenc irodalmi munkássága megkerülhetetlen, és méltó helyet jelöl ki számára a magyar irodalomtudomány jelesei között.

---

[23] Salamon szakmai életútját kontextualizáló monografikus értelmezésemben például az irodalmi pályaszakaszt és a történészi karriert kifejezetten egymás viszonylatában értelmezem. (Zabán Márta, *i. m.* 177–210.)

[24] A korabeli közoktatási vitákhoz hozzászóló írásai érdekes, izgalmas szövegek, abból a szempontból is nagyon fontosak, hogy Salamon oktatáskoncepciójában az a történeti kontextus is nagyon látványosan leképeződik, amelybe szakmai karrierje ágyazódik. (Zabán Márta, *i. m.* 151–176.)

[25] Salamon levelei az OSZK Kézirattárában találhatók, több fondban, s különféle jelzetek alatt.

Jegyzetek

1. Két új zsebkönyv (Pesti Napló 1858. jan. 16–24., 12-2398., 19-2405. sz.)

13. old. „szép tavasznak e kedves fecskéi" – utalás Petőfi Sándor A jó aggastyán c. Béranger-fordítására

„Athenaeum" megalapítói – Bajza József és Vörösmarty Mihály

új Aurora, ál-Aurora – utalás az Aurora-pörre, arra az 1833–34-es polémiára, amely az Aurora tulajdonjogai kapcsán alakult ki, s amikor két Aurora látott napvilágot, a Toldy Ferenc által szerkesztett Salmon utalásában az új Aurora, az ál-Aurora megnevezés pedig a Szemere Pál által szerkesztett kiadványra vonatkozik

14. old. Árvízkönyv, Kliegl-könyv, Losonczi Phönix, N. Enyedi Album – B. Eötvös József (szerk.), *Budapesti Árvízkönyv*, Heckenast Gusztáv kiadókönyváros úrnak baráti ajándékul, Pest, 1839-1841. – Garay János (szerk.), *Kliegl könyv*, Landerer–Heckenast, Pest, 1842. – Vahot Imre (szerk. és kiad.), *Losonczi Phőnix. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv*, I. köt., Pest, 1851. – Szilágyi Sándor (szerk.), *Nagyenyedi Album*, Buda-Pest, 1851.

15. old. „Az áruló gyűrű" – Jókai Mór, *Az áruló gyűrű = Szépirodalmi Album*, szerk. Szelestey László, Müller Emil könyvnyomdája, Pest, 1858. 12–23.

sepoy kegyetlenséggel – a szipolyok a gyarmatosított India helyi származású katonái voltak, említésük az egy évvel korábbi, 1857-es szipolylázadáshoz köthető

a csontok ropogása." – Jókai Mór, i. m. 23.

összedagasztott halomban." – uo.

16. old. ozmán igazságtételnek." – uo.

Kövér Lajos „Kék Hortensia" s Vadnai Károly „Az én Marim" – Kövér Lajos, *A Kék hortensia = Szépirodalmi...* 102–127.; Vadnai Károly, *Az én Marim = Szépirodalmi...* 37–57.

„Bornemiszsza Anna" – P. Szathmári Károly, *Bornemisza Anna = Szépirodalmi...* 63–88.

Csepely Sándor, Dalmady Győző, Lévai József, Lisznyai Kálmán, Mentovich Ferenc, Nyilas Samu, Pájer Antal, Szász Károly, Szelestey László, Székely József, Thali Kálmán, Tárkányi Béla, Tóth Endre, Zalár, Vajda János – Csepely Sándor, *A kis lányka = Szépirodalmi...* 101., Dalmady Győző, *Daloló leányok = Szépirodalmi...* 10–11., Lévai József, *Reménytelen = Szépirodalmi...* 8–9., Lévai József, *Isten tudja = Szépirodalmi...* 62., Lisznyai Kálmán, *Magyar gazdasszony = Szépirodalmi...* 96–101., Mentovich Ferenc, *A fogoly = Szépirodalmi...* 90–95., Nyilas Samu, *A szerzetes = Szépirodalmi...* 168–172., Pájer Antal, *Meleg szobában = Szépirodalmi...* 128–129., Szász Károly, *IV. Béla = Szépirodalmi...* 24–28., Szelestey László, *A bujdosó = Szépirodalmi...* 58–61., Szelestey László, *Virágos erdőnek... = Szépirodalmi...* 89., Székely József, *Fekete László = Szépirodalmi...* 161–167., Thali Kálmán, *Fülemile síró dala = Szépirodalmi...* 130–131., Tárkányi Béla, *Várromok = Szépirodalmi...* 7., Tóth Endre, *Tökölyiné fülemiléje = Szépirodalmi...* 1–7., Tóth Endre, *A lomb a szellőhöz =*

Szépirodalmi... 57., Zalár, *A sérthetetlen zászló = Szépirodalmi...* 32–36., Zalár, *Budapesthez = Szépirodalmi...* 173–174., Vajda János, *Éjjeleim = Szépirodalmi...* 29–31.

„Magyar bál Berlinben." – Gyulai Pál, *Magyar bál Berlinben = Szépirodalmi...* 132–160.

17. old. említett elemek egy – emend. ebből: említett eleme kegy

azt vitatja, hogy ő magyar – emend. ebből: azt vitatja hogy ő magyar

fogunk vigadni!" – Az eredeti szöveghely utolsó mondatát nem idézi pontosan: „Reám is elragadt e hangulat, én is elszomorodtam, és azon tűnődtem: vajjon eljön-e valaha az az idő, mikor otthon Magyarországon is így fogunk mulatni!" (Gyulai Pál, *i. m.* 137.)

19. old. A multat el nem törli [...] Az is, mit meghagya. – Eötvös József, *A múlt = Remény*, szerk. Vachott Sándorné, Pest, 1858. 43.

„Elvirához" – Eötvös József, *Elvirához = Remény...* 35–37.

érzelmek forrongásának – emend. ebből: érzelmek forongásának

20. old. „Búcsú" – Eötvös József, *Búcsú = Remény...* 13–15.

Szemere a Kisfaludy Társaságban – Szemere Pál, *Búcsú, Eötvös Józseftől, magyarázva Szemere Pál által = Kisfaludy Társaság Évlapjai* III. köt., Bp., 1841–1842. 109–115.

emlék a fájdalom – emend. ebből: emlék a fajdalom

Hallgatva áll [...] fövényt takar. – Eötvös József, *Búcsú = Remény...* 14.

Mohácsot énekli meg – uo.

21. old. „Márvány szobor helyébe [...] Legyen emlékjelem" – Eötvös József, *Végrendelet = Remény...* 51–52., itt: 51.

Én is szeretném [...] *nem gúnyolom.* – Eötvös József, *Én is szeretném... = Remény...* 45–46.

Kit nem hevit [...] Szakitsa ketté lantja hurjait. – Eötvös József, i. m. 46.

23. old. Vörösmartytól három kiadatlan verset – valójában csak kettőt: Vörösmarty Mihály: *Egy főúr sírkövére = Remény...* 89., uő, *Emléklapra = Remény...* 247–248.

„A hold elegiájá"-t – Petőfi Sándor, *A hold elegiája = Remény...* 171–172.

Balzsamcsepp – Arany János, *Balzsamcsepp = Remény...* 190–191.

Gyulaitól, Erdélyitől, Lévaitól, Vachot Sándortól, Vachot Sándornétól, Bérczitől, Flórától, Berecztől, Tóth Kálmántól és Endrétől, Szász Károlytól, Szelesteytől, Székely Józseftől, Tóth Lőrinctől, Thali Kálmántól, Gregustól, s végre veterán írónk Szemere Páltól. – Gyulai Pál, *Viszontlátás = Remény...* 192–194., Gyulai Pál, *Az ifjúság megvénül bennem = Remény...* 245–246., Erdélyi János, *Vörösmarty halálakor = Remény...* 145–148., Lévai József, *Veszett paradicsom = Remény...* 149–151, Lévai József, *Késő bánat = Remény...* 241–243., Vachott Sándor, *Nyárreggeli dal kedvesemhez = Remény...* 90–91., Vachott Sándor, *Vezér hang = Remény...* 114., Vachott Sándor, *Ha mi együtt volnánk = Remény...* 96., Vachott Sándorné, *November 2-kán 1857, = Remény...* 200–201., Bérczy Károly, *A száraz levél (Grűntől), = Remény...* 202., uő, *Aime celui qui t'aime (Hugo Victortól) = Remény...* 244., Flóra, *Hidd el, hogy én boldog vagyok = Remény...* 115–116., Berecz Károly, *Keleti költőkbül = Remény...* 153–154., Tóth Kálmán, *Hogy a virágok = Remény...* 117–118., Tóth Endre, *Kis kertemben = Remény...* 120., Szász Károly, *Lorsque l'enfant parait (Hugo Victortól) = Remény...* 93–95., Szelestey László, *Kivirágzott = Remény...* 195., Székely József, *Amazili = Remény...* 239–240., Tóth Lőrinc, *Visegrad alatt = Remény...* 164., uő, *Felköszöntés Fáy Andráshoz = Remény...* 196–199., Thali Kálmán, *A merengő = Remény...* III–IV., uő, *Tudod-e még = Remény...* 152., Greguss Ágost, *Idegen népdalok = Remény...* 111–113., uő, *Idegen néprománcok = Remény...* 173–178., Szemere Pál, *Mese = Remény...* 92.

A Hiúság sebz és gyógyít – Fáy András, *A Hiúság sebz és gyógyít = Remény...* 121–144.

Vándorok – Vachot Sándorné, *A vándorok = Remény...* 155–163.

Meg akar halni – Kövér Lajos, *Meg akarok halni = Remény...* 203–238.

Bizebán – Jókai Mór, *Bizebán* = *Remény...* 97–110.

a „Szépirodalmi közlöny albumá”-ban közzétett beszélyénél – Jókai Mór, *Az áruló gyűrű* = *Szépirodalmi Album*, szerk. Szelestey László, Müller Emil könyvnyomdája, Pest, 1858. 12–23.

Apám emlékezete – Száva, *Atyám emlékezete* = *Remény...* 53–88.

mint Tokaj tája. – Száva, *i. m.* 62.

2. [Jókai Mór: Dózsa György] (Pesti Napló 1858. jan. 17. 13-2399. sz.)

24. old. nem hogy félbenszakította – emend. ebből: nem hagy félbenszakította

3. Ira Aldridge vendégszereplései (Pesti Napló 1858. febr. 16–19., 37-2423., 40-2426. sz.)

24. old. Ira Aldridge – színész (1807–1867)

25. old. e lyányka a legjobb *Júlia* – l.: Salamon F[erenc], *Heti szemle*, Budapesti Hírlap 1856. jan. 23. 19. sz.

férfias önérzettel – emend. ebből: férfias önézettel

testtel, mozgással eleveníti meg – emend. ebből: testel mozgással eleveníti meg

26. old. aprólékos, egyéni szokásokkal – emend. ebből: aprólé kos egyéni szokásokkal

csaknem articulálatlan hangokká – emend. ebből: csaknem articulatlan hangokká

27. old. föladata tökéletesen ugyanaz – emend. ebből: föladata tökeletesen ugyanaz

28. old. Dumas és Maquet – Alexandre Dumas (1802–1870) és Auguste Maquet (1813–1886, francia író, Dumas legfontosabb munkatársaként tartják számon)

Ristori játékában – emend. ebből: Rostori játékában

30. old. menydörgő ágyuktól”. – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

31. old. A gyönyörű epithetonok – emend. ebből: A gyönyörű epthetonek

Shakespeare megfejti – emend. ebből: Shackespeare megfejti

32. old. Brabantio az utcán van, – emend. ebből: Brabantio az utcán,

4. Bajza József emlékezete (Pesti Napló 1858. márc. 17–18. 44-2430., 45-2431. sz.)

34. old. Bajza József (a címben) – emend. ebből: Bajza Jószef

36. old. mélyebbre ható analysiseket – emend. ebből: mélyebbre ható analysiket

Epigramm Theoriá”ja – Bajza [József], *Az epigramma’ theoriája* = *Tudományos gyűjtemény*, szerk. Vörösmarty Mihály, Pest, 1828. 7. köt. 24–61., 12. köt. 3–43.

töredék eszmék a regényről – Bajza [József], *A’ román-költésről. Töredékek*, Kritikai Lapok, III. füz., 1833. 5–64.

37. old. „Kritika kell [...] a köztényért.” – pontatlan idézet, valójában Bajza *Vezérszavá*nak két különböző helyéről származik: „Nemzetünk’ tudományi pályáját mindeddig az utolsó [ti. a bálványozó] felekezet bírja. Mi rettegünk a’ tudományos tribunaltól, utáljuk és gyűlöljük azt [...] Mi érzéseinket, dicsvágyaink’ ingereit megtagadni csak parányi részben sem tudjuk, feláldozni pedig önfényünket a’ közfényért, valamint a’ polgári, úgy a tudományos körben sem vagyunk eléggé erősek.” (Bajza [József], *Vezérszó*, Kritikai Lapok 1831. 1. füz. III–X., itt: III–IV.) – „Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos.” (Bajza [József], *i. m.*, VII.)

megindulásakor kimondatott – emend. ebből: megindulásakkor kimondatott

„A kiadó (Bajza) [...] a pártok szelleme." – pontatlan, a pontos idézet: „A' kiadó örömmel 's valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a' magyar írók, pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Ohajtaná, hogy e' pártok' szelleme el ne szúnyadjon 's törekedni fog, hogy az e' jelen lapok által is mind inkább lobogásban tartassék." (Bajza [József], *i. m.*, VIII.)

„Én párt embere vagyok" mond Bajza az Athenaeum másod évi egyik számában, [„]az elvek pártjáé és szégyenleném, ha nem volnék az, személyek pártjáé azonban nem vagyok." – Bajza [József], *Jegyzések Kunoss „Természetének" 26. és 30. számaira*, Athenaeum 1838. jún. 22. 7. sz. 116–120. itt: 120.

39. old. 1848-ban egy politikai lap vezetésével – Kossuth Hírlapja c. lap

5. Tarquinok és Brutusok (Pesti Napló 1858. máj. 7., 86-2472. sz.)

40. old. Tóth Józsefné Kovácsy Mária 1858-as, kéziratban maradt drámája

új emberek állanak – emend. ebből: nj emberek állanak

„... ut turpiter [...] teneatis amici?" – „úgy hogy a fönt takaros nő / halfarkat kapjon, csúfat, feketét, legalulra; / látva barátaim ezt, tudnátok-e nem kinevetni?" (Horatius, Ars poetica – Bede Anna fordítása)

41. old. dumtaxat et unum – emend. ebből: duntaxat et unum

„Denique, sit quodvis simplex dumtaxat et unum." – „Végül: akármibe fogsz, legyen egyszerű, váljon egésszé." (Horatius, Ars poetica – Bede Anna fordítása)

42. old. „... Amphora [...] cur urceus exit?" – „ S ha egy amphora kéne, korongod / fordultával mért lesz csip-csup bögre belőle?" (Horatius, *Ars poetica* – Bede Anna fordítása)

43. old. Liviusban, utána Schlosserben s ennek magyar fordításában megvannak írva – utalás Friedrich Christoph Schlosser, *Universalhistorische Übersicht der Geschichte der alten Welt und ihrer Cultur* (Frankfurt am Main, F. Varrentrapp, 1826.) c. művére, magyar fordításban pedig: Bajza József (ford.), *Az emberi művelődés történetei*, Hartleben K. A. tulajdona, Pest, 1844.

6. Balzac összes munkái (Budapesti Szemle 1858. 2. köt., VI. füz. 408–422.)

Salamon néhány megjegyzésén és következtetésén kívül az írás a következő kritika egyes passzusainak időnként zanzásító fordítása: Eugène Poitou, *Études Morales et Littéraires. – M. de Balzac, ses œuvres et son influence sur la littérature contemporaine,* Revue des Deux Mondes, 6. köt, 2. évf. 1856. december 15. 713–767.

A szöveg egy hírlapi vita kiváltó írása, a polémia szövegei: Salamon Ferenc, *Balzac összes munkái,* Budapesti Szemle 1858. VI. füzet, 408–422. – P. Kis Sándor [Vadnai Károly], *Őszinte levelek I–II–III,* Hölgyfutár 1858. máj. 4–5., 15., 101–102, 110. sz., 403, 407, 439–440. – [sz. n.], *A francia regény- és színműirodalom a jelenben*. Szépirodalmi Közlöny 1858. máj. 9. 1510–1513. és 1858. máj. 13. 1531–1534. – P. Nagy Sándor [Greguss Ágost], *Kétheti böngészet*, Pesti Napló 1858. máj. 9. – P. Kis Sándor [Vadnai Károly], *Az „Őszinte levelek" ügyében*, Hölgyfutár 1858. máj. 11. 107. sz. 428. – [sz. n.], *[c. n.]*, Pesti Napló 1858. máj. 11. – P. Nagy Sándor [Greguss Ágost], *Heti böngészet*, Pesti Napló 1858. máj. 16. – P. Kis Sándor [Vadnai Károly], *Még egy pár szó a PN böngészőjéhez*, Hölgyfutár 1858. máj. 18. 112. sz. 448. – Salamon F. [Salamon Ferenc], *Válasz P. Kis Sándornak*, Pesti Napló 1858. máj. 19. – [sz. n.], *P. Nagy Sándor*, Szépirodalmi Közlöny 1858. máj. 20. 1588. – P. Kis Sándor [Vadnai Károly], *Salamon Ferenc úrnak, a „Gránátosné" ügyében*, Hölgyfutár 1858. máj. 20., 114. sz., 456. – Salamon Ferenc, *Nyilatkozat*, Pesti Napló 1858. máj. 23. – [sz. n.], *Nyílt posta*, Hölgyfutár 1858. máj. 25. 117. sz. 468.

43. old. „Grandet Eugenia." – Honoré de Balzac, *Grandet Eugenia* (ford. Jakab István), Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Bp. 1843.

Sandról, Balzacról, Sue-ről – George Sand (francia írónő, 1804–1876), Honoré de Balzac (franca író, 1799–1850), Eugène Sue (franca író, 1804–1857)

44. old. Poitou – Eugène Poitou (francia irodalomkritikus, 1815–1880)

„A mysticus könyv" (Le livre mystique) – M. de Balzac, *Le livre mystique*, Werdet, Paris, 1835.

45. old. „sublim" – fenséges

a gőzerőhöz hasonlítja – Balzacnak *A szamárbőr* (*La peau de chagrin*, 1831) c. regényére utal

villanyos csapás gyanánt mutatja be – utalás Balzacnak a *César Birotteau nagysága és bukása* (*Histoire de la grandeur et de la décadence de César Birotteau*, 1837) c. regényére

az állati magnetismus – utalás Balzac *Veszélyes örökség* (*Ursule Mirouet*, 1840) c. regényére

Swedenborg – Emanuel Swedenborg (svéd tudós, 1688–1772)

tanítványaira nézve." – a *Veszélyes örökség* c. regényben szereplő idézet

sem mysticus – emend. ebből: sem mystius

46. old. „Ez tény […] letérni előle." – Poitou szövegében ez a rész nem idézőjelben szerepel

körülmények szerinti erény." – a mondat Balzac *A Nucingen-ház* (*La Maison Nucingen*, 1838) c. regényében szerepel

csak relatív fogalom." – Balzac *A megbékélt Melmoth* c. elbeszélésében szereplő idézet

Soulié – Frédéric Soulié (francia író, 1800–1847)

47. old. és írója mester." – Jean de La Bruyère, *A mai század jellem- és erkölcsrajza* (*Les Caractères ou les Mœurs de ce siècle*, 1688)

romlatlan szív kell." – Luc de Clapiers de Vauvenargues, *Introduction à la connoisance de l'esprit humain* (1746)

Pére Goriot – Goriot apó (1835)

„Két testvér" – Balzac *A kalandor* (*La Rabouilleuse*) c. regényének első megjelent részletei a Le Presse-ben *Les Deux Freres* cím alatt jelentek meg folytatásokban 1841-ben

48. old. tévedéseket, hűtlen vonásokat – emend.: hiányzó vessző pótlása

„Szerelem Physiologiájá"nak – Stendhal: *De l'Amour* (1822)

„Ursule Mirout"ban – *Veszélyes örökség* (*Ursule Mirouet*, 1840)

„Fiatal házaspár emlékiratai"-ban – *Mémoires de deux jeunes mariées* (1842)

Habár többször kísérté – emend ebből: Habár többször kíséré

49. old. Rochefoucauld – François de La Rochefoucauld (francia író, 1613–1680)

sohasem tudta festeni – emend. ebből: sohasen tudta festeni

„Gránátosné" – Gránátosné (*La Grenadière* c. elbeszélést fordítja Salamon tévesen *Gránátosné*nak)

„Elhagyott nő" és a „Harminc éves nő" – *Az elhagyott asszony* (*La Femme abandonnée*, 1833), *A harmincéves asszony* (*La Femme de trente ans*, 1842)

51. old. Lesage – Alain-René Lesage (francia író, 1668–1747)

53. old. „Le dernier Chuan" – *A huhogók* (*Les Chouans*, 1829) című Balzac-regény egyik variánsa

„Le Peau de Chagrin" – *A szamárbőr* (1831)

Hoffmannt – E. T. A. Hoffmann (német író, 1776–1822)

„Magán élet jelenetei” – *Jelenetek a magánéletből* (*Scènes de la vie privée*), az *Emberi színjáték Erkölcsi tanulmányainak* első ciklusa

54. old. Mesmer – Franz Anton Mesmer (német tudós, 1734–1815)

„Párisi titkok” – Eugène Sue, *Párizs rejtelmei* (*Les Mystères de Paris*, 1842–1843)

„Ördög naplója” – Frédéric Soulié *Les Mémoires du diable* (1837–1838) c. regényét valószínűleg tévedésből említi Poitou

55. old. „Honoré Balzac”-nak – emend. ebből: „Honoré Balzac ‘-nak

„de”-t – emend. ebből: ‚‘de”-t

„néha, midőn terveit […] együgyűeknek látszottak!” – emend.: idézőjelek egységesítése

56. old. Monthion-féle jutalomért – a Montyon-díj a Francia Akadémia Montyon báró által alapított, évenként odaítélt elismerése

„Falusi orvos”-ával – *A vidéki orvos* (*Le médecin de campagne*, 1832)

7. Válasz P. Kis Sándornak (Pesti Napló 1858. máj. 19., 95-2481. sz.)

A szöveg egy vita anyagának része: l.: 5. Balzac összes munkái.

57. old. curiositásból elolvastam – emend. ebből: curiositásbó elolvastam

„la Grenadiére” – Balzac elbeszélése, a címét Salamon tévesen *Gránátosné*nak fordította (l. 5. Balzac összes munkái)

a május 15-iki – emend. ebből: május a 15-iki

Poitou cikkének – Eugène Poitou, *Études Morales et Littéraires. – M. de Balzac, ses œuvres et son influence sur la littérature contemporaine,* Revue des Deux Mondes, 6. köt, 2. évf. 1856. december 15. 713–767.

58. old. A Poitou-féle cikkben […] van rajzolva.” – „Est-ce à dire que M. de Balzac ait toujours échoué dans la peinture des affections tendres du cœur humain? Non, sans doute, et tout le monde sait avec quel charme il a peint l’amour filial d’Eugénie Grandet et de Marie Claës, l’amour maternel dans la Grenadière, le dévouement conjugal sous les noms de Mme Claës, de Mme Birotteau et d’Ève Séchard, l’amour enfin, la passion sinon chaste, du moins vraie, dans *la Femme abandonnée*, dans *la Femme de trente ans*, etc.” (Eugène Poitou, *i. m.* 742)

Schmidt Julián – Julian Schmidt (német irodalomtörténész, 1818–1886)

egytől-egyig el nem olvasta – emend. ebből: egytől-egyik el nem olvasta

59. old. „klikk” cím alatt – Vadnai *Őszinte levelek* című cikksorozata harmadik része *A klikk* alcímet viseli. (l. P. Kis Sándor [Vadnai Károly]: *Őszinte levelek I–II–III*, Hölgyfutár 1858. máj. 4–5, 15., 101–102, 110. sz., 403, 407, 439–440.)

a „P. N.” munkatársairól – emend. ebből: az „P. N.” munkatársairól

P. Kis S. józaneszét – emend. ebből: P. Kis S józaneszét

hogy erős meggyőződésnek, s mint ilyet némi tiszteletben kellene tartanunk – sic!

Ezelőtt két héttel megtámadta – Vadnai Károly, *uo.*

60. old. Poitou igazságtalan – emend. ebből: Pointou igazságtalan

8. A kis árva (Pesti Napló 1858. május 23. 99-2485. sz.)

61. old. az úrfi huszárjának – emend. ebből: az úrfi huárjának

A majorosné egy torz – emend. ebből: A ajorosné egy torz

9. A ravennai viador (Pesti Napló 1858. máj. 29–30., 103-2489., 104-2490. sz.)

62. old. A ravennai viador – Friedrich Halm: *Der Fechter von Ravenna* (1854)

63. old. s. t. eff. – s több efféléneк

64. old. Szigligeti úrral vitáztam – a vita szövegei: Salamon F., *Prielle Kornélia a nemzeti színpadon*, Pesti Napló 1857. okt. 13. 233-2321. sz.; Szigligeti [Ede], *Salamon Ferenc úrnak*, Magyar Posta 1857. okt. 15., 89. sz., 17.; Salamon Ferenc, *A kritika és Szigligeti motívumai*, Pesti Napló 1857. okt. 17–18., 237-2325., 238-2326. sz.; Salamon F., *Figyelmeztetés a „Tündér Ilona", „Pünkösdi királynő" s sok más látványos népszínmű szerzőjének*, Pesti Napló 1857. okt. 21., 240-2328 sz.; Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak „A kritika és Szigligeti motívumai" cikkére*, Magyar Posta 1857. okt. 22–23., 95–96. sz., 443., 447.; Szigligeti Ede, *Köszönet Salamon Ferenc úrnak „Figyelmeztetés"eért*, Magyar Posta 1857. okt. 24., 97. sz. 451.; Salamon Ferenc, *Szigligeti úrnak*, Pesti Napló 1857. okt. 25., 244-2332. sz.; Salamon F., *Mi a kérdés?* Pesti Napló 1857. okt. 28., 246-2334. sz.; Sz. [Szigligeti Ede], *Salamon Ferenc úrnak (Végszó a „Cigány" ügyében)*, Magyar Posta 1857. okt. 30., 102. sz., 471.; Salamon F., *A drámai motívumokról*, Pesti Napló 1857. nov. 4–5., 253-2340., 254-2341. sz.; Sz. E. [Szigligeti Ede], *Az indokokról*, Magyar Posta 1857. nov. 11–12., 112–113. sz., 510–511, 515.

69. old. Ennek erős kifejezése – emend. ebből: Ennek erős kifejzése

10. Planche Gusztáv (Budapesti Szemle 1858. 4. köt., XIII. füz. 381–392.)

70. old. Montégut után – a szöveg fordítás, sok esetben rövidít, összefoglal, az eredeti írás: Émile Montégut, *Gustave Planche*, Revue des deux mondes 1858. jún. 1. 15. köt. 642–670.

73. old. Carrel – Armand Carrel (1800–1836), a National c. lap szerkesztője

akar boszút állani – emend. ebből: akor boszút állani

74. old. segedelmével sem – emend. ebből: segedelmével oem

75. old. epéskedésnek – emend. ebből: epeskedésnek

Egy nagy költő – l. Victor Hugo *Jeune homme, ce méchant fait une lâche guerre* c. 1837-es költeményét

lelki állapotban volt – emend. ebből: lelki állapothan volt

„Roszalni, úgymond […] túl a csatornán." – l. Gustave Planche-nak François Buloz-hoz írt egyik 1835-ös levelét: *Gustave Planche a François Buloz (Londres, mai 1835)* = Maurice Regard, *L'adversaire des romantiques, Gustave Planche 1808–1857*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1955. 104–105.

kevésbé bonyolult – emend. ebből: kevésbé bonyolált

mondhassa el gondolatját. – emend.: hiányzó pont pótlása

76. old. Haydn és Bethoven műveinek ismertetésében – l. Gustave Planche-nak a L'artiste 1839-es számaiban *Conservatoire* című rovatban megjelent cikksotozatát

nem boldogult s felhagyott vele – emend. ebből: nem buldogult s felhagyott vele

77. old. Raphael és Leonardo da Vinci, Rembrandt és Rubens, Delacroix és Ingres foglalják el őt – l. Gustave Planche, *Portraits d'artistes,* Michel Lévy Fréres, Libraires-éditeurs, Paris, 1853.

„Mindazon sok szellem […] félrevezet és veszélyes" – Gustave Planche, *Alfred de Vigny*, Revue des deux mondes 1832. aug. 1. VII. köt. 297–314., itt: 303–304.

78. old. csodálását, észrevevén, hogy valamelyik – emend. ebből: csobálását, észrevevén, hogy velamelyik

nem félt a közhelyektől – emend. ebből: nem félt a közhelyekről

79. old. megvesztegethetetlen volt – emend. ebből: megvesztgethetetlen volt

elemi igazságait. – emend. ebből: elemi igazságaiti

80. old. A költők és művészek – emend. ebből: A költők és mävészek
erőszakoskodó és hatalmas – emend. ebből: erőszákoskodó és hatalmas
az írói dölyf – emend. ebből: a írói dölyf
hogy e jog – emend. ebből: hog e jog

11. Petőfi Sándor újabb költeményei (Budapesti Szemle 1858–1859. 4–5. köt., XIV–XVII. füz. 502–516., 288–306.)

81. old. Újabb költeményeiben – emend. ebből: Újabb körülményeiben
Mindenkinek, […] is szabad. – Petőfi Sándor: *A költészet* (1847)
82. old. előre, mint hátratekinteni. – emend.: hiányzó pont pótlása
83. old. az írók és művészek – emend. ebből: az irkó és művészek
„semmi más […] így megyen." – Petőfi Sándor: *A Nap*
84. old. Petrarcha – Francesco Petrarca (1304–1374)
85. old. A rózsa legékesebb – emend. ebből: A rózsa legékesebbb
Erdélyországba – emend. ebből: Erdèlyországba
86. old. Nem vagyok az, […] neked köszönhetem. – Petőfi Sándor: *Ilyen asszony való nékem…*
Szerettelek […] haragszol érte. – Petőfi Sándor: *Feleségek felesége…*
87. old. II. k., 25. l. – emend. ebből: II k, 25 l.
második kötetében – emend. ebből: második köttetében
88. old. dalát, melyben felszólítja nejét – Petőfi Sándor: *Állj meg, feleségem…*
Már galambom, […] nagyon unom. – Petőfi Sándor: *Már, galambom, engedj meg…*
A merre én járok […] keres engem – Erdélyi János (szerk.), *Népdalok és mondák*, Nyomatott Beimel Józsefnél, 1846. 12–13.
89. old. Látod rózsám, […] jaj! – Erdélyi János, *i. m.* 19–20.
„Este jött a parancsolat" – Csokonai Vitéz Mihály: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor*
Jobb lett volna […] violám! – Erdélyi János, *i. m.* 31–32., itt: 31.
a sors ellen – emend. ebből: a sorsellen
90. old. egy hosszú költeményben – George Gordon Byron, *Childe Harold*
91. old. nem veszi ki gondolatát – emend. ebből: nem veszi ki gondolat-
midőn a vizsgálódási, – emend.: hiányzó vessző pótlása
„A tudomány előhaladására, […] dicsősége volt." – l. Thomas Babington Macaulay, Milton = uő, *Critical and Historical Essays Contributed to the Edinburgh Review*, vol. 1, Longman, Brown, Green, and Longmans, London, 1848. 8. és 10.
92. old. gondolkodás embere volt. – emend. hiányzó pont pótlása
egy gyermekesen boszús fölhevültében – Petőfi Sándor: *Az apostol*
a semmiben és semmiből – emend. ebből: a semmiben és semmi ből
mind költészete. – emend.: hiányzó pont pótlása
93. old. együvé forrva – emend. ebből: együve forrva
nem igen siratja – emend. ebből: nem igensiratja
94. old. képzelet logicáját – emend. ebből: képzele logicáját
Második Közlemény – ennek címe eltér a tanulmány első részének címétől: *Petőfi újabb költeményei. 1847–1849. Két kötet, Pest, Emich Gusztáv sajátja 1858.*
95. old. teszi költészetének. – emend.: hiányzó pont pótlása
Egyik költeményében – Petőfi Sándor: *Mondom, ne ingerkedjetek velem…*
96. old. a családiasság – emend. ebből: a családiásság
98. old. e sorokban rajzolja: – emend. ebből: e sorokban rajzolja;

100. old. Csókolj, csókolj […] szemeidet – a költemény címe valójában más: *Augusztus 5-dikén*

Szép szemeidnek – emend. ebből: Szép szemeinek

Szép szemeidnek […] tengerébe foly. – Petőfi Sándor: *Minek nevezzelek?*

103. old. ezt nem neveztem – emend. ebből: ezt nem nevezten

104. old. tudja kiválasztani – emend. ebből: tudja kiválaszani

Miért kisérsz […] hazaszeretet? – Petőfi Sándor: *Miért kísérsz…*

107. old. Arany Jánoshoz írt egyik levelében – itt tulajdonképpen Petőfinek az *Arany Jánoshoz* c. 1847-es versére utal

tegye le a lantot, e szent fát – Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*

„Eddig csak írtam, hol van még a tett?" – Petőfi Sándor: *Újonnan visszajött a régi baj…*

108. old. a keresztyén vallásra. – emend. ebből: a keresztyén vallsára.

109. old. és bírálatától. – emend. ebből: és bírálatától,

110. old. csak ez osztály – emend. ebből: csak ez oszály

111. old. „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban" – Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*

„Tedd le bojtár a subádat." – utalás Petőfi hasonló című versére

12. Legújabb regényeink (Album. A „Pesti Napló" múlt félévi előfizetőinek a folyó évi február és martius havában kimaradt számokért, 1858. 77–127.)

113. old. nincs kielégítve – emend. ebből: nics kielégítve

116. old. „De álljunk […] óra eredményét." – „Eszther" sat. szerzője [Jósika Miklós], *A hat Uderszki leány*, III. köt., Heckenast, Pest, 1858. 71.

„Vandáról szóltunk […] érzett Bruna" – Jósika Miklós, *i. m.* 134.

117. old. …„most eljött az idő […] valamit jelleméről." – Jósika Miklós, *i. m.* 88.

körülbelül tudhassuk – emend. ebből: körülbelül- tudhassuk

„Az ember különös […] két falevél." – uo.

antichamberozniok – „az előszobában várakozniuk", arra utal itt, hogy a narrátori szólam késlelteti a cselekmény előrehaladását

ennyire lealkudott – emend. ebből: ennyira lealkudott

az olvasók közt – emend. ebből: az olvasok közt

„Karthausi" – *A karthauzi* (1839–1841) Eötvös József regénye

118. old. „Falu jegyzőjé"ben – Eötvös József: *A falu jegyzője* (1845)

tárgyilagos elbeszélés – emend. ebből: tárgyilagos elbeszél és

egyik költő a másiktól – emend. ebből: egyik költő a másiksól

119. old. káros tévedés – emend. ebből: káros tévedes

„Van számos író […] az írástilalommal." – „Eszther" sat. szerzője [Jósika Miklós], *A hat Uderszki leány*, VI. köt., Heckenast, Pest, 1858. 187.

nem forrhat egybe – emend. ebből: nem forhat egybe

alig hiszszük – emend. ebből: alig hizsszük

120. old. bevallja szerelmét – emend. ebből: bevalja szerelmét

80 lapot elfoglaló – emend. ebből: 80 lapot elfogló

értekezés jött ki – [Brassai Sámuel], *[c. n.]*, Criticai Lapok 1855. 1. füz. 27–43.

„profanum vulgus" – utalás Horatius Ódáinak egyik sorára: „Odi profanum vulgus et arceo" (III. 1., „Gyűlöllek, aljnép! hagyd el e szent utat!" Bede Anna Fordítása)

121. old. külön külön – emend. ebből: külön kölön

122. old. írói modora – emend. ebből: írói modorra
mutatni. – emend.: hiányzó pont pótlása
123. old. „azt hittem, […] kitelhetik." – Pálffy Albert, *Az atyai ház*, I. rész, Heckenast, Pest, 1858. 117.
„…a helybeli […] ámen." – Pálffy Albert, *i. m.* 152.
„Hozzá kezdtünk a leveshez." – Pálffy Albert, *i. m.* 153.
124. old. „Azt kezdtem […] szeretem." – Pálffy Albert, *i. m.* 163–164.
szavai nyersek – emend. ebből: szavái nyersek
Mindezekhez határozott – emend. ebből: Mindenekhez határozott
125. old. alattomos utakon – emend. ebből: alattamos utakon
126. old. az ily igazságszolgáltatásban – emend. ebből: az ily igazságszolgátatásban
127. old. a „Csehek" szerzőjét – Jósika Miklós: *A csehek Magyarországban* (1839)
128. old. II. Rákóczy György – emend.: hiányzó pont pótlása
politikáról értekezni. – emend.: hiányzó pont pótlása
129. old. „Embernek […] áldozata!" – P. Szathmáry Károly, *Vetélytársak*, II. köt., Emich, Pest, 1858. 16.
130. old. különbséget hozzuk föl – emend. ebből: külömbséget hozzuk föl
lehet valaki gondolkodó – emend. ebből: lehet valaki gondolkódó
131. old. el nem lehet – emend. ebből: elnem lehet
dalában és drámájában. – emend.: hiányzó pont pótlása
132. old. eszméje volt. – emend.: hiányzó pont pótlása
kimeríthetetlen gazdag – emend. ebből: kimeríthetetlengazdag
133. old. eljutottak tán oda – emend. ebből: eljutottak tánoda
Épen ellenkezőleg – emend. ebből: Epen ellenkezőleg

13. A Magyar Akademiáról (Pesti Napló 1860. ápr. 3., 78-3043. sz.)

134. old. a nagy hazafi – utalás Széchenyi István grófra
136. old. a mű befejezésével – emend. ebből: a mű lefejezésével

14. Akademiánk föladata (Pesti Napló 1860. máj. 1., 102-3067. sz.)

136. old. előbbi cikkemben – l. 13. *A Magyar Akademiáról*
137. old. felfrisítésre van szüksége – emend. ebből: felfrisítésre van szüksege
138. old. hitelvesztett „Augsburgi"-nak – Augsburger Allgemeine Zeitung
139. old. egész bizonyossággal – emend. ebből: egész bizonyossággel

15. A magyar Akademia külön föladata (Pesti Napló 1860. máj. 9., 109-3074. sz.)

141. old. vagy nyelvünk. – emend.: hiányzó pont pótlása
142. old. a magyar nyelv nagy tárházát – Czuczor Gergely – Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, Emich, Pest, 1862–1874.
összehasonlító módszer – utalás Hunfalvy Pál *Nyelvészeti nagy tennivalóink s a finn népek régisége* című 1851-es akadémiai felolvasására
legelső életföltételeinek – emend. ebből: legelső életföltéte leinek

16. [Alphonse Karr: A normandi Pénelopé] (Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 14. 2. sz. 30–31.)

143. old. „A normandi Pénelopét." – Alphonse Karr, *La Pénélope normande* (1858)

17. A Kisfaludy-Társaságról (Pesti Napló 1860. nov. 15–24., 265-3230., 273-3238. sz.)

145. old. Camoens műve – Luís de Camões: *Os Lusíadas* (*A Luziadák*, 1572)

147. old. jelenti barátjának – l. *Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak [1809] = KFÖM*, VI. köt. *Levelezés*, s. a. r. Dr. Váczy János, MTA, Bp., 1895. 322–324.

általános insurrectióval foglalkoznak – az utolsó nemesi felkelés (insurrectio) vagy a győri csata a magyar nemesek verségével és a francia hadak győzelmével zárult

18. Nov. 18-tól – 25-ikéig (Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 28., 4. sz., 60–63.)

148. old. kimondotta előrajzában – [Arany János], *Előrajz*, Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 7., 1. sz. 1–2.

a létező […] kísérni. – szó szerinti idézet: Arany János, *i. m.* 1.

149. old. „Ploermeli búcsú” – Giacomo Meyerbeer – Michel Carré – Jules Barbier: *Dinorah, vagy A ploermeli búcsú* (*Le Pardon de Ploërmel*, 1859)

Offenbach-féle kis dalmű – Jacques Offenbach – Michel Carré – Léon Battu: *Eljegyzés Lámpafénynél* (*Le mariage aux lanternes*, 1857)

„Windsori víg nők” – Salomon Hermann Mosenthal – Otto Nicolai: *Die lustigen Weiber von Windsor*

Franciaországban is kiment – emend. ebből: Franciorszégban is kiment

Sz.-L.-né – Szathmáryné Farkas Lujza (1818–1893)

150. old. Legouvé szobalányától – Ernest Legouvé: *Rang és szerelem*

Fáy művében – Fáy András: *A régi pénzek, vagy: Az erdélyiek Magyarországban*

151. old. így tett R. – Rónai Gyula (1858–1874)

helyrehozhatatlan károkat – emend. ebből: helyrehozhatathatlan károkat

152. old. „Vén bakancsos” – Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* (népszínmű, 1855)

19. A Szerencse gyermeke (Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 5., 5. sz. 76–79.)

153. old. Szerencse gyermeke – Charlotte Birch-Pfeiffer: *Kind des Glücks*

Don Carlos – utalás Friedrich Schiller *Don Carlos* című drámájára

154. old. higgyen szavának – emend. ebből: hígyen szavának

Gilberte mostoha anyja – emend. ebből: Gillerte mostoha anyja

156. old. „Lowoodi árva” – Charlotte Birch-Pfeiffer: *Die Waise aus Lowood*

20. Berzsenyi eddig ismeretlen levelei (Szépirodalmi Figyelő 1860. december 12., 6. sz. 93–94.)

157. old. 12 levelet ád ki Berzsenyitől – Toldy Ferenc, *Berzsenyi levéltárcájából*, Új Magyar Múzeum 1860. aug., VIII. füz. 73–94.

158. old. Az én hazafiúi […] számlálok. – Toldy Ferenc, *i. m.* 77.

„Te nem kérgét […] sem dicsérte.” – pontatlan idézet: „Azokat oly igazán, oly helyesen, mint Te, még senki sem dicsérte. Te épen azon oldalról nézed az én poesisomat, amelyről én ezt nézetni kívánnám. Te nem kérgét, hanem lelkét tekintéd, s ha van valami érdeme, felfedezted.” (Toldy Ferenc, *i. m.* 77.)

ódai stílt megmutatta – „De mit tehetek róla hogy én a görög egyszerűt legfőbbnek látván, poesiánkat a görögökével meggörgettetni s a sípoló Marsias hetedik bőrében, mint Hercules a Centaurus ruhájában, megégnio többre teszem mint azt, hogy a létániás világnak az ódai stílt megmutattam." (Toldy Ferenc, *i. m.* 92.)

„Jó verset […] bocskora." – Toldy Ferenc, *i. m.* 89.

„hogy Himfy […] ez a poésis." – Toldy Ferenc, *i. m.* 82–83.

21. [Heti szemle] (Szépirodalmi Figyelő 1860. dec. 19., 7. sz. 110–111.)

159. old. A szép molnárné – Mélesville – Charles Duveyrier: *La meunière de Marly* (1840)

egy igen kis operával – Jacques Offenbach – Michel Carré – Léon Battu: *Eljegyzés Lámpafénynél* (*Le mariage aux lanternes*, 1857)

22. Szózat megyei és városi levéltáraink ügyében (Pesti Napló, 1860. dec. 23., 297-3262. sz.)

161. old. Fehér megyében is – emend. ebből: Fehé megyében is

Gerlóczy úr – Gerlóczy Imre (1808–1877)

23. Petőfi bemutatása a franciáknál (Budapesti Szemle 1860., 9. köt., XXVIII–XXIX. füz., 219–227.)

163. old. lelkesedésre lobbanni – emend. ebből: lelkesedésre lobbani

Saint-René Taillandier ad Petőfiről – Saint-René Taillandier, *La poésie hongroise au XIXe siècle*, Revue des deux mondes 1860. ápr. 15., 26. köt., 927–956.

németek fordításai után – Fr[iedrich] Szarvady – Moritz Hartmann, *Alexander Petőfi's Gedichte*, Leske, Darmstadt, 1851. és Karl Maria Kertbeny, *Dichtungen von Alexander Petőfi*, Brockhaus, Lipcse, 1858.

Schmidt Julián – emend. ebből: Schmid Julián

Petőfiről írt rövid cikkét – [sz. n.], *[c. n.]*, Budapesti Szemle 1857. I. köt. 2. sz. 303–306., emend. ebből: Petőfiről rövid cikkét

164. old. „Van-e hát […] vala néma." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 930.

Eichhornok, Bouterweckek – Johann Gottfried Eichhorn, *Allgemeine Geschichte der Kultur und Literatur des neuern Europa*, Göttingen, 1799. és Friedrich Bouterwek, *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des dreizehnten Jahrhunderts*, Göttingen, 1804.

„Végre, […] Petőfi Sándor volt." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 933–934.

Tegner – Esaias Tegnér (1782–1846)

„Zsigmond király" (?) – a kérdőjelet Salamon Ferenc tette hozzá

„Cserhalom" – emend. ebből: „Cserhalom)

165. old. „Mindazon érzelmek, […] e dalnokában." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 937–940.

166. old. megértenünk. – emend. ebből: megértenünk,

„Nem ismerünk-e […] megmentették." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 942–943.

167. old. „A kincs, […] hőse történetét." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 943.

„János Vitéz […] rónaságon." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 944.

169. old. „Petőfi legeredetiebb […] a Kaukázusé." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 945–946.

„Magyarország jól teszi, […] a karddal." – Saint-René Taillandier, *i. m.* 956.

24. Csokonai Dorottyája (Szépirodalmi Figyelő, 1861. jan. 2–9–16–25–30., febr. 6–13–20., 9–10–11–12–13–14–15–16. sz. 129–133., 145–148., 161–164., 177–181., 193–196., 209–212., 225–228., 241–244.)

170. old. Kock-féle – Paul de Kock (francia író, 1794–1871)

171. old. titoknoka véleményétől – D. Schedel Ferenc, *Csokonai élete* = uő, (s. a. r.), *Csokonai Mihály minden munkái*, Pest, 1844. XIII–C.

nem ismerésének – emend. ebből: nem ismérésének

a mi collegiumaink – emend. ebből: a mi collegumaink

172. old. „deáki életben […] soha sem bírt;" – D. Schedel Ferenc, *i. m.* XLIII.

nevettetésen kívül – emend. ebből: nevettésen kívül

173. old. műve megírására. – emend. ebből: műve megírására,

174. old. arc pirosítás – emend. ebből: arc pirósítás

Kölcsey *csak* a leírásban tartja kitűnőnek Csokonait – „Cs[okonai]nak élete, minekutána Debrecent elhagyta nyughatatlan volt, 's ennek és szerelmének, 's a' német poesissel való ismerkedésnek tulajdoníthatjuk, hogy dalaiban a' Sentimentalis tón kezdett zengeni, mellynek még a' Múzában nem igen van nyoma, mert az inkábbára deák költőkben élt ifjú, hajlandóbb volt a' poetai descriptiókra, mint a' lélek' érzéseinek dallásokra; 's tapasztalás bizonyítja, hogy a' ki az iskolai útmutatások szerént kezdi poesisát, az mind descriptiókkal kezdi azt" (Kölcsey Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály' munkájinak kritikai megítéltetések*, Tudományos Gyűjtemény 1817. III. köt. 3. sz. 107–118., itt: 111–112.)

175. old. Nagyjaik viselik […] Britannia trónját. – Of these the Chief the Care of Nations own, / And guard with Arms Divine the British Throne. (Alexander Pope: *The Rape of the Lock*, part 2)

176. old. „Mondolat." – [szerk. Somogyi Gedeon], *Mondolat*, Dicshalom [Veszprém], 1813.

178. old. Az élet külsőségeit – emend. ebből: Az élet külsőségit

állítson elő a külső – emend. ebből: állítson elő a a külső

179. old. „szárnyas jó emberek"-nek – „Dante's angels are good men with wings." (Thomas Babington Macaulay, *Milton* = uő, *Critical and Historical Essays Contributed to the Edinburgh Review*, vol. 1, Longman, Brown, Green, and Longmans, London, 1848. 26)

181. old. Tassoni elrablott vedre – Alessandro Tassoni: *La secchia rapita* (1622)

Blumauer ismert travestálása – Aloys Blumauer: *Travesztált Aeneis* (*Virgils Aeneis, travestiert*, 1783–1786)

184. old. „Tantaene animis caelestibus irae," – Ekkora hát a harag kebelében az égnek? (Vergilius: *Aeneis. Első ének*, ford. Lakatos István), emend. ebből: „Tantaene animis coelestibus irae,"

And in soft bosoms dwells such mighty rage? – Alexander Pope: *The Rape of the Lock*, Canto 1, emend. ebből: And in soft bosoms dwells such migthy rage.

Hogy vetemülsz, […] nő szivekbe? – Say what strange Motive, Goddess! cou'd compel / A well-bred *Lord* t'assault a gentle Belle? / O say what stranger Cause, yet unexplor'd, / Cou'd make a gentle *Belle* reject a *Lord*? (Alexander Pope: *The Rape of the Lock, Canto 1*)

190. old. „Még a Phoebus kelte […] puszta levegőben." – Alexander Pope: *The Rape of the Lock, Canto 2:*

For this, ere Phoebus rose, he had implor d
Propitious Heav n, and ev ry pow r ador d,

But chiefly love – to love an altar built,
Of twelve vast French romances, neatly gilt.
There lay three garters, half a pair of gloves;
And all the trophies of his former loves;
With tender billet-doux he lights the pyre,
And breathes three am rous sighs to raise the fire.
Then prostrate falls, and begs with ardent eyes
Soon to obtain, and long possess the prize:
The pow rs gave ear, and granted half his pray r,
The rest, the winds dispers d in empty air.

193. old. kíméli a legelevenebb részletezést – emend. ebből: kíméli a a legelevenebb részletezést

194. old. Pope találmánya. – emend.: hiányzó pont pótlása

195. old. Haragos Thalestris […] parti virányában. – Alexander Pope: *The Rape of the Lock, Canto 5:*

While through the press enrag d Thalestris flies,
And scatters death around from both her eyes,
A beau and witling perish d in the throng,
One died in metaphor, and one in song.
“O cruel nymph! a living death I bear,”
Cried Dapperwit, and sunk beside his chair.
A mournful glance Sir Fopling upwards cast,
“Those eyes are made so killing”—was his last.
Thus on Mæeander s flow ry margin lies
Th expiring swan, and as he sings he dies.

Szivem szép tavasza – emend. ebből: Sivem szép tavasza

Két szeméből […] visszahangzik. – Alexander Pope: *The Rape of the Lock, Canto 5:*

Sudden, with starting tears each eye o erflows,
And the high dome re-echoes to his nose.

196. old. neheztelésének okát, – emend. ebből: neheztelésének okát’

197. old. hasonló tanulságot – emend. ebből: hasonló tanulsáságot

198. old. más elmondhatna – emend. ebből: más el-elmondhatna

199. old. „vállal magasabb a többi seregnél,” – Vörösmarty Mihály: *Cserhalom* c. művéből való idézet

200. old. Elkerülhetetlen-e – emend. ebből: Elherülhetetlen-e

203. old. úgy látszik 1793-tól – emend. ebből: úgy látszik 1893-tól

205. old. gyöngévé, jellemtelenné – emend. ebből: gyöngévé, jelemtelenné

207. old. „Én „Árpád” írója […] becsülete ellen.” – Csokonai Vitéz Mihály: *Az epopoeáról közönségesen*

25. [Dobsa Lajos: Beszterczei gróf és Ronow Ágnes] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 9., 10. sz., 158.)

208. old. megrázó catastrophája – emend. ebből: megrázó catostrophája

26. [Heinrich Laube: Essex gróf] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 25., 12. sz. 190–191.)

209. old. Essex gróf – Heinrich Laube: *Graf Essex*

210. old. Cárnő – Eugène Scribe: *La czarine* (1855)

Rang és Szerelem – Ernest Legouvé: *Rang és szerelem*

27. [Benkő Kálmán: A vén székely, vagy az utolsó tatárfutás] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jan. 30., 13. sz. 206–207.)

213. old. Andor és Róza házasságába – emend. ebből: Andor és Róza házasságában

28. [William Shakespeare: A makrancos hölgyének Deinhardstein-féle átdolgozása] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 6., 14. sz. 222–223.)

Deinhardstein – Johann Ludwig Deinhardstein (1794–1859)

Tündérlak Magyarországon – Szentpétery Zsigmond: *Rokkant huszár vagy tündérlak Magyarhonban*

215. old. ószeréből került ki – emend. ebből: ószeréból került ki

29. [Szigligeti Ede: Tinódi] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 20. 16. sz. 253–254.)

Szigligeti Ede: *Tinódi* c. színművének 1861. febr. 8-i előadásáról

216. old. Szerk. – Arany János jegyzete

a férfi és zenekar énekei – sic!

217. old. a valódi Tornaljaira – emend. ebből: a valódi Tonaljaira

30. [Théodore Barrière: Tűz a zárdában] (Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 27. 17. sz. 269–271.)

218. old. Tűz a zárdában – Théodore Barrière: *Le Feu au couvent* (1860)

219. old. Sevillai borbély – Gioachino Rossini – Cezare Sterbini operája (1816)

220. old. szeretetre méltókká teszik – emend. ebből: szeretre méltókká teszik

szeretetre méltó színben – emend. ebből: szeretre méltó színben

31. [Batthyányi Apraxin Júlia: A honfoglalók] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 6. 18. sz. 286.)

222. old. áriákat énekelhessenek – emend. ebből: áriákat énekelkessenek

32. [Válasz Batthyányi Apraxin Júliának] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 13. 19. sz. 302–303.)

222. old. mutattuk be röviden – l. 31. [Batthyányi Apraxin Júlia: *A honfoglalók*]

223. old. „A mily örömet szerzett […] 1861." – Batthyányi Apraxin Júlia, *[c. n.]*, Hölgyfutár, 1861. márc. 9. 30. sz. 237.

fejedelmek fatuma – emend. ebből: fejdelmek fatuma

33. [Jean-François Bayard: A felolvasónő] (Szépirodalmi Figyelő 1861. márc. 20–27. 20–21. sz. 317–319., 334–335.)

224. old. A felolvasónő – Jean-François Bayard: *La lectrice* (1834)

226. old. kelletlenül folytató – emend. ebből: keletlenűl folytató

227. old. gyermek is megértse – emend. ebből: gyermek is magértse

34. „Őszinte vallomások" (Szépirodalmi Figyelő 1861. április 3., 22. sz. 350.)

229. old. caesari „Commentarius" – Caius Iulius Caesar: *Feljegyzések a gall háborúról* (i. e. 51), uő: *Feljegyzések a polgárháborúról* (i. e. 44)

35. Az 1860/1-iki vígjátéki pályázat a Karácsonyi-féle 100 aranyos jutalomra (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10–17–24. 23–24–25. sz. 353–355., 369–372., 385–388.)

230. old. négy pályamű – Salamon csak hármat említ cím szerint, a negyedik címe: *Lángész és telivér*

231. old. Nőbiztosítás – Greguss Ágost vígjátéka

Levél – Greguss Ágost vígjátéka

Vígjátéktárgy – Dobsa Lajos vígjátéka

236. old. hasonlítja Hugo Victor acéllá edzett vashoz – „L'idée, trempée dans le vers, prend soudain quelque chose de plus incisif et de plus éclatant. C'est le fer qui devient acier." (Victor Hugo: *Cromwell, Preface*)

241. old. I. felv. – emend. ebből: I felv.

36. [Molnár György nyári színháza] (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 10. 23. sz. 366–367.)

242. old. april 2-iki első előadás – Szigligeti Ede: *Pünkösdi királyné* (népszínmű, 1855)

243. old. játszian mulattató – emend. ebből: játszian mulattó

Vasvári Kovácsot – emend. ebből: Vasvári, Kovácsot

37. Vachott Sándor (Szépirodalmi Figyelő 1861. ápr. 17. 24. sz. 383.)

244. old. „Keservben annyi hű kebel szakadt meg a honért," – Vörösmarty Mihály: *Szózat* c. verséből származó idézet

„Áldott a hajlék […] picinyke gyerek." – Vachott Sándor: *Áldott hajlék*

„Midőn utószor […] keskeny ablakon." – Vachott Sándor: *György úr halálakor*

És mint a lázadt tenger, oly hatalmas, / És akkor is mély, a midőn nyugalmas. – Vachott Sándor: *Válaszul egy levélre*

38. Beszélyek (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 403–408.)

245. old. Emília – Kánya Emília (1830–1905)

246. old. okoznak nagy sensasiót – sic!

248. old. „A kit a világ nevet" – [Kánya] Emília, *A kit a világ nevet* = uő, *Beszélyek*, I. köt. Engel és Mandello, Pest, 1861. 1–83.

„Mennybe szállt csillag" – [Kánya] Emília, *Mennybe szállt csillag* = uő, *i. m.* 85–174.

249. old. csak a kivitelben – emend. ebből: csak a a kivitelben

„Ki mondja meg miért?" – [Kánya] Emília, *Ki mondja meg miért?* = uő, *Beszélyek*, II. köt. Engel és Mandello, Pest, 1861. 1–80.

250. old. nem tesz egyebet – emend. ebből: nem tetz egyebet

„Úgy-e bár, semmi baja sincs? Csak kedvenc tárgyáról beszél" – [Kánya] Emília, *i. m.* 76.

„Feleségem úgy szeret gazdasszonykodni, ... úgy-e bár édes feleségem." – [Kánya] Emília, *i. m.* 77.

„Áldozat" – [Kánya] Emília, *Áldozat* = uő, *i. m.* 81–185.

251. old. feltűnő, hogy az egyének – emend. ebből: felünő, hogy az egyének

252. old. (2. köt. 71. l.) – emend. ebből: (2 köt. 71 l.)

(2. k. 174. l.) – emend. ebből: (2 k. 174 l.)

(II. k. 145. l.) – emend. ebből: (II k. 145 l.)

(144. l. II. k.) – emend. ebből: (144 l. II k.)

(II. k. 137. l.) – emend. ebből: (II k. 137 l.)

(II. k. 131. l.) – emend. ebből: (II k. 131 l.)

(II. k. 118. l.) – emend. ebből: (II k. 118 l.)

39. „Az első magyar színészek Budán" (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 1. 26. sz. 413–415.)

254. old. német színigazgató – emend. ebből: német színgazgató

40. Esti órák (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 9–16. 27–28. sz. 419–421., 439–440.)

256. old. „Ablak alatti ismeretség" – Rózsaági Antal, *Ablakalatti ismeretség* = uő, *Esti órák*, Emich, Pest, 1861. 9–44.

„Ha nem is újabb érzés, [...] az ég édenét." – Rózsaági Antal, *i. m.* 11.

257. old. „könyek hullámain [...] véglegességnek?" – Rózsaági Antal, *i. m.* 19.

„könyek pótolják a nyelv szegénységét." – Rózsaági Antal, *i. m.* 18–19.

kissé vadnak tetszik." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

„Félek, nagyon félek [...] szív rajongásait." – Rózsaági Antal, *i. m.* 19., emend.: kezdő idézőjel pótlása

„Van is mitől félni!" – a pontos idézet: „Van is mitől tartani" (Rózsaági Antal, *i. m.* 14.)

„Ha csak egy okra [...] kopár a szív." – Rózsaági Antal, *i. m.* 20.

„Ulfo és Emma" – *Ulfo und Emma, oder: Wenn ich nur noch einen Titel wüsst'. Schreckliches Schauspiel in fünf Aufzügen, von einer Compagnie Schauspieldichter.*

258. old. „az anyai gyöngédségre gondolt, melynek hatása mesés." – Rózsaági Antal, *i. m.* 35.

„csak egy szikrája [...] szív rakoncátlanságát." – Rózsaági Antal, *i. m.* 16.

„Vad fájdalma [...] örömest úszkált?" – Rózsaági Antal, *i. m.* 17.

„A nőnek [...] rágalom nyelve," – a pontos idézet: „A nőnek jó hírneve képezi azon nimbust, mely előtt megbénul a rágalom sebző nyelve" (Rózsaági Antal, *i. m.* 35.)

„Ez világos jele [...] gondolatokat." – Rózsaági Antal, *A pusztai tündér* = uő, *Esti órák*, Emich, Pest, 1861. 45–95., itt: 71.

„képességgel és türelemmel" – Rózsaági Antal, *i. m.* 72.

259. old. „csupán a nő [...] feltámadását?" – Rózsaági Antal, *i. m.* 50.

„A polgár leány" – az elbeszélés címe valójában: A kalmár leánya (Rózsaági Antal, *A kalmár leánya* = uő, *Esti órák*, Emich, Pest, 1861. 97–137.)

260. old. Branyiszkói emlék – Rózsaági Antal, *Branyiszkói emlék* = uő, *Esti órák*, Emich, Pest, 1861. 139–177.

261. old. részletes előadása – emend. ebből: részletes előaadása

41. A nemzeti művelődés alapja (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 23. 29. sz. 461–462.)

261. old. A nemzeti művelődés alapja – Karcsanyéki G. [Csaplár Benedek], *A nemzeti mívelődés alapjai*, Szeged, 1861.

tenni a tárgyakat – emend. ebből: tenni a a tárgyakat

263. old. hanem tisztölni – emend. ebből: hanem titztölni

42. A kegyenc (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 30. 30. sz. 468–471.)

264. old. mint professiót – emend. ebből: mint profssiót

265. old. sem azt a puszta – emend. ebből: sem az a puszta

266. old. fonalszála e hálónak – emend. ebből: fonalezála e hálónak

268. old. holt ereklyék. – emend.: hiányzó pont pótlása

43. „Utazás keleten." (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. [jún.] 6. 31. sz. 494–495.)

269. old. Szemere a maga utazásában – Szemere Bertalan, *Utazás külföldön*, Pest, 1840. (2. bőv. kiadás: 1845.)

44. [Szigligeti Ede: A trónvesztett] (Szépirodalmi Figyelő 1861. jún. 20. 33. sz. 525–526.)

272. old. Vörösmarty balladájában – emend. ebből: Vörösmarty balladádájában

„Hármas kis Tükör" ezen helyét – nem pontos az idézet, az eredeti szöveghely: „K. Hogy szenvedhették ezeket a' Vitéz Németek? / F. Igen nehezen: mellyért-is Ludovikus Tsászár, Arnulfus fija, nagy sereget gyüjtvén ellenek, a Likus vizenél vélek meg-ütközött 901-ben, de szörnyü kárával: mert hadának nagyobb részét el-vesztette, úgy hogy a' győzedelmes Magyarok, hólt testekből rakának asztalokat, mellyeken vendégeskedének." (Losontzi István, *Hármas kis tükör*, Landerer, Pozsony, 1781. 103.)

45. [Charles Nuitter – Joseph Derley: Egy csésze thea] (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 11. 36. sz. 574–575.)

273. old. Egy csésze thea – Charles Nuitter – Joseph Derley: *Une tasse de thé* (1860)

46. Csokonai-album (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18–25. 37–38. sz. 580–582., 597–598.)

275. old. Dessewffy József gróffal folytatott levelezés bizonyítja – *Dessewfy József – Kazinczy Ferencnek* = Dr. Váczy János (s. a. r.), *Kazinczy Ferenc levelezése,* IV. köt., MTA, Bp., 1893. 377–379. és *Dessewfy József – Kazinczy Ferencnek* = Dr. Váczy János (s. a. r.), *Kazinczy Ferenc levelezése,* IV. köt., MTA, Bp., 1893. 401–406.

híre sem volt, s már – emend. ebből: híre sem volt, s s már

277. old. „azon hidegséget […] megtagadták." – Kulini Nagy Benő, *Csokonai Vitéz Mihály életrajza* = uő (szerk. és kiad.), *Csokonai-Album*, Debrecen, 1861. 3–30., itt: 20.

278. old. Kadarcsi versei – Kadarcsi, *A tölgy* = Kulini Nagy Benő (szerk. és kiad.), *Csokonai…* 173–174., Kadarcsi, A vén csikós = *Csokonai…* 174–175.

„Csokonai Vitéz Mihály hordója” – Stépán Géza, *Csokonai Vitéz Mihály hordója* = *Csokonai...* 197–201.

„Csokonai háza” – Oláh Károly, *Csokonai háza* = *Csokonai...* 137–140.

gyenge *népdalok* a Bonyhai Benjáminé – Bonyhai Bénjámin, *Népdalok* = *Csokonai...* 284–285.

Nagy Ferenc Endre királyról szóló balladája – Nagy Ferenc, *Imre magyar király* = *Csokonai...* 155–158., első versszaka: „A Dráva partján két sereg / Szemközt egymással áll, / Vezér itt Endre a rokon, / Ott Imre a király.” (Nagy Ferenc, *i. m.* 155.)

„Fájó vigasz” – Csermelyi Sándor, *Fájó vigasz* = *Csokonai...* 162.

„Te tudod nagy ég” – Illésy György, *Te tudod, nagy ég* = *Csokonai...* 275–276.

Nyilas Samu „Fecské”-je – Nyilas Samu, *A fecske* = *Csokonai...* 159–160.

„Legdicsőbb élvezet” – Ábrai Károly, *Legdicsőbb élvezet* = *Csokonai...* 63–81.

Almásy Tihamér „Bál előtt és bál után” – Almási Tihamér, *Bál előtt és bál után* = *Csokonai...* 163–171.

„Kora öröm és késő bánat” – Kelemen Mór, *Kora öröm, késő bánat* = *Csokonai...* 178–194.

„Görögország felszabadulásá”-t – Ladányi Gedeon, *Görögország fölszabadulása* = *Csokonai...* 89–115.

„Enyingi Török Bálint” (történeti rajz) – Sárváry Elek, *Enyingi Török Bálint* = *Csokonai...* 146–154.

279. old. Mind-a mellett – sic!

„Csokonai kora” Kovács Gyulától – Kovács Gyula, *Csokonai kora, előzményei és kölcsönhatásai, iskolájának költészetünkben jellemzése és korunkig lehozása* = *Csokonai...* 34–56.

„Adalék Csokonai Vitéz Mihály életrajzához,” K. Nagy Benőtől – Kulini Nagy Benő, *Adalék Csokonai Vitéz Mihály életrajzához* = *Csokonai...* 315–317.

Debrecen irodalomtörténetének rövid áttekintése – Kulini Nagy Benő, *Debrecen irodalomtörténetének rövid áttekintése* = *Csokonai...* 203–274.

280. old. Orbán Petőt jeles beszélyírónak mondja – Kulini Nagy Benő, *i. m.* 246.

„Tóth Ferenc a legjobb novellista.” – uo.

47. [Ozorai Árpád: Nőm alszik] (Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 18. 37. sz. 590.)

281. old. testvéri, szerelmi – emend.: hiányzó vessző pótlása

48. „Úti emlékezetek Amerikából” (Pesti Napló 1861. július 19. 164-3430. sz.)

283. old. közvetlen benyomások – emend. ebből: követlen benyomások

sokképen ismertebbeket – emend. ebből: sokképén ismertebbeket

ezzel egybekötött ipar – emend. ebből: ezzel egybekötötött ipar

49. Wohl Janka költeményei (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 1–8., 39–40. sz. 613–616., 629–632.)

Az írás egy fontos vitához szól hozzá, az 1861-62-es kritika-vita szövegei: Gyulai Pál, *Néhány szó a kritikáról*, Szépirodalmi Figyelő 1861. febr. 27., márc. 6., 17–18. sz., 257–261., 273–276. – Szász Károly, *Még néhány szó a kritikáról*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. márc. 27., ápr. 3. 21–22. sz. 321–324., 337–340. – Gyulai Pál, *Megint a kritikáról*, Szépirodalmi Fi-

gyelő 1861. máj. 23., 27., júl. 4., 29–34–35. sz., 449–453., 529–532., 545–548. – Arany János, *Visszatekintés*, Szépirodalmi Figyelő 1861. júl. 11., 36. sz., 561–565. – Salamon Ferenc, *Wohl Janka költeményei*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. aug. 1., 8., 39–40. sz. 613–616, 629–632. – Szász Károly, *A kritikáról – egy kis toldalék*, Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 8., 40. sz. 638. – Salamon Ferenc, *Az ember és író*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. aug. 22., 29. 42–43. sz. 657–659., 673–675. – Szemere Miklós, *Nyílt levél Arany Jánoshoz*, Szépirodalmi Figyelő 1861, okt. 24., 31., 51–52. sz., 801–802., 817–820. – Salamon Ferenc, *Nyílt levél Szemere Miklós úrhoz*, Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 2., 9. sz. 134.

284. old. elemzés nélkül – emend. ebből: ellemzés nélkül

286. old. természeti „dispositió"-ja – emend. ebből: természeti „dispositó"-ja

289. old. megkülönböztetem a lélektani szempontoktól – emend. ebből: megkölönböztetem a lélektani szempontoktól

292. old. B. Eötvös Józsefhez – Wohl Janka, *Báró Eötvös Józsefhez* = uő, *Költeményei*, Jókai Mór kiad., Pest, 1861. 35–37.

egy rövid vers – Wohl Janka, *Bodaiki hulló levelek III. = Költeményei...* 405–406.

293. old. mely 434-ik lapon áll – Wohl Janka, *Bodaiki hulló levelek XIX.* = uő, *Költeményei...* 434–436.

294. old. az, melyben isten lehelletéből lett a Reményi hegedűje – Wohl Janka, *Reményi hegedűje = Költeményei...* 62–66.

„Jó verset […] Varga Péter bocskora." – Berzsenyi Dániel – *Bárány Boldizsárnak* (1817. febr. 1.) = *Berzsenyi Dániel levelezése*, Fórizs Gergely (s. a. r.), EditioPrinteps, Bp. 2014. 478–479., Salamon a következő forrásból ismerte: Toldy Ferenc, *Berzsenyi levéltárcájából*, Új Magyar Múzeum 1860. aug., VIII. füz. 73–94., itt: 89.

295. old. „minden egész műhöz egész ember kell." – „Zu jedem ganzen Werk gehört ein ganzer Mann" (Friedrich Rückert: *Die Weisheit des Brahmanen*, 1836)

„a versben […] összeszorított hangot." – Berzsenyi Dániel – *Dukai Takács Juditnak* (1814. júl. 5.) = *Berzsenyi Dániel levelezése*, Fórizs Gergely (s. a. r.), EditioPrinteps, Bp. 2014. 358–361., itt: 359., valamint: Toldy Ferenc, *Berzsenyi levéltárcájából*, Új Magyar Múzeum 1860. aug., VIII. füz. 73–94., itt: 83.

50. Az ember és író (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 22–29., 42–43. sz. 657–659., 673–675.)

Az írás egy fontos vitához szól hozzá, l. 49. Wohl Janka költeményei

295. old. maga adta e concessiót – utalás Szász Károly vitaszövegére: Szász Károly, *A kritikáról – egy kis toldalék*, Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 8., 40. sz. 638.

296. old. „.... Tokjába kardod' […] a fegyverednél..." – Keep up your bright swords, for the dew will rust them. / Good signior, you shall more command with years / Than with your weapons. (William Shakespeare: *Othello*)

Figyelő 39-dik számában – l. 49. Wohl Janka költeményei

Szász Károly kiméregette a kritika határait – Szász Károly, *Még néhány szó a kritikáról*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. márc. 27., ápr. 3. 21–22. sz. 321–324., 337–340.

„Nem foghatom meg, […] túl terjeszkedni." – Szász Károly, *i. m.* 338.

297. old. „a mű mindenestül […] termett volna" – Szász Károly, *i. m.* 323.

„mindig bajos […] személyes jellemöktől," – „It is always difficult to separate the literary character of a man who lives in our time from his personal character." (Thomas Babington Macaulay, *Letters and Journals of Lord Byron: with Notices of his Life. By Thomas*

Moore, Esq. 2 vols. 4to. London: 1830, The Edinburgh Review 1831. június, 106. sz. 544–572, itt: 552.)

298. old. „Hány nemes lélek […] két tárgy lehet." – Szász Károly, *i. m.* 339.

„ha Wohl Janka […] az már nem jó lesz." – Szász Károly, *A kritikáról – egy kis toldalék*, Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 8., 40. sz. 638.

299. old. s ha nem tudtátok – emend. ebből: s ha nem tudátok

300. old. kell lenni nyitjának – emend. ebből: kel lenni nyitjának

vádat mondhatják rá – emend. ebből: vádat monhatják rá

„Avagy míg senki sem tudta, […] Scott lépett elő?" – Szász Károly, *i. m.* 638.

száraz adatok lajstromainál – emend. ebből: száraz adatok lastromainál

301. old. fájdalom! Scott Walter – emend. ebből: fájdadalom! Scott Walter

302. old. „az emberiség, vagy nemzet közvetlen érdekeiről van szó," – Szász Károly, *Még néhány szó a kritikáról*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. márc. 27., ápr. 3. 21–22. sz. 321–324., 337–340., itt: 322.

51. [John Baldwin Buckstone: Köszörületlen gyémánt, Henri Murger: A nyolcadik pont] (Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 29., 43. sz. 686–687.)

302. old. Köszörületlen gyémánt – John Baldwin Buckstone: *A Rough Diamond* (1847)

303. old. ártatlan, hazugságot gyűlölő – emend.: hiányzó vessző pótlása

304. old. Nyolcadik pont – Henri Murger: *Le serment d'Horace* (1860)

52. Sikláry Ilona (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 12. 45. sz. 717–719.)

305. old. Schmidt Kristóf – Christoph von Schmid (1768–1854)

Campe – Joachim Heinrich Campe: *Robinson der Jüngere* (1779–80)

306. old. „Pál és Virginiá"-ja – Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre: *Paul et Virginie* (1788)

53. A budai Népszínház megnyitása (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 19., 46. sz. 734–735.)

309. old. mely az alagút – emend. ebből: mely a alagút

zománccal bélel – emend. ebből: zománccal béllel

Jókai Mórnak egy lelkes versezetével – Jókai Mór: *Prolog a budai népszínház megnyitására* (1861)

54. A pesti Nemzeti Színház ügye (Szépirodalmi Figyelő 1861. szept. 26., okt. 3–10–17–24–31., 47–48–49–50–51–52. sz. 740–742., 754–759., 772–775., 789–791., 803–805., 820–822.)

A negyedik folytatás tévesen, III.-ként jelent meg.

310. old. minő például az is – emend. ebből: minő pélpául az is

311. old. gladiatorainak circusa – emend. ebből: gladiatoriainak circusa

312. old. Megyeri – Megyeri Károly (színész, 1799–1842)

316. old. (t. i. mindenikből harmadrészt). – emend.: hiányzó pont pótlása

319. old. volt beszámítva.) – emend: hiányzó zárójel pótlása

320. old. szüksége van a színháznak – emend. ebből: szüksége van van a színháznak

324. old. Szigligeti, azon röpiratban, melyet az 1861-iki országgyűlés folyama alatt adott ki – Szigligeti [Ede], *A nemzeti színház szervezése, igazgatása és biztosítása ügyében*,

Magyar Sajtó 1861. júl. 4–5. 152–153. sz. 631–632., 635–636. és Szigligeti [Ede], *A nemzeti színház szervezése, igazgatása és biztosítása ügyében*, Hölgyfutár 1861. júl. 11–13–16. 83–84–85. sz. 662–663., 669–671., 678–679.

325. old. szükségesnek is tartotta – Bajza József, *Szózat a' pesti magyar színház' ügyében*, Buda, 1839.

csaknem lehetetlen oly igazgatót találni, ki egyaránt értene a drámához és operához, a mint kellene – Szigligeti [Ede], *A nemzeti színház szervezése, igazgatása és biztosítása ügyében*, Magyar Sajtó 1861. júl. 4. 152. sz. 631.

326. old. Feleki javasolt – Feleky Miklós: *Színészetünk az utósó években*, Családi kör 1861. jan. 27., febr. 3. 4–5. sz. 58–60., 72–73.

328. old. bizottságok tagjai vesznek be – emend. ebből: bizotságok tagjai vesznek be

329. old. magunkévá kell tennünk – emend. ebből: magunkévá kell tennnünk

330. old. „Ha a szabadságok […] nem várható." – Szigligeti Ede, *i. m.* 632.

„Hogy a személyzet […] volnának tagjai." – *uo.*

331. old. mond Szigligeti ismét – Szigligeti [Ede], *i. m.* 635.

így számítja – Szigligeti Ede, *i. m.* 632.

332. old. tart szükségesnek – *uo.*

11 ezer forinttal. – emend. ebből: 11 ezer forinttal,

333. old. a szedés alatt is elavult – utalás a Budai Népszínház 1861. szeptember 14-i megnyitására

55. Népszínház Budán (Szépirodalmi Figyelő 1861. okt. 31., 52. sz. 828–831.)

336. old. Dunán-túli – emend. ebből: dunán-tuli

337. old. Lánchíd s Alagút – emend. ebből: lánchíd s alagút

„Vén bakancsos" – Szigeti József: *Vén bakancsos és fia, a huszár* (népszínmű, 1855)

338. old. „Alföldi halász" – Balogh István népszínműve

339. old. „Ulfo és Emmá"-ba – *Ulfo und Emma, oder: Wenn ich nur noch einen Titel wüsst'. Schreckliches Schauspiel in fünf Aufzügen, von einer Compagnie Schauspieldichter.*

56. [Virágh Gyula[?]: A vőlegény vagy a magyar izraelita család; Szigligeti Ede: A molnár leány] (Szépirodalmi Figyelő 1861. nov. 6–21., 1–3. sz. 13–15., 44–46.)

340. old. A vőlegény vagy a magyar izraelita család – a szerzője egyes feltételezések szerint Virágh Gyula (v. ö. Mályuszné Császár Edit: *A Budai Népszínház műsora*, Bp. 1857. 8.)

régi jobbágytól." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

341. old. önkénytelenül juttatá – emend. ebből: önkénytelenül jutattá

343. old. Erre nézve semmit – emend. ebből: Errre nézve semmit

344. old. „Halász legény" – a másik versenyző népszínmű valójában Balogh István (?): *Alföldi halász* c. műve l. 55. Népszínház Budán

leginkább a népszínművek – emend. ebből: leginkábbb a népszínművek

hasoncímű beszélyéből – Eötvös József, *A molnár leány*, A magyar nép könyve, szerk. Csengery Antal – Kemény Zsigmond, Számvald – Emich, Pest, 1854. 315–364.

345. old. „Viola" – Szigeti József népszínműve (1841)

„kik meghalnak, ha szeretnek.” – „Und der Sklave sprach: Ich heiße / Mohamet, ich bin aus Yemmen, /Und mein Stamm sind jene Asra, / Welche sterben wenn sie lieben.” (Heinrich Heine: *Der Asra*)

határozottsággal és erővel – emend. ebből: határozotsággal és erővel

346. old. Birchpfeiffer – Charlotte Birch-Pfeiffer (1799–1868)

347. old. László – László József (1808–1878)

„Peleskei notarius” – Gaál József bohózata (1838)

„Ludas Matyi” – Balog István 1838-as darabja

„Garabonciás diák” – Munkácsy János 1834-es bohózata

57. [Lapszemle] (Pesti Napló 1861. nov. 28., 274-3540. sz.)

349. old. hasonló születlen – emend. ebből: hasoló születlen

58. [Berczik Árpád: Lidi; Szathmáry Károly: Csák] (Szépirodalmi Figyelő 1861. nov. 28., 4. sz. 60–62.)

350. old. Lidi – Berczik Árpád népszínműve

351. old. nincs világossá téve – emend. ebből: nincs világossá tevé

352. old. „Cárnő” – Eugène Scribe: *La czarine* (1855)

„Navarrai királynő regéi”-ben – Eugène Scribe: *Les Contes de la reine de Navarre* (1850), emend. ebből: „Navarrai királynő regéiben

„Pohár víz” – Eugène Scribe: *Le verre d'eau* (1842)

59. [A történeti hűség és Tóth Kálmán Dobó Katicája] (Szépirodalmi Figyelő 1861. dec. 5–12., 5–6. sz. 78–79., 93–95.)

356. old. Götz von Berlichingen – Johann Wolfgang von Goethe 1773-as drámája

358. old. az óriások harcában – emend. ebből: az órirások harcában

60. Drámai pályázatok (Pesti Napló 1861. dec. 7., 282-3548. sz.)

359. old. „Az alföldi halász” – Balogh István népszínműve

„Az izraelita család” – Virágh Gyula (?): *A vőlegény vagy a magyar izraelita család*

„Lidi” – Berczik Árpád népszínműve

„A falu bolondja” – Almási Balogh Tihamér népszínműve

360. old. mely abból áll – emend. ebből: mely abből áll

61. Nyílt levél Szemere Miklós úrhoz (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 2., 9. sz. 134.)

Az írás egy fontos vitához szól hozzá, l. 49. Wohl Janka költeményei

363. old. Brassai föl is vette s kifejtette – Brassai [Sámuel], *Nincs már ismerettyű*, Szépirodalmi Figyelő 1861. dec. 12–19. 6–7. sz. 85–87., 103–105.

62. Bizottmányi jelentés az 1861. évi Teleki-féle drámai pályázatról (Magyar Akademiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi Osztály közlönye. II. köt. II. sz., Pest, 1861. 191–197.)

Az írás teljes terjedelmében a következő helyen szintén megjelent: Salamon Ferenc, *Jelentés az idei Teleky-féle pályázat eredményéről*, Szépirodalmi Figyelő 1862. márc. 27., 21. sz. 321–324.

A Szépirodalmi Figyelőben Arany János két lábjegyzetet fűzött hozzá:

– a címhez: Olvastatott az akadémia összes ülésében, márt. 19-én.

– a cikk végéhez: Immár tudjuk, hogy a pályanyertes vígjáték szerzője ismét – *Szigligeti.* Szerk.

363. old. A nőuralom – Szigligeti Ede vígjátéka

63. „István első magyar király" (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 9–16., 10–11. sz. 158–159. 173–175.)

Az írás egy vita korpuszának a részét képezi: Salamon Ferenc, *„István első magyar király"*, Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 9–16., 10–11. sz., 158–159., 173–175. – Bolnai [Bethlen Miklós], *[c. n.]*, Magyar Sajtó 1862. jan. 12., 9. sz., 33. – Bolnai [Bethlen Miklós], *(Dobsa ellenségem levele.)*, Magyar Sajtó 1862. jan. 26. 21. sz. 81. – Dobsa Lajos, *Kedves barátom Bolnai!* Magyar Sajtó 1862. jan. 26–28., 21–22. sz., 81, 85–86. – Salamon Ferenc, *Dobsa ellenbírálatáról*, Szépirodalmi Figyelő 1862. márc. 6–13–20., 18–19–20. sz. 285–287., 302–303., 317–318.

368. old. Ronow Ágnes – Dobsa Lajos: *Beszterczei gróf és Ronow Ágnes* (1861), l.: 25. [Dobsa Lajos: *Beszterczei gróf és Ronow Ágnes*]

motiválásban és a cselekvény – emend. ebből: motiválásben és a cselekvény

64. Két heti szemle (Ország Tükre 1862. jan. 15., 2. sz., 20–22.)

372. old. „Ösméred-e a tájt, hol a citrom virul?" – „Kennst du das Land, wo die Zitronen blühn?" (Johann Wolfgang von Goethe: *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, 1796)

Giró-Kuti-Pénzkériében – Girókuti Pinczker Ferenc, a Falusi gazda c. gazdászati lap szerkesztője

373. old. nóta nélkül is – emend. ebből: nóta nelkül is

374. old. hamvazó szeredáig? – sic!

táncoló kedve legyen?. – sic!

376. old. általános üdvözleteket – emend. ebből: áltatalános üdvözleteket

valódi ízlést, a gondolatot – emend. ebből: valódi ízlést, a gongondolatot

65. [Eugène Scribe: A didergő] (Szépirodalmi Figyelő 1862. jan. 30., 13. sz. 205–206.)

377. old. Debersay Ágoston – a mű valójában Eugène Scribe vígjátéka

Didergő – a darab eredeti címe: *La Frileuse* (1861)

66. Szalay László (Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 33–34.)

380. old. Magyarország történeteinek – Szalay László, *Magyarország története*, I–VI. köt., Lipcse, 1852–1859.

S. Gallen – emend. ebből: S, Gallen

381. old. megörökítéséhez járulnunk. – emend. ebből: megörökítéséhez járulnunk,

67. Két hét története (Ország Tükre 1862. febr. 1., 3. sz., 36–37.)

381. old. puszta névlajstromot – emend. ebből: puszta névlajstromos

382. old. tán a legérdektelenebb – emend. ebből: tan a legérdektelenebb

„Kecskemét városa történeté"-nek – Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral*, 2. köt., Kecskemét, 1861.

az ottani céhek – emend. ebből: az otani céhek

Tizenhárom pontból álló alapszabályai – Hornyik János, *i. m.* 238–243.
„akár vakmerőségből […] büntetése 25 pénz." – Hornyik János, *i. m.* 242.
383. old. elavult egyletek – emend. ebből: alavult egyletek
„az Isten napját s nemzet életét" – Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*

68. A Kisfaludy-Társaság közülése (Pesti Napló 1862. feb. 6–7., 30-3596., 31-3597. sz.)

69. Daliás idők (Ország Tükre 1862. febr. 15., márc. 1., ápr. 1., 4–5–7. sz., 52–54., 68–69., 98–99.)

388. old. lírájában nyilatkoznék – emend. ebből: lírájában nyilatkozék
magyar troubadour – emend. ebből: magyar trobadour
389. old. írja a magyar hegedősökről – Galeotto Marzio: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* (1563)
minden különbség nélkül – emend. ebből: minden külöbség nélkül
Galeoti e helye bővebben magyaráztatik – Arany János: *Naiv eposzunk*, Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 7–14., 1–2. sz., 2–4; 17–19, itt: 18.
tetteiben és katastrophaiban – emend. ebből: tetteiben és katostrophaiban
390. old. traditio nélkül – emend. ebből: traditoi nélkül
391. old. Élte delén – emend. ebből: Elte delén
393. old. megjelent a „Losonczi Phoenix"ben – Arany János, *Daliás idők* = Vahot Imre (szerk. és kiad.), *Losonczi Phőnix. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv*, I. köt., Pest, 1851. 78–85.
Toldi Miklós győz – emend. ebből: Toldi Miklés győz
395. old. házasságról. Kicsiben – emend. ebből: házasságról, Kiesiben
szomorú végét sejteti – emend. ebből: szomuru végét sejteti
jelenetei váltották fel. – emend. ebből: jelenetei váltották fel,
398. old. Camoens „Luisiad"-jára – Luís de Camões: *Os Lusíadas* (*A Luziadák*, 1572)
399. old. tár fel előttünk – emend. ebből: tár fél előttünk
400. old. eddig maradjon – emend. ebből: eddig ma-radjon

70. Dobsa ellenbírálatáról (Szépirodalmi Figyelő 1862. márc. 6–13–20., 18–19–20. sz. 285–287., 302–303., 317–318.)

Az írás egy vita korpuszának a részét képezi: l. 63. „István első magyar király"
401. old. Dobsa felszólal ismét – Dobsa Lajos, *Kedves barátom Bolnai!* Magyar Sajtó 1862. jan. 26–28., 21–22. sz., 81, 85–86.
25-iki – valójában a 26-diki számban jelent meg
„Mindenkinek […] ha megtámadják." – a pontos idézet: „mindenkinek megvan azon joga, hogy védje magát, ha megtámadtatik" (Dobsa Lajos, *i. m.* 81.)
„a lusta kritikát […] ügyszeretetem." – Dobsa Lajos, *i. m.* 86.
„Ha egy mű […] compromittáltatni!" – Dobsa Lajos, *i. m.* 81.
402. old. „éles szemét s szigorú, de higgadt elméjét." – Dobsa Lajos, *i. m.* 81.
Ronow Ágnes példájában – Dobsa Lajos: *Beszterczei gróf és Ronow Ágnes* (1861), l.: 25. [Dobsa Lajos: *Beszterczei gróf és Ronow Ágnes*]
403. old. „István miért védené azt, a miben meg nem támadtatik?" […] „nem lehetett […] vaskarikát." – Dobsa Lajos, *i. m.* 85.

„A király […] magyar királyt.” – l. 63. „István első magyar király”
ferdén van feltüntetve” – emend.: hiányzó idézőjel pótlása
„a részletekben megtartotta a történet adatait,” – uo.
„tény Imre herceg […] erőszakos halála” – uo.
„igen merész dolognak […] véres lázadások” – Dobsa Lajos, *i. m.* 86.
„Történtek ellene […] vívta ki.” – l. 63. „István első magyar király”
„a történet István királyában senki sem lát tragicumot.” – uo.
„Elhiszem, […] a szobrász a szellemet.” – Dobsa Lajos, *i. m.* 85.

406. old. „Azért terjesztettem-e […] aggastyánok szemébe?” – Salamon téved, a Julius Caesar 2. felvonásának 2. jelentében található az idézet: „Have I in conquest stretched mine arm so far / To be afraid to tell graybeards the truth?” (William Shakespeare: *Julius Caesar*)

„A veszély jól tudja, hogy Caesar veszélyesebb nála,” – „Danger knows full well, / That Caesar is more dangerous than he.” (uo.)

„Oh hatalmas Caesar! […] zsugorodtak össze!” – „O, mighty Caesar! dost thou lie low? / Are all thy conquests, glories, triumphs, spoils, / Shrunk to this little measure?” (uo.)

„Ismeritek mindannyian […] Cassius tőre!” – „You all do know this mantle. I remember / The first time ever Caesar put it on; / 'Twas on a summers evening, in his tent; / That day he overcame the Nervii. – / Look! in this place, ran Cassius' dagger through;” (uo.)

407. old. „nagy különbség van a szerencsétlen és a tragicus ember közt.” – Dobsa Lajos, *i. m.* 86.

Camoens Portugalia felfedező hajósairól eposzt írt – Luís de Camões: *Os Lusíadas* (*A Luziadák*, 1572), emend. ebből: Camoens Portugalia felfedező hajósairól eposz írt

71. Családélet (Szépirodalmi Figyelő 1862. máj. 1., 26. sz. 402–406.)

410. old. Regény-, novella- – emend. ebből: Regény- novella-

411. old. Ritter vom Geiste – Karl Gutzkow 1850-52-es regénye

412. old. „Gyakran történik […] nélkülöznünk kell azt.” – Jósika Júlia, *Családélet*, 1. köt., Heckenast, Pest, 1862. 26.

414. old. se Tamásfalvi se Nelli – emend. ebből: se Tamásfalvi se Nina (Salamon összetévesztette a két szereplő nevét: itt valójában Nelliről van szó)
mint történhetett, hogy Nelli – emend. ebből: mint történhetett, hogy Nina
eléggé tisztában Nellivel – emend. ebből: eléggé tisztában Ninával

72. Zord idő (Szépirodalmi Figyelő 1862. jún. 5–12–19., 5–6–7. sz. II. félév, II. évfolyam, 69–72., 84–86., 100–102.)

415. old. „le a kalappal, uraim!” – pontatlan idézet, valójában: „Uraim, le a' kalapokkal!” (Tornay [Szontágh Gusztáv], *Románok és novellák*, Figyelmező az egyetemes literatura' körében, 1837. ápr. 25. 16. sz. 127–129., itt: 127.)

416. old. hallgatásra voltak – emend. ebből: hallgagatásra voltak

417. old. „Özvegy és leánya” – emend. ebből: „Özvegy és leánya'

419. old. „De én, […] veszélytelennek tartja?” – az eredeti szöveghelyen az idézet vége: veszélytelennek nem tartja! (Kemény Zsigmond, *Zord idő*, III. köt., Pfeifer, Pest, 1862. 24–25.)

420. old. hogy e köpenyegforgatás – emend. ebből: hogy e köpenyeg : forgatás

423. old. „Last minstrel” – Walter Scott, *The Lay of the Last Minstrel* (1805)

Kenilworth – Walter Scott 1821-es történelmi regénye
Quentin Durward – Scott 1823-ban megjelent történelmi regénye
424. old. Podhraczky kiadta budai krónikákat – Podhradczky József (szerk.), *Chronicon Budense*, Buda, 1838.
Verancz – Verancsics Antal (1504–1573)
Szerémi Györgyöt – Szerémi György: *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (1545–1547)
427. old. Caliban – William Shakespeare: *The Tempest* c. komédiájának szereplője

73. [Hollósy Kornélia fellépte] (Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 7., 14. sz. 221–222.)

429. old. „Lindá”-ban – Gaetano Donizetti: *Linda di Chamounix* (opera, 1842)

74. A nemzeti színház megnyitása 25-ik évnapjának örömünnepe (Szépirodalmi Figyelő 1862. aug. 28., szept. 4., 17–18. sz. 269–271., 285–286.)

430. old. Az 1837-iki év augustus – emend. ebből: Az 1837-iki év augustns
431. old. rest, vagy beteg – emend. ebből: rest, vagy be*t*eg
ma estve örvendetes – emend. ebből: ma estve örvendes
„Árpád ébredése” – Vörösmarty Mihály 1837-es drámája
„Belizár” – Gaetano Donizetti: *Belisario* c. operája
tragicai színésznőnk – emend. ebből: tragicai színésznők
a verses prológban – Jókai Mór: *Epilóg. A nemzeti színház 25 éves örömünnepének estéjén* (1862)
432. old. az 1837-iki – az *Árpád ébredése* (l. fentebb)
fűszernek vannak elismerve – emend. ebből: fűszernek vannak vannak elismerve
433. old. ábrázolási leleményesség – emend. ebből: ábrázolási leleméményesség
új fordulatokban való – emend. ebből: új fondulatokban való
valamely anarchronismus – emend. ebből: vamely anarchronismus
„Árpád ébredése” előadatásának – „Árpád ébredésé” előadatásának
434. old. Hunyady László – Erkel Ferenc, *Hunyadi László* (opera, 1844)
a közönség tetszésének – emend. ebből: a közönség tetszésenek
egy-két befolyásosabb – emend. ebből: egy két befolyásossabb

75. A házasság rokkantjai (Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 11., 19. sz. 301–303.)

435. old. A házasság rokkantjai – Dumanoir – Édouard Lafargue: *Les Invalides du mariage* (1862)
bekalandozta Európa – emend. ebből: bekalandoza Európa
belenyilallik lábába – emend. ebből: belenyilalik lábába
kopaszodó fején – emend. ebből: kopszodó fején
436. old. leghatározottabb ellensége – emend. ebből: leghatározatabb ellensége
sőt anyósa is – emend. ebből: sőt annyósa is
„házasság rokkantjai”-val – emend. ebből: „házaság rokkantjai”-val
Szélházy Pali vívott – emend. ebből: Szélházy Páli vívott
437. old. csintalanok leleményességét – emend. ebből: csintalanok leleményeségét
magukat a szereplők. – emend. ebből: magukat a szereplők,

nevetségessé tenni – emend. ebből: nevettségessé tenni
a *francia életet* – emend. ebből: a francia élétet

76. Népszínház Budán (Szépirodalmi Figyelő 1862. szept. 18., 20. sz. 317–319.)

439. old. „Múlt, jelen és jövő” – Molnár György allegóriája (1862)
hozta színre – emend. ebből: hozta zinre
440. old. becsüknél fogva – emend. ebből: becs knél fogva
némi részvétet – emend. ebből: némi riszvétet
akar menni e téren – emend. ebből: akar mnnni e téren
vaudeville-ekről – emend. ebből: vaudeville ekről
alakok előállítására – emend. ebből: alakok előálításara
vidéken található – emend. ebből: vidékon található
441. old. szokatlan játéka – emend. ebből: szokatlan jétéka
színházává alakul át. – emend. ebből: színházává alakul, át.

77. A négy György (Szépirodalmi Figyelő 1862. okt. 2–9., 22–23. sz. 342–344., 357–359.)

Az írás hozzávetőleges, néhol kivonatos fordítás. Az eredeti szöveg: Émile Daurand-Forgues: *L'ére des George*, Revue des deux mondes, 1862. 445–461.

441. old. A négy György – William Makepeace Thackeray: *Four Georges*, a cím hibásan szerepelt, emend. ebből: A négy Görgy

Esmond Henrik – William Makepeace Thackeray: *The History of Henry Esmond* (1852)
442. old. némi ismertetése – emend. ebből: némi ismeretése
szellemét bemutassuk – emend. ebből: szellemét bemuttassuk
444. old. a trónörökös túlságos bizalmaskodásait – emend. ebből: a trónörököst túlságos bizalmaskodásait
XVIII. század – emend.: hiányzó pont pótlása
445. old. csaknem kizárólag – emend. ebből: csaknem kirárólag
446. old. csomag regényt – emend. ebből: csomog regényt
korlátolt lelkek – emend. ebből: korlatolt lelkek
katholikusok iránt. – emend. ebből: katholikusok iránt,
őszintén vallásosak – emend. ebből: őszintén vallásasok
a király kézen fogva – emend. ebből: a kiraly kézen fogva
447. old. nemesek házánál – emend. ebből: nemesek hazánál
„Európa első gentleman”-jének – emend. ebből: „Európa első gentlaman”-jének
448. old. paradoxonokat szerető – emend. ebből: paradaxonokat szerető
449. old. léc király volt – sic!

78. A nemzeti színház (Pesti Napló 1862, nov. 12–13., 260-3826., 261-3827.sz.)

449. old. Részvényes társaságok – emend. ebből: Részvényes társ ságok

79. „A kísértés” (Pesti Napló 1862. dec. 17., 289-3855. sz.)

453. old. A kísértés – Octave Feuillet: *La tentation* (1860)
Rigoletto – Giuseppe Verdi operája (1851)

454. old. volna összeszőve. – emend. ebből: volna összeszőve,
bár nemesítéssel – emend. ebből: bár nemesítésssel
érdemek tűnnek fel. – emend. ebből: érdemek tűnnek fel,
455. old. erősebb szenvedélyek – emend. ebből: erősebb szenv délyek

80. A nemzeti színháznál eszközölhető reformok (Pesti Napló 1862. dec. 24–28–31., 1863. jan. 10., 295-3861., 297-3863., 299-3865., 7-3872. sz.)

456. old. a múlt tévedésein – emend. ebből: amult tévedésein
457. old. 1839-ben – emend. ebből: 1839 ben
mutatta ki minden árnyoldalát a választmányi kormányzásnak – Bajza József, *Szózat a' pesti magyar színház' ügyében*, Buda, 1839.
Bajza a színigazgató kötelességeit e három osztályba sorozza: gazdasági, fenyítéki és művezetési kötelességek, Bajza József, *i. m.* 49–50.
458. old. engedni a réginél – emend. ebből: engedni a réginil
459. old. dramaturgiai ismerettel – emend. ebből: drámaturgiai ismerettel
462. old. sehol sem történt meg – emend. ebből: sehol sem történ meg
463. old. iránti tekintetből – emend. ebből: iránti tekietetből
465. old. Szigligeti úr, kimutatta – Szigligeti [Ede], *A nemzeti színház szervezése, igazgatása és biztosítása ügyében*, Magyar Sajtó 1861. júl. 4–5. 152–153. sz. 631–632., 635–636. és Szigligeti [Ede], *A nemzeti színház szervezése, igazgatása és biztosítása ügyében*, Hölgyfutár 1861. júl. 11–13–16. 83–84–85. sz. 662–663., 669–671., 678–679.
színház nevezné ki – emend. ebből: szin ház nevezné ki
kerülne évenként. – emend.: hiányzó pont pótlása

81. „A pajtáskodás" (Pesti Napló 1863. jan. 4., 3-3868. sz.)

466. old. A pajtáskodás – Eugène Scribe: *La camaraderie* (1837)
„Peleskei nótárius" – Gaál József bohózata (1838)
467. old. annál nevetségesebb – emend. ebből: annál nevetségebb
468. old. mind a kettőt az egyénekből – emend. ebből: mind a kettőt az egyénékből

82. „Az eladó leányok" (Pesti Napló 1863. jan. 21., 16-3881. sz.)

469. old. 3 felvonásban. – emend.: hiányzó pont pótlása
470. old. tartani annak – emend. ebből: tartani annak,
471. old. Szigligeti Jolán k. a.). – emend.: hiányzó pontok pótlása
Kisfaludy Mokányára – Kisfaludy Károly *Csalódások* c. 1829-es vígjátékának szereplője (földesúr)

83. [Willian Shakespeare: Tévedések vígjátéka] (Pesti Napló 1863. jan. 28., 22-3887. sz.)

472. old. a mi a „közrendnél" fa – emend. ebből: a mi a „közrendnél fa
újkori társadalomban – emend. ebből: újkori társodalomban
473. old. Kazinczy fordítá *Sallust*-ot – C[aius] C[rispus] Sallustius: *Épen maradt minden munkái*, ford. Kazinczy Ferenc, Buda, 1836.
474. old. „*Hang him*," – emend. ebből: „Hang hin,"
inkább versificálás – emend. ebből: inkább verificálás
a bohózatosság túl van hajtva – emend. ebből: a bohózatosásg túl van hajtva

több költői ihletet – emend. ebből: több költőiehletet
másikát Lendvayné – emend. ebből: másiká- Lendvayné
szavallatára – emend. ebből: szavalt latára

84. Székely népdalok, népregék és szójárások (Pesti Napló 1863. február 11., 33-3898. sz.)

475. old. Erdélyi János nagybecsű népdal- és mondagyűjteménye – Erdélyi János (szerk.), *Népdalok és mondák*, Nyomatott Beimel Józsefnél, 1846.
476. old. Az alföldi nép – emend. ebből: A alföldi nép
Kádár Kata – Kriza János (szerk.), *Vadrózsák*, 1. köt., Kolozsvár, 1863. 5–7.
Kőmíves Kelemenné – Kriza János (szerk.), *i. m.* 314–317.

85. Budai népszínház (Pesti Napló 1863. márc. 3. 50-3915. sz.)

483. old. élvezni kívánja – emend. ebből: elveszni kívánja
484. old. szerepök maig sincs – emend. ebből: szerepek maig sincs
csinàljon magának – emend. ebből: csiráljon magának
485. old. tódul a közönség – emend. ebből: tó dul a közönség
„Béldi Pál" – Szigligeti Ede 1857-es tragédiája
kedden este „Béldi Pál" – emend. ebből: kedden ste „Béldi Pál"
Dunanan – Jacques Offenbach: *Dunanan apó és fia utazása* (*Le Voyage de monsieur Dunanan père et fils*, 1862)
Lumpáczik – Johann Nestroy: *Lumpáczi vagabundus, vagy a három jómadár* (*Der böse Geist Lumpacivagabundus*, 1833)
Ál Catalanik – Adolf Bäuerle – Ignaz Schuster: *Die falsche Catalani* (1818)
kőmíves legénynek – emend. ebből: kőmíves legénygek
486. old. kirívósággal párosítják – emend. ebből: kirívósággal párossítják
487. old. vígjátékokat kezd lefordíttatni – emend. ebből: vígjátékokat kezd lefordítatni
Liviust olvassa – ismeretlen szerző műve
„A dajka" – Jacques Offenbach – Eugène Bercioux: *La Bonne d'enfant* (1856)
szintén 1 felvonásban – emend. ebből: szintén 1 felvoná ban

86. (Szemle.) (Pesti Napló 1863. márc. 13. 59-3924. sz.)

488. old. classicus műveket fölelevenítik – emend. ebből: classicus műveket föleleventiik

87. A „Budapesti Szemle" új füzete (Pesti Napló 1863. márc. 15., 61-3926. sz.)

490. old. A „Budapesti Szemle" új füzete – Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862.
a „Nibelungenlied" […] ismertetve Szász Károlytól – Szász Károly, *Két éposz*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 233–290., a tanulmány második része: Budapesti Szemle 17. köt. 54. sz. 1863. 3–54.
491. old. műveltség történeti – emend. ebből: műveltség tör éneti
A társadalom tudománya és Riehl munkái – Trefort Ágoston, *A társadalom tudománya és Riehl munkái*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 291–304.
fölolvastatásakor az akadémiában. – emend. ebből: fölolvastatásakor az akadémiában,
Correggiót ismerteti – Székely József (Planche után), *Correggio*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 305–327.

írja Planche – Gustave Planche, *Etudes sur l'art en Italie – Le Corrège*, Revue des deux mondes, 1854. dec. 15. 1198–1218.

492. old. Cikkíró Brassai – Brassai Sámuel, *Éledés és életkezdet*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 328–345.

Chevalier […] eleven leírása – Jánosi Ferenc, *M Chevalier a londoni műtárlatról*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 377–392.

493. old. „Az ipar kifejtésére […] katonai dicsőség által stb." – Jánosi Ferenc, *i. m.* 381–382.

Emersontól – Bezerédj László: *Representativ Men, in seven lectures. By Ralph W. Emerson*, Budapesti Szemle 16. köt. 53. sz. 1862. 392–410.

88. Zrínyi a költő (Koszorú 1863. ápr. 26., máj. 3–10–17., 17–18–19–20. sz. 385–390., 409–412., 433–436., 457–460.)

495. old. „Magyar vitézeknek […] engemet nyugodalmamban." – Zrínyi Miklós, *Dedicatio* = uő, *Prózai művei*, Klaniczay Tibor (szerk.), 1985. 59.

496. old. Istvánffyt – Istvánffy Miklós (1538–1615)

498. old. a mocsáros helyeknek – emend. ebből: a a mocsáros helyeknek

499. old. bújjunk el, vessük el – emend. ebből: bújunk el, vessük el

500. old. a legnagyobb veszélyt – emend. ebből: a leggyobb veszélyt

Toldy Költészet-története – Toldy Ferenc, *A magyar költészet története*, 2. köt. (*A magyar költészet Zrínyitől Kisfaludy Sándorig*), Heckenast, Pest, 1854.

„tárgyainál fogva" a kevesbbé érdekesek közé soroz – Toldy Ferenc, *i. m.* 24.

501. old. „Zrínyi és Tasso" – Arany János, *Zrínyi és Tasso*, Budapesti Szemle 1859. 22–23. sz. 177–212., 1860. 24–25. sz. 107–143.

le lehet is olvasni – emend. ebből: le lelehet is olvasni

503. old. „vállal magasabb a többi seregnél," – Vörösmarty Mihály: *Cserhalom*

506. old. az elesett hősök lelkeit – emend. ebből: az elesett hősöklelkeit

igazságszolgáltatásban – emend. ebből: igazság s zolgáltatásban

512. old. nagy jellemek – emend. ebből: nagy jelelmek

89. „A kártyavetőnő" (Pesti Napló 1863. márc. 27. 70-3935. sz.)

513. old. A kártyavetőnő – Victor Séjour: *La Tireuse de cartes* (melodráma, 1860)

Mortara-eset – „Mortara, Edgár, kanonok, szül. Bolognában, zsidó szülőktől. 1858 jún. 23. a hatóság elvitette atyja házából, azon az okon, hogy cselédjük megkereszteltette. Atyja pert indított visszaadása végett, de sikertelenül, mert M. kijelentette, hogy katolikus akar maradni. Az eset annak idején világszerte óriási feltűnést keltett. M. a papi pályára lépett és később lateráni kanonok lett Rómában. Mint ilyen Magyarországon is járt, meglátogatván az egyházi székhelyeket." (*Révai Nagy Lexikona* 14. köt., Bp. 1916. 43.)

kit Gémoának neveznek – emend. ebből: kis Gémoának neveznek

szeretettel ápolta – emend. ebből: szeretettel ápola

514. old. leánya visszaszerzése. – emend. ebből: leánya visszaszerzése,

s az édes anya tűrje – emend. ebből: s s az édes anya tűrje

90. [Kövér Lajos] (Pesti Napló 1863. ápr. 16., 86-3951. sz.)

519. old. Vígjátékai, melyek nyomtatásban is megjelentek két kötetben – Kövér Lajos, *Színművei*, 1-2. köt., Pest, Emich, 1860.

91. [Heti szemle] (Pesti Napló 1863. ápr. 26. 95-3960. sz.)

520. old. Couqui k. a. – Claudia Couqui, táncosnő, 1863-ban vendégszerepelt Pesten

A „házasság rokkantjai" – Dumanoir – Édouard Lafargue: *Les Invalides du mariage* (1862)

a „Nyolcadik pont" – Henri Murger: *Le serment d'Horace* (1860)

a „Szegény marquis" – Dumanoir – Édouard Lafargue: *Le Gentilhomme pauvre* (1861)

„Tündér ujjak" – Eugène Scribe – Ernest Legouvé: *Les Doigts de fée* (1858)

92. [George Sand – Paul Meurice: A menekültek] (Pesti Napló 1863. ápr. 30., 98-3963. sz.)

521. old. „A menekültek"-et – George Sand – Paul Meurice: *Les Beaux messieurs de Bois-Doré* (1862)

halványokká, érdektelenekké – emend. ebből: hal ványokká, érdektelenekké

522. old. „Tücsök" – Charlotte Birch-Pfeiffer: *Die Grille* (dráma, 1856)

523. old. Érzékeny az ő szerepe – emend. ebből: Erzékeny az ő szerepe

524. old. volnának e műben – emend. ebből: volnának-e műben

93. [Auguste Anicet-Bourgeois – Adrien Decourcelle: A család öröme] (Pesti Napló 1863. május 20., 114-3979. sz.)

525. old. „Család öröme" – Auguste Anicet-Bourgeois – Adrien Decourcelle: *La Joie de la maison* (1855)

kell pirulnia – emend. ebből: kelt pirulnia

tavaly is előfordult – Théodore Barrière: *Tűz a zárdában* (*Le Feu au couvent,* 1860); l. 30. [Théodore Barrière: *Tűz a zárdában*]

mély benyomást – emend. ebből: mély jbenyomást

526. old. átvették más művekből – emend. ebből: átve ték más művekből

94. „Richelieu" (Pesti Napló 1863. május 28., 120-3985. sz.)

527. old. Richelieu – Edward George Bulwer-Lytton: *Richelieu or the Conspiracy* (1839)

528. old. legérzékenyebben ömledezni – emend. ebből: legérzéke nyebben ömledezni

benyomás könnyen érthető – emend. ebből: benyomást könnyen érthető

fentebbi igazságot – emend. ebből: fentebhi igazságot

95. [Bulyovszkyné játékáról] (Pesti Napló 1863. jún. 12., 132-3997. sz.)

530. old. Gauthier Margit – ifj. Alexandre Dumas drámája

szerep felfogására – emend. ebből: szerep fejfogására

531. old. Ristori – Adelaide Ristori, olasz tragika (1822–1906)

96. Egy alárendelt kérdés (Pesti Napló 1863. jún. 28., 146-4011. sz.)

532. old. „Lecouvreur Adrienne" – Eugène Scribe és Ernest Legouvé 1849-es drámája

írjon színházi jelentést – Reviczky Szevér, *Bulyovszky Lilla a magyar színpadon*, Pesti Napló 1863. jún. 27. 145-4010. sz.

533. old. Adrienne féle szerepből oly valamit alkotott – emend. ebből: Adrienne felé szerepből oly valamit alakotott

Gyulai Pál a „Koszorú" előbbi számában – Gyulai Pál, *Gauthier Margit*, Koszorú 1863. június 21. 25. sz. 595–598.

Salamon Ferenc – emend. ebből: Salamon Ferec

97. A „Részvét könyve 1863-ra" (Pesti Napló 1863. júl. 2., 148-4013. sz.)

534. old. „Bal kezed ne tudja – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

535. old. „Koszorú" laptársunk közelebbről megjegyzé, „a Részvét Könyve egy jó könyv és egy jó tett kérdése." – -s., *Részvét könyve*, Koszorú 1863. jún. 21. 25. sz. 593–594., itt: 594.

„Bolond Istók" első énekét Arany Jánostól – Arany János, *Bolond Istók (1850. Töredék)* = Gyulai Pál (szerk.), *Részvét könyve*, Kiadja a Magyar Írók Segélyegylete, Pest, 1863. 75–118.

„Zrínyi a költő" című költői beszélyt Szász Károlytól – Szász Károly, *Zrínyi, a költő = Részvét...* 279–396.

Jókaitól – Jókai Mór, *A kardvas és a villám = Részvét...* 9–67.

Jósika Miklóstól – Jósika Miklós, *A hóhuzam = Részvét...* 225–242.

Degré Alajostól – Degré Alajos, *A művész diadala = Részvét...* 249–268.

Bérczy Károlytól – Bérczy Károly, *A gyógyult seb = Részvét...* 407–511.

Szigligetitől A „Nőuralom" című vígjátékot – Szigligeti Ede, *A nőuralom = Részvét...* 119–214.

536. old. teljes plasticitása – emend. ebből: tel jes plasticitása

537. old. „Bolond Istók"-nak a „Koszorú" közelebbi számában megjelent folytatásában – A[rany] J[ános], *[c. n.]*, Koszorú 1863. jún. 28. 26. sz. 616–617.

És engem [...] megyünk ketten!" – A[rany] J[ános], *i. m.* 616.

538. old. „Széchenyieskedők" – Gyulai Pál, A Széchenyieskedők = *Részvét...* 545–551.

539. old. „Apolló"-hoz – Szemere Miklós, *Apollóhoz = Részvét...* 541–544.

„Júliához" – Petőfi Sándor, *Júliához = Részvét...* 69–70.

„Mint megfogamzott átok" – Petőfi Sándor, *Mint megfogamzott átok = Részvét...* 512.

Tompa Mihálytól három szép népdalt s egy elegiát közöl – Tompa Mihály, *Népdalok I–III = Részvét...* 245–248.; uő, *Levél öreg barátomhoz = Részvét...* 1–4.

Erdélyi, Lévai, Madách is szép költeményeket küldtek – Erdélyi János, *Vörösmartyhoz = Részvét...* 215–216.; uő, *Velencére (Sannazár epigrammja) = Részvét...* 224.; uő, *Jó órában = Részvét...* 273–274.; Lévay József, *Változás = Részvét...* 221–222.; uő, *Ismerős árnyak = Részvét...* 519–520.; Madách Imre, *Önmegtagadás = Részvét...* 68.; uő, *Megnyugvás a sorsban = Részvét...* 223.; uő, *Télen = Részvét...* 269–273.

ó-székely ballada, közli Kriza János – Kriza János, *Fogarasi István = Részvét...* 243–244.

98. [Eugène Labiche – Édouard Martin: Perrichon úr utazása] (Pesti Napló 1863. júl. 5., 151-4016. sz.)

540. old. Perrichon úr utazása – Eugène Labiche – Édouard Martin: *Le Voyage de monsieur Perrichon* (1860)

Peleskei notarius – Gaál József bohózata (1838)

99. A Kisfaludy-Társaság tizennegyedik közülése (Pesti Napló 1864. február 7., 30-4193. sz.)

543. old. néha megtörténik – emend. ebből: néha megtörtörténik

elnöki beszéd – a Kisfaludy Társaság elnöke ekkor br. Eötvös József volt

545. old. de azokat fölülmúltuk – emend. ebből: de azokat fölülmúltak

100. Zrínyi Miklós ifjúsága (Koszorú 1864. február 21–28., márc. 6., 8–9–10. sz., 169–173., 193–197., 217–221.)

548. old. a földesúr, a kenyerén élő – emend.: hiányzó vessző pótlása

549. old. környezetének azon hangulata – emend. ebből: környezetének azon hangulatra

550. old. s nem a tárgyban – emend. ebből: s a nem tárgyban

552. old. teljes mértékben öröklé – emend. ebből: teljes mertékben öröklé

554. old. az árvák neveltetése – emend. ebből: az árvák neveltetetése

Magyarországon fényesen megülik – emend. ebből: Magyországon fényesen megülik

555. old. Croatiae et Dalm." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

556. old. annyi népet vonzott – emend. ebből: annyi népett vonzott

559. old. Kismártoni Regesták Horváth M.-tól – Horváth Mihály, *Kismartoni regesták 1617–1645 = Magyar történelmi tár*, kiadja a MTA Történelmi Bizottsága, 10. köt., Pest, 1856. 3–110.

A „Történelmi tár" X-ik kötetében – emend. ebből: A „Történelmi tár X-ik kötetében

561. old. verulami Bacon – emend. ebből: verulami Baco

legmerevebb s túlságosabb – emend. ebből: legmerevenebb s túlságosabb

101. A vígjáték-pályázatról (Pesti Napló 1864. febr. 24., 44-4207. sz.)

562. old. „A nemzeti színház […] kényszerítve valánk." – [sz. n.], *[c. n.]*, Koszorú 1864. febr. 21. 8. sz. 191.

563. old. „Kedvetlenségünket növeli […] nyerte el a pályadíjat." – Gy[ulai] P[ál], *[c. n.]*, Koszorú 1864. febr. 21. 8. sz. 189–191., itt: 190.

564. old. Ördög pilulái – Ferdinand Laloue – Auguste Anicet-Bourgeois – Joseph Laurent: *Les Pilules du diable* (1839)

102. Gondolatok (Pesti Napló 1864. febr. 25., 45-4208. sz.)

565. old. Gondolatok – Eötvös József, *Gondolatok*, Ráth Mór, Pest, 1864.

566. old. leggyakorlatiabb tárgyaknál – emend. ebből: leggyakarlatiabb tárgyaknál

567. old. maximák, reflexiók – emend. ebből: maximák, reflxiók

nem támaszkodhatik egyébre – emend. ebből: nem támaszkodhatig egyébre

568. old. találkozunk a „Gondolatok"-ban – emend. ebből: találkozunk a „Gondodolatok"-ban

„Pensée"ihoz – Blaise Pascal: *Pensées* (1670), emend. ebből: „Pensée"i hoz

oly eredeti, mint igaz. – emend.: hiányzó pont cseréje

569. old. „a keresztyén polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztyének nélkül." – Eötvös József, *i. m.* 220.

„Hogy a moral elveinek […] florenci titkárról." – Eötvös József, *i. m.* 204–205.

machiavellismust rehabilitálhatná – emend. ebből: machiavellismust rehabilitalhatná

570. old. „Az ó világban […] felfogásaiban élünk. – több helyen is átfogalmazott idézet: Eötvös József, *i. m.* 205–207.

felfogásaiban élünk." – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

„Miután újabb korunk […] ellentétben áll." – Eötvös József, *i. m.* 205.

elveinek alkalmazása – emend. ebből: el veinek alkalmazása

„Az ó-világ alapeszméje […] legtökéletesebben létesíthető." – több helyen is átfogalmazott idézet: Eötvös József, *i. m.* 185.

„Polgárosodásunk […] létesítéséhez vezetett.” – Eötvös József, *i. m.* 185–186.
legtökéletesebben létesíthető, – emend. ebből: legtökéletesebben léte síthető,
létesítéséhez vezetett.” – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

103. Buda halála (Pesti Napló 1864. márc. 24–30., ápr. 1., 69-4212., 73-4236., 75-4238. sz.)

571. old. Újkori történetírásunk – emend. ebből: Újkori törtóneitírásunk

572. old. irodalomtörténeti curiosumnál – emend. ebből: irodalom – történeti curiosumnál

ellenszenvök mellett is – emend. ebből: ellenszenvök mellet is

Így mutogatá Arany egy-két évvel ezelőtt – Arany János: *Naiv eposzunk*, Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 7–14–21. 1–2–3. sz. 2–4., 17–19., 33–35.

573. old. Thierry szerint alig volt világhős, ki oly számos és oly különböző mondákat hagyott volna magáról, mint a hunok királya. – „De tous les hommes qui ont eu le triste honneur de bouleverser la terre, aucun peut-être n'a laissé après lui des traditions aussi nombreuses et aussi diverses qu'Attila” (Amédée Thierry: *Légendes d'Attila*, Revue des deux mondes 1852. nov. 15., XVI. köt. 617–637., itt: 617.)

574. old. Attilának számos ellensége […] emberi nem gyilkolásának. – Thierry Amadé, *Attila. Történeti kor- és jellemrajz*, ford. Szabó Károly, Pest, 1853. 45. (az eredeti: Amédée Thierry: *Histoire d'Attila, de ses fils et successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe* (1856)

Szabó Károly jegyzetét – Szabó Károly jegyzete = Thierry Amadé, *i. m.* 45.

575. old. határozottabban szembe állítja – emend. ebből: határozotabban szembe állítja

576. old. tömérdek kincset – emend. ebből: tömérdek kineset

578. old. Detre, az ármányos – emend. ebből: Detre, az ármányyos

580. old. mutatott példát. – emend. ebből: mutatott példát,

581. old. nehezen vevék ki; – emend. ebből: nehezen vevék kf;

Adja önön sólymát – emend. ebből: Adja onön sólymát

582. old. gyöngeségei is vannak – emend. ebből: gyöngeségei is vannak-

584. old. urával érzi eljegyezve – emend. ebből: uráva érzi eljegyezve

felderítéséért történik – emend. ebből: felderítés ért történik

585. old. a népmesétől s arab regéktől – emend. ebből: a népmeseőtl s arab regéktől

586. old. ömlik el a composition – emend. ebből: ömlik el a compos tion

sietteti a kifejtést – emend. ebből: siettetti a kifejtést

különösen Eteléét – emend. ebből: különösan Eteléét

587. old. Detrében és Szömörében – emend. ebből: Detrében és Szömérében

588. old. a „Toldi”-kban – emend. ebből: a Toldi”-kban

589. old. ha nem mondom is – emend. ebből: hanem mondom is

104. Shakespeare (Koszorú 1864. ápr. 24., máj. 1., 17–18. sz., 385–388., 409–413.)

594. old. egymás mellett – emend. ebből: egymás mellet

595. old. nemzeties inspiratiót – emend. ebből: nemzeties inspriratiót

598. old. Gervinus helyesen jegyzi meg róla – G. G. Gervinus: *Shakespeare*, 4. köt., Lipcse, 1850. 337., emend. ebből: Grervinus

599. old. természethíven festi – emend. ebből: természenhiven festi

ügyekszik tanulni – emend. ebből: ügyekszik tatanulni

fordításban részesül, mint a Schlegelé – August Wilhelm Schlegel: *Übersetzung Shakes-peres*, 9 köt., Berlin, 1797–1810.

105. A nemzeti színház számadása (Pesti Napló 1864. június 22., 141-4304. sz.)

600. old. kiadásainak kimutatását – emend. ebből: kiadásainak kimutatá át

kérlelhetlen csökönyösek – emend. ebből: kérlethetlen csökönyösek

úrnak a számadás – emend. ebből: úr nak a számadás

601. old. oly fényűzési – emend. ebből: o y fényűzési

106. Az akademiai titkárság (Pesti Napló 1864. október 19–21–29., 239-43102., 241-4404., 248-4411. sz.)

603. old. felelőssé teszik – emend. ebből: felelelőssé teszik

Ő van hivatva arra – emend. ebből: Ő van hivatva arrra

halhatlan érdemeket – emend. ebből: hallhatlan érdemeket

607. old. praetensióval tette – emend. ebből: praeten sióval tette

akademiai alapszabályok – emend. ebből: akakademiai alapszabályok

csaknem ugyanott – emend. ebből: csak nem ugyanott

609. old. Akademia rendelkezéseire – emend. ebből: Akade mia rendelkezéseire

107. Dec. 12-kén először: „Montjoye" (Pesti Napló 1864. december 15., 286-4449. sz.)

611. old. nagyvilágias blazírtság – emend. ebből: nagyvilágias blariztság

erkölcsi és becsület-érzet – emend. ebből: erköcsi és becsület-érzet

családját is feláldozni – emend. ebből: családját is feládozni

612. old. Montjoye bűnhődése – emend. ebből: Mentjoye bűnhődése

613. old. Montjoye lelkületébe – emend. ebből: Montjoye lelküleletébe

közte és fia közt – emend. ebből: közte- és fia közt

108. Téli rege (Pesti Napló, 1865. jan. 4–5., 3-4465., 4-4467[6]. sz.)

614. old. Téli rege – William Shakespeare: *The Winter's Tale*

618. old. mindennapi művének – emend. ebből: mindannapi művének

619. old. köszönetre vagyunk kötelezve – emend. ebből: kö szönetre vagyunk kötelez-ve

második „Julius Caesar" – emend. ebből: másod k „Julius Caesar"

622. old. fő művészi követelés – emend. ebből: főművészi követelés

egész lélekkel – emend. ebből: egész lólekkel

109. „Az idegesek" (Pesti Napló 1865. január 18., 14-4476. sz.)

622. old. „Az idegesek" – Victorien Sardou – Théodore Barrière: *Les Gens nerveux* (1859)

623. old. Szathmáry Latkócziné – emend. ebből: Szathmáry Latkókócziné

624. old. Sevillai borbély – Gioachino Rossini – Cezare Sterbini operája (1816)

emberszeretőbb Marteau – emend. ebből: emberszeretőbb Marteu

110. [Egressy Gábor fellépte] (Pesti Napló 1865. jan. 22., 18-4480. sz.)

626. old. Egy eleven – emend. ebből: Egy elven

„Nyolcadik pont" – Henri Murger: *Le serment d'Horace* (1860)

„Felolvasónő" – Jean-François Bayard: *La lectrice* (1834)

627. old. Csoda-e, ha most – emend. ebből: Csode-e, ha most

111. B. Jósika Miklós (Pesti Napló 1865. márc. 10., 57-4069. sz.)

A szöveg másodközlése: Fővárosi Lapok 1865. márc. 12. 59. sz.

629. old. nemességet képviselik – emend. ebből: nemességet k pviselik

bizalmas ismerőseinkké – emend. ebből: bizalmas ismerősei inkké

112. Vörösmarty összes műveinek kiadása (Pesti Napló 1865. márc. 24., 69-4081. sz.)

631. old. „összes művei"-nek kiadása – *Vörösmarty minden munkái*, s. a. r. Gyulai Pál, I–XII. köt., Ráth Mór, Pest, 1863–1864.

Corneille, Racine – emend. ebből: Corneille, Raeine

egykorú irodalom életéhez – emend. ebből: egykorú irodalom eletehez

„Koszorú"-ban mutatványok jelentek meg – Gyulai Pál, *Vörösmarty életéből*, Koszorú 1864. nov. 13–20–27., dec. 1–11., 20–21–22–23–24. sz. 457–461., 481–486., 505–509., 529–533., 553–558.

632. old. a „Szegedi Híradó" írta, s a „Fővárosi Lapok" magáévá tette – „Vörösmarty életrajza végett, mellyel Gyulai Pál csigamódra bán el, a szegedi, tetemes számú előfizetők most már komolyan kezdenek neheztelni. Alig volt vállalat oly népszerű, mint dicsőült költőnk műveinek kiadása, melyek magas áruk s szűk pénzviszonyaink mellett is tetemes pártfogásnak örvendtek; de alig rontotta el valami annyira az irodalmi-vállalatok hitelét, mint e mű huza-vonása. Sokan a díszes borítékokat is megrendelték Pestről s ím a munkát be nem köttethetik, mert az még maig sem teljes. Valóban Gyulai Pál úr, ki oly szigorúan szokott másokat megbírálgatni, saját s az irodalom hitelére jobban vigyázhatna." ([sz. n.], *[c. n.]*, Szegedi Híradó 1865. márc. 16. 22. sz. és [sz. n.], *[c. n.]*, Fővárosi Lapok 1865. márc. 21. 66. sz. 260.)

„alig rontotta el – emend.: hiányzó idézőjel pótlása

várna valaki s – emend. ebből: várna valakis

633. old. önzetlen áldozataiért – emend. ebből: önzetlen áldozatairt

sűrűn nyomott – emend. ebből: sűrűn nyomot

113. [Zichy Antal: Stuart Mária Skóthonban] (Pesti Napló 1865. márc. 29., 72-4084. sz.)

634. old. félreismerhetlen a műben – emend. ebből: félreismerhet len a műben

114. Pénteken, april 28. Először: „A fény árnyai" (Pesti Napló 1865. ápr. 30., 99-4511. sz.)

636. old. valóban, sok jele van – emend. ebből: való ban, sok jele van

minő a stíl – emend. ebből: mivő a stíl

637. old. főszemély jelleme – emend. ebből: főszemély jel leme

638. old. nagyon világosan – emend. ebből: nagyan világosan

639. old. előkészítve a történendőkre – emend. ebből: előkészítve a törté nendőkre

115. Gaál József (Pesti Napló 1866. márc. 2. 49-4759. sz.)

Az írás másodközlése: Salamon Ferenc, *Gaál József*, Magyarország és a Nagy Világ 1866. márc. 18. 11. sz. 161–162.

640. old. lyrai költeményeit – emend. ebből: lyriai költeményeit

valódi geniusának – emend. ebből: valódi ganiusának

641. old. „Szerelem és champagne" – emend. ebből: „Szerelem és champagnei"

baráti vonzalmát – emend. ebből: baráti vonzalmák

116. B. Kemény Zsigmond emlékezete (Századok 1876. 10. évf. 1. sz. 56–66.)

642. old. politikai pályára – emend. ebből: politikai palyára

645. old. szónok volt. – emend.: hiányzó pont pótlása

Szalárdy Krónikájának – Szalárdi János, *Siralmas magyar krónikája*, Pest, 1853.

»A mohácsi veszedelem okairól.« – Kemény Zsigmond, *Mohácsi veszedelem' okairól*, Hasznos Mulatságok 1838. ápr. 4–7–11–14–18–21. 27–28–29–30–31–32. sz. 201–207., 209–216., 218–224., 225–232., 235–240., 246–248.

646. old. akarná lelkesedésre ragadni – emend. ebből: akárná lelkesedésre ragadni

scrupulositását – emend. ebből: scrupolositását

117. Szobrot állítsunk-e most Aranynak? (Nyílt levél képzőművészeinkhez), Nemzet 1882. okt. 25., 55. sz. Melléklet, 1.

118. Daudet és magyar bírálata, Budapesti Hírlap 1888. nov. 13. 314. sz. 1–3.

650. old. a szombat reggeli *Budapesti Hírlap*-ban meglepetve olvastam – [sz. n.], *(Salamon Ferenc és Daudet Alfonz.)*, Budapesti Hírlap 1888. november 10., 311. sz. 3.

Daudet Alfonz új regényéről írt bírálatom – Salamon Alphonse Daudet *L'Immortel* c. (1888) regényéről szóló tanulmányát 1888. október 31-én Heinrich Gusztáv olvasta fel a Kisfaludy-társaság október havi felolvasó ülésén

Úgy vagyok föltüntetve […] mint a franciák. – a hír teljes szövege: *Salamon* Ferenc a múlt hó utolsó szerdáján a Kisfaludy-társaságban bírálatot olvasott föl Daudet Alfonz a *Halhatatlan* című regényéről. Az a munkatársunk, a ki a *Budapesti Hírlap* számára Daudet a művét lefordította, úgy gondolkozott, hogy a francia írót érdekelni fogja: mit mond az Institut kiszatirizálásáról egy magyar akadémikus; de másrészt lojálisnak is tartotta értesíteni Daudet Alfonzt arról, hogy Budapesten is a franciául nemtudás vádját emelik ellene, mert Salamon Ferenc kijelenté kritikájában, hogy magáévá teszi Sardounak Daudetról mondott ama megjegyzését, mely szerint Daudet nem annyira a francia akadémiának, mint inkább a francia grammatikának ellensége. A *Halhatatlan* magyar fordítója tehát megírta Daudet Alfonznak a Kisfaludy-társaságban tartott felolvasásban elmondott dolgokat. Levelére Daudet Alfonztól Párisból ma a következő válasz érkezett:

Kedves írótársam,

Az akadémiai snobizmus minden országban megvagyon és az Astier-Réhuk buján tenyésznek a különböző éghajlatok alatt. Ezért volna jó, ha a *Halhatatlan*-t minden nyelvre lefordítanák.

A mi azokat a pedánsokat illeti, a kik azzal vádolnak, hogy nem tudok franciául írni, azoknak Mistral barátom, a nagy költő egy mondásával felelek. Egy provençei öreg, ájtatos korcsmárosné el- szörnyűködött annak láttára, hogy mi pénteken húst eszünk. „Ne-

künk szabad", szólt Mistral. „...Mi csináljuk a zsoltárokatt!..." [sic!] / *Alphonse Daudet.* ([sz. n.], *(Salamon Ferenc és Daudet Alfonz.)*, Budapesti Hírlap 1888. november 10., 311. sz. 3.) – A cikk szerzője téved, Heinrich Gusztáv olvasta fel Salamon Ferenc kritikáját a Kisfaludy Társaság említett ülésén.

651. old. Voltaire XII. Károlyát – Voltaire: *Histoire de Charles XII* (1731)

„Közoktatásunk reformja" – Salamon Ferenc, *Közoktatásunk reformja*, Légrády Testvérek, Pest, 1873.

„Ne bántsd a magyart!" – Zrínyi Miklós: *Az Török Áfium ellen való orvosság* c. röpiratának címváltozata

Sardounak egy elmés mondását – „Daudet n'a qu'une ennemie sur cette terre, mais une ennemie acharnée: ce n'est pas l'Académie française, c'est la grammaire française." (Mario Fenouil, *Zola. Devant Sardou*, Le Gaulois 1888. augusztus 2. 2165. sz. 1. [interjú])

hármasszövetség – utalás az 1887-ben létrejött keleti hármas szövetségre (más néven: földközi-tengeri antant), melyet Olaszország, Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia kötött Franciaország és Oroszország ellenében

652. old. a *Budapesti Hírlap* tárcájában láttam, hogy akadt ily vakmerő – Daudet *L'Immortel* című regényének magyar fordítása folytatásokban jelent meg a Budapesti Hírlap tárcájában, az első részlet az 1888. szeptember 27-i szám mellékleteként látott napvilágot

„Teljességgel nem teszünk kifogást […] birodalmába tartozik." – Salamon Ferenc, *A Halhatatlan és párisi erkölcsök*, Budapesti Szemle 1888. 56. köt., 144. sz. 350–378., itt: 359.

653. old. „Kiindulásában Daudet alapeszméje […] s ezer más ily fonákság." – Salamon Ferenc, *i. m.* 362.

a milennium kérdésében a kútfők hitelességének mértékére helyeztem a fősúlyt – Pauler Gyulával folytatott vitát a kérdésről: Salamon Ferenc: *A honfoglalás éve*, Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1883. – Pauler Gyula, *A millenium*, Budapesti Szemle, 35. köt., 81. sz., 1883., 417–439. – Salamon Ferenc, *A kútfőkritika és a Millenium írója*, Budapesti Szemle, 36. köt., 82. sz., 1883., 100–118.

Budapest Történeté-re vonatkozó vizsgálataimban – Salamon Budapest történetét feldolgozó munkája is heves vitát eredményezett, a vita szövegei: Salamon Ferenc, *Buda-Pest története*, Budapest, 1885. – Pauler Gyula, *Salamon Ferenc legújabb munkája*, Budapesti Szemle, 48. köt., 120. sz., 1886., 447–459. – *Gyulai Pál szerkesztői jegyzete* uo. 459. – Salamon Ferenc, *Pauler Gyula mint kritikus*, Budapesti Szemle, 49. köt., 121–122. sz., 1887., 124–149., 285–312. – Pauler Gyula, *Nyílt levél a szerkesztőhöz*, Budapesti Szemle, 49. köt., 123. sz., 1887., 449–470. – Gyulai Pál szerkesztői jegyzete uo. 470. – Salamon Ferenc, *Glossák Pauler Gyula nyílt levelére*, Budapesti Szemle, 50. köt., 124. sz., 1887., 159–167.

Daudet urat alkalmasint […] mert van közönség. – Salamon Ferenc, *A Halhatatlan és párisi erkölcsök*, Budapesti Szemle 1888. 56. köt., 144. sz. 350–378., itt: 363–364.

654. old. Bármint legyen ez […] rágalmazó hajlamú embernek tűnik fel. – Salamon Ferenc, *i. m.* 364.

„Látni való, hogy hideg […] egybekelés után is." – a Budapesti Szemlében megjelent változatban az idézett rész a következőképpen szerepel: „De látni való, hogy ebből csak igen hideg, bensőség nélküli házasság következhetett. Következőleg, hogy meg legyen a valódi igazságszolgáltatás, folytatni kell vala a regényt a lakodalom után is." (Salamon Ferenc, *i. m.* 375.)

drámát ír, melynek tárgya éppen Astier Pálnak az egybekelés utáni házas élete – Alphonse Daudet: *La lutte pour la vie* (1889)

119. A Halhatatlan és párisi erkölcsök, Budapesti Szemle 1888. 56. köt., 144. sz. 350–378.

655. old. Tant pis – annál rosszabb

mind a mellett – emend. ebből: mind- a mellett

656. old. Baedeker – az útikönyvek, útleírások kiadására specializálódott Karl Baedeker kiadónál megjelent, jellegzetes piros borítós könyv

Tauchnitz – a Bernhard Tauchnitz Kiadó által megjelentetett, jellegzetes borítóval fedett angol nyelvű könyvsorozat

657. old. Thiers – Adolphe Thiers (1797–1877), angol történetíró

«demagóg áramlat» – Alphonse Daudet, *L'Immortel. Moeurs Parisienne*, Alphonse Lemerre kiadása, Párizs, 1888. 4.

maga vesse össze össze – emend. ebből: maga vesse össze össze

658. old. «Elment az eszed? mond neje... Éjfél után hívatni rendőrt!» – Alphonse Daudet, *i. m.* 1888. 221.

«Nem Teysedre volt [...] rablásaik gyümölcsét. – Alphonse Daudet, *i. m.* 221–222.

659. old. Harpagon – Molière *A fösvény* c. komédiájának főszereplője

Daudet igazságszolgáltatása – emend. ebből: Daudet igazságságszolgáltatása

«Nos hát, Leonard!» – Alphonse Daudet, *i. m.* 223., emend. ebből: «Nos hát, Leonard!

663. old. Dickens az ő Pickwickjét – Charles Dickens: *A Pickwick Klub* (*The Posthumous Papers of the Pickwick Club*, 1837)

664. old. akár rútak, vagy dorgálódzék – emend. ebből: akár rútak vagy dorgálódzék

665. old. megnyugtathatja lelkismeretét – sic!

667. old. mausoleumot építtet – emend. ebből: mausoleumet építtet

668. old. Newski-Prospekten – Névai sugárút, Szentpétervár fontos sugárútja

«maitre» – gazda, mester

«Szép, mondhatom [...] Mi szép?» – Alphonse Daudet, *i. m.* 9.

«Ez a híres pergő nyelv [...] az anyai szeretethez.» – Alphonse Daudet, *uo.*

megmondani vagy sejtetni – emend. ebből: megmondani vagy sejtetui

669. old. Bede Ádám szerzője – George Eliot, a regény 1859-ben jelent meg először

«ne felejtse az ő (a fiú) tízezer frankját» – Alphonse Daudet, *i. m.* 15.

«A nyílt ablak [...] húsz frankos bor.» – Alphonse Daudet, *i. m.* 130.

salamikat – emend. ebből: salmikat

670. old. «De hát mit csináljunk? [...] Tehát holnap öt óra előtt!»... – Alphonse Daudet, *i. m.* 134–135.

673. old. lábbadozni – sic!

«Minden készen volna, de hol a menyasszony?» – Alphonse Daudet, *i. m.* 365.

674. old. «Bilder ohne Worte» – Képek szavak nélkül.

«Daudet nem annyira az akadémiának, mint a francia grammaticának oly halálos ellensége» – „Daudet n'a qu'une ennemie sur cette terre, mais une ennemie acharnée: ce n'est pas l'Académie française, c'est la grammaire française." (Mario Fenouil, *Zola. Devant Sardou*, Le Gaulois 1888. augusztus 2. 2165. sz. 1. [interjú])

«A mi tetteink indító okai [...] zavarosak, rendetlenek» – Alphonse Daudet, *i. m.* 245–246.

120. Levél a szépről (Budapesti Hírlap 1888. december 25. 355. sz. A „Budapesti Hírlap” Karácsonyfája (melléklet), 1–3.)

676. old. Stanley-vel és Holubbal – Henry Morton Stanley (1841–1904), Emil Holub (1847–1902), Afrika-kutatók

Vadnai lapja – a Fővárosi Lapok

divat is megváltozik – emend. ebből: divat is meg változik

Névmutató

Ábrai Károly......278, 707
Aiszkhülosz (Aeschylus)......422
Aldridge, Ira.24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 533, 691
Alfieri, Vittorio......313
Alighieri, Dante...50, 138, 146, 179, 180, 284, 300, 512, 585, 616, 621, 677, 701
Almási Balogh Tihamér......278, 707, 711
Anicet-Bourgeois, Auguste......525, 526, 720, 722
Ansbachi Karolina......444
Apafi Mihály......16
Apáthy István, id......678
Apáthy István, ifj......678
Apraxin Júlia, Batthyányiné......221, 222, 703
Arany János...22, 23, 107, 111, 122, 145, 146, 236, 291, 366, 376, 386, 387, 388, 390, 393, 399, 482, 529, 535, 536, 537, 538, 562, 571, 572, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 583, 585, 586, 588, 589, 590, 621, 640, 679, 690, 697, 699, 703, 708, 712, 713, 719, 721, 723
Árpád fejedelem206, 207, 221, 222, 223, 382, 404, 422, 431, 432, 433, 439, 571, 572, 573, 584, 589, 590, 644, 715
Attila hun király. 13, 267, 268, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 590, 723
Augustus római császár......544
Bach, Alexander......349
Bacon, Francis......58, 561
Bajza József13, 20, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 325, 385, 386, 415, 456, 457, 689, 691, 692, 710, 717
Balassi Bálint......358, 511
Balogh István......710, 711
Balzac, Honoré de...43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 76, 692, 693, 694
Barbier, Jules......699
Barrière, Théodore......218, 220, 703, 720, 724
Bartay Endre......449
Bartha János......431
Battu, Léon......699, 700
Bäuerle, Adolf......718
Bayard, Jean-François......224, 704, 725
Beattie, James......446
Bede Anna......692
Beethoven, Ludwig van......76, 489, 695
Beimel József......696, 718
Benkő Kálmán......60, 212
Béranger, Pierre-Jean de...99, 107, 165, 588, 689
Bercioux, Eugène......718
Bérczi Károly......23
Berczik Árpád......350, 711
Bérczy Károly......535, 538, 690, 721
Berecz Károly......23, 690
Bernardin de Saint-Pierre, Jacques-Henri 709
Berzsenyi Dániel.36, 104, 145, 157, 158, 175, 290, 294, 295, 307, 311, 387, 644, 699, 708
Bethlen Farkas......645
Bethlen Gábor......404, 547, 556, 557
Bethlen Miklós (Bolnai)...128, 129, 402, 712, 713
Bezerédj László......719
Birch-Pfeiffer, Charlotte...153, 346, 699, 711, 720
Blumauer, Aloys......181, 701
Boccaccio, Giovanni......596
Bognár Vilma......216, 218, 434, 441
Boileau, Nicolas......77, 544

Bonyhády István........................161, 162, 299
Bonyhai Bénjámin.............................278, 707
Bourbon-Condé, Louis de.........................561
Bouterwek, Friedrich.........................164, 700
Brassai Sámuel…120, 142, 363, 492, 711, 719
Brummel, Beau..447
Buckstone, John Baldwin..................302, 709
Buda hun király 571, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 580, 581, 582, 584, 586, 588, 589, 590
Buloz, François..695
Bulwer-Lytton, Edward George......527, 528, 720
Buonarroti, Michelangelo...........78, 491, 492
Burke, Edmund.................................446, 448
Burns, Robert..588
Byron, George Gordon…75, 90, 99, 284, 297, 300, 301, 417, 447, 496, 497, 498, 517, 586, 613, 678, 696, 709
Caesar, Iulius.….62, 63, 68, 92, 268, 353, 405, 406, 512, 598, 638, 704, 714, 724
Camões, Luís de 145, 398, 407, 580, 699, 713, 714
Campe, Joachim Heinrich.........305, 307, 709
Caraffa, Carlo..555
Carré, Michel.....................................699, 700
Carrel, Armand.............................73, 75, 695
Castaldo, Giambattista..............................420
Chateaubriand, François-René de......76, 568
Chatham, Lord (Pitt, William)..........446, 448
Chesterfield, Lord (Stanhope, Philip)......444
Clapiers de Vauvenargues, Luc de...........693
Colbert, Jean-Baptiste...............................561
Corneille, Pierre. .69, 165, 405, 544, 561, 631, 725
Correggio, Antonio da.........78, 491, 492, 718
Couqui, Claudia.................................520, 720
Cromwell, Oliver...............................561, 704
Czakó Zsigmond...............................313, 518
Czuczor Gergely..................13, 142, 640, 698
Csaba királyfi...590
Csaplár Benedek (Karcsanyéki G.). .261, 706
Csapó Mária, Vachott Sándorné. 18, 23, 305, 690
Csekonics Endre..642
Csengery Antal..........................344, 642, 710
Csepely Sándor...................................16, 689
Cserey Mihály....................................128, 645
Csermelyi Sándor..............................278, 707
Csokonai Vitéz Mihály.81, 89, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 301, 387, 696, 701, 702, 706, 707
da Vinci, Leonardo.........77, 78, 491, 492, 695
Dalmady Győző...................................16, 689
Daurand-Forgues, Émile............................716
Deák Farkas..610
Deák Ferenc.......................................262, 299
Debersay Ágoston......................................377
Decourcelle, Adrien...................525, 526, 720
Degré Alajos......................................535, 721
Deinhardstein, Johann Ludwig........214, 703
Delacroix, Eugène................................77, 695
Démoszthenész...145
Derley, Joseph....................................273, 706
Descartes, René..561
Dessewffy Aurél................................262, 642
Dessewffy József..................................37, 706
Diderot, Denis...45
Dobronoki György............................557, 559
Dobsa Lajos........208, 209, 368, 369, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 422, 704, 712, 713, 714
Dombi Márton..275
Domitrovics Péter......................................555
Donizetti, Gaetano.....................................715
Dózsa József...243
Döbrentei Gábor...37
Dudley, Robert, Leicester grófja...............595
Dukai Takács Judith..................................158
Dumanoir....................................435, 715, 720
Dumas, Alexandre 28, 58, 246, 311, 353, 409, 453, 454, 611, 691
Dumas, Alexandre, ifj.......368, 379, 403, 611, 720
Duveyrier, Charles.....................................700
Egressy Gábor…150, 160, 215, 221, 254, 431, 433, 434, 455, 465, 487, 520, 524, 543, 626, 627
Együd István..243
Eichhorn, Johann Gottfried..............164, 700
Emerson, Ralph Waldo......................493, 719
Emich Gusztáv.....81, 112, 256, 696, 698, 705, 706, 710, 719

Engelhardt Anna, Kántorné......................431
Eötvös Borcsa, Németiné............61, 150, 386
Eötvös József. 18, 19, 20, 21, 22, 23, 132, 142, 292, 307, 344, 345, 410, 415, 452, 534, 565, 567, 568, 628, 629, 641, 642, 643, 644, 689, 690, 697, 708, 710, 721, 722, 723
Erdélyi János..23, 88, 415, 475, 539, 690, 696, 718, 721
Erdődy György..555
Erdődy Zsigmond......................................556
Erkel Ferenc.......................................430, 715
I. Erzsébet angol királynő 423, 595, 596, 597, 616
Esterházy Miklós........224, 382, 556, 559, 560
Esterházy Pál...382
Euripidész..596
Fáncsy Ilka, Lendvayné......60, 151, 219, 431, 474, 614, 623, 718
Farkas Lujza, Szathmáry Latkóczyné.....149, 155, 623, 699, 724
Fáy András...........23, 150, 410, 641, 690, 699
Feleki Miklós......143, 159, 160, 211, 219, 220, 221, 224, 254, 273, 326, 363, 433, 435, 438, 455, 466, 471, 474, 513, 520, 524, 614, 622, 623, 710
I. Ferdinánd magyar király...............420, 421
II. Ferdinánd magyar király.....547, 554, 555, 559, 560
Festetics György................................207, 276
Festetics Leó...323
Feuillet, Octave..453, 454, 455, 610, 611, 613, 716
Flóra..23, 690
Fogarasi János..698
Forgács Miklós..555
Fórizs Gergely...708
Fox, Henry..302, 446
Frangepán Miklós.....................................555
Frangepán Orbán.......418, 420, 421, 426, 556
Frankenburg Adolf...................................228
Franklin, Benjamin...................................404
Fráter György...418
Frigyes Lajos herceg..................................445
Füredy Mihály....................216, 254, 434, 515
Gaál József..........640, 641, 711, 717, 721, 726
Galilei, Galileo..................................560, 561
Garay János................................373, 481, 689
Gerlóczy Imre.....................................161, 700
Gervinus, G. G...................................598, 723
Gesztessy Etelka..474
Girókuti Pinczker Ferenc..........................712
Goethe, Johann Wolfgang von 165, 221, 300, 412, 461, 632, 677, 678, 679, 711, 712
Greguss Ágost......................23, 690, 692, 704
Guizot, François.................................598, 616
Gusztáv Adolf svéd király.........................561
Gutenberg, Johannes.................................370
Gutzkow, Karl...713
Gvadányi József..........................205, 387, 641
Gyöngyösi István..........................81, 205, 387
I. György angol király...............442, 443, 444
II. György angol király.............443, 444, 445
III. György angol király............445, 447, 448
IV. György angol király............................447
Gyulai Ferenc...61
Gyulai Pál 16, 17, 23, 108, 295, 297, 298, 302, 533, 534, 538, 539, 562, 563, 631, 632, 633, 690, 707, 708, 720, 721, 722, 725
Halm, Friedrich....................................62, 695
Händel, Gorg Friedrich.............................448
Harmath Ida, Szilágyiné....................522, 524
Hartmann, Moritz......................................700
Hastings, Warren.......................................302
Haydn, Joseph.......................................76, 695
Heckenast Gusztáv…112, 228, 282, 305, 689, 697, 714, 719
Heine, Heinrich............................20, 345, 711
Helvétius, Claude Adrien............................45
VIII. Henrik angol király...595, 596, 598, 616
Henszlmann Imre.......................................415
Herman Ottó..678
Hervey, John..444
Hetényi Laura, Molnárné..........................243
Hoffmann, E. T. A................................53, 693
Hollósy Kornélia, Lonovicsné. .428, 429, 430
Holub, Emil...676, 729
Homérosz…115, 118, 207, 381, 389, 396, 398, 417, 422, 470, 496, 501, 511, 582, 583, 584, 677
Horatius Flaccus, Quintus......40, 42, 52, 176, 183, 275, 412, 538, 677, 692
Hornyik János.....................................712, 713
Horvát István...37
Horváth Cyrill..675
Horváth Endre...422
Horváth István...158

Horváth Mihály....................................642, 722
Hubenay Ferenc....................................215, 254
Hugo, Victor......159, 164, 165, 221, 236, 265, 409, 453, 454, 586, 611, 616, 690, 695, 704
Hunfalvy Pál...............................142, 263, 698
Hunyadi János....................166, 404, 507, 508
Hunyadi Mátyás136, 370, 388, 389, 404, 408, 425, 426, 595
Huszár Imre...377, 540
Illésy György..............................278, 280, 707
Ilosvai Selymes Péter.........387, 388, 391, 511
Ingres, Jean Auguste Dominique.......77, 695
I. István magyar király.....136, 370, 372, 404, 405, 406, 407, 408
Istvánffy Miklós..........495, 496, 498, 506, 719
Jagelló Izabella...................418, 420, 421, 426
I. Jakab angol király....................................442
Jakab István..693
I. János király..421
Jánosi Ferenc..719
Johnson, Samuel..444
Jókai Mór........15, 16, 23, 24, 43, 58, 151, 159, 211, 236, 252, 254, 284, 309, 358, 366, 386, 415, 431, 433, 514, 515, 535, 538, 614, 635, 689, 691, 708, 709, 715, 721
Jósika Júlia..................................408, 411, 714
Jósika Miklós........58, 112, 114, 115, 132, 410, 415, 535, 627, 628, 629, 630, 641, 697, 698, 721, 725
II. József magyar király.............................171
Kadarcsi..278, 707
Káldy György...557
Kánya Emília...............................245, 247, 705
Kármán József..254
I. Károly angol király.................................442
V. Károly német-római császár.........370, 421
Károlyi György...........................333, 334, 452
Károlyi István...534
Karr, Alphonse....................................143, 699
Katona József.....142, 223, 264, 265, 312, 313, 316, 434, 617, 620
Kazinczy, Ferenc........13, 36, 37, 38, 109, 114, 134, 142, 147, 148, 176, 194, 204, 205, 206, 254, 275, 277, 280, 379, 473, 557, 589, 642, 699, 706, 717
Kelemen Mór.......................................278, 707
Kemény János..646
Kemény Simon...432
Kemény Zsigmond....410, 415, 417, 418, 423, 424, 426, 543, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 710, 714, 726
Kepler, Johannes..561
Kercselich Ádám Boldizsár...............555, 556
Kertbeny Károly.........................163, 167, 700
Kézai Simon........................572, 574, 575, 587
Kis János...158, 699
Kisfaludy Károly. 13, 14, 35, 36, 38, 313, 471, 535, 542, 543, 717
Kisfaludy Sándor.....81, 84, 85, 164, 206, 387, 628, 630, 677, 719
Klaniczay Tibor..719
Kock, Paul de........................47, 170, 379, 701
Kolumbusz Kristóf......38, 253, 370, 407, 408, 628
Komáromy Alajos...............................215, 254
Komlóssy Ida, Kövérné.............215, 474, 602
Kossuth Lajos......................262, 379, 643, 692
Kotzebue, August von................461, 640, 641
Kovács Gyula......................142, 279, 474, 707
Kovácsy Mária, Tóth Józsefné............40, 692
Kölcsey Ferenc. .13, 20, 36, 37, 104, 145, 174, 194, 203, 204, 205, 206, 262, 277, 307, 379, 430, 431, 643, 644, 701
Kövér Lajos....16, 23, 489, 516, 518, 519, 689, 690, 719
Kriza János..........................475, 539, 718, 721
Kulini Nagy Benő......275, 277, 279, 280, 706, 707
La Bruyère, Jean de..............................47, 693
Labiche, Eugène..................................540, 721
Laborfalvi Róza, Jókainé....43, 151, 159, 211, 254, 431, 514, 515, 614, 635
Ladányi Gedeon..................................278, 707
Lafargue, Édouard.......................435, 715, 720
I. Lajos Fülöp..45
I. Lajos magyar király.......136, 168, 370, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 404, 408
II. Lajos magyar király...............................557
XI. Lajos francia király..............................423
XIV. Lajos francia király. .140, 365, 433, 544, 561
XV. Lajos francia király.............................170
Lakatos István...701
Laloue, Ferdinand..722
Lamartine, Alphonse de............................165
László József..711

Laube, Heinrich....209, 703
Laurent, Joseph....722
Legouvé, Ernest....150, 699, 703, 720
Lendvay Márton, ifj....60, 149, 217, 275, 431, 515, 540, 623, 625, 627
X. Leó pápa....544
Lepel, Mary....444
Lermontov, Mihail Jurjevics....169
Lesage, Alain-René....51, 693
Lessing, Gotthold Ephraim....36, 204, 616
Lévay József....16, 23, 539, 689, 690, 721
Lisznyai Kálmán....16, 689
Livius, Titus....58
Locke, John....45
Lónyay Menyhért....642
Losontzi István....706
Loyolai Ignác....556
Lukács Móric....363
Luxemburgi Zsigmond....134
Macaulay, Thomas Babington...91, 179, 300, 569, 696, 701, 709
Machiavelli, Niccolò..300, 560, 569, 570, 722
Madách Imre....376, 539, 721
Mályuszné Császár Edit....710
Maquet, Auguste....28, 691
Marlborough hercege (John Churchill)..444
Martin, Édouard....540, 721
Martinuzzi Fráter György419, 420, 423, 425, 426
Marzio, Galeotto....389, 713
Mátray Laura, Szépné....243
Mazarin, Jules....561
Mecklenburg-Strelitzi Sarolta....445, 448
Megyeri Károly....312, 431, 709
Mélesville....700
Mentovich Ferenc....16, 689
Mesmer, Franz Anton....54, 694
Meurice, Paul....521, 720
Meyerbeer, Giacomo....76, 337, 699
Miksa magyar király....546
Milton, John....145, 179, 180, 225, 284, 381, 388, 398, 524, 560, 561, 696, 701
Molière....47, 51, 52, 147, 150, 165, 177, 182, 188, 199, 238, 313, 346, 466, 467, 483, 487, 488, 544, 561, 615, 631, 632
Molnár György...242, 243, 308, 309, 440, 716
Montégut, Émile....70, 80, 163, 695
Mortara, Edgar....513, 719
Mosenthal, Salomon Hermann....699
Munkácsy Flóra, Felekiné152, 153, 155, 211, 221, 345, 433, 513, 515, 520, 524
Munkácsy János....711
Murger, Henri....302, 304, 709, 720, 725
Müller Emil....689, 691
Nagy Ferenc....278, 707
Nagy Lajos....401
Nagy Sándor....269
I. (Bonaparte) Napóleon45, 55, 147, 411, 493
Nelson, Horatio....446
Nestroy, Johann....718
Nicolai, Otto....699
Nuitter, Charles....273, 706
Nyilas Samu....16, 278, 689, 707
Obernyik Károly....159
Offenbach, Jacques...149, 224, 337, 485, 699, 700, 718
Oláh Károly....278, 707
Orbán Balázs....269
Orbán Pető....280, 707
Ovidius Naso, Publius....275
Ozoray Árpád....280, 281
P. Szathmáry Károly.112, 128, 130, 131, 155, 350, 352, 353, 358, 434, 471, 623, 689, 698, 699, 724
Pájer Antal....16, 689
Pákh Albert....643
Pálffy Albert....112, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 131, 698
Pascal, Blaise....566, 568, 570, 722
Pasteur, Louis....492
Pázmány Péter...262, 382, 511, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560
Pethő Gergely....549
Petőfi Sándor....23, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 122, 145, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 205, 236, 286, 290, 291, 294, 299, 300, 307, 311, 342, 388, 417, 473, 475, 529, 538, 539, 588, 589, 590, 621, 628, 629, 640, 641, 679, 689, 690, 696, 697, 700, 701, 721
Petrarca, Francesco....84, 596, 696
Pettkó Sarolta....675, 677
Pheidias....78, 403, 404, 680
Pindarosz....144, 539
Planche, Gustave....70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,

77, 78, 79, 80, 163, 491, 492, 695, 718, 719
Plautus, Titus Maccius................................596
Plutarkhosz.............................36, 92, 356, 405
Podhradczky József............................424, 715
Poitou, Eugène....44, 57, 58, 59, 60, 692, 693, 694
Pongrácz János...268
Pope, Alexander 172, 173, 184, 190, 191, 192, 194, 195, 198, 199, 202, 444, 701, 702
Prielle Kornélia..275, 304, 433, 455, 468, 520, 695
Pulszky Ferenc..642
Quinet, Edgar..76
Racine, Jean.................165, 544, 561, 631, 725
Radnótfáy Sámuel.......................453, 600, 601
Raff György...200
II. Rákóczi György.............................128, 698
Ráth Mór.....275, 534, 571, 631, 633, 722, 725
Rattkay György...................547, 549, 551, 554
Regard, Maurice..695
Rembrandt....................................77, 491, 695
Réthy Mihály..............................255, 516, 564
Révai Miklós..38
Révay Simon...452
Reviczky Szevér..........................532, 533, 720
Reynolds, Joshua...446
II. Richárd angol király..............354, 595, 598
Richelieu, Armand Jean du Plessis de....527, 528, 529, 531, 561, 720
Rienzi...370
Ristori, Adelaide.....26, 28, 531, 533, 691, 720
Roch József..60
Rochefoucauld, François de La...49, 566, 693
Rónai Gyula................................151, 211, 699
Rossini, Gioachino......................337, 703, 724
Rosti Pál..282
Rousseau, Jean-Jacques................................45
Rózsaági Antal....................256, 257, 705, 706
Rubens, Peter Paul. 77, 78, 345, 491, 680, 695
Rumy Károly György...................................37
Rückert, Friedrich.......................................708
Sainte-Beuve, Charles-Augustin 80, 163, 300
Sallustius, Caius Crispus...........147, 473, 717
Sand, George....43, 58, 59, 411, 417, 521, 522, 523, 524, 693, 720
Sanzio, Raffaello....77, 78, 342, 491, 492, 680, 695
Sardou, Victorien................622, 623, 626, 724
Sárváry Elek..278, 707
Savoyai Jenő..444
Schiller, Friedrich 99, 165, 221, 265, 300, 313, 356, 405, 461, 617, 632, 634, 677, 699
Schlegel, August Wilhelm.................599, 724
Schlosser, Friedrich Christoph............43, 692
Schmid, Christoph von.......................305, 709
Schmidt, Julian......................58, 163, 694, 700
Schuster, Ignaz...................................346, 718
Scott, Walter. .53, 75, 300, 301, 409, 417, 418, 421, 426, 441, 447, 449, 629, 646, 709, 714, 715
Scribe, Eugène...218, 353, 377, 378, 466, 468, 610, 641, 703, 711, 712, 717, 720
Séjour, Victor......................................513, 719
Seneca, Lucius Annaeus............................596
Shakespeare, William...25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 47, 51, 77, 92, 115, 129, 145, 146, 147, 168, 214, 215, 216, 223, 225, 226, 238, 256, 265, 273, 312, 313, 354, 356, 368, 405, 406, 409, 427, 446, 453, 463, 469, 472, 473, 474, 487, 488, 512, 536, 543, 558, 561, 580, 591, 594, 596, 597, 598, 599, 611, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 627, 631, 635, 638, 677, 691, 708, 714, 715, 723, 724
Shelley, Percy Bysshe...................................92
Sheridan, Richard Brinsley........................448
Somogyi Gedeon...701
Sophokles..58
Soulié, Frédéric............................46, 693, 694
Southey, Robert...449
Stanley, Henry Morton.......................676, 729
Stendhal...48, 693
Stépán Géza..278, 707
Sterbini, Cezare..................................703, 724
Stuart Mária........................356, 633, 634, 635
Sue, Eugène.....................43, 58, 246, 453, 694
Swedenborg, Emanuel.........................45, 693
Szabó József...142
Szabó Károly...............................572, 574, 723
Szalárdy János............................128, 645, 726
Szalay László......142, 379, 380, 407, 641, 642, 712
Szarvady, Friedrich....................................700
Szász Károly...16, 23, 284, 285, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 386, 490, 491, 535, 614, 645, 689, 690, 708, 709, 718, 721
Szász-Gothai Auguszta..............................445

Száva..23, 691
Széchenyi István........175, 176, 177, 204, 262, 359, 384, 385, 538, 539, 641, 643, 647, 698, 721
Székács József..543
Székely Imre.......................................489, 490
Székely József.................16, 23, 689, 690, 718
Szelestey László........15, 16, 23, 689, 690, 691
Szemere Bertalan................269, 642, 644, 706
Szemere Miklós...........362, 539, 708, 711, 721
Szemere Pál...............................20, 23, 37, 690
Szentpétery Zsigmond...............150, 431, 703
Szerdahelyi Kálmán....61, 144, 150, 152, 215, 224, 254, 274, 304, 347, 358, 431, 433, 455, 468, 470, 474, 488, 520, 540, 564, 614, 623, 625
Szerémi György..................................424, 715
Szigeti József......155, 160, 217, 255, 345, 358, 363, 433, 465, 470, 471, 488, 520, 541, 614, 623, 699, 710
Szigligeti Anna....................................272, 515
Szigligeti Ede. 62, 64, 149, 150, 153, 159, 216, 270, 273, 313, 318, 322, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 338, 341, 344, 345, 347, 358, 441, 465, 469, 470, 471, 474, 535, 636, 637, 640, 695, 703, 704, 710, 712, 717, 718, 721
Szigligeti Jolán....................................470, 471
Szilágyi Lilla, Bulyovszkyné....530, 531, 532, 533, 602, 720
Szilágyi Sándor (színész)....61, 149, 219, 468, 488, 689
Szontágh Gusztáv.......................................714
Szophoklész..422
Szöllősy Piroska..........................243, 309, 431
Szöllősy Róza..309
I. Szulejmán szultán..419, 421, 498, 503, 506, 507
Taillandier, Saint-René.....163, 166, 167, 168, 169, 700, 701
Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de 418
Tárkányi Béla.......................................16, 689
Tasso, Torquato. 207, 407, 497, 501, 512, 560, 580, 588
Tassoni, Alessandro...........................181, 701
Tatár Péter..483
Tegnér, Esaias.....................................164, 700
Teleki László........................264, 265, 267, 268
Terentius Afer, Publius..............................596
Thackeray, William Makepeace......117, 118, 441, 442, 443, 447, 449, 716
Thaly Kálmán.................16, 23, 285, 689, 690
Thierry, Amédée........423, 572, 573, 574, 575, 577, 723
Thuróczy János...572
Tinódi Lantos Sebestyén...................388, 511
Toldy (Schedel) Ferenc. 22, 38, 157, 278, 279, 363, 500, 633, 699, 700, 701, 708, 719
Tollius, Jacobus...553
Tomori Anasztáz..619
Tompa Mihály....................................539, 721
Tóth Endre..............................16, 23, 689, 690
Tóth Ferenc...280, 707
Tóth József...40, 149, 150, 255, 302, 303, 304, 345, 468, 473, 488, 515, 520, 528, 529, 623, 692
Tóth Kálmán.........................23, 357, 358, 690
Tóth Lőrinc...................................23, 386, 690
Tóth Soma..304
Török Bálint...............217, 278, 419, 585, 707
Trefort Ágoston.................................491, 718
Turenne, Henri de La Tour d'Auvergne de 561
Udvarhelyi Miklós.......................................430
Vachott Sándor....23, 243, 244, 305, 386, 690, 704
Váczy János...698, 706
Vadnai Károly.......16, 676, 689, 692, 694, 729
Vadnai Károly [P. Kis Sándor].57, 58, 59, 60, 692, 694
Vahot Imre...689, 713
Vajda János...................................16, 689, 690
Varga Péter.................................158, 294, 708
Vasvári Kovács József................................243
Vecellio, Tiziano...78
Verancsics Antal................................424, 715
Verdi, Giuseppe...716
Vergilius Maro, Publius....118, 184, 205, 275, 501, 510, 511, 588, 644, 677, 701
Vida József...285
Vigny, Alfred de...77
Virágh Gyula..............339, 340, 343, 710, 711
Vitet, Ludovic...80
Voltaire.................................45, 170, 221, 679
Vörösmarty Mihály 13, 20, 23, 38, 81, 84, 99, 104, 109, 111, 112, 114, 117, 127, 132, 145,

159, 164, 165, 168, 181, 205, 207, 272, 307, 311, 348, 366, 383, 385, 422, 432, 433, 473, 483, 496, 503, 529, 535, 543, 580, 583, 588, 589, 617, 620, 627, 628, 629, 631, 632, 633, 640, 641, 643, 644, 677, 689, 690, 691, 697, 702, 704, 706, 713, 715, 719, 721, 725
Walpole, Robert....................................443, 444
Walzel Károly...304
Washington, George...................................404
Werbőczy István.................418, 419, 425, 426
Wieland, Christoph Martin........................632
Wohl Janka 284, 286, 290, 296, 298, 707, 708, 709, 711
Zalár..16, 689, 690
Zichy Antal..633
Zrínyi György...504
Zrínyi György (1549-1603).......546, 548, 551, 553
Zrínyi György (1599-1626).......546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 555
Zrínyi Miklós.......81, 181, 205, 407, 432, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 535, 546, 548, 549, 550, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 580, 586, 719, 721, 722
Zrínyi Miklós (szigetvári hős)..........546, 548
Zrínyi Péter..........................546, 548, 553, 555

ISBN: 978-606-37-0376-8
ISBN: 978-606-37-0378-2